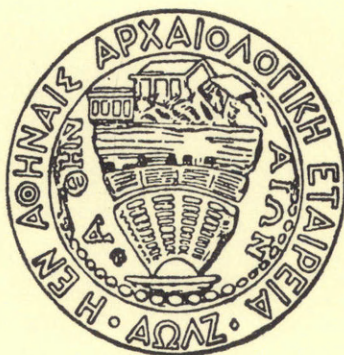

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
1973

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1973

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1973

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1973

Μεταλλογραφήματα Κ. ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ
Ἀγίου Μάρκου 14

Φ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ & Κ. ΜΙΧΑΛΑ Ο.Ε.
Στοά Πεσμαζόγλου 10 - Ἀθήναι. Τηλ. 3224.268-3230.595

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν Συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐταιρείαν ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γενικὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κ. Ἀναστάσιον Κ. Ὀρλάνδον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Ἐλευθερίου Βενιζέλου (Πανεπιστημίου) 22.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται πρωτότυποι ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐταιρείας ἀναφερόμεναι, συντεταγμένοι δὲ ἐν γλώσσῃ καθαρευούσῃ. Οὐδεμία ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιευομένη μελέτη ἢ ἀνακοίνωσις ἐπιτρέπεται νὰ δημοσιευθῇ ἄλλοι, ἔστω καὶ ἐν ἄλλῃ γλώσσῃ, ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
- Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἥ ἀπόκειται ἡ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἐαυτῇ πᾶσαν ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολήν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις.
- Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματείαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνώμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἔλεγχος.
- Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ.
4. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι πεντήκοντα ἀντίτυπα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν, ἅτινα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ πωλῶνται.
5. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν ὡς καὶ ἅπαν τὸ συνοδεῦον αὐτάς εἰκονογραφικὸν ὕλικόν κατατίθενται ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ.
6. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμείβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῇ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΛΕΤΑΙ

D. Callipolitis - Feytmans:	Origine de la pyxis convexe et sans anses à Corinthe	1 - 18
Il. Skupinska - Lövsset:	A Statuette of the Epidauros Athena Type in Oslo	19 - 24
Ἄγγελος Χωρέμης:	Μυκηναῖκοι καὶ πρωτογεωμετρικοὶ τάφοι εἰς Καρποφόραν Μεσσηνίας.....	25 - 74
Κωστ. Δαβάρας:	Μινωικὴ κεραμεικὴ κάμινος εἰς Στύλον Χανίων	75 - 80
Κωστ. Δαβάρας:	Μινωικαὶ σφραγίδες τοῦ Μουσείου Ἀγ. Νικολάου	81 - 86

Μάρκελλος Θ. Μιτσός:	Ἀπὸ τοὺς καταλόγους Ἀθηναίων Ἐφήβων (VII)	87 - 92
Ὀλγα Ἀλεξανδρῆ:	Κράνος «Βοιωτιουργές» ἐξ Ἀθηνῶν	93 - 105
Χαράλαμπος Β. Κριτζᾶς:	Ἡρακλῆς «Πανκάμης»	106 - 119
Κωνσταντῖνος Ἰ. Γαλλῆς:	Δύο νηόσχημοι πυξίδες ἐξ Ἐγκώμης	120 - 129
Βασίλειος Γ. Καλλιπολίτης:	Χαλκοῦν κόσμημα γυναικείας ζώνης ἐκ δυτικῆς Μακεδονίας	130 - 142
Ἡλίας Ε. Κόλλιας:	Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς «Ἀφωτῆς» Πηγαδίων Καρπάθου	143 - 160
Χρῖστος Ντούμας:	Φτέλλος	161 - 166
Ἰωάννης Ἀ. Παπαποστόλου:	Συνίεροι τῶν Φαρῶν	167 - 174
Πάντος Ἀ. Πάντος:	Ἐπιγραφαὶ παρὰ τὴν Ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν ...	175 - 188
Ἰωάννης Χ. Παπαχριστοδούλου:	Ἀγάλμα καὶ ναὸς Κυβέλης ἐν Μοσχάτῳ Ἀττικῆς	189 - 217
Ἰωάννης Τραυλός:	Ἡ πυρπόλησις τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ τῶν Ἑρουλῶν καὶ ἡ ἐπισκευὴ του κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ	218 - 236
B. D. Meritt:	The Athenian Calendar Again	237 - 245
Ἑλσα Σοφοῦ:	Χάρτης τοῦ Πειραιῶς συνταχθεὶς τὸ 1687 ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν	246 - 258

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Κωνσταντῖνος Φ. Φωτίου:	Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν νῆσον Πάρον ..	1 - 14
Ἰφιγένεια Ἡ. Δεκουλάκου:	Γεωμετρικοὶ ταφικοὶ πίθοι ἐξ Ἀχαΐας	15 - 29
Εὐάγγελος Τσιμπίδης - Πεντάζος:	Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι ἐν Θράκῃ (1969)	30 - 35
Εὐτυχία Κουρκουτίδου - Νικολαΐδου:	Ληνοὶ εἰς τὰς πηγὰς Βοϊράνης	36 - 49
Καλλιόπη Γιαννουλίδου:	Ἀπόπειρα ταυτίσεως τοῦ Πυθίου Ἀνδρου	50 - 53
† Ἰωάννης Θρεψιάδης:	Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ..	54 - 86

ΠΙΝΑΚΕΣ

Α' ΜΕΛΕΤΩΝ

Origine de la pyxis convexe et sans anses à Corinthe

- Πίναξ 1 *Evolution de la pyxis à Corinthe* : 1) Corinthe c-68-52. 2) Corinthe CP 1897. 3) Athènes, Ecole anglaise A 25. 4) Athènes, MN 18895. 5) Tarente 52761. 6) Athènes, MN 268.
- » 2 Pyxis du corinthien ancien, Athènes, MN 268.
- » 3 *Survivance du type protogéométrique. Crète* : 1) Tarente 52513. *Cyclades* : 2) Athènes, MN 18837. 3) et 4) Athènes, MN 19758. *Olympie* : 5) Olympie K 818. *Samos* : 6) Vathy 2492.

A Statuette of the Epidauros Athena Type in Oslo

- » 4a-b Athena, no 485 R, Oslo, National Gallery, 1/4 frontal view. Athena, no 485 R, Oslo, National Gallery, rear view.
- » 5a-b Athena, no 485 R, Oslo, National Gallery, side view. Athena, no 485 R, Oslo, National Gallery, side view.

Μυκηναϊκοί και πρωτογεωμετρικοί τάφοι εις Καρποφόραν Μεσσηνίας

- » 6α-θ Καρποφόρα. Τουρκοκίβουρα. α. Τάφος Νικητοπούλου 2. Εύρηματα εκ του τάφου: β. Κρατηρίσκος (686). γ. Τριφυλλόστομος προχοΐσκη (684). δ. Κύλιξ (685). ε-ζ'. Χαλκή τριχολαβίς (687). ζ. Χαλκοῦν μονόστομον μαχαιρίδιον (688). η. Πήλινος σφόνδυλος (690). θ. Ήμισυ σφονδύλου εκ στεατίτου (691).
- » 7α-ε Τουρκοκίβουρα. α. Θολωτός τάφος Νικητοπούλου 5. Εύρηματα εκ του τάφου: β. Ἀργυραῖ ψῆφοι (719α). γ. Ἀργυροῦς μικρογραφικὸς διπλοῦς πέλεκυς (719β). δ. Χρυσοῖ δισκοειδεῖς ρόδακες (717). ε. Ψῆφοι καὶ σκαραβαῖος εκ σαρδίου, ψῆφος ἐξ ἀμεθύστου (718).
- » 8α-δ Τουρκοκίβουρα. Θολωτός τάφος Νικη-

τοπούλου 3. α. Ἡ ἀργολιθοδομή τῆς θύρας εκ τοῦ δρόμου ὁρωμένη. β. Ἡ ἰδία εκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου. γ. Ἡ θύρα καὶ τὸ παρ' αὐτὴν ἀνοιγμα εἰς τὰ τοιχώματα τῆς θόλου τοῦ τάφου. δ. Ὁ λάκκος μετὰ τῶν καλυπτηρίων πλακῶν καὶ τῶν συσσωρευμένων ταφῶν.

- Πίναξ 9α-δ Τουρκοκίβουρα. Θολωτός τάφος Νικητοπούλου 3. α. Τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ κτιστοῦ λάκκου μετὰ τῶν συσσωρευμένων ὀστῶν καὶ τμήματος τοῦ ἐκτάδην σκελετοῦ. β. Ὁ κτιστὸς λάκκος. γ. Ὁ κτιστὸς λάκκος μετὰ τοῦ ἐκτάδην σκελετοῦ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν λοιπῶν ὀστῶν. δ. Μόνωτον κυάθιον εκ τοῦ τάφου (763).

- » 10α-ι Τουρκοκίβουρα. Εὐρήματα εκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Νικητοπούλου 3: α. Κύλιξ (764). β. Προχοΐσκη (693). γ. Σφαιρικὸν ἀμφορόσχημον ἀγγεῖον (692). δ. Πρόχους (761). ε. Πιθοειδὲς ἀμφορεὺς (762). ζ'. Τμήμα εκ τῆς κοιλίας ἀγγείου (765). ζ. Πούς μετὰ βάσεως κύλικος (766). η. Ἀμυγδαλοειδὲς σφραγιδόλιθος (696). θ. Σφόνδυλος εκ στεατίτου (695) καὶ χαλκὴ σωληνοειδὲς ψῆφος (694). ι. Δύο ρομβοειδεῖς ψῆφοι καὶ μία σιτόσχημος (697).

- » 11α-δ Τουρκοκίβουρα. Θολωτός τάφος Νικητοπούλου 4. α. Τὸ ΝΑ. μέρος τοῦ τάφου μετὰ συσσωρευμένης ταφῆς. β. Συσσωρευμένη ταφή εἰς τὸ Β. μέρος τοῦ τάφου. γ. Συσσωρευμένη ταφή εἰς τὸ Δ. μέρος τοῦ τάφου. δ. Λάκκος μετὰ τῶν καλυπτηρίων πλακῶν του εἰς τὸ κέντρον τοῦ θολωτοῦ τάφου.

- » 12α-η Τουρκοκίβουρα. Θολωτός τάφος Νικητοπούλου 4. α. Μᾶζα ἀγγείων καὶ ὀστῶν ἐντὸς τοῦ λάκκου τοῦ τάφου. β. Ραμφόστομος πρόχους (700). γ-δ. Στάμνοι (698, 705). ε. Ἀσκάς (699). ζ'-ζ. Κύπελλα (701-702). η. Κύπελλον με ἀνυψωμένην λαβὴν (703)

Πίναξ	13α-θ	Τουρκοκίβουρα. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Νικητοπούλου 4: α. Μόνωτον σκυφοειδὲς κύπελλον (708). β. Δίωτον κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον (704). γ. Κύπελλον (707). δ. Κρατηρίσκος (709). ε. Κύπελλον (710). ζ'. Προχοῖσκη (711). ζ. Πρόχους (706). η. Κουλία πρόχου (768). θ. Λεπτομέρεια κοσμήματος τῆς πρόχου 768.	ψις τοῦ τάφου. β. Ἡ εἴσοδος καὶ ὁ δρόμος τοῦ τάφου.
»	14α-ζ	Τουρκοκίβουρα. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Νικητοπούλου 4: α-β. Πήλιννοι σφόνδυλοι (714 α,β). γ. Σφενδόνη χαλκοῦ δακτυλίου καὶ χαλκαῖ ψῆφοι (712 α,β). δ. Χαλκῇ περόνη ἐκ τοῦ λάκκου τοῦ τάφου (716). ε. Τέσσαρες αἰχμαὶ βελῶν (715 α,β,γ,δ). ζ'. Ψῆφοι ἐκ φαγεντιανῆς (713 α,β). ζ. Χαλκῇ περόνη (741) (τυχαῖον εὑρημα).	Πίναξ 21α-ε Θολωτὸς τάφος Βέβε: Πρόχοι (582, 580, 581, 583, 578).
»	15α-δ	Τουρκοκίβουρα. Θολωτὸς τάφος Νικητοπούλου 6. α. Ὁ τάφος μετὰ τοῦ δρόμου. β. Ὁ τάφος καὶ τμήμα ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ τύμβου. γ. Τεθραυσμένος ἀμφορεύς (721) καὶ τεμάχια πίθου εἰς τὸ Β. μέρος τοῦ τάφου. δ. Κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον (726) καὶ ψευδόστομος ἀμφορίσκος (725) εἰς τὸ ΒΔ. μέρος τοῦ τάφου.	» 22α-ζ' Ἀκόνες. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: Πρόχοι (576, 574, 573, 577, 575, 579).
»	16α-δ	Τουρκοκίβουρα. Θολωτὸς τάφος Νικητοπούλου 6. α. Τεμάχια κυλίκων καὶ πρόχου εἰς τὸ Β. μέρος τοῦ τάφου. β. Ὁ τάφος ἐκ ΒΑ., μετὰ τοῦ λιθοστρώτου μέρους καὶ τῆς λακκοειδοῦς ταφῆς. γ. Ἡ λακκοειδὴς ταφή καὶ τὸ λιθόστρωτον τοῦ τάφου. δ. Ἡ λακκοειδὴς ταφή.	» 23α-ζ' Ἀκόνες. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α-β. Κρατῆρες (584, 585). γ. Τρίωτος ἀμφορεύς (586). δ-ζ'. Κρατηρίσκοι (591, 587, 588).
»	17α-δ	Τουρκοκίβουρα. Θολωτὸς τάφος Νικητοπούλου 6. α. Ὁ σκύφος ἀρ. 724 ἄνωθεν τοῦ κρανίου τῆς λακκοειδοῦς ταφῆς τοῦ τάφου. β. Ὁ σκύφος ἀρ. 723 κάτωθεν τῶν ποδῶν τοῦ σκελετοῦ τῆς λακκοειδοῦς ταφῆς. γ. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου. δ. Τεθραυσμένος ταφικὸς πίθος εἰς τὸν δρόμον.	» 24α-ε Ἀκόνες. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α. Ἀλαβαστρίδια (595, 594). β-δ. Ἀλάβαστρα (593, 590, 596, 597, 592). ε. Κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον (589).
»	18α-ζ'	Τουρκοκίβουρα. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Νικητοπούλου 6: α. Ὁ ταφικὸς πίθος (πίν. 178) μετὰ τὴν συγκόλλησίν του. β. Ἀμφορεύς (721). γ. Κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον (726). δ-ε. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος (725). ζ'. Σκύφος (723).	» 25α-ε Ἀκόνες. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α. Σφαιρικὸς ἀσκός (598). β. Ἀλάβαστρον (603). γ-δ. Ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι (601, 600). ε. Ὁήλαστρον (599).
»	19α-ζ'	Τουρκοκίβουρα. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Νικητοπούλου 6: α. Πρόχους (722). β. Κύλιξ (767). γ. Χαλκοῖ δακτύλιοι (731 α,β,γ). δ. Χαλκοῦς στρεπτὸς σφηκωτήρ (729). ε. Σκύφος (724). ζ'. Πήλιννοι σφόνδυλοι (727 α,β).	» 26α-ζ Ἀκόνες. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α-γ. Ἄωτα κυάθια (604, 605, 606). δ-ε. Κύπελλα (602, 608). ζ'-ζζ. Μόνωτα κυάθια (607, 609).
»	20α-β	Ἀκόνες. Θολωτὸς τάφος Βέβε. α. Ἀπο-	» 27α-ζ' Ἀκόνες. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: Κύλικες (614, 611, 610, 612, 613, 615).
			» 28α-ζ' Ἀκόνες. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α. Κύλιξ μεθ' ὑπερυψωμένων λαβῶν (616). β. Ἀμφορεύς (625). γ-δ. Φακοειδὴς σφραγιδόλιθος (642) καὶ σχεδιάσμα τῆς παραστάσεως αὐτοῦ. ε-ζ'. Φακοειδὴς σφραγιδόλιθος (641) καὶ σχεδιάσμα τῆς παραστάσεως αὐτοῦ.
			» 29α-ζ' Ἀκόνες. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α, β. Σφραγιδόλιθος (643) καὶ σχεδιάσμα τῆς παραστάσεως αὐτοῦ. γ. Χρυσαῖ παπυρόσχημοι ψῆφοι (638 α, β). δ. Χρυσοῦν κρινόσχημον περιάπτον (639). ε, ζ'. Χρυσαῖ ψῆφοι (638).
			» 30α-ζ Ἀκόνες. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α. Σφόνδυλοι ἐκ στεατίτου (633). β, δ. Ψῆφοι ἐκ σαρδίου καὶ ἐξ ἀμεθύστου (636 α, β). γ. Κομβίον ἐκ στεατίτου (634). ε. Χρυσοῦς δακτύλιος (640). ζ'. Τμήμα μολυβδίνου ἐλάσματος μετὰ χρυσῆς ἐπενδύσεως (637). ζ. Δίσκος χαλκοῦ κατόπτρου (644).
			» 31α-δ Ριζόμυλος. Εύρηματα ἐκ τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου: α. Πρόχους (95). β. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος (98). γ, δ. Ψευδόστομος ἀμφορεύς (90).
			» 32α-ε Ριζόμυλος. Εύρηματα ἐκ τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου: α. Κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον (92). β. Λαίμδος πρόχου (488). γ. Μόνωτον κυάθιον (89). δ. Τρίωτος πιθοειδὴς

		ἀμφορίσκος (94). ε. Ἄνω μέρος πρό- χου (206).	Πίναξ 44α-ε	Σφραγίς III: Μουσείον Ἀγ. Νικολάου 3106.
Πίναξ	33α-β	Λακκοῦλες. α. Θολωτὸς τάφος Λαμπρο- πούλου. β. Ἡ εἴσοδος τοῦ θολωτοῦ τάφου.	»	45α-δ α-γ. Σφραγίς IV: Μουσείον Ἀγ. Ni- κολάου 3113. δ. Σφραγίς V: Μουσείον Ἀγ. Νικολάου 3296.
»	34α-δ	Λακκοῦλες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Λαμπροπούλου: α-β. Πρόχους (618). γ. Πρόχους (617). δ. Προχοῖ- σκη (620).	»	46α-ζ' α-γ. Σφραγίς VI: Μουσείον Ἀγ. Νικο- λάου 2314. δ-ζ'. Σφραγίς VII: Μου- σεῖον Ἀγ. Νικολάου 2466.
»	35α-ε	Λακκοῦλες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Λαμπροπούλου: α. Προχοῖσκη (619). β. Πρόχους (621). γ-ε. Σκύ- φοι (622, 626, 623).	Ἀπὸ τοὺς καταλόγους Ἀθηναίων Ἐφήβων (VII)	
»	36α-θ	Λακκοῦλες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Λαμπροπούλου: α. Σκύφος (625). γ. Σκυφοειδὴς κρατηρίσκος (624). β, ε, ζ'. Τμήματα σιδηρῶν μαχαιριδίων (647, 645, 646). δ. Σιδηρᾶ περόνη (649). ζ. Σιδηροῦς δακτύλιος (651). η. Μολύβδι- νον σφαιρίδιον (635). θ. Ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ ἀγροῦ Λαμπροπούλου (104).	»	47 I. G. II ² , 2089 ₁₋₂₈ — 2060+2155+2098.
»	37α-η	α-β. Καρποφόρα, Λακκοῦλες. Πρόχοι (105, 99) καὶ ἀμφορεὺς (102) ἐκ τοῦ ἀγροῦ Λαμπροπούλου. Τουρκοκίβουρα. Πεταλοειδὴς τάφος Νικητοπούλου 1: ζ'. Ἡ ξηρολιθία τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου. ζ-η. Ἡ εἴσοδος καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου μετὰ τοῦ λιθοστρώτου δαπέδου. Εὐρήματα ἐκ τοῦ τάφου: γ. Πήλινος σφόνδυλος (681). δ. Χαλκοῦς δακτύλιος (683). ε. Χαλκοῦς στρεπτὸς σφηκωτῆρ (682).	»	48 E.M. 3727.
»	38α-ζ	Τουρκοκίβουρα. α. Πεταλοειδεῖς τάφοι Τσαγδῆ 2 καὶ 1. Εὐρήματα ἐκ τοῦ ἀγροῦ Ἀ. Τσαγδῆ: β. Χαλκῆ περόνη (M44). γ. Χαλκοῦς δακτύλιος (M45). δ. Προ- χοῖσκη (97). ε. Ἀμφορεὺς (158). Εὐ- ρήματα ἐκ τοῦ τάφου Τσαγδῆ 1: ζ'. Χαλκοῖ δακτύλιοι (733α, 733β). ζ. Χαλ- κῆ περόνη (732).	»	49 E.M. 4018+4077.
Παρένθ. πίναξ	Α':	Τοπογραφικὸν σχέδιον περιοχῆς Καρ- ποφόρας-Ριζομύλου.	»	50 I. G. II ² 2219.
		Μινωικὴ κεραμικὴ κάμινος εἰς Στύλον Χανίων	Κράνος «Βοιωτιουργὲς» ἐξ Ἀθηνῶν	
Πίναξ	39α-β	Στύλος. Γενικὴ ἄποψις τῆς καμίνου ἐκ N. (α) καὶ ἐξ A. (β).	»	51 Ὁ τάφος τῆς ὁδοῦ Μαδύτου. Ἀποψις ἀπὸ Nότου.
»	40α-β	Στύλος. Ἡ κάμινος ἐξ A. (α) καὶ ἐκ Δ. (β).	»	52α-β Τὸ κράνος τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Μαδύτου.
»	41α-β	Ἡ κάμινος ἐκ B. (α) καὶ ἐκ N. (β).	»	53α-β Τὸ κράνος τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Μαδύτου.
»	42α-β	Στύλος. α. Ἡ κάμινος ἐκ NA. β. Λε- πτομέρεια τῆς ἐσχάρας.	»	54α-β α. Ἀνὴρ φέρων τὸ βοιωτιουργὲς κράνος. β. Ἡ ἐπιτυμβία λήκυθος ἀρ. 2586 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.
		Μινωικαὶ σφραγίδες τοῦ Μουσείου Ἀγ. Νικολάου	»	55α-ζ' Ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Μαδύτου: α-β. Ἀλάβαστρα. γ. Τὸ ξί- φος, δ,ε,ζ'. Χαλκᾶ κυκλικὰ ἀντικείμενα.
»	43α-ζ'	α-γ. Σφραγίς I: Μουσείον Ἀγ. Νικολάου 2464. δ-ζ'. Σφραγίς II: Μουσείον Ἀγ. Νικολάου 2370.	»	56α-ι Ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Μαδύτου: α-ζ, θ-ι. Χαλκᾶ ἀντικεί- μενα. η. Ὀστέινον ἀντικείμενον.
			Ἡρακλῆς «Πανκάμης»	
			»	57α-β α. Ἀργός. Ἐπιγραφή ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Δ. Γεώργα. β. Ἄνω πλευρὰ τοῦ βάθρου.
			»	58α-γ α. Ὁπισθία ὄψις τοῦ βάθρου. β. Δεξιὰ πλευρὰ τοῦ βάθρου. γ. Ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ βάθρου.
			Δοὦ νηόσχημοι πυξίδες ἐξ Ἐγκώμης	
			»	59α-γ Τὸ ἐλεφάντινον πλοῖον τοῦ Ἐθνικοῦ Μου- σείου, ἄνευ συμπληρώσεων. α. Ὅψις ἐκ τῶν ἄνω. β. Πλαγία ὄψις. γ. Κάτω ὄψις.
			»	60α-β Συμπλήρωσις τοῦ ἐλεφάντινου πλοίου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου μετ' ἀκροπρώρου σχή- ματος κεφαλῆς νήσσης. Ἡ εἰκὼν κάτω (β) δεικνύει τὸν ὑποθετικὸν τρόπον προσ- αρμογῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ πτηνοῦ.
			»	61α-β Τὸ ἐλεφάντινον πλοῖον ἐξ Ἐγκώμης. α. Ὅψις ἐκ τῶν ἄνω. β. Κάτω ὄψις.
			»	62α-β Τὸ ἐλεφάντινον πλοῖον ἐξ Ἐγκώμης. Πλάγιοι ὄψεις.
			»	63α-β α. Ὀστείνα προσαρτήματα πυξίδος ἐκ Tell-Atchana τῆς Συρίας. β. Τὸ δεύτε- ρον ἐλεφάντινον πλοῖον καὶ κεφαλὴ νήσ- σης ἐξ Ἐγκώμης.
			»	64α-β Ἐλεφάντιναι πυξίδες ἐκ Tell-Dan. α. Ὅψις ἐκ τῶν ἄνω. β. Πλαγία ὄψις.

**Χαλκοῦν κόσμημα γυναικείας ζώνης ἐκ
δυτικῆς Μακεδονίας**

- Πίναξ 65α-β Νεκρόπολις Κοζάνης. Ἀνασκαφὴ τάφου VI. α. Ἀπὸ Ἀνατολῶν. β. Ἀπὸ Νότου.
- » 66α-γ α. Χαλκοῦν κόσμημα, ἀριθμ. 8, ἐκ τοῦ τάφου VI Κοζάνης. β. Κόσμημα, ἀριθμ. 1, Συλλογῆς Borowski ἐν Βασιλείᾳ Ἑλβετίας. γ. Κόσμημα, ἀριθμ. 10, ἐκ τάφου εἰς Σιανίσι διτ. Μακεδονίας.
- » 67α-β α. Κτερίσματα τάφου VI Κοζάνης. β. Χαλκοῦν κόσμημα, ἀριθμ. 3, Συλλογῆς Κανελλοπούλου ἐν Ἀθήναις.
- » 68α-δ α. Χαλκᾶ κοσμήματα, ἀριθμ. 5 καὶ 6, ἐξ Ἀξιόκαστρου Βοῦ (Μουσεῖον Κοζάνης). β. Χαλκοῦν κόσμημα, ἀριθμ. 4, Συλλ. Κανελλοπούλου, ἐν Ἀθήναις. γ. Χαλκοῦν κόσμημα, ἀριθμ. 7, Ἐθνικοῦ Μουσείου Κοπεγχάγης. δ. Χαλκοῦν κόσμημα, ἀριθμ. 9, Συλλ. James Bomford, Λονδίνου.
- » 69α-δ α-β. Χειροποίητος ραμφόσχημος πρό-χους, ἐκ τοῦ τάφου VI Κοζάνης. γ. Χειροποίητος ἀμφορεύς, ἐκ τοῦ τάφου III Κοζάνης. δ. Ἀττικὸς σκύφος ἐκ τοῦ τάφου IX Κοζάνης.
- » 70α-γ Νεκρόπολις Κοζάνης. α. Μελανόμορφος ἀττική κάλπις ἐκ τοῦ τάφου XVI. β-γ. Τροχήλατα, ἀδιακόσμητα, ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου VI.

**Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς
«Ἀφωτῆς» Πηγαδίων Καρπάθου**

- » 71α-β Βασιλικὴ τῆς «Ἀφωτῆς». α. Ἡ ἀψὶς ἀπὸ ΒΑ. β. Μαρμαρινὴ βάσις τέμπλου.
- » 72α-β α. Τμῆμα νοτίου στυλοβάτου, θωράκια τέμπλου καὶ κίονες νοτίας κιονοστοιχίας. β. Πεσίσκοι τέμπλου.
- » 73α-β α. Βάσις Ἀγ. Τραπεζῆς μετὰ τοῦ ἐγκαινίου της καὶ μαρμάριναι βάσεις κίωνων. β. Τμῆμα μέσου κλίτους, νεώτερος ναῖσκος καὶ μαρμαρίνος ἀρράβδωτος κίων παρὰ τὸν βόρειον στυλοβάτην.
- » 74α-β α. Ἰωνικὸν κιονόκρανον μετὰ συμφοῦς ἐπιθήματος. β. Κίων νοτίας κιονοστοιχίας μετὰ τοῦ κιονοκράνου του.
- » 75α-γ α. Ἰωνικὸν κιονόκρανον μετὰ συμφοῦς ἐπιθήματος τῆς νοτίας κιονοστοιχίας. β. Πήλινοι λύχνοι. γ. Τετραυσιμένους κίων καὶ ἀνασκαφικὸν στῤῥωμα ἐκ πηλίνων κεράμων.

Φτέλλος

- » 76α-δ α. Ἡ ἀπόπειρα διανοίξεως ὁδοῦ, ὅπου ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐρεῖπια. β. Γενικὴ ἄποψις τῆς περιοχῆς, ὅπου ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. γ. Γενικὴ ἄποψις τῶν ὀρυχείων.

δ. Παχύτατον στῤῥωμα κισήρεως καὶ θηραϊκῆς γῆς. Εἰς τὸ βάθος ὁ οἰκισμὸς τῶν Φηρῶν.

- Πίναξ 77α-δ α. Τὰ ἐρεῖπια τῶν δωματίων Α (εἰς τὸ βάθος) καὶ Β (ἐμπρός). β. Δωμάτιον Β. γ. Πίθος ἐντὸς τοῦ δωματίου Β. δ. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πίθου.
- » 78α-δ α. Ἡ ΒΑ. γωνία τοῦ δωματίου (ἐξωτερικῶς). β. Δωμάτιον Α. Πήλινος κύλινδρος παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν. γ. Δωμάτιον Α. Στόμιον πίθου μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως. δ. Δωμάτια Α καὶ Β.
- » 79α-δ α. Εἴσοδος (;) τοῦ δωματίου Α ἐκ Βορρᾶ. β. Χῶρος Δ. γ. Ἡ μεταξὺ τῶν χώρων Δ, Ζ καὶ Γ περιοχὴ. Ἄνω δεξιὰ, τομὴ τοῦ τοίχου Ε. δ. Ὁ Χῶρος Ζ μετὰ τὸν καθαρισμὸν του ἐκ Βορρᾶ.
- » 80α-δ α. Λιθινὴ βάσις πεσσοῦ εἰς τὸ κέντρον τοῦ χώρου Γ. β. Τὸ πλήρες ἀνθράκων δάπεδον τοῦ χώρου Γ καὶ ὁ πεσσός. γ-δ. Χῶρος Γ. Λεῖψανα ἀπηνθρακωμένων δοκίδων.
- » 81α-β Χῶρος Γ. α. Λεῖψανα κεκαυμένων χόρτων. β. Στῤῥωμα κισήρεως ὑπὲρ τὸ στῤῥωμα ἀνθράκων.
- » 82α-ε Θραύσματα μυλολίθων.
- » 83α-ε α. Ἀκόνη καὶ θραῦσμα μυλολίθου. β-γ. Τριπτῆρ καὶ λειαντῆρες. δ. Κάλυμμα ἀγγείου, λειαντῆρ, τριπτῆρ. ε. Θραύσματα ἰγδίου.

Συνίεροι τῶν Φαρῶν

- » 84α-β Μουσεῖον Πατρῶν. Ἐνεπιγραφος βάσις ἀγάλματος ἐκ Φαρῶν Ἀχαΐας.
- » 85 Ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ πίνακος 84.

Ἐπιγραφαὶ

παρὰ τὴν Ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν

- » 86α-γ α. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως τοῦ ἀναθήματος τῶν πωλητῶν μὲ πεταλόσχημον ὑποδοχὴν (ἀρ. 1). β. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψεως τῆς βάσεως (ἀρ. 1). γ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια μετὰ τοῦ διὰ τὴν λαμπάδα τὸρμου τοῦ ἀναθηματικοῦ βάρους τοῦ Ἀπολλωνίου (ἀρ. 2).
- » 87α-β α. Ἡ προσθία ὀψις μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀναθηματικοῦ βάρους τοῦ Ἀπολλωνίου (ἀρ. 2). β. Ἡ προσθία ἐπιφάνεια τοῦ καταλόγου τῶν πρυτάνεων τῆς Λεωντίδος (ἀρ. 3).
- » 88α-γ α. Ἡ δεξιὰ πλαγία πλευρὰ τοῦ καταλόγου πρυτάνεων τῆς Λεωντίδος (ἀρ. 3). β. Τὸ ἀπότμημα ἐπιγραφῆς (ἀρ. 4). γ. Ὁ κυλινδρικός ἐνεπιγραφος βωμίσκος (ἀρ. 5).

**Ἄγαλμα καὶ ναὸς
Κυβέλης ἐν Μοσχάτῳ Ἀττικῆς**

Πίναξ	89	Μοσχᾶτον. Ἄγαλμα Κυβέλης (φωτ. Γερμ. Ἰνστ.).
»	90	Μοσχᾶτον. Ἄγαλμα Κυβέλης (φωτ. Γερμ. Ἰνστ.).
»	91	Μοσχᾶτον. Ἄγαλμα Κυβέλης (φωτ. Γερμ. Ἰνστ.).
»	92	Μοσχᾶτον. Ἄγαλμα Κυβέλης (φωτ. Γερμ. Ἰνστ.).
»	93α-β	Μοσχᾶτον. Ἄγαλμα Κυβέλης. α. Ὁπισθία ὄψις. β. Λεπτομέρεια τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κορμοῦ (φωτ. Γερμ. Ἰνστ.).
»	94α-β	Μοσχᾶτον. α. Τμήμα μαρμαρίνης κεφαλῆς. β. Ἄγαλμα Κυβέλης· τμήμα τῆς δεξιᾶς χειρὸς (ἀριστερᾶ) καὶ τμήμα τῆς δεξιᾶς ἄκρας χειρὸς (;) (δεξιᾶ). (Φωτ. Γερμ. Ἰνστ.).
»	95α-β	α. Μοσχᾶτον. Ἄγαλμα Κυβέλης· λεπτομέρεια κόλπου καὶ ἀποπτύγματος. β. Ἄγαλμα Ἐθνικοῦ Μουσείου (ἀρ. 3265).
»	96α-β	α. Μοσχᾶτον. Ἄνω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος Κυβέλης (φωτ. Γερμ. Ἰνστ.). β. Βάσις τοῦ ἀγάλματος τῆς Θέμιδος ἐκ Ραμνουῦντος (Ἐθνικὸν Μουσεῖον).
»	97	Ἄγαλμα Κυβέλης ἐκ Λεβαδείας. Μουσεῖον Χαιρωνείας (φωτ. Γ. Δεσπίνη).
»	98	Ἄγαλμα Κυβέλης ἐκ Λεβαδείας (φωτ. Γ. Δεσπίνη).
»	99	Ἄγαλμα Κυβέλης ἐκ Λεβαδείας (φωτ. Γ. Δεσπίνη).
»	100	Ἄγαλμα Κυβέλης ἐκ Λεβαδείας (φωτ. Γ. Δεσπίνη).
»	101α-β	Μοσχᾶτον. Ἀποψὶς τοῦ ναοῦ ἐκ ΒΑ.: α. ὡς ἔχει σήμερον. β. κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς ἀνασκαφῆς.
»	102α-β	Μοσχᾶτον. Ἀποψὶς τοῦ ναοῦ ἐκ Δ. (α) καὶ ἐκ ΝΑ. (β).
»	103α-β	Μοσχᾶτον. Ἀποψὶς τοῦ ναοῦ ἐκ Νότου (α) καὶ ἐκ Βορρᾶ (β).
»	104α-β	Μοσχᾶτον. α. Λεπτομέρεια τῆς ἐξωτε-

Πίναξ	105α-β	Μοσχᾶτον. α. Ἀποψὶς τοῦ ναοῦ ἐκ Δυσμῶν (λεπτομέρεια). β. Ἐξωτερικὸν πλαίσιον τῆς βορείου πλευρᾶς.
»	106α-γ	α. Μοσχᾶτον. Ἀποψὶς τῶν βάθρων ἐκ Νότου, ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνεύρεσίν των (τὰ τεμάχια τοῦ λέοντος, ἀνευρεθέντα νοτίως τοῦ σηκοῦ, ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ τοῦ βάθρου κατὰ τὴν φωτογράφησιν). β. Ναῖσκος Κυβέλης (Μουσεῖον Πειραιῶς ἀρ. 2539). γ. Ἀγαλμάτιον Κυβέλης (Μουσεῖον Πειραιῶς, ἀρ. 2540) (φωτ. Γερμ. Ἰνστ.).

**Ἡ πυρπόλησις τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ τῶν
Ἑρουλῶν καὶ ἡ ἐπισκευὴ του κατὰ τοὺς
χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ**

»	107α-δ	α-β. Παραστάς καὶ ἔχνη τῶν κίωνων τῆς νέας κιονοστοιχίας τοῦ Παρθενῶνος. γ-δ. Κορμὸς κίονος καὶ δωρικὸν κιονόκρανον. Σήμερον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.
»	108α-β	Ἐπιστύλιον καὶ τρίγλυφοι μὲ μετόπας. Σήμερον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.
»	109α-β	Δωρικὸν γεῖσον σφζόμενον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ διπλῇ ἰωνικῇ βάσει κίονος, εὐρισκομένη εἰς τὸν χώρον τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς.
»	110α-β	Κορμὸς διπλοῦ ἰωνικοῦ κίονος καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον. Σήμερον εἰς τὸν χώρον τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς.
»	111α-β	Γεῖσον εὐρισκόμενον σήμερον εἰς τὸν χώρον τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ κίονες τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ Ἀσκληπείου.

**Χάρτης τοῦ Πειραιῶς συνταχθεὶς τὸ
1687 ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν**

»	112	Χάρτης τοῦ Πειραιῶς συνταχθεὶς τὸ 1687 ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν.
»	113	Ὁ ἐνετικὸς χάρτης τοῦ Πειραιῶς ἐν σχέσει πρὸς τὴν σημερινὴν πόλιν.

Β' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

**Ἀρχαιολογικαὶ ἐρευναι
εἰς τὴν νήσον Πάρον**

Πίναξ	Αα-β	α. Κορινθιακὸν κιονόκρανον Ἀγ. Γεωργίου Μεροβιγλίου. β. Ἀνάγλυφος πλάξ ἐντετειχισμένη εἰς φρέαρ.
»	Βα-γ	α. Βόρειος πλευρὰ τοῦ κυκλικοῦ πύργου εἰς τοποθεσίαν Παλιόπυργος - Ναούσης. β. Ἀρχιτεκτονικὸν μέλος εἰς Παλιόπυρ-

Πίναξ	Γα-β	α. Κτίσμα «Ἑλληνικῶν». β. Ὑψαλα λείψανα λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων Ἑλληνικῶν (σχεδ. 2, Β).
»	Δα-β	α. Ὀστρακα ὑπὸ τὸν ἀγρὸν Ἰ. Μαλαματένιου. β. Ὀστρακὸν γεωμετρικόν.
»	Εα-γ	α. Ὑψαλα λείψανα λιμενικῶν ἐγκαταστά-

γον. γ. Κορμὸς κίονος καὶ λείψανα οἰκοδομήματος εἰς Ζωοδόχον Πηγήν.

	σεων Ἑλληνικῶν (σχεδ. 2, Λ). β. Ἀποψις τῆς ΝΑ. νήσου Οἰκονόμου μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ κυκλικοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος. γ. Νῆσος Οἰκονόμου: Τὸ Πλουτάνιον. Σπήλαιον ἀνατ. τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.		
Πίναξ F' α-δ	α. Νῆσος Οἰκονόμου: Τμήμα τοῦ Α. τείχους τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου. β. Νῆσος Οἰκονόμου: Τὸ ΒΑ. τμήμα τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου. γ. Νῆσος Οἰκονόμου: ΒΔ. τμήμα τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου. δ. Νῆσος Οἰκονόμου: Ἀποψις τοῦ ΝΔ. τείχους τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.	Πίναξ ΙΖα-β	χωρίου Μάκρης προερχόμενον ψήφισμα. Συλλογὴ Ἀλεξανδρουπόλεως. Τὸ ἐκ Κορνοφωλιᾶς γλυπτόν. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψεις.
» Ζα-β	α. Τμήμα τοῦ ΝΔ. τείχους καὶ λίθος εἰς μορφὴν κεφαλῆς. β. Νῆσος Οἰκονόμου: Θεμέλια οἰκοδομήματος. Τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ κτίσματος β, ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.	» ΙΗα-β	Συλλογὴ Ἀλεξανδρουπόλεως. Τὸ εἰς Σουφλίον τμήμα ἀνδρικοῦ κορμοῦ. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψεις.
» Ηα-β	α. Νῆσος Οἰκονόμου: Θεμέλια οἰκοδομήματος. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ κτίσματος γ ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου. β. Νῆσος Οἰκονόμου: Θεμέλια οἰκοδομήματος. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος ζ ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.	» ΙΘα-β	Συλλογὴ Ἀλεξανδρουπόλεως. α. Τὸ ἐκ Σουφλίου ἀνάγλυφον Ὁρακλὸς ἱππέως. β. Τὸ ἐκ Κορνοφωλιᾶς ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον.
» Θα-β	α. Κόλπος Φιλίτζι. Λαξευτὰ ἔχον περιπτερου οἰκοδομήματος ἐπὶ τῆς ἀκτῆς. β. Σάντα Μαρία. Λαξευτὰ ἔχον οἰκοδομήματος πλησίον τοῦ ναυδρίου τοῦ Ἀγ. Γεωργίου (σχεδ. 5, Γ).	» Κα-β	Συλλογὴ Ἀλεξανδρουπόλεως. Ὁ ἐκ Κορνοφωλιᾶς ἀνδρικός κορμός. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψεις.
	Γεωμετρικοὶ ταφικοὶ πίθοι ἐξ Ἀχαΐας	» ΚΑα-γ	Συλλογὴ Ἀλεξανδρουπόλεως. Ἐπιτύμβιοι μεταβυζαντινὰι στήλαι.
» Ια-δ	α. Ταφικός πίθος 1. β. Πῶμα πίθου 1. γ. Ἀρυβαλλοειδὴς προχοΐσκη καὶ πρόχους ἐκ τοῦ πίθου 1. δ. Χαλκᾶ κοσμήματα ἐκ τοῦ πίθου 1.	» ΚΒα-β	Σαμοθράκη. α. Τμήμα τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως. β. Ὁ παρὰ τὴν πύλην Β πύργος.
» ΙΑα-δ	α. Ταφικός πίθος 2. β-γ. Δύο ὄψεις τοῦ κανθάρου τοῦ πίθου 2. δ. Ἡ ἐντὸς τοῦ πίθου 2 ταφή.	» ΚΓα-β	Σαμοθράκη. α. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως μετὰ τὸν καθαρισμόν. β. Τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον τῶν Γατελούζων ἐκ τῆς ἀκροπόλεως.
» ΙΒα-γ	α. Χαλκῇ λήκυθος οἰνοχόη ἐκ τοῦ πίθου 2. β. Χαλκῇ φιάλη ἐκ τοῦ πίθου 2. γ. Χαλκᾶ κοσμήματα ἐκ τοῦ πίθου 2.	» ΚΔα-β	Σαμοθράκη. α. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου. β. Τὸ παρὰ τὸν μεσαῖον πύργον ἀποκαλυφθὲν τμήμα τείχους (;).
» ΙΓα-δ	α-β. Πηλινὴ φιάλη ἐκ τοῦ πίθου 2. γ. Χαλκῇ περόνη ἐκ τοῦ πίθου 3. δ. Περὸναι ἐκ τοῦ πίθου 3.	» ΚΕα-β	Σαμοθράκη. α. Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς τάφρου μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως. β. Ὁ νότιος τοῖχος τῆς τάφρου μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν του.
» ΙΔα-δ	α. Ξίφος καὶ μάχαιρα ἐκ τοῦ πίθου 3. β. Λεπτομέρεια τοῦ ξίφους τοῦ πίνακος ΙΔα. γ. Τεμάχια ἀκοντίου ἐκ τοῦ πίθου 3. δ. Ψῆφοι ἐκ τοῦ πίθου 3.	» ΚΕ'α-β	Σαμοθράκη. α. Τμήμα τοῦ νοτίου τοίχου τῆς τάφρου μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν του. β. Γενικὴ ἄποψις τῆς τάφρου τοῦ κάστρου ἀπὸ Δυσμῶν.
» ΙΕα-ζ'	α-β. Πηλινὴ φιάλη ἐκ τοῦ πίθου 4. γ. Σκύφος ἐκ τοῦ πίθου 4. δ. Ὅστρακα εὐρεθέντα περὶ τοῦ πίθου 4. ε. Χαλκᾶ κοσμήματα ἐκ τοῦ πίθου 4. ζ'. Σιδηραῖ περόναι ἐκ τοῦ πίθου 4.	» ΚΖα-β	Τραϊανούπολις. α. Ἐμπροσθεν ὁ ξηροπόταμος Τσάι, τὸ «Φυλακεῖον» καὶ εἰς τὸ βάθος ἡ ἀκρόπολις. β. Τὸ «Φυλακεῖον».
	Ἀρχαιολογικαὶ ἐρευναι ἐν Θράκῃ (1969)	» ΚΗα-β	Τραϊανούπολις. α. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ΒΑ. γωνία τοῦ προθαλάμου τοῦ «Φυλακεῖου». β. Τὸ ἀνατολικὸν παράθυρον τοῦ «Φυλακεῖου» μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν του.
» ΙΦ'	Συλλογὴ Ἀλεξανδρουπόλεως. Τὸ ἐκ τοῦ	» ΚΘα-β	Τραϊανούπολις. α. Τὸ σφζόμενον τμήμα τῆς ἀψίδος τῆς εἰσόδου ἐκ τῶν κάτω. β. Ἡ εἴσοδος τοῦ «Φυλακεῖου» κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως.
		» Λα-β	Τραϊανούπολις. α. Ἡ εἴσοδος τοῦ «Φυλακεῖου» μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν της. β. Τὸ πρὸ τοῦ προθαλάμου λίθινον κατώφλιον.
		» ΛΑα-β	Τραϊανούπολις. α. Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ προθαλάμου τοῦ «Φυλακεῖου». β. Ἡ κόγχη τοῦ προθαλάμου τοῦ «Φυλακεῖου»

- Πίναξ ΑΒα-β με τὸ ἄνοιγμα εἰς τὴν κορυφὴν τῆς. Τραϊανούπολις. α. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπένδυσις τοῦ «Φυλακείου». β. Ἡ ὀροφή τοῦ «Φυλακείου» καὶ τὸ πώρινον τόξον στηρίξεως.
- » ΛΓα-β Τραϊανούπολις. α. Παραστάς, πώρινον κυμάτιον, τόξον στερεώσεως ὀροφῆς καὶ διαμπερῆς ὀπῆ τοῦ «Φυλακείου». β. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ «Φυλακείου».
- » ΛΔα-β Τραϊανούπολις. α. Τὸ ἀποκατασταθὲν παράθυρον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ «Φυλακείου». β. Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ «Φυλακείου».
- » ΛΕα-β Τραϊανούπολις. α. Ἡ βορρεία ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ «Φυλακείου», ὅπου φαίνονται αἱ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἐπιμήκεις κοιλότητες. β. Ἡ ὀπισθία δυτικὴ πλευρὰ τοῦ «Φυλακείου» μετὰ τὰ τρία παράθυρα. Γλυπτὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τῆς Συλλογῆς Τραϊανουπόλεως.
- Πίναξ ΑΓ'α-ι. » ΛΖα-β Τραϊανούπολις. α. Κτίσμα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. β. Ἐρείπια παλαιο-χριστιανικῆς βασιλικῆς.
- » ΛΗα-β α. Ἀνασκαφὴ πηγῶν Βοϊράνης εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κεφαλαρίου. β. Ἀνασκαφὴ πηγῶν Βοϊράνης. Τομὴ Α.
- » ΛΘα-β α. Ἀνασκαφὴ πηγῶν Βοϊράνης. Τομὴ Α. β. Ἀνασκαφὴ πηγῶν Βοϊράνης. Οἰνοθήκη.
- » Μα-β α. Ἀνασκαφὴ πηγῶν Βοϊράνης. Τομὴ Β. Εἴσοδος τοίχου Ι - ΙΙ. β. Ἀνασκαφὴ πηγῶν Βοϊράνης. Ληνὸς Β. Οἰνοθήκη.

ΜΕΛΕΤΑΙ

ORIGINE DE LA PYXIS CONVEXE ET SANS ANSES A CORINTHE*

Cette pyxis presque sphérique a été fort en faveur depuis le corinthien moyen. Pour son origine, H. Payne a écrit dans *Necrocorinthia* (p. 293) :

"The shape is foreign to the Protocorinthian and the Transitional styles, and becomes common only in the sixth century. The lid has a flattened knob, as usual in pyxis-shapes introduced after the Protocorinthian period. The earliest examples of the shape appear to be Cretan protogeometric and Attic protogeometric, but there seems to be no link between these and the Corinthian". Dans la note 2 de la page il ajoute : "The Melian vase (Pfuhl, *MuZ*, fig. 104, ici planche 3, 2) is of course later than these, but is still a good deal earlier than n° 668" (ici planche 1, 6 et planche 2). "Cf. also the faience vases"¹.

Depuis 1931, date de la parution de *Necrocorinthia*, des trouvailles archéologiques ont fourni des éléments nouveaux pour l'histoire de la pyxis convexe et sans anses. Les travaux d'ensemble sur la céramique protogéométrique et géométrique apportent aussi une aide précieuse aux recherches. Il s'agit, bien entendu, des livres suivants : V.R. d'A. Desborough, *Greek Protogeometric Pottery*, ici *PGP* (1952) et *The Greek Dark Ages*, ici *GDA* (1972); J. N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery* (1968).

La première étape dans la recherche que nous entreprenons porte sur l'existence du type protogéométrique à Corinthe. Or on connaît aujourd'hui deux exemplaires provenant de la région. L'un a été trouvé à Vello dès 1938 (planche 1, 2)², l'autre à Corinthe même, en 1968 (planche 1,1)³. Ainsi nous connaissons un élément im-

* Nous exprimons notre reconnaissance à tous ceux qui nous ont permis d'étudier des pièces des collections dont ils ont la garde, à ceux qui nous ont fourni de précieux renseignements ou qui nous ont aidé dans nos recherches : Melle B. Philippaki, MM. R.L.N. Barber, V. Desborough, R.A. Higgins, B. Schmaltz, P. Thémélis, F. Willemsen, Ch. Williams et N. Yalouris. Nous remercions aussi les institutions qui nous ont donné des photographies avec la permission de les reproduire : le musée national d'Athènes, l'Insti-

tut allemand et l'Ecole anglaise d'Athènes ainsi que la surintendance de Tarente.

1. Pour ceux-ci, H. Payne (p. 276, n. 3) attire aussi l'attention sur leur ressemblance avec le dinos miniature de la période de transition. Cf. *AE* 1970, p. 108.

2. S. Weinberg, *Corinth*, VII, 1, 1943, pl. 1 et p. 6, où l'auteur a reconnu l'exemplaire comme étant une pyxis protogéométrique; V. Desborough, *PGP*, pl. 29 et p. 109 - 110, et *GDA*, p. 171.

3. *AA* 24, 1969, B 1, Xq., pl. 93 β et p. 114. *Hesperia*

portant qui relie la pyxis protogéométrique d'Athènes aux pyxides convexes et sans anses du corinthien ancien et moyen.

L'un et l'autre exemplaire ressemblent plus ou moins aux pyxides athéniennes trouvées au Céramique. Selon V. Desborough, la forme avait été inventée à Athènes pendant la maturité de la période protogéométrique, soit de 980 à 960 environ, mais elle ne serait devenue commune que durant le protogéométrique tardif¹. Cette

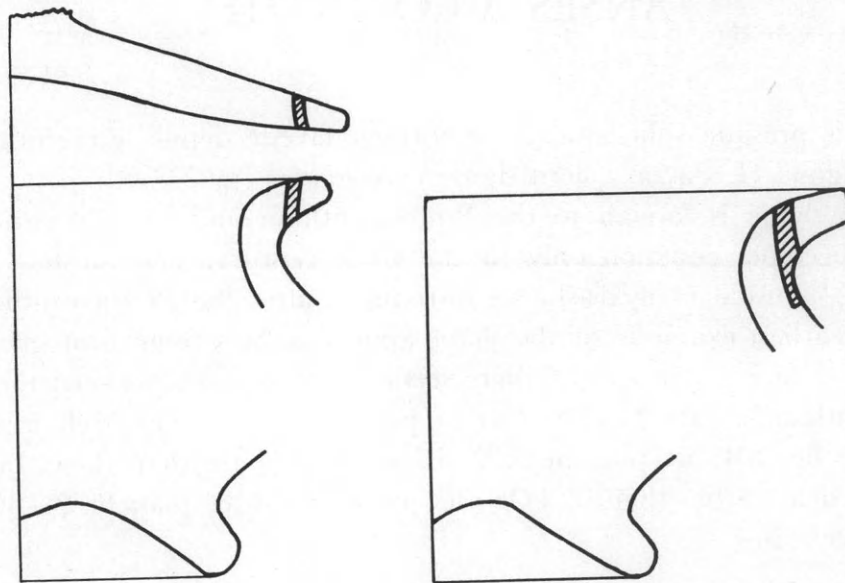

Fig. 1. Pyxides protogéométriques d'Athènes, Céramique 913 et 912.

pyxis athénienne a une panse presque sphérique ou ovoïde. Le plus grand diamètre se trouve au-dessus du milieu du vase. L'embouchure épanouie forme un angle aigu avec la panse. Des trous sont percés de chaque côté de la lèvre et correspondent à des trous du couvercle. Ils sont destinés à être reliés par une cordelette afin de maintenir le couvercle en place, parce que celui-ci est simplement posé sur le vase. Le couvercle, légèrement conique, est sommé d'une petite poignée qui se termine en pan coupé. Le pied est celui des lécythes et des oinochoés contemporains. Ces vases mesurent, sans le couvercle, de 11 à 14 centimètres de hauteur, mais il existe des exemplaires plus réduits². La plupart des pyxides du Céramique sont à peu près contemporaines et se ressemblent superficiellement, mais elles sont assez différentes dans les proportions de la lèvre et du pied, et dans la courbure de la panse³. Les

39, 1970, pl. 9 et p. 16 et 19 (Ch. Williams).

1. *PGP*, p. 109, *GDA*, p. 154.

2. A l'exemplaire du Céramique T 48, inv. 2066 (K. Kübler, *Kerameikos* IV, pl. 20), on peut ajouter une pyxis inédite du sanctuaire de Brauron, qui mesure 95 mm. de hauteur. Le couvercle manque.

3. K. Kübler, *Op. cit.*, pl. 20, inv. 912 et 913; V. Desborough, *PGP*, pl. 8. L'une a été trouvée dans la tombe, l'autre a été brûlée dans l'offrande. Le n° 913 a quatre trous (2 à 2) percés dans le couvercle et dans l'embouchure, le n° 912 en a cinq (2,2 et 1). Les autres pyxides en ont seulement deux (1 à 1).

deux vases de la tombe 28 (figure 1) en peuvent servir d'exemple. On sait que la pyxis de type protogéométrique a disparu du répertoire des formes attiques dans le courant du géométrique ancien I, pour être remplacé par un type qui en dérive: la pyxis basse de la période géométrique. Pour celle-ci, l'embouchure et la lèvre ont disparu, tandis que le bord des parois de la panse est creusé pour recevoir le couvercle, ce qui ne fait pas disparaître l'usage des trous percés dans le récipient et dans le couvercle¹.

V. Desborough signale que des exemplaires du type protogéométrique athénien, mais de fabrication locale, ont été trouvés en grande quantité en Crète² et, tout récemment à Lefkandi en Eubée³, tandis que des exemplaires isolés ont été récoltés à Corinthe, à Tirynthe, à Kos et à Skyros⁴. Il est probable que beaucoup d'autres centres de production ont fabriqué ce type de vase qui devait appartenir à la "koinè" du répertoire des formes.

Pour Corinthe, le chiffre de deux exemplaires est assez respectable, vu la rareté des trouvailles protogéométriques. Ces pyxides faisaient partie du mobilier des deux seules tombes connues jusqu'ici, ce qui pourrait faire croire à leur popularité. De plus, le contexte des mobiliers aide à les dater. Disons tout de suite qu'elles ne sont plus contemporaines du protogéométrique athénien, mais postérieures. Elles appartiennent au style subprotogéométrique dont l'existence s'est prolongée pendant une durée qui est difficile à mesurer, ce qui est normal pour des centres de fabrication imitant Athènes.

A — Evolution de la pyxis corinthienne

Nous étudions ici les exemplaires, complets ou presque complets, qui peuvent nous renseigner sur l'évolution de la pyxis convexe et sans anses.

1. — CORINTHE c-68-52. Provenance: Corinthe, zone du Forum, tombe à ciste. *AA* 24, 1969, *B* 1, *X* 9, pl. 93 b et p. 114 (Ch. Williams); *Hesperia* 39, 1970, pl. 9, p. 16 et 19 (Ch. Williams). Planche 1, 1 et fig. 2.

Hauteur sans le couvercle: 132 mm., avec le couvercle: 160 mm.; diamètre maximum: 131 mm.; diamètre de la lèvre: 86 mm., du pied: 58 mm. Argile jaune pâle,

1. J. N. Coldstream, *Op. cit.*, pl. 1 g et h.

2. *PGP*, p. 109 - 110.

3. *GDA*, p. 118 - 197. P. Thémélis, qui a représenté le service archéologique grec dans ces fouilles anglo-helléniques, a eu l'extrême amabilité de me donner des renseignements sur les fouilles. Les tombes qui contenaient des pyxides du type protogéométrique sont les plus tardives dans la nécropole Skoubris. Il s'agit de la tombe 33 qui contenait cinq pyxides et de la tombe 59 et son offrande (*Archaeological Reports* 1968-69, p. 10, fig. 14; *AA* 25, *X* 9, p. 260). Les exemplai-

res sont plus nombreux encore dans la nécropole Palaia Perivolia qui est postérieure à l'ensemble de la nécropole Skoubris.

4. On peut y ajouter la Thessalie pour laquelle deux exemplaires ont été identifiés par E. Kunze, l'un se trouvant dans la collection Vlastos-Serpieri à Athènes (N. Verdélis, *Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας*, p. 29, pl. 13, 145; J. N. Coldstream, *Op. cit.*, pl. 33 c et p. 158), l'autre à Cassel (R. Lullies, *CVA*, 1, pl. 2, 7-8 et p. 18). Ils appartiennent déjà à la période géométrique de Thessalie.

nettement corinthienne. Le vernis du couvercle est effacé. Deux doubles trous percés sur chaque face, dans l'embouchure et dans le couvercle.

Pour la forme, le décor et les dimensions, c'est une copie fidèle des pyxides athéniennes datant de la fin du protogéométrique récent (cf. tombe 28 du Céramique, inv. 912 et 913, fig. 1)¹. Le vase est proche du n° 913 par la forme générale, par

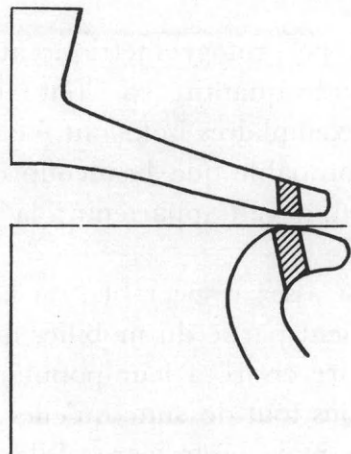

Fig. 2. Pyxis protogéométrique, Corinthe, c-68-52.

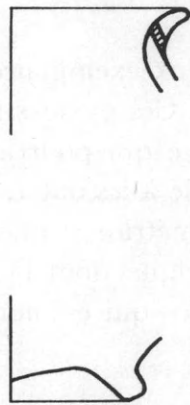

Fig. 3. Pyxis géométrique, Corinthe, CP 1897.

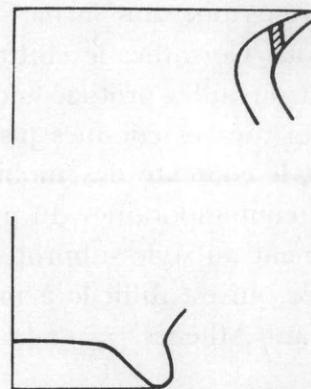

Fig. 4. Pyxis géométrique de Corinthe, Ecole anglaise d'Athènes, A 25.

le diamètre de l'embouchure et par le rattachement au couvercle (2 à 2). Il ressemble au n° 912 par le pied et par le motif utilisé sur la bande décorant la panse: des groupes de petites lignes obliques séparées par des triangles noirs, un des motifs protogéométriques les plus courants sur les pyxides athéniennes. Mais pour celles-ci, les triangles sont entièrement noirs, tandis qu'ils sont meublés d'un gros pois sur notre exemplaire. Par ce détail seulement, l'atelier corinthien s'éloigne de son modèle.

Ce pourrait être un des premiers exemplaires du type en Corinthe, puisqu'il est une copie presque servile du modèle athénien. Il est cependant plus tardif que son modèle, car le reste du mobilier date, au plus tôt, de la période de transition vers le géométrique ancien à Corinthe², soit environ dans le premier quart du IXe siècle avant J.C.

1. K. Kübler, *Op. cit.*, pl. 20; V. Desborough, *Hesperia* 39, 1970, p. 16 à 20. Pour la date, voir aussi *PGP*, pl. 8.

2. Pour l'analyse du mobilier, Ch. Williams, *GDA*, p. 171. La pyxis corinthienne serait antérieure, de peu,

2.— CORINTHE CP 1897. Provenance: Vello en Corinthie, tombe d'enfant. S. Weinberg, *Corinth*, VII, 1, n° 8, mobilier: pl. 1, n°s 7 à 12, pl. 2, n°s 13 à 19; V. Desborough, *PGP*, pl. 29a, avec les vases tournés seulement. Planche 1, 2 et fig. 3.

Hauteur: 90 mm.; diamètre maximum: 80 mm.; diamètre de la lèvre: 50 mm. Argile jaune pâle. Parois minces. Technique soignée. Le couvercle manque. Un seul trou de part et d'autre de l'embouchure. Couverte de vernis, sauf une zone avec trois lignes.

Le vase date d'une période où la pyxis protogéométrique avait disparu du répertoire des formes à Athènes. Aussi, à partir du n° 2, la pyxis corinthienne se libère progressivement de l'influence athénienne et poursuit sa propre évolution.

Le n° 2 est un petit exemplaire, ce qui n'avait pas été exceptionnel dans la céramique athénienne du protogéométrique récent (voir p. 2, note 2). Comparé au n° 1, sa forme a sensiblement évolué. Les proportions sont élancées, le pied et l'embouchure sont réduits. La lèvre est oblique et étroite, avec des parois presque parallèles. Le revers du pied est nettement articulé au fond horizontal.

Pour la lèvre, le vase ressemble à la pyxis athénienne de l'Agora P 19240 de la tombe 26¹, mais ce vase a encore les proportions massives des exemplaires protogéométriques.

Le décor simplifié convient à un petit vase. Il est utilisé comme motif secondaire durant la période protogéométrique, mais il est commun surtout pendant la période géométrique à Corinthe².

Le mobilier de la tombe est abondant, cependant il n'aide guère à dater la pyxis avec précision. Il s'agit d'une tombe d'enfant, aussi la plupart des vases sont des miniatures. L'oinochoé a encore un pied de type protogéométrique. Le calathos a une forme et une décoration plus évoluées que celui de la tombe où a été trouvé le n° 1³.

Le n° 2 est donc postérieur au n° 1⁴. Est-il encore contemporain du géométrique

à l'exemplaire eubéen de Lefkandi, nécropole Skoubris T 59 (voir p. 3, n. 3) qui contenait une pyxis athénienne (ou imitant l'athénien) du géométrique ancien I et dont l'offrande comptait une pyxis locale de type protogéométrique, semblable à la nôtre, mais avec un décor (des créniaux hachurés) du géométrique ancien I d'Athènes. Sur la date probable, V. Desborough, *GDA*, p. 196 - 197.

1. V. Desborough, *PGP*, pl. 15; J. N. Coldstream, *Op. cit.*, pl. 1 g, qui place le vase dans le géométrique ancien I.

2. A Lefkandi en Eubée, il est utilisé surtout sur les pyxides de la nécropole de Palaia Perivolia (T 13, 22 et 39), qui sont assez tardives (V. Desborough, *GDA*, p. 189). Cf. p. 3, note 3.

3. Pour celui-ci, Ch. Williams, *Hesperia* 39, 1970, p. 19.

4. S. Weinberg (*Corinth*, VII, 1, p. 8), l'a placé à

la fin de la période protogéométrique à Corinthe. V. Desborough la date de la période de transition (*PGP*, p. 204). Dans *GDA* (p. 171) il ajoute: «except from a small multiple vase, which has no parallel at this late stage». Il s'agit (*Corinth*, VII, 1, pl. 1, 10; *PGP*, pl. 29, A 10) de trois vases soudés par les côtés, en une rangée. Cependant, dans le type protogéométrique, les vases sont disposés en triangle (*GDA*, p. 189, fig. 39, Lefkandi, nécropole Skoubris, T 10, 38 et 68), tandis que les vases multiples, disposés en rangée, semblent être contemporains du géométrique ancien à Athènes. Cf. l'exemplaire athénien de Munich, inv. 6250 (*CVA*, 3, pl. 119, 8 et 9) dont le décor ressemble à celui d'une tasse trouvée à Athènes (*AA* 19, 1964, Xq., pl. 50 a; J. N. Coldstream, *Op. cit.*, p. 10). Le nouveau type se trouve aussi en Eubée (exemple de Chalkis, *Χαλκιδίων εἰς Ἀ.Κ. Ὀρλάνδον*, II, 1964, pl. 48 a et p. 256) et à Kos (V. Desborough, *PGP*, pl. 30).

ancien I d'Athènes? Il est plus probable qu'il l'est déjà du géométrique ancien II, ce qui le daterait de 875 à 825 avant J.C. environ, selon la chronologie proposée par J.N. Coldstream¹.

3. — ATHENES, Ecole anglaise d'Athènes A 25. Provenance: Thèbes(?).

V. Desborough, *PGP*, pl. 29c. Planche 1, 3 et figure 4.

Hauteur: 91 mm.; diamètre maximum: 90 mm.; diamètre de la lèvre: 73 mm. Argile un peu plus sombre, tournée au rose à la cuisson. Le couvercle manque. Un seul trou de part et d'autre de l'embouchure. Couverte de vernis, sauf une zone avec trois lignes.

Malgré la ressemblance avec le n° 2 qu'a signalé V. Desborough², le vase s'en éloigne par la technique et par la forme. En effet la technique est déjà celle des vases corinthiens de l'époque géométrique par son argile moins raffinée et moins serrée. Les parois sont plus épaisses. La forme évolue vers des proportions plus trapues. Le diamètre de la lèvre augmente et dépasse de loin celui du pied. Il convient surtout de signaler que la lèvre s'atrophie. Elle est courte et effilée.

Le n° 3 est plus récent que le n° 2, ayant une technique et une forme plus évoluées. Sa trouvaille probable en Béotie n'exclut pas une origine corinthienne puisque J.N. Coldstream a vu une pyxis corinthienne, semblable à celle de Vello, au musée de Chéronée. Le vase a été trouvé à Antikyra sur le golfe de Corinthe, au sud de la Béotie³. Ceci fournirait un argument pour une date assez tardive puisque l'exportation de la céramique n'a commencé qu'avec le géométrique ancien de Corinthe.

Jusqu'ici, on ne connaît pas de pyxides géométriques qui soient plus récentes que les n°s 2 et 3. Des fragments, appartenant même à la partie supérieure du vase, ne peuvent être utilisés ici en toute prudence⁴. Les exemplaires doivent être complets, ou presque complets, pour entrer dans notre classification chronologique. Les pyxides sans anses ont dû être plus rares que les exemplaires convexes à anses, qui ont joui d'une certaine vogue pendant les périodes géométrique et protocorinthienne⁵. Mais elles n'ont pas disparu du répertoire des formes. La pyxis convexe et sans anses a survécu pendant la période protocorinthienne. J'ai eu la bonne fortune d'en trouver un exemplaire, le n° 4, dans les réserves du Musée National. En le rapprochant

1. *Op. cit.*, p. 330.

2. *PGP*, p. 109 et 198. C'est V. Desborough qui a suggéré que le vase pourrait être corinthien, malgré son lieu probable de trouvaille.

3. *Op. cit.*, p. 197, n. 3. Cependant il est sensiblement plus grand, mesurant 16 cm. de hauteur.

4. L'embouchure du vase d'Ithaque n° 823 (*BSA* 48, 1953, p. 293, fig. 12) appartenait peut-être à une pyxis convexe et sans anses.

5. La grande, avec un couvercle inséré dans le haut de la panse, qui dérive du type géométrique athénien (J. N. Coldstream, *Op. cit.*, p. 93, 97 et 110, voir

aussi T. Dunbabin, *Perachora*, II, p. 111-112); la pyxis à lèvre presque verticale et inclinée vers le centre du vase, de façon à être recouverte par le rebord de couvercle, qui semble dériver de la pyxis subprotogéométrique pendant le géométrique récent (*Perachora*, II p. 101, avec références). C'est l'ancêtre de la pyxis convexe à anses de la période orientalisante. Sur celle-ci, H. Payne, *NC*, p. 307. Les fragments de pyxides géométriques d'Ithaque, à lèvre verticale, appartiennent certainement à ce type (*BSA* 48, 1953, n° 818, pl. 50 et n° 827, p. 322, fig. 21, reconstitution).

du n° 3, on peut constater que le vase a évolué d'une manière normale, dans sa forme et dans ses proportions¹.

4.— ATHENES, Musée National 18995. Provenance: nécropole de Vari. Planche 1, 4 et fig. 5.

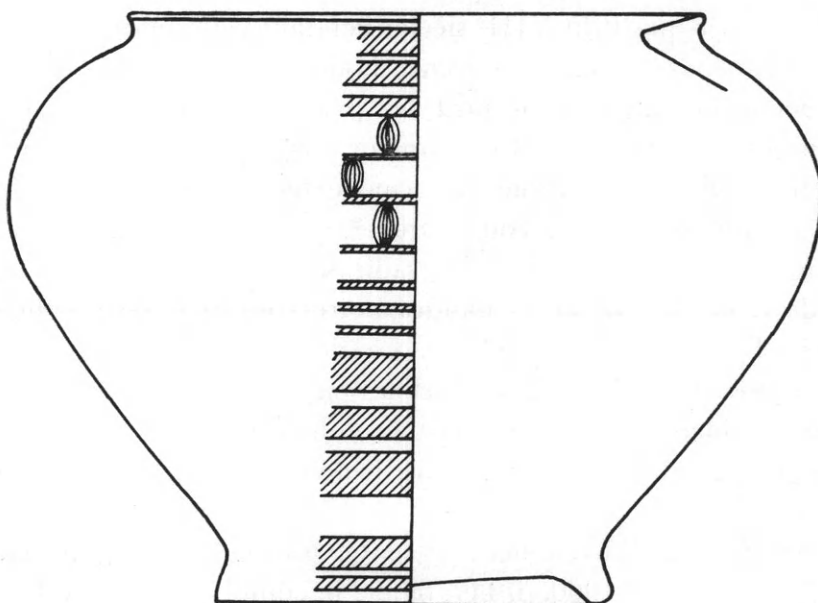

Fig. 5. Pyxis protocorinthienne, Athènes, MN 18895.

Hauteur: 77 mm.; diamètre maximum: 110 mm.; diamètre de la lèvre: 66 mm. Brûlé, brisé. Le couvercle manque. Au diamètre maximum, trois zones de pois grossiers au-dessus de trois lignes. Bandes noires sur la lèvre, l'épaule et le bas de la panse.

Le vase est encore plus petit que les n°s 2 et 3, mais il est bien plus large. Le diamètre de la lèvre et du pied ont augmenté, cependant celui de la lèvre continue à l'emporter, comme pour le n° 3.

La plus importante transformation s'est produite dans l'embouchure de la pyxis. La lèvre est encore oblique et inclinée vers le centre du vase. Mais elle s'est aplatie

1. La pyxis subprotogéométrique a pu donner naissance aussi à un autre type de pyxis corinthienne de la période orientalisante. On peut hasarder l'hypothèse en se basant sur la ressemblance qui existe entre la pyxis de Vello et un groupe de pyxides béotiennes, dérivant du type protogéométrique, qui a été rassemblé par J. N. Coldstream (*Op. cit.* p. 197). Ce sont des vases à proportions étirées, à col étroit et à pied fort réduit. La contre-partie de ces exemplaires

aurait pu exister à Corinthe à côté du type normal, et donner naissance à la pyxis ovoïde (*NC*, p. 323, n° 1333 et 1334). Les pyxides ovoïdes de Pérachora sont antérieures à ces dernières (*Pérachora*, II, n°s 2223 et 2224, pl. 88). Il est plus normal de faire dériver la pyxis ovoïde du type protogéométrique que d'un type athénien de l'époque géométrique, qui se termine en pointe et dont le couvercle s'insère dans le haut de la panse.

et ne forme plus qu'une faible saillie sur la panse. Enfin l'embouchure n'est plus percée de trous.

Cela prouve que la pyxis convexe et sans anses avait déjà le nouveau type de couvercle, muni au revers d'un anneau vertical qui s'insère dans l'embouchure et assure une stabilité parfaite. C'est celui qui restera en usage au VIe siècle. A quel moment s'est produit la modification? Il est permis de proposer le protocorinthien ancien, soit environ le dernier quart du VIIIe siècle. Pendant cette période, le type nouveau de couvercle commençait à être en usage pour les pyxides basses à parois verticales, qui deviendront un peu plus tard les pyxides concaves¹, il a pu l'être aussi pour celles qui nous occupent ici. Il n'est même pas exclu qu'il ait été utilisé d'abord pour les pyxides convexes, puisque la forme extérieure est semblable à celle du couvercle des exemplaires protogéométriques².

La répartition du décor reste dans la tradition, avec une zone de motifs linéaires dans le haut de la panse. De larges bandes noires ont remplacé seulement la couverture de vernis. L'exécution est négligée. La décoration permet de dater le vase, car les zones de pois d'un type dégénéré et les bandes noires semblent placer le vase dans le protocorinthien récent, soit vers le milieu du VIIe siècle³. D'ailleurs les plus anciens fragments de vases corinthiens, trouvés à Vari, datent de cette époque.

5.— TARENTE 52761. Provenance: Tarente, tombe d'enfant, trouvée en 1936. *AnnScAt* 37 - 38, n.s. 21 - 22, 1960, p. 117, fig. 92 b, compl. 58 (F.G.Lo Porto). Planche 1, 5.

Hauteur sans le couvercle: 55 mm., avec le couvercle: 90 mm.; diamètre maximum: 103 mm.; diamètre de la lèvre: 78 mm. Vernis effacé pour le couvercle. Sur le vase, au diamètre maximum, zone noire avec décor incisé et rehaussé: rosettes en pois blancs séparées par de doubles lignes verticales. De part et d'autre, triple zone de pois. Au bas de la panse, bande noire avec rosettes en pois blancs. Sur la lèvre, rosettes en pois blancs sur fond noir.

La pyxis convexe et sans anses atteint ici le terme de son évolution vers des proportions de plus en plus basses et aplaties. Peu après commencera une nouvelle phase vers une forme sphérique. Pour le reste, elle demeure dans la tradition: le diamètre maximum au-dessus du milieu du vase et le diamètre de la lèvre dépassant de loin celui du pied.

1. Par exemple la pyxis de Théra K 67 (J. N. Coldstream, *Op. cit.*, pl. 20 g et p. 107) et la pyxis de l'Héraion d'Argos, Athènes MN 14199 (Friis Johansen, *VS*, p. 57, fig. 33) du groupe de Cumes (T. Dunbabin, M. Robertson, *BSA* 48, 1953, 174). Sur l'histoire de la pyxis à parois concaves, M. Robertson, *BSA* 43, 1948, p. 30.

2. Dans le courant de la période protocorinthienne,

le couvercle de la pyxis concave s'est aplati. Dès lors, le couvercle légèrement conique de ce type, *Perachora*, II, p. 120, fig. 8 (profil) et pl. 53, n° 1160, du milieu du VIIe siècle, pourrait avoir appartenu à une pyxis convexe et sans anses.

3. Cf. Friis Johansen, *VS*, pl. 18, 3 et 4; S. Weinberg, *Corinth*, VII, 1, n° 155, pl. 22 et *Perachora*, II, n° 32, pl. 2.

C'est la première qui ait conservé son couvercle du type nouveau. Le n° 4 en avait certainement un semblable, avec une haute poignée moulurée¹.

La répartition du décor linéaire est encore celle des exemplaires plus anciens : une zone décorée, placée un peu plus haut que le milieu de la panse et correspondant au diamètre maximum. Mais ici la zone est limitée par des rangées de pois, comme elle le restera plus tard. Le bas de la panse est meublé d'une large bande noire jusqu'au pied, comme l'exemplaire protocorinthien. La zone décorée est traitée comme celles de nombreuses pyxides concaves, avec des lignes incisées sur fond de vernis, mais ici, le motif est plus original, car il est traité en métopes, avec des rosettes blanches, séparées par des triglyphes de lignes doubles. On le trouve sur quelques pyxides concaves de la période de transition². Un emploi aussi abondant de la rosette en pois est caractéristique pour la période de transition.

Cette période convient aussi à la forme du vase. En effet sa silhouette étirée dans la largeur, avec une articulation à l'épaule, est celle du dinos miniature du Louvre CA 3044, qui est placé dans la période de transition par H. Payne³. Celui-ci a fait remarquer combien ce genre de vase est proche de la pyxis convexe, ce qui peut entraîner un certain parallélisme dans l'évolution. Bien entendu, on peut encore trouver plus tard des pyxides larges avec une haute poignée moulurée⁴ ou bien des petits exemplaires à décoration linéaire s'étendant jusqu'au pied, sans zone de rayons partant du pied⁵, mais ils se datent aisément, soit par leur décor, soit par leur forme, tandis que le décor et la forme contribuent à placer la pyxis de Tarente dans la période de transition.

Pour la date du vase, le reste du mobilier de la tombe ne fournit que des éléments *post quem*. L'éditeur, F.G. Lo Porto, a correctement placé la tombe dans le corinthien moyen en se basant sur les vases les plus récents⁶, mais il reconnaît que le mobilier compte aussi deux petits aryballes du type "football", datant du corinthien ancien. La pyxis est encore antérieure à ceux-ci. Une telle disparité n'a rien d'exceptionnel pour des vases importés. L'exemplaire daterait donc de la période de transition, soit d'environ 640 à 625 avant J.C.⁷

1. La poignée haute était encore en usage pour les pyxides concaves de la période de transition, cf. C. Albizzati, *Vasi del Vaticano*, n° 82, pl. 7, *NC*, n° 205, mais avec un couvercle plat. Voir p. 8, n. 2.

2. Louvre CA 3044, *CVA*, 13, pl. 46, 6 et 7; *Mégara Hyblaea*, 2, pl. 38, 13 et p. 55.

3. *AE* 1970, pl. 32, β; *NC*, p. 276, n° 117 et n. 3.

4. Citons la pyxis de Corinthe T 3172, Hazel Palmer, *Corinth*, XIII, tombe 141, pl. 19, 6, pl. E et p. 174. R. J. Hopper (*BSA* 44, 1949, p. 211, n° 9) la date au plus tard du début du corinthien moyen.

5. Par exemple, *Corinth*, XIII, tombe 157, pl. 23 u et p. 184.

6. Il s'agit d'un alabastre non reproduit et d'un petit aryballe, inv. 52759 (p. 117, fig. 92 b et p. 118, fig. 93). Pour celui-ci, cf. les aryballes de Corinthe (*Corinth*, XIII, t. 1731 et 1732, pl. 26, 172 k et l, et p. 191), avec un mobilier de la fin du corinthien moyen, plutôt que l'exemple cité par l'éditeur.

7. Ce serait le seul exemplaire complet connu jusqu'ici. Selon R. J. Hopper, le fragment *Perachora*, II, n° 1756, pl. 68 et p. 167, avec décoration figurée, pourrait dater de la même période.

6.— ATHENES, Musée National 268 (C C n° 558). Provenance: Corinthe. NC, n° 668. Planche 1, 6 et planche 2, figure 6.

Hauteur, sans le couvercle: 87 mm., avec le couvercle: 102 mm.; diamètre maximum: 138 mm.; diamètre de la lèvre: 95 mm. Argile chamois.

Zone figurée: motif floral entre deux sphinx, entre deux lions, une sirène derrière celui de gauche; au revers, sirène entre deux cerfs. Limitée par deux zones doubles de pois entre de doubles lignes rouges. Sur l'épaule zigzag sous une ligne noire. Lèvre rouge avec trois lignes blanches. Zone de rayons partant du pied. Bande rouge sur le pied.

Couvercle avec zone figurée: motif floral entre deux sirènes, entre deux lions; sur la face opposée, sirène entre deux cerfs. A la base de la poignée, zone de rayons entre des lignes rouges. Tranche et poignée rouges. Au sommet de celle-ci, pois noir et deux lignes noires, entre deux bandes rouges.

L'exemplaire est encore large pour sa hauteur, mais il tend vers la forme sphérique des pyxides du corinthien moyen¹. Le diamètre maximum s'est abaissé au milieu de la panse. Le diamètre du pied s'élargit jusqu'à se rapprocher de celui de l'embouchure, ce qui diminue la courbure de la panse. L'embouchure est nettement séparée de la panse par un col bas. La lèvre, encore étroite et inclinée vers le centre du vase, a une section carrée et se termine en pan coupé. Elle s'élargira et aura une surface presque horizontale pendant le corinthien moyen.

Pour compenser la taille plus haute du vase, le couvercle aura désormais une poignée basse, assez semblable à celle du type protogéométrique. La tranche du couvercle est en pan coupé comme celle de la lèvre qu'elle prolonge en plein profil. Les différents éléments du vase sont plus articulés que pendant les périodes précédentes².

C'est le premier exemplaire de notre liste qui ait une décoration figurée, mais avant lui, d'autres ont dû être traités de cette manière (voir p. 9, n. 7). La répartition du décor, telle qu'elle sera utilisée pendant le corinthien moyen, est fixée dans ses grandes lignes, ce qui peut faire présumer que le stade de recherche est une chose du passé. Cependant le peintre obéit encore à la tradition en plaçant un peu haut la zone figurée, ce qui réduit d'autant la décoration de l'épaule³.

Ces particularités dans la structure et dans la décoration indiquent assez que la

1. La panse assez basse du corinthien ancien a survécu pour certaines pyxides du corinthien moyen, sorties probablement d'ateliers conservateurs. Citons celle de Boston 24449 (Fairbanks, pl. 47, 483, sur celle-ci, R. J. Hopper, *BSA* 44, 1949, p. 210, n° 9); la pyxis de Honolulu (D.A. Amyx, *The Honolulu Painter and the Delicate Style*, *Antike Kunst*, 5, 1962, pl. 1); celle de Berlin 4856 (NC, n° 876, U. Gehrig, A. Greifenhagen, N. Kunisch, *Führer*, pl. 44) qui a, de plus, une lèvre qui s'articule directement à la panse, comme pour la pyxis de la période de transition.

2. Deux autres pyxides du corinthien ancien ont

les mêmes caractéristiques: Copenhague Chr. VIII 868 (NC, n° 866 et p. 306, n. 1, *CVA*, 2, pl. 89, 4) et Lugano, collection von Schoen n° 38 (R. Lullies, *Eine Sammlung griechischer Kleinkunst*, pl. 13). Mais pour toutes les deux, le diamètre maximum est encore assez près de l'embouchure et le dessus de la poignée est bombé.

3. Le peintre appartient au courant du style massif («heavy style») qui était en faveur pendant le corinthien ancien. Son dessin annonce celui du peintre de Dodwell par sa vivacité et par l'emploi de motifs de remplissage de types variés.

pyxis convexe et sans anses a évolué encore durant le dernier quart du VIIe siècle pour arriver à sa forme classique pendant le corinthien moyen.

B — Survivance du type protogéométrique dans le reste de la Grèce

On ne se propose pas de donner un aperçu complet du sujet. Les exemplaires cités ici ont été rassemblés au hasard des visites de musées et de sites archéologiques. Ils sont peu nombreux, mais aideront peut-être à identifier des formes de petits vases qui se trouvent dans des réserves de musées ou qui seront découverts dans des fouilles.

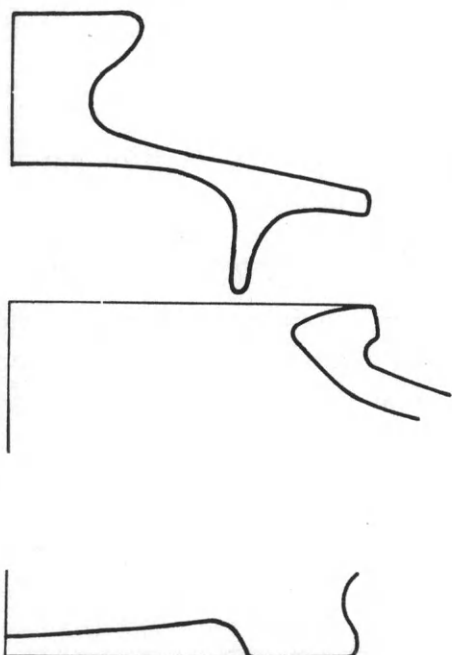

Fig. 6. Pyxis du corinthien ancien, Athènes, MN 268.

La pyxis a survécu ailleurs qu'à Corinthe. Athènes fait certainement exception, puisque le type a disparu pendant le géométrique ancien.

Les exemplaires que nous étudions ici proviennent surtout de régions où l'on n'a pas trouvé encore de pyxides protogéométriques, ce qui peut s'expliquer de deux manières différentes: la première est que le type local n'a pas encore été mis à jour. C'est ce qui conviendrait pour les Cyclades. La seconde est que les ateliers locaux ont pu emprunter la forme à un centre de fabrication qui avait produit des pyxides protogéométriques et qui avait conservé

le type. Ils se sont donc contentés d'adopter le vase à un stade assez avancé de son évolution. Ce pourrait être le cas pour la région d'Olympie et pour Samos.

Crète

Elle peut servir d'exemple pour les régions où les pyxides protogéométriques ont été trouvées en grand nombre¹. Comparées à celles d'Athènes, elles sont assez petites et larges, avec une grande embouchure. Il arrive qu'elles soient apodes, le vase reposant sur le fond. Le diamètre maximum est descendu jusqu'au milieu de la panse où se trouve la zone décorée. Le type semble avoir survécu, sans modifications sensibles, pendant le géométrique ancien de Crète². Il a donné naissance à la pyxis convexe à anses³, sans disparaître lui-même, puisqu'il a survécu jusqu'au VIIe siècle.

1. V. Desborough, *PGP*, p. 9, 242 et 263.

2. H. Payne, pour un exemplaire de Knossos, son n° 168 (*BSA* 29, 1927 - 28, p. 263); J. K. Brock (*Fortetsa: Early Greek Tombs near Knossos*, 1957, pl. 78, TP

n° 1470, p. 78) souligne la ressemblance qui existe entre l'exemplaire et la pyxis corinthienne de Vello pour le décor.

3. J. N. Coldstream, *Op. cit.*, p. 236.

TARENTE 52513. Provenance: tombe fouillée en 1935. *AnnScAt* 37 - 38, n.s. 21 - 22, 1960, p. 32, fig. 23 et 24, compl. 15, n° 3 (F.G. Lo Porto); *EAA* II, p. 491, fig. 679. Planche 3, 1.

Hauteur sans le couvercle: 95 mm., avec le couvercle: 120 mm.; diamètre maximum: 120 mm. Trous, 2 à 2, percés dans l'embouchure et dans le couvercle. Large zone figurée avec grand motif floral entre deux lions vers la droite. Sur l'épaule, lignes. Sous la zone figurée, rangée de Z entre des lignes triples. Sous le fond bombé, surface de vernis avec "quatre-feuilles" réservées, limitée par des lignes. Couvercle avec rayons partant de la poignée.

La forme est dans la suite des pyxides subprotogéométriques de Crète. Comparons la à celle de l'exemplaire d'Arcadès, tombe R, n° 6¹: mêmes proportions trapues, même embouchure large, même lèvre oblique, percée de trous correspondant à ceux du couvercle qui est sommé d'une poignée basse et évasée. C'est la partie inférieure du vase qui s'est surtout modifiée. Le diamètre maximum s'est rapproché de la base et celle-ci n'est pas seulement apode, mais arrondie. La forme a donc évolué normalement depuis l'exemplaire local de type protogéométrique, ce qui l'éloigne de la pyxis contemporaine de Corinthe, planche 1, 4.

La répartition du décor obéit à la forme et couvre donc le haut du vase. La décoration orientalisante a été comparée, à juste titre, à celle de l'alabastre de Fortetsa² qui date environ du deuxième quart du VIIe siècle.

Cyclades

Il s'agit d'un groupe de vases, datant de la seconde moitié du VIIe siècle. Ils pourraient provenir d'un même centre de fabrication, ayant une même argile rouge sombre à la cuisson, avec des particules noires, un même vernis brun et un même engobe crème. Ils ont aussi une forme semblable et ils se disposent aisément par ordre chronologique. Aucun n'a conservé son couvercle.

1.—ATHENES, Musée National 18837. Provenance: Mélos³.

JHS 22, 1902, p. 71, fig. 2; E. Pfuhl, *MuZ*, III, pl. 23, n° 104 (reconstitution du dessin). Planche 3, 2 et figure 7.

Brûlé, brisé, incomplet. Le dessin a presque disparu. Deux doubles trous dans l'embouchure. Hauteur: 155 mm.; diamètre maximum: 250 mm.; diamètre de la lèvre: 136 mm. Zone noire sous le diamètre maximum. Au-dessus et au-dessous, zone de motifs floraux. Bande noire sur le pied.

1. *AnnScAt* 10 - 12, 1931, p. 211, fig. 233.

2. F. G. Lo Porto, *Loc. cit.* p. 35; J. K. Brock, *Fortetsa*, p. 111.

3. Acheté à Mélos par Cecil Smith (*JHS* 22, 1902,

p. 72).

2.—MYKONOS. Provenance: fosse de purification de Rhénée.

Ch. Dugas, *Délos* XVII, pl. 64, D 2¹. Fragments.

Hauteur: 125 mm.

Bande noire au diamètre maximum. Sur l'épaule, zone de motifs floraux. Rayons, en silhouette, partant du pied et séparés par de grandes rosettes à pétales multiples.

3.—ATHENES, Musée National 19758. Provenance: Mélos(?)². Planche 3, 3 et 4 et figure 8.

Incomplet. Doubles trous percés dans l'embouchure. Hauteur: 96 mm.; diamètre maximum: 158 mm.; diamètre de la lèvre: 108 mm. Au diamètre maximum, large bande noire décorée de deux doubles lignes blanches. Sur l'épaule, quatre oiseaux aquatiques (rehaut blanc: doubles lignes verticales séparées par des rangées de pois allongés sur le corps et gros pois sur le cou). Rayons, en silhouette, partant du pied. Sur la lèvre noire, décor en rehaut blanc: carrés alternant avec un petit motif informe. Bande noire sur le pied.

4.—ATHENES, Musée National 891. Provenance: collection du roi Othon. Figure 9.

Doubles trous percés dans l'embouchure. Hauteur: 79 mm.; diamètre maximum: 118 mm.; diamètre de la lèvre: 77 mm.

Décor semblable à celui du n° 3. Bande noire au diamètre maximum. Sur l'épaule, cinq oiseaux aquatiques (rangée de petits pois blancs à l'intérieur du contour du corps, gros pois blancs sur le cou). Rayons, en silhouette, partant du pied. Au revers du fond, cercles concentriques.

Les premiers éditeurs du n° 1 et E. Pfuhr (*MuZ*, I, p. 132) l'ont déjà rapproché des grandes amphores dites méliennes, dont le centre de production serait Paros³. Cependant de petits vases d'importance secondaire, comme les pyxides, pourraient provenir d'autres îles dont les ateliers auraient imité un modèle prestigieux. Etant donné l'endroit où a été acheté le n° 1, et peut-être le n° 3, les exemplaires pourraient avoir été fabriqués à Mélos. Dans les deux îles, Paros et Mélos, on a trouvé un petit nombre de vases protogéométriques sous l'influence directe d'Athènes⁴, mais

1. L'éditeur, Ch. Dugas (p. 121), l'a déjà rapproché du vase précédent.

2. Le vase se trouvait, encore en morceaux et sans n° d'inventaire, quand j'ai eu l'occasion de le voir dans les réserves du musée. On ne connaît donc pas sa provenance. D'autre part, J. H. Hopkinson et J. Baker-Penoyre (*JHS* 22, 1902, p. 92, n. 1) signalent que Cecil Smith a acquis à Mélos une deuxième pyxis (en même temps que notre n° 1) semblable à l'autre, mais décorée de cygnes sur l'épaule. Elle avait encore son couvercle percé de trous correspondant à ceux de l'embouchure. L'exemplaire n'est pas entré au British Museum, le Dr. Higgins a bien voulu m'en

assurer, et il ne se trouve pas non plus dans les collections de l'Ecole anglaise d'Athènes. Cecil Smith aurait pu conserver le vase en sa possession, mais il n'est pas exclu qu'il ait pu le déposer avec l'autre pyxis au Musée National. Cela n'est pas certain puisque ce type de décor a été employé pour d'autres exemplaires, cf. le n° 4.

3. N. Kontoléon, *Zur Lokalisierung des "melisches" Vases*, *Gnomon* 34, 1962, p. 110 et "Theraïsches", *AM* 73, 1959 (1962), p. 133.

4. V. Desborough, *PGP*, p. 212 à 214; *GDA*, p. 222-223.

aucune pyxis¹. Cependant l'influence athénienne peut faire supposer que les potiers locaux ont pu produire aussi cette forme et que c'est elle qui aurait évolué vers les pyxides "méliennes".

H. Payne (*NC*, p. 293, n. 2) a déjà fait remarquer que la forme du n° 1 (pl. 3, 2) ressemble à celle des pyxides corinthiennes (pl. 1, 6 et pl. 2), tout en rappelant qu'elle est sensiblement plus ancienne, ce qui pourrait exclure son influence sur les ateliers corinthiens.

En effet, le n° 1 (planche 3, 2) est à peu près contemporain de la pyxis du protocorinthien récent (pl. 1, 4). Il suffit de comparer leurs photographies et leurs

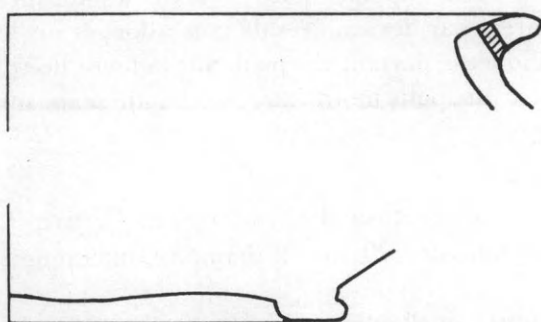

Fig. 7. Pyxis cycladique, n° 1, Athènes, MN 18837.

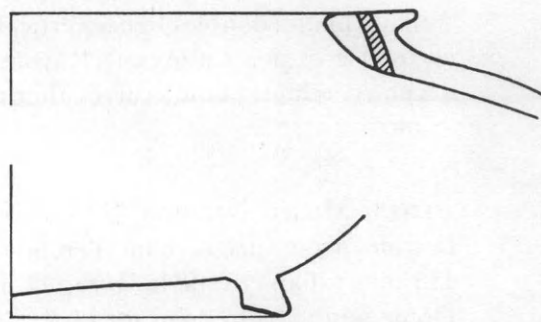

Fig. 8. Pyxis cycladique, n° 3, Athènes, MN 19758.

profils pour voir que les deux exemplaires obéissent à des évolutions différentes. Tous deux ont seulement en commun leur prototype protogéométrique. Le n° 1 est plus grand et plus large. Ses parois sont renflées, avec un diamètre maximum au milieu de la panse. La large embouchure a une lèvre presque horizontale, effilée à son extrémité, mais qui est épanouie et percée de trous comme celle des pyxides protogéométriques. On a vu plus haut que la pyxis protocorinthienne de Vari avait non seulement une forme différente, mais que son embouchure était réduite et n'était plus percée de trous, parce que le vase avait le nouveau type de couvercle. Au milieu du VIIe siècle, la pyxis corinthienne est plus avancée dans son évolution que celle des Cyclades.

Pour les proportions, les n°s 3 et 4 poursuivent une évolution qui est parallèle à celle des exemplaires corinthiens. Mais les détails sont assez différents. Avant tout, les ateliers cycladiques n'ont pas adopté le nouveau type de couvercle, ce qui prouve que l'évolution du vase n'est pas inspirée par des modèles corinthiens. Le n° 3, comme la pyxis corinthienne de Tarente, datant de la période de transition (pl. 1, 5), est aplatie et son diamètre maximum s'est rapproché de l'embouchure. Le

1. La pyxis trouvée dans l'île de Kimolos, près de Mélos, (*PGP*, p. 109) est munie d'anses et son couvercle s'insère dans le haut de la panse (J. N. Coldstream, *Op. cit.*, p. 169).

diamètre réduit du pied accentue la courbure des parois. Enfin la lèvre s'est écrasée et ne forme plus qu'une faible saillie sur la panse. Le n° 4 ressemble à la pyxis du corinthien ancien (planche 1, 6 et pl. 2) par sa panse presque sphérique, par sa lèvre à section carrée. Mais le pied a disparu. Le vase repose sur la tranche du fond en faible saillie, comme pour certaines pyxides crétoises.

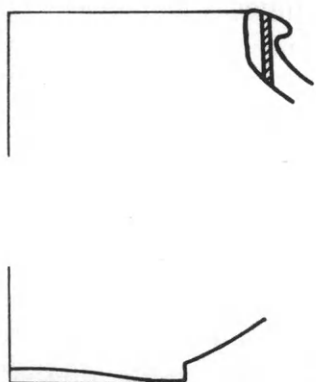

Fig. 9. Pyxis cycladique, n° 4, Athènes, MN 891.

La répartition du décor et le choix des motifs montrent assez que les ateliers corinthiens et ceux des Cyclades étaient indépendants les uns des autres. La répartition du décor ne se trouve pas ailleurs. En effet, pour les pyxides dérivant du type protogéométrique, généralement, la zone décorée se trouve près du diamètre maximum du vase. Ici cette zone médiane est noire. C'est le reste du vase qui reçoit une décoration linéaire ou figurée. Pour le n° 1 (*Muz III*, fig. 104), la décoration, purement végétale, se répartit également dans les deux zones. Mais dans la zone inférieure, les motifs partent du pied, ce qui mènera à l'emploi des rayons dessinés en silhouette des n°s 2, 3 et 4¹. L'épaule des n°s 3 et 4 (planche 3, 3

et 4) est meublée d'une zone d'oiseaux aquatiques. C'est un motif commun dans les ateliers de la mer Egée méridionale depuis l'époque géométrique. Ici, le corps des oiseaux est limité par une ligne horizontale à la partie inférieure, comme sur l'épaule de l'amphore mélienne, Athènes 911². Mais le dessin des oiseaux a dégénéré. Les corps étirés sont relevés de rehauts purement décoratifs qui ne soulignent plus le dessin des ailes et des plumes³.

Olympie

Les trouvailles protogéométriques sont insignifiantes dans cette région où les fouilles ont été systématiques et étendues⁴ et elles ne proviennent pas d'Olympie, ce qui peut faire présumer qu'on n'y a pas importé, ni produit, de pyxides protogéométriques. D'autre part, E. Buschor et B. Schweizer ont déjà fait remarquer que la céramique subgéométrique d'Olympie ressemble d'une manière frappante à la céramique protocorinthienne pour la technique et pour la décoration⁵. Cela semble être aussi vrai pour la forme des vases, et notamment pour notre type de pyxis. Il est dangereux de se montrer trop affirmatif, parce que les exemplaires ne sont pas des copies d'un modèle déterminé, mais qu'ils combinent des éléments

1. Les premières pyxides entières qui ont des rayons partant du pied, datent du corinthien ancien, mais des exemplaires antérieurs à décoration figurée, pouvaient avoir déjà des rayons. Pour la période de transition, *Perachora*, II, n° 1756, pl. 68 et p. 167.

2. E. Buschor, *Griechische Vasen*, p. 56, fig. 66.

3. Cf. un aryballe tardif de Gortyne, *AnnScAt* 17 - 18, 1957, p. 241, fig. 23 b et 24 b.

4. V. Desborough, *GDA*, p. 348 et 376.

5. *AM* 47, 1922, p. 49.

empruntés à différents stades de l'évolution, bien après leur disparition à Corinthe.

La plus ancienne pyxis connue¹ ne peut être antérieure au milieu du VIIe siècle². Celle que nous étudions ici, à titre d'exemple, est plus tardive.

OLYMPIE K 818. Provenance: côté ouest du stade.

Jdl 52, 1937, p. 47, fig. 14 (R. Hampe, U. Jantzen). Planche 3, 5 et figure 10.

Incomplet. Doubles trous percés dans l'embouchure. Hauteur: 92 mm.; diamètre maximum: 125 mm.; diamètre de la lèvre: 92 mm.

Argile orange assez terne, vernis brun, rehauts rouge et blanc. Manquent la plus grande partie de la lèvre et le couvercle. Au-dessus du diamètre maximum, zone avec groupes de zigzags verticaux, entre des bandes rouges limitées par des lignes blanches. Zone plus étroite du même motif sous le diamètre maximum. Le haut et le bas de la panse sont couverts de vernis et limités par des bandes rouges entre des lignes blanches.

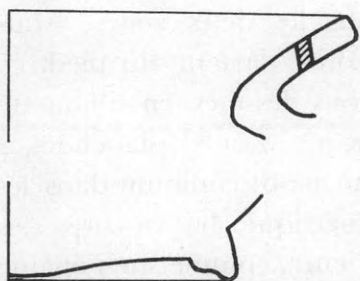

Fig. 10. Pyxis locale, Olympie K 818.

L'élément qui est bien antérieur au VIIe siècle est l'embouchure large et épanouie, percée de doubles trous, avec une lèvre aux parois parallèles et terminée en pan coupé. Ce pourrait être encore un héritage de la période géométrique de Corinthe. D'autre part, la panse large et aplatie est celle des exemplaires corinthiens de la période de transition (planche 1, 5), mais le diamètre maximum, abaissé au milieu de la panse, fait penser aux pyxides du corinthien ancien (planche 1, 6).

La décoration est aussi disparate, car les zones de zigzags et les pois carrés, sur la tranche de la lèvre, sont encore subgéométriques, tandis que les nombreuses bandes rouges, limitées par des lignes blanches, ne sont pas antérieures à la période de transition à Corinthe. L'utilisation de zones secondaires limitant la zone principale date de la même période.

Comme l'élément le plus récent du vase appartient au corinthien ancien, la pyxis ne peut être antérieure à la fin du VIIe siècle.

La fabrication des pyxides, dérivant de modèles corinthiens, s'est poursuivie dans le VIe siècle³.

1. R. Hampe, U. Jantzen, *Jdl* 52, 1937, *Olympische Bericht* I, p. 47, fig. 16. Des fragments d'exemplaires semblables ont été trouvés dans les fouilles de l'atelier de Phidias, W. Schiering, *Olympische Forschungen*, V, p. 159.

2. Les pois de type dégénéré sur la zone décorée ne sont pas utilisés avant le milieu du VIIe siècle (voir p. 8, n. 3).

3. Au VIe siècle, l'influence corinthienne a per-

sisté, avec un retard qui est difficile à mesurer, pour ce type de pyxis. Les ateliers locaux sont restés fidèles à la forme utilisée auparavant pour K 818, mais en abandonnant l'ancien type d'embouchure. Citons Olympie BE 118. Un autre atelier de la région, dont l'argile fine est plus claire, a produit de petites pyxides semblables. Citons *BCH* 83, 1959, p. 657, fig. 15, trouvée dans la région de Makryisia, et Olympie BE 79.

Samos

Comme l'a écrit V. Desborough¹, l'île ne semble pas avoir eu, ni connu, la céramique protogéométrique, les quelques fragments, trouvés à l'Héraion, qui ont une décoration de cette période, pouvant appartenir déjà au géométrique ancien². La pyxis protogéométrique n'aurait donc pas existé dans l'île et le seul exemplaire connu de la mer Egée orientale est celui de Kos, un centre de fabrication situé assez loin de Samos³.

Or il existe, au musée de Vathy, une petite pyxis de fabrication locale, qui dérive du type protogéométrique:

VATHY 2492. Provenance: sanctuaire de Héra, puits G.

AM 74, 1959 (1962), *Beil.* 44, 1 (K. Vierendeel et H. Walter). Planche 3, 6 et figure 11.

La moitié environ du vase et le couvercle manquent. Hauteur: 54 mm.; diamètre maximum: 80 mm.; diamètre de la lèvre: 51 mm. Argile locale. Sur l'épaule, grand zigzag sous deux lignes. Sur le reste de la panse, trois bandes noires séparées par des lignes triples. Sur la lèvre, bande noire; sur sa tranche, rangée de pois. Sous le fond, cercles concentriques.

La forme de l'exemplaire ne ressemble pas à celles des pyxides contemporaines de Samos⁴ et pourrait avoir été empruntée à un centre de fabrication voisin. Les villes ioniennes les plus proches sont Mélia⁵, sur le cap Mycale, et Milet⁶. Milet semble répondre mieux aux exigences, ayant subi une influence directe de la céramique athénienne pendant la période protogéométrique. Ajoutons qu'on y trouve aussi le motif du grand zigzag horizontal qui décore la pyxis de Samos.

Le potier aurait emprunté la forme dans un stade avancé de l'évolution. Car l'exemplaire est loin de la pyxis protogéométrique athénienne dont il dérive indirectement. Le fond est plat comme celui de certaines pyxides protogéométriques crétoises et comme celui de la pyxis la plus tardive des Cyclades. La lèvre presque verticale s'élargit vers la tranche. Ces modifications peuvent dériver en partie de l'archétype protogéométrique de l'atelier ionien ou d'un stade avancé de son évolution, mais elles doivent peut-être quelque chose aux potiers samiens, car l'embouchure du vase ressemble à celle des cratériskes locaux⁷. Il n'est d'ailleurs

1. *PGP*, p. 216.

2. Il en va de même pour les tessons provenant de la région, en dehors du sanctuaire, qui sont conservés au musée et dans les différentes réserves de Pythagorion (Tigani).

3. *PGP*, p. 109 et 223. La forme est différente de celle de la pyxis de Samos et ne peut être son prototype.

3

4. La pyxis renflée, sans lèvre, du géométrique tardif, H. Walter, *Frühe samische Gefässe*, pl. 32, n° 170 et p. 39.

5. V. Desborough, *PGP*, p. 221.

6. V. Desborough, *PGP*, p. 221, *GDA*, p. 83 et 179.

7. *AM* 58, 1933 (R. Eilmann), p. 87 - 91, fig. 33 à 35.

pas certain que l'exemplaire ait eu un couvercle (les trous percés dans l'embouchure ne se trouvent pas dans la partie conservée du vase). Il ne serait pas exclu que le vase ait pu servir de phiale.

La décoration n'aide guère à dater le vase, mais les conditions de trouvaille semblent le placer au plus tôt à la fin du VIIe siècle¹.

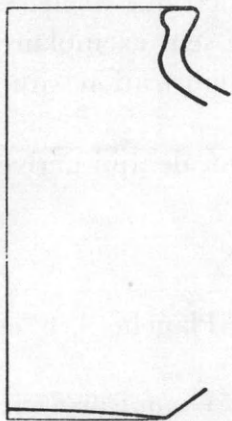

Fig. 11. Pyxis de Samos, Vathy, 2492.

* * *

En résumé, la pyxis convexe et sans anses du corinthien moyen n'est pas une création corinthienne de la fin du VIIe siècle. Elle dérive de la pyxis protogéométrique d'Athènes, adoptée à Corinthe comme dans d'autres centres grecs. A Corinthe, sa fabrication s'est poursuivie, en se confinant à la production sporadique de petits exemplaires. Ce n'est que depuis la fin du VIIe siècle qu'elle est entrée dans le répertoire courant des formes.

La survivance du type protogéométrique ne se confine pas à Corinthe. C'est un phénomène assez général. Bien d'autres centres ont dû en produire jusqu'à la fin du VIIe siècle. Ceux qui sont étudiés ici peuvent en servir d'exemple.

Comme on l'a vu au début de cet article, H. Payne avait pressenti la vérité en mettant la pyxis convexe de Corinthe en rapport, d'une part avec le type protogéométrique d'Athènes, d'autre part avec une pyxis orientalisante des Cyclades.

D. CALLIPOLITIS — FEYTMANS

1. C'est une des trouvailles les plus récentes du puits G qui contenait des vases datant depuis 720 environ jusqu'au début du VIe siècle.

A STATUETTE OF THE EPIDAUROS ATHENA TYPE IN OSLO

Some Reflections on the Reconstruction of Athena on the East Pediment of the Parthenon

A while ago I received for treatment a collection of antiquities gathered during the later part of the last and the first decades of this century, by a Russian baron whilst consul in Palestine. Plato von Ustinow, as was his name, brought his collection to London just prior to World War I, and later sold it to three Norwegians who in their turn brought it to Kristiania, (now Oslo), Norway. Since that time the collection has been moved about, and its various parts are now spread in different institutions in Norway.

Parts of the sculptural material are in the National Gallery in Oslo, and here I noticed among the objects a rather fragmentary statuette of Athena which appeared to be of a rather well-known configuration. This statuette (pls. 4, 5), which is now in the magazines of the National Gallery, was lent by the Ethnographical Museum, its present owner. It carries n° 485 R in the auction catalogue.

The various parts of the statuette in its present state are in rather good condition, no traces of attempted restoration or polishing can be found. The statuette lacks vital parts, such as the head and the upper part of the chest, together with the right hand. Of these, the head was evidently separately mounted already in ancient times, as indicated by a polished conical depression in the neck, made to fit a metal bolt. From this part goes a rounded cut across the left shoulder (pl. 4a).

Of the shield of the goddess, only half is still in place. Of this half, parts of the outer rim are missing, together with parts of the center where the gorgoneion was placed (pls. 4b, 5b).

Parts of the hem, both of the *ἀπόπτεγμα* and the *χλανίς* are missing.

The left hand is broken off at the wrist, the left foot at the ankle, and the right leg at the upper part of the thigh.

There are also a number of surface damages, such as broken folds of clothing, while details of the knee, aegis and gorgoneion are worn away.

The marble has yellowed in places, particularly on the front of the statuette.

As it stands today, the statuette is 251 mm. tall; the length of the leg is 124 mm., the width of the shoulders some 108 mm., and the diameter of the shield is 162 mm.

It is made of fine-grained Greek marble, white in color, and nicely polished.

A drill was used to make some of the deeper folds in the clothing, and certain details, such as the eyes of the Gorgon.

When we consider detail treatment, we find that the front and the sides are the works of a careful artisan (pls. 4a, 5a). The folds are deep, and skilfully arranged, and such details as the Gorgon are well executed.

The rear of the figure is far less exactly done (pl. 4b). Here the modelling of the folds is flat, and appears somewhat atectonic, while the belt is marked only through a flat incision.

The statuette depicts Athena in a posture of quick movement towards the left.

The left leg is placed forwards and heavily bent at the knee, while the right one is lifted and stretched out behind, all the while retaining its frontal position (pl. 5a).

The left arm, which is bent nearly at right angles, holds a large round shield, the top edge of which is somewhat higher than the height of the shoulder.

The left shoulder is slightly lifted in relation to the right one.

Judging from the break (pls. 4a, 5a), the right hand was more or less stretched out in the direction of movement in front of the right breast.

The figure is dressed in *πέπλος καλλίζωνος, σχιστός* without *κόλπος* with a long *ἀπόπτυγμα*. The movement lifts the *ἀπόπτυγμα* about the hips, and makes it into a heavy, winglike fold behind the right shoulder, while in the front it is modelled in ripples of tiny folds, and in the back shown almost flat. Around the legs the folds gather in heavy masses behind the left one, thus outlining it, while the cloth clings to the right thigh. Here the edge of the back of the *πέπλος* is visible, modelled in heavy folds.

Over shoulders and chest is placed the classical *αἰγίς* fastened with a gorgon's head. This head is modelled with prominent browridges as well as wrinkles on the forehead, between the eyes, and on the temples. The Gorgon carries earlength hair parted in the middle, the tongue protrudes. Such a Medusa is also placed on the shield buckle, but this latter one evidently has shorter hair.

Over the left shoulder is thrown a short *χλανίς*, a shawl-like garment which shows part of the shoulder, and swings with the arm, falling back below the shield.

In the analysis of the composition of this statuette of the goddess, our first associations lead the thought to the «lunge position», naturally connected with the functions of Athena as the protectress of warfare. Were one to describe this movement synthetically, the description would be as follows: A step forwards with one leg in the direction of the lunge, protection by the shield in the left hand, the weapon in the right hand directed at the enemy.

Such a posture, which was definitely not reserved for divinity alone, is known from the Archaic period in the shape of a bronze statuette of Athena Promachos, found on the Acropolis in Athens. Later samples include the figure of a soldier in the Egina group, Amazons of the Bassae frieze, etc.

This pose is commonly tied to a larger composition, and in the case of Athena

we must view it in connection with gigantomachia. Here Athena fights Encelades, and we can cite numerous examples of this theme being one of the most well loved within Greek and Graeco-Roman art.

One of the finest and most monumental works of this type we find in the Pergamon frieze. Here the goddess mounts the attack, somewhat unusually, with her bare hands. Hellenistic influences may be traced in aspects such as body movement, costume, composition. The figure is in the middle of a violent movement; the extremities are pulled away from the torso, and the unity of movement in hands, legs, and stare is broken, but still the dynamism and organic whole of the composition is intact. There has also been a change in costume. The thin *χιτὼν* clings to the body and the belt has moved upwards to a position just below the breasts; in other words, both as to composition and dress the Hellenistic goddess is rather far from our statuette.

Closer are two other representations. One is a fragment of an embossed mirror case from the Museo Kircheriano at Rome, (Gallery of Bronzes n° 679)¹, and the other a small, (less than 10'' high), ivory statuette from the museum at Paestum².

In both cases the goddess is depicted in a movement analogous to that of our sample, but here towards the other side, i.e. the right. The right hand with the attack weapon is lifted above the head. The gaze follows the direction of movement, i.e. she views the victim squarely.

The Paestum Athena is indicative of a type where all the lines of composition are concentrated in one point, the Museo Kircheriano sample in its part represents an acentric way of composition.

The modelling of the two samples is also quite differentiated. On the ivory statuette deep folds, which may represent a heavy woolen material, indicate a vigorous, but not a violent movement. In the case of the bronze piece we find numerous small folds which join together in heavy grooves, indicating a violent movement. At times, particularly on the forward placed leg, the folds have an almost ornamental quality. It is this kind of modelling, typical of late periods, which indicates relationships of the bronze piece to our Athena.

The best analogy to our sample, however, we find in a marble statuette, 63 cm. tall (excluding the base), found in 1886 in Epidauros by the Greek archaeologist Staïs³. The likeness is striking, not only in the movement, but also as to posture and dress. The Epidauros statuette carries an Attic *πέπλος* with hip length *ἀπόπτυγμα* gathered with a belt, and without *κόλπος*. She carries a *χλαμὶς* tossed over the left arm, and a large *αἶγις* with a *γοργόνειον* hanging on her chest. The draping of the clothing is also closely related to that of our statuette, with the same powerful

1. *JHS* 4, 1883, p. 90 - 95, an autotype.

2. Cl. Sestieri, *Il nuovo museo di Paestum*, Roma 1955, fig. 36, also R. Schroder, *Masterpieces of Greek Art*, n° 53, London 1960.

3. *Εφημ. Αρχ.* 1886, p. 243, pl. XII, 1; Kavvadias, *Athens National Museum Catalogue* n° 274; *Athenische Mitteilungen* 11, 1886, p. 311 ff.

wing of the lifted ἀπόπτυγμα behind the right hand, the lower part of the πέπλος gathered in billowing folds behind the left leg, the edge lifting above the ankles, and the side edges of the πέπλος forming a heavy, folded mass behind the right leg.

Due to these similarities, and thanks to the excellent condition of the Epidauros statuette, it is possible to reconstruct parts lacking on our sample. In the case of the hand our indications based on analyses of traces at the break are reinforced; in the case of the missing head our reconstruction may be based solely on the analogy. On the Epidauros statuette, although found with the head separate, the two parts fit together quite excellently. As to the positioning of the head on our sample, certain indices can be gotten from the angle of the depression in the neck, but this alone cannot show in which direction the head was turned.

If we reconstruct the head as placed on the Epidauros statuette, we are dealing with an Athena of a rather special character, hard to consider as an alone-standing entity. The type of movement in general is not so very unlike that of the Museo Kircheriano sample, but one would search in vain for Encelades. What is more, we can be fairly certain that he was not to be found in this connection. The inorganic, if we are dealing with a battle scene, placement of the head, and of the hand which is not lifted to strike, points to the Epidauros type as being part of another, larger group to which it could organically belong. What springs to mind is the oft discussed group of the East Pediment of the Parthenon, which is to have depicted the Birth of Athena. The central group has later disappeared, and literary sources are very meagre when it comes to discussing this work. Carrey too, for his part, did not see the Athena figure on the East Pediment when he drew the adornments of the temple.

As the main source for the reconstruction of the Athena of this pediment is accepted a neoattic round base in Madrid¹, supplemented by a number of depictions on smaller art objects, (mirrors, vases), showing the Birth of Athena. A number of, to some extent differentiated, reconstructions of this pediment have been carried out, almost all based on the conviction that the Puteol relief is a true copy of the disappeared Parthenon sculptures². According to Carpenter's reconstruction³ Athena is depicted as running towards the left, with slightly bent legs placed rather close together. In the left hand, which is bent nearly at right angles, she holds a shield which projects slightly above the height of the shoulder. The right hand is straight, and stretched somewhat to the side, a rather unnatural gesture which was corrected on the Puteol base through the placement of a wreath in this hand. (It is now, however, agreed that this was not an attribute of Athena on the East Pediment.) Her head is turned to the right, towards her father sitting on the throne.

1. R. Schneider, *Die Geburt der Athena*, Wien 1880. (He first connected the Puteol with the East Pediment of the Parthenon.)

2. A series of reconstructions given in F. Bremer,

Die Skulpturen der Parthenon-Giebel, Mainz 1963, p. 122 ff.

3. R. Carpenter, *AJA* 29, 1925, p. 117 ff., plate 3, and *Hesperia* 2, 1933, plate 2.

A new discussion of the figures of the East Pediment¹ does not change the positioning of the Athena figure to any large degree. It places her closer to her father in order to stretch the intimate contact between them, and places the spear somewhat at an angle in her left hand which held from beforehand a shield. This appeared to halt the impetus of her movement, and made the goddess appear as if she had stopped while walking. Berger's reconstruction² sets the spear vertically, and places Nike between Athena and Zeus.

All reconstructions of the Athena of the Pediment known to me are roughly of the following type: The goddess walks towards the left, with her right hand stretched out opposite to the direction of movement. Such a placement of the various parts of the body can be defended on compositional grounds, its plausibility is usually based on selected pieces of archaeological material. It may be shown, however, that this material generally is of a two dimensional nature, meaning reliefs, coins, tapestries. Of three-dimensional representations that may be related to Athena of the East Pediment we have only three statuettes, all of the Athena of Epidauros type. Already Reinach knew two of them: the Epidauros statuette itself, now in Athens³, and one in Berlin⁴. The last cited sample has been wrongly reconstructed, and later scrutiny has shown it to be a statuette of the Epidauros type⁵. The third sample is our Oslo statuette here being published.

When discussing models for the reconstruction of the East Pediment, scientists are in agreement as to the importance of the Epidauros statuette, although consequences of this fact have never been followed to the limit, and the solution that the Puteol offers is perhaps, when considering the composition as a whole, preferred.

It is, however, of great importance for the problem to try to highlight the difference in positioning of the right hand on the two-, as opposed to the three-dimensional material. An explanation may perhaps lie in the specific manner of working used on a flat plane versus composition in the round. The figures of the pediment, although supposed to be seen from the front, nevertheless were made in the round, and placed in a deep-appearing background. This non-existent depth measurement on a flat work then had to be reworked into horizontal values, which could theoretically have been a rather probable transformation, i.e. for the stretched out hand for compositional reasons to be pushed aside, and the original attribute supplanted by something more convenient. We know that the Puteol as well as other examples mentioned are variations on the subject rather than exact copies. When dealing with statuettes of the Athena of Epidauros type, however, we may suggest that we are dealing with direct copies of the Athena of the East Pediment. The goddess has just descended

1. Evelyn B. Harrison, *Athena and Athens in the East Pediment of the Parthenon*, *AJA* 71, 1967, p. 27 ff.

2. Ernst Berger, *Parthenon Ostgiebel*, Bonn 1959.

3. Répertoire II, 1, p. 287,8.

4. *Loc. cit.* 7 (statuette n° 74 in Berlin).

5. Ernst Berger, *Parthenon Ostgiebel*, Bonn 1959, Taf. 1, p. 15.

(the violent billowing of her clothing can then explain not only the fact that she has just been running, but also that a wave of air has buffeted her clothes on her way down), and her knees have not yet straightened after the shock of contact with the ground. On the other hand this movement could well be associated with a forward lunge¹, which symbolizes one of her most important future duties, participation in battles with giants, as well as other warlike activities; aspects which would place themselves in the subconscious mind of the onlooker, and give a full picture of the value and importance of the new-born goddess. This lunge position is common in representations of Athena, and it is natural for it to be considered in the respect with which we are here dealing. Such analogies were stressed in the first part of this article. It would have been natural for a person of ancient Greece who viewed the group on the pediment to place Athena at once in her correct relationship. Symbolic connection between miraculous Birth and future duties! At the same time the scene may get a deeper meaning. Such a summary, timeless idea fits well with Fidiad's concept of the godhead, and both literary sources and material samples give evidence of this.

We may now return to our statuette. If we take as a basis the proportions of the Epidauros statuette, we may suggest the total height of our sample to be some 345 mm. (excluding the base), in other words the statuette of Epidauros was almost twice as big. When we view these two together with the Berlin sample, we may suggest that copyists had several sizes on offer. Were these contemporary?

Based on the inscription on the base of the Epidauros piece (with the date of offering) Foucart² and Petersen have suggested that it was sacrificed in the year 304 A.D., in other words 181 (ΠΙΑ) years after εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιδημίας by Hadrian. This date appears commonly accepted³.

When we come to the execution of our statuette, the dating of a century or so earlier appears more likely, (the Berlin sample seems to be of an even earlier date), although the dating of a copy based on its execution is rather inconclusive. This is, however, not the main point of our discourse.

The Oslo statuette has brought a new element into the discussion about one of the most important works of the Attic classical times. The fact that one finds a series of copies which may be distinguished from one another in certain technical and executional details, points to their direct connection with a common model, in this case the Athena of the East Pediment on the Parthenon. We would like to see in the Epidauros type a direct copy of this statue, differing only in execution, an effect of the working methods of the time and more craftsmanlike work, lacking in artistic abilities.

ILONA SKUPINSKA-LÖVSET, M.A.

1. We wish to place a spear in her right hand, standing diagonally with the point upwards. In this manner it does not go across the face of the goddess, and compositionwise it would oppose the weight of the

turned head.

2. Le Bas-Foucart, II, 146 b'; E. Petersen, *op. cit.*

3. Newly edited: Helga von Heintze, *Römische Kunst*, Stuttgart 1969, p. 167.

ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΕΙΣ ΚΑΡΠΟΦΟΡΑΝ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Πυλίας, εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον χωρίζεται ὁ δρόμος Μεσσήνης - Κορώνης καὶ Μεσσήνης - Πύλου καὶ ὅπου σήμερον κεῖνται τὰ χωρία Ριζόμυλος καὶ Καρποφόρα ὑπῆρξεν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀνθρωπίνη ἐγκατάστασις, εὐνοομένη τὸσον ἐκ τῆς λαμπρᾶς γεωγραφικῆς θέσεως, ὅσον καὶ ἐκ τῆς εὐφόρου γῆς. Ἡ ἐγκατάστασις αὕτη ὑπῆρξεν ἰδιαιτέρως ἀξιόλογος κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους¹.

Ἄν καὶ ἀπὸ μακροῦ ἡ θέσις ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους, ὠρισμένοι δὲ ἔρευναι εἶχον γίνεαι κατὰ καιροὺς διὰ τὴν προστασίαν τυχαίως ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων², συστηματικὴ ἔρευνα ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1969 διὰ κοινῶν προσπαθειῶν τῆς Μεσσηνιακῆς Ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Minnesota ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. W. McDonald καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας διὰ τοῦ ὑπογράφοντος³.

Ἡ Ἀμερικανικὴ Ἀποστολὴ ἀνέλαβε τὴν ἔρευναν τοῦ μυκηναϊκοῦ οἰκισμοῦ, ὅστις εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς λοφοσειρᾶς τῶν Νηχωρίων, ἡ δὲ Ἑλληνικὴ Ὑπηρεσία τὴν ἔρευναν τῶν πέριξ τοῦ οἰκισμοῦ θέσεων πρὸς ἐντοπισμὸν καὶ ἀποκάλυψιν τῶν νεκροταφείων⁴ (βλ. εἰκ. 1 καὶ παρ. 1 πίν. Α).

Ἐνταῦθα θὰ ἐξετασθῶσιν οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι κατὰ τὰ ἔτη 1967 καὶ 1969 εἰς

1. Ο R. HOPE-SIMPSON ἐπιχειρεῖ ἀβεβαίαν ταύτισιν τοῦ οἰκισμοῦ μετὰ τὴν ὁμηρικὴν Αἴπειαν (BSA 61, 1966, σ. 131).

2. Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, BCH 84, 1960, Chronique des Fouilles 1959, σ. 700. ΑΔ 16, 1960, σ. 108. Γ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 17, 1961 - 62, Β' Χρον., σ. 95. W. McDONALD - R. HOPE - SIMPSON, AJA 65, 1961, σ. 248, 249 καὶ 68, 1964, σ. 234. R. HOPE - SIMPSON, BSA 52, 1957, σ. 249 καὶ 61, 1966, σ. 124. Α. ΧΩΡΕΜΗΣ, ΑΔ 23, 1968, Β' Χρον., σ. 158 κέ. AAA I, 1968, σ. 205 - 209.

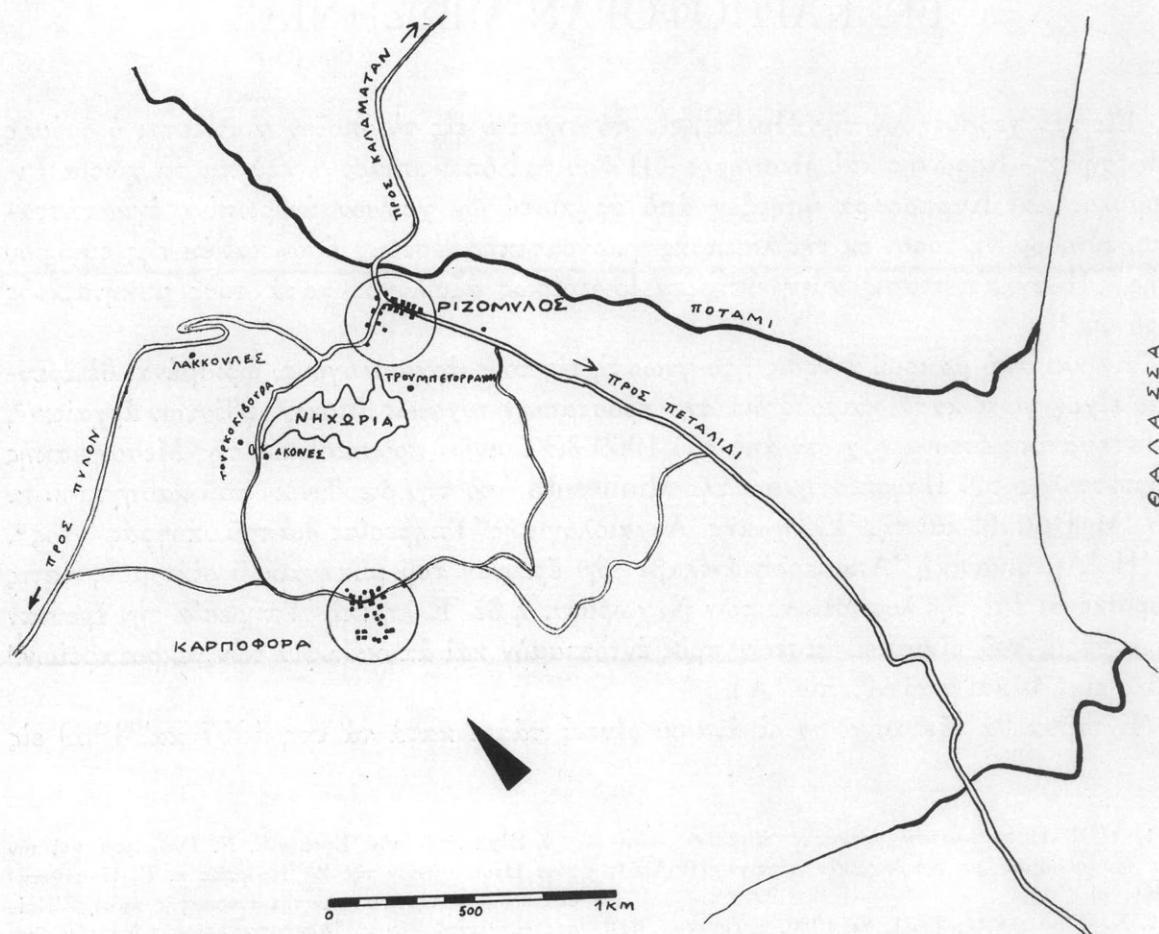
3. Α. ΧΩΡΕΜΗΣ, ΑΔ 25, 1970, Β' Χρον., σ. 179 - 181. M. ERVIN, AJA 74, 1970, σ. 276. W. McDONALD, ΑΔ 25, 1970, Β' Χρον., σ. 183 - 186. Hesperia 41, 1972, σ. 218 κέ. W. McDONALD - G. RAPP, Jr, Minnesota Messenia Expedition, Reconstructing a Bronze Age Regional Environment, University of Minnesota Press, 1972.

4. Εὐχαριστῶ τὸν Ἐφορον κ. Ν. Γιαλούρη καὶ τὸν τότε Προϊστάμενον τῆς Ζ' Ἐφορείας κ. Γ. Παπαθανασόπουλον διὰ τὴν ἀνάθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης. Ἐπίσης εὐχαριστῶ τὴν κ. Ἀλκησιν Χωρέμη διὰ τὴν σχεδίασιν τῶν τάφων καὶ τῶν μοτίβων τῶν ἀγγείων, τὸν καλλιτέχνην φωτογράφον κ. Μανώλην Βερνάρδον διὰ τὴν φωτογράφησιν τῶν πολυτίμων ἀντικειμένων ἐκ τοῦ τάφου Βέβε, τὸν συνάδελφον κ. R. Howell διὰ τὴν φωτογράφησιν τῶν ὑπ' ἀριθ. 761 - 764 ἀγγείων, τὸν κ. I. Pini διὰ τὴν ἄδειαν δημοσιεύσεως τῶν σχεδιασμάτων τῶν ὑπ' ἀριθ. 641 - 643 σφραγιδολίθων, ὡς καὶ τὸν συγκολλητὴν κ. Γ. Ἀλεξάκη, εἰς τὴν εὐσυνείδητον ἐργασίαν τοῦ ὁποίου ὀφείλεται ἡ δυσχερεστάτη συγκόλλησις τῶν ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς προσελθόντων ἀγγείων.

Εὐχαριστίας ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα πρὸς τὸν συνάδελφον κ. Ἰω. Σακελλαράκη διὰ τὴν συζήτησιν τοῦ θέματος καθὼς καὶ διὰ τὴν διάθεσιν τῶν δακτυλογραφημένων κειμένων δύο ὑπὸ ἐκτύπωσιν μελετῶν του.

τάς θέσεις «Ἀκόνες» καὶ «Τουρκοκίβουρα» ΒΔ. τῶν Νηχωρίων καὶ εἰς θέσιν «Λακκοῦλες» περὶ τὰ 700 μ. βορειοδυτικώτερον¹ (βλ. εἰκ. 1 καὶ παρένθ. πίν. Α), ὡς καὶ τυχαῖα εὐρήματα ἐκ τῆς περιοχῆς παραδοθέντα ὑπὸ ιδιωτῶν.

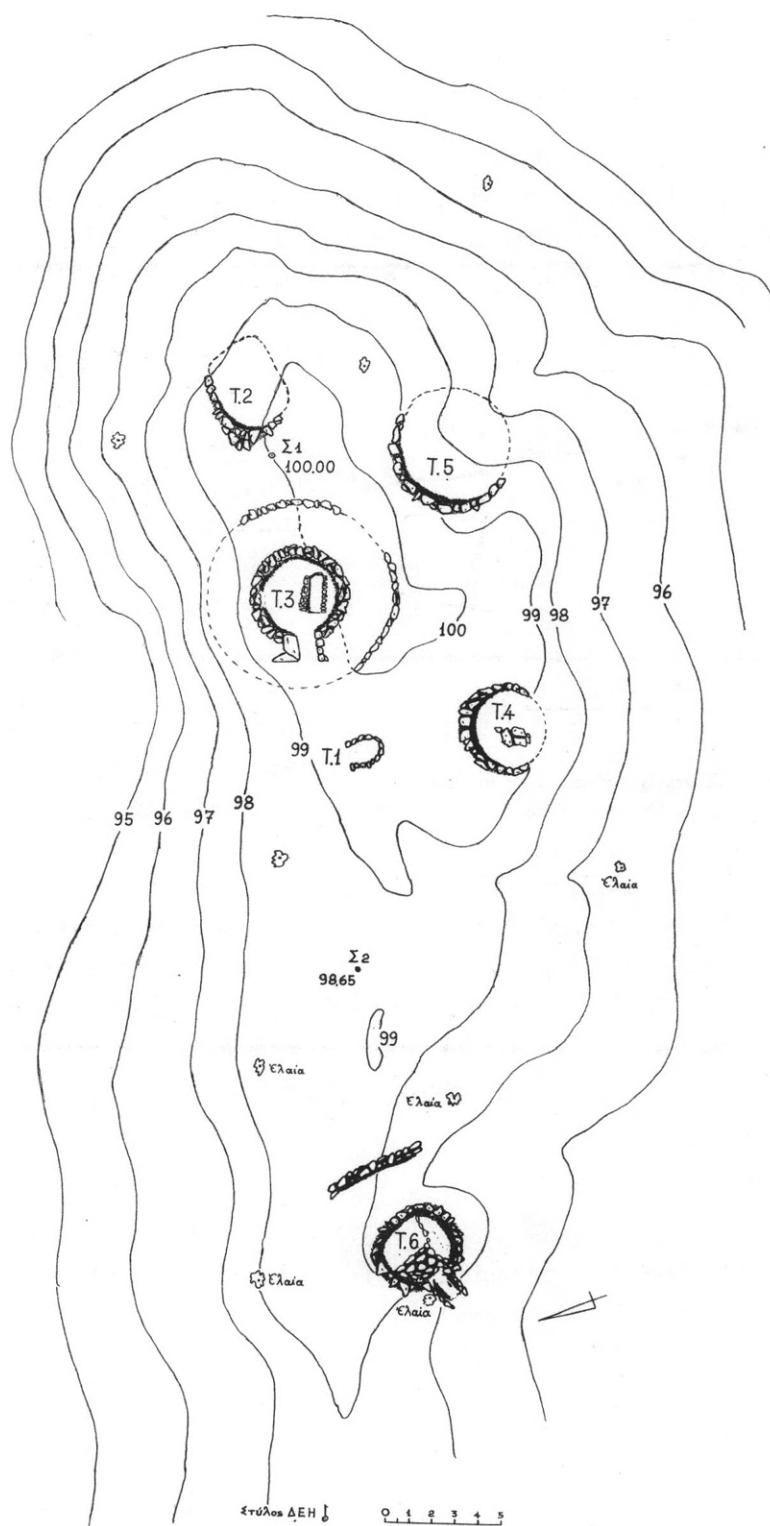
Συνολικῶς ἀνεσκάφησαν δέκα τάφοι, ἥτοι ἑξ εἰς θέσιν «Τουρκοκίβουρα» ἐπὶ χαμηλοῦ λοφίσκου, ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ κ. Ἰω. Νικητοπούλου καὶ δύο περὶ τὰ 100 μ.

Εἰκ. 1. Γενικὸν τοπογραφικὸν σχέδιον τῆς περιοχῆς Καρποφόρας - Ριζομύλου.

ΒΔ. τῶν ὡς ἄνω τάφων ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ κ. Ἀ. Τσαγδῆ, ὁ ἑνατος εἰς θέσιν «Ἀκόνες», περὶ τὰ 70 μ. ΝΑ. τῶν πρώτων, ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ κ. Ἰω. Βέβε καὶ τέλος ὁ δέκατος εἰς θέσιν «Λακκοῦλες» ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ κ. Χρ. Λαμπροπούλου.

1. Α. ΧΩΡΕΜΗΣ, ΑΔ 23, 1968, Β' Χρονικά (Καρποφόρα Μεσσηνίας), σ. 158 - 159 καὶ ΑΔ 25, 1970, Β' Χρονικά (Ριζόμυλος Καρποφόρα), σ. 179 - 181. ΑΑΑ Ι, 1968 (Θολωτὸς τάφος εἰς Καρποφόραν Μεσσηνίας), σ. 205 - 209.

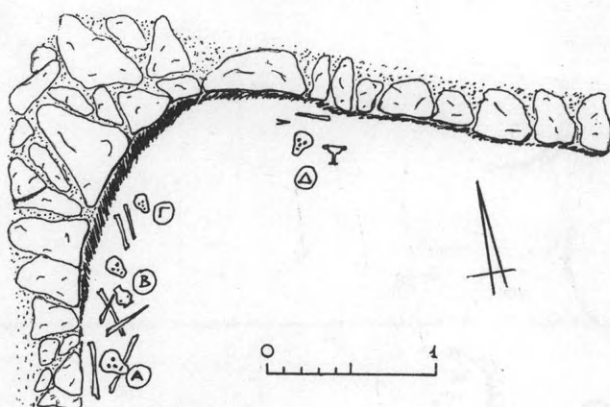

Εικ. 2. Τοπογραφικόν σχέδιον τοῦ νεκροταφείου ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ἰω. Νικητοπούλου
εἰς θέσιν Τουρκοκίβουρα Καρποφόρας.

ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ ΤΑΦΟΙ

Θέσις Τουρκοκίβουρα. Κτῆμα Ἴω. Νικητοπούλου

Τάφος Νικητοπούλου 2. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο πιθανὸν κτιστὸς θαλαμοειδής, ὀρθογωνίου κατόψεως, κείμενος εἰς τὸ ΒΑ. μέρος τοῦ λοφίσκου (βλ. εἰκ. 2). Τὸ πλεῖστον τμήμα αὐτοῦ ἔχει κατακρημνισθῇ. Σφάζονται μόνον ἡ βόρειος καὶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ θαλάμου, πάχους 0.45 μ., εἰς μέγιστον ὕψος 0.60 μ., ἐκτισμέναι δι' ἀργῶν πλακοειδῶν

Εἰκ. 3. Καρποφόρα Μεσσηνίας. Θέσις Τουρκοκίβουρα.
Κάτοψις τάφου Νικητοπούλου 2.

λίθων (μῆκος βορείου τοίχου 2.80 μ., μῆκος δυτικοῦ τοίχου 1.90 μ.). Ἡ σφωζομένη γωνία εἶναι ἐσωτερικῶς ἐστρογγυλευμένη καὶ ἰδιαίτερος ἐνισχυμένη, ἔχουσα μέγιστον πάχος 0.85 μ. (βλ. εἰκ. 3, πίν. 6α).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐκ τῆς ἀνωδομῆς καταπεσόντων λίθων, ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες συσσωρευμέναι ταφαί, ἐξ ὧν αἱ δύο (Α καὶ Γ) ἦσαν ἀκτέριστοι (βλ. εἰκ. 3). Πλησίον τῆς ταφῆς Β εὐρέθη τρίωτος κρατηρίσκος ἀρ. 686 (πίν. 6β), πλησίον τῆς Δ χαλκοῦν μονόστομον μαχαιρίδιον ἀρ.

688 (πίν. 6ζ) καὶ μία χαλκῇ τριχολαβίς ἀρ. 687 (πίν. 6ε, ζ').

Ἐκ τοῦ ἐρειπιῶνος περισυνελέγησαν ὄστρακα, ἐξ ὧν συνεκολλήθησαν τριφυλλόστομος οἶνοχόη ἀρ. 684 (πίν. 6γ) καὶ ὑψίπους κύλιξ ἀρ. 685 (πίν. 6δ, εἰκ. 4). Ἐπίσης περισυνελέγησαν χαλκοῦν δισκοειδὲς κομβίον ἀρ. 689, τὸ ἥμισυ κομβιοσχῆμου σφονδύλου ἐκ στεατίτου ἀρ. 691 (πίν. 6θ), πήλινος σφόνδυλος εἰς τεμάχια ἀρ. 690 (πίν. 6η), πούς μικρογραφικῆς κύλικος, προχοὴ θηλάστρου καὶ τεμάχια σκύφων.

Τὰ κτερίσματα

686 (πίν. 6β)¹. Τρίωτος κρατηρίσκος. Ὑψ. 0.12 μ., διάμ. στομ. 0.075 μ. Συγκεκολλημένος, ἐλλιπὴς κατὰ τὴν μίαν λαβὴν καὶ τινὰ τμήματα τοῦ σώματος. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ².

684 (πίν. 6γ). Τριφυλλόστομος προχοῖσκη. Ὑψ. 0.125 μ. Συγκεκολλημένη, ἐλλι-

1. Οἱ ἀναγραφόμενοι ἀριθμοὶ τῶν ἀντικειμένων εἶναι τοῦ εὐρετηρίου τοῦ Μουσείου Καλαμάτας, ὅπου καὶ ἀπόκεινται τὰ εὐρήματα ἐκ Καρποφόρας.

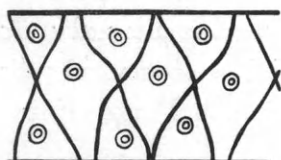
2. A. FURUMARK, The Mycenaean Pottery, Ana-

lysis and Classification, Stockholm 1941, εἰκ. 12, 47 (ἐφεξῆς FUR., MP). C. W. BLEGEN - M. RAWSON, The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia I, Princeton 1966, σ. 386, σχ. 51 (ἐφεξῆς BLEGEN, PN I).

πῆς κατὰ τὴν λαβὴν, τμήματα τῆς κοιλίας, τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χεῖλους καὶ κατὰ τὴν βάσιν. Πηλὸς πρασινωπός. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ2¹.

685 (πίν. 6δ, εἰκ. 4). Ὑψίπους κύλιξ. Ὑψ. 0.165 μ., διάμ. 0.153 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη εἰς τμήματα τοῦ σώματος καὶ κατὰ τὸν πόδα. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Ἀλείφωμα ὑπόλευκον. Διακόσμησις ἐρυθρά, ἐξίτηλος. Ἐπὶ τοῦ σώματος εὐρύ κυματοειδές, δικτυωτὸν πλέγμα με ζεύγη ὁμοκέντρων κυκλίσκων εἰς τὰ ρομβοει-

Εἰκ. 4. Κόσμημα κύλικος ἀρ. 685.

δῇ καὶ τριγωνικὰ διάκενα. Κάτωθεν ὁμάς ἐξ λεπτῶν ὀριζοντίων γραμμῶν. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ δίσκου τῆς βάσεως ζεύγος παχέων κύκλων περὶ τὸν πόδα. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ².

687 (πίν. 6ε, ζ'). Χαλκῇ τριχολαβίς. Μῆκ. 0.062 μ. Τὰ σκέλη εὐρύνονται βαθμιαίως πρὸς τὰ ἄκρα, τὰ ὅποια κάμπτονται πρὸς τὰ ἔσω. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΙ³.

688 (πίν. 6ζ). Χαλκοῦν μονόστομον μαχαιρίδιον. Μῆκ. 0.17 μ. Ἐπὶ τῆς ἐλασματοειδοῦς λαβῆς σφάζονται δύο ἥλοι στερεώσεως τῆς ἐξ ἄλλης ὕλης ἐπενδύσεως αὐτῆς. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ-Γ⁴.

689 Χαλκοῦν δισκοειδὲς κομβίον. Διάμ. 0.01 μ.

690 (πίν. 6η). Πήλινος σφόνδυλος. Ὑψ. 0.012 μ., διάμ. 0.018 μ. Συγκεκολλημένος ἐκ τεμαχίων. Κωνικὸς με κυρτὴν βάσιν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ1⁵.

691 (πίν. 6θ). Ἡμισυ κομβιοσχῆμου σφονδύλου ἐκ στεατίτου. Διάμ. 0.02 μ. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ2⁶.

Παρατηρήσεις

Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω ὁ τάφος Νικητοπούλου 2 πιθανὸν νὰ ᾔτο κτιστὸς θαλαμοειδής,

1. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 5, 112.

2. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 17, 258. F. H. STUBBINGS, The Mycenaean Pottery of Attica, BSA 42, 1947, σ. 29, εἰκ. 10E (ἐφεξῆς STUBBINGS, Attica). A. J. B. WACE, Chamber Tombs at Mycenae (Archaeologia 82), Oxford 1932, πίν. XVI, Tomb 505, 2 (ἐφεξῆς WACE, Ch. T.). J. DESHAYES, Argos, Les fouilles de la Deiras. Études Péloponnésienes IV, Paris 1966, πίν. LIV5 (DV 31) τὸ δίκτυον με διπλὴν γραμμὴν (ἐφεξῆς DESHAYES, Argos-Deiras), BLEGEN, PN I, σ. 369, shape 29 C. Copenhagen, Musée National III A, πίν. 54 ἀρ. 5 καὶ πίν. 54, 12. A. ΚΕΡΑΜΟΠΟΛΙΣ, ΑΕ 1910, σ. 196, εἰκ. 6. Τὸ δίκτυον με διπλὴν γραμμὴν.

3. G. KARO, Die Schachtgräber von Mykenai, München 1930, πίν. CXXXVI, 818 (ἐφεξῆς KARO, Schachtgräber). Τὰ ἄκρα τῶν σκελῶν δὲν κάμπτονται πρὸς τὰ ἔσω. WACE, Ch. T., πίν. VII 26. DESHAYES, Argos-Deiras, πίν. LXXXIX, 8. C. W. BLEGEN, Prosymna, The Helladic Settlement preceding the Argive Heraeum,

Cambridge 1937, εἰκ. 574, τὸ ὅποιον εἶναι τὸ συγγενέστερον παράδειγμα. Περὶ λαβίδων γενικώτερον βλ. αὐτόθι σ. 329 καὶ 349.

4. DESHAYES, Argos-Deiras, πίν. XCIX, 5 (OB 22), σ. 111 καὶ 202. Χρονολογεῖται με ἐπιφύλαξιν εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΒ ἐποχὴν. A. W. PERSSON - O. FRÖDIN, Asine, Results of the Swedish Excavations, Stockholm 1938, εἰκ. 214 (ἐφεξῆς PERSSON-FRÖDIN, Asine). N. SANDARS, The antiquity of the one-edged knife in the Aegaeon, PPS 21, 1955, σ. 175 - 177, 188 - 190. S. HOOD, G. HUXLEY, N. SANDARS, BSA 53 - 54, 1958 - 59, σ. 233 - 34. DESHAYES, Outils de bronze I, Paris 1960, σ. 302 - 330, II, σ. 123 - 140.

5. A. FURUMARK, The Chronology of Mycenaean Pottery, Stockholm 1941, σ. 89, εἰκ. 2, a1 (ἐφεξῆς FUR., Chron.). ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περὰ τὴ Β, Ἀθῆναι 1969, σ. 280, εἰκ. 123, 5.

6. FUR., Chron., σ. 89, εἰκ. 2C. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περὰ τὴ Β, σ. 280, εἰκ. 123, 10.

ὀρθογωνίου κατόψεως. Ἐλάχιστα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του, καθ' ὅσον οὔτε ὁ δρόμος ἐσώθη, οὔτε τὸν τρόπον στεγάσεως γνωρίζομεν.

Οἱ κτιστοὶ θαλαμοειδεῖς τάφοι εἶναι σπάνιοι γενικῶς, ἴσως διότι τὸ τετράγωνον ἢ ὀρθογώνιον σχῆμα δὲν ἔχει τὴν στατικὴν ἀντοχὴν τῆς θόλου, ἰδίως κατὰ τὴν στέγασιν. Δύο τοιοῦτοι τάφοι ἔχουν εὑρεθῇ εἰς Φάρσαλον¹. Ἄλλοι γνωστοὶ εἶναι ὁ εὑρεθεὶς εἰς Μάλεμε Κρήτης², ὁ τῶν Δαμανίων καὶ ὁ Β τῆς Πραισοῦ³. Ἐπίσης οἱ τάφοι Α καὶ Β τῶν Μουλιανῶν καὶ ὁ τῶν Βουρλιῶν, οἵτινες εἶναι ὀρθογώνιοι κατὰ τὴν κάτοψιν, ἀνευ δρόμου, στεγαζόμενοι ὅμως διὰ θόλου κατὰ τὸ ἐκφορικὸν σύστημα καὶ μιᾶς πλακῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς. Οἱ τάφοι οὗτοι πολλάκις ἠνοίγοντο δι' ἀφαιρέσεως τῆς ὡς ἂν πλακῆς⁴. Ἐκ τῆς Ἀττικῆς πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ τάφοι τύπου Γ τῆς Ἐλευσίνος⁵ καὶ τοῦ Θορικοῦ⁶.

Ὁ τάφος Νικητοπούλου 2 ἀποτελεῖ βεβαίως χλωμὴν ἀνάμνησιν τῶν μνημειωδῶν κτιστῶν θαλάμων τῆς Κρήτης, μαρτυρεῖ ὅμως καὶ αὐτὸς δι' ἄλλην μίαν φορὰν τὴν σχέσιν τῆς Μεσσηνίας μετὰ τῆς Κρήτης, τὴν ὁποίαν θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω.

Ἐκ τῶν ὀλίγων σωζομένων στοιχείων τοῦ τάφου δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι οὗτος εἶναι συγγενέστερος πρὸς τοὺς τάφους τῆς Φαρσάλου⁷. Δεδομένου ὅμως ὅτι δὲν γνωρίζομεν τὴν θέσιν τοῦ δρόμου δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν ὁμοιότητα καὶ πρὸς τοὺς τάφους τύπου Γ. Ὁ τάφος μάλιστα Ι τοῦ Θορικοῦ μὲ τὰς καμπύλας ἐσωτερικῶς γωνίας του⁸ ἐνθυμίζει ἀρκετά, ἐσωτερικῶς, τὸν τάφον Νικητοπούλου 2.

Εἰς τὴν Καρποφόραν ἢ ὕπαρξις κτιστῶν θαλαμοειδῶν τάφων δικαιολογεῖται καὶ ἀπὸ τὴν σύστασιν τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον συνήθως εἶναι μαλακὸν καὶ ἀμμῶδες καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν προσφέρεται διὰ λάξευσιν θαλάμων. Ἐξ ἄλλου αὐτὸς εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς λόγους ἴσως, διὰ τοὺς ὁποίους εἰς τὴν Πυλίαν, περιοχὴν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀμμόωδη⁹, ἀπαντᾷ καὶ ἡ κατασκευὴ ὑπεργείων θολωτῶν τάφων, καθ' ὅσον ἐντὸς τῆς μαλακῆς γῆς θὰ ᾔτο ὀλιγώτερον ἀσφαλὲς τὸ κτίσμα¹⁰.

Ὁ τάφος Νικητοπούλου 2 χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΙΙΙ ἐποχῆς, ἥτοι πρέπει νὰ κατεσκευάσθῃ κατὰ τὴν ΥΕ ΙΙΙΑ ἐποχὴν καὶ νὰ ἐχρησιμοποιήθῃ μέχρι καὶ τὴν ΥΕ ΙΙΒ, ὅποτε κατεστράφη.

Τάφος Νικητοπούλου 5. Περὶ τὰ 4 μ. ΝΔ. τοῦ τάφου 2 ἀνεσκάφη ὁ τάφος 5, ὅστις ᾔτο θολωτός, διαμ. 5.20 μ., σωζόμενος νῦν κατὰ τὸ ΒΔ. ἡμισυ τῆς περιφερείας

1. Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 197 κέ., εἰκ. 13 καὶ 1953, σ. 128, πίν. ΙΙ.

2. Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ, ΠΑΕ 1966, σ. 185 κέ., πίν. 155 - 161. I. PINI, Beiträge zur minoischen Gräberkunde, Wiesbaden 1968, σ. 46, εἰκ. 94 (ἐφεξῆς PINI, BMGK).

3. J.D.S. PENDLEBURY, The Archaeology of Crete, London 1939, σ. 196 καὶ 242 κέ. PINI, BMGK, σ. 47, εἰκ. 92 καὶ 95.

4. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, ΑΕ 1904, σ. 22 κέ. PINI, BMGK, σ. 48.

5. G. MYLONAS, Mycenae and Mycenaean Age, Prin-

ceton 1966, σ. 89, εἰκ. 110.

6. Thoricos I, 1963, σ. 29 κέ.

7. Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 197 κέ., εἰκ. 13, καὶ 1953, σ. 128, πίν. ΙΙ.

8. Thoricos I, 1963, σ. 30, εἰκ. 8.

9. Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, ΑΜ 82, 1967, σ. 68 κέ.

10. "Ὅπου πάντως τὸ ἔδαφος προσεφέρετο, προετιμᾶτο καὶ ἐδῶ ἡ λάξευσις, ὡς π.χ. εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῶν Βολιμιδίων (βλ. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1953, σ. 238 κέ.) καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Καρποφόραν (βλ. Γ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 17, 1961 - 62, Β' Χρον., σ. 95).

αὐτοῦ εἰς μέγιστον ὕψος 0.80 μ. (βλ. εἰκ. 2, πίν. 7α). Ἡ ἔρευνα ἀπέδωσεν ἐλάχιστα ὅστρακα ἀγράφων χονδροειδῶν ἀγγείων. Εἰς ἓν μόνον σημεῖον τοῦ ΒΔ. μέρους, ἐντὸς μικρᾶς μάζης χώματος (κυανοχρόου ἐκ τεθρυμμένης φαγεντιανῆς καὶ ὀξειδώσεως τοῦ ἀργύρου), ἥτις ἦτο προσκεκολλημένη εἰς τὸ τοίχωμα τοῦ τάφου, εὑρέθησαν πολύτιμα κοσμήματα. Ταῦτα ἦσαν: εἴκοσι ἐπτὰ ψῆφοι καὶ εἰς σκαραβαῖος ἐκ σαρδίου, σφαιρική ψῆφος ἐξ ἀμεθύστου ἀρ. 718 (πίν. 7ε), ἐξ δισκοειδεῖς ρόδακες ἐκ φύλλων χρυσοῦ καὶ τεμάχια ἐβδόμου ἀρ. 717 (πίν. 7δ), δύο ψῆφοι ἀτρακτοειδεῖς ἐκ φαγεντιανῆς καὶ θρύμματα μικροτάτων τοιούτων ἀρ. 720, δέκα ἐξ ἀτρακτοειδεῖς ἀργυραῖ ψῆφοι ἀρ. 719 α (πίν. 7β), εἰς ἀργυροῦς μικρογραφικὸς διπλοῦς πέλεκυς ἀρ. 719 β (πίν. 7γ), ἀργυρᾷ συρματίδια καὶ ἐλασματίδια, πιθανὸν χρησιμεύοντα διὰ τὴν ἀνάρτησιν κοσμημάτων. Σημειωτέον ὅτι οὐδὲν ὅστοῦν εὑρέθη ἐντὸς τοῦ τάφου.

Τὰ κτερίσματα

717 (πίν. 7δ). Ἐξ δισκοειδεῖς ρόδακες ἐκ φύλλων χρυσοῦ καὶ τεμάχια ἐβδόμου. Διάμ. 0.034 μ. Κατὰ τὸ κέντρον ὀφθαλμὸς ἀνάγλυφος ἐντὸς στικτοῦ κύκλου, πέριξ τοῦ ὁποῦ ἀνάγλυφοι ὀφθαλμοὶ περιβαλλόμενοι ὑπὸ στικτοῦ πλοχμοῦ. Κατὰ τὴν περιφέρειαν στικτὸς κύκλος. Ἄπαντα τὰ ὡς ἄνω ἔκκρουστα. Ἐκαστος ρόδαξ φέρει συμφυῆς σωληνοειδὲς ἐξάρτημα διὰ τὴν ἀνάρτησιν. Χρονολόγησις ΥΕ Ι¹.

718 (πίν. 7ε). Εἴκοσι ἐπτὰ ψῆφοι καὶ εἰς σκαραβαῖος ἐκ σαρδίου, σφαιρική ψῆφος ἐξ ἀμεθύστου. Ἦτοι εἴκοσι τρεῖς ἀτρακτοειδεῖς, μήκ. 0.01 - 0.018 μ. Μία σταγονόσχημος, μήκ. 0.017 μ. Τρεῖς σφαιρικά, διαμ. 0.005 - 0.007 μ. Σκαραβαῖος, μήκ. 0.014 μ. Σφαιρική ψῆφος ἐξ ἀμεθύστου, διαμ. 0.009 μ.²

719 α (πίν. 7β). Δέκα ἐξ ἀργυραῖ ψῆφοι ἀτρακτοειδεῖς, μήκ. 0.014 μ.³

719 β (πίν. 7γ). Μικρογραφικὸς διπλοῦς πέλεκυς ἐξ ἀργύρου, μήκ. 0.012 μ.⁴

Παρατηρήσεις

Οἱ τάφοι αὐτοῦ τοῦ μεγέθους, διαμ. 5 μ. περίπου, ἔχουν ἀποκληθῇ «πριγκιπικοί»⁵, ἔχει δὲ παρατηρηθῇ, ὅτι τοιούτων τάφων «γέμει ἡ περιοχὴ τῆς Πύλου»⁶.

Σκόπιμον θὰ ἦτο ὅθεν νὰ ἐξετασθῇ τί εἶδους «πριγκιπες» ἦσαν οἱ ταφέντες εἰς τοὺς τάφους αὐτούς. Φυσικὰ δέον ὅπως ἀποκλεισθῇ ἡ συγγένειά των πρὸς τὸ μέγα βασι-

1. KARO, Schachtgräber, πίν. XII, XV, 7. Παρόμοια μοτίβα εἰς χρυσοῦν στέμμα καὶ διακοσμητικὰ ἐλάσματα. Ὁμοιότητα παρουσιάζει τὸ κόσμημα δακτυλίου 118, πίν. XXIV, μετὰ σπειροειδοῦς πλοχμοῦ πέριξ τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλ' οὐχὶ στικτοῦ. Ἐπίσης αὐτόθι πίν. XXVIII καὶ XXIX τὰ ἐλάσματα 10, 11, 14, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν τὸν ἴδιον τρόπον ἀναρτήσεως, πλὴν ἴσως τοῦ 13.

2. Αὐτόθι πίν. XXV, 114. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 460, 12, 15 καὶ 1.

3. Εἰκονίζονται 14, διότι αἱ ἑτεραι δύο εἶναι ἐφθαρμέναι. Ὁ ἀργυρὸς εἶναι σπάνιος κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους. V.R. D' A. DESBOROUGH, The Last Mycenaeans and their Successors, Oxford 1964, σ. 50 (ἐφεξῆς DESBOROUGH, LMS).

4. DESBOROUGH, LMS, σ. 50. DESHAYES, Argos - Deiras, σ. 209.

5. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1959, σ. 179.

6. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1966, σ. 130.

λικὸν γένος τοῦ Ἑγκλιανοῦ (ἀνάκτορον Νέστορος), διότι τόσοι ἡ μεγάλη διασπορά τῶν τάφων, ὅσον καὶ ὁ μέγας ἀριθμὸς τούτων ἀποκλείουν τὸ πρᾶγμα. Μᾶλλον πρόκειται περὶ τοπικῶν ἀρχόντων (τοπαρχῶν), ὑποτελῶν τοῦ βασιλέως τῆς Πύλου¹, οἵτινες κατεσκεύαζον τοὺς οἰκογενειακοὺς των τάφους. Οὕτω δικαιολογεῖται καὶ ἡ παρουσία χρυσῶν κοσμημάτων καὶ ἡμιπολυτίμων λίθων εἰς τοὺς τάφους αὐτούς, τὰ ὅποια ἀνευρίσκονται σπανιώτερον εἰς ἄλλους μικρότερους.

Καὶ ἐὰν ἀκόμη οἱ ἄνθρωποι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκον οἱ τάφοι αὐτοί, δὲν ἦσαν πρίγκιπες ἢ ἄρχοντες, θὰ πρέπει ὡςπρότερον νὰ ἦσαν πλούσιοι. Ἐνδιαφέρουσα θὰ ἦτο διὰ τὴν γνῶσιν τῆς μυκηναϊκῆς κοινωνικῆς διαρθρώσεως ἡ μελέτη τῆς διασπορᾶς τῶν λεγομένων «πριγκιπικῶν» τάφων ἐν Μεσσηνίᾳ, τῶν κτερισμάτων των καὶ τῶν ταφικῶν ἐθίμων τῆς κοινωνικῆς τάξεως, εἰς ἣν ἀνήκον, ἥτις φαίνεται νὰ παρεμβάλλεται μεταξὺ βασιλικῶν γενῶν καὶ κοινῶν θνητῶν².

Ἡ χρονολόγησις τοῦ τάφου αὐτοῦ εἶναι δυσχερεστάτη. Ἡ παντελὴς ἔλλειψις χρονολογησίμου κεραμεικῆς σχεδὸν ἀποκλείει τὴν ἀκρίβειαν. Ἐκ τῶν χρυσῶν κοσμημάτων πάντως, τῶν ὁποίων παράλληλα ἔχουν εὑρεθῇ εἰς τὸν Α Ταφικὸν περίβολον τῶν Μυκηνῶν³, ὁδηγοῦμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ τάφος 5 ἦτο εἰς χρῆσιν κατὰ τὴν ΥΕ Ι περίοδον. Βεβαίως τὰ κοσμήματα δὲν ἀποτελοῦν ἐπαρκῆς χρονολογικὸν στοιχεῖον, διότι τὰ σχήματα διατηροῦνται ἐπὶ μακρόν. Πιθανώτατα ὁ τάφος οὗτος κατεστράφη ὀλίγον μετὰ τὴν κατασκευὴν του, ἐνῶ ἡ οἰκογένεια ἔζη, ὅποτε μετεφέρθησαν ἐκεῖθεν τὰ λείψανα καὶ τὰ κτερίσματα εἰς ἕτερον τάφον, ἴσως εἰς τὸν μόλις 70 μ. ἀπέχοντα τάφον Βέβε, ὅστις ἐφ' ὅσον εἶναι ὀρθὴ ἡ ὥς ἄνω χρονολόγησις διαδέχεται τὸν τάφον Νικητοπούλου 5 (βλ. κατωτέρω σ. 49). Οὕτως εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ ἡ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ὑπαρξίς δευτέρου «πριγκιπικοῦ» τάφου. Τὰ κοσμήματα, τὰ ὅποια εὑρέθησαν ἐντὸς μάζης χώματος, ἴσως ἐλησμονήθησαν κατὰ τὴν ἐν σπουδῇ μεταφορὰν τῶν λειψάνων, καλυφθέντα ὑπὸ χωμάτων καὶ λίθων κατὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ τάφου, ἥτις προεκλήθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα λόγῳ κατακρημνίσεως τῆς κλιτύος τοῦ λόφου, ὡς καὶ εἰς τὸν τάφον Νικητοπούλου 2.

Τάφος Νικητοπούλου 3. Περὶ τὰ 4.50 μ. Δ. τοῦ τάφου 2 εὑρέθη ὁ τάφος 3, ὅστις εἶναι θολωτός, διαμ. 3.40 μ., ἐκτισμένος διὰ πλακοειδῶν λίθων. Τὰ τοιχώματά του, πάχους 0.50 μ. περίπου, σφίζονται εἰς μέγιστον ὕψος 0.70 μ. - 0.80 μ. (βλ. εἰκ. 2). Πρὸς Δ. βραχύτατος δρόμος, μῆκ. 1.50 μ. καὶ πλ. 0.90 μ. Ἡ βόρειος πλευρὰ τοῦ

1. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1956, σ. 203.

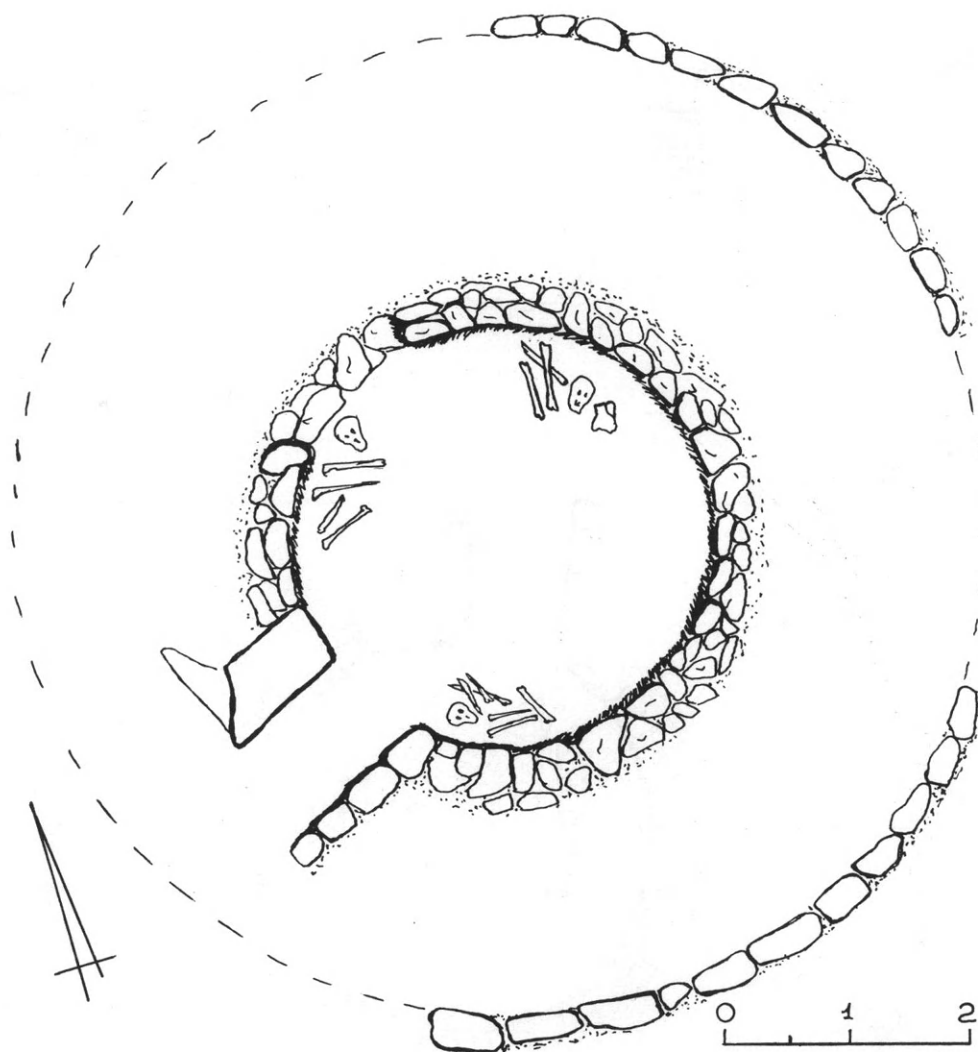
2. Εἰς μέγας θολωτὸς τάφος, τοῦ τύπου τῶν καλουμένων «βασιλικῶν», ἀνεσκάφη προσφάτως εἰς Καρποφόρον, εἰς θέσιν Νηχώρια, διὰ κοινῆς ἐλληνοαμερικανικῆς συνεργασίας. Ἡ παρουσία «βασιλικοῦ» τάφου εἰς τὴν περιοχὴν καθιστᾷ ἀκόμη περισσότερο περιπλοκὸν τὸ πρόβλημα τῶν μικρότερων «πριγκιπικῶν».

Τὴν πληροφορίαν ὀφείλω εἰς τὴν Ἐφορὸν κ. Θ. Κα-

ράγιωργα, ἥτις μετέσχε τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς. Τὴν εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἐνταῦθα τόσοι διὰ τὰς παρασχεθείσας πληροφορίας, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἄδειαν δημοσιεύσεως τῆς χαλκῆς περόνης ἀρ. 741 (πίν. 14ζ), εὑρεθείσης ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς.

3. KARO, Schachtgräber, πίν. XII, XV, XXVIII, XXIX, XXV.

δρόμου, ἐκτισμένη δι' ἰσχυροτέρου τοίχου, ἔχει μῆκος 1.05 μ. καὶ πᾶχος 0.50 μ., ἐνῶ ὁ τοῖχος τῆς νοτίας πλευρᾶς ἔχει μῆκος 1.48 μ. καὶ πᾶχος 0.30 μ. με βαθμιδωτὴν διάταξιν τῶν πλακοειδῶν λίθων, προσαρμοζόμενος οὕτω εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐδά-

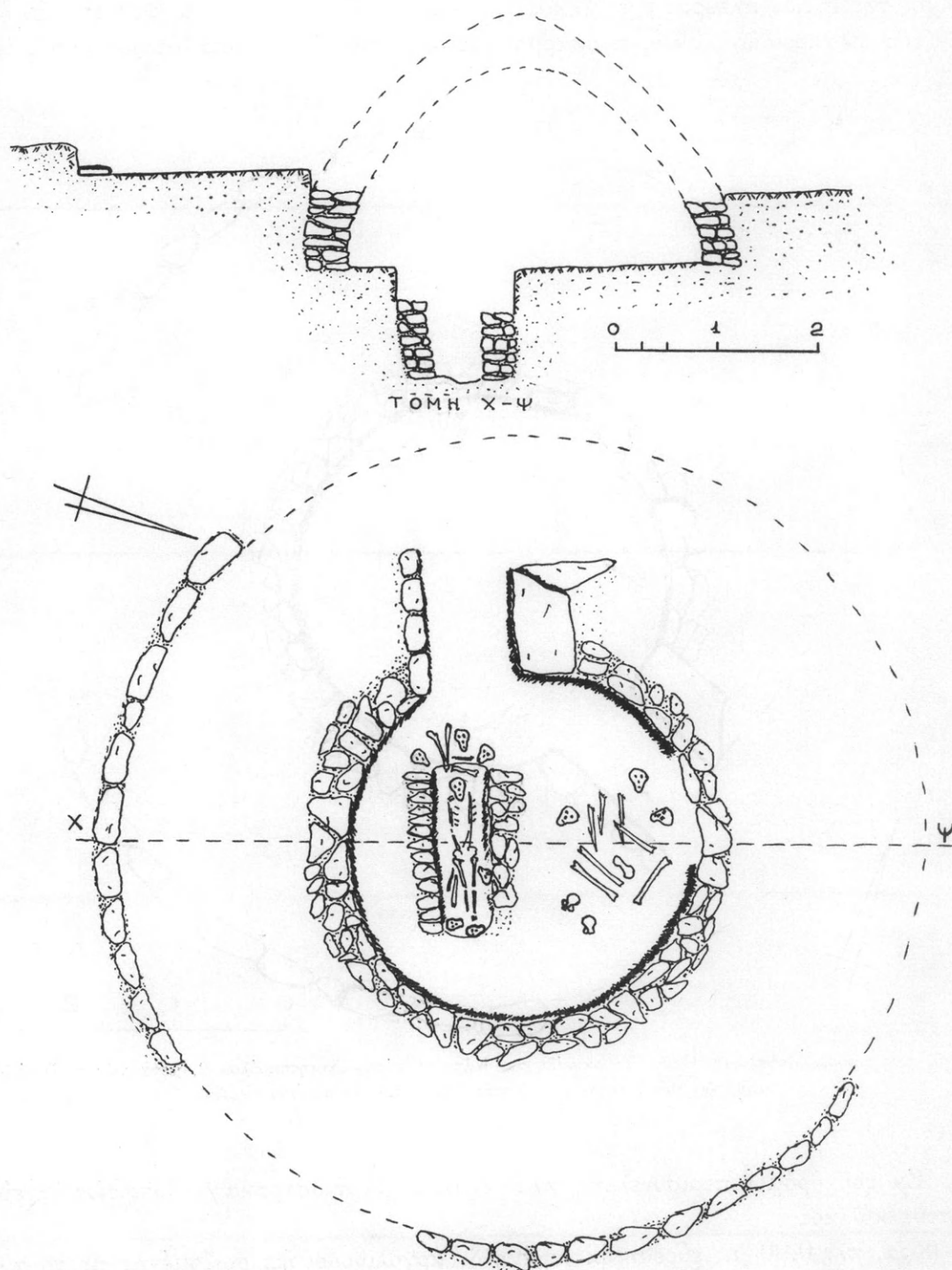

Εἰκ. 5. Καρποφόρα Μεσσηνίας. Θέσις Τουρκοκίβουρα. Κάτοψις τάφου Νικητοπούλου 3, μετὰ τῶν σφωζομένων τμημάτων τοῦ ἀναλημματικοῦ περιβόλου. Πρῶτον στρώμα ταφῶν.

φους. Ἐκ τοῦ δρόμου περισυνελέγησαν ἐλάχιστα ἀβαφῇ ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων καὶ πούς κύλικος.

Ἡ θύρα, πλ. 0.90 μ., εὑρέθη ἐκτισμένη δι' ἀργολιθοδομῆς, σφωζομένης εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος, ὡς καὶ τὰ τοιχώματα τῆς θόλου (πίν. 8α, β).

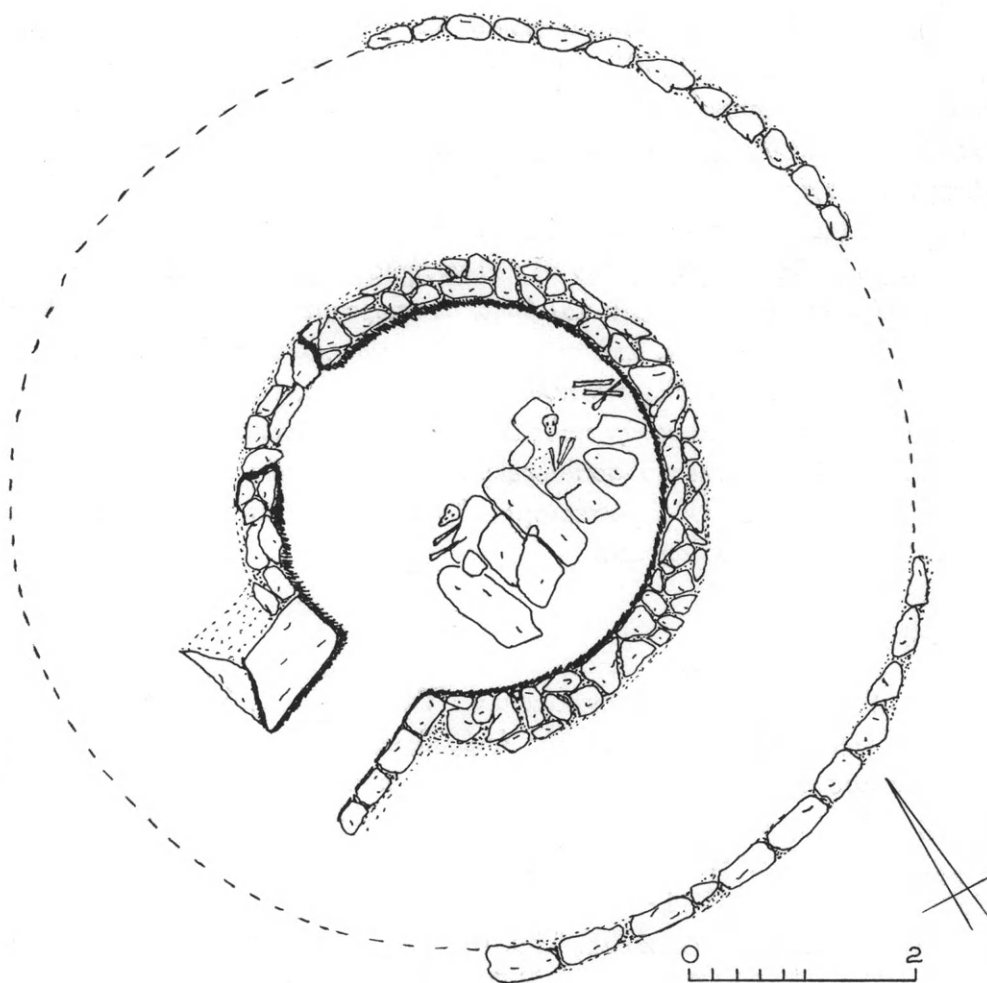
Εἰς τὸ Β. μέρος τοῦ τάφου, ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου, ὑπάρχει ἄνοιγμα, πλ. 1 μ., μέχρι καὶ τῆς κατωτάτης σειρᾶς δόμων τῆς θόλου (πίν. 8γ).

Εικ. 6. Κάτω: Κάτοψις τάφου Νικητοπούλου 3 μετά τοῦ δευτέρου στρώματος ταφῶν καὶ τῶν ἐντὸς τοῦ κτιστοῦ λάκκου εὑρεθέντων ὀστέων καὶ τοῦ σκελετοῦ. Ἀνω: Τομὴ Χ-Ψ τοῦ ἰδίου τάφου.

Εἰς ἀπόστασιν 1.80 μ. ἀπὸ τῆς θόλου, περίξ αὐτῆς, καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀνωτάτης σφωζομένης σειρᾶς δόμων, ἥτοι 0.80 μ. ὑψηλότερον τοῦ θεμελίου, ἀπεκαλύφθησαν τμήματα ἀναλημματικοῦ περιβόλου ἐκ μιᾶς σειρᾶς πλακοειδῶν λίθων, ὅστις προφανῶς συνεκράτει τὰ ὑπὲρ τὴν θόλον χώματα τοῦ τύμβου (βλ. εἰκ. 5 καὶ 6).

Ὁ τάφος εὑρέθη μὲ τοὺς σκελετοὺς ἐν πολλοῖς διεσκορπισμένους. Συσσωρεύσεις

Εἰκ. 7. Κάτοψις τάφου Νικητοπούλου 3 μετὰ τοῦ λάκκου, κεκαλυμμένου διὰ πλακῶν.

ὁστῶν πάντως διεπιστῶθησαν εἰς δύο στρώματα. Πρῶτον εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ θεμελίου τῆς θόλου, ἥτοι ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῆς εἰσόδου, ὅπου εὑρέθησαν τεμάχια κυαθίου ἀρ. 763 (πίν. 9δ, εἰκ. 8) καὶ χαλκῆ σωληνοειδῆς ψῆφος ἀρ. 694 (πίν. 10θ, δεξιὰ) καὶ εἰς τὸ ΒΑ. μέρος τοῦ τάφου, ὅπου εὑρέθη στόμιον πρόχου καὶ τεμάχια αὐτῆς ἀρ. 761 (πίν. 10δ), ὡς καὶ ποὺς κύλικος (βλ. εἰκ. 5, πίν. 10ζ).

Δεύτερον εἰς βάθος 0.40 μ. κάτωθεν τοῦ ἐπιπέδου τοῦ θεμελίου, ἥτοι εἰς τὸ ΒΑ. μέρος τοῦ τάφου, εὑρέθησαν πλησίον συσσωρευμένων ὁστῶν ἀμφορόσχημον μυροδο-

χειὼν ἀρ. 692 (πίν. 10γ) καὶ προχοῖσκη ἀρ. 693 (πίν. 10β)· εἰς τὸ Β. μέρος, ὅπου τὸ ἄνοιγμα τῶν τοιχωμάτων, εὐρέθη ἑτέρα συσσωρεύσεις ὀστῶν (βλ. εἰκ. 6). Ἐκ τοῦ στρώματος τούτου περισυνελέγησαν τεμάχια ἀμφορέως πιθοειδοῦς ἀρ. 762 (πίν. 10ε) καὶ ὑψίποδος κύλικος ἀρ. 764 (πίν. 10α), τμήματα τῶν ὁποίων εἶχον εὐρεθῆ ὑψηλότερον, δύο ρομβοειδεῖς ψῆφοι (κολοκυνθόσποροι) καὶ ἑτέρα σιτόσχημος ἐκ φαγεντιανῆς ἀρ. 697 α-γ (πίν. 10ι), ἀμυγδαλοειδῆς σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδίου ἀρ. 696 (πίν. 10η) καὶ εἰς σφόνδυλος κομβιόσχημος ἐκ στεατίτου ἀρ. 695 (πίν. 10θ, ἀριστ.).

Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος, ἦτοι 0.40 μ. κάτωθεν τοῦ θεμελίου, εἰς τὸ Ν. ἥμισυ τοῦ τάφου ἀπεκαλύφθησαν αἱ καλυπτήριοι πλάκες ὀρθογωνίου λάκκου, μὲ ἐκτισμένας τὰς μακρὰς πλευρὰς δι' ἀργολιθοδομῆς¹. Οὗτος ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. περίπου καὶ ἐκαλύπτετο διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ἐπ' αὐτῶν εἰς τὸ Α. μέρος, εὐρέθη σκελετὸς συνεσταλμένος (εἰκ. 7, πίν. 8δ). Παρὰ τὸ ΒΔ. μέρος εὐρέθη συσσωρευμένη ταφή (εἰκ. 7, πίν. 8δ). Ἀφοῦ ἀφηρέθησαν αἱ καλυπτήριοι πλάκες, ἀκριβῶς κάτωθεν τῆς δυτικῆς ἀπεκαλύφθησαν τρία κρανία καὶ ὀστᾶ συσσωρευμένα (πίν. 9α), εἰς δὲ τὸ Α. μέρος ὀλίγον βαθύτερον, 0.30 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῶν καλυπτηρίων πλακῶν, ἕτερα δύο κρανία καὶ ὀστᾶ (πίν. 9β). Εἰς τὸν πυθμένα τοῦ λάκκου, εἰς βάθος 0.80 μ., εὐρέθη εἰς σκελετὸς ἐκτάδην μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. (πίν. 9γ). Ἄνωθεν τοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ ὑπῆρχον ὀστᾶ ἄλλου σκελετοῦ συσσωρευμένα, ἐπὶ δὲ τῶν μηριαίων ἕτερον κρανίον (βλ. εἰκ. 6, πίν. 9α, β). Οὐδὲν κτέρισμα εὐρέθη ἐντὸς τοῦ λάκκου. Συνολικῶς ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν 15 κρανία.

Τὰ κτερίσματα

763 (πίν. 9δ, εἰκ. 8). Μόνωτον κυάθιον. Ὑψ. 0.047 μ., διάμ. 0.13 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανομέλαινα, ἐξίτηλος κατὰ τὸ πλεῖστον. Παρὰ τὸ χειλὸς ὀριζόντιος ταινία. Εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ ἀγγείου διακρίνονται κοσμήματα ἐναλλήλων γωνιῶν ἄνωθεν ὀριζοντίου ταινίας. Κατὰ τὸ κέντρον τοῦ πυθμένος ζευγὸς ὁμοκέντρων κύκλων. Χρονολόγησις ΥΕ II - IIIA1².

764 (πίν. 10α). Ὑψίπους κύλιξ. Ὑψ. 0.18 μ., διάμ. 0.16 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Σχῆμα ὀλίγον παραμορφωμένον. Χρονολόγησις ΥΕ IIIA1³.

693 (πίν. 10β). Προχοῖσκη. Ὑψ. 0.10 μ. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανή. Κατὰ τὴν μεγίστην διάμετρον τῆς κοιλίας ὀριζόντιος ταινία μεταξὺ δύο γραμμῶν. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ταινία. Ἐπὶ τῆς ράχεως τῆς λαβῆς παχεῖαι ὀριζόντιοι ραβδώσεις. Χρονολόγησις ΥΕ IIIA2⁴.

1. Διαστάσεις τοῦ λάκκου: μῆκ. 1.95 μ., πλ. 0.50 μ., εἰκ. 10, F1.
βάθ. 0.80 μ.

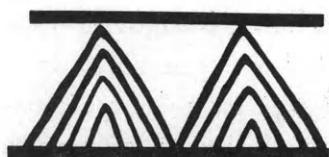
2. FUR., MP, εἰκ. 13, 219. WACE, Ch. T., πίν. XXXIV, 18. STUBBINGS, Attica, εἰκ. 13 A.

3. FUR., εἰκ. 16, 260/266. STUBBINGS, Attica,

4. FUR., εἰκ. 5, 112. WACE, Ch. T., σ. 104, 19, πίν. LI, 19. STUBBINGS, Attica, σ. 50, εἰκ. 20, D. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 97, 202, εἰκ. 261, 696, εἰκ. 516, 19. DESHAYES, Argos-Deiras, πίν. LXXXV, 6, σ. 89, 90.

761 (πίν. 10δ). Πρόχους. Υψ. 0.228 μ. Συγκεκολλημένη και συμπεπληρωμένη. Πηλός ωχρός. Διακόσμησις καστανομέλαινα, ἐξίτηλος. Κατὰ τὴν μεγίστην διάμετρον τῆς κοιλίας διακρίνεται ζεύγος ὀριζοντίων ταινιῶν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ¹.

692 (πίν. 10γ). Σφαιρικὸν ἀμφορόσχημον μυροδοχεῖον. Υψ. 0.11 μ. Συγκεκολλημένον. Πηλός ωχρός. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανομέλαινα.

Εἰκ. 8. Κόσμημα κυαθίου ἀρ. 763.

Ἐπὶ τῶν ὤμων πυκνὸν δικτυωτὸν πλέγμα. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ὁμάδες ὀριζοντίων λεπτῶν γραμμῶν μεταξὺ ταινιῶν. Ἐφ' ἐκάστης ὀψεως τοῦ λαιμοῦ, εἰς τὸ κάτω ἡμισυ αὐτοῦ ὀριζόντια γραμμίδια. Αἱ λαβαί, τὸ ἄνω μέρος τοῦ λαιμοῦ μετὰ τοῦ στομίου καὶ ἡ βάση ἐχρωματισμένα. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ2-B².

762 (πίν. 10ε). Πιθοειδὴς ἀμφορεὺς. Υψ. 0.184 μ., διάμ. 0.088 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος κατὰ τὴν μίαν λαβὴν καὶ τμήματα τοῦ σώματος. Πηλός λευκωπός. Ἀλείφωμα ὑπέρυθρον. Διακόσμησις καστανομέλαινα, ἐξίτηλος. Περὶ τὴν βάση τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ μέσον τῆς κοιλίας ὀριζόντιοι ταινίαι. Εἰς τὸν λαιμὸν ὀριζόντιοι αὐλακώσεις. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ-B³.

765 (πίν. 10ς'). Τμήμα ἐκ τῆς κοιλίας κλειστοῦ ἀγγείου (πιθ. πρόχου). Σφζ. ὕψ. 0.085 μ. Συγκεκολλημένον. Πηλός ωχροκίτρινος. Διακόσμησις καστανή. Ὀριζόντιοι ταινίαι κατὰ διαστήματα.

766 (πίν. 10ζ). Πούς μετὰ βάσεως κύλικος. Σφζ. ὕψ. 0.07 μ., διάμ. βάσεως 0.07 μ. Πηλός ωχρός. Βάσις ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν περιφέρειαν.

696 (πίν. 10η). Ἀμυγδαλοειδὴς σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδίου. Μῆκ. 0.022 μ. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως τρίλοβον φυτικὸν κόσμημα (σίλφιον;), ταλισμανικοῦ χαρακτῆρος. Ἀνάλογα παραδείγματα ἐκ Κρήτης χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΜ Ι ἐποχὴν⁴. Πιθανώτατα καὶ ὁ ἰδικὸς μας εἰσέχθη ἐκεῖθεν.

697 (πίν. 10ι). Δύο ρομβοειδεῖς (κολοκυνθόσποροι) ψῆφοι καὶ μία σιτόσχημος ἐκ φαγεντιανῆς. Μῆκ. α) 0.018 μ., β) 0.0195 μ., γ) 0.016 μ. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΙ⁵.

694 (πίν. 10θ, δεξιὰ). Χαλκῇ σωληνοειδὴς ψῆφος. Διάμ. 0.006 μ.

695 (πίν. 10θ, ἀριστερά). Σφόνδυλος κομβιόσχημος ἐκ στεατίτου. Υψ. 0.012 μ., διάμ. 0.023 μ. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ2⁶.

1. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 7, 69/105. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 167, 1140.

2. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 5, 188, 190 καὶ εἰκ. 67, σχ. 57, 2. WACE, Ch. T., πίν. XIX, 8, πίν. XXII, 2. DESHAYES, Argos - Deiras, πίν. LVI, 8 (DV 67), μερικὴ ὁμοιότης εἰς τὴν διακόσμησιν. FURTWAENGLER-LOESCHKE, Mykenische Vasen, Berlin 1886, πίν. X (Ialysos). AJA 58, 1954, πίν. 44, εἰκ. 3a, ἐκ Παλαιᾶς Κορίνθου. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 353, 741.

3. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 8, 67. BLEGEN, P N I, σ. 382, shape 46 b. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 166, 330, εἰκ. 167, 332, εἰκ. 315, 510, εἰκ. 114, 274. WACE, Ch. T., πίν. XLV, 3.

N. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, ΑΔ 20, 1965, Α' Μελέται, πίν. 20 ε.

4. Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel (ἐφεξῆς CMS), IV, Berlin 1969, Samml. Metaxas, Iraklion, nr. 189 (inv. no 223), nr. 209 (inv. no 1039). CMS XII, Berlin 1972, nr. 186, New York Metr. Museum inv. no 26.31.178.

5. AE 1910, σ. 192. WACE, Ch. T., πίν. XX, 10. A. W. PERSSON, Royal Tombs at Dendra near Midea, Lund 1931, πίν. XV, b (ἐφεξῆς PERSSON, RT). DESHAYES, Argos - Deiras, XLVIII, 8. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΑΔΗΣ, Περατὴ Β, σ. 307, εἰκ. 128, 32.

6. FUR., Chron., σ. 89, εἰκ. 2 C.

Παρατηρήσεις

Ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ τάφου συνάγεται, ὅτι πρόκειται περὶ θολωτοῦ μὲ βραχὺν δρόμον ΒΔ. καὶ ἀναλημματικὸν περίβολον, ὅστις συνεκράτει τὰ ὑπερκαλύπτοντα τὴν θόλον χώματα. Τοιαῦτα ἀναλήμματα ἔχουν εὑρεθῇ καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς π.χ. εἰς Θεσσαλίαν κλπ.¹.

Τὸ παρατηρηθὲν ἄνοιγμα εἰς τὸ Β. μέρος τῆς περιφερείας τῆς θόλου δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς γενόμενον ὑπὸ τυμβωρύχων. Σημειωτέον ὅτι παρόμοιον ἄνοιγμα εἶχεν ἀποκαλυφθῇ εἰς τὸν τάφον Βέβε², ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς τρεῖς τάφους τοῦ Κακοβάτου³, χωρὶς νὰ δίδεται ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου. Τοιαύτην πλευρικήν παραβίασιν παρατήρησε καὶ ὁ Σπ. Μαρινᾶτος εἰς τὸν τάφον 1 τῆς Κουκουνάρας, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησε «χάσμα ἐκ νεωτέρας τυμβωρυχίας μέχρι καὶ τοῦ κατωτάτου δόμου»⁴. Νομίζω, ὅτι εἶναι κάπως ἀμφίβολον, νὰ ἡνοιζαν οἱ τυμβωρύχοι, σκάπτοντες ἀσφαλῶς ἐν σπουδῇ, τόσον μέγα ἄνοιγμα. Μία ἄλλη ὑπόθεσις, ἥτις δύναται νὰ ἀναφερθῇ, εἶναι ὅτι ἡ ὑπαρξὶς βραχυτάτου δρόμου καὶ ἡ πλημμελὴς σήμανσις τῆς θέσεως τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου⁵ συνετέλεσαν ἴσως νὰ λησμονηθῇ ἡ ἀκριβὴς θέσις αὐτῆς, ὁπότε ἡνοιχθῇ ἑτέρα δίοδος προκειμένου νὰ ταφῇ νεώτερός τις νεκρός. Τὸ πρόβλημα πάντως παραμένει.

Ὡς πρὸς τὴν ἐκτάδην ταφὴν ἐντὸς τόσον κρυφοῦ λάκκου σημειοῦμεν, ὅτι ἡ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν διάθεσιν προστασίας τοῦ νεκροῦ, ἐφ' ὅσον διετηροῦντο αἱ σάρκες⁶. Ἴσως τότε νὰ ἐθάπτετο ὁ νεκρὸς ἐντὸς βαθέος, καλῶς ἀποκεκρυμμένου λάκκου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀφηροῦντο τὰ ὅστ' αὐτὸν μετὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τῶν σαρκῶν διὰ νὰ τοποθετηθῇ ἕτερος νεκρός. Οἱ οὕτως ἀποσυρόμενοι σκελετοὶ ἐρρίπτοντο ἀμελῶς εἴτε εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ λάκκου, εἴτε ἔξωθεν αὐτοῦ.

Ὁ τρόπος οὗτος ταφῆς εἶναι μέχρι στιγμῆς γνωστός, ἐξ ὧν γνωρίζω, μόνον ἐξ ἀνεξαρτήτων λακκοειδῶν τάφων⁷. Ἴσως εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν νὰ ἔχωμεν συνδυασμὸν τῶν δύο τρόπων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς συντηρητικότητος τῆς περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν διατηρεῖται καὶ ὁ παλαιὸς τρόπος τῆς ἀνεξαρτήτου ἐν λάκκῳ ταφῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς δεκτικότητος νέων ἐπιδράσεων, τὴν ὁποίαν βλέπομεν εἰς τὴν πρωιμωτάτην χρῆσιν τῶν θολωτῶν τάφων, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω εἰς τὸν τάφον Νικητοπούλου 4 (σ. 39 κέ.).

Ἐκ τῆς χρονολογήσεως τῶν κτερισμάτων συνάγεται, ὅτι ὁ τάφος 3 κατεσκευάσθη

1. Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 195 - 6.

2. Α. ΧΩΡΕΜΗΣ, ΑΔ 23, 1968, Β' Χρον., σ. 158.

3. W. DOERPFELD, AM 33, 1908, σ. 299 κέ., εἰκ.

2 - 5.

4. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1958, σ. 189.

5. Περὶ προχείρου σημάσεως εἰς μυκηναϊκοὺς τάφους βλ. ΣΠ. ΙΑΚΩΚΙΔΗ, Περαιτὶ Β, σ. 27. Τὸ γεγονός, ὅτι οἱ τάφοι τῆς Περαιτῆς ἦσαν ὑπόγειοι, ἐνῶ τῆς Καρποφόρας ὑπέργειοι, δὲν ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι

καὶ οἱ ὑπέργειοι τάφοι ἦσαν κεκαλυμμένοι πλήρως διὰ χώματος, ὡς φαίνεται ἐνταῦθα καὶ ἐκ τοῦ ἀναλημματικοῦ περιβόλου.

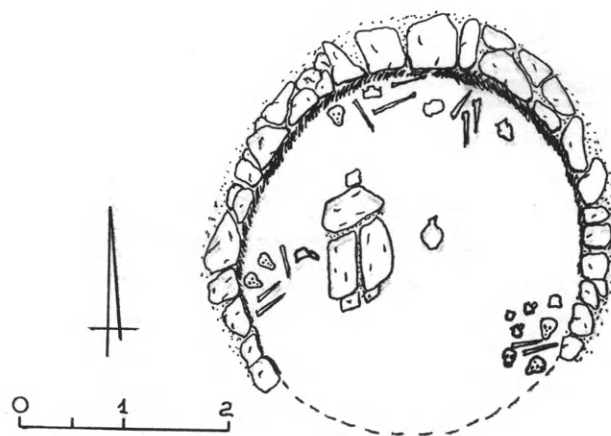
6. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περαιτὶ Β, σ. 80.

7. Εἰς τὸν προαναφερθέντα «βασιλικὸν» τάφον τῆς Καρποφόρας, ὡς μὲ ἐπληροφόρησε καὶ πάλιν ἡ κ. Καράγιωργα, ἀνευρέθησαν δύο λάκκοι κατεσκευασμένοι μετὰ τὴν αὐτὴν περίπου τεχνικὴν (βλ. σ. 32, σημ. 2).

κατὰ τὴν ΥΕ ΠΙΑ1 καὶ παρέμεινεν εἰς χρῆσιν μέχρι τῆς ΥΕ ΠΙΒ ἐποχῆς, ὅποτε κατεστράφη.

Τάφος Νικητοπούλου 4. Περί τὰ 6 μ. ΝΔ. τοῦ τάφου 3 καὶ περί τὰ 7.50 μ. Δ. τοῦ τάφου 5 ἀπεκαλύφθη ἕτερος θολωτὸς τάφος, διαμ. 3.40 μ. Σφύζονται τὰ 2/3 περίπου τῆς περιφερείας του εἰς ὕψος 0.10 - 0.80 μ.· πάχος τοιχωμάτων 0.50 μ. περίπου. Ἐλλείπει τὸ Ν. τμήμα, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εὐρίσκετο ἡ εἴσοδος.

Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εὐρεθέντων κρανίων διεπιστώθη, ὅτι τοῦλάχιστον 6 νεκροὶ

Εἰκ. 9. Καρποφόρα Μεσσηνίας. Θέσις Τουρκοκίβουρα. Κάτοψις τάφου Νικητοπούλου 4.

ἐτάφησαν ἐντὸς τοῦ τάφου τούτου. Ὁ πραγματικὸς ὅμως ἀριθμὸς θὰ πρέπει νὰ ᾖ το πολὺ μεγαλύτερος, ὥς συνάγεται ἐκ τῆς μεγάλης ποσότητος θρυμματισμένων ὀστέων, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν δισκορπισμένα εἰς ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ τάφου (εἰκ. 9, πίν. 11α - γ).

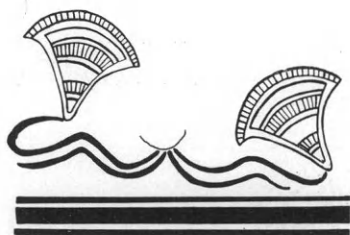
Ταφαὶ κάπως συσσωρευμένοι ἀπεκαλύφθησαν μία εἰς τὸ ΝΑ. μέρος (πίν. 11α, εἰκ. 9), μετὰ τρία κρανία καὶ ὀστᾶ, πλησίον τῶν ὁποίων σκυφοειδὲς κύπελλον χειροποίητον ἀρ. 708 (πίν. 13α), προχοῖσκη ἀρ. 711 (πίν. 13ς'), κύπελλον ἀρ. 710 (πίν. 13ε)· ἑτέρα εἰς τὸ Β. μέρος (πίν. 11β, εἰκ. 9) μετὰ τὰ κάτωθι ἀγγεῖα πλησίον αὐτῆς: κυλινδρικοὺν ἀλάβαστρον ἀρ. 704 (πίν. 13β), τρίτον κρατηρίσκον ἀρ. 709 (πίν. 13δ) καὶ τμήμα ἐκ τῆς κοιλίας πρόχου ἀρ. 768 (πίν. 13η, εἰκ. 10)· τέλος τρίτη κατὰ τὸ Δ. μέρος μετὰ δύο τεθραυσμένα κρανία (πίν. 11γ, εἰκ. 9) καὶ πλησίον αὐτῶν μόνωτον κύπελλον ἀρ. 707 (πίν. 13γ) καὶ τεμάχια κύλικος, μὴ συγκολλώμενα.

Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ τάφου ἀπεκαλύφθη λάκκος, καλυπτόμενος διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν¹ (βλ. εἰκ. 9, πίν. 11δ). Εὐθύς ὥς ἀφηρέθησαν αἱ πλάκες εὐρέθη πυκνὴ μᾶζα ὀστράκων, τεθραυσμένων ἀγγείων καὶ ὀλίγων ὀστέων, μερικὰ ἀγγεῖα ἀκέραια ἢ σχεδὸν ἀκέραια καὶ μία χαλκῇ περόνῃ πολὺ καλῆς τέχνης (πίν. 12α). Τὰ ἐντὸς τοῦ λάκκου εὐρεθέντα ἀγγεῖα εἶναι δύο στάμνοι ἀρ. 698, 705 (πίν. 12γ, δ), ραμφόστομος

1. Διαστάσεις τοῦ λάκκου 0.67 × 0.34 μ., βάθος 0.20 μ.

πρόχους ἀρ. 700 (πίν. 12β), ἀσκός ἀρ. 699 (πίν. 12ε), κύπελλον ἀρ. 703 (πίν. 12η), δύο κύπελλα ἀρ. 701, 702 (πίν. 12 ζ', ζ), πήλινος ψοειδής σφόνδυλος ἀρ. 714β (πίν. 14β) καὶ ἡ ἀναφερθεῖσα χαλκῇ περόνη ἀρ. 716 (πίν. 14δ).

Πλησίον τοῦ ὡς ἄνω λάκκου, εἰς τὸ κέντρον τοῦ τάφου εὑρέθη εἰς τεμάχια ἡ πρόχους ἀρ. 706 (πίν. 13ζ, εἰκ. 11).

Εἰκ. 10. Κόσμημα ἀγγείου ἀρ. 768.

Εἰκ. 11. Κόσμημα πρόχου ἀρ. 706.

Ἐκ τοῦ λοιποῦ τάφου περισυνελέγησαν πήλινος σφόνδυλος ἀρ. 714α (πίν. 14α), χαλκοῦς δακτύλιος ἀρ. 712β (πίν. 14γ), τέσσαρες αἰχμαὶ βελῶν ἐκ πυριτολίθου ἀρ. 715α-δ (πίν. 14ε), δέκα χαλκαῖ ψῆφοι ἀρ. 712α (πίν. 14γ) καὶ δύο ἐκ φαγεντιανῆς ἀρ. 713α, β (πίν. 14ζ').

Τὰ κτερίσματα

1. Τὰ ἐκ τοῦ λάκκου. 700 (πίν. 12β). Ραμφόστομος πρόχους. Ὑψ. 0.28 μ. Συγκεκολλημένη. Ἑλλιπῆς εἰς μικρὰ τμήματα τῆς κοιλίας καὶ τοῦ χείλους. Πηλὸς ἐρυθρωπός.

Ἡ σχέσις του μετὰ τὴν Κρήτην, ὅπου καὶ εὑρέθη τὸ συγγενέστερον παράλληλον¹, εἶναι σαφές. Ἀλλὰ παραδείγματα μετὰ διαφοροὺς παραλλαγὰς ἔχουν εὑρεθῇ καὶ ἄλλαχοῦ. Ὁ τύπος εἶναι παλαιός, εὑρεθεὶς καὶ εἰς τὴν Τροίαν IV, ἥτοι ΠΕ ἐποχῆς², συνεχίζει δὲ σφαιρικώτερος καὶ μετὰ νησσόσχημον στόμιον εἰς τὴν ΜΕ ἐποχὴν³ καὶ ἀκολουθῶς εἰς τὴν ΥΕ ἐποχὴν⁴. Ἐνταῦθα ἐκ τοῦ σχήματος τῶν εὑρεθέντων μετὰ αὐτοῦ ἀγγείων καὶ τῆς ὁμοιότητός του μετὰ τὸ ἐκ Κρήτης ΜΜ παράλληλον, δεόν ὅπως χρονολογηθῇ εἰς τὸ τέλος τῆς ΜΕ ἐποχῆς.

699 (πίν. 12ε). Ἀσκός. Ὑψ. 0.17 μ., διάμ. στομ. 0.105 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος εἰς ἀρκετὰ τμήματα. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Διακόσμησις ἐρυθρά. Εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ τῆς κοιλίας τριγωνικὰ κοσμήματα μετὰ δικτυωτὸν πλέγμα. Κάτωθεν παχεῖα ὀριζόντιος ταινία. Περὶ τὸν λαιμὸν ὁμαὶς τριῶν ὀριζοντίων ταινιῶν.

Τὰ ἐκ τῆς βιβλιογραφίας παράλληλα χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΠΕ ἐποχὴν⁵. Ἐπειδὴ

1. F. MATZ κ.ά., Forschungen auf Kreta, πίν. 58 b.

2. C. W. BLEGEN - J. L. CASKEY - M. RAWSON, Troy II, εἰκ. 161, 33189 (Troy I - IV, Princeton 1950, ἐφεξῆς Troy).

3. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 70, 75 καὶ 79, ἀρ. 559, 1202 καὶ 698 ἀντιστοίχως.

4. FUR., ε.ά. εἰκ. 6, 145.

5. BLEGEN, Zygouries, εἰκ. 83, 71, 72, σ. 84. G. SAEFLUND, Excavations at Berbati 1936 - 1937, Upsala 1965, εἰκ. 103 (ἐφεξῆς SAEFLUND, Berbati) H. GOLDMAN, Excavations at Eutresis in Boeotia, Cambridge 1931, εἰκ. 153, 5 (ἐφεξῆς GOLDMAN, Eutresis). PERSSON - FRÖDIN, Asine, εἰκ. 167, 2.

ὅμως τὰ ἀγγεῖα τὰ ὅποια εὐρέθησαν ὁμοῦ ἀνήκουν εἰς τὴν ΜΕ ΙΙ - ΥΕ Ι ἐποχὴν, θὰ πρέπει καὶ τοῦτο νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰ πλαίσια αὐτά, πρᾶγμα τὸ ὅποιον δεικνύει τὴν ἐπιβίωσιν παλαιῶν τύπων εἰς τὴν περιοχὴν.

705 (πίν. 12δ). Στάμνος. Ύψ. 0.095 μ., διάμ. στομ. 0.063 μ. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Κοιλία σφαιρική, ἐλαφρῶς πεπιεσμένη. Λαβαὶ δακτυλιοειδεῖς ὀριζόντιοι κατὰ τὴν μεγίστην διάμετρον τῆς κοιλίας.

Τὸ σχῆμα ἂν καὶ ΠΕ διατηρεῖται εἰς τὴν Μεσσηνίαν μέχρι τοῦ τέλους τῆς ΜΕ ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΕ ἐποχῆς¹, συμφώνως καὶ πρὸς παλαιότεραν παρατήρησιν τοῦ Blegen². Δεδομένου ὅτι αἱ λαβαὶ τοῦ ἰδικοῦ μας ἀγγείου εἶναι σαφῶς διαμορφωμέναι δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τοῦτο εἰς τὸ τέλος τῆς ΜΕ μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΕ Ι ἐποχῆς.

698 (πίν. 12γ). Στάμνος. Ύψ. 0.26 μ., διάμ. 0.11 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος εἰς μερικὰ τμήματα. Σχῆμα ὠοειδές. Λαβαὶ ταινιόσχημοι ὀριζόντιοι κατὰ τὴν μεγίστην διάμετρον τῆς κοιλίας. Λαίμκος ἐνιαῖος μετὰ τοῦ σώματος. Χεῖλος ἔξω νεῦον. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Ὑπολείμματα ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλίας. Χρονολόγησις ΜΕ - ΥΕ Ι³.

703 (πίν. 12η). Κύπελλον. Ύψ. 0.07 μ., μετὰ τῆς λαβῆς 0.085 μ., διάμ. 0.114 μ. Συγκεκολλημένον κατὰ τὴν λαβὴν. Πηλὸς ἐρυθρός.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου ὁμοιάζει μὲ τὰ κύπελλα (tea-cups) τῆς Προσύμνης, ἂν καὶ αἱ λαβαὶ αὐτῶν εἶναι χαμηλότεραι⁴. Ἡ ὑπερύψωσις τῆς λαβῆς τοῦ ἰδικοῦ μας ἀγγείου δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιβιοῦν μεσοελλαδικὸν στοιχεῖον⁵, ὅποτε θὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ τέλος τῆς ΜΕ ἐποχῆς. Ὁμοιότητας παρατηροῦμεν καὶ μὲ τὰς ἀρυταίνας ἐκ τοῦ τύμβου τοῦ Σαμικοῦ⁶ καὶ ἐκ τῆς Εὐτρήσεως⁷.

701 (πίν. 12ζ'). Κύπελλον. Ύψ. 0.065 μ., διάμ. 0.065 μ. κάτω καὶ 0.085 μ. ἄνω. Συγκεκολλημένον. Πηλὸς λευκοκίτρινος. Ὑπολείμματα μελαίνης βαφῆς ἔσω καὶ ἔξω. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως διάγραμματος. Χρονολόγησις ΜΕ - ΥΕ Ι⁸.

702 (πίν. 12ζ). Κύπελλον. Ύψ. 0.064 μ., διάμ. 0.076 μ. Συγκεκολλημένον κατὰ μικρὸν τμήμα τοῦ χείλους. Ρωγμαὶ εἰς τινὰ σημεία. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Σῶμα κωνικὸν μὲ βαθμιδωτὴν ἐγκοπὴν εἰς τὸ παρὰ τὴν βάσιν μέρος. Ἐντονα ἵχνη τροχοῦ ἑσωτερικῶς. Χρονολόγησις ΜΕ - ΥΕ Ι⁹.

716 (πίν. 14δ). Χαλκῇ περόνη. Μῆκ. 0.165 μ. Φέρει περίτεχνον κεφαλὴν, ἀποτελουμένην ἐκ δύο τμημάτων, χωριζομένων δι' ἐγκοπῆς μετὰ πλαστικοῦ δακτυλίου. Τὸ κάτω μέρος σφαιρικὸν μετὰ δύο τυφλῶν ὀπῶν ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων, τὸ δὲ ἄνω

1. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1954, σ. 312 - 313, εἰκ. 9.

2. C. BLEGEN, Hesperia 23, 1954, σ. 160, 162, πίν. 38, 6.

3. Ἰσχύουν καὶ ἐνταῦθα ὅσα ἐλέχθησαν διὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 705. BLEGEN, P N I, σ. 385, shape 50. GOLDMAN, Eutresis, εἰκ. 247.

4. BLEGEN, Prosymna, σ. 393, εἰκ. 256, 677.

5. C. W. BLEGEN, Korakou. A Prehistoric Settlement near Corinth, Boston - New York 1921, εἰκ. 26

(ἐφεξῆς BLEGEN, Korakou).

6. N. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, ΑΔ 20, 1965, Α' Μελέται, πίν. 18, στ. 19.

7. GOLDMAN, Eutresis, σ. 139, εἰκ. 187, 1.

8. FUR., ἑ.ἑ. εἰκ. 15, 224. BLEGEN, Korakou, εἰκ. 54, 55. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1953, 248, εἰκ. 9, κάτω σειρά. N. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, ΑΔ 20, 1965, Α' Μελέται, πίν. 14α, ἀγγ. 42.

9. Ὁμοιον μὲ τὸ 701, ἀλλ' ὀλίγον ραδινώτερον.

κόλουργον κωνικόν, περιβαλλόμενον κατὰ τὴν βάσιν του ὑπὸ λεπτοτάτων ἀναγλύφων κόμβων.

Τὸ συγγενέστερον παράδειγμα, τὸ ὁποῖον ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν, εἶναι ἡ χαλκῇ περόνη ἐκ Μυρσινοχωρίου (τάφος Ρούτση 1), εὕρισκομένη εἰς τὸ Ἑθν. Μουσεῖον (ΕΜ 8372). Αὕτη εὗρέθη διάσπαρτος ἐντὸς τοῦ θολωτοῦ τάφου μετὰ ἀγγείων χρονολογούμενων εἰς τὴν ΥΕ II καὶ III ἐποχὴν¹. Εἰς τὴν ἰδικὴν μας περίπτωσιν ἡ περόνη ἀρ. 716, εὗρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ λάκκου τοῦ τάφου 4 ὁμοῦ μετὰ ἀγγείων ΜΕ - ΥΕ I ἐποχῆς, θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰ ἀνωτέρω χρονικὰ πλαίσια, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἐπιβίωσις τοῦ τύπου. Παρεμφερὴς εἶναι καὶ ἡ περόνη ἀρ. 741 (πίν. 14ζ), μήκ. 0.18 μ., εὗρεθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ κ. Νικητοπούλου. Ἡ κεφαλὴ αὐτῆς εἶναι σφαιρικὴ πεπιεσμένη, φέρουσα ὀριζόντιον ἐγκοπὴν κατὰ τὴν μεγίστην διάμετρον. Γενικῶς εἶναι ἀπλουστέρα τῆς 716.

2. Τὰ ἐκ τοῦ λοιποῦ τάφου κτερίσματα. 708 (πίν. 13α). Σκυφοειδὲς κύπελλον. Ὑψ. 0.097 μ., διάμ. 0.085 μ. Χειροποίητον. Συγκεκολλημένον, ἐλλιπὲς κατὰ τὴν λαβὴν καὶ τινὰ ἄλλα τμήματα. Πηλὸς χονδρόκοκκος, ἀκάθαρτος, ἐρυθρωπός. Ἰχνη πυρᾶς κατὰ τόπους. Χρονολόγησις ΜΕ².

711 (πίν. 13ς'). Προχοῖσκη. Ὑψ. 0.07 μ., διάμ. στομ. 0.055 μ. Ἐλλιπὲς κατὰ τὴν λαβὴν, ἀποκεκρουμένη εἰς τὰ χεῖλη. Πηλὸς ἐρυθρός.

Ὁ τύπος ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ΜΕ ἐποχῆς³ καὶ ἐκλείπει κατὰ τὴν ΥΕ II⁴. Παρόμοια παράλληλα ἀπαντοῦν εἰς ἀρκετὰς περιοχάς⁵, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Δ. Πελοπόννησον⁶, ὅπου ὁ τύπος φαίνεται νὰ εἶναι ἰδιαιτέρως ἀγαπητός⁷.

710 (πίν. 13ε). Κύπελλον. Ὑψ. 0.067 μ., διάμ. στομ. 0.057 μ. Ἐλλιπὲς κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῆς λαβῆς καὶ τμήμα τοῦ χείλους εἰς τὸ σημεῖον προσαρμογῆς τῆς λαβῆς, ἥτις πιθανὸν ἦτο ὑπερυψωμένη. Κοιλία σφαιρικὴ-κωνικὴ. Χεῖλος ἔξω νεῦον. Πηλὸς ἐρυθρός. Ὁμοιάζει ὀλίγον πρὸς τὰς ἀρυταίνας ἐκ τοῦ τύμβου τοῦ Σαμικοῦ⁸, καὶ ἐκ τῆς Εὐτρήσεως⁹. Χρονολόγησις ΜΕ - ΥΕ I.

707 (πίν. 13γ). Κύπελλον. Ὑψ. 0.068 μ., διάμ. 0.10 μ. Συγκεκολλημένον, ἐλλιπὲς κατὰ τὸ μέγιστον τῆς λαβῆς τμήμα καὶ μικρὰ τμήματα τοῦ σώματος καὶ τοῦ χείλους. Πηλὸς χονδρόκοκκος, ἀκάθαρτος, ἐρυθρωπός. Εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ εὗρεθὲν ἐντὸς τοῦ λάκκου ἀρ. 703. Χρονολόγησις ΜΕ - ΥΕ I.

1. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1956, σ. 203.

2. BLEGEN, Korakou, σ. 31, εἰκ. 45, 1. PERSSON + FRÖDIN, Asine, εἰκ. 158, 11 καὶ 240, 65. GOLDMAN, Eutresis, εἰκ. 245, 3 καὶ 246, 1.

3. BLEGEN, Prosymna, σ. 400, εἰκ. 210, 343 καὶ 105, 409. L. BERNABO - BREA, Poliochni, πίν. CXLIII a - b, periodo rosso. Τὸ ἰδικόν μας εἶναι περισσότερον πεπλατυσμένον καὶ ἐπιμελεζόμενον μὲ σαφεῆ βάσιν. Πιθανῶς μεταγενέστερον.

4. BLEGEN, Prosymna, σ. 416, ἐξέλιξις τοῦ τύπου

σ. 389, 400, 415.

5. Αὐτόθι εἰκ. 174, 310, χονδροειδέστερον.

6. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1953, σ. 248, εἰκ. 9α. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΑΔ 23, 1968, Α' Μελέται, πίν. 125α καὶ 127 α - β.

7. Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, ΑΔ 20, 1965, Α' Μελέται, πίν. 9, 10, 11 καὶ 12 β - γ.

8. Αὐτόθι πίν. 19.

9. GOLDMAN, Eutresis, εἰκ. 245, 1.

704 (πίν. 13β). Δίωτον κυλινδρικόν ἀλάβαστρον. Ύψ. 0.10 μ., διάμ. στομ. 0.097 μ. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Ἀλείφωμα λευκωπόν. Διακόσμησις καστανομέλαινα, ἐξίτηλος κατὰ τὸ πλεῖστον. Ἐπὶ τοῦ ὤμου ὁμάδες ἐναλλήλων γωνιῶν. Ἀνωθεν ζεύγος ὀριζοντίων γραμμῶν, κάτωθεν παχεῖα ὀριζόντιος ταινία. Ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τῆς βάσεως δύο ὁμάδες ὁμοκέντρων κύκλων. Ὁ λαιμὸς τοῦ στομίου καὶ αἱ λαβαὶ ἐχρωματισμένα. Χρονολόγησις ΥΕ Ι καὶ ΙΙΑ2¹.

709 (πίν. 13δ). Τρίωτος κρατηρίσκος. Ύψ. 0.131 μ. Συγκεκολλημένος, ἐλλιπὴς εἰς μέγα τμήμα τοῦ ὤμου, τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χείλους. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Ἀλείφωμα λευκοκίτρινον. Διακόσμησις ἐρυθρά, ἐξίτηλος ἐν μέρει. Ἐπὶ τοῦ ὤμου, μεταξὺ τῶν λαβῶν πυκναὶ κατακόρυφοι γραμμαί. Ἀνωθεν ζεύγος ὀριζοντίων γραμμῶν καὶ κάτωθεν ὁμάς δύο ὀριζοντίων γραμμῶν μεταξὺ δύο ταινιῶν. Τὸ παρὰ τὴν βάσιν τμήμα ἐχρωματισμένον καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ ὁμάς τριῶν ὀριζοντίων γραμμῶν καὶ ταινίαι. Αἱ λαβαὶ καὶ ὁ λαιμὸς ἐχρωματισμένα. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ χείλους ζεύγος λεπτῶν γραμμῶν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ2².

706 (πίν. 13ζ, εἰκ. 11). Πρόχους. Ύψ. 0.30 μ. Συγκεκολλημένη. Ἐλλιπὴς εἰς μέγα τμήμα τῆς κοιλίας, τμήμα τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὀπισθοτμήτου στομίου, τμήμα τῆς βάσεως καὶ τὴν λαβὴν. Πηλὸς ἐρυθρός, εὐθρυπτος. Ἀλείφωμα ὑπέρυθρον, ἀπολεπισθέν. Διακόσμησις ἐρυθρά, ἐξίτηλος. Κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας διακρίνεται ὀριζόντιος ταινία μεταξὺ δύο γραμμῶν. Ἐπὶ τοῦ ὤμου διακρίνεται κόσμημα ἀργοναύτου μετὰ τριῶν σπειροειδῶν πλοκάμων. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ1³.

768 (πίν. 13η, θ καὶ εἰκ. 10). Κοιλία πρόχου. Σφζ. ὕψ. 0.18 μ. Συγκεκολλημένη. Πηλὸς λευκοκίτρινος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανή, ἄνθη παπύρου μετὰ κυματοειδῶν μίσχων καὶ βλαστῶν. Κατὰ τὴν μεγίστην διάμετρον τῆς κοιλίας ὀριζόντιος, παχεῖα ταινία μεταξὺ δύο γραμμῶν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ2⁴.

714 (πίν. 14α, β). Δύο πήλινοι σφόνδυλοι ὠοειδοῦς σχήματος⁵. α) Ύψ. 0.026 μ., διάμ. 0.024 μ. β) Ύψ. 0.024 μ., διάμ. 0.028 μ.⁶

712α (πίν. 14γ). Δέκα χαλκαῖ σφαιρικαὶ ψῆφοι, ὧν ἡ μία λίαν ἐφθαρμένη δὲν ἀπεικονίζεται. Διάμ. 0.004 - 0.007 μ.

712β (πίν. 14γ). Σφενδόνη χαλκοῦ δακτυλίου μετὰ μικρῶν τμημάτων τοῦ κρίκου ἐκατέρωθεν. Μεγ. διάστ. 0.02 μ.

715 (πίν. 14ε). Τέσσαρες αἰχμαὶ βελῶν ἐκ πυριτολίθου, σχήματος λαβίδος καρκίνου. Μῆκ. α) 0.021 μ. β) 0.019 μ. γ) 0.014 μ. δ) 0.021 μ. Χρονολόγησις ΥΕ Ι⁷.

1. FUR., ΜΡ, εἰκ. 12, 89 ἢ 93 καὶ εἰκ. 67, σχ. 61, 13. BLEGEN, Korakou, σ. 70, εἰκ. 101, μὲ ὑψηλότερα τοιχώματα: «The sides rising to double the usual height.» BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 167, 335, σ. 447.

2. FUR., εἰκ. 4, 45. SAEFLUND, Berbati, εἰκ. 29. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 111, 206, εἰκ. 134, 369. WACE, Ch. T., πίν. XLV, 7. STUBBINGS, Attica, πίν. 12, 6.

3. FUR., εἰκ. 5, 144 καὶ εἰκ. 50, σχ. 22, 7.

4. FUR., εἰκ. 34, σχ. 11, 64 - 66 καὶ εἰκ. 53, σχ. 25.

5. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 714 β εὐρέθη ἐντὸς τοῦ λάκκου.

6. Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, ΑΔ 20, 1965, Α' Μελέται, σ. 35. GOLDMAN, Eutresis, σ. 192, εἰκ. 265, 4.

7. KARO, Schachtgräber, πίν. C 1. H. G. BUCHHOLZ, JdI 77, 1962, σ. 13, εἰκ. 9 τύποι i καὶ k.

713 (πίν. 14ς'). Δύο ψῆφοι ἐκ φαγεντιανῆς. α) Ἐλαιόσχημος, μήκ. 0.01 μ. β) Ἀμφικωνική μὲ ἐγκαρσίους ραβδώσεις, διαμ. 0.012 μ.

Παρατηρήσεις

Ὁ τάφος 4 ἀπέδωσε τὴν παλαιότεραν κεραμεικὴν τοῦ νεκροταφείου τῶν Τουρκοκιβούρων. Ἄν καὶ μερικὰ σχήματα, ὅπως π.χ. τοῦ ἀσκοῦ ἀρ. 699 (πίν. 12β), ἀνέρονται χρονικῶς εἰς τὴν ΠΕ ἐποχὴν, φαίνεται ὅτι λόγῳ τῆς συντηρητικότητος τῆς περιοχῆς ἐπιβιοῦν καὶ εἰς τὴν ΜΕ ἐποχὴν.

Ὑπαρξὺς θολωτῶν τάφων μὲ ΜΕ ταφὰς ἔχει διαπιστωθῇ καὶ ἀλλαχοῦ εἰς τὴν Μεσσηνίαν, εἰς τὸν τάφον τοῦ Κορυφασίου (Ὁσμάναγα), τὸν ὁποῖον ἀνέσκαψεν ὁ Κουρουνιώτης¹. Ἐπίσης εἰς Τουρλιδίτσαν εὐρέθησαν τεμάχια πίθων ΜΕ παραδόσεως, εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ δρόμου, πρὸ τῆς θύρας θολωτοῦ τάφου, ὡς ἀναφέρει ὁ Σπ. Μαρινᾶτος². Ἀλλὰ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, κάτωθεν τοῦ δαπέδου τῆς θόλου ἐν Πτελεῶ εὐρέθησαν τρεῖς κιβωτιόσχημοι ΜΕ τάφοι, ὡς ἀναφέρει ὁ Βερδελῆς³.

Εἰς τὸν τάφον Νικητοπούλου 4 δὲν πρόκειται περὶ ταφῶν, ἀλλὰ περὶ ὀστῶν καὶ κτερισμάτων ἐκ παλαιότερων ταφῶν, παραμερισθέντων ἐντὸς λάκκου⁴.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι τὰ ἀγγεῖα ἀρ. 710 καὶ 707 (πίν. 13ε, γ), τὰ ὁποῖα εἶναι σαφῶς ΜΕ (τὸ 707 μάλιστα δύναται νὰ ἀναχθῇ ὡς τύπος εἰς τὰ τέλη τῆς ΠΕ ἐποχῆς), ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγγεῖον 711 (πίν. 13ς'), τοῦ ὁποῖου τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ΜΕ μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΕ II ἐποχῆς, ἀνευρέθησαν ἐκτὸς τοῦ λάκκου εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ τάφου. Ἀντιθέτως τὰ κύπελλα ἀρ. 701 καὶ 702 (πίν. 12ς', ζ), τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕ I περίοδον, εὐρέθησαν ὁμοῦ μετὰ τῶν σαφῶς μεσοελλαδικῶν ἀρ. 698, 699 (πίν. 12γ, ε) ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ 703 (πίν. 12η), τὸ ὁποῖον διασφύζει ἀναμνήσεις ΠΕ III ἐποχῆς, ἐντὸς τοῦ λάκκου. Παρατηρεῖται δηλαδὴ ὁμαλὴ μετάβασις ἀπὸ τῆς ΜΕ εἰς τὴν ΥΕ ἐποχὴν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει ἐπίσης παρατηρηθῇ καὶ εἰς τὸν τύμβον τοῦ Σαμικοῦ⁵. Εἶναι κοινὸς τόπος νὰ λέγεται, ὅτι ἡ περιοχὴ εἶναι ἐξόχως συντηρητικὴ διὰ νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ παλαιότης ὠρισμένων σχημάτων ἐν Μεσσηνίᾳ. Εἶναι ὅμως παράδοξον πῶς μία τόσον καθυστερημένη περιοχὴ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν πρωτοπορίαν, προκειμένου περὶ κατασκευῆς θολωτῶν τάφων. Ἡ ἀντίφασις δὲν εἶναι τόσον μεγάλη, ὅσον φαίνεται. Συντηρητικοὶ εἶναι οἱ Μεσσηνιοὶ καθόσον ἀγαποῦν ὠρισμένα σχήματα ἢ κοσμήματα ἢ καὶ ἔθιμα, τὰ ὁποῖα ἀργοῦν νὰ ἐγκατα-

1. Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, ΑΕ 1914, σ. 112. ΠΑΕ 1925-26, σ. 140-141. ΑΑ 1927, στ. 384. BLEGEN, Hesperia 23, 1954, σ. 158-162.

2. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1966, σ. 129.

3. Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1953, σ. 123, εἰκ. 4. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὡς καὶ εἰς τὴν τῶν κτιστῶν θαλαμοειδῶν τάφων δὲν ὑπάρχει μόνον σχέσις Κρήτης-Μεσσηνίας, ἀλλὰ καὶ Κρήτης-Θεσσαλίας. Ἡ σχέσις τῶν

δύο ἀρχαιοτάτων πολιτισμῶν τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου, Κρητικοῦ καὶ Θεσσαλικοῦ, δὲν ἔχει μελετηθῇ εἰσέτι. Ὁ REICHEL πρῶτος εἶχε παρατηρήσει τὴν σχέσιν ταύτην, θεωρῶν ὡς πρόδρομον τῶν κρητικῶν ταυροκαθαψίων ἐν παλαιὸν θεσσαλικὸν ἔθιμον, τὴν ταυροκαθαψίαν (ΑΜ 34, 1909, σ. 95-96).

4. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περαιτὶ Β, σ. 14, 15.

5. Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, ΑΔ 20, 1965, Α' Μελέται, σ. 36.

λείφουν. Ουδεμία ένδειξις όμως υπάρχει, ότι δέν είναι δεκτικοί νέων ιδεών και μορφών, αί όποίαι εις την προκειμένην περίπτωσιν φαίνεται να έρχωνται από την Κρήτην¹. Οί αρχαιότατοι γνωστοί θολωτοί τάφοι είναι οί τής Μεσσαράς², ή δέ συνέχεια από τούς τάφους αύτούς εις τούς μεσοελλαδικούς θολωτούς τής Μεσσηνίας φαίνεται να είναι σαφής, ιδίως μετά την προσθήκην του έλλείποντος κρίκου εις την εξέλιξιν των μυκηναϊκών θολωτών τάφων, δηλαδή του θολωτού τάφου Β των 'Αρχαίων³. Άν και ούτος κατεσκευάσθη ένωρίτερον από ό,τι είχεν αρχικώς ύποτεθῆ⁴, δέν χάνει την άξίαν του ως «συνεκτικού κρίκου», διότι διετηρήθη έν χρήσει επί μέγα χρονικόν διάστημα.

Με την εύρεσιν του τάφου Νικητοπούλου 4 τής Καρποφόρας μετά τόν τάφον του Κορυφασίου φρονώ, ότι άποδεικνύεται πλέον ή διά τής Μεσσηνίας κυρίως διάδοσις έκ Κρήτης εις την κυρίως Ελλάδα των θολωτών τάφων, ήτις πιθανόν έγένετο περί τὸ 1600 π.Χ. Ούτως έπαληθεύεται πλήρως ή υπό του Hood διατυπωθεῖσα άποψις⁵.

Ο τάφος Νικητοπούλου 4 έχει μεγάλην διάρκεια χρήσεως, ήτις αρχίζει κατά την μεταβατικὴν περίοδον μεταξύ ΜΕ και ΥΕ Ι έποχῆς και συνεχίζει μέχρι τής ΥΕ ΙΙΑ2. Έντύπωσιν προκαλεῖ ή έλλειψις κεραμεικῆς ΥΕ ΙΙ έποχῆς. Θα ἦτο λίαν περίεργον να δεχθώμεν, ότι κατ' αὐτήν την έποχὴν ὁ τάφος εγκατελείφθη ή ότι οὐδέν μέλος τής οίκογενείας απέθανεν. Πιθανώτερον είναι, ότι έγινε καθαρισμός του τάφου, αν μάλιστα ληφθῇ ύπ' όψιν, ότι τὰ περισσότερα ΜΕ και ΥΕ Ι αντικείμενα εύρέθησαν εις τὸν λάκκον, φαίνεται ότι ταῦτα διέφυγον την προσοχὴν των καθαριστών. Τὰ λοιπά εύρεθέντα διάσπαρτα έντός του τάφου ΜΕ άγγεῖα πιθανῶς εγκατελείφθησαν ως άχρηστα, διότι ἦσαν κακῆς διατηρήσεως, ένῶ τὰ νεώτερα (ΥΕ ΙΙ έποχῆς) ίσως ἦσαν ακόμη χρησιμοποιήσιμα ή πολύτιμα και διά τοῦτο άφηρέθησαν.

Τάφος Νικητοπούλου 6. Ούτος είναι θολωτός, διαμ. 3 μ. περίπου, έχων βραχὺν δρόμον εις τὸ ΝΔ. μέρος αὐτοῦ⁶. Σφύζεται όλόκληρος ή περιφέρεια τής θόλου εις ύψος 0.80 - 0.90 μ. Τὸ σχῆμα έχει ὀλίγον παραμορφωθῆ λόγω τής κλίσεως των τοιχωμάτων έκ τής πίεσεως των υπερχαλυπτόντων την θόλον χωμάτων (βλ. εἰκ. 12, πίν. 15α). Τὰ τοιχώματα, πάχους 0.50 μ., είναι εκτισμένα διά πλακοειδών σχιστολίθων και έχουν κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω. Ανατολικῶς του τάφου, εις απόστασιν 2 - 2.50 μ. περίπου, άπεκαλύφθη τμήμα τοίχου, μήκ. 4.80 μ., πλ. 0.45 μ., με κατεύθυνσιν έκ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., ὅστις καμπυλοῦται κατὰ τὸ Β. άκρον του πρὸς Δ. Ο τοῖχος οὔτος, άποτελούμενος έκ μιᾶς στρώσεως λίθων, πιθανῶς ἦτο αναλημματικός, ως εις τὸν τάφον 3 (βλ. εἰκ. 2 και 12, πίν. 15β).

Τὸ έσωτερικὸν του τάφου ἦτο πλήρες λίθων, καταπεσόντων έκ τής άνωδομῆς. Κατὰ

1. S. Hood, The Tholos Tombs of the Aegaeon, *Antiquity* 34, 1960, σ. 168 - 170.

2. St. XANTHOUDIDES, The Vaulted Tombs of Messara, London-Liverpool 1924 (έφεξῆς XANTHOUDIDES, VTΜ). ΙΩ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, AAA I, 1968, σ. 50-52.

3. ΙΩ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1966, σ. 180.

4. ΙΩ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1971, σ. 279.

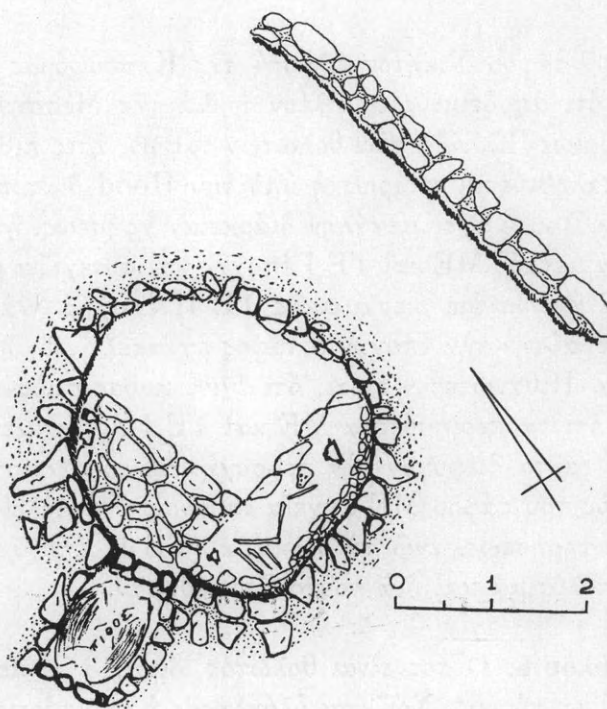
5. S. Hood, *Antiquity* 34, 1960, σ. 176.

6. Μῆκος 1.60 μ., πλάτος 0.68 - 0.81μ.

τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ὕλικου αὐτοῦ περισυνελέγησαν ὀλίγα ὄστρακα, τρία τεμάχια σιδηροῦ μαχαιρίου ἀρ. 728 β καὶ πούς χαμηλῆς κύλικος.

Εἰς βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω σφζομένης ἐπιφανείας τῶν τοιχωμάτων εὐρέθησαν εἰς μὲν τὸ Β. μέρος σωρὸς ἐκ τεμαχίων μεγάλου ἀμφορέως ἀρ. 721, εἰς δὲ τὸ ΒΔ. μέρος στόμιον μεγάλου πίθου καὶ τεμάχιον τοῦ ἰδίου μὲ πλαστικὴν ζώνην. Πλησίον αὐτοῦ εὐρέθη ἡ βάσις καὶ τεμάχιά τινα τοῦ ἀμφορέως ἀρ. 721 (πίν. 15γ, 18β).

Εἰς βάθος 0.60 μ., εἰς τὸ ΒΔ. μέρος καὶ πλησίον τῶν τοιχωμάτων τῆς θόλου, εὐρέ-

Εἰκ. 12. Καρποφόρα Μεσσηνίας. Θέσις Τουρκοκίβουρα. Κάτοψις τάφου Νικητοπούλου 6 μετὰ τοῦ σφζομένου τμήματος ἀναλημματικοῦ περιβόλου πρὸς Α.

θησαν ἀκέραια τρίωτον κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον ἀρ. 726 καὶ ψευδόστομος ἀμφορίσκος ἀρ. 725 (πίν. 15δ, 18γ, δ, ε)· εἰς τὸ Β. μέρος ὑπίπους κύλιξ εἰς τεμάχια ἀρ. 767 (πίν. 19β), τμήμα ἐτέρας κύλικος, ὡς καὶ βάσις τρίτης μικροτέρας, πρόχους εἰς τεμάχια ἀρ. 722 (πίν. 16α, 19α) καὶ ἀτρακτοειδῆς ψῆφος ἐκ φαγεντιανῆς ἀρ. 730.

Εἰς βάθος 0.87 μ., εἰς τὸ Δ. μέρος τοῦ τάφου, εὐρέθη λιθόστρωτον, καταλαμβάνον ἔκτασιν 2.08 μ. × 1.18 μ., ἥτοι τὸ Δ. παρὰ τὴν θύραν μέρος τοῦ τάφου (πίν. 16β). Εἰς τὸ Ν. μέρος, δεξιὰ τῆς εἰσόδου, ἀπεκαλύφθη λακκοειδῆς ταφή (εἰκ. 12 καὶ πίν. 16γ, δ) μὲ τὸν σκελετὸν συνεσταλμένον (διαστάσεις λάκκου: μῆκ. 1.51 μ., πλ. 0.44-0.55 μ., βάθ. 0.35 μ.). Κατὰ τὸ περίγραμμα τοῦ λάκκου εὐρέθη σειρά λίθων. Ἀνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ, ἣτις ἔκειτο πρὸς Α., εὐρέθη σκύφος ἀρ. 724 (πίν. 17α, 19ε), κάτωθεν δὲ τῶν ποδῶν ἕτερος μικρότερος σκύφος ἀρ. 723

(πίν. 17β, 18ζ'). Παρὰ τὴν λακκοειδῆ ταφὴν περισυνελέγησαν δύο χαλκοὶ δακτύλιοι ἀρ. 731α, β (πίν. 19γ), εἰς πήλινος σφόνδυλος ἀρ. 727α (πίν. 19ζ'), μολύβδινον σφαιρίδιον, σιδηρᾷ περόνῃ εἰς τρία τμήματα ἀρ. 728α καὶ τεμαχίδια χαλκοῦ.

Εἰς τὸν δρόμον, ὅστις ἐφράχθη διὰ σειρᾶς λίθων (πίν. 17γ), εὐρέθη πίθος τεθραυσμένος μετὰ τὸ στόμιον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου (πίν. 17δ, 18α)¹. Τὸ εὐρεθὲν τμήμα στομίου πίθου ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου ἀνήκει εἰς αὐτόν. Ὁ πίθος οὗτος εἶναι ταφικός, τοποθετηθεὶς εἰς τὸν δρόμον κατὰ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους, ἀφοῦ εἶχε καταρρεύσει ὁ τάφος. Ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ πίθου περισυνελέγησαν ἄβαφῇ ὅστρακα, μολύβδινον σφαιρίδιον, χαλκοὺς δακτύλιος ἀρ. 731γ, χαλκοὺς στρεπτός σφηκωτῆρ ἀρ. 729 (πίν. 19γ, δ) καὶ πήλινος σφόνδυλος ἀρ. 727β (πίν. 19ζ').

Τὰ κτερίσματα

726 (πίν. 18γ). Τρίωτον κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον. Ὑψ. 0.095 μ., διάμ. στομ. 0.082 μ. Συγκεκολλημένον κατὰ τὴν μίαν λαβὴν. Πηλὸς ἐρυθρωπός, ἀπολεπισμένος. Διακόσμησις ἐρυθρά, ἐξίτηλος. Ἐπὶ τοῦ ὤμου, μεταξὺ τῶν λαβῶν δικτυωτὸν πλέγμα. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ².

725 (πίν. 18δ, ε). Ψευδόστομος ἀμφορίσκος. Ὑψ. 0.13 μ. Συγκεκολλημένον κατὰ τὴν προχοήν. Σῶμα ἀπιόσχημον. Πηλὸς ὠχρόλευκος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανή. Ἐπὶ τοῦ ὤμου ὁμάδες ὁμοκέντρων τόξων. Κάτωθεν δύο ὁμάδες λεπτῶν ὀριζοντίων γραμμῶν μεταξὺ ταινιῶν καὶ στενὴ ὀριζόντιος λωρὶς μετὰ κυματοειδῆ γραμμὴν μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω ὁμάδων. Ἡ βάσις μετὰ τοῦ κατωτάτου συνεχομένου τμήματος τοῦ σώματος ἐχρωματισμένα καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ λεπταὶ ὀριζόντιοι γραμμαὶ καὶ ταινία. Αἱ λαβαὶ ἐχρωματισμέναι, ἐξαιρουμένων τριγωνιδίων ἐκατέρωθεν τοῦ δίσκου τοῦ ψευδοῦς στομίου, ἐφ' οὗ ὁμόκεντροι κύκλοι. Περὶ τὴν βάσιν καὶ τὸ χεῖλος τῆς προχοῆς ταινία. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ³.

767 (πίν. 19β). Ὑψίπους κύλιξ. Ὑψ. 0.19 - 20 μ., διάμ. 0.155 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη ἐν μέρει. Ἑλλιπὴς εἰς ἱκανὸν μέρος τοῦ σώματος. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Διακόσμησις ἐρυθρά, ἐξίτηλος. Εἰς τὸ κάτω μέρος εἰς δύο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα σημεῖα ἀνὰ ἓν ζεῦγος κατακορύφων γραμμῶν (ἀκτίνων). Ἐπὶ τοῦ ποδὸς ὀριζόντιοι ραβδώσεις. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ δίσκου τῆς βάσεως ὁμόκεντροι κύκλοι περὶ τὸν πόδα. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ-Γ⁴.

722 (πίν. 19α). Πρόχους. Ὑψ. 0.244 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη εἰς μερικὰ σημεῖα. Πηλὸς λευκοπράσινος. Διακόσμησις ἐξίτηλος. Ἐπὶ τῆς κοιλίας διακρίνονται ἱχνη μελανῶν ἐπαλλήλων ταινιῶν. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ πλαστικός δακτύλιος. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ⁵.

1. Διαστάσεις ταφικοῦ πίθου: σφζ. ὕψ. 1.14 μ., διάμ. στομίου 0.54 μ., διάμ. κοιλίας 0.95 μ.

2. FUR., ΜΡ, εἰκ. 12, 94, εἰκ. 67, σχ. 57, 2. BLE-GEN, PN I, σ. 402, shape 64, σ. 399, shape 64.

3. FUR., ἑ.ἀ. εἰκ. 12, 182 καὶ εἰκ. 47, σχ. 19, 29.

4. FUR., ἑ.ἀ. εἰκ. 17, 258.

5. FUR., ἑ.ἀ. εἰκ. 6, 120. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 131, 888. WACE, Ch. T., πίν. XLVII, 9. BRONEER, Hes-

721 (πίν. 18β). Μέγας ἀμφορεύς. Ὑψ. 0.45 μ., διάμ. στομ. 0.145 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος εἰς τινα σημεῖα τῆς κοιλίας καὶ τοῦ χείλους. Πηλὸς ἐρυθρῶς. Διακόσμησις καστανομέλαινα, ἐξίτηλος. Ἐπὶ τοῦ ὤμου ζώνη, ἐφ' ἧς διακρίνεται ὁμαὶς ἐκ τριῶν κατακορύφων γραμμῶν. Κάτωθεν παχυτάτη ταινία. Αἱ λαβαὶ καὶ ὁ λαιμὸς ἐχρωματισμένα, ἐξαιρουμένης ζώνης μὲ ὀριζόντιον κυματοειδῆ γραμμὴν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ - Γ¹.

724 (πίν. 19ε). Σκύφος. Ὑψ. 0.10 μ., διάμ. 0.145 μ. Συγκεκολλημένος, ἐλλιπὴς εἰς μικρὰ τμήματα τοῦ σώματος καὶ τοῦ χείλους. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Διακόσμησις καστανομέλαινα, ἐξίτηλος ἐν μέρει. Ἐχρωματισμένος ἔσω καὶ ἔξω, ἐξαιρουμένης εὐρείας ζώνης εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν μὲ ὀριζόντιον λεπτὴν γραμμὴν κατὰ τὸ μέσον. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΓ - ΠΓ ἐποχῆς².

723 (πίν. 18ζ'). Σκύφος. Ὑψ. 0.068 μ., διάμ. 0.104 μ. Συγκεκολλημένος, ἐλλιπὴς εἰς τμήματα τοῦ χείλους καὶ τοῦ σώματος. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Διακόσμησις ἐρυθρά. Ἐχρωματισμένος ἔσω καὶ ἔξω, ἐξαιρουμένης ζώνης εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν μὲ ὀριζόντιον κυματοειδῆ γραμμὴν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΓ - ΠΓ³.

731 (πίν. 19γ). Τρεῖς χαλκοὶ δακτύλιοι. α) Ταινιοειδής, διαμ. 0.022 μ. β, γ) Κριοειδεῖς, διαμ. 0.025 μ. καὶ 0.028 μ.

729 (πίν. 19δ). Χαλκοῦς στρεπτὸς σφηκωτήρ. Διάμ. 0.02 μ.

727 (πίν. 19ζ'). Δύο πῆλινοι σφόνδυλοι. α) Σφαιρικὸς πεπιεσμένος, διαμ. 0.021 μ. β) Κωδωνόσχημος, διαμ. 0.032 μ.

730. Σιτόσχημος ψῆφος ἐκ φαγεντιανῆς. Μῆκ. 0.014 μ.

Παρατηρήσεις

Ὁ τάφος οὗτος εἶναι ὁ νεώτερος ἀπὸ τὴν ἐρευνηθεῖσαν συστάδα τοῦ κτήματος Νικητοπούλου ὁμοῦ μετὰ τοῦ πεταλοειδοῦς πρωτογεωμετρικοῦ τάφου 1 (βλ. κατωτέρω σ. 70). Εἶναι θολωτὸς ὑπέργειος, ἔχων λιθίνην κρηπίδα διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων τοῦ τύμβου του. Ἐκ τῶν κτερισμάτων του χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΒ ἐποχὴν μέχρι καὶ τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων, ὅποτε πιθανώτατα κατέρρευσε. Τότε ἴσως ἐφράχθη ὁ δρόμος διὰ σειρᾶς λίθων καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς χώρος ἐναποθέσεως μιᾶς ἐν πίθῳ ταφῆς, ἥτις ἦτο προσιτὴ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου. Πιθανῶς ἡ χρῆσις συνεχίσθη μετὰ τὴν κατάρρευσιν ἀπὸ τὴν ἰδίαν οἰκογένειαν.

Ἡ σημασία τοῦ τάφου Νικητοπούλου 6 διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς εἰς τὴν πρωτογεωμετρικὴν ἐποχὴν εἶναι ἀντίστοιχος μὲ τὴν τοῦ τάφου 4 διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ΜΕ εἰς τὴν ΥΕ ἐποχὴν.

Ἐὰν εὐσταθῇ ἡ ἄποψις, ὅτι ἡ ἰδία οἰκογένεια συνέχισε τὴν χρῆσιν τοῦ τάφου 6 κατὰ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους, τότε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι οἱ μυκηναϊκοὶ θο-

peria 2, 1933, σ. 368, εἰκ. 40 b. DESHAYES, ARGOS - Deiras, πίν. LXXXVII, 2.

1. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 7,69/109 καὶ εἰκ. 72, σχ. 75, 15.

2. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 14, 285. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περαιτή Β, σ. 219, τύπος Γ.

3. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 14, 285.

λωτοὶ τάφοι δὲν ἦσαν ἀπλῶς ἱστορικὴ ἀνάμνησις εἰς Μεσσηνίαν, ἀλλὰ ἐμπειρία ζωῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐρμηνεύει καὶ τὴν συνέχισιν τῆς κατασκευῆς των, ὡς π.χ. ὁ τάφος Λαμπροπούλου (βλ. κατωτέρω σ. 62). Ἡ ἀπουσία κεραμεικῆς ΥἚ ΙΙΙΓ² ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὴν γενικὴν σπανιότητα τοῦ ρυθμοῦ αὐτοῦ εἰς Μεσσηνίαν, ὅπου φαίνεται ὅτι ὁ ΙΙΒ καὶ ΙΙΓ¹ συνέχισαν ἐπὶ μακρὸν τὴν ζωὴν των.

Θέσεις Ἀκόνες. Κτῆμα Ἴω. Βέβε

Τάφος Βέβε. Περί τὰ 70 μ. ΝΔ. τοῦ λόφου ἔνθα οἱ τάφοι Νικητοπούλου, εἰς θέσιν «Ἀκόνες», ἀνεσκάφη τὸ 1967 μέγας θολωτὸς τάφος¹ (παρένθ. πίν. Α, εἰκ. 13). Ὁ τάφος οὗτος εἶχεν ἐντοπισθῆ κατὰ τὸ 1966, ὅτε διηρύνθη ἡ κοινοτικὴ ὁδὸς Καρποφόρας - δημοσίας ὁδοῦ Πύλου, περιλαβοῦσα μικρὸν μέρος τοῦ ἀγροῦ Ἴω. Βέβε. Εὐρέθησαν τότε ἀρκετὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα μεταξὺ σωροῦ λίθων, προερχομένων προφανῶς ἐκ τῆς κατεστραμμένης θόλου.

Ὁ τάφος, διαμ. 5.10 μ., εὐρέθη λίαν κατεστραμμένος καὶ σεσυλημένος, ἔχων τὴν εἴσοδον καὶ τὸν δρόμον ΝΔ. περίπου. Λόγῳ τοῦ μεγέθους του ὁ ἀριθμὸς τῶν λίθων ἐκ τῆς καταρρευσάσης θόλου ὑπῆρξε μέγας, παρὰ τὸ γεγονὸς τῆς χρησιμοποίησεως ἀρκετοῦ ὕλικου τοῦ τάφου εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ μανδροτοίχου τοῦ ἀγροῦ². Ἡ ἀνασκαφὴ ὡς ἐκ τούτου ἦτο δυσχερής. Ἀφῆρέθησαν τρία στρώματα λίθων, ὁπότε ἤρχισε νὰ φαίνεται τὸ περίγραμμα τοῦ τάφου. Ἐκ τῆς περιφερείας τῆς θόλου σφύζεται μικρὸν τμήμα κατὰ τὸ ΒΑ. μέρος, ἕτερον μεγαλύτερον κατὰ τὸ ΝΑ., ὡς καὶ ἡ Ν. πλευρὰ τοῦ δρόμου, μῆκ. 2.40 μ. (εἰκ. 13, πίν. 20α, β). Τὰ τοιχώματα τοῦ τάφου, πλ. 0.60 μ. καὶ σωζ. ὕψ. 0.70 μ., ἦσαν ἐκτισμένα διὰ πλακοειδῶν σχιστολίθων ἡμικατεργασμένων.

Εἰς τὸ Δ. μέρος, ἀριστερὰ τῆς θέσεως τῆς εἰσόδου, διεπιστώθη ἐξωτερικῶς μικρὰ τάφος κάθετος ἐπὶ τῆς νοητῆς γραμμῆς τῆς περιφερείας τῆς θόλου, πλήρης λίθων³. Ἐρμηνείαν, ἀβεβαίαν πάντως, τοῦ πράγματος ἐπεχείρησα ἀνωτέρω εἰς τὸν τάφον Νικητοπούλου 3 (σ. 38).

Ἐντὸς τοῦ τάφου διεπιστώθη μεγάλη ἀναστάττωσις τῶν ταφῶν καὶ τῶν κτερισμάτων. Φαίνεται ὅτι οἱ συληταὶ ἠρεύννησαν τὸν τάφον λεπτομερῶς, ἀνασκάψαντες περιφερειακῶς τὸ δάπεδον, ἀναζητοῦντες τὰς λακκοειδεῖς ταφὰς μέχρι βάθους 0.94 μ. κάτωθεν τοῦ ἐπιπέδου θεμελιώσεως τῆς θόλου. Ἡ σκαφὴ ὅμως πλησίον τῶν θεμελίων προεκάλεσε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν κατάρρευσιν τοῦ τάφου.

Οἱ συληταὶ προφανῶς ἐνδιέφέροντο μόνον δι' ἀντικείμενα πολύτιμα καὶ οὐχὶ δι' ἀγγεῖα. Οὕτως ἐλάχιστα εὐρήματα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἡμιπολυτίμων λίθων εὐρέθησαν, τὰ ὅποια ὅμως ἦσαν ἀρκετὰ διὰ νὰ μαρτυρήσουν τὸν πλοῦτον τοῦ τάφου καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὴν προαναφερθεῖσαν ἄποψιν, ὅτι ὁ τάφος Βέβε διαδέχεται τὸν μόνον ἕτερον πλού-

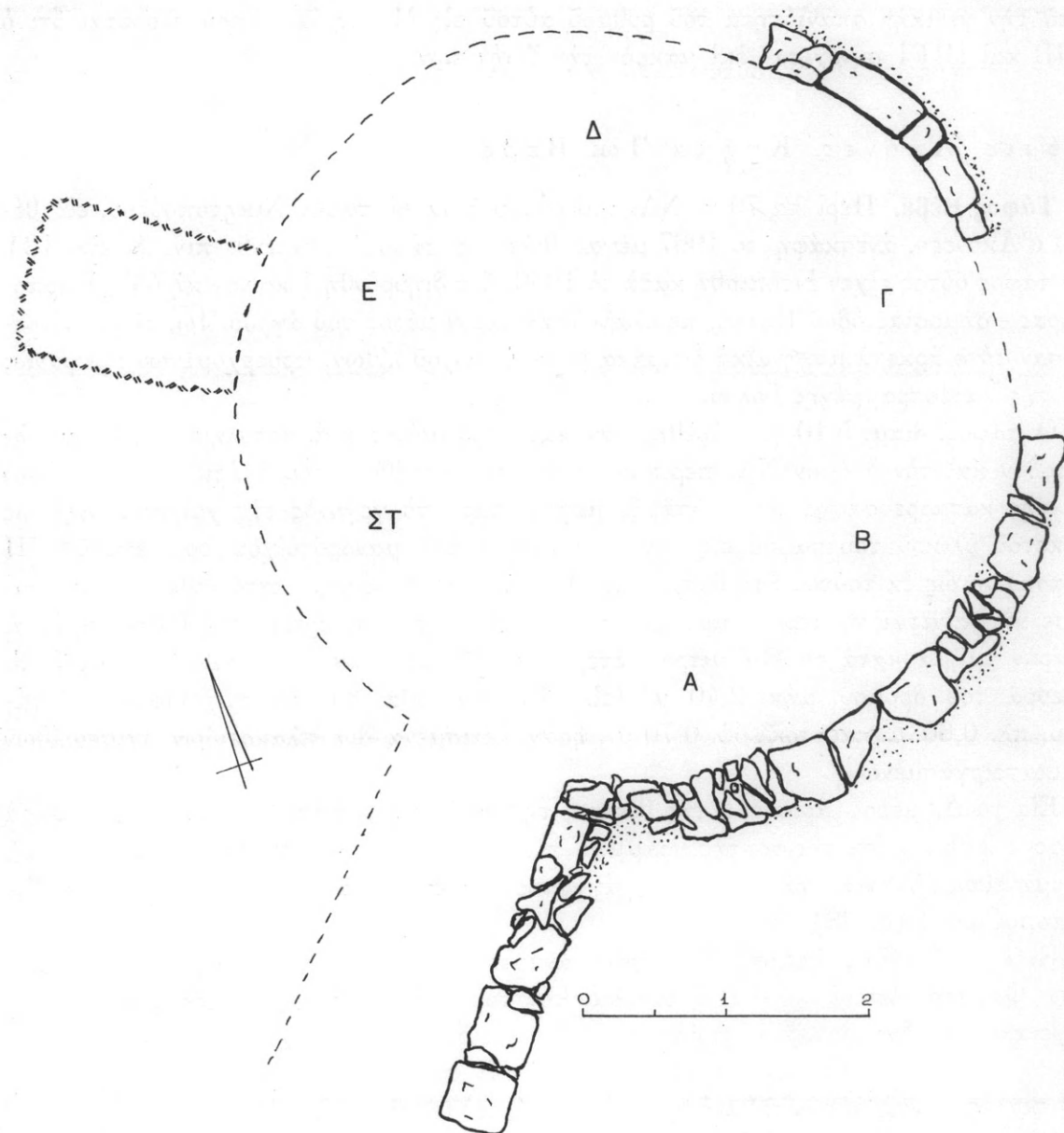
1. Α. ΧΩΡΕΜΗΣ, ΑΔ 23, 1968, Β' Χρον., σ. 158.

πρέπει νὰ ᾔτο λίαν ὑψηλός.

2. Ἐὰν ὑπολογισθῇ τὸ ὕλικόν τοῦτο, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει 25 κ.μ. περίπου, συνάγεται, ὅτι ὁ τάφος

3. Α. ΧΩΡΕΜΗΣ, ΑΔ 23, 1968, Β' Χρον., σ. 158.

σιον τάφον τοῦ νεκροταφείου, τὸν τάφον Νικητοπούλου 5 (σ. 30). Τὰ ἀγγεῖα εὑρέθησαν κατὰ μέγα μέρος τεθραυσμένα εἰς σωρὸν κατὰ τὸ κέντρον τοῦ τάφου ἐντὸς ἀβα-

Εἰκ. 13. Καρποφόρα Μεσσηνίας. Θέσεις Ἀκόνες. Κάτοψις τάφου Βέβε.

θοῦς λάκκου, βάθ. 0.20 μ. Δυστυχῶς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ τὸ σχῆμα τῶν λάκκων λόγῳ τῆς μεγάλης ἀναστατώσεως καὶ τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους. Αἱ ταφαὶ ἦσαν πιθανῶς ἑξ, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν συλλεγέντων ὀστέων καὶ κρανίων, τὰ ὅποια εὑρέθησαν εἰς τὰς διὰ γραμμάτων σημειούμενας θέσεις (εἰκ. 13). Χαρακτηριστικὸν τῆς

ἀναστατώσεως εἶναι, ὅτι πολλὰ θραύσματα ἀγγείων εὐρεθέντα εἰς βάθος 0.90 μ., ἤτοι εἰς τὸν πυθμένα τῶν λάκκων, συνεκολλήθησαν μὲ τεμάχια εὐρεθέντα εἰς τὸ κέντρον τοῦ τάφου.

Τὰ εὐρεθέντα ἀγγεῖα, τὰ ὅποια ἀνέρχονται εἰς 45, εἶναι κακῆς ποιότητος πηλοῦ καὶ κακῆς ὀπτήσεως. Ὡς ἐκ τούτου ἡ φθορά των εἶναι μεγάλη. Παρὰ ταῦτα ἡ διακόσμησις των εἶναι πλουσιωτάτη. Πλὴν τῶν ἀγγείων εὐρέθησαν τρεῖς σφραγιδόλιθοι ἀρ. 641 - 643 (πίν. 28γ - 29β), ἑπτὰ χρυσαῖ ψῆφοι ἀρ. 638, 639 (πίν. 29γ - ζ'), χρυσοῦς κρικοειδὴς δακτύλιος ἀρ. 640 (πίν. 30ε), χαλκοῦν κάτοπτρον (πίν. 30ζ), δύο ψῆφοι ἐκ σαρδίου καὶ ἐξ ἀμεθύστου ἀρ. 636 (πίν. 30β, δ), δέκα ἑπτὰ σφόνδυλοι ἐκ στεατίτου ἀρ. 633 (πίν. 30α) καὶ ἓν κομβίον ἐκ στεατίτου ἀρ. 634 (πίν. 30γ).

Εἰς τὸν δρόμον, παρὰ τὴν εἴσοδον, εὐρέθησαν ἵχνη πυρᾶς καὶ ὀστᾶ πτηνοῦ, πιθανώτατα προερχόμενα ἐκ νεκροδείπνου¹. Εἰς τὸν δρόμον ἐπίσης εὐρέθη ἡ προχοῖσκη ἀρ. 581 (πίν. 21γ).

Τὰ κτερίσματα

580 (πίν. 21β). Πρόχους μὲ ὀπισθότμητον στόμιον. Ὑψ. 0.275 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Σῶμα ῥοειδές, ἐνιαῖον μετὰ τοῦ λαιμοῦ. Λαβὴ δακτυλιοειδής. Πηλὸς ἐρυθρὸς ἀκάθαρτος. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙ².

582 (πίν. 21α). Πρόχους. Ὑψ. 0.164 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη κατὰ μέγα τμήμα αὐτῆς. Σῶμα ῥοειδές σχεδὸν ἐνιαῖον μετὰ τοῦ λαιμοῦ. Λαβὴ δακτυλιοειδής. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Ἰχνη ἐρυθρᾶς βαφῆς ἐπὶ τῆς κοιλίας. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙ - ΙΙΑΙ³.

583 (πίν. 21δ). Προχοῖσκη. Ὑψ. 0.10 μ. Συγκεκολλημένη κατὰ τὴν κυλινδρικήν λαβὴν, ἥτις ὑπερυψοῦται τοῦ χείλους. Ἀβαφής. Πηλὸς ἐρυθρωπός, χονδρόκοκκος. Χρονολόγησις ΥΕ Ι⁴.

581 (πίν. 21γ). Προχοῖσκη μὲ ὀπισθότμητον στόμιον. Ὑψ. 0.075 μ. Ἐκ τοῦ δρόμου. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Πηλὸς ἐρυθρός. Κοιλία σφαιρική πεπιεσμένη. Λαιμὸς σχεδὸν ἀνύπαρκτος. Χρονολόγησις ΥΕ Ι⁵.

578 (πίν. 21ε). Πρόχους. Ὑψ. 0.28 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Ἡ ράχis τῆς λαβῆς ἀνάγλυφος, ἀπολήγουσα εἰς μαστοειδῆ ἐξοχήν κάτω. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ λεπτὸς, πλαστικὸς δακτύλιος. Πηλὸς λευκοκίτρινος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανή, ἐξίτηλος. Εἰς ἓν σημεῖον τῆς κοιλίας διακρίνεται

1. Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, Ἐπ. Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Παν. Ἀθ. 1961-62, σ. 294. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1966, σ. 129.

2. FUR., *ἐ.δ.* εἰκ. 7, 109. BLEGEN, P N I, σ. 376, shape 36. BLEGEN, Korakou, εἰκ. 79. WACE, Ch. T., πίν. XLII, 10, XLIV, 3, LI, 18. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 571, 796 καὶ 572, 1131.

3. FUR., *ἐ.δ.* εἰκ. 7, 109. SAEFLUND, Berbat, σ. 75,

14, εἰκ. 53, 11, σ. 75, 11, 18.

4. BLEGEN, P N I, σ. 378, shape 40. L. BERNABO-BREA, Poliochni, Rome 1964, πίν. XLVI, C, G καὶ πίν. XLVII, I (periodo azzuro: fase evoluta.)

5. FUR., *ἐ.δ.* εἰκ. 7, 135, BLEGEN, P N I, σ. 375, σχ.

34. Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, ΑΔ 20, 1965, Α' Μελέται, πίν. 6γ.

κατακόρυφον, φλογόσχημον κόσμημα, ἐκ τριῶν γραμμῶν ἀποτελούμενον. Εἰς τὸν λαιμὸν ὀριζόντιοι γραμμαί. Μιμεῖται μεταλλικὸν πρότυπον. Χρονολόγησις ΥΕ Π¹.

576 (πίν. 22α, εἰκ. 14.) Πρόχους ραμφόστομος. Ὑψ. 0.32 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Ράχης λαβῆς ἔξεργος, ἀπολήγουσα εἰς μαστοειδῆ ἑξοχήν. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ πλαστικὸς δακτύλιος. Πηλὸς λευκοκίτρινος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανή. Ἐπὶ τῆς κοιλίας συμπλέγματα ἐκ δύο σπειρῶν, ρακέτας καὶ παπυροσχήμου ἄνθους. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ὀριζόντιος γραμμὴ, ἐξ ἧς φύονται ἀκτινοειδῶς γραμμίδια. Μιμεῖται μεταλλικὸν πρότυπον κατὰ τὸ σχῆμα. Χρονολόγησις ΥΕ Π - ΙΙΑ1².

Εἰκ. 14. Κόσμημα πρόχου ἀρ. 576.

Εἰκ. 15. Κόσμημα πρόχου ἀρ. 575.

574 (πίν. 22β). Πρόχους μὲ ὀπισθότμητον στόμιον. Ὑψ. 0.335 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Ἡ ράχης τῆς λαβῆς ἀνάγλυφος, ἀπολήγουσα εἰς μαστοειδῆ ἑξοχήν κάτω. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ πλαστικὸς δακτύλιος. Πηλὸς λευκοκίτρινος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανή. Ἐπὶ τῆς κοιλίας κατακόρυφα φλογόσχημα κοσμήματα συμπαγῆ καὶ διὰ τριπλῆς γραμμῆς ἐναλλάξ. Ἐπὶ τοῦ ὤμου στενὴ λωρίς, ὀριζομένη ἄνωθεν καὶ κάτωθεν ὑπὸ ταινίας, περιλαμβάνουσα ὀριζόντιον σειρὰν κοκκίδων. Εἰς τὸν λαιμὸν ὀριζόντιοι ραβδώσεις. Μιμεῖται μεταλλικὸν πρότυπον κατὰ τὸ σχῆμα. Χρονολόγησις ΥΕ Π - ΙΙΑ³.

573 (πίν. 22γ). Πρόχους μὲ ὀπισθότμητον στόμιον. Ὑψ. 0.29 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις ἐρυθρά, ἐξίτηλος ἐν μέρει. Ἐπὶ τῆς κοιλίας κατακόρυφα φλογόσχημα κοσμήματα, ἀποτελούμενα ἐκ τριῶν γραμμῶν. Ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ τοῦ λαιμοῦ ὀριζόντιοι γραμμαί. Ἐπὶ τῆς ράχεως τῆς λαβῆς κατακόρυφος κυματοειδὴς γραμμὴ, εἰς δὲ τὸ κάτω μέρος μαστοειδῆς ἀπόφυσις. Μιμεῖται μεταλλικὸν πρότυπον κατὰ τὸ σχῆμα. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ - ΙΙΑ⁴.

1. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 3, 101, 117/141. STUBBINGS, Attica, σ. 47, εἰκ. 20 A1.

2. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 5, 144. STUBBINGS, Attica, σ. 49, πίν. 14, 3. BLEGEN, Korakou, σ. 51, εἰκ. 69. Ἐλλείπει ἡ ρακέτα καὶ τὰ παπυρόσχημα ἄνθη. PERSSON, Asine, εἰκ. 248, 3 καὶ σ. 380 σημ. 1.

3. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 3, 101, 117/141, εἰκ. 70, σχ. 67, 10. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 150, 1049, εἰκ. 372, 896, εἰκ. 472, 926, 927. STUBBINGS, Attica, σ. 49, πίν. 14, 2. WACE, Ch. T., πίν. XX, 2 XLV I, LVI 19. SAEFLUND,

Berbat, σ. 51, 4, εἰκ. 33, 12.

4. FUR., ἔ.ἀ. εἰκ. 3, 132, εἰκ. 70, σχ. 67, 9 καὶ 10. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 150, 1049 καὶ εἰκ. 472, 926 καὶ 927. Ὁ τύπος εἶναι γνωστὸς εἰς τὴν Μεσσηνίαν παλαιόθεν. Ὁ ΚΟΡΡΟΥΝΙΩΤΗΣ παρατήρησε τὴν σχέσιν τῶν ἀγγείων τούτων μὲ ἀγγεῖα ἐξ ἀνατολικῶν νήσων καὶ ἐκ Κύπρου (ΑΕ 1914, σ. 112, εἰκ. 23, 24). FURTWAENGLER-LOESCHKE, Mykenische Vasen, πίν. XIII, 89 καὶ VIII, 50 ἐξ Ἰαλυσσοῦ Ρόδου.

577 (πίν. 22δ). Πρόχους με ὀπισθότμητον στόμιον. Ύψ. 0.33 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Ἐπὶ τῶν ὤμων ἐλαφρὰ κοίλανσις. Πηλὸς λευκωπός. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανή, ἐξίτηλος. Ἐπὶ τῆς κοιλίας διακρίνεται κατακόρυφον φλογόσχημον κόσμημα. Χρονολόγησις ΥΕ Π - ΙΙΑ¹.

575 (πίν. 22ε, εἰκ. 15). Πρόχους με ραμφόσχημον προχοήν. Ύψ. 0.32 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη εἰς ἱκανὰ τμήματα. Ἡ ράχιν τῆς λαβῆς ἀνάγλυφος, ἀπολήγουσα εἰς μαστοειδῆ ἐξοχήν κάτω. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις ἐρυθρά, ἐξίτηλος ἐν μέρει. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ κατακόρυφα γραμμίδια. Ἐπὶ τοῦ ὤμου σπεῖραι καὶ κατακόρυφα κοσμηματίδια ἀναστρόφων, ἐναλλήλων γωνιῶν παραπληρωματικῶς. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ2 - Β².

579 (πίν. 22ζ', εἰκ. 16). Πρόχους με ραμφόσχημον προχοήν. Ύψ. 0.285 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη εἰς ἱκανὰ τμήματα. Πηλὸς ἐρυθρός. Ἀλείφωμα ἐρυ-

Εἰκ. 16. Κόσμημα πρόχου ἀρ. 579.

Εἰκ. 17. Κόσμημα κρατήρος ἀρ. 584.

θρωπόν. Διακόσμησις ἐρυθρά, ἐξίτηλος ἐν μέρει. Ἐπὶ τοῦ ὤμου κοσμήματα ἀντιστρόφου S. Ἐπὶ τῆς λοιπῆς ἐπιφανείας ὁμάδες ἐκ δύο ἢ τριῶν ὀριζοντίων ταινιῶν. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ πλαστικὸς δακτύλιος. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ - Β³.

584 (πίν. 23α, εἰκ. 17). Κρατήρ. Ύψ. 0.31 μ., διάμ. 0.33 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος εἰς τμήματα τῆς κοιλίας καὶ τοῦ χείλους. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανή, ἐξίτηλος ἐν μέρει. Εἰς τὸ ἄνω μέρος μεμονωμένοι σπεῖραι μετὰ ἀναδιπλουμένου στελέχους, φυόμενοι ἐξ ὁμάδος τριῶν ὀριζοντίων γραμμῶν. Σχῆμα ὀλίγον παραμορφωμένον. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ2⁴.

585 (πίν. 23β, εἰκ. 18). Κρατήρ. Ύψ. 0.30 μ., διάμ. 0.29 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος. Πηλὸς ἐρυθρός. Ἀλείφωμα ἐρυθρωπόν. Διακόσμησις καστανή. Παρὰ τὸ χεῖλος παχεῖα, κυματοειδῆς ταινία. Κατὰ τὴν μεγίστην διάμετρον ὁμάς τριῶν ὀριζοντίων ταινιῶν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ⁵.

586 (πίν. 23γ, εἰκ. 19). Τρίωτος ἀμφορεύς. Σφζ. ὕψ. 0.30 μ. Συγκεκολλημένος, ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἄνω μέρος, τὸν λαιμὸν καὶ τμήμα μιᾶς λαβῆς. Πηλὸς ὑπέρυθρος.

1. FUR., M P, εἰκ. 3, 101, 117/141 καὶ εἰκ. 70, σχ. 67, 9, 10. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 150, 1049. SAEFLUND, Berbati, εἰκ. 53, 1.

2. FUR., ἔ.δ. εἰκ. 6, 136 καὶ εἰκ. 60, σχ. 46, 57, WACE, Ch. T., πίν. LV, 17.

3. FUR., ἔ.δ. εἰκ. 5, 144 καὶ εἰκ. 53, σχ. 29, 19. SAEFLUND, Berbati, σ. 66, 12, εἰκ. 43 - 46. STUBBINGS, At-

tica, σ. 49, πίν. 14, 1. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1960, πίν. 152β δεξιά.

4. FUR., ἔ.δ. εἰκ. 4, 7 καὶ εἰκ. 62, σχ. 49, 10 ἢ 11. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 157, 424. STUBBINGS, Attica, σ. 37, εἰκ. 16 Α. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1960, πίν. 23α, ὁμοιον κατὰ τὸ σχῆμα.

5. FUR., ἔ.δ. εἰκ. 4, 6 καὶ 7/34, εἰκ. 65, σχ. 53, 10.

Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις ἐρυθρά. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλίας φοιιδωτὸν κόσμημα μὲ διπλᾶς φολίδας. Περὶ τὰς προσαρμογὰς τῶν λαβῶν παχεῖα τοξοειδὴς ταινία. Αἱ ράχεις τῶν λαβῶν ἐχρωματισμέναι. Ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς μιᾶς λαβῆς ἐγγάρακτος τεθλασμένη γραμμὴ μεταξὺ δύο εὐθειῶν. Κατὰ τὴν μεγίστην διάμετρον, κάτωθεν τῶν λαβῶν, ζευγὸς ὀριζοντίων ταινιῶν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ¹.

Εἰκ. 18. Κόσμημα κρατήρος ἀρ. 585.

Εἰκ. 19. Κόσμημα ἀμφορέως ἀρ. 586.

591 (πίν. 23δ). Τρίωτος κρατηρίσκος. Ὑψ. 0.102 μ., διάμ. στομ. 0.08 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος κατὰ τὴν μίαν λαβὴν καὶ τμήματα τοῦ σώματος. Πηλὸς κιτρινωπός. Ἐπιφάνεια ἀβαφής, σεσαθρωμένη. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ².

587 (πίν. 23ε). Τρίωτος κρατηρίσκος. Ὑψ. 0.18 μ., διάμ. στομ. 0.102 μ. Συγκεκολλημένος, ἑλλιπὴς κατὰ τὰς λαβὰς, συμπεπληρωμένος εἰς τινὰ τμήματα πλὴν τῶν λαβῶν. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Σχῆμα παραμορφωμένον. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ1³.

588 (πίν. 23ς'). Τρίωτος κρατηρίσκος. Ὑψ. 0.115 μ., διάμ. στομ. 0.08 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος κατὰ τὰς δύο λαβὰς καὶ τμήματα τῆς κοιλίας. Πηλὸς λευκοκίτρινος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Σχῆμα παραμορφωμένον. Ἰχνη διακοσμήσεως δι' ἐρυθροῦ χρώματος. Ζευγὴ ὀριζοντίων γραμμῶν κατὰ διαστήματα. Τὸ παρὰ τὴν βάσιν τμήμα, ὁ λαιμὸς μετὰ τοῦ στομίου καὶ αἱ ράχεις τῶν λαβῶν ἐχρωματισμένα. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ2⁴.

595 (πίν. 24α). Δίωτον ἀλαβαστρίδιον. Ὑψ. 0.065 μ. Συμπεπληρωμένον εἰς μικρὰ τμήματα τοῦ χεῖλους. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανή. Κατὰ τὴν μεγίστην διάμετρον ζευγὸς ὀριζοντίων γραμμῶν καὶ παρὰ τὴν βάσιν ταινία. Χρονολόγησις ΥΕ Ι⁵.

594 (πίν. 24α, εἰκ. 20). Τρίωτον ἀλαβαστρίδιον. Ὑψ. 0.04 μ., διάμ. στομ. 0.042 μ. Συμπεπληρωμένον κατὰ τὴν μίαν τῶν λαβῶν καὶ τμήμα τοῦ χεῖλους. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανή. Μεταξὺ τῶν λαβῶν ἀνὰ ἓν φύλλον κισσοῦ μὲ διπλοῦν μίσχον, φυόμενον ἐκ τῆς δεξιᾶς προσαρμογῆς ἐκάστης λαβῆς. Κάτωθεν ταινία. Ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τῆς βάσεως ζευγὸς ὁμοκέντρων κύκλων. Αἱ λαβαί, ὁ λαιμὸς καὶ τὰ χεῖλη ἐχρωματισμένα. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙ⁶.

1. FUR., ἐ.δ. εἰκ. 9, 38 καὶ εἰκ. 70, σχ. 70, 8.

2. FUR., ἐ.δ. εἰκ. 3, 28. BLEGEN, P N I, σ. 386, shape 51. Prosymna, εἰκ. 195, 495.

3. FUR., ἐ.δ. εἰκ. 3, 23.

4. FUR., ἐ.δ. εἰκ. 4, 45. BLEGEN, P N I, shape 51, εἰκ. 375, 415 καὶ 461.

5. FUR., ἐ.δ. εἰκ. 11, 80. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 195

καὶ 654, 870, σ. 391.

6. FUR., ἐ.δ. εἰκ. 11, 83 καὶ εἰκ. 36, σχ. 12, 21. WACE, Ch. T., σ. 57, 9, πίν. XXVII 9. SAEFLUND, Berbati, εἰκ. 61, no 18 (17). BLEGEN, Korakou, εἰκ. 52, 3. Γ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 25, 1970, Β'1 Χρον., εἰκ. 164γ.

596 (πίν. 24γ). Τρίωτον ἀλαβαστρίδιον. "Υψ. 0.04 μ., διάμ. στομ. 0.048 μ. Συγκεκολλημένον, συμπεπληρωμένον κατὰ τὴν μίαν λαβὴν καὶ τμήμα τοῦ χεῖλους. Πηλὸς λευκοκίτρινος. Διακόσμησις καστανομέλαινα, λίαν ἐξίτηλος. Ἐπὶ τῆς κοιλίας διακρίνεται κόσμημα βράχου. Ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τῆς βάσεως ζευγὸς ὁμοκέντρων κύκλων. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ¹.

597 (πίν. 24γ). Τρίωτον ἀλαβαστρίδιον. "Υψ. 0.06 μ., διάμ. στομ. 0.048 μ. Συγκεκολλημένον, συμπεπληρωμένον κατὰ τὰς λαβὰς καὶ τμήμα τοῦ χεῖλους. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Διακόσμησις ἐξίτηλος. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ².

Εἰκ. 20. Κόσμημα
ἀλαβαστρίδιου ἀρ. 594.

Εἰκ. 21. Κόσμημα
ἀλαβάστρου ἀρ. 590.

590 (πίν. 24β, εἰκ. 21). Τρίωτον ἀλάβαστρον. "Υψ. 0.117 μ., διάμ. στομ. 0.11 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον κατὰ τὴν μίαν λαβὴν καὶ ἄλλα τμήματα. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Ἀλείφωμα λευκωπόν. Διακόσμησις καστανὴ ἐξίτηλος ἐν μέρει. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας συνεχὲς κόσμημα βράχου μὲ σειρὰν κοκκίδων ἄνωθεν, ἀκολουθοῦσαν τὸ περίγραμμα τοῦ κοσμήματος. Κάτωθεν ζευγὸς ὀριζοντίων γραμμῶν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ - ΙΙΑ³.

592 (πίν. 24δ). Τρίωτον ἀλάβαστρον. "Υψ. 0.09 μ., διάμ. στομ. 0.10 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον. Πηλὸς λευκοκίτρινος. Διακόσμησις ἐξίτηλος. Παρὰ τὴν βᾶσιν ἀσαφὲς πλοχμοειδὲς κόσμημα. Ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τῆς βάσεως διπλαῖ κυματοειδεῖς γραμμαί, ἐκκينوῦσαι ἀκτινοειδῶς ἐκ κεντρικοῦ κύκλου πρὸς τὴν περιφέρειαν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ1⁴.

589 (πίν. 24ε). Τρίωτον κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον. "Υψ. 0.107 μ., διάμ. στομ. 0.093 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον κατὰ τὸ τρίτον τοῦ σώματος καὶ τὴν μίαν λαβὴν. Πηλὸς ἐρυθρός. Ἀλείφωμα ἐρυθρωπόν. Ἐπιφάνεια ἀπολεπισμένη. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ1⁵.

593 (πίν. 24β). Τρίωτον ἀλάβαστρον. "Υψ. 0.095 μ., διάμ. στομ. 0.065 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον εἰς ἱκανὰ τμήματα. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Ἀλείφωμα λευκοκίτρινον. Διακόσμησις καστανέρυθρος, ἐξίτηλος. Ἰχνη κοσμήματος βράχου ἐπὶ τῆς κοιλίας καὶ ὀριζοντίων γραμμῶν ἐπὶ τοῦ ὤμου. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ2⁶.

603 (πίν. 25β). Τρίωτον ἀλάβαστρον. Σφζ. ὕψ. 0.06 μ. Συγκεκολλημένον. Ἑλλιπὲς

1. FUR., ἑ.δ. εἰκ. 11, 83.

2. Αὐτόθι.

3. FUR., ἑ.δ. εἰκ. 11, 83 καὶ εἰκ. 54, σχ. 32, 19 καὶ WACE, Ch. T., πίν. XLIII 21. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 207, 1168.

4. FUR., ἑ.δ. εἰκ. 11, 84.

5. FUR., ἑ.δ. εἰκ. 12, 93. BLEGEN, Korakou, σ. 70, εἰκ. 101.

6. FUR., ἑ.δ. εἰκ. 11, 85.

κατὰ τὸ στόμιον, τὴν μίαν λαβὴν καὶ τμήματα τοῦ σώματος. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ - Β¹.

598 (πίν. 25α). Σφαιρικός ἀσκὸς μετὰ προχοῆς καὶ ταινιοειδοῦς λαβῆς εἰς τὸ ἄνω μέρος. Ὑψ. μετὰ τῆς λαβῆς 0.05 μ., μῆκ. 0.10 μ. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Ὀλόκληρον τὸ ἀγγεῖον καστανοβαφές. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ².

599 (πίν. 25ε). Θήλαστρον. Ὑψ. μετὰ τῆς λαβῆς 0.165 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον κατὰ τὸ 1/3 αὐτοῦ. Πηλὸς ἐρυθρός. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ³.

601 (πίν. 25γ). Ψευδόστομος σφαιρικός ἀμφορίσκος. Ὑψ. 0.11 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Ὑπολείμματα ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τὴν βάσιν τῆς προχοῆς. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ⁴.

Εἰκ. 22. Κόσμημα
ψευδοστόμου ἀρ. 600.

Εἰκ. 23. Κόσμημα
κυπέλλου 602.

600 (πίν. 25δ, εἰκ. 22). Ψευδόστομος ἀμφορίσκος. Ὑψ. 0.14 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανομέλαινα ἐξίτηλος ἐν μέρει. Ἐπὶ τοῦ ὤμου ἄνθη παπύρου καὶ πέριξ αὐτῶν ὁμάς λεπτῶν ὀριζοντίων γραμμῶν μεταξὺ δύο ταινιῶν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ⁵.

604 (πίν. 26α). Ἀωτον κυάθιον. Ὑψ. 0.035 μ., διάμ. 0.09 μ. Συγκεκολλημένον εἰς τμήμα τοῦ χείλους, συμπεπληρωμένον εἰς δύο σημεῖα. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙ - ΙΙΒ⁶.

605 (πίν. 26β). Ἀωτον κυάθιον. Ὑψ. 0.04 μ., διάμ. στομ. 0.10 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον. Πηλὸς ἐρυθρός. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙ - ΙΙΒ⁷.

606 (πίν. 26γ). Ἀωτον κυάθιον. Ὑψ. 0.04 μ., διάμ. στομ. 0.09 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον. Πηλὸς ἐρυθρός. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙ - ΙΙΙ⁸.

602 (πίν. 26δ, εἰκ. 23). Κύπελλον. Ὑψ. 0.07 μ., διάμ. στομ. 0.109 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Ὀριζόντιος πλαστικός δακτύλιος κατὰ τὸ μέσον τοῦ σώματος περίπου. Διακόσμησις μέλαινα. Εἰς τὸ ἄνω μέρος ζευγὸς συνεχῶν σπειρῶν μὲ δύο κυκλίσκους ἐκατέρωθεν

1. FUR., ξ.ἀ. εἰκ. 11, 85.

2. STUBBINGS, Attica, πίν. 16, 9, εἰκ. 22, 4. BLEGEN, Korakou, σ. 67, εἰκ. 97. BRONEER, Hesperia 2, 1933, σ. 363 - 64, εἰκ. 35 a. G. MYLONAS, Eleusis and the Eleusinian Mysteries, Princeton 1961, σ. 130, εἰκ. 109, 378. WACE, Ch. T., πίν. XXVII, 10.

3. FUR., ξ.ἀ. εἰκ. 6, 161. BLEGEN, P N I, σ. 379, shape 41, εἰκ. 370.

4. FUR., ξ.ἀ. εἰκ. 6, 171. STUBBINGS, Attica, σ. 14,

15, εἰκ. 2 A.

5. FUR., ξ.ἀ. εἰκ. 12, 182, εἰκ. 45, σχ. 18, 126. STUBBINGS, Attica, σ. 18, πίν. I, 8, εἰκ. 2, G.

6. FUR., ξ.ἀ. εἰκ. 15, 204. DESHAYES, Argos-Deiras, πίν. XCVI, 8 (DV 177), σ. 160. BLEGEN, P N I, σ. 359, shape 11, εἰκ. 354. WACE, Ch. T., πίν. XXXIV, 21, XLIII, 14, Tomb 520, ἀρ. 25, Tomb 521, ἀρ. 3.

7. FUR., ξ.ἀ. εἰκ. 15, 204.

8. Αὐτόθι.

τῆς γραμμῆς συνδέσεως. Ἡ λαβή, ὡς καὶ ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια, ἐχρωματισμένα. Χρονολόγησις ΥΕ Ι¹.

608 (πίν. 26ε). Κύπελλον. Ὑψ. 0.05 μ., διάμ. 0.115 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ1².

607 (πίν. 26ζ'). Μόνωτον κυάθιον. Ὑψ. 0.03 μ., διάμ. 0.07 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Λαβὴ δακτυλιοειδής, κατακόρυφος, ὑπερψωμένη τοῦ χείλους. Ἀσαφὲς σχηματισμὸς προχοῆς εἰς τὴν μίαν πλευράν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ³.

609 (πίν. 26ζ). Μόνωτον ἀβαθὲς κυάθιον. Ὑψος μετὰ τῆς λαβῆς 0.047 μ., διάμ. 0.09 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον εἰς μερικὰ σημεῖα. Χεῖλος ἐξέχον με πεπλατυσμένην τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν. Πηλὸς ἐρυθρός. Ὑπολείμματα μελαίνης βαφῆς κατὰ τόπους. Χρονολόγησις ΥΕ Ι - ΙΙ⁴.

614 (πίν. 27α). Κύλιξ ἐφυραϊκοῦ τύπου. Ὑψ. 0.13 μ., διάμ. 0.125 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Ὑπολείμματα μελαίνης βαφῆς ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ1⁵.

611 (πίν. 27β). Κύλιξ ἐφυραϊκοῦ τύπου. Ὑψ. 0.13 μ., διάμ. 0.135 μ. Συγκεκολλημένη. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Ὑπολείμματα μελαίνης βαφῆς ἐξωτερικῶς. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙ - ΙΙΑ1⁶.

610 (πίν. 27γ). Ὑψίπους κύλιξ. Ὑψ. 0.14 μ., διάμ. στομ. 0.124 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ1⁷.

612 (πίν. 27δ). Ὑψίπους κύλιξ. Ὑψ. 0.15 μ., διάμ. 0.13 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ1⁸.

613 (πίν. 27ε). Ὑψίπους κύλιξ. Ὑψ. 0.16 μ., διάμ. 0.14 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ1⁹.

615 (πίν. 27ς'). Ὑψίπους κύλιξ. Ὑψ. 0.199 μ., διάμ. 0.166 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Ὑπολείμματα ἐρυθρῶν ὀριζοντίων γραμμῶν ἐπὶ τοῦ ποδὸς καὶ ἔχνη κατακορύφων κοσμημάτων (πορφύρας) εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ¹⁰.

1. BLEGEN, Korakou, εἰκ. 53, 9 καὶ πίν. IV, 1. Ὁμοιον κόσμημα εἰς ἐφυραϊκὴν κύλικα, εἰκ. 56, 2. Ὁ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ χρονολογεῖ ἐν περίπτῳ ὅμοιον ἀγγεῖον ἐκ Βολιμιδίων εἰς τὴν ΥΕ Ι ἐποχὴν (ΙΑΕ 1953, σ. 248, εἰκ. 9ε). Ἐπίσης ἀναφέρει, ὅτι ὁ τύπος ἐπιχωριάζει εἰς Μεσσηνίαν (ΙΑΕ 1956, πίν. 96β).

2. FUR., εἰκ. 13, 219. BLEGEN, P N I, σ. 360, shape 12, εἰκ. 354, ἀρ. 1. SAEFLUND, Berbati, εἰκ. 15, 4.

3. FUR., εἰκ. 13, 236. BLEGEN, P N I, σ. 361, shape 14, εἰκ. 356.

4. FUR., εἰκ. 13, 237. SAEFLUND, Berbati, εἰκ. 33, ἀρ. 6. WACE, Ch. T., πίν. II. PERSSON, Asine, εἰκ. 257, μεταλλικὸν ὅμοιον. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 677.

5. FUR., εἰκ. 16, 264. BLEGEN, P N I, σ. 370, shape 29 F, εἰκ. 362. WACE, Ch. T., πίν. LVII, 11.

STUBBINGS, Attica, εἰκ. 9, B1.

6. FUR., εἰκ. 16, 255. WACE, Ch. T., πίν. LVII, 11. STUBBINGS, Attica, εἰκ. 9, B1. BLEGEN, P N I, σ. 370, shape 29 E, εἰκ. 362.

7. FUR., εἰκ. 16, 260/266. STUBBINGS, Attica, εἰκ. 10, F1.

8. FUR., εἰκ. 16, 260/266. PERSSON, Asine, εἰκ. 235, 48. STUBBINGS, Attica, εἰκ. 10, F2.

9. FUR., εἰκ. 16, 260/266. STUBBINGS, Attica, εἰκ. 10, F2.

10. FUR., εἰκ. 17, 258. STUBBINGS, Attica, σ. 29, εἰκ. 10. E. C.W. BLEGEN, Zygouries. A Prehistoric Settlement in the Valley of Cleonae, Cambridge, Mass. 1928, σ. 143 κέ.

616 (πίν. 28α). Κύλιξ μεθ' ὑπερυψωμένων λαβῶν. Ὑψ. 0.13 μ. Ὑψος μετὰ τῶν λαβῶν 0.175 μ., διάμ. 0.13 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Χρονολόγησις ΥΕ ΠΙΑ1¹.

652 (πίν. 28β). Ἀμφορεὺς μετὰ εὐρέος ὑψηλοῦ λαιμοῦ. Ὑψ. 0.225 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος. Πηλὸς ἐρυθρός. Χρονολόγησις ΥΕ ΠΙΑ².

642 (πίν. 28γ, δ). Φακοειδὴς σφραγιδόλιθος, ἐκ σαργίου. Διάμ. 0.016 μ. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως λέων σηκώνει μὲ τὸ ρύγχος τοῦ ἵπποειδὲς ζῶον, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνεστραμμένον σῶμα σχηματίζει τόξον. Τὸ θέμα τοῦτο ἀπαντᾶται εἰς ἀρκετὰς σφραγιδας κρητικὰς, χρονολογουμένας εἰς τὴν ΥΜ ΠΙΑ ἐποχὴν³, ἀλλὰ καὶ εἰς μυκηναϊκὰς, χρονολογουμένας εἰς τὴν ΥΕ Π καὶ ΠΙ ἐποχὴν⁴. Τὸ πλησιέστερον παράδειγμα πρὸς τὸ ἰδικόν μας εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθ. 268 σφραγιδόλιθος τῆς Συλλογῆς Μεταξᾶ τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΜ ΠΙΑ2 ἐποχὴν.

641 (πίν. 28ε, ς'). Φακοειδὴς σφραγιδόλιθος, ἐκ στεατίτου. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως ζεύγος διπλῶν ὁμοκέντρων κύκλων, ὧν οἱ ἐξωτερικοὶ τέμνονται. Ἀνω καὶ κάτω ἀνὰ μία ὀριζόντιος γραμμῆ, ἐξ ἧς φύονται γραμμίδια. Πιθανώτατα εἶναι κρητικῆς προελεύσεως ΜΜ Π ἐποχῆς⁵.

643 (πίν. 29α, β). Σφραγιδόλιθος ἐκ σαργίου, σχήματος πεπλατυσμένου κυλίνδρου. Μῆκ. 0.013 μ., πλ. 0.01 μ. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως τεκτονικὸν θέμα διασταυρουμένων γραμμῶν. Πιθανῶς κρητικῆς προελεύσεως, ΜΜ Π ἐποχῆς⁶.

638 (πίν. 29γ). Δύο χρυσαῖ παπυρόσχημοι ψῆφοι. Ὑψ. 0.01., πλ. 0.016 μ. Ἀπαντοῦν εἰς τὴν ΥΜ καὶ ΥΕ ἐποχὴν⁷.

639 (πίν. 29δ). Χρυσοῦν κρινόσχημον περίαπτον. Ὑψ. 0.012 μ., πλ. 0.027 μ. Κατὰ τὸν κεντρικὸν ἄξονα ζεύγος κατὰ κορυφὴν ρόμβων. Εἰς τὰ ἐκατέρωθεν καμπύλα σκέλη δύο σειραὶ τοξοειδῶν γραμμιδίων, ἀντιθετικῶς διατεταγμένα καὶ σειρὰ πυκνῶν γραμμιδίων κατὰ τὴν παρυφὴν. Ἀπαντᾶ ἔκκρουστα. Τὸ κόσμημα τοῦτο ἀπετέλει κεντρικὴν

1. FUR., ἑ.ἀ. εἰκ. 16, 272. BLEGEN, PN I, shape 30 C, εἰκ. 366. Ἐχει ὀλίγον ὑψηλότερον πῶδα. Prosymna, εἰκ. 433, 186 καὶ εἰκ. 438, 183. A. W. PERSSON, New Tombs at Dendra near Midea, Lund 1942, εἰκ. 103, 5 (ἐφεξῆς Persson, NT). Asine, εἰκ. 271, 1 μὲ περισσότερον ὀρθίως λαβὰς.

2. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 551, ἀρ. 553.

3. Τὸ πλησιέστερον παράλληλον εἶναι ὁ σφραγιδόλιθος τῆς Συλλογῆς Μεταξᾶ Ἡρακλείου, CMS IV, nr 285 (inv. ἀρ. 268), ΥΜ ΠΙΑ2. Ἔτερα ὁμοιάζοντα παραδείγματα βλ. CMS I, Berlin 1964, nr. 254 EM 1769, ΥΕ Π. KENNA, Cretan Seals, Oxford 1960, πίν. 12, 319, ΥΜ.

4. Ἀνάλογον θέμα εἰς σφραγιδολίθους, βλ. CMS I, nr. 36, EM 2573, ΥΕ ΠΙ καὶ 251, EM 1777, ΥΕ Π.

5. KENNA, Cretan Seals, σ. 100, nr. 90, πίν. 5, ΜΜ Ι. CMS IV, nr 81, Samml. Metaxas ἀρ. 1242, ΜΜ Ι. CMS XII, N. York Metr. Mus. nr. 77/26. 31. 131, ΜΜ ΙΙ.

6. Ν. ΠΛΑΤΩΝ, ΠΑΕ 1967, σ. 193, πίν. 170γ. Σφρα-

γιδोकύλινδρος μὲ ἀνάλογον τεκτονικὸν θέμα ἐκ διασταυρουμένων ἢ παραλλήλων γραμμῶν κατὰ συστήματα. Χρονολογεῖται εἰς τὴν προηγμένην φάσιν τῆς παλαιότερας ἀνακτορικῆς περιόδου. Παρόμοια γραμμικὰ συμπλέγματα εἰς σφραγιδολίθους βλ. CMS XII, N. York Metr. Mus. nr. 77/26. 31. 131, ΜΜ ΙΙ. KENNA, Cretan Seals, πίν. 8, 199, ΜΜ.

7. DESHAYES, Argos - Deiras, πίν. XLVIII, 8 ἐξ ὑαλομάζης. WACE, BSA XXV, 1921 - 23, σ. 383 κέ., εἰκ. 39 ἐξ ὑαλομάζης. BLEGEN, Prosymna, σ. 269, εἰκ. 362, 1 ἐκ χρυσοῦ. A. EVANS, Prehistoric Tombs at Knossos (Archaeologia LIX), London 1906, σ. 76, εἰκ. 85, σ. 129 καὶ εἰκ. 119, 75 a ἐκ χρυσοῦ (ἐφεξῆς EVANS, P T) ΥΜ καὶ ΥΕ ἐποχῆς. SCHLIEMANN, Mykenai, Leipzig 1878, σ. 177, εἰκ. 162, μήτρα κατασκευῆς τοιούτων κοσμημάτων. I. SAKELLARAKIS, Die Chronologie der Siegelringe und Siegel des Grabes 91 von Mykenai (ὑπὸ ἐκτύπωσιν εἰς πεπραγμένα Συμποσίου Σφραγιδογραφίας Marburg).

ψῆφον περιδεραίου¹. Παράλληλον ὅμοιον δὲν ἡδυνήθημεν νὰ εὗρωμεν ἐκ τῆς βιβλιογραφίας. Κάπως συγγενικὸν εἶναι ἐν φοινικόδενδρον ἐπὶ χρυσοῦ ἐλάσματος ἐπενδύσεως, εὐρεθέντος εἰς τὸν τάφον III τοῦ Α Ταφικοῦ Περιβόλου τῶν Μυκηνῶν².

638 (πίν. 29ε, ζ'). Τέσσαρες χρυσαῖ ψῆφοι. Δύο σφαιρικαὶ μὲ ἐγκαρσίους αὐλακώσεις, διαμ. 0.007 μ., μία ἀτρακτοειδῆς, μήκ. 0.011 μ., καὶ μία σχήματος κοχλιοειδοῦς, μήκ. 0.016 μ.

633 (πίν. 30α). Δέκα ἐπτὰ σφόνδυλοι ἐκ στεατίτου. Δώδεκα κωνικοί, εἰς ἀμφικωνικὸς καὶ τέσσαρες κομβιόσχημοι. Χρονολόγησις ΥΕ IIIA1 - 2³.

634 (πίν. 30γ). Κομβίον ἐξ ἰόχρου στεατίτου, μεγ. διαστ. 0.011 μ.⁴

636 (πίν. 30β, δ). Δύο ψῆφοι. Μία σφαιρικὴ ἐξ ἀμεθύστου, διαμ. 0.007 μ. καὶ ἑτέρα ἀτρακτοειδῆς ἐκ σαρδίου. Μήκ. 0.015 μ.

637 (πίν. 30ζ'). Τμήμα μολυβδίνου, ἐλασματοειδοῦς ἀντικειμένου. Διαστ. 0.018 × 0.02 μ. Φέρει ραβδώσεις κατὰ μῆκος καὶ φύλλον χρυσοῦ ὡς ἐπένδυσιν.

640 (πίν. 30ε). Χρυσοῦς κρικοειδῆς δακτύλιος. Διάμ. 0.017 μ.

644 (πίν. 30ζ). Δίσκος χαλκοῦ κατόπτρου. Διάμ. 0.102 μ. Παρὰ τὴν περιφέρειαν ζεῦγος ὁπῶν διὰ τὴν στερέωσιν λαβῆς⁵.

Παρατηρήσεις

Ὁ θολωτὸς τάφος Βέβε ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν λεγομένων «πριγκιπικῶν» τάφων, περὶ τῶν ὁποίων ἔχουν ἤδη ἀρκετὰ λεχθῇ ἀνωτέρω, εἰς τὰ περὶ τοῦ τάφου Νικητοπούλου 5 (σ. 31).

Ὁ τάφος Βέβε εἶχε μακρὰν διάρκειαν χρήσεως. Εἶναι δὲ πιθανόν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, νὰ διεδέχθη τὸν τάφον 5 μετὰ τὴν κατάρρευσίν του. Φαίνεται, ὅτι ἐκτίσθη κατὰ τὸ τέλος τῆς ΥΕ I ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς ΥΕ II ἐποχῆς καὶ παρέμεινεν εἰς χρῆσιν μέχρι τὴν ΥΕ IIIB ἐποχὴν. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι τὸ κόσμημα 639 φαίνεται νὰ εἶναι ἀρκετὰ παλαιόν. Συγγενεῦει κάπως μὲ τὰ ὑπ' ἀριθ. 808 - 811 κοσμήματα ἐπὶ χρυσῆς ἐπενδύσεως ἐκ Μυκηνῶν⁶. Ἐπίσης ὁ σφραγιδόλιθος 641 δύναται νὰ θεωρηθῇ παλαιοανακτορικός. Ὑπάρχουν ἐπίσης τὰ ἀγγεῖα 595, 602, 604, 605, τῶν ὁποίων οἱ τύποι ἀνάγονται εἰς τὴν ΥΕ I ἐποχὴν, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν μέχρι τῆς ΥΕ II ἐποχῆς τὸ 602 καὶ τὰ ὑπόλοιπα μέχρι τῆς ΥΕ III ἐποχῆς. Τὰ κοσμήματα καὶ οἱ σφραγιδόλιθοι ὅμως, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των εἶναι ὀλιγώτερον φθαρτὰ καὶ συνεπῶς περισσότερον συντηρητικά. Δὲν δύνανται λοιπὸν νὰ ἀποτελέσουν ἀποφασιστικὸν χρονολογικὸν στοιχεῖον.

1. PERSSON, N T, πίν. V, 1.

2. KARO, Schachtgräber, πίν. XXXIII, 119. Ἐτε-
ρα σχετικὰ κοσμήματα βλ. CXLIV, ἀρ. 808 - 811 ἐπὶ
χρυσῆς ἐπενδύσεως. PERSSON, N T, εἰκ. 92.

3. FUR., Chron., σ. 87.

4. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 407, 5.

5. H. V. EFFENTERRE, Nécropoles du Mirambello
(Études Crétoises VIII, Paris 1948), σ. 59, πίν. XXII,
XXXVI 0138, Tomb 22. R. C. BOSANQUET - R. M.

DAWKINS, The Unpublished Objects from the Palaikastro, Excavations 1902 - 1906, BSA, Supplementary Paper I, London 1923, πίν. XXV C καὶ D (ἐφε-
ξῆς BOSANQUET-DAWKINS, Palaikastro). ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ,
ΑΔ 4, 1918, σ. 82, εἰκ. 27, 6 καὶ 7. E.J. FORSDYKE, BSA
XXVIII, 1926-27, σ. 253, εἰκ. 6 ἀρ. 7.

6. KARO, Schachtgräber, σ. 142, πίν. CXLIX,
808 - 811.

Χαρακτηριστικά τῶν θολωτῶν τάφων τῆς Καρποφόρας

Οἱ θολωτοὶ τάφοι τῆς ὥς ἄνω περιοχῆς παρουσιάζουν ὠρισμένα χαρακτηριστικά, τὰ ὅποια ἀναφέρομεν κατωτέρω:

Ἀπαντες εἶναι ἐκτισμένοι διὰ πλακοειδῶν σχιστολίθων καὶ ἔχουν στενὰ σχετικῶς τοιχώματα, πρᾶγμα τὸ ὅποιον καθιστᾷ αὐτοὺς μὴ ἀνθεκτικούς. Τὰ στενὰ τοιχώματα ὥς καὶ ἡ ἀπουσία ἀρκετοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου ὠδήγησε τὸν Σπ. Μαρινᾶτον νὰ θεωρήσῃ ἓνα τάφον εἰς Κουκουνάραν ὡς ταφικὸν περίβολον, μιμούμενον θολωτὸν τάφον καὶ νὰ εἴπῃ, ὅτι κατασκευαὶ τοιοῦτου εἴδους ἐπιχωριάζουν εἰς τὴν Πυλίαν¹. Ὁ μέγας ὅμως ὄγκος τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου τοῦ εὑρεθέντος εἰς τοὺς τάφους τῆς Καρποφόρας καὶ εἰς τοὺς περίξ μανδροτοίχους² καὶ βασικῶς ἡ κλίσις τῶν τοιχωμάτων τῶν τάφων πρὸς τὰ ἔσω πείθουν, ὅτι εἰς τὴν προκειμένην τοῦλάχιστον περίπτωσιν ἔχομεν ὠλοκληρωμένας θολωτὰς κατασκευὰς ἄνευ ἀνθεκτικῶν τοίχων. Αὐτὸς ἄλλωστε εἶναι ὁ κύριος λόγος, διὰ τὸν ὅποιον κατέρρευσαν σχεδὸν τελείως.

Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐπιχωριάζει εἰς τοὺς ἡσσονας θολωτοὺς τάφους τῆς περιοχῆς, εἶναι ἡ στενὴ εἴσοδος καὶ ὁ βραχύτατος δρόμος. Εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ δρόμος συνέχιζε λελαξευμένος ἀπλῶς, διότι ἀφ' ἑνὸς τὸ πρᾶγμα ἐξητάσθη μετὰ προσοχῆς κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ οὐδεμία παλαιὰ σκαφὴ διεπιστώθη, ἀφ' ἑτέρου ἡ σύστασις τοῦ χώματος, τὸ ὅποιον εἶναι ἀμμῶδες, δὲν θὰ ἐπέτρεπε συγκράτησιν τῶν τοιχωμάτων τοῦ δρόμου ἄνευ κτιστῆς ἐπενδύσεως. Ἐκτὸς τούτου οἱ ὑπὸ ἐξέτασιν τάφοι εἶναι κατὰ τὸ μέγιστον μέρος αὐτῶν ὑπέργειοι, καλυπτόμενοι διὰ χώματος, ἡ δὲ εἴσοδος τῶν περισσοτέρων κεῖται πρὸς τὴν κλιτὺν τοῦ λοφίσκου (εἰκ. 2).

Ἐνδιαφέρον εἶναι διὰ τὰς σχέσεις Μεσσηνίας - Κρήτης, ὅτι καὶ οἱ παλαιότεροι τάφοι εἰς Κρήτην εἶναι ὑπέργειοι³, καθὼς καὶ ὁ σχετικῶς νεώτερος ἐξ αὐτῶν θολωτὸς τάφος Β τῶν Ἀρχανῶν⁴.

Τάφος Ριζομύλου. Ἐνταῦθα δέον, ὅπως ἐξετασθῶσι τὰ εὐρήματα, τὰ προερχόμενα ἐκ τινος τάφου, ὅστις εὑρέθη τὸ 1959 εἰς Ριζόμυλον, κατὰ τὴν διαπλάτυνσιν τῆς ὁδοῦ Ριζομύλου - Πεταλιδίου. Οὗτος ἀπέχει περὶ τὰ 800 μ. ἐπ' εὐθείας, ἀπὸ τῆς θέσεως τῶν τάφων, τοὺς ὁποίους προεξετάσαμεν καὶ δὲν ἀνήκει εἰς τὸ αὐτὸ νεκροταφεῖον (παρένθ. πίν. Α). Δυστυχῶς κατεστράφη καὶ ἐκαλύφθη ἀμέσως δι' ἀσφάλτου, χωρὶς νὰ δοθῇ εὐκαιρία ἐρεῦνης εἰς ἀρχαιολόγον. Ἐκ τῶν πληροφοριῶν τῶν ἐντοπίων συνάγεται, ὅτι οὗτος ἦτο θαλαμοειδής. Ὁρισμένα ἐκ τῶν κτερισμάτων, τὰ ὅποια παρεδόθησαν εἰς τὸ Μπενάκειον Μουσεῖον Καλαμάτας, παρουσιάζονται ἐνταῦθα:

95 (πίν. 31α). Πρόχους. Ὑψ. 0.198 μ. Σῶμα σφαιρικόν, λαιμὸς στενὸς καὶ χαμηλός. Πηλὸς κιτρινωπός. Διακόσμησις καστανομέλαινα. Ἐπὶ τοῦ ὤμου, ἄνωθεν ὁμά-

1. Σπ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1961, σ. 174, πίν. 136 β καὶ γ.

2. Τὸ ἔδαφος τῆς περιοχῆς εἶναι λεπτὸν καὶ ἐλαφρὸν ἀμμόχωμα ἄνευ λίθων. Κατὰ πληροφορίας δὲ τῶν κατοίκων ἅπαντες οἱ μανδροτοίχοι τῆς περιοχῆς ἔχουν κατα-

σκευασθῇ ἐξ ὕλικου, τὸ ὅποιον ἐλήφθη ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν τάφων.

3. S. HOOD, Antiquity 34, 1960, σ. 170.

4. ΙΩ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1966, σ. 18.

δος τριῶν ὀριζοντίων ταινιῶν, πέντε μεμονωμέναι σπεῖραι μετὰ στελέχους, φυόμεναι ἐκ τῆς κάτωθεν ταινίας. Ἐτέρα ὁμὰς ταινιῶν παρὰ τὴν βάσιν. Πλαστικός δακτύλιος περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ¹.

98 (πίν. 31β). Ψευδόστομος ἀμφορίσκος. Ὑψ. 0.07 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος εἰς ἱκανὸν μέρος αὐτοῦ. Σῶμα σφαιρικὸν πεπιεσμένον. Πηλὸς λευκοκίτρινος. Διακόσμησις καστανομέλαινα, ἐξίτηλος. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ὁμάδες ὀριζοντίων γραμμῶν καὶ ταινιῶν. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΑ2 - Β².

90 (πίν. 31γ, δ). Ψευδόστομος ἀμφορεύς. Ὑψ. 0.12 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος εἰς δύο τμήματα. Σῶμα σφαιρικόν. Πηλὸς λευκοκίτρινος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανομέλαινα, ἐν μέρει ἐξίτηλος. Ἐπὶ τοῦ ὤμου τέσσαρα μυκηναϊκὰ ἄνθη. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ὁμάδες ὀριζοντίων λεπτῶν γραμμῶν μεταξὺ ταινιῶν καὶ στενὴ ζώνη μετὰ τεθλασμένην γραμμὴν μεταξὺ τῶν δύο πρώτων. Αἱ ράχεις τῶν λαβῶν ἐχρωματισμέναι, ἐξαιρουμένων τριγωνιδίων ἐκατέρωθεν τοῦ δίσκου τοῦ ψευδοῦς στομίου, ἐφ' οὗ ὁμόκεντροι κύκλοι περὶ κεντρικὴν κοκκίδα. Ἡ βάσις καὶ τὸ χεῖλος τῆς προχοῆς ἐχρωματισμένα. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ³.

92 (πίν. 32α). Τρίωτον κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον. Ὑψ. 0.071 μ., διάμ. στομ. 0.057 μ. Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον κατὰ τὴν μίαν λαβὴν καὶ δύο τμήματα τοῦ χεῖλους. Πηλὸς καστανοκίτρινος. Ἀλείφωμα λευκοκίτρινον. Διακόσμησις καστανομέλαινα. Ἐπὶ τοῦ ὤμου, μεταξὺ τῶν λαβῶν, ζώνη μετὰ λοξὰς γραμμάς. Ἐπὶ τοῦ λοιποῦ σώματος τέσσαρες ὀριζόντιοι ταινίαι. Αἱ ράχεις τῶν λαβῶν ἐχρωματισμέναι. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ⁴.

94 (πίν. 32δ). Τρίωτος πιθοειδὴς ἀμφορίσκος. Ὑψ. 0.204 μ., διάμ. στομ. 0.112 μ. Συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος εἰς τινὰ σημεῖα. Πηλὸς κιτρινωπός. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανή. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλίας, μεταξὺ τῶν λαβῶν, διακοσμητικὴ ζώνη μετὰ ἀντιθετικὰς ὁμάδας ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων εἰς δύο σειράς. Ἐκατέρωθεν τῶν λαβῶν ἀνὰ μία παχεῖα τοξοειδὴς ταινία ἐνώνει τὰς προσαρμογὰς αὐτῶν. Ἀνωθεν καὶ κάτωθεν τῆς διακοσμητικῆς ζώνης ὁμὰς λεπτῶν ὀριζοντίων γραμμῶν μεταξὺ παχειῶν ταινιῶν. Αἱ λαβαί, ὁ λαιμὸς μετὰ τοῦ στομίου καὶ ἡ βάσις μετὰ τοῦ συνεχομένου κατωτάτου τμήματος τοῦ σώματος, ἐχρωματισμένα. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΓ1⁵.

206 (πίν. 32ε). Ἀνω μέρος πρόχου. Σφζ. ὕψ. 0.183 μ. Συγκεκολλημένον. Πηλὸς ὑπέρυθος. Ἀλείφωμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Διακόσμησις καστανέρυθος. Ἐπὶ τοῦ ὤμου κόσμημα διπλόσπειρας. Ἐπὶ τοῦ λοιποῦ μέρους τῆς κοιλίας δύο ζεύγη παχειῶν ὀριζοντίων γραμμῶν. Ἐπὶ τῆς ράχεως τῆς λαβῆς παχεῖαι κοκκίδες. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ καὶ περὶ τὸ χεῖλος ταινία. Χρονολόγησις ΥΕ ΙΙΒ - Γ1⁶.

1. FUR., M P, εἰκ. 6, 120 καὶ εἰκ. 63, σχ. 51, 6.

2. FUR., ἑ.ἀ. εἰκ. 5, 178. BLEGEN, Zygouries, σ. 331, 172, εἰκ. 167. STUBBINGS, Attica, εἰκ. 2 D.

3. FUR., ἑ.ἀ. εἰκ. 6, 173 καὶ εἰκ. 45, 127. BLEGEN, P N I, shape 65 C, εἰκ. 391, 411, σ. 407.

4. FUR., ἑ.ἀ. εἰκ. 12, 96. BLEGEN, Zygouries, σ. 332, 172, εἰκ. 168.

5. FUR., ἑ.ἀ. εἰκ. 4, 49.

6. FUR., ἑ.ἀ. εἰκ. 7, 69, 105 καὶ εἰκ. 60, σχ. 47, 3.

488 (πίν. 32β). Λαιμὸς μετὰ μικροῦ τμήματος τοῦ ὤμου πρόχου. Σφζ. ὕψ. 0.087 μ. Ἐλλείπει τὸ ἥμισυ τοῦ χείλους. Πηλὸς καστανέρυθρος. Ἀλείφωμα λευκωπὸν. Διακόσμησις καστανή. Ἐπὶ τοῦ σφζομένου μέρους τοῦ ὤμου τμήματα διαγραμμισμένων ρακετοειδῶν κοσμημάτων. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ χείλους σειρὰ γραμμιδίων. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ταινία. Χρονολόγησις ΥΕ ΠΙΓ¹.

89 (πίν. 32γ). Μόνωτον κυάθιον. Ὑψ. 0.044 μ., διάμ. 0.096 - 0.12 μ. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Σχῆμα παραμορφωμένον. Χρονολόγησις ΥΕ ΠΙΒ - Γ¹.

Ὡς προκύπτει ἐκ τῆς χρονολόγησεως τῶν εὐρημάτων ὁ τάφος οὗτος πρέπει νὰ τοποθετηθῇ χρονικῶς εἰς τὸ μεταίχμιον τῆς ΥΕ ΠΙΒ - Γ ἐποχῆς.

ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ

Πλὴν τῶν μυκηναϊκῶν ἀνεσκάφησαν εἰς Καρποφόραν καὶ πρωτογεωμετρικοὶ τάφοι. Τρεῖς εἰς θέσιν «Τουρκοκίβουρα», ἐξ ὧν οἱ δύο ἐγγύτατα πρὸς τὸ μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον (τάφοι Τσαγδῆ 1,2), ὁ δὲ τρίτος μέσα εἰς αὐτό (τάφος Νικητοπούλου 1) (βλ. παρένθ. πίν. Α καὶ εἰκ. 2). Εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ πρωτογεωμετρικὴ φάσις τοῦ τάφου Νικητοπούλου 6, περὶ τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω (σ. 47).

Τέλος εἰς θέσιν «Λακκοῦλες» ἀνεσκάφη τὸ 1967 μικρὸς θολωτὸς πρωτογεωμετρικὸς τάφος (τάφος Λαμπροπούλου) καὶ ἕτεροι πεταλοειδεῖς παλαιότερον².

Ἡ συνέχισις τῶν ταφῶν εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον ἀπὸ τῆς ΥΕ μέχρι καὶ τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ ἡ χρῆσις τῆς αὐτῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς εἰς τοὺς τάφους, ἥτις παρατηρεῖται κυρίως εἰς τὸν τάφον Λαμπροπούλου, μαρτυρεῖ σαφῶς τὴν ὁμαλὴν μετὰβασιν ἀπὸ τῆς ΥΕ εἰς τὴν ΠΓ ἐποχὴν, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ταφικὰ ἔθιμα τῆς Μεσσηνίας.

Θέσις Λακκοῦλες

Τάφος Λαμπροπούλου. Εἰς θέσιν «Λακκοῦλες»³, ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ κ. Χρήστου Λαμπροπούλου ἀνεσκάφη τὸ 1967 μικρὸς θολωτὸς τάφος, ἐκτισμένος κατὰ τὸ ἐκφορικὸν σύστημα διὰ πλακοειδῶν σχιστολίθων. Σφίζεται ἀκέραιος. Τὸ σχῆμα τοῦ ἐλαφρῶς ὠοειδές, ἔχει τὴν μεγαλυτέραν διάμετρον κάθετον πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ δρόμου⁴. Κατὰ τὸ ΒΑ. μέρος τὰ τοιχώματα τῆς θόλου ἔχουν ὑποστῇ θλάσιν πρὸς τὰ ἔσω (βλ. εἰκ. 24), εἰς δὲ τὴν κορυφὴν ἐλαφρὰν βύθισιν λόγῳ πίεσεως τῶν ὑπερκαλυπτόντων χωμάτων (πίν. 33α). Τὸ δάπεδον καλύπτεται δι' ἀκανονίστων σχιστολιθικῶν πλακῶν, αἵτινες δὲν ἀρμολογοῦνται μὲ ἀκρίβειαν μεταξὺ των (βλ. εἰκ. 25).

1. FUR., ἔ.δ. εἰκ. 69, σχ. 64, 15.

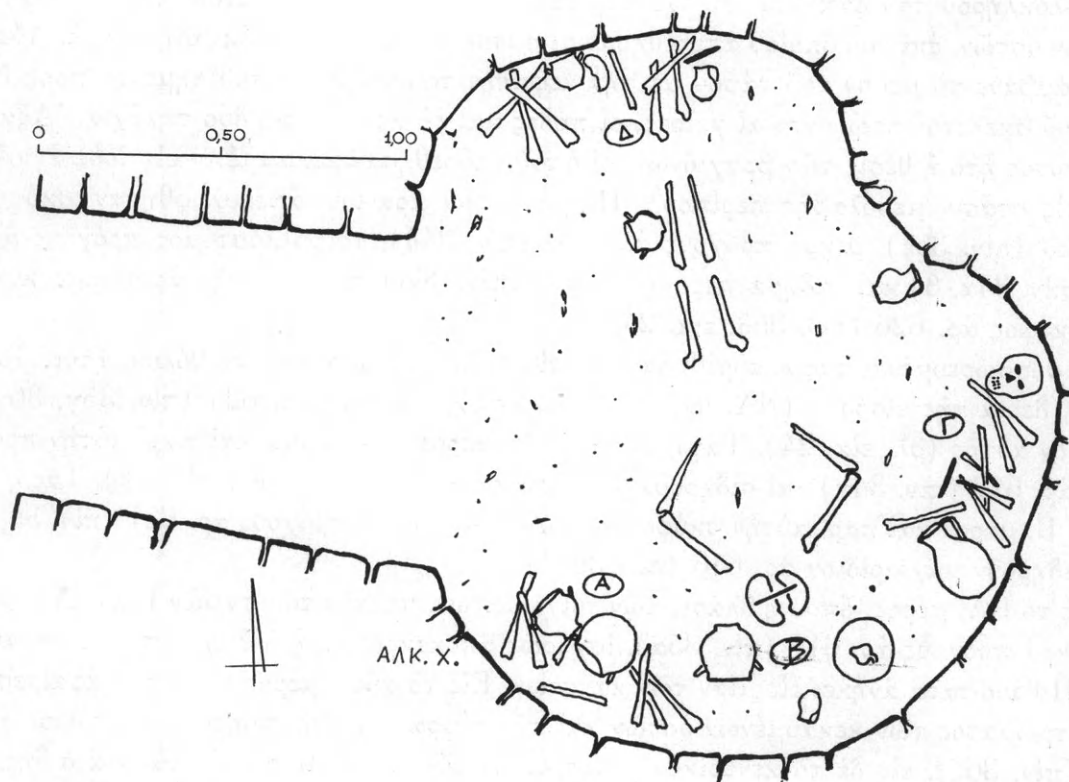
2. Α. ΧΩΡΕΜΗΣ, ΑΛΑ I, 1968, σ. 205 - 209. Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, ΑΔ 16, 1960, σ. 108.

3. Ο' DESBOROUGH (The Greek Dark Ages, London 1972, σ. 253 - 54) ἀναφέρει, ὅτι ὁ τάφος οὗτος εὐ-

ρίσκεται εἰς τὰ Νηχώρια, τὰ ὁποῖα εἶναι θέσις εὐρισκομένη 1.5 χλμ. ΝΑ. τῆς θέσεως «Λακκοῦλες», ὅπου πράγματι εὐρίσκεται ὁ ὡς ἄνω τάφος.

4. Διαστάσεις τοῦ τάφου: μεγ. διάμ. 1.90 μ., ἐλαχ. διάμ. 1.70 μ., ὕψ. 1.22 μ.

Ὁ δρόμος εὑρίσκεται δυτικῶς τοῦ τάφου. Τὸ μῆκος του ἰσοῦται πρὸς τὰ $2/3$ τῆς μεγάλης διαμέτρου τῆς θόλου. Τὸ πλάτος του (0.73 μ. ἀρχικῶς) εὐρύνεται παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου (0.84 μ.). Ὑψος θύρας 0.96 μ. Εἶναι λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἀμμοβράχου, ἐντόνως κατωφερῆς μέχρι τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τοῦ τάφου. Ἐχει κτιστὰς πλευρὰς καὶ εἶναι ἐστεγασμένος καθ' ὅλον τὸ μῆκος του διὰ δύο

Εἰκ. 24. Καρποφόρα Μεσσηνίας. Θέσις Λακκοῦλες. Κάτοψις τάφου Λαμπροπούλου μετὰ τῆς ἐκτάδην καὶ τῶν συσσωρευμένων ταφῶν ἐπὶ στρώματος τέφρας καὶ κεκαυμένων ὀστέων.

μεγάλων σχιστολιθικῶν πλακῶν, ἐξ ὧν ἡ δυτικὴ ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ ὑπέρθυρον (πίν. 33β). Εἶναι τοποθετημένη λοξῶς καὶ ἀφήνει ἀκάλυπτον τὸ Δ. ἄκρον τοῦ βορείου τοίχου τοῦ δρόμου, ὅπου ἐξέχει μία σχιστολιθικὴ πλάξ δίκεν πεζουλίου. Ἐπὶ τῆς πλακῆς αὐτῆς εὑρέθησαν κεκαυμένα ὀστᾶ πτηνοῦ, ὀλίγα κεκαυμένα, μὴ χρονολογήσιμα ὄστρακα καὶ μολύβδινον σφαιρίδιον, ἀρ. 635 (πίν. 36η). Πιθανῶς πρόκειται περὶ χώρου προσφορῶν.

Ἀνωθεν τῆς δυτικῆς καλυπτηρίου πλακῆς τοῦ δρόμου ὑπάρχει χαμηλὸν στηθαῖον, ὕψ. 0.25 μ., χρησιμεῦον διὰ νὰ συγκρατῇ τὸ χῶμα, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὴν θόλον, ὥστε νὰ μὴ φράσσεται ἡ εἴσοδος (πίν. 33α, β). Ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι αὕτη ἦτο ἀνέκαθεν ὀρατὴ. Ἡ εἴσοδος εὑρέθη πεφραγμένη δι' ἀργῶν λίθων εἰς πέντε ἐπαλλήλους

σειράς καὶ πρὸ αὐτῶν διὰ σωροῦ ἀργῶν λίθων ἀτάκτως συσσωρευμένων. Ἀφοῦ ἀφηρέθησαν οἱ ὡς ἄνω λίθοι ἡρευνήθη ὁ δρόμος, εἰς τὸν ὁποῖον οὐδὲν εὑρέθη.

Ἐντὸς τοῦ τάφου τὰ κτερίσματα καὶ αἱ ταφαὶ ἐκαλύπτοντο διὰ στρώματος λεπτοῦ χρώματος, πάχους 0.25 μ., διεισδύσαντος διὰ τῶν ἀρμῶν τῆς λιθοδομῆς. Ἐπίσης μερικοὶ λίθοι εἶχον καταπέσει ἐκ τῆς ὀροφῆς τῆς θόλου. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ χρώματος καὶ τῶν λίθων εὑρέθησαν τρεῖς συσσωρευμέναι ταφαὶ καὶ μία ἐκτάδην (βλ. εἰκ. 24). Ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ δαπέδου ὑπῆρχε στρῶμα διασπάρτων κεκαυμένων καὶ θρυμματισμένων ὀστῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἀπετέθησαν αἱ συσσωρευμέναι καὶ ἡ ἐκτάδην ταφή. Αὕτη κατελάμβανε τὸ μέσον τοῦ τάφου μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ τοποθετημένην πρὸς Ν. Ἐκ τοῦ σκελετοῦ ἐσφύζοντο αἱ χεῖρες, οἱ πόδες καὶ τὸ κρανίον εἰς δύο τεμάχια. Ἀξιοσημείωτος ἦτο ἡ θέσις τῶν βραχιόνων, οἱ ὅποιοι εὑρέθησαν κεκαμμένοι εἰς τοὺς ἀγκῶνας, εἰς στάσιν μεσολαβῆς περίπου¹. Πλησίον τοῦ κρανίου ἀπεκαλύφθησαν σκύφος ἀρ. 623 (πίν. 35ε), μικρὰ πρόχους ἀρ. 620 (πίν. 34δ), τριφυλλόστομος πρόχους ἀρ. 618 (πίν. 34α, β) καὶ σιδηρᾶ περόνη ἀρ. 649 (πίν. 36δ)· πλησίον τῆς ἀριστερᾶς κνήμης σκύφος ἀρ. 626 (πίν. 35δ, εἰκ. 24).

Αἱ συσσωρευμέναι ταφαὶ εὑρέθησαν πλησίον τῶν τοιχωμάτων τῆς θόλου, ἦτοι: Ταφή Α, δεξιὰ τῆς εἰσόδου (ΝΔ. μέρος) μὲ δύο σκύφους ἀρ. 622, 624 (πίν. 35γ, 36γ) πλησίον αὐτῆς (βλ. εἰκ. 24). Ταφή Γ εἰς τὸ Α. μέρος τοῦ τάφου καὶ παρ' αὐτὴν πρόχους ἀρ. 617 (πίν. 34γ) καὶ σιδηροῦν μαχαιρίδιον ἀρ. 645 (πίν. 36ε, εἰκ. 24). Ταφή Δ εἰς τὸ Β. μέρος καὶ παρ' αὐτὴν σκύφος ἀρ. 625 (πίν. 36α), πρόχους ἀρ. 621 (πίν. 35β) καὶ σιδηροῦν μαχαιρίδιον ἀρ. 646 (πίν. 36ς').

Εἰς τὸ ΒΑ. μέρος, ὅπου ἡ θλάσις τῶν τοιχωμάτων, μεταξὺ τῶν ταφῶν Γ καὶ Δ εὑρέθη μικρὰ πρόχους ἀρ. 619 (πίν. 35α), ἰσχυρῶς ἀποκεκρουμένη, μὲ ἔχνη πυρᾶς ἐπ' αὐτῆς. Πιθανώτατα ἀνήκει εἰς μίαν τῶν καύσεων. Εἰς τὸ αὐτὸ μέρος κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ στρώματος τῶν κεκαυμένων ὀστῶν καὶ τῆς τέφρας εὑρέθη σιδηροῦς δακτύλιος ἀρ. 651 (πίν. 36ζ), εἰς δὲ τὸ κεντρικὸν μέρος λιθίνη ἀκόνη ἀρ. 648 καὶ τεμάχια σιδηροῦ μαχαιριδίου ἀρ. 647 (πίν. 36β).

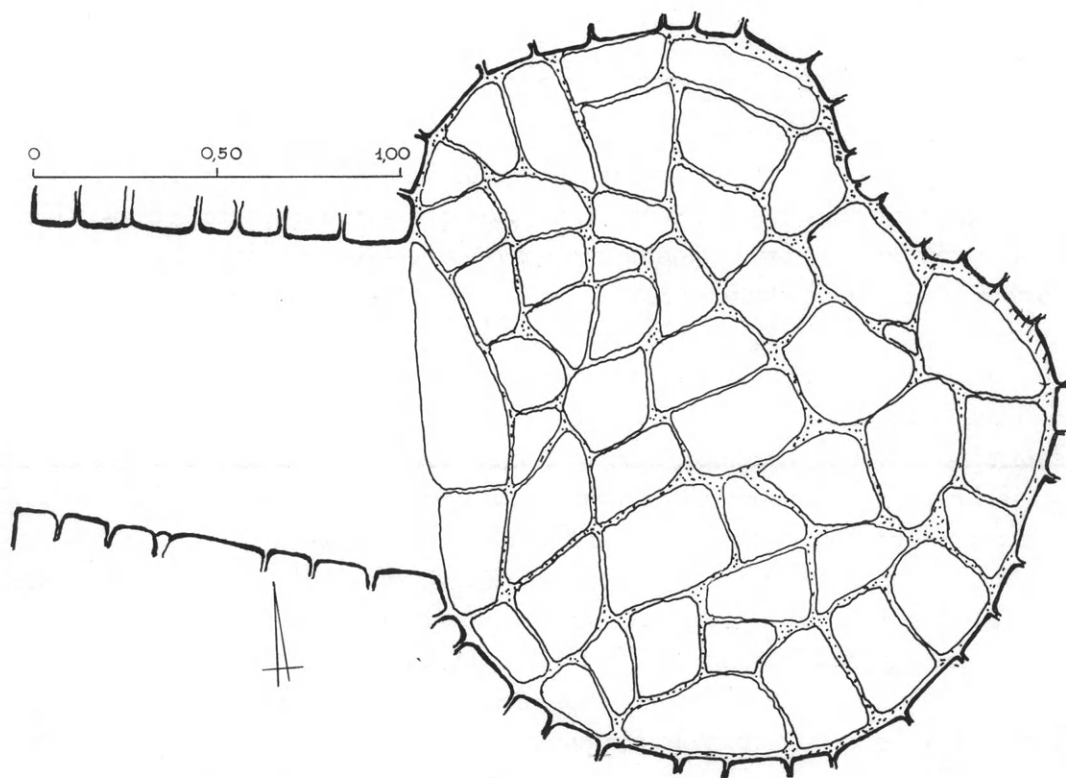
Τὰ κτερίσματα

618 (πίν. 34α, β). Πρόχους. Ὑψ. 0.238 μ. Συγκεκολλημένη κατὰ τμήμα τῆς προχοῆς, ἐφ' ἧς ὑπάρχουν ὅσαι προσαρμογῆς συνδέσμων διὰ τὴν συγκόλλησιν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δηλοῖ, ὅτι εἶχε χρησιμοποιηθῇ καὶ θραυσθῇ πρὸ τῆς ἐναποθέσεως ἐντὸς τοῦ τάφου. Στόμιον τριφυλλόσχημον. Λαβὴ σχοινοειδῆς. Πηλὸς ὠχρόφαιος. Διακόσμησις καστανή. Ἐπὶ τοῦ ὤμου πέντε ομάδες ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων, γεγραμμένων διὰ διαβήτου καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἀνὰ ἓν κατακόρυφον κόσμημα τεθλασμένης γραμμῆς. Παρὰ τὴν βάσιν τῆς λαβῆς ὁμὰς ἕξ κατακορύφων τεθλασμένων γραμμῶν. Κάτωθεν τῆς διακοσμητικῆς ζώνης ὁμὰς δύο ὀριζοντίων γραμμῶν, ταινίας καὶ ἐτέρων πέντε γραμμῶν. Ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ἐχρωματισμένη.

1. Ἀνάλογον στάσιν νεκροῦ βλ. ΙΩ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΠΑΕ 1953, σ. 227, εἰκ. 13.

Ὁ τύπος ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν¹, ἐνῶ ἡ διακόσμησις εἶναι σαφῶς πρωτογεωμετρική².

617 (πίν. 34γ). Πρόχους. Ὑψ. 0.228 μ. Συγκεκολλημένη. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Διακόσμησις καστανομέλαινα. Ἐπὶ τοῦ ὤμου τρεῖς ὁμάδες ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων, γε-

Εἰκ. 25. Κάτοψις τάφου Λαμπροπούλου μετὰ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ταφῶν καὶ τῶν κτερισμάτων.

γραμμένων διὰ διαβήτου. Τὸ κάτω ἥμισυ τῆς κοιλίας μετὰ τῆς βάσεως ἐχρωματισμένον. Τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν ΥΕ ΠΠΓ1 ἐποχὴν³, ἐνῶ ἡ διακόσμησις εἶναι σαφῶς πρωτογεωμετρική.

620 (πίν. 34δ). Προχοῖσκη. Ὑψ. 0.104 μ. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Διακόσμησις καστανέρυθρος. Ἐπὶ τοῦ ὤμου πέντε ὁμάδες ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων, γεγραμμένων διὰ διαβήτου. Περὶ τὸν λαιμὸν ὀριζόντιος γραμμὴ. Τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος μετὰ τῆς βάσεως, ἡ λαβὴ καὶ τὸ στόμιον ἐχρωματισμένα. Χρονολογεῖται εἰς τὴν ΠΓ ἐποχὴν.

619 (πίν. 35α). Προχοῖσκη. Ὑψ. 0.114 μ. Ἰσχυραὶ ἀποκρούσεις καὶ ἔχνη καύσεως

1. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περαιτή, ἀγγ. 991 καὶ 531.

2. V.R. D' A. DESBOROUGH, Protogeometric Pottery, Oxford 1952, πίν. 18, A 1459 (ἐφεξῆς DESBO-

ROUGH, PGP). The Greek Dark Ages, σ. 253 - 254, πίν. 59.

3. FUR., ξ.ά. εἰκ. 6, 136.

εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ σώματος. Πηλὸς κιτρινόφαιος. Διακόσμησις καστανομέλαινα. Ἐπὶ τοῦ ὤμου πέντε τριγωνικὰ διάγραμμα κοσμήματα. Ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ἐχρωματισμένη. Ὁ τύπος εἶναι παλαιός, ἀπαντῶν καὶ εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΒ ἐποχὴν¹, φαίνεται ὅμως, ὅτι ἐπιβιοῖ καὶ κατὰ τὴν ΠΓ ἐποχὴν, εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς τοῦ-λάχιστον.

621 (πίν. 35β). Πρόχους. Ὑψ. 0.143 μ. Πηλὸς ἐρυθρὸς μὲ προσμίξεις. Ἀλείφωμα ἐρυθρόν. Καὶ ὁ τύπος οὗτος εἶναι παλαιός², ἐπιβιῶν καὶ κατὰ τὴν ΠΓ ἐποχὴν.

622 (πίν. 35γ). Σκύφος. Ὑψ. 0.167 μ., διάμ. 0.160 μ. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Διακόσμησις καστανομέλαινα, κατὰ τόπους καστανέρυθρος. Ὀλόκληρον τὸ ἀγγεῖον ἐχρωματισμένον ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἐξαιρουμένης διακοσμητικῆς ζώνης εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν μὲ ζευγὸς ὀριζοντίων τεθλασμένων γραμμῶν, ἀμελῶς γεγραμμένων. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψews τῆς κοιλίας ὅπαι προσαρμογῆς συνδέσμων διὰ τὴν συγκόλλησιν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει, ὅτι τὸ ἀγγεῖον εἶχε χρησιμοποιοῦνθαι πρὸ τῆς ἐναποθέσεως ἐντὸς τοῦ τάφου. Τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ καὶ κατὰ τὴν ΥΕ ΠΙΓ¹ ἐποχὴν³, ἐνῶ τὸ κόσμημα εἶναι ὑπομυκηναϊκὸν-πρωτογεωμετρικόν⁴.

623 (πίν. 35ε). Σκύφος. Ὑψ. 0.145 μ., διάμ. 0.158 μ. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Μελαμβαφῆς ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἐξαιρουμένης διακοσμητικῆς ζώνης εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν μὲ ζευγὸς ὀριζοντίων τεθλασμένων γραμμῶν, ἀμελῶς γεγραμμένων. Χρονολογεῖται εἰς τὴν μεταβατικὴν περίοδον, ΥΕ ΠΙΓ¹ - ΠΓ ἐποχὴν⁵.

626 (πίν. 35δ). Σκύφος. Ὑψ. 0.076 μ., διάμ. 0.085 μ. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Καστανοβαφῆς ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἐξαιρουμένης λωρίδος εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν. Χρονολογεῖται ὡς ἀνωτέρω, ἥτοι ΥΕ ΠΙΓ¹ - ΠΓ⁶.

625 (πίν. 36α). Σκύφος. Ὑψ. 0.079 μ., διάμ. 0.082 μ. Πηλὸς ὠχρόφαιος. Μελαμβαφῆς ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἐξαιρουμένης στενῆς ὀριζοντίου λωρίδος εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψews, κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀβαφοῦς λωρίδος, λοξὴ γραμμὴ. Χρονολογεῖται ὡς ἀνωτέρω, ἥτοι ΥΕ ΠΙΓ¹ - ΠΓ⁷.

624 (πίν. 36γ). Σκυφοειδὲς κρατηρίσκος. Ὑψ. 0.114 μ., διάμ. 0.10 μ. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Μελαμβαφῆς ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἐξαιρουμένης ὀριζοντίου διακοσμητικῆς ζώνης εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν μὲ ὁμάδας κατακορύφων γραμμῶν. Χρονολογεῖται ἐπίσης ὡς ἀνωτέρω, εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΓ - ΠΓ ἐποχὴν⁸.

649 (πίν. 36δ). Σιδηρᾶ περόνη. Μῆκ. 0.165 μ. Συγκεκολλημένη, λίαν ὠξειδωμένη.

647 (πίν. 36β). Σιδηροῦν μαχαίριδιον. Σφζ. μῆκ. 0.091 μ. Σφίζεται τμήμα τῆς λε-

1. FUR., ε.ά. εἰκ. 6, 114 καὶ εἰκ. 68, σχ. 61, 6.

2. SAEFLUND, Berbat, εἰκ. 39, 1. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 173, 290.

3. FUR., ε.ά. εἰκ. 14, 284.

4. DESBOROUGH, The Greek Dark Ages, σ. 253-254, πίν. 59.

5. FUR., ε.ά. εἰκ. 14, 285/289. BLEGEN, P N I, shape 60, εἰκ. 385, 677. DESBOROUGH, PGP, πίν. 10, 513 (sub-myc.).

6. FUR., ε.ά. εἰκ. 14, 284. WACE, Ch. T., σ. 61, ἀρ. 59, πίν. XXI, 59, granary class. Διὰ σχήματα ἀνάλογα βλ. ΑΕ 1914, σ. 107, εἰκ. 12, ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου τῆς Τραγάνας.

7. FUR., ε.ά. εἰκ. 14, 284. WACE, Ch. T., πίν. XXXI, 59.

8. FUR., ε.ά. εἰκ. 14, 286, εἰκ. 72, σχ. 75. BLEGEN, P N I, shape 60, εἰκ. 385, 677, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει κωνικὴν βάσιν, ἀλλὰ δακτυλοειδῆ.

πίδος και τμήμα τῆς λαβῆς. Ἔτερα τμήματα τοῦ αὐτοῦ μαχαιριδίου δὲν συγκολλῶνται.
 645 (πίν. 36ε). Τμήμα σιδηροῦ μαχαιριδίου. Σφζ. μήκ. 0.109 μ. Λίαν ὠξειδωμένον.
 646 (πίν. 36ς'). Τμήμα σιδηροῦ μαχαιριδίου. Σφζ. μήκ. 0.108 μ. Λίαν ὠξειδωμένον.
 648. Λιθίνη ἀκόνη. Μήκ. 0.165 μ. Σχήμα πλακοειδὲς κωνικὸν μὲ ὀπὴν εἰς τὴν κορυφὴν¹.

651 (πίν. 36ζ). Σιδηροῦς δακτύλιος συγκολλώμενος ἐκ τριῶν τεμαχίων, λίαν ὠξειδωμένος.

635 (πίν. 36η). Μολύβδινον σφαιρίδιον. Διάμ. 0.015 μ.

Παρατηρήσεις

Ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν εὐρημάτων ὁ τάφος Λαμπροπούλου εἶναι θολωτός, χρονολογούμενος εἰς τὴν μεταβατικὴν περίοδον, ἥτοι μεταξὺ μυκηναϊκῆς καὶ πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς (περὶ τὸ 1000 π.Χ.). Εἰς τὸν τάφον αὐτὸν παρατηροῦνται σημαντικοὶ νεωτερισμοὶ τόσον εἰς τὴν μορφήν, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἔθιμα ταφῆς τῶν νεκρῶν.

Κατὰ πρῶτον αἱ διαστάσεις τῆς θόλου εἶναι λίαν περιορισμέναι, ὁ δὲ δρόμος τείνει νὰ καταργηθῇ. Πρόκειται μᾶλλον περὶ ἐστεγασμένης εἰσόδου² παρὰ περὶ δρόμου.

Δεύτερον, ὁ «μνημειακός», ἐν μικρογραφίᾳ βεβαίως, χαρακτήρ τῆς εἰσόδου μαρτυρεῖ, ὅτι πρόθεσις τῶν κατασκευαστῶν ἦτο νὰ εἶναι ὁρατὴ καὶ οὐχὶ κεκαλυμμένη.

Τρίτον, εἰς τὴν ἀριστερὰν παραστάδα ἀφῆθη εἰδικὸς χῶρος (πεζούλιον), ἐφ' οὗ ἀπετίθεντο αἱ προσφοραί, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν λεπτοτάτων ὀστῶν πτηνοῦ, τὰ ὅποια ἀνευρέθησαν ἐπ' αὐτοῦ.

Τέταρτον, αἱ συσσωρεύσεις τῶν ὀστῶν εἰς ἐπιμελῶς τοποθετημένα σύνολα, ὁμοῦ μετὰ τῶν κτερισμάτων των μαρτυροῦν σεβασμὸν καὶ προσοχήν, μὴ παρατηρουμένην εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους.

Πέμπτον, ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τάφου συνυπάρχουν δύο τρόποι ταφῆς, ἥτοι ὁ ἀπλοῦς ἐνταφιασμὸς καὶ ἡ καῦσις³. Τὸ ἔθιμον τῆς καύσεως συναντᾶται κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς καὶ πρωτοχαλκοὺς χρόνους εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν Μ. Ἀσίαν, διακόπτεται κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 2ας χιλιετηρίδος π.Χ. λόγω καθόδου νέων φύλων καὶ διαδίδεται ἐκ νέου εἰς Δωδεκάνησον, Κρήτην καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα διὰ τῶν ναυτικῶν καὶ ἐμπόρων τὸν 13ον π.Χ. αἰῶνα ἐκ Μ. Ἀσίας⁴. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ ἐνδιάμεσοι περιπτώσεις ἐφαρμογῆς τοῦ ἐθίμου⁵. Νεώτερα παραδείγματα εἶναι ἡ καῦσις εἰς ἓνα θα-

1. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1953, σ. 239, εἰκ. 11.

2. F. HALBHERR, AJA 5, 1901, σ. 291, εἰκ. 19.

3. Ὁ DESBOROUGH (The Greek Dark Ages, σ. 253) ἀναφέρει: «According to the excavator they (the cremations) were later than any of the inhumations». Ἀλλ' εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, δηλ. αἱ καῦσις εἶναι παλαιότεραι τῶν συσσωρεύσεων καὶ τῆς ἐκτάδην ταφῆς, αἱ ὅποια εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ στρώματος τέφρας καὶ κεκαυμένων ὀστῶν. Πιθανῶς τὸ «συνθετικὸν» οὕτως εἰπεῖν σχέδιον, τὸ ὁποῖον ἐδημο-

σιεύθη εἰς τὴν σύντομον παρουσίᾳ τοῦ τάφου (AAA I, 1968, σ. 206), τὸ ἐμφανίζον τοὺς σκελετοὺς καὶ τὰ εὐρήματα, ὡς νὰ εὐρίσκωνται ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου, νὰ προσκάλεσε τὴν παρεξήγησιν. Συνεπῶς ἡ παρατήρησις τοῦ DESBOROUGH ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 619 ἀγγεῖον (jug with crossed-hatched triangles) ἔχει ἀκριβῶς ἀντίστροφον ἄξιον.

4. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περαιτὴ B, σ. 56 - 57.

5. Αὐτόθι σ. 57.

λαμοειδῆ τάφον τῆς Βραυρωνος ΥΕ ΙΙΒ ἐποχῆς¹, εἰς τὸν τάφον ΧΛΙ τῆς Προσύμνης², εἰς τὸν τάφον 16 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν ΥΕ ΙΙΒ - Γ ἐποχῆς³ καὶ αἱ καύσεις εἰς δέκα τάφους τῆς Περαιτῆς, ΥΕ ΙΙΓ¹ ἐποχῆς⁴. Τέλος εἰς τὴν Κρήτην τὸ ἔθιμον τῆς καύσεως ἀπαντᾷ εἰς ἀρκετὰς περιπτώσεις⁵, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰς Κοῦρτες Κρήτης, ὅπου ὑπάρχουν τάφοι τῆς μεταβατικῆς περιόδου, ἦτοι ΥΕ ΙΙΙ - ΙΙΓ ἐποχῆς⁶, εἰς τοὺς ὁποίους συνυπάρχουν ὁ ἀπλοῦς ἐνταφιασμός καὶ ἡ καῦσις, ὡς εἰς τὸν τάφον Λαμπροπούλου.

Ἐκτον, λίαν ἐνδιαφέρον χαρακτηριστικόν, εἶναι ὅτι οὐδὲν ἐκ τῶν δειγμάτων σεβασμοῦ τὰ ὁποῖα παρατηρήθησαν διὰ τοὺς ἐνταφιασθέντας, ἐφηρμόσθη διὰ τοὺς καέντας νεκρούς· ἡ τέφρα των ὁμοῦ μετὰ τῶν θρυμματισθέντων ὀστέων ἐσκορπίσθη εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου, τὰ κτερίσματά των ἀφηρέθησαν, πλὴν ἑνὸς σαθροῦ καὶ πιθανώτατα ἔκτοτε τεθραυσμένου ἀγγείου. Ἐπὶ τοῦ στρώματος δὲ τοῦτου ἐτοποθετήθησαν τὰ ὀστᾶ τῶν συσσωρευθεισῶν ταφῶν καὶ ὁ ἐκτάδην νεκρός, ὅστις εἶναι καὶ ὁ τελευταῖος ταφείς. Οὐδεμίαν ἀσφαλῆ ἐρμηνείαν ἔχω νὰ προτείνω εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διὰ τὴν διαφορετικὴν μεταχείρισιν τῶν νεκρῶν μιᾶς ομάδος ἀνθρώπων μὲ ἐλαχίστην χρονικὴν διαφορὰν καὶ ἀνηκόντων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν. Ἴσως νὰ ἔχῃ σχέσιν τινὰ μὲ τὴν θέσιν τοῦ ἀποθανόντος εἰς τὴν οἰκογενειακὴν ἱεραρχίαν, ὁπότε δέον ὅπως θεωρηθῇ, ὅτι τὰ χαίροντα μεγαλυτέρου σεβασμοῦ ἐν ζωῇ ἄτομα δὲν ἐκαίοντο, ὥστε νὰ διατηροῦνται ἐπὶ μακρότερον τὰ λείψανά των. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ πρόβλημα παραμένει ἀνοικτὸν καὶ δὲν μένει παρὰ νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι νεώτεραι ἀνασκαφαὶ θὰ δώσουν πληρεστέραν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου. Εἶναι φανερόν πάντως, ὅτι ἡ ἀπόδοσις τιμῶν εἰς ὠρισμένους τοῦλάχιστον νεκρούς (θὰ ἦτο τολμηρὸν νὰ ὁμιλήσῃ τις περὶ λατρείας) καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν λειψάνων των, ἄγνωστος εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους⁷, εἶχεν ἤδη ἀρχίσει κατὰ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους, τοῦλάχιστον ὑπὸ περιωρισμένην μορφήν εἰς τὸν θολωτὸν τάφον Λαμπροπούλου. Δελεαστικὴ εἶναι ἡ σκέψις, ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἀδιαφορίας εἰς τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς ἀποσυντεθέντας νεκρούς ἠκολούθησε κατ' αὐτοὺς τοὺς χρόνους ἐξελικτικὴν πορείαν καὶ ἀπὸ τῆς τιμῆσεως τοῦ διατηρουμένου λειψάνου ἐπεξετάθη εἰς τὴν τίμησιν καὶ τοῦ σκελετοῦ, ἐνῶ δὲν τυγχάνουν σεβασμοῦ τὰ πλήρως διαλυθέντα, κεκαυμένα λείψανα.

Ἀρχιτεκτονικῶς ὁ πρωτογεωμετρικὸς θολωτὸς τάφος Λαμπροπούλου εἶναι μὲν σπάνιος, ἀλλὰ ὄχι καὶ μοναδικός. Οἱ Λεονάρδος καὶ Τσουντας ἀνέσκαψαν εἰς Μαρμάριανην Θεσσαλίας ἐξ θολωτοῦς πρωτογεωμετρικοὺς τάφους⁸. Ἐπίσης ὁ Blegen ἀνέσκαψεν εἰς τὴν Πυλίαν ἓνα ὅμοιον εἰς τὸν ἀγρὸν Κοκέβη⁹.

Ἐνδιαφέρουσα διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ θολωτοῦ τάφου εἰς Μεσσηνίαν

1. ΑΔ 21, 1966, Β' Χρον., σ. 99, πίν. 96 β.

2. BLEGEN, *Prosymna*, σ. 143, 242, εἰκ. 350 - 351 ἀρ. 790.

3. ΑΔ 3, 1917, σ. 163.

4. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, *Περαιτὴ Β*, σ. 31.

5. Αὐτόθι σ. 47.

6. F. HALBHERR, *AJA* 5, 1901, σ. 289. Περὶ τῆς

βαθμιαίας γενικεύσεως τοῦ ἐθίμου κατὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴν ἐποχὴν βλ. DESBOROUGH, *The Greek Dark Ages*, σ. 266 - 275.

7. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, ἔ.δ. σ. 78 - 80.

8. ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμητίου καὶ Σέσκλου, σ. 121. *AM* 21, 1896, σ. 247.

9. BLEGEN, *AJA* LXIII, 1959, σ. 127.

κατά την ΠΓ εποχήν είναι και πάλιν ή σχέσις της μετά τῆς Κρήτης. Ἐκεῖ παρατηροῦνται ἕως πολὺ ἀργὰ θολωτοὶ τάφοι, ἂν καὶ τὰ κτερίσματα ἔχουν σαφῶς ὑπομυκηναϊκὸν χαρακτῆρα¹. Συγχρόνως εἰς τὴν Μεσσηνίαν κτίζονται οἱ τελευταῖοι ἴσως θολωτοὶ τάφοι, ἀλλὰ μὲ σαφῶς πρωτογεωμετρικὰ κτερίσματα. Αὐτὸ βεβαίως δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν ὑπῆρχε τοπικὴ, ἰσχυροτάτη παράδοσις, ἥτις ἐπέβαλλε τὴν συνέχισιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς. Οἱ τάφοι Κοκέβη καὶ Λαμπροπούλου τὸ ἀποδεικνύουν. Πιστεύω ὅμως, ὅτι αἱ σχέσεις μετά τῆς Κρήτης διὰ λόγους συγκοινωνιακοὺς καὶ οἰκονομικοὺς συνετέλεσαν εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς τῆς παραδόσεως.

Ἡ διασπορὰ τῶν πρωτογεωμετρικῶν θολωτῶν τάφων εἰς τὸν Ἑλλαδικὸν χῶρον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὀφείλεται εἰς τὴν σχέσιν Κρήτης - Μεσσηνίας, ἀλλὰ καὶ Κρήτης - Θεσσαλίας. Πράγματι ἐνῶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἔχει εὑρεθῆ μόνον εἰς θολωτὸς τάφος, εἰς Δελφούς², εἰς Θεσσαλίαν (Μαρμαρίανην) καὶ Κρήτην ἔχομεν ἀρκετοὺς, εἰς δὲ τὴν Μεσσηνίαν δύο βέβαια παραδείγματα, τοὺς τάφους Λαμπροπούλου καὶ Κοκέβη, πιθανώτατα τὸν μικρὸν θολωτὸν τάφον εἰς Πλατανόβρυσιν Πυλίας³, καθὼς καὶ πρωτογεωμετρικὰς ταφὰς εἰς δύο παλαιότερους μυκηναϊκοὺς θολωτοὺς τάφους, ἥτοι εἰς τὸν τάφον Νικητοπούλου 6 καὶ τὸν τάφον τῆς Τραγάνας⁴.

Εὐρήματα παραδοθέντα ἐκ τοῦ ἀγροῦ Χρ. Λαμπροπούλου. Ὑπὸ τοῦ κ. Χρ. Λαμπροπούλου παρεδόθησαν τέσσαρα ἀγγεῖα εὑρεθέντα ἐντὸς τοῦ εἰς θέσιν «Λακκοῦλες» ἀγροῦ του, πλησίον τοῦ ἀνασκαφέντος τάφου Λαμπροπούλου. Τὰ ὡς ἄνω εὐρήματα χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΓ - ΠΓ ἐποχήν, προέρχονται δὲ ἀπὸ κατεστραμμένους τάφους. Προφανῶς εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὑπάρχει ἐκτεταμένον ΠΓ νεκροταφεῖον.

Τὰ παραδοθέντα ἀγγεῖα

104 (πίν. 36θ). Ἀμφορεὺς μετὰ ὀριζοντίων δακτυλιοειδῶν λαβῶν. Ὑψ. 0.30 μ. Συμπεπληρωμένος κατὰ τὴν μίαν λαβὴν, τμήμα τῆς βάσεως καὶ τὴν περιφέρειαν τοῦ χείλους. Πηλὸς ὑπέρυθρος, ἀκάθαρτος. Διακόσμησις καστανομέλαινα. Εἰς τὸ ἄνω μέρος, μετὰ τῶν λαβῶν, εὐρεῖα διακοσμητικὴ ζώνη. Εἰς ἐκάστην ὅψιν ἀνὰ ἓν τριγωνικόν, δικτυωτὸν κόσμημα, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἀνὰ ἓν ὀρθογώνιον κατακόρυφον μὲ δικτυωτὸν πλέγμα. Ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια ἐχρωματισμένη. Χρονολόγησις ΥΕ ΠΙΓ - ΠΓ⁵.

105 (πίν. 37α). Τριφυλλόστομος πρόχους. Ὑψ. 0.135 μ. Πηλὸς καστανέρυθρος. Διακόσμησις καστανή. Ἐπὶ τοῦ ὧμου πέντε ὁμάδες ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων, γεγραμμένων διὰ διαβήτου. Ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια ἐχρωματισμένη. Χρονολόγησις ΠΓ⁶.

1. Οἱ DESBOROUGH (PGP, σ. 252) λέγει διὰ τὴν Κρήτην: «Protogeometric by no means penetrated to the whole of the island», ἀλλὰ ὅμως (ἐ.δ. σ. 255) ὁμιλεῖ διὰ ἀγγεῖα «protogeometric in character».

2. DESBOROUGH, PGP, σ. 200 - 201.

3. Α. ΧΩΡΕΜΗΣ, ΑΔ 24, 1969, Β' Χρον., σ. 145.

4. Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, ΑΕ 1914, σ. 99 κέ. καὶ L. LERAT, BCH LXI, 1937, σ. 44 καὶ DESBOROUGH,

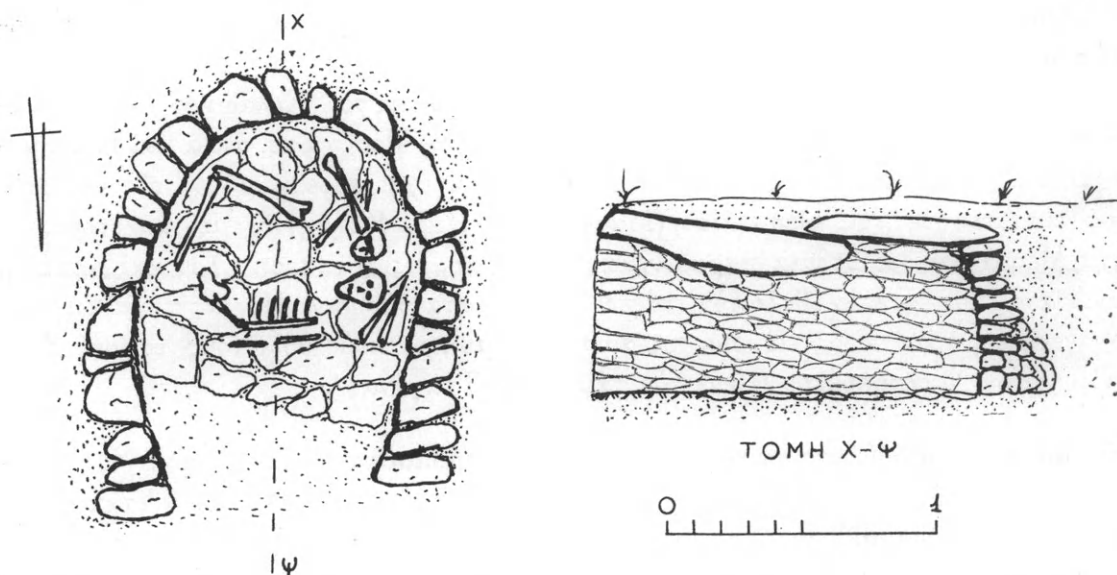
PGP, σ. 200 κέ.

5. FUR., MP, εἰκ. 8, 58. BLEGEN, P N I, shape 49. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περαιτὶς Β, σ. 263, εἰκ. 114, 590. C.G. STYRENIUS, Sub - Mycenaean Studies, Lund 1967, εἰκ. 62, πίν. 31. DESHAYES, Argos - Deiras, πίν. XCI, 1.

6. Διὰ σχῆμα βλ. ἐ.δ., ἀντικ. DV 17, σ. 40, 42, πίν. LII, 6 (ὑπογεωμετρικόν). Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εἶναι νεώτερον τοῦ ἰδιοῦ μας, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει σαφέστερος

99 (πίν. 37α). Τριφυλλόστομος πρόχους. Ὑψ. 0.135 μ. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Διακόσμησις καστανομέλαινα ἐξίτηλος ἐν μέρει. Ἐπὶ τῶν ὤμων τέσσαρες ὁμάδες ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων, γεγραμμένων διὰ διαβήτου. Ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ἐχρωματισμένη. Χρονολόγησις ΠΓ¹.

102 (πίν. 37β). Ἀμφορεὺς μετὰ ὀριζοντίων δακτυλιοειδῶν λαβῶν εἰς τὸ μέσον τῆς

Εἰκ. 26. Καρποφόρα Μεσσηνίας. Θέσις Τουρκοκίβουρα. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ τάφου Νικητοπούλου 1.

κοιλίας. Ὑψος 0.153 μ., διάμετρος στομίου 0.11 μ. Στόμιον λίαν εὐρύ. Πηλὸς λευκός. Διακόσμησις καστανομέλαινα, ἐξίτηλος. Διακρίνονται ὀριζόντιοι ταινίαι εἰς τὸν λαιμόν, καὶ τὸν ὦμον, εἰς δὲ τὴν κοιλίαν ὀριζόντιοι τεθλασμένοι γραμμαί. Χρονολόγησις ΥἚ ΠΙΓ - ΠΓ².

Θέσις Τουρκοκίβουρα

Τάφος Νικητοπούλου 1. Περί τὰ 3 μ. βορείως τοῦ τάφου 4 καὶ περί τὰ 4 μ. δυτικῶς τοῦ τάφου 3 ἀνεσκάφη ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Νικητοπούλου εἰς θέσιν Τουρκοκίβουρα μικρὸς πεταλοειδὲς τάφος³ (βλ. εἰκ. 2 καὶ 26). Οὗτος εἶναι πρωτογεωμετρικός. Ἐσώθη ἀνέπαφος. Ἐχει προσανατολισμὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. περίπου, μὲ τὴν εἴσοδον πρὸς Β. Εἶναι

διαχωρισμὸς ὤμου καὶ λαιμοῦ. Πλησιέστερον πρὸς τὸ ἰδικόν μας εἶναι τὸ ἐξ Ἀττικῆς ἀγγεῖον ΠΓ ἐποχῆς μετὰ τὴν αὐτὴν αἰσθητικὴν ἀντίληψιν (βλ. DESBOROUGH, PGP, πίν. 8, 2072), ἀν καὶ τὸ μεσσηνιακὸν εἶναι κατωτέρα ποιότητος.

1. DESBOROUGH, LMS, πίν. 14 b διὰ σχῆμα, καὶ πίν. 15a διὰ κόσμημα ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων, ἀν καὶ

ἔχη παχύτερον κεντρικὸν πυρῆνα (sub-myc.). Διὰ τὴν διακόσμησιν ἐπίσης βλ. PGP, πίν. 1, C 82 a. Tiryns, Forschungen und Berichte V, πίν. 22, 5.

2. DESBOROUGH, The Greek Dark Ages, σ. 203, πίν. 47. Fur., MP, εἰκ. 9, 60.

3. Μῆκ. 1.40 μ., πλ. 1 μ., ὕψ. 0.45 μ. - 0.60 μ.

ἐκτισμένος δι' ἀργῶν πλακοειδῶν λίθων κατὰ τὸ ἐκφορικὸν σύστημα, καλυπτόμενος διὰ τεσσάρων μεγάλων σχιστολιθικῶν πλακῶν, ὧν ἡ μεγαλύτερα ἐπέχει θέσιν ὑπερθύρου (πίν. 37ζ), αἱ δὲ τρεῖς λοιπαὶ εἶναι τοποθετημέναι κατὰ τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ τάφου ὑπὲρ τὸν μυχὸν τοῦ πετάλου. Ἡ εἴσοδος, πλ. 0.69 μ., ἐφράσσετο δι' ἀργῶν λίθων (πίν. 37ζ').

Τὸ δάπεδον εἶναι πλακοστρωμένον (πίν. 37η). Ἐπ' αὐτοῦ εὐρέθη εἰς σκελετὸς συνεσταλμένος μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., μὴ διατηρούμενος καλῶς. Ἄλλος σκελετὸς εἶχε παραμερισθῇ εἰς τὸν μυχὸν τοῦ τάφου (εἰκ. 26). Τὰ κτερίσματα ἦσαν πτωχά, ἥτοι πῆλινος σφόνδυλος ἀρ. 681, ὕψ. 0.026 μ., διαμ. 0.034 μ. (πίν. 37γ), χαλκοῦς δακτύλιος ἀρ. 683 (πίν. 37δ), διαμ. 0.023 μ., καὶ χαλκοῦς στρεπτός σφηκωτὴρ ἀρ. 682 (πίν. 37ε) διαμ. 0.02 μ.

Τάφοι Τσαγδῆ 1 καὶ 2

Εἰς τὴν θέσιν Τουρκοκίβουρα, περὶ τὰ 300 μ. βορείως τῶν τάφων Νικητοπούλου, ὁ κ. Ἀναστάσιος Τσαγδῆς καλλιερῶν τὸ κτῆμα του παρέσυρε διὰ τοῦ ἀρότρου του καλυπτῆριον πλάκα ἀρχαίου τάφου. Ἐκ περιεργείας παρακινηθεὶς ἠρεύνησεν ὀλίγον καὶ ἀνεῦρεν δύο ἀγγεῖα ἀρ. 97, 158 (πίν. 38δ, ε), χαλκῆν περόνην M44 (πίν. 38β) καὶ χαλκοῦν δακτύλιον M45 (πίν. 38γ). Ἡ ἐπακολουθήσασα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε δύο μικροὺς πεταλοειδεῖς τάφους, ἡμικατεστραμμένους, μετὰ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. περίπου καὶ τὴν εἴσοδον πρὸς ΝΑ. (εἰκ. 27, πίν. 38α).

Τάφος Τσαγδῆ 1. Ἐκ τοῦ τάφου τούτου σφύζεται τὸ ἀψιδωτὸν μέρος ΒΔ. εἰς ὕψος 0.43 μ. καὶ μικρὸν τμήμα τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη διαλελυμένος σκελετός (εἰκ. 27). Μεταξὺ τῶν ὁστῶν περισυνελέγησαν χαλκῇ περόνῃ εἰς τρία τεμάχια ἀρ. 732 (πίν. 38ζ) καὶ δύο χαλκοῖ δακτύλιοι ἀρ. 733 α, β (πίν. 38ζ') νοτίως τοῦ τάφου.

Τάφος Τσαγδῆ 2. Εἰς ἀπόστασιν 0.70 μ. περίπου δυτικῶς τοῦ τάφου 1 ἀνεσκάφη ἕτερος μικρὸς πεταλοειδὴς τάφος ὅμοιος πρὸς τὸν προηγούμενον. Σφύζεται τὸ ἀψιδωτὸν μέρος εἰς ὕψος 0.55 μ. περίπου, καὶ σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ δάπεδόν του, τὸ ὁποῖον εἶναι πλακοστρωμένον. Ἀπεκαλύφθη ἐπ' αὐτοῦ συνεσταλμένος σκελετός, μὴ διατηρούμενος εἰς καλὴν κατάστασιν (πίν. 38α, εἰκ. 27). Ἐκ τοῦ τάφου τούτου περισυνελέγησαν δύο θραύσματα ἀβαφῶν ἀγγείων.

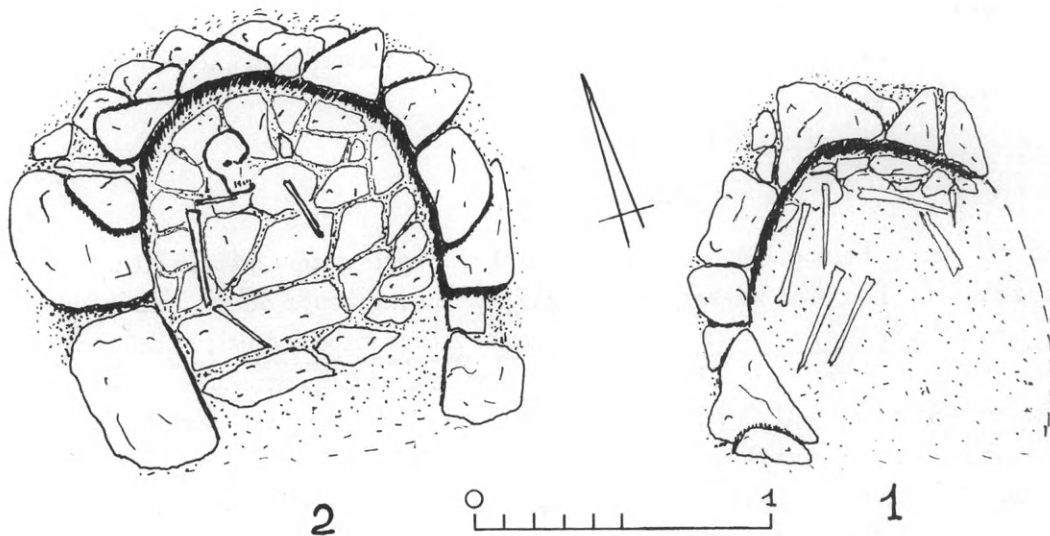
Μεταξὺ τῶν δύο τάφων ἐν μέσῳ πλακῶν καὶ λίθων καταπεσόντων ἐκ τῆς λιθοδομῆς τῶν τάφων εὐρέθησαν τμήμα σιαγόνος καὶ ραχιαῖον ὁστοῦν βοοειδοῦς, καθὼς καὶ τμήμα σιαγόνος ἀγριοχοίρου. Προφανῶς πρόκειται περὶ λειψάνων προσφορῶν.

Ἀμφότεροι οἱ τάφοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ μεγάλων πλακῶν ὡς ὁ τάφος Νικητοπούλου 1. Πράγματι νοτίως τοῦ τάφου Τσαγδῆ 1 εὐρέθη μεγάλη πλάξ, ἥτις ἦτο καλυπτῆριος παρασυνθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀρότρου.

Οἱ τάφοι Τσαγδῆ 1 καὶ 2 εἶναι πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς, ὡς συνάγεται τόσον ἐκ τοῦ σχήματός των, χαρακτηριστικοῦ εἰς τὴν περιοχὴν, ὅσον καὶ ἐκ τῶν εὐρημάτων.

Τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς προερχόμενα κτερίσματα

732 (πίν. 38ζ). Χαλκῆ περόνη. Μῆκ. 0.14 μ. Συγκεκολλημένη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Κοσμεῖται δι' ἐγκαρσίων αὐλακώσεων καὶ πλαστικῶν δακτυλίων παρὰ τὴν κεφαλὴν. Παρόμοιον παράδειγμα ἐκ Δειράδος Ἀργούς χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΓ-ὑπο-

Εἰκ. 27. Καρποφόρα Μεσσηνίας. Θέσις Τουρκοκίβουρα. Κάτοψις τάφων Τσαγδῆ 2 καὶ 1.

μυκηναϊκὴν ἐποχὴν¹. Δεδομένου ὅτι εἰς τὴν Μεσσηνίαν δὲν ὑπάρχει σαφῶς ὑπομυκηναϊκὴ ἐποχὴ, πρέπει νὰ χρονολογήσωμεν τὴν περόνην μας ὡς πρωτογεωμετρικὴν².

Πράγματι, ὡς κατεδείχθη καὶ ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τοῦ τάφου Νικητοπούλου 6, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τάφον τῆς Τραγάνας, ὁ ΥΕ ΠΙΓ1 ρυθμὸς διατηρεῖται μακρότερον εἰς τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἐξελίσσεται ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ΠΓ ἐποχὴν. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι ἐπιρροαὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν, ὅπου ἀνεπτύχθη ὁ ὑπομυκηναϊκὸς ρυθμὸς, δὲν ἔφθασαν περὶ τὰ τέλη τῆς ΥΕ ΠΙΓ περιόδου καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ΠΓ ἐνταῦθα. Ἀλλωστε ἅπαντα τὰ παραδοθέντα ὑπὸ τοῦ ιδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ εὐρήματα ἀνήκουν εἰς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν μεταβατικὴν περίοδον.

733 (πίν. 38ζ'). Χαλκοῖ δακτύλιοι. Διάμ. α) 0.022 μ. β) 0.023 μ.

Τὰ ὑπὸ τοῦ ιδιοκτήτου παραδοθέντα εὐρήματα

158 (πίν. 38ε). Ἀμφορεὺς μὲ ὀριζοντίους δακτυλιοειδεῖς λαβάς. Ὑψ. 0.384 μ. Συγκεκολλημένος εἰς τὸ στόμιον, συμπεπληρωμένος εἰς τμήμα τοῦ χείλους καὶ τὴν μίαν

1. DESHAYES, Argos - Deiras, πίν. C, 1 (DB 2). BSA 53 - 54, 1958 - 59, σ. 236, εἰκ. 34, πίν. 60.
2. DESBOROUGH, LMS, πίν. 24 C, σ. 53. N. SANDARS,

λαβήν. Πηλός ἐρυθρός. Καστανοβαφής, ἀπολεπισμένος κατὰ τόπους. Ἐπὶ τοῦ ὤμου ἀβαφής, ὀριζόντιος λωρίς. Κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας ζευγος ἀβαφῶν ὀριζοντίων ζωνῶν μὲ ὀριζόντιον κυματοειδῆ γραμμὴν ἐφ' ἐκάστης. Χρονολογεῖται εἰς τὴν μεταβατικὴν περίοδον, ἦτοι μεταξὺ ΥΕ ΠΙΓ-ΠΓ ἐποχῆς¹.

97 (πίν. 38δ). Προχοῖσκη. Ὑψ. 0.096 μ., διάμ. στομ. 0.05 μ. Συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη. Πηλός ὠχρός. Κοιλία ἀμφικωνική. Ὀλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια μελαμβαφής πλὴν λωρίδος στενῆς ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ μέσου τῆς κοιλίας. Χρονολογεῖται ὡς τὸ ἀνωτέρω, εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΓ - ΠΓ ἐποχὴν².

M44 (πίν. 38β). Χαλκῇ περόνη. Μῆκ. 0.221 μ. Χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΓ - ὑπομυκηναϊκὴν ἐποχὴν³.

M45 (πίν. 38γ). Χαλκοῦς δακτύλιος. Διάμ. 0.023 μ.

Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν πεταλοειδῶν τάφων. Ἐτέρα μορφή πρωτογεωμετρικῶν τάφων ἀπαντῶσα εἰς Μεσσηνίαν εἶναι οἱ κτιστοὶ πεταλοειδεῖς. Πλὴν τῶν τάφων Νικητοπούλου 1 καὶ Τσαγδῆ 1, 2 ἔχουν εὑρεθῇ ἕτεροι τρεῖς παλαιότερον ἐντὸς τοῦ κτήματος Χρ. Λαμπροπούλου εἰς θέσιν «Λακκοῦλες», ἐγγύτατα πρὸς τὸν πρωτογεωμετρικὸν θολωτόν⁴.

Ὅμοιοι πεταλοειδεῖς τάφοι ἔχουν εὑρεθῇ καὶ εἰς τὴν Κρήτην, εἰς Κοῦρτες, ὅπου συνυπάρχουν, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, οἱ δύο τρόποι ταφῆς, ὁ ἐνταφιασμός καὶ ἡ καῦσις⁵.

Ἡ μορφή αὕτη τάφων δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀνάμνησις ἢ μᾶλλον ἐξέλιξις τῶν θολωτῶν. Ὁ τάφος Λαμπροπούλου ἀποτελεῖ τὸν συνδετικὸν κρίκον μεταξὺ θολωτῶν μυκηναϊκῶν καὶ πρωτογεωμετρικῶν πεταλοειδῶν. Οἱ τελευταῖοι ἐνθυμίζουσιν τὰς πεταλοειδεῖς οἰκίας, ἐξ ὧν πάλιν προῆλθεν ὁ θολωτὸς τάφος. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχομεν μίαν ἀνακύκλησιν, ἦτοι πεταλοειδῆς οἰκία - θολωτὸς τάφος - πεταλοειδῆς τάφος. Ἡ χρονικὴ ὁμῶς καὶ γεωγραφικὴ ἀπόστασις μεταξὺ πεταλοειδῶν οἰκιῶν καὶ πεταλοειδῶν τάφων εἶναι μεγάλη, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ συγγένειά των πρὸς τὸν θολωτὸν πρωτογεωμετρικὸν τάφον Λαμπροπούλου εἶναι λίαν φανερά. Ὁ σχεδὸν ἀνύπαρκτος δρόμος καὶ τὸ περιορισμένον μέγεθος τῆς θόλου φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν ἐν βῆμα πρὸ τῆς πλήρους καταργήσεως τοῦ δρόμου καὶ τῆς δυνατότητος νὰ καλυφθῇ τὸ κτίσμα μὲ ἀπλᾶς μόνον

1. FUR., M P, εἰκ. 8, 58 (sub-myc.). BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 16. KARO, Schachtgräber, πίν. CLXXI, 590, 591. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περσὴ Β, σ. 263, εἰκ. 114, 590. BLEGEN, P N I, σ. 385, shape 49. DESBOROUGH, PGP, πίν. 560 (18), 549 (4) καὶ πίν. 4904 (29), transitional period sub-myc-PG. C. G. STYRENIUS, Sub-Mycenaean Studies, Lund 1967, εἰκ. 59 E καὶ εἰκ. 63 (middle-late sub-myc., ἀμφοτέρω ἐξ Ἡλιδος).

2. FUR., ἔ.δ. εἰκ. 6, 114. DESHAYES, Argos-Deiras, DV 48, σ. 51, 52, 53, πίν. LVIII, 7. BLEGEN, Prosymna, εἰκ. 516, 19 καὶ 11 ἀλλὰ ἄνευ βάσεως. Α. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΔ 23, 1968, Α' Μελέται, 196 ἀγγ. 79, διακόσμησις μὲ ζιγκ-ζάγκ. DESBOROUGH, PGP, πίν. 20, 6.

3. DESBOROUGH, Argos-Deiras, πίν. C, 1 (DB 3).

*Ἄν καὶ ἡ περόνη αὕτη εὑρέθη μεταξὺ ἀγγείων ΥΕ ΠΙ Β, ὁ D. δὲν τολμᾷ νὰ τὴν χρονολογήσῃ εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην, διότι μέχρι μιᾶς ἐποχῆς λίαν προχωρημένης αἱ ὀστεῖναι καὶ ἐλεφάντιναι περόναι εἶναι σχεδὸν αἱ μόναι χρησιμοποιούμεναι (σ. 204). Τὴν χρονολογεῖ λοιπὸν διὰ λόγους τυπολογικοὺς εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΠΙΓ ἐποχῆς. DESBOROUGH, PGP, πίν. 24C (sub-myc.). P. JACOBSTAH, Greek Pins, Oxford 1956, εἰκ. 35.

4. BCH, Chronique des Fouilles 1959, σ. 700. ΑΔ 16, 1960, σ. 108.

5. F. HALBHERR, AJA 5, 1901, σ. 289.

πλάκας, ὅποτε φθάνομεν εἰς τὸν πεταλοειδῆ τάφον. Τὴν ἐνδιάμεσον βαθμίδα μεταξὺ θολωτῶν τάφων καὶ πεταλοειδῶν τοῦ τύπου τῆς Καρποφόρας δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀποτελοῦν οἱ τάφοι τῶν Κουρτῶν καὶ πρὸ παντὸς ὁ ὑπ' ἀριθ. 1, εἰς τὸν ὁποῖον παρατηρεῖται σαφῶς ὁ συνδυασμὸς ἐκφορικοῦ συστήματος καὶ καλύψεως δι' ἐπιπέδων πλακῶν κατὰ τὴν στέγασιν¹.

Ἡ παρουσία ἐνὸς μεμονωμένου μέχρι στιγμῆς παραδείγματος θολωτοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου, ἔστω καὶ ἐκφυλισμένου, εἰς Καρποφόραν Μεσσηνίας καὶ ἐλαχίστων εἰς ἐτέρας περιοχὰς ἴσως νὰ ὀφείλεται εἰς βαθμιαίαν ἐγκατάλειψιν τοῦ τύπου, καθ' ὅσον οἱ θολωτοὶ τάφοι, ὄντες πολυέξοδοι εἰς τὴν κατασκευήν, κτίζονται τὴν ἐποχὴν ταύτην μόνον ἀπὸ τοὺς ὀλίγους πλουσίους. Τὸ πρόβλημα πάντως παραμένει ἄλυτον, ἀπαιτοῦνται δὲ περισσότεραι ἀνασκαφαὶ διὰ νὰ καταλήξῃ τις εἰς ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Οἱ πεταλοειδεῖς τάφοι πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν περὶ τὸ 1100 - 1000 π.Χ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΩΡΕΜΗΣ

1. F. HALBHERR, AJA 5, 1901, σ. 291, εἰκ. 19.

ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΚΑΜΙΝΟΣ ΕΙΣ ΣΤΥΛΟΝ ΧΑΝΙΩΝ

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ ΥΜ ΙΙΒ οἰκισμοῦ παρὰ τὸ χωρίον Στύλος τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου Χανίων καὶ νοτίως τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀπτέρας ἔφερεν εἰς φῶς κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ 1971 τὰ λείψανα μιᾶς λίαν ἐνδιαφερούσης κεραμεικῆς καμίνου, τῆς μόνης ἕως σήμερον εὑρεθείσης εἰς τὸ Δ. τμήμα τῆς μεγαλονήσου. Ἡ δραστηρία Ἱστορικὴ καὶ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία Δυτικῆς Κρήτης, ἡ ὁποία χρηματοδοτεῖ ἀπὸ ἐτῶν τὴν ἀνασκαφήν¹, διέθεσε πίστωσιν διὰ τὴν ἀποτύπωσιν, περίφραξιν καὶ στέγασιν τοῦ κατασκευάσματος τούτου, ἐνδιαφέροντος ὅσον καὶ σπανίου.

Ἡ κάμιнос τοῦ Στύλου εὑρίσκεται ἐκτὸς τῶν ὁρίων ἐνὸς μεγάλου κτηρίου καὶ ἀκκουμβᾶ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὀψεως τοῦ νοτίου τοῦ τοίχου. Πρὸς Ν. τῆς καμίνου καὶ τοῦ κτηρίου δημιουργεῖται δέτης, δηλαδὴ ἀπότομον ἀλλὰ μικροῦ ὕψους πρηνὲς τοῦ λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὑρίσκονται διάφορα κτήρια τοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ φυσικὴ διάβρωσις τοῦ δέτου προεκάλεσε καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ νοτίου τμήματος τῆς καμίνου, ἔνθα ἡνάπτετο τὸ πῦρ.

Ἡ κάμιнос², εὑρεθεῖσα κενὴ ἀγγείων ἢ ὀστράκων, ἔχει σχῆμα ἀκανόνιστον κυκλικὸν ὀλικῆς διαμέτρου 2.30 μ.³ καὶ σφίζεται εἰς ὕψος 0.70 μ. (εἰκ. 1, πίν. 39 - 42). Ὁ ἀρκετὰ ἰσχυρὸς περιφερικὸς τοῖχος, πλάτους 0.50 μ. περίπου, σφίζεται κυρίως πρὸς Δ., τὸ δὲ βόρειον τμήμα του, τὸ ὁποῖον ἀκκουμβᾶ ἐπὶ τοῦ παρακειμένου κτηρίου, εὐθυγραμμίζεται πρὸς αὐτό, χάνον τὸ κυκλικὸν τοῦ σχῆμα. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς καμίνου δημιουργοῦνται διὰ δύο λεπτῶν διαχωρισμάτων τρεῖς στενεπιμήκεις σύριγγες μήκους ἕως 1.30 μ., ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κεντρικὴ εἶναι εὐθύγραμμος ἐνῶ αἱ πλευρικαὶ ἐμφανίζουσιν ἐλαφρὰν τινα καμπύλωσιν, ἀκολουθοῦσαι τὸ γενικὸν σχῆμα τῆς καμίνου. Ἡ δυτικὴ σύριγξ δὲν διατηρεῖται καλῶς. Αἱ σύριγγες αὗται, ὕψους περίπου 0.60 μ., ἐστεγάζοντο διὰ λιθοπηλοδομῆς, φερούσης κατὰ διαστήματα ὅπας διαμέτρου 0.15 - 0.20 μ. κατὰ μῆκος τῶν συρίγγων. Διατηρεῖται καλῶς ἡ στέγασις τῆς κεντρικῆς σύριγγος, φέρουσα τρεῖς τοιαύτας ὅπας, ἐνῶ οὐδὲν σφίζεται ἐκ τῆς στεγάσεως τῆς δυτικῆς, μόνον δὲ τὸ βόρειον τμήμα μετὰ μιᾶς ὁπῆς ἐκ τῆς στεγάσεως τῆς ἀνατολικῆς σύριγγος.

1. Πρβ. ΑΑΑ 4, 1971, σ. 42 - 44. ΑΔ 26, 1971, Β' Χρονικά καὶ 27, 1972, Β' Χρονικά (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Θερμαὶ εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τὴν Ἑταιρείαν καὶ τὸν Γενικὸν Γραμματέα αὐτῆς κ. Θεμιστοκλῆν Μιτσοτάκην.

2. Γενικῶς βλ. H. BLÜMNER, Gewerbe und Künste II, σ. 1879, 23 κέ. Ἡ λέξις ἀπαντᾷ παρ' Ὁμήρῳ, ὡς καὶ

ἡ ποιητικὴ ἔκφρασις πυραίσουσα. Διὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν βλ. κυρίως Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ὑλικὰ Δομῆς Α, 1955 - 1956, σ. 87 - 93, μὲ πολλὰ παραδείγματα.

3. Περὶ τῶν διαστάσεων τῶν καμίνων τῶν ἱστορικῶν χρόνων βλ. P. DUCRAY καὶ O. PICARD, BCH 93, 1969, σ. 800 καὶ σημ. 4 - 5.

Ὑπεράνω τῆς οὕτω δημιουργουμένης ἐσχάρας ὑψοῦτο κυψελοειδῆς κατασκευή, ἐρειδομένη ἐπὶ τοῦ περιφερικοῦ τοίχου τῆς καμίνου, τῆς ὁποίας σφύζονται μόνον αἱ γεννήσεις εἰς ὠρισμένα σημεῖα. Αἱ ἐπιφάνειαι τῶν συρίγγων, τῆς ἐσχάρας μετὰ τῶν ὀπῶν της, ὡς καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν γεννήσεων τοῦ θολωτοῦ ἐπικτίσματος, ἦτοι ἅπασαι αἱ ἐσωτε-

Εἰκ. 1. Κάτοψις καμίνου Στύλου (Μ. Λυγιδάκη - Ἰωαννίδου).

ρικαὶ ἐπιφάνειαι τῆς καμίνου, καλύπτονται ὑπὸ παχείας ἐπενδύσεως ἐκ πηλοκονιάματος ἰσχυρῶς κεκαυμένου. Ἰδιαιτέρα πρόνοια ἐλήφθη διὰ τὴν συντήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης ἐπενδύσεως διὰ στερεώσεως τῶν παρυφῶν, ἐνέσεων σιμέντου καὶ ἄλλων μέσων. Αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν ἐπιμελῶς ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν τῶν Μουσείων Ἀγ. Νικολάου καὶ Χανίων κ.κ. Κ. Νικάκη καὶ Κ. Κωνσταντάκη.

Ἡ κάμιнос τοῦ Στύλου πρὸς οὐδεμίαν ἄλλην ὁμοιάζει ἀκριβῶς ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας, παρουσιάζει ὅμως εἰς γενικὰς γραμμὰς τὴν τυπικὴν διάταξιν τῶν ἀρχαίων καμίνων, ἀκολουθοῦσα τὰς θεμελιώδεις λειτουργικὰς ἀρχὰς των. Ἀναλυτικῶς παρουσιάζονται τὰ κάτωθι στοιχεῖα:

α) Τὸ κυκλικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον εἶναι γενικῶς παραδοσιακόν, ἂν καὶ παραλλήλως ὑπάρχουν τετραγωνικαί τινες κάμινοι ἱστορικῶν χρόνων¹, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἀποδίδουν ἀποτελέσματα ὀλιγώτερον καλὰ ὡς πρὸς τὴν ὁμοιόμορφον κατανομὴν τῆς θερμοκρασίας². Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς καμίνους τῶν χρόνων τούτων, ἡ ἐπιτυγχανομένη ἀνωτάτη θερμοκρασία ὑπολογίζεται εἰς τοὺς 900 - 950° C³.

β) Ὁ ἐπικαλύπτων τὸ ὅλον κατασκεύασμα θόλος, τοῦ ὁποῖου σφῶζονται αἱ γεννήσεις εἰς ὠρισμένα σημεῖα. Οὗτος εἶχε σχῆμα ἡμισφαιρικόν, παραβολοειδὲς ἐκ περιστροφῆς ἢ ἡμιπαραβολοειδές, ὡς γενικῶς αἱ εὐρεθεῖσαι ἐν Ἑλλάδι κάμινοι, εἴτε τῶν ἱστορικῶν εἴτε τῶν προῖστορικῶν χρόνων, ἀκολουθοῦσαι κατὰ τοῦτο τὸ γενικὸν σχῆμα τῶν καμίνων τῆς Μεσοποταμίας⁴ καὶ ὅχι τῶν τῆς Αἰγύπτου, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ὑψηλαὶ καὶ κυλινδροκυλινδρικοκωνικαί⁵. Εἰς τὴν κορυφὴν ὑπῆρχε μικρὸν ἀνοιγμα πρὸς ἔξοδον τῶν ἀερίων τῆς καύσεως καὶ δημιουργίαν ἐλκύσματος ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἕτερον ἀνοιγμα κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς καμίνου⁶. Προφανῶς ὁ θόλος οὗτος τοῦ Στύλου ἦτο μονίμου κατασκευῆς, ὅποτε προϋποτίθεται ἡ ὑπαρξίς ἑτέρου ἀνοίγματος εἰς τι χαμηλὸν σημεῖον, πρὸς τοποθέτησιν καὶ ἐξαγωγὴν τῶν πρὸς ὀπτῆσιν ἀντικειμένων, κλειομένου ἐρμητικῶς πρὸ τῆς καύσεως. Θὰ ἦτο ἀκόμη δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν καὶ τὴν ὑπαρξιν θόλου ὅχι μονίμου ἀλλ' ἐκ προχείρων ὑλικῶν, κατασκευαζομένου δι' ἐκάστην καμινεῖαν καὶ καταστρεφομένου κατόπιν⁷. Τοῦτο ὅμως δὲν φαίνεται ἐν προκειμένῳ πιθανόν, ἐφ' ὅσον αἱ σφῶζόμεναι γεννήσεις ἔχουν μᾶλλον ἐμφάνισιν μονίμου κατασκευῆς καὶ ἐπενδύονται ἐσωτερικῶς διὰ πηλοκονιάματος, καλύπτοντος προφανῶς ποτὲ τὸν ὅλον ἐσωτερικὸν χῶρον μέχρι τῆς κορυφῆς⁸.

γ) Ὁ ὑπὸ τὸν θόλον καὶ ὑπεράνω τοῦ διατρήτου δαπέδου θάλαμος ὀπτήσεως (laboratorium, kiln chamber ἢ upper chamber, chambre de cuisson, camera di cottura, Brennraum), ὁ χῶρος ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐτοποθετοῦντο τὰ πρὸς ὀπτῆσιν ἀντικείμενα, συσσωρευμένα καταλλήλως τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου κατὰ τρόπον ἐπιτρέποντα τὴν ἀνετον κυκλοφορίαν τοῦ θερμοῦ ἀέρος. Προφανῶς ἐπρόκειτο περὶ ἀγγείων μικρῶν διαστάσεων, ἂν καὶ ὁ ὑπάρχων χῶρος θὰ ἐπέτρεπεν ἴσως καὶ τὴν ὀπτῆσιν μικρῶν πίθων⁹, ἀποκλειομένων ἐν πάσῃ περιπτώσει τῶν λαρνάκων¹⁰.

δ) Ἡ ἐσχάρα, ἥτοι τὸ διάτρητον δάπεδον (perforated ἢ firing floor, sol à

1. Π.χ. αἱ τῆς Ὀλυμπίας, τοῦ 4ου ἢ 3ου αἰ. μ.Χ.: Ol. Ber. IV, 1944, σ. 24, εἰκ. 10. Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, AAA 4, 1971, σ. 31.

2. Πρβ. E. FIANDRA καὶ P. PELAGATTI, Archaeologia Classica 14, 1962, σ. 22. Αὐτόθι σ. 20, σημ. 7, πολλὰ παραδείγματα ἱστορικῶν χρόνων.

3. J. C. BELSHÉ, K. COOK καὶ R. M. COOK, BSA 58, 1963, σ. 8, σημ. 3. Πρβ. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, ΠΕΡΑΤΗ Β, 1970, σ. 92. Αὐτόθι σ. 91 κέ. καὶ σημ. 2 διάφορα τεχνικὰ στοιχεῖα περὶ ὀπτήσεως μετὰ βιβλιογραφίας.

4. Πρβ. H. HODGES, Technology in the Ancient World, 1970, σ. 37 κέ., εἰκ. 51. Αἱ κάμινοι αὗται χρονολογικῶς ἀνέρχονται ἤδη εἰς τὸ 4000 π.Χ. περίπου.

5. Πρβ. HODGES, ἔ.δ. εἰκ. 52.

6. Πρβ. ΟΡΑΝΔΟΣ, ἔ.δ. σ. 88. A. WINTER κ.δ., Technische Beiträge zur Archäologie I, 1959, σ. 31.

7. Πρβ. ΟΡΑΝΔΟΣ, ἔ.δ. σ. 91 κέ. DUCRAY καὶ PICARD, ἔ.δ. σ. 803.

8. Πρβ. FIANDRA καὶ PELAGATTI, ἔ.δ. σ. 20.

9. Πρβ. FIANDRA καὶ PELAGATTI, ἔ.δ. σ. 18, σημ. 4. DUCRAY καὶ PICARD, ἔ.δ. σ. 800 καὶ σημ. 4.

10. Αἱ λάρνακες κατὰ τὴν περιοχὴν περίπου τοῦ σημερινοῦ νομοῦ Χανίων φαίνεται ὅτι κατεσκευάζοντο ὅχι ἐκ πηλοῦ, ὡς εἰς τὴν λοιπὴν νῆσον, ἀλλ' ἐκ ξύλου: C. MAVRIYANNAKI, Recherches sur les larnakes minoennes de la Crète occidentale (Incunabula Graeca LIV), 1972, σ. 33.

orifices, Lochtenne) τοῦ θαλάμου ὀπτήσεως. Ἀρχικῶς ὑπῆρχον ἐδῶ ἐννέα ἕως δώδεκα ὀπαί, αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον διὰ τὴν διέλευσιν τῆς ἀνερχομένης θερμότητος ὡς καὶ τὸ ἔλκυσμα τοῦ κάτωθεν πυρός. Ἡ ἐσχάρα τῆς καμίνου τοῦ Στύλου εἶναι ἡ μόνη σφζομένη ἐν Κρήτῃ, ἴσως δὲ καὶ ἡ μόνη ἐν Ἑλλάδι, προκειμένου περὶ τῶν καμίνων τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Τὸ μικρὸν τῆς πάχος δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὴν τοποθέτησιν βαρέων πίθων. Ἡ ἐσχάρα αὕτη εἶναι κατεσκευασμένη ἐκ πηλοῦ ἐνισχυμένου διὰ λιθαρίων.

ε) Αἱ στενεπιμήκεις σὺριγγες, τρεῖς τὸν ἀριθμὸν ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, καλυπτόμεναι ὑπὸ τῆς ἐσχάρας καὶ φέρουσαι κατὰ μῆκος τῆς ὀροφῆς τῶν ἀνὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας ὀπὰς. Αἱ σὺριγγες σχηματίζονται διὰ δύο στενεπιμήκων διαχωρισμάτων ὡς καὶ διὰ τοῦ περιφερικοῦ τοίχου. Μετὰ τούτου ἐνοῦνται τὰ διαχωρίσματα πρὸς Β., ἐνῶ αἱ πρὸς Ν. ἄκραι τῶν παραμένουν ἐλεύθεραι, ἀπολήγουσαι εἰς ἔλλειψιν. Τὸ δάπεδον τῶν σὺρίγγων, ἐπίσης μὲ πυρίκαυστον ἐπίχρισμα ἐκ πηλοκονιάματος, παρουσιάζει ἔντονον κλίσιν πρὸς Ν., ἀκολουθοῦν τὴν φυσικὴν κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους. Ἡ κλίσις αὕτη ὅχι μόνον δὲν ἐνοχλεῖ ἀλλ' ἀντιθέτως διευκολύνει τὴν διέλευσιν τῶν φλογῶν τοῦ πυρός καὶ τὸ ἔλκυσμα τῆς θερμότητος πρὸς τὰς ὀπὰς τῆς ἐσχάρας.

Μεταξὺ τῶν νοτίων ἀπολήξεων τῶν διαχωρισμάτων καὶ τοῦ εἰς τὸ μέρος τοῦτο κατεστραμμένου περιφερικοῦ τοίχου δημιουργεῖται χῶρος συμβολῆς τῶν τριῶν σὺρίγγων, προφανῶς προεκτεινόμενος ἔτι πρὸς Ν. καὶ σχηματίζων τὸν δίαυλον ἐλκυσματος (flue, couloir, Schürhals ἢ Schürkanal), σήμερον κατεστραμμένον, μέχρι τῆς ἐστίας, τοῦ χώρου ἐνθα ἠνάπτετο τὸ πῦρ (praefurnium, stoke-hole, foyer, Heizraum). Τοῦ χώρου τούτου, κειμένου χαμηλότερον λόγῳ τῆς κατωφέρειας τοῦ ἐδάφους, τὴν ὁποίαν ἐξεμεταλλεύθησαν καταλλήλως οἱ κατασκευασταὶ τῆς καμίνου πρὸς καλυτέραν διοχέτευσιν τῆς θερμότητος, σφζονται μόνον ὀλίγα ἔχνη.

Ἡ ὑπαρξὶς σὺρίγγων ἀπαντᾷ ἐνίοτε εἰς τὰς προϊστορικὰς καὶ μεταγενεστέρας καμίνους ὑπὸ διαφόρους μορφάς, ὅτε μὲν πρὸς διοχέτευσιν τῆς θερμότητος, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν τεσσάρων σὺρίγγων τῆς καμίνου τῆς Κνωσοῦ (βλ. κατωτέρω Κατάλογον) καὶ τῶν πέντε χαμηλῶν (0.17 μ.) ἀλλὰ μακροτάτων (4.20 μ.) αὐλάκων τῆς καμίνου τοῦ Βαθυπέτρου, ὅτε δὲ διὰ τὴν ἀνάπτειν κατ' εὐθεΐαν ἐντός των τὸ πῦρ, ὅποτε πρόκειται περὶ εὐρυχώρων θολωτῶν κατασκευῶν, ὡς εἰς Κόρινθον¹ καὶ Ὀλυμπίαν², ὅχι δὲ πλέον περὶ σὺρίγγων κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἔννοιαν. Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν αἱ σὺριγγες ἔχουν μετατραπῇ εἰς βραχεῖς καὶ λοξοὺς αὐλοὺς θερμάνσεως. Ἐτέραν παραλλαγὴν βλέπομεν εἰς τὸ πλέον μνημειῶδες δεῖγμα καμίνου τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, εὐρεθὲν προσφάτως εἰς Ἡλίδαν³, μετ' ἀεραγωγῶν σωλῆνων καὶ κατακορύφου αὐλοῦ, ἡ ὁποία σφζει, ὡς καὶ ἡ κάμιнос τοῦ Στύλου, τμήμα τῆς ἐσχάρας⁴.

Ὡς πρὸς τὴν κάμινον τοῦ Στύλου, τὸ σύστημα τῶν σὺρίγγων μετὰ τοῦ χώρου συμβολῆς τῶν ἐπέχει τὴν θέσιν ἐνὸς κεχωρισμένου εἰς διαμερίσματα θαλάμου θερ-

1. ΟΡΑΝΔΟΣ, ἑ.δ. σ. 89 κέ., εἰκ. 41 - 42. Ancient Corinth, A Guide⁶, σ. 87.

2. Ol. Ber. V, 1944, εἰκ. 11 καὶ 13. ΟΡΑΝΔΟΣ, ἑ.δ.

σ. 92 κέ., εἰκ. 43 - 44.

3. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, ἑ.δ. σ. 27 - 32.

4. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, ἑ.δ. σ. 28, εἰκ. 1 - 3.

μ ά ν σ ε ω ς (firebox ή firechamber, chambre de combustion, Feuerkeller ή Hölle, camera del fuoco ή focolare) ό όποϊος άπαντᾷ άλλαχοῦ.

Ἀνακεφαλαιοῦντες, συνοψίζομεν τὰ στοιχεῖα¹ τῆς καμίνου τοῦ Στύλου ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω: α) Ἑστία, β) Δίαυλος ἐλκύσματος, γ) Θάλαμος θερμάνσεως μετὰ συρίγγων, δ) Ἑσχάρα, ε) Θάλαμος ὀπτήσεως καὶ στ) Θόλος.

Κ Α Τ Α Λ Ο Γ Ο Σ Κ Α Μ Ι Ν Ω Ν

Παραθέτομεν κατωτέρω κατάλογον τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς καμίνων τῆς Κρήτης, τῶν νεοανακτορικῶν, μετανακτορικῶν καὶ ἱστορικῶν χρόνων, ὡς καὶ τῶν ὕστεροελλαδικῶν καμίνων τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος².

Α. Κάμινοι τῆς Κρήτης, νεοανακτορικῶν καὶ μετανακτορικῶν χρόνων³.

1) Ἀχλάδια Σητείας (ΥΜ IIIB): Ν. ΠΛΑΤΩΝ, ΠΑΕ 1952, σ. 646, σχέδιον εἰκ. 25. Κρητ. Χρον. 6, 1952, σ. 476. R. M. COOK, BSA 56, 1961, σ. 65 κέ., ἀριθ. 1.

2) Ζοῦ Σητείας (MM IIIB-ΥΜ ΙΑ. Δύο κάμινοι: Δωμάτιον Γ καὶ ἐκτὸς εἰσόδου Δωματίου Λ): Ν. ΠΛΑΤΩΝ, ΠΑΕ 1956, σ. 233, 238, σχέδιον εἰκ. 1, πίν. 113β. Κρητ. Χρον. 10, 1956, σ. 412 κέ. Archaeol. Reports for 1956, σ. 23. R. M. COOK, ἔ.δ. ἀριθ. 8. Fasti Arch. 17, 1962, 2258.

3) Βαθύπετρον: ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1951, σ. 271· 1953, σ. 298· 1955, σ. 310, πίν. 115γ· 1956, σ. 223. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ - HIRMER, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκή Ἑλλάς, 1959, σ. 41. S. HOOD, The Minoans, 1971, σ. 83.

4) Κνωσός (Περὶ τὸ 1400 (;) π.Χ. Δύο κάμινοι παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ἀνακτόρου): S. HOOD, Archaeol. Reports for 1957, σ. 24. Fasti Arch. 12, 1957, 2019. Κρητ. Χρον. 11, 1957, σ. 338. BCH 82, 1958, σ. 738, εἰκ. 12. R. M. COOK, ἔ.δ. ἀριθ. 3 - 4. J. C. BELSHÉ κ.δ., ἔ.δ. σ. 10, 13, ἀριθ. GA. ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Μινωικὸς Πολιτισμὸς, 1964, σ. 181.

5) Φαιστός (Αὐλὴ 90): L. PERNIER, MonAnt 14, 1904, σ. 366, εἰκ. 21. Rend Linc 16, 1907, σ. 297. PERNIER - BANTI, Festòs II, 1951, σ. 215 κέ. ΑΛΕΞΙΟΥ, ἔ.δ. σ. 216.

6) Φαιστός (Ἐπὶ ὁδοῦ πρὸς Piazzale I. Νεοανακτορική): D. LEVI, Annuario 27 - 28, 1965 - 1966, σ. 351 - 354, εἰκ. 43 - 44.

Β. Κάμινοι τῆς Κρήτης, ἱστορικῶν χρόνων.

1) Λατὼ (7ου αἰ. π.Χ. Τρεῖς κάμινοι): DUCRAY καὶ PICARD, ἔ.δ. σ. 793 - 822, εἰκ. 1 - 17.

2) Κνωσός, Μοναστηρικὸ Κεφάλι (4ου αἰ. π.Χ. Τρεῖς κάμινοι): E. HOMANN - WEDEKING, BSA 45, 1950, σ. 165 - 169, εἰκ. 1 Α - Β καὶ 2. J. C. BELSHÉ, κ.δ., ἔ.δ. σ. 11, ἀριθ. GK. R. M. COOK, ἔ.δ. σ. 66, ἀριθ. 8 - 10.

1. Τινὲς τῶν χρησιμοποιουμένων ὄρων προτείνονται ὑπὸ τοῦ γράφοντος, ἐλλείψει ἄλλων εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ἢ ἀγνώστων εἰς τὸν γράφοντα. Τὰ αὐτὰ κατὰ βάσιν στοιχεῖα ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὰς μεσαιωνικὰς καμίνους: πρβ. E. M. JOPE κ.δ., A History of Technology, 1956, σ. 295 κέ.

2. Ὁ R. M. COOK, BSA 56, 1961, σ. 64 - 67, ἐδημοσίευσεν ἤδη παρόμοιον κατάλογον ἐκτεταμένον, τοῦ

ὁποίου ὅμως ἡ συμπλήρωσις ὡς πρὸς τοὺς ἀνωτέρω ἀναφερομένους τομεῖς ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος: Σχετικῶς πρβ. DUCRAY καὶ PICARD, ἔ.δ. σ. 800 («liste non exhaustive»).

3. Τελείως ἀβέβαια ἔχνη MM ἢ YM καμίνου ἐνετοπίσθησαν πρὸ μακροῦ χρόνου παρὰ τὰ Σταυράκια Ἡρακλείου: ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΔ 9, 1924 - 25, Παράρτ. σ. 12.

3. Φαιστός (vase G. γεωμετρικός οίκισμος νοτίως ανακτόρου): D. LEVI, Annuario 19-20, 1957-58, σ. 272 κέ., εικ. 103-5.

4. Καλὸ Χωριὸ Μιραμπέλλου (Ρωμαϊκῶν χρόνων). Ἀ δημοσίευτος¹.

Γ. Κάμιννοι τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ΥΕ χρόνων.

1) Θῆβαι: Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΕ 1909, σ. 61 κέ. R. M. COOK, ξ.ά. ἀριθ. 6.

2) Ἄγιος Κοσμάς: G. MYLONAS, Aghios Kosmas, σ. 51, σχ. 16, εικ. 30. Κ. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ Προϊστορία τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, σ. 382 (LVI, 2).

3) Μπερμπάτι: ΑΑ 53, 1938, σ. 533, εικ. 11. ÅKE ÅKERSTRÖM, Bericht 6. Intern. Kongr. Archäol., Berlin 1940, σ. 296-298, πίν. 20a. R. M. COOK, ξ.ά. σ. 65 κέ. ἀριθ. 2. J. C. BELSHÉ κ.ά., ξ.ά. σ. 11, ἀριθ. HB. Κ. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ Προϊστορία τῆς Πελοποννήσου, σ. 433 (X, 2). E. VERMEULE, Greece in the Bronze Age, σ. 204.

4) Μυκῆναι: ΙΩ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΠΑΕ 1954, σ. 263 κέ., εικ. 13.

5) Τίρυνς: H. DRAGENDORFF, AM 38, 1913, σ. 339-340, εικ. 3-4. Tiryns III, σ. 113. G. KARO, Führer durch Tiryns², σ. 33. R. M. COOK, ξ.ά. ἀριθ. 7. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, ξ.ά. σ. 437 (XV, 7).

6) Ἀσίνη (δύο κάμιννοι): α) O. FRÖDIN καὶ A. W. PERSSON, Asine, σ. 74-77, 90, εικ. 53. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, ξ.ά. σ. 438 (XIX, 3). β) FRÖDIN καὶ PERSSON, ξ.ά. σ. 67. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, ξ.ά. σ. 438 (XIX, 4).

7) Πύλος: C. BLEGEN καὶ M. LANG, AJA 64, 1960, σ. 155, πίν. 40, 9. R. M. COOK, ξ.ά. ἀριθ. 5. VERMEULE, ξ.ά. σ. 166. BLEGEN, The Palace of Nestor at Pylos, I, σ. 18 κέ., 352 κέ.

ΚΩΣΤ. ΔΑΒΑΡΑΣ

1. Ἡ κάμινος αὕτη ἐκαθαρίσθη καὶ ἐστερεώθη προσφάτως ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας καὶ μελετᾶται ὑπὸ τοῦ γράφοντος πρὸς δημοσίευσιν. Σημειωθήτω ἐνταῦθα ὅτι σφίζεται μέγας ἀριθμὸς τῶν ὁπῶν τῆς ἐσχάρας. Αὐτοψίαν

διενήργησαν πρὸ ἐτῶν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων οἱ Ἐφοροὶ Ν. ΠΛΑΤΩΝ, Κρητ. Χρον. 17, 1963, σ. 405 καὶ ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ, ΑΔ 19, 1964, Β3 Χρονικά, σ. 440 κέ. (τὸ χωρίον ἀνήκει ὄντως εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μιραμπέλλου).

ΜΙΝΩΙΚΑΙ ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Τὸ νέον Μουσεῖον Ἀγ. Νικολάου κατέχει ἤδη μικρὸν ἀριθμὸν μινωικῶν σφραγίδων, διαφόρων προελεύσεων καὶ ἐποχῶν. Ἐπειδὴ αἱ σφραγίδες αὐταὶ πρόκειται νὰ περιληφθοῦν εἰς τὸν ὑπὸ ἐκτύπωσιν τόμον V τοῦ CMS (Kleinere Griechische Sammlungen), ἐθεωρήθη χρήσιμος ἡ προηγουμένη δημοσίευσίς των ἐνταῦθα, ἐφ' ὅσον ἡ παρουσίασις τῶν σφραγίδων εἰς τὸ CMS εἶναι γενικῶς κατ' ἀνάγκην συνοπτική. Τὰ δημοσιευόμενα σχέδια¹, πλὴν ἑνός, εἶναι ἔργα τοῦ ζωγράφου Θωμᾶ Φανουράκη καὶ ἐκφράζουν διαφορετικὴν τινὰ ἀντίληψιν τῶν σφραγιστικῶν θεμάτων ἀπὸ ἐκείνην τοῦ σχεδιαστοῦ τοῦ CMS.

1) Μουσεῖον Ἀγ. Νικολάου, ἀριθ. εὔρετ. 2464 (πίν. 43α-γ). Σφραγὶς κυλινδρική ἐξ ἐλεφαντόδοντος, διαμ. 0.25 μ., ὕψους 0.25 μ. Εὑρέθη τὸ 1971 ὑπὸ τοῦ γράφοντος κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἑνὸς πρωτομινωικοῦ κτιστοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου ἢ «ὀστεοφυλακίου»² εἰς τὴν σχεδὸν παράλιον θέσιν Λιναρὲς³ τῆς περιοχῆς Χαμαιζίου Σητείας.

Ἡ σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια, ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιπέδου ὀψews τοῦ κυλίνδρου, φέρει δικτυωτόν, ἐνῶ ἡ ἐτέρα ὀψις, στενωτέρα τῆς πρώτης, εἶναι λεία καὶ ἐλαφρότατα κυρτή. Παρόμοια δικτυωτὰ ἐκ διασταυρουμένων κατ' ὀρθὴν γωνίαν γραμμῶν εἶναι συνηθέστατα ἐπὶ τῶν ΠΜ σφραγίδων⁴. Τὰ δικτυωτὰ ταῦτα κατὰ τὸν Matz⁵ δὲν εἶναι εἰμὴ μόνον τμήματα ἑνὸς μοτίβου ἐπιφανείας καὶ μάλιστα τοῦ πλέον ἀπλοῦ, τὸ ὁποῖον οὐδόλως λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὸ στρογγύλον σχῆμα τῆς σφραγίδος.

Τὸ ἀπολεσθὲν κεντρικὸν τμήμα τῆς σφραγίδος, περιλαμβάνον τὸν κυλινδρικὸν πυρῆνα καὶ τὸ κέντρον τῆς σφραγιστικῆς ἐπιφανείας, ἦτο κινητόν. Ἡ στερέωσίς του ἐπετυγχάνετο διὰ διαμπεροῦς ὀριζοντίου τρήματος (πίν. 43α), ἐνθα ἐτοποθετοῦντο ἴσως μικροὶ ἥλοι ἐξ ἐλεφαντόδοντος⁶, ἢ πιθανώτερον, ἐνθα διήρχετο τὸ νῆμα ἀναρτήσεως τῆς σφρα-

1. Αἱ φωτογραφίαι αἱ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τοὺς πίνακας 44β καὶ 44δ ὀφείλονται εἰς τὸν κ. Γ. Ξυλούρη, φωτογράφων τῶν κρητικῶν μουσείων, αἱ δὲ λοιπαὶ ἀπεστάλησαν εὐγενῶς ὑπὸ τοῦ Dr. Ingo Pini, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζονται θερμαὶ εὐχαριστίαι.

2. Περὶ τοῦ ταφικοῦ τούτου τύπου (Ossuaries, Chamber Tombs, Gebaute Kammergräber) βλ. Ingo Pini, Beiträge zur minoischen Gräberkunde, Wiesbaden 1968, σ. 7 κέ.

3. Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ, Ἀμάλθεια 3, 1972, σ. 45 κέ. ΑΔ

26, 1971, Β' 2 Χρονικά (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

4. Πρβ. CMS 1, ἀριθ. 422 ἐκ Κρήτης· CMS II 1, ἀριθ. 13, 17, 18, 32, 33, 155, 178, 192 κλπ.· CMS IV, ἀριθ. 16 - 18, 23, 24, 26, 32· FR. MATZ, Die frühkretischen Siegel, 1928, σ. 20 κέ., ἀριθ. K 239, πίν. XI 11.

5. Αὐτόθι σ. 146· πρβ. καὶ σ. 73, 128. Πολλὰ παραδείγματα ἐκ Κρήτης: αὐτόθι σ. 35 καὶ σημ. 3. Πρβ. καὶ KEITH BRANIGAN, Kadmos 8, 1969, σ. 14.

6. Πρβ. CMS IV, ἀριθ. 42, ἐνθα σφύζονται κατὰ χώραν τοιοῦτοι ἡλίσκοι.

γίδος. Τὸ τρῆμα τοῦτο συνήντα ἐνδεχομένως ἕτερον τρῆμα κατακόρυφον, εὐρισκόμενον ἐντὸς τοῦ ἀπολεσθέντος πυρῆνος καὶ τερματιζόμενον εἰς τὴν κορυφὴν τῆς σφραγίδος¹. Τὴν ἰδιορρυθμίαν ταύτην τῆς ὑπάρξεως κινητοῦ πυρῆνος εἰς πολλὰς προανακτορικὰς σφραγίδας ἐμελέτησεν ὁ Νικόλαος Πλάτων², διαπιστώνων ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τμῆμα τῆς σφραγιστικῆς ἐπιφανείας ἐγένετο περιαιρετὸν κατὰ βούλησιν, ἀποκαθισταμένης ἐκάστοτε τῆς σφραγιστικῆς ἐπιφανείας ἐν τῷ συνόλῳ τῆς.

Ἡ παροῦσα σφραγὶς εἶναι ἐκ τῶν πρωιμωτάτων τῆς Κρήτης. Ἴσως θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ χρονολογικῶς μετὰ τῶν μόνων βεβαιωμένων ΠΜ II κυλίνδρων, ἥτοι τῶν δύο παραδειγμάτων ἐκ Μόχλου³. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην θὰ ἡδύνατο νὰ προστεθῇ τὸ πέμπτον παράδειγμα εἰς τὸν σχετικὸν κατάλογον τῶν ΠΜ II σφραγίδων ἐξ ἐλεφαντόδοντος τοῦ Warren⁴.

II) Μουσεῖον Ἀγ. Νικολάου, ἀριθ. εὐρετ. 2370 (πίν. 43δ-ζ'). Σφραγὶς δισκοειδῆς ἐκ πρασινωποῦ στεατίτου, διαμ. 0.012 μ., πάχους 0.005 μ. Εὐρέθη τυχαίως τὸ 1971 ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Βασιλικῆς Ἱεραπέτρας ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοφύλακος⁵. Ἐπὶ τῆς σφραγιστικῆς ἐπιφανείας εἰκονίζεται πρὸς τὰ ἀριστερά (δεξιὰ) κύων (;) (Cretan dog). Τὸ σῶμα τοῦ ζώου εἶναι κεκαμμένον ὡς σβάστικα, ὁμοιάζον κατὰ τοῦτο πρὸς τὴν ΠΜ III σφραγίδα CMS VIII, ἀριθ. 5⁶. Ἡ ἀπόδοσις τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ζώου εἶναι ἐντόνως ἀφηρημένη, ὥστε νὰ καθιστᾷ αὐτὸ δυσαναγνώριστον καὶ κάπως πτηνόμορφον. Τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τοῦ ζώου εἶναι δυσαναλόγως παχύ. Ἐνδεχομένως δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ οὐρᾶς ἀλλὰ περὶ ἀτελῶς ἀποδοθέντος ἐμπροσθίου τμήματος ἐτέρου ζώου, εἰς τρόπον ὥστε τὸ σύνολον νὰ σχηματίζῃ προτομὰς ζώων, ἀντιθετικῶς τεταγμένας καὶ συνδεομένας πρὸς ἀλλήλας, περίπου κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ΠΜ σφραγίδος CMS I, ἀριθ. 424, ἐκ Κρήτης.

III) Μουσεῖον Ἀγ. Νικολάου, ἀριθ. εὐρετ. 3106 (πίν. 44α-ε). Σφραγὶς κυλινδρική-τροχαλιοειδῆς ἐξ ἐλεφαντόδοντος, διαμ. 0.022 μ., ὕψους 0.015 μ. Προανακτορικῆ. Εὐρέθη τὸ 1971 ὑπὸ τοῦ γράφοντος εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Μόχλου (Τάφος VI τοῦ Seager) κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως τοῦ χώρου ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας⁷ διαφυγοῦσα τῆς προσοχῆς τοῦ ἀνασκαφέως. Συγκεκολλημένη ἐκ πολλῶν ἀποτμημάτων καὶ ἐλλιπὲς τὸν πυρῆνα καὶ μέρη τῶν σφραγιστικῶν ἐπιφανειῶν. Ἐνδεχομένως ὑφίστατο ἀρχικῶς καὶ ἐνταῦθα περιαιρετὸν κεντρικὸν τμῆμα ὡς εἰς τὴν σφραγίδα I, τὴν ὁποίαν εἶδομεν ἀνωτέρω, ἃν καὶ τοῦτο εἶναι ἀμφίβολον. Κατὰ τὸ μέσον περίπου τῶν κοίλων

1. Πρβ. CMS IV, ἀριθ. 26 καὶ 42.

2. Festschrift Friedrich Matz, 1962, σ. 14 κέ. Πρβ. καὶ N. PLATON, CMS II 1, σ. XIII. Πρβ. αὐτόθι τοὺς ἀριθ. 6-13, 225 καὶ 265· CMS IV, ἀριθ. 26 καὶ 42.

3. PETER WARREN, Kadmos 9, 1970, σ. 30 κέ.

4. Αὐτόθι σ. 32.

5. K. ΔΑΒΑΡΑΣ, ἔ.δ. σ. 35.

6. Πρβ. αὐτόθι καὶ ἀριθ. 19, ἐπίσης ΠΜ III, ὡς καὶ

αἱ σφραγίδες CMS VII, ἀριθ. 5b, 6a κλπ. Πρβ. ἐπίσης V.E.G. KENNA, Cretan Seals, Oxford 1960, ἀριθ. 4a, 12b, 18b (ἐφεξῆς KENNA, CS).

7. K. ΔΑΒΑΡΑΣ, ἔ.δ. σ. 52. Εἰς Μόχλον ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἡ ὡς ἀνωτέρω σφραγὶς IV ὡς καὶ μία ἐνδιαφέρουσα τρίπλευρος σφραγὶς ἱερογλυφικῆ, ἐξαιρέτου τέχνης, βλ. K. DAVARAS, Kadmos 12, 1973 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

πλευρῶν διανοίγεται διαμπερές ὀριζόντιον τρῆμα διὰ τὸ νῆμα ἀναρτήσεως, συνδεόμενον κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς ἕτερον τρῆμα ὅχι διαμπερές. Τὸ ὅλον ἔχει διάταξιν Τ. Τὸ τελευταῖον τρῆμα φαίνεται ἔχον τομὴν ὅχι στρογγύλην ἀλλ' ἐντόνως ἑλλειψοειδῆ, ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται περὶ ζεύγους παραλλήλων τρημάτων κειμένων εἰς μικρὰν ἀπόστασιν μεταξύ των. Πάντως ἡ κακὴ διατήρησις τῆς σφραγίδος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος.

Ἡ παροῦσα σφραγὶς προστίθεται εἰς τὴν σειρὰν τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἐκ Μόχλου, εἶναι δὲ ἡ ἕκτη ΠΜ σφραγὶς ἐκ τοῦ αὐτόθι νεκροταφείου¹, ἡ τετάρτη ἐξ ἐλεφαντόδοντος καὶ ἡ δευτέρα ἐκ τοῦ μεγάλου Τάφου VI. Ἐξ αὐτῶν μία, ἡ ὑπ' ἀριθ. 742 τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου (CMS II 1, ἀριθ. 471)², ἀνήκει ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς εἰς τὴν ΠΜ II ἐποχὴν, προφανῶς δὲ καὶ ἕτεραι τρεῖς³. Ἡ πρώτη σφραγὶς εὐρέθη ἐντὸς τοῦ Τάφου VI ὡς καὶ ἡ ἡμετέρα, ἐμφανίζει δὲ στενὴν συγγένειαν πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, τὴν διάταξιν καὶ τὴν μορφήν τῶν τρημάτων τοῦ νήματος ἀναρτήσεως, τὴν γενικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ θέμα τῆς μιᾶς τῶν σφραγιστικῶν ἐπιφανειῶν⁴ καὶ τὴν ὑπαρξίν μικρῶν ἐγχαρακτῶν ἐκβαθύνσεων. Συνεπῶς, εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἀμφότεραι αἱ σφραγίδες ὅχι μόνον εἶναι σύγχρονοι ἀλλ' ἐνδεχομένως κατεσκευάσθησαν ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς. Διὰ τῆς προσθήκης τῆς νέας σφραγίδος ἀποκτῶμεν δύο νέας σφραγιστικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἐμπλουτίζουν τὸ θεματολόγιον τῶν σημαντικῶν ἀλλ' εὐαρίθμων σφραγίδων ἐκ Μόχλου. Τοιοῦτοτρόπως παρέχονται νέαι δυνατότητες συγκρίσεως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, μετὰ διαφόρους ἄλλας σφραγίδας ἐκ τῶν τάφων τῆς Μεσαρᾶς, πρᾶγμα ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρον ἐφ' ὅσον οἱ τάφοι οὗτοι ἐμφανίζουν ταφὰς μεικτοῦ χαρακτῆρος χρονολογικῶς καὶ αἱ εὐρεθεῖσαι αὐτόθι σφραγίδες δὲν δύνανται ἐπομένως νὰ χρονολογηθοῦν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς⁵.

Α' Ὅψις (πίν. 44β, γ). Ἡ σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ ταινιωτῶν βρόχων⁶ ὀφιοειδῶς τεταγμένων καὶ ἀναμεμειγμένων μεταξύ των. Εἷς τινα κενὰ μεταξύ τῶν ταινιωτῶν σφύζεται ἀριθμὸς μικρῶν ἐγχαρακτῶν ἐκβαθύνσεων. Παρόμοιαι ἐκβαθύνσεις ἔχουν παρατηρηθῇ καὶ εἰς ἄλλας πρωίμους σφραγίδας⁷. Εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν, ὡς καὶ εἰς ἄλλας, αἱ ἐκβαθύνσεις ἀποτελοῦν ὀργανικὸν μέρος τοῦ σχεδίου.

1. Αἱ λοιπαὶ εἶναι αἱ ὑπ' ἀριθ. 742, 743, 744, 774 καὶ 775 τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 745, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, εὐρέθη εἰς τὸν οἰκισμὸν τῆς νησίδος. Ἀναλυτικῶς περὶ τῶν ἀνωτέρω σφραγίδων βλ. KENNA, CS, σ. 15 - 19.

2. KENNA, CS, σ. 16 κέ., εἰκ. 22 - 24.

3. KENNA, CS, σ. 19.

4. Ἡ ὅψις b τῆς CMS II 1, ἀριθ. 471 (KENNA, CS, εἰκ. 23) πρὸς τὴν Α' ὅψιν τῆς ἡμετέρας σφραγίδος.

5. Περὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. KENNA, CS, σ. 19. Ὁ Βρετανὸς εἰδικὸς πιστεύει ὅτι «Some of these seals, although associated with younger products, may themselves be survivors from an earlier seal usage, conserved by amuletic regard».

6. «Bandschlinge» κατὰ MATZ, ἑ.ἀ. σ. 12 κέ., ἀριθ. K 101, πίν. VI 15. Τὸ παράδειγμα τοῦτο ὁμοιάζει ἀρ-

κατὰ πρὸς τὸ ἡμέτερον, ὀλιγώτερον δὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. K 70, πίν. XI 4. Γενικῶς περὶ τοῦ μοτίβου βλ. αὐτόθι σ. 75. Πρβ. καὶ CMS II 1, ἀριθ. 68 καὶ 125 ἐκ τῶν τάφων τῆς Μεσαρᾶς.

7. Βλ. KEITH BRANIGAN, ἑ.ἀ. σ. 15 κέ., εἰκ. 4. Πρβ. τὴν σφραγίδα CMS II 1, ἀριθ. 471b, ἣν εἶδομεν ἀνωτέρω. Περὶ τοῦ θέματος τῶν ἐκβαθύνσεων βλ. KENNA, CS, σ. 17 καὶ σημ. 3, ἐνθα ἐκφράζεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἐνίοτε αἱ ἐκβαθύνσεις σημαίνουν ἴσως τὴν ἀκύρωσιν τῆς σφραγιστικῆς ἐπιφανείας ὥστε ἡ σφραγὶς νὰ χρησιμοποιηθῇ ὑπὸ ἄλλου ἰδιοκτήτου, χارασσομένης ταυτοχρόνως νέας σφραγιστικῆς ἐπιφανείας ἐπὶ τῆς ἐτέρας ἐπιπέδου ὅψεως τοῦ κυλίνδρου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀποκλείεται προκειμένου περὶ τοῦ ἡμετέρου παραδείγματος.

Β' Όψις (πίν. 44δ, ε). 'Η σφραγιστική επιφάνεια¹ φέρει κατά την περιφέρειαν λεπτά φυλλάδια άτρακτοειδῆ, τεταγμένα ἀνά ζεύγη εἰς σχῆμα λίαν ἀνοικτοῦ V. Τὸ κέντρον τῆς ἐπιφανείας εἶναι ἐλλιπές ἢ ἰσχυρῶς ἐφθαρμένον. Κατὰ μῆκος ἐκάστου φυλλαρίου ὑπάρχουν δύο ἐγκοπαί, ἀκριβῶς ὡς εἰς τὰ ὅμοια φύλλα τῆς ἐλεφαντίνης σφραγίδος ἐκ Μαραθοκεφάλου CMS II 1, ἀριθ. 222, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς ἐπηρεασθεῖσα ὑπὸ τῶν σφραγιστικῶν παραδόσεων τῆς βορείου ἀκτῆς². Παραλλαγαὶ τοῦ θέματος τούτου ἐμφανίζονται εἰς τὴν προανακτορικὴν σφραγιδογλυφίαν³, μεγάλην ὅμως ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὴν γενικὴν διάταξιν καὶ ἀρκετὴν ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας παρουσιάζει ἡ κυλινδρική ἐλεφαντίνη σφραγὶς τῆς Συλλογῆς Μεταξᾶ ὑπ' ἀριθ. 1189 (CMS IV, ἀριθ. 27a, ἐκ Καλῶν Λιμιώνων), χρονολογηθεῖσα εἰς τὴν Πρώτην Μεταβατικὴν Φάσιν.

IV) Μουσεῖον Ἀγ. Νικολάου, ἀριθ. εὗρετ. 3113 (πίν. 45α-γ). Σφραγιδόλιθος φακοειδὴς ἐκ βαθυπρασίνου κηλιδωτοῦ ἰάσπιδος, διαμ. 0.013-0.015 μ., πάχους 0.005 μ. Εὗρέθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος εἰς Μόχλον⁴ ἐντὸς τῶν χωμάτων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Seager. Εἰκονίζονται δύο ἰχθύες εἰς ἀντιθετικὴν διάταξιν. Μεταξὺ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἐνὸς καὶ τῆς οὐρᾶς τοῦ ἑτέρου ὑπάρχει τὸ σημεῖον X⁵. Οἱ ἰχθύες οὗτοι εἶναι ἴσως δελφίνες ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ τὸ χαρακτηριστικὸν σχῆμα τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ στόματος. Τὰ ραχιαῖα πτερύγια ἀπεδόθησαν κατὰ τρόπον τονισμένον.

Ἡ παράστασις τῶν ἀντιθετικῶν ἰχθύων, θέμα πλῆρες ὀρμητικῆς κινήσεως ἰσορροπούσης ἀρμονικῶς, εἶναι ἰδιαίτερος ἀγαπητὴ εἰς τὴν πρώιμον ὑστερομινωικὴν σφραγιδογλυφίαν ἀλλὰ καὶ ἐνωρίτερον⁶. Οἱ ἰχθύες τῆς ἡμετέρας σφραγίδος παρουσιάζουν μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς ἐκείνους τῆς σφραγίδος τῆς Συλλογῆς Kenna, CMS VII, ἀριθ. 138 καὶ περαιτέρω πρὸς τὸν μόνον ἰχθὺν τῆς σφραγίδος CMS VII, ἀριθ. 229. Ἀμφότεραι αἱ σφραγίδες χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΜ IB φάσιν, ἐνθα ἀνήκει ἀσφαλῶς καὶ ἡ σφραγὶς ἐκ Μόχλου.

V) Μουσεῖον Ἀγ. Νικολάου, ἀριθ. εὗρετ. 3296 (πίν. 45δ). Σφραγιδόλιθος κυλινδρικός πεπιεσμένος ἐκ βαθυερύθρου σαρδίου μετὰ κιτρίνων κηλίδων, πλάτ. 0.011 μ., μήκ. 0.014 μ., πάχ. 0.006 μ. Εὗρέθη τὸ 1972 ὑπὸ τοῦ γράφοντος κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν λακκοειδοῦς τάφου εἰς Ἐλούντα Μιραμπέλλου, ἀνήκοντος εἰς τὸ ἐκτεταμένον μετανεκτορικὸν καὶ μεταγενέστερον νεκροταφεῖον τὸ ὁποῖον ἡρευνήθη ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιο-

1. Τὸ σχέδιον τῆς ὄψεως ταύτης (πίν. 44ε), ἔργον τοῦ σχεδιαστοῦ τοῦ CMS V, ἀπεστάλη εὐγενῶς ὑπὸ τοῦ Dr. Ingo Pini, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλονται θερμαὶ εὐχαριστίαι.

2. Kenna, CS, σ. 25.

3. Πρβ. CMS II 1, ἀριθ. 52, 222 καὶ 228 ἐκ τῶν τάφων τῆς Μεσαρᾶς. Πρβ. καὶ ἀριθ. 450, ὡς καὶ CMS IV, ἀριθ. 38.

4. Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ, ἔ.ἀ. σ. 52. Βλ. ἀνωτέρω καὶ τὴν σφραγίδα III. Περὶ σφραγίδων ἐκ Μόχλου βλ. R. SEAGER, Explorations in the Island of Mochlos, σ. 91, 110· V.E.G. Kenna, The Cretan Talismanic Stone

in the Late Minoan Age (SIMA XXIV) 1969, σ. 13 κέ. (ἐφεξῆς Kenna, Talismanic Stone). Περὶ ἰχθύων, αὐτόθι σ. 27 καὶ σποράδην. Ἔτεραι δύο σφραγίδες (MM III καὶ YMI) εὗρέθησαν τυχαίως εἰς Μόχλον πρὸ δεκαετίας: H.M.C. HUGHES καὶ PETER WARREN, Κρητ. Χρον. 17, 1963, σ. 352-55, πίν. IH.

5. Πρβ. CMS IV, ἀριθ. 165: «talismanic mark of a cross».

6. Πρβ. CMS I, ἀριθ. 457, ἐκ Κρήτης· ἀριθ. 259, ἐκ Βαφειοῦ· CMS XII, ἀριθ. 190· CMS IV, ἀριθ. 169, 172, 176, 187 καὶ 193, ἐκ Κρήτης.

λογικῆς Σχολῆς¹. Ἡ σφραγὶς αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ἢ ὁποία ἀνευρίσκεται εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Ἑλούντας². Ἐπὶ τῆς τετραγωνικῆς σφραγιστικῆς ἐπιφανείας εἰκονίζεται ἐσχηματοποιημένη σηπία. Ἐκατέρωθεν ἀνὰ ἓν ζευγὸς ἀντωπῶν μηνίσκων. Εἰς τὸ βάθος δικτυωτόν. Ἡ παράστασις ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα³ πρὸς ἐκείνην τῆς ΥΜ ΙΑ σφραγίδος τῆς Συλλογῆς Μεταξᾶ, CMS IV, ἀριθ. 182.

VI) Μουσεῖον Ἀγ. Νικολάου, ἀριθ. εὐρετ. 2314 (πίν. 46γ, α, β). Σφραγιδόλιθος φακοειδὴς ἐκ φαιοπρασίνου στεατίτου, διαμ. 0.021 μ., πᾶχ. 0.008 μ. Εὐρέθη τὸ 1963 ὑπὸ τοῦ γράφοντος ἐντὸς λαξευτοῦ ΥΜ ΙΙΒ τάφου κατὰ θέσιν Φαρμακοκέφαλον τοῦ χωρίου Σκλάβοι Σητείας, ἔνθα ἐνετοπίσθη μέγα νεκροταφεῖον, δυστυχῶς ὑποστὰν ἐκτεταμένην σύλησιν. Ὁ παρὼν σφραγιδόλιθος εὐρέθη ἐντὸς τοῦ Τάφου Β ἐκ τῶν δύο ἐρευνηθέντων⁴.

Εἰκονίζεται ταῦρος πρὸς τὰ δεξιὰ (ἀριστερά). Ἡ κεφαλὴ τοῦ κύπτει πρὸς τὰ ὀπίσω μέχρι τοῦ ἐδάφους, προσαρμοζομένης τοιουτοτρόπως τῆς παραστάσεως εἰς τὸ κυκλικὸν πεδῖον τῆς σφραγίδος⁵. Ὑπεράνω τῆς ράχεως τοῦ ζώου σειρὰ στιγμῶν. Ἡ σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια εἶναι λίαν ἐφθαρμένη καὶ ἀποκεκρουμένη. Ἡ παράστασις εἶναι γενικῶς συνήθης εἰς τὴν νεοανακτορικὴν σφραγιδόγλυφίαν⁶.

VII) Μουσεῖον Ἀγ. Νικολάου, ἀριθ. εὐρετ. 2466 (πίν. 46δ, ε, ζ'). Σφραγιδόλιθος φακοειδὴς ἐκ πορτοκαλλόχρου σαρδίου μετ' ἐρυθρῶν κηλίδων, διαμ. 0.16 μ., πᾶχ. 0.008 μ. Εὐρέθη τὸ 1971 ὑπὸ τοῦ γράφοντος εἰς τὸν Τάφον ΙΙΙ τῆς συστάδος τῶν ὑπομινωικῶν -πρωτογεωμετρικῶν τάφων τῶν ἐρευνηθέντων κατὰ θέσιν Φατσῆ περιοχῆς Χαμαιζίου Σητείας, ἀνατολικῶς τοῦ Κάστρου τοῦ Λιόπετρου⁷.

Εἰκονίζεται πρόχους μόνωτος μετὰ μακρᾶς προχοῆς. Εἰς τὸ βάθος δικτυωτόν. Ζευγὸς μηνίσκων δεξιὰ (ἀριστερά), ἔνθα καὶ τμήμα τῆς σφραγιστικῆς ἐπιφανείας ἀποκεκρουμένον. Ἡ πρόχους παρουσιάζει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς ἐκείνην ἐπὶ τῆς σφραγίδος τῆς Συλλογῆς Hutchinson (CMS VIII, ἀριθ. 118), χρονολογουμένης κατὰ τὴν μεταβατικὴν φάσιν MM ΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ⁸.

1. Πρβ. HENRI VAN EFFENTERRE, *Nécropoles du Mirabello, Études Crétoises VIII*, 1948, σ. 7 κέ., πίν. XXVIII (χάρτης περιοχῆς). Πρβ. DESBOROUGH, *Protogeometric Pottery*, σ. 260. Last Mycenaean, σ. 169, 188 κέ. Ὁ παρὼν τάφος ἀνήκει εἰς τὴν ὑπεράνω τοῦ Σχίσματος Ἑλούντας συστάδα καὶ εἶναι προφανῶς ὁ ἀνατολικώτατος τάφος αὐτῆς.

2. Ἡ πρώτη εἶναι ἐκ μέλανος στεατίτου: VAN EFFENTERRE, ἔ.ἀ. σ. 41, 58, ἀριθ. 0122, πίν. XXXVII καὶ XLVII. Ἐπίσης, ἀριθμὸς σφραγίδων τῆς Συλλογῆς Μεταξᾶ φέρεται ὡς προερχόμενος ἐξ Ἑλούντας: CMS IV, ἀριθ. 132, 183, 256, 40 D. Ἐξ αὐτῶν ἡ ὑπ. ἀριθ. 183 ἔχει ποιὰν τινα γενικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἡμετέραν ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν. Πρβ. ἐπίσης KENNA, *Talismanic Stone*, σ. 15. KENNA, CS, σ. 97, ἀριθ. k 64, πίν. 4.

3. Πρβ. ἐπίσης καὶ ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, ΑΕ 1907, ἀριθ. 51, πίν. 7· ἀριθ. 81, πίν. 7· ἀριθ. 122, πίν. 8. Πρβ.

καὶ KENNA, CS, ἀριθ. 184 καὶ 216. Περὶ τοῦ θέματος ὡς συμβόλου βλ. KENNA, *Talismanic Stone*, σ. 27 καὶ σποράδην.

4. Κρητ. Χρον. 17, 1963, σ. 406· ΑΔ 19, 1964, Β'3, Χρονικά, σ. 442 κέ. PINI, ἔ.ἀ. σ. 94 (δὲν περιελήφθη αὐτόθι εἰς χάρτην 2).

5. Περὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. KENNA, *Festschrift Friedrich Matz*, 1962, σ. 12. Πρβ. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Μυκηναϊκὴ Σφραγιδόγλυφία*, 1966, σ. 51, 85 κέ.

6. Πρβ. CMS I, ἀριθ. 496, ἐκ Κρήτης.

7. Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ, ἔ.ἀ. σ. 45: ἐκ παραδρομῆς ἀναφέρεται τὸ σφραγιστικὸν θέμα τῆς ἀνωτέρω σφραγίδος V.

8. Ὑφίσταται ἐπίσης ποιὰ τις ὁμοιότης πρὸς τὴν MM σφραγίδα τοῦ Ashmolean, KENNA, CS, ἀριθ. 180. Περὶ τοῦ θέματος ὡς συμβόλου βλ. KENNA, *Talismanic Stone*, σ. 27 καὶ σποράδην, πίν. 2.

VIII) Μουσείον Ἀγ. Νικολάου, ἀριθ. εὗρετ. 2465. Δὲν ἀπεικονίζεται. Σφραγιδόλιθος φακοειδὴς ἐκ μελανοφαίου στεατίτου, διαμ. 0.20-0.22 μ., πᾶχ. 0.006 μ. Ἀνευρέθη μετὰ τοῦ ἀνωτέρω σφραγιδολίθου VII. Ἡ σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια εἶναι λίαν ἐφθαρμένη καὶ ἡ παράστασις ἀσαφής.

ΚΩΣΤ. ΔΑΒΑΡΑΣ

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΕΦΗΒΩΝ (VII)¹

- 1 -

I.G. II², 2089 στίχ. 1-28 + I.G. II², 2060 + 2155 + 2098 (=BCH LXXIII, 1949, σ. 351)

Ἐν BCH LXXIII, 1949, σ. 352, πραγματευόμενος τὴν συγκόλλησιν τῶν ἐνεπιγράφων τεμαχίων μαρμάρου ἐρμαϊκῆς στήλης (=E.M. 3637+8540+8479), ἐφ' ὧν αἱ ἐπιγραφαὶ ἐν I.G. II², 2060+2155+2089, ἐσημείωσα: «Il est fort vraisemblable que l'inscription ci-dessus constitue la partie inférieure de notre numéro II (=I.G. II², 2089). La forme des lettres, la nature et les dimensions de la stèle sont identiques. En outre la disposition des tribus confirme cette présomption». Κατόπιν προσφάτου ἀπασχολήσεώς μου καὶ πάλιν μετὰ τὸ θέμα τοῦτο, ἐπείσθην περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῶν ὥς ἄνω ὑπονοιῶν μου. Ἐπὶ τοῦ πίνακος 47 φαίνονται εἰς μὲν τὸ ἄνω μέρος τούτου τὰ τεμαχία E.M. 8472-75 (=I.G. II², 2089 ἀπὸ τοῦ στίχου 1-28), εἰς δὲ τὸ κάτω, καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν προηγουμένων, τὰ E.M. 3637+8540+8479 (=I.G. II², 2060+2155+2098=BCH LXXIII, 1949, σ. 351/2). Τὸ ἐλλεῖπον μεταξὺ των τμημάτων, ἐκ τοῦ μέσου περίπου τῆς ἐρμαϊκῆς στήλης, ὑπελογίσθη μετὰ σχετικὴν ἀκρίβειαν, καὶ τοῦτο, διότι ἡ στήλη στενοῦται πρὸς τὰ ἄνω.

Οὕτως, εἰς τὸ ἄνω τμήμα τοῦ πίνακος καὶ ἀπὸ τοῦ 21ου στίχου τῆς I.G. II², 2089 ἐπιγραφῆς ἄρχεται ἡ ἀναγραφὴ τῶν ἐφήβων τῆς Ἐρεχθεΐδος. Οὗτοι εἶναι 5 τὸν ἀριθμόν. Ἀπὸ τοὺς ἐφήβους τῆς Αἰ[γεΐδος] ἀσφαλῆς εἶναι ἡ ἀνάγνωσις μόνον τῶν τριῶν πρώτων γραμμάτων τοῦ πρώτου ἐφήβου. Τὸ ὕψος τοῦ ὑπὸ τῶν 8 τούτων στίχων καταλαμβανομένου χώρου εἶναι 0.10 μ., ἥτοι ἕκαστος στίχος ἐχρειάσθη ὕψος χώρου 0.01 μ. περίπου διὰ τὴν ἀναγραφὴν του. Τὰ ἐν συνεχείᾳ ὀνόματα τῶν λοιπῶν ἐφήβων τῆς Αἰ[γεΐδος] ἦσαν ἀναγεγραμμένα ἐπὶ τοῦ ἐλλείποντος κάτω μέρους τοῦ E.M. 8473.

Εἰς τὸ κάτω τμήμα τοῦ πίνακος, καὶ εἰς τὸ ἄνω δεξιὸν τῆς I στήλης ὀνομάτων, διεσώθησαν τὰ δύο τελευταῖα γράμματα ἀπὸ τοῦ πατρωνυμικοῦ τοῦ τελευταίου ἐφήβου τῆς [Ἀκαμαντίδος], ἐν συνεχείᾳ δὲ οἱ ἔφηβοι τῶν φυλῶν ἀπὸ τῆς [Ἀδριανίδος] μέχρι καὶ τῆς Αἰαντίδος. Οὕτως, ἡ [Ἀδριανίς] ἀντιπροσωπεύεται διὰ 4, ἡ [Οἶνη] διὰ 3, ἡ [Κεκρο]πίς διὰ 4, ἡ [Ἰπ]π[οθωντί]ς διὰ 4 καὶ ἡ Αἰαντίς διὰ 5 ἐφήβων. Οἱ ἔφηβοι τῶν δύο τελευταίων φυλῶν [Ἀντιοχίδος] καὶ [Ἀτταλίδος] ἀνεγράφησαν

1. I - ΑΔ 25, 1970, σ. 184 - 190. II - ΑΕ 1970, σ. 55 - 69. Τὰ V καὶ VI εἶναι εἰσέτι ὑπὸ ἐκτύπωσιν. 114 - 124. III - ΑΕ 1971, σ. 56 - 65. IV - ΑΕ 1972,

[Ἀντιοχίδος]
B - - - -
A - - - -

[Ἀτταλίδος]

[Ἐπέγγραφαι]

. ΦΑΝ. . . ν Γαλατικ[οῦ]
35 Ἀρτέμων Γαλακτικοῦ
Πῖος Σεκούνδου
Φῖ. Σωζομενός
Στάτιος Φιλέρως
Ἄνθος)
40 Καλανδίων Φάρου
Ὑμνος Λεωνίδου
Ἐπικτήτος)
Θεμίσων Ἐπικτήτου
Ἐπάγαθος)
45 Εἰ[τ]υχίδης)
Δάφ[ος] Ἐπικτήτου
Πολύκαρ[πο]ς Με - -
Πολυχρόνιος Μητρ
Δομέστιχος
50 Δωρίων Ἀραθηνέρεον
Μηνόδωρος Γαῖου
Γαῖος)
Σουλπίκιος Θάλαμος
Φιλέρως)
55 [Αβ]άσκαντος)
Ζ[ώπ]υρος Ἀβασκάντου
Ζή[ν]ων)
Κλ Εἰ[ρή]μερος
Ζώπυρο[ς] Ζ[ω]σίμου
60 Καλλίστρα[τος]))
Ἰάκυνθο[ς]))

εἰς τὴν στήλην II, ἀπὸ τοῦ ὕψους εἰς ὃ εὐρίσκεται ἡ Ἐρεχθίδης. Καὶ τὸ μὲν ὄνομα τῆς [Ἀντιοχίδος] δὲν διεσώθη, διότι τοῦτο ἦτο ἐγκεχαραγμένον δεξιώτερον, εἰς τὸ ἐλλεῖπον ἄνω τοῦ E.M. 3637, σφύζονται ὅμως ἀνὰ ἓν γράμμα εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ἐπομένων δύο στίχων, εἶναι δὲ ταῦτα τὸ πρῶτον γράμμα τοῦ ὀνόματος ἐκάστου τῶν δύο πρώτων ἐφήβων τῆς Ἀντιοχίδος. Εἶναι περίεργον, ὅτι τὰ γράμματα ταῦτα, ὄντα τόσον εὐανάγνωστα, δὲν ἔτυχον προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν ἐκδοτῶν τῆς ἐπιγραφῆς. Τὸ ἐλλεῖπον τμήμα τῆς ἐρμαϊκῆς στήλης, ἐφ' οὗ ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἐφήβου τῆς Αἰγείδος] μέχρι τοῦ προτελευταίου τῆς [Ἀκαμαντίδος], θὰ εἶχεν ὕψος ± 0.15 μ., ἥτοι θὰ ἔφερε ± 15 περίπου στίχους, ἥτοι ὀνόματα ἐφήβων 11 ($+2=13$). Ὁ ἀριθμὸς ἐφήβων τῶν φυλῶν τούτων ἐμφανίζεται περιορισμένος, διότι κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἀριθμὸν ἐκ τῶν ἄλλων φυλῶν (ἐκεῖ ἔνθα οὗτοι σφύζονται ἐν τῷ συνόλῳ των), ἐκάστη τούτων θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε κατὰ μέσον ὅρον 4 ἐφήβους. Θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὑπάρχουν μεταξὺ αὐτῶν καὶ φυλαί, αἵτινες παρ' οὐδενὸς ἐφήβου ἀντιπροσωπεύονται. Τὸ τοιοῦτον ἄλλωστε δὲν εἶναι σπάνιον. Ἐπὶ τῆς ἐν I.G. II², 2208 ἐπιγραφῆς (ἐκ τοῦ ἔτους 212/3 ἢ εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τοῦτο) λ.χ. οὐδεὶς ἐφηβος ἀναγράφεται ἐκ τῆς Αἰγείδος καὶ τῆς Ἀντιοχίδος, ἡ δὲ Ἀδριανὶς ἔχει ἓνα καὶ μόνον. Ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς μας κατὰ ταῦτα ἦσαν ἀναγεγραμμένα περίπου 50 ὀνόματα ἐφήβων, ἥτοι αὕτη εἶναι ἀπὸ τὰς περιεχοῦσας μικρὸν ἀριθμὸν ἐφήβων (ἡ ἐν I.G. II², 2208 ἔχει 40 μόνον).

Ὁ ἀριθμὸς [ἐπεγγράφων] εἶναι ηὐξημένος. Τὰ ὀνόματα 28 τούτων σφύζονται εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς στήλης II, ὅχι δὲ ὀλιγώτερα τῶν 10 θὰ ἦσαν ἀκόμη πρὸ αὐτῶν εἰς τὸ ἐλλεῖπον ἄνωθεν τούτων. Ἀλλ' ὁ κύριος ὄγκος ὀνομάτων τῶν ἐπεγγράφων εἶχεν ἀναγραφῇ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς στενῆς πλευρᾶς τῆς ἐρμαϊκῆς στήλης καὶ εἰς δύο στήλας. Ἐκ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἔχουν περισωθῇ τεμάχια, αἱ ἐπὶ τούτων δὲ ἐπιγραφαὶ ἔχουν δημοσιευθῇ ἐν I.G. II², 2089 b.f-o καὶ BCH ἔ.ἀ. σ. 352 κέ. καὶ AD 25, 1970, Μελέται, σ. 186 κέ.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἔχω νὰ σημειώσω, ὅτι

ἐν I.G. II², 2089 στίχ. 26 ἀντὶ Ζωσ[ίμου] δέον ὅπως ἀναγνωσθῇ Ζωπ[ύρου] (ἐνταῦθα στίχ. 6)

ἐν I.G. II², 2089 στίχ. 28 ἀντὶ Φλ̄- Ἀπ̄- --- δέον ὅπως ἀναγνωσθῇ Φλ̄- Αγ̄- -- (ἐνταῦθα στίχ. 8). Μετὰ τὸ Γ σφύζεται τὸ ἄνω μέρος καθέτου, ἴσως ἀπὸ τὸ ἀρίστερόν σκέλος ἐνὸς H.

- 2 -

I.G. II², 2170 καὶ 2179

Τὰ ἐνεπίγραφα τεμάχια μαρμάρου E. M. 3727 (=I.G. II², 2170) καὶ E.M. 8556 (=I.G. II², 2179) εἶναι τμήματα τῆς ἰδίας στήλης, ἀλλ' αἱ ἐπὶ τούτων ἐπιγραφαὶ ἐδημοσιεύθησαν κεχωρισμένως. Τοῦ πρώτου τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ Kirchner, τοῦ ἑτέρου ἤδη καὶ πρότερον ἐν I.G. III 1270. Ὁ παλαιότερον ἐκδώσας εἶχε παρατηρήσει, ὅτι τὸ E.M. 8556 ἦτο ὀπισθόγραφον καὶ ἐδημοσίευσε τὰ

κείμενα ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν του. Ὁ Kirchner ἀντιθέτως δὲν παρατήρησε τοῦτο προκειμένου περὶ τοῦ E.M. 3727, ἴσως ἐξ αἰτίας ἀκαταλλήλου θέσεώς του ἐν τῇ παλαιᾷ διατάξει τῶν λίθων ἐν τῷ Ἐπιγραφικῷ Μουσείῳ. Εἰς τοῦτο προφανῶς ὀφείλεται καὶ ἡ οὐχὶ ὀρθὴ παρατήρησις του a sinistra integrum, ἀφοῦ τοῦτο εἶναι πανταχόθεν ἐλλιπές. Ὅτι καὶ τὰ δύο ταῦτα τεμάχια μαρμάρου προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς στήλης, εἶναι ἐκτὸς ἀμφισβητήσεως· ἡ ποιότης τοῦ μαρμάρου, τὸ ὕψος τῶν τεμαχίων, τὸ σχῆμα καὶ αἱ μορφαὶ τῶν γραμμάτων εἶναι τὰ ἴδια καὶ εἰς τὰ δύο τεμάχια. Ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν αἱ ἐπιγραφαὶ φαίνεται νὰ ἐχαράχθησαν κατὰ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα. Ἀφοροῦν δὲ αὗται εἰς ἀναγραφὴν ὀνομάτων, διατεταγμένων εἰς δύο στήλας (πίναξ 48). Τὸ κείμενόν του ἔχει ὡς ἑξῆς:

	----- ρος Ἀχαρν	E -----
	----- θωνος Φυλάσι	-----
	[- - - - ὦ]νυμος Γαργήτι	-----
	[- - - Δ]ιονυσίου Συπα	-----
5	----- υμένους Ἀζηνι	Z -----
	----- ος Ζωσιμιανός	-----
	[- - Γαρ]γήτιος	-----
	[- - Διον]ύσιος Σφήτ	I Π -----
	----- ος Ἀλεξάν	ΔΗ -----
10	----- ρεύς	15 K -----
	-----	I -----
	-----	-----

Αἱ δύο στήλαι τῶν ὀνομάτων τούτων ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς δύο στήλας τῆς προσθίας πλευρᾶς τοῦ τεμαχίου μαρμάρου, ἐφ' οὗ ἡ ἐν I.G. II², 2179 ἐπιγραφή.

E.M. 4018 + 4077

Τμήμα ἐρμαϊκῆς στήλης λευκοῦ μαρμάρου, τὸ ἀπὸ τῆς ἐκφύσεως τοῦ αἰδοίου καὶ ἄνω μέχρι τοῦ λαιμοῦ (πίναξ 49). Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων, ὧν τὰ δύο φέρουσι κοινὸν ἀριθμὸν E.M. (4018). Εἶναι ἀκέραιον εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ ὀπίσω. Μέγιστον σφζόμενον ὕψ. 0.66, πλάτ. 0.66, πάχ. 0.28 μ. Εἰς τὸ ἄνω μέρος διασφύζονται μέρη ἐπταστίχου ἐπιγραφῆς, ἥτοι:

[ἀγαθῇ τύχη]
 [.....] ἄρχον[τος]
 [ὁ κοσμητῆς τῷ]ν ἐφήβω[ν]
 [. Κλαύδιος] Δημόστρ -
 5 [ατος Μελιτ]εὺς τὸν
 [παιδοτρίβην] τῶν ἐφή-
 βων M[. Αὐρ. Εὐ]καρπί-
 δην) Βερε[ν]ει[κ]ίδην

Ἐκαστος στίχος σύγκειται ἐκ 15 - 16 γραμμάτων, πλὴν τοῦ 3ου καὶ τοῦ 6ου. Καὶ διὰ μὲν τὸν ἕκτον τὸ ἐπὶ πλεόν γράμμα αἰτιολογεῖται ἀπὸ τὴν ὑπαρξιν δύο ἰῶτα ἐν τῷ συμπληρουμένῳ τμήματι, διὰ τὸν τρίτον ὅμως, ὅστις συμπληροῦται καλῶς, τὰ δύο ἐπὶ πλεόν γράμματα ξενίζουσιν, ἐκτὸς ἂν δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἄρθρον, διὰ μικροτέρων γραμμάτων, ἦτο προσγεγραμμένον εἰς τὸ τέλος τοῦ 2ου στίχου.

Στίχ. 6. Ἡ συμπλήρωσις τούτου φαίνεται ὀρθή· ἄλλη τυχόν, οἷον [ἄρχοντα] θὰ περιώριζε τὰ γράμματα τούτου εἰς 13 μόνον.

Ὁ [. Κλαύδιος] Δημόστρ/[ατος Μελιτ]εὺς ἀνήκει εἰς τὴν γνωστὴν ἐκ Μελίτης οἰκογένειαν περὶ ἧς ἐπραγματεύθη ὁ Ἡ. Καπετανόπουλος ἐν BCH XCII, 1968, σ. 493 - 518.

- 4 -

Εἰς I.G. II², 2219

Ἡ ἐπιγεγραμμένη πλευρὰ τῆς ὀρθογωνίου βάσεως, E.M. 1858, ἐφ' ἧς ἡ ἐν I.G. II², 2219 ἐπιγραφή, εἶναι, ὡς γνωστόν, πολὺ ἐφθαρμένη καὶ ἐλλιπής· ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀνάγνωσις καὶ συμπλήρωσις τοῦ κειμένου ἀποβαίνει δυσχερής. Προσφάτως συνεκολλήθησαν ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἐπιγεγραμμένα ἀπολεπίσματα τῆς ἐπιφανείας, ἅτινα συμπληρώνουν εἰς τινὰ σημεῖα τὸ κείμενον τῶν 4 πρώτων στίχων, ἦτοι: 1) μικρὸν τεμάχιον, ἄνευ ἀριθμοῦ E.M., μὲ τμήματα δύο γραμμάτων¹ ἐκ τοῦ 1ου καὶ ἰσάριθμα ἐκ τοῦ 2ου στίχου. 2) Δύο ἐπιμήκη τεμάχια, E.M. 4172+4133, ἀρμόζοντα εἰς τὸ ἄνω καὶ δεξιὸν ἄκρον, ἐφ' ὧν τὰ ἔσχατα γράμματα τῶν στίχων ἀπὸ τοῦ 2ου καὶ ἐξῆς. 3) Τὸ E.M. 4198, ἀριστερώτερον τῶν προηγουμένων, μὲ γράμματα ἐκ τῶν στίχων 2, 3 καὶ 4.

Ἡ ἀρχὴ κατὰ ταῦτα τῆς ἐπιγραφῆς θὰ ἀποκατασταθῇ μετὰ τὴν συγκόλλησιν καὶ τῶν τεμαχίων τούτων, ὡς

[Ἀγαθῇ τύ]XH[ι]
 [Τὸν] κοσμη[τ]ή[ν] τ[ε] ΩΝ [ἐφήβω]N ΦΛ. ←

1. Αἱ προσθήκαι ἀποδίδονται διὰ κεφαλαίων καὶ παχυτέρων γραμμάτων.

[Ἄ]π[ολ]λ[ών]ιον Α..... γ] ΥΜΝΑ
 [σί]αρχο[ν κ]αὶ ἀγω[νοθέτην τοῦ] Π[ερ]Ι
 5 [ἀλκῆ]ς ἀ[γῶ]νο[ς - - -]

Ἐπὶ τοῦ ἐν δεξιᾷ συγκολληθέντος τεμαχίου (Ε.Μ. 4172+4133) σώζονται αἱ καταλήξεις 4 εἰσέτι στίχων, γεγραμμένοι με μικρότερα ἢ οἱ προηγούμενοι στίχοι γράμματα --/ΙΩΝ/- -ΕΥΣ/- -ΑΣ/- -ΙΤΟΝ (πρβ. πίν. 50).

Ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς βάσεως ταύτης ἔχουν ἀποκολληθῇ τὰ Ε.Μ. 8030+4177 (=Ι.Γ. II², 2218=2260), ἅτινα ἐν ΑΕ 1950 - 51 συνέδεσα πρὸς τὴν στήλην Ε.Μ. 10037 (=Ι.Γ. II², 2243), ἀνήκουν ὅμως εἰς τὴν προκειμένην, ἐφ' ἧς συνεκολλήθησαν. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι χρονικῶς δὲν ἀπέχουν ἀπ' ἀλλήλων, παρουσιάζουν δὲ ὁμοιότητα γραμμάτων.

Τὸ ὄφελος ἐκ τῆς συγκολλήσεως τῶν νέων τεμαχίων εἶναι, ὅτι πλησιάζομεν πρὸς τὸ πλῆρες ὄνομα τοῦ κοσμητοῦ· ἐλλείπει εἰσέτι τὸ δημοτικόν του.

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ Θ. ΜΙΤΣΟΣ

ΚΡΑΝΟΣ «ΒΟΙΩΤΙΟΥΡΓΕΣ» ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

Ἡ ὑπαρξίς ἀρχαίου νεκροταφείου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἰππίου Κολωνοῦ ἦτο γνωστὴ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. Αἱ πρῶται ἔρευναι ὀφείλονται εἰς τὸν Κ. Κουρουνιώτην¹. Ἐκτοτε συστάδες τάφων ἀνεσκάφησαν εἰς περισσότερα σημεία², τὰ ὅποια ἀναφέρομεν εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης μελέτης, συμπληροῦντες οὕτω τοπογραφικῶς τὴν εἰκόνα ἐνὸς τῶν νεκροταφείων τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ σημαντικωτέρου πιθανῶς μετὰ τὸ «Δημόσιον Σῆμα».

Μεταξὺ τῶν ἐρευνηθέντων τάφων ἰδιαίτεραν σημασίαν παρουσιάζει ὁ δημοσιευόμενος, διὰ τὸ περιεχόμενόν του. Ἀνευρέθη ἐντὸς χάνδακος, διανοιγέντος κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Μαδύτου, ἔναντι τῆς οἰκίας ὑπ' ἀρ. 12, ἥτοι πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ πρὸς Κολωνὸν καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.500 μ. ἀπὸ τῶν Ἡρίων Πυλῶν (εἰκ. 1, ἀρ. 23). Τὸ γεγονός ὅτι ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ τάφου ἐν χαλκοῦν κράνος, σχήματος πετάσου, προσδίδει ἰδιαίτεραν σημασίαν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ προσφέρει τὴν δυνατότητα ἀναθεωρήσεως τῶν διατυπωθεισῶν ἀπόψεων διὰ τὴν ταύτισιν τοῦ σχήματος ἐνὸς κράνους, χαρακτηριστικοῦ διὰ τοὺς ἱππεῖς. Ἡ σπανιότης³ πραγματικῶν ὅπλων ἀπὸ τῆς κλασσικῆς περιόδου καὶ ἐντεῦθεν καθιστᾷ δύσκολον τὴν σύγκρισιν, διὰ τοῦτο θεωρεῖται ἰδιαίτερος εὐτυχής ἢ ἀνέυρεσις τοῦ δημοσιευομένου κράνους, τὸ ὅποιον κατατάσσεται χρονολογικῶς ὡς τὸ προγενέστερον τῆς κατηγορίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει.

Ὁ δημοσιευόμενος τάφος⁴ ἀνευρέθη εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς συγχρόνου ὁδοῦ. Εἶναι κιβωτιόσχημος, μὲ προσανατολισμὸν Β. - Ν., ἔχει κατασκευασθῆ διὰ τεσσάρων ὀρθίων ὀρθογωνίων πλακῶν, πάχους 0.15 μ., ἄδρομερῶς εἰργασμένων, αἱ ὅποιοι ἔβαινον ἐπὶ τῆς πλακὸς τοῦ δαπέδου, καὶ ἐκαλύπτετο μὲ δύο μαρμαρίνας πλάκας, ἄδρομερῶς εἰργασμένας καὶ αὐτάς. Ἐχει ἐσωτερικὰς διαστάσεις 2.08 μ. × 0.95 μ. καὶ ὕψος 1.05 μ. (εἰκ. 2).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ καλύμματος ὁ τάφος εὐρέθη κενὸς χωμάτων. Περιεῖχεν

1. Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, ΠΑΕ 1899, σ. 12. Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, Ἀνασκαφαὶ παρὰ τὸν Κολωνόν, ΠΑΑ 1899, σ. 33 - 34.

2. Βλ. κατωτέρω σ. 104. Γενικῶς περὶ τοῦ νεκροταφείου τούτου βλ. ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 8 κέ. Ἐπίσης βλ. D. KURTZ καὶ JOHN BOARDMAN, Greek Burial Customs, σ. 94 - 98.

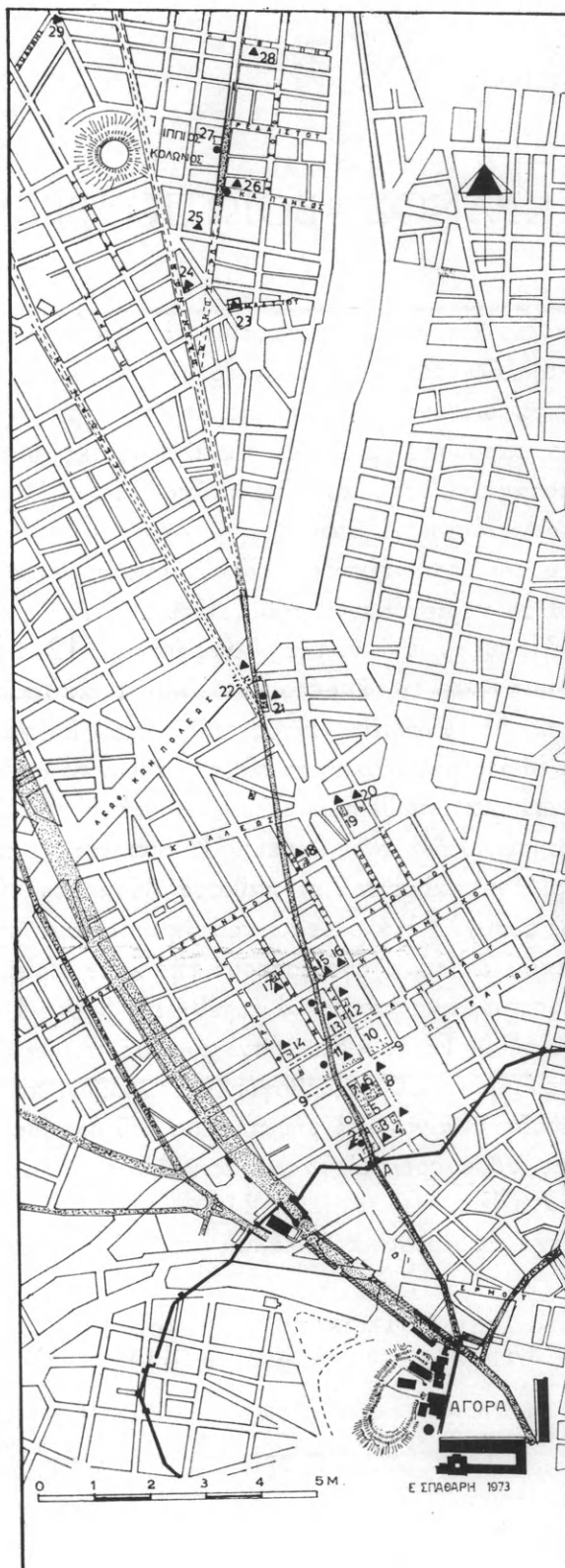
3. A. SNODGRASS, Arms and Armour of the Greeks, σ. 85 καὶ 125.

4. Εὐχαριστίαι ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύ-

της εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως κ. Γ. Δοντᾶν διὰ τὰς χρησίμους παρατηρήσεις του ὡς καὶ εἰς τὴν διευθύντριαν τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς κ. Μ. Οἰκονομίδου διὰ τὴν πρόθυμον βοήθειάν της. Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη ὑπὸ τὴν παρακολούθησιν τῆς κ. Φ. Δακορώνια, πτυχιούχου τῆς ἀρχαιολογίας, ἣ δὲ ἀποτύπωσις καὶ σχεδιάσις τοῦ ἀνευρεθέντος τάφου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κ. Ἡλίας Ἀνδρέου, πτυχιούχου τῆς ἀρχαιολογίας ἐπίσης.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Α. ΗΡΙΑΙ ΠΥΛΑΙ Λεωκορίου -
Διπύλου
Β. ΔΙΠΥΛΟΝ
Γ. ΙΕΡΑ ΠΥΛΗ
1. Διπύλου 8
 2. Ψαρομηλίγγου 9 - Καλογ.
Σαμουήλ
 3. Ψαρομηλίγγου 4
 4. Ψαρομηλίγγου - Κριεζή
 5. Ψαρομηλίγγου 6 - Καλογ.
Σαμουήλ
 6. Κριεζή 23-25
 7. Πειραιῶς 57
 8. Κριεζή - ἔργα ΟΑΠ
 9. Πειραιῶς - ἔργα ΥΔΡΕΞ
 10. Πειραιῶς ΙΚΑ
 11. Πειραιῶς 68
 12. Μυλλέρου 15-17
 13. Ἀγισιλάου - Μυλλέρου -
Κεραμεικοῦ - Μαραθῶνος
 14. Ἀγισιλάου - Θερμοπυλῶν
 15. Μυλλέρου - Κεραμεικοῦ
 16. Μυλλέρου
 17. Λεωνίδου - Μαραθῶνος
 18. Μ. Ἀλεξάνδρου - Γιατράκου
 19. Ἀχιλλέως - Ἰάσονος
 20. Ἀχιλλέως - Κολωνοῦ
 21. Λένορμαν 28
 22. Λ. Κων/πόλεως - Λένορμαν -
Ἐλευσινίων
 23. Μαδύτου
 24. Μύλων 6 - Ἰωαννίνων
 25. Ἀδριανουπόλεως - Β. Ἡπείρου
 26. Καπανέως - Β. Ἡπείρου
 27. Β. Ἡπείρου 49
 28. Β. Ἡπείρου - Ξανθίπτης
 29. Δωδώνης - Ξανθίπτης
- ▲ ΤΑΦΑΙ
• Ἴχνη ἀρχαίας ὁδοῦ

Εἰκ. 1. Τοπογραφικὸν διάγραμμα. Νεκροταφεῖον Ἡρίων Πυλῶν - Κολωνοῦ.

μίαν ταφήν κατὰ χώραν, ἄθικτον κατὰ τὰ φαινόμενα (εἰκ. 3, πίν. 51). Ὁ νεκρὸς ἦτο θαμμένος ἐκτάδην, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. καὶ τὰς χεῖρας κατὰ μῆκος τοῦ σώματος· τὸ κρανίον, πεσμένον πλαγίως, εὗρίσκετο εἰς τὸ ὕψος τῶν δεξιῶν πλευρῶν. Παρὰ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ τάφου καὶ ἐπὶ τῶν ποδῶν τοῦ νεκροῦ ἔκειτο τὸ χάλκινον κράνος του, τὸ σημαντικώτερον ἀντικείμενον ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ τάφου. Πλησίον τῆς ἀριστερᾶς κνήμης τοῦ νεκροῦ εὗρέθη ἐν ἀλάβαστρον. Ἐπὶ τοῦ θώρακος ἔκειτο τὸ ἐκ σιδήρου ξίφος του. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ θώρακος καὶ τῆς λεκάνης εὗρέθησαν ὀλίγα χαλκᾶ ἀντικείμενα, ἐξαρτήματα πιθανῶς τῆς ἀποσυντεθείσης στολῆς τοῦ νεκροῦ, ἦτοι τέσσαρα δισκάρια, εἰς μεγαλύτερος δίσκος, τέσσαρες τροχίσκοι καὶ τέσσαρα ἀντικείμενα σχήματος πλαισίου κύβου ὡς καὶ ἐν ὀστείνῳ ἀντικείμενον μὲ δύο ὁπὰς. Εὗρέθη ἐπίσης μία σιδηρᾶ στλεγγίς εἰς θραύσματα. Παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ τάφου ἔκειτο καὶ δεύτερον ἀλάβαστρον.

ΚΡΑΝΟΣ

Τὸ κράνος διετηρήθη ἀκέραιον σχεδόν, ἐξαιρέσει μικροῦ τμήματος τῆς στεφάνης, τὸ ὅποιον συνεκολλήθη. Μικρὸς ἀριθμὸς ρηγματῶν σημειοῦται εἰς ὀλίγα σημεῖα τοῦ ἐπικράνου καὶ τῆς κορυφῆς. Ἡ ἐπιφάνειά του παρουσιάζει ὀξειδῶσιν. Μεγ. διάμετρος 0.38 μ., ἐλαχ. διάμ. 0.25 μ., ἐσωτερ. διάμ. 0.202 μ., πλάτος γείσου 0.082 μ., ὕψος 0.25 μ.

Ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ὀρειχαλκίνου ἐλάσματος, πάχ. 0.0011 μ., τὸ ὅποιον ὁ κρανοποιὸς διεμόρφωσε διὰ σφυρηλατήσεως¹ εἰς σχῆμα πετάσου (πίν. 52α-β, 53α-β). Ἡ κορυφή τοῦ κράνους μετὰ τοῦ ἐπικράνου διαγράφουν σχῆμα ἡμισφαιρικόν, τὸ γεῖσον κάτωθεν τοῦ ἐξάρματος τοῦ ἐπικράνου κάμπτεται ὀριζοντίως, ἐνῶ εἰς τὸ σημεῖον τῶν παρηίων σχηματίζει κάθετον αὐλακα δι' ἐλαφρᾶς κάμψεως αὐτοῦ πρὸς τὰ ἔσω. Ὅλον τὸ μῆκος τῆς στεφάνης διήκει πυκνὴ σειρὰ ὀπῶν πρὸς στερέωσιν τοῦ πιλήματος. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ γείσου καὶ κατὰ τὴν γένεσιν ἑκατέρας τῶν πλευρικῶν αὐλακώσεων του ἔχει ἐπικολληθῆ ἀνά ἓν ἔλασμα, σχήματος διχάλας, χρησιμεῖον διὰ τὴν πρόσδεσιν τοῦ ὑποσαγωνιαίου δεσμοῦ. Τὸ σχῆμα τοῦ γείσου δεικνύει ὅτι μιμεῖται μαλακὸν ὕλικόν, πῖλημα². Τὸ περιγραφέν κράνος, καλλίγραμμον, δημιουργεῖ τὴν αἴσθησιν πλαστικότητος καὶ στρογγυλότητος· ἡ παντελὴς ἔλλειψις διακοσμήσεως δὲν μειώνει τὴν σημασίαν του. Ἡ ἐργασία εἶναι ἐπιμεμελημένη καὶ τὸ σχῆμα τοῦ λιτόν.

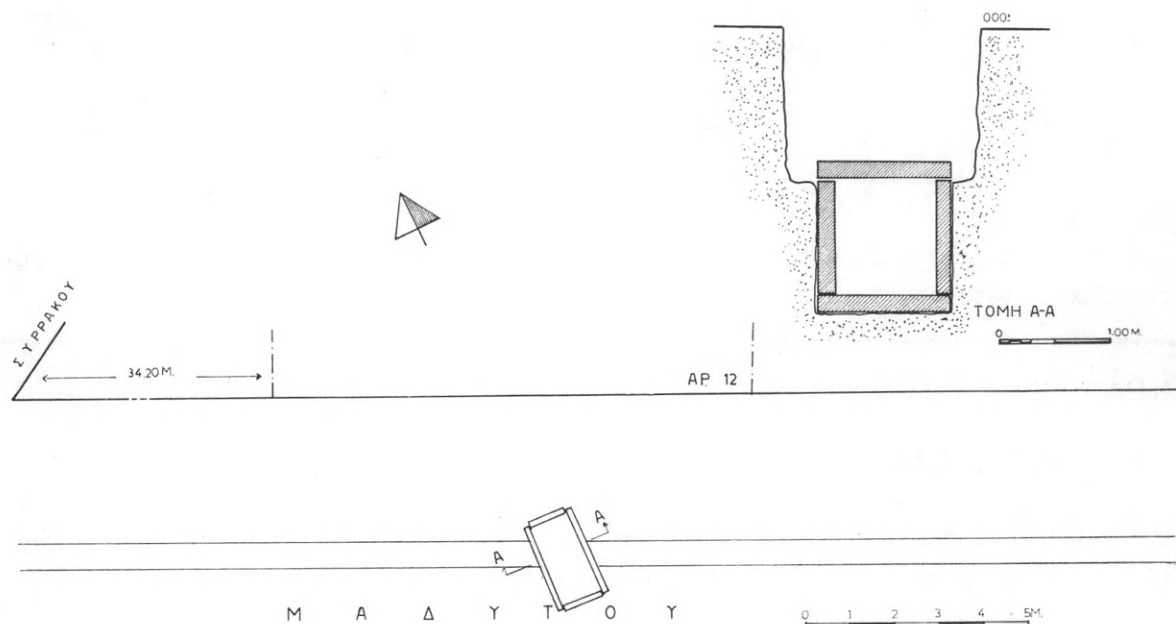
Διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἡμισφαιρικοῦ κράνους μὲ τὸ εὐρύ

1. Ἡ μέθοδος αὕτη, παναρχαία, ἐσυνεχίσθη καὶ μετὰ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς τεχνικῆς τῶν χυτῶν, δι' ἀντικείμενα ἀπλῶν σχημάτων. Κατὰ τὴν σφυρηλάτησιν ἐχρησιμοποιοῦντο ξύλινοι τύποι, ἐπετυγχάνετο δὲ ὁμοιομορφία πάρχους, βλ. σχετικῶς: D. KENT HILL, *The Technique of Greek Metal Vases and its bearing on Vase Forms*, AJA 51, 1947, σ. 248 - 256.

Κρανοποιδὸν εἰς τὸ ἐργαστήριόν του παριστᾷ τὸ ἐσωτερικὸν κύλικος εἰς Ὁξφόρδην: CVA, III, I, πίν. 2, 8.

2. Εἰς τὴν Βοιωτίαν ὑπῆρχε παράδοσις καλῶν καλυμάτων κεφαλῆς, βλ. ΗΣΥΧΙΟΣ: *κνη Βοιωτία ἐγένοντο γὰρ διάφοροι, ἀλλ' αἱ ἐν Βοιωτίᾳ καλαὶ κνηαῖ, ὥς οἱ κατ' ἀγρόν ἐφόρουν*.

γεῖσον, ὡς εἶναι τὸ δημοσιευόμενον, διευπλώθησαν πολλαὶ ἀπόψεις. Ὁ Studniczka¹ ἐξέλαβεν αὐτὸ ὡς θεσσαλικόν· ἐσφαλμένως ἐχαρακτηρίσθη ὡς περσικὸς πῖλος². Ἀπόπειρα ἐγένετο ἐπίσης διὰ τὴν ταύτισίν του πρὸς τὸ ἰλλυρικόν³. Ἐπιτυχεστέρα ὁπωσδή-

Εἰκ. 2. Ὁ τάφος τῆς ὁδοῦ Μαδύτου.

ποτε ὑπῆρξεν ἡ ταύτισίς του πρὸς τὸ «βοιωτιουργές»⁴, ἡ ὁποία ἐγένετο ὑπὸ τοῦ A. Rumpf. Οὗτος ἀπέδειξεν ἐπίσης ὅτι τὸ σχῆμά του εἶναι διάφορον τοῦ πῖλου⁵ καὶ τῆς

1. F. STUDNICZKA, Die Sarkophage von Sidon (Verhandlungen der 42 Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Wien), Leipzig 1894, σ. 87, σημ. 11. Ἐπίσης O. HAMDY - BEY καὶ TH. REINACH, Une nécropole royale à Sidon, 1892, σ. 288.

2. C. S. PONGER, Katalog der griechischen und römischen Skulptur... im Allard Pierson Museum zu Amsterdam, 1942, σ. 79, 83.

3. D. SERGEJEVSKI, Festschrift R. Egger, 2, 1953, σ. 36 κέ., ὅστις ὅμως ἀγνοεῖ τὸ σχετικὸν ὕλικόν καὶ τὴν βασικὴν μελέτην τοῦ A. RUMPF, βλ. κατωτέρω σημ. 4.

4. A. RUMPF, Κράνος Βοιωτιουργές, Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften (Phil. Hist. Klasse), 1943, ἀρ. 8, σ. 3 κέ.

Τὸν Rumpf ἀκολουθοῦν καὶ οἱ P.M. FRASER - T. RÖNNE ἐν Boeotian and West Greek Tombstones, 1957, σ. 66 κέ. Ἡδὲ ὁ W. DEONNA χαρακτηρίζει ὡς βοιωτικὰ τὰ κράνη τῶν βοιωτικῶν μνημείων πρβ. RA, 1908, I, σ. 201 κέ.

5. RUMPF, Κράνος Βοιωτιουργές, σ. 3 - 5. Περὶ τοῦ πῖλου γενικῶς, βλ. J. K. ANDERSON, Military Theory and Practice in the Ages of Xenophon, 1970, σ. 29 κέ.

μακεδονικῆς καυσίας¹, πρὸς τὰ ὅποια κατὰ τὸ παρελθὸν συνεχέετο. Ἡ ἐρμηνεία χωρίου εἰς τὸ «Περὶ Ἰππικῆς» τοῦ Ξενοφῶντος², ὡς καὶ ἄλλων φιλολογικῶν μαρτυριῶν³ ὠδήγησαν κυρίως εἰς τὴν ταύτισιν αὐτὴν. Πράγματι δὲ τὸ ἀποδιδόμενον σχῆμα, μὲ τὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον καὶ τὸ εὐρύ, ἐπικλινές γεῖσον, προστατεύει τὸ πρόσωπον καὶ τὸν ἀχένα ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐπιτρέπει τὴν καλὴν ὁρατότητα (πίν. 54α). Ἐσχάτως ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ V. v. Gräve⁴, ὅτι τὸ ἡμισφαιρικὸν κράνος μὲ τὸ εὐρὺ γεῖσον ἔχει βορειοελλαδικὴν καὶ δὴ θεσσαλικὴν τὴν καταγωγὴν, ἐκεῖθεν δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐξαπλοῦται εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὑφιστάμενον τροποποιήσεις εἰς τὸ σχῆμά του ὡς καὶ ἄλλας ἐξελίξεις, ἐπίσης ὅτι τοῦτο ἀνῆκεν εἰς τὸν μακεδονικὸν ἐξοπλισμὸν. Τὴν θεωρίαν τοῦ αὐτοῦ V. v. Gräve στηρίζει κυρίως εἰς τὴν ἄποψιν, ὅτι οὐδεμία τῶν βοιωτικῶν παραστάσεων εἶναι παλαιότερα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ἐνῶ ἀμφιβάλλει διὰ τὴν ταύτισιν τοῦ παρισταμένου σχήματος εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Rumpf ὑποδειχθέντα ἄττικα μνημεῖα, λόγῳ τῆς κακῆς διατηρήσεως αὐτῶν· ἐπίσης δίδει μεγάλην σημασίαν εἰς μνημεῖα τῆς Β. Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς, τὰ ὅποια ὅμως σημειωτέον εἶναι μεταγενέστερα, συμπεραίνει δὲ ὅτι αἱ παλαιότεραι ἀπεικονίσεις τοῦ σχήματος τούτου εὐρίσκονται μόνον ἐπὶ τῶν θεσσαλικῶν νομισμάτων τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Μία σύντομος ἀπαρίθμησης τῶν ὑπαρχόντων μνημείων κρίνεται σκόπιμος διὰ τὴν τυπολογικὴν καὶ χρονολογικὴν κατάρταξιν τοῦ σχήματος τοῦ κράνους, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀναθεώρησις τῶν διατυπωθεισῶν ἀπόψεων. Ἄν καὶ τὸ ὑπάρχον ὕλικόν εἶναι μᾶλλον περιορισμένον, δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν διὰ χρονικὸν διάστημα 300 ἐτῶν περίπου τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὰς τροποποιήσεις, τὰς ὁποίας ὑπέστη τὸ ἀρχικὸν σχῆμα τοῦ μελετωμένου κράνους.

Ἀναφέρομεν ἐν πρώτοις ὀλίγα μνημεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀπεικόνισις τοῦ εἶναι ἀβεβαία. Ἀναγνωρίζεται εἰς νόμισμα τῶν Περραιβῶν⁵ τῆς Θεσσαλίας, μὲ παράστασιν ἱππέως πρὸς τὰ ἀριστερά, τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Εἰς τὸ πρῶμον αὐτὸ στάδιον τῆς ἐξελιξεώς του ἐμφανίζεται εἰς ἀγγεῖα σύγχρονα τῆς δραστηριότητος τοῦ Μίκωνος⁶. Ἐπίσης ἀναγνωρίζεται εἰς παραστάσεις βοιωτικῶν ἀγγείων⁷.

1. F. WINTER, Der Alexandersarkophag aus Sidon, 1912, σ. 13. E. WUESCHER - BECCHI, Petasus e causia, *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma* 32, 1904, σ. 93 κέ. RUMPF, ἔ.δ. σ. 10.

Περὶ τοῦ σχήματος τῆς καυσίας, βλ. STUDNICZKA, *Kriegergräber*, σ. 29, σημ. 83 καὶ *JdI* 38/39, 1923 - 24 σ. 72. RE XI, σ. 89 κέ., καυσία (A. V. NETOLICZKA).

2. ΞΕΝΟΦΩΝ, Περὶ Ἰππικῆς XII, 3, κράνος γε μὴν κράτιστον εἶναι νομίζομεν τὸ Βοιωτιουργές· τοῦτο γὰρ αὐ στεγάζει μάλιστα πάντα τὰ ὑπερέχοντα τοῦ θώρακος, ὁρᾶν δὲ οὐ κωλύει.

3. Ὁ ΑΙΛΙΑΝΟΣ ἀναφέρει ὅτι καὶ ὁ Ξενοφῶν ἐφόρει τοιοῦτου εἶδους κράνος, *Varia Historia*, III, 24: Λέγεται οὖν ὁ τοῦ Γρύλλου τὴν μὲν ἀσπίδα Ἀργολικὴν ἔχειν, τὸν δὲ θώρακα Ἀττικόν, τὸ δὲ κράνος Βοιωτιουργές, τὸν δὲ ἵππον Ἐπιδάυριον.

Ὁ ΠΟΛΥΒΙΟΣ περιλαμβάνει εἰς τὸ λεξικόν του, Ὀνο-

μαστικὸν I, 149, τὴν ὀνομασίαν Βοιώτῃαι κυνέαι.

Ὁ ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ, *Historia Plantarum* III, 9, 8 χρησιμοποιεῖ τὴν αὐτὴν ὀνομασίαν διὰ παρομοίωσιν τῆς κορυφῆς τῆς ἐλάτης πρὸς τὸ βοιωτικὸν κράνος. Βλ. ἐπίσης G. SENN, K. SCHEFOLD, *Der boiotische Helm und die griechische Tanne*, *RM* 57, 1942, σ. 251 - 53.

4. V. v. GRÄVE, *Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt*, *Istanbuler Forschungen* 28, 1970, σ. 87 - 90 καὶ 151, σημ. 134. Ὡς μακεδονικὸν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ P. COUISSIN, *Les institutions militaires et navales*, σ. 76 κέ.

5. Weber Coll. ἀρ. 2888 (ἐμπροσθία ὕψις), πίν. III. Ἀλλαχοῦ εἰκονίζεται ὡς πέτασος.

6. D. V. BOTHMER, *Amajons in Greek Art*, πίν. LXXIV, ἀρ. 4, κρατὴρ Νεαπόλεως ἀρ. 2421.

7. P. WOLTERS - G. BRUNS, *Das Kabirenheiligtum bei Theben*, σ. 123, πίν. 19, 7 καὶ σ. 132, πίν. 34, 1.

Μετὰ βεβαιότητος πάντως ἀπαντᾶται εἰς τὸ ἀ' ἡμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ κράνους μὲ τὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον καὶ τὸ εὐρὺ κυρτούμενον γεῖσον, πτυχούμενον ἄνωθεν τοῦ σημείου τῶν ὠτων. Εἰς τὴν ὁμάδα αὐτὴν κατατάσσεται τὸ χαλκοῦν κράνος τῆς ὁδοῦ Μαδύτου. Ἀνάλογον κράνος πιστεύομεν ὅτι ἀναγνωρίζομεν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Κεραμεικοῦ εἰς θραύσματα, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ τάφου h.S.3¹. Ἐπίσης εἰκονίζεται εἰς νομίσματα τῆς Φαρσάλου², μὲ παράστασιν ἱππέως ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψεως, εἰς νομίσματα ἐκ Πελλήνης³ τῆς Θεσσαλίας καὶ εἰς ἀργυροῦς στατήρας τοῦ Ἀλεξάνδρου τῶν Φερῶν⁴. Εἰς ἀττικὰ ἀνάγλυφα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν εἰκονίζονται ἱππεῖς μὲ τὸ κράνος αὐτό: εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 2744⁵ ἀνάγλυφον τῶν πεσόντων τῷ 394 π.Χ., τὸ ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἀρ. 2813⁶, τὸ ὑπ' ἀρ. 1493⁷ ἀνάγλυφον καὶ μίαν ἐπιτύμβιον λήκυθον ἀρ. 2586⁸ (πίν. 54β). Κράνος παρόμοιον πρὸς τὰ προηγούμενα ἀναγνωρίζομεν καὶ εἰς ἓν ἀττικὸν ὑστεροκλασσικὸν ἀνάγλυφον, ἰδιωτικῆς συλλογῆς εἰς Νέαν Ὑόρκην⁹ μὲ παράστασιν ἐφίππου νέου καὶ παιδός, διακρινομένου κατὰ τὸ ἡμισυ ὀπισθεν δένδρου καὶ κομίζοντος εἰς τὸν νέον πολεμιστὴν τὰ ὅπλα αὐτοῦ: τὴν ἀσπίδα, τὸ δόρυ καὶ τὸ κράνος¹⁰, τὸ ὁποῖον καὶ φορεῖ. Εἰς αὐτὴν τὴν ὁμάδα κατατάσσεται πιθανῶς τὸ κράνος τοῦ ἐφίππου πολεμιστοῦ, τοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου τοῦ Μουσείου Worsleyanum¹¹.

Ὁ τύπος τοῦ κράνους ἀλλάσσει περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Αἱ πλευρικαὶ πτυχώσεις αὐξάνονται ἀπὸ μιᾶς εἰς δύο, τὸ γεῖσον κυρτοῦται περισσότερον. Τὴν ἀλλαγὴν αὐ-

1. Ὁ τάφος ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κυρίου Vierneisel, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ διὰ τὰς παρασχεθείσας πληροφορίες — ὡς χρονολόγησις τοῦ περιεχομένου του προτείνεται ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Τὰ λοιπὰ κτερίσματα τοῦ τάφου ἦσαν λεκανὶς ἄνευ τοῦ καλύμματός της καὶ τὸ κάλυμμα ἐτέρας, ἀμφοτέρων κοσμουμένων διὰ μελανῶν ταινιῶν. Διὰ τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλω εὐχαριστίας εἰς τὸν καθηγητὴν κύριον F. Willemsen. Εὐχαριστίαι ἐκφράζονται ἐπίσης εἰς τὴν ἀρχαιολόγον δίδα U. Knigge.

2. Εἰς τὰ περισσότερα δὲν διακρίνεται καλῶς. BMC, Thessaly, σ. 44 κέ. πίν. 9, 13, 15 - 18. GROSE, Maclean Coll. 2, πίν. 175, 14, 18 - 20. WEBER, Coll., πίν. 112, 2909 - 11, 2913 - 15. Sylloge, Copenhagen, Thessaly, πίν. 5, 224, 226 - 7, 229 - 33. K. REGLING, Die antike Münze als Kunstwerk, πίν. 39, 805.

3. BMC, Thessaly, πίν. VIII, ἀρ. 4, 5, 6.

4. BMC, Thessaly, πίν. X, II. WEBER, Coll., πίν. 112, 2922. REGLING, ἔ.ἀ. πίν. 33, 692. Βλ. ἐπίσης W. SCHWABACHER, Fornvännan 43, 1948, σ. 28, σημ. 32.

5. I. G. II², 5521. — A. BRÜCKNER, AM 35, 1910, σ. 219 κέ., πίν. 11, 12. H. K. SÜSSEROTT, Griechische Plastik des 4. Jahrhunderts vor Christus, πίν. 2, 2.

6. CONZE 1159. SVORONOS, Ath. Nat. Mus., πίν. 214. RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 12, εἰκ. 8. FRASER - RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 67, σημ. 10. GRÄVE, ἔ.ἀ. σ. 88, σημ. 39.

7. SVORONOS, ἔ.ἀ. πίν. 79. RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 13, σημ. 4, εἰκ. 10. FRASER - RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 67, σημ. 10.

8. B. SCHMALZ, Untersuchungen zu den attischen Marmorlekythen, 1970, σ. 144, A270. Ἡ ὑπόδειξις τῆς ληκύθου ὀφείλεται εἰς τὴν ἀρχαιολόγον δ. Ἐλιάναν Ραυτοπούλου.

9. D. V. BOTHMER, Ancient Art from New York Private Collections, 1961, σ. 26 - 27, πίν. 34, ἀρ. 109.

Τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλω εἰς τὸν Ἐφορον Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Ζαφειρόπουλον, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐκφράζονται θερμαὶ εὐχαριστίαι.

10. Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ D. V. Bothmer τὸ κράνος χαρακτηρίζεται ὡς θρακικόν. Περὶ τοῦ θρακικοῦ κράνου βλ. B. SCHRÖBER, Thrakische Helme, JdI 27, 1912, σ. 317 κέ.

Τὸ ὀνομαζόμενον ὅμως θρακικὸν κράνος εἶναι κράνος πεζῶν: Πρβ. V. v. GRÄVE, ἔ.ἀ. σ. 91. Ἐπίσης τὸ παριστάμενον σχῆμα πλησιάζει περισσότερον πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ μελετωμένου κράνου, παρὰ πρὸς τὸ θρακικόν, τὸ ὁποῖον συνήθως παρίσταται μὲ πρόσθετα στοιχεῖα, παρραναθίδας, ἑλικας κλπ.

11. A. MICHAELIS, Ancient Marbles in Great Britain, σ. 234, ἀρ. 53. CONZE, 1162 (I.G. II², 5574). RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 12, εἰκ. 9. FRASER - RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 67, σημ. 10. GRÄVE, ἔ.ἀ. σ. 88, σημ. 39.

τὴν παρακολουθοῦμεν εἰς τὴν Ἀττικὴν μὲ τὴν λουτροφόρον τῆς Μουσειακῆς Συλλογῆς τῶν Ἀθηνῶν¹ τῆς ὁδοῦ Ἀρεως 3, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἰκονίζεται σκηνὴ μάχης, ὃ δὲ νεκρὸς παρίσταται ἔφιππος μὲ τὸ κράνος του. Τὸν αὐτὸν τύπον κράνου συναντῶμεν εἰς δύο ἱππεῖς τῆς σαρκοφάγου τῆς ὀνομαζομένης τοῦ Ἀλεξάνδρου², εἰς τὸ μωσαϊκὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου³ καὶ εἰς μαρμαρίνην κεφαλὴν προερχομένην ἐξ ἀναγλύφου, τὴν ὑπ' ἀρ. 422016 τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου⁴. Νομίσματα τῆς Κορίνθου⁵ καὶ τῆς Λαρίσης⁶ ἀπεικονίζουν ἐπίσης αὐτὸν τὸν τύπον κράνου.

Εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους τὸ κράνος τοῦτο ἦτο εὐρέως διαδεδομένον εἰς τὴν Βοιωτίαν, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα εὕρισκομεν εἰς τὰ Μουσεία τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Τανάγρας. Εἶναι δὲ ταῦτα τρία ὀρθογώνια βάθρα μὲ πλαστικὴν δῆλωσιν κράνου⁷, τρία ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα μὲ παράστασιν ἱππέως⁸, τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίου στήλης, σχήματος θριγκοῦ, μὲ ἀπεικόνισιν κράνου⁹ καὶ λίθινα ὁμοιώματα κράνου μὲ προεξοχὴν δι' ἐνθεσίν των εἰς βάθρον¹⁰. Παρόμοιον ὁμοίωμα κράνου ἐξ ἀσβεστολίθου, προερχόμενον ἐκ Μέμφιδος, εὕρίσκεται εἰς τὸ Allard Pierson Μουσεῖον τοῦ Ἀμστερνταμ¹¹. Τὸ ἡμισφαιρικὸν κράνος μὲ εὐρὺ καὶ κυρτούμενον γεῖσον εἶχε καθιερωθῇ προφανῶς ὡς τύπος κράνου τῶν ἱππέων εἰς τὰ στρατεύματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων. Εἰς αὐτὴν τὴν περίοδον χρο-

1. Γ. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ, AAA 1969, σ. 31 - 32, εἰκ. 3. ΑΔ 25, 1970, Β' Χρονικά, σ. 78, πίν. 64β.

2. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, τῆς παριστάσεως μάχης, εἰς ἱππεὺς δεξιὰ καὶ εἰς εἰς τὸ μέσον: D. HAMDY-BEY καὶ Th. REINACH, Une nécropole royale à Sidon, 1892/96, πίν. 30, 33 (9, 13). F. WINTER, Der Alexandersarkophag aus Sidon, 1912, πίν. 2, 4. RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 14 κέ., εἰκ. 12 - 13. FRASER-RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 67. K. SCHEFOLD, Der Alexander-Sarkophag, 1968, πίν. 48, 50, 51, 55, 67 καὶ 70. V.V. GRAVE, Alexander-sarkophag, πίν. 24 - 25, 28, 29, 31, 50₁, 53₁, 55₁.

3. Ὁ πολεμιστὴς ἀριστερὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου: F. WINTER, Der Alexander Mosaik aus Pompeji, 1909. E. PFUHL, MuZ, εἰκ. 648. RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 14, εἰκ. 11. FRASER-RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 67, σημ. 11. B. ANDRESE, Opus nobile, Heft 14, Alexander Mosaik, πίν. 2, 6.

4. G.M.A. RICHTER, Cat. Greek Sculpture Metropolitan Museum, 1954, σ. 141, ἀρ. 140, πίν. 102, FRASER-RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 67.

5. D. E. RAVEL, Les poulains de Corinthe II, 1948, πίν. 64, 1040 A - C· πρβ. JNG 15, 1965, σ. 9.

6. E. ROGERS, The Copper Coinage of Thessaly, 1932, σ. 95 - 96, εἰκ. 137 - 139.

7. Μουσεῖον Θηβῶν ἀρ. 1962 (ἐκ Θεσπιῶν), ὀρθογώνιον βάθρον μὲ πλαστικὴν δῆλωσιν κράνου, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν: ΚΕΡΕΙΣΙΧΟΣ ΧΗΡΕ: FRASER-RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 66, σημ. 4, σ. 108, ἀρ. 2 καὶ πίν. 18, 4.

Παρόμοιον, Μουσεῖον Θηβῶν ἀρ. 478 (ἐξ Ἀλιάρτου), ὕψ. 1.25 μ., μήκ. 0.65 μ., πλ. 0.55 μ., μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΦΙΛΩΝ ΧΑΙΡΕ.

8. Μουσεῖον Θηβῶν ἀρ. 1020 (ἐκ Θεσπιῶν): A. DE RIDDER, BCH 46, 1922, σ. 270, ἀρ. 109, εἰκ. 40. RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 8, ἀρ. 4, εἰκ. 3. FRASER, ἔ.ἀ. σ. 67, σημ. 3.

Ἄλλο παρόμοιον Μουσείου Θηβῶν (ἐκ Θεσπιῶν): DE RIDDER, BCH 46, 1922, σ. 271, ἀρ. 110, σ. 272, εἰκ. 41. RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 9, ἀρ. 5, εἰκ. 4. FRASER-RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 67, σημ. 5.

Τρίτον παρόμοιον Μουσείου Θηβῶν (ἐξ Ἀλιάρτου) μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΣΜΕΙΝΙΚΕΤΑΣ ΑΣΩΠΟΔΩΡΟΥ. Ἀδημοσίευστον.

9. Μουσεῖον Τανάγρας ἀρ. 59. Ἐπιτύμβιος στήλη μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΕΥΒΩΛΟΣ. B. HAUSOULIER, Quomodo Sepulcra Tanagraei Decoraverint, 1884, πίν. III, 17. IG VII, 985. DEONNA, RA 1908 (I), σ. 202 κέ., εἰκ. 3, εἰκ. 2. P. JACOBSTAHL, ἐν Χάριτες, F. Leo dargebracht, Berlin 1911, σ. 459, πίν. I, ἀρ. 4. RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 9, εἰκ. 5. FRASER-RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 5, πίν. I, ἄνω (μετὰ τὸ 279 π.Χ.).

10. Μουσεῖον Θηβῶν ἀρ. 45 (ἐξ Ἀλιάρτου). RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 6 - 8, ἀρ. 3. FRASER-RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 66, σημ. 4 καὶ σ. 108, ἀρ. 3, πίν. 18, 5, ἀριστερά.

Μουσεῖον Θηβῶν, ἄνευ ἀριθμοῦ (ἀγνώστου προελεύσεως) FRASER-RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 66, σημ. 4 καὶ σ. 108, ἀρ. 4, πίν. 18, 5, δεξιὰ.

11. F.W. VON BISSING, Eurasia Septentrionalis Antiqua, 9, 1934, σ. 226, σημ. 35, εἰκ. 6, «ein Schildmodel römischer Zeit aus Memphis». PONGER, Katalog der griech. und röm. Skulptur im Allard Pierson Museum, 1942, ἀρ. 179. RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 10, εἰκ. 7. FRASER-RÖNNE, ἔ.ἀ. σ. 67.

νολογεῖται ἐν χαλκοῦν κράνος¹, προερχόμενον ἀπὸ τὸν Τίγριν, κατάλοιπον τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Ἀνατολήν. Νομίσματα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀπεικονίζουν αὐτὸν τὸν τύπον τοῦ κράνους μὲ μικρὰς ἐνίοτε παραλλαγὰς. Οὕτως εἰς νομίσματα τῆς Νεαπόλεως² τοῦ 325 - 241 π.Χ. ἀπαντᾶται ὡς σύμβολον ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς. Εἰς νομίσματα τῆς Σκοτούσης³ τοῦ 300 - 190 π.Χ. ἀπεικονίζεται ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψεως μὲ παραγναθίδας. Ἐνῶ εἰς νομίσματα τοῦ Πύρρου τῆς Ἡπείρου⁴ (295 - 272 π.Χ.) ἀλλάσσει μορφήν.

Τὸν 2ον αἰ. π.Χ. αὐτὸς ὁ τύπος τοῦ κράνους ἐμφανίζεται μὲ νέας παραλλαγὰς· ἀπαντᾶται εἰς τὰ νομίσματα τῆς Μακεδονίας⁵ καὶ εἰς νομίσματα τῶν Ἑλλήνων βασιλέων τῆς Βακτρίας⁶ καὶ τῶν Ἰνδιῶν μὲ λόφον ἐπὶ τῆς κορυφῆς, ἐξ ἐπιδράσεως ἀνατολικῶν προτύπων, ἐνῶ τὸ γεῖσον του παρουσιάζει ἐλαφρὰς τροποποιήσεις εἰς τὸ σχῆμα καὶ τὰς πλευρικὰς πτυχώσεις του, αἱ ὁποῖαι ἐνίοτε αὐξάνουν εἰς τρεῖς. Παραπλήσια παραδείγματα εὐρίσκομεν καὶ ἐπὶ δακτυλιολίθων⁷. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ζωφόρου τοῦ βωμοῦ τῆς Περγᾶμου ἀναγνωρίζεται εἰς τὸν Ὡτον⁸, τὸν ἀντίπαλον τῆς Ἀρτέμιδος, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς δύο κεφαλὰς⁹ τῆς ζωφόρου τοῦ Τηλέφου. Πιθανῶς πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου τύπου κράνους καὶ εἰς τὴν ζωφόρον τοῦ Ἐκατείου¹⁰ τῶν Λαγίνων. Εἰς τὰ θωράκια τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς¹¹ εἰς Πέργαμον εἰκονίζεται μὲ παραγναθίδας καὶ ἔλικας εἰς τὸ ἐπίκρανον, καὶ ἐνθυμίζει τὰ κράνη τῶν νεωτέρων μακεδονικῶν νομισμάτων. Ἐν χαλκοῦν κράνος εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Τουρίνου¹² καὶ ἐν εἰσέτι προερχόμενον ἐκ Θράκης¹³ ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν. Εἰς ἐπιτυμβίους στήλας τῆς Σιδωνος¹⁴ ἀναγνωρίζεται παραπλησία μορφή κράνους.

1. Ἐκτίθεται εἰς τὸ Ashmolean Museum καὶ ἀνήκει εἰς τὸ Rugby School Museum, Arch. Journ. 19, 1862, σ. 76 κέ., WUESCHER - BECCHI, Bullettino... Comunale Roma 32, 1904, σ. 93 κέ., εἰκ. 7. RUMPF, ἔ.δ. σ. 10, εἰκ. 6. FRASER - RÖNNE, ἔ.δ. σ. 68, σ. 20, πίν. 18, 1 - 2. M. SNODGRASS, Arms and Armour of the Greeks, 1967, σ. 95 καὶ 125, πίν. 58.

Ἐτερον χαλκοῦν κράνος εὐρέθη εἰς Σόφιαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ρωμαϊκῶν λουτρῶν. C. M. DANOV, Bull. Inst. Arch. Bulg., 11, 1937, σ. 196 κέ., εἰκ. 173 - 6.

2. Weber Coll., I, σ. 40, 262, πίν. 13, 4. Sylloge, Copenhagen, Campania, πίν. 12, 416.

3. E. ROGERS, The Copper Coinage of Thessaly, σ. 173 κέ., εἰκ. 304. E.S.G. ROBINSON, NC 1936, σ. 184, πίν. 12, ἀρ. 12.

4. BMC, Thessaly, πίν. 20, 11. REGLING, ἔ.δ. πίν. 41, 846. GROSE, Maclean Coll. II, πίν. 188, 6.

5. H. GAEBLER, Die antiken Münzen von Macedonia und Paionia (Die antiken Münzen Nord - Griechenland III), πίν. 2, ἀρ. 9 - 12. S.N.G., Copenhagen, Macedonia, πίν. 33, ἀρ. 1282 - 1288. Maclean Coll. II, πίν. 136, 11 - 13. A. B. BRETT, Museum of Fine Arts Boston, Catalogue of Coins, σ. 98, πίν. 39, ἀρ. 724 - 26.

6. FRASER - RÖNNE, ἔ.δ. σ. 67, σ. 16 καὶ GRÄVE, ἔ.δ. σ. 89, σ. 43.

7. A. FURTWÄNGLER, Beschreibung der Geschnittenen Steine im Antiquarium, πίν. 20, 2214, 2220, 2226. A. FURTWÄNGLER, Antike Gemmen, πίν. 28, 73 καὶ πίν. 33, 54.

8. Pergamon III, πίν. 28, 1. KÄHLER, Der grosse Fries von Pergamon, 1948, πίν. 30. EVA MARIA SCHMIDT, Der grosse Altar zu Pergamon, πίν. 42.

9. Pergamon III, πίν. 36, ἀρ. 5, 10. WERNER MÜLLER, Der Pergamon Altar, 1964, πίν. 72.

10. F. SCHRÖBER, Der Fries von Hekateions von Lagina, πίν. 17.

11. Pergamon II, πίν. 46, 3 - 47,2 - 48,3 - 49,13, 23 - 50, 12, πρβ. ἐπίσης σ. 102.

12. Archaeological Journal 13, 1856, σ. 273. A. FABRETTI, Il Museo di Antichita della R. Università di Torino, 1872, 25, ἀρ. 7173. - V.V. GRÄVE, Alexander-sarkophag, σ. 89, πίν. 78, ἀρ. 344.

13. L. GETON - G. I. ZANOVA, Archäologisches Museum Kasanlak, 1967, εἰκ. 60. - V.V. GRÄVE, ἔ.δ. σ. 88, πίν. 78, ἀρ. 5.

14. V.V. GRÄVE, ἔ.δ. σ. 89.

Παρά τὰς διαφόρους παραλλαγὰς εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν πτυχώσεων τοῦ γείσου καὶ τὰ πρόσθετα στοιχεῖα, εἶναι προφανές ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου τύπου κράνους, τὸ ὁποῖον ἐξειλίσσεται κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὴν αἰσθητικὴν τῆς ἐποχῆς. Ἐκ τῆς γενομένης ἐπισκοπῆσεως προκύπτει ὅτι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ὁ τύπος τοῦ μελετωμένου κράνους ἀπαντᾷ κυρίως εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰς παραδείγματα ἐκ χαλκοῦ καὶ ἐπὶ ἀναγλύφων, εἰς δὲ τὴν Θεσσαλίαν αἱ ἀπεικονίσεις του περιορίζονται ἐπὶ τῶν νομισμάτων. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. πλὴν τῶν ἀνωτέρω περιοχῶν εὐρίσκομεν τὸν τύπον εἰς Κόρινθον καὶ Μ. Ἀσίαν. Αἱ προγενέστεραι τῶν σφζομένων βοιωτικῶν παραστάσεων δὲν χρονολογοῦνται πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὅπως δὲ κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδον ὁ τύπος ἐξαπλοῦται πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς Ἀνατολάς.

Ἡ ἄποψις περὶ βορειοελληνικῆς¹ καταγωγῆς τοῦ ἡμισφαιρικοῦ κράνους μὲ εὐρὺ κυρτούμενον γεῖσον, νομίζω δὲν εὐσταθεῖ, ἐφ' ὅσον τὸ παλαιότερον χαλκοῦν παράδειγμα τοῦ τύπου αὐτοῦ εὐρέθη εἰς Ἀθήνας, συχνὰ δὲ εἶναι αἱ ἀπεικονίσεις του ἐπὶ τῶν ἀττικῶν ἀναγλύφων. Ἡ παράλληλος ἀπεικονίσις του ἐπὶ θεσσαλικῶν νομισμάτων δὲν εἶναι ἐπαρκὲς ἀποδεικτικὸν στοιχεῖον², ἐφ' ὅσον ἀπεικονίσεις τοιοῦτου κράνους δὲν εὐρίσκομεν εἰς ἄλλα θεσσαλικά μνημεῖα οἵσδ' ἔποχῃς, εἰς δὲ τὸν κυρίως καλούμενον βορειοελληνικὸν χῶρον τὰ προαναφερθέντα παραδείγματα εἶναι μεταγενέστερα.

Διὰ τὴν βοιωτικὴν καταγωγὴν τοῦ σχήματος προβληματικὴ παραμένει ἡ ἔλλειψις ἀπεικονίσεώς του ἐπὶ βοιωτικῶν μνημείων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.³, τὸ γεγονὸς ὅμως αὐτὸ δὲν ἀποκλείει τὴν βοιωτικὴν⁴ καταγωγὴν του, διὰ τὴν ὁποίαν συνηγοροῦν κυρίως αἱ μαρτυρίαι τῶν συγγραφέων, οἱ ὅποιοι περιγράφουν⁵ τὸ βοιωτικὸν κράνος καὶ τὸ θεωροῦν ὡς τὸ καταλληλότερον δι' ἵππεῖς, χαρακτηρίζουν⁶ δὲ τὸ βοιωτικὸν ἵππικὸν ὡς ἓν τῶν καλυτέρων. Ἐπομένως ἰδιαιτέραν σημασίαν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸ σχῆμα τοῦ μελετωμένου κράνους, τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ μὲ τὴν περιγραφὴν τοῦ «βοιωτιουργοῦς» κράνους, ὡς αὕτη παραδίδεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων⁷. Ἐπίσης σημαντικὴ εἶναι ἡ παρατήρησις ὅτι αἱ παλαιότεραι ἀπεικονίσεις του περιορίζονται εἰς ἵππεῖς μόνον⁸. Ἀνεφέρθη προηγουμένως ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. τὸ βοιω-

1. V.V. GRAVE, ἔ.δ. σ. 89, σημ. 48.

2. Εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὁ ἵππεὺς ἦτο νομισματικὸς τύπος. Ἐπίσης ἦτο φυσικὸν οἱ Θεσσαλοὶ, οἱ ὅποιοι ἐφημίζοντο διὰ τὸ ἵππικόν των νὰ ἐπιλέξουν ὡς κράνος τῶν ἵππέων των, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ καταλληλότερον.

3. Προβληματικὴ πάντως παραμένει εἰσέτι καὶ ἡ χρονολόγησις βοιωτικῶν τινων μνημείων. Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήσῃ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν παρίσταται εἰς νομίσματα τῆς Βοιωτίας, ἐφ' ὅσον οἱ Βοιωτοὶ οὔτε τὸν ἵππεα, οὔτε τὸ κράνος εἶχον ὡς νομισματικοὺς τύπους. Αἱ σπάνιαι ἀπεικονίσεις κράνους ἀφοροῦν εἰς παραστάσεις γυναικείων κεφαλῶν καὶ οὐχὶ ἵππέων.

Πρβ. Α. FRASER, Xenophon and the Boeotian Helmet, σ. 103. Ἀντιθέτως ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἂν καὶ τὰ νομίσματα τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας ἔχουν ὡς

νομισματικὸν τύπον τὸν ἵππεα καὶ τὸ κράνος, αἱ ἀπεικονίσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους τοῦ κράνους εἶναι μεταγενέστεραι.

4. Αἱ πολλαπλᾶ παραστάσεις τοιοῦτου κράνους ἐπὶ βοιωτικῶν μνημείων δὲν ἐρμηνεύονται μὲ τὴν ἀπλὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἀφοροῦν εἰς Βοιωτοὺς πολεμήσαντας εἰς τὰ στρατεύματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ὡς ἰσχυρίζεται ὁ GRAVE, ἔ.δ. σ. 89, σημ. 48.

5. Βλ. ἀνωτέρω σ. 97, σημ. 1.

6. ΞΕΝΟΦΩΝ Ἑλληνικά VII, V, 9 - 17. ΔΙΟΔΩΡΟΣ XV 85.

7. ΞΕΝΟΦΩΝ, Περὶ Ἱππικῆς XII, 3: κράνος γε μὴν κράτιστον εἶναι νομίζομεν τὸ βοιωτιουργές, τοῦτο γὰρ αὐτὸ στεγάζει μάλιστα τὰ ὑπερέχοντα τοῦ θώρακος, ὁρᾷ δὲ οὐ καλύνει.

8. V.V. GRAVE, ἔ.δ. σ. 90.

τουργές κράνος ἐθεωρεῖτο τὸ καταλληλότερον δι' ἱππεῖς, ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήσῃ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ἀλλαχοῦ· ὁ κατάλληλος ὅπλισμός ἐνὸς εἰδικοῦ πολεμικοῦ σώματος δὲν εἶναι νοητὸν νὰ ὑπόκειται εἰς γεωγραφικοὺς περιορισμούς.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ κράνου τῆς ὁδοῦ Μαδύτου εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. δὲν βασίζεται μόνον εἰς τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ πρὸς τὸ ὑπάρχον ὕλικόν. Τὰ λοιπὰ κτερίσματα τοῦ τάφου, τὰ ὅποια περιγράφομεν κατωτέρω, καίτοι δὲν προσφέρουν ἀκριβῆ χρονολόγησιν ὁδηγοῦν εἰς τὸ αὐτὸ γενικὸν χρονικὸν πλαίσιον. Ἐπίσης ἡ ἐπιμεμελημένη ἐργασία, ἡ λιτότης τῆς γραμμῆς, τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀπέριτον σχῆμά του τοποθετοῦν τὴν κατασκευὴν του εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ἐὰν τὸ κράνος τῆς ὁδοῦ Μαδύτου ἀνῆκεν εἰς ἱππέα, ἢ ὀπλίτην, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος, ὅπωςδῆποτε ὅμως αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. αὐτοῦ τοῦ τύπου τοῦ κράνου εἶναι ἐνδεικτικαὶ τῆς χρησιμοποιήσεώς του ὡς κράνου ἱππέως. Ἐπίσης δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος περὶ τοῦ τόπου τῆς κατασκευῆς του. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι κατεσκευάσθη εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ χαρακτηρισμὸς του ὡς βοιωτιουργοῦ δὲν σημαίνει ὅτι μόνον εἰς τὴν Βοιωτίαν κατεσκευάζετο, ἢ ὅτι ἀποκλειστικῶς τὸ ἐφόρου Βοιωτοί. Μία ὀνομασία χρησιμεύει συνήθως διὰ χαρακτηρισμὸν ἐνὸς ἀντικειμένου¹.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ

1. Ἀλάβαστρον ἐξ ἀλαβάστρου (ΜΑΔ Ιβ), ὕψους 0.15 μ. (πίν. 55α). Ἀκέραιον, ἐπιδερμὶς ἐφθαρμένη. Κορμὸς ραδινός· εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὅμου δύο ἀποφύσεις, σχήματος ἡμίσεος δίσκου. Λαιμὸς βραχύς. Ὁ δίσκος τοῦ στομίου εὐρύς. Τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.²

2. Ἀλάβαστρον ἐξ ἀλαβάστρου (ΜΑΔ Ιγ), ὕψ. 0.20 μ. (πίν. 55β). Συγκολληθὲν ἐκ πλειόνων θραυσμάτων, ἐλλείπουν τρία τεμάχια· ἐπιδερμὶς ἀποτετριμμένη. Παρόμοιον πρὸς τὸ προηγούμενον.

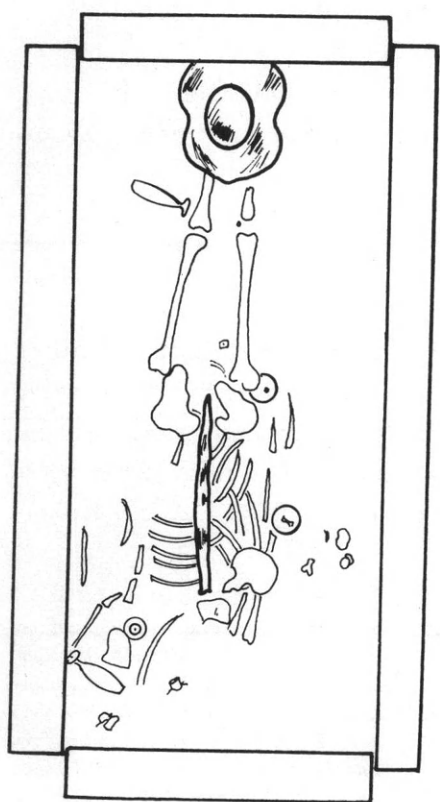
3. Εἶφος σιδηροῦν μετὰ συναφοῦς λαβῆς (ΜΑΔ Ιη), σφζ. μήκ. 0.76 μ. (πίν. 55γ, εἰκ. 4). Συγκολληθὲν ἐκ περισσοτέρων θραυσμάτων, ἀποκεκρουμένον κατὰ τὸ ἄκρον τῶν κεραίων τοῦ προφυλακτῆρος, ἐλλείπει ἐπίσης ἡ ἐπένδυσις τῆς λαβῆς, τῆς ὁποίας τὸ σχῆμα ἀποκαθίσταται ὡς ἐν τῷ εἰκονιζομένῳ σχεδίῳ ἀρ. 4. Ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν ὕλην δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν ᾗτο ξύλον ἢ ὀστοῦν, διότι οὐδὲν ἔχνος ὑπελείφθη. Ἡ λεπίς, λογχοειδής, ἔχει τὴν ράχιν ἀνέχουσιν, εἰς δὲ τὴν ἐκφυσιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς λαβῆς φέρει καθέτους προασπιστῆρας τῆς χειρός. Ἡ λαβὴ σφῆζει δύο ἥλους ἀμφικεφάλους³.

1. Ἐπὶ παραδείγματι: κλῖναι μιλησιουργεῖς, κίωνων κεφαλαὶ κορινθιουργεῖς, κρατῆρες κορινθιουργεῖς κ.ἄ.

2. Πρβ. ΑΑ 55, 1940, σ. 356, εἰκ. 32· τὰ ἀλάβαστρα ἐνὸς κρατικοῦ τάφου πλησίον τοῦ Διπύλου, χρονολογούμενου εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ., ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ.

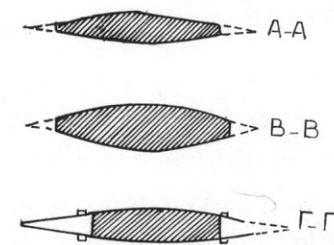
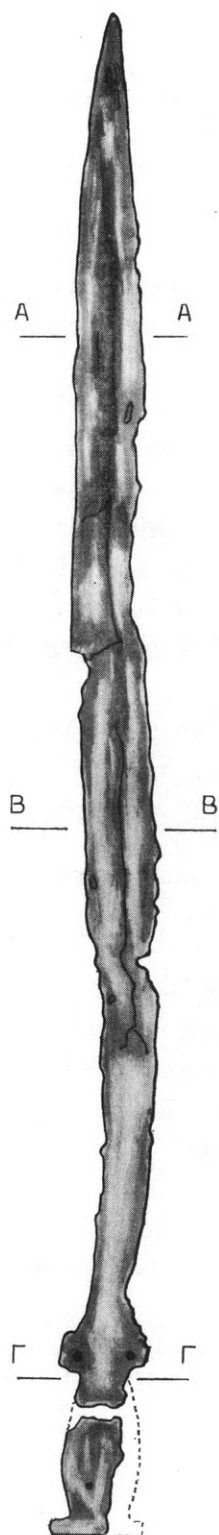
π.Χ. Ἐπίσης ΑΜ 81, 1966, σ. 70 ἀρ. 132, τάφου h.S. 41, ἐν ἀλάβαστρον τοῦ β' τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

3. Πρβ. C. CARAPANOS, Dodone et ses ruines, πίν. 57, ἀρ. 2. H. WEBER, Olympische Forschungen I, σ. 165, πίν. 71C.

0 0,50 1 M.

Εἰκ. 3. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου.

0 1 2 4 8 ἐκ.

0 5 10 20 ἐκ.

Εἰκ. 4. Τὸ ξίφος.

4. Χαλκοῦν κυκλικὸν ἀντικείμενον τομῆς κυματίου (πίν. 55δ) (ΜΑΔ Ιδ), μεγ. διαμ. 0.052 μ., ὕψους 0.01 μ., προερχόμενον πιθανῶς ἐξ ἀγγείου¹.
5. Ἔτερον παρόμοιον (ΜΑΔ Ιε) (πίν. 55ε), διαμ. 0.052 μ., ὕψους 0.01 μ.
6. Χαλκοῦς κρίκος (ΜΑΔ Ιστ) (πίν. 55ζ'), διαμ. 0.035 μ., ὕψ. 0.03 μ.²
7. Χαλκοῦς τροχός (ΜΑΔ Ια) (πίν. 56α), διαμ. 0.055 μ., μετέσσαρας ἀκτῖνας, σχηματίζουσας ὁπὴν εἰς τὸ σημεῖον διασταυρώσεως³.
8. Ἔτερος παρόμοιος (ΜΑΔ Ιγ) (πίν. 56β).
9. Χαλκοῦν ἀντικείμενον (ΜΑΔ Ιστ) (πίν. 56γ), σχήματος πλαισίου κύβου, πλευρᾶς 0.015 μ., με κυκλικὴν ὁπὴν εἰς ἐκάστην τῶν πλευρῶν του πλὴν τῆς βάσεως⁴, χρησιμεῖον πιθανῶς διὰ πρόσδεσιν.
10. Ἔτερον παρόμοιον (ΜΑΔ Ιζ) (πίν. 56δ).
11. Τρίτον παρόμοιον (ΜΑΔ Ιι) (πίν. 56ε, ζ), τὸ ὁποῖον εὑρέθη ἐπὶ δίσκου χαλκοῦ (πίν. 56ε, ζ).
12. Χαλκοῦς δίσκος (ΜΑΔ Ιιβ) (πίν. 56ζ'), διαμ. 0.087 μ., ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως τοῦ ὁποίου ἔχει ἐπικολληθῆ λεπτὴ ταινία, 0.02 μ., σχηματίζουσα δύο κυλινδρικούς ὁπάς.
13. Τμῆμα χαλκοῦ ἀνθεμίου ἀναγλύφου (ΜΑΔιζ) (πίν. 56θ), σφζ. ὕψ. 0.055 μ.
14. Ἔτερον θραῦσμα χαλκοῦ ἀνθεμίου ἀναγλύφου (ΜΑΔ Ιιθ), σφζ. ὕψ. 0.0285 μ. (πίν. 56ι).
15. Ὅστεινον ἀντικείμενον κυλινδρικόν (ΜΑΔ Ιιε), μεγ. διαμ. 0.008 μ. (πίν. 56η), παχύτερον εἰς τὸ μέσον με δύο διαμπερεῖς ὁπάς καὶ διακόσμησιν ἐκ τριῶν ὁμάδων δακτυλίων· ἐχρησίμευε πιθανῶς διὰ πρόσδεσιν.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Τῆς ὁδοῦ πρὸς Κολωνὸν εἶχον ἀποκαλυφθῆ κατὰ καιροὺς ὀλίγα τμήματα⁵. Ἐπίσης εἶχον ἀνασκαφῇ εἰς διάφορα σημεία συστάδες τάφων⁶. Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς τελευταίας ἐξαετίας ἐπλούτησαν τὰς γνώσεις μας, περὶ τὴν τοπογραφίαν τῆς περιοχῆς καὶ ἡ εἰκόν, τὴν ὁποίαν σχηματίζομεν σήμερον διὰ τὸ νεκροταφεῖον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη ἐκατέρωθεν καὶ κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ, τῆς συνδεούσης τὰς Ἡρίας πύλας μετὸν Κολω-

1. Πρβ. Olynthus X, Metal and Minor Miscellaneous Finds, 1941, πίν. 84, ἀρ. 1265.

2. Πρβ. Olynthus X, πίν. 84, ἀρ. 1267.

3. Πρβ. Délos XVIII, σ. 341 - 345, πίν. XCVII, Η.ἀρ. 360. Η.ΡΑΥΝΕ, Perachora I, σ. 176, πίν. 78, ἀρ. 19.

4. Πρβ. Olynthus X, σ. 209, πίν. LXXXV, ἀρ. 1293, 1294, 1297.

5. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀστιγγοῦ 11, Hesperia 28, 1959, σ. 295 - 7, Λεωκορίου 23, ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 49, Ψαρομηλίγγου 9 καὶ Καλογήρου Σαμουήλ, ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 23 καὶ 49, Πειραιῶς 68, ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 42 καὶ 49, Λένορμαν 28, ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 49, Καπανέως καὶ Β. Ἡπίρου, ΑΕ 1968,

Β' Χρονικά, σ. 50 (σχ. σ. 45, εἰκ. 7, 21).

6. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς, μεταξὺ τῶν καθέτων παρόδων Θεριοπυλῶν καὶ Μέτωνος (ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 42), εἰς τὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς 68 καὶ 64 οἰκόπεδα (ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 42), κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Κεραμεικοῦ (ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 43), κατὰ τὴν συμβολὴν τῆς ὁδῶς μετὰ τῆς ὁδοῦ Μυλλέρου (ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 43), ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λένορμαν 28 (Hesperia 32, 1963, σ. 113 - 137 καὶ ΑΕ 1968, σ. 44), ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καπανέως καὶ Β. Ἡπίρου (ΑΕ 1968, σ. 48), ἐπὶ τῶν ὁδῶν Μύλων ἀρ. 6 καὶ Ἰωαννίνων (ΑΕ 1968, σ. 48 - 49), ὡς καὶ εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀδριανουπόλεως καὶ Β. Ἡπίρου (ΑΕ 1968, σ. 49).

νόν, εἶναι περισσότερον συγκεκριμένη. Ἡ σημαντικώτερα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων εἶναι ἀσφαλῶς ἡ διεξαχθεῖσα κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Διπύλου¹, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐνετοπίσθη ἡ θέσις τῶν Ἡρίων Πυλῶν παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῆς προμνησθείσης ὁδοῦ μετὰ τῆς ὁδοῦ Λεωκορίου. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς ἀπεκαλύφθη εἰς τέσσαρα σημεῖα εἰσέτι· εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διπύλου 8², εἰς ἕτερον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς 68³, εἰς τὸ οἰκοδομικὸν τετράγωνον, τὸ περικλειόμενον ὑπὸ τῶν ὁδῶν Ἀγησιλάου - Κεραμεικοῦ - Μαρθῶνος - Μυλλέρου⁴, καὶ πλησίον τοῦ Κολωνοῦ, εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Β. Ἡπείρου 49⁵. Συστάδες ἀρχαίων τάφων ἀνεσκάφησαν εἰς πλείονας θέσεις, τὰς ὁποίας ἀναφέρομεν κατὰ τοπογραφικὴν τάξιν ἀπὸ τῶν Ἡρίων πυλῶν πρὸς Κολωνόν:

Ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ψαρομηλίγγου 6 καὶ Καλογήρου Σαμουήλ⁶, Ψαρομηλίγγου 4⁷, Ψαρομηλίγγου - Κριεζῆ⁸, Κριεζῆ 23 - 25⁹, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Κριεζῆ (σκάμμα ΟΑΠ)¹⁰ καὶ Πειραιῶς (σκάμμα ΥΔΡΕΞ)¹¹, ἐντὸς οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς 57¹², Πειραιῶς 68¹³, Μυλλέρου 15 - 17¹⁴, Ἀγησιλάου, Κεραμεικοῦ, Μαρθῶνος, Μυλλέρου¹⁵, Ἀγησιλάου - Θερμοπυλῶν¹⁶, Μυλλέρου καὶ Κεραμεικοῦ¹⁷, Λεωνίδου - Μαρθῶνος¹⁸, Μ. Ἀλεξάνδρου - Γιατράκου¹⁹, Ἀχιλλέως καὶ Ἰάσονος²⁰, Ἀχιλλέως καὶ Κολωνοῦ²¹, Λένορμαν 28²², Λ. Κωνσταντινουπόλεως - Λένορμαν - Ἐλευσινίων (ἔργα ΕΕΥ)²³, Μαδύτου (ἐναντι ἀρ. 12)²⁴, Μύλων 6 καὶ Ἰωαννίνων²⁵, Ἀδριανουπόλεως καὶ Β. Ἡπείρου²⁶, Καπανέως καὶ Β. Ἡπείρου²⁷, Ξανθίππης καὶ Β. Ἡπείρου²⁸, Δωδώνης καὶ Ξανθίππης²⁹.

ΟΛΓΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

1. ΑΔ 24, 1969, Β' Χρονικά, σ. 45, σχ. 15 - 17.
2. ΑΔ 24, 1969, Β' Χρονικά, σ. 41, σχ. 11.
3. ΑΔ 22, 1967, Β' Χρονικά, σ. 66.
4. ΑΔ 22, 1967, Β' Χρονικά, σ. 37 καὶ ΑΔ 24, 1969, Β' Χρονικά, σ. 25.
5. ΑΔ 24, 1969, Β' Χρονικά, σ. 27, σχ. 3.
6. ΑΔ 27, 1972, Β' Χρονικά, ὑπὸ ἐκτύπωσιν (ἀρ. 5 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
7. ΑΔ 27, 1972, Β' Χρονικά, ὑπὸ ἐκτύπωσιν (ἀρ. 3 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
8. ΑΔ 27, 1972, Β' Χρονικά, ὑπὸ ἐκτύπωσιν (ἀρ. 6 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
9. ΑΔ 22, 1967, Β' Χρονικά (ἀρ. 6 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
10. ΑΔ 23, 1968, Β' Χρονικά, σ. 20 (ἀρ. 8 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
11. ΑΔ 17, 1961/2, Χρονικά, σ. 23 καὶ ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 42 (ἀρ. 9 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
12. ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 42, (ἀρ. 10 εἰς τὰ δημοσιευόμενα ἐνταῦθα σχέδια, εἰκ. 1).
13. ΑΔ 21, 1966, Β' Χρονικά, σ. 66 καὶ ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 42.
14. ΑΔ 25, 1970, Β' Χρονικά, σ. 74 (ἀρ. 12 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
15. ΑΔ 22, 1967, Β' Χρονικά, σ. 37 καὶ ΑΔ 24, 1969, Β' Χρονικά, σ. 25 (ἀρ. 13 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).

16. ΑΔ 23, 1968, Β' Χρονικά, σ. 33 (ἀρ. 14 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
17. ΑΕ, 1968, Β' Χρονικά, σ. 44, εἰκ. 7, ἀρ. 16 - 17 (ἀρ. 15 - 16 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
18. ΑΔ 23, 1968, Β' Χρονικά, σ. 73 (ἀρ. 17 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
19. ΑΔ 26, 1971, Β' Χρονικά, ὑπὸ ἐκτύπωσιν (ἀρ. 18 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
20. ΑΔ 26, 1971, Β' Χρονικά, ὑπὸ ἐκτύπωσιν (ἀρ. 19 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
21. ΑΔ 26, 1971, Β' Χρονικά, ὑπὸ ἐκτύπωσιν (ἀρ. 20 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
22. ΑΔ 1968, Β' Χρονικά, σ. 44 (ἀρ. 21 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
23. ΑΔ 22, 1967, Β' Χρονικά, σ. 97 (ἀρ. 22 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
24. Ἀνασκαφὴ 1973 (ἀρ. 23 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
25. ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 48 - 49 (ἀρ. 24 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
26. ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 49 (ἀρ. 25 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
27. ΑΕ 1968, Β' Χρονικά, σ. 48 (ἀρ. 26 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
28. Ἀνασκαφὴ 1973 (ἀρ. 28 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).
29. ΑΔ 26, 1971, Β' Χρονικά (ἀρ. 29 εἰς τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἰκ. 1).

ΗΡΑΚΛΗΣ «ΠΑΝΚΑΜΗΣ»

Ἡ κατωτέρω ἐξεταζομένη ἐπιγραφή¹ εὑρέθη εἰς τὸ Ἄργος, τὸν Ἰανουάριον 1971, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διὰ τὴν ἀνέγερσιν διδασκτηρίου ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τοῦ κ. Δημητρίου Γεώργα (ὁδὸς Ζωγράφου 9)².

Ἦτο εἰς βάθος 1.50 μ., εἰς τὴν παρεῖαν τοῦ ἀνατολικοῦ σκάμματος τῶν θεμελίων καὶ οὐσιαστικῶς ὑπὸ τὰ θεμέλια τῆς ὁμόρου οἰκίας. Προφανῶς εἶχε μεταφερθῇ ἄλλοθεν καὶ εἶχε ριφθῇ, ἤδη κατὰ τὴν ὑστέραν ἀρχαιότητα, μετὰ παντοίων ὑλικῶν ἐντὸς λάκκου. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τῆς μεικτῆς ἐπιχώσεως τοῦ λάκκου καὶ ἐκ τοῦ ὅτι παρακείμενος ρωμαϊκὸς τοῖχος ἦτο εἰς βάθος ἀπὸ 2.90 - 3.90 μ.

Συνεπῶς ἡ ἐπιγραφή δύναται νὰ ἀπομονωθῇ ἐκ τῶν λοιπῶν εὐρημάτων τῆς σωστικῆς ἄλλωστε ἀνασκαφῆς καὶ νὰ δημοσιευθῇ κεχωρισμένως.

Αὕτη φέρει ἀριθμὸν καταγραφῆς Μουσείου Ἄργους Ε3266. Πρόκειται διὰ τμήμα βάρου ἐν εἶδει στήλης, ἐκ λευκοκιτρίνου ἐγχωρίου ἀσβεστολίθου (δολομίτου), τὸ ὁποῖον μειοῦται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω, ἐπιστέφεται δὲ ὑπὸ κυματίου (πίν. 57α). Τὸ κυμάτιον δὲν προεξέχει εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευράν, ἥτις εἶναι ἀδρῶς εἰργασμένη (πίν. 58α), ὑπ' αὐτὸ δὲ κατὰ τὴν προσθίαν καὶ τὰς δύο πλαγίας ὅψεις ὑπάρχει ἔξεργος ταινία.

Αἱ διαστάσεις τοῦ βάρου ἔχουν ὡς κάτωθι:

Σφζόμενον ὕψος, ἀριστερὰ 0.44 μ. καὶ δεξιὰ 0.365 μ. Πλάτος, ἄνω 0.295 μ. καὶ κάτω 0.305 μ. Πλάτος μετὰ κυματίου 0.33 μ. Ὑψος κυματίου 0.05 μ. καὶ ὕψος ἔξεργου ταινίας 0.05 μ. Πάχος βάρου, ἄνω 0.16 μ. καὶ κάτω 0.165 μ. Πάχος μετὰ κυματίου 0.18 μ.

Φαίνεται, ὅτι τοῦτο εἶχε θραυσθῇ, κατὰ τὸ κατώτατον αὐτοῦ τμήμα, ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐγένετο δὲ συγκόλλησίς του διὰ συνδέσμων. Τὸ ὅτι πρόκειται διὰ προσπάθειαν συρραφῆς τῶν δύο θραυσμάτων τεμαχίων τοῦ αὐτοῦ λίθου καὶ οὐχὶ διὰ σύνδεσιν αὐτοῦ μεθ' ἑτέρου λίθου ἢ βάσεως φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι αἱ ὀπαὶ διὰ τὴν ἐνθεσιν τῶν συνδέσμων εὐρίσκονται εἰς ἄνισον ὕψος, ἀναλόγως τοῦ διατηρουμένου ὕψους τοῦ βάρου. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὀπισθία πλευρά (πίν. 58α), ὡς καὶ αἱ δύο πλαγίαι: εἰς τὴν δεξιάν (πίν. 58β), ἡ ὁπὴ εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν

1. Θεωρῶ ὑποχρέωσιν νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς καὶ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης πρωτίστως τὸν Καθηγητὴν κ. Ν. Κοντολέοντα. Εὐχαριστίαι ὀφείλονται ἐπίσης εἰς τὸν κ. Μ. Μιτσόν, διὰ τὴν πολύτιμον βοήθειάν του κατὰ τὴν μελέτην τῆς ἐπιγραφῆς, τὴν κ. Εὐ. Δεϊλάκη καὶ τὸν κ. Γ. Δοντᾶν, διὰ τὰς βιβλιογραφικὰς καὶ λοιπὰς ὑποδείξεις των, ὡς καὶ τὴν συνάδελφον δ. Ἑλένην Κονσολάκη, διὰ τὴν ἐν γένει συνδρομήν της κατὰ τὴν ἐκπόνησιν τῆς μελέτης.

2. Ἐντὸς τῶν πεδίων τῆς ἐν λόγῳ οἰκοδομῆς, ἅτινα λόγῳ τοῦ μεγέθους της ἐσκάφησαν μέχρις ἱκανοῦ βάθους, ἐγένετο σωστικὴ ἀνασκαφὴ γεωμετρικῶν τάφων, τμήματος ἀρχαικοῦ ἀποθέτου (;) μετὰ πῆλινα ζῶδια, μικροῦ τμήματος κτίσματος ὑστέρων ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ, τέλος, τμήματος εὐμεγέθους τοῖχου ρωμαϊκῶν χρόνων, παρὰ τὸν ὁποῖον εὑρέθη τεμάχιον πωρίνου σπονδύλου δωρικοῦ κίονος.

0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἔδρας, ἐνῶ εἰς τὴν ἀριστεράν (πίν. 58γ), αὕτη ἀπέχει 0.385 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἔδρας. Ἡ ἄνω ἔδρα τοῦ βάθρου εἶναι ἀδρῶς εἰργασμένη (πίν. 57β) καὶ φέρει εἰς τὸ μέσον ὑποδοχὴν διὰ τὴν ἐνθεσιν τόρμου ἀναθήματος. Αὕτη συνίσταται ἐκ δύο ἐναλλήλων ὀπῶν τετραγώνου διατομῆς, ὧν ἡ μεγαλύτερα ἔχει μῆκος 0.08 μ. καὶ πλάτος 0.06 μ., ἡ δὲ μικρότερα μῆκος καὶ πλάτος 0.045 μ. Συνολικὸν βάθος ὑποδοχῆς 0.03 μ.

Ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψευς τοῦ βάθρου ὑπάρχει ἀκεραία ἐπιγραφὴ ἐκ δέκα στίχων¹, ἐπιμελοῦς χαράξεως (πίν. 57α):

- 1 Τῶι Πανκάμῃ
τοὶ τὰς πάτρας
ἀνέθηκαν
Θρασέας Δαϊκράτεος
5 Τεισίας Διάκτορος
Εὔδικος Σαωνίδα
Διάκτωρ Τεισία
Δαμοκρίνης Σαωνίδα
Δαϊκράτης Θρασέα
10 Ἀγαῖος Θρασέα

Παρατηρήσεις

Σ τ. 1: Ἡ δοτικὴ τῶ Πανκάμῃ δηλοῖ τὸν πρὸς δὴν τὸ ἀνάθημα. Ἐπὶ τῆς ταυτότητος τοῦ τιμωμένου θὰ γίνῃ λεπτομερὴς λόγος κατωτέρω. Πρὸς τὸ παρὸν περιοριζόμεθα εἰς γενικὰς τινὰς παρατηρήσεις. Ἡ λέξις εἶναι σύνθετος ἐκ τοῦ παν + κάμνω, σημαίνει δηλαδὴ τὸν λίαν κεκμηκότα, τὸν ἐκ σωματικῶν, ἀλλὰ καὶ ψυχικῶν δοκιμασιῶν καταπεπονημένον.

Ἡ καλὴ διατήρησις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἡ ἴση ἀπόστασις τοῦ Τ καὶ τοῦ Ε ἀπὸ τῶν ἀντιστοιχῶν ἀκμῶν τοῦ βάθρου, δὲν ἐπιτρέπει ἀμφιβολίας, ὅτι ὁ χαράκτης ἔγραψεν ἐπίτηδες Πανκάμῃ ἀντὶ Πανκάμει. Πρόκειται μᾶλλον περὶ ἀρχαϊσμοῦ, οὐχὶ τόσοσιν συνήθους εἰς ἐπιγραφὰς τοῦ Ἀργους. Ὁ W. Vollgraff παρετήρησεν ἀνάλογον φαινόμενον εἰς ἐπιγραφὴν ἐπὶ χαλκοῦ ἀγγείου².

1. Ὑψος γραμμάτων 1ου στ. (ὅστις εἶναι κεχαραγμένος ἐπὶ τῆς ἐξέργου ταινίας) 0.018 μ. Ὑψος γραμμάτων λοιπῶν στ. 0.016 - 0.017 μ.

2. Πρβ. W. VOLLGRAFF, De Erasino Argivo, ἐν Mnemosyne 60, 1933, σ. 232 - 33: ΤΟ ΑΡΑΙΝΟ: ΕΜΙ: ΤΟ ΑΡΓΕ.

Ὁ ἴδιος παρατηρεῖ: «Locativus Ἀργεῖ ex Homero notus est: IL XIV, 119 πατὴρ δ' ἐμὸς Ἀργεῖ νάσθη. Ex Ἀργεῖ autem per contractionem vocalium oritur Ἀργεῖ, quod deinde fit Ἀργε sive, ut ratione scri-

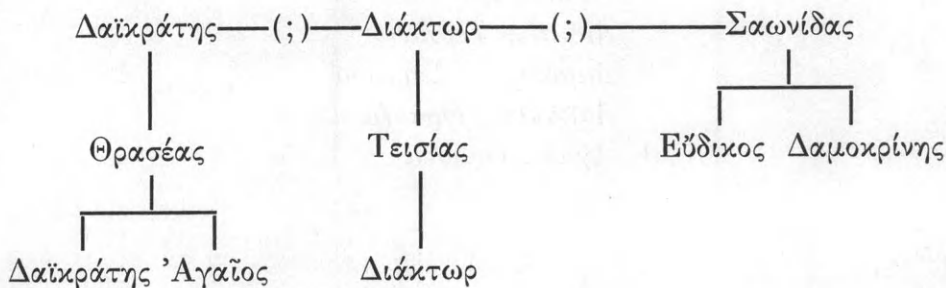
bendi utar saeculi IV, Ἀργη. Propius enim est dialecti argivae transmittus diphthongi ei in ε longum, quod V^o saeculo per ε, IV° per η scribitur. Non nunc primum me haec dicere sentis? Fateor; sed in libris, quibus de sermone argivo agitur indicata non sunt. Quorum si recentissimum evolvas, Bechtelii opus dico de dialectis graecis, cuius volumen secundum anno MCMXXIII foras datum est, nihil hac de re reperias. Idem tamen transitum diphthongi ei in ε notavit in dialecto corinthia (II, P. 214 E. G.: Ποτεδάν,

Ὡς κύριον ὄνομα, Πανκάμῃς, ἀπαντᾷ εἰς πινακίδα μομίας, ἀλλ' ἀβεβαίως ἀναγνώσεως¹. Τὸ αἰγυπτιακὸν ὄνομα Κάμῃς² εἶναι προφανῶς ἄσχετον. Ἐκ τοῦ κάμνω καὶ τῶν συνθέτων του παράγονται ἄρκετὰ κύρια ὀνόματα. Ἐνδεικτικῶς: Ἀκάμας, Κάμων, Καμῶ.

Ἐνταῦθα πρόκειται σαφῶς περὶ ἐπιθέτου θεοῦ ἢ ἥρωος. Ἡ τοιαύτη ὑποκατάστασις τοῦ ὀνόματος θεοῦ δι' ἐπιθέτου εἶναι ἄρκετὰ συνήθης, οὐχὶ δὲ μόνον εἰς τὸν ποιητικὸν λόγον³. Προϋποθέτει ὅμως, ὅτι ἡ διὰ τῆς ἐπωνυμίας ἀποδιδόμενη ιδιότης ἦτο κοινὴ συνείδησις καὶ ἀπεκλείετο νὰ γίνῃ σύγχυσις⁴.

Σ τ. 2: τοί, ἀντὶ οἱ⁵.

Πάτρα: Πρόκειται διὰ τὴν γνωστὴν διαίρεσιν τῶν φυλῶν εἰς ὁμάδας ἀτόμων με κοινὴν καταγωγὴν, ἄλλως φάτρα ἢ φατρία⁶. Συνεπῶς οἱ ἀναθέται πρέπει νὰ ἦσαν στενοὶ συγγενεῖς καὶ ἴσως πλὴν τοῦ συγγενικοῦ τοὺς συνέδεε καὶ θρησκευτικὸς τις δεσμός. Ἐκ τῶν ὀνομάτων τῆς ἐπιγραφῆς δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὸ «στέμμα» τῆς οἰκογενείας ὡς κάτωθι:

Σ τ. 3: Ὑπὸ τὸ τελευταῖον Ν καὶ δεξιὰ αὐτοῦ εἶχεν ὁ χαρακτήρ, προφανῶς ἐκ παραδρομῆς, γράφει κάτι, τὸ ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ ἀπέξεσεν, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀσυμμετρία τῶν ἀποστάσεων ἀπὸ τὰ ἄκρα.

φεύγε, Ἀργεός) et megarica (II, P. 167, E. G.: ἄρχε, -κλέδας) et laconica (II, P. 296: Φεδίλας). in dialecto lesbia (I, P. 9: Φεδίο). Inde conicio etiam in dialectis pelop., eismodi formas aeolicas esse; quod si mecum credes, simul intelleges, cur diphthongus *ei* in dialecto argiva, quippe quae e dorica et aeolica mixta sit, non semper in *η* transeat».

Πρβ. καὶ ἀρχαῖαν ἐπιγραφὴν ἐκ Μυκηνῶν, IG IV, 493: Ἱερομνάμονας τὸς ἐς Περσῆ.

1. Βλ. J. G. MILNE, Greek Inscriptions, ἐν Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire, 1905, σ. 91 (τὸ ἀναγινώσκει κατὰ γενικὴν ὡς Πανκάπετος). Ἐπίσης FR. PREISIGKE, Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, I, 1915, 787 (σ. 782). Ὁμοίως PREISIGKE, Namenbuch, 1922, σ. 270 (θεωρεῖ βεβαιωτέραν τὴν ἀνάγνωσιν: ὁ δεῖνα Ὡρου τοῦ Πανκαμείο(υ)ς).

2. Βλ. PAPE-BENSELER, Wörterbuch der griechischen Eigennamen (1863, γ' ἐκδ. 1970), σ. 612.

3. Πρβ. IG IV², I, 491: Ὁξυδέρκας (ἐν. Ἀθηνᾶς)

Διονύσιος πυρφορήσας. Ἐπίσης IG IV, 666: Προσυμναία θεῶν (ἐν. Δήμητρι).

4. Πρβ. σήμερον «ἡ Μεγαλόχαρη», «ἡ Εὐαγγελίστρια», «ὁ Ἑσταυρωμένος», «ὁ Σωτήρ», «ὁ Κύριος».

5. Πρβ. FR. BECHTEL, Griech. Dialekte, II, 1923, σ. 488.

6. Πρβ. ΗΕΥΧ. λ. φράτορες· τοὺς τῆς αὐτῆς μετέχοντας φρατρίας, συγγενεῖς. Ἐπίσης ΣΟΥΔΑ λ. φράτορες· φράτορας δὲ τοὺς συγγενεῖς καλοῦσιν, εἰσὶ δὲ οἱ τῆς αὐτῆς φρατρίας μετέχοντες. Σχετικῶς βλ. F. POLAND, Geschichte des griechischen Vereinswesens, 1909, σ. 75 καὶ G. BUSOLT-SWOBODA, Griechische Staatskunde, I, 1920, σ. 133 καὶ 133/4, σημ. 6, ὅπου σχετικὰ παραδείγματα καὶ βιβλιογραφία. Περὶ πατρῶν Ἀργους βλ. W. VOLLGRAFF, ἐν Memnos. 44, 1916, σ. 56. M. ΜΙΤΣΟΥ, Πολιτικὴ Ἱστορία τοῦ Ἀργους, 1945, σ. 66, μετὰ βιβλιογραφίας καὶ M. WORRLE, Untersuchungen zur Verfassungsgeschichte von Argos im 5. Jahrhundert vor Christus, 1964, σ. 16 κέ. Περὶ ἀναλόγου θεσμοῦ εἰς τὴν κατὰ πολλὰ συγγενῇ Ρόδον βλ. H. V. GELDER, Geschichte der alten Rhodier, 1900, σ. 227 κέ.

Σ τ. 4 : *Θρασέας*. Ἀγνωστος ἄλλοθεν. Τὸ ὄνομα γνωστὸν καὶ ἐξ Ἀργους¹ καὶ ἀλλαχόθεν².

Δαϊκράτης. Ἀγνωστος ἄλλοθεν. Τὸ θηλυκὸν τοῦ ὀνόματος, Δαϊκράτεια, ἀπαντᾷ εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ἐξ Ἀσκληπιδίου Ἐπιδάου³, ἐνῶ εἰς ἄλλας ἐπιγραφὰς ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου ἀπαντᾷ ὁ τύπος Δαϊκρατίδας⁴.

Σ τ. 5 : *Τεισίας*. Ὄνομα ἄγνωστον ἐξ Ἀργους, καίτοι σύνηθες ἀλλαχοῦ⁵.

Διάκτωρ. Ὄνομα ἄγνωστον ἐξ Ἀργους. Ὡς Ἀκτωρ παραδίδεται ὑπὸ Διοδ. Σικελιώτου⁶ καὶ Παυσανίου⁷.

Σ τ. 6 : *Εὔδικος*. Ἀγνωστος ἄλλοθεν. Τὸ ὄνομα γνωστὸν καὶ ἐξ Ἀργους⁸ καὶ ἀλλαχόθεν⁹, σύνηθες δὲ παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι¹⁰.

Σαωνίδας. Ὄνομα ἄγνωστον ἐξ Ἀργους. Ὑπὸ τὸν τύπον Σαώνδας-Σαωνίδαο ἀπαντᾷ εἰς ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν παρὰ τὴν Κωπαῖδα¹¹, ὡς καὶ εἰς ἑτέραν ἐκ Βοιωτίας¹². Σχετικοὶ οἱ τύποι Σάων καὶ Σαοναῖδας¹³.

Σ τ. 8 : *Δαμοκρίνης*. Δωρικὸς τύπος τοῦ Δημοκρίνης. Ὄνομα ἄγνωστον ἐξ Ἀργους. Ἀπαντᾷ εἰς οἰκοδομικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Ἀσκληπιδίου Ἐπιδάου¹⁴, ὡς καὶ ἑτέρας ἐπιγραφὰς¹⁵ καὶ συγγραφεῖς¹⁶.

Σ τ. 10 : *Ἀγαῖος*. Τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἑτέραν ἐπιγραφὴν ἐξ Ἀργους¹⁷, τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ἄτερος Ἀγαῖος (Ἀγέλαος, Ἀγραῖος ἢ Ἀργεύς, ἢ παράδοσις τοῦ ὀνόματος ποικίλλει), νεώτερος υἱὸς τοῦ Ἡρακλείδου Τημένου, ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων¹⁸ ὡς οἰκιστὴς τῶν πόλεων τῆς Ἀκτῆς (Ἐπιδαυρίας), ὁμοῦ μετὰ τοῦ Δαῖφόντου. Τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ ἐπὶ νομισμάτων τῶν Κλεωνῶν¹⁹.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς, θὰ πρέπει νὰ στηριχθῶμεν βασικῶς εἰς τὴν μορφήν τῶν γραμμάτων, δεδομένου ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἐσωτερικὰ στοιχεῖα

1. *Θρασέας* Πολ. --, κύριος τῆς ἀπελευθερωθείσης Δευσιθέας. Ἐπὶ καταλόγῳ ἐξ Ἡραίου ἔτους 105 π.Χ. Βλ. ὉJh. XIV, 1911, Beiblatt, σ. 145, ἀρ. IV, στ. 28 καὶ Μ. ΜΙΤΕΟΝ, Ἀργολικὴ προσωπογραφία, 1952, σ. 94.

2. Ἐπὶ παραδείγματι: IG V², 323, 30 (ἐπὶ εἰσιτηρίου ἐκ Μαντινείας *Θρασέας Θρασύλαν*). Πρβ. καὶ PAPE-BENSELER, ἔ.δ. σ. 516. Τόσον ἐνταῦθα, ὅσον καὶ κατωτέρω, τὰ παρατιθέμενα ὅμοια ὀνόματα ἐξ ἄλλων περιοχῶν, πλὴν τοῦ Ἀργους, δίδονται δείγματος χάριν καὶ συνεπῶς δὲν παρατίθενται ἅπαντα.

3. Βλ. IG IV², I, 140, στ. 2 καὶ Μ. ΜΙΤΕΟΝ, ἔ.δ. σ. 58. Ὁ BECHTEL, ἔ.δ. σ. 464, τὴν θεωρεῖ Ἀργεῖαν.

4. Βλ. IG IV², I, 175, 176, 177.

5. Πρβ. C.I.G. IV, 7891 (ἐπὶ κύλικος τῆς Νόλας). Ἐπίσης IG IV, 840, στ. 2 (ἐπιγρ. 3ου π.Χ. αἰ. ἐκ Καλαυρίας), IG IV², I, 73, στ. 17 (ἐπιγρ. ἐκ τοῦ Ἀσκληπιδίου Ἐπιδάου) καὶ IG VI, 33 (Τεισίας Μεγαρέας).

6. IV 72. 6.

7. 8, 14. 9. Πρβ. καὶ PAPE-BENSELER, ἔ.δ. I, σ. 50.

8. Εἰς ἐπιγραφὴν ἐπὶ χαλκοῦ τροχοῦ Βρετ. Μουσείου

(IG IV, 566).

9. IG IV, 764, στ. 5.

10. Πρβ. PAPE-BENSELER, ἔ.δ. I, σ. 404.

11. IG VI, 2781.

12. IG VI, 3206, στ. 13.

13. Πρβ. PAPE-BENSELER, ἔ.δ. λ. Σάων καὶ Σαοναῖδας.

14. IG IV², I, 102, στ. 14 καὶ 103, στ. 38.

15. Πρβ. C.I.G., 2466. Ἐπίσης CHR. BLINKENBERG, Inscriptions ἐν Lindos II, ἀρ. 346, 98 καὶ 294, 5 (δὶς).

16. Βλ. Σχολ. Ἰλ. 2, 744. Πρβ. ἐπίσης PAPE-BENSELER, ἔ.δ. λ. Δαμοκρίνης καὶ A. FICK, Griechischen Personennamen, 1894, σ. 94 - 97.

17. Βλ. BCH XXXII, 1908, σ. 236, στ. 14 (ὅθεν Philologus LXXI, 1912, σ. 6). Πρβ. Μ. ΜΙΤΕΟΝ, ἔ.δ. σ. 14.

18. Διὰ σχετικὰς παραπομπὰς βλ. Μ. ΜΙΤΕΟΝ, ἔ.δ. σ. 16, λ. Ἀγέλαος.

19. Βλ. A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum (1873 - 1892), Pel. 14, ἀρ. 157.

βοηθητικά. Βλέπομεν οὕτω, ὅτι τὰ κάθετα σκέλη τοῦ Π εἶναι πλέον ἴσα, ἢ δὲ ὀριζοντία κεραία ἐξέχει ἐλαφρῶς. Τὰ δύο μέρη τῆς θλαστῆς γραμμῆς τοῦ Α χιάζονται. Ἡ ὀριζοντία γραμμὴ τοῦ Θ δὲν εἶναι πλέον στιγμῇ, ἀλλ' οὔτε καὶ φθάνει ἕως τὴν καμπύλην περιφέρειαν. Ἡ μεσαία ὀριζοντία γραμμὴ τοῦ Ε δὲν ἐνοῦται μετὰ τῆς καθέτου. Ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων καὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν γραμμάτων μὲ γράμματα καλῶς χρονολογουμένων ἐπιγραφῶν¹, νομίζω, ὅτι ἡ ἐπιγραφή θὰ πρέπει νὰ ἐγράφη τὸν 1ον μ.Χ. αἰ. ἢ τὸ ἀργότερον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ.

Ἐπανερχόμεθα τώρα εἰς τὸ θέμα τῆς ταυτίσεως τοῦ τιμωμένου, ὅστις προσφωνεῖται μὲ τὸ ἐπίθετον *Πανκάμης*.

Ἦδη ἡ ἐτυμολογία τοῦ ἐπιθέτου μᾶς ἐπιτρέπει τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρόκειται περὶ ἥρωος, ὅστις μετέχει καὶ τῆς θείας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὁ κάματος εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ πεπερασμένου τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων. Συνεπῶς πολὺάθλος ἥρωος πρέπει νὰ εἶναι ὁ τιμώμενος, ὁ δὲ «κατ' ἐξοχὴν ἥρωος», ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀγωνισθεὶς καὶ κοπιάσας εἶναι ὁ Ἡ ρ α κ λ ῆ ς.

Θνητὸς τὴν καταγωγὴν, ἔστω καὶ ἂν ἔφερε τὸ θεϊκὸν σπέρμα ἐκ τοῦ πατρός του, ἐπειδὴ ὑποπίπτει, ὡς ἄλλος Ἀδάμ, εἰς ἀμάρτημα (διὰ τοῦ φόνου τοῦ Ἰφίτου ἢ τῶν τέκνων του), θὰ καταδικασθῇ νὰ διέλθῃ ἀπὸ τὸ ἐπίμοχθον στάδιον τῶν ἄθλων, θὰ καθαρθῇ, θὰ ἐξαγνισθῇ πλήρως διὰ τοῦ ἐπὶ τῆς πυρᾶς θανάτου, οὔτω δὲ θὰ κερδίσῃ, «ἐν τῷ ἰδρῶτι τοῦ προσώπου του», ἐπαξίως τὴν ἀθανασίαν².

Εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἀρχαίων, λίαν ἐνωρίς, σχηματίζεται ἡ εἰκὼν τοῦ Ἡρακλέους ὡς ἀγωνιζομένου ἀ ν θ ρ ὡ π ο υ. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις ἔχει ἰδιαιτέραν ἐπίδοσιν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ ἐξῆς χρόνους. Ὁ Ἡρακλῆς εἶναι ὁ *Πρόμαχος*, τὸ *πρωτοπαλλήκαρο*, ὁ *Ἀκρίτας* τῶν ἀνθρώπων. Ἐνσαρκώνει τὴν ἀνδρικὴν ρώμην καὶ τὸ ἥθικόν κάλλος, τὰ ὅποια θέτει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν καὶ τὴν ἀνακούφισιν τῶν συνανθρώπων του. Δὲν εἶναι συμπτωματικόν, ὅτι αὐτὸς λύει τὰ δεσμὰ τοῦ Προμηθέως³.

Ἡ ἀρχικὴ ἀντίληψις εἶναι, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς εἶναι ἐντεταλμένος ἀπὸ τὴν μοῖραν διὰ τοιοῦτον ρόλον. Ὡς τέκος, ἡ μάλα δὴ σε πονηρότατον (<πονῶ) καὶ ἄριστον Ζεὺς τέκνωσε πατὴρ καὶ αἱ Μοῖραί σε πονηρότατον καὶ ἄριστον θὰ γράψῃ ὁ Ἡσίοδος⁴. Ἀλλὰ παρὰ τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν παροιμιώδη *Ἡρακληεὶν βίην*⁵ ὑπάρχει καὶ ἡ συνείδησις διὰ τὸ βαρὺ, τὸ ἐπίμοχθον τῶν ἄθλων. Τὸν πολλὰ ἀθλήσαντα⁶ ἥρωα

1. Πρβ. J. KIRCHNER, *Imagines*, πίν. 45 (123), πίν. 46, πίν. 47 (125, 126), πίν. 48 (129) καὶ M. GUARDUCCI, *Epigraphia Greca*, 1969, II, εἰκ. 14.

2. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. IV 10. 7. Ἡρακλῆς δὲ παρελθὼν εἰς Δελφοὺς καὶ περὶ τούτων ἐπερωτήσας τὸν θεόν, ἔλαβε χρησμὸν τὸν δηλοῦντα διότι τοῖς θεοῖς δέδοκται δώδεκα ἄθλους τελέσαι προστάττοντος Εὐρυσθέως, καὶ τοῦτο πράξαντα τεύξεσθαι τῆς ἀθανασίας. Πρβ. καὶ αὐτόθι IV 9. 5.

3. ΕΥΡ. Ἡρ. Μαιν. 669 - 700: Μοχθήσας ἀκύμον ἐθῆκεν βίοντον βροτοῖς, πέρσας δείματα θηρῶν. Αὐτόθι

1250 - 1252: Ὁ πολλὰ δὴ τλᾶς Ἡρακλῆς... εὐεργέτης βροτοῖσι καὶ μέγας φίλος. Πρβ. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. IV 8. 5. Ἐπίσης Δ. ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ-ΘΗΡΑΙΟΣ, *Prometheus und Herakles. Mythische Archetypen des christlichen Humanismus*, ἐν Πρακτ. τοῦ Α' Διεθνoῦς Ἀνθρωπιστικοῦ συμποσίου ἐν Δελφοῖς 1969, τ. 1 (1970).

4. ΗΣΙΟΔ. Ἀποσπ. 248 καὶ 249 (ἔκδ. Oxf. 1970).

5. Πρβ. Ἰλ. B 658, 666, E 638, A 690, O 640, T 98.

6. Ἰλ. O 30.

θα συνοδεύῃ ἡ ἀζηχῆς ὁδὸν¹ καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ ὕγροι θα ἀτενίζουσιν τὸν οὐρανόν².

Βεβαίως ὁ ὀρμητικὸς, ριψοκίνδυνος καὶ πληθωρικὸς χαρακτήρ του, ἡ ἀδηφαγία του καὶ αἱ ἐρωτικά του περιπέτειαι θα ἀποτελέσουν ἀνέκαθεν πηγὴν εὐτραπέλων διηγήσεων, ἀκόμη καὶ σκωμμάτων. Ἦτο φυσικὸν ἐξ ἄλλου νὰ τοῦ ἀποδοθοῦν, πλὴν τῶν ἀρετῶν, καὶ αἱ ἀνθρώπιναι ἀδυναμίες εἰς τὸν ὑπερθετικὸν βαθμόν. Εἶναι ὁ ἥρωας, ὅστις πολλὰ μὲν αὐτὸς ἔρεξεν ἀτάσθαλα, πολλὰ δ' ἀνέτλη³. Ὁ Ἡρακλῆς Μαινόμενος τοῦ Εὐριπίδου καὶ οἱ Ὀρνιθες τοῦ Ἀριστοφάνους εἶναι χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῆς διττῆς ταύτης ἀντιλήψεως περὶ Ἡρακλέους, ἡ ὁποία θα ἐξακολουθήσῃ μέχρι τέλους τῶν ἀρχαίων χρόνων.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν λογοτεχνίαν, ἡ πρὸ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων εἰκονιστικὴ τέχνη οὐδέποτε παρέστησε, τοῦλάχιστον εἰς τύπους λατρευτικῶν ἀγαλμάτων, κεκμηκότα τὸν Ἡρακλέα. Μόνον εἰς ἔργα μικροτεχνίας καὶ τινὰ ἀνάγλυφα θα ἀπεικονισθῇ οὕτω⁴. Τὸ γνωστότερον πρῶτον παράδειγμα παραστάσεως τῆς κοπώσεως τοῦ ἥρωος εἶναι ἡ μετόπη τοῦ λέοντος ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ⁵. Μὲ τὸ σεμνὸν ἦθος τῆς ἐποχῆς του, ὁ μέγας γλύπτης τῆς μετόπης παρέστησε τὴν ὅλως ἀνθρωπίνην ἐξάντλησιν, μετὰ τὴν ὑπερέντασιν τῆς ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας ἀναζητήσεως καὶ τελικῶς ἐξολοθρεύσεως τοῦ λέοντος⁶. Ἡ ἀγχειογραφία ἐξ ἄλλου θα παραστήσῃ καὶ ἀλληγορικῶς, τρόπον τινά, τὴν ἐπίγειον κόπωσιν τοῦ Ἡρακλέους, εἰκονίζουσα αὐτὸν ἀναπαύμενον καὶ εὐωχούμενον εἰς τὸν Ὀλυμπον, μετὰ τὴν ἀποθέωσιν⁷,

... αὐτὸν μὲν ἐν εἰρή-
νῃ τὸν ἅπαντα χρόνον <ἐν> σχερῶ
ἡσυχίαν καμὰ τῶν μεγάλων
ποιῶν λαχόντ' ἐξαίρετον⁸.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. καὶ ἐξῆς, αἱ περὶ τοῦ Ἡρακλέους ἀντιλήψεις ὑφίστανται μίαν διαφοροποίησιν⁹. Ἡ ἐκλογή τῆς σκολιᾶς ἀτραποῦ τῶν ἄθλων, ἀντὶ τῆς εὐκόλου ὁδοῦ τῆς ἡδονῆς, θα θεωρηθῇ ὡς προῖδον τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τοῦ ἥρωος. Ὁ μῦθος τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Κακίας τοῦ Προδίκου τοῦ Κεῖου εἶναι ἐν προκειμένῳ χαρα-

1. Ἰλ. Ο 25.

2. Ἰλ. Θ 364.

3. Ὀμηρ. Ὕμνος εἰς Ἡρακλέα (XIX).

4. Βλ. σχετικὰ παραδείγματα ἐν ROSCHER, Lexikon, τόμ. I, 2, σ. 2160 κέ. καὶ 2173. Ἐπίσης ER. ZWIERLEIN-DIEHL, Antike Gemmen in deutschen Sammlungen, τ. II, 1969, πίν. 52, 242 (τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.) καὶ πίν. 57, 294 (ἀρχῶν 3ου αἰ. π.Χ.).

5. Βλ. Olympia III, πίν. 35, 1. Ἐπίσης HANS-VOLKMAR HERRMANN, Olympia: Heiligtum und Wettkampfstätte, 1972, σ. 144, εἰκ. 98. Ἀρίστην πρόσφατον ἀπεικόνισιν ἐν B. ASHMOLE, Architect and Sculptor in Classical Greece, 1972, εἰκ. 72 (ὁλόκληρος) καὶ 73 (μόνον κεφαλὴ Ἡρακλέους). Ἐπίσης FR. BROMMER, Herakles, 1953, πίν. 7a (μόνον κεφαλὴ).

6. Σύντομος ἀλλὰ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ πρόσφατος ἐρμηνεία τῆς παραστάσεως ὑπὸ CARL KERÉNYI, Hercules Fatigatus, ἐν Dauer im Wandel, Festschrift zum 70. Geburtstag von C. J. Burckhardt, 1961, σ. 214 - 220. Εὐχαριστῶ τὴν κ. M. Kerényi διὰ τὴν ἀποστολὴν εἰς ἐμέ, ἐκ μέρους τοῦ τότε ἀσθενούντος καθηγητοῦ, ἀνατύπου τῆς δυσσευρέτου ἐν Ἑλλάδι μελέτης ταύτης.

7. Βλ. π.χ. ἀμορρέα τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀνδοκίδου ἐν Μονάχῳ παρὰ LULLIES-HIRMER, Griechische Vasen der reifarchaischen Zeit, 1953, πίν. 1-7. Πρβ. ἐπίσης καὶ κύλικα τοῦ Δούριδος, αὐτόθι πίν. 88.

8. ΠΙΝΔ. I Νεμ. στ. 69 κέ.

9. Πρβ. MARCEL SIMON, Hercule et le Christianisme, 1955, σ. 78. Ἐπίσης ARNOLD TOYNBEE, A Study of History, τ. VI, 1939, σ. 465-476.

κτηριστικός¹. Ἐπειδὴ ἦτο τὸ πρῶτον παράδειγμα θνητοῦ, ἐξικνουμένου διὰ τῆς ἀρετῆς εἰς τὴν θεότητα, θὰ τὸν ἐναγκαλίση ὡς πρότυπὸν τῆς ἡ φιλοσοφίας². Οἱ Ὀρφικοὶ θὰ τοῦ προσδώσουν καὶ μεταφυσικὴν ἀκόμη χροιά³. Οἱ Κυνικοὶ θὰ εὑρουν εἰς τὸν τρόπον ζωῆς του τὸ ἰδανικόν των, δι' ὃ καὶ ὁ Διογένης, ὅτε ἡρωτήθη ποῖον τὸ πρότυπὸν του, ἀπήντησεν, ὁ Ἡρακλῆς, καὶ ἔδειξε τὴν βακτηρίαν του καὶ τὸν χιτῶνα του⁴. Ὁ Ἀντισθένης ιδρύει τὴν σχολήν του εἰς τὸ Κυνόσαργες, ὅπου τὸ ἱερόν του. Αἱ νίκαι του ἐπὶ τῶν διαφόρων ἀγρίων ζώων συμβολίζουν δι' αὐτοὺς ἀλληγορικῶς τὰς νίκας ἐπὶ τῶν παθῶν, ἐνῶ αἱ ἀρεταὶ του συμβολίζονται ἀπὸ τὰ χρυσᾶ μῆλα⁵.

Οἱ Στωικοὶ θὰ ἐμβαθύνουν περισσότερο. Δι' αὐτοὺς ὁ ἥρωες ἦτο ἀληθὴς σωτὴρ, ἐσταλμένος ἀπὸ τὸν Δία διὰ νὰ καθάρῃ τὴν γῆν καὶ νὰ βοηθήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα. Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς του θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν πατέρα του⁶, ἀφοῦ εἴπῃ, ὡς ἄλλος Ἰησοῦς, *peractum est*⁷.

Οὕτω διὰ τῆς ἀποδόσεως ἀλληγορικοῦ χαρακτῆρος εἰς τὸν βίον καὶ τὰς πράξεις του, δημιουργεῖται ὁ Ἡρακλῆς philosophicus⁸. Αἱ ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων θυσίαι του θὰ τὸν ἀναδείξουν μάρτυρα τῆς ἀρετῆς καὶ θὰ τὸν καταστήσουν δημοφιλέστατον. Ὅλοι τὸν αἰσθάνονται πλησίον των. Εἶναι εἰς ἐξ αὐτῶν. Εἰς τὸν Τάραντα τὸ πρόσωπον τοῦ ἀγάλματός του θὰ φθαρῇ ἐκ τῶν συνεχῶν ἀσπασμῶν⁹. Ὡς παρατηρεῖ ὁ M. Simon¹⁰, «Διὰ τοὺς ἀπλοῦς ἀνθρώπους ἦτο ὁ ἀμύντωρ τῶν ἀδυνάτων, ὁ ἀνορθωτὴς τῶν ἀδικημένων, ὁ ἱππότης τῆς δικαιοσύνης. Διὰ τοὺς στρατιωτικούς, ὁ ἀνίκητος. Διὰ τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς καλλιεργητάς, ἡ Cornucopia. Ἐν τούτοις ἡ ἀλληγορικὴ ὑπερβολὴ τῶν φιλοσόφων βλέπει ἀποπνευματοποιημένην εἰς τὸν μῦθον τοῦ μίαν βαθυτέραν ἐννοίαν. Τὰ κατορθώματά του σημαίνουν τὸν θρίαμβον τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν παθῶν του. Σύμβολον τραγικὸν καὶ μεγαλειώδες τοῦ ἀνθρωπίνου πεπρωμένου, μάρτυς τῆς ἀρετῆς, εἰκὼν τῆς τελειότητος καὶ τῆς πλήρους σωφροσύνης, ὁ Ἡρακλῆς εἶναι τὸ πρότυπον, ἀνθρώπινον ἢ θεῖον ἀναλόγως, τὸ ὁποῖον οἱ Κυνικοὶ καὶ οἱ Στωικοὶ ἔχουν διαρκῶς πρὸ ὀφθαλμῶν. Ἐνίκησε τὸ κακόν, κατέβαλε τὰς δυνάμεις τοῦ Ἄδου καὶ ἐκέρδισε μὲ τοὺς μόχθους τὴν ἐνδοξον ἀποθέωσιν. Ἀνοίγει εἰς τοὺς μαθητάς του τὴν ὁδὸν τῆς ἀθανασίας: παριστάμενος ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων εἰκονίζει τὴν τελικὴν

1. Παρὰ ΞΕΝΟΦ. Ἀπομν. Β' I, 21.

2. Πρβ. L. R. FARNELL, Greek Hero Cults and Ideas of Immortality, 1921, β' ἐκδ. 1970, σ. 154. Πρβ. ἐπίσης P. GRIMAL, Dict. de la Myth. Grecque et Romaine, 1951, λ. Héraclès, σ. 190: «Dans la pensée mystique les travaux d'Héraclès en vinrent à figurer les épreuves de l'âme qui se libère progressivement de la servitude du corps et des passions jusqu'à l'apothéose finale».

3. Πρβ. Ὀρφ. Ὑμνον XII (Ἡρακλέους): «Ἡρακλῆς ὀβριμόθυμος, μεγασθενὲς, ἄλκιμος Τιτάν... ἀποφνύς, ἀκάμας, γαίης βλάστημα φέριστον, μεγαλῶνυμε δαίμων. Περὶ Ἡρακλέους ὡς Χρόνου βλ. ΟΤΤΟ KERN, Orph. Fragm. (ἐκδ. Weidmann 1922), 54, 57. Περὶ σχέσεών του μὲ πρόσωπα τοῦ Ὀρφικοῦ κύκλου βλ. τὰ ἀποσπ. 15, 16, 18,

97, 123, 163.

4. Βλ. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ. Φίλος. Βίαι VI 2 καὶ VI 71.

5. Πρβ. CARL-MARTIN EDMSAN, Ignis Divinus, 1949, σ. 241. Κατὰ τὸν M. NILSSON, The Minoan-Mycenaean Religion, 1950, σ. 627 κέ., ἡ κοπὴ τῶν μῆλων τῶν Ἐσπερίδων ἦτο ἀρχικῶς ὁ τελευταῖος καὶ μέγιστος τῶν ἔθλων, μεθ' ὃν ὁ ἥρωες εἰσέρχεται εἰς τὴν χώραν τῶν Μακάρων καὶ τὴν ἀθανασίαν. Ὁ Nilsson ἀνάγει τὴν ρίζαν τοῦ μύθου εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους.

6. Πρβ. C. M. EDMSAN, ἔ.δ.

7. SENECA Oetaeus 1703 - 1704.

8. M. SIMON, ἔ.δ. σ. 79-80.

9. Πρβ. CICERO, In C. Verrem Actio Secunda, 4, 43, 94.

10. M. SIMON, ἔ.δ. σ. 129.

νίκη. Οὕτω βαθμηδὸν ὁ ἥρωας γίνεται θεότης σωτηρίας καὶ σχεδὸν μυστηριακή¹.

Τὸν οὕτω διαμορφωθέντα Ἡρακλέα θὰ προβάλλῃ ὡς πρότυπον ἀκόμῃ καὶ ὁ Χριστιανισμός. Οἱ ἄθλοι τοῦ θὰ εἰκονισθοῦν εἰς τὴν χριστιανικὴν τέχνην². Θὰ παραλληλίσουν μέχρις ὑπερβολῆς τὸν βίον τοῦ μετὰ τὸν βίον προσώπων τῆς Βίβλου καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου³. Κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν θὰ γίνῃ πλήρης ἐκχριστιανισμὸς τοῦ ἥρωος καὶ σχεδὸν θὰ ἁγιοποιηθῇ⁴.

Ὑπὸ ἀνάλογον πρῖσμα εἶδε τὸν Ἡρακλέα καὶ ἡ τέχνη ἀπὸ τῶν ἐλληνιστικῶν καὶ ἐξῆς χρόνων. Διὰ πρώτην φοράν ὁ Λύσιππος θὰ δημιουργήσῃ τύπους ἀγαλμάτων, οἵτινες παριστοῦν τὸν ἥρωα κατηφῆ καὶ κεκηκνότε. Εἶναι οἱ γνωστοὶ τύποι τοῦ Ἡρακλέους τοῦ Τάραντος⁵, τοῦ Ἡρακλέους Farnese⁶ καὶ τοῦ Ἐπιτραπεζίου Ἡρακλέους⁷. Χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ ὑποδηλοῦται ἡ σωματικὴ ρώμη, θὰ ἐξαρθῇ τὴν ἡ κόπωση καὶ ἐμμέσως ἡ ἀρετὴ, διὰ τῆς ὁποίας καὶ μόνον ἀνελήφθησαν οἱ ἐπίμοχοι ἄθλοι, οἱ τὸσον ταλανίσαντες τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἥρωος⁸.

Οἱ ὑπὸ τοῦ Λυσίππου δημιουργηθέντες τύποι θὰ ὑποστοῦν μεταπλάσεις καὶ γενικῶς θὰ ἀποτελέσουν πηγὴν ἐμπνεύσεως διὰ παραστάσεις τοῦ ἥρωος ὡς «ἀναπαυομένου»⁹ ἢ «ἀνακεκλιμένου»¹⁰, τὸσον εἰς τὴν περίοπτον πλαστικὴν, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἀνάγλυφα.

Φαίνεται, ὅτι ἐν τοιοῦτον ἀνάγλυφον θὰ ἦτο μᾶλλον τὸ ἐπὶ τοῦ βάρους ἀνάθημα, εἰκονίζον τὸν ἥρωα ἀναπαυόμενον, μετὰ τοὺς κοπιώδεις ἀγῶνας. Ἡ τοιαύτη παράστα-

1. Πρβ. καὶ FARNELL, ἔ.δ. σ. 154. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀπὸ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ ἐξῆς διάδοσις τῆς λατρείας θεοτήτων, ἰδίᾳ αἰγυπτιακῶν καὶ ἀνατολικῶν, ὁδηγοῦσάν τοὺς λάτρεις τῶν εἰς τὴν ἀθανασία, καθ' ὅτι ἐνίκησαν αἱτὰ τὸν θάνατον. Περὶ παραστάσεων Ἡρακλέους ἐπὶ σαρκοφάγων βλ. J. BAYET, *Hercule funéraire*, ἐν *Mél. d'Arch. et d'Hist. de l'École Française de Rome*, 1922, σ. 219 - 266, καὶ 1923, σ. 19 - 102.

2. Πρβ. M. SIMON, ἔ.δ. σ. 169.

3. Αὐτόθι σ. 173.

4. Αὐτόθι σ. 180. Κατωτέρω (σ. 188) ὁ Simon συνοψίζει: «Dans le crépuscule des dieux, seul Hercule survit. Ainsi s'achève une étonnante carrière, où il fut tour à tour contrefaçon diabolique, rival considérable et figure providentielle du Christ, avant de devenir, dans les rêves de l'historien visionnaire, son héritier victorieux, symbole et personnification de l'humanité laborieuse, qui forge elle-même, dans l'effort et la souffrance, son propre destin».

5. Βλ. ΣΤΡΑΒ. 6 287. Πρβ. CH. PICARD, *Manuel d'Archéologie Grecque, La Sculpture*, IV, 2, 1963, σ. 567 - 8, εἰκ. 237.

6. Πρβ. M. BIEBER, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, 1955, σ. 36 - 37, εἰκ. 84. Ἐπίσης CH. PICARD, ἔ.δ. σ. 565 κέ., 573 κέ., εἰκ. 240 καὶ σ. 588 κέ., εἰκ. 249, 250. Ἐντονωτέραν τὴν αἰσθησιν τῆς κοπώσεως καὶ τῆς κατηφείας παρέχει τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἀριθ. 8395 τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου (προχείρως παρὰ W. LAMB, *Ancient Greek and Roman Bronzes*, 1969, πίν. LXII,

b). Πρβ. ἐπίσης κεφαλὴν συλλογῆς Hamilton ἐν Newby Hall (PICARD, ἔ.δ. εἰκ. 251). Διὰ κατάλογον ἀντιγράφων βλ. F. P. JOHNSON, *Lysippos*, 1904, σ. 197 - 200. Ὁ τύπος πάντως προϋπάρχει ὡς δεικνύει ἀνάγλυφον τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ἐξ Ἰωάννης: βλ. σχέδιον παρὰ R. SCHÖNE, *Gr. Rel.*, 1872, ἀρ. 112 (πίν. XXVII) καὶ I. N. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, *Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἑθν. Μουσεῖον*, πίν. LX, 1404.

7. Βλ. πρόσφατον μελέτην F. DE VISSCHER, *Heraclès Epitrapezios*, ἐν *L'Antiquité Classique* 30, 1961, σ. 67 - 129, μετὰ πολλῶν πινάκων. Βλ. ἐπίσης M. BIEBER, ἔ.δ. εἰκ. 80, 81, 82, 83. Πρβ. ἄρθρον τῆς G. RICHTER ἐν *Rev. Belge de Philol. et d'Histoire*, XLI, 1963, σ. 137 κέ.

8. Περὶ τῶν ὡς ἄνω τύπων γενικῶς βλ. M. COLLIGNON, *Lysippe*, 1904, σ. 83 - 84 καὶ G. M. RICHTER, *Three Critical Periods in Greek Sculpture*, 1951, κεφ. II καὶ δὴ σ. 20 - 22.

9. Πρβ. θεμελιακὴν ἐργασίαν L. STEPHANI, *Der ausruhende Herakles*, 1854.

10. Πρβ. πρόσφατον μελέτην H. SCHARMER, *Der gelagerte Herakles* (1971, *Winckelmannsprogramm* 124). Περὶ παραστάσεων τοῦ τύπου εἰς τὴν πρῶμον ἀγγειογραφίαν βλ. K. SCHAUENBURG, *Herakles bei Pholos*, ἐν *AM* 86, 1971, σ. 43 - 54. Γενικῶς περὶ τοῦ εὐωχομένου Ἡρακλέους βλ. E. LOEWY, *Scopa Minore ed il simulacro di Ercole Olivario*, *RM* 12, 1897, σ. 56 κέ. καὶ 144 κέ. Ἐπίσης M. BIEBER, *Archaeological Contributions to Roman Religion*, *Hesperia* 14, 1945, σ. 272 κέ.

σις, καίτοι ἔχει κυρίως «διδασκτικὸν» χαρακτῆρα, δὲν παύει ἐν τούτοις νὰ εἶναι μία ἔμμεσος «διήγησις». Εἶναι κυριολεκτικῶς ἡ οὐσία τοῦ Ἡρακλέους, ὡς εἶδον αὐτὸν οἱ ἑλληνιστικοὶ καὶ ἐξῆς χρόνοι. Ἡ ἡχὼ τῶν γνωστῶν ἄθλων εἶναι ἡ ἐκδηλος κόπωσις, ἐνῶ ἡ ὀλυμπία γαλήνη εἶναι τὸ γέρας τῶν μόχθων. Παριστάμενος οὕτω εἶναι ὡς νὰ ὑπενθυμίζῃ:

᾽Ωλεσα τὸν Νεμέας θῆρ' ἄπλετον, ὤλεσα δ' ὕδρην
καὶ ταῦρον, κάπρον δ' ἀμφετίναξα γένυν·
ζωστῆρ' ἐλκύσας πώλους Διομήδεος εἶλον·
χρύσεια μῆλα κλάσας Γηρυόνην ἔλαβον·
Ἀργείας μ' ἐδάη· κεμὰς οὐ φύγεν· ἔκτανον ὄρνις·
Κέρβερον ἡγαγόμην· αὐτὸς ᾽Ολυμπον ἔχων¹.

Δὲν ξενίζει συνεπῶς μία ἐπωνυμία τοῦ Ἡρακλέους, ὡς ἡ τῆς ἐπιγραφῆς μας. Βεβαίως δὲν μαρτυρεῖται ἀλλαχόθεν. Πλὴν ὅμως, λίαν συχνάκις ὑπάρχει περιφραστικῶς ἢ διὰ συνωνύμων. Πλησιέστατα πρὸς τὸ πνεῦμά της εἶναι ὁ στίχος ἀβεβαίου Λατίνου ποιητοῦ: *Impiger Alcide, multo defuncte labore!*²

Πρβ. καὶ τοὺς στίχους τοῦ Σενέκα (Her. Oet., 1396 - 8):

*Non virus artus, nate, femineum conquirit,
sed dura series operis et longus tibi
pavit cruentos forsitan morbos labor.*

Τὸ «κάμνω» ἐξ ἄλλου διαρκῶς συνοδεύει τὸν Ἡρακλέα³. Ὁ Λουκιανὸς⁴ θέτει εἰς τὰ χεῖλή τοῦ ἥρωος: *Τοσαῦτα δὲ πεπὶ οὐ καὶ ἐκκαθαίρων τὸν βίον, θηρία καταγωνιζόμενος καὶ ἀνθρώπους ὕβριστὰς τιμωρούμενος*. Τὸ ὄνομά του συνδέεται μὲ τὰς θερμότητάς καὶ τὰ λυσίπονα ἱαματικά ὕδατα⁵.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐκ τῶν ἀγαλμάτων του προξενηθεῖσα εἰς τοὺς Ἀρχαίους καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς ἐντύπωσις, ὡς αὕτη ἀπηχεῖται εἰς τὰ ἐπιγράμματα καὶ τὰς ἐκφράσεις. Ἀδελφὸν ἐπίγραμμα ἀναφέρει: *Δέρκεο μυριόμοχθε τεοῦς Ἡρακλες ἀγῶνας, οὗς τλᾶς ἀθανάτων οἶκον Ὀλυμπον ἔβης*⁶. Εἰς ἕτερον προσφωνεῖται βαρύμοχος, Ἀλκμήνης δ' ὠδῖνας ἔχει λίθος...⁷ Ὁ Γεμινὸς ἐρωτᾶται: *Τί σ' ἐπλασεν ὧδε κατηφῇ Λύσιππος, χαλκῷ τ' ἐγκατέμιξ' ὀδύνην*⁸; Ἐπίγραμμα ἀωνύμου γράφει

1. Παλατ. Ἀνθολ. XVI (ἐκδ. Heimeran, 1958), ἀρ. 93 (Φιλίππου). Ἐνθυμίζει τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Β' πρὸς Τιμοθ., 8', 7 - 8).

2. Eleg. in Maecenatem, 69 ἐν P(oetae) L(atini) M(inores) 1, σ. 126 (ἐκδ. Loeb, ἀνατ. 1961).

3. ΠΑΥΣ. 8, 45. 6: Ἐπίσης 8, 14. 9: Ἰόλαον μὲν δὴ τὰ πολλὰ Ἡρακλεῖ συγκάμνειν λέγουσιν Ἕλληνες. Ἐπίσης 9, 24. 3: Ἐν Ὑήττῳ (Βοιωτ.) δὲ ναὸς ἐστὶν Ἡρακλέους καὶ ἱάματα εὐρέσθαι παρὰ τούτου τοῖς κάμνουσιν ἐστίν.

4. Θεῶν διάλογοι (ῆ 236), 13. 1.

5. Πρβ. ΣΟΥΔΑ, Ἡράκλειος ψώρα, ἡ δυσθεράπευτος, ἢ Ἡρακλείων λουτρῶν δεομένη πρὸς θεραπείαν· ἢ γὰρ Ἀθηναῖ τῷ Ἡρακλεῖ πολλὰ ἀνῆκε λουτρὰ πρὸς ἀνάπαισιν τῶν πόνων. Ἐπίσης ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. IV 23. 1: ... μυθολογοῦσι τὰς Νύμφας ἀνεῖναι θερμὰ λουτρὰ πρὸς τὴν ἀνάπαισιν τῆς κατὰ τὴν ὀδοιπορίαν αὐτῷ (τῷ Ἡρακλεῖ) γενομένης κακοπαθείας.

6. Παλατινὴ Ἀνθολογία XVI 91.

7. Αὐτόθι 102.

8. Αὐτόθι 103.

διὰ τὸ σύμπλεγμα Ἡρακλέους - Ἀνταίου: Χαλκὸν ἀποιμώζοντα τίς ἐπλασε; τίς δ' ὑπὸ τέχνας καὶ πόνον ἐν μορφῇ καὶ θράσος εἰργάσατο;¹.

Ὁ Νικήτας Χωνιάτης, περιγράφων τὸν Ἡρακλέα τοῦ Τάραντος, γράφει: . . . ἐκάθητο δὲ (ὁ Ἡ.) . . . ἀθυμίας πλήρης καθυποκλίνων ἡρέμα τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς ἰδίας οὕτω τύχας ἀποκλαιόμενος καὶ δυσχεραίνων τοῖς ἄθλοις, ὅσους αὐτῷ Εὐρυσθεὺς οὐ κατὰ χρεῖαν κατὰ δὲ φθόνον μᾶλλον ἡγωνοθέτει, τῷ τῆς τύχης περιόντι φυσώμενος². Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς γράφει ἀλλαχοῦ διὰ τὸ αὐτὸ ἔργον: . . . καὶ τὸν καλλίνικον Ἡρακλῆν τοῦ Λυσιμάχου (Λυσίππου) ἔργων τὸ κάλλιστον ὄντα, χειρὶ βαλόντα τὴν κεφαλὴν τῆς λεοντῆς ὑπεστρωμένης κοφίνῳ καὶ τὰς ἰδίας τύχας ὀλοφνυρόμενον³. . . Ὁ Κ. Μανασῆς ἐξ ἄλλου γράφει: . . . ἐντεῦθεν Ἡρακλῆς ὁ Διὸς ἐσφυρηλάτῃται καλὸς καὶ μέγας καὶ ἥρως καὶ βριαρὸς πλεκτῷ μὲν καλᾷ ἐπικαθήμενος, τῇ δεξιᾷ. . . δὲ τὴν κεφαλὴν ὑπανέχων ὑπὸ βαρυθυμίας ὀκλάζουσιν εἴποι τις αὐτὸν τὰς ἑαυτοῦ τύχας ὀδύρεσθαι⁴. Ὁ Λιβάνιος, περιγράφων τὸν Ἡρακλέα τύπου Farnese, γράφει: Οὐκ ἦν ἄρα τὸν Ἡρακλέα, πεπανμένον τῶν ἔργων, ἐπαίνου καταστῆναι χωρὶς, οὐδὲ λῆξαι τοῦ θαύματος, ὥς τῶν ἄθλων ἐπαύσατο, μένειν δὲ τοῖς ὀρώσι καὶ πονοῦντα, καὶ μετὰ πόνου πλάττομενον, οἷον γοῦν ὁ δημιουργὸς εἰς περιφανῆ χῶρον ἀνέστησεν. Ἀνάκειται γὰρ Ἡρακλῆς οὐχ οἷον εἶδεν ἡ Νεμέα παρακινδυνεύοντα, ἀλλ' οἷον Ἄργος ἀπέλαυνεν (ἀπέλαβεν) ἐπ' ἀναιρέσει τοῦ λέοντος· ἀνέστηκε γοῦν φέρον μὲν ἀγωνισμάτων γνωρίσματα, λήξας δὲ ὁμῶς τῆς ἀγῶνων ἀκμῆς⁵. Ἡ Σούδα γνωρίζει πλέον μόνον τὸν Ἡρακλέα philosophicus: Ἡρακλῆς Ἀλκμήνης υἱός: Τοῦτον φιλόσοφον ἱστοροῦσι, καὶ γράφουσι δορὰν λέοντος φοροῦντα καὶ ρόπαλον φέροντα καὶ τρία μῆλα κρατοῦντα, ἅπερ τρία μῆλα νικήσαντα τὸν πολυποίκιλον τῆς πονηρᾶς ἐπιθυμίας λογισμὸν διὰ τοῦ ῥοπάλου τῆς φιλοσοφίας ἀφελέσθαι ἐμυθολόγησαν, ἔχοντα περιβόλαιον φρόνημα ὥς δορὰν λέοντος. Καὶ οὕτω φονεύσας τῷ ροπάλῳ τὸν δράκοντα τῆς ἐπιθυμίας ἀφείλετο τὰ τρία μῆλα, ὃ ἔστι τὰς τρεῖς ἀρετάς, τὸ μὴ ὀργίζεσθαι, τὸ μὴ φιλαργυρεῖν καὶ τὸ μὴ φιληδονεῖν· διὰ γὰρ τοῦ ῥοπάλου τῆς καρτερικῆς ψυχῆς καὶ τῆς δορᾶς τοῦ θρασύτατου καὶ σώφρονος λογισμοῦ ἐνίκησε τὸν ἰὸν τῆς φάουλῆς ἐπιθυμίας, φιλοσοφῆσας ἄχρι θανάτου⁶.

Χαρακτηριστικὸν τέλος εἶναι τὸ χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ: Εἰ δὲ καὶ κάμοιμι χαμαὶ τὸν τρίβωνα ὑποβαλλόμενος κείσομαι ἐπ' ἀγκῶνος, οἷον τὸν Ἡρακλέα γράφουσιν⁶.

Κατὰ ταῦτα, ἡ προσφώνησις Πανκάμης οὐδόλως δύναται νὰ θεωρηθῇ μειωτικὴ διὰ τὸν ἥρωα. Ἀντιθέτως, περικλείει μεγίστην συμπάθειαν καὶ εὐγνωμοσύνην. Εἶναι ἀνάλογος μὲ τὸ σημερινὸν μεγαλομάρτυς τῶν Ἀγίων. Φαίνεται δὲ ὅτι ἦτο συνήθης, ὥστε νὰ προκαλέσῃ τὸν φόγον τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου⁷.

1. Παλατινὴ Ἀνθολογία XVI 91.

2. De Signis Constantinopolitanis (ἐκδ. Bekker), σ. 859.

3. Βασιλείας Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ III (ἐκδ. Bekker), σ. 335 C - D.

4. Ἐκφρασις I, 21 - 32 (ἐκδ. Sternbach, ἐν Jh. Oest.

Arch. I, V, 1902.

5. Ἐκφράσεις, ἀρ. XI, τ. IV, σ. 1066 κέ. (ἐκδ. Reiske).

6. Συμπόσιον ἢ Λαπίθαι (ἐκδ. Harvard 1961), 13.

7. Περὶ ἀρετῆς (Λόγος VIII), 28 (ἐκδ. J. De Arnim-Weidmann, 1893): Τὸν δὲ Ἡρακλέα ποιοῦντα μὲν καὶ

"Ακρως περιέργον πάντως εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸ "Αργος, πόλιν τόσον συνδεδεμένην μετὰ τοῦ "Ηρακλέους, δὲν μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξίς ναοῦ ἢ ἔστω ἱεροῦ τοῦ ἥρωος. Ὁ Πausanias¹ ὁμιλεῖ δι' ἓνα βωμὸν μόνον εἰς τὸ "Ηραῖον, μὲ ἀναγλύφους τὰς μορφὰς τοῦ "Ηρακλέους καὶ τῆς "Ηβης. Ὑπάρχει ἐν τούτοις ἀργειακὸν ψήφισμα τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, δι' οὗ ἀποφασίζεται νὰ ἀποδώσουν εἰς τὸν Τιβέριον Κλαύδιον ...τὰς Περσέος καὶ "Ηρακλέος τειμάς...², ἡ αὐτὴ δὲ ἔκφρασις ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἑτέραν ἐπιγραφὴν ἐξ "Αργους³. Βεβαίως, συχνάκις ὁ ἥρωας ἐτιμᾶτο εἰς τετρακιόνια ἥρῳα⁴, ἴσως δὲ εἰς τοιοῦτον ἥρῳον νὰ εἶχεν ἀνατεθῇ τὸ ἐπὶ τοῦ βάθρου ἀνάθημα. Δὲν θὰ πρέπει πάντως νὰ ἀποκλεισθῇ καὶ ἡ πιθανότης νὰ προέρχεται τὸ βᾶθρον ἐκ τινος γυμνασίου. Εἶναι γνωστὸν ἐξ ἄλλου τὸ εὖρεθὲν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῶν Θερμῶν τοῦ "Αργους ἄγαλμα τοῦ "Ηρακλέους, τοῦ τύπου Farnese⁵. Μερικοὶ νομισματολόγοι ἀποδίδουν εἰς τὸ "Αργος τετράδραχμα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, μὲ παράστασιν τοῦ "Ηρακλέους τύπου Farnese⁶. Ἡ ἀπόδοσις πάντως θεωρεῖται ἀβεβαία. Καθήμενος ὁ ἥρωας ὑπάρχει ἐπίσης ἐπὶ νομισμάτων τοῦ "Αργους τῆς ἐποχῆς τοῦ Σεπτ. Σεβήρου⁷, ἐνδειξίς ὅτι καὶ τοιοῦτου τύπου ἄγαλμα θὰ ὑπῆρχεν εἰς τὴν πόλιν.

Συμπερασματικῶς νομίζω, ὅτι ὑπάρχει πλέον ἀρχαία ἐπωνυμία διὰ τοὺς λυσιπικῆς καταγωγῆς ὡς ἄνω τύπους τῶν ἀγαλμάτων τοῦ ἥρωος: "Ηρακλῆς Πανκάμης.

ἀγωνιζόμενον ἡλέων, καὶ ἔφασαν αὐτὸν ἀνθρώπων ἀθλιώτατον· καὶ διὰ τοῦτο ἄθλους ἐκάλουν τοὺς πόρους αὐτοῦ καὶ τὰ ἔργα, ὡς τὸν ἐπίπονον βίον ἄθλιον ὄντα· ἀποθανόντα δὲ πάντων μάλιστα τιμῶσι καὶ θεὸν νομίζουσι καὶ φασιν "Ηβη συνοικεῖν, καὶ τούτῳ πάντες εὖχονται, ὅπως αὐτοὶ μὴ ἔσονται ἄθλιοι, τῷ πλείστα ἀθλήσαντι.

1. 2, 17. 6.

2. IG IV, 606.

3. Βλ. W. Vollgraff, Inscriptions d'Argos, ἐν BCH 27, 1903, σ. 260, 2. Προφανῶς ἡ ἰδίᾳ ἔκφρασις ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν IG IV, 586.

4. Πρβ. F. DE VISSCHER, ἔ.δ. πίν. XII, 24 (ἀνάγλ. "Εθν. Μουσ. ἀρ. 2723), πίν. XI, 20 (κρατῆρ "Εθν. Μουσ.

ἀρ. 14902), 21 (κρατῆρ "Εθν. Μουσ. ἀρ. 12682), 22 (κρατῆρ Mus. Rodin TC, 1). Βλ. ἐπίσης SUSAN WOODFORD, Cults of Heracles in Attica (ἐν Studies Presented to G.M.A. Hanfmann, 1971, σ. 211 - 225).

5. Βλ. BCH 79, 1955, σ. 326, εἰκ. 40. Δημοσίευσίς ὑπὸ J. MARCADÉ, Sculptures Argiennes, ἐν BCH 81, 1957, σ. 409, εἰκ. 2, 3, 4, 5.

6. Βλ. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, ἔ.δ. σ. 58, εἰκ. 44. L. LACROIX, Les reproductions des statues sur les monnaies grecques, 1949, σ. 324, ἀρ. 1 καὶ CH. PICARD, ἔ.δ. εἰκ. 239.

7. Πρβ. F. IMHOOF-BLUMER and P. GARDNER, Numismatic Commentary on Pausanias, (1887, 1964), πίν. I, X.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἑπωνυμίας τοῦ Ἡρακλέους¹

- + Ἀγνήτης ἢ Ἡγνήτης. PLIN. 34. 56. Ὀμιλεῖ δι' ἄγαλμα ἐν Ρώμῃ, τὸ ὁποῖον ὀνομάζει agetera arma sumentem (πάντως ἀβέβαιον, πρβ. H. GALLET DE SANTERRE - H. LE BONNIEC, Pline l'Ancien, 1953, comment., 56. 3).
- * Αἰγύπτιος. ΠΑΥΣ. 10, 13. 8.
- * Αἴτης. Βλ. TZETZ. Σχολ. Λυκοφρ. 461. Ἀμφίβολον: πρβ. G. WENTZEL, Ἑπικλήσεις V, σ. 4.
- + Ἀλεξίκακος. Σύνηθες ἐπίθετον. Πρβ. ΑΕ 1894, σ. 20, 11 καὶ IG IV², I, 531 (ἐπιγραφή ἐξ Ἐπιδάουρου). Ἐπίσης IG XIV, 1000 (ἐπιγρ. ἐκ Ρώμης) καὶ AM 36, 1911, σ. 121, εἰκ. 2 (ἐπιγραφή ἐπὶ ἀναγλύφου).
- + Ἀλεξίς. Ἐν Κῶ. Πρβ. ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΝ V 34 (ἐκδ. Dindorf I, σ. 60).
- * Ἀλκαῖος. Ἵσως ἀρχικὸν ὄνομα κατὰ τοὺς σχολιαστάς. Πρβ. ΕΥΣΤ. λ. Ἀλκαῖος (989, 42).
- * Ἀλκείδης. IG IV², I, 692 καὶ ΑΠΟΛΛΟΔ. II 4. 12.
- ** Ἀνίκητος. C.I.G. III, ἀρ. 3817.
- + Ἀπαλλαξίκακος. Πρβ. BCH 6, 1882, σ. 342 (ἐπιγραφή ἐκ Δήλου).
- + Ἀπόμνιος. Πρβ. ΚΛΗΜ. ΑΛΕΞ. Προτρεπτικὸς πρὸς Ἑλλήνας II 38. 4: ἐνταῦθα (ἐν Ἡλίδι) Ἀπομνίῳ Διὶ θύουσιν Ἡλεῖοι Ρωμαῖοι δὲ Ἀπομνίῳ Ἡρακλεῖ.
- + Ἀποτρόπαιος. Ἐν Ἐφέσῳ. Πρβ. ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΥ, Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον IV 10.
- + Ἀρητος. Ἑλληνομακεδονικόν. Πρβ. ΗΣΥΧ. λ. ἄρητος.
- + Ἀρτάγνης (Ἡρακλῆς Ἀρης). Πρβ. K. HUMANN - O. PUCHSTEIN, Reisen in Kleinasien und Nordsyrien, 1890, σ. 272 κέ. Ἐπίσης W. DITTENBERGER, Orient. Gr. Inscr. Sel., 1903, ἀρ. 383 (σ. 598).
- ** Ἀρχηγέτης. Ἐπιγρ. ἐξ Ἀκροπόλεως, IG II, 2², 947.
- ** Ἀρχηγός. Πρβ. ΔΙΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤ. XXXIII 47 (Ταρσικὸς πρῶτος) σποράδην.
- + Ἀσκληπιός. Πρβ. ΑΡΙΣΤΕΙΔ. I 62 (V 36) καὶ 514 (XXVI, 331), ἐκδ. Dind. ἢ II 330 καὶ 436, ἐκδ. Keil.
- ** Βασιλεύς. IG XIV, 100.
- ** Βοαγίδας. Σχόλ. Λυκοφρ. 651, σ. 131, 11.
- ** Βουζύγης. ΣΟΥΔΑ λ. Βουζύγης.
- ** Βουθοίνας. ΣΟΥΔΑ λ. Βούθος.
- * Βουραϊκός. Ἐπικλήσεις εἰς Βούραν Ἀχαΐας, ὅπου ἄγαλμα ἐν σπηλαίῳ. ΠΑΥΣ. 7, 25. 10.
- ** Βριάρεως. ΖΗΝΟΒ. Ἐπιτομή V 48.
- * Γενάρχης. Ρωμ. ἐπιγρ. ἐν Σπάρτῃ. IG V, I, 589, στ. 9.
- + Γύλιος. ΗΣΥΧ. λ. γύλιος.
- * Διομεδόντειος. Ἐπιγρ. 2ου μ.Χ. αἰ. ἐκ Κῶ. Βλ. W. R. PATON - E. L. HICKS, Inscr. of Cos, 1891, ἀρ. 36, στ. 2 (ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς κατὰ τὰ σημεῖα πρότυπα λατρείας τοῦ Διομέδοντος).
- * Δισανδός. Πρβ. Γ. ΣΥΤΤΕΛΛΟΝ, Ἐκλογή Χρονογραφίας, σ. 153, D (ἐκδ. Dindorf, 1829, σ. 290): Ἡρακλέα τινὲς φασιν ἐν Φοινίκῃ γνωρίζεσθαι Δισανδὸν ἐπιλεγόμενον, ὥς καὶ μέχρι νῦν ὑπὸ Καππαδόκων καὶ Ἰλίων. (Ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνατολικοῦ θεοῦ Σανδάν).
- * Ἐδεσσαῖος. ΗΣΥΧ. λ. Ἐδεσσα.

1. Κατὰ τὴν συναγωγὴν τοῦ ὕλικου διὰ τὴν παροῦσαν μικρὰν ἐργασίαν, ἐσημειώθησαν ἀρκεταὶ λατρευτικαὶ ἑπωνυμίας τοῦ Ἡρακλέους. Καίτοι ἀσφαλῶς ὁ κατάλογος δὲν εἶναι πλήρης, ἐθεωρήθη χρήσιμον νὰ παρατεθοῦν αὗται, δεδομένου ὅτι, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ὑπάρχουν συγκεντρωμένοι αἱ ἐλληνικαὶ ἑπωνυμίας τοῦ ἥρωος. Εἰς τὸ συμπλήρωμα τοῦ Λεξ. ROSCHER ὑπάρχουν μόνον τὰ λατινικὰ ἐπίθετα τοῦ Ἡρακλέους, ὁ δὲ G. WENTZEL εἰς τὸ ἤδη παλαιὸν βιβλίον του De grammaticis graecis quaestiones selectae. I. Ἑπικλήσεις sive de Deorum cognominibus per grammaticorum graecorum scripta dis-

persis (Goettingae 1890), παρέχει ὀλίγα σχετικῶς ἐπίθετα, ἀπαντῶντα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους γραμματικούς καὶ λεξικογράφους.

Αἱ παρατιθέμεναι παραπομπαὶ δίδονται δείγματος χάριν καὶ δὲν εἶναι ἐξαντλητικαί. Δὲν συμπεριλαμβάνονται ἐπίσης τὰ ποιητικὰ ἐπίθετα.

Πρὸς εὐχερεστέραν διάκρισιν αἱ ἑπωνυμίας ἐσημειώθησαν, αἱ μὲν κυρίως λατρευτικαὶ διὰ σταυροῦ, αἱ καταγωγῆς (γενεαλογικαὶ ἢ τοπικαὶ) δι' ἀστερίσκου, αἱ δὲ ποιητικαὶ-φιλοσοφικαὶ διὰ διπλοῦ ἀστερίσκου. Ἀπόλυτος χωρισμὸς πάντως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνη.

- ** Ἐπήκοος. Ἐπιγρ. ἐκ Χολαργοῦ (θέσις Ἄνω Λίμνη Ζοφρᾶ), BCH 84, 1960, σ. 658.
- + Ἐπιβολεύς. Ἐπὶ κλησίς ἐν Θουρίοις. Πρβ. ΗΣΥΧ. λ. Ἐπιβολεύς.
- + Ἐπι(ε)ίκιος. Ἐπὶ νομισμ. τῆς Ἐφέσου. Πρβ. B. V. HEAD, Hist. Num.², σ. 577.
- + Ἐριδανάτας. Ἐν Τάραντι. Πρβ. ΗΣΥΧ. λ. Ἐριδανάτας (ἐκ τοῦ ἐριδαίνω = ἐρίζω).
- + Ἐδάκουστος. Ἐπιγρ. εἰς Ponte Corvo (Campania), IG XIV, 904.
- + Ἡγεμών. ΞΕΝΟΦ. Κύρου Ἀναβ. 6, 5. 25.
- * Ἡραῖος ἢ Ἡραιος. ΗΣΥΧ. λ. Ἡραῖος.
- * Ἡρύκαλος. ΗΣΥΧ.: τὸν Ἡρακλέα Σώφρων ὑποκοριστικῶς.
- + Θαλλοφόρος. Ἐπιγρ. εἰς Ponte Corvo (Campania), IG XIV, 904.
- * Θάσιος. ΠΑΥΣ. 6, 11. 2.
- + Θεὸς Μέγιστος. Πρβ. L. HEUZEY - H. DAUMET, Mission de Macéd. ἀρ. 133, 141.
- ** Θηβαῖος. ΠΑΥΣ. 5, 8. 8· 5, 13. 11· 7, 48. 1.
- + Θηροκτόνος. Ἐπιγρ. ἐκ Τεγέας. IG V, II, 91.
- + Ἰδαῖος (Δάκτυλος). ΠΑΥΣ. 5, 7. 6-9· 5, 8. 1· 6, 21. 6· 6, 23. 3· 8, 31. 3· 9, 19. 5· 9, 27. 8.
- + Ἰερός. Ἐπιγρ. εἰς Ponte Corvo (Campania), IG XIV, 904.
- + Ἰπποδέτης. ΠΑΥΣ. 9, 26. 1 καὶ ΗΣΥΧ. λ. ἵπποδέτης.
- + Ἰποκτόνος. ΣΤΡΑΒ. XIII 1. 64 (ἵψ-ἱπός = ἀμπελοφθόρος σκώληξ).
- + Καλλίνικος. IG XII, V, 234 (ἐκ Πάρου). Πρβ. καὶ Ὀλυμπιακ. παιᾶνα (ὕμνον) ΑΡΧΙΛΟΧΟΥ ἀρ. 298 (ἐκδ. Paris 1958, σ. 79).
- + Κηραμύνης. Μέγ. Ἐτυμ., λ. κήρ (σ. 511). Πρβ. ΛΥΚ. ΚΑΣ. 662.
- + Κορνοπίων. Εἰς περιοχὴν Οἴτης. Πρβ. ΣΤΡΑΒ. XIII 1. 64. (Κόρνο(ω)ψ - κόρνοπος = εἶδος ἀκρίδος).
- * Κρατερόφρων. Ἐπιγρ. ἐκ τοῦ μτγν. θεάτρου τῶν Συρακουσῶν, IG XIV, 3.
- + Κτίστης. Ἐπὶ νομισμάτων. Πρβ. HEAD, ξ.ἀ. σ. 271 (Περὶνθου), 512 (Κίου), 516 (Ποντικῆς Ἡρακλείας), 516 (Νικαίας), 681 (Νακολείας), 271 (νομ. Γαλατῶν).
- + Κυναγίδας. Ἐπὶ ἀναγλύφου ἐξ Ἐλιμείας μὲ παρᾶστασιν Ἡρακλέους τύπου Farnese, τοῦ 300 π.Χ. Πρβ. ΠΑΕ 1912, σ. 240.
- + Κυνάγχης. Πρβ. TZETZHN ἐν Gram. An. Ox. III, 351, 7 (ἡ παραπομπὴ δὲν ἐπληθεύθη).
- + Κυνάδας. Βλ. HEUZEY - DAUMET, ξ.ἀ. Olympos, ἀρ. 44 καὶ Δήμιτσα, Μακεδ. Γ', ἀριθ. ἐπιγρ. 207.
- ** Λεοντάγχης ἢ Λεόνταγχος. Παλ. Ἀνθ. VI, 351.
- + Λύκων. Ἐπὶ νομισμ. Κρότωνος. Πρβ. HEAD, ξ.ἀ. σ. 99, 100.
- + Μάλιξ. ΗΣΥΧ.: τὸν Ἡρακλέα Ἀμαθούσιοι.
- * Μάντικλος. Εἰς Μεσσήνην (καὶ σικελικὴν Μεσσήνην) ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ κτήτορος ἱεροῦ του. Πρβ. ΠΑΥΣ. 4, 23. 10· 4, 26. 3.
- ** Μελάμπυγος. ΖΗΝΟΒ. Ἐπιτ. V 10 καὶ ΣΟΥΔΑ λ. Κέρκωπες.
- * Μέλκαθρος. ΕΥΣΕΒ. Εὐαγγελ. προπαρ. I 10. 27.
- + Μηκιστεύς. Ἐν Ἡλιδι. Σχολ. Λυκοφρ. 652, σ. 131, 9.
- + Μήλειος. ΣΟΥΔΑ λ. μήλιος. Πρβ. καὶ Paræm. Graeci (Append.), III, 93.
- + Μήλων. ΖΗΝΟΒ. Ἐπιτ. V 22 καὶ ΠΟΛΥΔ. I 31.
- + Μηνυτής. ΗΣΥΧ. λ. μηνυτής καὶ Βίον Σοφοκλ., σ. X, 28 (ἐκδ. Nauck, 1867).
- + Μισόγγνος ΠΛΟΥΤΑΡΧ. Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν (De Pyth. Or.), 20 (εἰς Ἡθικά, ἐκδ. Λειψ. 1891, τόμ. III, σ. 52).
- + Μόνοικος. Εἰς τὸν λιμένα τοῦ Μονοίκου (Monaco). Πρβ. ΣΤΡΑΒ. IV 6. 3.
- ** Μουσαγέτης. IG XIV, 101.
- * Νεῖλος. Μέγ. Ἐτυμ., 435, 10.
- + Οἰκιστής. Πρβ. ΠΑΥΣ. 3, 21. 8 καὶ HEAD, ξ.ἀ. σ. 97, 98, 100 (εἰς Κρότωνα).
- + Ὀλύμπιος. ΗΡΟΔ. II 44.
- + Ὀπλοφύλαξ. C.I.G. 3162 (ἐπιγρ. ἐκ Λυδίας) καὶ HEAD, ξ.ἀ. σ. 594 (ἐπὶ νομισμ. Σμύρνης).
- + Παγκράτης. Ἐξ ἐπιγρ. τοῦ παρὰ τὸν Ἰλισὸν ἱεροῦ. Πρβ. Γ. ΜΗΛΙΑΔΗ, ΠΑΕ 1953, σ. 47-60 καὶ ΠΑΕ 1954, σ. 41-49. Ἐπίσης ΙΩ. ΤΡΑΥΛΟΣ, Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, σ. 91-92.
- * Παῖς Διός. C.I.G., III, 7610 (ἐπὶ ἀγγείου).
- + Παλαίμων. IG VII, 2874 (βοιωτ. ἐπιγρ. ἀπὸ Κορώνειαν). Πρβ. Σχολ. Λυκόφρ. καὶ Μέγ. Ἐτυμ., 511, 29 (Πολεμών).
- ** Πανκάμης. Βλ. παροῦσαν μελέτην.
- + Παραστάτης. ΠΑΥΣ. 5, 8. 1· 5, 14. 7· 6, 23. 3.
- * Πατρῶος. ΠΑΥΣ. 4, 8. 2.
- * Περεΐδης. Βλ. σχόλια TZETZΟΥ εἰς Λυκόφρ.

- (ἐκδ. Scheer, σ. 393).
- * *Πευκεύς*. Εἰς Ἄβδηρα Ἰσπανίας. Βλ. σχολ. ΛΥΚ. ΚΑΣ. 663 καὶ Μεγ. Ἑτυμ., σ. 511 (λ. *κήρ*).
Πρβ. ROSCHER, Lex., λ. *πευκεὺς* (Hoper).
 - + *Πρόμαχος*. Ἀγαλμα ἐν Θήβαις. Πρβ. ΠΑΥΣ. 9, 11. 4.
 - + *Προφύλαξ*. Ἐπὶ νομισμ. Σμύρνης. Πρβ. HEAD, ἐ.ἀ. σ. 594.
 - + *Ρινοκολούστης*. Ἀγαλμα παρὰ τὰς Θήβας. Πρβ. ΠΑΥΣ. 9, 25. 4 (=ὁ ἀποκόπτων τὰς ρίνας).
 - + *Σκαπανεύς*. Σχόλ. Λυκόφρ. 652, σ. 131, 10.
 - * *Σηλαιτῆς*. Εἰς Θεμισώνιον Φρυγίας. Πρβ. ΠΑΥΣ. 10, 32. 5.
 - + *Σωτήρ*. Ἐπιγρ. ἐκ Μιλήτου (πρβ. A. REHM, VI Milet. Bericht. 27). Ἐπιγρ. ἐκ Ρώμης, IG XIV, 1001. Ἐπίσης εἰς νομίσματα Θάσου (Πρβ. HEAD, ἐ.ἀ. σ. 266, εἰκ. 164).
 - * *Τιρόνθιος*. ΠΑΥΣ. 10, 13. 8.
 - * *Τύριος*. ΖΗΝΟΒ. Ἐπιτ. V 48 καὶ V 56.
 - + *Χάροψ*. ΠΑΥΣ. 9, 34. 5. Πρβ. Ν. Γ. ΠΑΠΠΑΔΑΚΙ, Περὶ τὸ Χαρόπειον τῆς Κορωνείας, ΑΔ 20, 1916, σ. 217-272 (καὶ δὴ σ. 218 - 224, 239).
 - ** *Χρόνος*. Πρβ. ΟΤΤΟ KERN, Orph. Fragm. (ἐκδ. Weidmann, 1922), 54, 57.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Β. ΚΡΙΤΖΑΣ

ΔΥΟ ΝΗΟΣΧΗΜΟΙ ΠΥΞΙΔΕΣ ΕΞ ΕΓΚΩΜΗΣ

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς δημοσιεύσεως ὑπὸ τοῦ Ἰ. Σακελλαράκη τοῦ ἐλεφαντίνου πλοίου ἐκ Μυκηνῶν¹ (πίν. 59α - γ καὶ εἰκ. 1 - 2), ὅπου ὁ συγγραφεὺς καλύπτει τὸ ὅλον θέμα τῶν ἐχόντων μορφήν πλοίου ἐλεφαντίνων πυξίδων καὶ ἐπιτυχῶς συμπληρώνει τὸ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον σφωζόμενον ἐλεφαντίνον πλοῖον ἐκ Μυκηνῶν ὡς ἔχον ἀκρόπρωρον ὑπὸ μορφήν νήσσης (πίν. 60α - β καὶ εἰκ. 3), παρουσιάζω κατωτέρω δύο παρόμοια ἐλεφάντινα πλοῖα ἐξ Ἐγκώμης τῆς Κύπρου: ἡ ὑπὸ μορφήν οὐράς πτηνοῦ πρύμνη τοῦ ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, καθὼς καὶ αἱ εἰς αὐτὰ ἢ ἕτερα παρόμοια λίαν πιθανῶς ἀνήκουσαι δύο ἐλεφάντινα κεφαλὰι νησσῶν ἐκ τῆς ἰδίας θέσεως, ἐπιβεβαιοῦν τὸ ὀρθὸν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἐν λόγῳ πυξίδων ὡς πλοίων ἐχόντων ἀκρόπρωρον ὑπὸ μορφήν νήσσης καὶ προσθέτουν ὠρισμένα ἐπὶ πλέον στοιχεῖα εἰς τὰ ἤδη γνωστά².

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δύο ἐλεφαντίνων πλοίων (πίν. 61 - 62 καὶ εἰκ. 4 - 5) ἔχει ἀριθμὸν εὐρετηρίου τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου 97. 4 - 1. 884 καὶ εὐρέθη τὸ ἔτος 1896 εἰς τὴν Ἐγκωμην, ἐντὸς τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου ὑπ' ἀριθ. 24, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκεῖ ἀνασκαφῶν ἀποστολῆς τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ A. Murray³. Ὁ τάφος 24 χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδον. Ἐφ' ὅσον καὶ ἡ πυξὶς ἀνήκει εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν εἶναι ἀρκετὰ μεταγενεστέρα τοῦ ἐλεφαντίνου πλοίου ἐκ Μυκηνῶν (ΥΕ ΙΙΑ1) καὶ τῶν λοιπῶν ὁμοίων γνωστῶν, τὰ ὅποια χρονολογοῦνται εἰς τὴν ἰδίαν περίοδον (ΥΕ ΙΙΑ).

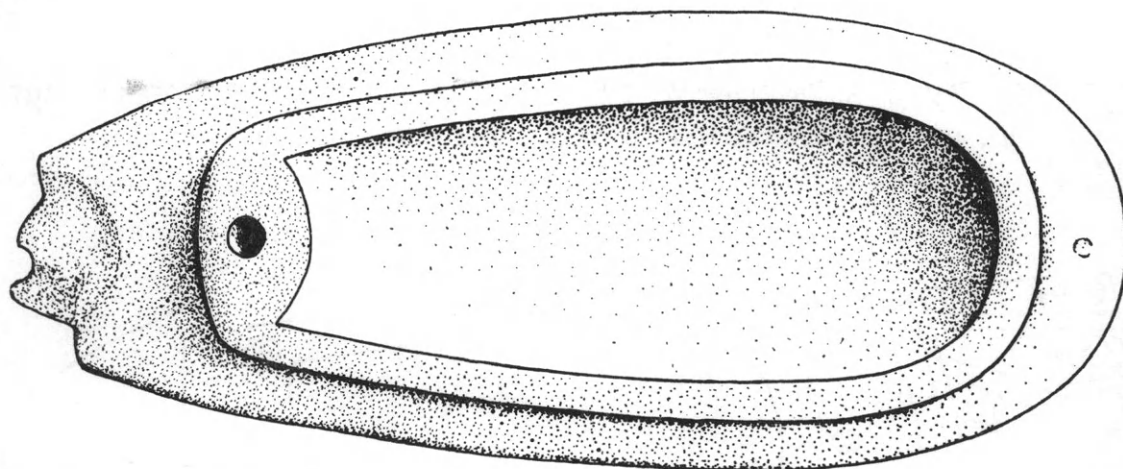
Ἡ ἐξ Ἐγκώμης πυξὶς ὑπὸ μορφήν πλοίου ἔχει μῆκος 0.15 μ., μέγιστον πλάτος 0.053 μ. καὶ ὕψος 0.023 μ. Ὁμοιάζει ἀρκετὰ μὲ τὴν ἐκ Μυκηνῶν, ἀλλὰ εἶναι κάπως μικροτέρα. Σφύζεται ἀκέραιον τὸ κυρίως σῶμα τῆς πυξίδος· ἐλλείπουν τὰ προσηρτημένα αὐτῇ τμήματα, ἥτοι: τὸ κάλυμμα τῆς πυξίδος, τὸ ἀκρόπρωρον καὶ ἡ βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, πρέπει νὰ ἐστηρίζετο. Φέρει ἄνω κοίλωμα κατό-

1. Βλ. Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, Ἐλεφάντινον πλοῖον ἐκ Μυκηνῶν, ΑΕ 1971, σ. 188 κέ. ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

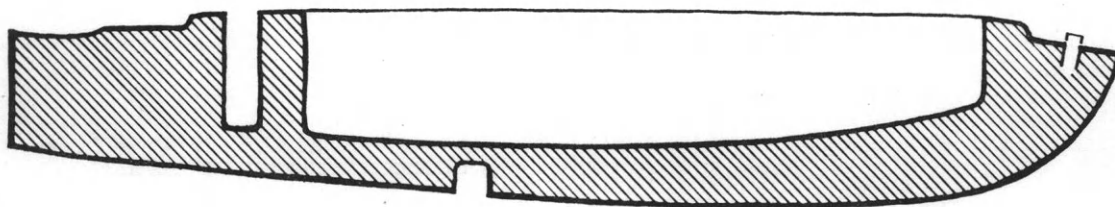
2. Τὰ δημοσιευόμενα ἐνταῦθα δύο πλοῖα ἐξ Ἐγκώμης μετὰ τῶν δύο ἐλεφαντίνων κεφαλῶν νησσῶν ἐκ τῆς ἰδίας θέσεως, εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξετάσω τὸ ἔτος 1965, ὅτε, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐν Λονδίῳ σπουδῶν μου, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ καθηγητοῦ μου κ. J. D. Evans ἐμελέτησα μέρος τῶν ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ μυκηναϊκῶν ἀντικειμένων ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἐν τῷ πλαίσίῳ ἐργασίας μου ἐνισχυομένης ὑπὸ τοῦ Central Research Fund τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου. Θερμῶς εὐχα-

ριστῶ τὸν κ. R. Higgins τοῦ Τμήματος Ἑλληνικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου διὰ τὴν παντοειδῆ βοήθειάν του κατὰ τὴν ὥς ἄνω ἐργασίαν μου, ὡς καὶ διὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν ἐνταῦθα δημοσιευόμενων φωτογραφιῶν καὶ τὴν παροχὴν σχετικῶν πληροφοριῶν. Ἐπίσης εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν κ. Ἰ. Σακελλαράκη διὰ τὴν συζήτησιν τοῦ θέματος καὶ τὰς πολυτίμους ὑποδείξεις του ὡς καὶ διὰ τὴν ἄδειαν ἐπαναδημοσιεύσεως ἐνταῦθα τῶν πινάκων 59, 60 καὶ 64 καὶ τῶν εἰκόνων 1 - 3 ἐκ τῆς ΑΕ 1971.

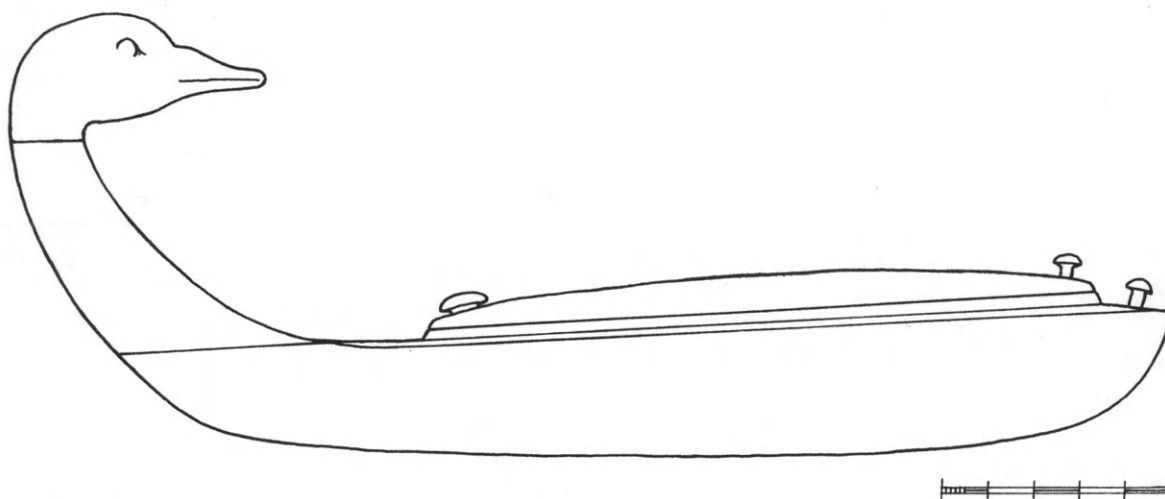
3. Βλ. A. MURRAY, A. SMITH καὶ H. WALTERS, Excavations in Cyprus, London 1900, σ. 32 καὶ 41.

Εικ. 1. Σχέδιον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἐλεφαντίνου πλοίου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

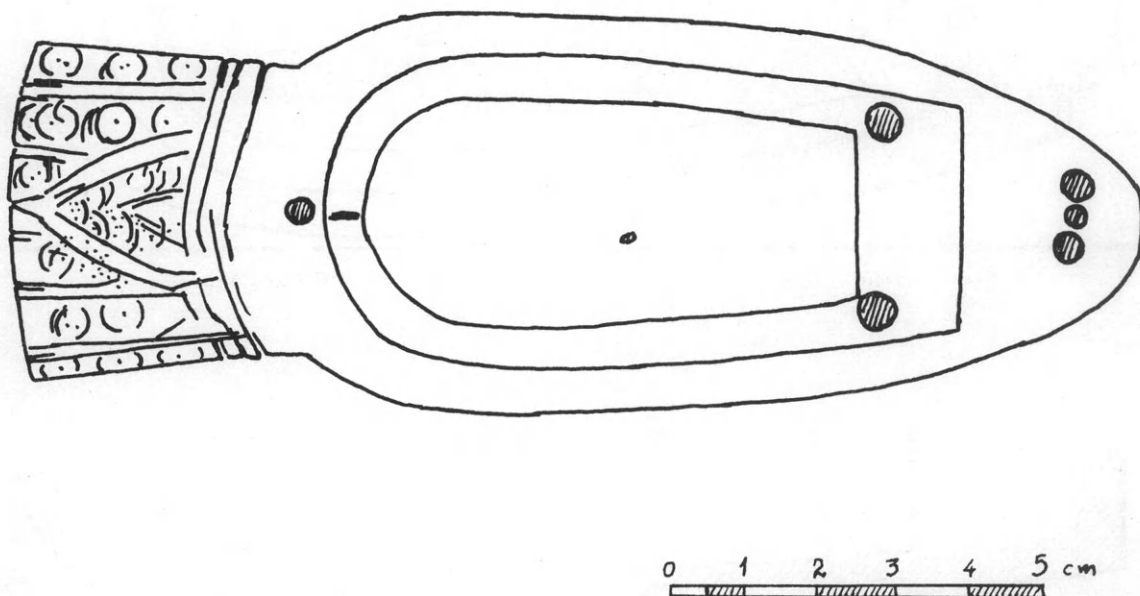
Εικ. 2. Ἡ κατὰ μῆκος τομὴ τοῦ ἐλεφαντίνου πλοίου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

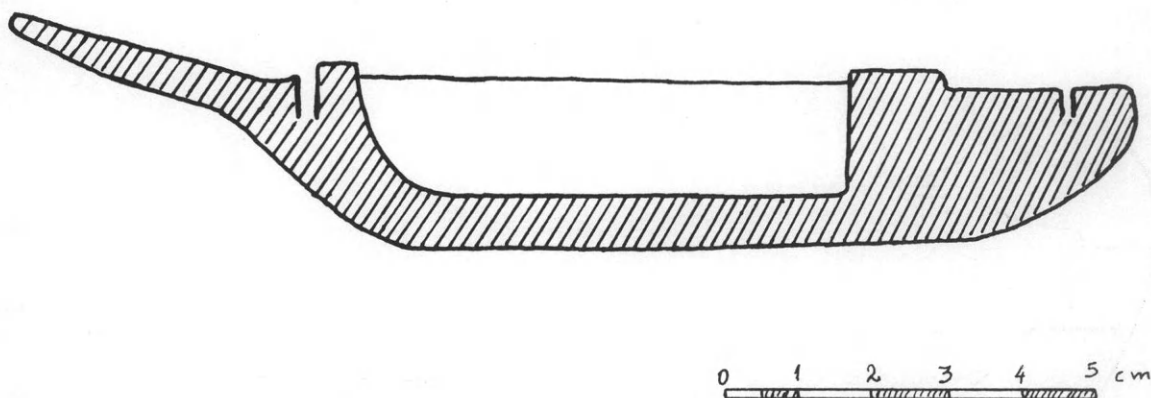
Εικ. 3. Σχέδιον τοῦ ἐλεφαντίνου πλοίου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου μετ' ἀκροπρώρου σχήματος κεφαλῆς νήσσης, ὡς πυξίδος μετὰ πώματος.

ψεως ἐπιμήκους πετάλου, τοῦ ὁποίου τὸ πρὸς τὴν πρύμνην κάθετον τοίχωμα κατέρχεται καμπυλούμενον, ἐνῶ τὸ πρὸς τὴν πρῶραν ἐντελῶς καθέτως, ἐνούμενον μετὰ τοῦ πυθμένος ὑπὸ ὀρθὴν γωνίαν (εἰκ. 4 - 5). Διαστάσεις πεταλοειδοῦς κοιλότητος: μήκος 0.066 μ., μέγιστον πλάτος 0.03 μ. καὶ βάθος 0.017 μ.

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ πλοίου πέριξ τῆς κοιλότητος ὑπάρχει περιχέλωμα, ὡσαύτως

Εἰκ. 4. Σχέδιον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἐλεφαντίνου πλοίου ἐξ Ἑγκώμης.

Εἰκ. 5. Ἡ κατὰ μήκος τομὴ τοῦ ἐλεφαντίνου πλοίου ἐξ Ἑγκώμης.

πεταλοειδοῦς σχήματος, ὕψους 0.002 μ. καὶ πλάτους κατὰ μὲν τὰς τρεῖς καμπύλας πλευρὰς 0.006 μ., κατὰ δὲ τὴν πρὸς τὴν πρῶραν πλευρὰν, ἥτις εἶναι εὐθεῖα, 0.015 μ. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην πλευρὰν τοῦ περιχελώματος ὑπάρχουν δύο ὀπαὶ διαμέτρου 0.005 μ., ἀνὰ μία εἰς ἕκαστον ἄκρον. Ἐπίσης τρίτη ὀπή, μικροτέρα, διαμέτρου 0.003 μ., ὑπάρχει κάτωθεν τοῦ περιχελώματος κατὰ τὸ μέσον τῆς πρὸς τὴν πρύμνην πλευρᾶς αὐτοῦ.

Ἑτεραι τρεῖς μικραὶ ὁπαὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν πρῶραν, κείμεναι ἐν σειρᾷ πλησίον ἀλλήλων καὶ εἰς διάταξιν κάθετον πρὸς τὸν μακρὸν ἄξονα τοῦ πλοίου· ἐξ αὐτῶν αἱ δύο ἀκραῖαι ἔχουν διάμετρον 0.004 μ., ἡ δὲ μεσαία 0.003 μ. (πίν. 61α καὶ εἰκ. 4). Τέλος τέσσαρες μικραὶ ὁπαὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῆς πυξίδος, εἰς ρομβοειδῇ διάταξιν, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο ἔχουν διάμετρον 0.003 μ. καὶ αἱ ἕτεραι δύο, κάπως εὐρύτεραι, 0.005 μ. Μία ἐκ τῶν δύο τελευταίων, προφανῶς ἐξ ἐσφαλμένου ὑπολογισμοῦ τοῦ τεχνίτου, ἔχει προχωρήσει ὥστε ἐγένετο διαμπερής (πίν. 61α-β καὶ εἰκ. 4). Ὅλαι αἱ λοιπαὶ προαναφερθεῖσαι ὁπαὶ εἰς τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ πλοίου εἶναι τυφλαί.

Τὸ πρυμναῖον τμήμα τῆς παρούσης πυξίδος δὲν περατοῦται ἀπλῶς δι' ὀλοκληρώσεως τοῦ καμπύλου περιγράμματος τοῦ πλοίου, ὡς εἰς τὰ λοιπὰ γνωστὰ παραδείγματα παρομοίων ἐλεφαντίνων πυξίδων (πίν. 59 καὶ 63β), ἀλλὰ κατὰ τὸ ἄνω μέρος αὐτοῦ ἐκτείνεται πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ μὲ κλίσιν πρὸς τὰ ἄνω, δίδον τὴν ἐντύπωσιν οὐρᾶς πτηνοῦ (πίν. 61-62 καὶ εἰκ. 4-5). Ἡ οὐρὰ αὕτη εὐρύνεται καθὼς ἐκτείνεται πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ταυτοχρόνως λεπτύνεται. Διαστάσεις τῆς: μῆκος 0.038 μ., πλάτος κατὰ τὴν βάσιν 0.039 καὶ κατὰ τὸ ἄκρον 0.045 μ. καὶ πᾶχος 0.006 ἕως 0.003 μ. εἰς τὸ ἄκρον. Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν τῆς φέρει ἐγχάρακτον διακόσμησιν, ἀποτελουμένην ἀπὸ ἐξ σειρᾶς κύκλων, χωριζομένας μεταξὺ των διὰ διπλῆς γραμμῆς. Εἰς τὸ μέσον αὐτῆς ὑπάρχει σχέδιον, διὰ διπλῆς γραμμῆς, δίκην ἀναβολέως μὲ τὴν κορυφὴν πρὸς τὸ ἄκρον τῆς οὐρᾶς. Ἡ διακεκοσμημένη ἐπιφάνεια τῆς οὐρᾶς χωρίζεται ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον σῶμα τοῦ πλοίου διὰ τριπλῆς ἐγχαράκτου γραμμῆς. Ἄν καὶ ἡ ὅλη ἐγχάρακτος διακόσμησις ἔχει ἐκτελεσθῇ ἀμελῶς πῶς καὶ περὶ τὸ μέσον εἶναι ἐφθαρμένη, πιθανὸν ἐκ τῆς λαβῆς τῆς πυξίδος ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ κατὰ τὴν χρησιμοποίησίν τῆς, εἶναι σαφὲς ἡ πρόθεσις τοῦ τεχνίτου νὰ ὑποδηλώσῃ τὸ πτίλωμα οὐρᾶς πτηνοῦ.

Πρὶν συζητήσωμεν τὰς λεπτομερείας τοῦ περιγραφέντος πλοίου, δίδομεν κατωτέρω σύντομον περιγραφὴν καὶ τῆς ἐτέρας ἐλεφαντίνης πυξίδος, ὡς καὶ τῶν δύο κεφαλῶν νηοσῶν, τῶν εὐρίσκομένων νῦν ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ¹.

Ἡ ἐν πίνακι 63β, κάτω, ἐλλιπὴς ἐλεφαντίνη πυξὶς εἰς σχῆμα ὁμοιώματος πλοίου εἶναι ἀκατάγραφος καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ ἀκριβὴς προέλευσίς τῆς, φαίνεται ὅμως ὅτι προέρχεται καὶ αὕτη ἐξ Ἑγκώμης. Ἐχει συγκολληθῇ ἐκ πλείονων τεμαχίων καὶ ἡ διατήρησίς τῆς εἶναι μετρία. Σφύζεται τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῆς πλὴν ἐνὸς τμήματος κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν καὶ ἐνὸς μικροτέρου τμήματος κατὰ τὸ μέσον τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς. Καὶ ἡ πυξὶς αὕτη εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ἔχει τὴν γνωστὴν πεταλοειδῇ κοιλότητα ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὑπερυψωμένον περιχέλωμα πέριξ αὐτῆς. Φέρει εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν τῆς τρεῖς ὁπάς, μίαν κατὰ τὸ ἄκρον τῆς πρῶρας, μίαν κατὰ τὸ μέσον τῆς προσθίας πλευρᾶς τῆς πεταλοειδοῦς κοιλότητος καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.008 μ. ἀπ' αὐτῆς, καὶ τὴν τρίτην κατὰ τὸ μέσον τῆς πρύμνης καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.01 μ. ἀπὸ τῆς ἀντι-

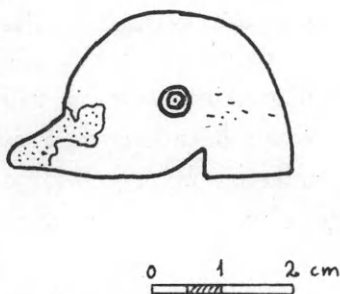
1. Ἡ περιγραφὴ τῶν ἀνωτέρω ἀντικειμένων στηρίζεται εἰς σημειώσεις μου ἀπὸ τὸ ἔτος 1965, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἐλλιπὴς, καθ' ὅσον δὲν εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ

ἐξετάσω ταῦτα ἐκ νέου πρὸ τῆς ἐκπονήσεως τῆς παρούσης μελέτης.

στοίχου πλευρᾶς τῆς πεταλοειδοῦς κοιλότητος. Διαστάσεις: μῆκος πυξίδος 0.18 μ., σφζόμενον πλάτος 0.07 μ. καὶ ὕψος 0.025 μ. Διαστάσεις πεταλοειδοῦς κοιλότητος: μῆκος 0.105 μ., σφζόμενον πλάτος 0.05 μ. καὶ ὕψος 0.017 μ. Διάμετροι ὀπῶν: πρῶταις 0.007 μ., πρὸ τῆς προσθίας πλευρᾶς τῆς κοιλότητος 0.006 μ. καὶ πρυμναίας 0.005 μ. Ἐν τὸς τῶν ὀπῶν διατηροῦνται τὰ θραυσθέντα τμήματα τῶν χρησιμοποιηθέντων ἡλων ἐκ τοῦ ἰδίου ὕλικου διὰ τὴν προσήλωσιν τῶν διαφόρων προσαρτημάτων τῆς πυξίδος.

Ἡ πρῶτα τῆς παρούσης πυξίδος εἶναι ὀξυτέρα τῆς προηγουμένως περιγραφείσης (πρβ. πίν. 61α καὶ 63β) καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ πρῶτου τμήματός της εἶναι ἐν μέρει ἐπίπεδος, ἥτοι κατὰ τὸ πρὸς τὴν πεταλοειδοῦς κοιλότητα τμήμα αὐτῆς, πλάτους περίπου 0.02 μ., καὶ ἐν συνεχείᾳ, ὀλίγον μετὰ τὴν ὀπὴν, καμπυλοῦται πρὸς τὰ κάτω καθὼς βαίνει πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἡ πρυμναία πλευρὰ τῆς πυξίδος δὲν φέρει τὴν δίκην οὐρᾶς πτηνοῦ προέκτασιν τῆς προηγουμένως περιγραφείσης, ἀλλὰ περατοῦται δι' ὀλοκληρώσεως τῆς καμπύλης ὥς ἡ πυξὶς τῶν Μυκηνῶν καὶ αἱ λοιπαὶ περιγραφόμεναι εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν ἐργασίαν τοῦ 'Ι. Σακελλαράκη.

Ἐξ Ἑγκώμης, ὡς εἴπομεν, προέρχονται καὶ δύο κεφαλαὶ νησσῶν ἀλλὰ χωρὶς νὰ δηλοῦται καὶ δι' αὐτὰς ἡ ἀκριβὴς προέλευσίς των. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν (πίν. 63β, ἄνω)

Εἰκ. 6. Ἑλεφαντίνη κεφαλὴ νήσσης ἐξ Ἑγκώμης.

ἔχει ἀριθμὸν εὐρετηρίου τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου 97.4-1.1344. Τὸ μῆκός της εἶναι 0.07 μ. καὶ τὸ ὕψος της 0.02 μ. Ἐχει μακρὸν ράμφος καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ δηλοῦνται δι' ἐγχάρακτος κύκλου καὶ ὀπῆς εἰς τὸ κέντρον, πιθανώτατα πεπληρωμένης ἀρχικῶς δι' ἐνθέτου ὕλης. Τὸ ἄνοιγμα τοῦ ράμφους δηλοῦται δι' ἐγχάρακτος γραμμῆς διπλῇ ἐγχάρακτος γραμμὴ ὀρίζει καὶ τὴν βάσιν τοῦ ράμφους. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κεφαλῆς σφύζεται ὀπὴ διὰ τὴν σύνδεσιν της μετ' ἀντιστοιχοῦντος γόμφου τοῦ λαιμοῦ.

Ἡ δευτέρα κεφαλὴ (εἰκ. 6) εἶναι ἀκατάγραφος. Ἐχει μῆκος 0.04 μ. καὶ ὕψος 0.022 μ. Οἱ ὀφθαλμοὶ δηλοῦνται διὰ διπλοῦ ἐγχάρακτος κύκλου. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἐνὸς τούτων διατηρεῖται στίγμα κυανοῦ χρώματος. Ἡ κεφαλὴ εἶναι ἐφθαρμένη εἰς τινα σημεῖα καὶ ἰδίως εἰς τὸ ράμφος, τὸ ἄκρον τοῦ ὁποίου ἔχει ἀποτριβῇ πιθανὸν ἐκ τῆς φθορᾶς κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς πυξίδος. Ἡ δευτέρα αὕτη κεφαλὴ διαφέρει ἀπὸ τὴν προηγουμένην καὶ κατὰ τὸ ὅτι ἡ κάτω ἐπιφάνειά της δὲν εἶναι ἐπίπεδος, ἀλλὰ περὶ τὸ μέσον καμπυλοῦται πρὸς τὰ ἄνω, δημιουργοῦσα ἐγκοπὴν καὶ σχηματίζουσα οὕτω τὴν ἀπαρχὴν τοῦ λαιμοῦ.

Σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἀναφέρομεν τὰς ἀνωτέρω κεφαλὰς ὡς ἀνηκούσας εἰς νήσας, ἂν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος δι' ἐκάστην ἐξ αὐτῶν ἐὰν ἀπεικονίζῃ νήσσαν ἢ κύκνον. Ὁ Murray εἰς τὴν σχετικὴν ἔκδοσιν τῆς ἀνασκαφῆς τὰς χαρακτηρίζει, ἐὰν πράγματι ἀναφέρεται εἰς αὐτάς, ὡς κεφαλὰς κύκνων (βλ. κατωτέρω σ. 128 σημ. 1).

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λεπτομερειῶν τοῦ καλύτερον σφζομένου ἐλε-

φαντίνου πλοίου ὑπ' ἀριθ. 97.4-1.884 ἐν συσχετισμῷ μὲ τὰ λοιπὰ ἐνταῦθα παρουσιασθέντα ἀντικείμενα, ὡς καὶ τὰ ἐκτεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰ. Σακελλαράκη ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἐργασίᾳ του περὶ τῶν λοιπῶν παρομοίων πυξίδων (βλ. ἄνωτ. σ. 120 σημ. 1). Αἱ δύο ὅπαι εἰς τὴν πρὸς τὴν πρῶραν πλευρὰν τοῦ πεταλοειδοῦς περιχειλώματος ὡς καὶ ἡ τρίτη παρὰ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ἐχρησίμευον διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ καλύμματος τῆς πυξίδος. Ἐὰν τοῦτο ἦτο προσηρτημένον σταθερῶς διὰ τοῦ ἐνὸς ἄκρου του, τοῦ πρὸς τὴν πρύμνην, καὶ ἤνοιγε διὰ περιστροφῆς, τότε αἱ ἕτεραι δύο ὅπαι ἐχρησίμευον διὰ τὴν κατὰ βούλησιν σταθερὰν στερέωσιν του διὰ δύο κινητῶν ἤλων. Φαίνεται ὅμως πιθανώτερον ὅτι τὸ κάλυμμα ἤνοιγε διὰ προσθαφαιρέσεώς του, διότι ἡ πρυμναία ὁπὴ κεῖται κάτωθεν τοῦ περιχειλώματος καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ διὰ περιστροφῆς ἀνοιγμα τοῦ καλύμματος θὰ ἠμποδίζετο κάπως ὑπὸ τοῦ περιχειλώματος. Ὁ ἀνωτέρω τρόπος στερέωσεως τοῦ καλύμματος εἶναι παραπλήσιος βασικῶς πρὸς τὰ πλοῖα ἐκ Μυκηνῶν, Ζαφὲρ Παπούρας, Ras-Shamra κ.ἄ., ὡς καὶ τὴν αἰγυπτιακὴν πυξίδα τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου¹· ἀλλὰ διαφέρει ὡς πρὸς τὸ ὅτι τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, καθὼς καὶ τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον ἕτερον πλοῖον ἐξ Ἑγκώμης, ἔχουν μίαν ὁπὴν ἀντὶ τῶν δύο καὶ εἰς τὴν προσθίαν πλευρὰν. Ἄλλωστε καὶ μεταξύ των αἱ ἀνωτέρω πυξίδες παρουσιάζουν ἐλαφρὰς διαφορὰς ὡς πρὸς τὸν τρόπον στερέωσεως τοῦ καλύμματος. Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν ὁπῶν τοῦ περιχειλώματος, τῶν χρησιμευσουσῶν δηλαδὴ διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ καλύμματος, τὸ ἐξ Ἑγκώμης πλοῖον παρουσιάζει μεγαλυτέραν ὁμοιότητα πρὸς τὰς ἐλεφαντίνας πυξίδας ἐκ Megiddo καὶ Tel-Dan τῆς Συρίας (πίν. 64α-β), ὅπου ὑπάρχουν ὡσαύτως δύο ὅπαι εἰς τὴν πρὸς τὴν πρῶραν πλευρὰν τοῦ περιχειλώματος².

Αἱ τρεῖς μικραὶ ὅπαι εἰς τὴν πρῶραν τῆς ἐξ Ἑγκώμης πυξίδος φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευον διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ σχήματος κεφαλῆς νήσσης ἀκροπρώρου, ὅπως εἰς ἕτερα ἀνάλογα παραδείγματα, εἰς τὰ ὅποια ποικίλλει ἀπλῶς ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ διάταξις τῶν ὁπῶν. Οὕτω εἰς τὸ ἕτερον ἐνταῦθα δημοσιευόμενον πλοῖον ἐξ Ἑγκώμης ὑπάρχει εἰς τὴν πρῶραν μόνον μία ὁπὴ (πίν. 63β). Εἰς τὰς προμνημονευθείσας πυξίδας ἐκ Tel-Dan ὑπάρχουν δύο ὅπαι, ἡ μία πρὸ τῆς ἄλλης, εἰς διάταξιν κατὰ μῆκος τοῦ μακροῦ ἄξονος τοῦ πλοίου (πίν. 64)· ὁμοίως δύο ὅπαι πιθανὸν ὑπῆρχον καὶ εἰς τὴν πυξίδα ἐκ Μυκηνῶν, ὅπου ὅμως λόγῳ θραύσεως τοῦ ἄκρου τῆς πρῶρας σφύζεται μόνον ἡ μία. Τρεῖς ὁπὰς διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ἀκροπρώρου ἔχομεν πιθανὸν εἰς μίαν πυξίδα ἐκ Ras-Shamra³, ἃν καὶ ἐκεῖ, λόγῳ τῆς σχετικῆς ἀποστάσεως μεταξύ τῶν ὁπῶν, δὲν φαίνεται βέβαιον ὅτι καὶ αἱ τρεῖς ὅπαι ἐχρησίμευον διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ἀκροπρώρου.

Ὡς πρὸς τὰς σωζομένας τέσσαρας ὁπὰς εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ πλοίου ἐξ Ἑγκώμης (πίν. 61β), αὗται προφανῶς ἐχρησίμευον διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ πλοίου ἐπὶ βά-

1. Βλ. Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ἔ.ἄ. σ. 201 κέ., πίν. 38, 39, 41 καὶ 44.

2. Αὐτόθι σ. 205 καὶ 218, εἰκ. 21 καὶ πίν. 45.

Ἡ σημαντικὴ ὁμοιότης ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας τῆς ἐξ Ἑγκώμης πυξίδος μὲ παρομοίας πυξίδας ἐκ Συρίας (βλ. καὶ κατωτέρω σ. 5) εἶναι εὐλόγος ὡς ἐκ τῆς θέσεως τῆς Κύπρου. Αὕτη ἄλλωστε διαπιστοῦται καὶ εἰς τὴν δια-

κόσμησιν ἄλλων ἐλεφαντίνων ἀντικειμένων ἐξ Ἑγκώμης, ἧτις εἶναι ἐντόνως ἐπηρεασμένη ἀπὸ αἰγυπτιακὰ καὶ συριακὰ πρότυπα. Βλ. σχετικῶς Α. MURRAY, A. SMITH καὶ H. WALTERS, *Excavations in Cyprus*, London 1900, σ. 10 κέ.

3. Βλ. Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ἔ.ἄ. σ. 207 καὶ εἰκ. 7.

σεως, ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ ἰδίου ὑλικοῦ, συμφώνως πρὸς τὰ παρόμοια δείγματα ἐκ Μυκη-
νῶν¹, Ras-Shamra² καὶ Tell-Atchana³. Ποικίλλει πάλιν καὶ ἐνταῦθα ὁ ἀριθμὸς τῶν
ὀπῶν, δεδομένου ὅτι εἰς τὸ ἐκ Μυκηνῶν δείγμα ἔχομεν μόνον μίαν τυφλὴν ὀπὴν καὶ
εἰς τὸ ἐκ Ras-Shamra δύο, διὰ τὴν στερέωσιν τῆς πυξίδος ἐπὶ τῆς βάσεως.

Συμπεραίνομεν ὅτι αἱ παρατηρούμεναι μικραὶ παραλλαγαὶ μεταξύ τῶν διαφόρων
ἐλεφαντίνων νηοσχέμων πυξίδων ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ θέσιν, τὴν διάταξιν καὶ τὸν ἀρι-
θμὸν τῶν διαφόρων ὀπῶν ὀφείλονται ἀπλῶς εἰς τὴν προσωπικὴν ἀντίληψιν καὶ τὰς
προσπαθείας ἐκάστου τεχνίτου διὰ τὴν ἐπίτευξιν καλυτέρας καὶ ἀσφαλεστέρας στε-
ρεώσεως τῶν διαφόρων προσαρτημάτων, ἥτοι τοῦ σχήματος κεφαλῆς νήσσης μετὰ
τοῦ λαιμοῦ ἀκροπρώρου, τοῦ καλύμματος τῆς πυξίδος καὶ τῆς βάσεως αὐτῆς. Ταῦτα
εἶναι ἄλλωστε καὶ τὰ πλέον εὐπαθῆ μέρη τῶν πυξίδων, δεδομένου ὅτι κατὰ πρῶτον
λόγον εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα ἔχουν θραυσθῇ τὰ διάφορα σφζόμενα παραδείγματα αὐτῶν.

Τὸ κύριον νέον στοιχεῖον εἰς τὸ ἐξ Ἑγκώμης πλοῖον εἶναι τὸ σχήματος οὐρᾶς πτη-
νοῦ προεξέχον τμήμα τῆς πρύμνης αὐτοῦ. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ κατὰ τὸν ἀσφαλέστερον
τρόπον τὸ ὀρθὸν τῆς συμπληρώσεως τῶν ἐν λόγῳ πυξίδων δι' ἀκροπρώρων μετὰ κε-
φαλῆς νήσσης, διότι ἄλλως ἢ παρουσία τῆς οὐρᾶς οὐδὲν νόημα θὰ εἶχε.

Παραστάσεις πλοίων ἐχόντων ἀκρόπρωρον ὑπὸ μορφήν κεφαλῆς πτηνοῦ ἢ ζώου
καὶ πρύμνην ἀποδιδομένην διὰ θυσάνου δίκην οὐρᾶς πτηνοῦ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἄλλα
μικροκαλλιτεχνήματα τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου, ὡς εἰς μίαν παράστασιν σφραγι-
σματος ἐξ Ἀγίας Τριάδος καὶ ἐνὸς χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ Μόχλου⁴, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐξ
ἐλεφαντίνων πυξίδων. Εἶναι γνωστὰ ὅμως τοιαῦτα πυξίδες μετὰ οὐρᾶς ἐξ Ἀνατολῆς.
Οὕτω ἐκ Tell-Atchana τῆς Συρίας ἔχομεν τὰ ὁστέινα προσαρτήματα μιᾶς πυξίδος,
πιθανῶς ξυλίνης, τὰ ὁποῖα εἶναι: λαιμὸς μετὰ κεφαλῆς νήσσης, δύο πλάγιοι πτέρυγες
καὶ οὐρά (πίν. 63α)⁵. Ἡ ἐγγάρκτος διακόσμησις τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς οὐρᾶς ταύτης
εἶναι παρομοία μετ' ἐκείνην τῆς ἐξ Ἑγκώμης: ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑνδεκα σειρᾶς κύκλων, χω-
ριζόμενας μεταξύ των διὰ διπλῶν γραμμῶν, εἰς τὸ μέσον ἔχει τὸ δίκην ἀναβολέως σχέ-
διον, μετὰ τὴν κορυφὴν πρὸς τὸ ἄκρον τῆς οὐρᾶς, καὶ τὴν βάσιν τῆς οὐρᾶς ὀρίζει διπλῇ
γραμμῇ. Αἱ ὀπαί, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν εἰς τὴν βάσιν τῆς οὐρᾶς, φαίνεται ὅτι ἐχρησί-
μευον διὰ τὴν σύνδεσιν τῆς μετὰ τοῦ κυρίως σώματος τῆς πυξίδος. Πιθανὸν καὶ αἱ
πυξίδες ἐκ Tel-Dan εἶχον πρόσθετον οὐρὰν καὶ οὕτω ἐξηγοῦνται αἱ ἄλλως δυσεξήγη-
τοι ὀπαὶ εἰς τὸ ὀπίσθιον τμήμα αὐτῶν (πίν. 64β).

Βεβαίως ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῆς οὐρᾶς εἰς τὰς ἐλεφαντίνους πυξίδας καὶ τὰς διαφόρους
μικρογραφικὰς παραστάσεις δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξαγάγῃ τις συμπεράσματα περὶ τῆς

1. Αὐτόθι σ. 228, εἰκ. 2 καὶ πίν. 35γ καὶ 39β.

2. Βλ. C.F.A. SCHAEFFER, Ugaritica II, Paris 1949, εἰκ. 56 ἀρ. 3.

3. Βλ. Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ἑ.δ. σ. 229 καὶ εἰκ. 24.

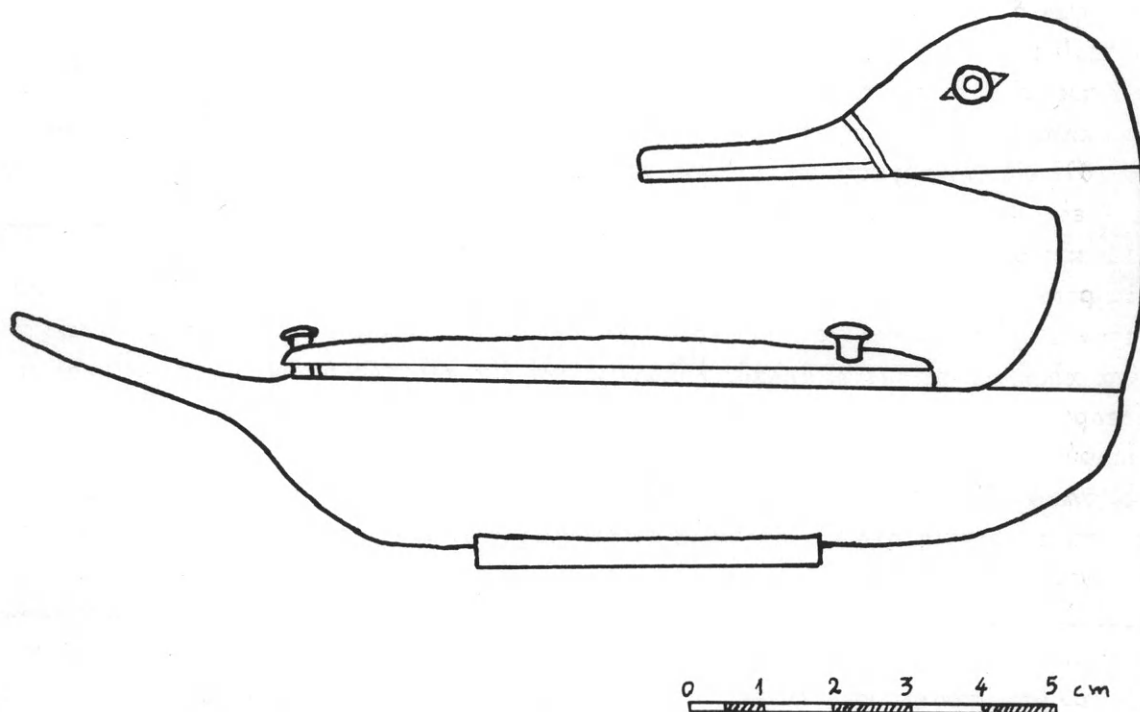
4. Αὐτόθι σ. 211 κέ., εἰκ. 10 - 12.

5. Βλ. L. WOOLLEY, Alalakh, An Account of the Excavations at Tell-Atchana in the Hatay, 1937 -

1949, Oxford 1955, σ. 289 καὶ πίν. LXXVb. Ἡ πυξὶς ἐκ Tell-Atchana προέρχεται ἐκ τοῦ ναῦκου συγκροτή-
ματος Level II (περίπου 1277 - 1220 π.Χ.)· ἐπομένως
εἶναι περίπου σύγχρονος τῆς πυξίδος ἐξ Ἑγκώμης, πιθανὸν
κατὰ τι παλαιότερα.

Τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀνωτέρω πυξίδος μοὶ ὑπέδειξεν ὁ κ.
Ί. Σακελλαράκης, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ.

ἐμφανίσεως τοῦ πρυμναίου τμήματος τῶν πραγματικῶν πλοίων κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν. Φαίνεται ὅτι ὡς πρὸς τὴν πρῶραν τοῦλάχιστον ὑπῆρχον πράγματι περιπτώσεις πλοίων ἐχόντων ἀκρόπρωρον ὑπὸ μορφήν κεφαλῆς νήσσης. Πέραν τῶν πολυαρίθμων παραστάσεων ἐκ τῶν προϊστορικῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων ὑπάρχουν καὶ φιλολογικαὶ μαρτυρίαι, ὡς ἡ διάσωσις ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ τῆς ὀνομασίας «χηνίσκος» διὰ τὰ σχε-

Εἰκ. 7. Ἀναπαράστασις τῆς ἐλεφαντίνης πυξίδος ἐξ Ἑγκώμης, ὡς ὑποτίθεται ὅτι αὕτη ἦτο συμπεπληρωμένη.

τικὰ ἀκρόπρωρα πλοίων¹. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ εἰπώμεν ἀνάλογόν τι διὰ τὸ πρυμναῖον τμήμα τῶν πλοίων, ἀρκούμεθα δὲ εἰς ἀπλὰς εἰκασίας. Ὅπωςδὴποτε ἡ παρουσία τῆς οὐρᾶς εἰς τὰς ἐλεφαντίνας πυξίδας ἐκτὸς τοῦ διακοσμητικοῦ λόγου, ὅτι δηλαδὴ προσδίδει μεγαλυτέραν φυσικότητα εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῆς πυξίδος ὡς νήσσης ἢ κύκνου (πρβ. εἰκ. 3 καὶ 7), ἔχει καὶ πρακτικοὺς λόγους: ἀφ' ἑνὸς μὲν παρέχει μεγαλυτέραν εὐστάθειαν καὶ ἰσορροπίαν εἰς τὴν πυξίδα, ἀφ' ἑτέρου δὲ προσφέρει ἐπιτυχῇ λύσιν διὰ τὴν ἄνετον καὶ πλέον σταθεράν διὰ τῶν χειρῶν λαβὴν τῆς πυξίδος καὶ εὐχερεστέραν προσθαφαίρεσιν τοῦ καλύμματος. Οὕτω ἐξηγεῖται καὶ ἡ παρουσιαζομένη ἐντονωτέρα φθορὰ κατὰ τὸ μέσον τῆς διακεκοσμημένης ἄνω ἐπιφανείας τῆς οὐρᾶς (πίν. 61α καὶ εἰκ. 4).

Πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς συμπληρώσεως καὶ τῶν ἐνταῦθα δημοσιευομένων πλοίων ἐξ Ἑγκώμης δι' ἀκροπρώρου ἔχοντος τὴν μορφήν κεφαλῆς νήσσης ἔρχεται ἡ παρουσία τῶν περιγραφεισῶν ἀνωτέρω δύο ἐλεφαντίνων κεφαλῶν νησσῶν ἐκ τῆς ἰδίας θέσεως,

1. Βλ. Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ἔ.δ. σ. 214.

ἀν καὶ ἡ ἔλλειψις σχετικῶν στοιχείων δὲν ἐπιτρέπει τὴν μετ' ἀσφαλείας ἀπόδοσιν οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν εἰς ἓν ἐκ τῶν δύο ἀνωτέρω περιγραφέντων πλοίων¹.

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 97.4-1.1344 κεφαλὴ νήσσης (πίν. 63β, ἄνω) παρουσιάζει ἀρκετὴν ὁμοιότητα μὲ τὴν κεφαλὴν νήσσης τοῦ ἑλεφαντίνου πλοίου ἐκ Ras-Shamra², τὴν κεφαλὴν νήσσης ἐκ Megiddo³, ὡς καὶ τὴν κεφαλὴν νήσσης ἐξ Ἀσίνης⁴. Ἡ ἑτέρα ἀκατάγραφος κεφαλὴ (εἰκ. 6) διατηρεῖ εἰς τὸν ἓνα ὀφθαλμὸν ἔχνη κυανοῦ χρώματος, ὡς καὶ ἡ προμνημονευθεῖσα κεφαλὴ νήσσης ἐξ Ἀσίνης. Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι καὶ αἱ δύο ἀνωτέρω κεφαλᾶι ἐξ Ἐγκώμης, ἐὰν δὲν συνδέωνται ἄμεσα μὲ τὰ ἐνταῦθα δημοσιευόμενα πλοῖα, ἀνῆκον ὅπωςδήποτε εἰς παρομοίας ἑλεφαντίνας πυξίδας σχήματος πλοίου. Μίαν ἀναπαράστασιν τῆς πυξίδος ὑπ' ἀριθ. 97. 4-1, 884, ὡς ὑποτίθεται περίπου ὅτι ἦτο αὕτη εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφῆς μετὰ τῶν διαφορῶν προσαρτημάτων τῆς, ἀποδίδει ἡ εἰκὼν 7.

Ὡς εἴπομεν καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ, τὸ θέμα τῶν ἐν λόγῳ πυξίδων ἐπραγματεύθη διεξοδικῶς καὶ ἐμπεριστατωμένως εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν ἐργασίαν τοῦ ὁ Ί. Σακελλαράκης καὶ σχετικῶς ὀλίγα νέα στοιχεῖα προστίθενται διὰ τῶν ἐνταῦθα ἀναφερομένων· ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα αὐτὰ νέα στοιχεῖα, δηλαδὴ ἡ διαφορετικὴ διάταξις τῶν ὀπῶν τῆς πύρας καὶ τῆς βάσεως καὶ ἰδίως ἡ δίκην οὐρᾶς πτηνοῦ ἀπόληξις τοῦ πρυμναίου τμήματος τοῦ ἐνὸς πλοίου ἐξ Ἐγκώμης, ἐπιβεβαιοῦν τὸ ὀρθὸν τῶν συλλογισμῶν τοῦ Ί. Σακελλαράκη περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἐν λόγῳ ἑλεφαντίνων πυξίδων ὡς ἐχουσῶν ἀκρόπυρον ὑπὸ μορφὴν νήσσης καὶ κάλυμμα στερεούμενον δι' ἡλῶν, καὶ ὡς στηριζομένων ἐπὶ σῆς δι' ἡλῶν ἐπὶ χωριστῆς βάσεως.

Αἱ ἰδιορρυθμίαι τῆς πυξίδος ἐξ Ἐγκώμης, αἱ δεικνύουσαι ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας τὴν ἐπίδρασιν Ἀνατολῆς (Συρίας) καὶ Δύσεως (κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου), νομίζομεν ὅτι ὑποδηλοῦσι τὴν ἐπιτόπιον κατασκευὴν ταύτης, ὡς ἄλλωστε ἡ ἰδιότυπος κυπριακὴ καλλιτεχνικὴ παραγωγὴ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τομεῖς (κοσμήματα κλπ.) κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς φαίνεται μετεωριζομένη μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ὁ ἑλεφαντόδους ἔχει βεβαίως συριακὴν τὴν προέλευσιν, ὡς ὁ χρησιμοποιοῦν διὰ τὴν κατασκευὴν ἑλεφαντίνων ἀντικειμένων καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀλλὰ δὲν χωρεῖ ἀμ-

1. Ἐκ τῶν ἐν λόγῳ δύο πλοίων μόνον. τοῦ πρώτου, τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 97.4-1.884, γίνεται μνεία ὑπὸ τοῦ Murray εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν (σ. 120 σημ. 3) δημοσίευσιν τῆς ἀνασκαφῆς, καὶ δὴ εἰς δύο σημεία: σ. 32, ὅπου ἀπλῶς ἀναφέρεται μετὰ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων τοῦ τάφου 24 ὡς «an ivory boat-shaped dish», καὶ σ. 41, ὅπου γίνεται ἐκ νέου περιγραφὴ τοῦ περιεχομένου τοῦ τάφου 24 κάπως ἐκτενέστερον, ὡς «an ivory vase with a handle like a bird's tail; possibly the lid had been formed by the body and head of a swan, such as were found in the course of the excavations». Δὲν εἶναι σαφὲς ἐὰν ὁ συγγραφεὺς μὲ τὴν φράσιν «in the course of the excavations» ἔννοεῖ τὴν πορείαν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τάφου 24 ἢ ὁλοκλήρου τοῦ νεκροταφείου.

Ἡ ἀπόδοσις τῶν ἀνωτέρω κεφαλῶν καθίσταται ἔτι

δυσχερεστέρα ἀφ' ἐνὸς διότι ἡ μία ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐντελὴς ἀκατάγραφος καὶ τῆς ἐτέρας δὲν μνημονεύεται ὁ τάφος ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι εἰς τὴν ἐν λόγῳ δημοσίευσιν τῆς ἀνασκαφῆς, πλὴν τοῦ ἐμμέσου ὑπαινιγμοῦ τῆς προαναφερθείσης παραγράφου περὶ ἀνευρέσεως καὶ ἑλεφαντίνων κεφαλῶν κύκνων, οὐδαμῶς ἄλλοῦ κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν περιεχομένων τῶν διαφόρων τάφων ἀναφέρονται τοιαῦτα.

Πάντως ἀξίζει νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα τὴν ὀρθὴν πρῶτην ἐντύπωσιν τοῦ ἀνασκαφέως ὅτι πρόκειται περὶ πυξίδος, «vase», φερύσης κάλυμμα καὶ ἐχούσης τὴν μορφὴν κύκνου.

2. Βλ. Ί. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ἔ.δ. σ. 206 καὶ πίν. 44.

3. Αὐτόθι σ. 207 καὶ εἰκ. 18.

4. Αὐτόθι σ. 223 - 4 καὶ πίν. 50α.

φιβολία ὅτι ἐξήγετο ἀπὸ τὴν Συρίαν ἀκατέργαστος καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν κατασκευὴν διαφόρων ἀντικειμένων ὑπὸ τοπικῶν ἐργαστηρίων, ὡς εἶχον ὑποδείξει καὶ παλαιότερον διάφοροι μελετηταί¹.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πυξὶς ἐξ Ἑγκώμης εἶναι μεταγενεστέρα (ΥΕ ΙΙΓ) κατὰ δύο περίπου αἰῶνας τῶν λοιπῶν γνωστῶν παραδειγμάτων ἐκ Μυκηνῶν, Ζαφὲρ Παπούρας καὶ Ἰαλυσοῦ (ΥΕ ΙΙΑ), τοῦτο δεικνύει τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ τύπου αὐτοῦ εἰς τὴν περιφερειακὴν ζώνην τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου καὶ μᾶς ὁδηγεῖ εἰς μεταγενέστερα παραδείγματα — δεδομένου ὅτι ὁ τύπος τῶν πλοίων μετὰ ἀκροπρώρου σχήματος κεφαλῆς νήσης διατηρεῖται μὲ διαφόρους παραλλαγὰς καὶ εἰς τοὺς κλασσικούς, ἑλληνιστικούς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους²· ταυτοχρόνως ὅμως ἡ πυξὶς αὕτη ἐξ Ἑγκώμης συνδέει, ὡς προανφέραμεν, τὰ παραδείγματα ἐκ τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου μὲ τὴν καλλιτεχνικὴν παραγωγὴν τῆς Ἀνατολῆς. Δὲν εἶναι λοιπὸν συμπτωματικὴ ἡ χρονολόγησις τῆς ἐν λόγῳ πυξίδος περὶ τὰ τέλη τῆς Μυκηναϊκῆς «κοινῆς» (13ος αἰ.), τῆς ἐποχῆς δηλαδὴ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ ἐμπορίου εἰς τὰ πέρατα τῆς Μεσογείου.

Ἡ χαμηλὴ ἐξ ἄλλου χρονολόγησις τῆς πυξίδος ἐξ Ἑγκώμης εὐρίσκεται ἐν ἀρμονίᾳ καὶ μὲ τὴν ἐκφρασθεῖσαν ἄποψιν τοῦ Ἰ. Σακελλαράκη περὶ τῆς καλλιτεχνικῆς πρωτοπορίας τῶν Μυκηναίων ἐλεφαντουργῶν ἔναντι τῶν Συρίων καὶ Αἰγυπτίων³.

Ὅταν ἀναλογισθῇ τις τὰς ἐν λόγῳ πυξίδας συμπεπληρωμένας διὰ τῶν διαφόρων προσαρτημάτων των καὶ διακεκοσμημένας διὰ χρωμάτων, αὗται ἀποτελοῦν πράγματι ἀληθινὰ ἀριστουργήματα λεπτοουργίας, ὠραιότατα δείγματα τῶν περιβαλλόντων τὰς ἀριστοκρατικὰς οἰκογενείας πολυτελῶν ἀντικειμένων εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον ἀλλὰ καὶ ἐξάίρετα δείγματα τῆς τέχνης τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων εἰς τὸν τομέα τῆς μικροτεχνίας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΓΑΛΛΗΣ

1. Βλ. L. WOOLLEY, ἔ.ἀ. σ. 289.

2. Βλ. Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 213 κέ.

3. Αὐτόθι σ. 231 κέ.

ΧΑΛΚΟΥΝ ΚΟΣΜΗΜΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΖΩΝΗΣ ΕΚ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Κατὰ διεξαχθεῖσαν τῷ 1950, ὑπὸ τοῦ γράφοντος, ἀνασκαφὴν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς τὴν ἀρχαίαν νεκρόπολιν τῆς Κοζάνης, εἶχεν εὑρεθῇ *in situ* ἐπὶ σκελετοῦ γυναικός, ἰδιόρρυθμον χαλκοῦν ἔλασμα, φέρον ἄγκιστρα κατὰ τὰ δύο ἅκρα καὶ διακόσμησιν ἐγγάρακτον. Ἐκ τῆς δημοσιευθείσης ἀμέσως τότε ἐκθέσεως περὶ τῆς ἀνασκαφῆς¹, προέκυψεν ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἀντικειμένου, εὑρεθέντος ἀδιαταράκτου ὀλίγον ἄνωθι τῶν ὀστέων τῆς λεκάνης τῆς νεκρᾶς (πίν. 65α-β καὶ εἰκ. 2), ὡς ἐξαρτήματος ζώνης, τῆς ὁποίας οὐδὲν ἔχνος εἶχε διασωθῇ λόγῳ τῆς φθορᾶς καὶ ἀφανίσεως τοῦ ὕλικου τῆς ἐξ ὑφάσματος ἢ δέρματος. Ὁ τάφος εἶχε χρονολογηθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Χαλκοῦν ἔλασμα ἀνῆκον εἰς ἰδιωτικὴν ἐν Ἑλβετίᾳ συλλογὴν, ὅμοιον κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν διακόσμησιν, ἐδημοσιεύθη πρό τινος (πίν. 66β) καὶ ἡρμηνεύθη ὡς *pectoralium*, χρονολογηθὲν εἰς τοὺς ὑστέρους γεωμετρικοὺς χρόνους². Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἐκθεσις τῆς ἀνασκαφῆς διέλαθε τῆς προσοχῆς τοῦ δημοσιεύσαντος αὐτό, δι' ὃ καὶ ἡγνόησε τὰ ἀνασκαφικὰ τεκμήρια διὰ τὴν χρῆσιν καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ὁμοίου τύπου καὶ σχετιζομένου χρονολογικῶς εὐρήματος ἐκ τοῦ τάφου τῆς Κοζάνης³ (πίν. 66α καὶ 67α). Εἶναι περιττὸν νὰ τονισθῇ εἰς πόσον ἐσφαλμένα, γενικῆς φύσεως, συμπεράσματα ὀδηγεῖ ἡ ἀνακριβὴς χρονολόγησις εὐρημάτων. Περὶ τοῦ ἐλάσματος, λόγῳ τῆς σημασίας του ὡς τεκμηρίου τοῦ πολιτισμοῦ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, ἐλλιπῶς γνωστοῦ, καὶ λόγῳ τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει διὰ τὴν χρῆσιν του ἀλλὰ καὶ ὡς καλλιτέχνημα αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἐκρίθη χρήσιμον νὰ γίνῃ ἐνταῦθα εὐρύτερος λόγος.

Ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐν Κοζάνῃ ἀνασκαφῆς, μοὶ ἔγιναν γνωστὰ καὶ ἄλλα τινὰ παραδείγματα τοῦ αὐτοῦ τύπου, δυστυχῶς ἀκαθορίστου προελεύσεως, πλὴν ἐνός, ὡς εὑρεθέντα ὑπὸ ἀγνώστους συνθήκας⁴. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸ ἔλασμα τῆς ἰδιωτικῆς

1. ΠΑΕ 1950, σ. 287, εἰκ. 4 καὶ παρένθ. πίν. Α, τάφος VI, 1.

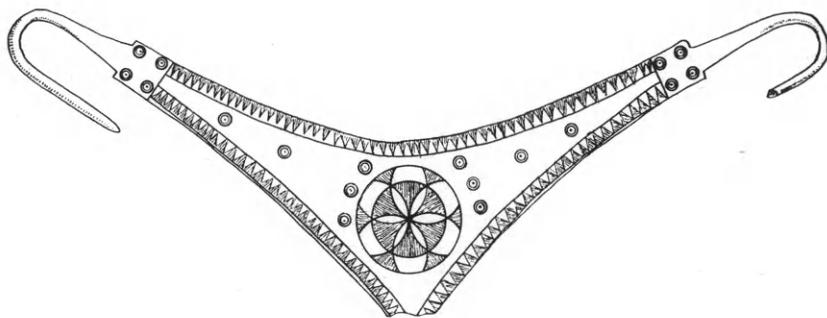
2. ERWIN BIELEFELD, Ein spätgeometrisches Bronze-pectorale, AA 1968, σ. 638-640, εἰκ. 1, καθ' ἣν καὶ ἡ ἀπεικόνισις, πίν. 66b. Τὸ χαλκοῦν ἔλασμα φέρεται ὡς εὑρεθὲν εἰς Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας. Ἀνήκει εἰς τὴν ἐν Ἑλβετίᾳ Συλλογὴν τοῦ Δρος Ε. Borowski.

3. ΠΑΕ, ἔ.ἀ. ἐνθα λεπτομερὴς περιγραφὴ τοῦ ἐλάσματος τοῦ τάφου VI τῆς Κοζάνης. Τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐκθεσιν ἐλάσματα, χαλκοῦν τάφου τῆς Hallstatt καὶ

χρυσοῦν τῆς Θράκης, δὲν ἀνήκουν, ἀκριβῶς εἰπεῖν, εἰς τὴν ὁμάδα τοῦ τύπου τῆς Κοζάνης καὶ ἔχουν διαφορετικὸν σχῆμα.

4. Ὁ τύπος τῶν χαλκῶν τριγωνικῶν ἐλασμάτων μὲ ἄγκιστρα, τῶν ὁποίων τὰ πλεῖονα εὑρέθησαν ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ, ἀπετέλεσε τὸ θέμα ἀνακοινώσεώς μου εἰς τὸ Διεθνὲς Συμπόσιον περὶ Ἀρχαίας Μακεδονίας, ὁργανωθὲν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀπὸ 19 ἕως 25 Αὐγούστου 1973 ὑπὸ τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου.

ἐν Ἑλβετία συλλογῆς. Ὁμοίου τριγωνικοῦ σχήματος πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ ἐλάσματος τῆς Κοζάνης, ἔχει μικρὰν ὀπὴν παρὰ τὴν κάτω γωνίαν καὶ ἀπολήγει εἰς δύο ἄγκιστρα, χυτὰ ἰδιαιτέρως καὶ συγκεκολλημένα εἰς τὰ ἄκρα μετὰ τῆς συμφυοῦς προσαρμογῆς, ἢ ὅποια καλύπτει τὸ σημεῖον τῆς συνενώσεως. Φέρει ἐγχάρακτον, ἐπιμεμελημένην διακόσμησιν ἐξ ὁμοκέντρων κύκλων καὶ ἐκ γραμμωτῶν τριγώνων κατὰ τὸ πλαίσιον ὡς καὶ ἄλλων πληρουντῶν τὸν κεντρικὸν κύκλον, τὸν ἀποτελοῦντα τὸ κύριον διακοσμητι-

Εἰκ. 1. Σχεδιογράφημα τοῦ κοσμήματος ζώνης, ἐκ τοῦ τάφου VI (Μουσεῖον Κοζάνης).

κὸν θέμα (πίν. 66β). Ὁ ἐκδότης χρονολογεῖ τὸ ἀντικείμενον εἰς τὰ τέλη τοῦ 8ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος, θεωρεῖ ἀβέβαιον τὸν χαρακτήρα αὐτοῦ, ἀν ᾗτο δηλαδὴ ἀνάθημα εἰς ἱερὸν ἢ κτέρισμα τάφου καὶ τὸ ἐρμηνεύει ὡς ἐπιστήθιον κόσμημα γυναικὸς (pectoralium). Ἡ ἐρμηνεία στηρίζεται εἰς παραβολὴν πρὸς χρυσᾶ ἐλάσματα, pectoralia, τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων, τὰ ὅποια ὅμως ἔχουν ὅλως διάφορον σχῆμα, ὡς ἀναγνωρίζει καὶ ὁ ἴδιος¹.

Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ ἐλάσματος τῆς Κοζάνης, εἰς τὴν εἰκόνα 2 καὶ εἰς τὸν πίν. 65α-β, φαίνεται ἀκριβῶς ἡ θέσις του ἐπὶ τοῦ σκελετοῦ τῆς ἐνταφιασθείσης γυναικὸς τοῦ τάφου VI, ἐκ τῆς ομάδος ἑνδεκα τάφων ἐρευνηθέντων τῷ 1950². Τὸ χαλκοῦν ἔλασμα (εἰκ. 1 καὶ πίν. 67α) μίαν μόνην ἐρμηνείαν ἐπιδέχεται, ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς ἐξάρτημα ζώνης γυναικός.

Πλὴν τῆς περιπτώσεως τῆς ἀνασκαφῆς αὐτῆς, δι' ἐν μόνον ἐκ τῶν ἄλλων παραδειγμάτων τοῦ τύπου γνωρίζομεν τὰς συνθήκας τῆς εὐρέσεως: τὸ ὑπ' ἀριθμ. 10 τοῦ ἡμετέρου καταλόγου (εἰκ. 5, πίν. 66γ) προέρχεται ἐκ τάφου ἀνασκαφέντος εἰς Σιανίστι τῆς δυτ. Μακεδονίας (ΠΑΕ 1937, σ. 71, τάφ. 13). Τὸ ἔλασμα εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν τῆς ζώνης, παρὰ τὴν λεκάνην τοῦ σκελετοῦ. Ἐπομένως τὸ εὑρημα ἐνισχύει τὴν ἐρμηνείαν τῆς χρήσεώς του ὡς ἐξαρτήματος ζώνης. Εἶναι δὲ σημαντικὸν λόγῳ τῆς παρατηρουμένης ἀνασυγκολλήσεώς του κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, κατόπιν τυχαίας θραύσεως κατὰ τὸ ἀριστέρον ἄκρον, διὰ τεσσάρων καρφίων, τὰ ὅποια ἄφησαν ἵχνη μετ' ὀξειδώσεως σιδήρου.

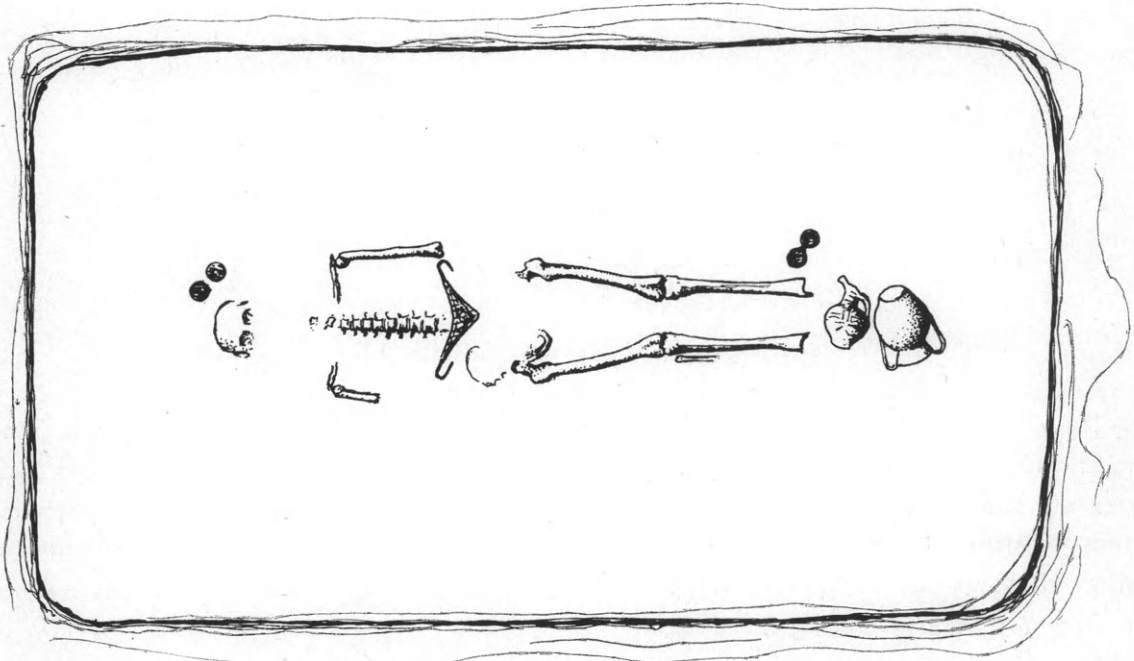
1. E. BIELEFELD, AA 1968, σ. 638, σημ. 4.

2. Περὶ τῶν κτερισμάτων τοῦ τάφου VI πρβ. ΠΑΕ 1950, σ. 287-288 καὶ κατωτέρω σ. 138 κέ. Ὁ τάφος, σχήματος περίπου ὀρθογωνίου 2.40 × 1.50 μ., ὀρυχθεὶς ἐντὸς

τοῦ μαλακοῦ βράχου ἀπὸ Β. πρὸς Ν., εἶχε βάθος κατὰ τὸ δάπεδον 1.20 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Ἡ νεκρὰ εἶχεν ἐνταφιασθῇ μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. (εἰκ. 2 καὶ πίν. 65α-β).

Ἡ ἐπισκευὴ ἀποτελεῖ ἐνδειξὶν ὅτι τὸ κόσμημα ἀνῆκεν εἰς τὴν καθ' ἡμέραν χρῆσιν καὶ ὅτι δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ἀποκλειστικῶς ὡς κτέρισμα.

Δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι καὶ τὰ ἄλλα γνωστὰ ἐλάσματα καὶ ὅσα κατέληξαν εἰς ἰδιωτικὰς συλλογὰς, θὰ εἶχον χρησιμεύσει ὡς κτερίσματα εἰς τάφους λεηλατηθέντας ὑπὸ τυμβωρύχων. Ἡ θέσις τοῦ ἐλάσματος ἐπὶ τοῦ σκελετοῦ τῆς γυναικὸς ἐν Κοζάνῃ, εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν θέσιν, ἣν εἶχεν ἡ χαλκῇ ἀρχαϊκῇ «μίτρα» τῶν ἀν-

Εἰκ. 2. Ὁ τάφος VI τῆς νεκροπόλεως Κοζάνης (σχεδ. Κ. Ἡλιάκη).

δρῶν, γνωστὴ κυρίως ἐκ τῶν εὐρημάτων τῆς Κρήτης¹. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ σχῆμα προσομοιάζει πῶς πρὸς αὐτήν. Ἐπομένως τὸ ἐξάρτημα τῆς γυναικείας ζώνης, κατ' ἀναλογίαν, δύναται ἴσως νὰ ὀνομασθῇ «μίτρα», ἂν καὶ διὰ τὴν μίτραν τῶν ὀπλιτῶν ἀμφισβητεῖται ἂν τὸ ἀντικείμενον ταυτίζεται πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ὁμηρικῆς λέξεως². Ὁ H. Brandenburg³ δέχεται κατ' ἀρχὴν τὴν ταύτισιν, ἀλλ' ἐπισημαίνει ὅτι εἰς τὸν στίχον E 857 δηλοῦται μᾶλλον ζωστήρ, ὁπότε οὗτος θὰ ἀπετέλει ἐνότητα μετὰ τοῦ ἐλάσματος καὶ τότε τὸ ὅλον ἀντιστοιχεῖ ἴσως πρὸς τὴν ὁμηρικὴν μίτραν, ἡ ὁποία ἦτο ἀνεξάρτητος τοῦ θώρακος. Ἐπομένως δυνάμεθα νὰ τὴν φαντασθῶμεν ὡς δερματίνην ζώνην ἐφ' ἧς ἐστερεοῦτο μεταλλικὸν ἔλασμα· ἀργότερον προσετέθη ἡ ἐξηρτημένη διὰ κρίκων, κινητῇ, ἡμικυκλικῇ πλάξ, προστατεύουσα τὴν κοιλίαν, δι' ἣν χρησιμοποιεῖται τῶρα ἡ λ.

1. Ἀπὸ τὸ Ἀφρατὶ Ἡρακλείου (Ἀρχάδες), D. LEVI ἐν ASAtene 10/12, 1928/1929. Πρβ. H. BARTELS, Olympia-Bericht VIII, σ. 196 κέ. Διὰ τὴν τελευταίαν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος βλ. A. ΔΕΜΠΕΣΗ, Δύο μί-

τρος τῆς Συλλ. Μεταξῶ, Κρητ. Χρον. 21, 1969, σ. 97 κέ.

2. A. ΔΕΜΠΕΣΗ, ἔ.δ. σ. 101.

3. H. BRANDENBURG, Studien zur Mitra, Münster 1966, σ. 25 κέ.

«μίτρα»¹. Σημειωτέον ὅτι μίτρα ἀνδρὸς τοῦ ἀρχαικοῦ τύπου εὑρέθη εἰς τάφον ἐν Θράκῃ, χρονολογούμενον περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος².

Πρὸ τῆς ἐπισκοπήσεως γενικῶς τοῦ σχήματος καὶ τῆς διακοσμήσεως τῶν χαλκῶν αὐτῶν ἐλασμάτων, τὰ ὅποια πιστεύω ὅτι ἐχρησίμευον ὡς ἐξαρτήματα ζωνῶν, δίδεται κατωτέρω κατάλογος τῶν γνωστῶν εἰς ἐμὲ παραδειγμάτων³. Ἐν παρενθέσει σημειοῦται ἡ μαρτυρούμενη προέλευσις, εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις ἀβεβαία, καὶ τὸ μῆκος ἐκάστου.

1. Βασιλεία Ἑλβετίας, Συλλ. Borowski. AA 1968, σ. 637 - 640, εἰκ. 1 (Τρίγκαλα; 0.28 μ.). Πίναξ 66β, εἰκ. 3, 1.
2. Κωνσταντινούπολις, Μουσείον. AE 1937, Β', πίν. VIγ ("Αγ. Παντελεήμων-Πάτελι δυτικῆς Μακεδονίας). Εἰκ. 3, 2.
3. Ἀθῆναι, Συλλ. Κανελλοπούλου. Ἀνέκδοτον, ἐλλιπές (Μακεδονία, σφζ. μῆκ. 0.21 μ.). Εἰκ. 3, 3 καὶ 4, πίν. 67β.
4. Ἀθῆναι, Συλλ. Κανελλοπούλου. Ἀνέκδοτον, ἐλλιπές (Μακεδονία, σφζ. μῆκ. 0.155 μ.). Εἰκ. 3, 4 καὶ 4, πίν. 68β.
5. Κοζάνη, Μουσείον. ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά, σ. 214, εἰκ. 1, ὅθεν καὶ AA 1968, σ. 639, εἰκ. 2 (Ἀξιόκαστρον Βοῦτου, 0.27 μ.). Εἰκ. 3, 5, πίν. 68α.
6. Κοζάνη, Μουσείον. ΑΔ ἔ.δ. καὶ AA ἔ.δ. (Ἀξιόκαστρον Βοῦτου, 0.14 μ.). Εἰκ. 3, 6, πίν. 68α.
7. Κοπεγχάγη, Ἐθν. Μουσείον 13429. Ἀνέκδοτον (Θεσσαλονίκη; 0.30 μ.). Εἰκ. 3, 7, πίν. 68γ.
8. Κοζάνη, Μουσείον. ΠΑΕ 1950, σ. 287, εἰκ. 4 (Κοζάνη, 0.297 μ.). Εἰκ. 1 καὶ 3, 8, πίν. 66α καὶ 67α.
9. Λονδίνον, Συλλ. James Bomford. Ἀνέκδοτον (0.285 μ., πληροφορία κ. M. Vickers). Εἰκ. 3, 9, πίν. 68δ.
10. Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσείον, X 17569. ΠΑΕ 1937, σ. 71 (Σιανίστι δυτικῆς Μακεδονίας, 0.232 μ.). Εἰκ. 5, πίν. 66γ.

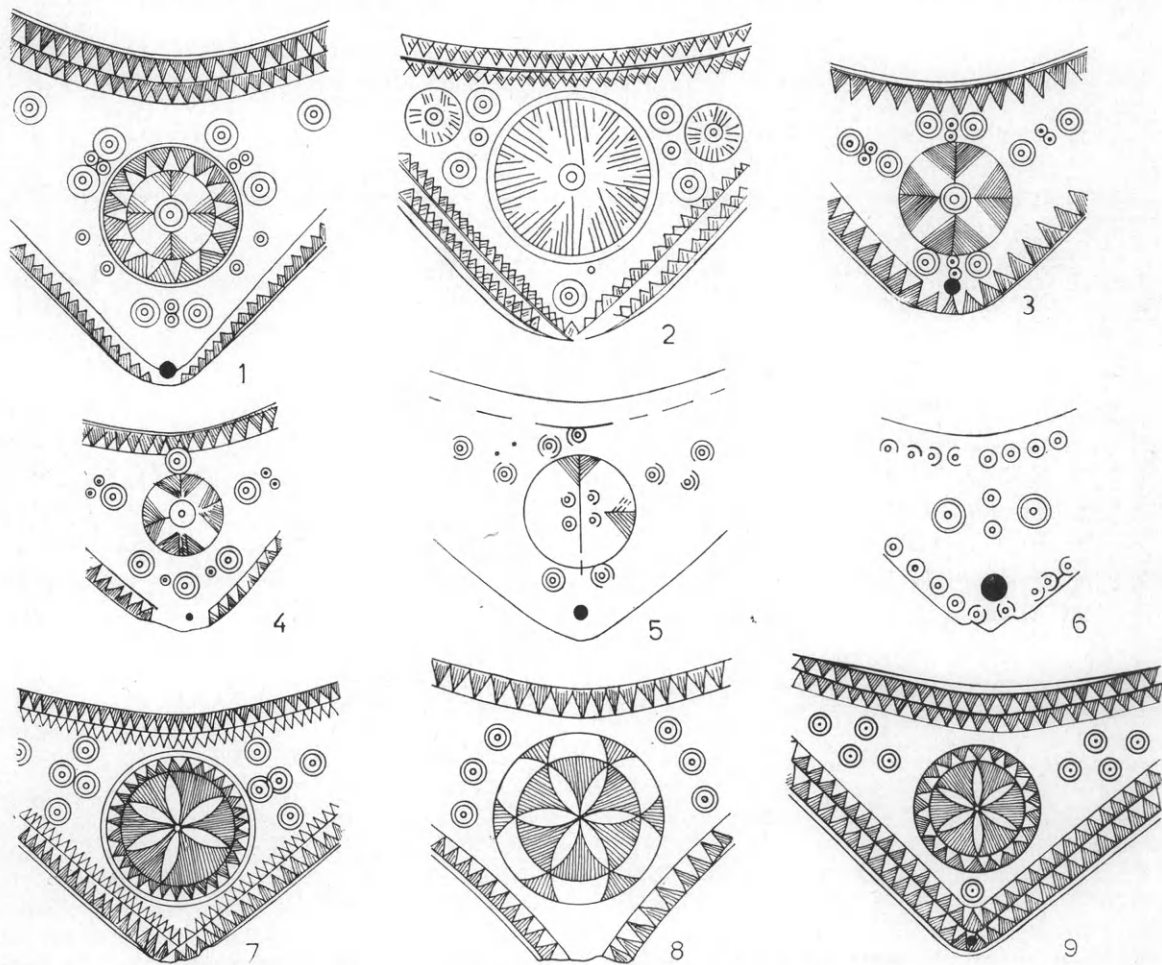
1. H. BARTELS, ἔ.δ. σ. 196 κέ. καὶ Nachtrag, σ. 263-4.

2. BCH 85, 1961, σ. 519, εἰκ. 14a, ἔνθα χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα (L. OGNENOVA).

3. Θερμάς εὐχαριστίας ἐκφράζω πρὸς τὴν κ. Helle Selskov-Roberts διὰ τὴν εὐγενῆ ὑποδοχὴν κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου, τῷ 1960, εἰς Κοπεγχάγην καὶ πρὸς τὴν νῦν διευθύντριαν τοῦ τμήματος κλασσικῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Ἐθν. Μουσείου τῆς Κοπεγχάγης Δρα Marie-Louise Buhl διὰ τὴν φωτογραφίαν τοῦ ἐλάσματος ὑπ' ἀριθμ. 7, πρὸς τὸν κ. Michael Vickers, προϊστάμενον τοῦ τμήματος ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ Ashmolean τῆς Ὁξφόρδης, ὁ ὁποῖος μὲ ἐπληροφόρησε περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 9 ἐλάσματος εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ κ. James Bomford καὶ μοι ἔστειλε φωτογραφίαν τούτου, εἰς τὸν κ. Γ. Δοντᾶν καὶ εἰς τὸν κ. P. Amandry, ἀναλαβόντα τὴν δημοσίευσιν τῶν χαλκῶν τῆς συλλογῆς Κανελλοπούλου, τῆς ὁποίας τὴν τακτοποίησιν καὶ ἔκθεσιν, μετὰ τὴν γενομένην δωρεάν πρὸς

τὸ Δημόσιον, διενεργεῖ ὁ διευθυντὴς τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως κ. Γ. Δοντᾶς, διὰ τὴν ἄδειαν δημοσιεύσεως τῶν ὑπ' ἀριθμ. 3 καὶ 4 ἐλασμάτων, καθαρισθέντων καὶ συντηρηθέντων εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν μου, τέλος εἰς τὸν Ἐφορὸν ἀρχαιοτήτων κ. Π. Καλλιγᾶν, διὰ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 10 ἔλασμα, τὸ ὁποῖον ἀνεκάλυψεν εἰς ἀποθήκην τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ διηκρίβωσε τὴν προέλευσίν του (πρβ. ΠΑΕ 1937, σ. 71, Ἀνασκαφὴ τάφων εἰς Σιανίστι τῆς δυτικῆς Μακεδονίας). Τὰ δημοσιευόμενα σχεδιογραφήματα τῶν ἐλασμάτων ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τῆς καλλιτέχνιδος-ζωγράφου τοῦ Μουσείου δ. Ἀσπασίας Δριγκοπούλου, πλὴν τοῦ τῆς εἰκόνος 1, ὀφειλομένου εἰς τὴν σύζυγόν μου καὶ τοῦ σχεδίου τοῦ τάφου VI, εἰκ. 2, ἐκτελεσθέντος ὑπὸ τοῦ μουσειακοῦ καλλιτέχνου-ζωγράφου κ. Κ. Ἡλιάκη. Ἄς δεχθῶν καὶ ἐντεῦθεν τὰς θερμοτάτας εὐχαριστίας μου.

Τίθεται τὸ ἐρώτημα ἂν τὰ ὀλίγα αὐτὰ γνωστὰ παραδείγματα τοῦ τύπου ἐπιδέχονται ταξινόμησιν εἰς ομάδας ἐπὶ τῇ βάσει μορφολογικῶν γνωρισμάτων ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διακοσμήσεώς των. Δύο ἐξ αὐτῶν, τὸ 4 τῆς Συλλ. Κανελλοπούλου καὶ τὸ 6 τοῦ Μουσείου Κοζάνης, ἔχουν διαστάσεις μικροτέρας τοῦ κανονικοῦ τύπου. Τὰ δύο μικρὰ ἐλάσματα, εἶναι φυσικὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι προέρχονται ἀπὸ τάφους νεαρῶν κορασίδων. Εἰς αὐτὰ παρατηρεῖται μικρὰ μόνον μορφολογικὴ ιδιορρυθμία ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τῆς

Εἰκ. 3. Τὰ διακοσμητικὰ θέματα τοῦ κέντρου τῶν χαλκῶν ἐλασμάτων.

προσαρμογῆς τῶν ἀγκίστρων: ταῦτα συνδέονται μετὰ τοῦ ἐλάσματος διὰ συμφυοῦς προσαρμογῆς, ἐχούσης τὴν μορφὴν ἀμφικωνικοῦ σφονδυλίου καὶ ἐγχαράκτων δακτυλίων. Τὴν αὐτὴν μορφὴν προσαρμογῆς τῶν ἀγκίστρων ἔχουν καὶ τρία ἄλλα ἐλάσματα, τὰ ὑπ' ἀριθμ. 3, 5 καὶ 10, τῶν ὁποίων αἱ διαστάσεις εἶναι μὲν μεγαλύτεραι πῶς, ἀλλὰ δὲν φθάνουν ἐκείνας τοῦ κανονικοῦ τύπου. Εἰς αὐτά, μήκους 0.28 - 0.30 μ., ἡ προσαρμογὴ ἔχει τὴν μορφὴν τετραγώνου ἢ τραπεζοειδοῦς μέλους, ἢ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου κοσμεῖται δι' ἑνός, τεσσάρων ἢ πέντε συμμετρικῶς κεχαραγμένων «ὀφθαλμῶν», ὑποδηλούντων προφανῶς κεφαλὰς ἡλίων. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ ἀπλουστερά μορφή τῆς προσ-

αρμογῆς τῶν ἀγκίστρων παρατηρεῖται εἰς τὰ ἔχοντα μικρότερον μέγεθος τοῦ κανονικοῦ τύπου ἐλάσματα. Κοινὸν στοιχεῖον εἶναι ἡ μικρὰ ὀπὴ εἰς τὸ κάτω ἄκρον τοῦ ἐλάσματος. Εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον ὅτι αὕτη ἐχρησίμευε πρὸς ἐξάρτησιν περιάπτου, ἀλλὰ προφανῶς προωρίζετο διὰ τὴν ραφὴν καὶ στερέωσιν δερματίνης ἢ ἐξ ὑφάσματος ὑπενδύσεως. Ἡ διάτρησις ἐγίνε μετὰ τὴν χάραξιν τῆς διακοσμῆσεως. Ἡ ἄκρα γωνία εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 8 εἶναι ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν θέσιν τῆς μικρᾶς ὀπῆς, τὸ δὲ ὑπ' ἀριθμ. 7 τῆς Κοπεγχάγης, κατ' ἐξαίρεσιν, δὲν παρουσιάζει διάτρησιν.

Ἡ ἐγγάρακτος διακόσμησις τῶν ἐλασμάτων¹ συνίσταται ἐκ τῶν ἀκολουθῶς περιγραφομένων στοιχείων, τῶν ὁποίων τὸ κεντρικὸν ἀποδίδεται δι' ἕκαστον ἔλασμα ἐν σχεδίῳ τῆς εἰκόνης 3.

1) Τὸ κέντρον καταλαμβάνει θέμα ἀποτελούμενον ἐξ ὁμοκέντρων κύκλων, κεχαραγμένων τῇ βοηθείᾳ διαβήτου, τῶν ὁποίων ὁ ἐσωτερικὸς παρουσιάζει δύο διακοσμητικὰ σχήματα: Α) Οὗτος πληροῦται ὑπὸ σταυροειδῶς διατεταγμένων τεσσάρων γραμμωτῶν τριγώνων ἐν εἴδει ἰχθυοκάνθης καὶ ἔχει κατὰ τὴν περιφέρειαν γραμμωτὰ τρίγωνα μετὰ τὴν κορυφὴν αὐτῶν πρὸς τὰ ἔσω (εἰκ. 3, ἀριθμ. 1, 2, 3, 4, 5 καὶ εἰκ. 5). Ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 10 (εἰκ. 5), τέσσαρες «ὀφθαλμοί», ἐντὸς τοῦ κεντρικοῦ κύκλου, κοσμοῦν τὰ μεταξὺ τῶν τριγώνων διάκενα, αἱ δὲ κορυφαὶ τῶν τριγώνων ἀποτελοῦν τὰς βάσεις σκελῶν σταυροῦ, σχηματιζομένου μετὰ γραμμὰς ὀριζοντίους καὶ καθέτους (τὸ θέμα συμπίπτει προφανῶς πρὸς ἐκεῖνο τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 5 ἐλάσματος ἐξ Ἀξιοκάστρου). Β) Ὁ ἐσωτερικὸς κύκλος πληροῦται ὑπὸ ρόδακος μετὰ ἐξ πέταλα, τὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων διαστήματα εἶναι γραμμωτά. Εἰς τὴν περιφέρειαν αὐτοῦ, παρατηροῦνται ὡσαύτως γραμμωτὰ τρίγωνα μετὰ τὴν κορυφὴν πρὸς τὰ ἔσω (εἰκ. 3, ἀριθμ. 8 καὶ 9) ἢ ἀκτινοειδῶς πρὸς τὰ ἔξω (ἀριθμ. 7).

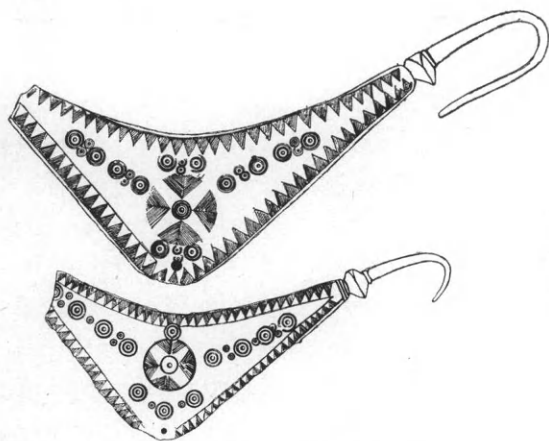
2) Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐλάσματος, ἐκατέρωθεν ἢ ἄνω καὶ κάτω τοῦ κεντρικοῦ θέματος, διακοσμεῖται διὰ μικρῶν ὁμοκέντρων κύκλων ἢ «ὀφθαλμῶν»², εἰς ομάδας συμμετρικῶς διατεταγμένας. Τὸ σύστημα συμπίπτει περίπου εἰς τὰ ὑπ' ἀριθμ. 4, 5 καὶ 3, ὅπου οἱ ὀφθαλμοί, κεχαραγμένοι ἄνω καὶ κάτω ὡς καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ θέματος, σχηματίζουν ἀνὰ τέσσαρες, τὸ σχῆμα πόρπης ἐχούσης δύο σπεύρας συνδεομένας μεταξὺ τῶν δι' ὀκτωσχήμου συστροφῆς τοῦ σύρματος, κατὰ μίμησιν τῆς ὁποίας τὸ χάραγμα ἔχει δύο μικροὺς ἐπαλλήλους κύκλους μεταξὺ τῶν δύο μεγαλυτέρων. Τὸ διακοσμητικὸν αὐτὸ σχῆμα ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὰ ἐλάσματα ὑπ' ἀριθμ. 1 καὶ 7, ἀλλ' ἡ θέσις τοῦ περὶ τὸ κεντρικὸν θέμα ἀκολουθεῖ διαφορετικὸν σύστημα, πάλιν ὅμως αὐστηρῶς συμμετρικόν. Τὸ σχῆμα τῆς ὀκτωσχήμου πόρπης ἐλλείπει ἐκ τῆς διακοσμῆ-

1. Τὰ χαλκᾶ ἐλάσματα ζωστήρων ἐκ τῶν τάφων τῆς Hallstatt καὶ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης διεκρίθησαν, ὡς πρὸς τὴν ἐγγάρακτον ἢ τὴν σφυρήλατον διακόσμησίν των, εἰς δύο ομάδας: IMMA KILIAN-DIRLMEIER, Studien zur Ornamentik auf Bronzeblechgürteln und Gürtelblechen der Hallstattzeit aus Hallstatt und Bayern, 50. Bericht der Römisch-Germ. Kommission, 1969, σ. 111. Ἡ διάκρισις αὕτη ὑποδεικνύει καὶ τὴν χρονικὴν διαδοχὴν ἀπὸ τῶν ἐγγαράκτων εἰς τὰ σφυρήλατα. Ὑπῆρξεν ὅμως συνύπαρξις τῶν δύο τεχνικῶν μέσων διακοσμῆσεως, διότι

ἡ ἐγγάραξις δὲν ἐξέλιπε. Ἡ χρονολόγησις τῶν εὐρημάτων τῆς Hallstatt, ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐκ Μακεδονίας, παραμένει ἀκαθόριστος. Ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα, εἶναι βεβαία ἡ ἐπιβίωσις εἰς αὐτὰ σχημάτων καὶ «γεωμετρικῶν» διακοσμητικῶν θεμάτων.

2. Ὁ P. JACOBSTHAL ὀνομάζει τὰ διακοσμητικὰ αὐτὰ στοιχεῖα «ὀφθαλμούς»: Greek Pins and their Connexions with Europe and Asia, Oxford 1956, σ. 171 - 2, εἰκ. 556, 556a, περὶναι ἐξ Ἰλλυρίας καὶ ἐξ Ἰταλίας.

σεως τῶν ὑπ' ἀριθμ. 8, 9 καὶ 10 ἐλασμάτων. Ἐπὶ τοῦ 8, ἐκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ ρόδακος, ἀνὰ τρεῖς ὀφθαλμοὶ εἶναι καθέτως διατεταγμένοι, πρὸς τὰ ἄκρα δὲ τοῦ ἐλάσματος ἀνὰ δύο καθ' ὀριζόντιον τάξιν, πάντες μετ' ἀπολύτου συμμετρίας. Ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 9 (πίν. 68δ), εἷς ὑπὸ τὸν κεντρικὸν ρόδακα καὶ ἀνὰ τέσσαρες ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, οἱ δύο καθέτως μεταξύ δύο παραλλήλως πρὸς τὸ πλαίσιον τοῦ ἐλάσματος. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι τὸ μικρότερον, ὑπ' ἀριθ. 6, ἔλασμα στερεῖται τοῦ κεντρικοῦ διακοσμητικοῦ θέματος, ἔχει δὲ ὡς πλαίσιον σειρὰν λίαν μικρῶν ὀφθαλμῶν, ἀντὶ τριγώνων.

Εἰκ. 4. Τὰ ἐλάσματα 3 καὶ 4 τῆς Συλλογῆς Κανελλοπούλου (σχεδ. Ἀσπ. Δριγκοπούλου).

Εἰκ. 5. Ἐλάσμα ὑπ' ἀριθμ. 10 (Σιανίστι δυτ. Μακεδονίας).

3) Τὰ ἐλάσματα ἔχουν διακοσμητικὸν πλαίσιον ἐκ ταινίας με σειρὰν γραμμωτῶν τριγώνων, τῶν ὁποίων ἡ κορυφή κεῖται πρὸς τὰ ἔσω. Ἡ ταινία εἶναι διπλῇ καθ' ὅλον τὸ πλαίσιον τῶν ὑπ' ἀριθμ. 2, 7 καὶ 9, παρατηρεῖται μόνον κατὰ τὴν ἄνω πλευρὰν τοῦ ἐλάσματος 1, ἐλλεῖπει ἐντελῶς ἀπὸ τὸ μικρὸν ἔλασμα 6.

Πρὸς ταξινόμησιν τῶν ἐλασμάτων, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ κάποια διάκρισις αὐτῶν εἰς δύο ομάδας, ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τοῦ κεντρικοῦ διακοσμητικοῦ θέματος: τὴν μίαν μετ' ὃ τὸ ἐν κύκλῳ ἐγγεγραμμένον σταυροειδὲς γραμμωτὸν σχῆμα (εἰκ. 3, 1-5 καὶ εἰκ. 5) καὶ τὴν ἄλλην μετ' ὃ τὸν ρόδακα (εἰκ. 3, 7-9). Οὐτε ὅμως ἡ τεχνικὴ οὔτε ἡ τεχνοτροπία, αἵτινες συμπίπτουν εἰς ὅλα τὰ παραδείγματα ὅπως καὶ ἡ γενικὴ μορφή αὐτῶν, ἐπιτρέπουν νὰ ἀποδοθῇ σημασία χρονολογικοῦ τεκμηρίου εἰς τὰς παρατηρουμένας μικρὰς διαφορὰς τῶν διακοσμητικῶν στοιχείων. Ἄν ὑποτεθῇ ὅπωςδήποτε, ὅτι τὸ ὑπ' ἀριθμ. 8 ἔλασμα τοῦ τάφου VI τῆς Κοζάνης ὁμοῦ μετὰ τῶν ὑπ' ἀριθμ. 7 τῆς Κοπεγχάγης καὶ 9 τοῦ Λονδίνου, μετ' ὃ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ κεντρικοῦ θέματος εἰς ρόδακα καὶ τὴν ἀραίωσιν εἰς τὴν διάταξιν τῶν ὀφθαλμῶν, προδίδουν πλέον ἐξειλιγμένον τύπον διακοσμῆσεως, ἡ χρονικὴ μεταξύ τῶν δύο τύπων ἀπόστασις δὲν θὰ ἦτο μεγάλη, μὴ ὑπερβαίνουσα προφανῶς τὴν διάρκειαν μιᾶς γενεᾶς.

Ὡς πρὸς τὸ διακοσμητικὸν στοιχεῖον τῶν μικρῶν ὁμοκέντρων κύκλων μετ' ὃ στιγμὴν εἰς τὸ κέντρον, τῶν λεγομένων ὀφθαλμῶν, τοῦτο ἀπαντᾷ συχνὰ ἐπὶ χαλκῶν ἀντικει-

μένων ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ (Hallstatt, νότιος Βαυαρία κλπ.) ὅσον καὶ ἐν Ἑλλάδι, δὲν χαρακτηρίζει ὅμως ἰδιαιτέρως τὰ χαλκᾶ τῆς γεωμετρικῆς ἢ τῆς ἀνατολιζούσης ἐποχῆς, ἀλλὰ παρατηρεῖται καὶ εἰς πολὺ μεταγενέστερα ἀντικείμενα, χαλκᾶ, ὁστέινα ἢ πῆλινα. Τὰ παραδείγματα εἶναι ἄφθονα¹. Τὸ ἀπλοῦν τοῦτο διακοσμητικὸν στοιχεῖον ἐπιβιοῖ μέχρι τῆς ὀψίμου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς², εἰς τὴν ἐντυπον διακόσμησιν πηλίνων ἀγγείων: Olympia-Bericht VI, 1958, σ. 70, εἰκ. 62, πινάκιον τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος.

Χαρακτηριστικὴ ὡς πρὸς τὰ ἐλάσματα, περὶ τῶν ὁποίων διαπραγματεύομαι, εἶναι ἡ αὐστηρὰ συμμετρία εἰς τὴν διάταξιν τῶν διακοσμητικῶν στοιχείων καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν καθ' ὁμάδας ἐκ τεσσάρων ὀφθαλμῶν ἢ κατὰ πλεον ἄραιαν τάξιν.

Διὰ τὴν σχετικὴν χρονολόγησιν τοῦ τάφου VI τῆς Κοζάνης, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐνταφιασθῇ ἡ νεκρά ἢ φέρουσα τὸ χαλκοῦν ἐξάρτημα ζώνης, ἀσφαλῆ βάσιν προσφέρουν δύο ἀττικὰ ἀγγεῖα, εὑρεθέντα ἐντὸς τάφων παρακειμένων, τῆς αὐτῆς ὁμάδος, οἱ ὅποιοι ἠρευνήθησαν τῷ 1950. Εἰς τὸν γειτνιαζόντα τάφον IX καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ στρωματογραφικοῦ ἐπιπέδου κείμενον, εὑρέθη ἀττικὸς μελαμβαφῆς σκύφος (πίν. 69δ καὶ εἰκ. 6 τομὴ) τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος:

Σ κ ύ φ ο ς ὕψ. 0.075 μ., διαμ. χεῖλους 0.085 μ., φέρει βερνίκιον στιλπνὸν μέλαν-ἐλαιόχρουν, ἢ ὑπὸ τὸν πόδα ἐπιφάνεια εἶναι ἐξηρημένη, φέρουσα ἐρυθρωπὸν ἐπάλειμμα καὶ μέλανα κύκλον εἰς τὸ κέντρον. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἡ διάμετρος τοῦ ἀγγείου μειοῦται ἀπὸ τοῦ μέσου ὕψους πρὸς τὸν δακτυλιοειδῆ πόδα, τὸ χεῖλος διαστέλλεται ἐλαφρῶς καὶ ἔχει στεφάνην καμπυλωμένην πρὸς τὰ ἔξω.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ σκύφου εἰς τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος στηρίζεται ἐπὶ ἐντελῶς ὁμοίων κατὰ τὸ σχῆμα παραδειγμάτων ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἀλλαχόθεν, χρονολογουμένων στρωματογραφικῶς. Ὁ σκύφος συμπίπτει ἀπολύτως ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὴν τεχνικὴν, πρὸς τὸν ἐκ τῆς Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν P 7021 (Brian A. Sparkes-Lucy Talcott, Black and Plain Pottery. The Athenian Agora, XII, 1970, σ. 260, ἀριθμ. 349). Σύγχρονος αὐτοῦ ἐπίσης εἶναι ὁ σκύφος P 7915, Hesperia 18, 1949, σ. 319, εἰκ. 1 (P. Corbett), εὑρεθεὶς ἐντὸς δεξαμενῆς βορείως τοῦ Ἡφαιστείου, με ἀγγεῖα τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅμοιος καὶ κατὰ τὰς διαστάσεις πρὸς τὸν σκύφον ἐκ Κοζάνης. Ἔτερον παράδειγμα, P 19560, Hesperia 20, 1951, πίν. 77. Οἱ σκύφοι αὗτοι ἀνήκουν εἰς τὸν ἀττικὸν τύπον Α καὶ χρονολογοῦνται ἀσφαλῶς ἀπὸ τοῦ 400-375 π.Χ.³

1. Ὀλίγα παραδείγματα ἀναγράφονται ἐνταῦθα: γεωμετρικά, CH. WALDSTEIN, The Argive Heraeum, II, πίν. 77, 47 πτηνόν, πίν. 98, 1587 λαβή, πίν. 108, 1837 ἔλασμα. S. BENTON, Excav. in Ithaca III, BSA 35, 1934-35, πίν. 14 D πούς λέβητος. Olympia IV, πίν. 13, 200a ἱππάριον. Νεώτερα: H. PAYNE a.o., Perachora, I, πίν. 35, 3 περίαπτον, πίν. 82, 27 λαβὴ κατόπτρου, Olympia IV, πίν. 20, 332 καὶ 333 ἐλάσματα, πίν. 26, 527 μικρὸς διπλοῦς πέλεκυς. Ἐλάχιστα ἐκ τῶν χαλκῶν, διακοσμημένων δι' ὀφθαλμῶν, ἀνήκουν εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρό-

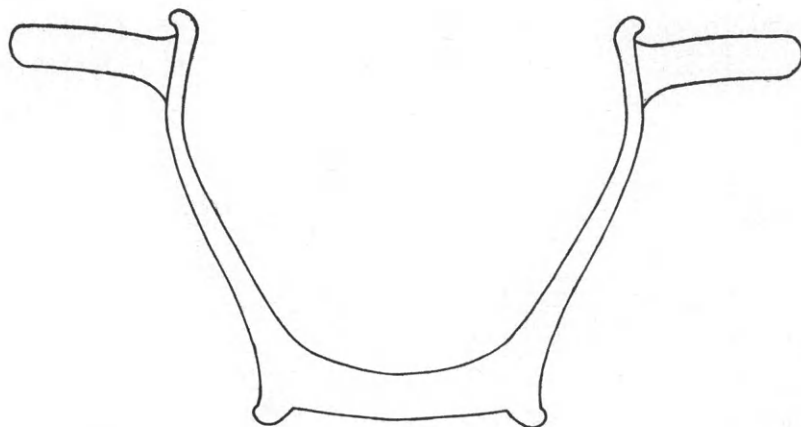
νους, ἀλλ' ὅπως καὶ τὰ ὁστέινα, γνωστὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Ἱερῶν, χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ἢ εἶναι καὶ νεώτερα.

2. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶν γραμμωτῶν τριγώνων, τὸ ὅποιον χρησιμοποιεῖται ὡς διακοσμητικὸν πλαίσιον τῶν ἡμετέρων ἐλασμάτων.

3. Πρβ. B. A. SPARKES καὶ LUCY TALCOTT, ἔ.δ. σ. 85: «Ἡ ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα προσήλωσις εἰς τὸν τύπον τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ ἐκτεταμένη χρῆσις αὐτοῦ, κατέστησαν δυνατὴν τὴν διακρίβωσιν τῆς χρονολογικῆς ἐξελί-

Ἐξ ἄλλου, ὁ τάφος XVI τῆς Κοζάνης, κείμενος κατὰ τὸ Ἀ. ἄκρον τοῦ χώρου καὶ εἰς ἐπίπεδον βαθύτερον κατὰ 0.50 μ. τῶν ἄλλων, περιεῖχεν ἀττικήν μελανόμορφον κάλπιν τοῦ ζωγράφου τοῦ Αἰμονος (πίν. 70α), φέρουσιν παράστασιν τοῦ Ἡρακλέους παλαίοντος πρὸς τὸν λέοντα τῆς Νεμέας, παρουσίᾳ τῆς Ἀθηνᾶς¹. Ἡ κάλπις χρονολογεῖται περὶ τὸ 480 π.Χ.

Ἐπομένως ἔχομεν δύο βέβαια ὅρια πρὸς χρονολόγησιν τῆς ομάδος τῶν τάφων VI-

Εἰκ. 6. Διατομή τοῦ ἀττικοῦ σκύφου τοῦ τάφου IX τῆς Κοζάνης.

XVI τῆς Κοζάνης. Διὰ τὸν τάφον VI πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὸ κατώτερον χρονικὸν ὄριον, ἥτοι τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, συμφώνως πρὸς τὴν ἐνδειξιν τοῦ ἀττικοῦ σκύφου.

Ἄν τῶρα ἀποβλέψωμεν καὶ εἰς τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου VI, προϊόντα τοπικῶν ἐργαστηρίων τῆς Μακεδονίας, ταῦτα δὲν ἀντιφάσκουν πρὸς τὴν τεκμηριωθεῖσαν διὰ τοῦ ἀττικοῦ σκύφου τοῦ τάφου IX χρονολόγησιν. Τὰ χαλκᾶ εὐρήματα τοῦ τάφου VI εἶναι τὰ ἑξῆς:

Δύο ὁκτώσχημοι πόρπαι ἐκ σύρματος μὲ πυκνὰς σπείρας καὶ μικρὰν ἐνδιάμεσον συστροφὴν. Τὸ χαλκοῦν σύρμα εἶναι τετραπλεύρου διατομῆς. Ἡ ἀκεραία ἔχει μῆκος 0.13 μ., ὕψ. 0.06 μ. (πίν. 67α, εἰκ. 2). Εὐρέθη ἀριστερὰ τοῦ κρανίου τῆς νεκρᾶς. Ἡ ἑτέρα, τεθραυσμένη καὶ ἐλλιπής, εὐρέθη παρὰ τοὺς πόδας.

Τρεῖς διδύμοι περόναι ἐκ σύρματος, τῶν δύο αἱ λαβαὶ διαμορφοῦνται εἰς τριγωνικὸν σχῆμα, ὅμοιον πρὸς ἀναβολέα (stirrup)², τῆς ἑτέρας εἰς σχῆμα δακτυλίου. Ἡ μία ἐκ τῶν δύο πρώτων, ἀποκεκρουμένη κατὰ τὰ ἄκρα, σφάζεται εἰς ὕψ. 0.08 μ. Τῶν ἄλλων δύο διετηρήθησαν ἐλάχιστα τμήματα³.

Ἐως τοῦ σχήματος ἐπὶ τῇ βάσει παραδειγμάτων ἀκριβῶς χρονολογουμένων.

1. ΠΑΕ 1950, σ. 285, εἰκ. 3. Εἰς τὸν ζωγράφον τοῦ Αἰμονος ἀπέδωσε τὴν κάλπιν ὁ Beazley, κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν του, ἂν καὶ δὲν περιέλαβε τὸ ἀγγεῖον εἰς τὸ ABV, σ. 538-9 (κατάλογος ἔργων τοῦ ζωγράφου) καὶ Paralipomena (1971), σ. 269. Ἄλλαι κάλπιδες ἀποδίδονται ὑπὸ τοῦ Beazley εἰς ζωγράφον «συνοδὸν» τοῦ

ζ. τοῦ Αἰμονος, τὸν Brno Painter (Paralipomena, σ. 288), βλ. C.H.E. HASPELS, ABL, σ. 245, ἀριθμ. 87-88.

2. Πρβ. P. JACOBSTHAL, Greek Pins, σ. 140.

3. Διὰ τὸν τύπον τῶν διδύμων περονῶν, τῶν ὁποίων τὸ σύρμα σχηματίζει τριγωνικὴν ἢ δακτυλιοειδῆ λαβὴν καὶ τὰ σκέλη ἐφάπτονται ἢ διίστανται (τύπος λεγόμενος τοῦ Αἰγίου) πρβ. P. JACOBSTHAL, ἑ.δ. σ. 114 κέ., εἰκ. 403, περόναι ἐκ Κοζάνης, δημοσιευθεῖσαι πρῶτον ὑπ'

Δύο δακτύλιοι ἐκ λεπτοῦ σύρματος κυκλικῆς διατομῆς, εὐρεθέντες εἰς τὰ ὁστᾶ τῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς χειρός, ἐν σιδηροῦν μαχαίριον μὲ καμπυλόσχημον λεπίδα οἰκιακῆς χρήσεως καὶ μία μικρὰ ὁστετίνη περόνη (πίν. 67α).

Ἐκ τῶν ὡς ἄνω κτερισμάτων, αἱ πόρπαι μὲ δύο σπείρας ἐνουμένας δι' ἐνδιαμέσου ὀκτώσχημου συστροφῆς, δικαιολογοῦν παρατηρήσεις τινάς. Ἡ ἱστορία τῶν γνωστῶν ὡς Spectacle Fibulae πορπῶν ἔχει γίνει ἀρκούντως γνωστή. Ἐμφανίζονται ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, μεταφερθεῖσαι ἐκ τῆς Β. Εὐρώπης καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Δουνάβεως εἰς τὴν κεντρικὴν καὶ νότιον Ἑλλάδα διὰ τῆς Μακεδονίας. Κατὰ τὴν τελευταίαν μελέτην ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ John Alexander¹, διακρίνονται εἰς πέντε κυρίους τύπους. Ὁ τύπος Ib, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐνδιαφέρει ἀμεσώτερον, συνεχίζεται, κατὰ τὸν μελετητὴν, μέχρι τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Ἐν τούτοις, ἔτι μεταγενέστεραι εἶναι αἱ πόρπαι ἐκ τῆς νεκροπόλεως τῆς Κοζάνης², ἐξικνούμεναι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ διαφορὰ, ἡ διακρίνουσα τὰς πόρπας αὐτὰς πρὸς τὰς ἀρχαιοτέρας, εἶναι ὅτι τὸ χαλκοῦν σύρμα αὐτῶν ἔχει ρομβοειδῆ ἢ τετράπλευρον διατομὴν ἀντὶ κυκλικῆς καὶ σχηματίζει σπείρας πυκνάς. Κατὰ τὴν γενικὴν ὅμως μορφήν, διατηροῦν τὸ σχῆμα τοῦ τύπου Ib τοῦ Alexander, τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται συνήθως καὶ εἰς τὰς πόρπας τῶν ἀρχαιοτέρων τύμβων τῆς Βεργίνης³. Ἡ μακρὰ διάρκεια τοῦ τύπου ἀποκλείει τὴν χρησιμοποίησίν του ὡς θετικοῦ τεκμηρίου χρονολογήσεως. Εἶναι μάλιστα πιθανόν, ὅτι ἐκτὸς τῶν χρονολογουμένων σαφῶς εἰς τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, πολλαὶ ταφαὶ τῶν τύμβων τῆς Βεργίνης κατέρχονται μέχρι τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος. Αἱ πόρπαι τοῦ τάφου VI τῆς Κοζάνης, ὁμοίου τύπου πρὸς τὰς δημοσιευθείσας ἐν ΑΕ 1948-49, σ. 102, εἰκ. 18, ἔχουν πυκνὰς σπείρας καὶ πολὺ μικρὰν ἐνδιάμεσον ὀκτώσχημον συστροφὴν (πίν. 67α). Ὁ τάφος VI χρονολογεῖται, βάσει τοῦ ἀττικοῦ σκύφου, ἀπὸ τοῦ 400 μέχρι τοῦ 375 π.Χ., αἱ δὲ πόρπαι τῶν διαταραχθέντων κατὰ τὸ 1949 τάφων κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς ὁδοῦ Βεροίας-Κοζάνης, δὲν εἶναι ἀρχαιότεραι τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, συμφώνως πρὸς τὴν ἐνδειξιν ἀργυρᾶς δραχμῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, εὐρεθείσης ἐντὸς τοῦ τάφου I, κανονικῶς ἐρευνηθέντος ὑπ' ἐμοῦ. Ἐπομένως ἐπιβάλλεται ὅπως ἡ χρονολογικὴ κατὰτάξις μακεδονικῶν χαλκῶν ἀντικειμένων καθορίζεται διὰ τῆς παραβολῆς πρὸς ὁμοιοειδῆ εὐρήματα συνοδευόμενα ὑπὸ ἀττικῶν ἀγγείων ἢ ἄλλων ἀσφαλῶν τεκμηρίων, τὰ ὁποῖα μᾶς ἔδωσαν οἱ τάφοι τῆς Κοζάνης καὶ ἄλλοι ἐκ τῆς Χαλκιδικῆς⁴, ὡς καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ὀλύνθου⁵.

ἐμοῦ ἐν ΑΕ 1948-49, σ. 103, εἰκ. 17, ἀριθμ. 20 καὶ 22. Αἱ περόναι ἀνῆκον εἰς διαταραχθέντας τάφους ἀπὸ τῆς ὁψίμου κλασσικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν πρῶιμων ἐλληνιστικῶν χρόνων.

1. JOHN ALEXANDER, The Spectacle Fibulae of Southern Europe, AJA 69, 1965, σ. 7.

2. Β. Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ καὶ D. FEYTMANS, Νεκρόπολις κλασσικῶν χρόνων ἐν Κοζάνῃ, ΑΕ 1948-1949, σ. 103, ἀριθμ. 24, εἰκ. 18. Ὁμοίου τύπου εἰς τὸ Μουσεῖον

Μπενάκη, ΑΕ 1937, II, σ. 520, ἀριθμ. 40, πίν. Va.

3. Φ. ΠΕΤΣΑΣ, Ἀνασκαφὴ ἀρχαίου νεκροταφείου Βεργίνης, ΑΔ 17, 1961-62, πίν. 147γ-ς καὶ ΑΔ 18, 1963, Β 2, πίν. 259β. Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, Βεργίνα I, Ἀθῆναι 1969, σ. 227-230, εἰκ. 67-68.

4. ΑΔ 19, 1964, σ. 84-112, πίν. 54-63 (Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ).

5. D. ROBINSON, Olynthus, X, 1941.

Τὰ πῆλινα ἀγγεῖα τοῦ τάφου VI, προϊόντα μακεδονικῶν ἐργαστηρίων, εἶναι τὰ ἐξῆς:

Ἄμφορες ἀδιακόσμητος (πίν. 70β) πηλοῦ τεφροχρώμου, κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν μεταλλικῆς ἀποχρώσεως, ὕψ. 0.20 μ., διαμ. χεῖλους 0.085 μ. Πούς μόλις διαχωριζόμενος, ἀνάγλυφος γραμμὴ εἰς τὴν ἄρθρωσιν μεταξὺ λαμποῦ καὶ ὤμου, λαβαὶ ταινιώδεις, διογκούμεναι κατὰ τὰ σημεῖα ἐκφύσεως καὶ ἐνώσεως τῶν μετὰ τοῦ χεῖλους. Ὁ λαίμδος διευρύνεται πρὸς τὰ ἄνω, τὸ σῶμα εἶναι ῥοειδές. Εὐρέθη παρὰ τοὺς πόδας τοῦ σκελετοῦ.

Οἶνοχόη ἀδιακόσμητος (πίν. 70γ), πηλοῦ ἐρυθροῦ ἐξωτερικῶς, τεφροῦ κατὰ τὸν πυρῆνα, ὕψ. 0.205 μ., διαμ. κυκλοτεροῦς χεῖλους 0.09 μ. Βάσις ἐπίπεδος, λαβὴ πεπλατυσμένη, ἐνοῦται μετὰ τοῦ λαμποῦ ὑπὸ τὸ χεῖλος. Ὁ λαίμδος διευρύνεται πρὸς τὰ ἄνω. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἵχνη πυρᾶς, ἴσως ἐξ οἰκιακῆς χρήσεως. Συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων, τμήματα τῆς κοιλίας καὶ τοῦ χεῖλους ἐλλείπουν. Εὐρέθη παρὰ τοὺς πόδας τοῦ σκελετοῦ.

Πρόχοις μετὰ ραμφοσχήμου προχοῆς, ἄπους, διακεκοσμημένη (πίν. 69α-β), πηλοῦ ἐρυθροῦ, ὕψ. 0.175 μ. Ἡ λαβὴ ταινιώδης, διογκοῦται καὶ σχηματίζει γωνίαν κατὰ τὴν ἐνωσίν της μετὰ τοῦ ὀπισθομήτου χεῖλους. Ὁ λαίμδος διευρύνεται εἰς τὴν βάσιν. Ὁ ὦμος χωρίζεται ἐντόως ἀπὸ τῆς κοιλίας. Τὸ ἀγγεῖον εἶναι πεπλασμένον ἐπιμελῶς διὰ τῆς χειρός. Ἡ διακόσμησις δι' ἄμαυροῦ, τεφροῦ χρώματος, συνίσταται ἐκ περιφερικῶν γραμμῶν περὶ τὸν λαίμδον καὶ τὸ χεῖλος καὶ ἐκ καθέτων καὶ ὀριζοντίων ἐπὶ τοῦ ὤμου, κατὰ σύστημα μετοπῶν μεταξὺ δύο πλατειῶν ταινιῶν ὀρίζουσιν τὰς ἀρθρώσεις τοῦ ὤμου μετὰ τοῦ λαμποῦ καὶ μετὰ τῆς κοιλίας, ἐφ' ἧς κρεμασμένη γιρλάνδα. Ἐπὶ τῆς λαβῆς, κάθετος γραμμὴ ἀπολήγουσα εἰς ἰχθυόκεντρον, κατερχομένην μέχρι τῆς βάσεως· ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψέως, ἐφαπτόμενον τῆς γιρλάνδας καὶ πλαισιούμενον ἐκατέρωθεν διὰ δύο καθέτων γραμμῶν, σταυροειδὲς κόσμημα μὲ λοξὰς κεραίας, τοῦ ὁποῦ το ἄνω μεταξὺ τῶν κεραίων κενὸν πληροῦται διὰ δικτυωτοῦ. Ὁ λαίμδος καὶ τὸ ὀπισθόμητον χεῖλος, τοῦ ὁποῦ μέρος ἐλλείπει, συνεκολλήθησαν ἐκ τεμαχίων. Τὸ ἀγγεῖον εὐρέθη μετὰ τῶν δύο προηγουμένων παρὰ τοὺς πόδας τοῦ σκελετοῦ.

Ἐκ τῶν τριῶν ἀγγείων τὸ πλέον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ χειροποίητος ραμφόσχημος πρόχους, πλουσίως διακεκοσμημένη, σχήματος γνωστοῦ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Εἶναι σημαντικὸν ὅτι χειροποίητος ἀμφορεύς, τύπου προϊστορικοῦ, φέρων ὁμοίαν περίπου διακόσμησιν, εἶχεν εὐρεθῇ εἰς τὸν τάφον III τῆς ἰδίας νεκροπόλεως, δυστυχῶς διαταραχθέντα πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν (πίν. 69γ). Ἄλλ' ὁ φύλαξ ἀρχαιοτήτων εἶχε διαπιστώσει τὴν θέσιν εἰς τὸν τάφον III τοῦ ἀμφορέως, κειμένου ὁμοῦ μετὰ δύο τροχηγλάτων, ἀδιακοσμητῶν, ἀγγείων¹. Ἡ χρονολόγησις τοῦ τάφου III βασίζεται ἐπὶ ἀττικῷ κανθάρου καὶ τῆς ἀργυρᾶς δραχμῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου τοῦ παρὰ κειμένου τάφου I (ΑΕ 1948 - 49, σ. 108, ἀριθμ. 39, εἰκ. 28 καὶ σ. 111, ἀριθμ. 46, εἰκ. 31).

Τὰ δύο χειροποίητα ἀγγεῖα, ἡ ραμφόσχημος πρόχους καὶ ὁ ἀμφορεύς, εἶναι ἔργα ἀσφαλῶς τοῦ ἰδίου τεχνίτου, εἰδικευμένου εἰς τὴν χειροποίητον ἀγγειοπλαστικὴν καὶ ἔχουν διακοσμηθῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καλλιτέχνου, πιθανὸν τοῦ ἀγγειοπλάστου. Οὗτος ἀκολουθεῖ μακραίωνα παράδοσιν τόσον ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων², ὅσον καὶ

1. ΑΕ 1948-49, σ. 106, ἀριθμ. 34, εἰκ. 23 (σχέδ.) ἀμφορεύς διακεκοσμημένος, σ. 107, εἰκ. 24, ἀδιακόσμητα ἀγγεῖα (οἶνοχόη καὶ ἀμφορεύς, τάφου III).

2. Ὁ τύπος τοῦ ἀμφορέως μετὰ σφαιρικῆς γάστρας, ἔχων τὰς λαβὰς ὑψουμένας ὑπὲρ τὸ χεῖλος, εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ: W. A. HEURTLEY, Prehis-

ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν· αὕτη δύναται νὰ συσχετισθῇ, διὰ τὴν ραμφόσχημον πρόχουν, πρὸς τὴν διακόσμησιν ὁμοιοσχήμου ἀρχαιοτέρου ἀγγείου τοῦ τύμβου Δ τῆς Βεργίνης¹.

Τὰ δύο ἄλλα τροχήλατα μακεδονικὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου VI, ὡσαύτως καταγόμενα ἐκ παλαιῶν τύπων, συμπίπτουν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὴν τεχνικὴν πρὸς τὰ ἀδιακόσμητα καὶ ὁμοιοσχημα δύο τροχήλατα ἀγγεῖα τοῦ τάφου III. Γενικῶς ἔχει διαπιστωθῇ ὅτι τὰ εὑρεθέντα εἰς τοὺς τάφους τῆς Κοζάνης, χρονολογουμένους ἀπὸ τοῦ 5ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, τοπικὰ ἀγγεῖα, ἐκ πηλοῦ ἐρυθροῦ ἢ τεφροχρώμου, ὡς πρὸς τὸ σχῆμα αὐτῶν, διατηροῦν τύπους προϊστορικῶν χρόνων, μεταδοθέντας διὰ τῶν ἀγγείων τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου² ἢ μιμοῦνται τύπους συγχρόνων ἀγγείων ἄττικῶν καὶ κορινθιακῶν. Ἐν συμπεράσματι, ἀπόλυτος μὲν χρονολόγησις δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν ἀγγείων ἢ τῶν χαλκῶν μακεδονικῆς προελεύσεως, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔνδειξιν τοῦ ἄττικοῦ σκύφου τοῦ τάφου IX, δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι καὶ ὁ τάφος VI ἀνήκει εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα.

Τὸ χαλκοῦν ἔλασμα τοῦ τάφου VI, τὸ ἐρμηνευόμενον ὡς ἐξάρτημα γυναικείας ζώνης, εἶναι γενικῶς σπάνιον καὶ παράδειγμα τοῦ τύπου δὲν ἔχει εὑρεθῇ εἰς βορειοτέρας περιοχὰς οὔτε εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα, ἐλλείπει δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν ἀρχαιοτέρων τύμβων τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας, ὡς ἐκείνων τῆς Βεργίνης, τῶν ὁποίων μία ἑκατοντὰς ἔχει συστηματικῶς ἐρευνηθῇ. Ἡ ἐκ Θεσσαλίας προέλευσις τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 1 ἐλάσματος εἶναι ἐντελῶς ἀβεβαία. Ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου τῆς περιορισμένης χρονικῶς καὶ γεωγραφικῶς ἐμφανίσεως τοῦ κοσμήματος ἢ ἐξαρτήματος γυναικείας ζώνης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ὀκτωσχήμους πόρπας, τὰς διδύμους περόνας καὶ ἄλλα χαλκᾶ κοσμήματα, τόσον εὐρείας διαδόσεως καὶ τόσον συνήθη ὡς κτερίσματα μακε-

toric Macedonia, σ. 186, 192-194, εὐρήματα Γόνας καὶ Ἀρμενοχωρίου καὶ ἄλλα ἀκαθορίστου προελεύσεως, σ. 188. Συνεχίζεται κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ σιδήρου, ἔ.ἀ. πίν. XXIII (Ἀγ. Παντελεήμονος-Πάτελι), πρβ. καὶ τὸ «κανθαρόσχημον» ἀγγεῖον ἢ μᾶλλον ἀμφορέα ἐκ τοῦ πίθου Α3 τῆς Βεργίνης μὲ χαρακτὴν διακόσμησιν, Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, Βεργίνα I, σ. 192, εἰκ. 38, Α II.

1. Αἱ περιφερικαὶ γραμμαὶ εἰς τὸν λαίμῳ καὶ τὸ δι-κτυωτὸν ἐπὶ τῆς γάστρας τῆς ἡμετέρας ραμφοστόμου πρό-χου κατάγονται ἐκ τῆς διακοσμήσεως ἀρχαιοτέρων ἀγ-γείων, ὅπως τῆς πρόχου τοῦ τύμβου Δ τῆς Βεργίνης: Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, ἔ.ἀ. σ. 177, εἰκ. 26, Δ22 καὶ πίν. 34, 22. Τὸ σχῆμα καὶ ἡ διακόσμησις τοῦ τροχήλατου αὐτοῦ ἀγ-γείου ὑποβάλλουν τὴν χρονολόγησίν του εἰς τὰ τέλη τοῦ 8ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος, ἀσχετῶς τῆς πιθα-νῆς ἐξαρτήσεώς του ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς παραδόσεως, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ (ἔ.ἀ. σ. 175).

2. Διὰ τὴν χειροποίητον πρόχουν πρβ. τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύπου αὐτοῦ τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, W. A. HEURTLEY, ἔ.ἀ. σ. 168, πρῶϊμου χαλκοκρατίας, σ. 210 καὶ 212,

μέσης χαλκοκρατίας, σ. 224, ὀψίμου, σ. 232, πρῶϊμου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου. Ὁ τύπος τῆς ὀπισθοστήτου πρόχου εἶναι ὁ συνηθέστερος εἰς τοὺς τύμβους τῆς Βεργίνης. Μό-νον εἰς τοὺς 32 ἐρευνηθέντας ὑπὸ Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ εὑρέ-θησαν 236 πρόχοι (Βεργίνα I, σ. 194 - 201), κατὰ δὲ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Φ. ΠΕΤΣΑ, ΑΔ 1961 - 62, πίν. 152-153, καθ' ἣν ἡρευνήθησαν 75 τύμβοι, αἱ ὀπισθόστητοι πρόχοι ἦσαν πολυάριθμοι. Εἰς τοὺς τάφους τῆς Κοζάνης, χειροποίητοι ἢ τροχήλατοι πρόχοι τοῦ σχήματος αὐτοῦ εἶναι ὡσαύτως συνήθεις, πρβ. ΠΑΕ 1950, σ. 285 (5ου π.Χ. αἰῶνος), σ. 290, εἰκ. 6 δεξιὰ (τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος). Εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἡ ἐπιβίωσις τῶν παλαιῶν σχημά-των καὶ μορφῶν ἀγγείων καὶ μεταλλικῶν ἀντικειμένων, εἶναι συνήθης, ἂν καὶ τὰ νεώτερα δύνανται νὰ ἀναγνωρι-σθοῦν ἐκ χαρακτηριστικῶν τινῶν γνωρισμάτων. Οὕτω π.χ. διὰ τὰς ραμφοστόμους πρόχους, πλὴν τῆς διαφορᾶς τοῦ σχήματος τῆς κοιλίας, ἐντελῶς σφαιρικῆς εἰς τὰ ἀρ-χαϊότερα ἀγγεῖα, παρατηρεῖται ὅτι εἰς τὰ νεώτερα, ἢ προχολή, περισσότερον ἀνεπτυγμένη, δὲν εἶναι κάθετος, ἀλλ' ἔχει πλέον λοξὴν ἢ καὶ ὀριζόντιον φορὰν.

δονικῶν τάφων, τίθεται ὡς πρόβλημα, εἰς τὴν λύσιν τοῦ ὁποίου μόνον ἡ συστηματικὴ ἔρευνα τῶν μακεδονικῶν νεκροταφείων, πρὸ τῆς πλήρους λεηλασίας αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων, δύναται νὰ συμβάλῃ. Παραμένει λοιπὸν ἄγνωστον ἂν τὸ κόσμημα ἀποτελῇ νέον τύπον μὴ ἀναγόμενον πέρα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἢ ἂν ἡ ἐντοπισθεῖσα, κυρίως εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλιμιώτιδα τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, χρῆσις αὐτοῦ, δηλοῖ ἴσως κάποιαν τοπικὴν ἰδιομορφίαν ταφικοῦ ἐθίμου ἐνὸς αὐτοτελοῦς φυλετικοῦ κλάδου τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς ἢ ἀκόμη διάκρισιν ἐξεχούσης κοινωνικῆς τάξεως, εἰς τὴν ἀνῆκον αἱ ἐνταφιασθεῖσαι γυναῖκες, αἱ φέρουσαι τὸ ἰδιόρρυθμον αὐτὸ κόσμημα εἰς τὴν ζώνην των. Ἄν δεχθῶμεν ὡς ὀρθὴν μίαν ἐκ τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ δοθῇ ἐξήγησις τῆς σημειωθείσης σπανιότητος τοῦ κοσμήματος ἢ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεώς του ἀπὸ τούς τάφους ἄλλων περιοχῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ συμπέρασμα τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς προσωρινὸν καὶ κατὰ τὸ μέτρον τῶν γνώσεών μας περὶ τῶν χαλκῶν κοσμημάτων τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ταφικῶν ἐθίμων τῆς περιοχῆς.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Η ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΗΣ «ΑΦΩΤΗΣ» ΠΗΓΑΔΙΩΝ ΚΑΡΠΑΘΟΥ*

Εἰς τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τοῦ κόλπου τῶν Πηγαδίων καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.5 χλμ. περίπου Β. τῆς πόλεως, ὅπου ἡ θέσις «Ἀφωτη», διεκρίνετο παλαιόθεν μικρὰ ἑξαρσις τοῦ ἐδάφους ἐκ συσσωρευμένης θαλασσίας ἄμμου, ὕψους 3 - 4 μ. περίπου. Ἐκεῖθεν τὰ τελευταῖα ἔτη οἱ Καρπάθιοι ἐλάμβανον τὴν διὰ τὰς οἰκοδομικὰς τῶν ἀνάγκας ἀπαραίτητον ἄμμον. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1972, μηχανικὸς ἐκσκαφεύς, ἐνεργῶν ἀμμοληψίαν εἰς τὴν ὡς ἄνω θέσιν, ἔφερεν εἰς φῶς δύο μαρμάρινα κιονόκρανα, ἓνα μαρμάρινον κιλλίβαντα καὶ τέσσαρας ἀρραβδῶτους μαρμαρίνους κορμούς κιόνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐτεμάχισε τοὺς δύο. Τὸν Μάιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τῇ ἐντολῇ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, ἐνετόπισα, ὑπὸ τὴν ὡς ἄνω ἐδαφικὴν ἑξαρσιν, τμῆμα παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ ἤρχισα συστηματικὴν ἀνασκαφὴν πρὸς πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ μνημείου.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν μέρη τοῦ ναοῦ

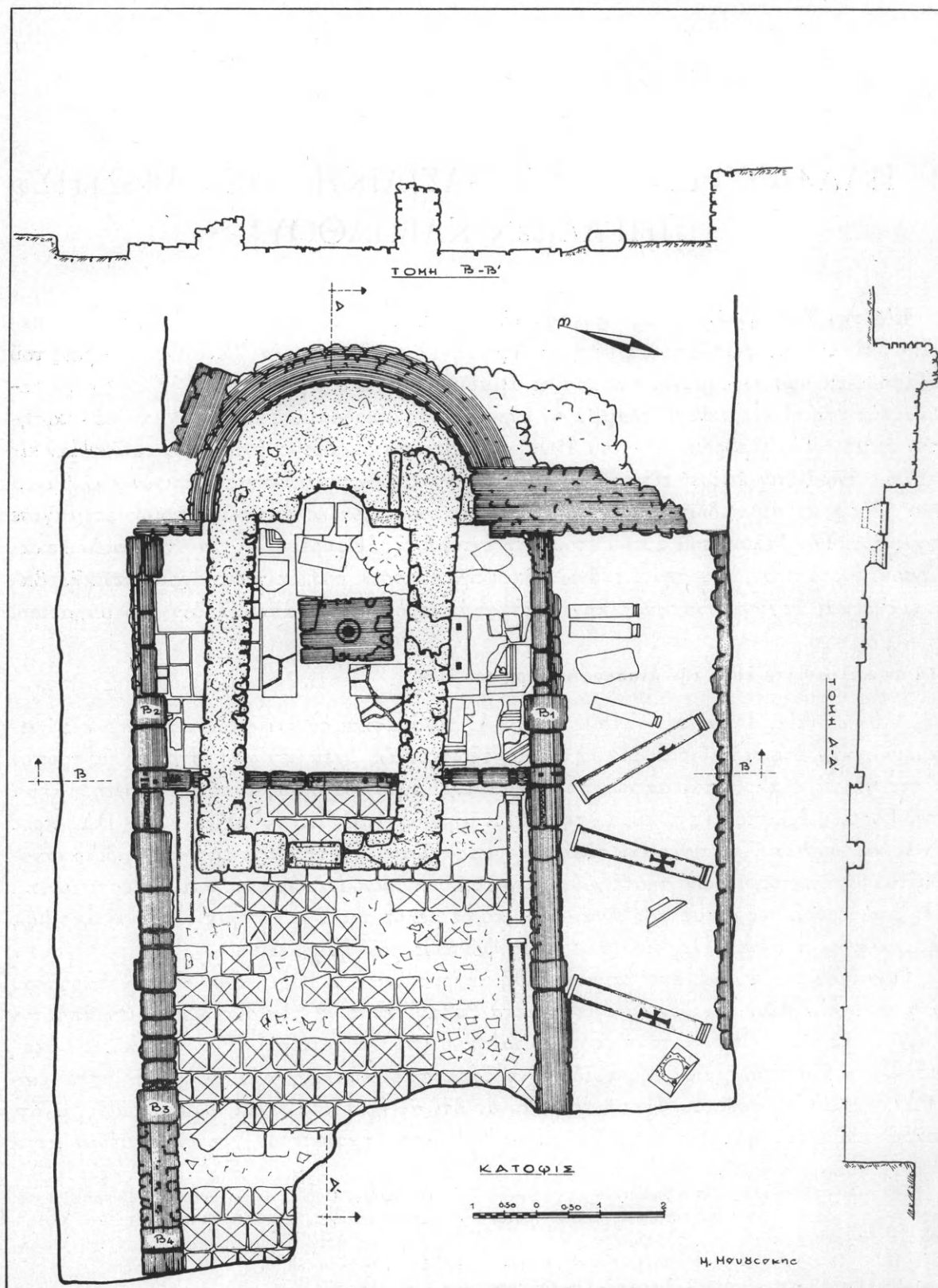
Ἀ ψ ῖ ς (εἰκ. 1 καὶ πίν. 71α). Πρὸς Ἀ. τὸ ἀνασκαφὲν μνημεῖον ἀπολήγει εἰς ἡμικυλινδρικὴν ἐσωτερικῶς ἀψίδα, ἡ ὁποία ἐξωτερικῶς ἔχει μὲν καταστραφῇ εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ διακρίνεται σαφῶς τὸ σχῆμά της, εὐτυχῶς ὅμως ἔχει διατηρηθῇ τμῆμα τῆς βορείου ἐξωτερικῆς πλευρᾶς της μέχρι μήκους 1.35 μ., συγκλίνον ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. καὶ σχηματίζον τὴν μίαν πλευρὰν ἡμιεξαγώνου. Αὕτη εἶναι ἐκτισμένη δι' ἀκανονίστου σχήματος λίθων σκοτεινοῦ ἢ ἀνοιχτοῦ κιτρίνου χρώματος καὶ ἀσβεστοκονίας. Ἡ ἐσωτερικὴ τῆς διάμετρος εἶναι 4 μ., τὸ δὲ βέλος της 2 μ., ἐπομένως εἶναι ἀκριβῶς ἡμικυλινδρική, ἄνευ τῆς συνήθους ὑπερυψώσεως τοῦ ἡμικυκλίου.

Ὁ τοῖχος τῆς ἀψίδος ἔχει ἀποκαλυφθῇ μέχρι πάχους 2.10 μ., ἀλλ' εἰς τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον δὲν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ τὸν διαχωρίσωμεν ἀπὸ τὸν τοῖχον τῆς ἀψίδος τοῦ μεταγενεστέρου ναῖσκου (βλ. κατωτέρω). Ἐσωτερικῶς εἰς ἐκάστην τῶν δύο ἀπολήξεων τῆς ἀψίδος διαγράφεται ἐν ἐσοχῇ γωνία (εἰκ. 1), διαστάσεων 0.25×0.25 μ. περίπου. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἡμιεξαγωνικαὶ ἀψίδες φαίνεται ὅτι παρουσιάζονται ἤδη ἀπὸ τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.¹ — τὸ ἀρχαιότερον χρονολογημένον μετὰ

*Τὴν παροῦσαν μικρὰν μελέτην ἀφιερώνω εἰς τὴν μνήμην τοῦ πατρός μου, ὁ ὁποῖος ἀπεβίωσε, καθ' ὃν χρόνον ἀνέσκαπτον τὴν βασιλικὴν τῆς «Ἀφωτης».

1. H. C. BUTLER, *Early Churches in Syria*, Princeton 1929, σ. 19 - 20, εἰκ. 13. I. BARNEA, *Les thermes*

de Dinogetia, Dacia (Nouv. Serie) II, Bucarest 1967, σ. 248-249, εἰκ. 2. ΗΛ. ΚΟΛΛΙΑΣ, Τὸ Γυαλοῦ Χωράφι Καρπάθου καὶ ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Λευκοῦ, ΑΕ 1970, Β' Χρονικά, σ. 7.

Εἰκ. 1. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς «Ἀφωτῆς» Πηγαδίων Καρπάθου.

βεβαιότητος μνημεῖον εἶναι ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Στουδίου¹ τοῦ 463 τοῦ τύπου αὐτοῦ γίνεται εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας² μόλις μ.Χ. - εὐρυτάτη χρῆσις κατὰ τὴν ἰουστινιάνειον ἐποχὴν. Εἰς τὴν Κάρπαθον εὐρίσκομεν τὸ σχῆμα αὐτὸ εἰς ἓν ἀκόμη μνημεῖον, τὴν βασιλικὴν τοῦ Λευκοῦ³.

Μὲ τὴν ἀψίδα τῆς βασιλικῆς τοῦ Λευκοῦ ὁμοιάζει ἡ ἀψὶς τῆς βασιλικῆς τῆς «Ἀφωτῆς» καὶ εἰς τὸ ἀκριβῶς ἡμικυλινδρικὸν ἐσωτερικὸν σχῆμά της, ὅπως καὶ εἰς τὰς ἐν ἐσοχῇ διαγραφόμενας γωνίας τῶν ἀπολήξεων τοῦ ἡμικυλίνδρου της⁴, φαινόμενον γνωστὸν ἤδη ἐκ τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς Βραυρῶνος⁵, τοῦ Ἀγ. Πέτρου Κυπαρίσσου⁶, τῆς βασιλικῆς τῆς Χερσονήσου Κρήτης⁷, τῆς βασιλικῆς τοῦ Καπαμᾶ⁸ τῆς Κῼ, τοῦ Ἀγ. Στεφάνου τῆς Κῼ⁹ καὶ ἰδιαίτερος ἐκ τῶν παλαιοχριστιανικῶν καρπαθιακῶν μνημεῖων τῆς Ἀγ. Ἀναστασίας¹⁰ Ἀρκάσης καὶ βασιλικῆς τοῦ πρεσβυτέρου Εὐχαρίστου¹¹ Ἀρκάσης. Καὶ ἐνταῦθα ὅπως καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Λευκοῦ δὲν παρετηρήθησαν ἔχνη βάσεων κιόνων ἐντὸς τῶν ἐν ἐσοχῇ γωνιῶν, ὡς εἰς τὰς βασιλικὰς Βραυρῶνος¹² καὶ Ἀγ. Πέτρου Κυπαρίσσου¹³, ἢ παραστάδων, ὡς εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ἀγ. Ἀναστασίας¹⁴ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Εὐχαρίστου¹⁵ εἰς Κάρπαθον καὶ νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὴν ἀψίδα ἔστεφε βαθμιδωτὸν τόξον, φαινόμενον τὸ ὁποῖον διεπιστώσαμεν εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Λευκοῦ¹⁶.

Τὸ Ἰ ε ρ ὀ ν Β ἦ μ α. Ὁ ἀμέσως πρὸ τῆς κόγχης τοῦ Ἰ. Βήματος διὰ τὴν τέλεσιν τῆς θείας λειτουργίας προοριζόμενος χώρος, περιωρίζετο ἀπὸ Δ. διὰ τοῦ τέμπλου, ἡ μαρμαρίνη βάσις τοῦ ὁποίου εὐρέθη κατὰ χώραν (εἰκ. 1 καὶ πίν. 71β), εἰς ἐπίπεδον 0.25 μ. ὑψηλότερον τοῦ μέσου κλίτους καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.80 μ. ἀπὸ τῆς χορδῆς τοῦ ἡμικυκλίου τῆς κόγχης. Ἡ βάσις αὕτη εἰσχωρεῖ ἐντὸς τοῦ πάχους τῶν στυλοβατῶν τῶν κιονοστοιχιῶν καὶ ἔχει πλάτος 0.29 - 0.28 μ. Σφύζονται οἱ τετράγωνοι τῶν πακτώσεως τῶν πεσσίσκων, πλευρᾶς ± 0.21 μ., τῆς ὥραίας πύλης, ἡ ὁποία εἶχεν ἄνοιγμα πλάτους 0.84 μ., ἔχνη ὑποδοχῆς θωρακίων καὶ ἔχνη πακτώσεως, πιθανῶς πεσσίσκων, εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς βάσεως τοῦ τέμπλου. Οὐδὲν ὅμως ἔχνος εὐρέθη πλαγίων πλευρῶν τοῦ τέμπλου, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀπέκλειον τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ ἐκ τῶν πλαγίων κλιτῶν.

1. A. VAN MILLINGEN, *Byzantine Churches in Constantinople*, London 1912, σ. 35 κέ., εἰκ. 12.

2. DJ. STRIČEVIĆ, *La rénovation du type basilical*, Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines, τ. I, σ. 174.

3. ΗΛ. ΚΟΛΛΙΑΣ, ἔ.δ. σ. 5 κέ.

4. Αὐτόθι.

5. Ε. ΣΤΙΚΑΣ, Ἀνασκαφὴ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὴν Βραυρῶνα, ΠΑΕ 1951, σ. 58 - 59, εἰκ. 8.

6. Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Σκαφικαὶ ἔρευναι ἐν Κυπαρίσσῳ Μάνης, ΠΑΕ 1958, σ. 208, εἰκ. 1.

7. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἀνασκαφὴ τῆς βασιλικῆς Καστρίου Χερσονήσου, ΠΑΕ 1956, σ. 241 κέ., εἰκ. 1.

8. L. MORRICONE, *Bolletino d'Arte* 35, 1950, σ. 328, εἰκ. 108.

9. H. BALDUCCI, *Basiliche protocristiane e bizantine a Coe*, Pavia 1936, εἰκ. 9.

10. G. JACOPI, *Edifici bizantini di Scarpanto*, Rodi 1925, εἰκ. 2 καὶ ΗΛ. ΚΟΛΛΙΑΣ, ἔ.δ. σ. 14.

11. G. JACOPI, *Clara Rhodes* 6-7, σ. 566, εἰκ. 11, 13. ΗΛ. ΚΟΛΛΙΑΣ, ἔ.δ. σ. 14.

12. Βλ. σημ. 5.

13. Βλ. σημ. 6.

14. Βλ. σημ. 10.

15. Βλ. σημ. 11.

16. ΗΛ. ΚΟΛΛΙΑΣ, ἔ.δ. σ. 14.

Ἐντὸς τοῦ Ἰ. Βήματος καὶ ἔξωθεν αὐτοῦ εὐρέθησαν τεθραυσμένα θωράκια τοῦ τέμπλου (πίν. 72α) εἰς τοιαύτην κατάστασιν καὶ θέσιν, ὥστε νὰ μαρτυροῦν ὅτι ταῦτα κεῖνται ἀκριβῶς ὅπου καὶ ὅπως κατέπεσαν κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ μνημείου. Ἐπίσης νοτίως τοῦ Ἰ. Βήματος καὶ εἰς βάθος ± 0.60 μ. εὐρέθησαν ἐρριμμένοι τρεῖς πεσσίσκοι (πίν. 72β), τετραπλεύρου διατομῆς, διακεκοσμημένοι δι' ἀναγλύφων ὁμολόγων πλαισίων. Τὸ ὕψος αὐτῶν κυμαίνεται μεταξὺ 1.10 καὶ 1.00 μ., καταλήγουν δὲ ἅπαντες εἰς συμφυῇ ἰωνικὴν βάσιν κιονίσκων. Τὰ θωράκια καὶ οἱ πεσσίσκοι, μὴ περατωθείσης τῆς ἀνασκαφῆς, δὲν μετεκινήθησαν ἐκ τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν, περιορισθέντος τοῦ ἀνασκαφέως μόνον εἰς τὰ ἀνωτέρω περὶ τῆς μορφῆς καὶ τῶν διαστάσεών των.

Εἰς ἀπόστασιν ± 1.10 μ. δυτικῶς τῆς χορδῆς τοῦ ἡμικυκλίου τῆς κόγχης εὐρέθη ἡ βάσις τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς (πίν. 73α), διαστάσεων 1.52×1.00 μ., ἀποτελουμένη ἐκ τεσσάρων παρολίθων. Εἰς τὸ μέσον περίπου, ἐμπεπηγμένον ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, σφύζεται τὸ μαρμάρινον στρογγύλον ἐγκαίνιον (πίν. 73α), διαμέτρου 0.34 μ., τὸ ὁποῖον ἔχει ὀπὴν κωνοειδῆ, διαμέτρου εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν 0.18 μ., διὰ τὴν ὑποδοχὴν προφανῶς τῶν ἱερῶν λειψάνων.

Ἐξωθεν τοῦ Ἰ. Βήματος ἐντὸς τοῦ μέσου κλίτους εὐρέθη παρὰ τὸν βόρειον στυλοβάτην εἷς μαρμάρινος ἀρράβδωτος κίων (εἰκὼν 1, πίν. 73β), ὕψους 1.985 μ., διαμέτρου ἄνω ἐπιφανείας 0.26 μ. καὶ διαμέτρου κάτω ἐπιφανείας 0.28 μ., καὶ παρὰ τὸν νότιον στυλοβάτην ἀπεκαλύφθησαν ὁ εἷς πλησίον τοῦ ἄλλου δύο κίονες (εἰκ. 1), ὁ εἷς ἀκέραιος, τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ διαμέτρου πρὸς τὸν προηγούμενον καὶ ὕψους 1.97 μ., ὁ δὲ ἕτερος ἔχων τὴν αὐτὴν περίπου διάμετρον καὶ σφύζομενος μέχρις ὕψους ± 1.60 μ. Πρέπει νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν πιθανότητα ὅτι οἱ ὡς ἄνω κίονες προέρχονται ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν, αἱ ὁποῖαι ἔβαινον ἐπὶ τῶν δύο ἀποκαλυφθέντων στυλοβατῶν, διότι εὐρέθησαν μέχρι στιγμῆς ἑπτὰ κίονες δι' αὐτὴν τὴν χρῆσιν, ὑψηλότεροι καὶ μεγαλυτέρας διαμέτρου.

Κυρίως νὰ ὁρίσῃ: Αἱ καταβληθεῖσαι προσπάθειαι πρὸς ἐντόπισιν ἀπὸ Β. καὶ Ν. τῶν ὀρίων καὶ τοῦ δαπέδου τῶν πλαγίων κλιτῶν δὲν ἐκαρποφόρησαν δυστυχῶς κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον. Ἀντιθέτως τὸ μέσον κλιτὸς δυτικῶς τοῦ τέμπλου ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους ± 7.50 μ. (τὸ συνολικὸν μέγιστον ἀποκαλυφθὲν μῆκος αὐτοῦ, μὴ συμπεριλαμβανομένης τῆς κόγχης, εἶναι 11.30 μ.). Τὸ δάπεδόν του εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ πηλίνων ὀπτῶν πλακῶν (εἰκ. 1 καὶ πίν. 73β), διαστάσεων 0.49×0.47 μ. περίπου, διατεταγμένων καθ' ὀριζοντίαν ζώνας βαινούσας ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον.

Ἐκ τῶν πλακῶν τινὲς φέρουν ὡς μόνην διακόσμησιν δύο διαγωνίους γραμμάς, γενομένας διὰ τῶν δακτύλων πρὸ τῆς ὀπτήσεώς των. Εἰς τὸν πηλὸν των ἔχουν ἀναμιχθῇ κόκκοι τεθραυσμένων κεράμων, προφανῶς ἵνα τὸ ὑλικὸν ἀποκτήσῃ τὴν στερεότητα τῆς ὀστρακοκονίας. Πρὸ τῆς ἐπιστρώσεως τῶν πλακῶν εἶχε τοποθετηθῇ ὑπόστρωμα ἐκ χαλίκων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπεκολλήθησαν αἱ πλάκες δι' ἀσβεστοκονίας. Δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν 0.50×0.50 μ. εἶχεν ἐπίσης ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ παρὰ τὸν

μύλον τοῦ Βρούτση¹ εἰς τὰς Σπέτσας καὶ ἡ βασιλικὴ εἰς Ksar-el-Kelb² εἰς Ἀλγέριον.

Τὸ μέσον κλῖτος, τὸ ὁποῖον ἔχει πλάτος ± 5.55 μ., ὀρίζεται ἀπὸ Β. καὶ Ν. ὑπὸ δύο στυλοβατῶν, πάχους 0.61 - 0.57 μ. καὶ ὕψους ἐκ τοῦ δαπέδου 0.25 - 0.325 μ. Ἀμφότεροι οἱ στυλοβάται ἔχουν κατασκευασθῇ ἐξ ἐντοπίων λαξευτῶν ὑποκιτρίνων πωροπλίνθων τῇ παρεμβολῇ, εἰς σημεῖά τινα, μαλακῶν, σκοτεινοῦ χρώματος, λίθων.

Ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἐκατέρωθεν τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, προβάλλουν δύο παραστάδες, εἰς τὰς ὁποίας καταλήγουν ἀμφότεροι οἱ στυλοβάται. Ἡ νοτία παραστάς σφίζεται μέχρις ὕψους ± 1 μ. καὶ ἔχει πλάτος ± 0.57 μ. καὶ πᾶχος ± 0.60 μ., ἡ δὲ βόρειος σφίζεται μέχρις ὕψους ± 0.40 μ. καὶ ἔχει πλάτος 0.60 μ. καὶ πᾶχος 0.65 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 1.85 μ. δυτικῶς τῶν παραστάδων διακρίνονται ἐπὶ μὲν τοῦ νοτίου στυλοβάτου ὀρθογώνιος σκληρὸς λίθος (εἰκ. 1, B1), ὑπερέχων αὐτοῦ κατὰ ± 0.30 μ., συνολικοῦ ὕψους ± 0.55 μ. καὶ διαστάσεων ἄνω ἐπιφανείας 0.65×0.55 μ., ἐπὶ δὲ τοῦ βορείου πωρόλιθος (εἰκ. 1, B2), ὑπερέχων τοῦ στυλοβάτου κατὰ ± 0.10 μ., συνολικοῦ ὕψους 0.425 μ. καὶ διαστάσεων ἄνω ἐπιφανείας 0.57×0.49 μ. Εἶναι σαφὴς ἡ λειτουργία καὶ τῶν δύο προεξετασθέντων σημείων τῶν στυλοβατῶν· πρέπει νὰ ᾔσαν αἱ βάσεις τῶν δύο ἀνατολικωτέρων κιόνων. Μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω βάσεων (B1 καὶ B2) καὶ τῶν ἀνατολικῶν παραστάδων τὸ πᾶχος τῶν στυλοβατῶν μειοῦται εἰς 0.30 - 0.29 μ. καὶ εἰς μὲν τὸν βόρειον αὐτὸ τὸ τμήμα του ἔχει τὸ αὐτὸ ὕψος μὲ τὸν λοιπόν, εἰς δὲ τὸν νότιον εὐρίσκεται ὑψηλότερον κατὰ ± 0.22 μ. Ἐπίσης ἀξιοσημείωτος εἶναι μία ἐγκοπή, ἡ ὁποία παρατηρεῖται ἐπὶ ἐκάστου τῶν στυλοβατῶν, βαίνουσα ἀπὸ Ἀ. πρὸς Δ. δυτικῶς τῆς βάσεως τοῦ τέμπλου καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτήν. Αὕτη ἔχει μῆκος 0.60 - 0.65 μ. καὶ πλάτος 0.08 μ. Κατωτέρω, ἐνῶ θὰ ἐξετάζωμεν λεπτομερέστερον τὴν μορφήν τοῦ Ἰ. Βήματος, θὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω ιδιομορφιῶν τῶν στυλοβατῶν καὶ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ τὰς ἐρμηνεύσωμεν.

Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἐπίσης εἰς τὸν βόρειον στυλοβάτην τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: α) εἰς ὀρθογώνιος λαξευτὸς σκληρὸς λίθος (εἰκ. 1, B3) φαιοῦ χρώματος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐντετοιχισμένος ἐντὸς τοῦ στυλοβάτου καὶ ἀποτελεῖ τμήμα τῆς ἄνω ἐπιφανείας του, ἔχει δὲ διαστάσεις 0.62×0.65 μ. καὶ β) εἰς ἀπόστασιν 1.60 μ. δυτικῶς τοῦ B3 ἀπεκαλύφθη ἕτερος λαξευτὸς λίθος (εἰκ. 1, B4), διαστάσεων ἄνω ἐπιφανείας 0.64×0.60 μ. καὶ ὕψους ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ μέσου κλίτους 0.65 μ.

Ἐπεκταθείσης τῆς σκαφῆς πρὸς Ν. τοῦ νοτίου στυλοβάτου ἦλθον εἰς φῶς, κατεκρημνισμένοι ἐντὸς τοῦ χώρου, ὅπου πρέπει νὰ ἐκτείνεται τὸ νότιον κλῖτος, τρεῖς μαρμαρίνοι ἀρράβδωτοι κορμοὶ κιόνων (πίν. 72α) καὶ δύο μαρμαρίνα ἰωνικὰ κιονόκρανα μετὰ συμφυοῦς ἐπιθήματος. Οἱ κορμοὶ φέρουν εἰς ὕψος ± 1.38 μ. ἐκ τῆς βάσεώς των ἀνάγλυφον ἀνισοσκελῆ σταυρόν. Κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν ἡ χρῆσις ἀνισοσκελῶν ἀναγλύφων σταυρῶν ἐπὶ κιόνων εἶναι συχνὴ εἰς Δωδεκάνησον (βασιλικὴ Μεσανα-

1. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἐρευναι ἐν Σπέτσαις, ΠΑΕ 1937, σ. 103.

2. P. COURCELLE, Une seconde campagne de fouil-

les à Ksar-el-Kelb, Mélanges d'Archéol. et d'Hist. LIII, 1936, σ. 168.

γροῦ¹ εἰς Ρόδον, βασιλική Ἀγ. Στεφάνου² τῆς Κῶ καὶ βασιλική τοῦ Μαστιχάρη³ τῆς Κῶ) καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος (βασιλική Φιλίππων⁴, βασιλική Α Φθιωτίδων Θηβῶν⁵ κ.ἄ.).

Οἱ κίονες ἀπολήγουν κάτω εἰς ἐλαφρὰν ἀπόθεσιν καὶ ἄνω εἰς στενὴν σπεῖραν μετ' ἀποφυγῆς. Τὸ ὕψος των κυμαίνεται μεταξὺ 2.25 μ. καὶ 2.29 μ. Ἡ διάμετρος τῆς βάσεως των εἶναι ± 0.38 μ. καὶ ἡ διάμετρος τῆς ἄνω ἐπιφανείας, ἐξ αἰτίας τῆς παρουσιαζομένης ἐλαφρᾶς μειώσεως τῶν κορμῶν, εἶναι ± 0.36 μ. Ἡ κάτω ἐπιφάνειά των φέρει τετράπλευρον ὁπὴν διὰ τὴν γόμφωσίν των καὶ ἓνα ἑλληνικὸν ἀριθμὸν. Οὕτω ὁ ἀνατολικώτερος φέρει τὸν ἀριθμὸν Β, ὁ μέσος τὸν ἀριθμὸν Ρ καὶ ὁ δυτικώτερος τὸν ἀριθμὸν Γ.

Ἀνεφέρθη ἀνωτέρω ὅτι ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς εἶχεν ἀποσπάσει τέσσαρας κορμούς κίωνων, ἀνήκοντας εἰς τὴν βόρειον κιονοστοιχίαν τοῦ μνημείου. Ἐξ αὐτῶν ὁ εἰς ἐθρυμματίσθη, ἕτερος ἐτεμαχίσθη εἰς δύο, οἱ δὲ λοιποὶ δύο, πλὴν μικρῶν φθορῶν, διετηρήθησαν ἀκέραιοι. Τὸ ὕψος αὐτῶν κυμαίνεται μεταξὺ 2.37 μ. καὶ 2.38 μ. Ἡ παρατηρηθεῖσα εἰς τοὺς κορμούς τῆς νοτίας κιονοστοιχίας μείωσις ὑφίσταται καὶ εἰς τοὺς κίονας τῆς βορείου (διάμ. βάσεως 0.35 μ. - 0.34 μ. καὶ διάμ. ἄνω ἐπιφανείας 0.32 μ. - 0.33 μ.). Ἐπίσης διακοσμοῦνται δι' ἀναγλύφων σταυρῶν καὶ εἰς τὴν βᾶσιν των φέρουν ἐγχαράκτους ἑλληνικοὺς ἀριθμούς (Ε καὶ Η).

Ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς, πλὴν τῶν ὡς ἄνω κίωνων, ἔφερεν εἰς φῶς καὶ ἓν ἰωνικὸν κιονόκρανον μετὰ συμφυοῦς κολουροπυράμοειδοῦς ἐπιθήματος (πίν. 74α) (ὕψος 0.227 μ., διαστάσεις ἄνω ἐπιφανείας 0.755×0.455 μ. καὶ διάμετρος τῆς ὑποδοχῆς τοῦ κίονος 0.335 μ.). Ἐπὶ τῆς βάσεώς του ἔχει κεχαραγμένον τὸν ἀριθμὸν Η. Ἡ μία τῶν ἐλαφρῶς κοιλοκύρτων στενῶν πλευρῶν τοῦ ἐπιθήματος τοῦ κιονοκράνου κοσμεῖται εἰς τὸ μέσον δι' ἐνὸς ἀνισοσκελοῦς ἀναγλύφου σταυροῦ, περιβαλλομένου διὰ φύλλων ἀκάνθης. Αἱ λοιπαὶ πλευραὶ τοῦ ἐπιθήματος εἶναι ἀδιακόσμητοι καὶ διατηροῦν εἰσέτι τὰ ἴχνη τῆς ξοῖδος, μὴ λειανθεῖσαι. Προφανῶς ἡ διακεκοσμημένη πλευρὰ τοῦ ἐπιθήματος ἦτο ἐστραμμένη πρὸς τὸ μέσον κλιτός. Ὁ ἐχῖνος διακοσμεῖται δι' ὧοῦ συσφιγγομένου ὑπὸ δύο μικρῶν φύλλων ἀκάνθης. Ἐπίσης φύλλα ἀκάνθης, συσφιγγόμενα ὑπὸ ζωστῆρος, καλύπτουν τὰ προσκεφάλαια.

Ἐν κιονόκρανον εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου Στουδίου⁶, ἓν εἰς τὴν βασιλικὴν Δ' τῆς Νικοπόλεως, τέσσαρα εἰς τὴν βασιλικὴν Α' τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, καὶ ἕτερα τέσσαρα εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Λεχαίου⁷ κοσμοῦνται μὲ ἀνάγλυφον σταυρόν, περιβαλλόμενον ἐκ φύλλων ἀκάνθης, ὅπως ἡ μία τῶν στενῶν πλευρῶν τῶν ἐπιθημάτων τῶν

1. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Παλαιοχριστιανικὰ λείψανα τῆς Ρόδου, ΑΒΜΕ ΣΤ', 1948, σ. 38, εἰκ. 32.

2. Ἀδημοσίευντ.

3. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Δύο παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Κῶ, ΑΕ 1966, σ. 16, εἰκ. 11 καὶ 12.

4. Ρ. LEMERLE, Philippes et la Macédoine orientale, Paris 1945, σ. 403.

5. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσα-

λίας, ΑΕ 1929, σ. 38, εἰκ. 41.

6. R. KAUTZSCH, Kapitellstudien, Berlin-Leipzig 1936, σ. 167, εἰκ. 540 a-b.

7. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἀνασκαφὴ βασιλικῆς Δ' Νικοπόλεως, ΠΑΕ 1959, σ. 94, πίν. 89γ.

8. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ἔ.ἄ. σ. 65, εἰκ. 67, 69 καὶ 72.

9. Δ. ΠΑΛΛΑΣ, ΠΑΕ 1959, σ. 131 καὶ 132, πίν. 114 καὶ 129β. Τοῦ ἰδίου, ΠΑΕ 1960, πίν. 128α - β καὶ 129β.

κιονοκράνων τῆς βασιλικῆς τῆς «Ἀφωτῆς». Τὰ κιονόκρανα τῶν τεσσάρων ὡς ἄνω μνημείων χρονολογοῦνται εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5ου αἰ., ἀλλὰ τὰ καρπαθιακὰ πιθανῶς νὰ εἶναι ὀλίγον μεταγενέστερα, διότι ἐνῶ εἰς τὰ προηγούμενα καὶ κυρίως τοῦ Λεχαίου καὶ τοῦ Στουδίου τὸ κυρίως κιονόκρανον διατηρεῖ βασικῶς τὴν ἀρχικὴν ἀρχαίαν μορφήν του καὶ ὑπόστασιν, εἰς τὰ ἡμέτερα τὸ ἐπιθήμα εἶναι ὀγκωδέστερον καὶ τὸ κυρίως κιονόκρανον, ἂν καὶ δὲν εἶναι σχηματικόν, τείνει νὰ ἀποβῇ ἀπλοῦν διακοσμητικὸν στοιχεῖον. Ὅμοιον συνθετικὸν σχῆμα κιονοκράνου - ἐπιθήματος εὐρίσκομεν εἰς τὰ κιονόκρανα τῆς βασιλικῆς τοῦ Λευκοῦ¹ Καρπάθου (6ος αἰ.) καὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Μαστιχάρη² Κῶ (6ος αἰ.) κλπ.³

Ἐπίσης πλησίον τῶν κίωνων τῆς νοτίας κιονοστοιχίας εὐρέθησαν ἐρριμμένα ἕτερα δύο κιονόκρανα τῆς αὐτῆς μορφῆς πρὸς τὸ προηγούμενον. Τὸ ὕψος τοῦ ἀνατολικωτέρου (πίν. 74β), τὸ ὁποῖον φέρει ἐπὶ τῆς βάσεώς του τὸν ἐλληνικὸν ἀριθμὸν Ρ, εἶναι 0.25 μ., αἱ διαστάσεις τῆς ἄνω ἐπιφανείας του 0.76×0.50 μ. καὶ ἡ διάμετρος ὑποδοχῆς τοῦ κίονος 0.305 μ. Τὸ ἕτερον (πίν. 75α), ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ὁποίου εἶναι κεχαραγμένος ὁ ἐλληνικὸς ἀριθμὸς Γ, ἔχει ὕψος 0.23 μ., διαστάσεις ἄνω ἐπιφανείας 0.74×0.445 μ. καὶ διάμετρον ὑποδοχῆς κίονος 0.32 μ. Ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν δίδουν οἱ τρεῖς κίονες καὶ τὰ δύο κιονόκρανα μαρτυρεῖ, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὅτι ταῦτα δὲν μετεκινήθησαν ἀπὸ τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν κατέπεσαν κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ μνημείου, ὡς παρετηρήθη ἄνωτέρω καὶ διὰ τὰ θωράκια τοῦ τέμπλου (εἰκ. 1).

Ἐντὸς τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τοῦ νεωτέρου ναῦσκου ὡς καὶ πρὸς Β. αὐτῆς εὐρέθησαν τοποθετημένα ἐν κιονόκρανον τῆς αὐτῆς πρὸς τὰ προηγούμενα μορφῆς καὶ τρεῖς μαρμάριναι βάσεις κίωνων (πίν. 73α), χρησιμοποιηθεῖσαι ὡς Ἀγ. Τράπεζα καὶ πρόθεσις.

Ἐπειδὴ δὲν μετεκίνησα ταῦτα ἐκ τῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθησαν, δὲν γνωρίζω εἰ μὴ μόνον τὰς διαστάσεις τῆς κάτω ἐπιφανείας τῶν βάσεων, κυμαινομένων μεταξὺ 0.47×0.47 καὶ 0.50×0.50 μ., τὸ ὕψος αὐτῶν (0.24 μ.) καὶ τὰς διαστάσεις τῆς ἄνω ἐπιφανείας (0.71×0.455) τοῦ κιονοκράνου.

Ἀπαντα τὰ εὐρεθέντα μέχρι τοῦδε μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (κορμοὶ κίωνων, κιονόκρανα, βάσεις κίωνων, πεσσίσκοι τέμπλων καὶ θωράκια) εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ χονδροκόκκου λευκοῦ μαρμάρου μετὰ φαιῶν φλεβῶν, προερχομένου πιθανῶς ἐκ Προκονήσου.

Νεώτερος ναῦσκος (εἰκ. 1 καὶ πίν. 73β). Ἐντὸς τοῦ ἱ. Βήματος τῆς βασιλικῆς ἦλθον εἰς φῶς τὰ ἐρείπια ἑνὸς μονοχώρου ναῦσκου, ἐκτισμένου δι' ἀκανονίστου σχήματος λίθων, εἰλημμένων προφανῶς ἐκ τοῦ ἐρειπίου τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου. Εἰς τὴν τοιχοποιίαν ἔχει χρησιμοποιηθῇ πηλὸς ὡς συνδετικὴ ὕλη, εἰς δὲ τοὺς ἀρμούς παρεμβάλλονται τεμάχια κεράμων διὰ τὴν καλυτέραν ἀρμογὴν τῶν λίθων. Τὸ πάχος τῶν τοίχων εἶναι, τοῦ μὲν βορείου καὶ νοτίου 0.70 μ., τοῦ δὲ δυτικοῦ 0.60 μ. Τὸ

1. ΗΛ. ΚΟΛΛΙΑΣ, ἔ.ἀ. σ. 9 κέ., πίν. Δ β - γ καὶ Ε α - β.

2. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Δύο παλαιοχριστιανικὰ βασιλικὰ

τῆς Κῶ, ΑΕ 1966, σ. 18 - 19, εἰκ. 13.

3. ΗΛ. ΚΟΛΛΙΑΣ, ἔ.ἀ. σ. 9 - 11.

σφζόμενον ὕψος αὐτῶν κυμαίνεται μεταξύ 0.50 μ. καὶ 1 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος τοῦ ναῖσκου, πλὴν τῆς κόγχης, μετρεῖ 4.77 μ., τὸ πλάτος 2.40 μ., ἡ δὲ διάμετρος τῆς ἀψίδος εἶναι 1.20 μ. καὶ τὸ βέλος αὐτῆς 0.59 μ., δηλαδὴ τὸ ἡμικύκλιόν της δὲν παρουσιάζει τὴν συνήθη ἐκτὸς Καρπάθου ὑπερύψωσιν.

Ἡ θύρα εἰσόδου εὐρίσκεται εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναῖσκου καὶ ἔχει πλάτος 0.86 μ., ὡς κατώφλιον δ' αὐτῆς ἔχει χρησιμοποιηθῇ εἰς δευτέραν χρῆσιν παλαιοχριστιανικὸς ἀμφικιονίσκος παραθύρου, ὕψους 0.85 μ. καὶ πλάτους 0.43 μ.

Εὐρήματα. Πλὴν τῶν περιγραφέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς εὐρέθησαν τρεῖς πῆλιννοι λύχνοι (πίν. 75β), τεμάχια ὑαλίνης ὑποπρασίνης πλακός, προερχομένης πιθανῶς ἐξ ὑαλοπίνακος, καὶ μία ἐλασματοειδὴς χαλκίνη κανδηλήθρα.

Προβλήματα, λύσεις καὶ ὑποθέσεις

Κατωτέρω ἐπισημαίνονται τὰ ἀνακύψαντα προβλήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τινά, ἀνεξαρτήτως τῆς συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς, ἔχουν ἐπιλυθῇ ἢ εὐρίσκονται πλησίον τῆς λύσεώς των, ἐνῶ ἡ μελέτη τῶν λοιπῶν εἶναι δυνατόν νὰ θέσῃ νέους στόχους διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ μνημείου:

Α. Ἡ σημερινὴ πόλις τῶν Πηγαδίων, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὁποίας εὐρίσκεται τὸ ἐξεταζόμενον μνημεῖον, ἰδρῦθη μόλις κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαις τοῦ 19ου αἰ.¹ ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκετο μία ἐκ τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς νήσου, ἀναφερομένη ὑπὸ τῶν φιλολογικῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐπιγραφῶν ἄλλοτε ὡς Ποτίδαιον² καὶ ἄλλοτε ὡς Ποσειδῖον³. Ἡ τελευταία ὀνομασία διετηρήθη ὡς τοπωνύμιον τῆς νοτιοδυτικῆς μικρᾶς πεδιάδος (Ποσεῖ). Ὁ οἰκισμὸς οὗτος, ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ ἅπασαι αἱ γνωσταὶ ἀρχαῖαι πόλεις τῆς Καρπάθου, φαίνεται ὅτι ὑφίστατο τοῦλάχιστον μέχρι καὶ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς. Ἀπόδειξις τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι, ὅτι ἐκτὸς τῆς βασιλικῆς τῆς «Ἀφωτης» παλαιότερον εἶχεν ἐντοπισθῇ πλησίον τῶν σημερινῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων τῶν Πηγαδίων τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον⁴ καὶ τὰ ἐρείπια μιᾶς βασιλικῆς, τῆς ὁποίας ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (κιονόκρανα, ἀμφικιονίσκοι παραθύρων καὶ τεμάχια κιόνων) καὶ ἡ μονόλιθος μαρμαρίνη σταυρικὴ κολυμβήθρα ἔχουν μεταφερθῇ εἰς τὴν πρὸ τοῦ Δημαρχείου πλατεῖαν⁵. Νομίζω, ὅτι εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν ἐπίσης πρέπει νὰ χρονολογηθῶν τὰ λείψανα ἐνὸς κτίσματος, τὸ ὁποῖον διακρίνεται βορείως καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστα-

1. Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ, Ἱστορία τῆς νήσου Καρπάθου, Ἀθῆναι 1940, τ. Α', σ. 43 κέ.

2. Ε. Μ. ΜΑΝΩΛΑΚΑΚΗΣ, Καρπαθιακά, Ἀθῆναι 1896, σ. 40 κέ. Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ, ἔ.δ. τ. Β', σ. 139 κέ.

3. Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ, ἔ.δ. τ. Α', σ. 43 κέ. καὶ τ. Β', σ. 126 καὶ τοῦ ἰδίου, Λαογραφικὰ Σύμμεκτα, Ἀθῆναι 1939, τευχ. Β', σ. 416 κέ.

4. Τ. Ρ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Ἡ πρόμος διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ρόδῳ, Ἐφημ. «Ροδιακή», φύλ. 9, 29 Ὀκτ. 1915, σ. 5.

5. Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς Δωδεκανήσου, ἐν Πεπραγμένοις τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, τ. Α', Ἀθῆναι 1954, σ. 245.

σιν ἀπὸ τοῦ ξενοδοχείου «Πορφυρὶς» παρὰ τὸν αἰγιαλόν. Προβληματικὸν ὅμως παραμένει, ἂν ἡ ἡμετέρα βασιλικὴ ὠρθοῦτο ἐντὸς τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Ποτιδαίου - Ποσειδίου ἢ εὐρίσκετο εἰς τὰ περίχωρα αὐτοῦ (extra muros). Δυστυχῶς ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα δὲν ἔχει εἰσέτι καθορίσει τὰ ὅρια τῆς ἀρχαίας πόλεως. Οὕτω πλὴν τῆς ἀποκαλύψεως τῆς βασιλικῆς καθίσταται ἀναγκαῖον, νομίζω, νὰ καθορίσωμεν ἂν ἡ παλαιοχριστιανικὴ πόλις ἐπεξετείνετο μέχρι τῆς θέσεως τῆς «Ἀφωτης».

Β. Ἡ βασιλικὴ τῆς «Ἀφωτης» ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τινὰ ἥρωα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ποία λοιπὸν ἡ ἀγία ἢ ὁ ἅγιος, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε καθιερωθῇ ὁ ναός;

Οὐδὲν ἕτερον στοιχεῖον πλὴν τοῦ τοπωνυμίου τῆς περιοχῆς ἔχομεν μέχρι τοῦδε διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Πρῶτος ὁ Ἐμμανουὴλ Μανωλακάκης¹ καὶ κατόπιν ὁ Μιχ. Μιχαηλίδης-Νουάρος² ἠρμήνευσαν τὸ τοπωνύμιον «Ἀφωτη» ἔκ τινος ἐκλιπόντος ἐκκλησιδίου τῆς Ἀγ. Φωτεινῆς — Ἀ(γία) Φωτ(ειν)ή = Ἀφωτη. Ἐπίσης μετὰ τὸν τῶν γηραιότερων Καρπαθίων κυκλοφορεῖ ἡ φήμη περὶ τῆς ὑπάρξεως εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν ναυδρίου τινὸς τῆς Ἀγ. Φωτεινῆς, τὸ ὁποῖον προφανῶς ταυτίζεται πρὸς τὸν ἀποκαλυφθέντα ἐν ἐρειπίοις μικρὸν ναὸν ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τῆς βασιλικῆς. Πιθανῶς ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα νὰ φέρῃ εἰς φῶς καὶ ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπιβεβαιώσουν ὅ,τι τὸ τοπωνύμιον καὶ ἡ λαϊκὴ παράδοσις διέσωσαν.

Γ. Ποῖαι αἱ λειτουργικαὶ κατασκευαὶ τοῦ Ἱ. Βήματος καὶ ποία ἡ μορφή των; Παρ' ὅλον ὅτι ὁ χώρος τοῦ Ἱ. Βήματος ἔχει ἀποκαλυφθῇ πλήρως, τὰ διὰ τὰς ἐπὶ μέρους λειτουργικὰς κατασκευὰς του προκύψαντα προβλήματα παραμένουν δυσεπίλυτα, ἐξ αἰτίας τῶν ὀλίγων στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔχομεν εἰς χεῖράς μας. Οὐδὲν περὶ συνθρόνου γνωρίζομεν, καθόσον ὁ οἰκοδομηθεὶς νεώτερος ναῖσκος ἐκάλυψεν ἐσωτερικῶς τὴν ἡμικυλινδρικήν παλαιοχριστιανικὴν ἀψίδα καὶ δὲν ἐπιτρέπει πλέον νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ὑπάρξεως ἢ μὴ αὐτοῦ³.

Ἐπίσης τὰ ἐρριμμένα ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ τεμάχια θωρακίων τοῦ τέμπλου μᾶς ἐμποδίζουν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ διαπιστώσωμεν, ἂν ἔχουν διασωθῇ ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ ἐκαστέρωθεν τῆς Ἀγ. Τραπέζης ἵχνη κτιστῶν ἐδωλίων διὰ τοὺς ἱερεῖς δευτέρου βαθμοῦ.

Εὐκρινεστέρα βεβαίως εἶναι ἡ κατάστασις εἰς τὸ μέσον τοῦ Ἱεροῦ, ὅπου εὐρέθη ἡ βάσις τῆς Ἀγ. Τραπέζης, ἀλλὰ δὲν ἐλλείπουν καὶ ἐδῶ τὰ προβλήματα. Γνωρίζομεν τὰς διαστάσεις καὶ τὸ σχῆμα τῆς βάσεως⁴ καὶ εὖρομεν τὸ ἐγκαίνιον τῆς καὶ τεμάχιον ἐνὸς τῶν κιονίσκων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔβαινεν ἡ καλυπτήριος πλάξ τῆς Ἀγ. Τραπέζης, σφωζομένου ὕψους 0.27 καὶ διαμέτρου 0.10 μ., ἀλλ' οὐδὲ τεμάχιον ἔχομεν τῆς καλυ-

1. ΕΜΜ. ΜΑΝΩΛΑΚΑΚΗΣ, ἔ.δ. σ. 149.

2. Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τ. Β', σ. 426.

3. Δυστυχῶς τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἕτερα τρία καρπαθιακὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνασκαφῇ ἐν τῷ συνόλῳ τους ἢ ἐν μέρει. Δι' ἀμφοτέρους τὰς βασιλικὰς τῆς Ἀρκάσης (Βασιλικὴ Ἀγ. Ἀναστα-

σίας καὶ βασιλικὴ πρεσβυτέρου Εὐχαρίστου) οὐδὲν ἀναφέρει ὁ ἀνασκαφεὺς των περὶ συνθρόνου (G. JACOPI, Edifici bizantini di Scarpanto καὶ τοῦ αὐτοῦ, Clara Rhodos 6 - 7, σ. 553 κέ.). Εἰς τὴν ἀψίδα τῆς βασιλικῆς τοῦ Λευκοῦ οὐδὲν ἔχει ἀπομείνει ἐκ τῶν λειτουργικῶν κατασκευῶν τῆς (ΗΛ. ΚΟΛΛΙΑΣ, ἔ.δ. σ. 5).

4. Βλ. σ. 146.

πτηρίου πλακός της, ἀγνοοῦμεν δὲ ἂν ὑπῆρχε τὸ σύνηθες κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν κιβώριον ἄνωθεν τῆς Ἀγ. Τραπέζης. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρομεν δύο ἀκεραίους ἀρραβδώτους κίονας καὶ δύο εἰσέτι τεμαχισμένους, ὡς ἀνεφέρομεν ἄνωτέρω¹, οἱ ὅποιοι εἶναι λεπτότεροι καὶ χθαμαλότεροι τῶν κίωνων τῶν δύο κιονοστοιχιῶν. Ἀνήκουν λοιπὸν αὐτοὶ εἰς τὰς κιονοστοιχίας ἑνὸς ἐν ὁρόφῳ γυναικωνίτου, περὶ τῆς πιθανότητος τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, ἢ ἐστήριζον τὸ κιβώριον τῆς Ἀγ. Τραπέζης; Ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἐκδοχῆς συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οὗτοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν στέγην κίονας², εὐρέθησαν πλησίον τῶν στυλοβατῶν ἐν παρατάξει καὶ ἔξωθεν τοῦ ναΐσκου, ὡς ἂν οἱ οἰκοδομήσαντες τοῦτον, εἰς χρόνους μεταγενεστέρους καὶ μετὰ τὴν ἐρείπωσιν τῆς βασιλικῆς, μετέφερον αὐτοὺς ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, ὅπου εἶχον καταπέσει, ἵνα ἐλευθερώσουν τὸν χώρον πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ ναΐσκου. Ἐν τούτοις ἔχομεν ἀνάγκην καὶ ἄλλων στοιχείων διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν μετὰ βεβαιότητος περὶ ὑπάρξεως ἢ μὴ κιβωρίου Ἀγ. Τραπέζης.

Δ. Τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς μορφῆς τοῦ κατεστραμμένου τέμπλου εἶναι, ὡς εἴπομεν ἄνωτέρω³, τὰ τεμάχια θωρακίων, οἱ τρεῖς πεσσίσκoi καὶ ἡ βάσις του μετὰ τῶν ἰχνῶν πακτώσεως ἐπ' αὐτῆς τῶν ὡς ἄνω μελῶν. Ἡ βάσις τοῦ τέμπλου εἰσχωρεῖ ἐντὸς τοῦ πλάτους τῶν στυλοβατῶν, ἐν ἐπαφῇ δὲ πρὸς Δ. καὶ καθέτως πρὸς αὐτὴν ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν στυλοβατῶν διακρίνεται ἐγκοπὴ, μήκους 0.60-0.65 μ. καὶ πλάτους 0.08 μ. Ἐπίσης καὶ εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς βάσεως ὑπάρχει τόρμος διὰ τὴν στήριξιν πεσσίσκων, ἐνῶ δὲν διεπιστώθησαν ἐπὶ τῶν στυλοβατῶν Ἀ. τῆς βάσεως ἰχνη φράγματος, τὸ ὅποιον θὰ ἀπέκλειε τὰ πλάγια κλίτη ἀπὸ τὸ Ἰ. Βῆμα, οὐδὲ συνεχίσεως αὐτοῦ καὶ εἰς τὰ πλάγια κλίτη, ὡς εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Μαστιχάρη⁴. Ὑπάρχουν βεβαίως βασιλικαὶ τῶν ὁποίων τὸ τέμπλον εἶναι ὀριζόντιον καὶ ἀποκλείει τὸ Ἰ. Βῆμα μόνον πρὸς τὸ μέσον κλίτος, ὡς τῆς Γλυφάδας⁵, τῆς Ὀλυμπίας⁶ καὶ τῆς Σικυῶνος⁷, ἀλλὰ διὰ τὴν πρώτην βασιλικὴν ὁ Γ. Σωτηρίου⁸ ἐκφράζει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ Ἱερὸν ἐφράσσετο καὶ πρὸς τὰ πλάγια κλίτη, εἰς τὴν δευτέραν ἀπεκλείετο ἢ ἐπικοινωνία πρὸς τὰ πλάγια κλίτη ὑπὸ τῶν ὑψηλῶν στυλοβατῶν (0.85 μ.), ἐνῶ εἰς τὴν τρίτην βασιλικὴν τὰ ἐκατέρωθεν τῆς Ἀγ. Τραπέζης ἱδρυμένα κτιστὰ ἐδῶλια ἡμπόδιζον τὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰ πλάγια κλίτη. Ἐπίσης εἰς ὅλας τὰς ὡς ἄνω περιπτώσεις τὸ τέμπλον δὲν εἰσεχώρει ἐντὸς τοῦ πλάτους τοῦ στυλοβάτου, ἀλλὰ προσέκρουεν ἐπὶ τῶν πρώτων ἢ δευτέρων ἀπὸ Ἀ. κίωνων. Τὴν λύσιν τοῦ προβλήματός μας δίδει ἡ βασιλικὴ τοῦ Χαλινάδου Λέσβου, ὅπου «τὸ τέμπλον ἐκάμπτετο εἰς τὰ ἄκρα κατ' ὀρθὰς γωνίας καὶ προσέκρουεν ἐπὶ τῶν δευτέρων ἀπ' Ἀνατολῶν κίωνων, ὡς πιστοποιεῖ καὶ ἡ κατὰ

1. Βλ. σ. 146.

2. Βλ. σ. 147 - 148.

3. Βλ. σ. 145 - 146.

4. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΕ 1966, σ. 23.

5. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, La basilique paléochrétienne de Glyphada, ΠΑΑ 5, 1930, σ. 263, εἰκ. 11 Δ καὶ 4.

6. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, Ἀθῆναι 1954, σ. 510, σημ. 2, εἰκ. 491.

7. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἀνασκαφὴ Σικυῶνος, ΠΑΕ 1933, εἰκ. 1.

8. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, ΑΕ 1929, σ. 225.

τὰς δύο συνεχομένας παρειὰς τῶν ἄκρων πεσσίσκων ὑπαρξίς ἐγκοπῆς διὰ θωράκια»¹.

Ἀπαντα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια μέχρι τοῦδε ἀπέδωσεν ἡ ἀνασκαφή, μᾶς πείθουν, ὅτι τὸ τέμπλον τῆς βασιλικῆς τῆς «Ἀφωτῆς» εἶχε τὴν αὐτὴν μορφήν πρὸς τὸ τῆς βασιλικῆς τοῦ Χαλινάδου διότι: α) Τοῦτο δὲν ἐστρέφετο κατὰ τὰ δύο τοῦ ἄκρα πρὸς Ἀ., ἀποκλείον τὸ Ἰ. Βῆμα ἀπὸ τὰ πλάγια κλίτη, οὔτε συνεχίζετο πέραν τῶν στυλοβατῶν καὶ β) αἱ ὑπάρχουσαι ἐπὶ τῶν στυλοβατῶν ἐγκοπαὶ Δ. τῆς βάσεως τοῦ τέμπλου καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸ οὐδὲν ἄλλο δηλοῦν, εἰ μὴ τὴν τοποθέτησιν ἐντὸς αὐτῶν θωρακίων καὶ ὡς ἐκ τούτου τὴν κάμψιν τοῦ τέμπλου πρὸς Δ. ὡς εἰς τὴν λέσβιον βασιλικήν.

Ἐκ τῆς μορφῆς τῶν πεσσίσκων τῶν ἀποληγόντων εἰς τὸ ἄνω ἄκρον των εἰς ἰωνιζούσας συμφυεῖς βάσεις κιονίσκων, βεβαιούμεθα ἐπίσης ὅτι οἱ κιονίσκοι ἐστήριζον ἐπιστύλιον, τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἐκάμπετο καὶ αὐτὸ κατ' ὀρθὰς γωνίας πρὸς Δ. καὶ νὰ κατέληγεν ἐπὶ τῶν δευτέρων ἐξ Ἀ. κιόνων. Πράγματι εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ δευτέρου ἐξ Ἀ. ἐρριμμένου κίονος τῆς νοτίας κιονοστοιχίας καὶ εἰς ὕψος ± 1.60 μ. ἐκ τῆς βάσεώς του ὑπάρχει κάθετος ἐγκοπή (τὸ αὐτὸ παρατηρήθη καὶ εἰς κίονα προερχόμενον ἐκ τῆς βορείου κιονοστοιχίας, ἀλλ' ἀπεσπασμένον ἐκ τῆς θέσεώς του πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως), ἐπὶ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἐνεπήγετο τὸ ἐπιστύλιον. Ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς ἐγκοπῆς προκύπτει τὸ ἐξῆς πρόβλημα: Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ τέμπλου εὐρίσκετο εἰς ὕψος ± 1.60 μ. ἐκ τῆς κάτω ἐπιφανείας τῶν κιόνων καὶ προσθέσωμεν καὶ τὸ ὕψος ± 0.25 μ. τῶν βάσεων τῶν κιόνων, πρέπει τὸ ὕψος τοῦ ἀνοίγματος τῆς Ὠραίας Πύλης νὰ ᾔτο μικρόν, μὴ ὑπερβαῖνον ± 1.85 μ. εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ὑπερθύρον ᾔτο ὀριζόντιον. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν τὴν τοποθέτησιν τοξωτοῦ ὑπερθύρου, ὡς εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Ὀλυμπίας², ὅποτε τὸ ὕψος τοῦ ἀνοίγματος μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ τόξου θὰ ἔφθανε πιθανῶς τὰ ± 2.27 μ., λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ τόξον πρέπει νὰ εἶχε διάμετρον ± 0.84 μ., ὅσον τὸ πλάτος τῆς Ὠραίας πύλης, καὶ ἀκτῖνα ± 0.42 μ. (ὕψος τέμπλου ± 1.85 μ. + ἀκτ. τόξου ± 0.42 μ. = ± 2.27 μ.).

Ε. Ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει εἰσέτι ἀνασκαφῇ ἐξ ὁλοκλήρου ὁ ναός, εἶναι πιθανὸν νὰ μὴ ἔχουν τεθῇ ἅπαντα τὰ προβλήματα αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν τεθέντων τινὰ νὰ μὴ εἶναι σαφῇ, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι ἡ ἐξέτασις ἔστω καὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἀναφθέντων προβλημάτων καὶ ὑπὸ τὴν παροῦσαν μορφήν των, θὰ προωθήσῃ τὴν περαιτέρω ἔρευναν τοῦ μνημείου, θέτουσα νέους στόχους. Ἐκ τῶν ὑπαρχόντων λοιπὸν στοιχείων (στυλοβατῶν, κορμῶν κιόνων, κιονοκράνων, βάσεων κιόνων κλπ.) δυνάμεθα νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὸ μῆκος τῶν μετακιονίων καὶ τὸ ὕψος τῶν κιονοστοιχιῶν καὶ νὰ θίξωμεν τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ γυναικωνίτου, ὡς καὶ τοῦ τρόπου καλύψεως τῆς βασιλικῆς;

Κατ' ἀρχὴν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις κατὰ προσέγγισιν τοῦ μήκους τῶν μετακιονίων τῶν δύο κιονοστοιχιῶν. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω³ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν στυλοβα-

1. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Χαλινάδου Λέσβου, ΑΒΜΕ, Γ', 1937, σ. 115 - 127, εἰκ. 2. βασιλική, σ. 525.

2. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ

3. Βλ. σ. 147.

τῶν καὶ εἰς ἀπόστασιν ± 1.85 μ. ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραστάδων διακρίνονται αἱ βάσεις B1 καὶ B2 (εἰκ. 1), ἐπὶ τῶν ὁποίων ἴσταντο οἱ δύο ἀνατολικώτεροι κίονες, ἐὰν δὲ ὅσα ἀνέφερον περὶ τοῦ τέμπλου¹ εἶναι ἀκριβῆ, εἰς ἀπόστασιν 0.60 μ. δυτικῶς αὐτοῦ πρέπει νὰ ἴσταντο οἱ δεύτεροι κίονες. Γνωρίζοντες λοιπὸν τὸ σημεῖον στηρίζεως τῶν δευτέρων ἀπὸ Ἀ. κίωνων, ἀποκαθιστῶμεν μῆκος μετακιονίου ± 1.60 μ. μεταξὺ πρώτων καὶ δευτέρων ἀπὸ Ἀ. κίωνων. Ἄρα τὰ πρῶτα μετακίονια φαίνεται ὅτι ἔχουν μῆκος κατὰ 0.25 μ. μεγαλύτερον τῶν δευτέρων. Θὰ ἀναμείνωμεν τὴν συνέχισιν τῆς ἐρεύνης διὰ τὴν διευκρίνησιν τοῦ φαινομένου τῶν ἀνίσου μήκους μετακιονίων.

Τὸ μικρὸν ὕψος τῶν κίωνων δικαιολογεῖ καὶ ἀντιστοίχου ὕψους κιονοστοιχίας, αἱ ὁποῖαι συμφώνως πρὸς τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα δὲν θὰ ὑπερέβαινον μέχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν κιονοκράνων τὸ ὕψος ± 3.18 μ. (στυλοβ. ± 0.33 + βάσις κίονος 0.25 μ. + κορμὸς κίονος ± 2.35 μ. + κιονόκρανον 0.25 μ. = ± 3.18 μ.), ὁπότε θὰ ἐδικαιολογεῖτο πιθανῶς ἡ δευτέρα ἐν ὁρόφῳ κιονοστοιχία γυναικωνίτου τινός. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν εἴμεθα βέβαιοι διὰ τὸ ἀκριβές ὕψος τῶν στυλοβατῶν² καὶ ὥς ἐκ τούτου καὶ τῶν κιονοστοιχιῶν. Ὁ νότιος στυλοβάτης ἔχει ὕψος 0.25 μ. εἰς ὅλον τὸ μῆκος πλὴν τοῦ τμήματος τοῦ εὐρισκομένου ἀνατολικῶς τοῦ τέμπλου (± 0.47 μ.) καὶ τῆς βάσεως B1 (± 0.55 μ.), ὁ δὲ βόρειος ἔχει ὕψος 0.325 μ., πλὴν τῶν τμημάτων B2 (± 0.425 μ.) καὶ B4 (± 0.65 μ.).

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα νομίζω, ὅτι μᾶς ἀπεκάλυψε τὸν τρόπον στεγάσεως τοῦ κτηρίου. Τὸ τελευταῖον πρὸ τοῦ ἐξ ὀπτῶν πηλίνων πλακῶν δαπέδου ἀνασκαφικὸν στρώμα, πάχους 0.10 - 0.25 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ τεμαχίων ὀπτῶν πηλίνων κεράμων (πίν. 75γ), στρωτήρων καὶ καλυπτήρων.

Ἡ βασιλικὴ λοιπὸν τῆς «Ἀφωτης» ἦτο ξυλόστεγος, ὥς συνέβαινε συνήθως εἰς τὴν περιοχὴν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν, τῆς ἐκ ξύλου καὶ κεράμων στέγης στηριζομένης ἐπὶ δύο κιονοστοιχιῶν.

ΣΤ. Ἐν εἰσέτι πρόβλημα, τὸ ὁποῖον θέτει ἡ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφὴ εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν τῆς «Ἀφωτης», ἀφορᾷ τὴν γλυπτικὴν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ μνημείου, τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰς ἀναλόγους τέχνας τῶν ἄλλων καρπαθιακῶν καὶ γενικώτερον νησιωτικῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων καὶ τὰ πιθανὰ συμπεράσματα ἐκ τῆς τοιαύτης συσχετίσεως.

Ἐξετάζοντες ἀνωτέρω³ τοὺς κορμούς τῶν κίωνων διεπιστώσαμεν, ὅτι τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν εἶναι: ἡ ὑπαρξίς μειώσεως, ἡ κατάληξις των εἰς ἐλαφρὰν ἀπόθεσιν, ἡ ἀπόληξις ἄνω εἰς στενὴν σπεῖραν μετ' ἀποφυγῆς καὶ ἡ διακόσμησις των δι' ἀναγλύφων ἀνισοσκελῶν σταυρῶν. Ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς ὁμοίους κορμούς κίωνων βασιλικῶν τῆς Ρόδου, τῆς Κῆς καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τοὺς καρπαθιακοὺς ὡς ἔργα ἐντοπίου ἐργαστηρίου. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταλήγομεν μελετῶντες καὶ τὰ κιονόκρανα τοῦ μνημείου, τῶν ὁποίων τὰ διακοσμητι-

1. Βλ. σ. 152 - 153.

2. Βλ. σ. 147.

3. Βλ. σ. 147 - 148.

καὶ θέματα εὐρίσκομεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Ἡπειρον, τὴν Πελοπόννησον κ.ά.¹, δηλαδὴ εἰς περιοχὰς πολὺ ἀπομεμακρυσμένας τῆς Καρπάθου, ἐνῶ ἡ δομὴ των εἶναι πολὺ συγγενὴς πρὸς κιονόκρανα εὐρεθέντα εἰς αὐτὴν τὴν νῆσον, τὴν Κῶ κ.ά.², δικαιολογημένη ἐκ τῆς κατασκευῆς των κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν. Νομίζω, ὅτι δὲν εἶναι παράλογος ἡ ὑπόθεσις τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν νῆσον τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἡ ἄποψις αὕτη ἐνισχύεται ἔτι περισσότερον ἐκ τῆς ἐκτεθείσης ἀνωτέρω πιθανότητος τῆς ἐκ Προκονήσου³ προελεύσεως τοῦ μαρμάρου. Εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ ὑπαρξίς ἐργαστηρίου εἰς τὴν Προκόνησον ἐτοίμων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν⁴. Τὰ μέχρι τοῦδε δυνάμενα νὰ μελετηθοῦν ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνασκαφέντος παλαιοχριστιανικοῦ μνημείου συνδέουν τοῦτο πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν παράδοσιν τῆς Καρπάθου καὶ τῶν νήσων τῆς Δωδεκανήσου καὶ γενικώτερον τοῦ Αἰγαίου.

Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ, ἡμιεξαγωνικὴ ἐξωτερικῶς καὶ ἀκριβῶς ἡμικυλινδρική ἐσωτερικῶς, εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἀκριβῶς ὁμοία πρὸς τὴν ἀψῖδα τῆς βασιλικῆς τοῦ Λευκοῦ⁵, ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐν ἐσοχῇ γωνίας τὰς σχηματιζομένας εἰς ἐκάστην τῶν δύο ἀπολήξεων τῆς. Τὴν τελευταίαν ἰδιομορφίαν εὐρίσκομεν εἰς ἕτερα δύο καρπαθιακὰ μνημεῖα⁶ καὶ εἰς δύο εἰσέτι δωδεκανησιακὰ, εἰς τὴν Κῶν⁷. Ἐπίσης τρία μνημεῖα ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος διαθέτουν γωνίας ἐν ἐσοχῇ εἰς τὰ ἄκρα τῆς ἀψίδος⁸ των.

Ὁ καρπαθιακὸς ναὸς τῆς «Ἀφωτης», ὡς πρὸς τὸ ἡμιεξαγωνικὸν ἐξωτερικῶς σχῆμα τῆς ἀψίδος ὁμοιάζει μὲ ἓνα πλατύτερον κύκλον μνημείων, ὁ ὁποῖος ἀπλοῦται εἰς τὴν Ρόδον (βασιλικὴ πόλεως Ρόδου καὶ βαπτιστήριον καὶ διακονικὸν βασιλικῆς Ἀρνίθας⁹), εἰς τὴν Κῶν (ἡ μία ἐκ τῶν δύο βασιλικῶν τῶν δυτικῶν Θερωῶν)¹⁰, εἰς τὴν Σερβίαν (ἐκκλησίαι Tsaritchin Grad)¹¹, εἰς τὴν Βουλγαρίαν (βασιλικὴ Βάρνας¹², αἱ ἐκκλησίαι 1 καὶ 3 εἰς Χισσάρ¹³ καὶ εἰς Pirtop ὁ προφήτης Ἡλίας μὲ τὸ βαπτιστήριον¹⁴), εἰς τὴν Ρουμανίαν (λουτρὼν εἰς Dinogetia)¹⁵, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (Ἀγ. Σοφία¹⁶, Ἀγ. Σέργιος καὶ Βάχχος¹⁷, Ἀγ. Ἰωάννης τοῦ Στουδίου¹⁸ καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς συνοικίας Begazid¹⁹), εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν (βασιλικὴ Α²⁰ τῆς Πέργης καὶ βασιλικὴ τοῦ με-

1. Βλ. σ. 148 - 149.

2. Βλ. σ. 149.

3. Βλ. σ. 149.

4. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, σ. 245 - 246. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ ὕλικά δομῆς, Ἀθῆναι 1958, τευχ. 2, σ. 79.

5. Βλ. σ. 145.

6. Βλ. σ. 145.

7. Βλ. σ. 145.

8. Βλ. σ. 145.

9. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Les baptistères du Dodécanèse, ἐν Actes du Ve Congrès Inter. d'Archéol. Chrétienne, Paris 1957, σ. 203, εἰκ. 3. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ μετακίνησις τοῦ διακονικοῦ εἰς τὰς ἐλληνιστικὰς βασιλικὰς, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. Δ', 1964 - 65, σ. 368, εἰκ. 19.

10. L. MORRIGONE, ἔ.δ. σ. 228, εἰκ. 32.

11. V. L. PETKOVIĆ, Les fouilles de Tsaritchin Grad,

CArch III, 1948, εἰκ. 1. CH. DELVOYE, Études d'architecture paléochrétienne, Byzantion 32, 1962, σ. 309, σημ. 5. R. KRAUTHEIMER, Early Christian and Byzantine Architecture, 1965, εἰκ. 76 (A).

12. Βλ. προχέτως Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, εἰκ. 188.

13. CH. DELVOYE, ἔ.δ. σ. 309, σημ. 5.

14. Αὐτόθι.

15. I. BARNEA, ἔ.δ. σ. 248 - 249, εἰκ. 2.

16. Βλ. προχέτως R. KRAUTHEIMER, ἔ.δ. εἰκ. 61.

17. Βλ. προχέτως A. VAN MILLINGEN, ἔ.δ. σ. 62, εἰκ. 23 καὶ R. KRAUTHEIMER, ἔ.δ. εἰκ. 63.

18. A. VAN MILLINGEN, ἔ.δ. σ. 35 κέ., εἰκ. 12.

19. N. FIRATLI, Découverte de trois églises byzantines à Istanbul, CArch V, 1961, σ. 163 κέ., εἰκ. 1.

20. H. ROTT, Kleinasiatische Denkmäler, Leipzig 1908, εἰκ. 19.

γάλου ναοῦ τῶν Διδύμων¹), εἰς τὴν Παλαιστίνην (βασιλικὴ τοῦ Ἑμμαούς)², εἰς τὴν Συρίαν (παρεκκλήσιον τοῦ φρουρίου Der Il-Kahf³, ναὸς τοῦ Simdj⁴, ὁ Ἀγ. Γεώργιος τῆς Ἑσρας⁵, ἡ ἐκκλησία τῶν Ἀρχαγγέλων⁶ εἰς Andarin καὶ τὸ Νοτιοανατολικὸν Ἱερὸν εἰς Παλμύραν⁷), εἰς τὴν Μεσοποταμίαν (ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου τοῦ Mayafarquin)⁸, εἰς τὴν Σάμον (βασιλικὴ Ἡραίου⁹), εἰς τὴν Λέσβον («ξενοδοχεῖον» τῆς βασιλικῆς τῶν Ἀργάλων¹⁰ καὶ ἡ βασιλικὴ τῆς Ἑρεσοῦ¹¹) καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας (βασιλικὴ Παρθενῶνος)¹².

Ὁ σπάνιος τύπος τοῦ τέμπλου, σχήματος Π ἐστραμμένου πρὸς τὸν κυρίως ναόν, συνδέει τὴν βασιλικὴν τῆς «Ἀφωτης» μὲ ἓν, εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον γνωστὸν, μνημεῖον, τὴν βασιλικὴν τοῦ Χαλινάδου¹³ Λέσβου, καὶ δεικνύει τὴν στενὴν σχέσιν μετὰ τοῦ καρπαθιακοῦ καὶ λεσβίου ἐργαστηρίου. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω, κατὰ τὴν γνώμην μου, συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἐργαστήριον, ἡ «μαστοράτζα», ἡ ὁποία ὠκοδόμησε τὴν βασιλικὴν τῆς «Ἀφωτης», ἐχρησιμοποίησε μορφικά, λειτουργικά καὶ δομικά στοιχεῖα, κοινὰ ὅχι μόνον εἰς καρπαθιακὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Λευκοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ἡ ὁποία ἡσκεῖτο τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἰς ὅλην τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου.

Ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει ἀκόμη προχωρήσει τόσο ὥστε νὰ γνωρίζωμεν τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν κίνησιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἐργαστηρίων τῆς Καρπάθου καὶ γενικώτερον τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Εἶναι ἐντόπια τὰ παλαιοχριστιανικὰ ἐργαστήρια τῆς Καρπάθου ἢ ἔρχονται ἀλλαχόθεν; Ὑποθέσεις μόνον εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν καὶ δυστυχῶς στηριζόμεναι ἐπὶ στοιχείων χρονολογουμένων τοῦλάχιστον μετὰ δώδεκα αἰῶνας, ἀπὸ τὸν 18ον αἰ.¹⁴ καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν 19ον αἰ. καὶ ἐντεῦθεν.

Οἱ Καρπάθιοι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων φαίνεται ὅτι, ἂν καὶ νησιῶται, οὐδέποτε ἡσχολήθησαν σοβαρῶς μὲ τὴν ναυτιλίαν. Ὑπῆρξαν κατ' ἐξοχὴν γεωργοὶ καὶ κτηνοτρόφοι. Ἡ ἄγνοια ὅμως καὶ ὀρεινὴ κατὰ μέγα μέρος νήσος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ θρέψῃ ἐπαρκῶς τοὺς κατοίκους τῆς, οἱ ὅποιοι ἐστράφησαν πρὸς τὰς οἰκοδομικὰς τέχνας. Αἱ ομάδες τῶν τεχνιτῶν καθ' ἐκάστην ἀνοιξιν μετέβαινον εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν¹⁵ (Ν. Ἐφε-

1. Βλ. προχ. Α. KHATCHATRIAN, Les baptistères paléochrétiens, Paris 1962, σ. 16, εἰκ. 121 καὶ CH. DELVOYE, ἔ.ἀ. σ. 308, σελ. 3.

2. L. H. VINCENT καὶ F. M. ABEL, Emmaus, sa basilique et son histoire, Paris 1932, πίν. I καὶ II.

3. H. C. BUTLER, ἔ.ἀ. σ. 19 - 20, εἰκ. 13.

4. Αὐτόθι σ. 119 - 120, εἰκ. 118.

5. Αὐτόθι σ. 122, εἰκ. 122.

6. Αὐτόθι σ. 190, εἰκ. 193.

7. TH. WIEGAND, Palmyra. Ergebnisse der Expeditionen von 1902 und 1917, Berlin 1932, πίν. 18.

8. J. STRZYGOWSKI, L'ancien art chrétien de Syrie, Paris 1936, εἰκ. 62.

9. A. SCHNEIDER, Samos in frühchristlicher und byzantinischer Zeit, AM 54, 1929, σ. 123, εἰκ. 14.

10. Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ, Πρωτοβυζαντινὴ βασιλικὴ Μυτιλήνης, ΑΔ 13, 1930 - 31, σ. 28, εἰκ. 1. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, ΑΕ 1929, σ. 190.

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΑΔΗΣ, Παλαιοχριστιανικὴ τοπογραφία Λέσβου, ΑΔ 23, 1968, Α' Μελέται, σ. 22.

11. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Παλαιοχριστιανικὰ βασιλικά τῆς Λέσβου, ΑΔ 12, 1929, εἰκ. 30. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, σ. 188, εἰκ. 20. Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΑΔΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 36, εἰκ. 20.

12. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, ΑΕ 1929, σ. 169, εἰκ. 2.

13. Βλ. ἀνωτέρω σ. 152 - 153.

14. Τὸν ἐλεύθερον σταυρικὸν ναὸν τῆς «Παναγίας τοῦ Γιώργη» (ἀδημοσίετος) εἰς τὸ χωρίον Παναγία τῆς Κάσου ὠκοδόμησε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1770 ὁ τεχνίτης Μαστρομυχαλάκης Διακογεωργίου, ὁ ὁποῖος πιθανῶς νὰ ἦτο Καρπάθιος, ὡς συνάγομεν ἐκ τοῦ συνήθους ἐν Καρπάθῳ ἐπωνύμου του.

15. Βλ. ΕΛ. ΛΕΙΜΩΝΑ - ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Τὸ λαϊκὸ Καρπάθιο σπῆτι, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πολυτ. Σχολῆς Θεσσαλονίκης, τ. Δ' (Παράρτημα), Θεσσαλονίκη 1970, σ. 9.

σον, Κουσάντασι, Σμύρνην, Ἀγιά Σουλούκ, Ἀιδίνιον, Σουλτάν Ἀσάτ, Ἀξίκιον, Τζουμάγια κ.ά.), εἰς τὰς πέριξ νήσους¹ (Κρήτην, Κάσον κ.ά.) καὶ εἰς τὸν Πειραιᾶ², ἐπέστρεφον δὲ εἰς Κάρπαθον τὸ φθινόπωρον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. ἐπὶ συνολικοῦ πληθυσμοῦ 7.515 κατοίκων εἰργάζοντο κατὰ τὴν ἄνοιξιν καὶ τὸ θέρος ἐκτὸς Καρπάθου 898 τεχνῖται, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 737 ἦσαν κτίσται ἢ τεχνῖται ἄλλων οἰκοδομικῶν τεχνῶν³. Ἐπίσης λέγεται ὅτι σχεδὸν πάντοτε οἱ ἄνδρες, ἔστω καὶ ἂν εἶχον ὡς κυρίαν ἀσχολίαν τὴν γεωργίαν ἢ τὴν κτηνοτροφίαν, ἦσαν συγχρόνως καὶ τεχνῖται⁴.

Ἐχοντες ὑπ' ὄψει τὰ ὡς ἄνω καὶ δεδομένου ὅτι αἱ φυσικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ συνθῆκαι τῆς νήσου πρέπει καθ' ἡμᾶς καὶ παλαιότερον νὰ ἦσαν παρόμοιαι, ὑποθέτομεν, ὅτι καὶ οἱ Καρπάθιοι τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς θὰ ἐπλανῶντο ὡς οἰκοδόμοι εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν Μ. Ἀσίαν, καὶ θὰ ἐλάμβανον καὶ θὰ ἔδιδον, περιφερόμενοι ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, μορφικά, λειτουργικά καὶ δομικά ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα. Οὕτω δύναται πιθανῶς νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ σχέσις τῆς βασιλικῆς τῆς «Ἀφωτης» μὲ ἓνα τόσον εὐρὺν κύκλον μνημείων ἐκτὸς Καρπάθου. Βεβαίως τὰ ἀνωτέρω θὰ παραμένουν ὑποθέσεις, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα δὲν φέρει εἰς φῶς ἀδιάσειστα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποδεικνύουν τὴν ὀρθότητά των.

Ζ. Εἰς τὴν προσπάθειαν πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος τῆς χρονολογήσεως τῆς βασιλικῆς τῆς «Ἀφωτης» μᾶς βοηθοῦν τὰ ἑξῆς στοιχεῖα: α) τὸ «ἐγκαίνιον» ἢ «κατάθεσις», β) τὰ κιονόκρανα, γ) οἱ κορμοὶ τῶν κιόνων, δ) τὸ σχῆμα τῆς ἀψίδος καὶ ε) ἡ μορφή τοῦ τέμπλου.

Εἰς τὸ μέσον τῆς βάσεως τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς, ὡς εἴπομεν⁵, εὐρέθη τὸ κωνικοῦ σχήματος «ἐγκαίνιον» τοῦ ναοῦ. Ἡ κατάθεσις «ἐγκαίνιων» φαίνεται ὅτι καθιερώθη ἐν Ἀνατολῇ καὶ Δύσει τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσους τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.⁶, ἀλλ' ὑποχρεωτικὴ ἐγένετο αὕτη εἰς τὴν Δύσιν διὰ τοῦ ΙΔ' κανόνος τῆς Γ' ἐν Καρχηδόνι συνόδου (401 μ.Χ.), ἐνῶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν πιθανῶς μόλις κατὰ τὸ 787 μ.Χ. διὰ τοῦ Ζ' κανόνος τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐπισημοποιήθη. «Ὡς περὶ γάρ, λέγει ὁ ὡς ἄνω κανὼν, τὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων ἀφείλοντο (οἱ εἰκονοκλάσται) ὅφιν ἐκ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἕτερά τινα ἔθθη παραλελοίπασιν, ἃ χρὴ ἀνανεωθῆναι, καὶ κατὰ τὴν ἐγγραφὸν καὶ ἄγραφον θεσμοθεσίαν οὕτω κρατεῖν. Ὅσοι οὖν σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἐκτὸς ἁγίων λειψάνων μαρτύρων, ὀρίζομεν ἐν αὐτοῖς κατάθεσιν γίνεσθαι λειψάνων μετὰ τῆς συνήθους εὐχῆς⁷...»

Εἶναι φανερόν λοιπὸν ὅτι ἡ κατάθεσις ἐγκαίνιου ἐφηρμόζετο πρὸ τῆς Εἰκονομαχίας καὶ ἦτο ἔθος ἐγγραφον ἢ ἄγραφον, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ἀνανεωθῇ, ἀλλ' ἡ ἀποκάλυψις βασιλικῶν τοῦ 5ου καὶ 6ου αἰ. ἄνευ «ἐγκαίνιου»⁸ ἢ μὲ σαφῆ τὰ ἔχνη τῆς μεταγε-

1. ΕΜΜ. ΜΑΝΩΛΑΚΑΚΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 38.

2. Αὐτόθι.

3. Αὐτόθι σ. 140 - 141.

4. ΕΛ. ΛΕΙΜΩΝΑ - ΤΡΕΜΠΕΛΑ, ἔ.ἀ. σ. 9.

5. Βλ. ἀνωτέρω σ. 146.

6. Ι. ΜΠΑΡΝΕΑΣ, Τὸ παλαιοχριστιανικὸν θυσιαστήριον, Ἀθῆναι 1940, σ. 77.

7. Γ. ΡΑΛΛΗΣ καὶ Μ. ΠΟΤΑΝΗΣ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Ἀθῆναι 1852, τ. Β', σ. 580.

8. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, ΑΕ 1929, σ. 236 - 237. Τοῦ αὐτοῦ, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, σ. 182, σημ. 2.

νεστέρας «καταθέσεως» του δεικνύει, ότι ἡ συνήθεια αὕτη δὲν εἶχε γενικευθῇ καὶ ἐπισημοποιηθῇ πρὸ τοῦ 8ου αἰ., γεγονός τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν «παράλειψιν» τῶν εἰκονοκλαστῶν. Ἡ ὑπαρξίς λοιπὸν ἐγκαινίου τοποθετεῖ τὴν βασιλικὴν τῆς «Ἀφωτης» ἐντὸς τῶν εὐρέων χρονικῶν ὁρίων 4ου - 8ου αἰ.

Ἐξετάζοντες ἀνωτέρω τοὺς εὐρεθέντας ἐπτὰ κίονας καὶ τὰ τέσσαρα κιονόκρανα διεπιστώσαμεν, ὅτι οἱ τύποι ἀμφοτέρων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν εἰδῶν συναντῶνται ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου¹, ἀλλ' ἡ δομὴ τῶν κιονοκράνων εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς ὅμοια τούτων τοῦ 6ου αἰ.²

Χρήσιμον ἐπίσης διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς «Ἀφωτης» εἶναι τὸ τέμπλον της, τὸ ὁποῖον, ὡς εἴπομεν, ὁμοιάζει πρὸς τὸ τέμπλον τῆς βασιλικῆς τοῦ Χαλινάδου, χρονολογούμενης ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως της εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 6ου αἰ.³, ἡ ὑπαρξίς δὲ λεπτῶν κιονίσκων ἀνωθεν τῶν πεσσίσκων αὐτοῦ χρονολογεῖ τοῦτο ἀπὸ τοῦ 5ου αἰ.⁴

Τὸ ἡμιεξαγωνικὸν σχῆμα τῆς ἀψίδος βοηθεῖ ἔτι περισσότερον διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς βασιλικῆς. Αὐτὸ τὸ σχῆμα, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐμφανίζεται βεβαίως κατὰ τὸν 4ον αἰ.⁵ καὶ ἐπανευρίσκομεν τοῦτο κατὰ τὸν 5ον αἰ. εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν («Ἀγ. Ἰωάννης Στουδίου»)⁶, ἀλλ' εὐρίσκει τὴν μεγάλην του ἀνάπτυξιν εἰς τὴν Ἰουστινιανειὴν ἐποχὴν⁷.

Συνοψίζοντες τὰ ἀνωτέρω νομίζομεν ὅτι ἡ βασιλικὴ τῆς «Ἀφωτης» δὲν πρέπει νὰ ὠκοδομήθῃ πρὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. Τὸ ἡμιεξαγωνικὸν σχῆμα τῆς ἀψίδος καὶ ἡ δομὴ τῶν κιονοκράνων νομίζω ὅτι μᾶς ἀναγκάζουν νὰ χρονολογήσωμεν τὴν καρπαθιακὴν βασιλικὴν ἐντὸς τοῦ 6ου αἰ. καὶ δὴ εἰς τὰ μέσα αὐτοῦ. Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης πιθανῶς νὰ φέρῃ εἰς φῶς βεβαιότερα χρονολογικὰ στοιχεῖα.

Περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τρόπου καταστροφῆς τῆς βασιλικῆς τῆς «Ἀφωτης» οὐδὲν βέβαιον στοιχεῖον ὑπάρχει. Ἡ θέσις τῶν εὐρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν αὐτῆς (κορμῶν κίωνων, κιονοκράνων, θωρακίων τέμπλου), ὡς καὶ τὸ στρώμα τῶν κεράμων τῆς στέγης, ἀποδεικνύουν καταστροφὴν καὶ ἄμεσον ἐγκατάλειψιν τοῦ ναοῦ, δι' ἀγνώστους ὅμως λόγους. Πιθανῶς αὕτη νὰ ἐγκατελείφθῃ περὶ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ., ὅτε ἤρχισαν αἱ μεγάλαι καὶ συστηματικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ λεηλασίαι τῶν νήσων τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν Ἀράβων⁸.

Η. Οὐδεμίαν χρονολογικὴν ἔνδειξιν ἔχομεν περὶ τῆς οἰκοδομήσεως καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ναΐσκου, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ Ἰ. Βήματος τῆς βασιλικῆς καὶ εἶχε πλέον τὸν χαρακτῆρα ἐξωκκλησίου. Κατὰ τὸν 19ον αἰ. δὲν ὑφίστατο πλέον, γεγονός τὸ ὁποῖον βεβαίῳ ὁ Ἐμμ. Μανωλακάκης⁹ καὶ ἡ παραφθορὰ τῆς ὀνομασίας του Ἀ(γία) Φωτ(ειν)ῆ = Ἀφωτη.

1. Βλ. ἀνωτέρω σ. 148 - 149 καὶ 154 - 155.

2. Βλ. σ. 155.

3. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΒΜΕ, Γ', 1937, σ. 125 κέ.

4. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, Ἀθῆναι 1954, σ. 527.

5. Βλ. σ. 143.

6. Βλ. σ. 145, σημ. 1.

7. Βλ. σ. 146 καὶ σ. 145, σημ. 2.

8. Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ, Ἱστορία τῆς νήσου Καρπάθου, Ἀθῆναι 1947, τ. Γ', σ. 279. G. OSTROGORSKY, History of the Byzantine State, Oxford 1956, σ. 104. ΗΛ. ΚΟΛΛΙΑΣ, ἔ.δ. σ. 15.

9. ΕΜΜ. ΜΑΝΩΛΑΚΑΚΗΣ, ἔ.δ. σ. 149.

Ἐν συνόψει τὰ συμπεράσματα ἐκ τῆς μελέτης τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφικῶν στοιχείων τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς «Ἀφωτης» εἶναι τὰ ἑξῆς:

- α. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. εἰς τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τοῦ κόλπου τῆς πόλεως Ποσειδίου ἢ Ποτίδαιον ὠκοδομήθη ναός, ὁ ὁποῖος πιθανῶς ἀφιερώθη εἰς τὴν μνήμην τῆς Ἀγ. Φωτεινῆς.
- β. Δύο κιονοστοιχίαι ἐστήριζον τὴν ξυλίνην στέγην καὶ ἐχώριζον τὸν ναὸν πιθανῶς εἰς τρία κλίτη. Ἐκ τούτων ἐνετοπίσθη καὶ ἀπεκαλύφθη τμῆμα μόνον τοῦ μεσαίου. Οἱ κίονες ἔβαινον ἐπὶ στυλοβατῶν, ὕψους 0.25 - 0.65 μ. Οἱ ἀποκαλυφθέντες κορμοὶ κίωνων καὶ τὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα πιθανῶς ἔχουν κατασκευασθῇ ἐκτὸς Καρπάθου (εἰς Προκόνησον;). Τὸ δάπεδον τοῦ μέσου κλίτους εἶναι ἐπεστρωμένον δι' ὀριζοντίων σειρῶν πηλίνων ὀπτῶν πλακῶν.
- γ. Ἀνατολικῶς ἡ βασιλικὴ καταλήγει εἰς ἡμικυλινδρικήν ἐσωτερικῶς καὶ ἡμιεξαγωνικήν ἐξωτερικῶς ἀψίδα. Τὸ Ἱερὸν Βῆμα ὀρίζεται ἐκ Δ. δι' ὑψηλοῦ τέμπλου σχήματος Π, ἐστραμμένου πρὸς Δυσμάς. Ἐντὸς τοῦ Ἱ. Βήματος εὐρέθη ἡ βάσις τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς μετὰ τοῦ «ἐγκαινίου» της.
- δ. Ἡ βασιλικὴ τῆς «Ἀφωτης» ἀπὸ ἀπόψεως τεχνοτροπίας συνδέεται μὲ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Καρπάθου, τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ γενικώτερον τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν παλαιοχριστιανικῶν ἐργαστηρίων τῆς νήσου οὐδὲν βέβαιον στοιχεῖον ἔχομεν. Ὁρμώμενοι ὅμως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀπὸ τοῦ 18ου αἰ. καὶ ὕστερον ὑπάρχουν ομάδες Καρπαθίων οἰκοδόμων, αἱ ὁποῖαι ἐργάζονται εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, τὰς νήσους καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ὑπεθέσαμεν ὅτι πιθανῶς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς τῆς Καρπάθου ὠκοδόμησαν ἐντόπια ἐργαστήρια, τὰ ὁποῖα ἐλάμβανον διὰ τῆς διαρκοῦς κινήσεως των ἔξωθεν ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα καὶ μετελαμπάδευον τὴν σύγχρονον τέχνην εἰς τὴν νήσόν των.
- ε. Ἡ βασιλικὴ τῆς «Ἀφωτης» δὲν γνωρίζομεν πότε κατεστράφη ἀκριβῶς. Πιθανῶς ἐγκατελείφθη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ., ὅτε ἤρχισε τὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς νήσους ὁ ἀραβικὸς στόλος τοῦ Μωαβία.
- ς. Περὶ τῆς οἰκοδομήσεως καὶ καταστροφῆς τοῦ ναύσκου τοῦ εὐρεθέντος ἐντὸς τοῦ Ἱ. Βήματος τῆς βασιλικῆς οὐδὲν στοιχεῖον ἀπεκαλύφθη μέχρι τοῦδε.

Νέοι στόχοι τῆς ἀνασκαφῆς

Τὰ προβλήματα, ἡ ἀπάντησις εἰς τὰ ὁποῖα ἐλπίζεται νὰ δοθῇ ἐκ τῆς περαιτέρω πορείας τῆς ἐρεῦνης, ὡς καὶ οἱ νέοι στόχοι τῆς ἀνασκαφῆς, συνοψίζονται ὡς κατωτέρω:

- α. Ἡ βασιλικὴ τῆς «Ἀφωτης» ὠκοδομήθη ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τοῦ οἰκισμοῦ τῆς πόλεως τοῦ Ποσειδίου ἢ Ποτιδαίου; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπαιτεῖ χρόνον, συστηματοποίησιν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ παρακολούθησιν τῶν ἐν Πηγαδίοις ἐκσκαφῶν.
- β. Ἐρευνα πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν λοιπῶν κλιτῶν, τῶν προσκτισμάτων καὶ τοῦ ναύθκοις τοῦ ναοῦ.

- γ. Λεπτομερεστέρα ἔρευνα πρὸς διαπίστωσιν ὑπάρξεως ἢ μὴ συνθρόνου καὶ αἰθρίου.
- δ. Ποία ἡ μορφή τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς, τοῦ κιβωρίου της, κλπ.;
- ε. Λεπτομερεστέρα ἔρευνα πρὸς διαπίστωσιν τῆς μορφῆς τοῦ τέμπλου. Ὑπῆρχε φράγμα ἀποκλείον τὸ Ἰ. Βῆμα ἐκ τῶν πλαγίων κλιτῶν; Ἀνασύστασις τοῦ τέμπλου διὰ τῆς τοποθετήσεως εἰς τὴν θέσιν των τῶν θωρακίων, τῶν πεσσίσκων καὶ τῶν τυχόν εὐρεθησομένων κιονίσκων καὶ τοῦ ἐπιστυλίου.
- ς. Ἀναζήτησις στοιχείων διὰ τὴν διαπίστωσιν ὑπάρξεως ἢ μὴ γυναικωνίτου.
- ζ. Ἐπίσης ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ εἶναι ἐπίμονος πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἐντοπισμοῦ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐργαστηρίου.
- η. Ἄν ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα φέρῃ εἰς φῶς νέα στοιχεῖα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἤδη ὑπάρχοντα, θὰ πρέπει νὰ γίνῃ ἀκριβεστέρα χρονολόγησις τῆς οἰκοδομήσεως καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ νεωτέρου ναύσκου τῆς «Ἀφωτης»¹.

ΗΛΙΑΣ Ε. ΚΟΛΛΙΑΣ

1. Ἐνῶ ἡ παρούσα μελέτη εὐρίσκετο ὑπὸ ἐκτύπωσιν, ἐπακολούθησε καὶ ἑτέρα ἀνασκαφικὴ περίοδος κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθη τὸ μέσον κλίτος, μήκους 14.00 μ., διεπιστώθη δὲ ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ μέσου κλίτους εὐρί-

σκεται ὑψηλότερον τῶν πλαγίων κλιτῶν κατὰ ± 0.85 μ. Ἐνετοπίσθησαν ἐπίσης τὰ πλάγια κλίτη, πλάτους ± 2.50 μ., ὁ νάρθηξ, μήκους ± 3.10 μ., καὶ προσκτίσματα βορείως καὶ νοτιοδυτικῶς τοῦ ναοῦ.

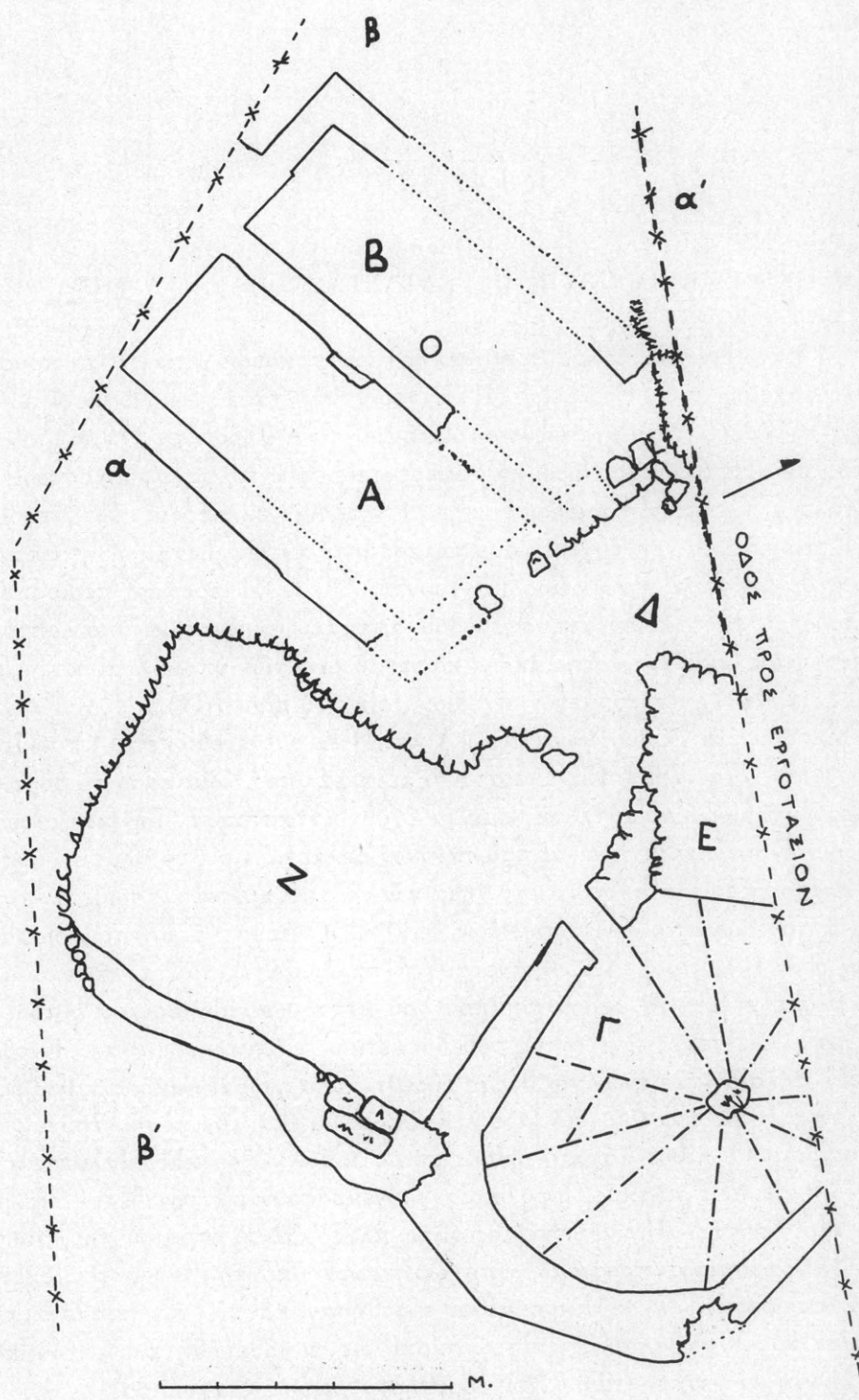
ΦΤΕΛΛΟΣ

ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΑ ΠΟΙΜΕΝΙΚΗ(;) ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΠΑΡΑ ΤΑ ΦΗΡΑ ΘΗΡΑΣ

Κατὰ τὴν διάνοξιν δευτέρας (βοηθητικῆς) προσβάσεως (πίν. 76α) πρὸς τὸ ἐργοτάξιον τοῦ ὀρυχείου τῆς Ἑταιρείας Παπαγεωργίου παρὰ τὴν θέσιν Φτέλλος, ἀπέχουσιν περὶ τὸ χιλιόμετρον νοτίως τοῦ οἰκισμού τῶν Φηρῶν ἐν Θήρᾳ (πίν. 76β-γ), ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς παρέσυρε καὶ ἔφερεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ὄστρακα μεγάλου πίθου. Μετὰ τὴν σχετικὴν ἐνημέρωσιν τῆς Ὑπηρεσίας ἐκ μέρους τῶν ὑπευθύνων τῆς ἀνωτέρω Ἑταιρείας καὶ τῇ εὐγενεῖ συμπαραστάσει αὐτῶν διενεργήθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, διαρκέσασα ἀπὸ 6 ἕως 17 Ἰουνίου 1972. Ἡ ἔρευνα, περιορισθεῖσα νοτίως τῆς πρὸς τὸ ἐργοτάξιον ἀγούσης ὁδοῦ, ἀπεκάλυψεν ἀμέσως, ὑπὸ λεπτὸν στρώμα καθαρᾶς κισήρεως, λείψανα κτηριακῶν κατασκευῶν, τῶν ὁποίων αἱ κατόψεις δίδονται εἰς τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον σχέδιον (εἰκ. 1, πίν. 76δ).

Μικρὸν οἰκοδόμημα ἐκ δύο δωματίων (Α καὶ Β ἐν τῷ σχεδίῳ εἰκ. 1) σφύζεται μόνον ἐν θεμελίοις (πίν. 77α, 78δ). Εἰς πλεῖστα σημεῖα μάλιστα, ἰδίᾳ κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τοῦ κτηρίου καὶ αὐτὰ τὰ θεμέλια ἔχουν καταστραφῇ. Τὴν καταστροφὴν ταύτην προφανῶς ἔχουν προξενήσει αἱ πρὸ πολλῶν δεκαετιῶν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ γενόμεναι ἐργασίαι ἐξορύξεως κισήρεως καὶ θηραϊκῆς γῆς. Καλύτερον σφύζεται ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ δωματίου Α, ὕψους ἕως 1.30 μ. Ὁ μέγας ἄξων τῶν δωματίων ἔχει κατεῦθυσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Φαίνεται ὅτι τὰ δωμάτια ταῦτα συνεκοινῶνουν διὰ θύρας, εὐρισκομένης εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ μεταξὺ αὐτῶν τοίχου, ὅπου ἀπεκαλύφθη μικρὰ βαθμὶς εἰσερχομένη ἐντὸς τοῦ δωματίου Α (πίν. 77β, 79α). Ἐντὸς τοῦ δωματίου Β καὶ πλησίον τῆς ἐν λόγῳ θύρας εὐρέθη κατὰ χώραν μικρὸς πίθος ἐξ ὀλοκλήρου τεθαμμένος ἐντὸς λάκκου, εἰδικῶς λελαξευμένου διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου. Ὁ πίθος ἴστατο ὀρθίως ἐντὸς τοῦ λάκκου καὶ ἐκαλύπτετο διὰ σχιστολιθικῆς δισκοειδοῦς πλακός, τὴν ὁποίαν συνεκράτουν εἰς τὴν θέσιν τῆς μικροῦ λίθοι ἐπὶ καὶ πέριξ αὐτῆς. Ἡ καλυπτήριος αὐτῇ πλάξ καὶ τὸ στόμιον τοῦ πίθου εὐρέθησαν νεωστὶ τεθραυσμένα, προφανῶς ὑποχωρήσαντα ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ ἐκεῖθεν διελθόντος ἐκσκαφέως (πίν. 77γ). Μικροὶ λίθοι εὐρέθησαν καὶ εἰς τὸν πυθμένα τοῦ πίθου. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ φαίνεται ὅτι εἶχον σκοπίμως τοποθετηθῇ ἐντὸς τοῦ πίθου, ὅτε αὐτὸς ἦτο ἀκόμη ἐν χρήσει (πίν. 77δ): εὐρέθησαν σαφῶς διαχωρισμένοι ἀπὸ τοῦ λοι-

1. Ἐκφράζονται καὶ ἐντεῦθεν αἱ εὐχαριστίαι πρὸς τὴν τὴν προθύμως παρασχεθεῖσαν βοήθειαν καὶ τὴν ἐπιδει-
Ἑταιρείαν Παπαγεωργίου καὶ τὸ προσωπικὸν αὐτῆς διὰ χθεῖσαν κατανόησιν.

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῶν ἀποκαλυφθέντων κτηρίων.

ποῦ περιεχομένου τοῦ πίθου διὰ σχετικῶς παχέος στρώματος ἰζήματος, σχηματίσαντος ἰσχυράν κρούσταν ἐπ' αὐτῶν. Ἴσως ὁ πίθος οὗτος εἶχε τοποθετηθῇ εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν, ἵνα διατηρῇ ὑπὸ σταθερᾶς συνθήκας ὑγρασίας καὶ θερμοκρασίας τὸ ὑγρὸν περιεχόμενον του, ὡς π.χ. ἔλαιον, οἶνον, γάλα, ἢ ἀκόμη καὶ ὕδωρ. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν οἱ μικροὶ λίθοι εἰς τὸν στενὸν πυθμένα του πιθανῶς ἐχρησίμευον διὰ νὰ παρακωλύσουν τὸν ἀρυτῆρα νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ πυθμένος καὶ νὰ θολώσῃ τὸ φυλασσόμενον ὑγρὸν διὰ τῆς ἀναταραχῆς τῆς ἰλύος, ἥτις θὰ κατεκάθητο εἰς τὸν πυθμένα.

Κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου Β, ὅπου τὸ θεμέλιον διατηρεῖται εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν, ἀπεκαλύφθη μικρὸς κτιστὸς ἀναβαθμός. Ἐκ τῆς λελασμένης ἄνω ἐπιφανείας τῶν λίθων συμπεραίνεται ὅτι εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ὑπῆρχε θύρα, πιθανῶς τῆς εἰσόδου πρὸς τὸ οἰκοδόμημα (πίν. 78α). Εἰς ἀμφοτέρω τὰ δωμάτια τὸ δάπεδον παρουσιάζει σημαντικὴν κλίσιν ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, ἀκολουθοῦν τὴν γενικὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς. Ἡ σημαντικὴ αὕτη κλίσις ἐπέβαλε τὴν ἀνδρωτὴν διαμόρφωσιν τῆς ὅλης ἐγκαταστάσεως.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου Α, συγκεκλιμένου ἐκ πεπατημένου καστανοφαίου πηλοῦ λιπαρᾶς ὑφῆς, εὐρέθησαν πλὴν ὀλίγων ὀστράκων καὶ τὰ ἐξῆς:

Κύλινδρος ἐξ ὠμοῦ πηλοῦ, διάτρητος κατὰ τὸν ἄξονα, μήκους 0.15 μ. καὶ διαμέτρου 0.115 μ. Ἐκεῖτο παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν (πίν. 78β)¹.

Μέγα θραῦσμα ἐκ τοῦ στομίου μεγάλου πίθου, κοσμουμένου μὲ πλαστικὰς ταινίας κατ' ἀπομίμησιν σχοινίου. Ἐκεῖτο πλησίον τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας (πίν. 78γ-δ)².

Τεμάχιον μυολίθου ἐκ τραχείτου, μήκ. 0.26 μ. καὶ πλ. 0.21 μ. Ἐκεῖτο παρὰ τὸν μεταξὺ τῶν δωματίων τοῖχον καὶ περὶ τὸ μέσον αὐτοῦ (πίν. 79α)³.

Μικρὸν πῆλινον δισκοειδὲς βύσμα ἀγγείου. Μεγ. διάμ. 0.09 μ. Ἐκεῖτο πλησίον τοῦ μυολίθου⁴.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου Β, πλὴν τοῦ ἐντὸς αὐτοῦ πίθου, εὐρέθη καὶ μικρὰ ἐπιμήκης ἀκόνη, ἔχουσα τέσσαρας πλευρὰς λείας. Μῆκ. 0.11 μ. Ἐκεῖτο παρὰ τὸν μεταξὺ τῶν δωματίων τοῖχον καὶ περὶ τὸ μέσον αὐτοῦ (πίν. 83α)⁵.

Ἀνατολικῶς τοῦ οἰκοδομήματος ἀπεκαλύφθη ὑπαίθριος χῶρος Δ, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπρεπε νὰ διέλθῃ τις προκειμένου νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ δωμάτιον Β κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν αὐτοῦ (πίν. 79β). Ἐτι ἀνατολικώτερον ἀπεκαλύφθη τοῖχος Ε, πάχους 3.50 μ. (πίν. 79γ). Εἰς τὴν πραγματικότητά πρόκειται περὶ δύο ἀναλημματικῶν τοίχων ἐξ ἀργολιθοδομῆς, τὸ μεταξὺ τῶν ὁποίων κενὸν ἐπληρώθη δι' ἄλλων ἐπίσης ἀργῶν λίθων. Μικρὸν μόνον τμήμα τοῦ τοίχου τούτου ἀπεκαλύφθη καὶ ὥς ἐκ τούτου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ προορισμοῦ του.

1. Παρόμοιοι κύλινδροι εἶναι γνωστοὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Ἀκρωτηρίου (SP. MARINATOS, Thera III, 1969, σ. 26, πίν. 46b), ὅπου θεωροῦνται ὡς ἀντικείμενα ἀγνώστου χρήσεως.

2. Πρβ. Thera III, πίν. 57.

3. Ὅμοιοι μυολίθοι ἐξ Ἀκρωτηρίου. Πρβ. Thera III, σ. 13, πίν. 10, 2.

4. Δισκοειδῆ λίθινα ἀντικείμενα ἢ ὀστρακα ἀπεστρογ-

γυλόμενα εἰς δευτέραν χρῆσιν, προφανῶς ἵνα χρησιμεύουν ὡς βύσματα ἀγγείων, εὐρίσκονται ἄφθονα εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Ἀκρωτηρίου (Thera IV, 1970, σ. 40, πίν. 98, 2).

5. Πρβ. T. D. ATKINSON, R. C. BOSANQUET, κ.ά. Phylakopi, London 1904, σ. 199, πίν. XL, 35. Παρόμοιοι ἀκόναι ἀπαντοῦν καὶ εἰς Ἀκρωτήρι.

Νοτιοανατολικῶς τοῦ οἰκοδομήματος καὶ εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἡφαιστειακῆς ἐπιχώσεως καὶ τῶν ὑπ' αὐτὴν λίθων, ἀπεκαλύφθη ὑπαίθριος χῶρος Z, διαστάσεων 8×5.40 μ. (πίν. 79δ). Καὶ τοῦ χώρου τούτου τὸ ἔδαφος, ἀποτελούμενον ἀπὸ τὸν φυσικὸν βράχον, ἀκολουθεῖ τὴν κλίσιν αὐτοῦ ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς. Τὴν πρὸς Δυσμὰς παρειὰν τοῦ χώρου Z ἀποτελεῖ ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὕψους ὑπερβαίνοντος τὸ μέτρον, ὃ ὁποῖος συγκρατεῖ τὸ ἄνδρον ὅπου πατεῖ τὸ ἐκ δύο δωματίων οἰκοδόμημα (σημειωτέον ὅτι ἡ ὑψομετρικὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου A καὶ τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ χώρου Z ὑπερβαίνει τὰ 2 μ.). Ἄλλος ἀναλημματικὸς τοῖχος, διατηρούμενος εἰς χαμηλότερον ὕψος, ὀρίζει τὸν χῶρον Z ἀπὸ Νότου, ἐνῶ τὴν ἀνατολικὴν του πλευρὰν κλείει ἐλεύθερος τοῖχος ἐκ ξηρολιθιᾶς, ἐπίσης διατηρούμενος εἰς λίαν χαμηλὸν ὕψος. Τὸ πάχος τοῦ τοίχου τούτου εἶναι περὶ τὰ 0.75 μ., αὐξανόμενον ἀποτόμως κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον του μέχρις 1.30 μ. Εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς αὐτὸ καὶ εἰς τὸ πάχος τοῦ τοίχου εὐρίσκονται δύο βαθμίδες κλίμακος, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἄνωτέρα, ἐξ ἑνὸς μόνον λίθου, ἀπετέλει τὸ κατώφλιον θύρας, καθὼς μαρτυρεῖ ἡ λελεασμένη ἐπιφάνειά του. Σήμερον τὸ κατώφλιον αὐτὸ εἶναι τεθραυσμένον εἰς δύο τεμάχια. Ἡ ἄνωτέρω θύρα ἦγεν ἐκ τοῦ χώρου Z πρὸς τὴν ἀνατολικῶς αὐτοῦ σχετικῶς ἀπότομον κλιτύν. Τέλος πρὸς Βορρᾶν ὁ χῶρος Z ἐκλείετο ὑπὸ ἑτέρου τοίχου, ἀνήκοντος εἰς ἄλλον χῶρον (Γ).

Ὁ χῶρος Γ παρέχει κάτοψιν κυκλωτερῇ καὶ τὸ πάχος τῶν τοίχων του ἐκ ξηρολιθιᾶς κυμαίνεται μεταξὺ 0.70 καὶ 1.20 μ. Τὸ σφζόμενον ὕψος τῶν τοίχων αὐτῶν δὲν ὑπερβαίνει τὰ 1.10 μ. Ἡ μικρὰ ποσότης τῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι εὐρέθησαν πεσμένοι παρ' αὐτούς, μαρτυρεῖ ὅτι καὶ τὸ ἀρχικὸν ὕψος των ἦτο περιορισμένον, μὴ δυνάμενον νὰ ὑπερβαίῃ τὰ 1.50 μ. Ἐνταῦθα ἴσως ἀξιίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ λίθοι ἔχουν πέσει μὲ κατεύθυνσιν πρὸς ΝΑ. Ὁ χῶρος Γ εἶναι προσιτὸς ἐκ τοῦ χώρου Z διὰ θύρας, πλάτους μόλις 0.70 μ. Ἄν καὶ ὁ χῶρος δὲν ἀπεκαλύφθη ἐξ ὀλοκλήρου (μικρὸν τμήμα του παραμένει ἄσκαπτον ὑπὸ τὸν δρόμον πρὸς τὸ ἐργοτάξιον τῶν ὀρυχείων), εἶναι μᾶλλον βέβαιον ὅτι πρέπει νὰ ἐστεγάζετο διὰ κωνικοῦ σχήματος στέγης, συγκειμένης ἐκ ξυλοδοκῶν, κλάδων καὶ χόρτων. Εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ χώρου καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὐρέθη εὐμεγέθης ἀκανόνιστος λίθος, ἔχων τὴν ἄνωτέραν ἐπιφάνειαν σχετικῶς ὁμαλὴν (πίν. 80α). Ὁ λίθος οὗτος ἦτο εἰς τὴν θέσιν του καὶ φαίνεται ὅτι ἀπετέλει τὴν βάσιν ξυλίνου πεσσοῦ, ὅστις ὑπεβάσταζε τὴν κωνικὴν στέγην. Ὀλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου κατεκαλύπτετο ὑπὸ στρώματος ἀνθράκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὐκόλως διεκρίνοντο τὰ λείψανα δοκίδων, ἀκτινοειδῶς περὶ τὴν βάσιν διατεταγμένων (πίν. 80β-γ). Εἰς τινὰ σημεῖα λείψανα δοκίδων ἐπεσημάνθησαν καὶ ἐγκαρσίως πρὸς τὰς ἀκτινωτάς (πίν. 80δ). Τὴν θέσιν τῶν δοκίδων ὑποδηλοῦν αἱ διακεκομμένοι γραμμαὶ ἐν τῷ σχεδίῳ. Τὰ μόνον εὐρήματα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου Γ εἶναι θραύσματα πίθου περὶ τὰ 0.80 μ. ἀνατολικῶς τῆς θύρας καὶ ἕτερα παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν (πίν. 80δ). Παρὰ τὴν θύραν ἐπίσης καὶ ὑπὸ σχετικῶς εὐμεγέθῃ λίθον εὐρέθησαν τὰ λείψανα ἀτελῶς κεκαυμένων χόρτων (πίν. 81α). Ἀμέσως ὑπεράνω τοῦ στρώματος τῶν ἀνθράκων τὴν ἐπίχωσιν ἀπετέλει στρῶμα καθαρᾶς κισήρεως (πίν. 81β).

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὰ σημεῖα, ὅπου μεταξὺ τῶν ἀνθράκων διεκρίνετο τὸ σχῆμα ξύλου, ἡ κίσηρις εἶχεν ἀπόχρωσιν πορτοκαλόχρουν. Μεγαλύτερα ποσότης κισήρεως μὲ αὐτὴν τὴν ἀπόχρωσιν εὐρέθη εἰς μίαν γραμμὴν μεταξὺ τῆς λιθίνης βάσεως τοῦ πεσσοῦ καὶ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας. Πιθανῶς ἡ ἀπόχρωσις αὐτὴ τῆς κισήρεως ὀφείλεται εἰς τὴν ἀτελῇ καὶ σὺν τῶν ὑπ' αὐτῆς καταπλακωθέντων ξύλων. Ἴσως δὲ ἡ γραμμὴ μεταξὺ τῆς βάσεως τοῦ πεσσοῦ καὶ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας ὑποδηλοῖ τὴν θέσιν, ὅπου κατέπεσε καίόμενος ὁ ξύλινος πεσσός, ἀκολουθήσας τὴν νοτιοανατολικὴν κατεύθυνσιν τῆς πτώσεως τῶν τοίχων.

Τὰ ὀλίγα σχετικῶς ὄστρακα, τὰ ὁποῖα ἀπέδωκεν ἡ ἀνασκαφὴ, προέρχονται κυρίως ἀπὸ ἀγγεῖα καθημερινῆς χρήσεως, κοινὰ εἰς τὰς ἀνασκαπτομένας οἰκίας τοῦ Ἀκρωτηρίου¹. Ἐκτὸς αὐτῶν καὶ τῶν ἀνωτέρω κατὰ δωμάτιον περιγραφέντων, τὰ λοιπὰ εὐρήματα περιορίζονται εἰς μικρὸν ἀριθμὸν λιθίνων ἐργαλείων καὶ σκευῶν, ὡς οἱ μολόλιθοι (πίν. 82α-ε)², οἱ τριπτῆρες³, οἱ λειαντῆρες⁴ (πίν. 83β-γ), τὰ ἰγδία (πίν. 83ε)⁵, τὰ πλακοειδῆ καλύμματα ἀγγείων (πίν. 83δ)⁶, κλπ.

Τὸ εἶδος τῶν εὐρημάτων καὶ ἡ ὅλη διάταξις τῶν ἀνασκαφέντων κτισμάτων μαρτυροῦν ὅτι πρόκειται περὶ ἐγκαταστάσεως ὀρεινῆς, πιθανῶς ποιμενικῆς. Μὲ τὴν ἀποψιν αὐτὴν συνηγορεῖ καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους, ὡς τοῦτο ἀποκαλύπτεται ὑπὸ τὰ παχύτατα στρώματα τῆς τέφρας (πίν. 76β-δ). Ἡ σχετικῶς ἀπότομος κλίσις τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ μεγάλη ἀπόστασις ἐκ τῆς θαλάσσης δὲν εὐνοοῦν τὴν ὑπαρξίν συνοικισμοῦ βιωσίμου εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, ὡς ἔχει προσφάτως ὑποστηρικθῆ⁷. Ἀλλωστε καὶ ὁ ὑποστηρίξας τὴν ἀποψιν αὐτὴν δέχεται ὅτι μόνον ὀλίγα χονδροειδῆ ὄστρακα ἠδυνήθη νὰ ἐπισημάνη πού καὶ πού⁸. Εἰς τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἐγκατάστασιν τὰ δωμάτια Α καὶ Β ἀποτελοῦν τὴν κατοικίαν. Ὁ χῶρος Γ εἶναι μία βοηθητικὴ καλύβη, χρησιμεύουσα ὡς ἀποθήκη ἢ ἀκόμη καὶ ὡς σταῦλος, ἐνῶ ὁ χῶρος Ζ εἶναι προαύλιον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐξήρχετο τις πρὸς τὴν κλιτὸν τοῦ ὄρους. Ἀξίζει ἴσως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ὅλη ἐγκατάστασις ἐνθυμίζει παρομοίᾳ συγχρόνους ἐγκαταστάσεις ἐπὶ τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν τῆς χώρας, ὅπου χῶροι ἀνάλογοι πρὸς τοὺς ἡμετέρους Γ καὶ Ζ ἀποτελοῦν τὴν στάνην.

Ἡ καταστροφὴ τῆς ἀνωτέρω ὑστερομινωικῆς ἐγκαταστάσεως φαίνεται ὅτι ἠκολούθησε τὰ ἐπόμενα στάδια:

Τῆς πτώσεως τῶν τοίχων τοῦ χώρου Γ προηγῆθη πυρκαϊά, ἥτις ἀπετέφρωσε τὴν στέγην. Εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις οἱ λίθοι εὐρέθησαν ὑπεράνω τῶν ἀνθράκων. Ἡ βροχὴ τῆς κισήρεως ἠκολούθησε τὴν πτῶσιν τῶν τοίχων καὶ καθ' ὃν χρόνον ἡ στέγη,

1. Ὡς π.χ. ὁ πίθος (βλ. ἀνωτέρω σ. 163, σημ. 2) καὶ ἀγγεῖα γενικῶς θεωρούμενα ἐγχωρίου παραγωγῆς.

2. Βλ. σ. 163, σημ. 3.

3. Πρβ. Thera II, 1968, εἰκ. 34-36.

4. Τὰ ἐργαλεῖα αὐτὰ παρέχουν μίαν τοῦλάχιστον ἐπιφάνειαν ἐπίπεδον. Συχνάκις ἀπαντοῦν εἰς Ἀκρωτήρι (Thera V, 1971, σ. 22, πίν. 36a).

5. Πρβ. Thera I, 1967, σ. 39, εἰκ. 61 καὶ Thera II, 1968, σ. 15, εἰκ. 8-9.

6. Πρβ. Thera III, 1969, πίν. 7, 1.

7. J. V. LUCE, The End of Atlantis (ἐκδ. Paladin), London 1972, σ. 50.

8. Αὐτόθι.

καταπεσοῦσα ἤδη, ἐκαίετο ἀκόμῃ. Ἡ πρὸς ΝΑ. πτώσις τῶν τοίχων καὶ τοῦ πεσσοῦ πιθανῶς ὀφείλεται εἰς τὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ὀφείλεται καὶ εἰς ὠστικὸν κύμα τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου. Πάντως βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἐγκατάστασις εἶχεν ἤδη ἐγκαταλειφθῇ πρὸ τῆς καταστροφῆς της: οὐδὲ ἕχνος ἀνθρωπίνου ἢ ζωικοῦ σκελετοῦ ἐπεσημάνθη.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΤΟΥΜΑΣ

ΣΥΝΙΕΡΟΙ ΤΩΝ ΦΑΡΩΝ

Εἰς τὸν Πρέβεδον τῶν Φαρῶν τῆς Ἀχαΐας εὐρέθη ἡ ὑπ' ἀριθμὸν εὐρετηρίου τοῦ Μουσείου Πατρῶν 467 ἐνεπιγραφὸς βάσις ἀγάλματος ἐξ ἐρυθρωποῦ λίθου τοῦ Ἐρμάνθου (πίν. 84α - β, 85)¹. Διαστάσεις: $0.365 \times 0.38 \times 0.145$ μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὑπάρχει ῥοειδῆς ὑποδοχὴ τῆς πλίνθου, διαστ. $0.22 \times 0.18 \times 0.04$ μ. Φέρει ἀποκρούσεις εἰς τὰς ἀκμὰς καὶ κυρίως κατὰ τὴν κάτω δεξιὰν γωνίαν τῆς ὀψews τῆς ἐπιγραφῆς. Αὕτη, εἰς δύο στίχους, με μέγιστον ὕψος γραμμάτων 0.025 μ., ἔχει ὡς ἐξῆς:

Οἱ συνιέροι τοῦ ἥρωος

Θράσωνα Ξενοφῶντος

Ἄν καὶ τὸ σύνολον παρουσιάζει ρυθμὸν ἐνιαῖον, ἡ μορφή τῶν καθ' ἕκαστον γραμμάτων δὲν ἔχει ἀπόλυτον ἐνότητα. Γράμματα ὡς τὸ Α, τὸ Σ, τὸ Θ καὶ κυρίως τὸ Ο, τὸ ὁποῖον εἶναι στρογγύλον καὶ μικρότερον τῶν ἄλλων, εἶναι ἐνδεικτικὰ χρονολογήσεως πρὸ τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. Τὸ Ο ὅμως, τὸ ὁποῖον τείνει εἰς τοὺς ὑστέρους χρόνους νὰ γίνῃ ἴσον πρὸς τὰ ἄλλα γράμματα, ἐμφανίζεται συχνά, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰ., μικρότερον τῶν ἄλλων². Τὸ Ε, με τὴν προεκτεινομένην ἄνω καὶ κάτω κάθετον γραμμὴν του, ἀποτελεῖ μορφήν διαδεδομένην κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰ., κυρίως εἰς τὴν δυτικὴν καὶ βορειοδυτικὴν Ἑλλάδα. Ἐπιζῇ ἐν τούτοις καὶ διαδίδεται καὶ εἰς ἄλλους τόπους κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. χρόνους³. Τὸ Ρ με ἐξέχουσαν ἄνω τὴν κάθετον γραμμὴν του ἀπαντᾷ ἀπὸ τοῦ 1ου π.Χ. αἰ.⁴ Κυρίως τὴν μορφήν τοῦ Ν με τὴν κυματοειδῆ σχεδὸν φορὰν τῆς λοξῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία δὲν φθάνει εἰς τὰ ἄκρα τῶν δύο καθέτων, συναντῶμεν ἀπὸ τοῦ 1ου π.Χ. αἰ.⁵ Παλαιότερον τοῦ τέλους τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. δὲν φαίνεται δυνατὴ ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς.

Ἡ διατύπωσις εἶναι ἀπέριττος. Τὸ ρῆμα λείπει. Ἡ ἐπιγραφὴ ὅμως εἶναι κατ' ἐξο-

1. Εὐρίσκετο εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ Νικ. Κουμανιώτου καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου προήρχετο ἐξ ἀγροῦ πλησίον κειμένου. Λόγω τῆς ἀπροόπτου μεταθέσεώς μου ἐκ Πατρῶν ἐματαιώθη καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ ἀγροῦ τούτου. Καὶ ἦτο αὕτη ἀπαραίτητος διὰ νὰ ἐξακριβωθῇ τὸ εἶδος τοῦ χώρου εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἰδρυθῇ τὸ ἄγαλμα. Ἡ περιοχὴ τῆς ἀνευρέσεως δὲν ἦτο τὸ κέντρον τῆς πόλεως τῶν Φαρῶν. Τοῦτο τοποθετεῖται παρὰ τὸ χωρίον Ἰσωμα καὶ τὸν ποταμὸν Πεῖρον, εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν

δυτικῶς τοῦ Πρεβέδου. Ἐδῶ ὅμως εὐρίσκονται τὰ ἐρείπια μεγάλου ρωμαϊκοῦ κτίσματος καὶ ἀσφαλῶς ὑπάρχει εἰς οἰκισμὸς τῆς πόλεως τῶν Φαρῶν.

2. J. KIRCHNER, *Imagines Inscriptionum Atticarum*, Berlin 1948, πρβ. πίν. 42, 111 πρὸς 114 καὶ πίν. 43, 115.

3. P. M. FRASER καὶ T. RÖNNE, *Boeotian and West Greek Tombstones*, Lund 1957, σ. 173 κέ.

4. KIRCHNER, ἑ.ἀ. πίν. 44, 119 (14 - 13 π.Χ.).

5. KIRCHNER, ἑ.ἀ. πίν. 43, 116, 117. M. GUARDUCCI, *Epigrafia Greca*, I, Roma 1967, 381.

χὴν τιμητική. Ἡ ἔλλειψις ἄλλωστε τυπικῶν ἐκφράσεων, ρήματος κλπ., παρουσιάζεται εἰς τὴν Πελοπόννησον¹.

Διὰ τὴν ἐρμηνείαν θὰ ᾔτο δυνατόν νὰ διατυπωθοῦν αἱ κάτωθι ἀπόψεις:

1. Ὅμας ἱερῶν, ἀφιερωμένων εἰς τὴν λατρείαν ἀνωνύμου ἥρωος καὶ ἀποτελούντων ἤδη ἔνωσιν, ἀνιδρύει τὸ ἄγαλμα τοῦ Θράσωνος, υἱοῦ τοῦ Ξενοφῶντος, ἐξέχοντος προφανῶς μέλους τοῦ σώματος τῶν ἱερῶν τῶν Φαρῶν.

2. Ὁ Θράσων εἶναι νεκρὸς καὶ ἀποκαλεῖται ἥρωας². Οἱ συνάδελφοί του ἱεροὶ εἰς τινα λατρείαν, ἀνιδρύουν τὸν ἀνδριάντα του ἢ ἐπὶ τοῦ τάφου του ἢ εἰς ἄλλον δημόσιον χώρον.

Θεωροῦμεν ὀρθοτέραν τὴν πρώτην ἀποψιν καὶ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς θὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν.

Ἐνδειξις περὶ τοῦ γεγονότος τοῦ προκαλέσαντος τὴν ἀπόφασιν τῶν συνιέρων τῶν Φαρῶν νὰ τιμήσουν τὸν Θράσωνα, ἄγνωστον ἐξ ἄλλης πηγῆς, δὲν παρέχεται. Εἶναι πιθανώτερον, ὅτι οὗτος τιμᾶται ζῶν, ἂν καὶ τιμητικὴ πρᾶξις, ὡς ἡ προκειμένη, δὲν θὰ ἀπεκλείετο καὶ διὰ νεκρόν. Συναντῶνται κυρίως ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ τῶν ὑστέρων χρόνων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ταυτοχρόνως καὶ τιμητικαί³. Τοιοῦτος ὅμως χαρακτήρ δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα.

Ὁ ἥρωας τῆς ἐπιγραφῆς ᾔτο πιθανῶς εἰς τῶν γνωστῶν καὶ ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐξ ἄλλων τόπων ἡρώων, τῶν ὁποίων εἶχε λησμονηθῇ τὸ ὄνομα⁴. Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ οἰκιστοῦ τῶν Φαρῶν Φάρητος, υἱοῦ τῆς Φιλοδαμείας, θυγατρὸς τοῦ Δαναοῦ⁵.

Ἐν τούτοις εἰς τὰς Φαρὰς δὲν παραδίδεται λατρεία ἥρωος. Ἡ περιγραφὴ τοῦ Παυσανίου (VII 22. 1 - 5) διδάσκει, ὅτι ἡ βασικὴ λατρεία ᾔτο τοῦ Ἑρμοῦ Ἀγοραίου. Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ λατρεία αὕτη περιέχει λαϊκὰ παραδοσιακὰ στοιχεῖα, ὡς ἡ ἱεροτελεστία διὰ τῆς ὁποίας δίδεται ἡ μαντεία τοῦ θεοῦ. Ὅτι δὲ ἡ λατρεία ᾔτο παλαιὰ μαρτυρεῖ ἡ ὑπαρξίς παρὰ τὴν ἐρμαϊκὴν, προφανῶς, στήλην τῶν τετραγώνων λίθων, τοὺς ὁποίους σέβουσιν οἱ Φαρεῖς ἐκάστῳ θεοῦ τινος ὄνομα ἐπιλέγοντες. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ ἀνεικονικῶν παναρχαίων εἰδώλων ἢ ὅπωςδῆποτε περὶ λίθων συνδεθέντων πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Τὴν ἀρχαιότητα προδίδει ἐπίσης καὶ ἡ μορφή τῆς ἀγορᾶς κατὰ τὸν τρόπον τὸν ἀρχαιότερον. Διὰ τοῦτο θὰ ᾔτο δυνατόν νὰ συνδέσωμεν τὴν

1. G. NAUMANN, Griechische Weihinschriften, Halle 1933, σ. 56. Τὰ ρήματα ἀνίσταναι, τιμᾶν, ἀπαντοῦν ἄλλωστε συνηθέστερον εἰς ὑστέραν ἐποχὴν. Ἐκ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἔχομεν παραδείγματα τιμητικῶν ἢ ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν ἄνευ ρήματος ἢ ἄνευ ὀνόματος τοῦ θεοῦ εἰς τὸν ὁποῖον γίνεται ἡ ἀνάθεσις. Πρβ. τὴν ἐπιγραφὴν ἐξ Εὐβοίας τοῦ 1ου π.Χ. αἰ.: *Τὸ κοινὸν τῶν βουκόλων Ζώπυρον Ἀσκληπιάδου* (NAUMANN, ἔ.ἀ. σ. 31). Παραδείγματα ἐκ Μαγνησίας, NAUMANN, ἔ.ἀ. σ. 51, καὶ ἐξ Ἀττικῆς, SIG³ 716. BCH 3, 1879, σ. 352. IG II 3, 1162.

2. Συχνὰ ὁ νεκρὸς ἀποκαλεῖται ἥρωας εἰς ἐπιτύμβια τῶν ὑστέρων χρόνων: προχείρως IG V1, 754, 755, 774, 1223, 1250, 1334, 1485· ἀκόμη καὶ νήπια IG XII 3, 236 καὶ SEG 21, 633, 754. Ἀλλὰ καὶ ἀφηρωισμὸς τοῦ

τεθνεῶτος ᾔτο συχνὸς ἐκ μέρους συλλόγου ἢ τῆς οἰκογενείας του. Τὰ μέλη ἐνώσεως ἀφιερωμένης εἰς τὴν λατρείαν ἀφηρωισθέντος νεκροῦ ἐκαλοῦντο ἥρωισται (F. POLAND, Geschichte des griechischen Vereinswesens, Leipzig 1909, σ. 87 κέ. EITREM ἐν RE VIII 1, 1138).

3. G. GERLACH, Griechische Ehreninschriften, Halle 1908, 3.

4. EITREM, ἔ.ἀ. 1130. Τάφους ἀνωνύμων ἡρώων συναντᾷ ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ (VI 24. 9· IX 18. 2). Ὁ Διογένης Λαέρτιος ἀναφέρει βωμοὺς ἀνωνύμων (I 10. 3).

5. Ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, ἔ.ἀ. ἐν τούτοις, ἀμφιβάλλει ἂν πράγματι οἰκιστὴς ᾔτο ὁ Φάρης οὗτος ἢ ἄλλος τις συνώνυμος αὐτοῦ.

λατρείαν τοῦ Ἑρμοῦ πρὸς παλαιὰν λατρείαν ἥρωος· διότι εἶναι γνωστὸν πόσον μακρὰν εἰς τὸ παρελθὸν εὐρίσκεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἡρωικῆς λατρείας καὶ πόσον βαθείας ρίζας ἔχει εἰς τὴν λαϊκὴν θρησκευτικὴν πίστιν. Εἰς τὴν πρᾶξιν ἦτο δυνατόν, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, μία νέα λατρεία θεοῦ νὰ λάβῃ τὴν θέσιν τῆς λατρείας παλαιοῦ ἥρωος καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ νὰ ταυτισθῇ μία θεότης πρὸς τὴν μορφήν ἥρωος¹. Ἐπομένως ἐνδέχεται νὰ διεδέχθη ὁ Ἑρμῆς τὸν «ἥρωα», τοῦ ὁποῖου ἡ ἀνάμνησις ἔμεινε πάντοτε ζωντανή.

Κατὰ κανόνα ἐμφανίζονται οἱ ἱεροὶ εἰς ἱερὰ σημαντικῆς λατρείας θεῶν. Μόνον εἰς μίαν περίπτωσιν πιθανολογεῖται ἡ ὑπηρεσία ἱερῶν εἰς τὴν λατρείαν ἥρωος: Εἰς τὰς ταφικὰς ἐπιγραφὰς ἐκ Γερανίων, κατὰ τὰ σύνορα Μεσσηνίας καὶ Λακωνίας, ἀναγράφονται ἱεροί, τοὺς ὁποίους ὁ Le Roy συνέδεσε πρὸς τὸ ἐκεῖ ὑπάρχον, ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (III 26. 9) καλούμενον «ἄγιον», ἱερὸν τοῦ ἥρωος Μαχάονος². Καὶ πράγματι, μία καθαρῶς ἡρωικὴ λατρεία ἦτο δυνατόν νὰ λάβῃ σημασίαν καὶ ἔκτασιν, ἡ ὁποία θὰ ἐδικαιολόγῃ τὴν παρουσίαν ἱερῶν. Ἀξιόλογος π.χ. λατρεία ἡρώων, φαίνεται, ὅτι ἐλάμβανε χώραν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ὑπῆρχον ὀργεῶνες, σύλλογοι λατρείας τῶν ἡρώων Ἀμύνου, Ἐργέτου καὶ Ὑποδέκτου. Οἱ ὀργεῶνες μάλιστα τοῦ ἥρωος Ἀμύνου διηρύρουν τὴν λατρείαν τῶν διὰ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Δεξίων ἀφηρωισθέντος τραγικοῦ ποιητοῦ Σοφοκλέους καὶ ἐξηκολούθουν λατρεύοντες μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς³. Ἀλλὰ παρουσία ἱερῶν δὲν ἀναφέρεται ἐνταῦθα.

Ἱεροὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον μαρτυροῦνται εἰς τὴν Μεσσηνίαν, τὴν Λακωνίαν καὶ τὴν Ἀρκαδίαν⁴. Ἡ ἐπιγραφὴ τῶν Μυστηρίων τῆς Ἀνδανίας ἐν Μεσσηνίᾳ παρέχει λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν, ὡς ἐλειτουργεῖ ἐκεῖ, καὶ ἀποτελεῖ σημαντικὴν πηγὴν διὰ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ, ὡς καὶ διὰ τὴν εἰκασίαν περὶ τῆς θέσεως καὶ τῶν καθήκοντων τῶν ἱερῶν εἰς ἄλλα, τοῦλάχιστον παρεμφερῆ, ἱερά, κυρίως εἰς τὴν Πελοπόννησον. Καὶ τοὺς ἱεροὺς τῶν Φαρῶν μόνον διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πλησιάσωμεν. Οἱ ἱεροὶ εἰς τὴν Ἀνδανίαν ἀπετέλουν ἀρχὴν ἐτησίαν καὶ εἶχον καθήκοντα ἐπιμελείας καὶ ὀργανώσεως τῶν Μυστηρίων. Ἐπὶ πλεον ἤσκουν ἐξουσίαν

1. Περὶ ἡρώων καὶ τῆς λατρείας τῶν L. R. FARNELL, *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, Oxford 1921 M. NILSSON, *Geschichte der griechischen Religion*³ I, München 1941, σ. 184 κέ. Θεοὶ καὶ ἥρωες ἐμφανίζονται ὡς πάρεδροι καὶ σύμβωμοι καὶ συχνὰ ἀπαντᾷ ὁ χαρακτηρισμὸς θεῖος ἥρωος ἢ θεὸς ἥρωος, (EITREM, ἐ.ἀ. 1112 κέ.).

2. C. LE ROY, BCH 85, 1961, σ. 232.

3. F. POLAND, ἐ.ἀ. σ. 13, 8.

4. Βιβλιογραφία περὶ τῶν ἱερῶν: LINK ἐν RE VIII, 1471 κέ. L. ROBERT, BCH 52, 1928, σ. 418· τοῦ ἰδίου *Hellenica* VI, σ. 49. F. SOKOLOWSKI, *Lois sacrées de cités grecques*, Paris 1969, σ. 13, σημ. 1. Ἡ παλαιότερα μνεία ἱερῶν εἰς τὴν Μεσσηνίαν γίνεται εἰς ἀπολεσθεῖσαν ἐπιγραφὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., τὴν ὁποίαν ἀντέγραψεν ὁ Fourmont: *Ἡρώος / Χαροπ(ι)νος / Ἡρώφοις / Ἀριστοδάμος* (IG VI, 1356. H. COLLITZ- F. BECHTEL,

Sammlung der gr. Dialektinschriften, Göttingen 1884 - 1970, 4468. L. H. JEFFERY, *The Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford 1961, σ. 203, πίν. 39, 6. Καλῶς γνωστοὶ εἶναι οἱ ἱεροὶ εἰς τὴν Ἀνδανίαν ἐκ τῆς γνωστῆς ἐπιγραφῆς τῶν Μυστηρίων τοῦ 92 π.Χ. (SIG³ 736. Βλ. βιβλιογραφίαν ἐν SOKOLOWSKI, ἐ.ἀ. 65, σ. 120 κέ.).

Εἰς τὴν Λακωνίαν ἔχουν ἔλθει εἰς φῶς κυρίως ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ εἰς Τευθρώνην, Πύρριχον, Γύθειον, Γερώνθρας, Γεράνια, ἀλλὰ καὶ ἱεροὶ νόμοι εἰς Καλύβια, Γύθειον, ἐνθα ἀναγράφονται ἱεροί. Βλ. τελευταίως C. LE ROY, BCH 85, 1961, σ. 228 κέ. Εἰς τὰ Γεράνια ἀπεδόθη καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Χαροπίνου καὶ Ἀριστοδάμου. «Γυναῖκες ἱεραί», ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ (VIII 36. 3) εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ρέας εἰς τὸ Μεθύδιον τῆς Ἀρκαδίας.

δικαστικήν περί τήν τάξιν κατὰ τὰ Μυστήρια. Ὡς ἤδη παρατηρήθη ὑπὸ τοῦ Sauppe, ἡ θέσις των εὐρίσκεται μεταξὺ ἱερατικῶν καὶ πολιτικῶν ὑπαλλήλων¹.

Εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ τίτλος περιλαμβάνει ὑψηλότερα καθήκοντα διοικήσεως· ἐπίσης φαίνεται, ὅτι ἦτο προϋπόθεσις διὰ τὴν ἄσκησιν καὶ ἄλλων λειτουργημάτων ἐν τῷ ἱερῷ, ὡς τῶν ραβδοφόρων καὶ τῶν μυσταγωγῶν, οἱ ὅποιοι ἐπελέγοντο μεταξὺ τῶν ἱερῶν. Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι ὑπῆρχε καὶ εἶδος ταξικῆς ἱεραρχήσεως εἰς τοὺς φέροντας τὸν τίτλον τοῦ ἱεροῦ, ἀφοῦ οἱ ραβδοφόροι εἶχον ἔργον νὰ ἐπιβάλλουν ἀμέσως τὴν τάξιν καὶ ὑπέκειντο εἰς τὸν ἑλεγχον τῶν ἱερῶν, τῶν κατεχόντων τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν ἱερῶν, τῶν ἀσκούντων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σημαντικὰ ἱερατικά καὶ διοικητικά καθήκοντα εἰς ἱερά, ὑπάρχουν κατὰ τόπους διαφοραὶ ὡς πρὸς τὰ εἰδικὰ ταῦτα καθήκοντα, αἱ ὅποιοι πιθανώτατα ὀφείλονται ὅχι μόνον εἰς θρησκευτικούς - λατρευτικούς λόγους, ἀλλὰ κυρίως, πιστεύω, εἰς τὴν διαφορὰν τῆς κοινωνικῆς τάξεως ἐκ τῆς ὁποίας προήρχοντο ἐκάστοτε οἱ ἱεροὶ². Ἡ ἀκριβεστέρα βεβαίως κοινωνικὴ καὶ λειτουργικὴ θέσις των δὲν εἶναι πάντοτε προφανὴς εἰς τὰς ἐπιγραφάς. Ἀσφαλὲς φαίνεται γενικῶς ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἱερῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μ. Ἀσίας. Εἰς τὴν δευτέραν, τὸ σύνολον τῶν ἱερῶν ἀνῆκεν εἰς τὰξιν διακρινομένην τῶν πραγματικῶν πολιτῶν καὶ ἐξαρτωμένην δι' ἀναθέσεως, ἀγορᾶς ἢ ἀσουλίας, ἐκ τῆς θεότητος, ὡς φανερόν· τὰ περισσότερα ἐπιγραφικὰ μνημεῖα καὶ ἄλλαι πηγαί. Εὐγλωττος περὶ τῆς ταξικῆς διακρίσεως εἶναι ἡ ἐπιγραφή τῆς Ἐφέσου τοῦ 1ου π.Χ. αἰ.: *Ἔδοξε τῷ δήμῳ. . . εἶναι δὲ καὶ τοὺς ἰσοτελεῖς καὶ παροίκους καὶ ἱεροὺς καὶ ἐξελευθέρους καὶ ξένους. . . πάντας πολίτας, ὡς καὶ ἡ μεταγενεστέρα ἐπιγραφή τῆς Ἐλαίας ἐν Μυσίᾳ: Ὁ δῆμος καὶ οἱ ἱεροὶ ἐτίμησαν Μόσχον Μόσχου τριηραρχήσαντα*³.

Ἡ τάξις αὕτη ἦτο εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν πολυπληθὴς, ὀφείλει δὲ τὴν ἀνάπτυξίν της εἰς πρότυπα αἰγυπτιακῶν καὶ συριακῶν λατρείων, ἔνθα ὑπηρετεῖ πλῆθος ἱερῶν δούλων⁴. Ὡς παρατηρεῖ ὁ L. Robert, ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατάστασιν ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ἡ κλιμαξ τῶν ἱερῶν τοῦ εἵδους, ἐκκινουσα ἀπὸ τῶν ἀπλῶν δούλων εἰς τὸ ἱερόν (ἱεροδούλων), φθάνει μέχρι χαλαρᾶς τινος ἐξαρτήσεως, ὅχι μακρὰν τῆς θέσεως τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν⁵. Ἐκ τῆς τάξεως ταύτης ἐλαμβάνοντο εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ οἱ ἀσκούντες τὰ εἰδικὰ λατρευτικά καθήκοντα εἰς τὰ ἱερά, ὡς οἱ ἱεροὶ εἰς τὸ Νικομάχειον τῆς Χαλκη-

1. Abh. Göttingen VII, 1859, σ. 217. Ausgewählte Schriften, σ. 261 κέ.

2. Παραδείγματα ἐπιγραφῶν περιεχουσῶν ἱεροὺς τῆς ἀνωτέρω κατηγορίας, ὑπαλλήλους τῆς λατρείας, συγκεντρώνει ὁ LINK, ἔ.ἀ. 1471 κέ. Ἐκ τούτων θὰ πρέπει, νομίζω, νὰ ἐξαίρεθῶν οἱ ἱεροὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἐλαίας ἐν Μυσίᾳ (βλ. κατωτέρω). Τὴν ἐξάρτησιν τῶν ἱερῶν ἐκ τῶν κατὰ τόπους θρησκευτικῶν δεδομένων ἐτόνισεν ὁ LE ROY, ἔ.ἀ. σ. 229.

3. SIG³ 742, 45. BCH 4, 1880, σ. 380. G. GERLACH, ἔ.ἀ. σ. 17.

4. Περὶ τῆς κατηγορίας τῶν ἱερῶν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν τάξιν τῶν δούλων ἐν γένει βλ. G. CARDINALI, Note di

Terminologia epigrafica, Rend Linc. Ser. V, 17, 1908, σ. 165 - 184. L. ROBERT, BCH 52, 1928, σ. 418 κέ. Τοῦ Ἰδίου, Hellenica VI, σ. 49 κέ. M. GUARDUCCI, ἔ.ἀ. II 309. F. SOKOLOWSKI, ἔ.ἀ. σ. 13, σημ. 1. LINK, ἔ.ἀ. 1473.

Περὶ ἱεροδούλων ἐν γένει DAREMBERG καὶ SAGLIO III, 1, 173 καὶ HEPTING ἐν RE VIII 2, 1460 κέ., ἔνθα καὶ σχετικαὶ πηγαί.

5. Rev. Phil. 55, 1929, σ. 133. Διὰ τὰς διαβαθμίσεις ἐντὸς τῆς τάξεως ταύτης τῶν ἱερῶν καὶ τὴν σχέσιν των πρὸς τὸν κύριόν των καὶ τὴν θεότητα, Brit. Mus. Inscr. III, 86.

δόνοσ: ἐκεῖ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ προέλευσίς των ἦτο κατωτέρα τῶν ἱερῶν τῆς Ἀνδανίας, ἦσαν καὶ τὰ καθήκοντά των διάφορα ἐκείνων, ἀφοῦ γίνεται λόγος περὶ προσαγωγῆς τῶν ἱερείων εἰς τὸν βωμὸν καὶ περὶ τελέσεως τῆς θυσίας. Ὅπωςδὴποτε ὅμως πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὑπάλληλοι τῆς λατρείας, μικρασιατικοὶ πάρισοι τῶν ἱερῶν τῆς Ἀνδανίας¹. Πιθανῶς εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκει καὶ ὁ ἱερός Ἑρμᾶς ὁ πρὸς τοῖς δημοσίοις γράμμασι εἰς Αἰζάνους². Δὲν θεωροῦμεν ὅμως βέβαιον, ὅτι καὶ ἡ Κλαυδία Τροφίμη ἐξ Ἐφέσου, ἡ ὁποία ἤσκησε καθήκοντα πρυτάνεως, ἦτο ἱερὰ καὶ ὄχι ἱέρεια³. Ἐὰν πράγματι πρόκειται περὶ ἱερᾶς, τοῦτο θὰ ἦτο δυνατόν νὰ σημαίνει, ὅτι ὑπῆρχον ταξικαὶ διαβαθμίσεις, αἱ ὁποῖαι ἔφθανον μέχρι διασπάσεως ὠρισμένων ἱερῶν τῆς Ἐφέσου ἐκ τῆς παραδοσιακῆς των τάξεως.

Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα γενικῶς, φαίνεται, δὲν ἀνεπτύχθη τοιαύτη πολυπληθὴς τάξις προσώπων συνδεομένων διὰ δεσμῶν δουλείας πρὸς τὰ ἱερά. Συνήθεις ἦσαν αἱ περιπτώσεις ἀπελευθερώσεως δούλων δι' ἀφιερώσεως εἰς τὸν θεόν. Οἱ ἀπελεύθεροι ὑπηρετοῦν τὸ ἱερόν ὡς ἱεροδούλοι⁴. Τοιοῦτοι ἦτο δυνατόν νὰ ὀνομάζωνται ἱεροί, ὡς φανερώνει ἐπιγραφὴ ἐκ Χαιρωνείας: *Θέων Θεομνήστου Φανατεὺς ἀνέθηκε ἐγ Χαιρωνείας ἱερόν τῷ Σαράπῃ τὸν ἴδιον θρεπτόν, ὃν εἶχε οἰκογενῆ. . .*⁵ Ἀντίστοιχοι πρὸς τοὺς ἱεροδούλους τῆς Μ. Ἀσίας εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων αἱ ἐκατηβελέταο θεράπναι, πρόσωπα ὑπηρετικὰ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος⁶. Ἐξ ἄλλου, μάχη τε οἱ Δρύοπες ὑπὸ Ἡρακλέους ἐκρατήθησαν καὶ τῷ Ἀπόλλωνι ἀνάθημα ἤχθησαν εἰς Δελφούς⁷. Εἰς τὸ πεδῖον τῆς Κρήσης ὑπηρετεῖ πλῆθος δούλων ἀφιερωμένων εἰς τὸν θεόν (ἀνθρώπων ἀπαρχαί) ἐκ Κρήτης, Ἐρετρίας καὶ Μαγνησίας⁸. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου, τῆς ἀποστολῆς μέρους κατοίκων μιᾶς περιοχῆς ὑπὸ τύπον ἀναθέσεως τῆς δεκάτης, ἐσχηματίζοντο, φαίνεται, καὶ τινες κοινωναὶ ἱερῶν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὡς εἰς τὴν Μαγνησίαν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀπωκίσθησαν ἐκ Δελφῶν, ἐνθα εἶχον ἀνατεθῆ ὑπὸ τῶν Μαγνήτων τῆς Θεσσαλίας καὶ χαρακτηρίζονται *ἱεροὶ τοῦ θεοῦ, Δελφῶν ἄποικοι*⁹ ἢ *ἄνδρες ἱεροί*¹⁰.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰδικώτερον δὲν ὑπάρχει ἔνδειξις, ὅτι οἱ καλούμενοι ἱεροὶ ἀνῆκον εἰς εἰδικὴν τάξιν, σχετιζομένην πρὸς ἱεροὺς δούλους ἢ ἀπελευθέρους. Οὔτε οἱ ἱεροὶ καὶ αἱ ἱεραὶ τῆς Λακωνίας πρέπει νὰ συνδεθοῦν πρὸς τοὺς ἱεροὺς τῆς Ἐφέσου,

1. Ἐπιγραφὴ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.: . . . *Ποταγόντω δὲ το [ἰ] [ε]ρ[ο]ί οἱ το [μ] ἐκαστάκι γινόμενοι τὰ ἱερεῖα. . . καὶ ποιούντω τὰν θυσίαν. . .* (SIG³ 1010).

2. L. ROBERT, BCH 52, 1928, σ. 418. Ὑποθέτω ὅτι καὶ οἱ ἱεροὶ τῆς Λευκοφρυγιᾶς Ἀρτέμιδος χρυσοφόροι τοῦ καταλόγου τῆς ἐπιγραφῆς O. KERN, Die Inschriften von Magnesia am Maeander, σ. 119, τοιοῦτου εἶδους ὑπάλληλοι τῆς λατρείας ἦσαν. Τὰ παραδείγματα δεικνύουν, ὅτι μεμονωμένοι ἱεροὶ τῆς Μ. Ἀσίας δὲν πρέπει πάντοτε νὰ ταυτίζωνται πρὸς τοὺς ἱεροδούλους, ἔστω καὶ ἂν σχετίζονται πρὸς αὐτούς.

3. Γνωστὴ ἐκ δύο ἐπιγραφῶν. LE ROY, ἔ.δ. σ. 231, σημ. 3 καὶ σ. 232 κέ. Καλεῖται ἱερῆ, θηλ. τοῦ ἱερός, ἢ ἱερῆ =

ἱερέη = ἱέρεια. Προβληματικὸς εἶναι καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἀπελλᾶ Λουκίου, ἄρχοντος ἐξ Ἱεροκαισαρείας, ὡς ἱεροῦ (L. ROBERT, Hellenica VI, σ. 49).

4. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ ἀνάθεσις ἐγίνετο συμβατικὴ πρᾶξις, ταυτόσημος πρὸς πραγματικὴν ἀπελευθέρωσιν, ἂν καὶ δὲν ἐξέλειπε δεσμός τις πρὸς τὴν θεότητα.

5. SIG³ 1207, 11.

6. Ὑμνος Ἀπόλλ. 157.

7. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ IV 34. 9.

8. DAREMBERG καὶ SAGLIO, ἔ.δ. σ. 172. HEPTING, ἔ.δ. 1464.

9. ΑΘΗΝ. IV 74 σ. 173 κέ.

10. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ X 32. 4.

ὡς ἐπιχειρεῖται ὑπὸ τοῦ Le Roy, ἐκτὸς ἂν πρόκειται πράγματι περὶ ἐπηλύδων¹. Ἀντιθέτως, ὡς διδάσκει ἡ ἐπιγραφή τῆς Ἀνδανίας, οἱ Πελοποννήσιοι ἱεροὶ ἦσαν ἐξέχοντες πολῖται. Οὕτω δεικνύει καὶ τὸ χωρίον τοῦ Πλουτάρχου²: Ἐπιγράψαι δὲ τοῦνομα θάψαντας οὐκ ἐξῆν τοῦ νεκροῦ, πλὴν ἀνδρὸς ἐν πολέμῳ καὶ γυναικὸς τῶν ἱερῶν ἀποθανόντων. Δυστυχῶς ἡ ἐρμηνεία του δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη δυσκολιῶν καὶ δὲν μᾶς βοηθεῖ ἰδιαίτερος νὰ γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον περὶ τῆς θέσεως τῶν ἱερῶν, δεικνύει πάντως, ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱεροῦ παρέχει, ὡς καὶ ὁ θάνατος ἐν πολέμῳ, τὸ δικαίωμα ἀναγραφῆς τοῦ ὀνόματος, προφανῶς μετὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ ἱερός, εἰς ἐπιτύμβια εἰς τὴν Λακωνίαν καὶ τὴν Μεσσηνίαν³. Περὶ γυναικῶν ἱερῶν, ἐκτελουσῶν χρῆμα εἰς τὴν λατρείαν καὶ τὰ Μυστήρια, ὁμιλεῖ ἡ ἐπιγραφή τῆς Ἀνδανίας. Καθήκοντα λατρείας εἶχον καὶ αἱ ἱεραὶ τῆς Ἀρκαδίας καὶ τῆς Λακωνίας. Τὰς γυναῖκας δὲ ταύτας ἐννοεῖ προφανῶς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Πλουτάρχου.

Ἡ μῆσις ἦτο ἴσως προϋπόθεσις εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις εἰς τὴν Πελοπόννησον (Ἀνδανίαν, Ἐλευσίνιον Λακωνίας, Γύθειον⁴, Μεθύδιον Ἀρκαδίας) διὰ τὴν ἐπιλογὴν τῶν ἱερῶν τῶν ἀσκούντων εἰδικὸν λειτούργημα εἰς τὸ ἱερόν. Ὁ συσχετισμὸς ὅμως πρὸς χθονίας καὶ μυστηριακὰς λατρείας, τὸν ὁποῖον ἐπιχειρεῖ γενικῶς ὁ Ο. Kern⁵, δὲν βεβαιοῦται εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, ἂν καὶ συχνὰ ἐμφανίζεται ὁ θεσμὸς εἰς τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, ὡς καὶ τὰ συνυφασμένα Μυστήρια, ὅχι μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, π.χ. ἐν Πάρῳ⁶.

Γνωστοὶ εἶναι καὶ οἱ ἱεροὶ παῖδες, οἱ ὅποιοι, φαίνεται, δὲν ἦσαν πάντοτε δοῦλοι τοῦ ἱεροῦ. Εἰς τέκνα ἱερέων ἢ μελῶν ἐνὸς θρησκευτικοῦ συλλόγου ἀντίθετον καθήκοντα σχετικὰ πρὸς τὴν λατρείαν καὶ τὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὰ ἱερά⁷. Ἐκ τῆς ιδιότητος μάλιστα ταύτης ἐγίνοντο οἱ παῖδες μέλη θρησκευτικῶν συλλόγων. Εἰς τοὺς ἀττικοὺς Ἰοβάκχας καὶ εἰς τοὺς περγαμηνοὺς Ὑμνωδοὺς συμμετεῖχον παῖδες, ἐπειδὴ καὶ εἰς τὴν σχετικὴν λατρείαν ἐλάμβανον μέρος. Εἰς δὲ τοὺς Ἰοβάκχας ὁ παῖς καλεῖται ἱερός⁸.

Οἱ ἱεροὶ τῶν Φαρῶν πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὸ σύνολον τῶν ἱερῶν τῆς Πελοποννήσου. Ἦσαν βασικῶς τὰ πρόσωπα τὰ ἀσκούντα τὴν λατρείαν τοῦ «ἥρωος». Κρίνοντες κατὰ τὰ προηγούμενα θὰ ἦσαν πολῖται τέλειοι. Εἶναι ὅμως ἀπαραίτητον νὰ δεχθῶμεν καὶ γενικῶς καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Φαρῶν, ὅτι συναφῇ πρὸς τὴν ιδιότητα τοῦ ἱεροῦ

1. LE ROY, ἔ.ἀ. σ. 230 κέ. Συναντῶνται βεβαίως εἰς τὴν Πελοπόννησον οἰκέται εἰς ἱερά ἢ μεμονωμένοι δοῦλοι, ὡς ὁ παῖς ὁ τῷ θεῷ πυρφορῶν εἰς Ἐπίδαυρον (SIG³ 802) ἢ ὁ ξυλεύς ἐκ τῶν οἰκετῶν τοῦ Διὸς εἰς Ὀλυμπίαν (ΠΑΥΣ. V 13. 3). Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικόν, ὅτι οὗτοι δὲν ἀποκαλοῦνται ἱεροί.

2. Λυκοῦργος 27.

3. Βλ. σ. 169, σημ. 4. Ἐπίσης LE BAS, Inscriptions grecques et latines recueillies en Grèce et en Asie Mineure II, Paris 1835 - 39, σ. 291. IG V 1, 1214.

4. R. M. DAWKINS, BSA 16, 1909 - 1910, σ. 12 κέ. LE ROY, ἔ.ἀ. σ. 232.

5. Hermes 45, 1911, σ. 302 κέ. Πρβ. καὶ LE ROY,

ἔ.ἀ. σ. 232.

6. IG XII 5, 227. KERN, ἔ.ἀ. Παραμένει πάντως τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ Ἐρασίππη Θράσωνος τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. ἦτο ἱερά ἢ ἱέρεια.

7. Περὶ ἱερῶν παίδων LINK, ἔ.ἀ. 1475. F. SOKOLOWSKI, Lois sacrées de l'Asie Mineure, Paris 1965, σ. 41. Die Inschriften von Pergamon II, 251, 26. 572, 6, 7. F. POLAND, ἔ.ἀ. σ. 301 κέ.

8. Ἐπιγραφή τῶν Ἰοβάκχων ὀλίγον πρὸ τοῦ 178 π.Χ.: SIG³ 1106. F. SOKOLOWSKI, Lois sacrées de cités grecques 51, σ. 95 κέ. Ἐπιγραφή Ὑμνωδῶν (117 - 138 μ.Χ.): Die Inschriften von Pergamon II, 374.

ἦσαν ἐν εἶδος ἀφιερώσεως (ὡς καὶ εἰς τινὰς περιπτώσεις ἡ μνημονευθεῖσα μύησις) καὶ δεσμός τις μετὰ τῆς θεότητος: ὑποτέλεια ταυτόσημος πρὸς τὴν ἐξύψωσιν ὀρισμένων ἐκλεκτῶν θνητῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον τὸ προνόμιον νὰ θεραπεύουν τὸν θεὸν ἢ τὸν ἥρωα.

Διὰ πρώτην φοράν, ὅσον γνωρίζω, ἀπαντᾷ ἐδῶ ἡ λέξις συνιέρος¹. Τὸ ΣΥΝ σημαίνει ἀπὸ κοινοῦ, παρὰ τινά. Οὕτω οἱ συνιερεῖς εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν Ἰοβάκχων (ὁ ἱερεὺς εἶπεν, ἐπεὶ καὶ ἐμοὶ καὶ τοῖς συνιερεῦσι μου. . .) εἶναι οἱ βοηθοί, οἱ συμπαραστάται τοῦ ἱερέως. Ὁ F. Poland παρατηρεῖ, ὅτι ἡ παράστασις τῶν προσώπων τούτων τῆς λατρείας ὡς συνιερέων τοῦ ἱερέως, θέτει ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἀρχὴν ἐνώσεώς τινος². Προσθέτει δὲ περαιτέρω, ὅτι οἱ πολυάριθμοι ἱεροποιοὶ καὶ ἱεροθύται, ὡς ἐμφανίζονται ἐν Ρόδῳ, ἀποτελοῦν ἤδη σῶμα, τὸ ὅποῖον δύναται νὰ λάβῃ τὸν χαρακτῆρα ἐνώσεως³. Νομίζω, ὅτι τοιαύτην στοιχειώδη ὁργάνωσιν εἰς ἐνιαῖον σῶμα θὰ ᾔτο δυνατόν νὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τοὺς συνιερομνήμονας τῶν Δελφῶν⁴. Οἱ ἱεροποιοὶ ἐπίσης εἰς τὴν Ἀττικὴν, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν πλείονας κατηγορίας⁵ καὶ κατὰ τὰς μεταξὺ των σχέσεις ἀπεκαλοῦντο συνιεροποιοί, ἦσαν ἴσως ὁργανωμένοι εἰς ἔνωσιν⁶. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ, ὅτι εἰς τὴν πειραϊκὴν ἐπιγραφὴν φέρεται: . . . καὶ νῦν ἱεροποιοὺς λαχὼν μετὰ τῶν ἄλλων συνιεροποιωῶν (καὶ ὅχι ἀπλῶς ἱεροποιωῶν). Τὸ ἐπιτατικὸν τοῦτο ΣΥΝ πιθανῶς ὀφείλεται εἰς τὴν συνείδησιν ἐνὸς κλειστοῦ συνόλου. Ὁ σχηματισμὸς ἐνιαίου σώματος ἔχει ὑποθεθῇ καὶ δι' ἄλλα πρόσωπα τῆς λατρείας, ὡς οἱ θυάκται, οἱ τελεστήρες, οἱ περιβώμιοι, κλπ.⁷

Σαφέστερον παρουσιάζεται ὁργάνωσις συλλόγου εἰς τὴν «σύνοδον» ἢ τὸ «κοινὸν τῶν ἱερεῶν» τῆς Δήμητρος εἰς τὴν Μαντίνειαν κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰ.⁸ Ὁμοίον ᾔτο καὶ τὸ «κοινὸν τῶν ἱερουργῶν» τῆς Ἀθηνᾶς Ἰωνίας εἰς Ἀμοργόν, γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῆς τοῦ τέλους τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., τὸ «κοινὸν τῶν διακόνων» τῆς Ἀμβρακίας καὶ ἡ «σύνοδος τῶν ἡρωιαστῶν» εἰς Ἀχραιφίαν⁹. Συνήθως τὰ μέλη τοιούτων συλλόγων ἐθεράπευον τὴν λατρείαν θεότητος εἰς σημαῖνον ἱερὸν ἢ εἰς ὁμάδα συλλόγων μιᾶς πόλεως.

Ἡ ἐμφάνισις τῶν συνιέρων εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Θράσωνος δεικνύει τὴν ὑπαρξιν ἐνώσεως, ἔστω καὶ ἂν δὲν πρόκειται περὶ πραγματικοῦ καὶ ὁργανωμένου συλλόγου, ἀλλὰ περὶ χαλαρωτέρου τινὸς συνδέσμου τῶν ἱερῶν τῶν Φαρῶν, ὡς συμβαίνει, εἰς

1. Σχετικῶς εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ γνωρίσῃ καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Louis Robert, πρὸς τὸν ὅποιον ἐκφράζω ἰδιαιτέρας εὐχαριστίας.

2. Αὐτόθι σ. 350, σημ. 1.

3. Αὐτόθι σ. 41.

4. Ἐπιγραφὴ ἐκ Δελφῶν τοῦ τέλους τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.: SIG³ 545, 17. Ἐπιγραφὴ ἐκ Μαγνησίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.: SIG³ 598, 26, 41.

5. Ἱεροποιοὶ οἱ ἐπὶ τὰ ἐκθύματα, Ἱεροποιοὶ οἱ κατ' ἐνιαυτόν, Ἱεροποιοὶ Ἐλευσινόθεν ἢ οἱ ἐκ βουλῆς κλπ. Βλ. σχετικῶς SIG³ 496, σημ. 13. Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, ΑΔ 7, 1921 - 22, σ. 272.

6. Συνιεροποιοὶ εἰς ἐπιγραφὴν ἐξ Ἐλευσίνος τοῦ 4ου

π.Χ. αἰ. (SIG³ 587, 299, 303) καὶ ἐπιγραφὴν ἐκ Πειραιῶς τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (SIG³ 1098, 29). Πρβ. καὶ συνεπιμελητάς, συνυμνωδούς, συμπροστάτας, συνεφόρους (F. POLAND, ἔ.δ. σ. 416, σημ. 1).

7. F. POLAND, ἔ.δ. σ. 41 κέ. Ἐν σχέσει πρὸς τοὺς συνιερεῖς, παρατηρεῖ, ὅτι πρέπει νὰ γίνεται διάκρισις μεταξὺ ἱερέων παραλλήλως καὶ συγχρόνως δρώντων (βοηθοὶ ἱερέως, ἄρα κατώτεροι αὐτοῦ, ἀφοῦ ἱερεὺς ᾔτο βασικῶς εἶς) καὶ ἱερέων διατελεσάντων διαδοχικῶς ἐν τῇ αὐτῇ λατρείᾳ καὶ συνδεθέντων μεταξὺ των λόγῳ τῆς σχέσεως πρὸς τὴν αὐτὴν θεότητα.

8. G. Fougères, Mantinée, Paris 1898, σ. 308, 310 κέ.

9. SIG³ 1046. CIG II, 1800. POLAND, ἔ.δ. 554, B41.

διάφορον ἐκάστοτε βαθμόν, εἰς πολλὰς τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων συλλογικῆς ἐμφάνισεως προσώπων τῆς λατρείας. Ἡ ὑπαρξίς ἐξ ἄλλου σώματος ἱερῶν εἰς τὰς Φαράς, εἶναι ἐνδεικτικὴ καὶ τῆς διαφορᾶς τῆς θέσεως τῶν ἱερῶν τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν πολυπληθῶν ἱερῶν τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ ὅποιοι εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γνωστὰς μαρτυρίας δὲν παρουσιάζονται ὀργανωμένοι εἰς κλειστὰ σύνολα, ἀλλ' ὡς ἄτομα μιᾶς ὀρισμένης εὐρείας τάξεως δρῶντα ἐν τῇ λατρείᾳ. Τὸ γεγονὸς ἐπίσης, ὅτι οἱ ἱεροὶ τῶν Φαρῶν προβάλλονται ἤδη ὡς συγκεκριμένον σῶμα καὶ ἀνιδρύουν δι' ἐν μέλος των τιμητικὸν ἀνδριάντα, δεικνύει, ὅτι καὶ ἐδῶ, ὡς καὶ εἰς τὴν Ἀνδανίαν, ἡ θέσις των εἰς τὴν πόλιν ἦτο κοινωνικῶς ἀξιόλογος.

Ἡ πλίνθος τοῦ ἀγάλματος, διαστάσεων περίπου 0.22×0.18 μ., ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς ὑποδοχῆς της, ἦτο τοποθετημένη μὲ τὴν μακροτέραν της πλευρὰν λοξῶς πρὸς τὴν ἐνεπίγραφον ὄψιν, ἥτοι ἐφέρετο, ἐν σχέσει πρὸς τὸν θεατὴν, ἀπὸ ἐμπρὸς δεξιὰ πρὸς τὰ ὀπίσω ἀριστερά. Ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι ἡ μορφή ἐπρόβαλλε τὸ ἀριστερόν της σκέλος (στάσιμον;), ἐνῶ ἔφερεν ὀπίσω τὸ δεξιόν. Τὸ μῆκος τῶν πελμάτων πρέπει νὰ ἦτο μικρότερον τῶν 0.18 μ. Ἐπομένως τὸ ἄγαλμα ἢ ἦτο μορφὴ ὠρίμου προσώπου εἰς μέγεθος μικρότερον τοῦ φυσικοῦ ἢ παρίστα παῖδα.

Ἡ δευτέρα ὑπόθεσις ὑποβάλλει τὴν ιδέαν, ὅτι ὁ εἰκονιζόμενος Θράσων ἦτο παῖς. Πρέπει κατ' ἀνάγκην καὶ οἱ συνίεροι νὰ ἦσαν παῖδες, ἱεροὶ παῖδες εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἥρωος. Ἡ συμμετοχὴ παίδων μαρτυρεῖται εἰς τὴν λατρείαν θεῶν, ὡς τοῦ Ἑρμοῦ¹, καὶ εἰς τὴν λατρείαν ἡρώων, ὡς τοῦ Ἡρακλέους, κυρίως δὲ ἀφηρωισθέντων νέων ἀθλητῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἡρῶα ἦσαν παρὰ τὰ Γυμνάσια². Ἡ ἐμφάνισις ὅμως ἱερῶν παίδων ὡς συνιέρων, προξενεῖ δυσκολίας καὶ δὲν ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσωμεν περισσότερον εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην.

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

1. F. POLAND, *ἐ.ἀ.* σ. 193. M. NILSSON, *ἐ.ἀ.* II, σ. 58 κέ.

2. M. NILSSON, *Die hellenistische Schule*, München 1955, σ. 64 κέ., σ. 67.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑΝ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Κατὰ τὴν διεξαχθεῖσαν τὸ ἔτος 1966 ἀνασκαφὴν¹ εἰς τὰ οἰκόπεδα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀγίας Θεκλίας ἀριθ. 10 καὶ 12 ἀπεκαλύφθησαν τὰ «ἐρείπια συγκροτήματος οἰκιῶν, τῶν ὁποίων διεκρίθησαν ἐπάλληλοι οἰκοδομικαὶ περίοδοι, χρονολογούμεναι ἀπὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. μέχρι τῶν πρωίμων βυζαντινῶν χρόνων»².

Πλὴν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν θραυσμάτων γλυπτῶν, τὰ ὅποια εἰς μέγαν ἀριθμὸν εἶχον χρησιμοποιηθῇ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν, ὑπῆρχον καὶ τινες ἐπιγραφαί, δημοσιευόμεναι τὸ πρῶτον ἐνταῦθα. Ἡ ἐγγύτης τοῦ οἰκοπέδου πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς Ἀγορᾶς, καθὼς καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπιγραφῶν, μᾶς ἐπιτρέπουν ἐν τινι μέτρῳ νὰ διίδωμεν, ἔστω καὶ γενικῶς, τὴν προέλευσιν αὐτῶν.

1. Βάσις ἀναθήματος ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου (Μουσειακὴ Συλλογὴ Γ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, ἀρ. Μ. 1212), ἀκεραία πλὴν ἐλαφρῶν ἀποκρούσεων κατὰ τὰς ἀκμὰς καὶ τὴν ἐπιφάνειαν, σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου, ὕψους 0.115 μ., πλάτους 0.32 μ. καὶ πάχους 0.225 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας φέρει ὑποδοχὴν σχήματος περιπίπτου πέλματος (πίν. 86α) διὰ τὴν ἐνθεσιν τῆς πλίνθου τοῦ ἀναθήματος, πιθανὸν ἀγαλματίου. Ἐπὶ τῆς μιᾶς μακρᾶς πλαγίας ὄψεως καὶ διὰ γραμμάτων ὕψους 0.011 μ. (οἱ δύο πρῶτοι στίχοι) καὶ 0.008 μ. (οἱ λοιποὶ) εἶναι κεχαραγμένη ἡ ἐπιγραφή (πίν. 86β):

324/3 π.Χ. Πωληταὶ ἐπὶ Ἡγησίου
ἄρχοντος ἀνέθεσαν
Ἐργῖνος Θεοκτίτου
Κυδαθηναίεὺς
Ἀντιγένης Ἀριστομάχου
Εὐπεταιῶν

Ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται λόγῳ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ἄρχοντος Ἡγησίου εἰς τὸ ἔτος 324/3 π.Χ. Πρόκειται περὶ ἀναθήματος πωλητῶν³, δύο ἐκ τῶν δέκα, οἵτινες κατεῖ-

1. Τὴν δ. Ὀλγαν Ἀλεξάνδρῃ, Ἐφορον Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης θερμῶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως.

2. ΑΔ 22, 1967, Β1 Χρονικά, σ. 39, σχ. 3, 4, 5, πίν. 66β.

3. Περὶ πωλητῶν: W. LARFELD, Griechische Epigraphik³, München 1914, σ. 464 κέ., § 278· G. BUSOLT -

H. SWOBODA, Griechische Staatskunde, II, München 1926, σ. 1141 - 1143· TH. LENSCHAU ἐν RE XXI 2 (1952), λ. *Poletai*· F. PRINGSHEIM, Gesammelte Abhandlungen, τ. 2, 1962, σ. 305· M. GUARDUCCI, Epigrafia Greca, II, Roma 1969, σ. 202 - 211, ἐνθα καὶ νεώτερα βιβλιογραφία.

χον τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐν Ἀθήναις. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν, εἶναι ἡ πρώτη φορά καθ' ἣν ἔρχεται εἰς φῶς ἀνάθημα πωλητῶν. Τὸ γεγονός ὅτι δύο μόνον ἐκ τῶν πωλητῶν ἀναφέρονται ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ξενίζει, καθόσον ἡ ἀνάθεσις ἦτο πρᾶξις ἰδιωτικῇ καὶ ἀφεώρα μόνον εἰς τοὺς προτεθέντας καὶ πραγματοποιήσαντας αὐτήν, οὐχὶ δὲ πρᾶξις συλλογικῇ τοῦ συνόλου τῶν πωλητῶν. Οὕτω, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν δημοτικῶν τῶν ἀναθετῶν, πρόκειται περὶ τῶν κληρωθέντων ἐκ τῆς Πανδιονίδος (Κυδαθηναίου) καὶ τῆς Κεκροπίδος (Ξυπεταιῶν), ἀμφότεραι τῆς τριττύος τῶν περὶ τὸ ἄστυ.

Ὁ Ἐργῖνος Θεοκτίτου Κυδαθηναίου οὐδαμῶθεν τυγχάνει γνωστός. Τὸ ὄνομα Ἐργῖνος εἶναι γνωστὸν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' οὐχὶ ἐκ τῶν συνήθων (IG II² 6876, Pros. Att. 5049). Τὸ ὄνομα Θεόκτιτος ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν ἐνταῦθα, δύναται δὲ νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὰ (Θ)εό-κ(τ)ητος, ὅπερ ἀπαντᾶται ἐν ἐπιγραφῇ τῆς ἐν Κέφ' Ἰουλίδος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (IG XII 5, ἀρ. 609, στ. 121)¹, καὶ Θεο-κτίδας ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Θηβῶν (IG VII 2566)², ὡς καὶ Θεό-κτας Ἡραιεύς (IG IV 925, στ. 27)³ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος.

Ὁ Ἀντιγένης Ἀριστομάχου Ξυπεταιῶν ἦτο γνωστός ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως, πλὴν ὅτι τούτου νῦν τὸ πρῶτον μακθάνομεν τὸ πατρωνυμικόν. Ἐν τῷ κατὰ Λεωκράτους λόγῳ τοῦ ρήτορος Λυκούργου (22) ἀναφέρεται ὡς εἷς ἐκ τῶν φίλων τοῦ Λεωκράτους, τὸν ὁποῖον οὗτος ἐκάλεσε μετὰ τοῦ «κῆδεστοῦ» Ἀμύντου εἰς Μέγαρα, προκειμένου νὰ παρακαλέσῃ αὐτοὺς ὅπως ἐκποιήσουν τὴν ἐν Ἀθήναις περιουσίαν του. Τὸ γεγονός τοῦτο συνέβη κατὰ τὴν διαμονὴν τοῦ Λεωκράτους ἐν Μεγάροις, ἔνθα ὤκει... πλείω ἢ πέντε ἔτη μετὰ τὴν ἐκ Ρόδου ἐπάνοδόν του, δηλαδὴ μετὰ τῶν ἐτῶν 337 καὶ 332 π.Χ. Ἔτη τινὰ βραδύτερον, τὸ 324 π.Χ., ὁ Ἀντιγένης ἐκκληρώθη πωλητῆς ἐκ τῆς Κεκροπίδος φυλῆς.

Ἡ προέλευσις τῆς ἐπιγραφῆς ἐκ τῆς Ἀγορᾶς εἶναι μᾶλλον ἀπαραγνώριστος. Ὑποθετικῶς θὰ ἠδύνατο νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὸ «πωλητήριον»⁴, ἔδραν τῶν πωλητῶν, ὅπερ ὑποτίθεται ὅτι ἔκειτο «ἐγγὺς τῆς Ἀγορᾶς»⁵.

2. Μικρὸν ἀναθηματικὸν βάθρον ἐξ ὑμηττίου μαρμάρου (Μουσειακὴ Συλλογὴ Γ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, Μ. 743), ἀκέραιον πλὴν ἀποκρούσεων κατὰ τὰ κυμάτια ἄνω καὶ κάτω, ἰσχυρῶς δὲ ἀποκεκρουμένον κατὰ τὸ ὀπίσθιον τμήμα τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ἐλαφρῶς διαφέρουν τὰ κυμάτια τῶν δύο στενῶν πλευρῶν, διότι τῆς μιᾶς πλευρᾶς — ἐνθα ἡ ἐπιγραφὴ — ταῦτα ἔχουν λαξευθῇ εὐθέα. Τὸ βάθρον ἔχει σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου, τῶν πλευρῶν ἀποληγουσῶν πασσῶν εἰς κυμάτια καὶ ταινίας, πλάτους 0.16 μ., μήκους 0.32 μ. καὶ ὕψους 0.14 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας φέρει μικρὸν τῶρον, διαμ. 0.06 μ. (πίν. 86γ). Ἐπὶ τῆς μιᾶς στενῆς πλαγίας ὀψεως καὶ διὰ γραμ-

1. FR. BECHTEL, Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit, Halle 1917, σ. 203.

2. FR. BECHTEL, ἔ.ἀ.

3. FR. BECHTEL, ἔ.ἀ.

4. ΑΡΙΟΚΡΑΤΙΩΝ, εἰς λέξιν ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ Ὀνομ. III 78, 126· βλ. καὶ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Βίοι, Ἀλκιβιάδης, 5.

5. W. JUDEICH, Topographie von Athen², München 1931, σ. 357.

μάτων ὕψους 0.006 μ. ὑπάρχει δεκάστιχος ἐπιγραφή, καλύπτουσα τὴν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν καὶ τὴν λοξὴν τοῦ κάτω κυματίου (πίν. 87α):

Μέσα 1ου μ.Χ. αἰ. Ἀ]πολλώνιος Μεννέ
 ου] Ἀζηγιεὺς λαμπ[ά-
 δα νικήσας Ἑρμεῖ ἐ[πὶ
 Ἀσκληπιοδώρου ἄρ-
 5 χοντος παιδοτρι-
 βοῦντος Μενίσκου
 Κολωνῆθεν ὑποπαι-
 δοτριβούντων Διο-
 σκου[ρίδ]ου Κολω[νῆ]-
 10 θεν [Ἡρακλεί]του Ἀθμο[νέως]

Στίχοι 1 - 2. Ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐφήβου ἐλλείπει τὸ ἀρχικὸν γράμμα. Ἐκ τοῦ πατρωνυμικοῦ ἐλλείπει μόνον ἡ κατάληξις, ὃ δὲ ὑπάρχων χῶρος ἐπαρκεῖ διὰ δύο γράμματα. Ὅθεν συμπληροῦται ἀσφαλῶς Μεννέ[ου], ὄνομα ὅπερ δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς Ἀθήνας¹. Ὁ Ἀπολλώνιος Μεννέου Ἀζηγιεὺς δὲν τυγχάνει γνωστὸς ἄλλοθεν.

Στίχοι 3 - 4. Ἡ συμπλήρωσις τῆς λέξεως λαμπὰς δύναται νὰ γίνῃ εἴτε κατ' αἰτιατικὴν λαμπ[ά/δα], ὅπερ συνηθέστερον, εἴτε κατὰ δοτικὴν λαμπ[ά/δι], κατὰ τὴν τυπικὴν ἔκφρασιν εἰς τὰς ὁμοίας ἐπιγραφάς². Ἀσφαλὴς ὡσαύτως ἡ συμπλήρωσις τῆς προθέσεως ἐ[πὶ] εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου 4.

Στίχοι 4 - 5. Ἀρχων Ἀσκληπιόδωρος τὸ πρῶτον μαρτυρεῖται ἐνταῦθα.

Στίχοι 6 - 10. Ὁ παιδοτρίβης Μενίσκος Κολωνῆθεν εἶναι γνωστὸς παλαιόθεν, τόνον ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως (Πλούταρχος, Ἡθικά, Συμποσιακῶν προβλημάτων βιβλ. Θ', πρόβλ. ΙΕ', 1: ἀπεδείχθη κριτῆς μετὰ Μενίσκου παιδοτρίβου Λαμπρίας ὁ ἀδελφός), ὅσον καὶ ἐξ ἐπιγραφῆς³. Οἱ ἀναφερόμενοι ὑποπαιδοτρίβαι εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστοί⁴, οὕτω δὲ ἡ συμπλήρωσις τοῦ δευτέρου [Ἡρακλεί]του Ἀθμο[νέως] εἶναι ἀσφαλής.

Ἡ ἐπιγραφή ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀναθηματικῶν ἐπὶ νίκη εἰς λαμπαδηδρομίαν⁵. Εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν⁶ ὅτι ἕκαστον μέλος τῶν μετεχόντων εἰς τὴν λαμπαδηδρομίαν «ἠδύνατο νὰ διαγωνίσῃ ἢ ἄλλως πως νὰ ἐορτάσῃ τὴν νίκην

1. J. SUNDWALL, Nachträge zur Prosopographia Attica, Helsingfors 1910, σ. 127.

2. Εἰς τὰς ἐπιγραφάς IG II² 2980, 2989, 2995, 2997, 2998, 2999, 3004, 3005, 3006 ἔχομεν αἰτιατικὴν «λαμπάδα», εἴτε ἐνάρθρως «τὴν λαμπάδα», εἰς δύο δὲ μόνον ἐπιγραφάς (IG II² 2974, 3019) ὑπάρχει ἡ δοτικὴ «λαμπάδι».

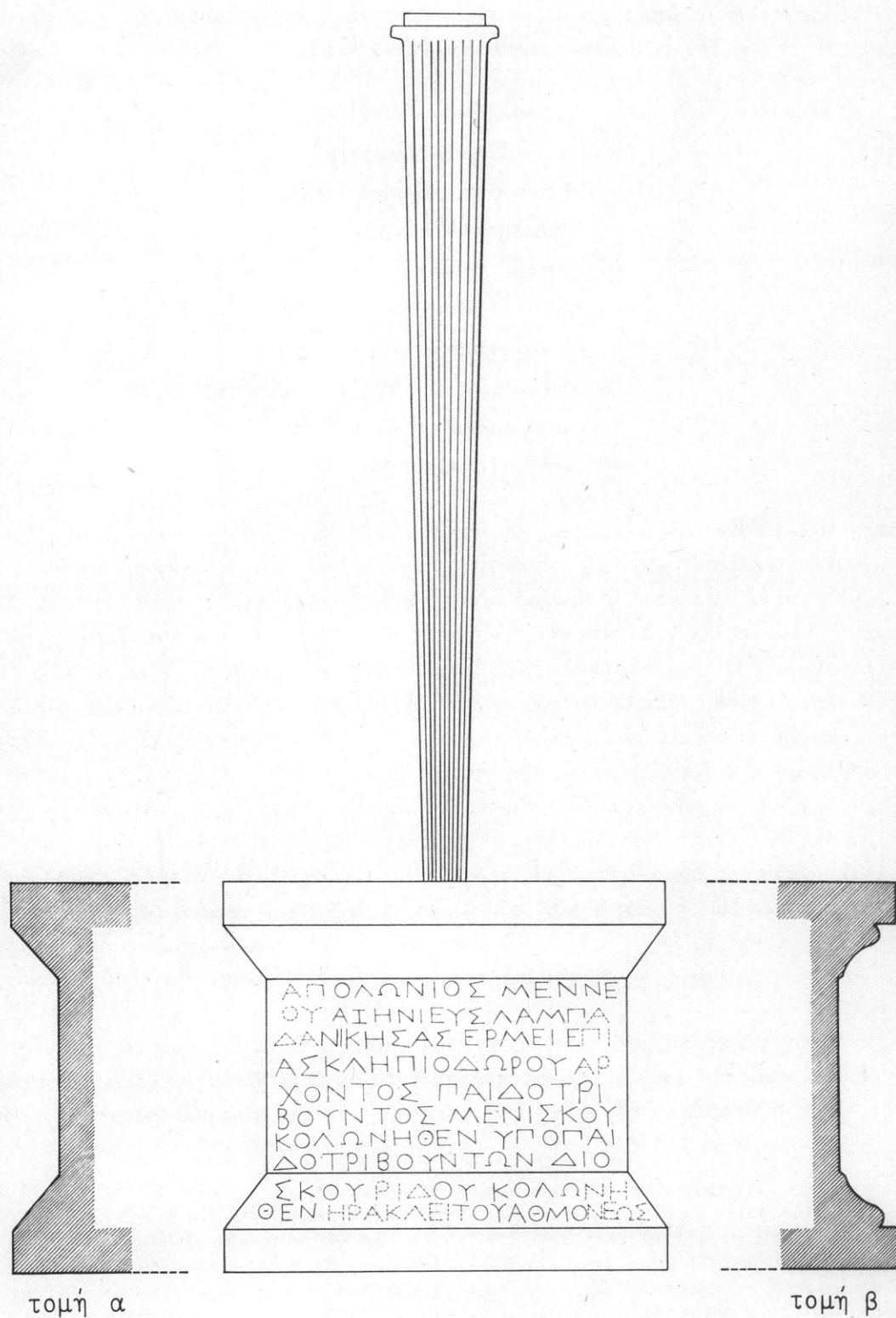
3. IG II² 3730· J. KIRCHNER, Prosopographia Attica,

ἀρ. 10049.

4. IG II² 2995· J. SUNDWALL, ἔ.δ. σ. 64, 89.

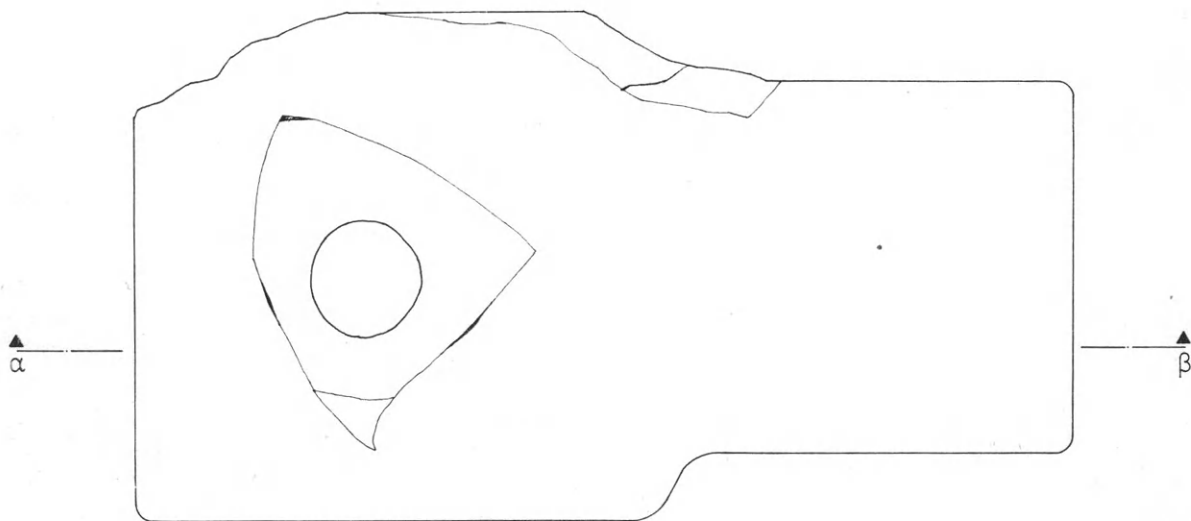
5. Περὶ λαμπαδηδρομιῶν: D. MARTIN ἐν DA, λ. *Lampadedromia*· RE XII 1 (1924) 569 κέ· νεωτέρα βιβλιογραφία παρὰ J. POUILLOUX, RA 1948 (Mélanges Ch. Picard), σ. 849, σημ. 1.

6. IG II² 2980, 2997, 2998, 3006, 3164.

Εἰκ. 1. Ἀναπαράστασις τοῦ βάθρου μετὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ λαμπάδα. Αἱ τομαὶ δεῖκνύονται ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς εἰκ. 2.

καὶ ἀκριβέστερον τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὴν νίκην δι' ἑνὸς ἀναθήματος». Τοιοῦτον ἀτομικὸν ἀνάθημα εἶναι καὶ τὸ παρὸν τοῦ Ἀπολλωνίου Μεννέου Ἀζηνιέως, ὅστις θὰ εἶχε συμμετάσχει εἰς τὴν λαμπαδηδρομίαν ὡς μέλος τῆς ομάδος τῆς Ἱπποθωντίδος φυλῆς (Ἀζηνιεύς)¹. Μετὰ τὴν νίκην τῆς ομάδος ἀνέθηκεν «Ἑρμεῖ» τὸ παρὸν βᾶθρον². Ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἦτο ἐμπεπηγμένη ἐντὸς τοῦ τόρμου ἡ νικηφόρος λαμπάς. Ἀνάθεσιν

Εἰκ. 2. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ βᾶθρου μετὰ τοῦ τόρμου τῆς λαμπάδος.

λαμπάδος γνωρίζομεν καὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ Παλατινῇ Ἀνθολογίᾳ (VI 100) ἐπιγράμματος τοῦ Κριναγόρου, ποιητοῦ γράφοντος περὶ τὸν αἰῶνα ἐνωρίτερον (70 - 11 π.Χ. περίπου):

*Λαμπάδα, τὴν κούροις ἱερὴν ἔριν, ὠκὺς ἐνέγκας,
οἷα Προμηθείης μνημα πυρικολοπίης,
νίκης κλεινὸν ἄεθλον < ἔτ' > ἐκ χειρὸς ἔμπυρον Ἑρμῇ
θ ἦ κ' ἐν ὁμωνυμίᾳ παῖς πατρὸς Ἀντιφάνης.*

Φαίνεται ὅτι πρὸς στερέωσιν τῆς λαμπάδος ἐχρησίμευεν ὁ τόρμος καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον

1. Ἄν καὶ δὲν ἀποκλείεται ἀτομικὴ νίκη. Ὁ J. TRÉHEUX ἔδειξε, διὰ τὴν Δῆλον τοῦλάχιστον, ὅτι ὁμαδικὴ καὶ ἀτομικὴ λαμπαδηδρομία συνυπάρχουν (BCH 76, 1952, σ. 587 κέ.).

2. Ἡ ἀνάθεσις τῆς λαμπάδος Ἑρμεῖ εἶναι εὐνόητος, δεδομένου ὅτι ὁ Ἑρμῆς ἦτο ὁ προστάτης τῶν γυμνασίων καὶ τῶν παλαιστῶν, εἰς αὐτὸν δὲ συνήθως ἀναθέτουν παῖδες καὶ ἔφηβοι. Δὲν εἶναι συνεπῶς ἀπαραίτητον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ λαμπαδηδρομία ἐτελέσθη κατὰ τινὰ Ἑρμαῖα, ἐορτὴν ἀγωνιστικὴν κατ' ἐξοχὴν, τῶν παιδῶν καὶ τῶν μελλεφύβων (L. DEUBNER, Attische Feste, Berlin 1932/Hildesheim 1969, σ. 217· RE VIII 1 (1912),

708 - 709). Ὅπωςδὴποτε αἱ λαμπαδηδρομίαι ἐν Ἀθῇναις, προκηρυσσόμεναι ἄπασαι ὑπὸ τοῦ βασιλέως (APIΣΤΟΤ. Ἀθην. Πολ. 57. 1· ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ Ὀνομ. 8. 90) δὲν εἶχον ἰδιαιτέραν τινὰ σύνδεσιν πρὸς μίαν ἀθηναϊκὴν ἐορτὴν. Μαρτυροῦνται κατὰ τὰ Παναθήναια, Ἡφαιστεία, Θήσεια, Προμήθεια, Πάνεια, Ἀνθεστήρια καί, ὡς ἔδειξεν ἡ IG II² 2980, κατὰ τὰ Ἑρμαῖα. Ἑρμαῖα μετὰ διεξαγωγῆς λαμπαδηδρομίας ἐτελοῦντο καὶ ἐν Δῆλῳ (BCH 15, 1891, σ. 257, 263). Γενικῶς βλ. Siska, De Mercurio ceterisque deis ad artem gymnicae pertinentibus, Diss., Halle 1933.

βάθρον (είκ. 1, 2) καὶ εἰς τὰς βάσεις τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου (EM 2676, 2840, 8616, 8723, 10734), ὅσαι σῶζουν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν¹.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς, αὕτη μόνον ἐν γενικαῖς γραμμαῖς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ. Ὡς εἶναι γνωστὸν οἱ παιδοτρίβαι ἀπὸ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. ἐξελέγοντο ἐπανειλημμένως², τοιαύτη δὲ εἶναι καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ Μενίσκου Κολωνῆθεν. Ὁ J. Kirchner (Pros. Att. 10049) εἶχε τοποθετήσῃ αὐτὸν εἰς τὰ τέλη τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ., χρονολογία ἣτις εἶναι χαμηλὴ, ἀλλὰ θὰ ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ τρόπον τινὰ ὡς *terminus ante quem*. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ υἱός, προφανῶς, τούτου Φίλητος Μενίσκου Κολωνῆθεν ἀναφέρεται ὡς ἀυλητῆς εἰς ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ 96/7 μ.Χ. (IG II² 3112)³ καὶ εἰς κατάλογον (IG II² 1759). Ἀφ' ἐτέρου φαίνεται ὅτι ὁ Μενίσκος Φιλοκλέους Κολωνῆθεν, ρήτωρ ψηφίσματος (IG II² 1046) ἐπὶ Λυσάνδρου Ἀπολήξιδος ἄρχοντος, τῶν μέσων τοῦ 1ου π.Χ. αἰ., ἦτο πάππος πατρώθεν τοῦ παιδοτρίβου. Οὗτος, ὡς δεικνύεται νῦν ἐκ τῆς διορθώσεως εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς IG II² 2995 (ἰδὲ κατωτέρω), κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἤδη ἐπὶ Καλλικρατίδου ἄρχοντος, ὅστις τίθεται νῦν μετὰ βεβαιότητος εἰς τὰ ἔτη 50/1-52/3 μ.Χ.⁴ Συνεπῶς θὰ ἡδυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὴν δρᾶσιν τοῦ Μενίσκου ὡς παιδοτρίβου καλύπτουσαν τὰ μέσα τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. καὶ ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήματος πρέπει νὰ τεθῇ ὁ ἄρχων Ἀσκληπιόδωρος. Ἐγγυτέρα χρονολόγησις εἶναι ἀνέφικτος πρὸς τὸ παρὸν ἐλλείψει σταθεροῦ τινος συσχετισμοῦ, οἷος περὶ τοῦ Καλλικρατίδου.

3. Κατάλογος πρυτάνεων Λεωντίδος φυλῆς (Μουσειακὴ Συλλογὴ Γ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, Μ. 741) ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν βάσεως, σφζομένου μήκους 0.52 μ., σφζομένου ὕψους 0.21 μ. καὶ σφζομένου πλάτους 0.37 μ. Καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς παρούσης μορφῆς τῆς βάσεως, τὰ ὀνόματα τῶν πρυτάνεων πρέπει νὰ ἦσαν διατεταγμένα εἰς τέσσαρας στήλας, τρεῖς μὲν ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας (πίν. 87β), μίαν δὲ κατὰ τὴν στενὴν δεξιὰν πλαγίαν πλευράν (πίν. 88α). Ἐκ τῶν στηλῶν τούτων σῶζεται τῆς μὲν ἀριστερᾶς (I) τὸ δεξιὸν μέρος, καθ' ὅλον δὲ τὸ πλάτος ἡ μεσαία

1. IG II² 2995, 2989, 2997, 2980, 1998 ἀντιστοίχως. Ἄπαντες οἱ τόρμοι εἶναι τῶν αὐτῶν περίπου διαστάσεων μὲ τὸν τῆς ἡμετέρας βάσεως. Εἷς τινὰς ἐξ αὐτῶν σῶζεται καὶ ἡ μολυβδοχόησις ἐντὸς τοῦ τόρμου (EM 8616, 10734), τὸ ὅτι εἰς αὐτοὺς δὲ ἐσπερευτο λαμπὰς φαίνεται καθαρῶς εἰς τὴν βάσιν EM 10734, ὅπου ἔχομεν δύο ἀναθηματικὰς ἐπιγραφὰς δι' ἰσαριθμούς νίκας τοῦ ἀναθέτου, εἰς τὰ Θήσεια καὶ τὰ Ἐπιτάφια, ὑπερθεὶς δ' ἐκάστης ἐπιγραφῆς ἀνὰ ἓνα τόρμον διὰ τὰς νικητῆριους λαμπάδας. Τέλος ἡ ἑναρθρος ἐκφορὰ «τὴν λαμπάδα» (IG II² 2998, 2999, 3004) οὐδὲν ἄλλο σημαίνει.

2. Βλ. λ. *Paidotribai* ἐν RE XVIII, 2 (1942), στ. 2389 - 2396.

3. Διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς βλ. JAMES NOTOPOULOS, *Studies in the Chronology of Athens under the Empire*, *Hesperia* 18, 1949, σ. 12.

4. Ὁ ἄρχων Καλλικρατίδης ἐτοποθετήθη ὑπὸ τοῦ J. Kirchner εἰς τὸ 38/7 π.Χ. εἴτε εἰς τὸ 34/3 π.Χ. (βλ. P. GRAINDOR, *Chronologie des archontes atheniens sous l'Empire*, *Mémoires Acad. Royale de Belgique*, Sér. 2me, τ. VIII, 1922, σ. 66, σημ. 2). Πρῶτος ὁ P. GRAINDOR (ἐ.ά. ἀρ. 54, σ. 83 - 84) ἐτοποθέτησε τὸν Καλλικρατίδην εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γραμμάτων τῆς IG II² 2995, ὁ δὲ J. NOTOPOULOS (ἐ.ά. σ. 25) ἔδειξεν ὅτι οὗτος πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον μετὰ τοῦ Μητροδώρου, ἥτοι εἰς τὰ ἔτη 50/1 - 52/3 μ.Χ., λόγῳ τῆς παρουσίας τοῦ αὐτοῦ ἡγεμόνος καὶ ὀπλομάχου ἐν IG II² 1974 καὶ 1972. Ἐπιβεβαίωσιν τῆς τοποθετήσεως αὐτῆς τοῦ Καλλικρατίδου ἀποτελεῖ νῦν καὶ ὁ συγχρονισμός του μετὰ τοῦ παιδοτρίβου Μενίσκου (IG II² 2995).

(II) καὶ ἡ δεξιὰ (III). Ἡ βάσις εἶναι ἀποτετμημένη ἄνω, οὕτως ὥστε ἀπωλέσθη ὀλικῶς μὲν ἀνὰ εἷς στίχος τῶν στηλῶν I καὶ III, μερικῶς δὲ ὁ ἄνω στίχος τῆς στήλης II. Λίαν ἐσβεσμένα τέλος εἶναι τὰ γράμματα τῶν τελευταίων στίχων εἰς τὴν ἀπόληξιν τῆς βάσεως κάτω.

Ἀφ' ἐτέρου ἐπὶ τῆς δεξιᾶς στενῆς πλευρᾶς, μὴ σωζομένης ὡσαύτως καθ' ὅλον τὸ πλάτος, ἐμφανῆ εἶναι τὰ ἔχνη πυρός, ἅτινα ἡλλοίωσαν τὴν ἐπιφάνειαν. Ὅθεν τὰ γράμματα εἶναι ἐνταῦθα περισσότερο ἐσβεσμένα καὶ ἐνιαχοῦ δυσανάγνωστα. Ἡ διάταξις τῶν γραμμάτων εἶναι γενικῶς στοιχηδόν, ἀλλ' οὐχὶ μὲ ἀπόλυτον αὐστηρότητα. Ἐχουν χαραχθῆ σαφῶς, εἶναι δὲ εὐανάγνωστα πλὴν τῶν μερῶν ἐνθα ἔχουν ἐπέλθει καταστροφαι ἐπὶ τῆς βάσεως. Ὑψος γραμμάτων 0.01 μ. Ἡ βάσις ἐχρησιμοποιήθη τὸ δεύτερον πιθανῶς ὡς λεκάνη, ὁπότε ἐκοιλάνθη ἐσωτερικῶς, ἡνοίχθη δὲ ὁπῇ εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν, ἥτις νῦν εἶναι λεία.

Τὰ μνημονευόμενα δημοτικὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ καὶ ἡ ὅλη διάταξις τοῦ καταλόγου καθιστοῦν προφανές ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἓνα κατάλογον πρυτάνεων τῆς Λεωντίδος φυλῆς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν καταλόγων, πρόκειται καὶ εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν περὶ καταλόγου ἐπὶ βάσεως, ἥτις θὰ ἔφερε καὶ τιμητικὴν ἐπιγραφὴν τῶν πρυτάνεων τῆς Λεωντίδος φυλῆς, εἴτε νικησάντων δόξαν τῷ δήμῳ (ὡς ἐν IG II² 1742), εἴτε στεφανωθέντων ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ τῆς βουλῆς (ὡς ἐν IG II²

Στήλη I

- 1 [Φρεάρριοι]
 [—————] ΔΙΚΟ
 [—————] ΗΜΟ
 [—————] ΣΟΚΛΕΟΣ
 5 [—————] ΕΛΟΣ
 [—————]
 [—————] Σ
 [—————] ΘΕΟ
 [—————] ΣΙΔΟΣ
 10 [———— ΕΥ] ΡΙΠΙΔΟ
 [Σουνιῆς]
 [—————Α] ΜΕΙΝΟΝΙΚΟ
 [—————] ΣΤΡΑΤΟ
 [———— ΕΠ] ΙΓΕΝΟΣ
 15 [—————] ΟΣ Παταίκο
 [—————]
 [—————] ΡΟ — ΗΟ
 [—————] ΡΑ — ΩΝΟΣ

Στήλη II

- Σκα[μβωνίδαί]
 20 Λεωκράτης Ἴπποκράτῳ
 Ὑπεράνθης Ἀταφρίωνος
 Δωσίθεος Ἀντιγένοῦ
 Λευκονοῆς
 Θέωρος Μνησιστράτῳ
 25 Καλλικράτης Παμφίλῳ
 Ἀριστομήδης Μέτωνος
 Κήττιοι
 Φιλοκράτης Ἀμφιτελίδῳ
 Μελανκόμας Ἱερο[κλ]έο[ς]
 30 Εὔβολος Ἀνσίου
 Ποτάμιοι Καθυπ
 Δημοκλῆς Ἀντι[κλ]έο[ς]
 Φιλόξενος Ἀντιστράτῳ
 Ποτάμιοι Ὑπένερθ
 35 Θέλιος Ἴπποκλέο[ς]
 Αἰθαλίδοι
 Ἐπικράτης Εὐκλέο[ς]

Στήλη III

[—————]
 Ξενοπείθης Ξενοκλέος
 40 Χαρίσανδρος Ἐξηκέστω

Ἀπόξεσις

E[ΠΙ ΧΑΡ]ΙΚΛΕΙΔΟ

Στήλη IV

[—————]
 [—————]
 [—————]
 45 [—————]

Πήληκες

A Λ I Σ — — — — O Σ — —

Χάριθος Ἀμφίω[νος

Ὑβάδαι

50 Χαρικλέης Σωσιῶ

Πολυκράτης Λυσαν[

Ἐξ Οἴω

Φανόστρατος Στρατιῶ

Κολωνῆς

55 Πρωτόμαχος Πυθο[

[—————] O Σ Ἀρξίλλω

1748)¹. Τὰ ὀνόματα τῶν δῆμων καὶ τῶν πρυτάνεων ὑπ' αὐτοὺς εἶναι διατεταγμένα κατὰ τὸν συνήθη τρόπον καὶ μὲ τὰς συνήθεις ἀναλογίας, ὥς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους καταλόγους πρυτάνεων τῆς Λεωντίδος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.²

Στίχοι 1 - 9. Δεδομένου ὅτι οἱ μόνοι δῆμοι, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ τεθοῦν εἰς τὸν στίχον 7, ἔνθα σφάζεται Σ τελικὸν εἶναι οἱ [Σουνιῆ]ς καὶ οἱ [Ἐκαλειῆ]ς, ἀντιπροσωπεύμενοι ὅμως διὰ τεσσάρων καὶ ἐνὸς βουλευτῶν ἀντιστοίχως, πρέπει ἔνεκα τῶν ἐπομένων ὀνομάτων νὰ θεωρήσωμεν καὶ τοῦτο ὡς τελικὸν πατρωνυμικοῦ, νὰ ἀποδώσωμεν δὲ τὰ ὀνόματα τῶν στίχων 2 - 10 εἰς τὸν δῆμον τῶν Φρεαρρίων.

Στίχοι 11 - 15. Ὁ στίχος 11 ἐλλείπει, ὑποτίθεται δὲ ὅτι ὑπάρχει ἐκ τοῦ διαστίχου μεταξὺ τῶν στίχων 10 καὶ 11. Τὰ ἀκολουθοῦντα τέσσαρα ὀνόματα μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν [Σουνιῆς], διότι μόνον οἱ Σουνιῆς ἐξ ὅλων τῶν δῆμων τῆς Λεωντίδος ἀντεπροσωπεύοντο διὰ τεσσάρων βουλευτῶν. Εἰς τοῦτο ἐπικουρεῖ καὶ τὸ σπάνιον ὄνομα

1. Βλ. καὶ ἐν W. LARFELD, Handbuch der griechischen Epigraphik, II (Die attischen Inschriften), Leipzig 1902, σ. 912.

2. Πλήρη ἔχομεν τὴν σειρὰν τῶν δῆμων ἐν IG II² 1742 (ἐχρονολογήθη ἀκριβῶς ὑπὸ B.D. MERITT, Hesperia 16, 1947, σ. 151, εἰς τὸ 370/369 π.Χ.), ἔνθα ἔχομεν 20 δῆμους, καὶ ἐν SEG XIX, 149 (βλ. Hesperia 30, 1961, σ. 30 - 57), ἔνθα ὅμως πρόκειται περὶ καταλόγου βουλευτῶν καὶ οἱ δῆμοι τῆς Λεωντίδος ἔχουν περιορισθῇ εἰς 16 λόγῳ συνενώσεως τῶν Ποταμίων, οἵτινες ἀναφέρονται κεχωρισμένως εἰς τοὺς λοιποὺς καταλόγους καὶ τὸν παρόντα. Οὕτω, εἰς πλήρη κατάλογος πρυτάνεων τῆς Λεων-

τίδος καλύπτει 70 στίχους (50 βουλευταὶ καὶ 20 δῆμοι) καὶ δεδομένης τῆς διατάξεως εἰς τέσσαρας στήλας ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν ἀρχὴν ὅτι οὐδέποτε ὄνομα δῆμου ὑπάρχει εἰς τὸ τέλος στήλης καὶ τὴν ὡσαύτως ἐμπειρικὴν ἀρχὴν καθ' ἣν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σειρὰν προτεραιότητος τῶν δῆμων, οἱ δῆμοι μὲ πολλοὺς βουλευτάς κατέχουν τὰς πρώτας καὶ οἱ μὲ μικρὰν ἀντιπροσωπεύουσιν τὰς τελευταίας στήλας (βλ. σχετικῶς St. Dow, Prytaneis. A Study of the Inscriptions Honoring the Athenian Councillors, Hesperia Suppl. I, 1937, σ. 28 - 29), δυνάμεθα νὰ ἀποκαταστήσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἡμετέρας βάσεως.

Ἀμεινόνικος, ὅπερ ἀπαντᾷ ὡς πατρωνυμικὸν ἐνταῦθα, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἀνήκει εἰς Σουινέα (IG II² 7415, Pros. Att. 705).

Στίχ. 16 - 18. Ὁ στίχος 16 ἐλλείπει· ἐκ τῶν δύο ὀνομάτων ὅμως τῶν ἐπομένων στίχων πρέπει νὰ ἀποκαταστήσωμεν αὐτὸν ἐκλέγοντες μεταξὺ Εὐρυρίδων καὶ Δειραδιωτῶν. Τὸ τελευταῖον φαίνεται πιθανώτερον διότι καὶ εἰς ἄλλους καταλόγους τῆς Λεωντίδος οἱ Δειραδιῶται εἶποντο εἰς τοὺς Σουινεῖς¹.

Στίχ. 19. Τοῦ στίχου τούτου σφύζονται ἔχνη τοῦ κάτω μέρους τῶν τριῶν πρώτων γραμμάτων: ΣΚΑ. Ὅθεν συμπληροῦται Σκαμβωνίδα, εἰς ὃ ἐπικουρεῖ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπομένων βουλευτῶν.

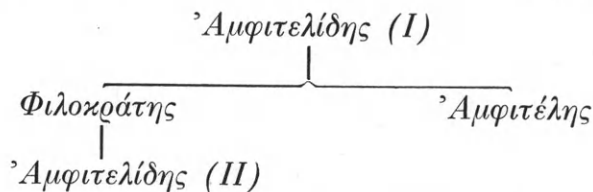
Στίχ. 23. Οἱ τύποι Λευκονοῆς καὶ Λευκονοιῆς ὑπάρχουν ἀρχῇθεν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς παρ' ἀλλήλους (πρβ. IG I² 325).

Στίχ. 24. Ὁ Θέωρος Μνησιστράτου Λευκονοεύς (Pros. Att. 7228) ἦτο γνωστὸς ἐξ ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς (IG II² 6736), χρονολογουμένης μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Στίχ. 25. Ὁ Καλλικράτης Παμφίλου Λευκονοεύς εἶναι ἀδελφὸς τοῦ Ἐπικράτους Παμφίλου Λευκονοέως (IG II² 4414). Περὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ Παμφίλου Λευκονοέως ἰδὲ κατωτέρω.

Στίχ. 26. Ὁ Ἀριστομήδης Μέτωνος Λευκονοεύς δύναται νὰ θεωρηθῇ μετὰ πιθανότητος² υἱὸς τοῦ ἀρίστου ἀστρονόμου καὶ γεωμέτρου³ Μέτωνος (Pros. Att. 10093) τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ.

Στίχ. 28. Ὁ Φιλοκράτης Ἀμφιτελίδου Κήττιος εἶναι πιθανὸν ἀδελφὸς τοῦ Ἀμφιτέλους Ἀμφιτελίδου Κηττίου (Pros. Att. 792), ὅστις ἀπαντᾶται εἰς κατάλογον πρυτάνεων τῆς Λεωντίδος φυλῆς πρὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (IG II² 1742). Τούτου υἱὸς εἶναι ὁ Ἀμφιτελίδης Φιλοκράτους Κήττιος, γνωστὸς ἐκ καταλόγου ἐφήβων τῆς Λεωντίδος (περ. 324/3 π.Χ.) ἐκ τοῦ Ἀμφιαρείου. Οὕτως ἔχομεν τὸ στέμμα⁴:

Στίχ. 30. Ὁ Εὐβουλος Λυσίου Κήττιος εἶναι ἐπίσης πιθανὸν ἀδελφὸς τοῦ Στρατοκλέους Λυσίου Κηττίου (Pros. Att. 12940), ὅστις ἀπαντᾶται εἰς κατάλογον πρυτάνεων τῆς Λεωντίδος φυλῆς τῶν ἐτῶν 360 - 350 π.Χ. (IG II² 2382).

Στίχ. 33. Ἀδηλον ἂν ὁ Φιλόξενος Λυσιστράτου Ποτάμιος ἔχει συγγενικὴν τινα σχέσιν μετὰ τοῦ Ἀντικλέους Φιλοξένου Ποταμίου (Pros. Att. 1073), οὕτινος τὸ ὄνομα γνωρίζομεν ἐξ ἐπιγραφῆς τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (IG II² 1952).

Στίχ. 37. Ὁ Ἐπικράτης Εὐκλέους Αἰθαλίδης εἶναι ἀδελφὸς ἴσως τοῦ Εὐκλείδου

1. Βλ. IG II² 1742, 1752· SEG XIX, 149.

2. Διότι αἱ ταυτίσεις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὀνόματος μόνον καὶ τοῦ δημοτικοῦ ἐλλοχεύουν κινδύνους, ὡς παρετηρήθη (βλ. Hesperia Suppl. VIII, 1949, σ. 227 καὶ

BSA 50, 1955, σ. 29).

3. ΦΙΛΟΧΟΡΟΣ ἀπόσπ. 99.

4. ΑΕ 1918, σ. 75.

Ευκλέους Αἰθαλίδου (Pros. Att. 5684), ὅστις ἀπαντᾶται εἰς κατάλογον πρυτάνεων τῆς Λεωντίδος τοῦ 370/369 π.Χ. (IG II² 1742). Τοῦ Ἐπικράτους ἔγγονος εἶναι πιθανὸν ὁ [Σί]μος Ἐπικράτου Αἰθαλίδης, ρήτωρ κατὰ τὸ 260/259 π.Χ.¹

Στίχ. 38. Τούτου σώζονται ὀλίγα λείψανα, δηλοῦντα ὅτι πρόκειται περὶ δημοτικοῦ, ὁκτὼ ἕως δέκα γραμμάτων. Τὰ δύο ἀκολουθοῦντα ὀνόματα θὰ μᾶς ὠδήγουν εἰς ἐκλογὴν μεταξὺ Εὐπυρίδων, Παιονιδῶν καὶ Δειραδιωτῶν, ἐὰν ᾗτο βέβαιον ὅτι δὲν ἠκολούθει ἄλλο ὄνομα εἰς τὴν μεταξὺ τῶν στίχων 40 καὶ 41 ἀπόξεσιν.

Στίχ. 41. Κάτωθι τῆς ἀποξέσεως διὰ μειζόνων ἢ τὰ λοιπὰ γραμμάτων, ὕψους 0.014 μ., ἀναγιγνώσκεται ἀσαφὲς Ε καὶ μετὰ διάστημα, ἀρκετὸν διὰ πέντε περίπου γράμματα, ἢ κατάληξις ὀνόματος -ικλείδο, κατὰ γενικὴν. Λόγῳ τοῦ ὕψους τῶν γραμμάτων πρέπει νὰ πρόκειται περὶ ὀνόματος γραμματέως ἢ ἄρχοντος. Συνεπικουροῦντος καὶ τοῦ ἀρχικοῦ Ε καὶ τῆς κατὰ γενικὴν ἐκφορᾶς συνεπληρώθη ἐ[πὶ Χαρ]ικλείδο.

Στίχ. 42 - 45. Ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς βάσεως στήλης IV οἱ στίχοι 42 ἕως 45 ἔχουν καταστραφῇ ἐκ τοῦ πυρός.

Στίχ. 48. Εἰς Ἀμφίων Δημομέλους Πήληξ (Pros. Att. 798), εἶναι γνωστὸς ἐκ καταλόγου τῆς Λεωντίδος φυλῆς τῶν μέσων τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.

Στίχ. 51. Εἰς Λυσανίας Λυσάνδρου Πήληξ (Pros. Att. 9319) ἀνευρίσκεται ὡς ἔφηβος ἐπὶ Μενεκλέους ἄρχοντος (283/2 π.Χ.) (IG II² 665) καὶ εἰς κατάλογον τῆς Λεωντίδος τῶν μέσων τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. (IG II² 2434).

Στίχ. 53. Ὁ Φανόστρατος Στρατίου ἐξ Οἴου, πρόσωπον γνωστὸν καὶ ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως (Δημοσθ., Πρὸς Μακάρτατον περὶ Ἀγνίου κλήρου, βλ. σχετικῶς Pros. Att. 14105 καὶ στέμμα ὑπὸ τὸν Βούσελον ἐξ Οἴου, Pros. Att. 2921), μαρτυρεῖται νῦν καὶ ἐπιγραφικῶς.

Στίχ. 51. Οἱ ὅροι «ἐκ Κολωνοῦ» (ἐκ τοῦ Κολωνοῦ τῆς Αἰγίδος), ὡς καὶ «Κολωνεύς» (-ῆς, -εῖς) καὶ «Κολωνῆθεν» (ἐκ τῆς Κολωνῆς τῆς Λεωντίδος) διεκρίθησαν σαφῶς ὑπὸ τοῦ D. M. Lewis².

Πειρώμενοι χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς παρατηροῦμεν ἐν ἀρχῇ ὅτι ἡ τοποθέτησις αὐτῆς εἰς τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. εἶναι ἀσφαλὲς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων³. Τὸ Ε ἔχει μικροτέραν ἐλαφρῶς τὴν μεσαίαν κεραίαν⁴, ὅπερ παρατηρεῖται τὸ πρῶτον ἀπὸ τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 4ου αἰ.⁵ Ἡ χρῆσις τοῦ Ο ἀντὶ τοῦ ΟΥ δεικνύει χρονολογίαν πρὸ τοῦ 353/2 π.Χ.⁶ Συνεπῶς μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὀρίων πρέπει νὰ τεθῇ ὁ κατάλογος. Ἡ γραφὴ τοῦ Υ διὰ καμπύλων πως τῶν ἄνω κεραιῶν δεικνύει μεζίονα ἐγγύτητα πρὸς τὸ δεύτερον ὄριον.

Ἐκεῖνο ὅμως ὅπερ ἐπὶ τοῦ προκειμένου θὰ μᾶς ὠδήγει εἰς ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν

1. St. Dow, *ἐ.ἀ. ἀρ.* 10 (=IG II² 678)· Pros. Att. 12670.

2. D.M. Lewis, *Notes on Attic Inscriptions* (II), BSA 50, 1955, σ. 12 - 17.

3. Πρβ. J. Kirchner, *Imagines Inscriptionum Atticarum*, Berlin 1948, 24 - 59.

4. Πρβ. J. Kirchner, *Imagines*, πίν. 52, 55.

5. Bl. W. Larfeld, *ἐ.ἀ. σ.* 460.

6. Ἄν καὶ βεβαίως ἡ τοιαύτη γραφὴ τοῦ ΟΥ διετηρήθη μεμονωμένως καὶ περαιτέρω, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς ρίζας τῶν κυρίων ὀνομάτων (πρβ. Εὐβόλος ἐν στίχ. 30), τὸ ἄρθρον καὶ τὰς πτωτικὰς καταλήξεις (ὡς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ). Bl. W. Larfeld, *ἐ.ἀ. σ.* 462.

εἶναι τὸ ἐν στίχῳ 41 ὄνομα, τὸ ὁποῖον, ὥς δεικνύει τὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων, δὲν εἶναι ὄνομα πρυτάνεως, ἀλλὰ τι κεχωρισμένον. Δυνατὸν νὰ εἶναι ὄνομα ἄρχοντος ἢ γραμματέως. Εἰς τὸν χῶρον ὑπὸ τὸν κατάλογον τῶν πρυτάνεων κατὰ τὸν 4ον αἰ. τίθενται τὰ ὀνόματα τοῦ γραμματέως καὶ τοῦ ἀντιγραφέως (IG II² 1740, 1747, 1751), τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς ἐπιγραφῆς. Ὅθεν ἄηθες θὰ ἦτο νὰ ἔχωμεν εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τῆς βάσεως τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος, ἐν τῇ ἀρχῇ τιμητικοῦ ψηφίσματος λόγου χάριν¹, τοιοῦτόν τι δὲ θὰ συνέβαινε τὸ πρῶτον ἐνταῦθα.

Ὑφίστανται ὅμως ἐνδείξεις, πείθουσαι ὅτι τοῦτο συμβαίνει. Τὸ ὄνομα τοῦ γραμματέως τίθεται κατ' ὀνομαστικὴν (ὁ δεῖνα ἐγραμμάτευεν), ἐνῶ ἐνταῦθα ἔχομεν γενικὴν πτώσιν ἀρμόζουσαν εἰς ἄρχοντα (ἐπὶ τοῦ δεῖνος ἄρχοντος). Ὑπάρχουν σχεδὸν ἀσφαλῆ ἴχνη ἐνὸς Ε, ἀβέβαια δὲ ἐνὸς Π καὶ Ι, ἅτινα μᾶς δίδουν τὴν πρόθεσιν ΕΠΙ. Τέλος δὲ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 4ου αἰ. καὶ δὴ κατὰ τὸ δεύτερον τέταρτον αὐτοῦ ἔχομεν ἐν Ἀθήναις δύο ἄρχοντας εἰς -ικλείδης, τὸ μὲν τὸν Φρασικλείδην (371/0), τὸ δὲ τὸν Χαρικλείδην (363/2).

Ἡ προτίμησις πρέπει νὰ στραφῇ πρὸς τὸν δεύτερον καὶ διότι, ὥς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἡ μορφή τῶν γραμμάτων πλησιάζει περισσότερον πρὸς τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος, καὶ διότι — ὅπερ σπουδαιότερον — ὁ χῶρος μεταξὺ τῆς προθέσεως ἐπὶ καὶ τῆς καταλήξεως -ικλείδῳ ἐπαρκεῖ διὰ τρία γράμματα, δυσκόλως δὲ διὰ τέσσαρα. Συνεπληρώσαμεν λοιπὸν ἐ[πὶ Χαρ]ικλείδῳ, χρονολογοῦντες συγχρόνως τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸ 363/2 π.Χ.

4. Ἀπότμημα ἀβεβαίας ἐπιγραφῆς (Μουσειακὴ Συλλογὴ Γ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, Μ. 742) (πίν. 88β). Σφζόμενον ὕψος 0.125 μ., πλάτος 0.065 μ., πάχος 0.035 μ. Ὑψος γραμμάτων 0.009 μ. Σφζονται ἐπτὰ στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς:

Ἀρχαὶ 4ου π.Χ. αἰ.

Ο
Ι Α Δ
Ο Ι Τ
Ι Ο Σ
Α Ν Τ
Ι Α Θ
Ο Α

Στοιχηδόν

5. Ἀνάγλυφος κυλινδρικός βωμίσκος ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου (Μουσειακὴ Συλλογὴ Γ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, Μ. 744). Ὑψος 0.41 μ., διάμ. ἄνω 0.125 μ., κάτω ± 0.30 μ. (πίν. 88γ). Ὁ βωμίσκος συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων, σφάζεται δὲ λίαν ἐλλιπής. Μικρὸν μέρος τῆς βάσεως διατηρεῖται. Ἐκ τοῦ κορμοῦ ἐλλείπει τὸ πλεῖστον κάτω καὶ περίπου τὰ 3/4 κατὰ τὴν περίμετρον αὐτοῦ ἄνω. Φέρει πολλαχοῦ ἀπο-

1. Περὶ τῶν τύπων τῶν καταλόγων πρυτάνεων ἰδὲ ἐν W. LARFELD, ἔ.δ. σ. 913 καὶ St. Dow, ἔ.δ. σ. 4.

κρούσεις. Κατὰ τὴν βάσιν φέρει πολλαπλοῦν κυμάτιον σωζόμενον εἰς μικρὸν μόνον τμήμα. Ὅμοίως πολλαπλοῦν κυμάτιον φέρει καὶ κατὰ τὴν κορυφὴν ἄνω περιμετρικῶς. Εἰς τὴν κυλινδρικήν ἐπιφάνειαν τοῦ κορμοῦ γιρλάνδαν ἐκ φύλλων δάφνης. Τέσσαρες κεφαλαὶ ταύρων ὑπάρχουν κατὰ τὰς κορυφὰς τῆς γιρλάνδας, συγκρατοῦσαι τρόπον τινὰ αὐτάς, κεκοσμημέναι διὰ ταινίας ἐκ ψήφων, ἥτις στερεοῦται περὶ τὰ κέρατα καὶ καταπίπτει ἐκατέρωθεν, ἀπολήγει δὲ εἰς ἄνθη κρίνου. Διὰ χαραγῶν δηλοῦνται αἱ τρίχες τοῦ μετώπου καὶ οἱ ῥόθωνες τοῦ ζώου. Ἀπὸ τῆς γιρλάνδας κρέμανται κάτω ταινίαι, εἰς τὰ διάκενα δ' αὐτῆς ὑπάρχουν τέσσαρα μετάλλια, φέροντα ἐναλλάξ πολυπέταλον ἄνθος ἀστεροειδὲς καὶ ἄνθος κρίνου. Ἀνωθεν ἑνὸς βουκράνου σῶζεται ἐπιγραφὴ διὰ γραμμάτων ὕψους 0.01 μ. :

1ος π.Χ. αἱ.

Ἀπολλ[.]

Σου[νιεύς]

ἡ συνέχεια δ' αὐτῆς εὐρίσκεται κάτωθεν τοῦ βουκράνου ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς:

κε Διονύς[ω.]

Ἀπολ[λ.]

ΕΞΟΥΣ[.]

Ἐκ τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ δύναται νὰ τεθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ 1ου π.Χ. ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1ου μ.Χ. αἱ.¹ Ὅπως δὲποτε ἡ μορφή τῶν βουκράνων εὐρίσκεται μέσα εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν παράδοσιν τῶν ἐν εἵδει ἀνεστραμμένων τριγώνων ὅστε-
ωδῶν βουκράνων, καθὼς καὶ αἱ δάφνιναι γιρλάνδαι². Οὕτω νομίζομεν ὅτι θὰ ἡδυνά-
μεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὸν βωμὸν ἐντὸς τοῦ 1ου π.Χ. αἱ., εἰμὴ μετὰ μείζονος προσ-
εγγίσεως περὶ τὰ μέσα αὐτοῦ.

Σύμμεικτα

6. IG II² 2995. Ἡ εὑρεσις τοῦ δημοσιευομένου ἀνωτέρω (ἀρ. 2) ἀναθηματικοῦ βάρθρου ἐπιτρέπει τὴν διόρθωσιν τῆς ἐπιγραφῆς IG II² 2995 ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ παιδοτρίβου³. Ἡ δὲ ἡ τοποθέτησις τοῦ ἄρχοντος Καλλικρατίδου εἰς τὴν περίοδον

1. J. KIRCHNER, IIA, 117, 119, 120· PAUL GRAINDOR, Album d'inscriptions attiques d'époque impériale, Paris 1924, πλν. Ia, II, IV, VII.

2. W. ALTMANN, Architektur und Ornamentik der antiken Sarkophage, Berlin 1902, σ. 63 καὶ εἰκ. 64· τοῦ αὐτοῦ, Die römischen Grabaltäre der Kaiserzeit, Berlin 1905, σ. 1-8· CONSTANTINE G. YAVIS, Greek Altars. Origins and Typology, Saint Louis, Missouri 1949, σ. 148. Γενικῶς M. STEPHAN, Die grie-

chische Girlande, Diss., Berlin 1931. A.E. KNAPP, Bukranien und Girlande, Diss., Heidelberg 1930.

3. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον μετὰ φωτογραφίας ὑπὸ A. WILHELM, Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde mit einem Anhang über die öffentlichen Aufzeichnungen von Urkunden, Sonder-schriften des Öster. Archäol. Inst. in Wien, Band VII, 1909, σ. 86.

50/1 - 52/3 μ.Χ. ὑπενόει τοιοῦτόν τι, πλὴν ὅτι τῶρα διὰ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ βάθρου τῆς ὁδοῦ Ἀγίας Θέκλας 10 - 12, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναφέρονται οἱ ὑποπαιδοτρίβαι Διοσκουρίδης Κολωνῆθεν καὶ Ἡράκλειτος Ἀθμονεὺς ὁμοῦ μετὰ τοῦ παιδοτρίβου Μενίσκου Κολωνῆθεν, καθίσταται ἀσφαλὴς ἡ ἀποκατάστασις τοῦ παιδοτρίβου:

Μέσα 1ου μ.Χ. αἱ. Πτολεμα[ῖ]ο[ς] Πτολεμαίου
 Ἀθμονε [ὕς λαμπά]δανική-
 σας Θησ[εῖα ἐ]π[ὶ Καλλ]ικρατί-
 δου ἄρχ[οντος Ἑρμῆ]ι παιδοτρ[ι]-
 βοῦντο[ς Μενίσκου] Κολωνῆ-
 θεν, ὑπο[παιδοτριβούν]των Δι-
 ο[σκοῦρι]δ[ο]υ Κολω[ν]ῆθεν καὶ
 [Ἡρ]ακλείτου Ἀθμονέως.

7. IG II² 2989. Ἡ ἐπιγραφή, χρονολογούμενη ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, εἶναι ἀναθηματικὴ ἐπὶ νίκῃ εἰς λαμπαδηδρομίαν. Ὅθεν δύναται νὰ συμπληρωθῇ εἰς τὸν τρίτον στίχον διὰ τῆς αἰτιατικῆς [λαμπάδ]α, ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ παιδοτρίβου δυνάμεθα λόγῳ τοῦ δημοτικοῦ νὰ εἰκάσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Μενίσκου.

- -ΙΑΝΟΣ

ΟΣ Μελιτεὺς

[λαμπάδ]α νικήσας Ἑρμῆ
 [παι]δοτριβοῦντος
 [Μενίσκου Κ]ολωνῆθεν.

8. Πάμφιλος Λευκονοεὺς (Pros. Att. 11549). Τὸ πατρωνυμικὸν Πάμφιλος Λευκονοεὺς ἀπαντᾶται — πλὴν τῆς δημοσιευομένης ἀνωτέρω ἀρ. 3 ἐπιγραφῆς (στ. 25) — καὶ εἰς τὰ ἑξῆς: α) Εἰς τὴν ἐν Ἐλευσίνι βάσιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ (IG II² 4414), χρονολογηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κ. Κουρουνιώτου περὶ τὸ 420 π.Χ.¹ β) Εἰς τὴν ἐν Ἐλευσίνι ἐπίσης ἐπιγραφὴν IG II² 1682 δῖς — τὸ μὲν ὡς πατρωνυμικὸν τοῦ μισ[θωτοῦ Εὐκλέ;]ους, τὸ δὲ συμπληροῦται² ὡς πατρωνυμικὸν τοῦ Ἐπικ[ράτους Παμφίλου Λε]υκονοιέως, τὸν ὅποῖον ὁ Κ. Κουρουνιώτης ταυτίζει πρὸς τὸν ἐν IG II² 4414, χρονολογεῖ δὲ τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸ ἔτος 354/3 π.Χ. ἐπὶ τοῦ πρώτου Διοτίμου ἄρχοντος³. Τέλος τὸ ὄνομα ἀπαντᾶται πάλιν ὡς πατρωνυμικὸν ἐπὶ ἀναθηματικῆς βάσεως «Ἀπόλλωνι» (IG II² 4674).

1. ΑΔ 9, 1924 - 25, σ. 108 - 110.

2. ΑΔ 8, 1923, σ. 270.

3. ΑΔ 9, 1924 - 25, σ. 110, σημ. 2. Δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ἄρχαντος τὸ 289/8 π.Χ., ὡς ὑπέλαβεν ὁ ΦΙΛΙΟΣ

καὶ ἐπανάλαβεν ὁ J. KIRCHNER (IG II² 1682), συμπληρώσας: [Κρά]της Παμφίλου Λε[υκονοι]εὺς καὶ Ἐπικ[ρά]της Κράτητος Λε[υκονοιεύ]ς].

Τὸ ὅτι πρόκειται εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις περὶ τοῦ αὐτοῦ Παμφίλου μαρτυρεῖ οὐ μόνον ἡ χρονολόγησις — ἐκτεινομένη εἰς τὰ ὅρια μιᾶς πεντηκονταετίας — ὁ τόπος εὐρέσεως καὶ ὁ χαρακτήρ, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα τῶν ἐπιγραφῶν.

Οὕτω καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς IG II² 4674 ὑπὸ J. Kirchner:

Ἀ]πόλλωνι

Κ]ράτης Παμφίλου

Λευκονοεὺς

ἦν πρῶτος προέτεινεν ὁ Πιττάκης¹, ὑποθέσας μάλιστα ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ γλύπτου Κράτητος, ὁ ὁποῖος «ἤκμαζεν, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ἀπὸ τὸν σχηματισμὸν τῶν γραμμάτων, περὶ τὴν 120 Ὀλυμπιάδα», πλὴν τοῦ φαντασιώδους τῆς ταυτίσεως καὶ τῆς ἐξαγωγῆς ἐκ ταύτης συμπεράσματος περὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ γλύπτου Κράτητος, προσκόπτει καὶ εἰς τὴν λίαν ἀσύμμετρον διάταξιν, ἣν ἔδει νὰ ἔχουν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὰ ἐπιγεγραμμένα ὀνόματα. Ἀφ' ἐτέρου δὲ τὸ ἄγνωστον ἐρμηνεύεται δι' ἀγνώστου, ὅταν προβάλλεται ὡς ἐπιχείρημα τῆς τοιαύτης συμπληρώσεως ὁ ἐν τῇ IG II² 1682 συμπληρούμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ J. Kirchner ὡσαύτως μισ[θωτῆς Κρατ(;)]ης Παμφίλου Λε[υκονοι]εύς. Ὅθεν νομίζομεν ὀρθῶς ἐδημοσίευσεν τὴν ἐπιγραφὴν ὁ Koehler (IG II 1568):

Ἀ]πόλλωνι

- κρ]άτης Παμφίλου

Λευκονοεὺς

τοῦθ' ὅπερ δέον νὰ συμπληρωθῇ διὰ τοῦ ὀνόματος ἐνὸς ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Παμφίλου, τοῦ Καλλικράτους ἢ τοῦ Ἐπικράτους.

Γνωρίζομεν συνεπῶς τὸν πατέρα Πάμφιλον, τούτου δὲ υἱοὺς τρεῖς: α) τὸν Καλλικράτην, βουλευτὴν κατὰ τὸ 363/2 π.Χ. (ἀνωτέρω ἀρ. 3 καὶ πιθανὸν IG II² 4674), β) τὸν Ἐπικράτην, ἐγγυητὴν ἐν τῇ IG II² 1682, ἀναθέτην ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ Θριασίῳ πεδίῳ (IG II² 4414) καὶ πιθανὸν ἀναθήματος Ἀπόλλωνι (IG II² 4674), καὶ γ) υἱὸν ἄλλον, οὗτινος γνωρίζομεν τὴν κατάληξιν τοῦ ὀνόματος -ης, μισθωτὴν ὑπὲρ οὗ ἐγγυᾶται ὁ ἀδελφὸς Ἐπικράτης (IG II² 1682). Περὶ τοῦ υἱοῦ τούτου δὲν θὰ ἡδυνάμεθα νὰ προτείνωμεν τὴν συμπλήρωσιν [Καλλικράτ]ης, διότι ὁ χῶρος ἐπαρκεῖ μόνον διὰ τέσσαρα γράμματα μετὰ τὴν ἀσφαλῆ συμπλήρωσιν μισ[θωτῆς], οὐχὶ δὲ δι' ἐννέα.

Π. Α. ΠΑΝΤΟΣ

1. EA 1853, σ. 839.

ΑΓΑΛΜΑ ΚΑΙ ΝΑΟΣ ΚΥΒΕΛΗΣ ΕΝ ΜΟΣΧΑΤΩ, ΑΤΤΙΚΗΣ*

I. ΤΟ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ (πίν. 89 - 92)

A. Γενικά

Ἀκέφαλον ἄγαλμα Κυβέλης ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, ὕψους 1.30 μ. Ἡ θεὰ κάθεται κατενώπιον ἐπὶ θρόνου μεθ' ὑψηλοῦ ἐρεισινώτου καὶ ὑποποδίου ἔμπροσθεν. Φέρει χιτῶνα χειριδωτὸν μετ' ἀποπτύγματος καὶ κόλπου, ὡς καὶ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὰ νῶτα καὶ τὸ πρόσθιον τμήμα τοῦ σώματος ἀπὸ τῶν μηρῶν μέχρις ὀλίγον ὑψηλότερον τῶν ἄκρων ποδῶν. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ ὑπάρχει κοιλότης διὰ τὴν ἐνθεσιν τῆς κεφαλῆς. Ἐνθετοὶ ἦσαν ἐπίσης αἱ χεῖρες τοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν πῆχεων. Τὸ ἄγαλμα πατεῖ μετὰ τῆς συμφοῦς πλίνθου τοῦ ἐπὶ ὀρθογωνίου βάθρου, συνολικῶν διαστάσεων 1.18×0.93 μ., ὕψ. 0.27 μ. Ἀριστερὰ τοῦ ἀγάλματος ἕτερον ὑψηλὸν ὀρθογώνιον βάθρον, διαστ. 0.76×0.30 μ., ὕψ. 0.66 μ., φέρει τὰ ὑπολείμματα μαρμαρίνου λέοντος.

Τὸ ἄγαλμα εὐρέθη τυχαίως κατὰ τὰ τέλη Μαρτίου 1970 ἐντὸς τοῦ κτήματος, συνολικῶν διαστάσεων 87×82 μ., τῶν ἀδελφῶν Μιχαλοδημητράκη (ὁδὸς Χρυσοστόμου Σμύρνης καὶ Θερμοπυλῶν) εἰς μικρὰν σχετικῶς ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Σταθμοῦ τοῦ Ἡλεκτρικοῦ Μοσχάτου. Τὸ ἄγαλμα ἐξεῖχεν ἐν μέρει ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

*Βασικὸν βοήθημα τῆς παρούσης μελέτης ὑπῆρξε τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. ΔΕΣΠΙΝΗ, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Ἀγορακρίτου, Ἀθήνα 1971. Ἡ προσωπικὴ μετ' αὐτοῦ ἐπαφὴ καὶ συζήσεις κατὰ τὴν διάρκεια τῆς παραμονῆς του εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς συντέλεσαν μεγάλως εἰς τὴν ἀρτιωτέραν ἐμφάνισιν τῆς μελέτης. Πολύτιμος ὑπῆρξε πρὸ πάντων ἡ βοήθειά του εἰς τὴν συγκόλλησιν συνανηκόντων τεμαχίων τοῦ μαρμαρίνου συντάγματος. Διὰ πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐκφράζονται εἰς τοῦτον θερμαὶ εὐχαριστίαι. Εἰς τὸ ἔργον τῆς συγκολλήσεως εἰργάσθησαν οἱ τεχνῖται κ. Μιχαὴλ Καλλέργης καὶ Ἀριστείδης Τρυγόνης. Εὐχαριστίαι ὀφείλονται ἐπίσης εἰς τὴν συνάδελφον δ. Εὐαγγελίαν Μαραγκοῦ διὰ διαφόρους ὑποδείξεις τῆς. Αἱ πλεῖστοι τῶν φωτογραφιῶν τοῦ μαρμαρίνου συντάγματος ἐλήφθησαν ὑπὸ συνεργείου τοῦ Γερμ. Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δρ. Schmalz. Τὰ σχέδια ἐξετέλεσεν ὁ ζωγράφος κ. Κ. Ἡλιάκης, ὁ ὁποῖος διετύπωσε καὶ ὠρισμένως εὐστόχους

παρατηρήσεις.

Ἡ παροῦσα ἐργασία θὰ ἀποτελέσῃ τὸ πρῶτον τμήμα τῆς ὅλης δημοσιεύσεως περὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἐντὸς τοῦ κτήματος Μιχαλοδημητράκη ἐν Μοσχάτῳ. Εἰς τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τμήμα τῆς μελέτης πολῦτιμοι ὑπῆρξαν αἱ συμβουλαι καὶ ὑποδείξεις τοῦ ἀρχιτέκτονος - ἀρχαιολόγου κ. Ἰ. Τραυλοῦ. Τὸ μέρος τοῦτο, τὰ συμπεράσματα τοῦ ὁποῖου ἔχουν περισσότερον προσωρινὸν χαρακτήρα, θὰ ἐπανεξετασθῇ μελλοντικῶς εἰς τὸ δεύτερον τμήμα τῆς δημοσιεύσεως, τὸ ὁποῖον θὰ συμπεριλάβῃ καὶ τὰ λοιπὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσίν της.

Ἐν τέλει θερμαὶ εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τοὺς ἐφόρους δ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου καὶ κ. Εὐθ. Μαστροκώσταν, καὶ τὸν ἐπιμελητὴν κ. Ἀγγ. Λιάγγουραν, διὰ τὴν παρασχεθεῖσαν βοήθειαν καὶ συμπαράστασιν, ὡς καὶ εἰς ὅλους ὅσοι κατὰ καιροὺς εἰργάσθησαν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοί, ἰδιαίτερώς δὲ εἰς τὴν κ. Ὀλγαν Ἀποστολοπούλου - Κακαβογιάννη.

Ευρέθη κεκλιμένον ελαφρῶς πρὸς τὰ πλάγια, ἡ δὲ θέσις αὕτη καὶ τὰ περίξ αὐτοῦ ἀνεσκαμμένα χώματα δεικνύουν προσπάθειαν πρὸς μετακίνησιν τοῦ ἀγάλματος, καταβληθεῖσαν εἰς ἄγνωστον ἐποχὴν (πιθανῶς εἰς νεωτέρους χρόνους) καὶ ἐν τέλει ἐγκαταλειφθεῖσαν. Τὸ ἄγαλμα ἐξήχθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς. Ἡ ἐπακολούθησας ἀνασκαφικὴ ἔρευνα¹ ἀπεκάλυψε τὸ βάθρον τοῦ ἀγάλματος εἰς βάθος 1.40 μ. ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ 0.30 μ. περίπου χαμηλότερον τοῦ κάτω μέρους τοῦ ἀγάλματος. Παραπλεύρως ευρέθη καὶ ἡ δευτέρα βάσις, ἡ ὁποία ἐστήριζε τὸν μαρμαρίνον λέοντα. Ἡ περαιτέρω συνέχισις τῆς ἐρεύνης ὠδήγησεν εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι τὸ μαρμαρίνον σύνταγμα εὐρίσκετο ἐντὸς μικροῦ ναοσχήμου κτίσματος, διαστάσεων $\pm 5 \times 3.75$ μ., τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν πρόσοψιν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ προνάου καὶ σηκοῦ. Ἀριστα διετηρεῖτο τὸ μαρμαρίνον κατώφλιον τῆς εἰσόδου ἐκ τοῦ προνάου πρὸς τὸν σηκόν. Τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ ευρέθη κατὰ μέγα μέρος κατεσκαμμένον, ἐνῶ εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν ἄθικτον τμήμα του ευρέθη καὶ τὸ μαρμαρίνον σύνταγμα, τὸ ὁποῖον προφανῶς εἶχε μετακινηθῇ ἐκ τῆς ἀρχικῆς του θέσεως ἐντὸς τοῦ σηκοῦ. Τὸ βάθρον μάλιστα τοῦ λέοντος ἐπάτει ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ ἀρχικοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κτίσματος. Τὰ θραύσματα τοῦ λέοντος ευρέθησαν κυρίως ἀπερριμμένα νοτίως καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ κτίσματος, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ὁποῖου κατεσκάφη καὶ ὁ περίξ αὐτοῦ χώρος, κυρίως εἰς τὴν δυτικὴν καὶ νοτίαν πλευράν. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ευρέθησαν μέχρις ἱκανῆς ἀκτίνος περίξ τοῦ ναοῦ θραύσματα τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων, συγκολληθέντα, συνεπλήρωσαν σημαντικῶς τὴν ἀρχικὴν εἰκόνα του. Μεταξὺ τῶν περισυλλεγόντων τεμαχίων συγκαταλέγεται πιθανῶς καὶ τμήμα τῆς ἀπολεσθείσης κεφαλῆς. Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς θὰ μᾶς δώσῃ πιθανώτατα καὶ νέα θραύσματα ἐκ τοῦ μαρμαρίνου συντάγματος. Ἡ μορφή ὅμως αὐτοῦ εἶναι πλέον δυνατόν νὰ ἀναπαρασταθῇ εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας λεπτομερείας. Ἡ περιοδικῶς συνεχιζομένη ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψεν, ἐκτὸς ἄλλων, λείψανα τοίχων βορείως, ἀνατολικῶς καὶ νοτίως τοῦ ναοῦ, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν πιθανῶς τὰ ὅρια εὐρέος περιβάλλου. Ἦδη, διὰ τῆς χορηγήσεως ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας σχετικῆς πιστώσεως, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ευρύτερου περὶ τὸν ναὸν χώρου ἐτέθη ἐπὶ πλέον συστηματικῆς βάσεως, μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐρεύνης.

Β. Συστηματικὴ περιγραφὴ

1. Τὸ ἄγαλμα. Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ ἀγάλματος εἶναι ἀδρῶς εἰργασμένη διὰ τοῦ κοπέως (βελονίου), τοῦτο δὲ δεικνύει ὅτι ἡ ὄψις αὕτη δὲν ἦτο ὄρατὴ καὶ ὅτι τὸ ἄγαλμα ἦτο τοποθετημένον πλησίον τοῦ ὀπισθίου τοίχου τοῦ σηκοῦ (πίν. 93α).

Ἡ κεφαλὴ ἦτο ἔνθετος καὶ προσηρμόζετο ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κορμοῦ εἰς τὸν ὅρον, διαστ. 0.22×0.22 μ., βάθος 0.085 μ. (πίν. 93β). Εἰς τὴν κεφαλὴν ἀνήκει πιθανώτατα τεμάχιον, διαστ. $0.19 \times 0.12 \times 0.08$ μ., εὐρεθὲν περὶ τὰ 7 μέτρα δυτικῶς τοῦ ναοῦ, εἰς βάθος 1 μ. περίπου ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κτήματος (πίν. 94α)· ἀποτελεῖ

1. Βλ. προκαταρκτικὰς ἐκθέσεις ἐν AAA IV, 1971, σ. 140 κέ. ΑΔ 26, 1971, Β' Χρονικά, σ. 37.

μέρος τοῦ κρανίου (ὀπίσθιον πλάγιον τμήμα), διασφίζει δὲ καλῶς τὸν σχηματισμὸν τῶν βοστρύχων τῆς κόμης, οἱ ὅποιοι εἶναι σχετικῶς πρόστυποι. Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι δὲν ὑφίστανται ἔχνη βοστρύχων οὔτε ὀπισθεν ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἑρσεινώτου τοῦ θρόνου οὔτε ἔμπροσθεν ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς, ὅπως παρατηρεῖται εἰς πολλὰ γνωστὰ ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα Κυβέλης.

Ἐπίσης εὐρέθῃ τεμάχιον ἀκανονίστως τριγωνικόν, διαστ. $0.21 \times 0.14 \times 0.09$ μ., ἐκ τοῦ κάτω μέρους τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ στήθους, τὸ ὅποιον προσαρμόζεται εἰς τὸν τόρμον τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κορμοῦ. Πολλὰ ἐκ τῶν εὐρεθέντων διεσκορπισμένων θραυσμάτων μικροτέρου μεγέθους ἀνήκουν ἐπίσης εἰς τὸ ἔνθετον τοῦτο τμήμα.

Ἡ θεὰ εἶναι ἐνδεδυμένη χειριδωτὸν χιτῶνα μὲ κόλπον καὶ ἀπόπτυγμα καὶ ἱμάτιον. Τὸ ἱμάτιον καλύπτει ἔμπροσθεν τὸ κάτω μέρος τοῦ κορμοῦ καὶ τὰ σκέλη μέχρι ὀλίγον ὑψηλότερον τῶν ἄκρων ποδῶν, ὡς καὶ τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ σώματος, τὸ ὅποιον ὅμως κλείεται ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ ἑρσεινώτου, κατέρχεται δὲ ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, καλύπτει καὶ τὴν πλαγίαν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ κορμοῦ.

Ὁ χιτῶν εἶναι ὁρατὸς καθ' ὅλον τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ καὶ τὸ κατώτατον τμήμα του, τὸ ὅποιον δὲν καλύπτεται ὑπὸ τοῦ ἱματίου. Εἰς τὸ ἄνω ὁρατὸν τμήμα του σχηματίζει κόλπον καὶ ἀπόπτυγμα (πίν. 95α). Χαρακτηριστικὰ τῆς ἐργασίας καὶ τεχνοτροπίας εἶναι τόσον ἡ μορφή τῶν πτυχῶν τοῦ ἀποπτύγματος ὅσον καὶ ἡ μορφή τοῦ κόλπου καὶ ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὅποιον ζώννυται ὁ χιτῶν. Κατὰ τὸν E. Langlotz (βλ. κατωτέρω), ὁ τρόπος οὗτος χαρακτηρίζει ἀγάλματα Κυβέλης τοῦ 5ου αἰῶνος, ἐνῶ τὰ μεταγενέστερα διακρίνει ὁ ὑψηλὰ ἐζωσμένος χιτῶν ἄνευ ἀποπτύγματος. Χαρακτηριστικὴ τῆς ἐργασίας εἶναι καὶ ἡ μηνοειδὴς ἀπόληξις τοῦ ἀποπτύγματος, πλασιουμένη ἄνω καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ὑπὸ ἐπιμελῶν ἐκβαθύνσεων τοῦ μαρμάρου. Δυστυχῶς τὸ ἀγαλμα εἶναι ἀρκετὰ ἐφθαρμένον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὥστε μόλις διαφαίνεται ἡ διαμόρφωσις τοῦ πλουσίου στήθους. Τὸ μὴ κρυπτόμενον ὑπὸ τοῦ ἱματίου κατώτατον τμήμα τοῦ χιτῶνος μετὰ τοῦ κρασπέδου αὐτοῦ καλύπτει ἐν μέρει καὶ τοὺς ἄκρους πόδας, ἀφήνον ὁρατὸν κυρίως τὸ πρόσθιον τμήμα αὐτῶν μετὰ τῶν ὑψηλῶν σανδαλίων.

Αἱ χεῖρες τοῦ ἀγάλματος δὲν διεσώθησαν ἀκέραιαι. Μέγα μέρος τοῦ ἄνω ἀριστεροῦ τμήματος τοῦ κορμοῦ εἶναι ἐλλιπές. Εὐρέθῃ ὅμως τεμάχιον, διαστ. $0.41 \times 0.15 \times 0.11$ μ., τὸ ὅποιον προσαρμόζεται εἰς τὴν ἄνω ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ κορμοῦ (πίν. 93β, ἄνω ἀριστερὰ τοῦ κορμοῦ). Εἰς τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ τεμαχίου ὑπάρχει τετράγωνος ὀπή, πλευρᾶς 0.08 μ., βάθους δὲ 0.085 μ., ἡ ὁποία ἐχρησίμευε προφανῶς διὰ τὴν ἔνθεσιν τοῦ ἐλλείποντος τμήματος τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος καὶ κάτω. Τὴν τετράγωνον ὀπὴν διατρέχει ἐγκαρσίως αὐτὰς χρησιμεύουσα διὰ τὴν τοποθέτησιν μεταλλίνου συνδέσμου πρὸς μεγαλυτέραν ἐνίσχυσιν τοῦ προσαρμοζομένου εἰς τὴν ὀπὴν γόμφου εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἐνθέτου τμήματος τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς (πρβ. κατωτέρω τμήμα δεξιᾶς χειρὸς). Χαμηλότερον τῆς τετραγώνου ὀπῆς διατηροῦνται ἐπὶ τοῦ τεμαχίου αἱ πίπτουσαι πτυχαὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὶδος τοῦ χιτῶνος. Ἐκ τῆς θέσεως τῆς ὀπῆς στερεώσεως συνάγεται ὅτι ἡ ἀριστερὰ χεὶρ, λυγισμένη εἰς τὸν ἀγκῶνα, ἐφέρετο ὑψηλὰ καὶ ἐκράτει τὸ σύνθημα εἰς τὰς παραστάσεις Κυβέλης τύμπανον ἐκ τῶν ἄνω,

ὅπως συμβαίνει εἰς ὠρισμένην κατηγορίαν ἀγαλμάτων Κυβέλης (λ.χ. Κυβέλη Doria - Pamfili), ἐνῶ εἰς ἄλλην ομάδα ἀγαλμάτων, καὶ κυρίως εἰς τὰ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα, τὸ τύμπανον φέρεται ἐκ τῶν κάτω (βλ. σχετικῶς κατωτέρω σ. 198).

Ἐκ τοῦ δεξιοῦ πῆχεως εὐρέθη τμῆμα μήκους 0.19 μ., μετὰ τοῦ γόμφου στερεώσεως, ὁ ὁποῖος προσηρμόζετο εἰς ὀπὴν ἀντίστοιχον πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ κορμοῦ (πίν. 94β, ἀριστερά). Τῆς ὀπῆς διεσώθη τὸ κάτω μέρος, διαστ. 0.08×0.06 μ., ἀποτελεσθὲν διὰ τῆς συγκολλήσεως ἐνὸς τεθραυσμένου τεμαχίου εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ἀγάλματος. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τοῦ δεξιοῦ βραχίονος σφάζεται χαμηλότερον τοῦ γόμφου ἢ ἀπόληξις τῆς δεξιᾶς χειρίδος τοῦ χιτῶνος.

Εἰς τὴν ἄκραν δεξιὰν χεῖρα δύναται νὰ ἀποδοθῇ μετ' ἐπιφυλάξεως μαρμαρίνον τεμαχίον, διαστ. 0.11×0.11 μ. (πίν. 94β, δεξιά). Ἐλλείπουν ἅπαντες οἱ ἄκροι δάκτυλοι, δηλοῦνται δὲ καλῶς αἱ γραμμαὶ τῆς παλάμης καὶ τὸ ἐξόγκωμα τοῦ καρποῦ τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἔκφυσιν τοῦ ἀντίχειρος. Ἐπὶ τῆς παλάμης δὲν ὑφίσταται ἵχνος τῆς φιάλης, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἔφερεν ἡ δεξιά χεῖρ. Ἡ φιάλη πιθανῶς ἦτο ἐκ χαλκοῦ.

2. Ὁ θρόνος τοῦ ἀγάλματος καὶ τὸ ὑποπόδιον. Ἡ θεὰ πατεῖ ἐπὶ κυβοειδοῦς ὑποποδίου, διαστ. 0.51×0.44 μ., ὕψ. 0.23 μ., τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται πρὸ τοῦ θρόνου. Εἰς τὸ κάτω μέρος ὁ θρόνος ἔχει μῆκος 0.67 μ. Τὸ πλάτος του δύναται νὰ ὑπολογισθῇ, ὁμοῦ μετὰ τῶν γωνιαίων ἐξογκωμάτων, εἰς 0.85 μ. Τὸ συνολικὸν μῆκος τοῦ θρόνου μετὰ τοῦ ὑποποδίου ἀνέρχεται εἰς 1.05 μ. Ὁ παριστάμενος θρόνος ἔχει πραγματικὸν πρότυπον ἐκ τοῦ εἶδους τῶν μετὰ ἐρεισινώτου καὶ τεσσάρων ὀρθογωνίων ποδῶν¹. Σφάζεται ἡ βάσις τοῦ προσθίου δεξιοῦ ποδός, τὸ ἄνω μέρος του καὶ τμῆμα ἐνδιάμεσον, σφζ. μήκους 0.21 μ. Τὸ πλάτος τοῦ ποδός δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς 0.115 μ. Τὰ κυμάτια καὶ αἱ καμπύλαι, διὰ τῶν ὁποίων διακοσμεῖται ἡ βάσις τοῦ ποδός, ἐνθυμίζουν ξύλινα τορνευτὰ ἐπιπλα. Τοῦ ἀριστεροῦ ποδός σφάζεται μόνον τὸ ἄνω μέρος. Οἱ ὀπίσθιοι πόδες δὲν ἐδηλοῦντο κεχωρισμένως, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἦσαν συμπαγεῖς μετὰ τοῦ ἐρεισινώτου. Εἰς τὸν ὀπίσθιον δεξιὸν πόδα ἀνήκει τεμαχίον, διαστ. $0.062 \times 0.045 \times 0.05$ μ., ἰδιαιτέρως εἰργασμένον (πίν. 92, κάτω ἀριστερά), τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἀπόληξιν τοῦ ἀντιστοίχου προσθίου ποδός, φέρον ὁμοίας πρὸς ταύτην γλυφάς. Ὅπῃ, σφζομένη κατὰ τὸ ἥμισυ, διατρέχει τὴν ἄνω σφζομένην ἐπιφάνειαν τοῦ τεμαχίου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀντιστοιχεῖ ὀπὴ ἀνοιγεῖσα πλαγίως ἐπὶ τοῦ κυρίως σώματος τοῦ θρόνου διὰ τὴν τοποθέτησιν μεταλλίνου συνδέσμου. Λάθος κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὠδήγησε προφανῶς εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ἰδιαιτέρου τούτου τεμαχίου. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ τοῦ θρόνου ἔχει ὕψος 1.30 μ. (ὅσον καὶ τὸ συνολικὸν ὕψος τοῦ ἀγάλματος ἄνευ τῆς κεφαλῆς). Τμῆμα τῆς ἄνω ἀπολήξεως τοῦ ἐρεισινώτου εἶναι ὁρατὸν εἰς τὸ ἄνω μέρος. Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ θρόνου εἶναι, ὅπως ἐγράφη ἄνωτέρω, ἀδρῶς εἰργασμένη.

Ἡ θεὰ κάθεται ἐπὶ προσκεφαλαίου, ὕψους 0.12 μ., τὸ ὁποῖον ὀρίζεται ὑπὸ δύο πῆ-

1. G.M.A. RICHTER, Furniture², London 1966, σ. 23 κέ. H. KYRIELEIS, Throne und Klinen, Berlin 1969, σ. 151 κέ.

χεων, τοῦ ἀνωτέρου, ὕψ. 0.035 μ., πλ. 0.10 μ., καὶ τοῦ κατωτέρου, ὕψ. 0.06 - 0.07 μ., πλ. 0.05 μ. Ὁ ἀνώτερος πῆχυς σχηματίζει καὶ τὴν πρὸς τὰ ἄνω ἀπόληξιν τῶν δύο προσθίων ποδῶν τοῦ θρόνου. Τόσον ἡ ἐξωτερικὴ ὅσον καὶ ἡ ἐσωτερικὴ πλαγία ὅψις τοῦ ἄνω μέρους τῶν προσθίων ποδῶν φέρει ἀνάγλυφον διακόσμησιν, ἀποτελουμένην ἐκ δύο ἀνισομεγέθων κυρτῶν κυματίων μεταξὺ ταινιῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν ἔχουν ἔντονον γωνιώδη ὀξυκόρυφον μορφήν. Ἡ διακόσμησις τῆς ἐξωτερικῆς πλαγίας ὅψεως τῶν προσθίων ποδῶν ἐπανελαμβάνετο καὶ εἰς τὰ δύο ἀντίστοιχα σημεία τοῦ ὀπισθίου τμήματος τοῦ θρόνου, ὅπως μᾶς διδάσκει ἀνευρεθὲν τεμάχιον τῆς ὀπισθίας δεξιᾶς πλευρᾶς.

Κάτωθεν τοῦ θρόνου ἀφέθη διὰ στατικούς λόγους τὸ σύννηθες εἰς τὰ καθήμενα μαρμάρινα ἀγάλματα τοῦ εἵδους συμπαγὲς κυβοειδὲς τεμάχιον μαρμάρου, μήκους 0.58 μ., πλ. 0.40 μ., ὕψους 0.45 μ. Εἶναι ὀγκωδέστερον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὅλον ἀγαλμα ἀπὸ τὸ ὑπάρχον λ.χ. εἰς τὸ ἀγαλμα τῆς Δήμητρος ἢ Περσεφόνης ἐκ Τάραντος¹, ὁ μεγαλοπρεπὴς θρόνος τῆς ὁποίας, διασφῶζων ἀκόμη καὶ ἔχνη τοῦ γραπτοῦ διακόσμου του, μᾶς δίδει ἐν καλύτερον διατηρούμενον παράλληλον τοῦ τέλους τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν κλασσικῶν χρόνων. Ὁμοιότητας εὐρίσκομεν ἐπίσης εἰς τὸν θρόνον τοῦ περιφήμου ἀναγλύφου Κυβέλης τοῦ Βερολίνου², τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.³ Δὲν γνωρίζομεν ἂν εἰς τὴν περίπτωσίν μας πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν μίαν ἐκλέπτυνσιν τῶν ποδῶν τοῦ θρόνου εἰς τὰ ἐνδιάμεσα ἢ πλησίον τῆς βάσεώς των, ὅπως παρατηρεῖται εἰς τὰ δύο ἀνωτέρω καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τέχνης τῆς αὐτῆς περιόδου ἐποχῆς, ἡ ὁποία εἶχε σκοπὸν νὰ προσδώσῃ ἀνάτασιν καὶ ἐντύπωσιν ἐλαφρότητος εἰς τὸν θρόνον. Πρέπει ὅμως ἴσως νὰ δεχθῶμεν ἰδιαίτερον ἐρεισίχειρον ὑψηλότερον τοῦ ὑπεράνω τοῦ προσκεφαλαίου κανόνος, οἷον παρίσταται λ.χ. εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἀνάγλυφον. Εἰς τοῦτο ὁδηγεῖ καὶ ἡ ὑπαρξὶς ἀνὰ μιᾶς ὁπῆς εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῆς προσθίας ὀψεως τοῦ θρόνου, ὅπου δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν κατ' ἀναλογίαν καὶ τὴν ὑπαρξὶν μιᾶς διακοσμητικῆς μορφῆς (σφιγγὸς λ.χ.). Ὁμοιότητας παρουσιάζει καὶ ὁ θρόνος τοῦ καθημένου ἀγάλματος τοῦ Ἑθν. Μουσείου (ἀριθ. 3265)⁴, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ἀντίγραφον ἔργου τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἰδίως ὡς πρὸς τὴν μορφήν καὶ διακόσμησιν τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ ἄνω μέρους τῶν ποδῶν του⁵ (πίν. 95β). Γενικῶς ὁ θρόνος τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μοσχάτου προστίθεται εἰς τὰ γνωστὰ παραδείγματα πολυτελῶν θρόνων τῶν κλασσικῶν χρόνων.

Μετὰ τοῦ θρόνου, τοῦ κυβοειδοῦς ὑποστηρίγματος καὶ τοῦ ὑποποδίου εἶναι συμφυῆς

1. RICHTER, ἔ.ἀ. σ. 25, εἰκ. 101 - 103. H. HERDERJÜRGEN, Untersuchungen zur thronenden Göttin aus Tarent, σ. 12.

2. RICHTER, ἔ.ἀ. εἰκ. 114.

3. A. v. SALIS, JdI 28, 1913, σ. 5. C. BLÜMEL, Katalog d. Samml. ant. Skulpt. d. Staatl. Mus. zu Berlin, III, K106, σ. 73 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, Die klassisch - griechischen Skulpturen der Staatlichen Museen zu Berlin, 1966, σ. 73 κέ. (χρονολ. 390 - 380 π.Χ.). Τελευταίως

W. FUCHS, Die Skulptur der Griechen, München 1969, σ. 529, εἰκ. 622 (ὅπου τὸ ἔργον χρονολογεῖται εἰς τὸ 370 - 360 π.Χ.).

4. M. BIEBER, AM 37, 1912, σ. 159 κέ., πίν. XI - XII.

5. Πρβ. καὶ τὸν θρόνον ἀγάλματος Κυβέλης ἐκ Κέρτς, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ἀντίγραφον ἔργου ἐπίσης τοῦ β' ἡμ. τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (O. WALDHAUER, Antike Skulpturen des Ermitage, τ. III, Berlin-Leipzig 1936, σ. 20, ἀριθ. 248, πίν. XIV - XV).

πλίνθος, ὕψους 0.07 μ., ἡ ὁποία ἐκτείνεται εἰς μῆκος μὲν μεταξύ τοῦ ἐρεισινώτου καὶ τῶν προσθίων ποδῶν τοῦ θρόνου, εἰς πλάτος δὲ κατὰ τὴν δεξιὰν πλευράν 0.17 μ. καὶ κατὰ τὴν ἀριστεράν 0.16 μ. ἐκ τοῦ κυβοειδοῦς ὑποστηρίγματος· παρατηρεῖται δηλαδὴ ἐλαφρὰ ἀσυμμετρία μεταξύ τῶν δύο πλευρῶν τῆς πλίνθου. Διὰ τῆς πλίνθου κυρίως τὸ ἄγαλμα ἐπάτει ἐπὶ τοῦ ὀρθογωνίου βάθρου.

3. Τὸ β á θ ρ ο ν τοῦ ἀ γ á λ μ α τ ο ς. Τὸ βάθρον ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς μείζονος τμήματος τετραγώνου σχήματος, πλευρᾶς 0.93 μ., καὶ ἑνὸς ἐλάσσονος ἐπιμήκου, διαστ. 0.93×0.25 μ., προσαρμοζομένου εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευράν τοῦ πρώτου. Ὑψος ἀμφοτέρων 0.27 μ. (πίν. 96α). Ἀναθύρωσις ὑπάρχει εἰς τὰς ἐφαπτομένας ὀψεις καὶ τῶν δύο τμημάτων. Παρατηρεῖται ὅμως ὅτι κατὰ τὴν τοποθέτησιν δὲν ἐλήφθη πρόνοια πλήρους προσαρμογῆς των ἀλλ' ὅτι παραμένουν μεταξύ των μικρὰ κενὰ καὶ ἀσυμμετρίας. Τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ σημεῖον ἐπαφῆς τῶν δύο τμημάτων ἦτο παντελῶς ἀθέατον μετὰ τὴν ὀριστικὴν τοποθέτησιν τοῦ βάθρου μετὰ τοῦ ἀγάλματος ἐπ' αὐτοῦ. Ἀξιοσημεῖωτος λεπτομέρεια τοῦ ἐλάσσονος τεμαχίου εἶναι ὅτι καὶ ἡ ὀπισθία μακρὰ πλευρὰ αὐτοῦ παρουσιάζει ἀναθύρωσιν. Δύο ἐξηγήσεις εἶναι δυνατόν νὰ δοθοῦν περὶ τοῦτου:

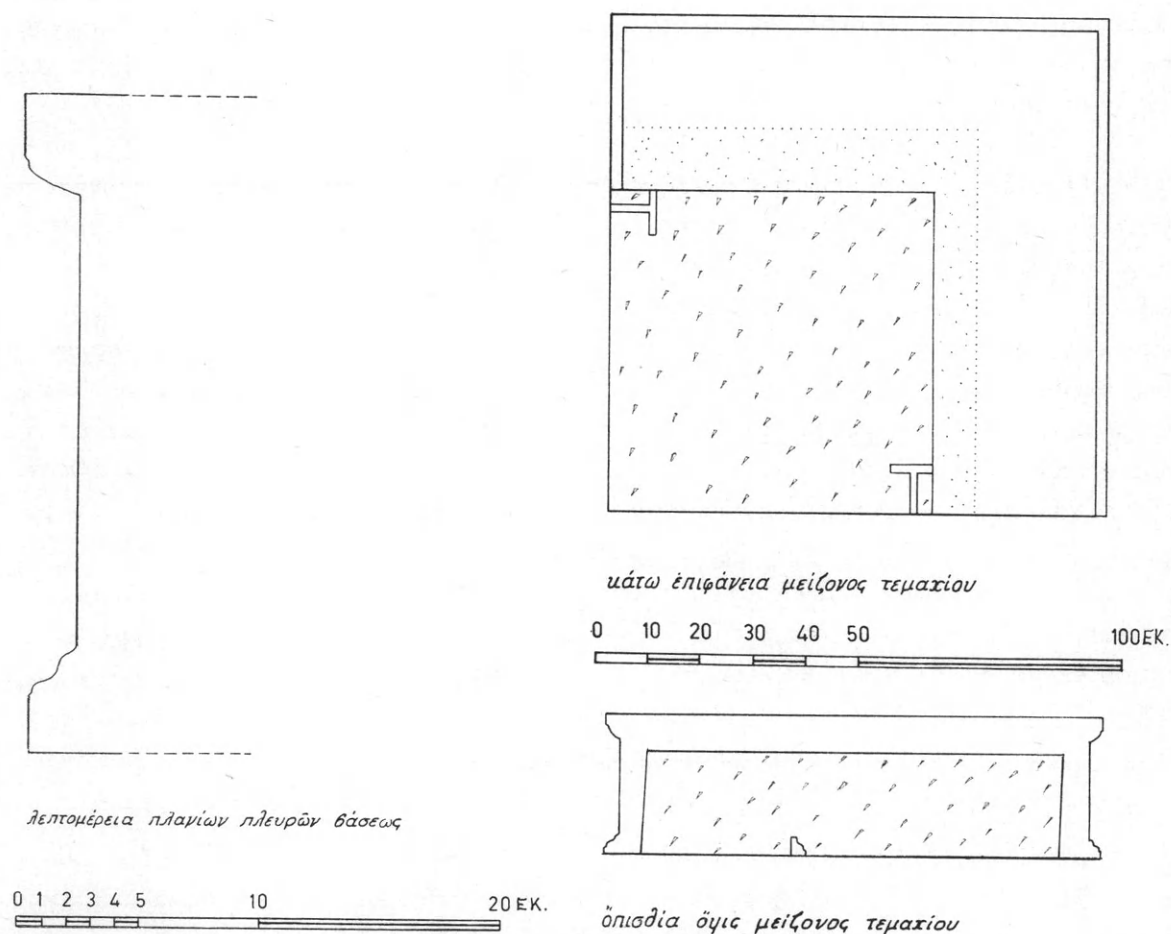
α) Τὸ τρίτον τεμάχιον, μὴ εὑρεθὲν, προσηρμόζετο εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευράν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὸ βάθρον θὰ εἶχε μεγαλύτερον βάθος καὶ ἡ προσθία ὀψις τοῦ ἀγάλματος θὰ εὑρίσκετο εἰς ὠρισμένον βάθος ἐκ τῆς προσόψεως τοῦ βάθρου. Διότι αἱ διαστάσεις τοῦ κάτω μέρους τοῦ ἀγάλματος συμφωνοῦν κατὰ μεγάλην προσέγγισιν πρὸς τὰς διαστάσεις τῶν δύο μόνον προσηρμοσμένων τεμαχίων.

β) Τὸ μικρότερον τεμάχιον προέρχεται ἐκ δευτέρας χρήσεως. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνισχύει τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ μεγαλύτερον τεμάχιον εἶναι ἐπίσης μετὰ βεβαιότητος ἐκ δευτέρας χρήσεως. Διότι τοῦτο εἰς τὴν κάτω ἐπιφανείαν του παρουσιάζει εἰς δύο συνεχόμενας πλευρὰς ἀνὰ ἓνα τὸρμον συνδέσμου σχήματος T (εἰκ. 1), ἅρα ἡ ἀρχικὴ του χρῆσις ἢ προορισμὸς ἦτο ὡς γωνιαίας λιθοπλίνθου ἑνὸς κλασσικοῦ κτίσματος. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ βάθρου (πίν. 96α) παρουσιάζει ἀναθύρωσιν εἰς τὰ ἄκρα, ἐνῶ ἐσωτερικῶς ἡ ἐπιφάνεια εἶναι περισσότερον ἁδρῶς εἰργασμένη, προφανῶς διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν σταθεροποίησιν τοῦ ἀγάλματος ἐπὶ τοῦ βάθρου. Εἰς τοῦτο ἀπεσκόπει πιθανῶς καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὑπάρχουσα κυκλικὴ κοιλότης, διαμ. 0.09 μ., βάθους 0.025 μ., καίτοι δὲν διεπιστώθη ἀντίστοιχος κοιλότης ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ ἀγάλματος. Εἶναι ἐπομένως κατ' ἀρχὴν δυνατόν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ βάθρου νὰ προσηρμόζετο ἕτερον, μὴ ἀνευρεθὲν, τεμάχιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο ἀμέσως τοποθετημένον τὸ ἄγαλμα. Αἱ ὑπάρχουσαι δυνατότητες θὰ ἐξετασθοῦν ἐν τέλει εἰς μίαν προσπάθειαν γενικῆς ἀναπαραστάσεως.

Τὸ παρὸν βάθρον ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν διακεκοσμημένων διὰ κυματίων τετραπλεύρων βάσεων (profilierte Quaderbasen)¹. Ἀνάγλυφοι ζῶναι περικλείουν τὰς

1. Βλ. M. JACOB - FELSCH, Die Entwicklung griechischer Statuenbasen, Waldsassen 1969, σ. 49.

πλαγίας πλευρὰς αὐτοῦ, ἄνω μὲν πλατεῖα ἐπίπεδος ταινία καὶ ἰωνικὸν κυμάτιον, κάτω δὲ λέσβιον κυμάτιον ἀνεστραμμένον καὶ ὁμοία ἐπίπεδος ταινία (εἰκ. 1). Ἡ μετὰ κυματίου βάσις τοῦ εἴδους τούτου ἔφθασεν εἰς τὴν πλήρη διαμόρφωσίν της κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τοῦ κλασσικοῦ ρυθμοῦ τοῦ 5ου αἰ.¹ Ἐπίσης τὸ μικρὸν ὕψος χαρακτηρίζει τὰς βάσεις τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ὑψηλὰς βάσεις τῆς ἐλληνιστικῆς ἐ-

Εἰκ. 1. Μοσχάτον. Λεπτομέρειαι τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τῆς Κυβέλης.

ποχῆς². Μεγάλην ὁμοιότητα καὶ εἰς τὰς ἀναλογίας (πλάτος 0.96 μ., ὕψ. 0.30 μ.) καὶ εἰς τὴν μετὰ κυματίων διακόσμησιν παρουσιάζει ἡ βάσις τῆς Θέμιδος ἀπὸ τὸν Ραμνοῦντα (πίν. 96β). Καίτοι τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἀνήκει εἰς τοὺς πρωίμους ἐλληνιστικοὺς χρόνους, ἡ βάσις ἀκολουθεῖ ἀκόμη τὴν κλασσικὴν παράδοσιν. Ἄλλ' εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς βάσεώς μας βοηθεῖ καὶ ἡ πρώτη χρῆσις αὐτῆς, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν βεβαίως ὅτι ἡ χρονικὴ ἀπόστασις μεταξὺ πρώτης καὶ δευτέρας χρήσεως δὲν εἶναι μεγάλη. Διότι οἱ σύνδεσμοι σχήματος διπλοῦ Τ περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀντικαθίστανται ὑπὸ

1. JACOB - FELSCH, ἑ.ἑ.

2. Αὐτόθι σ. 77 - 78.

συνδέσμων σχήματος Π¹. Εἶναι ἄρα ἡ βάσις μας, τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἀρχικὴν χρῆσιν ἢ προορισμὸν τῆς ὡς τεμαχίου οἰκοδομικοῦ ὕλικου, παλαιότερα τῶν μέσων ἢ — τὸ ἀργότερον — τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 4ου αἰ.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι αἱ πλάγιοι πλευραὶ τῆς βάσεως παρουσιάζουν ἐλαφρὰν ἀπόκλινσιν ἀπὸ τὸν κατακόρυφον ἄξονα (κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω) ὡς καὶ τὸ ὑποπόδιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια παρουσιάζεται ὅχι ὀριζόντιος ἀλλ' ἐλαφρῶς καμπύλη. Ἐσημειώθη ἤδη ἡ ἐλαφρὰ ἀσυμμετρία μεταξὺ τοῦ δεξιοῦ καὶ ἀριστεροῦ τμήματος τῆς πλίνθου τοῦ ἀγάλματος. Ἀρκετὰ ἔχουν γραφῇ διὰ τὰς ἀποκλίσεις καὶ ἀσυμμετρίας τὰς παρουσιαζομένας εἰς τὴν ἐλληνικὴν τέχνην².

4. Ὁ λέων καὶ ἡ βάσις αὐτοῦ. Δεξιὰ τοῦ ἀγάλματος εὐρίσκονται τὰ ὑπολείμματα τοῦ μαρμαρίνου λέοντος ἐπὶ ἰδιαίτερας ὑψηλῆς βάσεως, ὕψους 0.66 μ., μήκ. 0.76 μ. καὶ πλ. 0.30 μ. (ἄνω) καὶ 0.31 μ. (κάτω) — παρατηρεῖται δηλαδὴ καὶ ἐδῶ, ὡς καὶ εἰς τὴν βάσιν τῆς θεᾶς, ἀπόκλινσις ἀπὸ τὸν κατακόρυφον ἄξονα. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς βάσεως τοῦ λέοντος ὑπάρχει τὸρμος, βάθους 0.045 μ., πρὸς ὑποδοχὴν τῆς πλίνθου τοῦ ἀγάλματος τοῦ ζώου. Ἐκ τούτου σφύζονται, ἐν μέρει συγκολληθέντα, ὁ πρόσθιος ἀριστερὸς καὶ οἱ δύο ὀπίσθιοι πόδες τοῦ ζώου, μετὰ μεγάλου τμήματος τῆς οὐρᾶς καὶ τῶν δύο ἀντιστοίχων συμφυῶν τμημάτων τῆς πλίνθου, μέχρις ὕψους 0.24 - 0.26 μ. ἐκ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς πλίνθου. Τὸ ὀπίσθιον τμήμα τῆς πλίνθου ἔχει τριγωνοειδῆ ἀπόληξιν, πρὸς τοῦτο δὲ λαμβάνει ἀνάλογον σχῆμα καὶ ὁ τὸρμος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, διαπλατυνομένου σημαντικῶς πρὸς τὰ ἔσω τοῦ πλαισίου τοῦ τὸρμου καὶ ἀφιεμένου ἀνοικτοῦ τοῦ μεταξὺ τῶν δύο ἐκατέρωθεν μερῶν τοῦ πλαισίου τμήματος τῆς ὀπισθίας στενῆς πλευρᾶς. Ὁ λέων ἦτο ὁ παραστάτης τῆς καθημένης θεᾶς.

Γ. Ἱστορικὴ τοποθέτησις καὶ προσπάθεια χρονολογήσεως

Θέσις τοῦ ἔργου μεταξὺ τῶν κλασσικῶν ἐπαναλήψεων

Ἡ μορφή τοῦ ἀγάλματος μὲ τὸν λέοντα παραπλεύρως αὐτοῦ δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίας περὶ τῆς ταυτότητος τῆς λατρευομένης θεότητος. Ἀπομένει τὸ πρόβλημα τῆς ἀκριβοῦς χρονολογήσεως τοῦ ἔργου. Ὅπως ἐγράφη ἄνωτέρω, ἡ βάσις τοῦ ἀγάλματος τοποθετεῖ τὸ ἔργον εἰς χρόνους παλαιότερους τῶν μέσων τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ὁ θρόνος ἐπίσης παρουσιάζει μορφήν καὶ ἐργασίαν τυπικὴν διὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους καὶ μάλιστα διὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰ. Καὶ ὁ τύπος τοῦ ἀγάλματος, μὲ τὸν τρόπον ζωσεως τοῦ χιτῶνος, τὴν μορφήν τοῦ κόλπου καὶ τοῦ ἀποπτύγματος, ὡς καὶ τὴν θέσιν τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος, ἀνάγεται εἰς τὸν 5ον αἰ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐργασία τοῦ ἀγάλματος, ὅπως περιεγράφη λεπτομερῶς ἄνωτέρω καὶ ὅπως διαπιστοῦται ἀπὸ τὴν ἄμεσον ἐκ τοῦ συνέγγυς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἔργου, δεικνύει ὅχι μεταγενέστερον ἀντίγραφον ἀλλὰ γνήσιον

1. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ὑλικά δομῆς, τ. 2, Ἀθῆναι 1958, σ. 188.

2. Βλ. JACOB - FELSCH, ἑ.ἀ. σ. 19, σημ. 61 (ὅπου σχετι-

κὴ βιβλιογραφία). Διὰ τὰς ἀσυμμετρίας εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν βλ. W.B. DINSMOOR, The Architecture of Ancient Greece³, London 1950, σ. 164 κέ., βιβλιογραφίαν σ. 353.

δημιούργημα τῶν κλασσικῶν χρόνων. Τὴν ἀκριβεστέραν τοποθέτησιν τοῦ ἀγάλματος θὰ ἐπιχειρήσωμεν κατωτέρω διὰ μιᾶς συντόμου ἱστορικῆς ἀναδρομῆς, ἥ ὅποια θὰ παρακολουθήσῃ τὴν παράστασιν τῆς Κυβέλης εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, καὶ διὰ τῆς συγκρίσεως αὐτοῦ πρὸς ἄλλα σχετικὰ ἔργα.

Ἡ ἱστορία τῆς Κυβέλης ἔχει ἤδη διανύσει μέχρι τῆς ἀκμῆς τῶν κλασσικῶν χρόνων διάστημα τοῦλάχιστον ἑνὸς αἰῶνος εἰς τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ τέχνην. Εἶναι ἐκ τῶν θεοτήτων αἱ ὁποῖαι προστετέθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων εἰς τὸ ἑλληνικὸν πάνθεον¹. Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ὅμως ἡ θεὰ λατρεύεται ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Χετταίων ὑπὸ τὸ ὄνομα Kubaba². Βραδύτερον κυριώτερος χῶρος λατρείας τῆς ἦτο ἡ Φρυγία μὲ κέντρον τὸν Πεσσινοῦντα παρὰ τὸν Σαγγάριον ποταμόν, ὅπου ἐλατρεύετο ὑπὸ μορφὴν λίθου³. Ἐκεῖ διεμορφώθη κυρίως ἡ τελετουργία τῆς λατρείας τῆς, ἦτο δὲ ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ θεότης τῶν Φρυγῶν μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐδῶ φαίνεται νὰ ἐδημιουργήθῃ καὶ ἡ τυπικὴ παράστασις τῆς θεᾶς ἐντὸς ναΐσκου, συνοδευομένης ὑπὸ λεόντων, ὅπως ἀποδεικνύεται πρὸ πάντων ἀπὸ τὰ περίφημα λαξευτὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς⁴. Πρῶτοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων πρέπει νὰ ἐδέχθησαν τὴν λατρείαν τῆς οἱ ἄποικοι τῆς Μ. Ἀσίας⁵. Ἐκεῖθεν, μέσῳ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου⁶, εἰσῆχθη εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, οὐχί, φαίνεται, ἄνευ ἀντιδράσεων ἀρχικῶς, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ γνωστὴ παράδοσις περὶ τοῦ τρόπου εἰσαγωγῆς τῆς εἰς τὰς Ἀθήνας⁷, ὅπου ὁ πρῶτος ναὸς τῆς εἰς τὴν Ἀγορὰν χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.⁸ Οἱ Ἕλληνες, ἐνῶ ἐκράτησαν ὠρισμένα ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῆς θεᾶς, ὅπως τὸ τύμπανον καὶ τοὺς συνοδοὺς λέοντας, ἔδωσαν κατὰ τὰ ἄλλα εἰς ταύτην ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, ταυτίσαντες αὐτὴν πρὸς θεότητα ἑλληνικὰς, ὅπως ἡ Πέα καὶ ἡ Δημήτηρ καὶ ἀφαιρέσαντες ἀπὸ τὴν

1. M. P. NILSSON, *Geschichte der griech. Religion*², München 1955, τ. 1, σ. 725 κέ.

2. Ἀνάγλυφον τέλους 2ας - ἀρχῶν 1ης χιλιετηρίδος εἰς Μουσεῖον Ἀγκύρας, βλ. *Enciclopedia dell'Arte Antica*, II, σ. 572 κέ., λ. *Cibele*.

3. PAULY - WISSOWA, RE XI 2250 κέ., λ. *Kybele*· ἡ φρυγικὴ ὀνομασία τῆς θεᾶς φαίνεται ὅτι ἦτο Matar Kubile.

4. A. V. SALIS, ἔ.ἀ. σ. 21 κέ.

5. Βλ. ἀρχαϊκὰς παραστάσεις Κυβέλης ἐκ Κύμης τῆς Αἰολίδος παρὰ S. REINACH, BCH 13, 1889, σ. 542 κέ. Πρβ. σειρὰν ἀναθημάτων ἐκ Μασσαλίας (ἀποικίας Φωκαίας) παρὰ A. CONZE ἐν AA 1866, σ. 303 κέ. καὶ REINACH, ἔ.ἀ. σ. 551 κέ., ὡς καὶ μαρμάρινον ἀγαλμάτιον Κυβέλης Μουσείου Torlonia· ἡ παρὰ (E. LANGLOTZ, Rev. Archéol. 1968, σ. 93 κέ., πρβ. τοῦ αὐτοῦ, Die kulturelle und künstlerische Hellenisierung der Küsten des Mittelmeers durch die Stadt Phokaia, Köln 1966, σ. 30 κέ.

6. Βλ. λ.χ. τὴν παράστασιν τῆς Κυβέλης ἐπὶ τῆς ζωφόρου τοῦ ἐν Δελφοῖς θησαυροῦ τῶν Σιφνίων, τὴν Κυβέλην τῆς Συλλογῆς Mattei, ἥ ὅποια πιστεύεται ὅτι ἀντιγράφει ὑστεροαρχαῖκον ἔργον ἐκ Πάρου (S. REINACH, Répertoire de Statuaire, τ. I, Paris 1897, σ. 182. Πρβ.

Rev. Archéol. 1968, σ. 94, σημ. 1 - 2), μικρὸν ἀνάγλυφον ἐξ Αἰγίνης (J. SVORONOS, Das Athener Nationalmuseum, Text III, Athen 1937, σ. 622, πίν. CXVIII, ἀριθ. 1873, A.V. SALIS, ἔ.ἀ. σ. 20, σημ. 3), καὶ τὸ ὑπαίθριον ἀρχαῖκόν ἱερόν (;) Κυβέλης εἰς θέσιν «Δασκαλόπετρα» Χίου (REINACH, BCH 13, 1889, σ. 556, σημ. 3. D.W.S. HUNT, BSA 41, 1940 - 45, σ. 33 - 34). Ὡς μὲ ἐπληροφόρησεν ἡ συνάδελφος δ. Δ. Χατζῆ, ἀρχαῖκόν ἀνάγλυφον Κυβέλης εὐρέθη τελευταίως εἰς Μυτιλήνην.

7. NILSSON, ἔ.ἀ.

8. J. TRAVLOS, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen*, Tübingen 1971, σ. 352. Ὅτι ἡ λατρεία εἰσῆχθη εἰς τὰς Ἀθήνας ἤδη εἰς ἀρχαίους χρόνους ἀποδεικνύουν ἐκτὸς ἄλλων ἀρχαῖκα παραστάσεις ἐξ Ἀθηναίων (AA VIII, 1893, σ. 146, X, 1895, 128 ἀριθ. 22. Πρβ. RE XI ἔ.ἀ., στ. 2264 καὶ NILSSON, ἔ.ἀ. σ. 727. Κατ' ἄλλην γνώμην, τὴν ὅποیان ἀποκρούει ὁ Nilsson, τὸ Μητρώον ἦτο ἀρχικῶς ἀφιερωμένον εἰς τὴν Δήμητρα, ὅπως καὶ τὸ πρὸς τοῦτο ἀντιπαραβαλλόμενον Μητρώον τὸ ἐν Ἀγραις, ἱερόν τῶν ἐλευσινιακῶν θεοτήτων, ὅπου ἐτελοῦντο τὰ Μικρὰ Μυστήρια. Βλ. NILSSON, ἔ.ἀ. σ. 667 κέ., 726. JUDEICH, *Topographie von Athen*², München 1931, σ. 342 κέ., 420 κέ., ὅπου περαιτέρω βιβλιογραφία.

λατρείαν της όσα έκ τών άσιατικών έθίμων έθεώρουν άσυμβίβαστα πρὸς τὸν ιδικόν των πολιτισμόν¹. Ἡ λατρεία εὔρε διάδοσιν καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, πρὸ πάντων φαίνεται εἰς τὴν Βοιωτίαν². Ἀλλ' ἐπὶ ἀττικοῦ ἐδάφους καὶ ἐντὸς τοῦ φειδιακοῦ περιβάλλοντος ἐμελλε νὰ δημιουργηθῇ ὁ κατ' ἐξοχὴν κλασσικὸς τύπος παραστάσεως τῆς Κυβέλης - Μητρὸς Θεῶν εἰς τὴν ἐλληνικὴν τέχνην. Αἱ πληροφορίες τῶν ἀρχαίων πηγῶν περὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μητρώου τῆς Ἀγορᾶς δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς διὰ νὰ μᾶς δώσουν σαφῆ εἰκόνα περὶ αὐτοῦ. Γνωρίζομεν πάντως ὅτι ἤσκησε βαθεῖαν ἐπίδρασιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐθεωρεῖτο ἔργον αὐτοῦ τοῦ Φειδείου³, ὅπως καὶ ἡ Νέμεσις τοῦ Ραμνοῦντος. Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἦτο ὁ μοναδικὸς τύπος Κυβέλης τοῦ 5ου αἰ., ὅπως δύναται νὰ συναγάγῃ τις ἀπὸ διασωθέντα ἔργα τέχνης⁴. Τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τῆς Κυβέλης εἰς τὴν ἐλληνικὴν λατρείαν καὶ τέχνην εἶναι δυνατόν νὰ παρακολουθήσωμεν κυρίως εἰς τὰ λατρευτικὰ ἀνάγλυφα τοῦ 4ου αἰ. καὶ τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου⁵.

Ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου προέρχονται πολυάριθμα ἀντίγραφα ἢ μεταπλάσεις κλασσικῶν ἀγαλμάτων Κυβέλης. Ἡ προσπάθεια ἀνευρέσεως μεταξὺ αὐτῶν τοῦ τύπου τοῦ ἀναγομένου εἰς τὸ ἀγαλμα τοῦ Μητρώου⁶ ἤρchiσεν ἀρκετὰ ἐνωρίς. Οὕτω ὁ Furtwängler ὑπέθεσεν ὅτι ἀντίγραφον τοῦ ἔργου εἶναι ἡ Κυβέλη Doria-Pamfili, ἡ γνώμη του ὅμως ἡμφεσβητήθη ἤδη ἐξ ἀρχῆς. Ἐκ τῶν μετέπειτα διατυπωθεισῶν ὑποθέσεων περισσότερον ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ τοῦ A.v. Salis⁷, ὁ ὁποῖος ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ τύπος διασφύζεται εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ναῖσκους καὶ τὰ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα, ὡς καὶ εἰς τὸ ἀκέφαλον ἀγαλμα ὑπ' ἀριθ. 3265 τοῦ Ἑθν. Μουσείου (βλ. ἀνωτέρω σ. 193). Ὁ E. Langlotz⁸ ὅμως ἐτόνισεν ὅτι τὰ ἀνωτέρω ἔργα ἀκολουθοῦν ἓνα τύπον ἀναγόμενον εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ., διάφορον τοῦ παλαιότερου. Ἡ διαφορὰ κατ' αὐτὸν ἔγκειται εἰς τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν θέσιν τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἡ ὁποία εἰς μὲν τὸν τύπον τοῦ 5ου αἰ. ἐκράτει τὸ τύμπανον ἐκ τῶν ἄνω, εἰς δὲ τὸν τοῦ 4ου αἰ. ἐκ τῶν κάτω (πρβ. ἀνωτ. σ. 192). Ὡς παραδείγματα παρουσίασε διάφορα ἔργα, χαρακτηριστικώτερον δὲ τοῦ παλαιότερου τύπου καὶ κατ' ἐξοχὴν δυνάμενον νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν φειδιακὴν παράδοσιν ἐθεώρησε ρωμαϊκὸν ἀγαλμα Κυβέλης ἐκ Λεβαδείας (2ου μ.Χ. αἰ.), τὸ ὁποῖον φυλάσσεται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Χαιρωνείας. Τὴν ὑπόθεσιν τοῦ E. Langlotz ὡς πρὸς τὸ

1. Μόνον μεταξὺ τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων καὶ τῶν ξένων, καὶ πρὸ πάντων εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, φαίνεται ὅτι ἡ λατρεία διетήρησ ἐνέντονώτερον τὰ ἰδιαίτερα ἀσιατικὰ χαρακτηριστικά.

2. Βλ. NILSSON, ἔ.ἀ. σ. 726, σημ. 8, καὶ ἱερὸν εἰς Μουσταφάδες Τανάγρας (SVORONOS, ἔ.ἀ. Text II, σ. 363 κέ., RE XI ἔ.ἀ. στ. 2264).

3. ΠΑΥΣ. I 3. 5, ἈΠΡ. Περ. Εὐξ. Πόντου, κεφ. 9· ὁ ΠΛΙΝΙΟΣ ἀντιθέτως (Nat. Hist. 36. 17) φαίνεται νὰ στηρίζεται εἰς πηγὴν πλέον αὐθεντικὴν ἀποδίδων τὸ ἔργον εἰς τὸν Ἀγοράκριτον (πρβ. Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΝ, ἔ.ἀ. σ. 112).

4. Α.χ. ἀνάγλυφα· βλ. ἐπίσης τὸ ἀγαλμα ἐκ Κέρτς τοῦ Μουσείου Ermitage (WALDHAEU, ἔ.ἀ. Πρβ. Encicl. dell'Arte Ant., ἔ.ἀ. σ. 575). Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης πα-

ράστασις πιθανῶς Κυβέλης καὶ Σαβαζίου ἐπὶ κρατῆρος τῆς ομάδος τοῦ Πολυγνώτου, χρονολογούμενον εἰς τὸ 440/30 π.Χ. (N. ALFIERI - P. E. ARIAS, Spina, Florenz 1960, σ. 136 κέ., πίν. XXXIV - XXXV).

5. A.v. SALIS, ἔ.ἀ. σ. 5 κέ. Μέγας ἀριθμὸς ἐκ τούτων εὑρέθη εἰς Ἀθήνας καὶ Πειραιᾶ· ἐκ τῶν ἀγαλμάτων τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου ἀντιπροσωπευτικώτερον εἶναι τὸ τῆς Περγάμου (A.v. SALIS, ἔ.ἀ. σ. 2 κέ., LANGLOTZ, Phidiasprobleme, Frankfurt 1947, σ. 65).

6. Βλ. Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΝ, ἔ.ἀ. σ. 111 κέ., ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

7. A.v. SALIS, ἔ.ἀ. σ. 1 κέ.

8. E. LANGLOTZ, ἔ.ἀ. σ. 65 κέ.

ἀνωτέρω ἄγαλμα προώθησεν ἔτι περαιτέρω ὁ Γ. Δεσπίνης¹ διὰ μεθοδικῆς συγκρίσεως τοῦ ἀγάλματος τῆς Λεβαδείας πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ θαυμασίως ἀναπαρασταθὲν ἄγαλμα τῆς Νεμέσεως, καταλήξας εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ σχέσις του πρὸς τὴν Νέμεσιν εἶναι ἀναντίρρητος καὶ ὅτι δὲν δύναται νὰ εἶναι ἢ τὸ πιστότερον ἀντίγραφον τῆς Μητρὸς τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς, ἢ ὁποία ἦτο ἔργον τοῦ Ἀγορακρίτου καὶ οὐχὶ τοῦ Φειδίου.

Αὐτὸ τὸ ὅποῖον εἶναι ἰδιαίτερος σημαντικὸν διὰ τὴν παροῦσαν μελέτην εἶναι ἡ προφανὴς συγγένεια τοῦ κορμοῦ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μοσχάτου πρὸς τὴν Κυβέλην τῆς Λεβαδείας. Ἡ Κυβέλη τῆς Λεβαδείας (πίν. 97-100), ὕψους μετὰ τῆς πλίνθου 1.30 μ., κάθεται ἐπὶ θρόνου μεθ' ὑψηλοῦ ἐρεισινώτου καὶ ὑποποδίου. Φέρει χιτῶνα μὲ κόλπον καὶ ἀπόπτυγμα καὶ ἱμάτιον, τὸ ὅποῖον καλύπτει τὰ σκέλη καὶ κατέρχεται ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου. Ὁ ἀριστερὸς βραχίον, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ σωζόμενον τμήμα του, καλυπτόμενος ἄνωθεν ἀπὸ τὸ ἱμάτιον καὶ πλαισιούμενος κάτωθεν ἀπὸ τὰς πτυχὰς τῆς χειρίδος τοῦ χιτῶνος, ἐφέρετο ὑψηλὰ καὶ ἐκράτει τὸ τύμπανον ἐκ τῶν ἄνω. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὁμοιότης πάντων τῶν στοιχείων τούτων μεταξὺ τῶν δύο ἀγαλμάτων. Ὅμοια εἶναι ἡ διαμόρφωσις τῶν καθέτων πτυχῶν τοῦ κάτω μέρους τοῦ χιτῶνος, τὸ ὅποῖον δὲν καλύπτεται ὑπὸ τοῦ ἱματίου. Ἰδιαίτερα εἶναι ἡ ὁμοιότης ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἱματίου εἰς τὰς πλαγίας πλευράς, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸ ἄγαλμα τῆς Λεβαδείας, ὅπως παρετήρησεν ὁ Γ. Δεσπίνης, ἀκολουθοῦν πιστότερον τὸ ἀρχέτυπον, ἐνῶ ἡ προσθία ὄψις μὲ τὴν διαφάνειαν τοῦ ἐνδύματος προδίδει τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀντιγράφου. Ἡ διαφάνεια αὕτη ἐλλείπει ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τοῦ Μοσχάτου, τοῦτο δὲ φανερώνει τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν δύο ἔργων καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς χρονολογήσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μοσχάτου εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν².

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω τὸ ἄγαλμα τοῦ Μοσχάτου εἶναι γνήσιον δημιουργήμα τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἐν ἐκ τῶν ὀλίγων περισωθέντων λατρευτικῶν ἀγαλμάτων τῆς περιόδου, ἐξαρτᾶται δὲ ἀμέσως ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τοῦ Μητρόφου τῆς Ἀγορᾶς, ἔργον τοῦ Ἀγορακρίτου. Ὑπὸ τὴν διπλὴν αὐτὴν ἐποψιν τὸ ἔργον ἀποκτᾷ ἰδιαίτεραν σημασίαν: ἀφ' ἐνὸς μὲν προσθέτει νέας ἀπ' εὐθείας γνώσεις περὶ τῆς κλασσικῆς τέχνης καὶ δὴ τῆς λατρευτικῆς ἀγαλματοποιίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποτελεῖ τὸν πλησιέστερον χρονικῶς ἀπόηχον ἐνὸς μεγάλου κλασσικοῦ δημιουργήματος τοῦ κύκλου τοῦ Φειδίου. Εἶναι ὡς ἐκ τούτου σημαντικώτερον ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸν ἀντίγραφον τῆς Λεβαδείας διὰ τὴν προσέγγισιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἀγορακρίτου. Βεβαίως τὸ δεύτερον ἀποδίδει ἴσως πιστότερον ὠρισμένας λεπτομερείας λόγῳ τῆς ξηρᾶς καὶ μηχανικῆς μιμήσεως, ἢ ὁποία ἐπικρατεῖ εἰς τοὺς χρό-

1. Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 112 κέ.

2. LANGLOTZ, ἔ.ἀ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 115 κέ. Τὸν τύπον τῆς Κυβέλης τοῦ Ἀγορακρίτου ἀποδίδουν περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον πιστῶς διάφορα ἄλλα ρωμαϊκὰ ἀντίγραφα, μετὰ τῶν ὁποίων ἰδιαίτεραν θέσιν κατέχει ὁ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους κορμὸς ἀπὸ τὴν Ἰσθμίαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀρχαίας Κορίνθου (βλ. μετὰ τῶν ἄλλων Ο. BRONEER, *Resperia* 22,

1953, σ. 189 κέ., πίν. 59, τοῦ αὐτοῦ, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, Γ', 1966, σ. 78, πίν. 20α). Ἡ σύγκρισις αὐτοῦ πρὸς τὴν Κυβέλην τοῦ Μοσχάτου δεικνύει τὴν διαφορὰν τοῦ κλασσικοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸν ἀντίγραφον, τὸ ὅποῖον διακρίνει μία περισσότερον μηχανικὴ ἢ εἰς τὸ ἄγαλμα τῆς Λεβαδείας ἀπόδοσις τῶν στοιχείων τῶν κλασσικῶν προτύπων.

νους του — ή διαμόρφωσις λ.χ. τῶν πτυχῶν τοῦ στήθους, ἐνθυμίζουσα τὴν Νέμεσιν¹, ἀποδίδει ἴσως καλύτερον τὴν ἀντίστοιχον λεπτομέρειαν τοῦ πρωτοτύπου. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Μοσχάτου, ἔργον ἐλάσσονος μὲν ἀλλ' ἱκανοῦ καλλιτέχνου τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, φαίνεται ὅτι παρακολουθεῖ μὲ συνέπειαν τὸ ἀγορακρίτειον πρότυπον, ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ἦτο ἀκόμη ἀρκετὰ πρόσφατος καὶ ἰσχυρὰ εἰς τοὺς χρόνους του. Ἡ μορφή τοῦ χιτῶνος, τοῦ ἱματίου, τοῦ κόλπου, τοῦ ἀποπτύγματος, ἡ κατασκευὴ τῶν πτυχῶν, ἡ θέσις τῶν χειρῶν, ὅπως μᾶς διδάσκει ἡ σύγκρισις πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν ἀντίγραφον, φαίνεται ὅτι ἀποδίδουν κατὰ τὸ δυνατόν πιστῶς τὸ ἄγαλμα τοῦ Μητρώου. Ὁ θρόνος τοῦ ἀγάλματος τῆς Λεβαδείας δὲν εἶναι παρὰ μία πτωχὴ καὶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀπομίμησις ἐνὸς κλασσικοῦ θρόνου. Ἀντιθέτως ὁ θρόνος τοῦ Μοσχάτου παρουσιάζει ὅλα τὰ στοιχεῖα ἐνὸς πλουσίως διακεκοσμημένου θρόνου τοῦ 5ου αἰ. — ὅπως ἐγράφη ἀνωτέρω, σημαντικώτερον παράλληλόν του ἀποτελεῖ ὁ θρόνος τῆς θεᾶς τοῦ Τάραντος — καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μᾶς δίδει ἀρκετὰ πιστὴν εἰκόνα τοῦ θρόνου τῆς Κυβέλης τῆς Ἀγορᾶς. Ἡ βάσις τοῦ ἀγάλματος εὐρίσκεται ἐπίσης ἐντὸς τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀγορακρίτου.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει τὸ ἄγαλμα τοῦ Μοσχάτου διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς κεφαλῆς τοῦ προτύπου του. Ἦδη ὁ E. Langlotz ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ τύπος τῆς κεφαλῆς τῆς Κυβέλης τῆς Λεβαδείας, ἡ ὁποία παρουσιάζει ἵχνη πλοκάμων πιπτόντων ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τμήματος κόμης ἐπὶ τῆς ράχεως, δὲν ἀρμόζει εἰς τὸ πρωτότυπον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπέδωσε τὸν τύπον τῆς ρωμαϊκῶν χρόνων χαλκίνης κεφαλῆς Κυβέλης τοῦ Cabinet des Médailles². Ὁ Γ. Δεσπίνης³ διετύπωσε τὴν ἀποψιν ὅτι ἀντίγραφον τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀγορακρίτου εἶναι ὁ τύπος Ny Carlsberg⁴ - Κορίνθου⁵, τοῦ ὁποίου ρωμαϊκὴ μετάπλασις (Neuschöpfung) εἶναι κατὰ τὸν P. Noelke⁶ καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς Κυβέλης Doria-Pamfili. Κατὰ τὸν Γ. Δεσπίνην μάλιστα ἡ κεφαλὴ τῆς Κορίνθου ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τοῦ παρὰ τὸν Ἀκροκόρινθον μνημονευομένου ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (II 4. 7) ἱεροῦ τῆς Κυβέλης. Ὅτι μίαν κεφαλὴν αὐτοῦ τοῦ τύπου πρέπει νὰ εἶχε τὸ ἄγαλμα τοῦ Μητρώου φαίνεται νὰ δεικνύη καὶ ἡ Κυβέλη τοῦ Μοσχάτου, ὅπως δύναται νὰ συμπεράνῃ κανεὶς τόσον ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἵχων πλοκάμων ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κορμοῦ ὅσον καὶ ἀπὸ τὸ ἀνωτέρω (σ. 190) μνημονευθὲν καὶ εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνῆκον τμήμα κεφαλῆς μετὰ ὑπολειμμάτων κόμης. Τοιοῦτος τύπος κεφαλῆς, ἄνευ πόλου καὶ πλοκάμων ἐκατέρωθεν, ἀρμόζει καλύτερον εἰς ἐν λατρευτικὸν ἄγαλμα τοῦ 5ου αἰ., ὅπως καὶ ὁ τύπος τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Βερολίνου⁷. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ἐπίσης ὅτι τὸ σύνταγμα τοῦ Μοσχάτου μᾶς ἀποδίδει πιστότερον τὴν μορφήν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν συνοδῶν λεόντων τῆς Κυβέλης τοῦ Μητρώου. Οὐδὲν ἵχνος δευτέρου λέοντος καὶ ἀντιστοίχου βάσεως εὐρέθη κατὰ τὴν

1. ΔΕΣΠΙΝΗΣ, ἔ.δ. σ. 114· ἀκόμη πλησιέστερον πρὸς τὴν Νέμεσιν ὡς πρὸς τὴν λεπτομέρειαν ταύτην εὐρίσκεται ὁ κορμὸς τῆς Ἰσθμίας (αὐτόθι σ. 116).

2. Αὐτόθι καὶ πίν. 18.

3. Αὐτόθι σ. 120 κέ.

4. Κεφαλὴ ὑπ' ἀριθ. 246 Γλυπτοθήκης Ny Carlsberg.

Βλ. POULSEN, Cat. Sculpt. 1951, 185, P. NOELKE, Bonner Jahrbücher 167, 1967, σ. 39 κέ., εἰκ. 2.

5. Κεφαλὴ ὑπ' ἀριθ. S2668 Μουσείου Κορίνθου, βλ. Hesperia 34, 1965, 20 κέ., πίν. 10a, κ.δ.

6. Βλ. ἀνωτ. σημ. 4.

7. ΔΕΣΠΙΝΗΣ, ἔ.δ. σ. 119 - 20.

ἀνασκαφὴν καὶ ὥς ἐκ τούτου εἶναι μᾶλλον βέβαιον ὅτι εἷς μόνον λέων ἵστατο παρὰ τὴν θεάν τοῦ Μοσχάτου. Καθὼς γνωρίζομεν ἄλλωστε ἀπὸ τὰ σφζόμενα ἔργα τέχνης, ὁ ἀριθμὸς τῶν λεόντων ποικίλλει ἀπὸ ἑνὸς εἰς δύο, ἡ δὲ θέσις των εἶναι ἄλλοτε μὲν παρὰ τὴν θεάν, ἄλλοτε δὲ ἐπὶ τῶν γονάτων ἢ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῆς — ἐνίοτε παρατηρεῖται συνδυασμὸς τῶν δύο στοιχείων.

Ἐκ τῶν φιλολογικῶν πηγῶν¹ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σχηματισθῇ ἀκριβὴς εἰκὼν περὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μητρώου. Ἀκόμη καὶ ἡ σύγκρισις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀρριανοῦ πρὸς τὴν Φασιανὴν θεὸν νομίζομεν ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν γενικὴν ἐμφάνισιν καὶ ὄχι εἰς τὰς λεπτομερείας², ὥστε δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὸν ἐκ ταύτης νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι δύο λέοντες εὐρίσκοντο παρὰ τὴν θεάν τοῦ Μητρώου. Ἡ κλασσικὴ ἐπανάληψις εἶναι μᾶλλον πλησιέστερον παντὸς ἄλλου μεταγενεστέρου ἀντιγράφου πρὸς τὸ πρότυπὸν τῆς καὶ ὥς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο.

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς Κυβέλης τοῦ Μοσχάτου *terminum post quem* παρέχει τὸ ἄγαλμα τοῦ Μητρώου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Γ. Δεσπίνην³ εἶναι δημιουργήμα τοῦ τέλους τῆς δεκαετίας 450 - 440 π.Χ., κατὰ δὲ τὴν γενικώτερον ἐπικρατοῦσαν γνώμην⁴ ὀλίγα ἔτη νεώτερον. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ προτύπου καὶ ἐπαναλήψεως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπερβαίῃ ὀλίγας δεκαετίας. Μία ξηρότης εἰς τὴν ἀπόδοσιν ὠρισμένων λεπτομερειῶν, κυρίως τῶν καθέτων πτυχῶν τοῦ κάτω μέρους τοῦ χιτῶνος, τοποθετεῖ ἴσως τὸ ἄγαλμα τοῦ Μοσχάτου μετὰ τὸ 400 π.Χ., κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ.⁵ Σύγχρονον περίπου εἶναι τὸ περίφημον ἀνάγλυφον τοῦ Βερολίνου, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἔχει βασικῶς ὡς πρότυπον ἓν ἄλλο ἄγαλμα τοῦ 5ου αἰ. (βλ. κατωτέρω).

Τὸ ἄγαλμα τοῦ Μοσχάτου κατατάσσεται λοιπὸν μεταξὺ τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων κλασσικῶν χρόνων, τὰ ὁποῖα μιμῶνται σύγχρονα ἢ ὀλίγον παλαιότερα ἀριστουργήματα, ὅπως λ.χ. ἡ Ἀφροδίτη τοῦ Δαφνίου (Ἐθνικὸν Μουσεῖον ὑπ' ἀριθ. 1604), μετάπλασις τῆς ἐν Κήποις Ἀφροδίτης τοῦ Ἀλκαμένους⁶ καὶ ἡ Ἀφροδίτη τοῦ Βερολίνου K5, ἐπανάληψις ἀγάλματος τῆς Οὐρανίας τοῦ Φειδίου⁷. Λεπτομερὲς διαπραγματεύσεις τοῦ τόσον σπουδαίου θέματος τῶν κλασσικῶν μεταπλάσεων ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς παρούσης μελέτης. Ἄλλωστε τοῦτο ἔχουν ἤδη λαμπρῶς διαπραγματευθῇ διάφοροι μελετηταί⁸. Συγκεφαλαιοῦντες πάντως τὰ μέχρι τοῦδε συμπεράσματα, δυνά-

1. Βλ. σ. 198, σημ. 3.

2. Πρβ. ΔΕΣΠΙΝΗΝ, ἔ.ἀ. σ. 118.

3. Αὐτόθι σ. 194.

4. Βλ. λ.χ. G. LIPPOLD, Die griechische Plastik, München 1950, σ. 187.

5. Ὁμοίᾳ εἶναι ἡ ἀπόδοσις τοῦ ἀντιστοίχου τμήματος τοῦ χιτῶνος εἰς τὴν Κυβέλην τῆς Λεβαδείας, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦ Μητρώου, δεδομένου ὅτι ἡ Κυβέλη τῆς Λεβαδείας ἀκολουθεῖ ἐν μέρει (λ.χ. εἰς τὴν κόμμωσιν) καὶ ἄλλα πρότυπα. Πιθανὸν μεταξὺ τῆς Κυβέλης τῆς Λεβαδείας καὶ τοῦ Μητρώου μεσολαβεῖ μία μετάπλασις τοῦ

4ου π.Χ. αἰ., ἐν ἔργον γνωστότερον καὶ περισσότερον σημαντικὸν ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τοῦ Μοσχάτου.

6. A. DELIVORRIAS, ἐν Antike Plastik VIII, 1968, σ. 19 κέ.

7. BLÜMEL, ἔ.ἀ. σ. 5 κέ.

8. ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ, ΑΕ 1956, σ. 154 κέ. (διὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους σ. 162 κέ.) καὶ Antike Plastik XII, σ. 37 κέ., ὅπου περαιτέρω βιβλιογραφία. F. BROMMER, Studies Robinson I, σ. 674 κέ. A. RUMPF, Archäologie, Berlin 1956, τ. II, σ. 81 κέ. LIPPOLD, Kopien und Umbildungen, München 1923, κυρίως σ. 6 κέ.

μεθα νὰ εἴπωμεν ἐν ὀλίγοις τὰ ἀκόλουθα: Τὴν συνήθειαν τῆς μιμήσεως συγχρόνων ἔργων πρέπει νὰ διακρίνωμεν τόσον ἀπὸ τὴν ἀρχαϊστικὴν τάσιν, ἣ ὅποια ἀρχίζει περὶ τὸ 420 π.Χ., ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν κλασσικιστικὴν, ἣ ὅποια γίνεται αἰσθητὴ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ.¹ Ἡ μίμησις καὶ ἐλευθέρα μετάπλασις εἶναι φαινόμενον, τὸ ὁποῖον δύναται τις νὰ διαπιστώσῃ ἤδη εἰς τοὺς ἀρχαῖκούς χρόνους. Συχνὸν εἶναι τοῦτο εἰς τοὺς κλασσικούς χρόνους, ἔχει δὲ τὴν ἀφετηρίαν του ἄλλοτε μὲν εἰς αὐτὸν τὸν δημιουργὸν τοῦ πρωτοτύπου καὶ τὸ ἐργαστήριον τοῦ ἢ τὸν εὐρύτερον κύκλον τῶν μαθητῶν του, ἄλλοτε δὲ εἰς διάφορον ἐργαστήριον ἢ καλλιτέχνην², συνήθως δευτέρας σειρᾶς.

Τὸ ἄγαλμα τοῦ Μοσχάτου δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ ἐργαστήριον ἢ τὸν κύκλον τοῦ Ἀγορακρίτου, ἀλλ' εἰς καλλιτέχνην δευτέρας σειρᾶς, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἀνέλαβε τὴν κατασκευὴν τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τοῦ μικροῦ ναοῦ τῆς Κυβέλης, ἐμιμήθη τὸ ἄγαλμα τοῦ Μητρόφου, χωρὶς νὰ εἶναι μαθητὴς τοῦ δημιουργοῦ του.

Ἐκτὸς τῶν μεγάλων ἀγαλμάτων, ἔχομεν καὶ ἀγάλματα μικρότερα τοῦ φυσικοῦ μεγέθους, μεταπλάσεις μεγάλων ἔργων, συνήθως ἀναθηματικά, προερχόμενα ἀπὸ ἱερά, ὅπως ὁ κορμὸς Ἐθν. Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 4486 τύπου «Ἀθηνᾶς Velletri»³, τὰ ἀγάλματα τῆς συλλογῆς Grimani⁴ καὶ ἡ Κόρη τοῦ Πειραιῶς (Ἐθν. Μ. 176)⁵. Τὸ φαινόμενον ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ ἀνάγλυφα, ἀναθηματικά καὶ ἐπιτύμβια. Εἰς τὰ δεύτερα, ὅπου παρατηρεῖται τόσον μίμησις σπουδαίων προτύπων ὅσον καὶ συγχρόνων ἀναγλύφων τῆς αὐτῆς κατηγορίας, τὸ θέμα δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης. Ἰδιαίτερον κεφάλαιον ἀποτελεῖ ἐπίσης ἡ παρακολούθησις τοῦ φαινομένου εἰς τὰ ἔργα τῆς μικροτεχνίας.

II. Ο ΝΑΟΣ (πίν. 101-103, εἰκ. 2)

Ὁ ναὸς τοῦ Μοσχάτου ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἀπλοῦ σχήματος μικροῦ ἀρχαίου ναοῦ, ἀποτελουμένου ἐκ προνάου μετὰ παραστάδων ἄνευ κιόνων καὶ σηκοῦ⁶. Πωρόλιθος εἶναι τὸ ὑλικὸν ἐκ τοῦ ὁποῖου σύγκεινται τὰ σφζόμενα οἰκοδομικὰ στοιχεῖά του. Τὴν θεμελίωσίν του ἀποτελεῖ μία καὶ μόνη σειρὰ πωρολίθων διαφόρων μεγεθῶν, οἱ ὁποῖοι ἐν μέρει φαίνεται ὅτι εἶναι ἐκ δευτέρας χρήσεως, ὡς καὶ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ ναοῦ. Ὁ τέταρτος ἐκ Δυσμῶν τῆς νοτίας πλευρᾶς φέρει ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του ἐγγάρακτον λατομικὸν προφανῶς σημεῖον ἐν εἵδει κεκλιμένου Γ. Ἡ θεμελίωσις αὕτη, πλάτους 0.60 - 0.65 μ., ἀπετέλει καὶ τὴν εὐθυντηρίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔβαινεν ἡ πρώτη ἐκ τῶν κάτω σειρὰ λίθων τῆς ἀνωδομῆς. Τούτων δείγματα διατη-

1. RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 85 καὶ 87 - 88.

2. LIPPOLD, Kopien und Umbildungen, σ. 6 κέ.

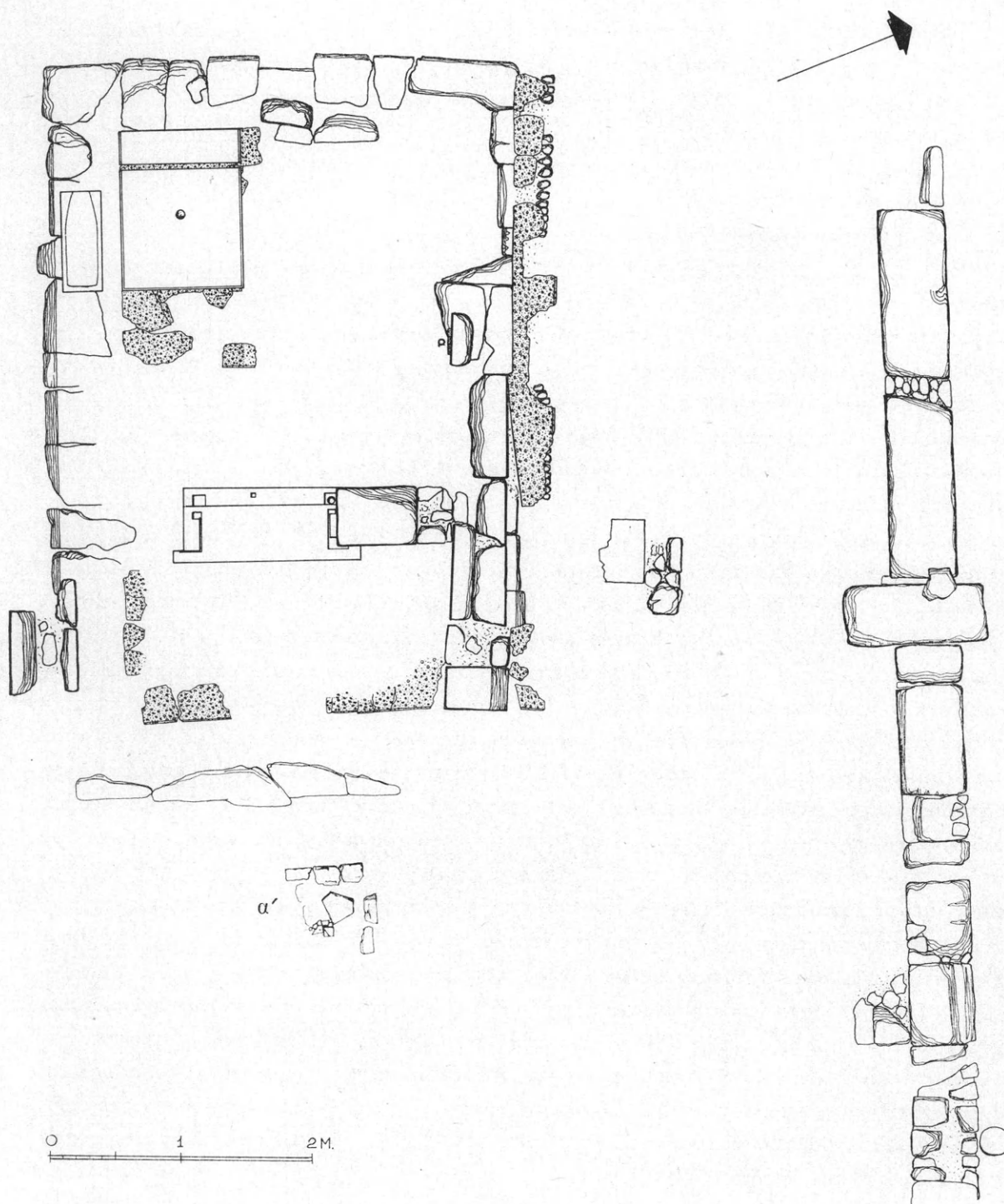
3. Σ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολ. Μουσεῖον, Συλλογὴ Γλυπτῶν, Ἀθῆναι 1967, σ. 65. Ant. Plastik ἔ.ἀ.

4. Βλ. R. KABUS - JAHN ἐν Ant. Plastik XI, 1972.

5. KARUSU, AM 82, 1967, σ. 158 κέ.

6. Πλησιέστερα παραδείγματα ἐξ Ἀττικῆς ἀποτελοῦν λ.χ. ὁ λεγόμενος ναὸς τοῦ Διονύσου τοῦ ἐν Λίμναις (Ἡρα-

κλέους Ἀλεξιάκου;) (DINSMOOR, ἔ.ἀ. σ. 43, JUDEICH, ἔ.ἀ. σ. 291 κέ., TRAVLOS, ἔ.ἀ. σ. 274 κέ., εἰκ. 351), πρὸ πάντων δὲ ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος Ἀριστοβούλης (TRAVLOS, ἔ.ἀ. σ. 121 κέ., ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία), ὁ ὁποῖος παρουσιάζει καὶ περιόδους ἀντιστοιχοῦσας κατὰ προσέγγισιν πρὸς τὰς τοῦ ναοῦ τοῦ Μοσχάτου (βλ. κατωτέρω).

Εἰκ. 2. Μοσχᾶτον. Κάτοψις τοῦ ναοῦ.

ροῦνται καλῶς εἰς τὴν βορειοανατολικὴν πλευράν, ἐνῶ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ὑπολοίπου ναῦσκου οὗτοι δὲν σφίζονται πλέον εἰς τὴν θέσιν των — ἀρκετὰ πωρόπλινθοι εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὅχι εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν, πέριξ καὶ ὑπεράνω τοῦ ναοῦ· εἶναι σαφές ὅτι εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ ἐγένετο ἐξαγωγή οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ ἐξ αὐτοῦ.

Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι, πλάτους 0.45 μ., ἀπετελοῦντο ἐκ δύο ὀριζοντίων σειρῶν πωροπλίνθων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἐξωτερικὴ παχυτέρα, πλάτους 0.20 - 0.25 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ κανονικῶν ὀρθογωνίων πωροπλίνθων, ὕψ. 0.50 μ. Τῆς ἐσωτερικῆς σειρᾶς διατηροῦνται ἔχνη εἰς τὴν βόρειον, τὴν δυτικὴν καὶ τὴν νοτιοανατολικὴν πλευράν. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν πωροπλίνθων φέρει κάθετα αὐλακοειδῆ λαξεύματα (βελονιές) καὶ ἦτο ἐπιχεχρισμένη διὰ κονιάματος, τὸ ὅποιον διατηρεῖται εἰς ἀρκετὰ καλὴν κατάστασιν. Διακρίνονται δύο κυρίως ἄλλεπάλληλα στρώματα, πάχους 0.01 - 0.015 μ. ἕκαστον. Ἀμφότερα ἀποτελοῦνται ἐξ ἐνὸς ἐσωτερικοῦ παχύτερου στρώματος καὶ μιᾶς ἐξωτερικῆς ἐπαλείψεως (ἐπιχρίσματος) (πίν. 104α). Τὸ δεύτερον (νεώτερον) στρώμα διατηρεῖται κυρίως εἰς τὸ κατώτερον τμῆμα τῶν λίθων. Δὲν διεσώθησαν ἔχνη δευτέρας σειρᾶς λίθων καθ' ὅψος καὶ δὲν γνωρίζομεν πόσον ἦτο τὸ ἀρχικὸν ὕψος τῆς ἐκ λιθοδομῆς τοικοποιίας τοῦ ναοῦ. Πάντως δυνάμεθα βασίμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν τοίχων συνέκειντο ἐξ ἐλαφροῦ ὑλικοῦ, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ἐξ ὠμῶν πλίνθων. Ὁ πρόναος ἔχει εἰς τὴν σημερινὴν του μορφήν ἐσωτερικὰς διαστάσεις 1.25 - 1.31 μ. × 2.85 μ. Σφίζεται εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς θέσιν ἡ βόρειος παραστάς τοῦ προνάου, πλ. 0.44 μ., πάχ. 0.24 μ. καὶ ὕψ. 0.725 μ. Αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῆς φέρουν ἐπίσης κάθετα αὐλακοειδῆ λαξεύματα καὶ ἐπάλειψιν διὰ κονιάματος. Ὁμοίαν ἐπάλειψιν ἔφερον καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ προνάου. Τὸ δάπεδον τοῦ προνάου ἀποτελεῖται ἐκ κονιάματος, συγκειμένου ἐκ χαλίκων καὶ ἄμμου, τὸ ὅποιον συναντᾶται καὶ εἰς τὸν σηκόν. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου ἔφερεν ἐπάλειψιν δι' ἐρυθροῦ χρώματος, ἡ ὁποία διατηρεῖται καλῶς εἰς τὴν ἀνατολικὴν, τὴν βόρειον καὶ τὴν νοτίαν παρυφὴν τοῦ δαπέδου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι εἰς τὴν νοτίαν πλευράν τὸ δάπεδον δὲν φθάνει μέχρι τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ προνάου, ἀλλὰ μέχρις ἀποστάσεως 2.45 μ. ἐκ τοῦ βορείου τοίχου του καὶ ὅτι τὸ εἰς τὴν νοτίαν πλευράν σφζόμενον τμῆμα τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου δὲν εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς εὐθείας τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς θεμελιώσεως, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πλευράν καὶ πρὸς Νότον ταύτης. Τὸ δάπεδον τοῦ προνάου σχηματίζει εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν κανονικὴν κάθετον ἀπόληξιν, ὕψ. 0.05 μ., καλυπτομένην ἐπίσης ὑπὸ ἐρυθροῦ χρώματος.

Ἀνατολικῶς καὶ πρὸ τοῦ προνάου εἶχεν ἀνευρεθῆ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοιχάριον, ἔχον κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., τοῦ ὁποίου δυστυχῶς ἐλάχιστα ἔχνη σφίζονται σήμερον. Ἀνατολικῶς τοῦ προνάου καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. ἐξ αὐτοῦ εὐρέθη καὶ μία τετράπλευρος κατασκευή, διαστ. 0.59 × 0.69 μ., ἀποτελουμένη ἐκ μιᾶς μόνον σειρᾶς μικροῦ σχετικῶς μεγέθους ἀκανονίστων λίθων, συμπληρουμένων διὰ πηλίνων τεμαχίων. Ἡ κατασκευὴ αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύῃ ὡς ὑποθεμελίωσις ἐνὸς μικροῦ βωμοῦ (βλ. εἰκ. 2, α' καὶ πίν. 101α, 102α).

Τοῖχος, τοῦ αὐτοῦ περίπου πλάτους πρὸς τὸν ἐξωτερικόν, διεχώριζε τὸν πρόναον ἀπὸ

τὸν σηκόν, εἰς τὸν ὁποῖον εἰσῆρχετό τις διὰ μαρμαρίνου κατωφλίου ἄριστα διατηρουμένου εἰς τὴν θέσιν του, διαστ. $0.56 \times 1.45 \times 0.15$ μ. (πίν. 104β). Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του διατηροῦνται καλῶς αἱ ἐγκοπαὶ διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς ξυλίνης ἐπενδύσεως τῶν παραστάδων τῆς θύρας, ἡ ὁποία ἦτο δίφυλλος, πλ. 0.97 μ., ὅπως ἀποδεικνύουν αἱ εἰς τὸ δυτικόν, χαμηλότερον τμήμα τοῦ κατωφλίου σφζόμεναι τετράπλευροι κοιλότητες, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο μεγαλύτεραι εἰς τὰ ἄκρα διετήρουν ἄριστα τοὺς χαλκοῦς ὅλμους τῶν στροφέων τῆς θύρας μετὰ τῆς μολυβδίνης στερεώσεώς των — ὁ ὅλμος τῆς νοτίας κοιλότητος ἀφῆρέθη δυστυχῶς ὑπ' ἀγνώστων μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν. Οἱ ὅλμοι εἶναι κυκλικοῦ σχήματος, διαμ. 0.055 μ. καὶ βάθους 0.015 μ., τὸ δὲ περιβάλλον τούτους μολύβδινον τετράπλευρον πλαίσιον ἔχει διαστάσεις 0.09×0.10 μ. καὶ πλάτος 0.02 μ. Ἡ σφζομένη βόρειος παραστάς, ὕψ. 0.35 μ. ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ προνάου, εἶναι προσηρμοσμένη διὰ καταλλήλου ἐγκοπῆς ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου¹.

Τὸ κατώφλιον δὲν εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἄξονος τῆς θεμελιώσεως τοῦ ναοῦ. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τοῦτο μετετοπίσθη ὀλίγον νοτιώτερον ὁμοῦ μετὰ τῆς πρὸς Βορρᾶν σφζομένης παραστάδος εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς τοῦ ναοῦ. Τοῦτο δεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ μεταξὺ τῆς παραστάδος καὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ σφζομένου τμήματος τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου μεταξὺ προνάου καὶ σηκοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀσφαλῶς μεταγενεστέρα προσθήκη.

Ὁ σηκὸς εἶναι ἐσωτερικῶς τετράγωνος, πλευρᾶς ± 2.60 μ. Μέγα μέρος τοῦ δαπέδου του κατεσχάφη μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ, ἰδίως εἰς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ. Διεσώθη ὅμως εἰς ἀρκετὰ καλὴν κατάστασιν τμήμα τοῦ δαπέδου του εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν, διαστ. 1.75×1.10 μ. Ἐπ' αὐτοῦ εὐρέθη τὸ βάθρον τοῦ ἀγάλματος. Τὸ δάπεδον ἀποτελεῖται ἐκ σκληροῦ κονιάματος, πάχ. $0.03 - 0.05$ μ., τὸ ὁποῖον περιέχει μικροὺς χάλικας, ἐδράζεται δὲ ἐπὶ λεπτῆς στρώσεως ἐκ μαλακοῦ μελανωποῦ χρώματος, περιέχοντος μικροὺς λίθους (λατύπην) καὶ χάλικας. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ δαπέδου, σφζομένη εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφῆς, συμπίπτει πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ νοτίου τμήματος τῆς θεμελιώσεως καὶ τοῦ νοτίου τοίχου, ὁ ὁποῖος ἐστηρίζετο ἐπ' αὐτῆς, εὐρίσκεται δὲ εἰς τὴν αὐτὴν νοτιὰν εὐθεΐαν πρὸς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ δαπέδου τοῦ προνάου. Τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο τοποθετημένον τὸ ἄγαλμα μετὰ τοῦ βάθρου του, φαίνεται ὅτι ὑπερεῖχεν ἐλαφρῶς εἰς ὕψος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον δὲν σφίζεται σήμερον. Τὸ πρὸ τοῦ βάθρου τμήμα τοῦ δαπέδου ἔφερε κατὰ μῆκος δύο εἰδῶν χρωματισμούς, ἥτοι ἐκατέρωθεν εἰς τὰ ἄκρα εἶχεν ἀνὰ μίαν ζώνην ἐρυθροῦ χρώματος, εἰς δὲ τὸ ἐνδιάμεσον τμήμα χρῶμα κιτρινωπόν. Τοῦτο συμπεραίνεται ἀπὸ ἀνευρεθὲν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνατολικῶς τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος τεμάχιον δαπέδου, διαστ. 0.24×0.16 μ., ὁμοίας συστάσεως πρὸς τὸ λοιπὸν δάπεδον τοῦ σηκοῦ, ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου διασφζονται τμήματα καὶ τῶν δύο χρωματισμῶν, διαχωριζόμενα δι' ἐγχαράκτου γραμμῆς. Τὸ τεμάχιον διασφίζει καὶ κάθετον ἀπόληξιν, ὕψ. 0.05 μ., ὁμοίαν πρὸς τὴν ἀνατολικὴν

1. Πρβ. σχετικῶς Χ. ΜΠΟΥΡΑ, Ἡ ἀναστήλωσις τῆς Στοᾶς τῆς Βραχυρῶνος, Ἀθήναι 1967, σ. 79 κέ.

ἀπόληξιν τοῦ δαπέδου τοῦ προνάου, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τμήμα τῆς ἀνατολικῆς ἀπολήξεως τοῦ ὑπερυψωμένου δυτικοῦ τμήματος τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ. Οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ ἦσαν κεκαλυμμένοι, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ κατώτερον αὐτῶν τμήμα, ὑπὸ κονιάματος λευκοῦ χρώματος. Τοῦτο συνάγεται ἐκ διασφζομένων ἐπὶ λίθου τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου τοίχου τοῦ σηκοῦ ἱχνῶν κονιάματος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τρία στρώματα:

1) Τὸ ἐσώτατον, παχύτερον, πάχ. ± 0.015 μ., ἀποτελούμενον ἐκ μείγματος περιέχοντος καὶ μικροὺς χάλικας.

2) Δύο λεπτότερα ἐπ' αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ τρίτον, λευκὸν καὶ στιλπνόν, ἀπετέλει τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τοίχου (εἰκ. 2, α' καὶ πίν. 103α, 105α)¹. Τεμάχια τοῦ λευκοῦ καὶ στιλπνοῦ τούτου ἐπιχρίσματος εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ δυτικῶς τοῦ σηκοῦ. Ἐξ ἄλλου πολλὰ ἀνευρεθέντα τεμάχια ἐγχρώμων (κατὰ τὸ πλεῖστον ἐρυθρῶν ἢ ἐρυθρωπῶν) κονιαμάτων ὑποδηλοῦν ὅτι τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν τοίχων ἢ τοῦλάχιστον ὠρισμέναι ζῶναι αὐτῶν ἔφερον καὶ ἄλλους χρωματισμούς.

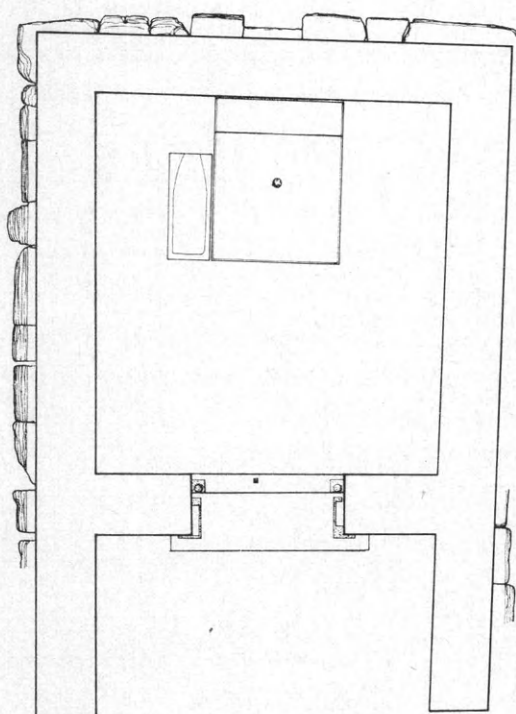
Κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ σφύζεται πλαίσιον, πλάτους 0.35 μ., ἐκ κονιάματος ὁμοίας συστάσεως πρὸς τὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ (πίν. 105β). Ὁμοῖον πλαίσιον, μὴ διασωθὲν λόγῳ τῶν μεταγενεστέρων μετασκευῶν καὶ τῆς τελικῆς κατασκαφῆς τοῦ πέριξ τοῦ ναοῦ χώρου, πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ κατὰ μῆκος τῆς νοτίας, ἴσως δὲ καὶ τῆς δυτικῆς (ὀπισθίας) πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Τὸ πλαίσιον τοῦτο, ὅμοιον καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα σύγχρονον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν δάπεδον, εἶναι μεταγενέστερον τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς τοῦ ναοῦ, καθ' ὅσον καλύπτει μέρος τοῦ κατωτέρου τμήματος τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτῆς κονιάματος. Ὅπως δεικνύουν τὰ σφζόμενα ἱχνη, ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ πλαισίου κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα αὐτῆς (ἴσως τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸν πρόναον) ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἐρυθροῦ χρώματος, ὁμοίου πρὸς τὸ τοῦ δαπέδου τοῦ προνάου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων στοιχείων τοῦ ναοῦ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τρεῖς κυρίας φάσεις εἰς τὴν ἱστορίαν του:

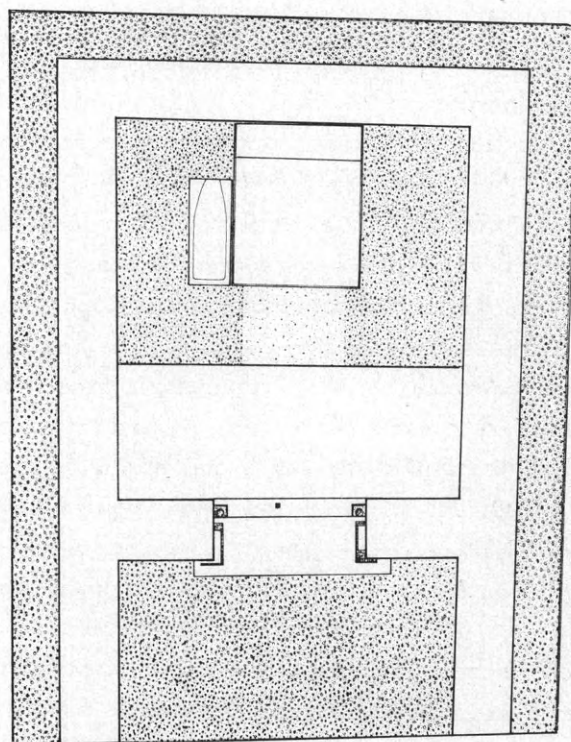
1) Τὴν ἀρχικὴν φάσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν ἡ θεμελίωσις, τὰ λείψανα τοῦ βορείου τοίχου μετὰ τῆς παραστάδος, πιθανώτατα δὲ καὶ τὸ κατώφλιον, ὅχι ὅμως εἰς τὴν σημερινὴν του θέσιν ἀλλ' ὀλίγον βορειότερον. Εἰς τὴν φάσιν ταύτην τὸ μῆκος τοῦ προνάου συνέπιπτε πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ σηκοῦ, τὸ δὲ κατώφλιον εὐρίσκετο εἰς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ λατρευτικὸν σύνταγμα μετὰ τῶν βάθρων του εἰς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ. Τὸ τελευταῖον κατεσκευάσθη καὶ ἐτοποθετήθη συγχρόνως μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ναοῦ. Τὸ σφζόμενον δάπεδον καὶ τὸ ὅμοιον πρὸς αὐτὸ ἐξωτερικὸν πλαίσιον εἶναι μεταγενέστερα τῆς πρώτης ταύτης φάσεως (εἰκ. 3, Α).

2) Μίαν δευτέραν φάσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ναός, διατηρῶν τὰς ἀρχικὰς του διαστάσεις, ἀπέκτησε τὸ σφζόμενον δάπεδον τοῦ προνάου καὶ τοῦ σηκοῦ, ὡς καὶ τὸ ἐξωτερικὸν πλαίσιον (εἰκ. 3, Β).

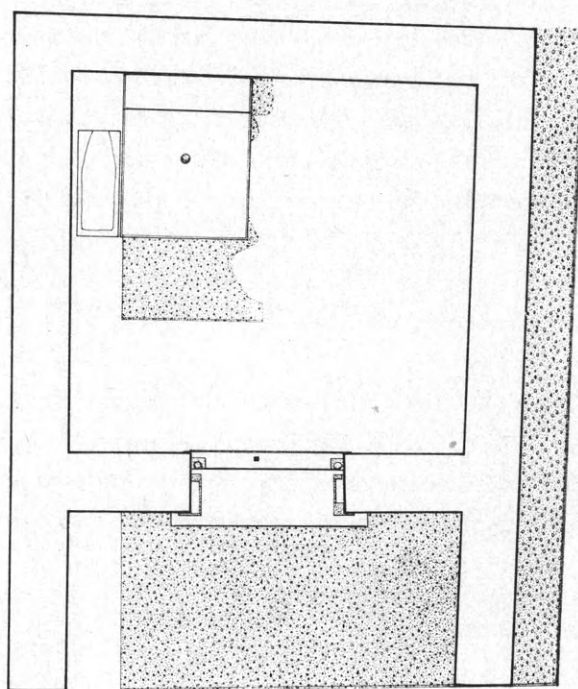
1. Πρβ. σχετικῶς Α.Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, 'Ἑλικά δομῆς, τ. 2, Ἀθήναι 1959-60, σ. 51 καὶ 366.

A

B

Γ

Εἰκ. 3. Μοσχᾶτον. Αἱ διάφοροι φάσεις τοῦ ναοῦ.

3) Μίαν τελευταίαν φάσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ναὸς διηυρύνθη πρὸς Νότον, τὸ δὲ λατρευτικὸν σύνταγμα ἐτοποθετήθη εἰς τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν περίπου εὑρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν (εἰκ. 3, Γ).

Θὰ προσπαθήσωμεν κατωτέρω νὰ τοποθετήσωμεν χρονικῶς τὰς τρεῖς ὡς ἄνω φάσεις¹:

Τὰ παρουσιαζόμενα ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν τοίχων καὶ τῆς παραστάδος κάθετα αὐλακοειδῆ λαξεύματα κυριαρχοῦν πρὸ πάντων εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ., ἐμφανίζονται ὅμως ἤδη ἀπὸ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 5ου αἰ.² Μία χρονολόγησις τῆς πρώτης κατασκευῆς τοῦ ναοῦ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. εἶναι δυνατὴ, συμφωνεῖ δὲ πρὸς τὴν ἄνωτέρω (σ. 201) γενομένην βάσει τεχνοτροπικῶν κριτηρίων χρονολόγησιν τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος καὶ τὴν κατὰ προσέγγισιν χρονολόγησιν τῆς βάσεως αὐτοῦ.

Ἡ δευτέρα φάσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ναὸς ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν του μορφήν, χρονολογεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ εἵδους τοῦ ἐκ κονιάματος δαπέδου εἰς τὴν ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν³.

Τὴν τελικὴν του μορφήν, ἡ ὁποία παρουσιάζει προχειρότητα, ἔλαβεν ὁ ναὸς διὰ τῆς μετατοπίσεως τοῦ λατρευτικοῦ συντάγματος καὶ τῆς διευρύνσεως τοῦ ναοῦ πρὸς Νότον κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος. Οἱ λόγοι τῆς μετατροπῆς δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφεῖς. Ἴσως ἡ τοποθέτησις πολυτίμου ἀφιερώματος ἢ ἀντικειμένου λατρείας ἐντὸς τοῦ σηκοῦ ὠδήγησεν εἰς τὴν μετατόπισιν τοῦ λατρευτικοῦ συντάγματος πρὸς Νότον καὶ τὴν διεύρυνσιν τοῦ ναοῦ. Πιθανώτερον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ πρόχειρος αὕτη μετατροπὴ εἶναι ἐπακολούθημα βιαίας καταστροφῆς τοῦ ναοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ σύνταγμα ἀπωθήθη πρὸς Νότον καὶ κατεσκάφη μέρος τοῦ σηκοῦ. Τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ πιθανὰ ἔχνη πυρὸς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ, εἰς τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἐκαλύπτετο κατόπιν ὑπὸ τοῦ μετατεθέντος βάρους τοῦ ἀγάλματος. Ἡ προχειρότης τῆς ἐπανατοποθετήσεως καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως μικρῶν λίθων ὑποστηρίξεως κάτωθεν τοῦ βάρους τοῦ λέοντος (πίν. 106α). Δὲν δύναται ὅμως νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι αὕτη ἐγένετο εἰς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ἤσκειτο ἀκόμη λατεία. Τὸ βᾶθρον τοῦ λέοντος πατεῖ ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ παλαιοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ναοῦ, τὸ δὲ ἐκ κονιάματος δάπεδον δὲν ἐπεξετάθη πρὸς Νότον κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν φάσιν.

Πάντα τὰ ἄνωτέρω δεικνύουν μίαν πρόχειρον καὶ πιθανώτατα βραχεῖαν ἐπανάληψιν τῆς λατρείας, μεσολαβοῦσαν μεταξὺ δύο καταστροφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δευτέρα ὑπῆρξε καὶ ὀριστικὴ. Κατὰ τὴν τελευταίαν καταστροφήν, ἡ ὁποία συνετελέσθη ἐν μέρει διὰ πυρός, ὅπως δεικνύουν τὰ ἀνευρεθέντα ἔχνη, ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγάλματος, πολλὰ τμήματα

1. Αἱ προτεινόμεναι χρονολογήσεις ἐνισχύονται ἀπὸ στρωματογραφικὰς παρατηρήσεις καὶ τὴν μελέτην ἀνευρεθέντων ὀστράκων, πλήρης ἀξιολόγησις ὅμως τῶν στοιχείων τούτων δὲν εἶναι δυνατὴ πρὸ τῆς περατώσεως τῆς ἀνασκαφῆς.

2. Λ.χ. εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῶν Ἀθηνῶν: W. WREDE,

Attische Mauern, Ἀθήναι 1933, σ. 30, 56, πίν. 73, ΟΡΑΝΔΟΣ, ἑ.ἀ. σ. 256 - 57, ΤΡΑΥΛΟΣ, ἑ.ἀ. σ. 127 κέ.

3. Βλ. σχετικῶς ΟΡΑΝΔΟΣ, ἑ.ἀ. σ. 50, σημ. 8. Φ. ΠΕΤΣΑΣ, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 37 κέ., ἔνθα σχετικὴ βιβλιογραφία.

αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ λέων, ἐθραύσθησαν καὶ διεσκορπίσθησαν πέριξ τοῦ ναοῦ. Αἱ τύχαι αὐ-
ται τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ἀγάλματος ἀντανακλοῦν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα γεγονότα σχε-
τικὰ πρὸς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰς ἀναστατώσεις τῶν τελευταίων
χρόνων τῆς ἀρχαιότητος.

Ἀργότερον ὁ χώρος ἐκαλύφθη ὑπὸ παχέος στρώματος ἱλύος, τὸ ὁποῖον συμπαρέσυρε
καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ἐκ τῆς πέριξ περιοχῆς, οὕτως ὥστε νὰ παρουσιάξῃ ἀνάμειξιν
εὐρημάτων, χρονολογουμένων ἀπὸ τῆς κλασσικῆς μέχρι τοῦλάχιστον τῆς ὑστερορρω-
μαϊκῆς περιόδου.

III. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΥΒΕΛΗΣ ΕΝ ΑΤΤΙΚῇ (εἰκ. 4)

Ὁ ἀποκαλυφθεὶς ναὸς τῆς Κυβέλης εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ Δήμου Μοσχάτου,
περὶ τὰ 700 μέτρα ἀνατολικῶς τῆς σημερινῆς κοίτης τοῦ Κηφισοῦ καὶ 300 περίπου μέ-
τρα νοτίως τῆς γραμμῆς τοῦ Ἡλεκτρικοῦ σιδηροδρόμου, ἥτοι νοτίως καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ
νοτίου ἢ διὰ μέσου σκέλους τῶν Μακρῶν Τειχῶν, μικρὸν τμήμα τοῦ ὁποίου εὐρέθη τὸ
ἔτος 1971 πλησίον τοῦ Σταθμοῦ τοῦ Ἡλεκτρικοῦ Μοσχάτου¹. Ἡ περιοχὴ τοῦ Μοσχάτου
ἔχει δώσει κατὰ τὸ ἀπώτερον καὶ πρόσφατον παρελθὸν καὶ ἄλλα ἀρχαῖα λείψανα².
Αὐτὰ τὰ δεδομένα τῆς ἀνασκαφῆς φαίνεται νὰ δεικνύουν ὅτι ὁ ναὸς εὐρίσκετο ἐντὸς
ἀρχαίου οἰκισμοῦ ἢ δήμου, τοῦ ὁποίου ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα. Ἡ πλησιεστέρα γνωστὴ
ἀρχαία θέσις εἶναι οἱ Ἑχελίδαι³, οἱ ὅποιοι ὅμως τοποθετοῦνται ἐκεῖθεν τοῦ Κηφισοῦ,
παρὰ τὸ Νέον Φάληρον. Ἡ περιοχὴ ἀπετέλει ἔδαφος ἐνὸς παλαιοῦ κοινοῦ, τοῦ Τετρα-
κώμου — ἀποτελουμένου ἐκ τῶν δήμων Θυμαϊτάδαι, Πειραιεύς, Φάληρον καὶ Ξυπέτη —
τὸ ὁποῖον εἶχεν ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους ὡς θρησκευτικὸν κέντρον. Ἐκ τῶν δήμων τού-
των ἡ θέσις τῶν τριῶν πρώτων εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βεβαία, ἀγνώστος δὲ
παραμένει ἡ θέσις τῆς Ξυπέτης, τὴν ὁποίαν ὠρισμένοι τοποθετοῦν κατ' εἰκασίαν με-
ταξὺ τοῦ ἀρχαίου Φαλήρου καὶ τῆς Μελίτης⁴ (σημερινοῦ Π. Φαλήρου καὶ Ἀθηνῶν),
εἰς τὸν Ἀγ. Ἰωάννην Ρέντην⁵ ἢ εἰς τὴν Π. Κοκκινιάν⁶. Ὁ Ernst Meyer, ὁ ὁποῖος
συγκεντρώνει πάσας τὰς σχετικὰς ἀπόψεις⁷, πιστεύει ὅτι ὁ δῆμος πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ
μεταξὺ Καλλιθέας, Μοσχάτου καὶ Ἀγ. Ἰωάννου Ρέντη. Τὸ Μοσχάτον εὐρίσκεται
νοτίως τοῦ Ρέντη καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων δήμων Πειραιῶς καὶ Φαλήρου. Ὁ Ἀγ.
Ἰωάννης Ρέντης παρουσιάζει εὐρήματα χαρακτηρίζοντα ἀρχαῖον οἰκισμὸν ἢ δῆμον,

1. Βλ. AAA V, 1972, σ. 339 κέ.

2. Ἐκεῖθεν προέρχεται ἐκτὸς ἄλλων ὁ γνωστὸς ἀρ-
χαῖος κούρος (ΑΑ 1931, σ. 214, Χρ. ΚΑΡΟΤΖΟΣ ἐν ΑΕ
1953 - 54 III, σ. 19 κέ.). Δι' εὐρήματα παρὰ τὴν ἐκ-
κλησίαν Μεταμορφώσεως βλ. BCH 71 - 72, 1947 - 48,
Chronique, σ. 433 (πρόκειται προφανῶς περὶ τῆς κεν-
τρικῆς ἐκκλησίας τοῦ Μοσχάτου, κειμένης ΝΔ. καὶ πλη-
σιέστατα πρὸς τὸ κτῆμα Μιχαλοδημητράκη). Τὸ 1970
εὐρέθη ἐντὸς οἰκοπέδου μαρμάρινος ἐπιτύμβιος λέων, ὁ

ὁποῖος μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς.

3. Βλ. μεταξὺ ἄλλων ΑΕ 1909, σ. 239 κέ., 1937, σ. 97
κέ. RE V, 1905, στ. 1911 - 12, λ. *Echelidai*, AAA V,
1972, σ. 345, σημ. 8.

4. RE II, στ. 2194, λ. *Attika*. JUDEICH, ξ.ά. σ. 174.

5. A. MILCHHÖFER, ἐν CURTIUS-KAUPERT, Karten
von Attika, τευχ. II, σ. 6.

6. Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1951, σ. 127.

7. RE, II. Reihe, IX A, 1967, στ. 2178 κέ., λ. *Xyphete*.

ἐθεωρήθη δὲ καὶ ὡς θέσις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἑρακλέους¹, τὸ ὅποῖον ὅμως κατὰ τὸν Ἀ. Παπαγιαννόπουλον - Παλαιὸν² εὕρισκετο παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εἰς

Εἰκ. 4. Τμῆμα τοπογραφικοῦ σχεδίου περιοχῆς Μοσχάτου: 1. Κτῆμα Μιχαλοδημητράκη. 2. Σταθμὸς τοῦ Ἑλεκτρικοῦ καὶ τμῆμα τοῦ νοτίου Μακροῦ Τείχους. 3. Κηφισός.

Καμίνια, ἥτοι πλησιέστερον πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Μοσχᾶτον καὶ Ρέντης ἀποτελοῦν μίαν συνέχειαν καὶ ἐὰν τὰ κέντρα αὐτῶν δὲν ἀπεῖχον ἀρκετὸν μεταξύ των, θὰ ἦδύνατο νὰ

1. A. WILHELM, ΑΕ 1902, σ. 138 κέ. Πρβ. MILCH-HÖFER, RE V, στ. 1911-12, λ. *Echelidai*, κ.ά.

2. Πολέμων Α', 1929, σ. 44 κέ., 107 κέ., 232 κέ., Γ', 1947, σ. 17 κέ.

ὑποθέσῃ τις ὅτι ἀπετέλουν ὁμοῦ ἓνα παλαιὸν δῆμον, τὸν ὁποῖον μεταγενεστέρως τὰ Μακρὰ Τείχη ἐχώρισαν εἰς δύο μέρη.

Τὸ μικρὸν ἱερὸν τοῦ Μοσχάτου, ἄγνωστον ἐξ ἄλλης πηγῆς ὅσον δύναται τις νὰ γνωρίζῃ, προστίθεται εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γνωστὰς θέσεις λατρείας τῆς θεᾶς ἐν Ἀττικῇ. Σκόπιμον θὰ ᾔτο νὰ γίνῃ ἐνταῦθα ἀνακεφαλαίωσις τῶν μέχρι τοῦδε γνώσεών μας ὡς πρὸς τὸν τομέα τοῦτον¹:

1) Τὸ κυριώτερον ἱερὸν τῆς Κυβέλης - Μητρὸς τῶν θεῶν εὐρίσκετο εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἄστεως. Γνωστὸν ἐκ φιλολογικῶν πηγῶν, ἐπιγραφῶν καὶ ἔργων τέχνης (κυρίως ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων) ἀπεκαλύφθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς. Συνδεδεμένον ἀρχικῶς μετὰ τὸ Βουλευτήριον, εὐρίσκετο καὶ μετέπειτα εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὸν δημόσιον βίον, καθ' ὅσον ἐντὸς αὐτοῦ ἐφυλάσσοντο τὰ ἐπίσημα κρατικὰ ἀρχεῖα².

2) Παρὰ τὸν λεγόμενον τάφον τοῦ Κίμωνος, εἰς τὴν περιοχὴν Ἀγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη, ἐπιγραφὴ ἐπὶ βράχου («Ἱερὸν Μητρὸς») μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν χώρου ἀφιερωμένου εἰς τὴν Μητέρα τῶν θεῶν ἢ κατ' ἄλλην γνώμην χωρίου ἀνήκοντος εἰς τὴν κυριότητα ἱεροῦ τῆς Μητρὸς, ἴσως τοῦ ἐν Ἀγορᾷ³.

3) Λατρεία τῆς θεᾶς μαρτυρεῖται καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως⁴.

4) Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως ἡ θεὰ συνελατρεύετο μετὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ⁵.

Ἐχομεν ἐπίσης πολλὰς μαρτυρίας περὶ λατρείας τῆς Κυβέλης καὶ εἰς τοὺς δήμους τῆς Ἀττικῆς:

α) Εἰς τὸν δῆμον Ἀναγυροῦντος (Βάρην) μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Πausανίου (I 31. 1) ἱερὸν Μητρὸς τῶν θεῶν, τὸ ὁποῖον ἀνεζητήθη περὶ τὴν τοποθεσίαν «Ἀγ. Πάντες». Εἰς τὸ γνωστὸν σπήλαιον τῆς Βάρης ἐλατρεύετο ἐπίσης πιθανῶς καὶ ἡ Κυβέλη μετ' ἄλλων θεῶν⁶.

β) Εἰς τὴν Ἐλευσίνα λατρεία συνάγεται ἐκ σχετικῶν εὐρημάτων ἐκ τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐξ ἐπιγραφῆς ἡ ὁποία μνημονεύει ἱέρειαν τῆς θεᾶς⁷.

γ) Εἰς Ἀχαρνὰς ὑπῆρχε πιθανῶς λατρεία⁸.

δ) Ὁμοίως εἰς Κηφισιάν⁹.

ε) Ὁμοίως εἰς Φλύαν (Χαλάνδρι), ὅπου εὐρέθησαν δύο ἐνεπίγραφοι βωμοὶ τοῦ τέλους τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ., ἀναφερόμενοι εἰς ταυροβόλια¹⁰.

1. Τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς του γνωστὰ στοιχεῖα παραθέτει ὁ H. GRAILLOT, *Le culte de Cybèle - mère des dieux*, Paris 1912, σ. 505 κέ. Μεταξὺ τῶν θέσεων λατρείας περιλαμβάνει καὶ τὸ Μητρῶν τὸ ἐν Ἀγραις, ὅπου ὅμως πλὴν τῆς ταυτότητος τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ ἐν Ἀγορᾷ Μητρῶν, οὐδεμία σαφὴς μαρτυρία ὑπάρχει περὶ τοιαύτης λατρείας (πρβ. ἀνωτέρω σ. 197, σημ. 8).

2. Βλ. TRAVLOS, ἔ.δ. σ. 352 κέ. H. A. THOMPSON-R.E. WYCHERLEY, *The Agora of Athens (Athenian Agora, τ. XIV, 1972)*, σ. 29 κέ. διὰ τὰς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν γνώσεις JUDEICH, ἔ.δ. σ. 343.

3. JUDEICH, ἔ.δ. σ. 398, A. ΣΚΙΑΣ, *ΑΕ* 1899, σ. 239 κέ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ - GRAILLOT, ἔ.δ. σ. 506. ΠΑΛΑΙΟΣ, *Πολέμων Γ'*, 1947 - 48, σ. 94 κέ. Πρβ. R.E. WYCHERLEY, *Testimonia*, (Athenian Agora, τ.

III), σ. 159, ἀριθ. 514.

4. GRAILLOT, ἔ.δ.

5. Αὐτόθι.

6. J. P. FRAZER, *Pausanias's Description of Greece*, II, σ. 401, 426. MILCHHÖFER, ἔ.δ. τευχ. III - VI, σ. 15, 16. C.H. WELLER, *AJA* VII, 1903, σ. 267 κέ. O. WALTER, *Öjh.* 31, 1939, σ. 53, σημ. 4, C.W.J. ELIOTT, *Coastal Demes of Attica*, σ. 35 κέ.

7. GRAILLOT, ἔ.δ. σ. 505, 507. IG II² 3646. NILSSON, ἔ.δ. τ. 2, σ. 121, σημ. 5.

8. GRAILLOT, ἔ.δ. σ. 505.

9. MILCHHÖFER, ἔ.δ. τευχ. II, σ. 38.

10. IG II² 4841 - 42. WYCHERLEY, ἔ.δ. ἀριθ. 513· τόπος ἀρχικῆς προελεύσεως ὅμως τῶν δύο βωμῶν εἶναι πιθανῶς αἱ Ἀθῆναι (πρβ. SVORONOS, ἔ.δ. Text II, σ. 477).

ς') Ἐκ τῆς Μεσογαίας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ δήμου Σφηττοῦ (Κορωπὶ) ὑπαρξίς λατρείας συνάγεται ἐκ τῆς ἀνευρέσεως διπλοῦ ἀναθηματικοῦ ναῖσκου καὶ ἀγαλματίου Κυβέλης¹.

ζ) Ἐπίσης εἰς τὸν δῆμον Παιανίας (Λιόπεσι) ὑπῆρχεν ἴσως λατρεία, ἐὰν τὰ σχετικὰ εὐρήματα δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ προηγούμενου δήμου².

η) Εἰς Ραμνοῦντα ἡ θεὰ ἐλατρεύετο κατὰ τοὺς ἐλληνιστικούς χρόνους ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Ἀγδιστις, ὅπως πληροφορούμεθα ἐξ ἐπιγραφῆς τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.³ Πρὸς τὴν λατρείαν ταύτην συνδέεται πιθανῶς κορμὸς Κυβέλης εὐρεθεὶς εἰς τὴν εὐρυτέραν περιοχὴν⁴.

θ) Εἰς τὸν Μαραθῶνα.

ι) Πιθανῶς εἰς τὸν Ὠρωπόν⁵.

Ἀλλὰ τὸ πλησιέστερον πρὸς τὸ ὑπὸ μελέτην ἱερὸν καὶ δεύτερον εἰς σπουδαιότητα μετὰ τὸ ἀθηναϊκόν, ὅσον δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἀπὸ τὰ σχετικὰ εὐρήματα, ἦτο τὸ Μητρῶον Πειραιῶς. Ἡ ὑπαρξίς του συνάγεται ἐκ πολλῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἀναθημάτων, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν ἀνασκαφῶν τῶν γαλλικῶν δυνάμεων κατοχῆς τὸ ἔτος 1855 καὶ εἰς διαφόρους ἄλλας περιστάσεις. Τὸ ἱερὸν τοποθετεῖται, ἄνευ δυνατότητος ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ, εἰς τὴν βόρειον καὶ ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἀκτῆς, νοτίως τοῦ λιμένος τῆς Ζέας καὶ τοῦ ἐκεῖ ἀρχαίου θεάτρου, εἰς τὴν περιοχὴν μεταξὺ τοῦ Ζαννείου Νοσοκομείου καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Βασιλείου ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς παλαιᾶς τοποθεσίας «Μύλοι» (πλησίον τῆς παλαιᾶς δημοτικῆς δεξαμενῆς — Πηγᾶδας, σημερινῆς πλατείας Καλαβρύτων — ἀφ' ἑτέρου. Αἱ ἐπιγραφαὶ μνημονεύουν τὴν ὑπαρξιν ἱεροῦ, αὐλῆς καὶ ναοῦ. Εἰς τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς συμμετεῖχεν ὁμάς ὁργεῶνων, εἰς τὴν ὁποίαν, ὅπως εἶναι φυσικὸν διὰ τὸν Πειραιᾶ, ἐλάμβανον μέρος πολλοὶ ξένοι, κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴν δὲ τοῦλάχιστον περίοδον τὰ ἀσιατικῆς προελεύσεως στοιχεῖα τῆς λατρείας ἦσαν ἐδῶ ἐντονώτερα, ὅπως δεικνύει πρὸ πάντων ἡ συμμετοχὴ εἰς ταύτην τοῦ συντρόφου τῆς Κυβέλης Ἀττεως· πρὸς τιμὴν τούτου ἐτελοῦντο τὰ Ἀττίδεια. Ὁ θεὸς οὗτος καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς αὐτὸν ἔθιμα εἶχον ἀποκλεισθῇ ἀρχικῶς τῆς λατρείας, ὡς ξένα πρὸς τὴν ἐλληνικὴν νοοτροπίαν. Μετὰ τῶν δύο θεῶν συνελατρεύοντο πιθανῶς ὁ Ἑρμῆς Ἡγεμόνιος, ἡ Ἀφροδίτη, ἡ Ἀρτεμις Νάνα⁶ καὶ ἄλλοι θεοί. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν εὐρημάτων ἐκ τοῦ πειραιικοῦ Μητρώου, τὰ ὁποῖα κατανέμονται μεταξὺ τοῦ Μουσείου Πειραιῶς, τοῦ Ἑθν. Μουσείου καὶ μουσείων τοῦ ἑξωτερικοῦ.

1. MILCHHÖFER, ἑ.ἀ. τευχ. II, σ. 32. GRAILLOT, ἑ.ἀ. σ. 506, 508.

2. IG II² 4710. GRAILLOT, ἑ.ἀ. σ. 507.

3. EM 12665, K. ΡΩΜΑΙΟΣ, Ἑλληνικά I, 1928, σ. 233 κέ. ROUSSEL, RÊA 32, 1930, σ. 5 κέ. J. POUILLOUX, La forteresse de Rhamnonte, Paris 1954, σ. 139 κέ., ἀριθ. 24, NILSSON, ἑ.ἀ. σ. 121, σημ. 4. Τὸ ὄνομα Ἀγδιστις, μικρασιατικῆς προελεύσεως, ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον ἐκ Πειραιῶς (NILSSON, ἑ.ἀ. σ. 642, σημ. 3. IG II² 4671).

4. GRAILLOT, ἑ.ἀ. σ. 507, 509. MILCHHÖFER, AM 12, 1887, σ. 310, ἀριθ. 352.

5. GRAILLOT, ἑ.ἀ.

6. JUDEICH, ἑ.ἀ. σ. 453 κέ., ὅπου περαιτέρω βιβλιογραφία. Ἐκ ταύτης ἰδιαιτέρως σημαντικὰ, τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα τοῦ MILCHHÖFER, ἑ.ἀ. I, σ. 45 κέ., ἡ προσπάθεια τοῦ ὁποίου δι' ἀκριβέστερον τοπικὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἱεροῦ στηρίζεται εἰς ἀμφίβολα τεκμήρια καὶ τοῦ P. FOUCART, Les associations religieuses chez les Grecs, Paris 1873, σ. 85 κέ. Διὰ τὴν λατρείαν βλ. ἐπίσης NILSSON, ἑ.ἀ. σ. 121, σημ. 2 καὶ σ. 641 κέ. L. ROBERT, BCH 60, 1936, σ. 206 - 7. Öjh., ἑ.ἀ. σ. 53 κέ. CHR. PANAGOS, Le Pirée, Athènes 1968, σ. 222, σημ. 10, I. ΤΡΑΥΛΟΝ, Ἑγκυκλοπ. «Δομή», λ. Πειραιεύς.

κοῦ, χρονολογεῖται εἰς τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδον, ἀλλ' ἡ ἱδρυσις τοῦ ἱεροῦ ἀνάγεται εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν. Τὸ γνωστὸν ἀνάγλυφον τοῦ Βερολίνου¹, τὸ ὁποῖον ἐκ Πειραιῶς μετεφέρθη εἰς Βερολῖνον καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκει εἰς τὸ Μητρώον τοῦ Πειραιῶς, δίδει ὡς *terminum ante quem* διὰ τὴν ἱδρυσιν τοῦ ἱεροῦ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο διακρίνεται διὰ τὴν ὑψηλὴν καλλιτεχνικὴν του ποιότητα, πάντοτε δὲ ἐθεωρήθη ὅτι εἰς τοῦτο ἡ μορφή τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν μιμεῖται ἐν μνημειῶδες ἔργον τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. Παλαιότερον ὑπετέθη ὅτι τὸ ὡς ἄνω ἔργον ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς, ἡ μεγαλοπρέπεια δὲ τῆς μορφῆς καὶ ἡ ποιότης τῆς ἐργασίας ἐφαίνετο νὰ συμβιβάζωνται πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Ἐὰν ὅμως — μετὰ τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν, ὅπως ἐξετέθησαν ἀνωτέρω² — θεωρηθῇ ὡς ὀριστικῶς καθορισθεὶς ὁ τύπος τῆς Κυβέλης τοῦ Ἀγορακρίτου, διὰ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Πειραιῶς θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἐν ἄλλῳ πρότυπον. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην παρουσιάζεται ὡς λίαν ἐλκυστικὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ πρότυπον τοῦτο ἦτο τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τοῦ πειραιικοῦ Μητρώου, ἐν μνημειῶδες ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐκόσμει τὸ ἱερόν, ὅπως καὶ ἄλλα ἱερὰ τοῦ Πειραιῶς ἐκοσμοῦντο διὰ γνωστῶν καὶ ἀξιολόγων ἔργων τέχνης. Ἐὰν ἡ ὡς ἄνω ὑπόθεσις εὐσταθῇ, τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Βερολίνου ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν μαρτυρίαν περὶ τοῦ διὰ παντὸς ἀπολεσθέντος καὶ ἀγνώστου ἐξ ἄλλων πηγῶν λατρευτικοῦ τούτου ἀγάλματος.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν γνωστῶν ἀναθημάτων τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ πειραιικοῦ Μητρώου πλουτίζεται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν διὰ νέων σποραδικῶν εὐρημάτων. Κατωτέρω παρουσιάζονται δύο νέα μικρὰ ἀναθήματα, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν τὴν 19 Σεπτεμβρίου 1970 ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Εὐαγγ. Χατζηγεωργίου, ὁδὸς Καραῖσκου ἀρ. 173. Ταῦτα εὐρέθησαν ὁμοῦ μετ' ἄλλων ἀσχέτων ἀρχαίων καὶ φαίνεται ὅτι μετεφέρθησαν ἐξ ἄλλης θέσεως. Πάντως ἡ θέσις εὐρέσεώς των, ὅχι μακρὰν τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, δὲν ἀπέχει πολὺ ἐκ τῆς εὐρυτέρας περιοχῆς, ὅπου ὑποτίθεται ὅτι εὐρίσκετο τὸ ἱερόν τῆς Μητρὸς.

1) Ἀριθ. εὐρετ. Μουσ. Πειραιῶς 2539 (πίν. 106 β, ἀριστερά). Ναῖσκος Κυβέλης τοῦ συνήθους τύπου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, μετὰ δύο παραστάδων καὶ ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως. Διαστάσεις: ὕψος 0.25 μ., πλ. 0.165, πᾶχ. 0.08 - 0.09 μ.

Ἡ θεὰ κάθηται ἐντὸς τοῦ ναΐσκου ἐπὶ θρόνου ἄνευ ἐρεισινώτου καὶ πατεῖ ἐπὶ χαμηλοῦ ὑποποδίου. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει πόλον. Μέρος τῆς κόμης καταπίπτει ἔμπροσθεν ἐπὶ τῶν ὤμων εἰς βοστρύχους. Φέρει χιτῶνα ἀχειρίδωτον, ἐζωσμένον ὑψηλὰ, καὶ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον καλύπτει ἔμπροσθεν τὰ σκέλη μέχρις ὀλίγον ὑψηλότερον τῶν κάτω ποδῶν, καταπίπτει δὲ καὶ ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου πλαγίως πρὸς τὰ κάτω. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς κρατεῖ ἐκ τῶν κάτω τύμπανον μεγάλου μεγέθους, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς, ἡ ὁποία φέρεται ὀλίγον πλαγίως πρὸς τὰ ἔξω, φιάλην. Ἐπὶ τῶν μηρῶν της κάθηται ἐξηπλωμένος, μὲ κατεϋθύνσιν πρὸς τὸ δεξιὸν τῆς θεᾶς, μικρὸς λέων. Ὁ ὡς ἄνω τύπος ἀναθηματικοῦ ναΐσκου εἶναι ὁ περισσότερον διαδεδομένος εἰς Ἀθήνας καὶ Πειραιᾶ, οὕτως ὥστε ὁ ὑπ' αὐτοῦ γενικὸς τρόπος παραστάσεως τῆς θεᾶς ἐθεωρήθη

1. Βλ. ἀνωτ. σ. 193, σημ. 2, σ. 200, σημ. 7, σ. 201.

2. Βλ. ἀνωτ. σ. 198 κέ.

ὑπὸ τοῦ Α.ν. Salis (βλ. ἄνωτ. σ. 198) ὡς ἀποδίδων τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀγορακρίτου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἀνήκει μᾶλλον εἰς μίαν περισσότερον λαϊκὴν ἀντίληψιν τῆς Μητρὸς τῶν Θεῶν, ἐπικρατήσασαν ἀπὸ τοῦ 4ου αἰ. καὶ πρὸ πάντων κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Ὁ τρόπος παραστάσεως τοῦ λέοντος ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς θεᾶς εἶναι μικρασιατικῆς προελεύσεως¹.

2) Ἀριθ. εὗρετ. Μουσ. Πειραιῶς 2540 (πίν. 106β, δεξιὰ). Ἀγαλμάτιον Κυβέλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, καθημένης ἐπὶ θρόνου μετ' ἐρεισινώτου καὶ χαμηλοῦ ὑποποδίου. Διαστάσεις: ὕψ. 0.26 μ., πλ. 0.17 μ., πᾶχ. 0.09 - 0.10 μ.

Τὸ ἐρεισινώτον, μετ' ὀξυκορύφου ἐπιστέψεως, εἶναι ἀποκεκρουμένον κατὰ τὸ δεξιὸν αὐτοῦ ἄκρον. Ἐπίσης ἀποκεκρουμένα εἶναι τὸ πρόσωπον καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς κεφαλῆς τῆς θεᾶς. Φέρει χιτῶνα χειριδωτόν, ὑψηλὰ ἐζωσμένον, καὶ ἱμάτιον, ὡς ἡ θεὰ τοῦ προηγούμενου ἀναγλύφου. Καθ' ὅμοιον τρόπον κρατεῖ καὶ τὸ ὑπερμέγεθες τύμπανον, ἀποκεκρουμένον κατὰ τὸ πρόσθιον αὐτοῦ τμήμα. Ἡ δεξιὰ χεὶρ ἀποκεκρουμένη ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος. Ὁ λέων παρίσταται καθ' ὅμοιον τρόπον ἐξηπλωμένος ἐπὶ τῶν σκελῶν τῆς θεᾶς.

IV. ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Μοσχάτου προσέθεσεν ἓνα εἰσέτι χῶρον λατρείας τῆς Κυβέλης - Μητρὸς τῶν Θεῶν, ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἐξ ἄλλης πηγῆς, εἰς τοὺς ἤδη γνωστοὺς ἀνὰ τὴν Ἀττικὴν. Εὐρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Τετρακώμου, νοτίως καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ νοτίου ἢ διὰ μέσου Μακροῦ Τείχους, μεταξὺ τῶν ἀρχαίων δήμων Πειραιῶς καὶ Φαλήρου, ἦτο δὲ ἰδρυμένος ἐντὸς οἰκισμοῦ ἀνήκοντος εἰς ἄγνωστον δῆμον, ἴσως τὸν τῆς Ξυπέτης, τὸν μόνον ἐκ τῶν δήμων τοῦ Τετρακώμου τοῦ ὁποίου ἡ θέσις δὲν ἔχει εἰσέτι καθορισθῇ ἐπακριβῶς.

Ὁ μικρὸς καὶ ἀπέριτος ναὸς, ἀποτελούμενος ἐκ προνάου ἄνευ κιόνων καὶ σηκοῦ, ἰδρῦθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Συγχρόνως φαίνεται ὅτι ἐτοποθετήθη καὶ τὸ μαρμαρίνον λατρευτικὸν σύνταγμα. Εἰς τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους ὁ ναὸς ὑπέστη σοβαρὰν ἐπισκευὴν καὶ ἀπέκτησε τὸ ἐν μέρει διασωθὲν ἔγχρωμον ἐκ κονιάματος δάπεδον, τότε δὲ ἔγινε καὶ ἡ νέα ὀριστικὴ τοποθέτησις τοῦ λατρευτικοῦ συντάγματος. Μίαν τελευταίαν μετασκευὴν ἐγνώρισεν ὁ ναὸς κατὰ τὰ τέλη τῆς ἀρχαιότητος, ὀλίγον ὥς φαίνεται πρὸ τῆς τελικῆς καταστροφῆς του, συνισταμένην εἰς ἐπέκτασιν αὐτοῦ πρὸς Νότον καὶ ὁμοίαν μετατόπισιν τοῦ λατρευτικοῦ συντάγματος καὶ τῆς εἰσόδου ἐκ τοῦ προνάου εἰς τὸν σηκόν, ἄνευ ἀναλόγου ἐπεκτάσεως καὶ τοῦ ἐκ κονιάματος δαπέδου. Ὁ ναὸς μετὰ τὴν καταστροφὴν του ἐκαλύφθη ὑπὸ παχέος στρώματος ἱλύος, ἐνῶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἀγάλματος ἦτο εἰσέτι ὁρατὸν ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ λατρευτικὸν σύνταγμα ὑπέστη κακώσεις συγχρόνως μὲ τὴν καταστροφὴν καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους, πολλὰ δὲ

1. Βλ. ἐκτὸς ἄλλων Α.ν. SALIS, ἔ.δ. σ. 20.

τεμάχια αὐτοῦ, μεταξύ τῶν ὁποίων πιθανώτατα καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς θεᾶς, ἐθραύσθησαν καὶ διεσκορπίσθησαν εἰς τὸν πέριξ χώρον.

Ἡ σημασία τῆς Κυβέλης τοῦ Μοσχάτου ἔγκειται πρῶτον εἰς τὸ ὅτι ἀποτελεῖ ἐν ἀπὸ τὰ ὀλίγα διασωθέντα αὐθεντικὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα ἐκ τῶν κλασσικῶν χρόνων καὶ δεύτερον εἰς τὸ γεγονός ὅτι, ὅπως ἔδειξεν ἡ γενομένη μέχρι τοῦδε ἔρευνα τοῦ προβλήματος τῆς Μητρὸς τοῦ Ἀγορακρίτου καὶ ὅπως διδάσκει πρὸ πάντων ἡ σύγκρισις πρὸς τὴν Κυβέλην τῆς Λεβαδείας, ἡ Κυβέλη τοῦ Μοσχάτου εἶναι ἐπανάληψις τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τοῦ Μητροφίου τῆς Ἀγορᾶς, ἔργου ἐκ τῶν γνωστοτέρων τοῦ 5ου αἰ., τὸ ὁποῖον ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους. Ἡ ἀπόστασις ἡ χωρίζουσα τὰ δύο ἔργα ἀνέρχεται εἰς ὀλίγας δεκαετίαι καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Μοσχάτου ἀποτελεῖ τὴν πλησιεστέραν χρονικῶς καὶ τυπολογικῶς μίμησιν τοῦ μεγάλου δημιουργήματος.

Ἡ θέσις εὐρέσεως τοῦ ἀγάλματος καὶ τοῦ βάθρου τοῦ λέοντος συμπίπτει περίπου πρὸς αὐτὴν τῆς τελικῆς τοποθετήσεως τοῦ λατρευτικοῦ συντάγματος. Ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ θέσις ἦτο ὅμως εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὀπισθίου τμήματος τοῦ σηκοῦ. Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν τοῦ ναοῦ (βλ. ἄνωτ. σ. 205 κέ.) τὸ δάπεδον τοῦ ὀπισθίου τμήματος τοῦ σηκοῦ ἦτο ἐλαφρῶς ὑπερυψωμένον ἔναντι τοῦ προσθίου τμήματος. Ὡρισμένα προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴν βάσιν τοῦ ἀγάλματος (πρβ. ἄνωτ. σ. 194) καθιστοῦν ἀμφίβολον τὴν ἀκριβῆ ἀναπαράστασιν τοῦ συντάγματος. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μὲν εἰς τὴν ἔκτασιν τοῦ βάθρου, πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ δυνατότης ὑπάρξεως καὶ τρίτου τεμαχίου αὐξάνοντος τὸ βάθος τῆς βάσεως, δεδομένου ὅτι τὸ πρὸ τοῦ βάθρου ὑπερυψωμένον τμήμα τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ πρέπει νὰ ἦτο ὁρατὸν καὶ ἀκάλυπτον (βλ. ἄνωτ. σ. 205-6 καὶ εἰκ. 3, Β). Τὸ ὕψος ὅμως τοῦ βάθρου εἶναι κατ' ἀρχὴν δυνατόν νὰ ἡυξάνετο δι' ἑνὸς ἀπολεσθέντος τεμαχίου, τοποθετημένου ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἀνευρεθέντος βάθρου. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἦτο ἰδρυμένον ὑψηλὰ, ἐξουδετεροῦτο δὲ καὶ τὸ ἱκανὸν ὕψος τοῦ βάθρου τοῦ λέοντος, ὁ ὁποῖος, τοποθετούμενος χαμηλότερον, προεβάλλετο ὀλιγώτερον ἐν σχέσει πρὸς τὸ κύριον ἄγαλμα. Ἡ ὥς ἄνω ἀναπαράστασις ὅμως προσκρούει εἰς δύο βασικὰς δυσκολίας:

Πρῶτον ὅτι οὐδὲν ἔχνος συμπληρωματικοῦ τεμαχίου εὐρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, εἶναι δὲ δύσκολον νὰ δεχθῇ τις τὴν πλήρη ἐξαφάνισιν αὐτοῦ.

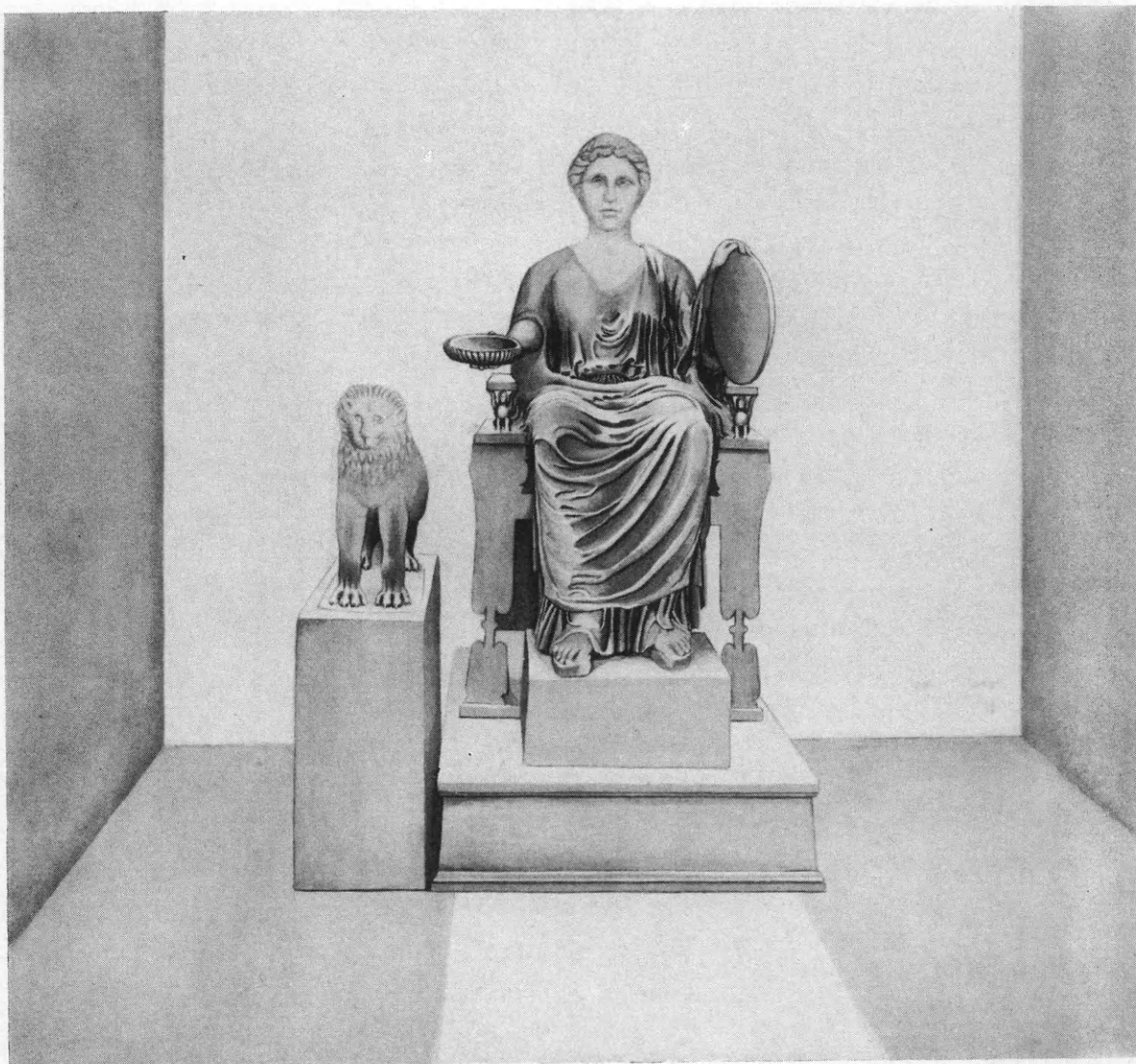
Δεύτερον ὅτι ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀγάλματος ὑψηλὰ δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὰς μικρὰς σχετικῶς διαστάσεις τοῦ σηκοῦ.

Κατόπιν τούτου καταλήγει τις εἰς τὸ νὰ δεχθῇ ὅτι τὸ ἄγαλμα ἦτο τοποθετημένον ἀπ' εὐθείας ἐπὶ χαμηλοῦ βάθρου, ἀρμόζοντος εἰς τὸ πνεῦμα τῶν κλασσικῶν χρόνων, ὁ δὲ λέων εὐρίσκετο ὑψηλὰ καὶ παραπλεύρως ὡς παραστάτης τῆς θεᾶς (βλ. τὴν ἀναπαράστασιν τῆς εἰκόνης 5, ἡ ὁποία εἶναι ἔργον τοῦ ζωγράφου Κ. Ἡλιάκη)¹. Τὸ

1. Ὑποθετικὰ εἰς τὴν ὥς ἄνω ἀναπαράστασιν εἶναι: ὁ τρόπος στηρίξεως τοῦ τυμπάνου ἐκ τῶν κάτω, περὶ τοῦ ὁποίου οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει, τὸ ἐρεισίχειρον καὶ αἱ σφίγγες· ἀντὶ τῶν τελευταίων δυνατόν νὰ ὑπῆρχον ἄλλοι

εἶδους διακοσμητικαὶ μορφαί. Ἡ κεφαλὴ ἐπίσης, ἔχουσα ὡς βάσιν γνωστὰ παραδείγματα, ὡς αἱ κεφαλαὶ Ny-Carlsberg - Κορίνθου, προσπαθεῖ νὰ ἀποδώσῃ μόνον ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ πρωτοτύπου.

πρὸ τοῦ ἀγάλματος μέρος τοῦ ὑπερυψωμένου τμήματος τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ (πρβ. ἄνωτ. σ. 205) καὶ πιθανῶς καὶ τὸ ὑπόλοιπον πρὸς Ἀνατολὰς τμήμα τοῦ δαπέδου ἔφερε δύο εἰδῶν χρωματισμούς: κιτρινωπὸν εἰς τὸ μέσον, εἰς μίαν ζώνην ἀντιστοιχοῦσαν περὶ τοῦ πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ λατρευτικοῦ συντάγματος, καὶ ἐρυθρὸν ἐκατέρωθεν εἰς τὰ

Εἰκ. 5. Μοσχᾶτον. Τὸ λατρευτικὸν σύνταγμα. Ἀναπαράστασις (σχ. Κ. Ἡλιάκη).

ἄκρα. Τὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ ἦτο ἐπικεχρισμένον διὰ λευκοῦ, τμήμα ὅμως αὐτῶν ἢ τοῦλάχιστον ὠρισμέναι ζῶναι ὑψηλότερον φαίνεται ὅτι ἔφερον καὶ ἄλλους χρωματισμούς.

Ἡ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν θὰ ἀπεκόμιζεν ὁ ἀπλοῖκός λατρευτής, ἀντικρύζων ἐνδεχομένως τὴν θεὰν μετὰ τὸν λέοντα πλησίον τῆς ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, διὰ μέσου τῆς θύρας μετὰ

τοῦ μαρμαρίνου κατωφλίου τῆς, πρέπει νὰ ᾔτο ἰσχυρὰ καὶ ἀνεξάλειπτος — μίαν ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς ἐντυπώσεως εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς παράσχουν οἱ ἀναθηματικοὶ ναῖσκοι οἱ εὐρεθέντες εἰς Ἀθήνας καὶ Πειραιᾶ. Διὰ τὸν κάτοικον τοῦ ἀττικοῦ δήμου ἡ θεὰ τοῦ Μοσχάτου θὰ ᾔτο τὸ τοπικὸν ἀντίστοιχον τῆς Μεγάλῃς Μητρὸς τῆς Ἀγορᾶς τοῦ Ἄστεως.

ΙΩΑΝΝΗΣ Χ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Η ΠΥΡΠΟΛΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΕΡΟΥΛΩΝ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ *

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁλόκληρον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σηκοῦ τοῦ Παρθενῶνος, ἡ στέγη καὶ τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς εἶχον καταστραφῇ πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τοῦ βομβαρδισμοῦ τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη, τὸ 1687. Διάφοροι ἀρχαιολογικαὶ ἐνδείξεις καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν σωζομένων καὶ σήμερον ἐρειπίων τοῦ μνημείου βεβαιώνουν τὴν καταστροφὴν αὐτὴν, ἐνῶ συγχρόνως ἄλλα σαφῇ ἔχνη καὶ μεταγενέστεραι κατασκευαὶ μαρτυροῦν μίαν ἐπισκευὴν καὶ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀναπαραστήσωμεν μὲ πᾶσαν δυνατὴν λεπτομέρειαν τὴν νέαν μορφήν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σηκοῦ.

Ὅλοι οἱ νεώτεροι μελετῆται παραδέχονται ὅτι ἡ καταστροφὴ αὐτὴ τοῦ Παρθενῶνος προῆλθεν ἀπὸ πυρκαϊάν, δὲν συμφωνοῦν ὅμως ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς πυρπολήσεως καὶ ἀκόμη περισσότερον ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐπισκευῆς τοῦ ναοῦ. Ὁ ἀποθανὼν πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἐξαίρετος ἐπιστήμων καθηγητὴς W. B. Dinsmoor, ὁ ὁποῖος πρῶτος μᾶς ἔδωσε μὲ τὰς παρατηρήσεις του μίαν σαφῆ εἰκόνα τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος, ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ ναὸς κατεστράφη καὶ ἐπεσκευάσθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος¹. Ὁ G. Ph. Stevens μὲ διάφορα ἐπιχειρήματα ἀντέκρουσε τὴν ἄποψιν αὐτὴν καὶ μετέθεσε τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους². Τέλος, προσφάτως, ὁ ἀρχιτέκτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς W. B. Dinsmoor, Jr., βασιζόμενος εἰς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τοῦ κλασσικοῦ Παρθενῶνος, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν διὰ πρῶτην φοράν τὸ 1970 εἰς τὴν Ἀγοράν, ἐντειχισμένα ὡς

*Τὴν θεωρίαν περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ τῶν Ἑρούλων (267 μ.Χ.) καὶ τῆς ἐπισκευῆς του κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουλιανοῦ (361 - 363 μ.Χ.) διέτύπωσα διὰ πρῶτην φοράν εἰς τὸ βιβλίον μου, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen*, Tübingen 1971, σ. 444 - 445. Ἀργότερον ἀνέπτυξα τὸ θέμα αὐτὸ εἰς ὁμιλίαν μου δοθεῖσαν εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν Σχολὴν Κλασσικῶν Σπουδῶν τὴν 9 Μαΐου 1973. Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην, ἡ ὁποία εἶναι περισσότερον πλήρης, ἐκτίθενται ὅλα τὰ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀπόψεών μου στοιχεῖα.

1. W. B. DINSMOOR, *The Repair of the Athena Parthenos: A Story of Five Dowels*, *AJA* 38, 1934,

σ. 93 - 106. Ὁ F. W. GOETHERT, *Zur Athena Parthenos*, *JdI* 49, 1934, σ. 157 - 161, ἀντέκρουσε τὴν θεωρίαν τοῦ Dinsmoor περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἰδίως τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου εἰς μίαν τόσο πρῶτον ἐποχὴν. Ἀργότερον καὶ ὁ ἴδιος ὁ DINSMOOR εἰς τὴν μελέτην του, *An Archaeological Earthquake at Olympia*, *AJA* 45, 1941, σ. 425 καὶ σημ. 89, ἐδέχθη ὅτι ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ ἐπισκευὴ τοῦ Παρθενῶνος θὰ πρέπει νὰ ἐγένοντο εἰς μίαν πολὺ μεταγενεστέραν περίοδον.

2. G. PH. STEVENS, *Hesperia* 24, 1955, σ. 270 - 276 καὶ 30, 1961, σ. 1 καὶ 7.

ἀπλοῦν οἰκοδομικὸν ὕλικὸν εἰς μεταγενεστέρους τοίχους τοῦ τέλους τοῦ 4ου καὶ τῶν μέσων τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, ὑπεστήριξεν ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ θὰ πρέπει νὰ κατεστράφη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ νὰ ἀνακατεσκευάσθῃ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος¹.

Ἐν τούτοις, παρ' ὅλην τὴν παρουσιαζομένην ἐκ πρώτης ὄψεως δυσκολίαν ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν, νομίζω ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορίσωμεν μὲ ἀκρίβειαν ὄχι μόνον τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐπισκευῆς τοῦ Παρθενῶνος, στηριζόμενοι ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς σημαντικὰ διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἱστορικὰ γεγονότα.

Εἶναι πράγματι παράδοξον ὅτι δι' ἑνὸς τόσο μεγάλου γεγονότος, ὅπως ἡ καταστροφή τοῦ Παρθενῶνος, οὐδεμία φιλολογικὴ μαρτυρία ἔχει διασωθῇ. Ἡ παντελὴς ἔλλειψις φιλολογικῶν μαρτυριῶν ἀποδεικνύει κατὰ τὴν γνώμην μας ὅτι ἡ πυρπόλησις τοῦ μνημείου, τυχαία ἢ ἀπὸ ἐχθρικὴν ἐνέργειαν, δὲν θὰ ἦτο μία μεμονωμένη πρᾶξις ὥστε νὰ ἀναφερθῇ ὡς ἐν ἰδιαίτερον γεγονότος ὑπὸ τῶν χρονογράφων τῆς ἐποχῆς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν πιστεύω ὅτι ἡ πυρπόλησις τοῦ Παρθενῶνος θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς μίαν γενικὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως καὶ τῶν μνημείων της. Τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα καὶ διάφοροι ἄλλαι ἐνδείξεις μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περὶ τῆς καταστρεπτικῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἑρουύλων κατὰ τὸ ἔτος 267 μ.Χ.

Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐσφύζοντο ἀνέπαφα ὅλα τὰ μνημεῖα τῶν κλασσικῶν καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ ἡ πόλις, ἐπεκταθεῖσα πρὸς Ἀνατολάς, εἶχε πλουτισθῇ μὲ νέα μνημειώδη κτήρια καὶ ναοὺς χάρις εἰς τὴν γενναιοδωρίαν τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων καὶ ἄλλων πλουσιῶν ἰδιωτῶν. Τὴν μεγαλοπρεπῆ εἰκόνα, τὴν ὁποίαν παρου-

1. W. B. DINSMOOR, JR., *New Parthenon Finds in the Agora*, AAA 4, 1971, σ. 264 - 268. Βλ. ἐπίσης τὴν ἀνακοίνωσίν του εἰς τὸ 74ον Συνέδριον τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἀμερικῆς, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1972, AJA 77, 1973, σ. 211. Σχετικῶς μὲ τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος, τὸν ὁποῖον δίδει ὁ W. B. DINSMOOR, JR., σημειῶ τὰ ἑξῆς: Ἡ χρονολογία τῶν τοίχων ἐντὸς τῶν ὁποίων εὐρέθησαν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ κλασσικοῦ Παρθενῶνος δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ μόνον ὡς *terminus ante quem* διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Dinsmoor τὸ 1971 ἐχρονολόγησε τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ πρὸ τοῦ 450 π.Χ., βασιζόμενος εἰς τὴν χρονολογίαν τοῦ ἀνευρεθέντος τὸ 1970 ὑστερορρωμαϊκοῦ τοίχου (450 - 475 μ.Χ.), ἐνῶ ἀργότερον, μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν νέων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Παρθενῶνος ἐντὸς ἄλλου ὑστερορρωμαϊκοῦ τοίχου, χρονολογούμενου μεταξὺ 375 - 425 μ.Χ., μετέθεσε τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς εἰς τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα. Ἐξ ἄλλου τίποτε δὲν ἀποκλείει τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ καταστραφέντος κλασσικοῦ ναοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὴν Ἀγορὰν θραύσματα, νὰ εἶχον χρησιμοποιηθῇ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Παρθενῶνος καὶ εἰς ἄλλην χρῆσιν. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὸν χρόνον τῆς ἐπι-

σκευῆς τοῦ Παρθενῶνος κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, παρατηρῶ ὅτι εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ πιστεῦσωμεν, ὕστερα ἀπὸ τὸ αὐστηρότατον διάταγμα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ τοῦ ἔτους 435 μ.Χ., ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ ἐπισκευασθῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰδωλολατρικὸς ναὸς καὶ μάλιστα νὰ κατασκευασθῇ ἐν νέον λατρευτικὸν ἄγαλμα. Ἀλλωστε, ὡς εἶναι γνωστὸν, κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος εἶχεν ἤδη ἀφαιρεθῇ τὸ νέον λατρευτικὸν ἄγαλμα, διότι, ὡς ἀναφέρει ὁ ΜΑΡΙΝΟΣ (Πρόκλος ἢ περὶ εὐδαιμονίας, 30), ὅτε ὁ Πρόκλος ἀνῆλθεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ ἄγαλμα δὲν ἐσφύζετο πλέον: *ἦνίκα τὸ ἄγαλμα αὐτῆς τὸ ἐν Παρθενῶνι τέως ἰδρυμένον ὑπὸ τῶν καὶ τὰ ἀκίνητα κινούντων μετεφέρετο*. Πόσον δὲ αὐστηρῶς ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀκόμη καὶ ἡ εἴσοδος εἰς τοὺς ἀρχαίους ναοὺς καὶ τὰ ἱερὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, σαφῶς ἀποδεικνύεται καὶ πάλιν ἐκ τῶν λεγόμενων τοῦ ΜΑΡΙΝΟΥ (Πρόκλος ἢ περὶ εὐδαιμονίας, 29), ὁ ὁποῖος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν δέησιν τοῦ διδασκάλου του νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον (450 μ.Χ.) ὑπὲρ τῆς ἀσθενοῦς θυγατρὸς τοῦ Ἀρχιάδου Ἀσκληπιγενείας, γράφει ὅτι ἡ τελετὴ ἐγένετο κρυφίως καὶ ὅτι τοῦτο κατωρθώθη μόνον χάρις εἰς τὴν πλησίον τοῦ ἱεροῦ θέσιν τῆς οἰκίας τοῦ Πρόκλου.

σίαζεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος μᾶς διέσωσεν ὁ Παυσανίας, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς λεπτομερεστάτης περιγραφῆς τοῦ ὁποίου κατωρθώσαμεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν καὶ νὰ ταυτίσωμεν ὅλα τὰ διασωθέντα μνημεῖα καὶ ὅσα μέχρι σήμερον ἀπεκάλυψαν αἱ ἀνασκαφαί¹.

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς πόλεως καὶ ὁ ἐξωραϊσμός της μὲ νέα κτήρια καὶ μνημεῖα συνεχίσθη μέχρι τὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος. Τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς αὐτὴν ὁ νέος μέγας κίνδυνος τῶν Ἑρουλῶν, λυμαιομένων τότε τὴν βόρειον Ἑλλάδα, ἠνάγκασε τὸν αὐτοκράτορα Βαλεριανόν (253 - 260 μ.Χ.) νὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν ὁχύρωσιν πολλῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Μεταξὺ αὐτῶν συγκατελέχθη καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, τὰ τεῖχη τῆς ὁποίας οὐδεμίαν ἐπισκευὴν εἶχον ὑποστῆ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Σύλλα καταστροφῆς των, ὡς σαφῶς ἀναφέρουν οἱ χρονογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: *ταραχαῖς ἡ Ἑλλάς ἐξητάζετο πᾶσα. καὶ Ἀθηναῖοι μὲν τοῦ τεύχους ἐπεμελοῦντο μηδεμιᾶς, ἐξότῃ Σύλλας τοῦτο διέφθειρεν, ἀξιωθέντος φροντίδος*².

Ὁ νέος περίβολος, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν ἐνὸς μεγάλου τμήματός του πρὸς Ν. τοῦ Ὀλυμπίου ἀπεδείχθη ἀσφαλῶς πλέον ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Βαλεριανοῦ, περιέλαβε διὰ πρώτην φορὰν καὶ τὴν νέαν πρὸς Ἀ. πόλιν, τὴν πόλιν τοῦ Ἀδριανοῦ³ (εἰκ. 1). Πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ νέου αὐτοῦ τεύχους ἐχρησιμοποιήθησαν παλαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐπιγραφαί, ἀγάλματα καὶ ἐπιτύμβιοι στῆλαι, καὶ διὰ πρώτην φορὰν τότε καταδαφίσθησαν συστηματικῶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων μνημεῖα τῆς πόλεως πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν λίθων των ὡς οἰκοδομικοῦ ὕλικου. Κατεστράφησαν, ὅπως ἔχει ἐξακριβωθῆ, ἡ στοὰ τοῦ Εὐμένους, τὸ μνημεῖον τοῦ Νικίου καὶ ὅλα τὰ κτήρια πρὸς Ν. τοῦ Ὀλυμπίου, οἱ ναοὶ δηλαδὴ τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος, τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ρέας, τὸ Πύθιον, τὸ Πανελλήνιον, καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ κτήρια τῶν δύο μεγάλων Γυμνασίων, τοῦ Κυνοσάργους καὶ τοῦ Λυκείου. Τὸ νέον ὅμως αὐτὸ ἰσχυρότατον τεῖχος, τὸ ἀνεγερθὲν μὲ τόσας θυσίας, δὲν κατάρθωσε νὰ συγκρατήσῃ τὴν ὁρμὴν τῶν Ἑρουλῶν, οἱ ὁποῖοι, ἀφοῦ ἐγίναν κύριοι ὁλοκλήρου τῆς πόλεως, τὴν ἐλεηλάτησαν συστηματικῶς.

Οἱ παλαιότεροι μελετηταὶ χαρακτηρίζουν ὡς περιωρισμένην τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑρουλῶν⁴, ὁ ἱστορικὸς δὲ Γρηγορόβιος διερωτᾶται κατὰ πόσον κατελήφθη τότε ὑπ' αὐτῶν καὶ ἡ Ἀκρόπολις⁵. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν σαφῶς ἀπέδειξαν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς ἐκτεταμένης καταστροφῆς τῶν κτηρίων τῆς πόλεως. Ἡ κατὰληψις τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑρουλῶν θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ θεωρηθῇ ὡς βεβαία, ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι τὰ τεῖχη της καὶ ἡ λεγομένη πύλη Beulé, ἡ ἀνεγερθεῖσα ἀσφαλῶς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Βαλεριανοῦ⁶, δὲν ἐπέτρεπον ἀποτελε-

1. Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ, Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις ..., Ἀθῆναι 1960, σ. 93 - 124. Τοῦ αὐτοῦ, *Athènes au fil du temps*, Paris 1972, πίν. Χα - c.

2. ΖΩΣΙΜΟΣ Ι 29, βλ. καὶ ΖΩΝΑΡΑΝ XII 23.

3. Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ - Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ, Ἀνασκαφαὶ νοτίως τοῦ Ὀλυμπίου (1961), ΑΔ 17, 1961 - 1962, Β' Χρον., σ. 12-13.

4. C. WACHSMUTH, Die Stadt Athen im Alterthum,

I, Leipzig 1874, σ. 707 - 709, καὶ W. JUDEICH, Topographie von Athen², München 1931, σ. 104.

5. Φ. ΓΡΗΓΟΡΟΒΙΟΣ - ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, Ι, Ἀθῆναι 1904, σ. 81. Παλαιότερον εἶχον δεχθῆ καὶ ἐγὼ ὅτι οἱ Ἑρουλοὶ δὲν κατέλαβον τὴν Ἀκρόπολιν· βλ. Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ, Πολεοδομικὴ, σ. 124 καὶ 128.

6. J. TRAVLOS, Bildlexikon, σ. 54, 161, 357.

σματικήν ἄμυναν εἰς μίαν τόσον ὀρμητικήν ἐπιδρομήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι, ὡς παραδίδεται, ἡ μόνη ἀντίστασις τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς πόλεως ἐγένετο ἀπὸ τὴν ἐκτὸς τῶν Ἀθηναίων περιοχὴν τοῦ ἐλαιῶνος. Πράγματι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἱστορικοῦ Δεξιππου, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει εἰς τὰ «Σκυθικά», κατῴρθωσαν οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑρούλων νὰ σχηματίσουν μικρὸν σῶμα στρατοῦ, ἀποτελούμενον ἐκ 2.000 ἀνδρῶν¹. Οὗτοι, κρυπτόμενοι ὀπισθεν τῶν δένδρων τοῦ ἐκτεταμένου ἐλαιῶνος πρὸς Δ. τῆς πόλεως², ἐπολέμουν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς τοὺς ἐπιδρομεῖς. Τόσον δὲ μεγάλη φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ συνεχὴς καὶ συστηματικὴ παρενόχλησις τοῦ ἐχθροῦ, ὡς ἵσχυται ἐξήρχετο ἐκ τῆς πόλεως πρὸς ἀνεφοδιασμὸν ἐκ τῶν πέριξ χώρων καὶ κατὰ τὴν ἐπικοινωνίαν του μὲ τὸν Πειραιᾶ, ὅπου ἦσαν ἀγκυροβολημένα τὰ πλοῖα του, ὥστε μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ Βυζαντινοῦ στόλου ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν, ἀφοῦ προηγουμένως ἐκδικούμενος συνεπλήρωσε τὴν λεηλασίαν καὶ ἐπυρπόλησε συστηματικῶς ὅλα τὰ δημόσια κτήρια καὶ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς ναοὺς.

Ἐλάχισται εἶναι αἱ φιλολογικαὶ μαρτυρίαι αἱ διασωθεῖσαι δι' αὐτὴν τὴν ἐπιδρομήν³, τὰ ἀρχαιολογικὰ ὅμως εὐρήματα μαρτυροῦν μὲ βεβαιότητα μίαν τρομακτικὴν καὶ ἐκτεταμένην καταστροφὴν μετὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος. Παντοῦ ὅπου ἐγίναν ἀνασκαφαί, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπίχωσις, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὰ ἐρείπια, ἦτο ἀδιατάρακτος, εὐρέθη παχὺ στρῶμα τέφρας περιέχον ἀπηνθρακωμένα ξύλα, σιδηροῦς ἥλους καὶ κεράμους ἀπὸ τὰς στέγας τῶν πυρποληθέντων κτηρίων. Ἡ πυρκαϊὰ ἄφησεν ἐπίσης τὰ ἔχνη της εἰς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν κτηρίων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένα κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν των ὄψιν, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου ἐπέρασε τὸ πῦρ, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλην, τὴν ἐξωτερικὴν, διατηροῦν ὅλην τὴν τελειότητα τῆς ἀρχικῆς των ἐπεξεργασίας. Τέλος τὰ πολλὰ ἀγγεῖα καὶ νομίσματα τὰ εὐρεθέντα κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προσδιορίσωμεν μὲ ἀκρίβειαν τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς κατὰ τὸ ἔτος 267 μ.Χ.

Ἡ πυρπόλησις τῶν κτηρίων δὲν ἦτο εὐκολος ἐνέργεια. Ἀπῆται χρόνον, κυρίως πρὸς συγκέντρωσιν εὐφλέκτων ὑλῶν διὰ τὴν ταχυτέραν μετάδοσιν τοῦ πυρὸς εἰς τὰς εἰς μέγα ὕψος εὐρισκομένας στέγας τῶν κτηρίων. Συστηματικῶς φαίνεται ὅτι ἐπυρπολήθησαν

1. F. JACOBY, FHG 100, frag. 28. Διὰ τὴν ζῶην καὶ τὸ ἔργον τοῦ Δεξιππου, βλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Περὶ Δεξιππου καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑρούλων ἀλώσεως τῶν Ἀθηναίων, Ἱστορικὰ Μελετήματα, Ἀθῆναι 1884, σ. 69 - 96. J. BERGMAN, De P. Herennio Dexippo et Gothorum illa in Atticam incursione, Holmiae 1897. F. MILLAR, P. Herennius Dexippus: The Greek World and the Third - Century Invasions, JRS 59, 1969, σ. 12 - 29.

2. Ὁ ἐλαιῶν τῶν Ἀθηναίων ἐξετείνεται ἀπὸ τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Ἀθηναίων μέχρι σχεδὸν καὶ τοῦ Πειραιῶς. Ἦτο τὸ μόνον δάσος πλησίον τῆς πόλεως μὲ μεγάλα δένδρα καὶ εἰς αὐτὸ ἀναφέρεται ἀσφαλῶς ὁ Δέξιππος (FHG 100, frag. 28): ἡμεῖς τε τῇ ὕλῃ πεφραγμένοι ἐπίσκοπα καὶ ἐξ ὑπερδεξίων μεθήσομεν, καὶ ἀσφαλέστεροι μὲν εἰς τὸ δρᾶν ἐσόμεθα, οὐ ῥᾶστοι δὲ βλάπτει-

σθαι. Ὁ περίφημος ἐλαιῶν τῶν Ἀθηναίων, ὡραίαν περιγραφὴν τοῦ ὁποίου μᾶς διέσωσεν ὁ B. RANDOLPH, The Present State of the Morea... together with a Description of the City of Athens, London 1686, σ. 21, ἐσφάζετο μέχρι τοῦ ἔτους 1830, ὅτε κατεστράφη τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ὑπὸ πυρκαϊᾶς βλ. Γενικὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος, Ε, ἀριθ. 56 - 57, 19 Ἰουλίου 1830, σ. 232.

3. Ὁ μόνος, ὁ ὁποῖος σαφῶς ἀναφέρει τὴν πυρπόλησιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑρούλων, εἶναι ὁ ΣΥΓΚΕΛΛΟΣ I, σ. 717, ἐκδ. Dindorf: ἐμπιπρῶσι τὰς Ἀθήνας. Διὰ τὰς διασωθείσας φιλολογικὰς μαρτυρίας περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἑρούλων, βλ. H. A. THOMPSON - R. E. WYCHERLEY, The Agora of Athens, The Athenian Agora XIV, Princeton 1972, σ. 208, σημ. 2.

τὰ μεγάλα οἰκοδομήματα, ὅπως τὸ ῥδεῖον τοῦ Περικλέους¹, τὸ ῥδεῖον τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ² καὶ πιθανῶς ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς³. Εἰς τὴν Ἀγορὰν ἔχει ἀσφαλῶς ἐξακριβωθῇ ἡ πυρπόλησις τοῦ ῥδείου τοῦ Ἀγρίππα⁴, τῆς Μεσαίας στοᾶς⁵, καὶ τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου⁶. Ἀπὸ τὰ μικρότερα οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα περιέβαλλον τὴν μεγάλην πλατεῖαν τῆς, φαίνεται ὅτι ἀφηρέθη μόνον ἡ ξυλεία, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τροφοδότησιν τοῦ πυρός. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ ἄλλα μνημεῖα τῆς πόλεως, ἐνῶ αἱ οἰκίαι φαίνεται ὅτι κατεστράφησαν εἰς πολὺ μεγαλυτέραν κλίμακα.

Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς τὸ Ἑρέχθειον⁷ καὶ κυρίως εἰς τὸν Παρθενῶνα, εἶναι δυνατόν νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἰδίαν τακτικὴν τῆς καταστροφῆς. Καὶ ἐδῶ ἀπὸ τὰ μικρότερα κτήρια ἀφηρέθη μόνον ἡ ξυλεία, ἐνῶ τὰ Προπύλαια κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οὐδεμίαν ὑπέστησαν ἀλλοιώσιν τῆς ἀρχικῆς τῶν μορφῆς χάρις εἰς τὰ μαρμάρινα φατνώματα τῆς ὀροφῆς, τὰ ὁποῖα ἀπέκρυπτον τὴν ξυλίνην στέγην. Εἰς τὸν Παρθενῶνα τὸ πῦρ κατέστρεψεν ὁλόκληρον τὴν ξυλίνην στέγην τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου καὶ ἄφησε τὰ ἔχνη του εἰς τὰς δύο μεγάλας θύρας καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τῶν κίωνων καὶ τῶν ἐπιστυλίων τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου. Ἐκὰς ἐπίσης ὁ ξύλινος πυρὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου, γεγονὸς τὸ ὁποῖον προεκάλεσε τὴν καταστροφὴν τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος. Τότε θὰ πρέπει νὰ κατεστράφησαν καὶ αἱ μαρμάρινα πλάκες τῶν φατνωμάτων τοῦ πτεροῦ καὶ νὰ ὑπέστη σοβαρὰς ζημίας τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα τοῦ ναοῦ⁸.

1. I. ΤΡΑΥΛΟΣ, ΠΑΕ 1951, σ. 43 - 44.

2. Κ. ΠΙΤΤΑΚΗΣ, Περὶ Θεάτρου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ΑΕ 1858, σ. 1708 καὶ 1711 - 1712. Ὁ Πιττάκης ἀπέδωσε τὴν καταστροφὴν τοῦ ῥδείου εἰς τὸν Ἀλάρχον, πρόκειται ὅμως ἀσφαλῶς περὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Ἑρουύλων, ὡς διεπιστώθη καὶ εἰς τὰ πρὸ τοῦ ῥδείου ἀποκαλυφθέντα κτίσματα· βλ. I. ΜΗΛΙΑΔΗΣ, ΠΑΕ 1955, σ. 47. Ἐπὶ τῶν σφζομένων μαρμαρίνων καθισμάτων τοῦ ῥδείου εἶναι καταφανὴ τὰ ἔχνη τῆς πυρκαϊᾶς, ὁ δὲ Πιττάκης ἀναφέρει ὅτι ἡ μεγάλου πάχους ἐπίχρσις, τὴν ὁποῖαν ἀνέσκαψεν, ἀπετελεῖτο ἀπὸ τέφραν καὶ ἀπὸ πολλὰ τεμάχια πηλίνων κεράμων, προερχομένων προφανῶς ἐκ τῆς στέγης τοῦ ῥδείου· βλ. καὶ J. ΤΡΑΥΛΟΣ, Bildlexikon, σ. 378.

3. Ὁ περίβολος τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς κατεστράφη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Βαλεριανοῦ καὶ οἱ λίθοι του ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ νέου Βαλεριανείου τείχους. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ, τεμάχια δοκῶν καὶ φατνωμάτων, ἀνευρέθησαν ἐντειχισμένα εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν, τὴν ἀνεγερθεῖσαν παρὰ τὸ πρόπυλον τοῦ Ὀλυμπίου, περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος· βλ. I. ΤΡΑΥΛΟΣ, ΠΑΕ 1949, σ. 38.

4. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀγγείων καὶ νομισμάτων ἔχει προσδιορισθῇ ἀσφαλῶς ὁ χρόνος τῆς καταστροφῆς τοῦ ῥδείου τοῦ Ἀγρίππα· βλ. H. A. THOMPSON, The Odeion in the Athenian Agora, Hesperia 19, 1950, σ. 34 καὶ 134.

5. Ἡ πυρπόλησις τῆς Μεσαίας στοᾶς βεβαιοῦται κατὰ τὴν γνώμην μας ἐκ τῆς ὁλοσχεροῦς καταστροφῆς τῆς

ἐσωτερικῆς μόνον ἐπιφανείας πάντων τῶν παρίνων αὐτῆς ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ὅτι δὲ ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν Ἑρουύλων ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εὐθὺς ἀμέσως τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς στοᾶς ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικὸν πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ὕστερο-ρωμαϊκοῦ τείχους· βλ. Hesperia 19, 1950, σ. 319.

6. Hesperia 19, 1950, σ. 319 καὶ 26, 1957, σ. 103 - 104.

7. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ἑρεχθείου, ὡς καὶ εἰς τὴν βορείαν αὐτοῦ θύραν, ὑπάρχουν σαφεῖς ἔχνη πυρκαϊᾶς. Ὁ G. PH. STEVENS, The Erechtheum, 1927, σ. 223 - 224 καὶ 478 - 479, δικαιολογῶν τὴν ρωμαϊκὴν ἐπισκευήν, ἐχρονολόγησε τὴν πυρκαϊάν εἰς τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα. Ἡ δευτέρα ὅμως ἐπισκευὴ τῆς βορείας θύρας τοῦ Ἑρεχθείου ὡς καὶ ἡ φανερὴ ἐκ πυρκαϊᾶς καταστροφὴ καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὀψείας τοῦ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐπισκευασθέντος δυτικοῦ τοίχου μᾶς ἐπιτρέπουν, νομίζω, νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ νεωτέρα αὐτῇ καταστροφῇ πιθανῶς νὰ προῆλθεν ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑρουύλων πυρπολήσεως τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως.

8. Ὁ W. B. DINSMOOR, AJA 38, 1934, σ. 98 - 99, ἀπέδωκεν εἰς πυρκαϊάν τὴν καταστροφὴν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 19 γείσου τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος, ὡς καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ἀνωθεν αὐτοῦ ἱσταμένης μορφῆς, πιθανῶς τοῦ Ἑρμοῦ. Διὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, βλ. R. CARPENTER, The Lost Statues of the East Pediment of the Parthenon, Hesperia 2, 1933, σ. 1 - 88. Κατὰ τὴν πυρπόλησιν τοῦ Παρθενῶνος

Ἡ ἀποκατάστασις ἢ ἔστω καὶ ἡ πρόχειρος ἐπισκευὴ τῶν μνημείων τῆς κάτω πόλεως καὶ τῆς Ἀκροπόλεως, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Ἐρούλων, ἦτο ἀσφαλῶς πολὺ δύσκολον ἔργον. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θὰ ἐχρειάσθῃ, ὅπως καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Περσῶν τὸ 480/79 π.Χ., νὰ μεσολαβήσῃ ἀρκετὸς χρόνος ἕως ὅτου ἀρχίσῃ ἡ ἀνοικοδόμησις. Ἡ πρώτη φροντίς τῶν κατοίκων, ὅπως καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Περσῶν, ἦτο ἡ ταχεῖα ὀχύρωσις τῆς πόλεως διὰ τῆς κατασκευῆς ἐνὸς μικροτέρου περιβόλου πρὸς Β. τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ καταστροφή τῶν μνημείων συνεπληρώθη τώρα διὰ τῆς συστηματικῆς κατεδαφίσεως των καὶ διὰ τῆς χρησιμοποίησεως ὅλων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν των μελῶν, ἀκόμη καὶ τῶν λίθων τῶν θεμελίων των, εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ νέου αὐτοῦ περιβόλου, τοῦ Ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους, ὅπως τὸ ὀνομάζομεν¹ (εἰκ. 1).

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ὀχυρωματικοῦ αὐτοῦ περιβόλου ὅχι μόνον δὲν κατηδαφίσθησαν τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὅσα ἀκόμη περιελήφθησαν ἐντὸς τοῦ νέου αὐτοῦ τείχους, ἀλλ' ἀντιθέτως ἤρχισαν σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ἐπισκευάζωνται, διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ πάλιν. Μέχρι τῶν ἡμερῶν μας σφύζονται τὰ ἐπιβλητικὰ ἐρείπια ὅλων τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ, τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, τοῦ Ὁρολογίου τοῦ Κυρρήστου, τοῦ λεγομένου Ἀγορανομείου, τοῦ Πανθέου καὶ ἄλλων.

Ἡ ἐπισκευὴ τῶν ναῶν τῆς Ἀκροπόλεως, ἐνῶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ἐρούλων παρουσίαζε μεγάλας δυσκολίας, ἀργότερον, μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἦτο πλέον ἀδύνατος διὰ λόγους καθαρῶς θρησκευτικούς. Μετὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας τοῦ κράτους, τὰ αὐστηρότατα διατάγματα τὰ ἐκδοθέντα κατὰ τῶν ἐθνικῶν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, κυρίως ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Β' μέχρι καὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ, ἐπέβαλον νὰ κλείσουν ὅλοι οἱ εἰδωλολατρικοὶ ναοὶ καὶ τὰ ἱερὰ καὶ ἀπηγόρευσαν τὴν τέλεσιν τῶν θυσιῶν καὶ τῶν μεγάλων θρησκευτικῶν ἐορτῶν καὶ πανηγύρεων². Ἐν τούτοις τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου ὑπῆρχεν εἰς τὸν Παρθενῶνα τὸ 375 μ.Χ., ὡς σαφῶς ἐξάγεται ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ζωσίμου³, μέχρι καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, ὅτε ἀφηρέθη ἐκ τοῦ ναοῦ, ὡς ἀναφέρει ὁ Μαρίνος⁴, μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Παρθενὼν θὰ

πιστεύομεν ὅτι εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ κατεστράφη καὶ ἡ μορφή «U» τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος· βλ. R. CARPENTER, New Material for the West Pediment of the Parthenon, *Hesperia* 1, 1932, σ. 1 - 30.

1. Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ, Πολεοδομική, σ. 126 - 129. Ἡ κατεδαφίσις τῶν μνημείων ἀπέβλεπεν εἰς δύο τινά, πρῶτον μὲν εἰς τὴν ἐξεύρεσιν λίθων διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ νέου περιβόλου, δεύτερον δὲ εἰς τὴν δημιουργίαν, διὰ στρατηγικούς λόγους, νεκρᾶς ζώνης πέριξ τῆς ὀχυρώσεως.

2. Αἱ αὐστηρόταται βεβαίως διατάξεις δὲν ἴσχυσαν ἐξ ὀλοκλήρου διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ δὲν ἡμπόδισαν κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φιλοσοφι-

κῶν σχολῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐξηκολούθουν νὰ κυριαρχοῦν οἱ ἐθνικοί. Πρέπει ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι κατὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα εἶχον κλείσει τὰ ἱερὰ καὶ εἶχε παύσει ἡ τέλεσις ἐορτῶν καὶ θυσιῶν εἰς τοὺς βωμούς· βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 219, σημ. 1.

3. ΖΩΣΙΜΟΣ 4. 18: Νεστόριος ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις (375 μ.Χ.) ἱεροφαντεῖν τεταγμένος. . . εἰκόνα τοῦ ἥρωος (τοῦ Ἀχιλλέως) ἐν οἴκῳ μικρῇ δημιουργήσας ὑπέθηκε τῷ ἐν Παρθενῶνι καθιδρυμένῳ τῆς Ἀθηνᾶς ἀγάλματι.

4. ΜΑΡΙΝΟΣ, Πρόκλος ἢ περὶ εὐδαιμονίας, 30. Τὸ ἄγαλμα πιθανῶς νὰ εἶχεν ἀφαιρεθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ· βλ. καὶ ἀνωτ. σ. 219, σημ. 1. Ἡ μοναδικὴ καὶ ὄχι

πρέπει νὰ ἐπεσκευάσθῃ πρὸ τοῦ 375 μ.Χ. Ἡ μόνη περίοδος κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκατασταθοῦν εἰδωλολατρικοὶ ναοὶ — μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Παρθενῶν — θὰ ἦτο τὸ διάστημα 361 - 363 μ.Χ., ὅτε δηλαδὴ τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου κατεῖχεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός¹, ὁ παραμείνας εἰς τὴν ἱστορίαν μὲ τὴν ἐπωνυμίαν Παραβάτης, ἀκριβῶς ἐπειδὴ καθιέρωσε καὶ πάλιν ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους τὴν λατρείαν τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐπέβαλε νὰ ἀνοίξουν οἱ ἀρχαῖοι ναοὶ καὶ νὰ προσφερθοῦν σφάγια εἰς τοὺς βωμοὺς. Συγχρόνως διέταξεν ὁ Ἰουλιανὸς τὴν ἀνοικοδόμησιν ὅλων τῶν κατεστραμμένων ναῶν καὶ ἐπέβαλε μεγάλα πρόστιμα εἰς ὅσους εἶχον ἀφαιρέσει λίθους καὶ μάρμαρα ἐκ τῶν εἰδωλολατρικῶν ἱερῶν².

Δυστυχῶς δὲν μᾶς ἔχουν διασωθῇ συγκεκριμέναι πληροφορίαι διὰ τὰ ἔργα τοῦ Ἰουλιανοῦ, διότι οἱ χριστιανοὶ χρονογράφοι ἀπέφυγον συστηματικῶς νὰ ὁμιλήσουν διὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐκράτησαν μὲ πείσμα εἰς τὴν λήθην τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν πολιτικὴν του ἔγινεν ὁ πλέον ἐπικίνδυνος διώκτης τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὅσον διὰ τοὺς ἐθνικοὺς χρονογράφους, καὶ αὐτοὶ ἐκ φόβου πλέον, πολὺ γενικῶς ἀναφέρουν τὸ ἔργον τοῦ ἀποστάτου αὐτοκράτορος. Σαφῶς ὁμῶς ἐκθέτουν τὴν δραστηριότητά του διὰ τὴν ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας λατρείας. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Λιβανίου³: *πρῶτον μὲν οὖν, ὅπερ ἔφη, ὥσπερ φυγάδα, τὴν εὐσέβειαν κατήγαγε νεὼς τοὺς μὲν ποιῶν, τοὺς δὲ ἐπισκευάζων, εἰς δὲ τοὺς εἰσάγων ἔδη. χρήματα δὲ ἐτέλουν οἱ τοῖς τῶν ἱερῶν λίθοις σφίσις αὐτοῖς οἰκίας ἐγείραντες. καὶ κίονας εἶδεν ἂν τις τοὺς μὲν ναυσί, τοὺς δὲ ἐπ' ἀμαξῶν τοῖς σεσλημένοις κομιζομένους θεοῖς, καὶ πανταχοῦ βωμοὶ καὶ πῦρ καὶ αἶμα καὶ κνίσσα καὶ καπνὸς καὶ τελεταὶ καὶ μάντιες ἐλεύθεροι φόβου καὶ ἐν ὄρῳ κορυφαῖς αὐλοὶ καὶ πρόσοδοι καὶ βοῦς ὁ αὐτὸς ἀποχρῶν θεραπείᾳ τε εἶναι θεῶν καὶ δεῖπνον ἀνθρώποις.*

Πρέπει ἐπίσης νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς θὰ ἐβοήθησε μὲ ἰδιαιτέραν φροντίδα εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν κατεστραμμένων ναῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ μάλιστα τοῦ Παρθενῶνος. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀγάπη του διὰ τὴν πόλιν τῆς Παλλάδος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἀκόμη τῶν σπουδῶν του. Ἀλλὰ καὶ ἀργότερον, ὡς αὐτοκράτωρ, ἐξέφραζε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ προσφέρῃ ὅχι μόνον ὁ ἴδιος ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπόμενοι αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου τὰς μεγαλυτέρας εὐεργεσίας εἰς τὴν ἀγαπημένην του πόλιν⁴.

ἀπολύτως σαφὴς πληροφορία διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὀφείλεται εἰς τὸν Ἀρέθαν· βλ. σχόλια, εἰς ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΝ, ἐκδ. Dindorf, II, σ. 710: *Ἀθηνᾶν τὴν ἐλεφαντίνην Ἀρέθ. Δοκεῖ μοι αὕτη εἶσθαι ἢ ἐν τῷ φόρῳ Κωνσταντίνου ἀνακειμένη καὶ τοῖς προπυλαίοις τοῦ βουλευτηρίου, ὃ σενάτον φασὶ νῦν.*

1. Διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἰουλιανοῦ, βλ. J. GEFFCKEN, *Kaiser Julianus*, Leipzig 1914. G. NEGRI, *L'imperatore Giuliano l'Apostata*, Milano 1954. A. A. VASILIEV, *History of the Byzantine Empire*, I, Madison 1958, σ. 68 - 78. J. BIDEZ, *La vie de l'empereur Julien*, Paris 1965. J. LEIPOLDT, *Der römische Kaiser Julian in der Religionsgeschichte*, Sitzungsberichte

der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Band 110, Heft 1, Berlin 1964.

2. Αἱ περὶ τῶν θρησκευτικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Ἰουλιανοῦ διασωθεῖσαι φιλολογικαὶ μαρτυρίαι εἶναι αἱ ἐξῆς: AMMIANUS MARCELLINUS, *Res Gestae*, XXII 5. 1 - 2. LIBANIOS, *Ἐπιτάφιος ἐπὶ Ἰουλιανῷ* (XVIII), 126, ἐκδ. R. Förster, II, σ. 289. ΣΩΚΡΑΤΗΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, III, I, 170 καὶ 171. ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, V 3. 1 - 5.

3. LIBANIOS, *Ἐπιτάφιος ἐπὶ Ἰουλιανῷ* (XVIII), 126, ἐκδ. R. Förster, II, σ. 289.

4. ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ, *Ἀθηναίων τῇ Βουλῇ καὶ τῷ Δήμῳ*, 13, 370 H, ἐκδ. J. Bidez, I, σ. 235.

Μίαν γενικὴν ἀλλὰ πολὺ παραστατικὴν εἰκόνα τῆς δράσεως τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ τῶν εὐεργεσιῶν του πρὸς τὰς κατεστραμμένας πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας μᾶς διέσωσεν ὁ Μαμερτίνος εἰς τὸν εὐχαριστήριον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα λόγον του, τὸν ἐκφωνηθέντα κατὰ τὸ ἔτος 363 μ.Χ. Μεταξὺ τῶν πόλεων αἱ ὁποῖαι ἀνωκοδομήθησαν καὶ ἀνεζωογονήθησαν χάρις εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀναφέρει ὁ Μαμερτίνος καὶ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν¹, ἡ ὁποία εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀπολέσει τὴν παλαιάν της αἴγλην καὶ τὴν λαμπρότητα τῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν της κτηρίων. Εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν οἰκοδομημάτων καὶ κυρίως τῶν ναῶν πολὺ θὰ συνετέλεσαν καὶ οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἦσαν ἐθνικοί, διότι, ὡς εἶναι γνωστόν, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν χάρις εἰς τὰ πανεπιστήμιά της καὶ τοὺς φιλοσόφους της ἐξηκολούθει, παρὰ τὰ αὐστηρὰ διατάγματα τῶν αὐτοκρατόρων, νὰ εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὰς παλαιὰς παραδόσεις.

Ἡ καθιέρωσις καὶ πάλιν τῆς τελέσεως τῶν Μεγάλων Παναθηναίων καὶ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀνηγέρθη ἐν νέον Πομπεῖον εἰς τὸν Κεραμεικόν² εἰς τὴν θέσιν τοῦ παλαιότερου, τοῦ ὑπὸ τῶν Ἑρούλων καταστραφέντος, ἀποτελοῦν καὶ αὐτὰ θετικὰ στοιχεῖα πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀπόψεώς μας περὶ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῆς ἐπαναλειτουργίας του ὡς εἰδωλολατρικοῦ ναοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουλιανοῦ.

Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν φαίνεται ὅτι ἐπεσκευάσθη καὶ ὁ Δ ρ ό μ ο ς³, ἡ Ὀδὸς δηλαδὴ τῶν Παναθηναίων, ὡς καὶ ὠρισμένα ἄλλα κτήρια τῆς Ἀγορᾶς καὶ τῆς πόλεως ἐν γένει. Τὸ ὅτι δὲ ἐτελοῦντο καὶ πάλιν τὰ Παναθηναία κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀποδεικνύεται, νομίζω, καὶ ἀπὸ τὴν ὠραίαν περιγραφὴν τῆς πορείας τοῦ ἱεροῦ πλοίου, τὴν ὁποίαν μᾶς διέσωσεν ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ζῶν εἰς τὰς Ἀθήνας διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς Ἰμέριος, ὁ ὁποῖος ἐχρημάτισε καὶ γραμματεὺς τοῦ Ἰουλιανοῦ: ἐν τῇδε τῇ πανηγύρει τὴν ἱερὰν Ἀθηναῖοι τριήρη τῇ θεῷ πέμπουσιν, ἄρχεται μὲν εὐθὺς ἐκ πυλῶν, οἶον ἐκ τινος εὐδίου λιμένος, τῆς ἀναγωγῆς ἡ ναῦς· κινηθεῖσα δὲ ἐκεῖθεν ἦδε, καθάπερ κατὰ τινος ἀκυμάντου θαλάσσης, διὰ μέσου τοῦ Δρόμου κομίζεται, ὃς εὐθυτενῆς τε καὶ λεῖος καταβαίνων ἄνωθεν, σχίζει τὰς ἐκατέρωθεν αὐτῷ παρατεταμένας στοάς, ἐφ' ὧν ἀγοράζουσιν Ἀθηναῖοί τε καὶ οἱ λοιποί⁴.

Πλὴν ὅμως τῶν ἱστορικῶν δεδομένων καὶ τῶν διαφόρων ἄλλων ἐνδείξεων, καὶ αὐτὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ὡς καὶ ὁ τρόπος γενικῶς τῆς ἐργασίας διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ σηκοῦ καὶ τῶν ἄλλων κατεστραμμένων μερῶν τοῦ Παρθενῶνος, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ περιορίσωμεν τὸν χρόνον τῆς ἐπισκευῆς τοῦ ναοῦ εἰς τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα (εἰκ. 2).

Τὰ δωρικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ χρησιμοποιηθέντα διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς νέας κιονοστοιχίας τοῦ σηκοῦ, χρονολογοῦνται πράγματι εἰς τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα, ὀλίγον

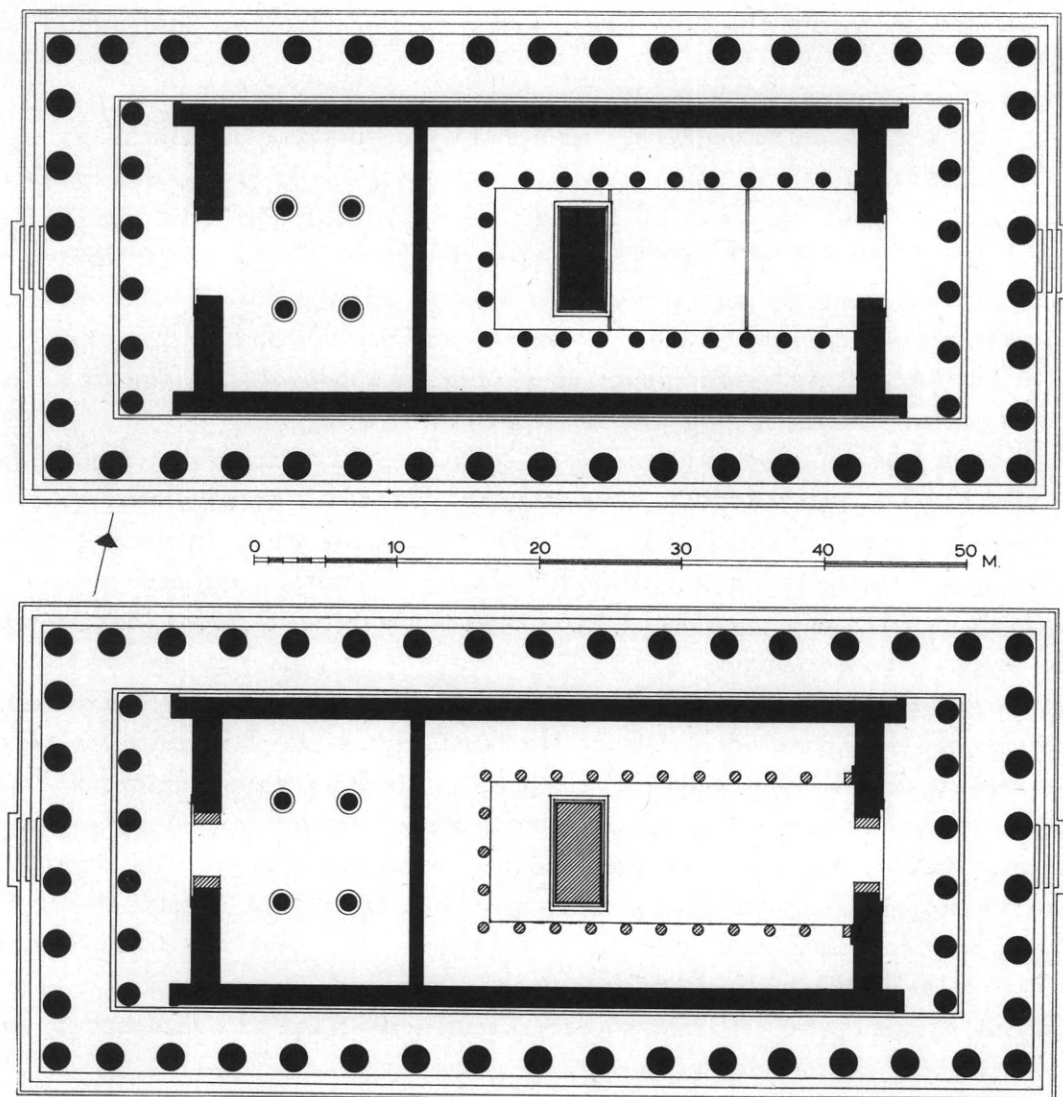
1. MAMERTINUS, Gratiarum actio de consulatu suo Iuliano Imp., IX.

2. W. HOEFFNER, Magazinbau und Hallenstrasse im Pompeiongelände, AM 85, 1970, σ. 280 - 286.

3. Διὰ τὴν ὀνομασίαν Δ ρ ό μ ο ς, βλ. I. ΤΡΑΥΛΟΥ, Πολεοδομική, σ. 38.

4. ΙΜΕΡΙΟΣ, Λόγοι XLVII 12.

πρὸ τοῦ 165 π.Χ., ὡς ὑπεστήριξεν ὁ καθηγητὴς W. B. Dinsmoor¹. Δὲν προωρίζοντο ὅμως ἐξ ἀρχῆς εἰδικῶς διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Παρθενῶνος. Πρόκειται ἀσφαλῶς διὰ μίαν νέαν χρησιμοποίησίν των, ὡς δεικνύουν αἱ μεταγενέστεραι ἐπεμβάσεις αἱ παρατηρούμεναι εἰς αὐτά, καθὼς καὶ τὰ τεκτονικὰ γράμματα τὰ χαραχθέντα εἰς τὴν ὄψιν

Εἰκ. 2. Ἀνω. Κάτοψις τοῦ κλασσικοῦ Παρθενῶνος (447-438 π.Χ.). Κάτω. Ὁ ναὸς μετὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ (361-363 μ.Χ.).

τῶν ἐπιστυλίων πρὸς διευκόλυνσιν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τῆς μεταφορᾶς καὶ τῆς ἐπανατοποθετήσεώς των. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, δηλαδὴ εἰς τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν χρονολογικῶς καὶ οἱ μεγάλοι τετραγωνικοὶ τόρμοι μετὰ τὰς

1. W. B. DINSMOOR, AJA 38, 1934, σ. 102 καὶ 106.

αὔλακας μολυβδοχοῖας, οἱ λαξευθέντες ἐντελῶς προχείρως εἰς τὸν στυλοβάτην τοῦ σηκοῦ πρὸς στερέωσιν τῶν κίωνων καὶ τῶν παραστάδων (πίν. 107α-β), καὶ εἰς τοὺς λίθους τοῦ δαπέδου ἐπίσης διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ βάθρου τοῦ νέου λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου.

Ἀπὸ τὰ χρησιμοποιηθέντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σώζονται εὐτυχῶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως χαρακτηριστικὰ δείγματα, ὅπως κορμοὶ κίωνων, κιονόκρανα, ἐπιστύλια, τρίγλυφοι, μετόπαι καὶ γεῖσα (πίν. 107γ-109α), τὰ ὅποια μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀναπαραστήσωμεν μὲ πᾶσαν δυνατὴν λεπτομέρειαν τὴν νέαν διτόνον κιονοστοιχίαν τοῦ σηκοῦ, τὴν ἀποτελουμένην ἐξ εἴκοσι τριῶν κίωνων εἰς ἕκαστον ὄροφον (εἰκ. 3). Πρέπει ἐπίσης νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι καὶ ἡ ἄνω κιονοστοιχία τοῦ σηκοῦ θὰ ἠκολούθει ἀκριβῶς τὴν διάταξιν καὶ τὸ ὕψος τῆς κάτω (6 μ.) καὶ ὅτι θὰ ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ δι' αὐτὴν τὰ ἴδια ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Κύκλοι χαραγμένοι εἰς τὴν ἄνω ὀριζοντίαν ἐπιφάνειαν τῶν δωρικῶν γείσων ἔχουν τὴν αὐτὴν διάμετρον μὲ τοὺς κίονας (0.67 μ.), καθὼς καὶ μὲ τὰ διασωθέντα ἔχνη τῆς περιφερείας τῶν κίωνων ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τοῦ σηκοῦ. Ἐπὶ πλέον διεσώθησαν εἰς τὰ γεῖσα τόρμοι μὲ αὔλακας μολυβδοχοῖας, ὅμοιοι μὲ ἐκείνους τοῦ στυλοβάτου.

Τὸ ὕψος τῆς νέας διτόνου κιονοστοιχίας ἔφθανε τὰ 12 μέτρα ἔναντι τοῦ ἀρχικοῦ ὕψους τῶν 12.95 μ. τῆς κλασσικῆς κιονοστοιχίας. Ἐπ' αὐτῆς ἐστηρίχθησαν αἱ ξύλιναι δοκοὶ τῆς νέας στέγης, ἡ ὁποία ὅμως ἐτοποθετήθη ὀλίγον χαμηλότερον τῆς παλαιᾶς καὶ ἐκάλυψε μόνον τὸν σηκὸν καὶ τὸν ὀπισθόδομον. Τὸ πτερόν, ὡς δεικνύουν αἱ λαξευμένοι ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ αὔλακες πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, φαίνεται ὅτι παρέμεινεν ἀκάλυπτον.

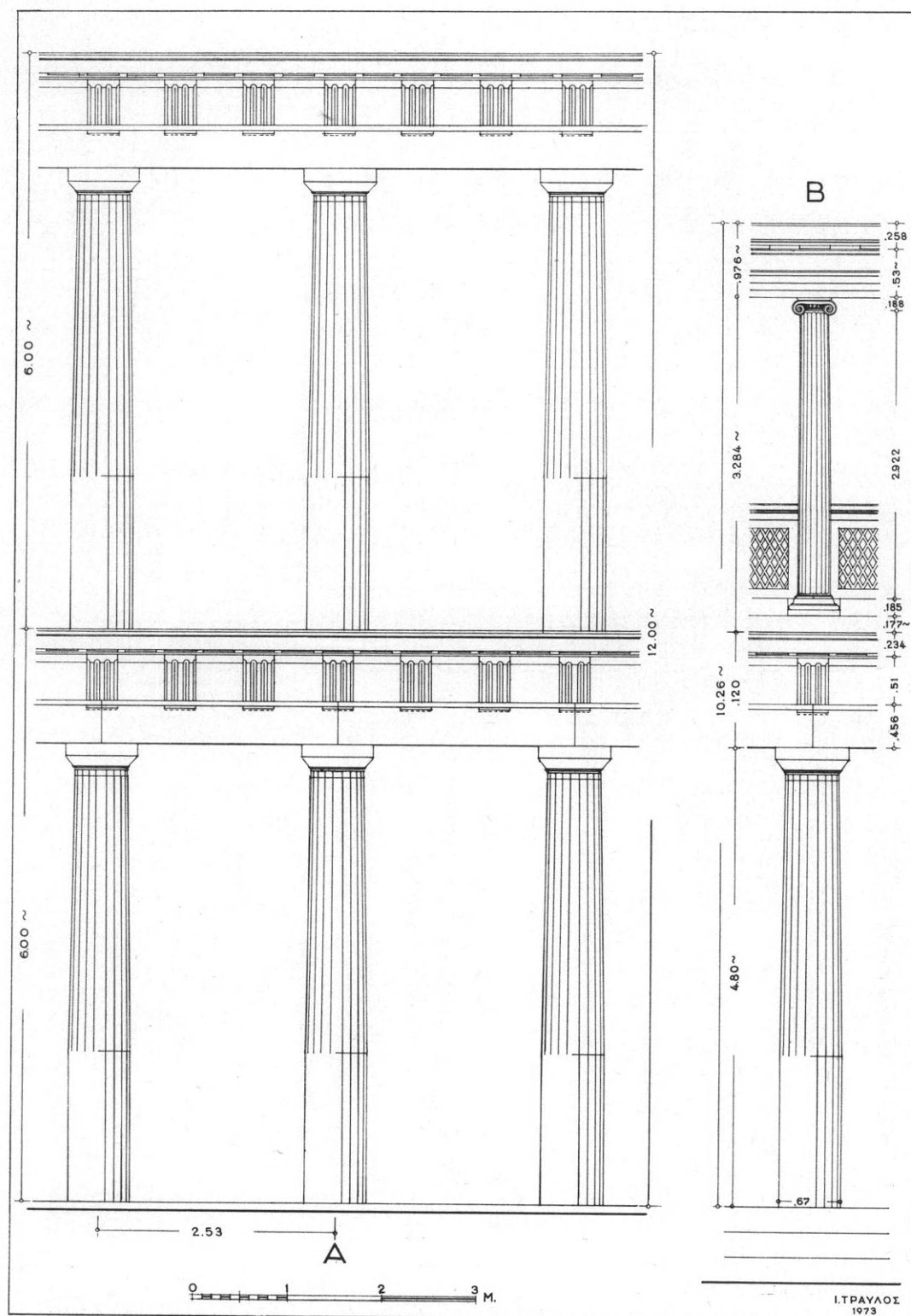
Συγχρόνως μὲ τὴν τοποθέτησιν τῆς νέας κιονοστοιχίας ἐγένετο καὶ ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου, αἱ ἀρχικαὶ διαστάσεις τοῦ ὁποίου περιορίσθησαν ἀπὸ 4.096×8.043 μ. εἰς 3.72×7.667 μ., καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ διὰ σιδηρῶν στελεχῶν στερέωσις κονιάματος πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς μορφῆς τῶν ὑπὸ τοῦ πυρὸς βλαβέντων κιονοκράνων καὶ ἐπιστυλίων τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου. Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐκτίσθησαν παραστάδες πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ὑπερθύρου τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ ναοῦ, ἀφοῦ περιορίσθησαν αἱ διαστάσεις τῆς θύρας ἀπὸ 5.10×10.46 μ. εἰς 3.70×9.00 μ. Τέλος εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν καὶ τὴν κακότεχνον ἐπισκευὴν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, καθὼς καὶ τὴν ἀφαίρεσιν ἢ καταστροφὴν μορφῶν ἐκ τῶν ἀετωμάτων¹.

Οἱ χαρακτηριστικοὶ ἡμιαρράβδωτοι δωρικοὶ κίονες, καθὼς καὶ τὰ ἐπιστύλια καὶ γεῖσα, τὰ χρησιμοποιηθέντα εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τοῦ Παρθενῶνος, ἀκολουθοῦν τὴν περγαμηνὴν τεχνοτροπίαν καὶ ὁμοιάζουν μὲ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ κάτω ὀρόφου τῆς στοᾶς τοῦ Εὐμένους, 197 - 159 μ.Χ., καὶ τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου², 159 - 138 μ.Χ., (εἰκ. 4). Γίνεται ὅμως ἀμέσως φανερόν ἐκ τῶν δια-

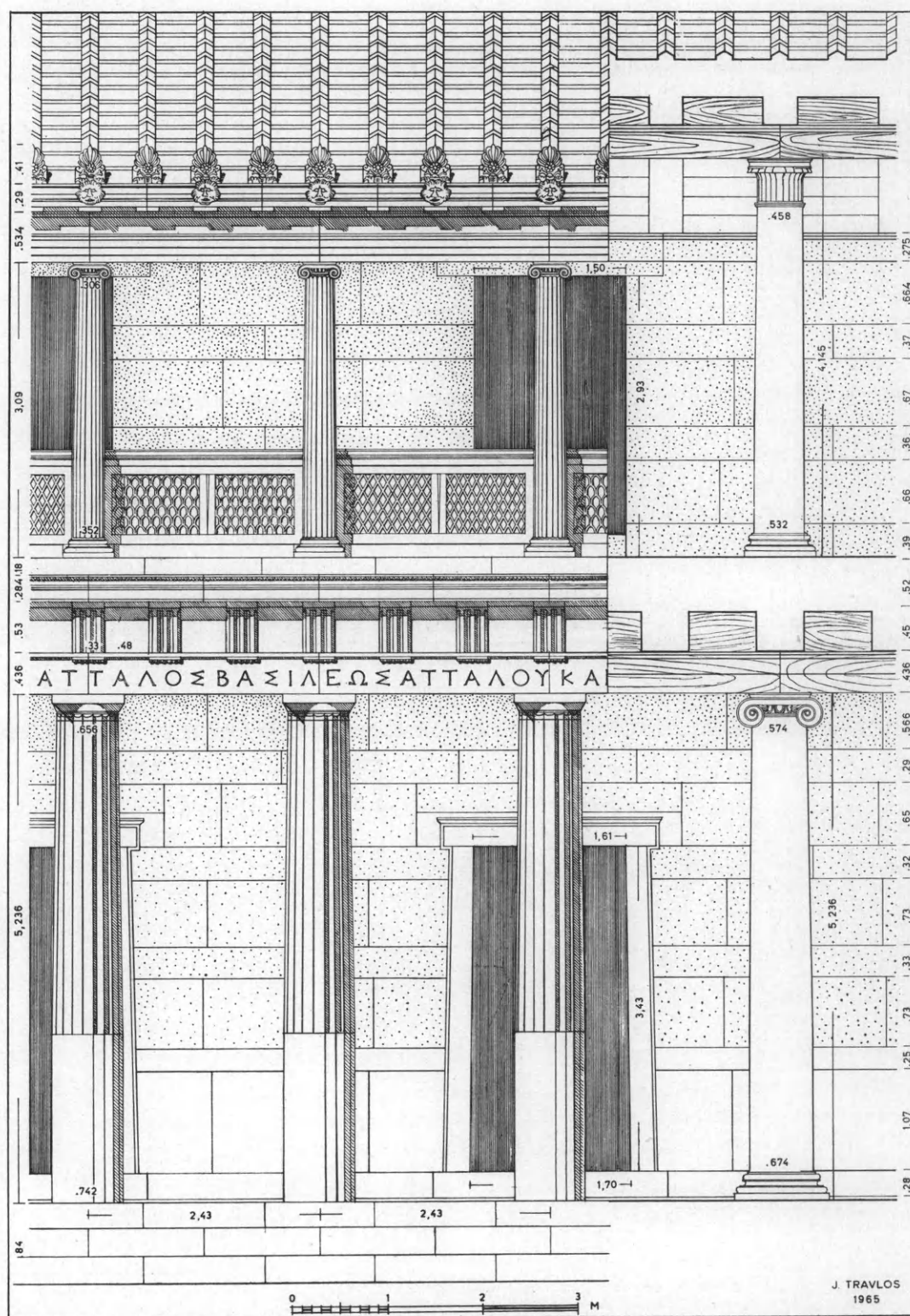
1. Βλ. ἀνωτέρω σ. 223, σημ. 8.

2. Τὴν ὅλην ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου ἐξηκρίβωσα μὲ πᾶσαν λεπτομέρειαν κατὰ τὴν

μελέτην τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ κτηρίου, τὴν ὁποίαν ἐξεπόνησα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ μνημείου (1953 - 1956).

Εἰκ. 3. Α. Ἡ νέα ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία τοῦ Παρθενῶνος. Β. Ἀναπράστασις τμήματος τῆς ἑλληνιστικῆς στοᾶς, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς ὁποίας ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Παρθενῶνος.

Εἰκ. 4. Λεπτομερειακὸν σχέδιον τῆς προσόψεως τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου (159-138 π.Χ.).

φορετικῶν διαστάσεων τῶν ὅτι τὰ ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὰ μέλη ἀνήκουν εἰς μίαν τρίτην, διώροφον ἐπίσης, στοάν, τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἀπὸ τὸν ἄνω ὄροφον τῆς νέας αὐτῆς στοᾶς, ἀναπαράστασις τῆς ὁποίας δίδεται εἰς τὴν εἰκ. 3, θὰ πρέπει νὰ προέρχωνται αἱ βάσεις¹ καὶ οἱ κορμοὶ τῶν διπλῶν ἰωνικῶν κιόνων², καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα³ καὶ γεῖσα, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται σήμερον συγκεντρωμένα εἰς τὸν περίβολον τοῦ Ὁρολογίου τοῦ Κυρρήστου καὶ τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν κατὰ καιροὺς εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῶν πρὸς Ἀ. τοῦ Ὁρολογίου οἰκοπέδων καὶ εἰς τὸν χώρον τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ (πίν. 109β - 111α). Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὰ μέλη καὶ κυρίως τὰ γεῖσα μετὰ τοὺς χαρακτηριστικοὺς γεισίποδας⁴ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προσδιορίσωμεν τὸ μεταξόνιον τῆς στοᾶς (2.52 - 2.53 μ.), τὸ ὁποῖον συμπίπτει μετὰ τὸ μῆκος τῶν δωρικῶν ἐπιστυλίων τῶν χρησιμοποιηθέντων εἰς τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Παρθενῶνος (2.49 - 2.53 μ.) καὶ μετὰ τὰ μεταξόνια, τὰ μετρηθέντα ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τοῦ Παρθενῶνος (2.49 - 2.53 μ.). Τὸ μῆκος τῆς διωρόφου αὐτῆς ἐλληνιστικῆς στοᾶς φαίνεται ὅτι θὰ ἔφθανε τὰ 170 - 180 μέτρα, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν τεκτονικῶν γραμμάτων καὶ σημείων τῶν χαραχθέντων ἐπὶ τῶν δωρικῶν ἐπιστυλίων, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἀλφάβητον ἐπανελαμβάνετο τρεῖς φορές⁵ (εἰκ. 5). Τὸ συνολικὸν βεβαίως μῆκος τῶν δωρικῶν ἐπιστυλίων τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας καὶ τῶν δύο ὀρόφων τοῦ Παρθενῶνος μολὶς ἔφθανε τὰ 120 μ. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι πολλὰ ἐκ τῶν σωζομένων μέχρι σήμερον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐπιστυλίων εἶχον χρησιμοποιηθῇ, ὥς δεικνύουν οἱ νέοι σύνδεσμοι καὶ ἡ εἰδικὴ ἐπεξεργασία τῶν, εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ ναοῦ, ἀσφαλῶς, ὅπως διεπίστωσα, εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν παραστάδων τῆς νέας κιονοστοι-

1. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς σφύζονται τρία τεμάχια διπλῶν ἰωνικῶν βάσεων, μήκους 0.815 μ., πλάτους 0.555 μ. καὶ ὕψους 0.185 μ. Ἀντιστοιχῶς αἱ διαστάσεις τῆς βάσεως τῆς στοᾶς τοῦ Εὐμένους εἶναι $0.817 \times 0.53 \times 0.145$ μ., τῆς δὲ στοᾶς τοῦ Ἀττάλου $0.825 \times 0.43 \times 0.145$ μ.

2. Εὐρέθησαν δέκα τρεῖς ἐν συνόλῳ κορμοὶ ἰωνικῶν κιόνων, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς εἶναι ἀκέρατοι καὶ σφύζονται τὸ ἀρχικόν των ὕψος, 2.922 μ., τὸ ὁποῖον εἶναι μεγαλύτερον τοῦ ὕψους τῶν διπλῶν ἰωνικῶν κιόνων τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου (2.83 μ.). Οἱ δύο ἐκ τῶν ἀκεραίων τούτων κιόνων εὐρίσκονται πρὸ τῆς δυτικῆς ὕψεως τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ, ὁ δὲ τρίτος κεῖται ἐντὸς τοῦ περιστυλίου τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ πλησίον τοῦ ἀνατολικοῦ αὐτῆς προπύλου, εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἔτους 1942. Πολλὰ τεμάχια κιόνων, κατὰ παλαιὸν σημείωμά μου, εὐρέθησαν τὸ 1932 ἐντειχισμένα εἰς τὰ θεμέλια τῆς κατεστραμμένης ἐκκλησίας τῆς Παναγίας τῆς Χρυσορροῖδαινας, εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀδριανοῦ καὶ Μπενιζέλου.

3. Δύο ἰωνικὰ κιονόκρανα εὐρίσκονται εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἀγορὰν καὶ δύο ἄλλα, σωζόμενα εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν, φυλάσσονται εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Μουσείου τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου. Τὸ ἐν τῶν τελευταίων αὐτῶν, ὑπ'

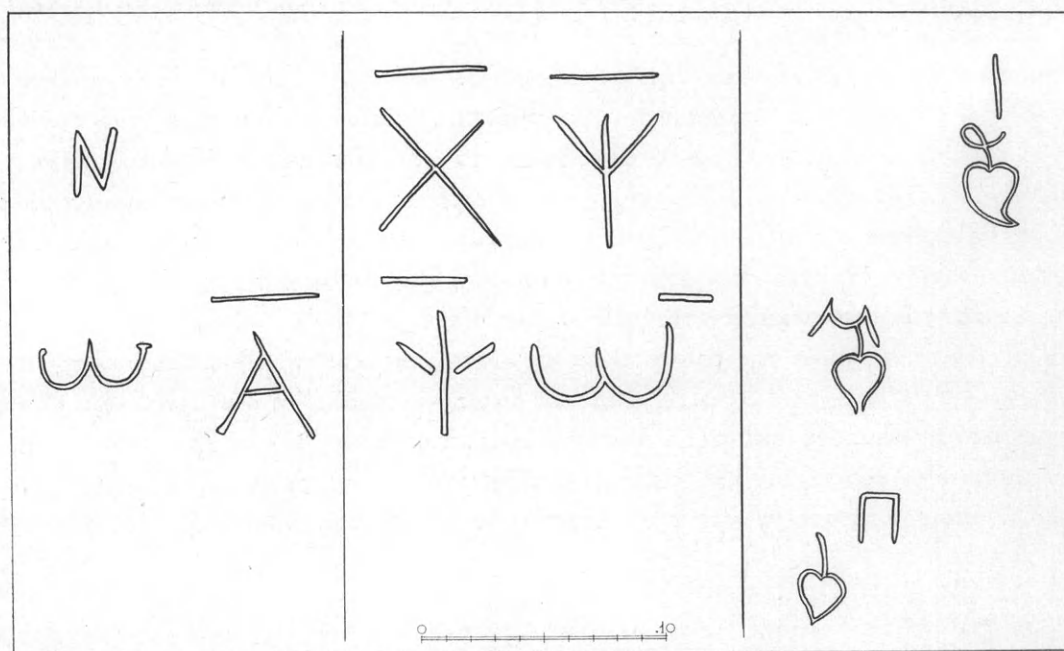
ἀριθ. εὐρετηρίου ΚΤΑ 71, προέρχεται ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀδριανοῦ καὶ Μνησικλέους οἰκοπέδου.

4. Τέσσαρα ἐν συνόλῳ γεῖσα σφύζονται σήμερον πλησίον τοῦ Ὁρολογίου τοῦ Κυρρήστου. Τὸ μῆκος αὐτῶν δὲν εἶναι σταθερὸν ὅπως εἰς τὴν στοάν τοῦ Ἀττάλου, ὅπου τὸ μῆκος τοῦ γείσου εἶναι ἴσον μετὰ τὸ ἥμισυ τοῦ μεταξονίου, ἀλλ' εἶναι ἀκανόνιστον ὅπως εἰς τὴν στοάν τοῦ Εὐμένους.

5. Ὁ Β. Η. Hill ἐπίστευεν ὅτι τὸ ἀλφάβητον ἐπανελαμβάνετο δύο φορές· βλ. I. T. HILL, *The Ancient City of Athens*, London 1953, σ. 157, σημ. 7. Πρόκειται ἐν τούτοις περὶ τριῶν σειρῶν τοῦ ἀλφαβήτου. Εἰς τὴν πρώτην σειρὰν τὰ γράμματα οὐδὲν διακριτικὸν σημεῖον ἔχουν, ἐνῶ εἰς τὴν δευτέραν προστίθεται μία γραμμὴ καὶ εἰς τὴν τρίτην ἐν καρδιάσχημον φύλλον. Τὰ γράμματα εἶναι λαξευμένα μᾶλλον προχείρως, ὑψηλὰ εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς κυρίας ἢ ὀπισθίας ὕψεως τῶν ἐπιστυλίων, ἡ ἀκριβὴς δὲ χρονολόγησις αὐτῶν εἶναι πολὺ δύσκολος. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι, δεδομένου ὅτι εἶναι ὁρατά, ὅτι ἐχάρχθησαν κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ ἐλληνιστικοῦ οἰκοδομήματος πρὸς εὐχερεστέραν ἐπανατοποθέτησιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν του μελῶν.

χίας, πιθανῶς δὲ καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ βάθρου τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος.

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων δώδεκα ἐν συνόλῳ ἐπιστυλίων μόνον δύο σφῶζουν τὸ ἀρχικόν των ὕψος (0.456 μ.) καὶ προέρχονται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τοῦ Παρθενῶνος. Ἐν ἄλλο, μειωμένου ὕψους (0.407 μ.), προέρχεται ἐκ τῶν παραστάδων, καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἑννέα, τῶν ὁποίων τὰ ὕψη κυμαίνονται μεταξύ 0.37 - 0.456 μ., θὰ ἐχρησιμοποιήθησαν πιθανῶς, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ βάθρου τοῦ λατρευ-

Εἰκ. 5. Τεκτονικὰ γράμματα ἐπὶ τῶν δωρικῶν ἐπιστυλίων τῆς ἑλληνιστικῆς στοᾶς.

τικοῦ ἀγάλματος ἢ τοῦ βωμοῦ ἢ ἀκόμη πρὸς κατασκευὴν ἄλλου κτίσματος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, συγχρόνου μὲ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Παρθενῶνος. Τὸ γεγονός πάντως τῆς διατηρήσεως ἑνὸς τόσο μεγάλου ἀριθμοῦ δωρικῶν ἐπιστυλίων, μὴ προερχομένων ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τοῦ Παρθενῶνος, φανερώνει ὅτι τὸ κτίσμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκον θὰ πρέπει νὰ διελύθη πρὸ τῆς ἀνατινάξεως τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη τὸ 1687, πιθανῶς κατὰ τὴν μετατροπὴν τοῦ Παρθενῶνος εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν. Ἐξ ἄλλου ἔχει διαπιστωθῇ ὅτι ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τῆς νέας αὐτῆς ἑλληνιστικῆς στοᾶς, καὶ συγκεκριμένως ἡμιαρράβδωτοι δωρικοὶ κίονες, ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς ἀνοικοδόμησιν καὶ τῆς διωρόφου δωρικῆς στοᾶς τοῦ Ἀσκληπιείου¹, ἢ ὁποία κατὰ πᾶ-

1. Πρῶτος ὁ B.H. Hill παρατήρησε τὴν ὁμοιότητα τῶν ἡμιαρραβδῶτων δωρικῶν κίωνων, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς νέας ἐσωτερικῆς κιονο-

στοιχίας τοῦ Παρθενῶνος, μὲ ἐκείνους τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ Ἀσκληπιείου καὶ ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ παλαιότερου οἰκοδομήματος.

σαν πιθανότητα θὰ εἶχεν ἐπίσης καταστραφῇ ὑπὸ τῶν Ἑρουύλων τὸ 267 μ.Χ. (πίν. 111β). Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγείας, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Μαρίνου¹, ἐσφύζετο εἰς ἀρίστην κατάστασιν κατὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα καὶ πιστεύω, ὅπως καὶ διὰ τὸν Παρθενῶνα, ὅτι εἶχεν ἐπισκευασθῇ κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, δηλαδὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, τὸ 361 - 363 μ.Χ.

Τὸ μέγα μῆκος τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς ἐλληνιστικῆς στοᾶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀπετέλει τὸ περιστύλιον ἑνὸς μεγάλου οἰκοδομήματος, ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο μία μεμονωμένη, μεγάλου μήκους, στοά, κατὰ 10 - 20 μέτρα μακροτέρα τῆς στοᾶς τοῦ Εὐμένους, τῆς ὁποίας τὸ μῆκος, ὡς γνωστόν, ἦτο 161.80 μ. Τὸ γεγονός μάλιστα ὅτι τὰ ἰωνικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς νέας αὐτῆς ἐλληνιστικῆς στοᾶς εὐρέθησαν πρὸς Ἀ. τοῦ Ὁρολογίου τοῦ Κυρρήστου, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐντοπίσωμεν τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, μέχρι τῆς ὁποίας, ὡς πιστεύω, ἐξετείνετο ἡ Ἀθηναϊκὴ Ἀγορά².

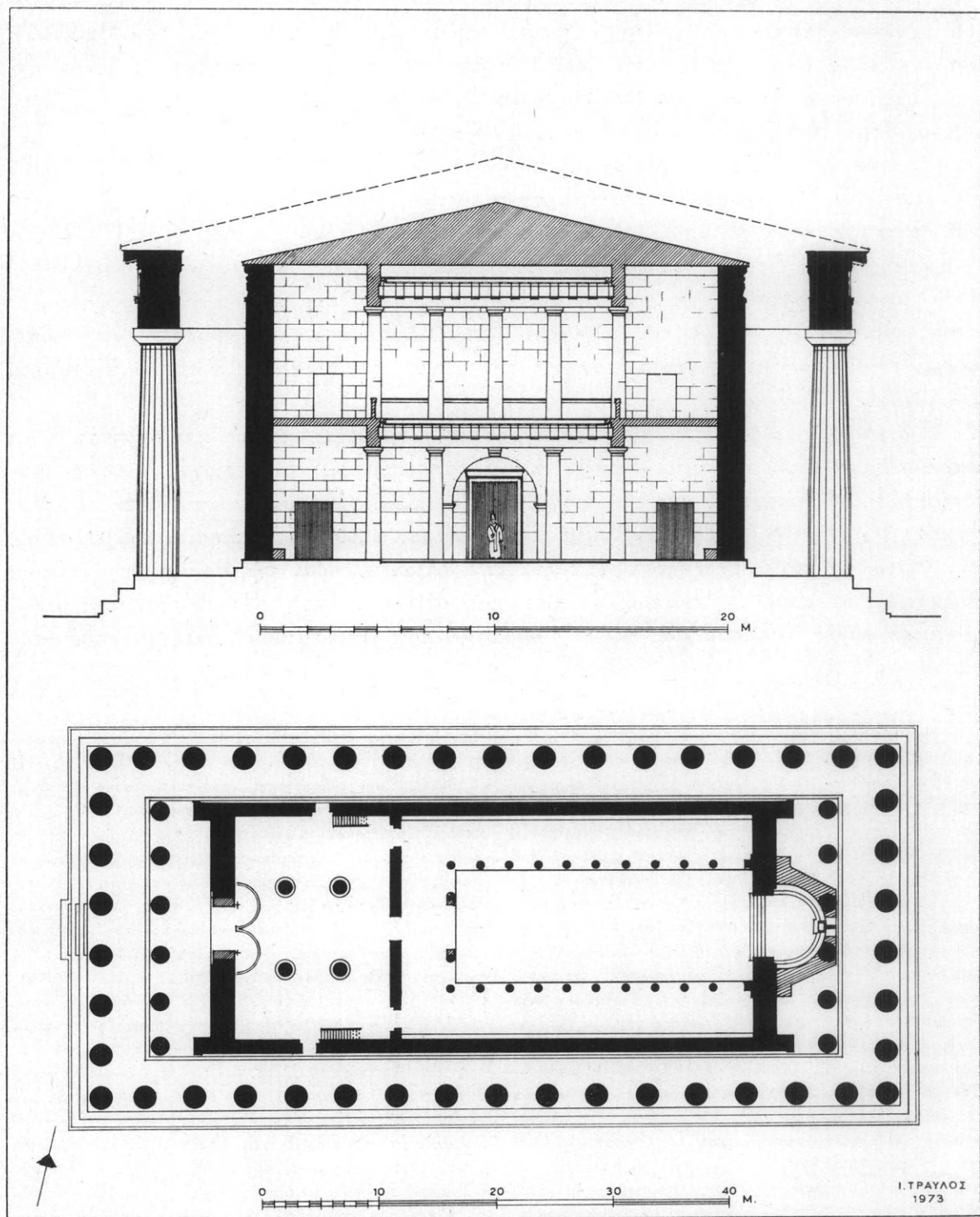
Αἱ διασωθεῖσαι φιλολογικαὶ καὶ ἐπιγραφικαὶ μαρτυρίαι, καθὼς καὶ διάφορα ἄλλα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, μᾶς ὀδηγοῦν νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τὸ Γυμνάσιον τοῦ Πτολεμαίου καὶ τὴν στοὰν τοῦ Ρωμαίου, τὴν γνωστὴν μόνον ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς IG II² 948. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ οἰκοδομήματα εὐρίσκοντο πλησίον τοῦ Θησείου, τὴν θέσιν τοῦ ὁποίου ἔχω ἐντοπίσει παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, δηλαδὴ εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως, ὡς παραδίδει ὁ Πλούταρχος³. Ἡ ταύτισις τῆς ἐλληνιστικῆς αὐτῆς κιονοστοιχίας μὲ τὸ Γυμνάσιον τοῦ Πτολεμαίου ἢ μὲ τὴν στοὰν τοῦ

1. ΜΑΡΙΝΟΣ, Πρόκλου ἡ περὶ εὐδαιμονίας, 29: *Καὶ γὰρ ἠτύχει τούτου (τοῦ Ἀσκληπείου) ἡ πόλις τότε καὶ εἶχεν ἔτι ἀπόρητον τὸ τοῦ Σωτήρος ἱερὸν*. Ἡ πληροφορία τοῦ Μαρίνου ἀναφέρεται εἰς τὸ ἔτος 450 μ.Χ., ὅτε, ὡς πιστεύεται, ὁ Πρόκλος ἐπεσκέφθη τὸ Ἀσκληπεῖον· βλ. I. ΤΡΑΥΛΟΥ, Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Ἀσκληπείου τῶν Ἀθηνῶν, ΑΕ 1939 - 1941, σ. 63.

2. Συνήθως μὲ τὸν γενικὸν ὄρον Ἀγορά ἐκαλεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁλόκληρος ἡ ἔκτασις τοῦ σημαντικωτέρου τμήματος τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὸ ὁποῖον συνεκεντροῦτο ὅλη ἡ ζωὴ τῆς πόλεως, θρησκευτικὴ, πολιτικὴ καὶ ἐμπορικὴ. Ἐν τούτοις ἡ Ἀγορὰ ἐχωρίζετο εἰς δύο σαφῶς διακρινόμενα τμήματα: εἰς τὸ θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν κέντρον, εἰς τὸν χώρον δηλαδὴ ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν, καὶ εἰς τὸ ἐμπορικὸν κέντρον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀγορᾶς ὑπὸ τοῦ Σόλωνα φαίνεται ὅτι κατελάμβανε τὸν πρὸς Ἀ. τῆς στοᾶς τοῦ Ἀτάλλου χώρον, ὅπου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου ἐκτίσθη πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἐμπορίου τὸ μέγα περιστύλιον, τὸ γνωστόν ὡς Ρωμαϊκὴ Ἀγορά. Ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη ἐχρησιμοποιεῖτο τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἀποδεικνύεται, νομίζω, ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κατὰ τὸ ἔτος 1932 ὁστράκων τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, κατὰ τὴν διάνοξιν χάνδακος ὑπὸ τὸ

πλακόστρωτον δάπεδον τῆς αὐλῆς τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, πρὸς ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Πλεῖσται εἶναι αἱ διασωθεῖσαι φιλολογικαὶ καὶ ἐπιγραφικαὶ μαρτυρίαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξάγεται ὅτι μὲ τὸν ὄρον Ἀγορά ἐκαλεῖτο ὅχι μόνον ὁλόκληρος ὁ χώρος, ἀλλὰ καὶ ἕνα ἕνα τῶν δύο τμημάτων αὐτῆς. Πρὸς διάκρισιν, ἐν τούτοις, τὸ πρὸς Δ. θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν κέντρον ὠνομάζετο Κεραμεικός, ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς περιοχῆς εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο, τὸ πρὸς Ἀ. δὲ ἐμπορικὸν πιθανῶς νὰ ἐκαλεῖτο Ἐρετρία, ὀνομασία παραδιδόμενη μόνον ὑπὸ τοῦ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ, X 447. Ἡ σαφὴς αὕτη διάκρισις τῶν δύο τμημάτων τῆς Ἀγορᾶς μᾶς βοηθεῖ νὰ παρακολουθήσωμεν καλύτερον τὴν περιγραφὴν τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῶν Ἀττικῶν του, κεφ. 3 - 16, περιγράφει τὰ οἰκοδομήματα τοῦ Κεραμεικοῦ, ἐνῶ εἰς τὸ κεφ. 17 εἶναι φανερόν, ἐκ τῆς φράσεώς του, Ἀθηναίους δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἄλλα ἐστὶν οὐκ ἐς ἅπαντας ἐπίσημα, ὅτι μεταφέρεται εἰς τὸ ἕτερον τμήμα, τὸ ἐμπορικόν, περιγράφων τὰ πέριξ αὐτοῦ εὐρισκόμενα οἰκοδομήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ Γυμνάσιον τοῦ Πτολεμαίου καὶ τὸ περίφημον Θησεῖον. Σχετικῶς μὲ τὰ δύο τμήματα τῆς Ἀγορᾶς, βλ. J. ΤΡΑΥΛΟΣ, Bildlexikon, σ. 28 καὶ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τ. Γ 2, σ. 333.

3. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Θησεὺς 36.

Εἰκ. 6. Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως καὶ κατὰ πλάτος τομῇ τοῦ χριστιανικοῦ Παρθενῶνος.

Ρωμαίου εἶναι πολὺ πιθανή, μόνον ὅμως συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν τοπογραφίαν ὁλοκλήρου τῆς σπουδαιοτάτης αὐτῆς περιοχῆς πρὸς Ἀ. τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ τοῦ Ὠρολογίου τοῦ Κυρρήστου¹.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑρουύλων πυρπόλησιν τῶν μνημείων τῆς πόλεως, ἡ ἑλληνιστικὴ αὕτη στοά, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα κτήρια τὰ περιληφθέντα ἐντὸς τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους, θὰ πρέπει νὰ ἐσφύζετο εἰς ἀρκετὰ καλὴν κατάστασιν. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουλιανοῦ τὰ δωρικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ κάτω ὀρόφου τῆς στοᾶς ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τοῦ Παρθενῶνος, ἐνῶ τὰ ἰωνικὰ μέλη τοῦ ἄνω ὀρόφου διεσκορπίσθησαν εἰς τὴν πέριξ περιοχὴν, ὅπου καὶ ἀνευρίσκονται κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν οἰκοπέδων.

Αἱ περιπέτειαι ὅμως τοῦ Παρθενῶνος δὲν ἐσταμάτησαν ἐδῶ. Μὲ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων ἐμελλε νὰ ὑποστῇ καὶ ἄλλας, ἄλλοτε μικροτέρας καὶ ἄλλοτε μεγαλυτέρας, ἀλλαγάς. Τὸν βον μ.Χ. αἰῶνα μετετέραπη εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν² (εἰκ. 6), ἐνῶ κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὸ 1456, μετερρυθμίσθη εἰς τζαμί³. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς ἐπισκευὰς καὶ τὰς ἐκάστοτε μεταρρυθμίσεις τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ χώρων διετήρει ἀνέπαφον τὴν ἐξωτερικὴν ἀρχιτεκτονικὴν του μορφήν μὲ τὸν πλούσιον γλυπτικὸν διάκοσμον.

Τὴν πρώτην μεγάλην καταστροφὴν ὑπέστη ὁ Παρθενὼν ἀπὸ τὸν βομβαρδισμόν τοῦ Μοροζίνη, τὸ 1687. Ὀλίγον ἀργότερον, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἐκτίσθη μικρὸν τζαμί, τὸ ὁποῖον ἐσφύζετο μέχρι τοῦ 1842. Ἡ καταστροφὴ τοῦ ναοῦ συνεπληρώθη τέλος μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἑλγίνου σύλησιν τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος.

Ἡ πρώτη προσπάθεια διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ Παρθενῶνος ἐγένετο τὸ 1834 ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἀρχιτέκτονος Leo von Klenze. Μόνον ὅμως μετὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ μικροῦ τζαμιοῦ, ὕστερα ἀπὸ καταιγίδα, τὸ 1842, κατέστη δυνατὴ ἡ ἑναρξίς συστημα-

1. Διὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς στοᾶς τοῦ Ρωμαίου εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ σχετικὴ ἐπιγραφή IG II² 948 ἀνευρέθη ἐκεῖ πλησίον, ἐντὸς τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους, παρὰ τὴν ἐξαφανισθεῖσαν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγ. Δημητρίου τοῦ Κατηφόρη. Ὅτι δὲ ἡ στοά θὰ εὑρίσκετο πλησίον τοῦ Θεσείου ἀποδεικνύεται, νομίζω, ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς. Ὅσον ἀφορᾷ τέλος εἰς τὸ Γυμνάσιον τοῦ Πτολεμαίου, εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν φιλολογικῶν μαρτυριῶν (ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ I 17. 2 καὶ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Θεσεὺς 36) ὅτι εὑρίσκετο πλησίον τοῦ Θεσείου. Διὰ τὸν ἐντοπισμόν τῆς θέσεώς του εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, πιστεύομεν ὅτι μᾶς βοηθοῦν ἡ ἀνευρεθεῖσα εἰς τὴν ὁδὸν Μνησικλέους, κατὰ τὸ ἔτος 1969, χαρακτηριστικὴ διὰ τὰ γυμνάσια μαρμαρίνη λεκάνη καὶ κυρίως τὰ πολλὰ πώρινα, εὐθύγραμμα, ἀνευ καμπυλότητος, ἐδῶλια, τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὴν πέριξ τοῦ Ὠρολογίου τοῦ Κυρρήστου περιοχὴν, τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ προέρχωνται ἀσφαλῶς ἐκ μιᾶς τῶν αἰθουσῶν ὁμιλιῶν ἢ διαλέξεων τοῦ γυμνασίου.

2. Διὰ τὸν χρόνον τῆς μετατροπῆς τοῦ Παρθενῶνος εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, βλ. A. FRANTZ, From Paganism to Christianity in the Temples of Athens, Dumbarton Oaks Papers 19, 1965, σ. 204.

3. Ὡς τζαμί ἐγνώρισαν τὸν Παρθενῶνα ὅλοι οἱ περιηγταὶ τοῦ 17ου αἰῶνος. Ὁ A. MICHAELIS, Der Parthenon, Leipzig 1871, σ. 335 - 345, δίδει μίαν πλήρη βιβλιογραφίαν μὲ τὰ σχετικὰ κείμενα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Παρθενῶνος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Michaelis διδομένας πηγὰς θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν: α) Τὸ ἀνέκδοτον ἀκόμη ἡμερολόγιον τοῦ Francis Vernon· βλ. B. D. MERITT, The Persians at Delphi, Hesperia 16, 1947, σ. 58 - 59, τοῦ αὐτοῦ, The Epigraphic Notes of Francis Vernon, Hesperia Suppl. VIII, 1949, σ. 213 - 227. W. B. DINSMOOR, New Evidence for the Parthenon Frieze, AJA 58, 1954, σ. 144 - 145. β) Ἡ περιήγησις τοῦ Ἑβλιᾶ Τσελεμπῆ· βλ. K. ΜΠΗΡΗ, Τὰ Ἀττικὰ τοῦ Ἑβλιᾶ Τσελεμπῆ, Ἀθήναι 1959, σ. 28 - 42.

τικῶν ἐργασιῶν διὰ τὴν στερέωσιν καὶ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ μνημείου, τὸ ὅποῖον, παρ' ὅλας τὰς περιπετείας του, ἀποτελεῖ μοναδικὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ γλυπτικὴν σύνθεσιν καὶ παραμένει μέχρι σήμερον αἰώνιον σύμβολον τῆς κλασσικῆς τέχνης.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΡΑΥΛΟΣ

THE ATHENIAN CALENDAR AGAIN

In my recent discussion of the text of Pollux (I, 63) where he describes the days of the month¹ I depended on the Basel edition of 1536, in which many numerals were represented by letters. As nearly as I could copy the Basel text I did so, and I reproduced it as part of my argumentation (p. 89) about the count of days in the last decade of an Athenian month. It soon became apparent that only a study of the Paris manuscript (B), on which the Basel text was based, could give its true form without elaboration or abbreviation. I owe to the kindness of George Daux an excellent photograph (fig. 1) of the passage in question, a transcript of which I give here:

Opening Lines of Pollux, *Onomasticon*, I, 63, Transcribed from Manuscript B = Parisinus 2647

μέρη δὲ μηνὸς, ἱσταμένου· μεσοῦντος καὶ λήγοντος· ὡς καὶ τὰς
τρεῖς δεκάδας οὕτω πως διαιρεῖν· καὶ ἡ μὲν ἡμέρα πρώτη νεομηνία·
ἀπὸ δὲ τῆς δευτέρας ἄχρι τῆς πρώτης δεκάδος τὸ ἱσταμένου
προσθετέον. μετὰ δὲ τὴν δεκάτην, ἡσίοδος μὲν, πεμπτην τὴν μέσσην
φησί· τὴν πέμπτην τὴν καὶ δεκάτην λέγων· ἡμῖν δὲ ῥητέον, πρώτη
ἐπὶ δέκα· καὶ δευτέρα ἐπὶ δέκα· καὶ μέχρι τῆς εἰκοσάδος· τὸ δὲ
ἀπὸ τούτου πρώτη ἐπὶ εἰκάδι· ἡ δ' αὐτὴ καὶ ἑννάτη φθίνοντος·
ἑννέα γὰρ λοιπὰ ἀπὸ τῆς κα'· καὶ ὁμοίως ἄχρι τῆς τριακάδος,
ἣν οἱ ἄττικοι καλοῦσιν, ἑννην καὶ νέαν·

This is substantially the text of Eric Bethe in his edition of 1967, an exact reprint of the first printing of 1900. I note two small variants which were not taken up in Bethe's *apparatus criticus*:

ἡ μὲν πρώτη νεομηνία (Bethe) = ἡ μὲν ἡμέρα πρώτη νεομηνία (ms.)
ἑννην καὶ νέαν (Bethe) = ἑννην καὶ νέαν (ms.).

The most significant observation, however, is that letters for numerals appear in the manuscript only for the twenty-first day of the month and in one place only

1. *Arch. Ep.*, 1968, pp. 88 - 91.

(κα'). All other numerals, ordinal and cardinal, are written out in full in the manuscript. My strictures on the accepted text, therefore, as in Bethe, alleging what I thought to be "incorrect expansion" of letter-numerals, are not valid. W. K. Pritchett, in his study of Pollux, has also been misled by the letters used for numerals in the Basel text, which he calls Meritt's text, an honor to which I can lay no claim¹. He uses the letter-numerals to discredit and denigrate the whole tradition of the Pollux manuscript, alleging frequent and easy corruption, without realizing that the letter-numerals are first found in the printed texts of the sixteenth century and that they have nothing to prove or disprove about the validity of the manuscript on which they are based.

When we read, therefore, in the Paris manuscript that Pollux calls the 21st day of the month ἐννάτη φθίνοντος and explains how this can be so by adding ἐννέα γὰρ λοιπὰ ἀπὸ τῆς κα', we may be sure that he is describing an Athenian hollow month of 29 days. The count ran regularly forward with no omissions until that day which the Boiotians called τριακάς, but which the Athenians had given in Solon's time a new name: ἐνὴ καὶ νέα. It is a tenable hypothesis that Solon's reason (or one of his reasons) for abandoning τριακάς as a name of the last day of the month was that this name was true to the fact only slightly more than half the time. Almost half the Athenian months had 29 days only. The name τριακάς for the 29th day was a misnomer.

The reference to the Athenian name for τριακάς shows that Pollux was contrasting the calendar of Hesiod with the Athenian calendar. It was Pritchett's contention that Pollux was contrasting Hesiod's calendar with another, perhaps personal, calendar of his own (παρ' ἡμῶν, pp. 206 - 207), and that his giving the Athenian name for τριακάς was an aside. This "personal" calendar of Hesiod, as a kind of *tertium quid*, is hard to credit. Whether one reads Bethe's ἡ δ' αὐτὴ καὶ δεκάτη φθίνοντος which many manuscripts have for the 21st day of a full month or ἡ δ' αὐτὴ καὶ ἐννάτη φθίνοντος as in the Paris manuscript for the 21st day of a hollow month the implication is not only that these designations define the calendar of Pollux but also that they define the calendar of Athens which Pollux could rightly call his own and which he was contrasting to that of Hesiod. These phrases with φθίνοντος are the hallmark of Solon's reform. They belong to Pollux and to Athens, to both equally, to Pollux as an antiquarian and to the Athens of Solon. We may take it as certain that Pollux knew the Athenian calendar and its history well. He was educated in Athens and later held the distinguished chair of rhetoric in the University of Athens. He lived and died there as a very prominent man of letters. His heirs are mentioned in an Attic inscription shortly after A.D. 180².

1. W. K. Pritchett, *California Studies in Classical Antiquity*, III, 1970, pp. 199 - 214 (esp. p. 207).

2. *Hesperia*, XXIX, 1960, p. 30, no. 37, line 11, and *Addendum*, p. 418.

Pritchett praises the book text of Pollux as given by Bethe. So do I. But the text of the Paris manuscript which Bethe gives in his *apparatus criticus* is equally valid. This too must be praised. There were two types of month, both of which Pollux described in his original work, of which we have only excerpts and an epitome¹. These excerpts show that in neither type was the count δευτέρα φθίνοντος omitted. In I, 63, fortunately, we have both versions because of a difference in the manuscript tradition, and our conclusion about the count is confirmed by Pollux himself in another passage (VIII, 117)² which Pritchett ignores.

In 1968 I challenged Pritchett to offer restorations for two inscriptions of the archonship of Pytharatos (271/0) different from my own which I had used to show that δευτέρα φθίνοντος or δευτέρα μετ' εικάδας was not the omitted day in an Athenian hollow month. I suggested that at least sample alternative restorations would be desirable if for no other reason than to show how grotesque alternative restorations must be³. Pritchett has now accepted the challenge and has produced restorations which are even worse than I had thought possible. They are not only bad in their calendar equations (all except the first) but all of them without exception are astonishingly bad in their epigraphical method and technique⁴.

The first text which Pritchett attacks is that published in my *The Athenian Year* (1961), pp. 192 - 193, as follows⁵:

a. 271/0 a.

ΣΤΟΙΧ. 38

[ἐπὶ Πυθαράτου ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Οἰ]νεΐδος [δωδε]
[κάτης πρυτανείας ἥι Ἰσήγορος Ἰ]σοκράτου Κ[εφα]
[λῆθεν ἐγραμμάτευεν Σκιροφο]ριῶνος ἔνει καὶ [ν]
[ἔαι προτέραι, μιᾷ καὶ τριακο]στεῖ τῆς πρυτανε
5 [ίας ἐκκλησίᾳ τῶν προέδρων ἐ]πεψήφισεν - - -

In my first publication I described the text as "nearly" stoichedon. The reservation of "nearly" was necessitated by the fact that after line 4 the perfect stoichedon order breaks down. Our concern is with the first four lines and these are perfectly stoichedon, as may be seen in the photograph. Pritchett fails to note this fact, in proposing his own restoration, as follows⁶:

1. *Agx. 'Ep.*, 1968, p. 91.

2. See *Agx. 'Ep.*, 1968, p. 88. Pritchett refers to testimonia in Schmidt's *Handbuch* which I do not cite (p. 208). The old evidence has become much more intelligible and the evidence itself has become much more abundant, especially in the inscriptions of Athens, since Schmidt's time (1888).

3. *Agx. 'Ep.*, 1968, p. 77.

4. W. K. Pritchett, *op. cit.*, pp. 209 - 211.

5. Only lines 1 - 4 and part of line 5 enter into the argument, and only these are repeated here. For a photograph see *The Athenian Year*, fig. 3, facing p. 194.

6. *Op. cit.*, p. 209.

[ῚΕπὶ Πυθαράτου ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Οἰ]νεΐδος [πέμ]
[πτης πρυτανείας ἥϊ Ἰσῆγορος Ἰ]σοκράτου Κ[εφα]
[λῆθεν ἐγραμμάτευεν, Μαιμακτη]ριῶνος ἔνει καὶ [ν]
[ἔαι ἐμβολίμῳ, μιᾷ καὶ εἰκο]στεῖ τῆς πρυτανε[

His lines contain 37, 37, 39, and 37 letters respectively. The right margin of the stone is preserved, and it is clear throughout the text that lines were not divided syllabically. This is a technical detail of some importance, for it shows his line 1 to have had one letter too few. The four letters Κεφα of the demotic Κ[εφαλῆ]θεν which begins in line 2 cannot be accommodated in the space provided by the three letters πεμ of πέμπτης (so restored) in line 1. Line 1, therefore, in Pritchett's scheme must have had 38 letter spaces with the last space uninscribed. Line 2, in perfect stoichedon arrangement with it, must then also have had 38 letters. This cannot be managed with the restoration πέμπτης, for the proper length of line can be achieved only by having five letters (not four) precede πρυτανείας in line 2. Pritchett is in trouble also in line 3 where he has 39 letters corresponding to the 37 of lines 2 and 4. One cannot deal in this cavalier fashion with a stoichedon text. The amateur epigraphist can test the disposition of the letters with the use of cross-section paper, which is something that Pritchett obviously did not do. In short, this is a careless ill-thought-out and superficial restoration which he offers as an alternative to mine and it can be discarded at once on the evidence of simple fundamental epigraphical errors.

The second text which Pritchett attacks is that published in *The Athenian Year* (1961), p. 194, with a photograph in fig. 4. I give a new text here, for two letters, not read before, have now been deciphered from the photograph in line 5:

a. 271/0 a.

NON-ΣΤΟΙΧ. ca. 32 - 34

[θ]		ε		[ο		ί]
[Ἐπὶ Πυθ]αράτου ἄρχοντος ἐ[πὶ τῆς Οἰνεΐδος]						
[δωδεκ]άτης πρυτανεί[ας, Σκιροφοριῶνος <u>v</u>]						
[δεκάτ]ει ὑστέραι, τρίτ[ει καὶ εἰκοστεῖ <u>v v</u>]						
[τῆς πρυτανεία]ς, [τ]ῷ [<u>v</u> προέδρων ἐπεψήφι <u>v v</u>]						
[ζεν - - - - -]						

Pritchett offers four versions which he thinks permissible for this text, different from the one which I have proposed. They all, without exception, present anomalies in the calendar. Version 1, in addition, is scaled to the first prytany of the year, where the number of the prytany is not $\pi\rho\acute{\omega}\tau\eta\varsigma$. This can be discarded out of hand, and I do not repeat Pritchett's text.

Version 2, according to Pritchett, reads as follows (lines 2 - 4):

[Ἐπὶ Πυθ]αράτου ἄρχοντος ἐ[πὶ τῆς Λεωντί]
 [δος ἐν]άτης πρυτανεί[ας, Ἀνθεστηριῶνος]
 [δεκάτ]ει ὑστέραι, τρίτ[ει τῆς πρυτανείας- -]

This presents a calendar anomaly which is truly bizarre. He must, of course, take into account the letters newly read in line 5 which are incompatible with a date on the third day of the prytany, and he must restore the date either as the thirteenth or the twenty-third. The count of days by prytany, therefore, comes either to the 269th or the 279th day of the year. There is another inscription of this year which gives the calendar equation Prytany IX 27 = Elaphebolion 9 intercalated the fourth time (i.e. actually Elaphebolion 13)¹. The day was the 283rd day of the year. Inevitably, then, the true Elaphebolion 9 was the 279th day, and this cannot have been at the same time Anthesterion 21 as Pritchett's restoration would require, granted the prytany date IX 23. Nor can the prytany date IX 13 be valid, for this would fall ten days earlier on Anthesterion 28 or 29. The already known calendar equation in Elaphebolion shows a normal progression of months and prytanies down to and including Elaphebolion 9. Hence, even with Pritchett's restored prytany date IX 3, the evidence is against his assumption of "possibly one or two days" intercalated into the festival calendar before that time. In short, his restored date by prytany IX 3 is epigraphically indefensible.

Epigraphically, also, Pritchett's Version 3 is equally bad. I give his text for the sake of easy reference (lines 2 - 4):

[Ἐπὶ Πυθ]αράτου ἄρχοντος ἐ[πὶ τῆς- - -]
 [δος δεκ]άτης πρυτανεί[ας, Ἐλαφηβολιῶνος]
 [δεκάτ]ει ὑστέραι, τρίτ[ει τῆς πρυτανείας- -]

and again call attention to the fact that he must now restore the date by prytany either as the thirteenth or the twenty-third. The lines of the inscription are divided syllabically and no prytany name, for reasons of space, can precede the alleged numeral [δεκ]άτης in line 3. There is additional trouble with the calendar because the decree would have been passed on the 301st or 311th day of the year (not the 291st as Pritchett has it) and Elaphebolion 21 would have to come 18 or 28 days later than the fourth-time intercalated Elaphebolion 9 of the known text of this month in the year of Pytharatos. To assume, as Pritchett now must, that 22 or 32 days (18 or 28 plus 4) intervened in the festival calendar between Elaphebolion 9 and Elaphebolion 21 strains credulity beyond the breaking point. Even if this holds no terror for the restorer the syllabification in line 3 condemns Version 3.

1. *Hesperia*, XXIII, 1954, pp. 299 - 300.

Version 4 of Pritchett's catalogue calls for special mention. The shortest possible length of line is with 33 letters (34 in line 2), for no name of a phyle exists with less than seven letters to be restored at the end of line 2. I give here a corrected edition of Pritchett's text to show the uninscribed spaces which he must assume and which he has not mentioned in his argument:

[θ] ε [ο ι]
 [Ἐπὶ Πυθ]αράτου ἄρχοντος, ἐ[πὶ τῆς.]
 [ένδεκ]άτης πρυτανεί[ας, Θαργηλιῶνος v v v]
 [δεκάτ]ει ὑστέραι, τρίτ[ει καὶ εἰκοστῇ v v]
 [τῆς πρυτανεία]ς, [τ]ῶ[ν προέδρων - - -]

The name of the month is too short by two (or three) letters, and the first two letters of [δεκάτ]ει should come at the end of line 3. This is the normal epigraphical arrangement, even if one were to assume crowding at the end of line 2. No epigraphist, unless indulging in special pleading, would ever suggest the adoption of Pritchett's text. Nor is this all. Again the calendar shows an anomaly, of a unique type, omitting rather than adding days to the festival calendar to preserve the imbalance desired for the sake of the restoration.

This last difficulty calls for further comment. There is no evidence in any of our records, literary or epigraphic, that the festival calendar in its dating ever jumped ahead of the prytany calendar. We have admitted that theoretically this might be possible, but there is no demonstrable example of it so far discovered. Solutions of difficult texts which depend on omitted days in the festival calendar without previous retardation ought rather to be sought in some other way¹. Pritchett has here appealed to my suggested solution of the calendar of 137/6 where I assumed that four days in the festival calendar had been suppressed in advance of intercalation². Some other solution for 137/6 ought rather to be found. I once thought that the calendar equation of this year (*I.G.*, II², 974) as given in the *Corpus* represented an ordinary year³. Then came the evidence of the coins that the year was intercalary⁴. The equation from the *Corpus* may still be correct indicating an ordinary year as far as Gamelion,

1. The crux of 318/7 in *I.G.*, II², 448 B has been eliminated (*Hesperia*, XLIII, 1974). Earlier unsuccessful attempts may be found in Meritt, *The Athenian Year*, pp. 55 - 58, and *T.A.P.A.*, XCV, 1964, p. 254. A supposed crux in *Hesperia*, XV, 1946, pp. 198 - 201, has already been solved by improved readings from the stone (Meritt, *The Athenian Year*, pp. 160 - 161; and see W. K. Pritchett, *California Publications in Classical Archaeology*, IV, 4, 1963, pp. 277 - 279, and

B. D. Meritt, *T.A.P.A.*, XCV, 1964, pp. 247 - 250.

2. W. K. Pritchett, *California Studies in Classical Antiquity*, III, 1970, pp. 211 - 212, with reference to B. D. Meritt, *T.A.P.A.*, XCV, 1964, p. 253.

3. *Hesperia*, IV, 1935, p. 560: Prytany VII 27 = Gamelion 27.

4. Margaret Thompson, *The New Style Silver Coinage of Athens*, 1961, p. 612; B. D. Meritt, *The Athenian Year*, pp. 188 - 190.

and then intercalation of an extra month after Gamelion would satisfy the evidence of the coins for an intercalary year. The situation is similar to that of the year 307/6 in which an extra Gamelion was intercalated (*I.G.*, II², 1487) and an ordinary year made intercalary. All apparent problems of the year 137/6 are thus resolved, and its calendar equation cannot be used as a parallel for any assumed maladjustment of the calendar in the year of Pytharatos.

Nor is it possible to use Aristotle's account of events after the reconciliation of 403/2 to argue the omission of days from the festival calendar, as I did in 1961¹. It is indeed questionable that the account of Aristotle has anything to do with the calendar². Read in its context, it means simply that Archinos cut short the time in which those who wished to emigrate could register. The translation by H. Rackham in the Loeb Classical Library (1952) reads as follows: "The reconciliation having been made on these terms, all those who fought on the side of the Thirty were alarmed, and many intended to emigrate, but put off their registration until the latest days, as everybody usually does; so Archinus perceiving their numbers and wishing to retain them cancelled the remainder of the days allowed for registration, so that many would be jointly compelled to stay against their will until they recovered courage". The number of days allowed for registration was curtailed, but this is no reason to believe that the days were themselves expunged from the calendar.

The two equations of the year of Pytharatos (Prytany XII 23 = Skirophorion 21 and Prytany XII 31 = Skirophorion ἐνὴ καὶ [νέα προτέρα]) belie Pritchett's claim that δευτέρα μετ' εἰκάδας was the omitted day in a hollow month. I have emphasized elsewhere the dilemma of his attempt to maintain his thesis³, and the argument still holds. He has resorted now to a fantastic set of restorations in an attempt to deny the inevitable. This leads him to a review of dates toward the end of the year 407/6 in the Choiseul Marble⁴. Pritchett calls them the "hard facts of preserved texts." But here his readings and equations are not always so hard as he supposes them to be, and his assumption of extreme irregularity at the very end of the year depends quite obviously on misreadings from the stone⁵. I find now that Pritchett, in an elaborate and unconvincing paragraph, denies my reading τετράδ[ι φθίνοντος] in his line 23 (my line 88) of the Choiseul Marble⁶. This is evidence only of his faulty eyesight, and the photograph by which he condemns my reading serves only to show the error of his own, a fact which anyone can substantiate if he has access

1. *The Athenian Year*, p. 206 note 11.

2. *Ἀθ. Πολ.*, 40, 1: ὀφείλε τὰς ὑπολοίπους ἡμέρας.

3. *Ἀρχ. Ἐφ.*, 1968, pp. 79-80, to which I added the identical sets of equations where nothing depends on restoration from the year 303/2, about which he remains silent.

4. W. K. Pritchett, *op. cit.*, p. 212.

5. For the date and equations see B.D. Meritt, *Proceedings of the American Philosophical Society*, CXV, 1971, p. 116. The final readings of the year were anticipated in Meritt's article in *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον*, XXV, 1970, A', pp. 5-11.

6. *California Studies in Classical Antiquity*, V, 1972, pp. 178-179.

to *B.C.H.*, Vol. LXXXVIII and a modicum of patience¹. This is only one of many errors which, in spite of a laudatory review from Paul Roesch², mark Pritchett's *Choiseul Marble* as an unscholarly work, pretentious and speciously persuasive to those who do not know, but epigraphically and historically unreliable.

BENJAMIN D. MERITT

1. My reading has won the support of D.M. Lewis in his otherwise very generous review of Pritchett's book in *Clas. Rev.*, XXII, 1972, p. 257.

2. *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Anciennes*, XLV, 1970, pp. 130 - 131.

ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣ ΤΟ 1687 ΥΠΟ ΤΩΝ ΕΝΕΤΩΝ*

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἐνετοτουρκικοῦ πολέμου (1684 - 1697) οἱ μηχανικοὶ τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ συνέταζαν, διὰ στρατιωτικούς σκοπούς, τοπογραφικούς χάρτας διαφόρων πόλεων καὶ φρουρίων κατεχομένων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Μία σειρά τῶν σχεδίων αὐτῶν διεσώθη μέχρι σήμερον καὶ φυλάσσεται εἰς κώδικα τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας. Οἱ χάρται τῆς συλλογῆς αὐτῆς, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, ἀλλὰ καὶ χάρις εἰς τὴν ἱκανότητα, τὴν πείραν καὶ τὴν μαθηματικὴν κατάρτισιν τῶν μηχανικῶν τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ¹, ἔχουν συνταχθῇ μετὰ μεγάλης ἀκριβείας καὶ ἀποδίδουν πιστῶς ὅλας τὰς λεπτομερείας τοῦ ἐδάφους. Ὡς ἐκ τούτου ἀποτελοῦν πολύτιμον πηγὴν διὰ τὴν τοπογραφίαν τῶν ἀπεικονιζομένων πόλεων καὶ τοποθεσιῶν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα. Ἡ χαρτογραφικὴ αὕτη ἐργασία τῶν Ἐνετῶν ἔχει ἐξαιρετικὴν σημασίαν καὶ διὰ τὸν ἑλληνικὸν χῶρον, διότι τεσσαράκοντα περίπου ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ τοποθεσίαι, κατέχουσαι ἐπικαίρα ἀπὸ πολεμικῆς ἀπόψεως σημεία, ἀπετυπώθησαν τότε μετὰ πιστότητος ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν μηχανικῶν.

Μεταξὺ τῶν χαρτῶν αὐτῶν μέγιστον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ G. M. Verneda συνταχθὲν σχέδιον τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη διὰ πρώτην φορὰν κατὰ τὸ ἔτος 1910 ὑπὸ τοῦ B. Ebhardt², ὁμοῦ μεθ' ἐνὸς σχεδίου τῆς Ἀκροπόλεως ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης. Ἡ ἐπιθυμία μου νὰ μελετήσω καὶ νὰ δημοσιεύσω πληρέστερον τὸ σχέδιον τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξαιρετικὴ σημασία διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς πόλεως ἔχει ἤδη ἐπισημανθῇ³, ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἴδω καὶ νὰ ἐρευνήσω καὶ τοὺς λοιποὺς χάρτας τοῦ κώδικος.

*Θερμοτάτας εὐχαριστίας ὀφείλω εἰς τὸν Διευθυντὴν τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας κ. G. E. Ferrarī, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον μοι παρέσχε πᾶσαν διευκόλυνσιν εἰς τὴν μελέτην τοῦ χάρτου, ἀλλὰ καὶ προθύμως μοι παρεχώρησε φωτογραφίας ὡς καὶ τὴν ἄδειαν δημοσιεύσεως αὐτοῦ. Εὐχαριστίας ὀφείλω ἐπίσης εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν Σχολὴν Κλασσικῶν Σπουδῶν, καθὼς καὶ εἰς τὸν Διευθυντὴν καὶ τὸ προσωπικὸν τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης ἐν Ἀθήναις, οἱ ὁποῖοι πάντοτε μοι παρέσχον πᾶσαν δυνατὴν ἐξυπηρέτησιν. Ὅλως ἰδιαιτέρως θεωρῶ ὑποχρέωσίν μου νὰ εὐχαριστήσω τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Ἰ. Τραυλόν, ὁ ὁποῖος συνέταξε τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον τοῦ ἐνετικοῦ χάρτου ἐν σχέσει μετὰ τὴν νεωτέραν

πόλιν τοῦ Πειραιῶς (πίν. 113) καὶ ἐπὶ πλέον με ἐβοήθησε διὰ τῶν πολυτιμοτάτων συμβουλῶν του εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς παρούσης μελέτης.

1. L. LABORDE, *Athènes aux XVe, XVIe et XVIIe siècles*, Paris 1865, τ. II, σ. 181, σημ. 1 (ἐφεξῆς LABORDE). J. M. PATON, *Chapters on Mediaeval and Renaissance Visitors to Greek Lands*, Princeton N. J. 1951, σ. 121 - 122.

2. B. EBHARDT, *Der Burgwart*, Ἀπρίλιος 1910, σ. 45 - 49.

3. Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ, *Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθῆναι 1960, σ. 176, σημ. 3 καὶ πίναξ X.

Κατὰ τὴν ἔρευνάν μου διεπίστωσα μετ' ἐκπλήξεως ὅτι μεταξὺ τῶν σχεδίων τοῦ κώδικος ὑπῆρχε καὶ γεωγραφικὸς χάρτης τοῦ Πειραιῶς μετὰ ἐνετικῆς προτάσεως διὰ τὴν ἐγκατάστασιν φρουρίου ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Μουνυχίας. Ὁ χάρτης οὗτος, εἰς τῶν καλυτέρων τῆς συλλογῆς καὶ σπουδαιότατος διὰ τὴν μορφήν τῶν λιμένων τοῦ Πειραιῶς, εἶχε μείνει μέχρι σήμερον ἀπαρατήρητος καὶ ὡς ἐκ τούτου ἄγνωστος εἰς τοὺς μελετητὰς τῆς τοπογραφίας τῶν ἐλληνικῶν πόλεων (πίν. 112).

Ὁ χάρτης τοῦ Πειραιῶς, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ προαναφερθέντες χάρται, περιλαμβάνεται εἰς τὸν κώδικα IT. VII. 94 (10051) τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, τὸν ὁποῖον αὕτη ἡγόρασεν ἀπὸ τὴν Μονὴν Canonici τὸ 1779. Πρόκειται περὶ κώδικος τοῦ 17ου αἰῶνος, ἐκ χάρτου, σχήματος μεγάλου φύλλου, γενικῶν διαστάσεων 0.54×0.405 μ. Περιλαμβάνει δύο προμετωπίδας καὶ 123 σχέδια. Εἰς τὴν πρώτην σελίδα ὑπάρχει ἐγχρωμος μικρογραφία τῆς Βενετίας μετὰ τοῦ δουκικοῦ κέρατος μεταξὺ λέοντος καὶ μονόκερω, ὡς καὶ ὁ τίτλος: *Dominio della Seren.ma Republica di Venetia sopra il Mare. Tomo Secondo*. Εἰς τὴν δευτέραν σελίδα εὐρίσκεται ὁ πίναξ περιεχομένων: *Tavola delli contenuti disegni in questo Terzo Tomo*¹. Ἀκολουθοῦν 123 σχέδια, ἀριθμούμενα ἀπὸ 1 - 119 (οἱ ἀριθμοὶ 8, 23, 102 καὶ 103 φέρουν bis). Τὰ σχέδια καταλαμβάνουν μόνον τὴν προσθίαν σελίδα τοῦ φύλλου, εἶναι δὲ διαφόρων διαστάσεων, τὰ μεγαλύτερα ἐξ αὐτῶν πτυσσόμενα εἰς τὸ μέσον. Ἔχουν σχεδιασθῇ διὰ γραφίδος, ὠρισμένα δὲ συμπληροῦνται καὶ διὰ χρωμάτων. Ὅλοι οἱ χάρται χρονολογοῦνται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1684 καὶ 1697, πλὴν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 69, ὁ ὁποῖος φέρει χρονολογίαν 11 Αὐγούστου 1675².

Ὁλόκληρον τὸ ὑπ' ἀριθ. 117 διπλοῦν φύλλον χάρτου, διαστάσεων 0.75×0.51 μ., περιλαμβάνει τὸ σχέδιον τῶν λιμένων τοῦ Πειραιῶς. Εἰς τὴν κάτω δεξιάν γωνίαν αὐτοῦ ἀναγράφεται ἐκτενὴς ἐπεξηγηματικὸς τίτλος εἰς τὴν ἰταλικήν: *Pianta geografica di Porto Lion d'Attene con la propositione d'una fortezza in sito più opportuno lineata di giallo, proposta dall'Ingeg. Bassignani d'ordine dell'Ecc.mo Cap. Gen. Morosini, il tutto espresso in scrittura*³, κάτωθι δὲ αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ κλίμαξ: *Scala di passi veneti 500*⁴. Ἐπὶ τοῦ χάρτου, πλὴν τῶν διαφόρων τοπογραφικῶν ἐνδείξεων καὶ ἄλλων πληροφοριῶν, αἱ ὁποῖαι δίδονται ὁλογράφως εἰς τὴν ἰταλικήν, σημειοῦνται

1. Παραθέτομεν τὴν ἐλληνικὴν μετάφρασιν τῶν ἰταλικῶν τίτλων τοῦ κώδικος. Τίτλος πρώτης σελίδος: Ἡ κατὰ θάλασσαν κυριαρχία τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας τῆς Βενετίας. Τόμος Δεύτερος - ὡς πρῶτος τόμος θεωρεῖται ὁ ὑπ' ἀριθ. IT. VII. 200 (10050) κώδιξ τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, περιέχων σχέδια πόλεων καὶ φρουρίων ἀπὸ προηγουμένην ἐνετικὴν ἐκστρατείαν εἰς τὴν Κρήτην, κατὰ τὰ ἔτη 1645 - 1669. Τίτλος δευτέρας σελίδος: Πίναξ τῶν περιλαμβανομένων σχεδίων εἰς τὸν παρόντα Τρίτον(sic) Τόμον.

2. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 69 σχέδιον παριστᾷ τὸ φρούριον τῆς Κορώνης μετὰ τὴν κατάληψιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Fr. Morosini. Εἶναι, ἐπομένως, μᾶλλον βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ

λάθους τοῦ γραφέως, ὅστις ἔγραψε 1675 ἀντὶ τοῦ 1685, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν ἡ πολιορκία τῆς Κορώνης καὶ ἡ κατάληψις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Morosini.

3. Παραθέτομεν τὴν ἐλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ τίτλου τοῦ χάρτου: Γεωγραφικὸς χάρτης τοῦ Πόρτο Λιὸν τῶν Ἀθηνῶν, μετὰ προτάσεως ἐνὸς φρουρίου εἰς τὴν καταλληλοτέραν θέσιν, σχεδιασμένου διὰ κιτρίνου (χρώματος), προτεινομένου ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ Bassignani, κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐξοχωτάτου ἀρχιστρατήγου Morosini, τοῦ ὅλου θέματος διατυπομένου γραπτῶς.

4. Κλίμαξ ἐκ 500 ἐνετικῶν passi. Ἐν ἐνετικῶν passo ἰσοῦται πρὸς 1.737 μ.

ἐπίσης τὰ κεφαλαῖα γράμματα τοῦ ἰταλικοῦ ἀλφαβήτου Α - Ζ, παραπέμποντα προφανῶς εἰς ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ τίτλου, θὰ πρέπει νὰ συνώδευε τὸν χάρτην. Τὸ ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον θὰ περιεῖχεν ἀσφαλῶς πολυτίμους πληροφορίες, συμπληρούσας τὰς ὑπὸ τοῦ χάρτου παρεχομένας, δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸν αὐτὸν μὲ τὸν χάρτην κώδικα. Μία πρώτη ἔρευνα εἰς τὴν Μαρκιανὴν Βιβλιοθήκην οὐδὲν δυστυχῶς ἀποτέλεσμα ἔφερεν, εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸν τὸ ὑπόμνημα νὰ διεσώθη καὶ νὰ φυλάσσεται εἰς ἄλλην βιβλιοθήκην. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ δημοσίευσίς τοῦ σχεδίου τοῦ Πειραιῶς θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀναγνώρισίν του.

Ὁ χάρτης ἔχει σχεδιασθῇ διὰ γραφίδος μὲ μελάνην χρώματος καστανοῦ (σέπιας), ἔχουν ὅμως χρησιμοποιηθῇ δύο ἀκόμη χρώματα, προστεθέντα πιθανῶς διὰ χρωστήρος: τὸ ἐρυθρὸν διὰ τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια καὶ τὸ κίτρινον, ὡς σημειοῦται εἰς τὸν τίτλον, διὰ τὰ προτεινόμενα ὀχυρωματικὰ ἔργα¹. Εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ χάρτου τέλος ἀναγραφόμενα κείμενα δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν δύο χεῖρας γραφένων.

Ὁ χρόνος τῆς συντάξεως τοῦ χάρτου δὲν σημειοῦται ἐπ' αὐτοῦ², τόσον ὅμως τὸ ἴδιον τὸ σχέδιον ὅσον καὶ διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα μᾶς παρέχουν ἱκανὰ στοιχεῖα διὰ τὴν μετ' ἀρκετῆς μάλιστα ἀκριβείας χρονολόγησιν αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ἡ ποιότης τοῦ χάρτου μᾶς ὁδηγεῖ νὰ χρονολογήσωμεν τὸ σχέδιον εἰς τὸν 17ον αἰῶνα. Κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτόν, ὡς εἶναι γνωστόν, δύο ἐνετικά ἀποβάσεις ἐγένοντο εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἡ πρώτη τὸν Μάιον τοῦ 1654³ καὶ ἡ δευτέρα τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1687. Ἡ πρώτη ἀπόβασίς δύνανται νὰ ἀποκλεισθῇ μετὰ βεβαιότητος ἀπὸ τὸ γεγονὸς καὶ μόνον ὅτι ὁ Fr. Morosini ἀναφέρεται εἰς τὸν τίτλον τοῦ χάρτου ὡς Capitan General, ἀξίωμα τὸ ὁποῖον τοῦ ἀπενεμήθη πολὺ ἀργότερον, δηλαδὴ κατὰ τὸ ἔτος 1684⁴. Οὕτω πιστεύομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν ἀσφαλῶς τὸ σχέδιον τοῦ Πειραιῶς μετὰ τὴν 21 Σεπτεμβρίου τοῦ 1687, ὅτε οἱ Ἑνετοὶ κατέλαβον τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ. Τὸ γεγονὸς μάλιστα ὅτι ὁ μηχανικὸς Giovanni Bassignani, ὁ συντάξας τὸ σχέδιον τοῦ φρουρίου ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Μουνυχίας, εὐρίσκετο ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Νοεμβρίου τοῦ 1687 εἰς τὸ Ναύπλιον⁵, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ καθορίσωμεν ὡς χρόνον συντάξεως τοῦ σχεδίου τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1687.

Ὡς παρατηρήθη ἤδη, οἱ χάρται τῆς συλλογῆς τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης εἶναι γενικῶς μεγάλης ἀκριβείας. Ἐθεωρήθη ὅμως σκόπιμος ἡ παραβολὴ τοῦ ὑπὸ μελέτην χάρτου τοῦ Πειραιῶς πρὸς νεώτατον τοπογραφικὸν σχέδιον διὰ νὰ ἐλεγχθῇ πληρέστερον ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ ἀξιοπιστία τῶν ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένων πληροφοριῶν. Οἱ δύο χάρται παρουσιάζουν ὠρισμένας μικρὰς μόνον ἀποκλίσεις ὡς πρὸς τὸ γενικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα, ὀφειλομένας κυρίως εἰς τὴν διαφορὰν τῆς ἀκριβείας τῶν χρησιμοποιη-

1. Τὰ δύο χρώματα ἔχουν τόσον ἀλλοιωθῇ εἰς τὸ πρωτότυπον τοῦ χάρτου, ὥστε σήμερον ἐλαχίστη μόνον εἶναι ἡ μεταξὺ των διαφορὰ.

2. Εἰς πλεῖστα τῶν σχεδίων τῆς συλλογῆς ἀναγράφεται τὸ ἔτος, ἐνίοτε δὲ καὶ ἡ ἡμερομηνία τῆς συντάξεώς των.

3. J. M. PATON, *The Venetians in Athens* . . . , Cam-

bridge Mass. 1940, σ. 67, σημ. 4. A. ARRIGHI, *De vitae Fr. Mauroceni* . . . , Patavii 1749, σ. 28.

4. J. GRATIANO, *Fr. Mauroceni* . . . *Gesta*, Patavii 1698, σ. 219. A. ARRIGHI, *De vitae Fr. Mauroceni* . . . , σ. 291. LABORDE, σ. 80 - 81.

5. LABORDE, σ. 180, σημ. 2.

θέντων τοπογραφικῶν ὀργάνων. Συμπίπτουν ὅμως ἀπολύτως, τόσοι εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, ὅσον καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν περιγραμμάτων τῶν ἀκτῶν, εἰς ὅσα σημεῖα τοῦλάχιστον αἱ νεώτεροι κατασκευαὶ καὶ τὰ ἐκτεταμένα λιμενικὰ ἔργα δὲν ἔχουν μεταβάλει τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν μορφήν. Ἐθεωρήσαμεν ἐπίσης χρήσιμον νὰ παραβάλωμεν τὸν χάρτην τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης πρὸς παλαιότερους χάρτας τοῦ Πειραιῶς, συνταχθέντας εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ Πειραιϊκὴ χερσόνησος καὶ οἱ λιμένες αὐτῆς διετήρουν ἀκόμη τὴν φυσικὴν τῶν μορφήν, οὕτως ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἀναπλάσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν σαφεστέραν εἰκόνα τῆς περιοχῆς, ὅχι μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, δεδομένου ὅτι αἱ ἔκτοτε ἐπελθοῦσαι μεταβολαὶ οὐδόλως ἐπηρέασαν τὴν μορφήν τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν ἀκτῶν¹.

Οἱ πρῶτοι χάρται εἰς τοὺς ὁποίους ἀνετρέξαμεν εἶναι οἱ ναυτικοὶ χάρται τοῦ Πειραιῶς, οἱ συνταχθέντες κατὰ τὸ ἔτος 1685/86 ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς Gravier d'Ortières². Οἱ χάρται ὅμως αὐτοὶ ὑστεροῦν κατὰ πολὺ τοῦ χάρτου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι περιορίζονται μόνον εἰς τὸν μεγάλον λιμένα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἀντικείμενον αὐτῶν εἶναι κυρίως ἡ περιγραφὴ τοῦ λιμένος καὶ ἡ παροχὴ πληροφοριῶν περὶ τοῦ βάθους καὶ τῆς μορφῆς τοῦ πυθμένος, πρὸς διευκόλυνσιν τῶν κινήσεων τῶν πλοίων. Διὰ τὸν λόγον ἴσως αὐτὸν παραμελεῖται ἡ λεπτομερὴς σχεδίασις τῶν περιγραμμάτων τῶν ἀκτῶν, ἡ δὲ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους ἀποδίδεται κατὰ τρόπον μᾶλλον σχηματικόν. Τὰ αὐτὰ μειονεκτήματα παρατηροῦνται καὶ εἰς τοὺς χάρτας τῶν πορτολάνων (λιμενοδεικτῶν) τοῦ 18ου αἰῶνος, ὡς καὶ εἰς νεώτερους χάρτας βασισθέντας ἐπ' αὐτῶν³. Ὁ χάρτης τοῦ Πειραιῶς, ὁ δημοσιευθεὶς εἰς τὸ μνημειῶδες ἔργον τῶν Stuart-Revet, δὲν εἶναι ἐπίσης δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς χάρτης ἀκριβείας, ἀκόμη δὲ ὀλιγώτερον ὁ χάρτης ὁ περιλαμβανόμενος εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Le Roy⁴. Ὁ συνταγματάρχης W. M. Leake, εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου του *The Topography of Athens* (1821), ἐδημοσίευσε χάρτην τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῶν περιχώρων τῶν καὶ τῶν λιμένων τοῦ Πειραιῶς, τὸν ὁποῖον, ὡς φαίνεται, εἶχε συντάξει ὁ ἴδιος. Ὁ χάρτης αὐτὸς παρουσίαζε σχετικὴν ἀκρίβειαν, ἔχει ὅμως σχεδιασθῇ ὑπὸ τόσοι μικρὰν κλίμακα ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδώσῃ λεπτομερείας. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ὅτε ἤρχισεν ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν νεωτέρων ἐλληνικῶν πόλεων, οἱ ἀρχιτέκτονες Στ. Κλεάνθης καὶ E. Schaubert, προκειμένου νὰ ἐκπονήσουν τὸ σχέδιον τῆς νέας πόλεως τοῦ Πειραιῶς, ἀπετύπωσαν κατὰ τὸ ἔτος 1834 τὴν Πειραιϊκὴν χερσόνησον μετὰ τῶν τριῶν λιμένων αὐτῆς. Λιθογραφία τοῦ χάρτου αὐτοῦ ἔχει διασωθῇ μέχρι σήμερον, ἐπ' αὐτῆς δὲ σημειοῦται καὶ τὸ προτεινόμενον πολεοδομικὸν σχέδιον⁵.

1. Ph. NGRIS, AM 29, 1904, σ. 304 - 363.

2. LABORDE, σ. 61.

3. Ὁ πορτολάνος τοῦ Azan, τοῦ ἔτους 1725 (A. XATZH-ΔΗΜΟΣ, Ὁ Συλλέκτης, 3.4, 1949, σ. 107 - 128). Ὁ πῖναξ 96, μετὰ τὸν τίτλον «Port Lion autrefois Port d'Athènes» εἰς τὸ βιβλίον τοῦ J. Roux, Recueil... des plans des ports... en douze Feuilles, Gènes 1779. Οἱ χάρται τοῦ Πειραιῶς, οἱ περιλαμβανόμενοι εἰς τὰ βιβλία: BEL-LIN, Description géographique du golfe de Venise

et de la Morée, Paris 1771 καὶ R. CHANDLER, Travels in Greece, Oxford 1776 (ἐφεξῆς CHANDLER).

4. J. STUART - N. REVETT, The Antiquities of Athens, London 1794, τ. III (ἐφεξῆς STUART-REVETT). LE ROY, Les ruines des plus beaux monuments de la Grèce, Paris 1758, πῖναξ IX (ἐφεξῆς LE ROY).

5. I. ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ, Τὸ πρῶτον σχέδιον τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς, Τεχνικὴ 3, 1948, σ. 3 - 5.

Οὕτω αἱ σχεδιασθεῖσαι προτάσεις τεχνικῶν ἔργων ἀλλοιώνουν τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ μεγάλου λιμένος τοῦ Κανθάρου καὶ τῆς χερσονήσου τῆς Ἡετιωνείας, ὁ δὲ μικρὸς λιμὴν τῶν Ἀλῶν καλύπτεται καθ' ὅλοκληρίαν ὑπὸ τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων τῆς πόλεως. Συγχρόνως ὅμως συνετάχθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀρχιτεκτόνων καὶ ἀρχαιολογικὸς χάρτης τοῦ Πειραιῶς διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου τῆς πόλεως¹. Ἐπὶ τοῦ χάρτου αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει τὸ προτεινόμενον πολεοδομικὸν σχέδιον καὶ οὕτω ὁ Πειραιεὺς παρίσταται ἀκριβῶς ὡς εἶχε καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1840, ὅτε ἐσχεδιάσθη ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου Graves εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 1250 χάρτην τοῦ ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου².

Ἡ σύντομος αὐτὴ συγκριτικὴ ἔρευνα τῶν παλαιότερων χαρτῶν τοῦ Πειραιῶς ἀπέδειξεν ὅτι τρεῖς μόνον ἐκ τῶν γνωστῶν σήμερον χαρτῶν παριστοῦν τὴν ἀρχικὴν μορφήν τῆς Πειραικῆς χερσονήσου, τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν λιμένων της. Ἐκ τούτων ὁ ἀρχαιολογικὸς χάρτης τῶν Κλεάνθους καὶ Schaubert καὶ ὁ ναυτικὸς χάρτης τοῦ πλοιάρχου Graves (1840) εἶναι οἱ τελευταῖοι χρονολογικῶς ἐπὶ τῶν ὁποίων παρουσιάζεται ἀναλλοίωτος ἡ μορφή τοῦ Πειραιῶς, ἐνῶ ὁ τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης εἶναι ὁ παλαιότερος γνωστὸς σήμερον γεωγραφικὸς χάρτης ἀκριβείας τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν λιμένων του.

Ὁ ἀνέκδοτος χάρτης τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης περιλαμβάνει τοὺς τρεῖς λιμένας τοῦ Πειραιῶς, μικρὸν τμήμα τῆς Φαληρικῆς ἀκτῆς, τὸ ὁποῖον φέρει τὴν ἐνδειξιν *spiaggia* (παραλία), τὴν χερσόνησον τῆς Ἡετιωνείας καὶ τμήμα τῆς Δραπετσώνας, ἐνῶ πρὸς Δυσμὰς καταλήγει εἰς ὕψωμα, σημειούμενον διὰ τοῦ γράμματος Ε. Τὸ ὕψωμα Ε δυνάμεθα νὰ ἐντοπίσωμεν εἰς τὴν σημερινὴν συνοικίαν τῆς Δραπετσώνας, εἰς τὸ σημεῖον συναντήσεως τῶν ὁδῶν Ν. Κανελλοπούλου καὶ Ἀγίου Παντελεήμονος. Πρὸς Βορρᾶν ὁ χάρτης περιλαμβάνει μικρὰν μόνον ἔκτασιν, καταλήγων περίπου εἰς τὸ σημεῖον ὅπου διήρχετο ὁ περίβολος τῆς ἀρχαίας πόλεως. Μεταξὺ τοῦ λόφου τῆς Μουνυχίας (Καστέλλας) καὶ τῶν λιμένων Κανθάρου καὶ Ζέας ἀπλοῦται ἐπίπεδος ἔκτασις *valle* (πεδιάς) ἐπὶ τοῦ χάρτου, πρὸς Ἀνατολὰς τῆς ὁποίας σημειοῦνται δύο μικρὰ ὕψωματα, Ν καὶ Ο, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν πρῶτον ἐντοπίζεται μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ἀθανασίου Διάκου, Σκυλίτση καὶ Μαιζῶνος, τὸ δὲ δεύτερον, 170 μ. περίπου νοτιοανατολικώτερον, παρὰ τὴν ὁδὸν Πυθαγόρου, μεταξὺ τῶν ὁδῶν Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ Τζαβέλλα. Εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἡ σημερινὴ ὁδὸς Φιλίππου συναντᾷ τὴν ἀκτὴν Πρωτοψάλτη κατέληγεν εἰς τὴν θάλασσαν ρυάκιον, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐπὶ 300 μ. πρὸς Βορρᾶν, ἕως ὅτου ἐξαφανισθῇ ἐντὸς τοῦ ἔλους. Τὸ ἔλος (*palude*) ἐκτείνεται πρὸς Ἀνατολὰς τῶν ὕψωμάτων Ν καὶ Ο καὶ βορείως τῆς παραλίας (*spiaggia*). Ὑπὸ ἔλους ἐκαλύπτετο ἐπίσης καὶ ὁ χῶρος βορείως τοῦ λιμένος τῶν Ἀλῶν.

Εἰς τὸν χάρτην δὲν σημειοῦνται νεώτερα κτήρια, γεγονὸς σύμφωνον ἄλλωστε καὶ

1. E. CURTIUS, *De Portibus Athenarum*, Halle 1842.

2. Ὁ χάρτης αὐτὸς περιελήφθη εἰς τὸ βιβλίον τοῦ LEAKE, *The Topography of Athens*², London 1840.

Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ χάρτου θὰ ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐξῆς ὡς Graves (1840), ἐνῶ ἡ νεωτέρα ἔκδοσις, ἐκ τοῦ ἀρχείου Ἰ. Τραυλοῦ, ὡς Graves (1870).

πρὸς τὰς πληροφορίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅτι δηλαδή κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ Πειραιεὺς ἦτο ἔρημος καὶ ἀκατοίκητος¹. Παρ' ὅλον ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος ἡ κίνησις τῶν ἐμπορικῶν πλοίων ἦτο σημαντική², φαίνεται ὅτι καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην καὶ μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, δὲν ὑπῆρχον εἰς τὸν Πειραιᾶ ἀξιόλογα οἰκοδομήματα. Κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἀναφέρονται μόνον μερικαὶ ἄθλια καλύβαι, χρησιμεύουσαι ὡς ἀποθήκαι καὶ τελωνειακὰ φυλάκια³.

Ὅπως ἰδιαίτερα προσοχὴ ἔχει δοθῇ εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν ἀρχαίων ὀχυρώσεων τοῦ Κόνωνος, τὸ παράκτιον τμήμα τῶν ὁποίων διετηρεῖτο εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὁ κονώνειος περίβολος δὲν φαίνεται νὰ ἐσφύζετο πλήρως. Ἐν τμήμα αὐτοῦ σημειοῦται πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ λιμένος τῶν Ἀλῶν καὶ φθάνει ἕως τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τῆς Ἡετιωνείας. Τὰ σωζόμενα λείψανα αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ τείχους ἀπεικονίζονται ἐντὸς τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ φυσικοῦ προχώματος. Εἰς τὴν Ἡετιωνεῖαν ὁ περίβολος συνήντα ἐν ἄλλο τεῖχος τῆς αὐτῆς περιόδου, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὴν ὀχύρωσιν τῆς χερσονήσου. Ἡ πορεία τοῦ τείχους τῆς Ἡετιωνείας ἔχει χαραχθῇ ἐδῶ δι' ἐντόνου συνεχοῦς γραμμῆς ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς, ἡ δὲ πύλη τῆς Ἡετιωνείας⁴ μετὰ τῶν κυκλικῶν αὐτῆς πύργων φαίνεται πολὺ ἀμυδρότερον. Πρὸ τοῦ τείχους σημειοῦται καὶ ἡ ἀρχαία ὀχυρωματικὴ τάφος, ἡ ὁποία ἠκολούθει τὸ τεῖχος μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς καὶ διεκόπτετο μόνον πρὸ τῆς πύλης τῆς Ἡετιωνείας⁵. Καθ' ὅλον τὸ μήκος τῆς χερσονήσου αὐτῆς ἔχει χαραχθῇ ἐπίσης ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον διὰ διακεκομμένης γραμμῆς τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τῆς ὀχυρώσεως. Πρὸς Νότον τὸ τεῖχος κατέληγεν εἰς δύο πύργους, οἱ ὁποῖοι σημειοῦνται εἰς τὸν χάρτην παρὰ τὸ γράμμα C καὶ τὴν ἐνδειξιν torri (πύργοι). Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν σφύζεται ἐν μέρει μόνον ὁ κυκλικὸς ἀρχαῖος πύργος, εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ ὅτι ἡ διάμετρος του συμφωνεῖ πρὸς τὰς μεταγενεστέρας μετρήσεις τοῦ von Alten, ἐνῶ ὁ πρὸς Ἀνατολὰς εἰκονιζόμενος ὀρθογώνιος πύργος φαίνεται ἀρκετὰ μεγαλύτερος τοῦ ἀρχαίου. Πιθανῶς ἐπὶ τῶν ἐρείπειων τοῦ ἀρχαίου πύργου νὰ εἶχε κτισθῇ νεώτερος, ὁ ὁποῖος νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν φύλαξιν τοῦ λιμένος, κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν συνετάχθη ὁ χάρτης τῶν Ἑνετῶν⁶. Ἐπὶ τῆς χερσονήσου τῆς Ἀκτῆς σημειοῦται, παρὰ τὸ γράμμα B, μέγας κυκλικὸς ἀρχαῖος πύργος, τοῦ ὁποίου ἡ διάμετρος συμφωνεῖ καὶ πάλιν πρὸς τὰς μετρήσεις τοῦ von Alten⁷.

1. J. P. BABIN, Relation de l'état présent de la ville d'Athènes..., Lyon 1674, σ. 9 (ἐφεξῆς BABIN). J. SPON, Voyage d'Italie de Dalmatie, de Grèce et du Levant, Lyon 1678, σ. 234 (ἐφεξῆς SPON). G. WHEELER, A Journey into Greece..., London 1682, σ. 420. CHANDLER, σ. 25.

2. W. SAHM, Beschreibung der Reisen des Reinhold von Lubenau, Königsberg in Pr. 1915, 5ον βιβλίον, κεφάλαιον 23, σ. 176 - 177. Ὁ Lubenau διῆλθεν ἐκ Πειραιῶς τὸ ἔτος 1587.

3. BABIN, σ. 9. WHEELER, σ. 420. CHANDLER, σ. 25.

4. Ἡ ἀρχαία ὀνομασία τῆς πύλης αὐτῆς ἦτο «αἰ πύ-

λαι αἰ κατὰ τὸ Ἀφροδίσιον» (βλ. W. JUDEICH, Topographie von Athen², München 1931, σ. 150, σημ. 4).

5. E. CURTIUS - J. A. KAUPERT, Karten von Attika... mit erläuterndem Text, Berlin 1881 - 1900, Karten II ἢ IIa, Text I, σ. 19 - 20 καὶ σχήματα 13, 14 (ἐφεξῆς CURTIUS - KAUPERT, Karten ἢ CURTIUS - KAUPERT, Text).

6. CURTIUS - KAUPERT, Text I, σ. 22 καὶ σχῆμα 18. LA GUILLETIERE, Athènes ancienne et nouvelle..., Paris 1675, σ. 126 (ἐφεξῆς GUILLET).

7. CURTIUS - KAUPERT, Karten II ἢ IIa.

Ἡ χερσόνησος τῆς Ἀκτῆς παρίσταται τελείως ἔρημος, χωρὶς οὐδὲν κτίσμα. Παρὰ τὸ γράμμα Α σημειοῦται μόνον ἡ ἔνδειξις *parte più alta* (ὕψηλότερον τμήμα). Τὴν θέσιν ταύτην δυνάμεθα νὰ ἐντοπίσωμεν κατὰ προσέγγισιν μεταξὺ τῶν ὁδῶν Χατζηκυριάκου, Κλεισόβης, Θεοτόκης καὶ Μαυροκορδάτου. Τὸ ὑψηλότερον ὅμως σημεῖον τῆς Ἀκτῆς δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν θέσιν, τὴν σημειουμένην ἐπὶ τοῦ χάρτου. Θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ παρὰ τὸν ὑψοδείκτην 59.7 εἰς τὸ φύλλον III τῶν χαρτῶν Curtius-Kaupert, ἐκεῖ ὅπου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος ἦτο ἐγκατεστημένος ὁ ὀπτικὸς τηλέγραφος¹. Εἰς ὅλον σχεδὸν τὸ περιγράμμα τῆς Ἀκτῆς ἔχει σχεδιασθῇ τὸ κονώνειον τεῖχος, τὸ ὁποῖον σφύζεται μέχρι σήμερον εἰς μεγάλην ἔκτασιν, εἰς ὠρισμένα μάλιστα σημεῖα καὶ εἰς σημαντικὸν ὕψος.

Ὁ λιμὴν τοῦ Κανθάρου, χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ ἐνετικοῦ στόλου κατὰ τὸ ἔτος 1687/88, φέρει εἰς τὸν χάρτην τὴν ὀνομασίαν *Porto grande detto Lion* (Μέγας λιμὴν λεγόμενος Λιόν). Εἰς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος ὑπάρχει εἰς τρία σημεῖα ἡ ἔνδειξις *scoglieto* (ὑφαλος). Πρόκειται περὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου τείχους, τὸ ὁποῖον εἰσεχώρει καὶ ἐδῶ ἐντὸς τῆς θαλάσσης καὶ περιώριζε τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος. Πολλοὶ χαρτογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐθεώρησαν τὰ ἀρχαῖα αὐτὰ λείψανα ὑφάλους καὶ οὕτω ἐχαρακτήρισαν ταῦτα ἐπὶ τῶν χαρτῶν².

Εἵκοσι ἓνα πλοῖα τοῦ ἐνετικοῦ στόλου ἔχουν σημειωθῇ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς καὶ βορείου ἀκτῆς διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυβερνήτου των. Εἰς τὸ μέσον τῆς βορείου πλευρᾶς εὐρίσκετο ἡ γαλέρα τοῦ ἀρχιστρατήγου, *Capitan General Morosini*, καὶ τὰ πλοῖα τῶν μελῶν τοῦ Πολεμικοῦ συμβουλίου³. Ἡ θέσις αὐτὴ ἐπελέγη προφανῶς ὡς ἀσφαλεστέρα, διότι ἀπὸ Βορρᾶ μὲν ὁ λιμὴν τῶν Ἀλῶν, προσχωθεὶς ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, εἶχε σχηματίσει ἔκτοτε ἐκτεταμένον ἔλος, τὸ ὁποῖον ἡμπόδιζε κάθε ἐχθρικὴν ἐπίθεσιν ἀπὸ ξηρᾶς, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς δὲ τῆς θαλάσσης ἡ παρουσία τοῦ κυρίου σώματος τοῦ στόλου ἡγγυᾶτο τὴν ἀσφάλειαν τῆς ναυαρχίδος.

Ὁ λιμὴν τῆς Ζέας δὲν φέρει ὀνομασίαν εἰς τὸν χάρτην. Ἐρείπια κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, ἀνήκοντα ἀσφαλῶς εἰς ἀρχαίους νεωσοίκους, χαρακτηρίζονται ἀπλῶς ὡς *ruine antiche* (ἀρχαῖα ἐρείπια). Εἰς τὴν ἀνατολικὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος καὶ πρὸς Νότον τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων σημειοῦται πύργος, εἰς τὸν ὁποῖον κατέληγε τὸ ἀρχαῖον τεῖχος. Ἡ ἔνδειξις «πύργος», καθὼς καὶ ἡ ἰδιαιτέρως προσεκτικὴ ἀπεικόνισις αὐτοῦ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ πύργος αὐτός, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ Κανθάρου δύο πύργοι, πιθανῶς νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον νὰ ἐνδιέφερον ἰδιαιτέρως τοὺς Ἐνετούς. Παρὰ τὰ βορειότερον κείμενα ἐρείπια τῶν νεωσοίκων παρατηρεῖται ἐπίσης, ἐπὶ 60 περίπου μέτρα, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., τμήμα τείχους σημειούμενον διὰ διπλῆς συνεχοῦς

1. CURTIUS - KAUPERT, Text I, σ. 55, § 58.

2. Εἰς τὸν πορτολάνον τοῦ Azan (Α. ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΣ, Ὁ Συλλέκτης, 3.4, 1949, σ. 107 - 128), εἰς τοὺς χάρτας STUART - REVETT καὶ LE ROY οἱ μῶλοι παρίστανται ὡς ὑφαλοι. Ἐπίσης οὕτω τοὺς ἀναφέρει καὶ ὁ WHEELER (σ. 419), ἐνῶ ὁ BABIN (σ. 9), ὁ CHANDLER (σ. 25)

καὶ ὁ SANDWICH (A Voyage... round the Mediterranean, in the years 1738 and 1739, London 1779, σ. 47), ἀναφέρουν ὅτι πρόκειται περὶ ἡρειπωμένων μῶλων καὶ τειχῶν.

3. LABORDE, σ. 166, σημ. 3 καὶ σ. 191, σημ. 1.

γραμμῆς, ἡ θέσις τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ἐντοπισθῇ ἐπὶ τῆς σημερινῆς ἀκτῆς Μουτσοπούλου, μεταξὺ τῶν ὁδῶν Σκουζέ καὶ Φιλελλήνων. Τέλος, πρὸς Δυσμὰς τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος διακρίνονται ἐρείπια, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς τὸν πύργον, εἰς τὸν ὁποῖον κατέληγε τὸ παραθαλάσσιον τεῖχος τῆς χερσονήσου τῆς Ἀκτῆς.

Ὁ ἀρχαῖος λιμὴν τῆς Μουνυχίας σημειοῦται εἰς τὸν χάρτην ὡς Porto vecchio d'Attene (Παλαιὸς λιμὴν τῶν Ἀθηναίων). Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἔσως καὶ παλαιότερον, ὁ λιμὴν τῆς Μουνυχίας ἐταυτίζετο ὑπὸ τῶν τοπογράφων καὶ περιηγητῶν τῆς ἐποχῆς μὲ τὸν ἀρχαῖον λιμένα τοῦ Φαλήρου¹, ἡ δὲ φαληρικὴ παραλία καὶ ὁ φαληρικὸς ὄρμος ἐθεωροῦντο συνήθως ὡς τμήματα τοῦ ἀρχαίου Φαλήρου. Τόσον πολὺ δὲ εἶχεν ἐπικρατήσῃ καὶ καθιερωθῇ αὐτὴ ἡ γνώμη ὥστε τὴν ἐδέχθη ἀκόμη καὶ ὁ Leake. Πρῶτος ὁ H. N. Ulrichs τὸ 1863 ἀπέδωκεν εἰς τοὺς λιμένας τοῦ Πειραιῶς τὴν ὀρθὴν ὀνομασίαν αὐτῶν².

Ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος τῆς Μουνυχίας (bocha del porto) διακρίνονται τὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαίων μώλων, mollo ruinato, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατέληγε τὸ ἀρχαῖον τεῖχος, τὸ περιορίζον τὸ στόμιον τοῦ λιμένος. Τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου περιβόλου διακρίνονται ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τοῦ βορείου βραχίονος τοῦ λιμένος. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ ἀκτὴν παρατηροῦνται δύο πυργοειδεῖς προεξοχαί, αἱ ὁποῖαι δὲν σφύζονται σήμερον, πλησίον δὲ αὐτῶν διακρίνεται τμήμα ἀρχαίου κτίσματος, πιθανῶς ναοῦ³. Εἰς τὸν νότιον βραχίονα, πρὸς Δυσμὰς τῶν λειψάνων τῶν μώλων, εἰκονίζονται ἐπίσης ἐρείπια, ἀνήκοντα προφανῶς εἰς τοὺς νεωσοίκους τῆς Μουνυχίας. Νοτίως δὲ αὐτῶν, διὰ διπλῆς συνεχοῦς γραμμῆς, σημειοῦται τμήμα τείχους, πρὸς Βορρᾶν δὲ καὶ πλησίον αὐτοῦ, παρὰ τὸ γράμμα V, σημειοῦνται καὶ ἄλλα ἐρείπια. Πιθανῶς πρόκειται περὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Μουνυχίας Ἀρτέμιδος, τμήματα τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1934 διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἰ. Θρεψιάδη⁴. Ἐπὶ τοῦ χάρτου, ὡς ἤδη ἐλέχθη, δὲν εἰκονίζονται νεώτερα κτίσματα, πλὴν ἐνὸς ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος, διαστάσεων 35 × 10 μ., τὸ ὁποῖον σημειοῦται εἰς τὴν βόρειον ἀκτὴν τοῦ Κανθάρου, ἐπὶ τῆς σημερινῆς πλατείας Καραϊσκάκη. Πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ ἔχει σχεδιασθῇ ἕτερον ὀρθογώνιον κτίσμα, διαστάσεων 95 × 10 μ., ἡ θέσις τοῦ ὁποίου συμπίπτει μὲ τὴν πλατεῖαν Καραϊσκάκη καὶ μὲ τμήμα τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου πρὸς Νότον τῆς ὁδοῦ Ἀριστείδου. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ δεξαμενῆς ὕδατος, διότι εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν αὐτοῦ καταλήγει τεθλασμένη γραμμή, μήκους 300 περίπου μέτρων, κατὰ μῆκος τῆς ὁποίας ἀναγράφεται: condotto d'acqua per il comodo dell'Armata (ἀγωγὸς ὕδατος διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ στόλου). Εἰς δεύτερος ἀγωγός, σημειούμενος πρὸς Νότον, ἐχρησίμευε προφανῶς διὰ τὸν ἄμεσον ἀνεφοδιασμὸν τῶν πλοίων. Εἰς τρίτος κλάδος τοῦ ὕδραγωγείου, ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς δεξαμενῆς,

1. Κ. ΜΠΗΡΗΣ, Τὰ Ἀττικὰ τοῦ Ἐβλιᾶ - Τσελεμπῆ. . ., Ἀθῆναι 1959, σ. 25, σημ. 15.

2. W. M. LEAKE, The Topography of Athens, London 1840, σ. 369 - 397. H. N. ULRICHS, Reisen und Forschungen in Griechenland, Berlin 1863, II, σ.

156 - 159.

3. CURTIUS - KAUPERT, Text I, σ. 14 καὶ σχ. 6, σ. 62 καὶ σημ. 93, 94. W. JUDEICH, Topographie von Athen², München 1931, σ. 434, σημ. 6.

4. Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ, ΠΑΕ 1935, σ. 159 - 195.

κατέληγεν εἰς τὸν λιμένα τῶν Ἀλῶν. Τὸ σημαντικὸν αὐτὸ ὑδραγωγεῖον δὲν εἶναι δυνατόν βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔργον τῶν Ἑνετῶν. Πρόκειται, κατὰ τὴν γνώμην μας, περὶ παλαιότερου προϋπάρχοντος ὑδραγωγείου, τὸ ὅποῖον εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἐπεσκευάσθη καὶ νὰ ἐτέθη πάλιν εἰς λειτουργίαν κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἢ κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ περιγραφεὶς πρῶτος κλάδος τοῦ ὑδραγωγείου προχωρεῖ πρὸς Βορρᾶν μέχρι τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Κόνωνος καὶ βορείως τοῦ σημερινοῦ σταθμοῦ τοῦ ἠλεκτρικοῦ σιδηροδρόμου, ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον ὅπου περατοῦται ὁ χάρτης τῶν Ἑνετῶν.

Πόθεν ἤρχετο τὸ ὕδωρ, τὸ τροφοδοτοῦν τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ καθορισθῇ μετὰ βεβαιότητος. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ οἰαδήποτε σχέσις του πρὸς τὸ προσφάτως ἀποκαλυφθὲν¹ ρωμαϊκὸν ὑδραγωγεῖον, τὸ κατασκευασθὲν ἐπὶ τῶν θεμελίων τῶν Μακρῶν Τειχῶν, διότι τοῦτο ἦτο ὑπέργειον, φερόμενον ἐπὶ τόξων. Ὡς ἐκ τούτου θὰ εἰκονίζετο εἰς τὰς γενικὰς ἀπόψεις καὶ τοὺς χάρτας τοῦ Πειραιῶς τοῦ 17ου αἰῶνος, ἐὰν ὑφίστατο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Εἶναι πιθανόν, ἐν τούτοις, τὸ ἐπὶ τοῦ χάρτου τῶν Ἑνετῶν σημειούμενον ὑδραγωγεῖον νὰ συνεδέετο μετὰ τῶν δεξαμενῶν τοῦ Κορυδαλλοῦ², ὡς μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἢ πρὸς Βορρᾶν κατεύθυνσίς του.

Ὀλίγα μέτρα νοτιοανατολικῶς τῆς δεξαμενῆς καταλήγει ὁδὸς ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναγράφεται: *strada che va in Attene* (ὁδὸς ἄγουσα εἰς Ἀθήνας). Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπὶ τοῦ χάρτου συμπίπτει μετὰ τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ὀμηρίδου - Σκυλίτση, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν - Πειραιῶς, τὸ ὑπόλοιπον δὲ τμήμα τῆς μετὰ τῆς ὁδοῦ Γούναρη. Ἀπὸ τὸ σημεῖον ὅπου ἐπὶ τοῦ χάρτου ἡ ὁδὸς συναντᾷ τὴν ὁδὸν Γούναρη ἐκκινᾷ ἐτέρα ὁδός, συμπίπτουσα μετὰ τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως, ἡ ὁποία καταλήγει ἐπίσης ἐπὶ τῆς παραλίας. Μία τρίτη ὁδός, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Γούναρη μετὰ τῶν ὁδῶν Τσαμαδοῦ καὶ Λυκούργου καὶ καταλήγουσα εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως καὶ Γεωργίου Α', σχηματίζει ἐν ὀξυκόρυφον τρίγωνον μετὰ τῶν δύο ἄλλων προαναφερθεισῶν ὁδῶν. Αἱ περιγραφεῖσαι ὁδοί, εἰς τὰς ὁποίας κατέληγεν ἡ ἀπὸ Ἀθηνῶν ἐρχομένη κεντρικὴ ἀρτηρία, ὡς παρετήρησεν ὁ ἀρχιτέκτων Ἰ. Τραυλός³, διετηρήθησαν καὶ ἀπέτέλεσαν τὸν πυρῆνα τοῦ πολεοδομικοῦ σχεδίου τῆς νέας πόλεως τοῦ Πειραιῶς, τὸ ὅποῖον συνετάχθη κατὰ τὸ ἔτος 1835 ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων Στ. Κλεάνθους καὶ Ε. Schaubert.

Εἰς τὸν χάρτην τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης δὲν σημειοῦται ὁ μαρμαρίνος λέων, εἰς τὸν ὅποῖον ὁ Πειραιεὺς ὀφείλει τὸ μεσαιωνικόν του ὄνομα Πόρτο Λεόνε ἢ Πόρτο Δράκο. Ὡς εἶναι γνωστόν, κατὰ τὸ ἔτος 1687, ὁ Morosini ἀφῆρσε τὸν λέοντα καὶ τὸν ἀπέστειλεν, ὁμοῦ μετ' ἄλλων τροπαίων τῆς νίκης του, εἰς τὴν Βενετίαν, ὅπου εὐρίσκεται μέχρι σήμερον παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Ναυστάθμου. Φαίνεται, ἐπομένως, ὅτι ὁ λέων θὰ εἶχεν ἤδη ἀπομακρυνθῇ πρὸ τῆς συντάξεως τοῦ χάρτου. Τὴν θέσιν του, ἐν τούτοις,

1. Α. ΔΙΑΓΚΟΥΡΑΣ - Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, ΑΑΑ 5, 1972, σ. 339 - 346.

2. CURTIUS - KAUPERT, Text II, σ. 12.

3. Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ, Ἐγκυκλ. Δομή, λ. Πειραιεύς, σ. 456.

τὴν γνωρίζομεν μετ' ἀκριβείας ἀπὸ τὰς πληροφορίας τῶν περιηγητῶν τοῦ 17ου αἰῶ-
νος καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν χάρτην τῆς ἀποστολῆς Gravier d'Ortières, ὅπου ὁ λέων εἰκο-
νίζεται παρὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἀθήνας. Παρὰ τὸν λέοντα σημειοῦται ἐπίσης
ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χάρτου καὶ ἐν κτίσμα, περὶ τοῦ ὁποῖου ἔχομεν πληροφορίας ὅτι ἦτο μία
ἡμιηρειπωμένη ἀποθήκη¹.

Ἡ ἱστορικὴ μονὴ τοῦ Ἀγ. Σπυρίδωνος, καταστραφεῖσα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἑλ-
ληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, κατεῖχε τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς ἐκ-
κλησίας τοῦ Ἀγ. Σπυρίδωνος, δὲν σημειοῦται εἰς τὸν ἐνετικὸν χάρτην, ἀλλ' οὔτε καὶ
εἰς τὸν χάρτην τῆς ἀποστολῆς Gravier d'Ortières. Παλαιότεροι μελετηταὶ ἐχρονολό-
γουν τὴν μονὴν εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, τὰ στοιχεῖα ὅμως ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβα-
σίσθησαν δὲν ἦσαν ἀρκούντως πειστικά². Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ἡ μονὴ δὲν παρίσταται εἰς
τόσον ἀκριβῆ καὶ λεπτομερῆ χάρτην, ὡς ὁ τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, συνηγορεῖ, νο-
μίζομεν, ὑπὲρ τῆς γνώμης ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ οἰκοδομήματος τοῦ τέλους τοῦ
17ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπόβασίν των εἰς τὸν Πειραιᾶ, οἱ Ἑνετοὶ κατεσκεύασαν, ὡς φαίνε-
ται, χαράκωμα, πλάτους 5 μέτρων περίπου, (*trinciere campali*) μεταξὺ τῶν λιμένων
τῆς Ζέας καὶ τοῦ Κανθάρου, τὸ ὁποῖον ἤρχιζεν, ὡς σημειοῦται ἐπὶ τοῦ χάρτου, πλη-
σίον τῆς σημερινῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος καί, μὲ νοτιοανατολικὴν κατεύ-
θυνσιν, κατέληγεν εἰς τὴν παραλίαν τοῦ λιμένος τῆς Ζέας, παρὰ τὴν ἀρχὴν τῆς σημερι-
νῆς ὁδοῦ Β' Μεραρχίας. Ἡ πορεία του ἠκολούθει τεθλασμένην γραμμὴν, τὰς γωνίας
τῆς ὁποίας κατεῖχον πέντε τριγωνικοὶ προμαχώνες, προβάλλοντες πρὸς τὰ βορειοανα-
τολικά. Τὸ ὀχυρωματικὸν τοῦτο ἔργον ἐσφίξετο ἀκέραιον, ὅτε ἐσχεδιάσθη ὁ χάρτης
τοῦ Πειραιῶς, ὁ περιλαμβανόμενος εἰς τὸ βιβλίον τῶν Stuart-Revet, ὑπῆρχε δὲ καὶ
μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅτε τὸ εἶδεν ὁ Leake, ὁ ὁποῖος καὶ ἀνεγνώρισεν
ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἔργου τῶν Ἑνετῶν³ καὶ τὸ περιέλαβεν εἰς τὸν χάρτην τῆς πρώτης
ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου του. Εἰς τὴν δευτέραν ἐκδοσιν τοῦ αὐτοῦ βιβλίου, δημοσιεύεται
καὶ ὁ χάρτης τοῦ πλοιάρχου Graves (1840), ὅπου δὲν σημειοῦται τὸ ἐνετικὸν χαρά-
κωμα. Ὅπως δὲ ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι κάθε ἴχνος τοῦ ὀχυρώματος αὐτοῦ εἶχεν
ἐξαφανισθῇ κατὰ τὸ 1876/77, ὅτε ὁ von Alten ἀπετύπωσε τὸν χάρτην τοῦ Πειραιῶς⁴.
Εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας διεσώθη ἐπίσημος ἀναφορά, εἰς τὴν ὁποίαν περιγράφεται
κατασκευὴ ὀχυρωματικοῦ ἔργου εἰς τὸν Πειραιᾶ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατὰ τὸ ἔτος 1687.
Ὁ Laborde δημοσιεύει τὸ ἔγγραφον αὐτό, ἀλλὰ δὲν νομίζομεν ὅτι συνεσχέτισε τὸ περι-
γραφόμενον ἔργον πρὸς τὸ ὀχύρωμα, τὸ ὁποῖον σημειοῦται εἰς τοὺς χάρτας τῶν Stuart-

1. BABIN, σ. 9. GUILLET, σ. 126. SPON, σ. 234. WHE-
LER, σ. 420. LABORDE, σ. 61. I. ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ,
Πειραιῶς, Ἀθήναι 1945, σ. 10. Περὶ τῆς θέσεως τοῦ λέ-
οντος δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία, διὰ τὸν λόγον τοῦτον
ἐκπλήττει τὸ κατωτέρω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ νεώτατον
βιβλίον τῶν T. BOWIE - D. THIMME, *The Carrey Draw-
ings of the Parthenon*, Bloomington 1971, σ. 30:
About the only souvenir the Commander carried

away with him was a sitting lion by the gate to the
road leading to the Piraeus, which had given the
gate the name «Porto Lione».

2. I. ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ, Πειραιῶς, σ. 18-20.

3. W. M. LEAKE, *The Topography of Athens*², σ.
411.

4. CURTIUS - KAUPERT, *Karten II ἢ IIa*, Text I,
σ. 34, § 23.

Revett καὶ Leake¹. Ἀπὸ τὸ ἐνετικὸν ἔγγραφον πληροφορούμεθα ὅτι εἶχε κατασκευασθῇ ἐν μέγα χαράκωμα ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τοῦ Πόρτο Λεόνε ἕως τὴν ἄλλην θάλασσαν, δηλαδὴ τὰς ἀκτὰς τῆς Ζέας. Τὸ σκάμμα περιελάμβανε τάφρον καὶ τοῖχον ἀπὸ ἀργοξηρολιθοδομήν. Σκοπὸς τοῦ ἔργου ἦτο νὰ προστατευθῇ ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος ἐν ὥρᾳ κινδύνου. Ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τῆς τάφρου ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαῖα νομίσματα, μεγάλα ποσότητες θραυσμάτων ἀγγείων «ὅπου ἔθετον τὴν τέφραν τῶν νεκρῶν» καὶ λύχνοι «αἰωνίου φωτός». Εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς τάφρου ἦλθον εἰς φῶς θεμέλια ἐξ ὀγκολίθων, διὰ τὰ ὅποια ὁ συντάξας τὴν ἀναφορὰν παρατηρεῖ: «Αὐτὸ πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι ἐδῶ ὑπῆρχον μεγάλα οἰκοδομήματα». Αἱ πληροφορίες αὐταί, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι πολὺ περιορισμέναι, παρουσιάζουν ἐν τούτοις μέγα ἐνδιαφέρον εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὰ ἐξ ὀγκολίθων θεμέλια. Ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν ἐπέλεξαν οἱ Ἑνετοὶ μηχανικοὶ διὰ τὴν ἀνόρυξιν τῆς τάφρου, συνέπεσε κατὰ τύχην μὲ τὸ ἐπισημότερον τμήμα τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὅπου εὐρίσκοντο συγκεντρωμένα τὰ δημόσια κτήρια αὐτῆς. Ἡ σκαπάνη θὰ πρέπει δηλαδὴ νὰ ἀπεκάλυψε τὸ κέντρον τῆς Ἱπποδαμείου πόλεως τοῦ Πειραιῶς, φαίνεται δὲ ὅτι ἔφερεν εἰς φῶς θεμέλια οἰκοδομημάτων ἀνηκόντων εἰς τὸ «Ἐμπόριον» καὶ τὴν «Ἱπποδάμειον Ἀγοράν»².

Τὸ ὀχυρωματικὸν τοῦτο ἔργον, ἔργον μᾶλλον προσωρινόν, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς προχείρου κατασκευῆς του, ἐπροστάτευε τὴν χερσόνησον τῆς Ἀκτῆς ἀπὸ ἐχθρικός ἐπιθέσεις, προερχομένης ἀπὸ τῆς ξηρᾶς καὶ θὰ πρέπει νὰ κατεσκευάσθῃ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπόβασιν τῶν Ἑνετῶν εἰς τὸν Πειραιᾶ. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς ἐπικοινωνίας, κατεσκευάσθησαν τρία μικρὰ ὀχυρά, διὰ τὰ ὅποια, ὡς φαίνεται, ἐχρησιμοποιήθη ὕλικὸν ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν Μακρῶν Τειχῶν³. Τὰ μέτρα αὐτά, τὰ ὅποια ἐλήφθησαν ἀπὸ τὰς πρώτας ἡδὴ ἡμέρας τῆς καταλήψεως τοῦ Πειραιῶς πρὸς ἄμεσον ἀντιμετώπισιν πιθανῆς ἐπιθέσεως, δὲν ἦσαν ἀσφαλῶς ἐπαρκῆ διὰ τὴν ἐδραίωσιν τῆς κυριαρχίας τῶν Ἑνετῶν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ, ἐφ' ὅσον βεβαίως θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἐγκατασταθοῦν μονιμώτερον. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἀπεφασίσθη ἡ οἰκοδόμησις φρουρίου εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἡ μελέτη τοῦ ὁποίου ἀνετέθη εἰς τὸν δόκιμον μηχανικὸν τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ G. Bassignani⁴. Ὡς καταλληλοτέραν θέσιν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ φρουρίου ἐπέλεξε ὁ Bassignani τὸν λόφον τῆς Καστέλλας, τὴν ἀρχαίαν δηλαδὴ ἀκρόπολιν τῆς Μουνυχίας, μίαν θέσιν, τὴν ὁποίαν ἐφρόντιζον νὰ κατέχουν καὶ νὰ ὀχυρώνουν πάντοτε ὅσοι ἐπεδίωκον νὰ γίνουν κύριοι τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐπινείου των⁵. Ὅτε οἱ Ἑνετοὶ ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὸν Πειραιᾶ, κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, αἱ ἀρχαῖαι ὀχυρώσεις τῆς Μουνυχίας εἶχον πρὸ πολλοῦ καταστραφῇ, κατὰ πιθανότητα ὑπὸ τοῦ Σύλλα. Λεῖψανά των, καὶ ἂν ἀκόμη ἦσαν ὁρατὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, δὲν φαίνονται εἰς τὸν χάρτην, διότι πιθανῶς συμπίπτουν μὲ τὴν χάραξιν

1. LABORDE, σ. 172, σημ. 1.

2. Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ, Ἐγκυκλ. Δομή, λ. Πειραιεύς, σ. 446 καὶ ἀρχαιολογικὸς χάρτης Πειραιῶς.

3. LABORDE, σ. 171.

4. Περὶ τοῦ GIOVANI BASSIGNANI: N.N., Istoria della

Sacra Lega, Venetia 1685, σ. 23, G. D. Rossi, Successi dell'armi Veneti. . ., Venetia 1686, σ. 49 καὶ 89-90, A. LOCATELLI, Racconto storico della Veneta guerra in Levante, 1691, σ. 152.

5. Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ, Ἐγκυκλ. Δομή, λ. Πειραιεύς, σ. 447.

τοῦ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν προτεινομένου τείχους. Ἡ θέσις ἐνὸς ἀρχαίου πύργου καὶ τμήμα τείχους, τὰ μόνον σωζόμενα μέχρι σήμερον λείψανα τῆς ἀρχαίας ὀχυρώσεως τῆς Μουνυχίας¹, δεικνύουν ὅτι τόσον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὅσον καὶ οἱ Ἑνετοὶ ἠκολούθησαν τὰς αὐτὰς λύσεις εἰς τὴν διάταξιν τῶν ἀκροπόλεων των, λύσεις τὰς ὁποίας ὑπηγόρευε κυρίως ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους.

Ἡ ἐνετικὴ ὀχύρωσις ἐκάλυπτε ᾧ ὅσον συνολικοῦ ἐμβαδοῦ 445.000 τ.μ., κατελάμβανε δὲ ὁλόκληρον τὸν λόφον τῆς Μουνυχίας καὶ περιέκλειε πανταχόθεν τὸν λιμένα αὐτῆς. Τὸ κυρίως φρούριον ἐπρόκειτο νὰ ἀνεγερθῇ εἰς τὴν σημερινὴν τοποθεσίαν Προφῆτης Ἡλίας, εἰς τὴν θέσιν ὅπου σημειοῦται ἐπὶ τοῦ χάρτου τὸ γράμμα F. Εἰς περίβολος ἀκανονίστου σχήματος, ἐνισχυόμενος ὑπὸ ἐξ προμαχόνων, θὰ περιέκλειε ᾧ ὅσον 115.000 τ.μ. Μεταξὺ τῶν δύο νοτίων προμαχόνων, σημειουμένων ἐπὶ τοῦ χάρτου διὰ τοῦ γράμματος Q, πιθανῶς νὰ ὑπῆρχε πυλῖς. Ἐκεῖ προεβλέπετο ἐπίσης δευτερεῦον ὀχύρωμα, τὸ ὁποῖον κατηυθύνετο πρὸς Νότον καὶ ἔφθανε μέχρι τῆς θέσεως S, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου σήμερον ἡ ὁδὸς Γεωργίου Α' συναντᾷ τὴν ἀκτὴν Κουντουριώτου. Τὸ ὀχύρωμα αὐτό, τὸ ὁποῖον δὲν ἔφθανε μέχρι τῆς θαλάσσης λόγῳ τῶν ἀποκρήμνων ἀκτῶν, ὑπερήσπιζε τὸν λόφον ἀπὸ Δυσμῶν. Ἡ κυρία εἴσοδος τῆς ἀκροπόλεως, P, L, P ἐπὶ τοῦ χάρτου, προεβλέπετο εἰς τὴν βόρειον πλευράν, ὡς δεικνύει ἡ συμμετρικὴ διάταξις τῶν προμαχόνων καὶ τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς τμήματος τῆς ὀχυρώσεως, τοῦ σημειουμένου ἐπὶ τοῦ χάρτου διὰ τῶν γραμμάτων ZZ.

Ὁ λόφος τῆς Μουνυχίας, διὰ τῆς ἰδρύσεως ἰσχυρᾶς ἀκροπόλεως ἐπ' αὐτοῦ, θὰ ἀπεμονοῦτο τῆς λοιπῆς χερσονήσου καὶ θὰ καθίστατο ὀχυρώτατος. Θὰ ἠδύνατο μάλιστα νὰ ἀποτελῇ μετὰ τοῦ ὀχυρωμένου ἐπίσης λιμένος του ἀνεξάρτητον φρουριακὸν συγκρότημα, ἐὰν ὁ λιμὴν τῆς Μουνυχίας δὲν εἶχε καταστῇ ἀβαθὴς ὑπὸ τῶν προσχώσεων καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀκατάλληλος διὰ τὸν ἐλλιμενισμόν τῶν μεγάλων πλοίων. Τὴν ἀδυναμίαν αὐτὴν τοῦ φυσικοῦ λιμένος ἐπεδίωξε νὰ θεραπεύσῃ ὁ Bassignani, προτείνας τὴν κατασκευὴν ἡμικυκλικοῦ μώλου (mollo proposto) ὁ ὁποῖος θὰ συνέδεε τὴν νησίδα Σταλίδαν, scoglio, μετὰ σημείου τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς, K ἐπὶ τοῦ σχεδίου, κειμένου κάτωθεν τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν κατέχει σήμερον ὁ Ναυτικὸς Ὀμιλος. Ὁ οὕτω δημιουργούμενος λιμενίσκος θὰ εἶχεν ἀρκετὸν βάθος καὶ θὰ ἦτο κατάλληλος διὰ τὴν παραμονὴν καὶ τῶν μεγαλυτέρων πλοίων τοῦ ἐνετικοῦ στόλου².

Ἀπὸ τὸν Ἑνετοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1684 - 1697, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπακολουθήσασαν περίοδον ἐνετικῆς κατοχῆς εἰς τὴν Πελοπόννησον, μᾶς ἔχουν διασωθῇ πλεῖστα σχέδια φρουρίων καὶ ὀχυρώσεων³, ἐπὶ τῶν ὁποίων συναντῶμεν προτάσεις δι' ἐπισκευὰς καὶ προσθήκας, πολλὰ τῶν ὁποίων βεβαίως οὐδέποτε ἐξετελέσθησαν. Ὁ χάρτης ὅμως τοῦ Πειραιῶς, ὁ φυλασσόμενος εἰς τὴν Μαρκιανὴν Βιβλιοθήκην, ἀποτελεῖ τὸ μοναδικόν

1. Η. ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ, AAA 1, 1968, σ. 114 - 115.

2. Graves 1870.

3. The Grimani Manuscript, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

A1531.61.Q., τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ K. ANDREWS, Castles of the Morea, Princeton 1953.

κὸν παράδειγμα, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, προτάσεως δι' ἔδρυσιν ἐνὸς νέου φρουρίου ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν εἰς χῶρον ἐλεύθερον, ὅπου δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη παλαιότερα ὀχύρωσις ἐν λειτουργίᾳ. Τὸ γεγονὸς ἀξίζει νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως, διότι δὲν φανερῶνει μόνον πόσον μεγάλην σημασίαν ἀπέδιδον οἱ Ἑνετοὶ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, ἀλλὰ προσέτι ἐπιβεβαιοῖ τὴν γνώμην ὅτι ἀπώτερος σκοπὸς τῆς εἰσβολῆς ἦτο ἡ ἐδραίωσις τῆς θέσεως τῶν Ἑνετῶν καὶ ἡ μόνιμος ἐγκατάστασις των εἰς τὴν Ἀττικὴν.

ΕΛΣΑ Ν. ΣΟΦΟΥ

ΠΙΝΑΚΕΣ

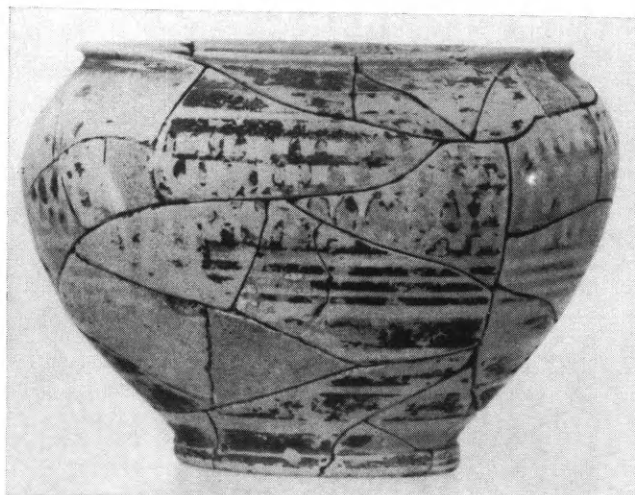
1

2

3

4

5

6

Evolution de la pyxis à Corinthe: 1) Corinthe c-68-52. 2) Corinthe CP 1897. 3) Athènes, Ecole anglaise A 25.
4) Athènes, MN 18895. 5) Tarente 52761. 6) Athènes, MN 268.

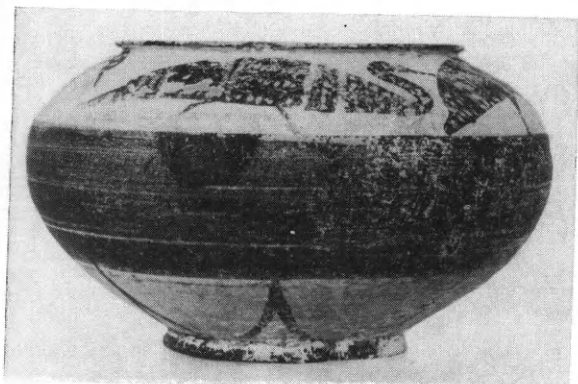
Pyxis du corinthien ancien, Athènes, MN 268.

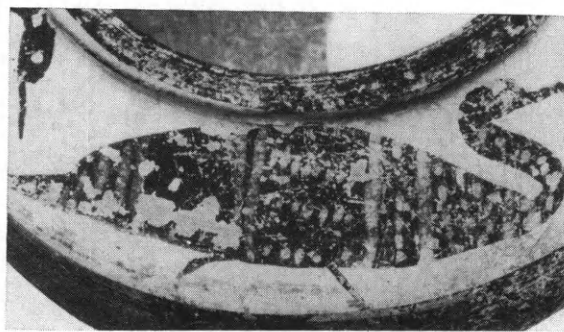
1

2

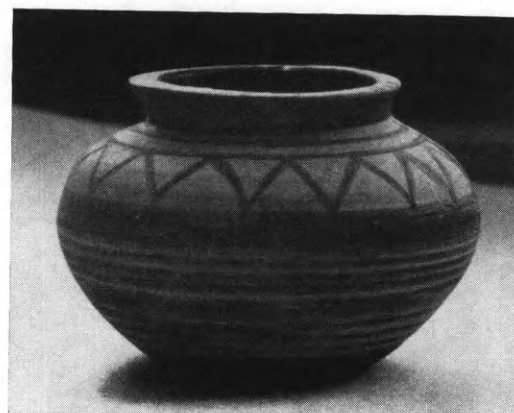
3

4

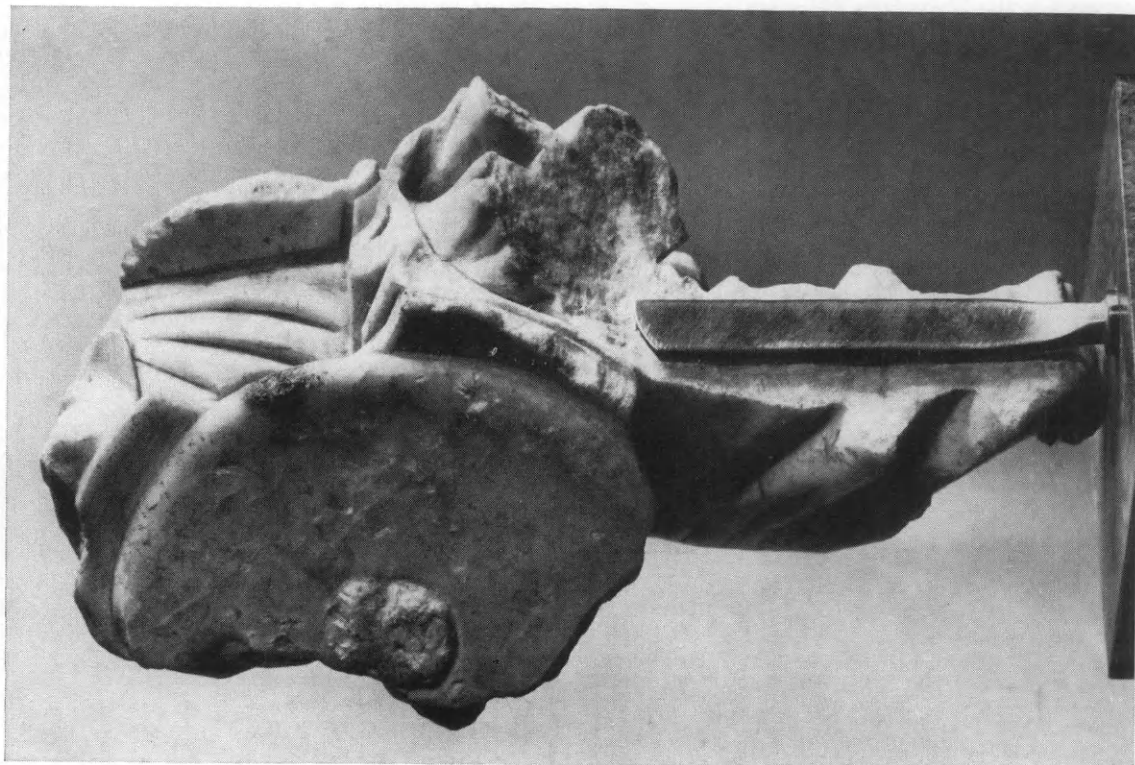

5

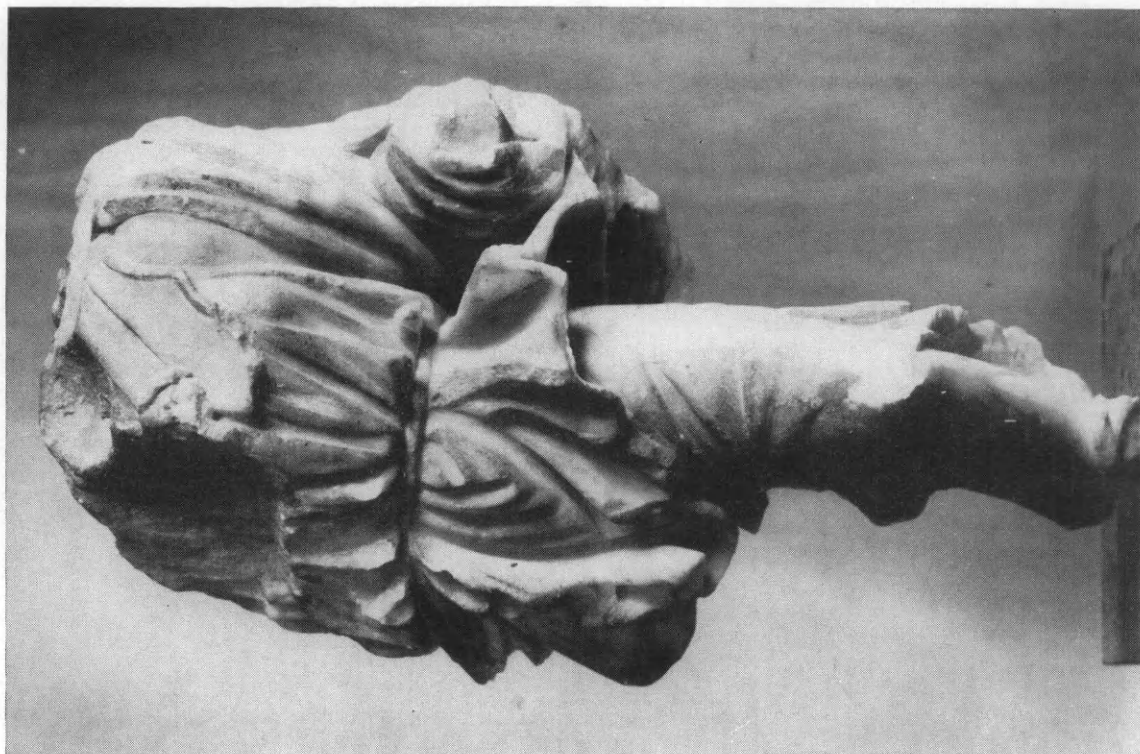

6

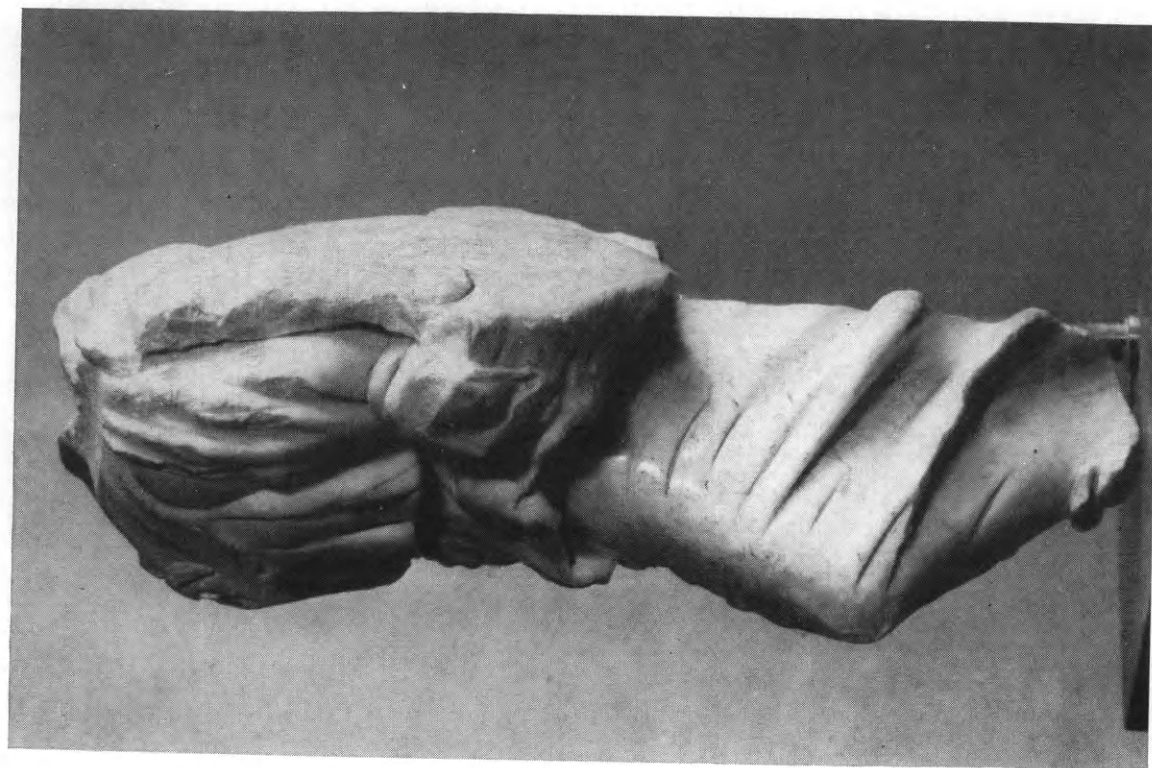
Survivance du type protogéométrique. Crète: 1) Tarente 52513. Cyclades: 2) Athènes, MN 18837: 3) et 4) Athènes, MN 19758. Olympie: 5) Olympie K 818. Samos: 6) Vathy 2492.

b. Athena, n° 485, R, Oslo, National Gallery, rear view.

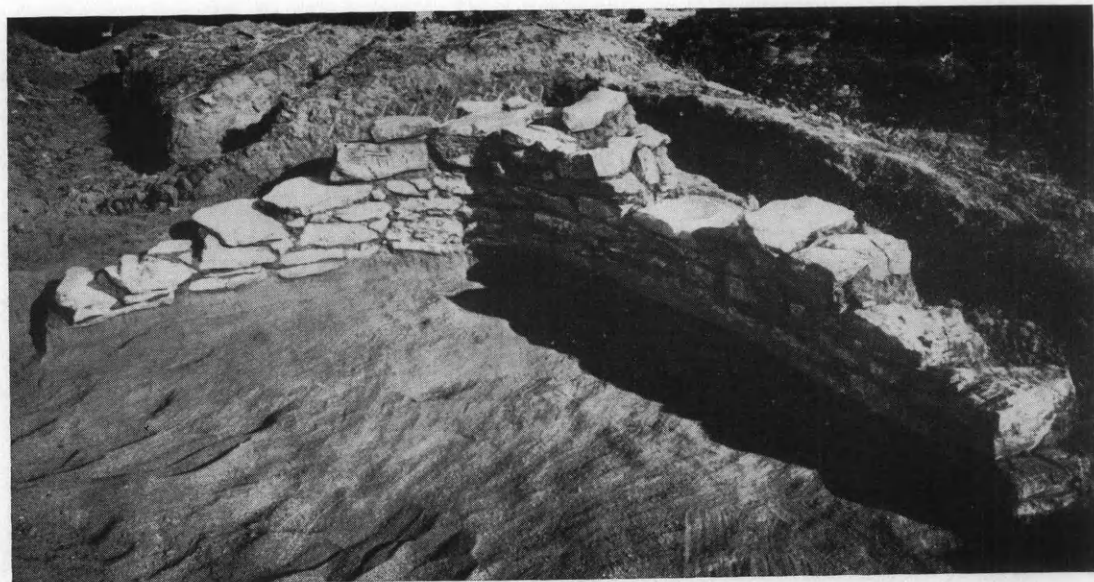
a. Athena, n° 485 R, Oslo, National Gallery, $\frac{1}{4}$ frontal view.

b. Athena, n° 485 R, Oslo, National Gallery, side view.

a. Athena, n° 485 R, Oslo, National Gallery, side view.

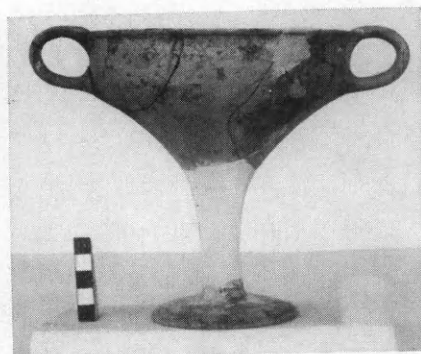
α

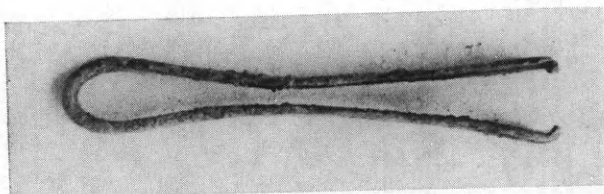
β

γ

δ

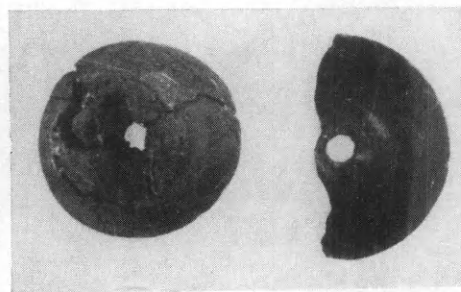
ε

ς'

ζ

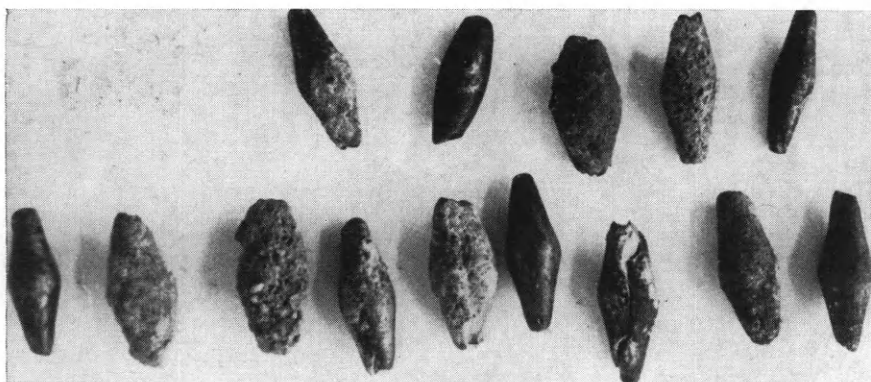
η

θ

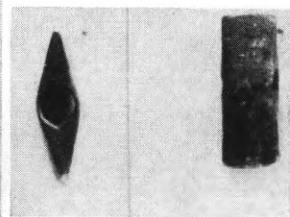
Καρποφόρα. Τουρκοκίβουρα. α. Τάφος Νικητοπούλου 2. Εύρηματα ἐκ τοῦ τάφου: β. Κρατηρίσκος (686). γ. Τριφυλλόστομος προχοΐσκη (684). δ. Κύλιξ (685). ε-ς'. Χαλκῆ τριχολαβίς (687). ζ. Χαλκοῦν μονόστομον μαχαιρίδιον (688). η. Πήλινος σφόνδυλος (690). θ. Ἡμισυ σφονδύλου ἐκ στεατίτου (691).

α

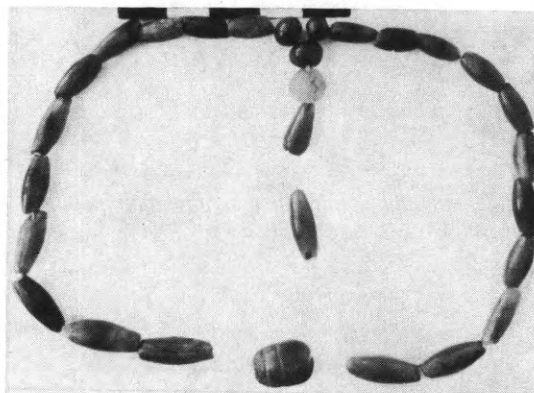
β

γ

δ

ε

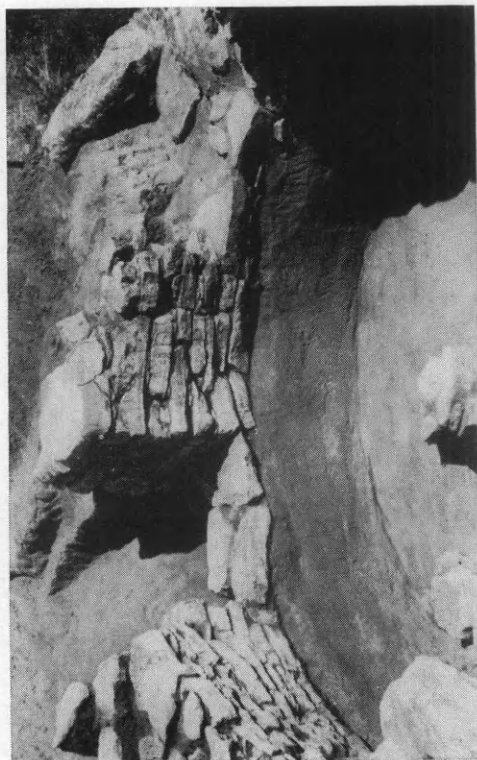
Τουρκοκίβουρα. α. Θολωτός τάφος Νικητοπούλου 5. Εύρήματα εκ του τάφου: β. Ἀργυραῖ ψῆφοι (719 α). γ. Ἀργυροῦς μικρογραφικὸς διπλοῦς πέλεκυς (719 β). δ. Χρυσοὶ δισκοειδεῖς ρόδακες (717). ε. Ψῆφοι καὶ σκαραβαῖος ἐκ σαρδίου, ψῆφος ἐξ ἀμεθύστου (718).

α β

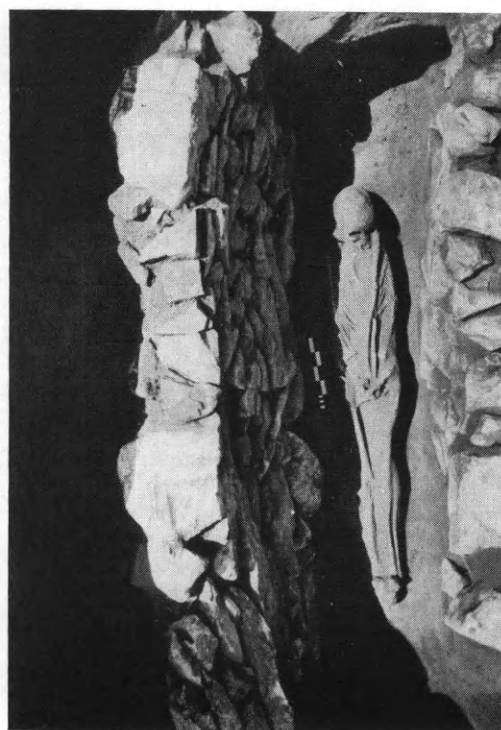
γ δ

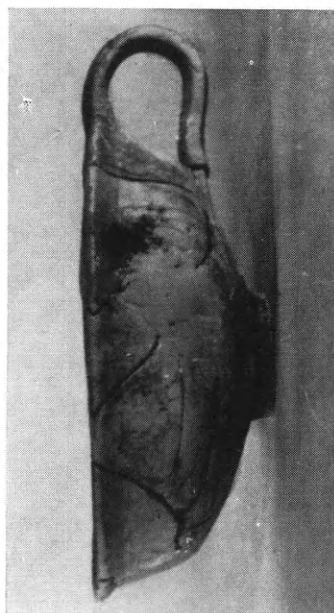
Τουρκικήβουρα. Θολωτός τάφος Νικητοπούλου 3. α. 'Η ἀργελλοδομή της θύρας ἐκ τοῦ δρόμου ὁριζμένη. β. 'Η ἰδία ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου. γ. 'Η θύρα καὶ τὸ παρ' αὐτὴν ἀνοιγμά εἰς τὰ τοιχώματα της θύρας τοῦ τάφου. δ. 'Ο λάκκος μετὰ τῶν καλυπτηρίων πλακῶν καὶ τῶν συσσωρευμένων ταφῶν.

α β

γ

δ

Τουρκοκίβουρα. Θολωτός τάφος Νικητοπούλου 3. α. Τὸ δυτικόν μέρος τοῦ κτιστοῦ λάγκου μετὰ τῶν συσσωρευμένων ὀστέων καὶ τμήματος τοῦ ἐκτάδην σκελετοῦ. β. Ὁ κτιστὸς λάγκος μετὰ τοῦ ἐκτάδην σκελετοῦ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν λοιπῶν ὀστέων. δ. Μόνοντον κυάθιον ἐκ τοῦ τάφου (763).

α

β

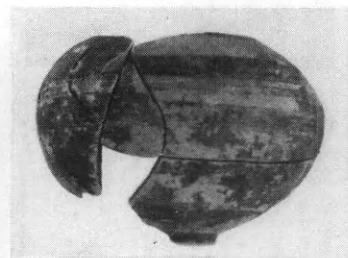
γ

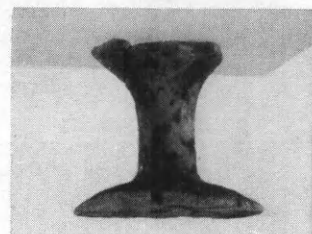
δ

ε

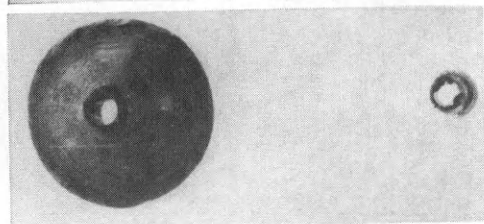
ς'

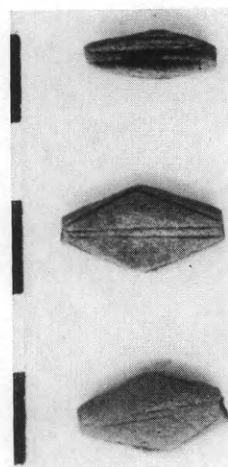
ζ

η

θ

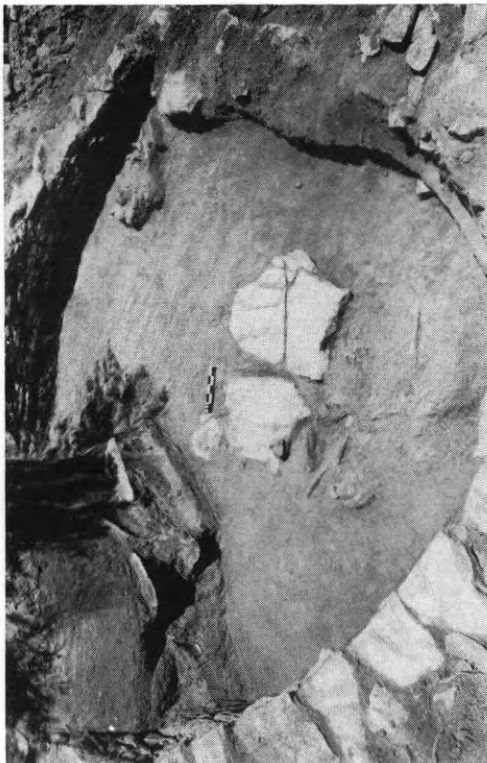

ι

Τουρκοκίβουρα. Εύρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Νικητοπούλου 3. α. Κύλιξ (764). β. Προχοΐσκη (693). γ. Σφαιρικὸν ἀμφορόσχημον ἀγγεῖον (692). δ. Πρόχους (761). ε. Πιθοειδὲς ἀμφορεύς (762). ς'. Τμῆμα ἐκ τῆς κοιλίας ἀγγείου (765). ζ. Πούς μετὰ βάσεως κύλικος (766). η. Ἀμυγδαλοειδὲς σφραγιδόλιθος (696). θ. Σφόνδυλος ἐκ στεατίτου (695) καὶ χαλκῇ σωληνοειδὲς ψῆφος (694). ι. Δύο ρομβοειδεῖς ψῆφοι καὶ μία σιτόσχημος (697).

α

β

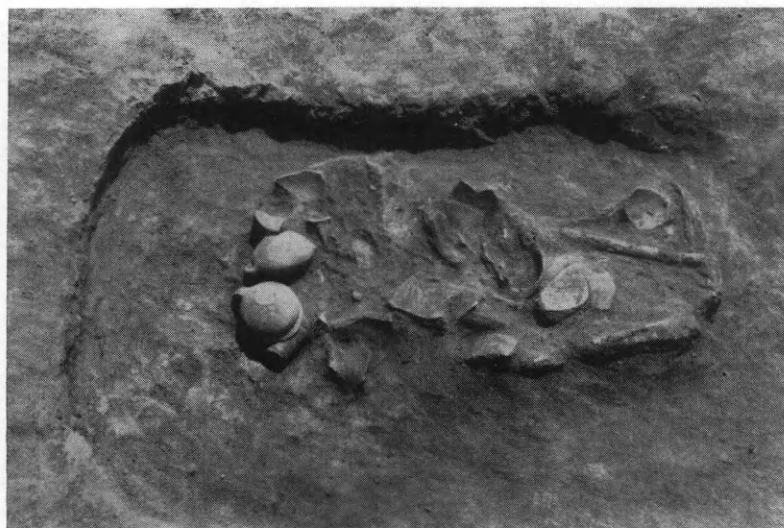

γ

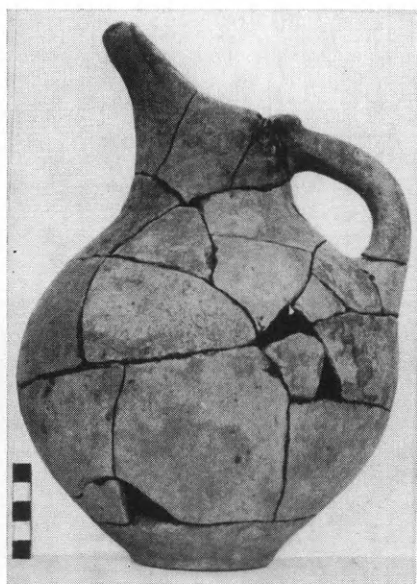

δ

Τουρκοζίβουρα. Θολωτὸς τάφος Νικητοπούλου 4. α. Τὸ ΝΑ. μέρος τοῦ τάφου μετὰ συσσωρευμένης ταφῆς. β. Συσσωρευμένη ταφῆς. β. Συσσωρευμένη ταφῆς εἰς τὸ Β. μέρος τοῦ τάφου. γ. Συσσωρευμένη ταφῆς εἰς τὸ Δ. μέρος τοῦ τάφου. δ. Λάκκος μετὰ τῶν καλυπτηρίων πλακῶν του εἰς τὸ κέντρον τοῦ θολωτοῦ τάφου.

α

β

γ

δ

ε

ζ'

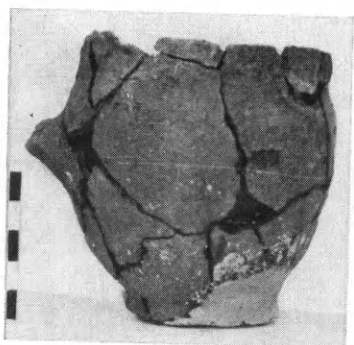

ζ

η

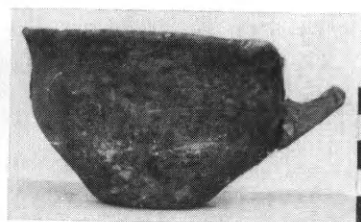
Τουρκοκίβουρα. Θολωτός τάφος Νικητοπούλου 4. α. Μάζα άγγείων και όστέων έντός του λάκκου του τάφου. β. Ραμφόστομος πρόχους (700). γ-δ. Στάμνοι (698, 705). ε. Άσχος (699). ζ'-ζ. Κύπελλα (701, 702). η. Κύπελλον με άνυψωμένην λαβήν (703).

α

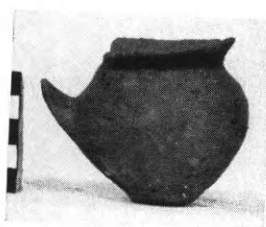
β

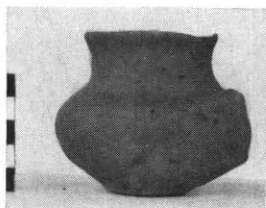
γ

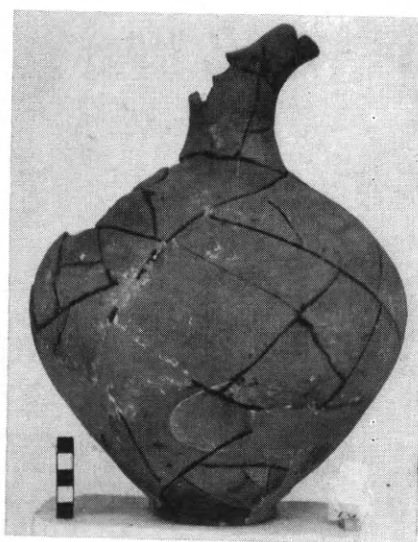
δ

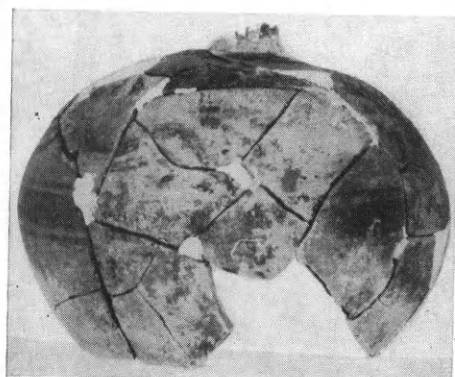
ε

ς'

ζ

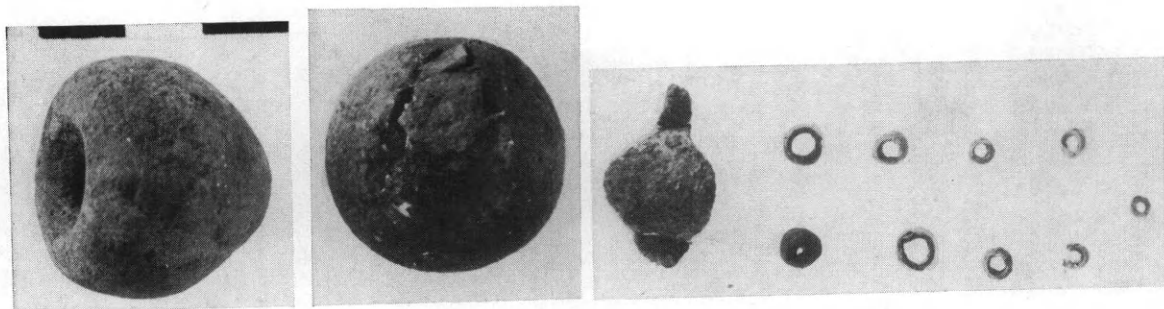

η

θ

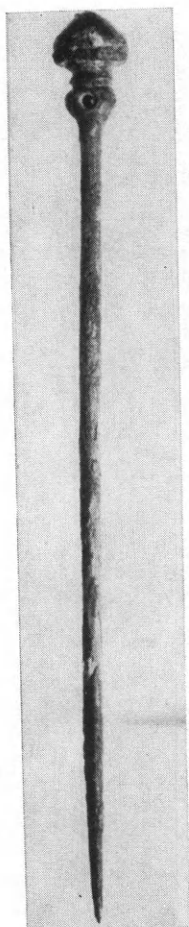
Τουρκοκίβουρα. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Νικητοπούλου 4: α. Μόνωτον σκυφοειδὲς κύπελλον (708). β. Δίω-
τον κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον (704). γ. Κύπελλον (707). δ. Κρατηρίσκος (709). ε. Κύπελλον (710). ς'. Προχοῖσκη
(711). ζ. Πρόχους (706). η. Κοιλία πρόχου (768). θ. Λεπτομέρεια κοσμήματος τῆς πρόχου 768.

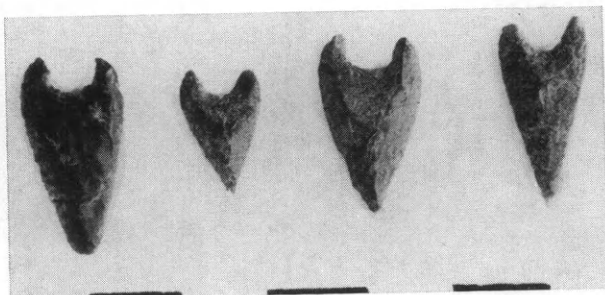
α

β

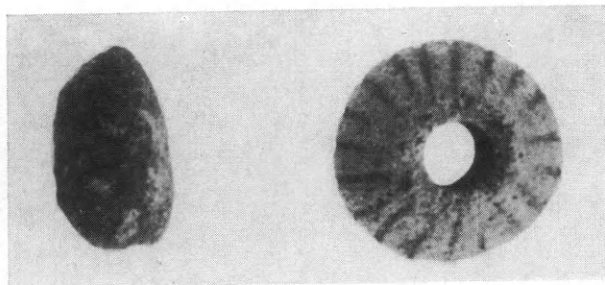
γ

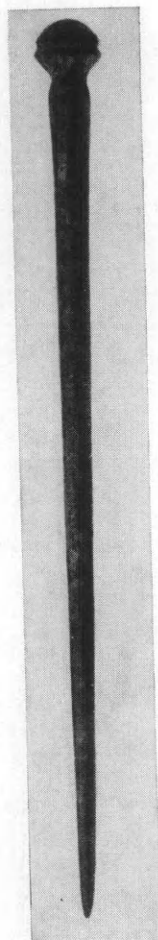
δ

ε

ς'

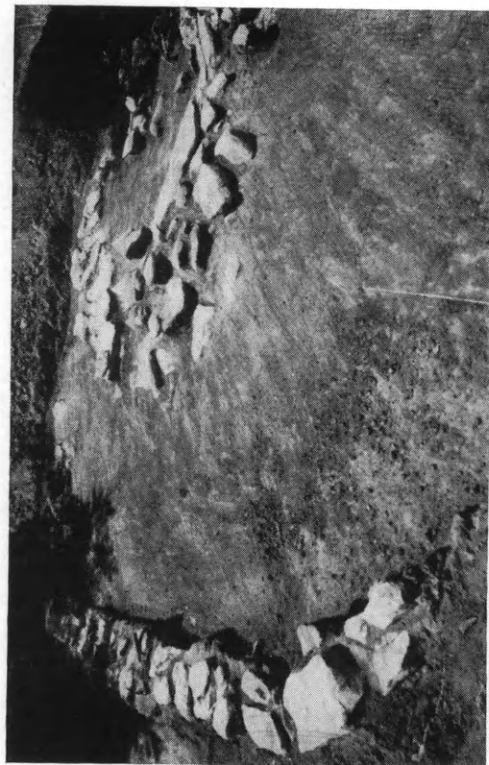

ζ

Τουρκοκίβουρα. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Νικητοπούλου 4: α-β. Πήλινοι σφόνδυλοι (714 α,β). γ. Σφενδόνη χαλκοῦ δακτυλίου καὶ χαλκαῖ ψῆφοι (712 α,β). γ. Χαλκῆ περόνη ἐκ τοῦ λάγκου τοῦ τάφου (716). δ. Τέσσαρες αἰχμαὶ βελῶν (715 α,β,γ,δ). ε. Ψῆφοι ἐκ φαγεντιανῆς (713 α,β). ς'. Χαλκῆ περόνη (741) (τυχαῖον εὑρημα).

α

β

γ

δ

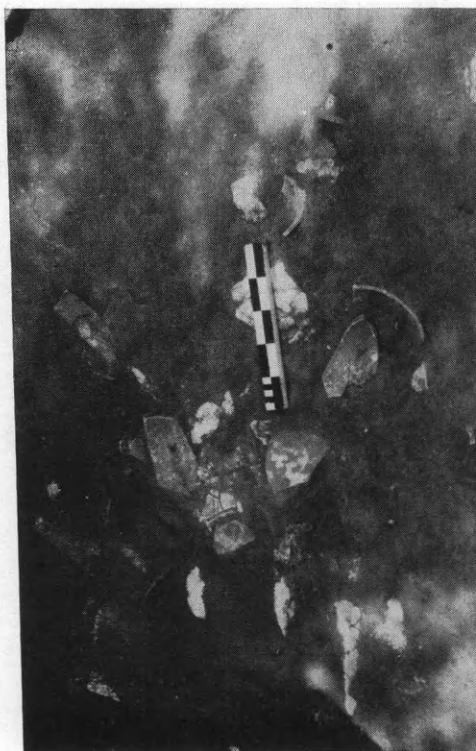
Τουρκοκίβουρα. Θολωτός τάφος Νικητοπούλου 6. α. Ό τάφος μετά τοῦ δρόμου. β. Ό τάφος καὶ τμήμα ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ τύμβου. γ. Τεθρα-
σιμένος ἀμφορεὺς (721) καὶ τεμάχια πύθου εἰς τὸ Β. μέρος τοῦ τάφου. δ. Κυλινδρικοὺν ἀλάβαστρον (726) καὶ ψευδόστομος ἀμφορίσκος (725) εἰς τὸ ΒΔ.
μέρος τοῦ τάφου.

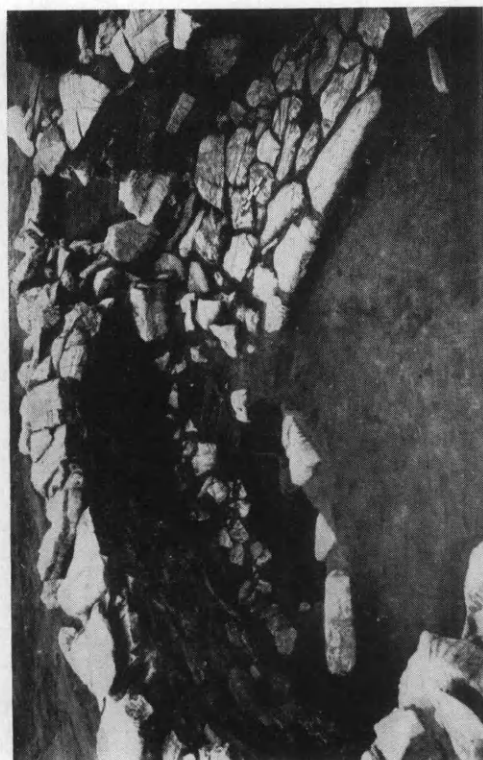
α

β

γ

δ

Τουρκοκίβουρα. Θολωτός τάφος Νικητοπούλου 6. α. Τεμάχια κυλίκων και πρόχου εις τὸ Β. μέρος τοῦ τάφου. β. Ὁ τάφος ἐκ ΒΑ., μετὰ τοῦ λιθοστρώτου μέρους καὶ τῆς λακκοειδοῦς ταφῆς. γ. Ἡ λακκοειδὴς ταφή καὶ τὸ λιθοστρώτον τοῦ τάφου. δ. Ἡ λακκοειδὴς ταφή.

α

β

γ

δ

Τουρκοκίβουρα. Θολωτὸς τάφος Νικητοπούλου 6: α. Ὁ σκύφος ἀρ. 724 ἄνωθεν τοῦ κρανίου τῆς λακκοειδοῦς ταφῆς τοῦ τάφου. β. Ὁ σκύφος ἀρ. 723 κάτωθεν τῶν ποδῶν τοῦ σκελετοῦ τῆς λακκοειδοῦς ταφῆς. γ. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου. δ. Τεθραυσμένος ταφικὸς πίθος εἰς τὸν δρόμον.

α

β

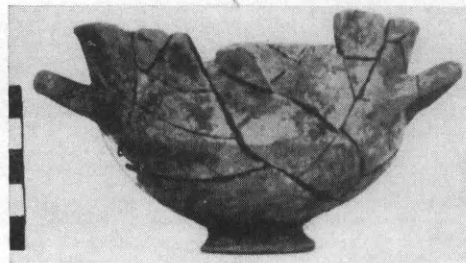
γ

δ

ε

ζ'

Τουρκοκίβουρα. Εύρήματα εκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Νικητοπούλου 6: α. Ὁ ταφικὸς πίθος (πίν. 17, δ) μετὰ τὴν συγκόλλησίν του. β. Ἀμφορεύς (721). γ. Κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον (726). δ-ε. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος (725). ζ' Σκύφος (723).

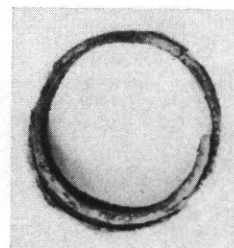
α

β

γ

δ

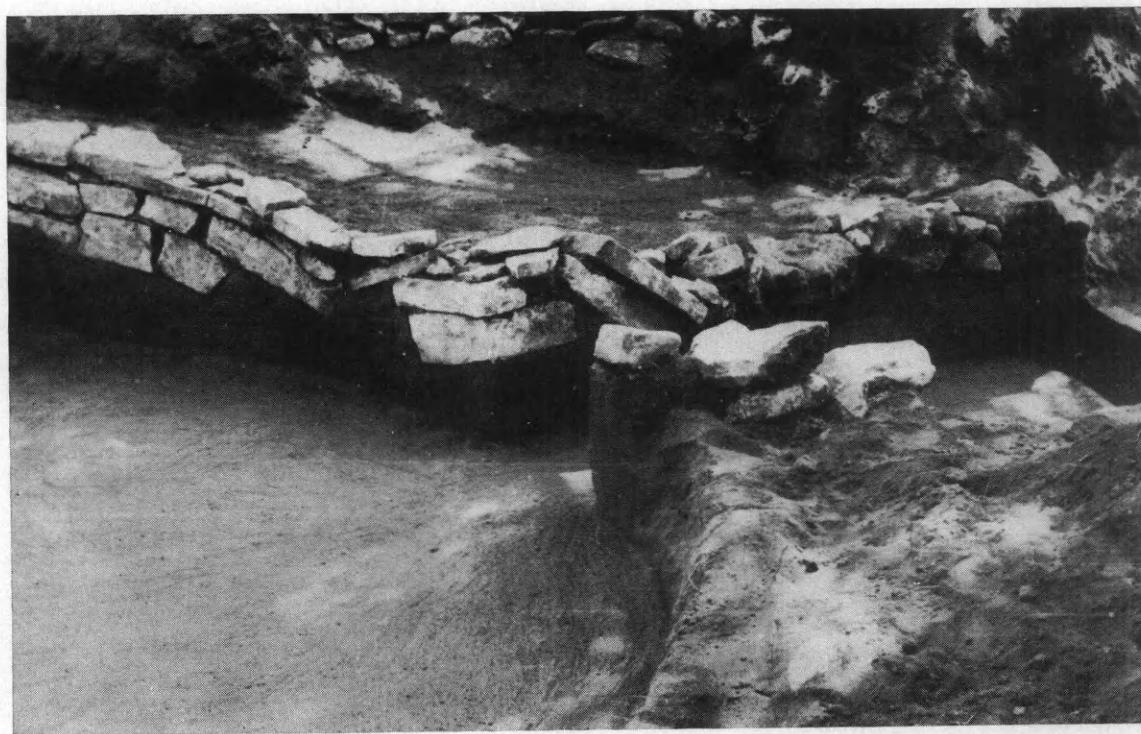

ε

ς'

Τουρκοκίβουρα. Εύρηματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Νικητοπούλου 6: α. Πρόχους (722). β. Κύλιξ (767). γ. Χαλκοῖ δακτύλιοι (731 α,β,γ). δ. Χαλκοῦς στρεπτός σφηκωτήρ (729). ε. Σκύφος (724). ς'. Πήλινοι σφόνδυλοι (727 α,β).

Ἀκόνες. Θολωτὸς τάφος Βέβε: α. Ἀποψις τοῦ τάφου. β. Ἡ εἴσοδος καὶ ὁ δρόμος τοῦ τάφου.

α

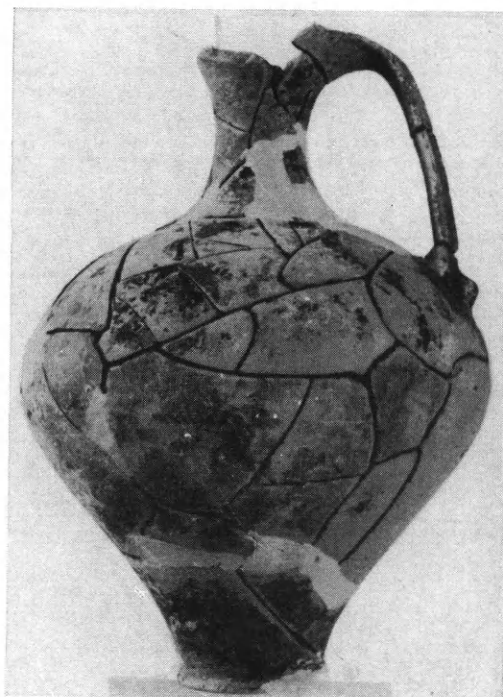
γ

δ

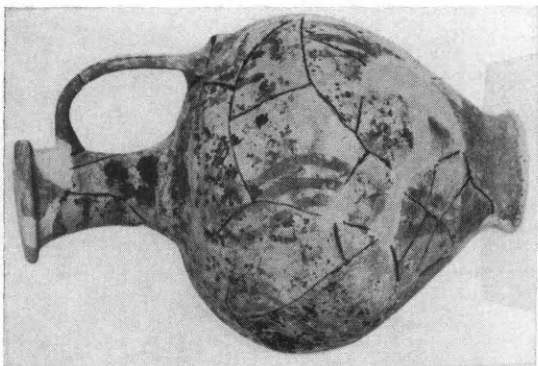

β

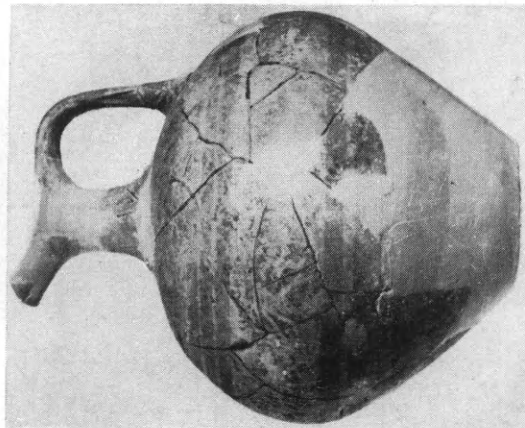

ε

Θολωτός τάφος Βέβε: α-ε. Πρόχοι (582, 580, 581, 583, 578).

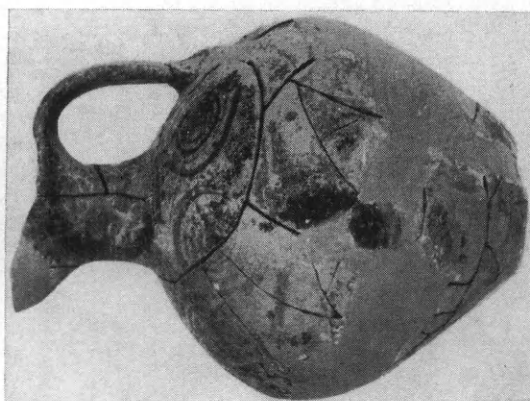
γ

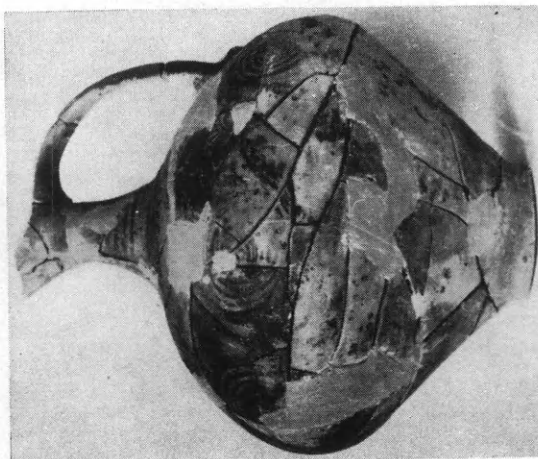
ζ'

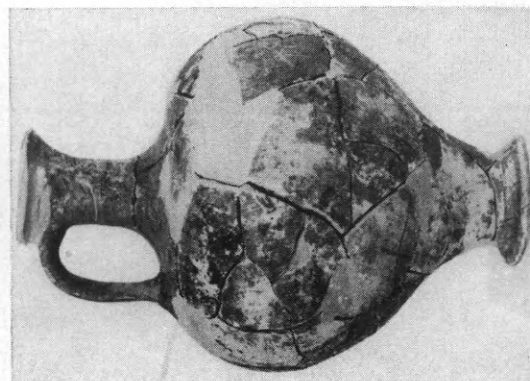
β

ε

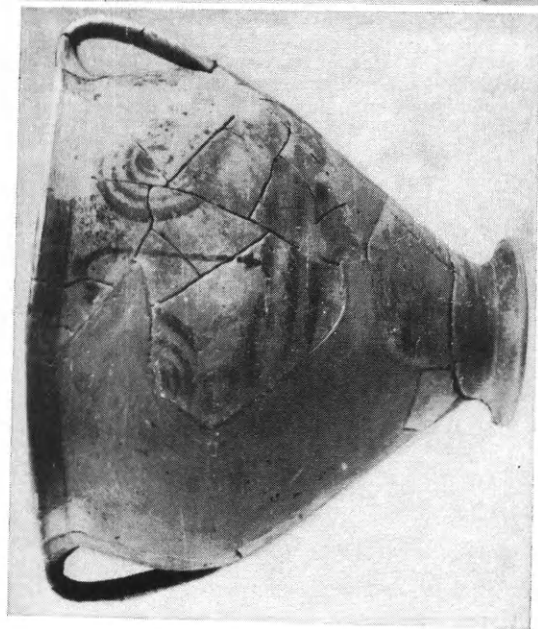

α

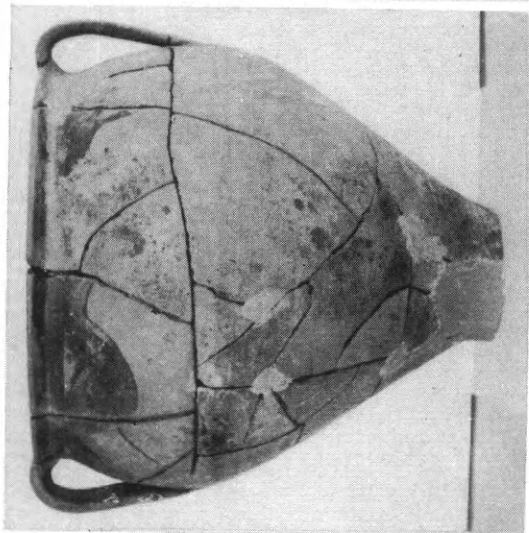

δ

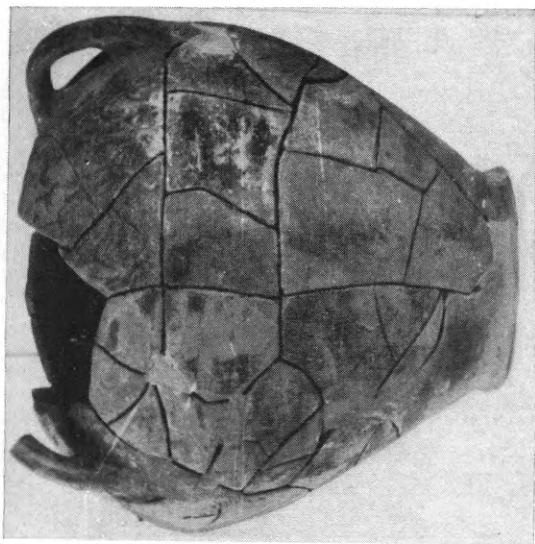
Ἀκόνες. Εἰρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βίβρε: α - ζ'. Πρόχοι (576, 574, 573, 577, 575, 579).

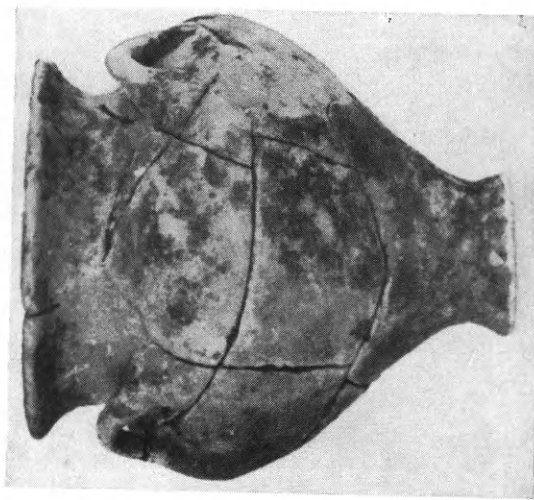
α

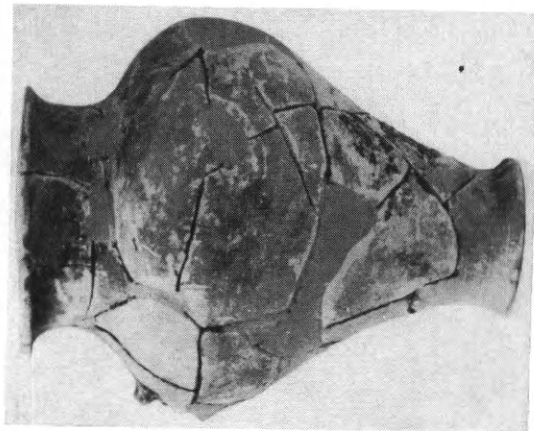
β

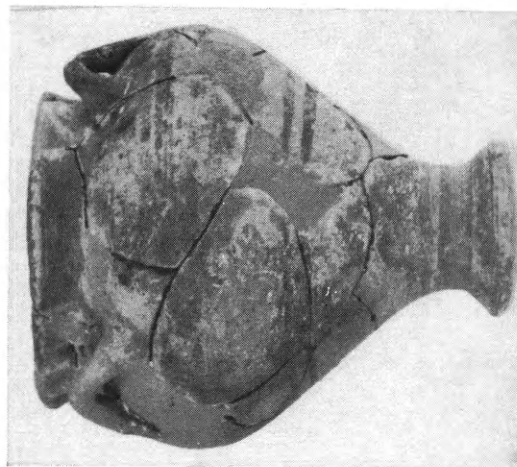
γ

δ

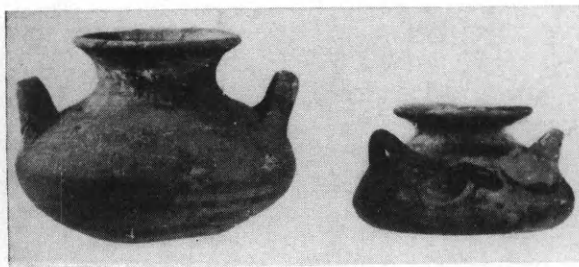

ε

ζ

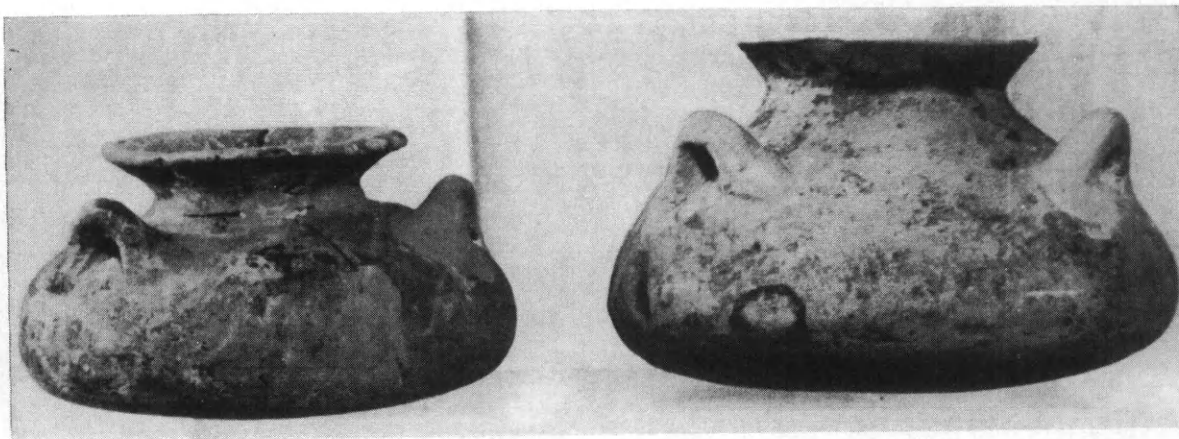
Ἀκόνες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβει: α - β. Κρατῆρες (584, 585). γ. Τρίτοτος ἀμφορεὺς (586). δ - ζ. Κρατῆρες (591, 587, 588).

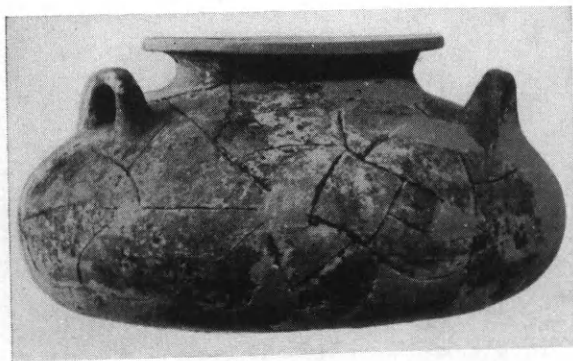
α

β

γ

δ

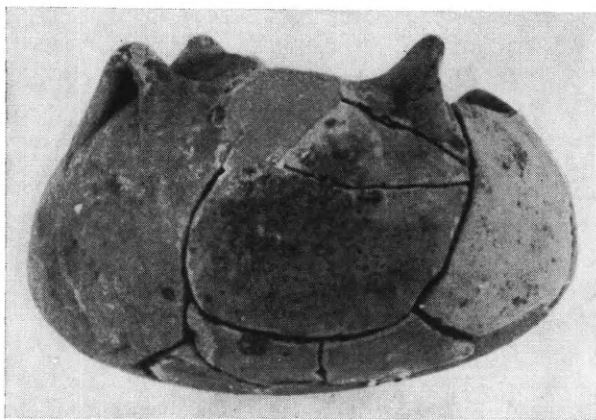

ε

Ἀκόνες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α. Ἀλαβαστρίδια (595, 594). β-δ. Ἀλάβαστρα (593, 590, 596, 597, 592). ε. Κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον (589).

α

β

γ

δ

ε

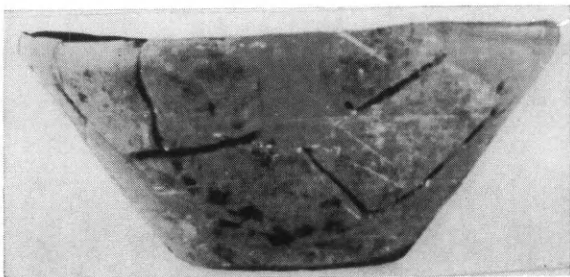
Ἀκόνες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α. Σφαιρικός ἀσκός (598). β. Ἀλάβαστρον (603).
γ-δ. Ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι (601, 600). ε. Θήλαστρον (599).

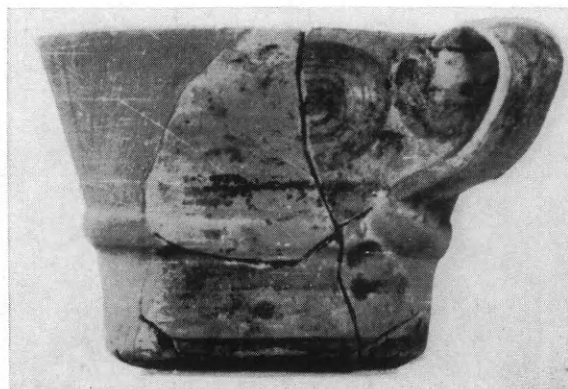
α

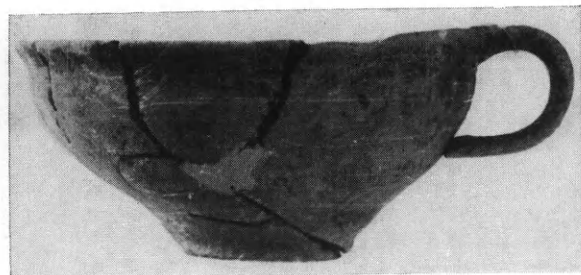
β

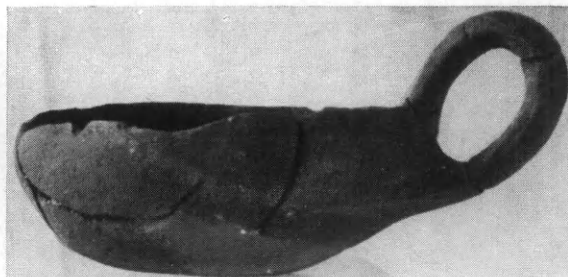
γ

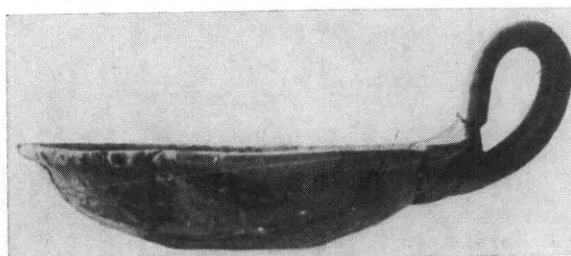
δ

ε

ς'

ζ

Ἀκόνες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α-γ. Ἄωτα κυάθια (604, 605, 606). δ-ε. Κύπελλα (602, 608). ς'-ζ. Μόνωτα κυάθια (607, 609).

α

β

γ

δ

ε

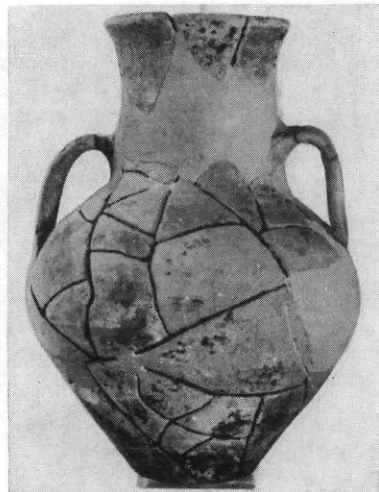

ς'

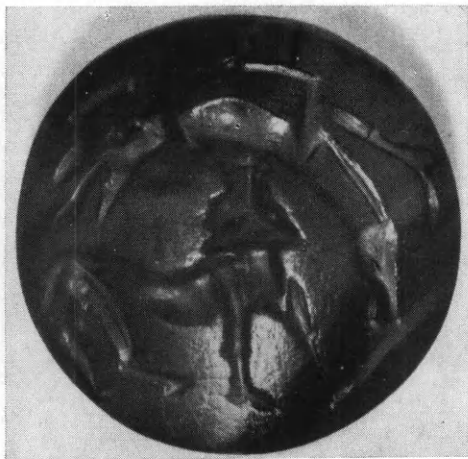
Ἀκόνες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α-ς'. Κύλικες (614, 611, 610, 612, 613, 615).

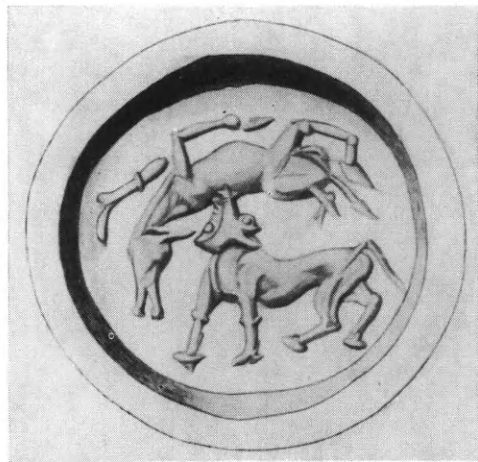
α

β

γ

δ

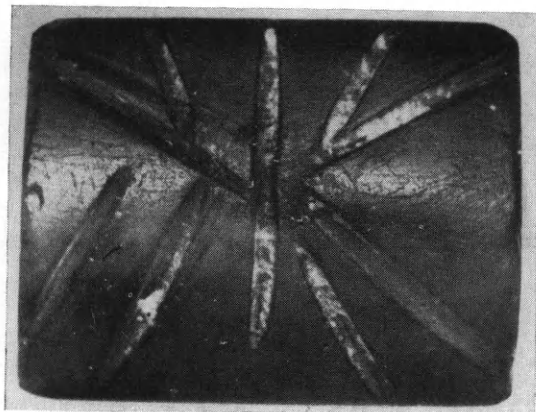

ε

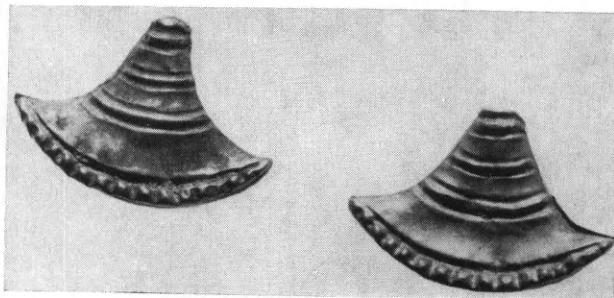

ς'

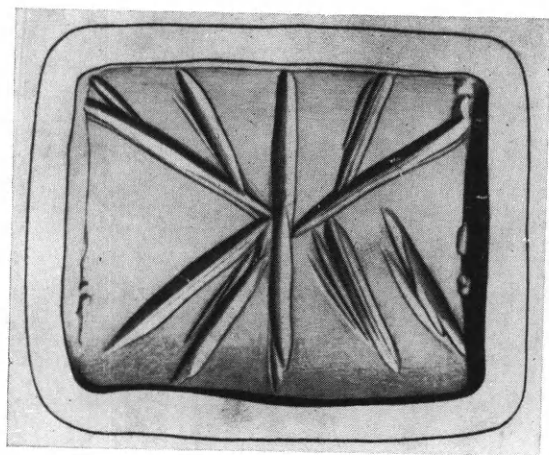
Ἀκόνες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α. Κύλιξ μεθ' ὑπερυψωμένων λαβῶν (616). β. Ἀμφορεύς (652). γ-δ. Φακοειδῆς σφραγιδόλιθος (642) καὶ σχεδιάσμα τῆς παραστάσεως αὐτοῦ. ε-ς'. Φακοειδῆς σφραγιδόλιθος (641) καὶ σχεδιάσμα τῆς παραστάσεως αὐτοῦ.

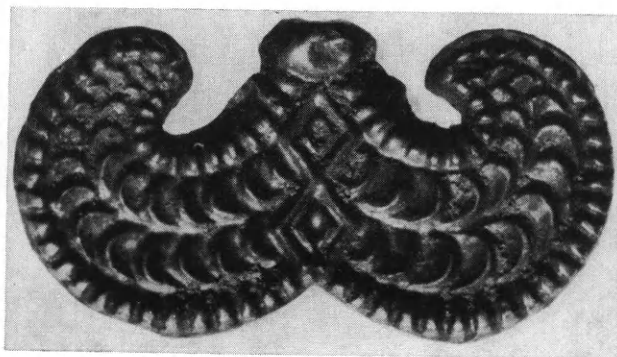
α

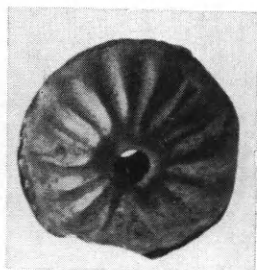
γ

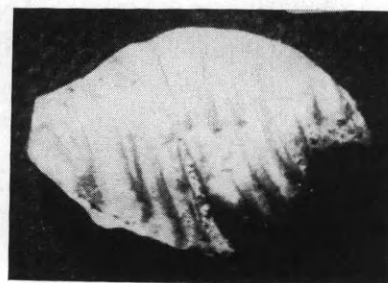
β

δ

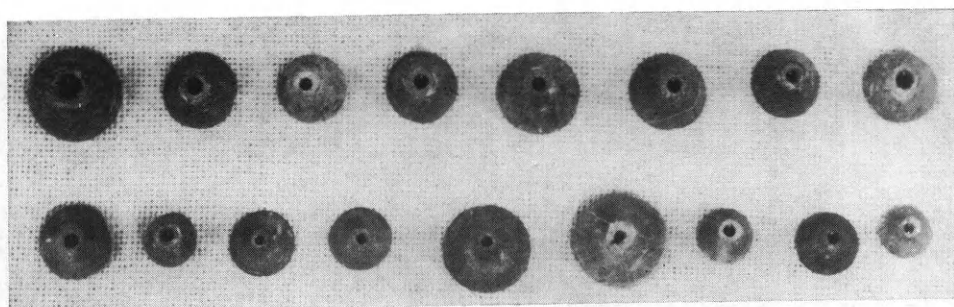

ε

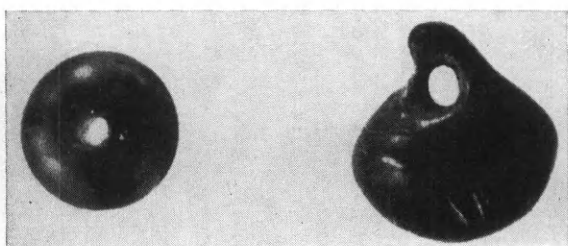

ζ'

Ἀκόνες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α, β. Σφραγιδόλιθος (643) καὶ σχεδιάσμα τῆς παραστάσεως αὐτοῦ.
γ. Χρυσαῖ παπυρόσχημοι ψῆφοι (638 α, β). δ. Χρυσοῦν κρινόσχημον περίαπτον (639). ε, ζ'. Χρυσαῖ ψῆφοι (638).

α

β

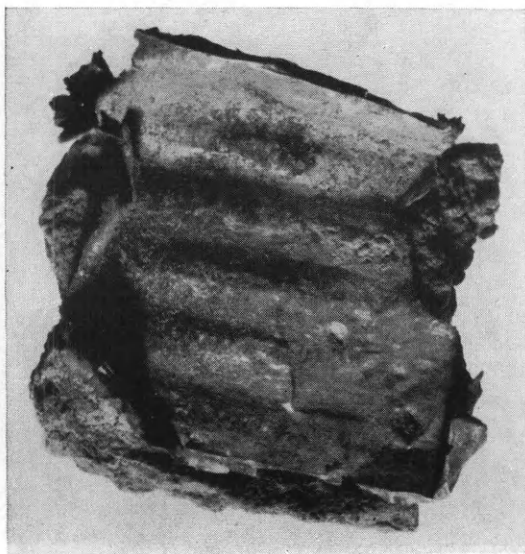
γ

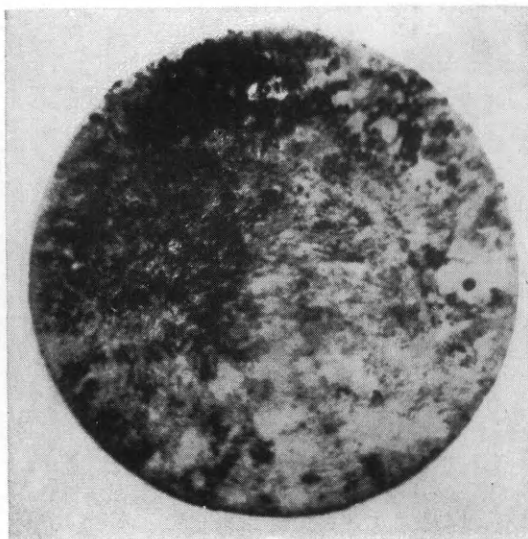
δ

ε

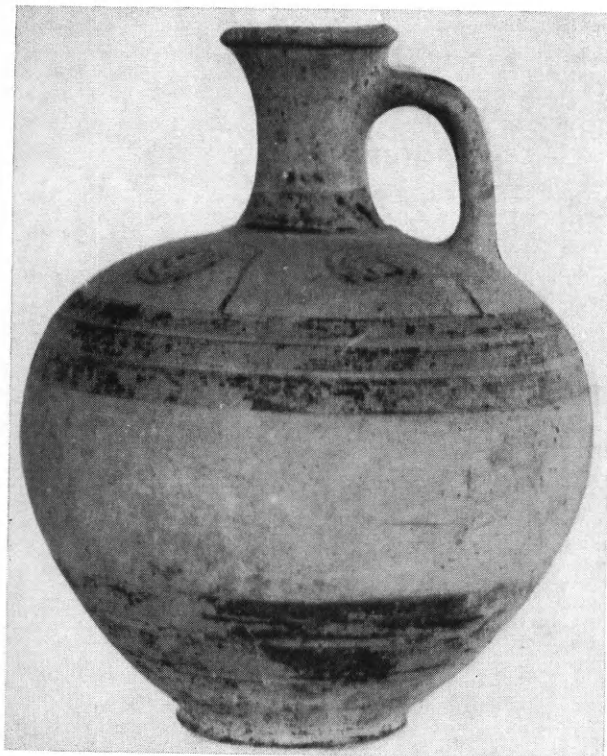

ζ'

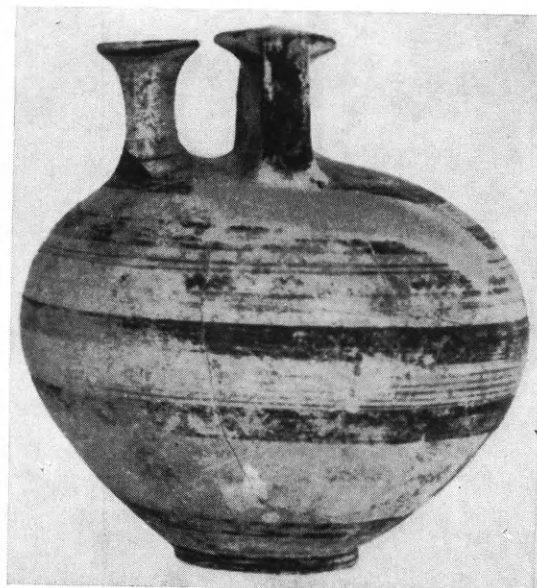

ζ

Ἀκόνες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βέβε: α. Σφόνδυλοι ἐκ στεατίτου (633). β, δ. Ψῆφοι ἐκ σαργίου καὶ ἐξ ἀμεθύστου (636 α, β). γ. Κομβίον ἐκ στεατίτου (634). ε. Χρυσοῦς δακτύλιος (640). ζ'. Τμῆμα μολυβδίνου ἐλάσματος μετὰ χρυσῆς ἐπενδύσεως (637). ζ. Δίσκος χαλκοῦ κατόπτρου (644).

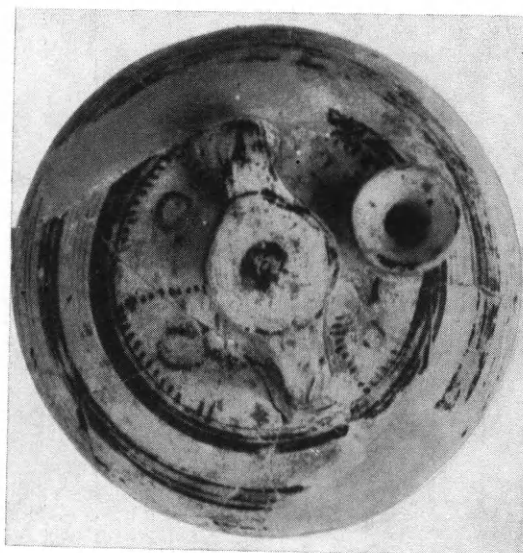
α

γ

β

δ

Ριζόμυλος. Εύρηματα ἐκ τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου: α. Πρόχους (95). β. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος (98).
γ,δ. ψευδόστομος ἀμφορεὺς (90).

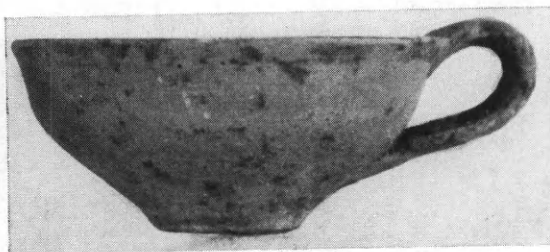
α

δ

β

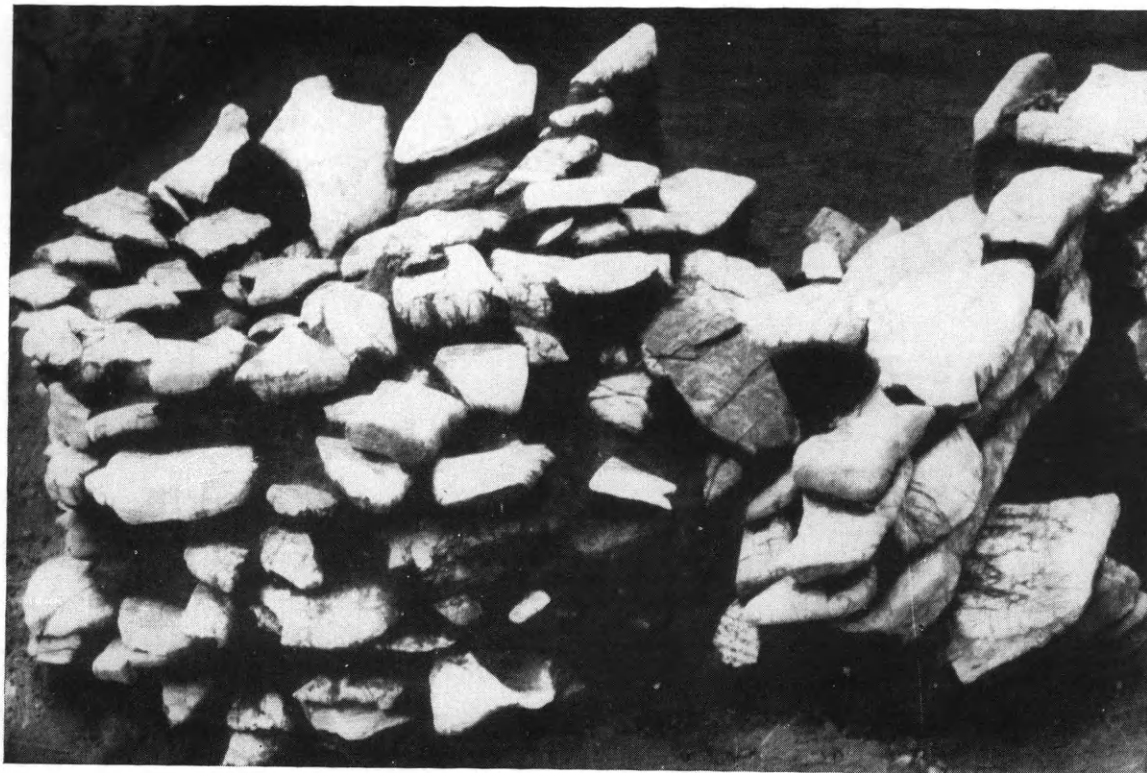

γ

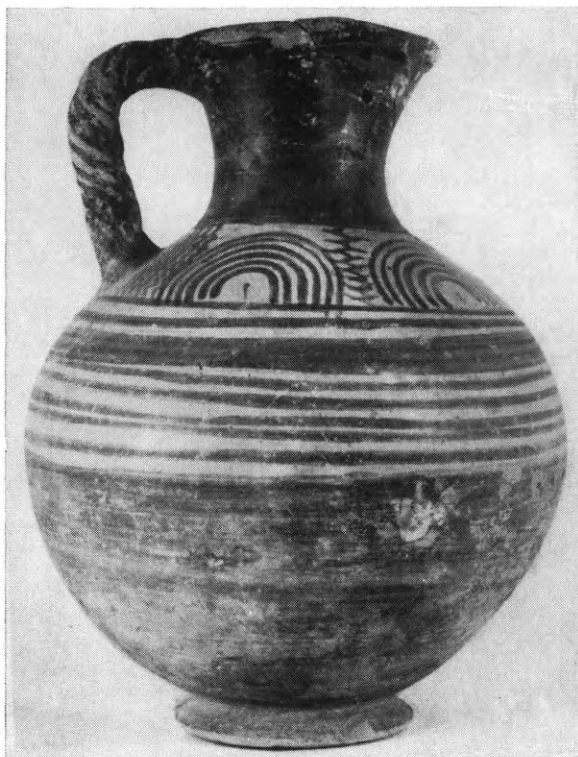

ε

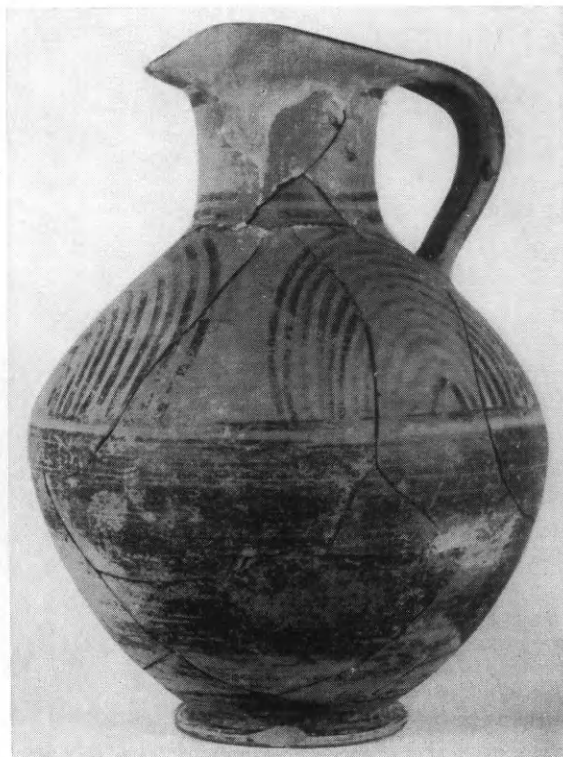
Ριζόμυλος. Εύρηματα ἐκ τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου: α. Κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον (92). β. Λαιμὸς πύργου (488).
γ. Μόνωτον κυάθειον (89). δ. Τρίωτος πιθοειδὴς ἀμφορίσκος (94). ε. Ἄνω μέρος πύργου (206).

Λακκοῦλες. α. Θολωτὸς τάφος Λαμπροπούλου. β. Ἡ εἴσοδος τοῦ θολωτοῦ τάφου.

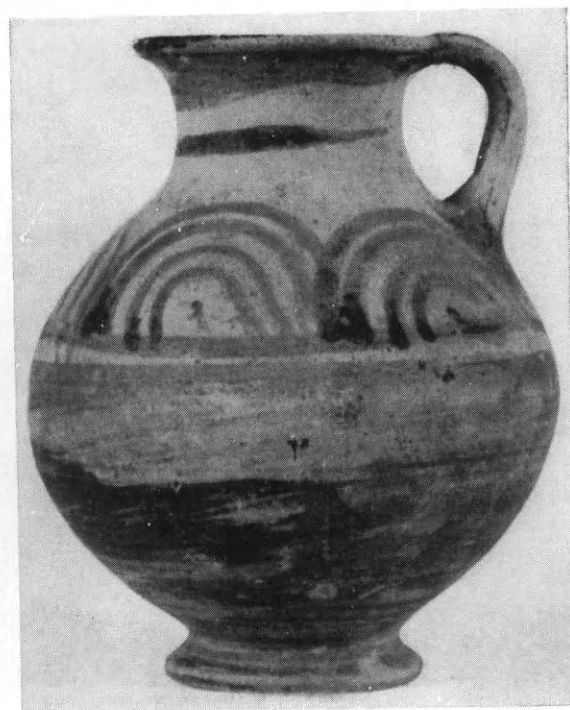
α

γ

β

δ

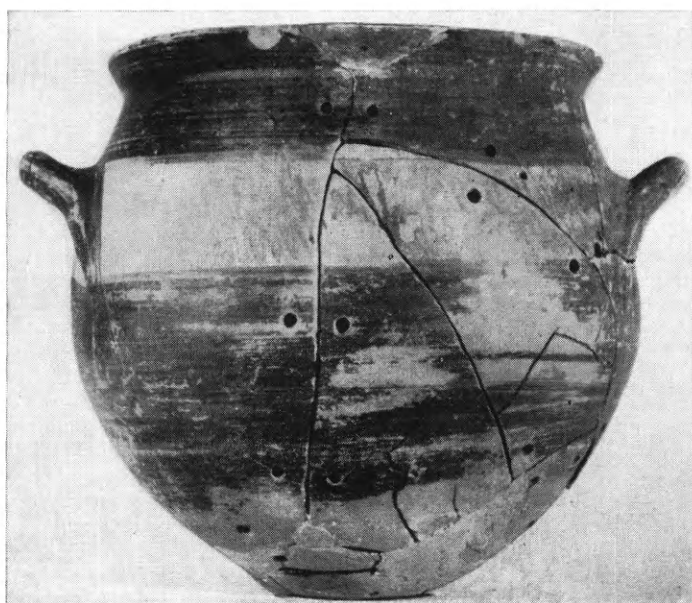
Λακκοῦλες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Λαμπροπούλου: α-β. Πρόχους (618). γ. Πρόχους (617).
δ. Προχοῖσκη (620).

α

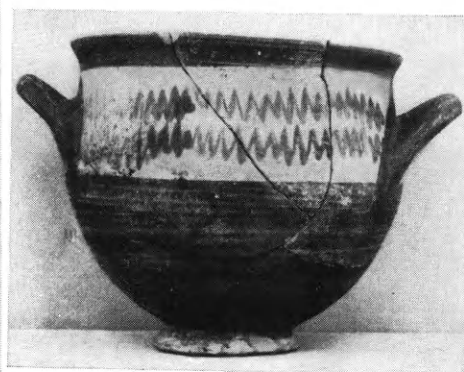
β

γ

δ

ε

Λακκοῦλες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Λαμπροπούλου: α. Προχοῖσκη (619). β. Πρόχους (621). γ-ε. Σκύφοι (622, 626, 623).

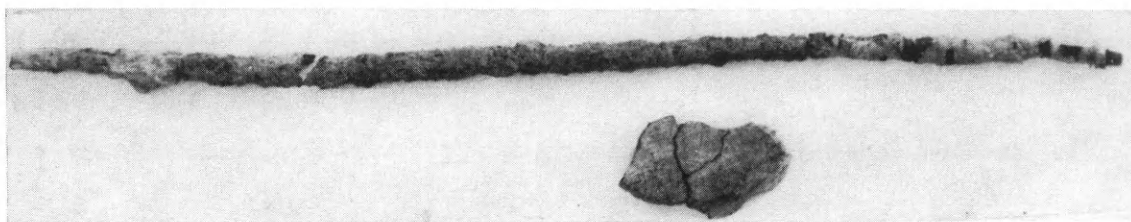

α

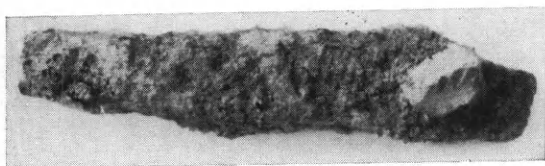

β

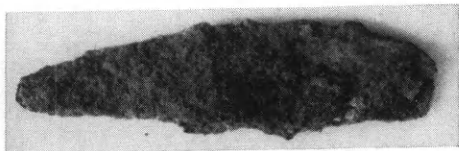
γ

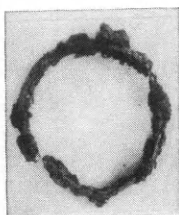
δ

ε

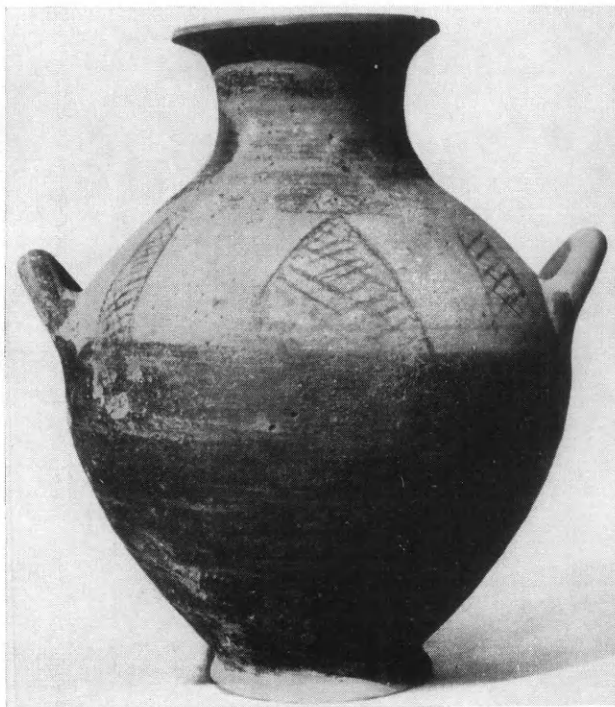
ς'

ζ

η

θ

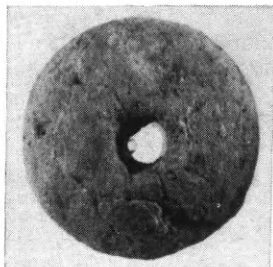
Λακκοῦλες. Εὐρήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Λαμπροπούλου: α. Σκύφος (625). γ. Σκυφοειδὴς κρατηρίσκος (624). β, ε, ς': Τμήματα σιδηρῶν μαχαιριδίων (647, 645, 646). δ. Σιδηρᾶ περόνη (649). ζ. Σιδηροῦς δακτύλιος (651). η. Μολύβδινον σφαιρίδιον (635). θ. Ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ ἀγροῦ Λαμπροπούλου (104).

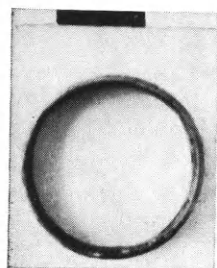
α

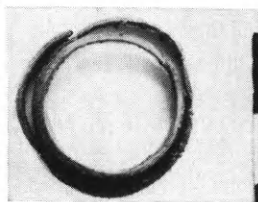
β

γ

δ

ε

ζ'

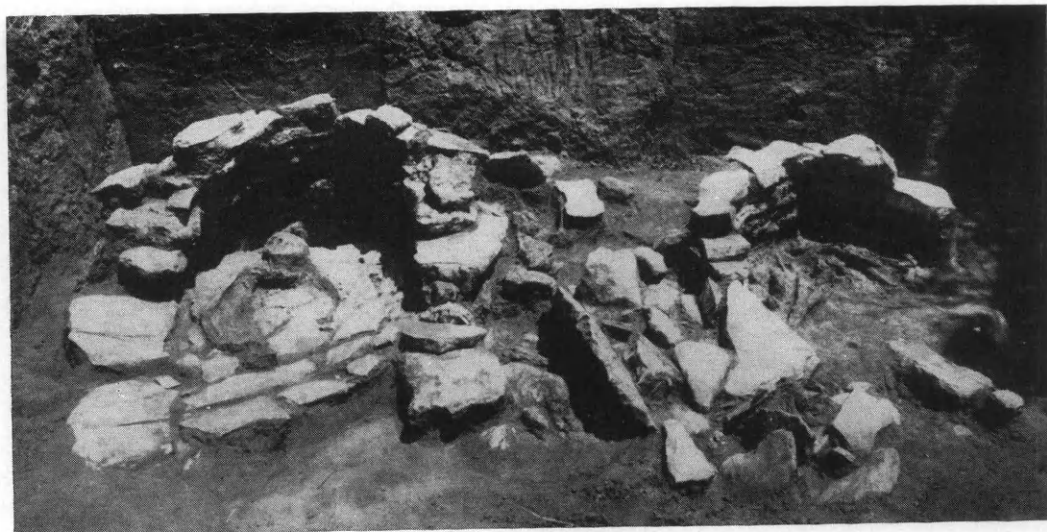

ζ

η

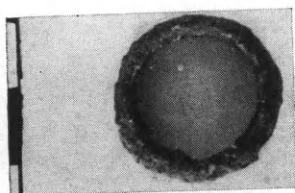
α - β. Καρποφόρα, Λακκοῦλες. Πρόχοι (105, 99) καὶ ἀμφορεύς (102) ἐκ τοῦ ἀγροῦ Λαμπροπούλου. Τουρκοκίβουρα. Πεταλοειδῆς τάφος Νικητοπούλου 1: ζ'. Ἡ ξηρολιθία τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου. ζ - η. Ἡ εἴσοδος καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου μετὰ τοῦ λιθοστρώτου δαπέδου. Εὐρήματα ἐκ τοῦ τάφου: γ. Πήλινος σφόνδυλος. (681). δ. Χαλκοῦς δακτύλιος (683). ε. Χαλκοῦς στρεπτὸς σφηκωτήρ (682).

α

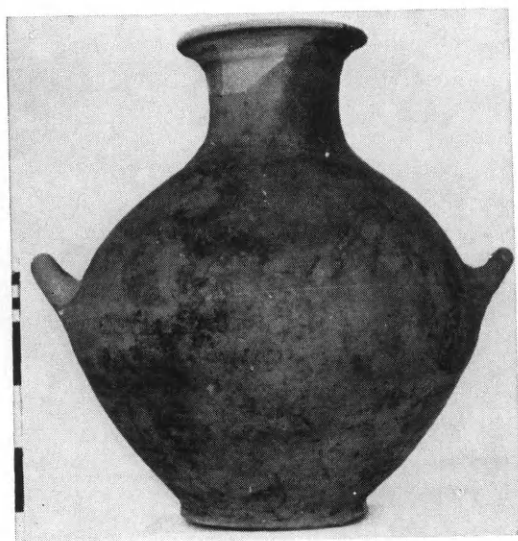
β

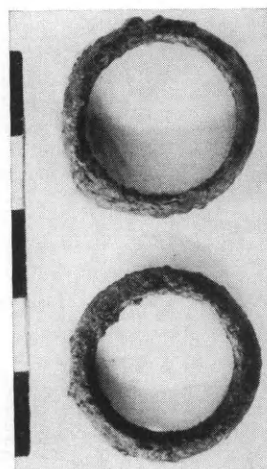
γ

δ

ε

ζ

ζ

Τουρκοκίβουρα. α. Πεταλοειδείς τάφοι Τσαγδῆ 2 καὶ 1. Εὐρήματα ἐκ τοῦ ἀγροῦ Α. Τσαγδῆ: β. Χαλκῆ περόνη. (M44). γ. Χαλκοῦς δακτύλιος (M45). δ. Προχοΐσκη (97). ε. Ἀμφορεύς (158). Εὐρήματα ἐκ τοῦ τάφου Τσαγδῆ 1: ζ'. Χαλκοῖ δακτύλιοι (733α, 733 β). ζ. Χαλκῆ περόνη (732).

α-β. Στυλός. Γενική άποψις τῆς καμίνου ἐκ Ν. (α) καὶ ἐξ Α. (β).

α-β. Στυλός. Ἡ κάμινος ἐξ Α. (α) καὶ ἐκ Δ. (β).

α-β. Στυλος. 'Η κάμινος ἐκ Β. (α) καὶ ἐκ Ν. (β).

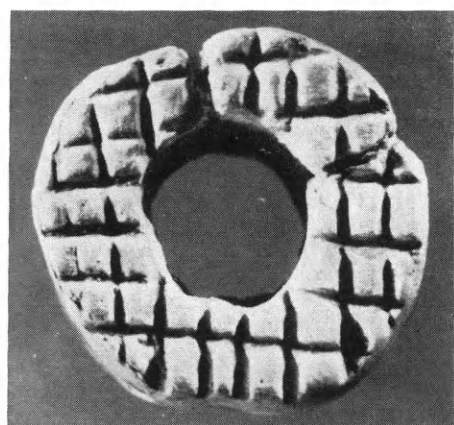
α. Στυλος. Ἡ κάμινος ἐκ ΝΑ.

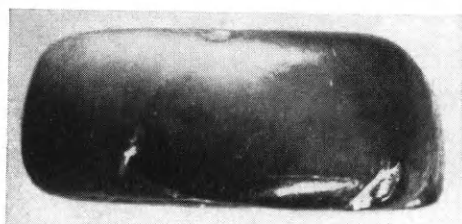
β. Στυλος. Λεπτομέρεια τῆς ἐσχάρας.

α

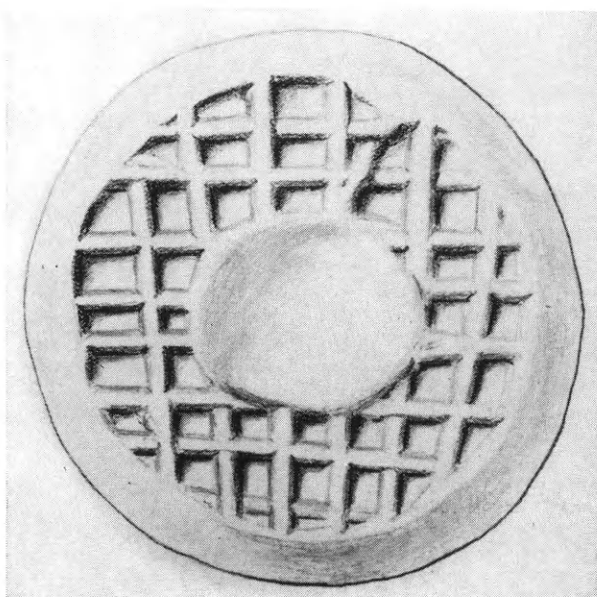
β

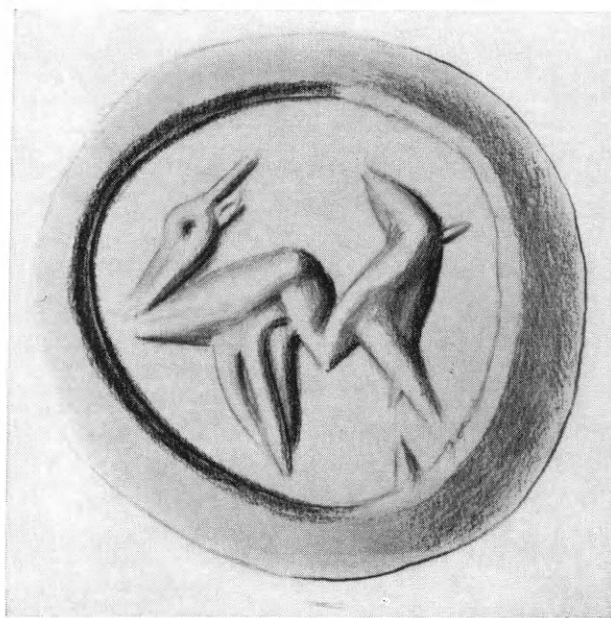
δ

ε

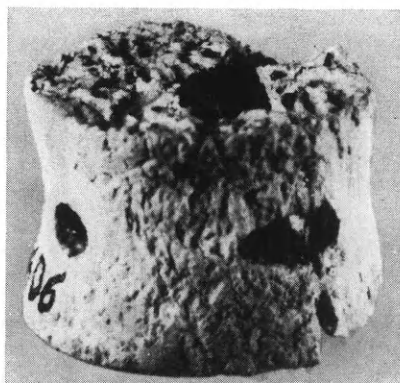

γ

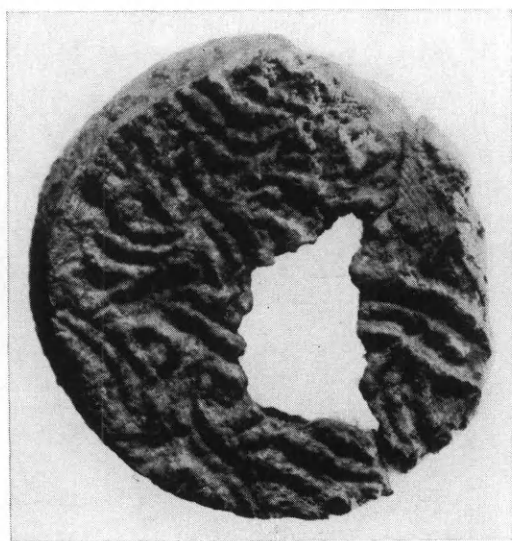

ζ'

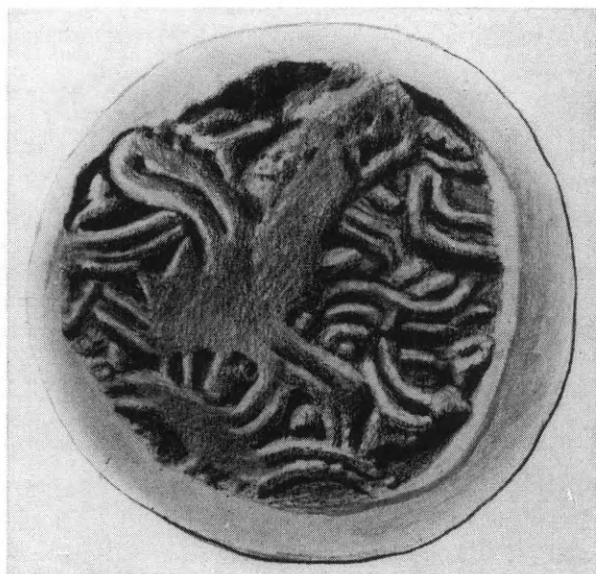
α-γ. Σφραγίς Ι: Μουσείον 'Αγ. Νικολάου 2464. δ-ζ'. Σφραγίς ΙΙ: Μουσείον 'Αγ. Νικολάου 2370.

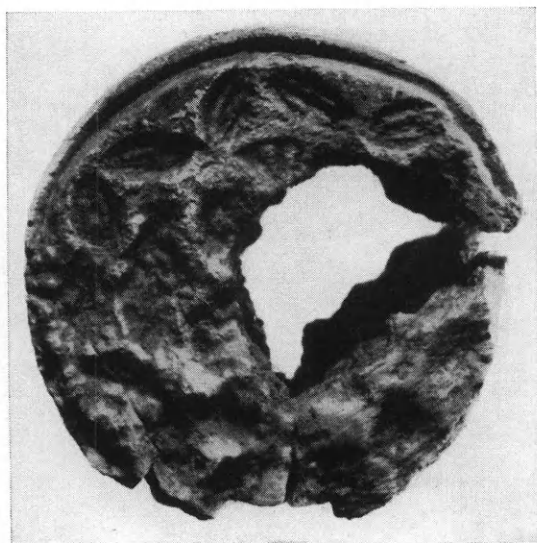
α

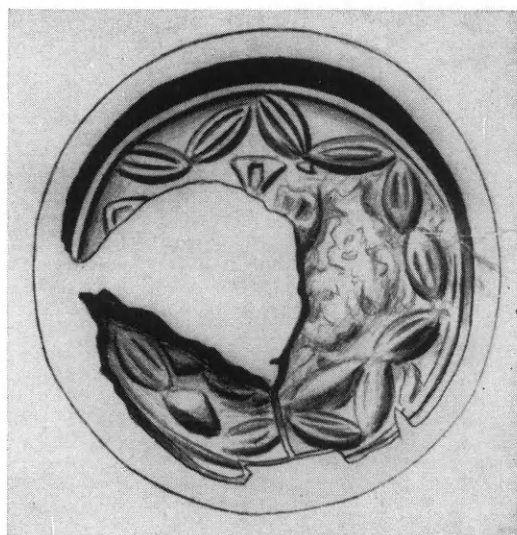
β

γ

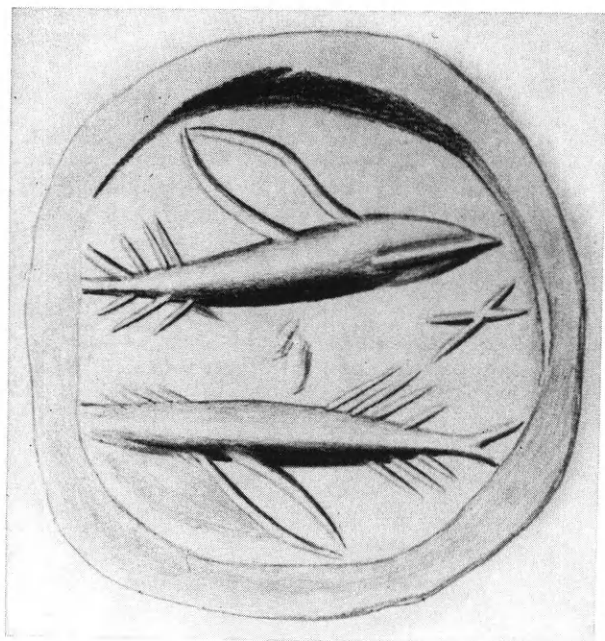

δ

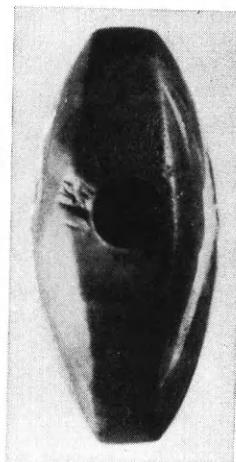

ε

α-ε. Σφραγίς ΙΙΙ: Μουσείον 'Αγ. Νικολάου 3106.

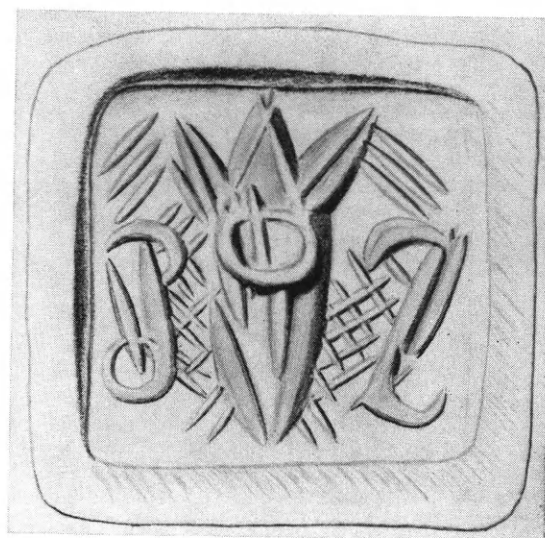
α

β

γ

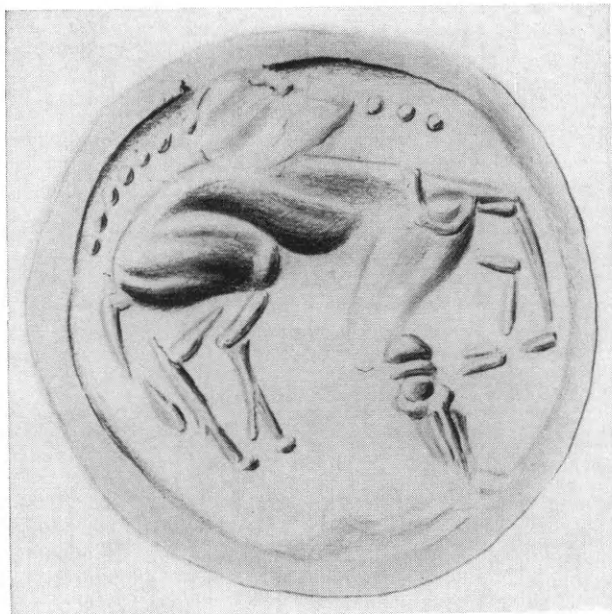

δ

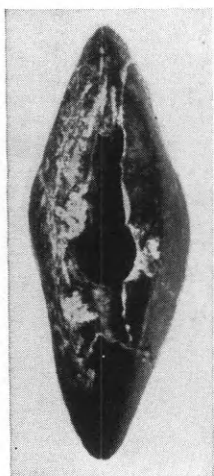
α-γ. Σφραγίς IV: Μουσείον 'Αγ. Νικολάου 3113. δ. Σφραγίς V: Μουσείον 'Αγ. Νικολάου 3296.

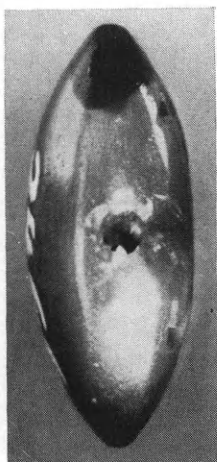
α

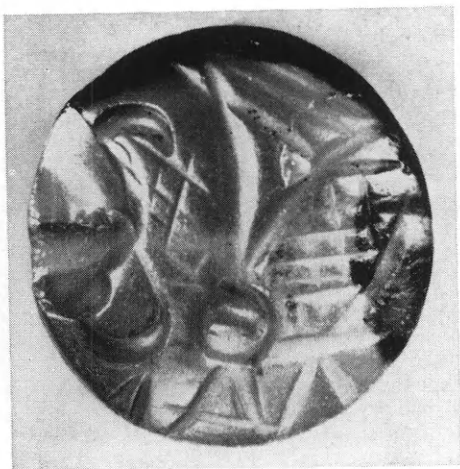
β

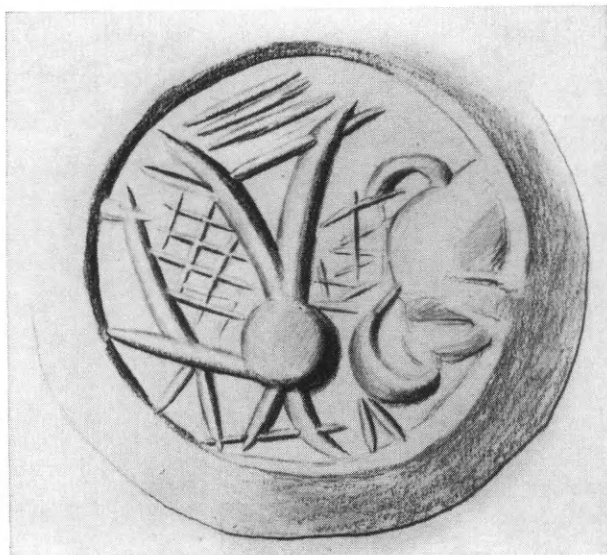
γ

δ

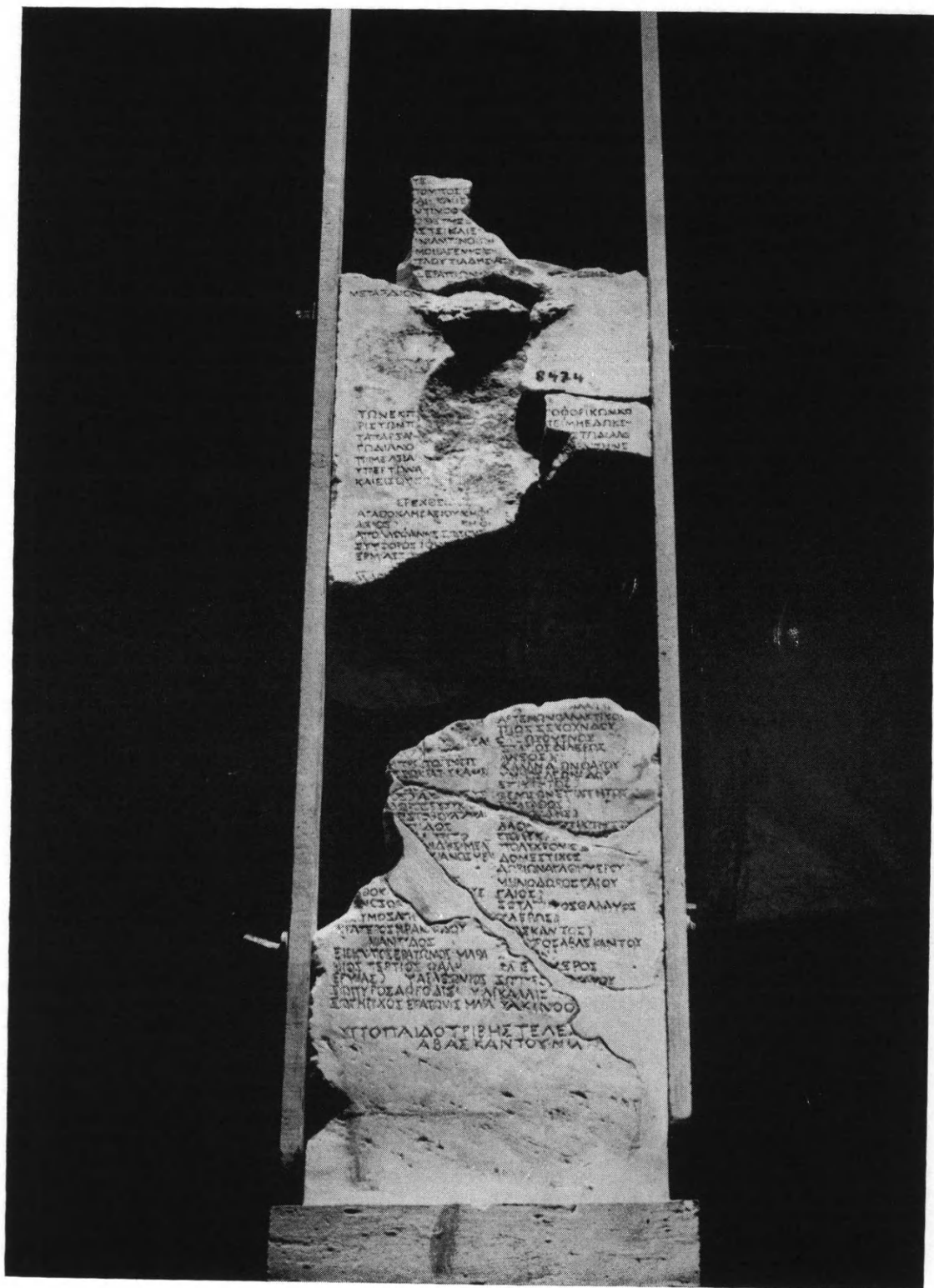

ε

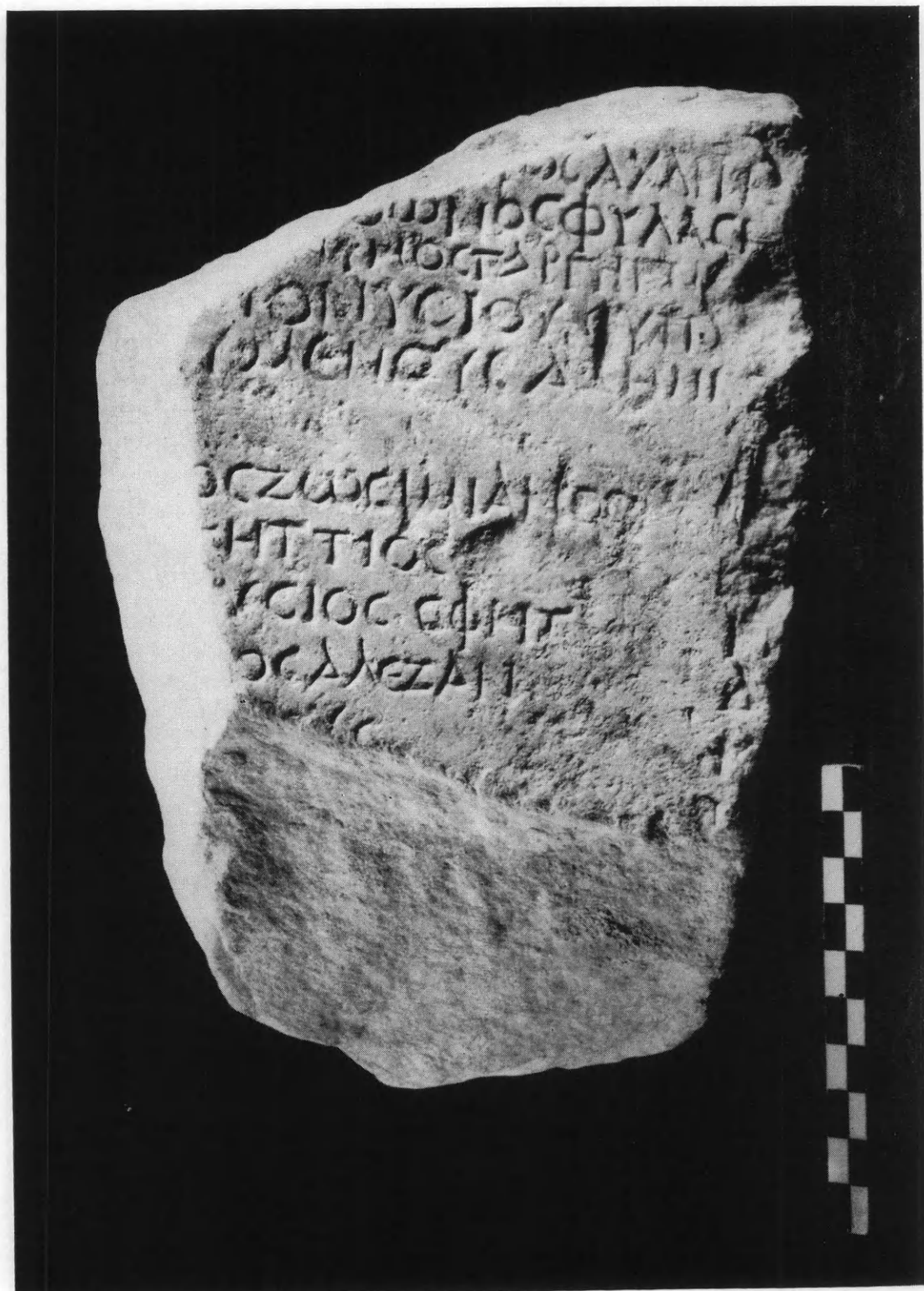

ζ

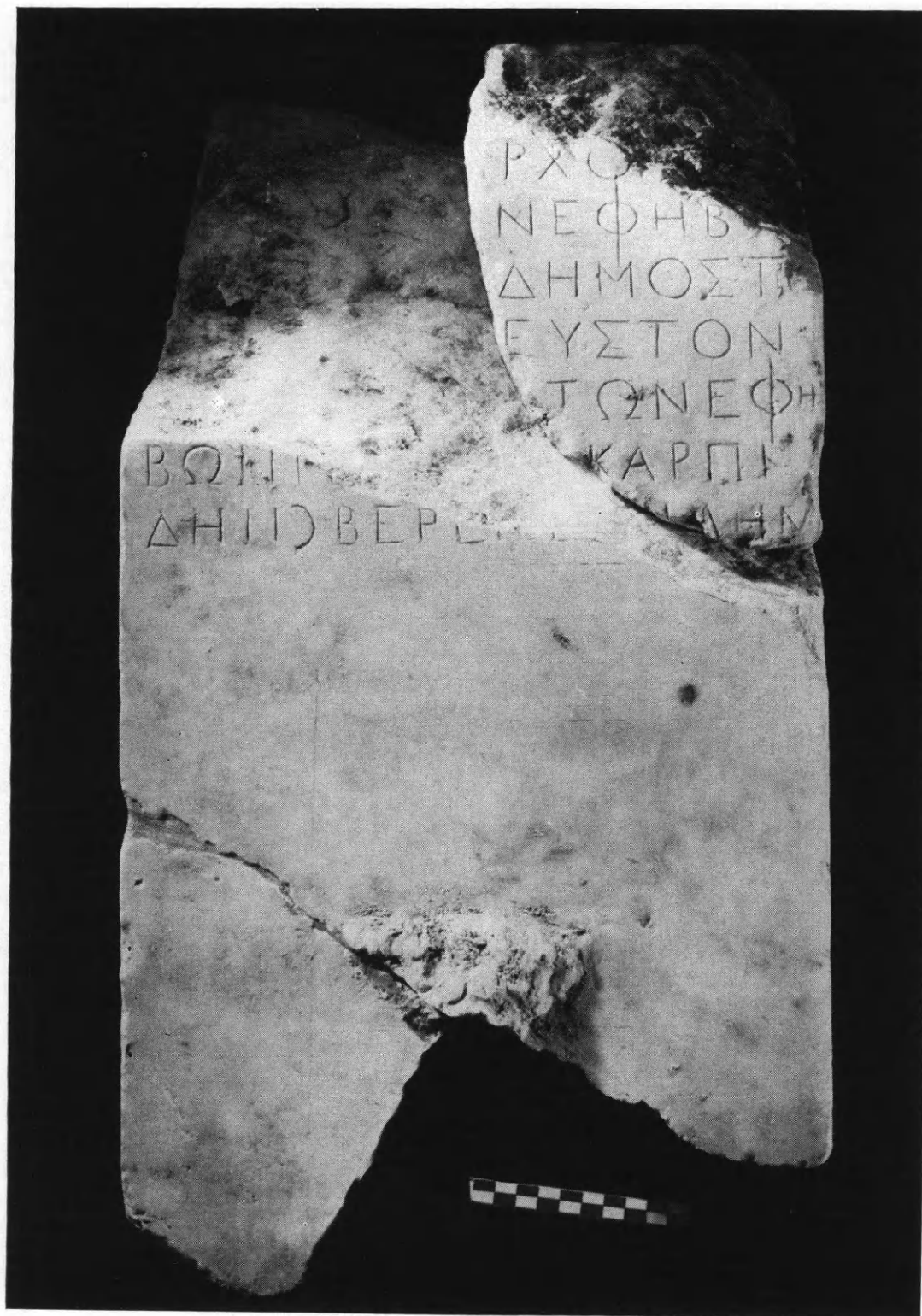
α-γ. Σφραγίς VI: Μουσείον 'Αγ. Νικολάου 2314. δ-ζ'. Σφραγίς VII: Μουσείον 'Αγ. Νικολάου 2466.

I.G. II², 2089₁₋₂₈ — 2060 + 2155 + 2098.

E.M. 3727.

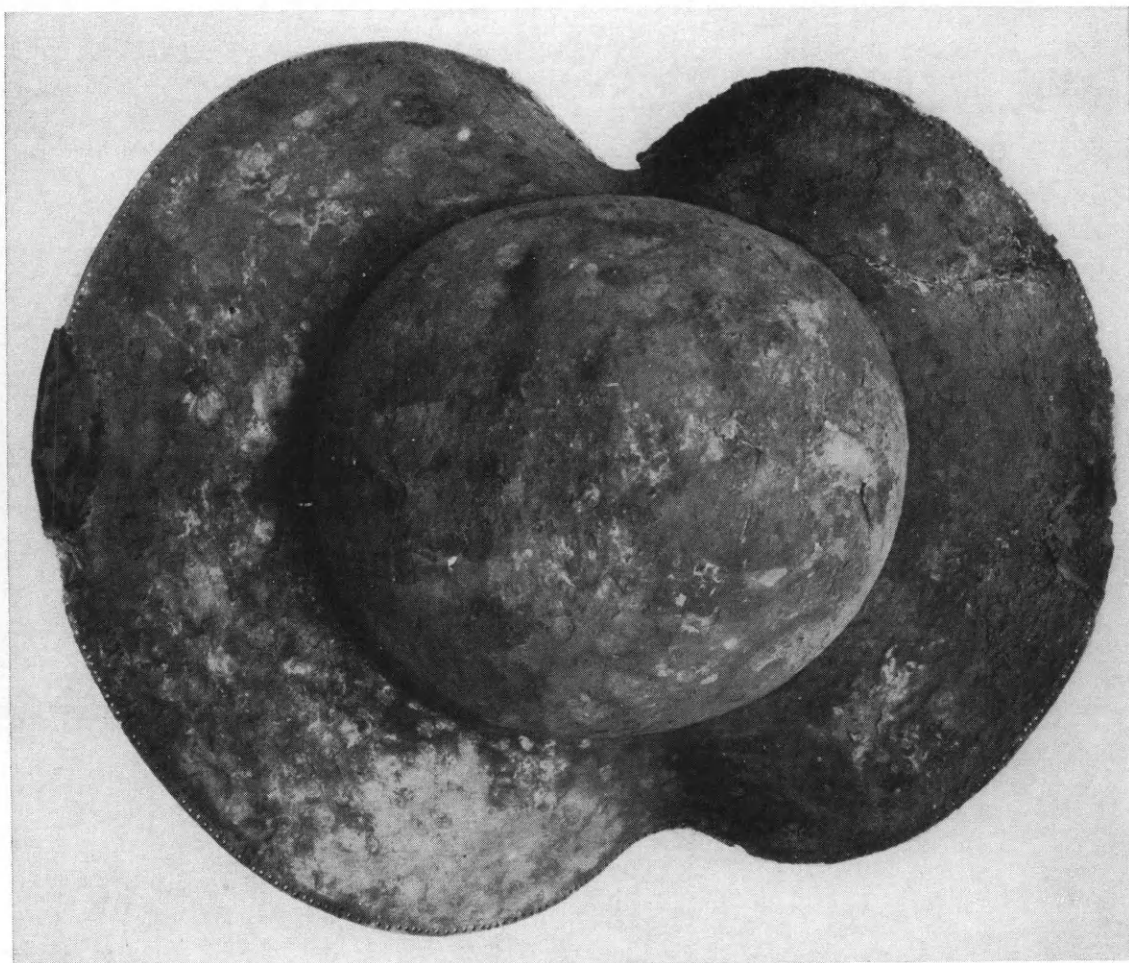
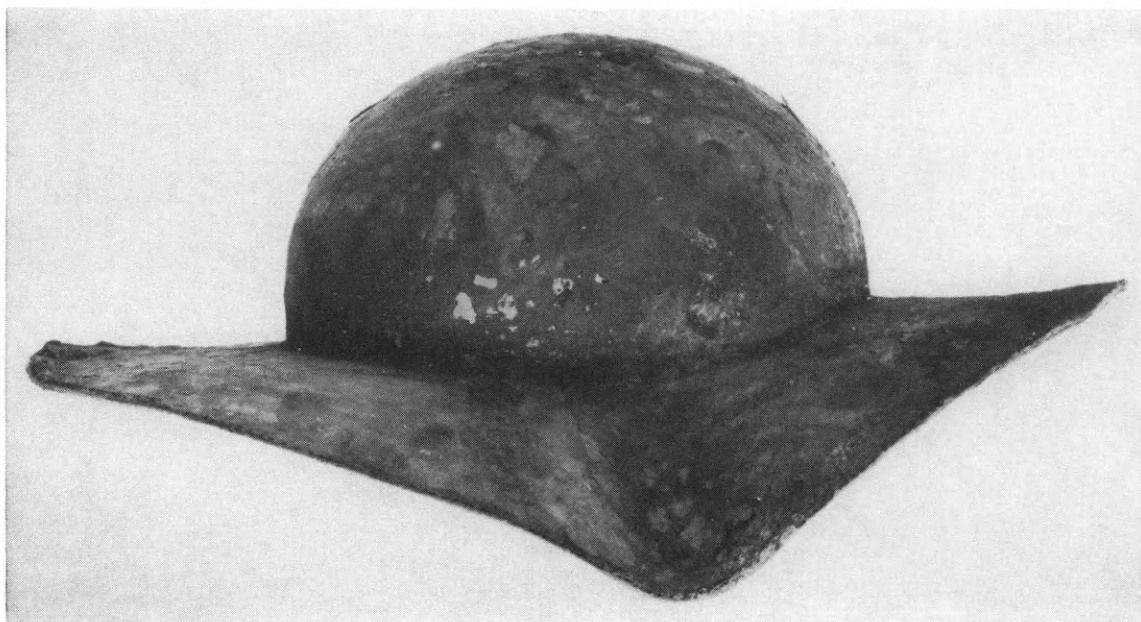
Ε.Μ. 4018+4077.

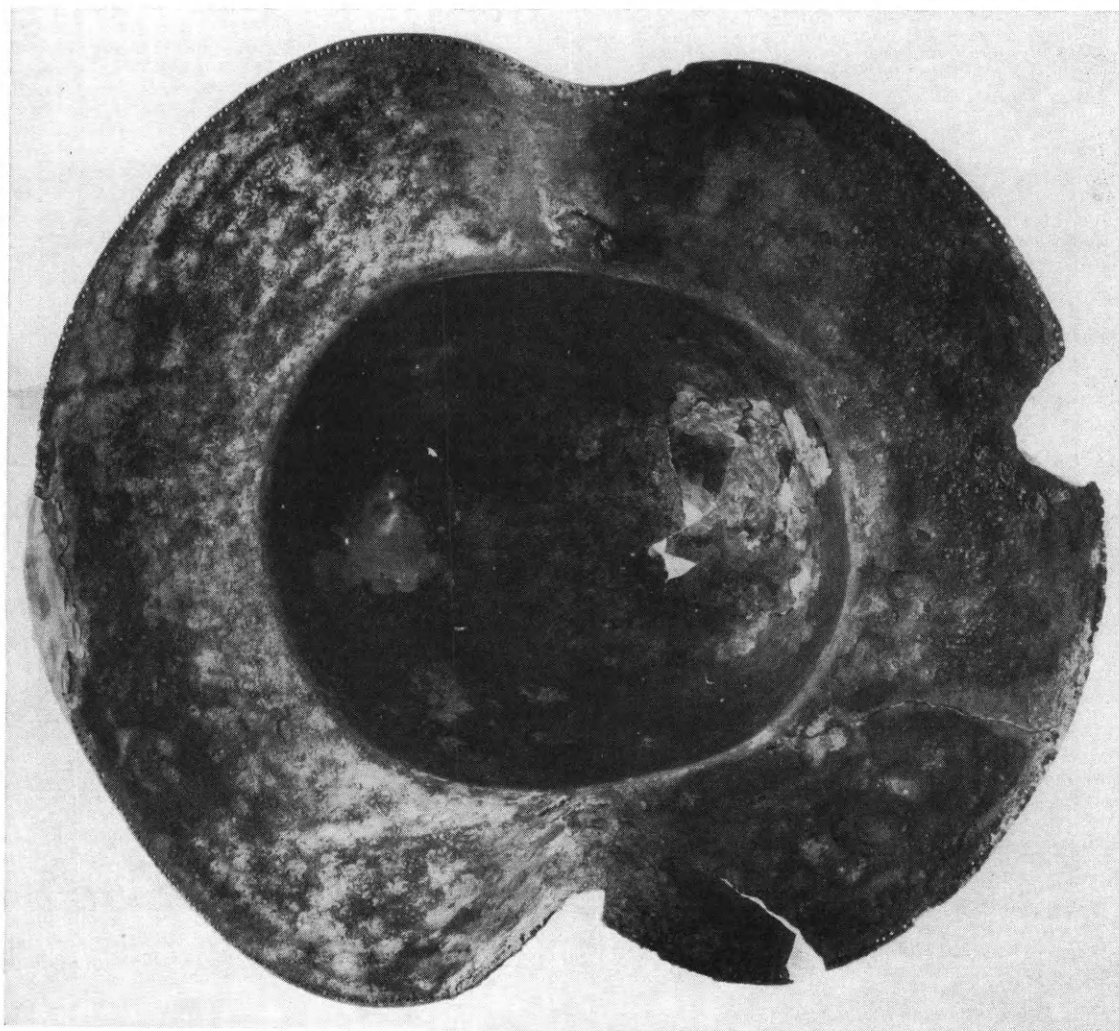
I. G. II², 2219.

Ὁ τάφος τῆς ὁδοῦ Μαδύτου. Ἀποψις ἀπὸ Νότου.

α - β. Τὸ κράνος τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Μαδύτου.

α - β. Τὸ κράνος τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Μαδύτου.

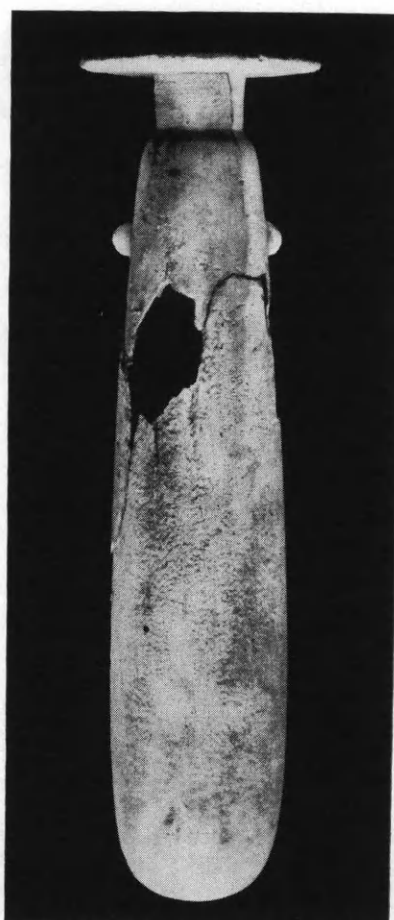
α. Ἄνθρωπος φέρων τὸ βιωτιουργὲς κράνος.

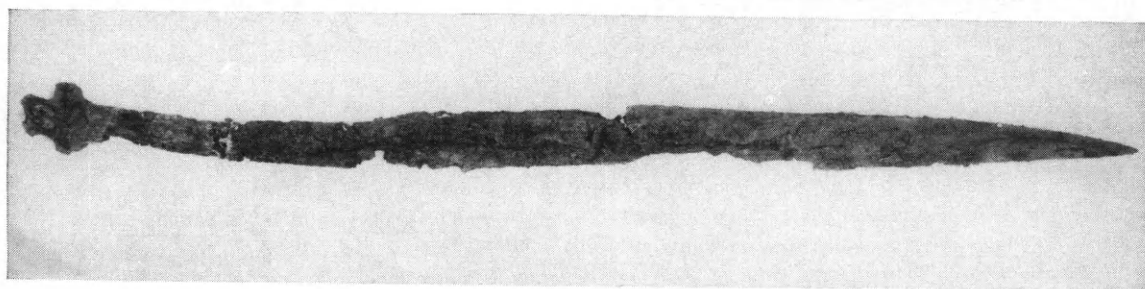
β. Ἡ ἐπιτυμβία λήκυθος ἀρ. 2586 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

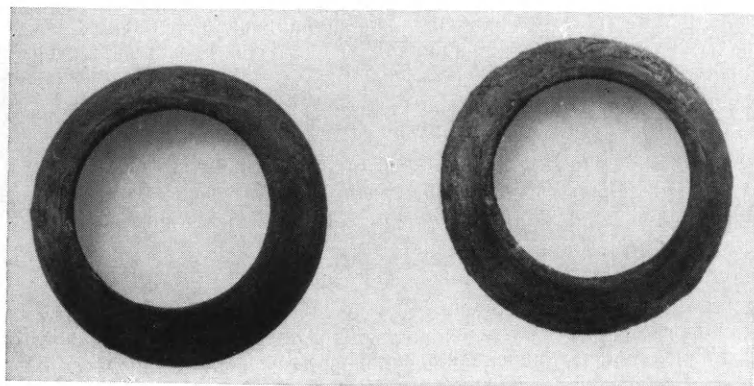
α

β

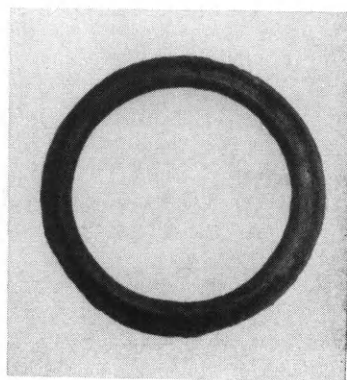

γ

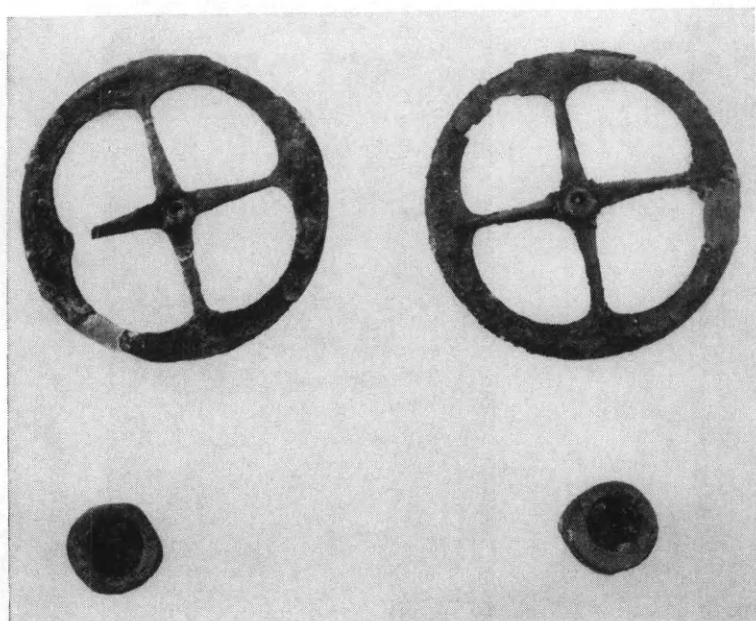
δ

ε

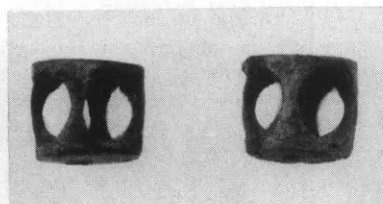
ζ'

Ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Μαδύτου: α-β. Ἀλάβαστρα. γ. Τὸ ξίφος. δ, ε, ζ'. Χαλκᾶ κυκλικὰ ἀντικείμενα.

α

β

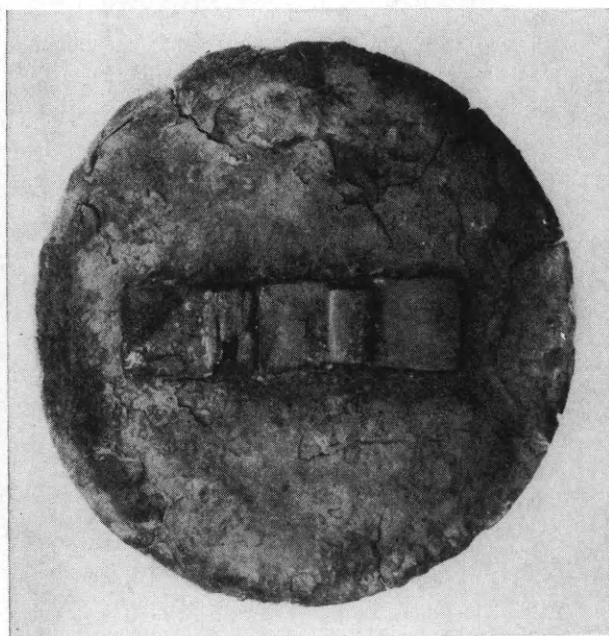

γ

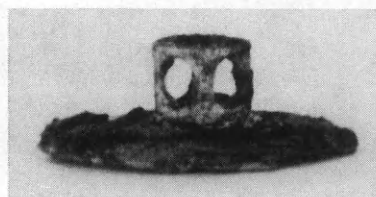
δ

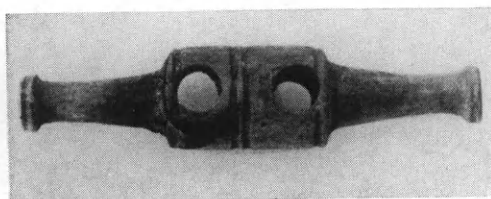
ε

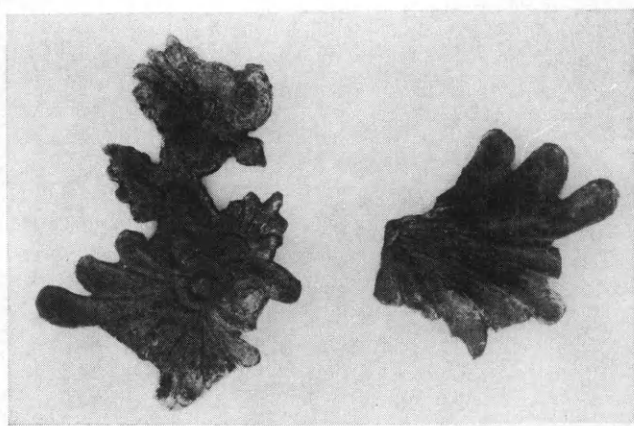
ς'

ζ

η

θ

ι

Ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Μαδύτου: α - ζ, θ - ι. Χαλκᾶ ἀντικείμενα. η. Ὄστέινον ἀντικείμενον.

α. "Αργος. Ἐπιγραφή ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Δ. Γεώργα.

β. Ἀνω πλευρά τοῦ βάθρου.

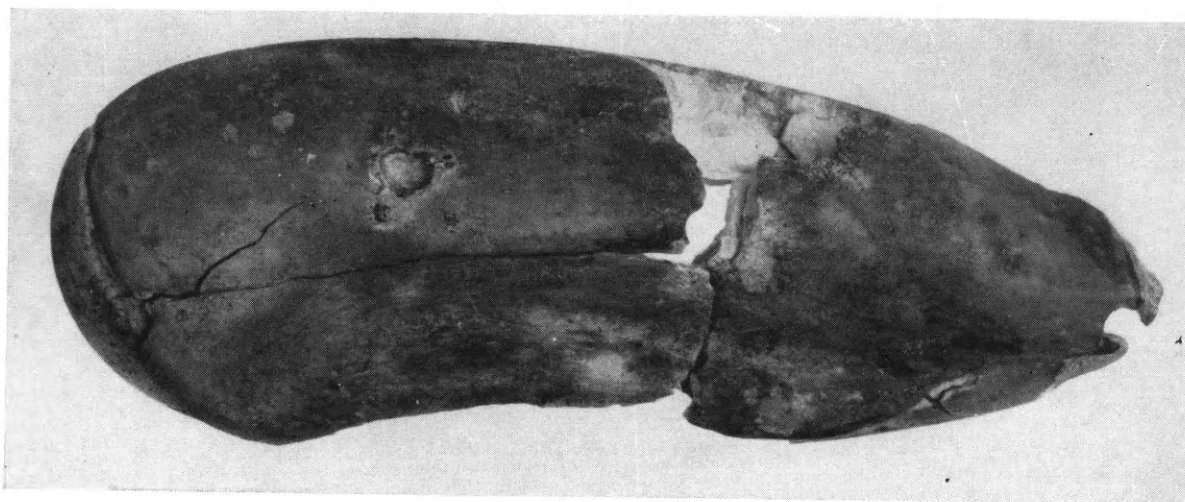
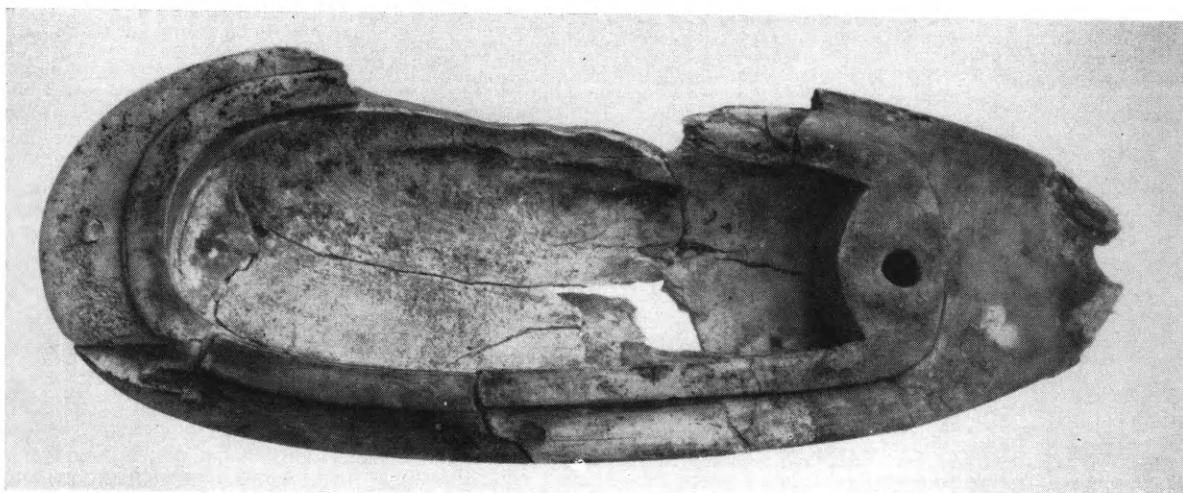
α. Ὀπισθία ὄψεις τοῦ βύθρου.

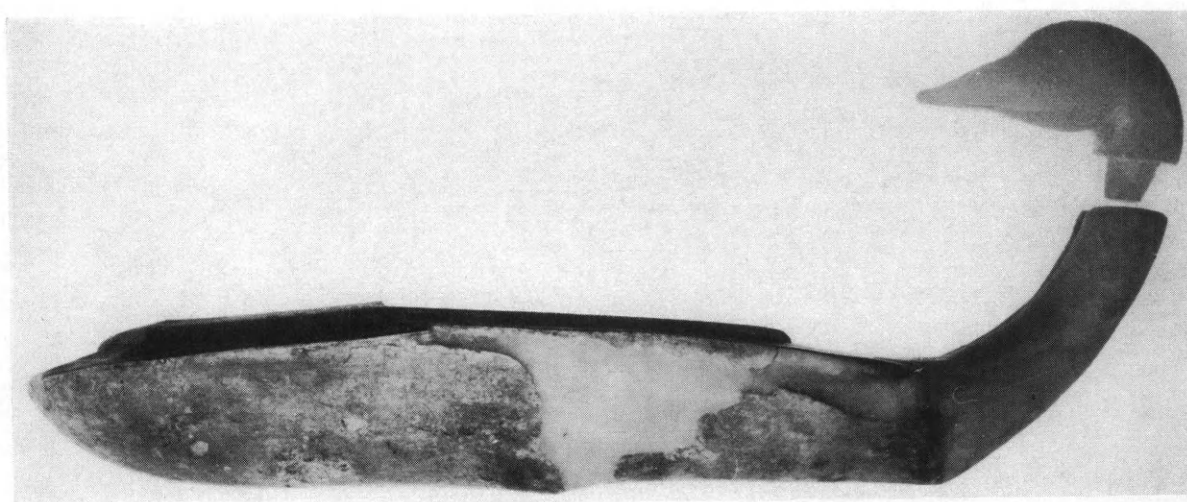
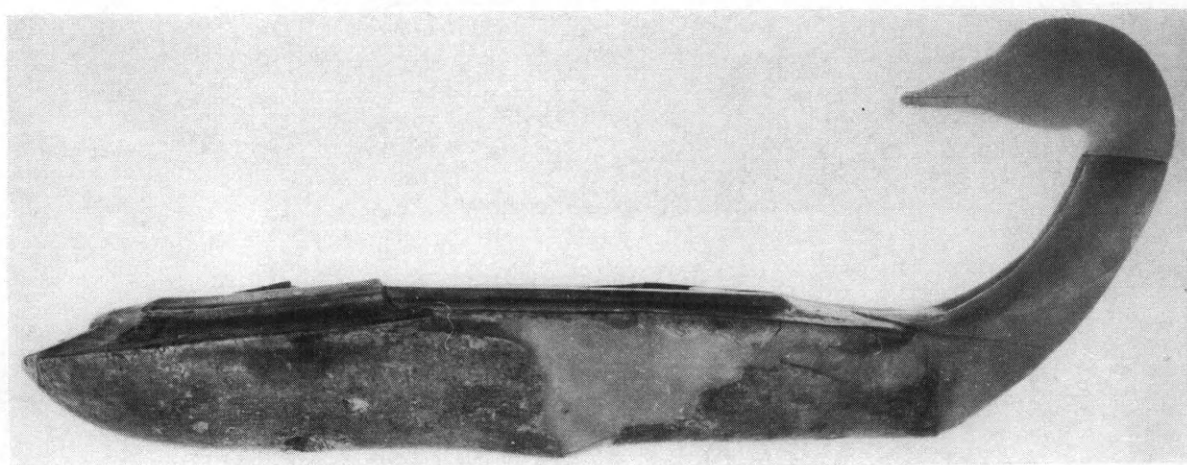
β. Δεξιά πλευρά τοῦ βύθρου.

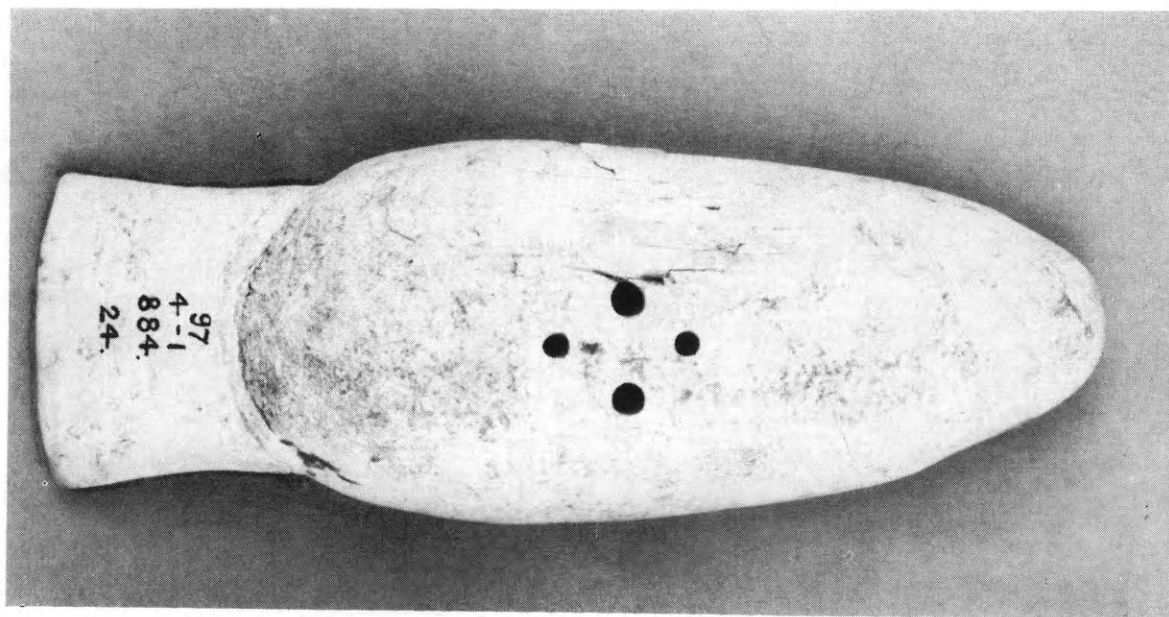
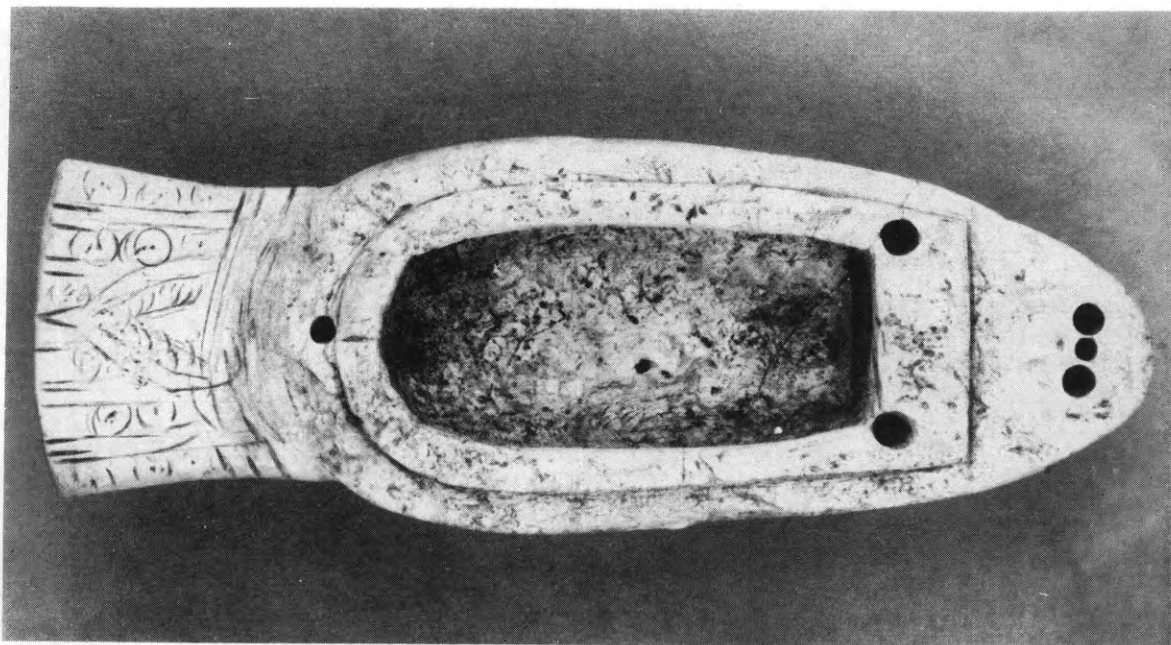
γ. Ἀριστερά πλευρά τοῦ βύθρου.

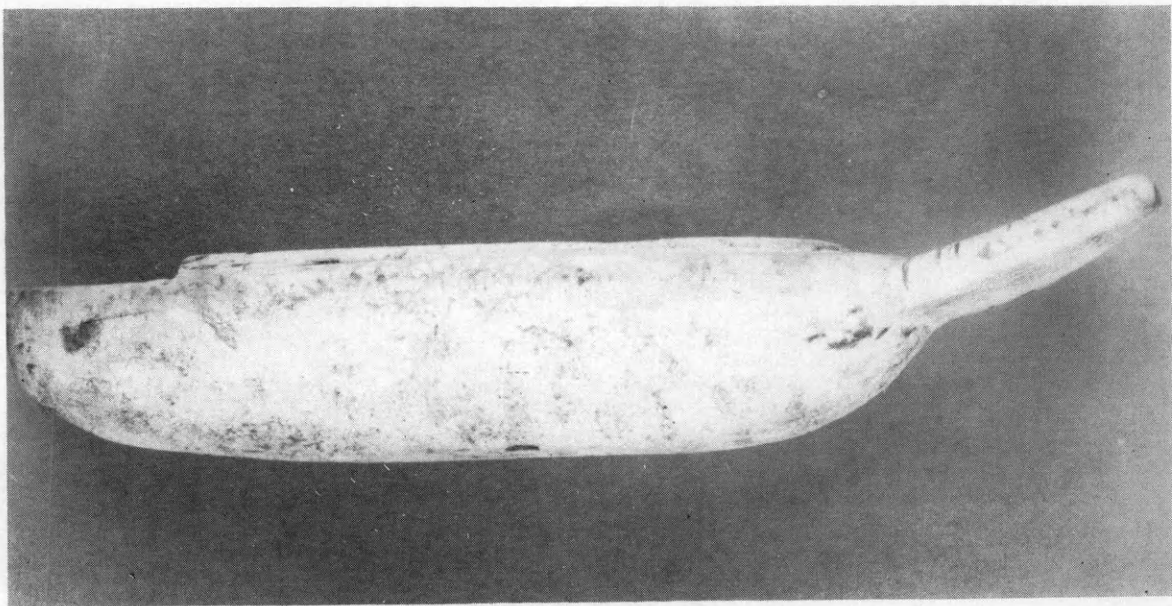
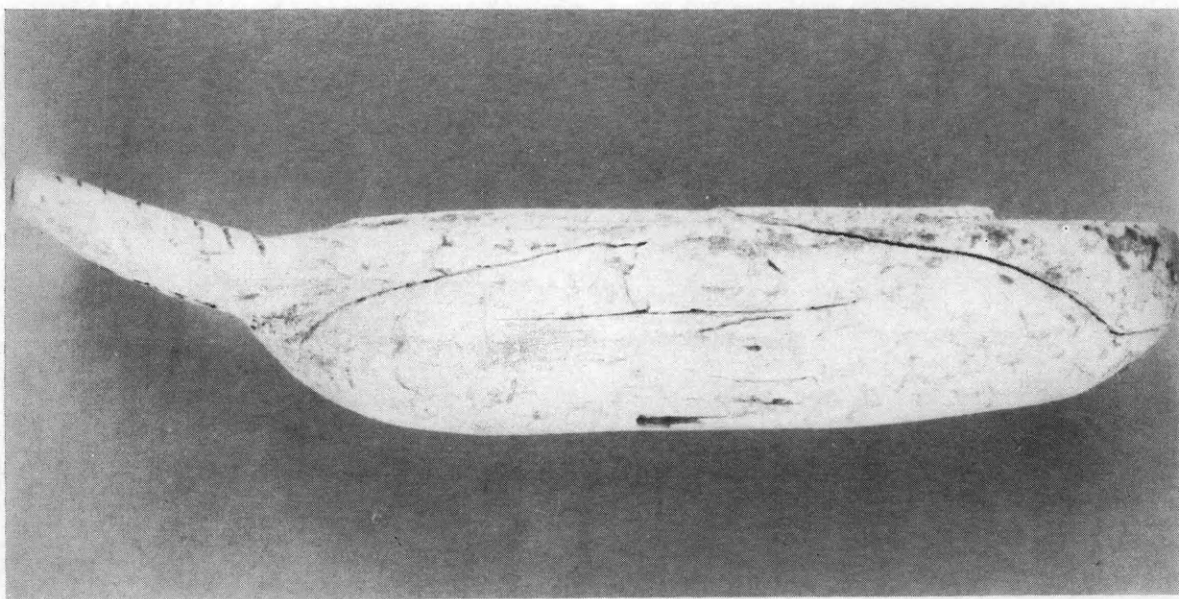
Τὸ ἐλεφάντινον πλοῖον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ἄνευ συμπληρώσεων. α. Ὅψις ἐκ τῶν ἄνω.
β. Πλαγία ὄψις. γ. Κάτω ὄψις.

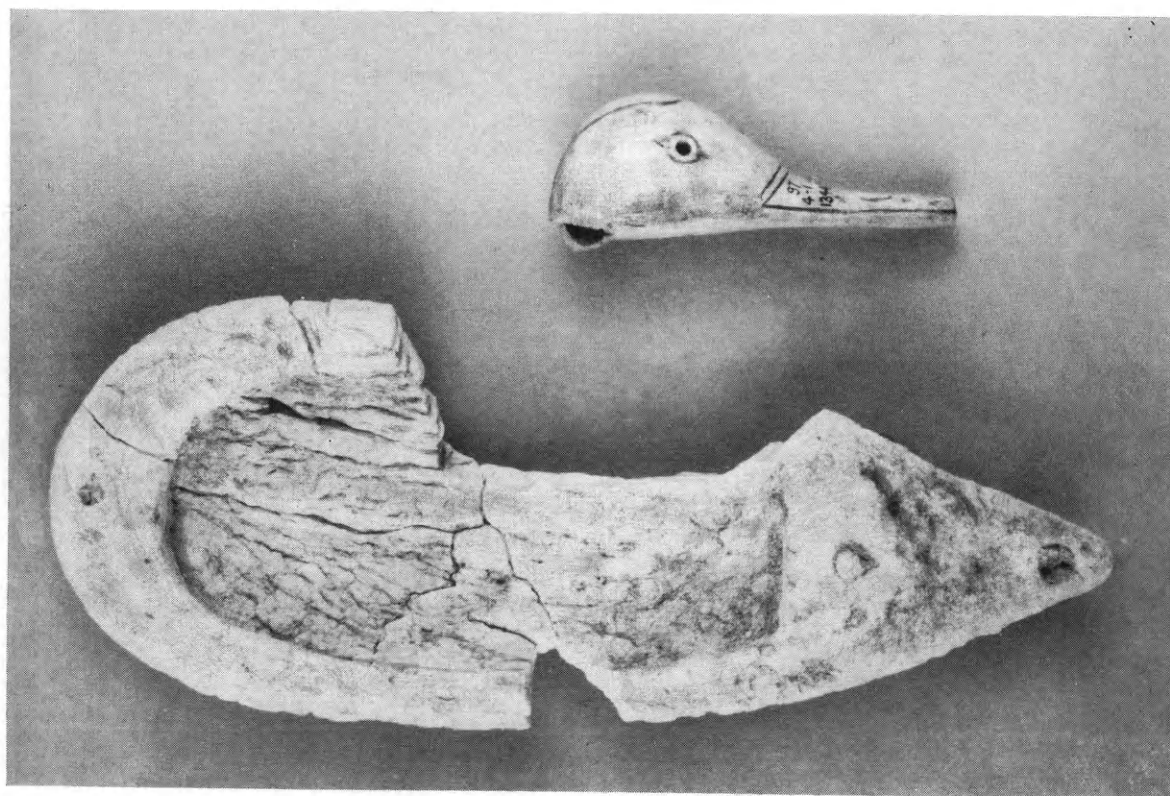
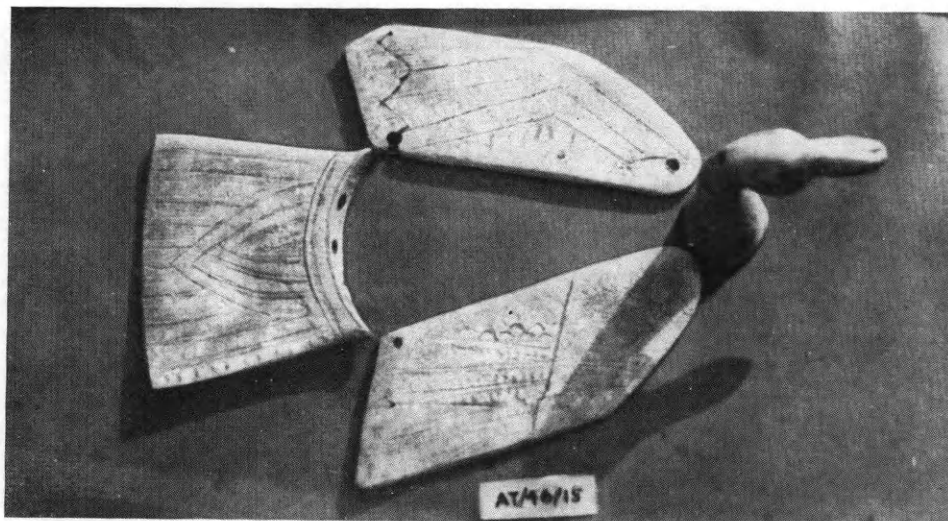
α - β. Συμπλήρωσις τοῦ ἐλεφαντίνου πλοίου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου μετ' ἀκροπρώρου σχήματος κεφαλῆς νήσσης.
Ἡ εἰκὼν κάτω (β) δεικνύει τὸν ὑποθετικὸν τρόπον προσαρμογῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ πτηνοῦ.

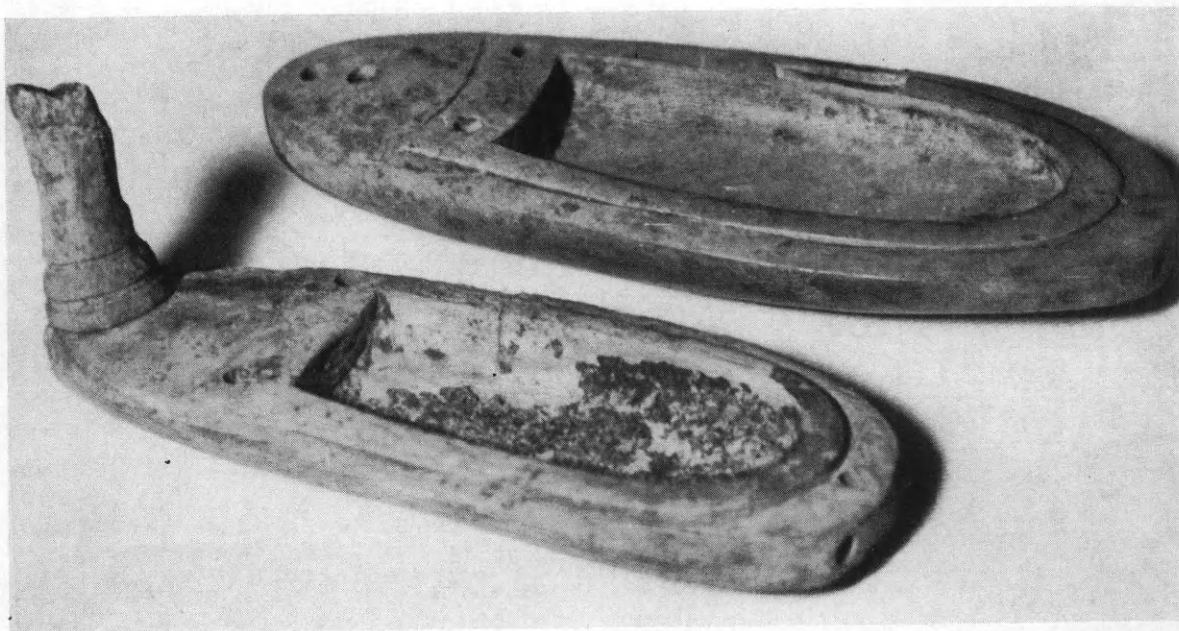
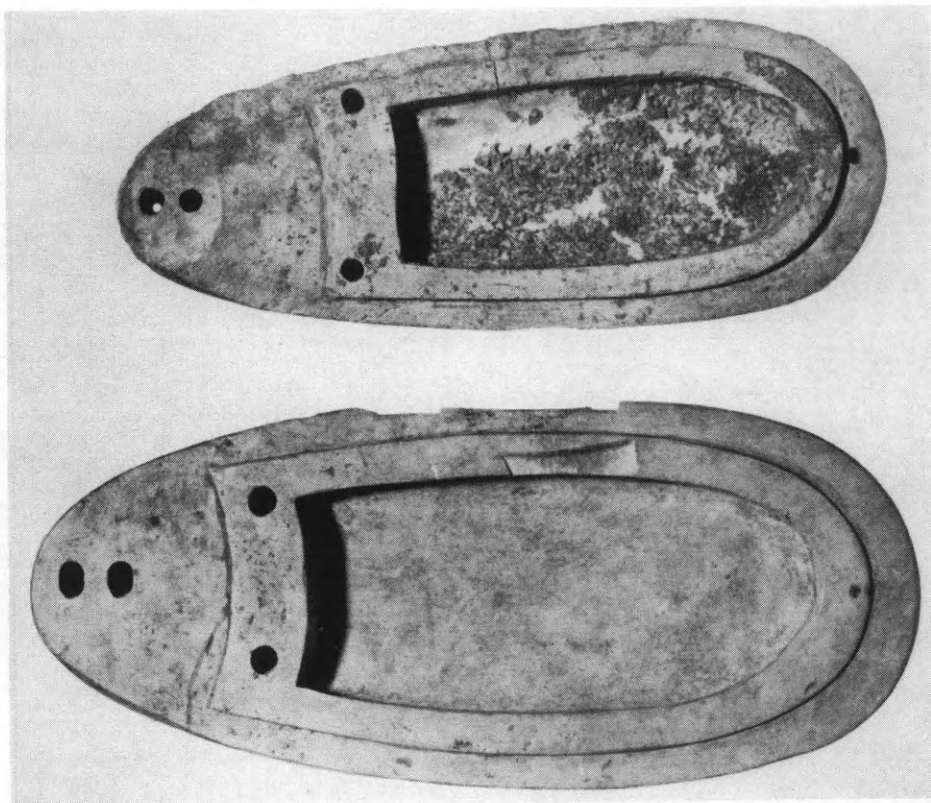
Τὸ ἐλεφάντινον πλοῖον ἐξ Ἐγκώμης. α. Ὅψις ἐκ τῶν ἄνω. β. Κάτω ὄψις.

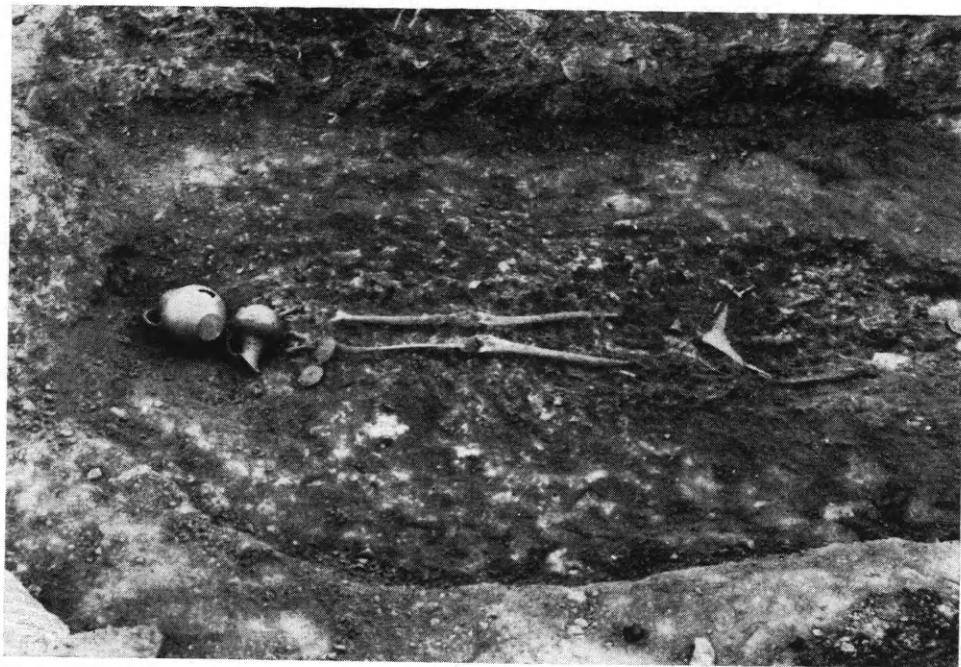
Τὸ ἐλεφάντινον πλοῖον ἐξ Ἐγκώμης. α - β. Πλάγιοι ὄψεις.

α. Ὁστέινα παραρτήματα πυξίδος ἐκ Tell-Atchana τῆς Συρίας. β. Τὸ δεύτερον ἐλεφάντινον πλοῖον καὶ κεφαλὴ νήσσης ἐξ Ἐγκώμης.

Ἐλεφάντιναι πυξίδες ἐκ Tel-Dan. α. Ὅψις ἐκ τῶν ἄνω. β. Πλαγία ὄψις.

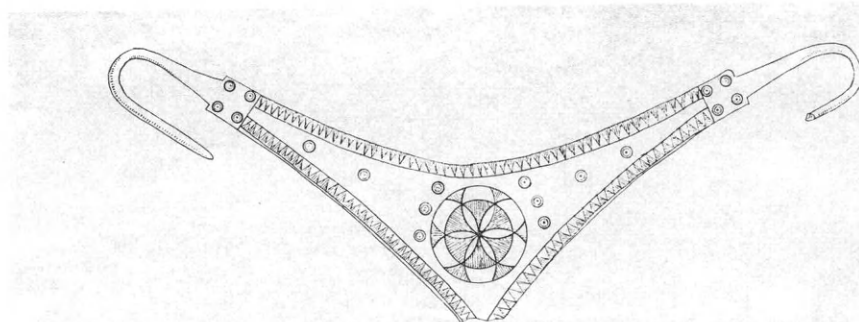

α

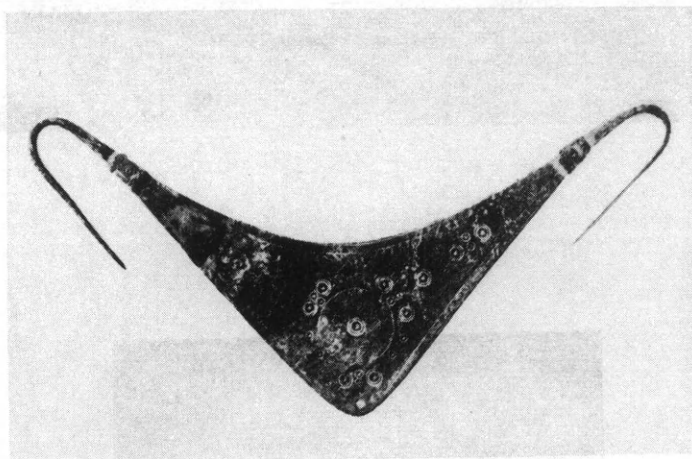

β

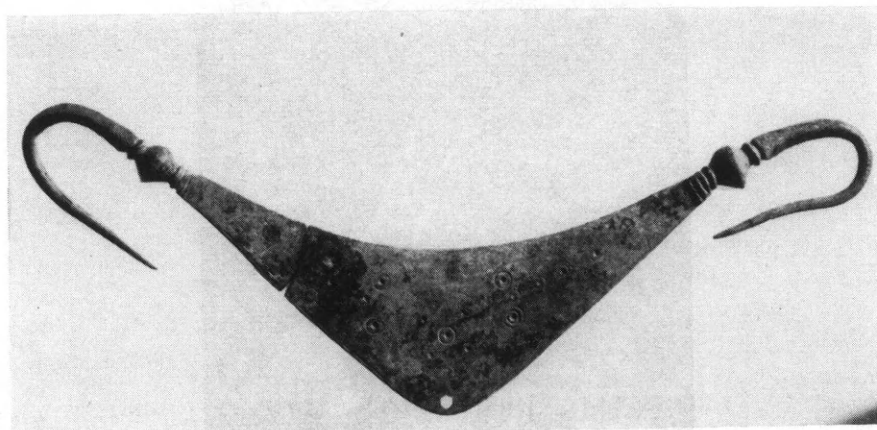
Νεκρόπολις Κοζάνης. Ἀνασκαφή τοῦ τάφου VI. α. Ἀπὸ Ἀνατολῶν. β. Ἀπὸ Νότου.

α

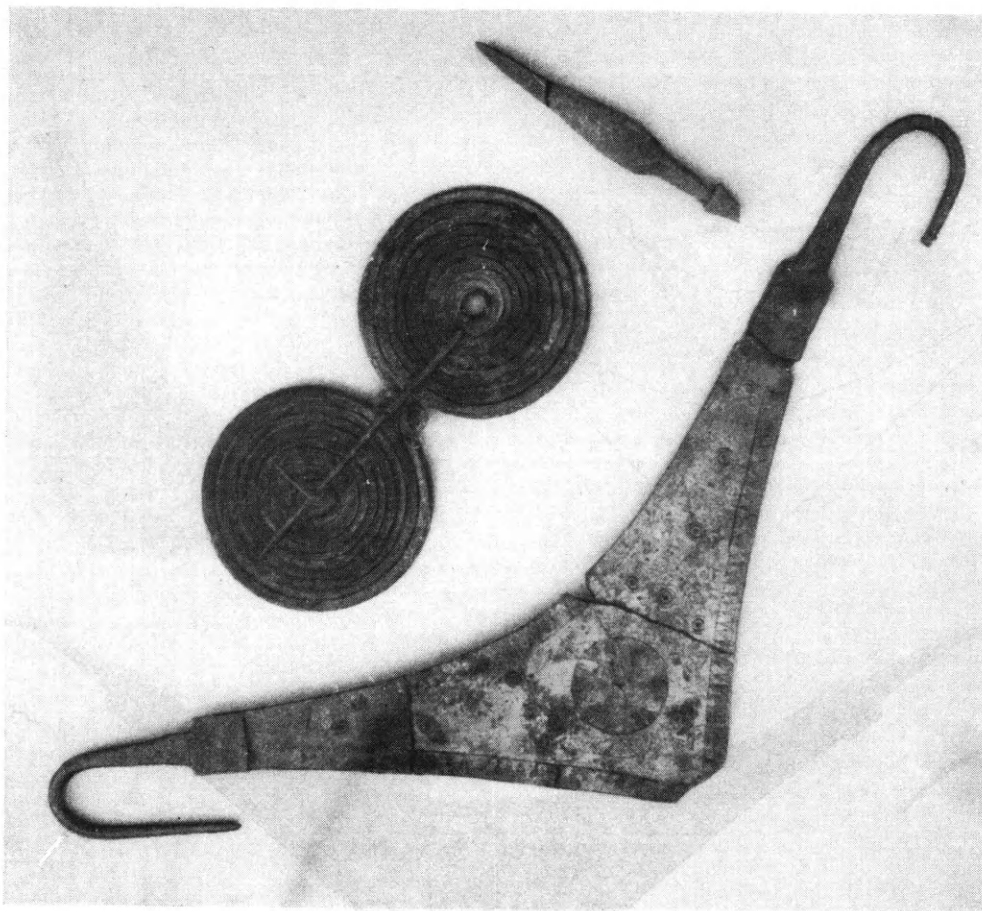

β

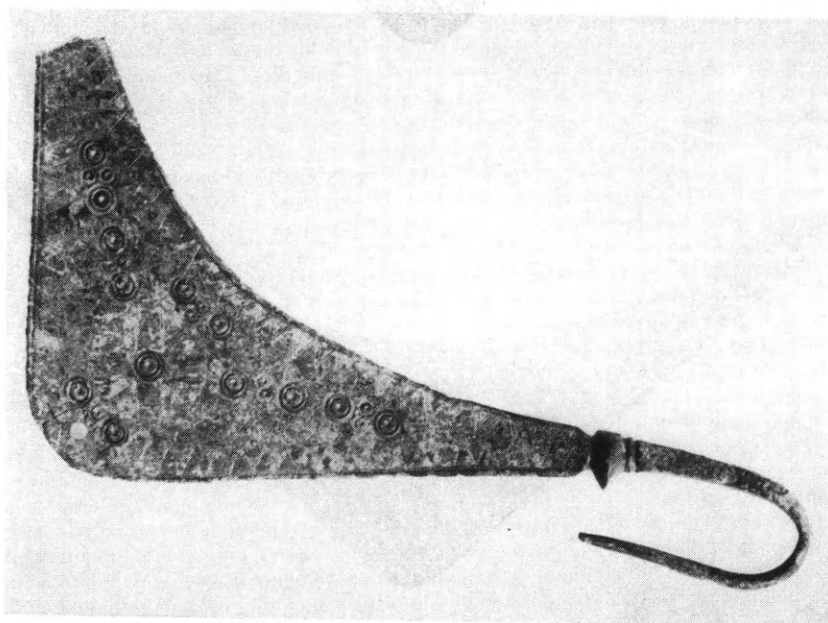

γ

α. Χαλκοῦν κόσμημα, ἀριθμ. 8, ἐκ τοῦ τάφου VI Κοζάνης. β. Κόσμημα, ἀριθμ. 1, Συλλογῆς Borowski ἐν Βασιλείᾳ Ἑλβετίας. γ. Κόσμημα, ἀριθμ. 10, ἐκ τάφου εἰς Σιανίστι δυτ. Μακεδονίας.

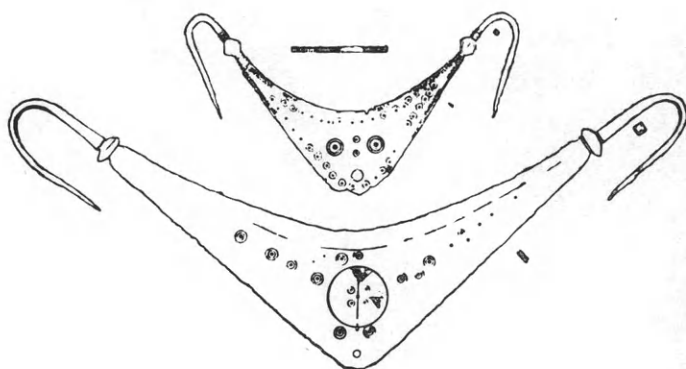

α

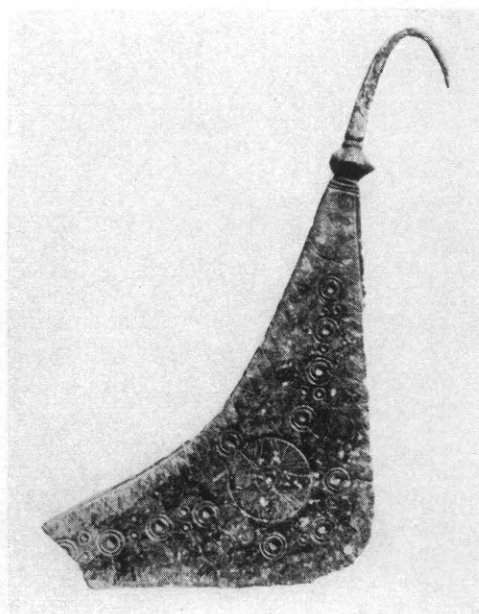

β

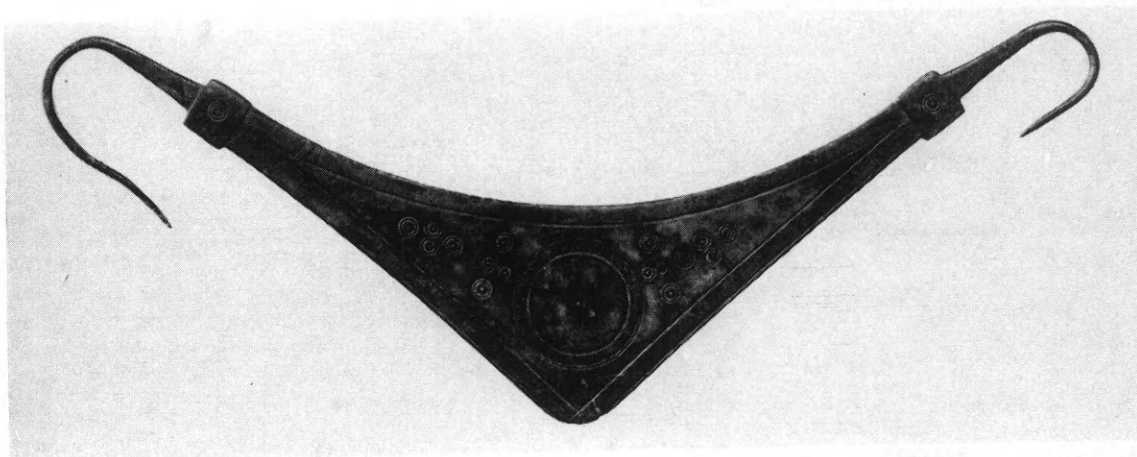
α. Κτερίσματα τάφου VI Κοζάνης. β. Χαλκοῦν κόσμημα, ἀριθμ. 3, (Συλλογή Κανελλοπούλου ἐν Ἀθήναις).

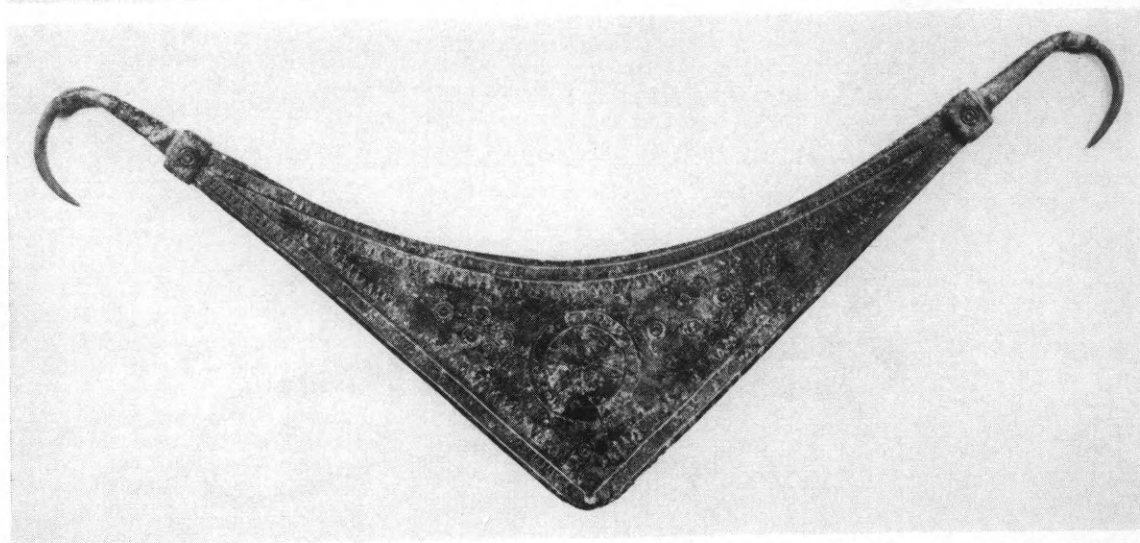
α

β

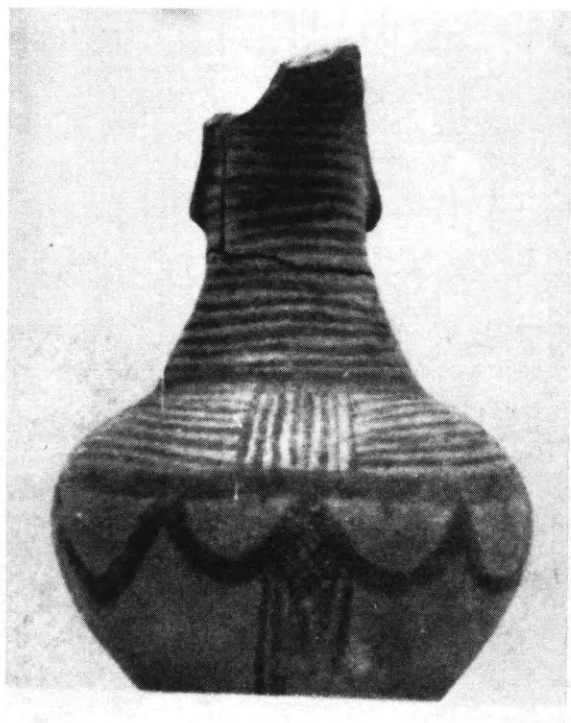

γ

δ

α. Χαλκᾶ κοσμήματα, ἀριθμ. 5 καὶ 6, ἐξ Ἀξιοκάστρου Βοΐου (Μουσεῖον Κοζάνης). β. Χαλκοῦν κόσμημα, ἀριθμ. 4, Συλλ. Κανελλοπούλου, ἐν Ἀθήναις. γ. Χαλκοῦν κόσμημα, ἀριθμ. 7, Ἐθνικοῦ Μουσείου Κοπεγχάγης. δ. Χαλκοῦν κόσμημα, ἀριθμ. 9, Συλλ. James Bomford, Λονδίνου.

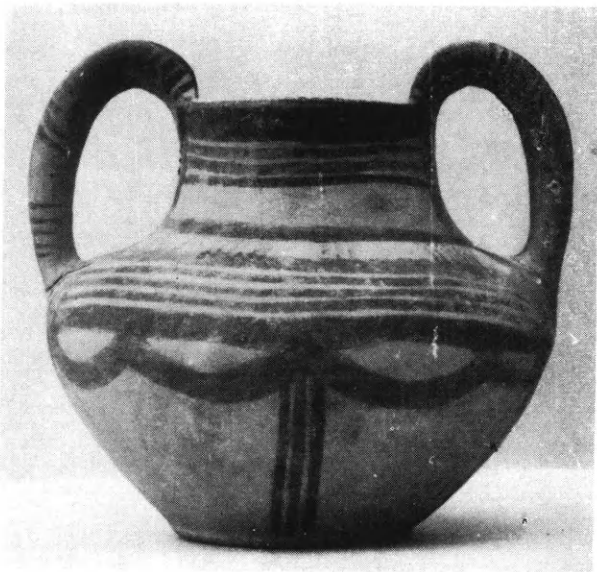

α

β

γ

δ

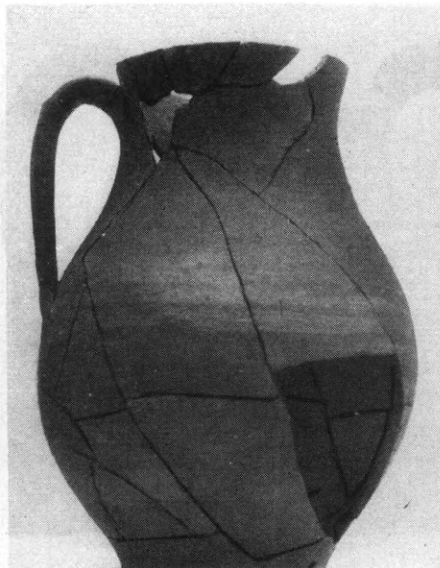
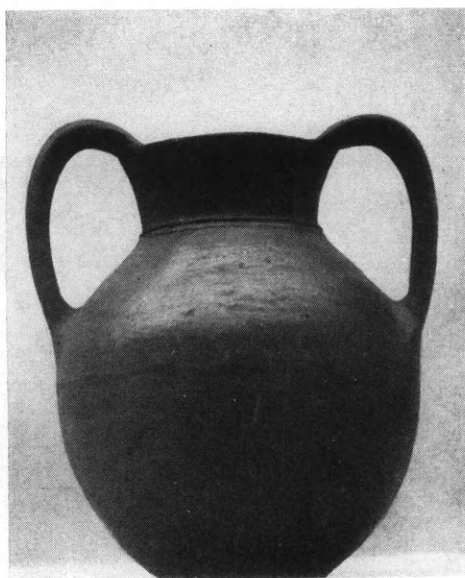
α - β. Χειροποίητος ραμφόσχημος πρόχους, ἐκ τοῦ τάφου VI Κοζάνης. γ. Χειροποίητος ἀμφορεύς, ἐκ τοῦ τάφου III Κοζάνης. δ. Ἀττικὸς σκύφος ἐκ τοῦ τάφου IX Κοζάνης.

α

β

γ

Νεκρόπολις Κοζάνης. α. Μελανόμορφος αττική κάλπις ἐκ τοῦ τάφου XVI. β - γ. Τροχήλατα, ἀδιακόσμητα, ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου VI.

Βασιλική τῆς «Ἀφωτῆς». α. Ἡ ἀψὶς ἀπὸ ΒΑ.

β. Μαρμαρίνη βάση τέμπλου.

α. Τμήμα νοτίου στυλοβάτου, θωράκια τέμπλου και κίονες νοτίας κιονοστοιχίας.

β. Πεσσίσκοι τέμπλου.

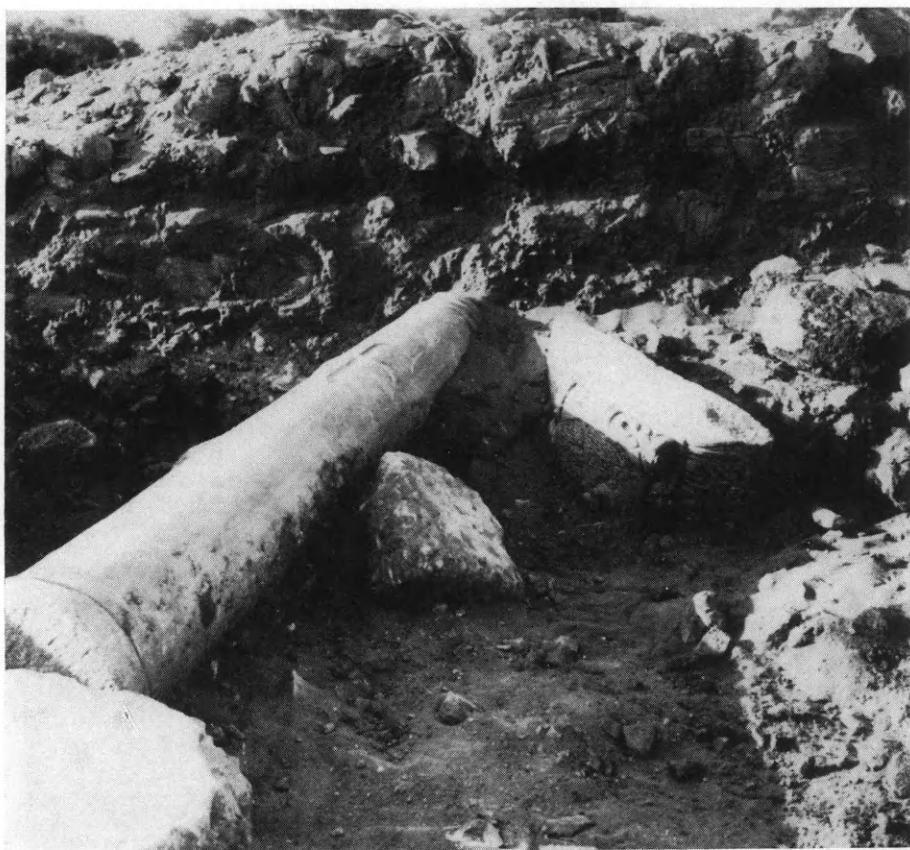
α. Βάσις άγ. Τραπεζής μετά τοῦ ἐγκαινίου της καὶ μαρμάριναι βάσεις κίωνων.

β. Τμήμα μέσου κλίτους, νεώτερος ναῖσκος καὶ μαρμάρινος ἀρράβδωτος κίων παρὰ τὸν βόρειον στυλοβάτην.

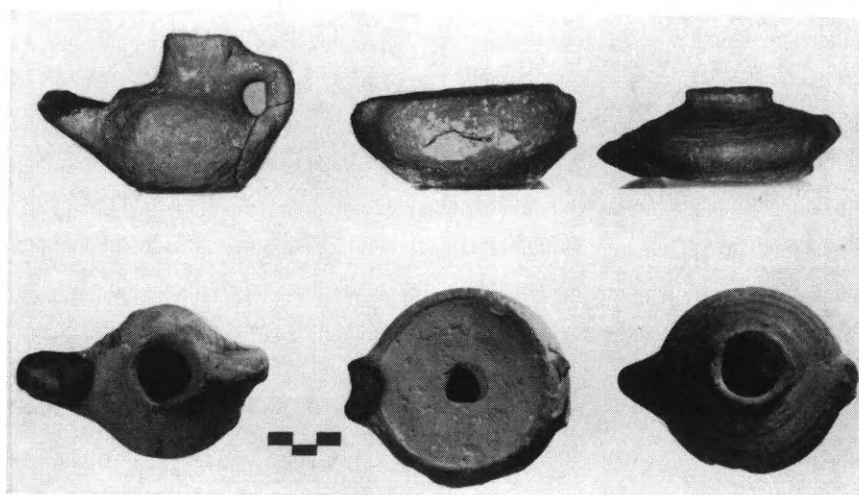
α. Ίωνικόν κιονόκρανον μετὰ συμφυοῦς ἐπιθήματος.

β. Κίον νοτίας κιονοστοιχίας μετὰ τοῦ κιονοκράνου του.

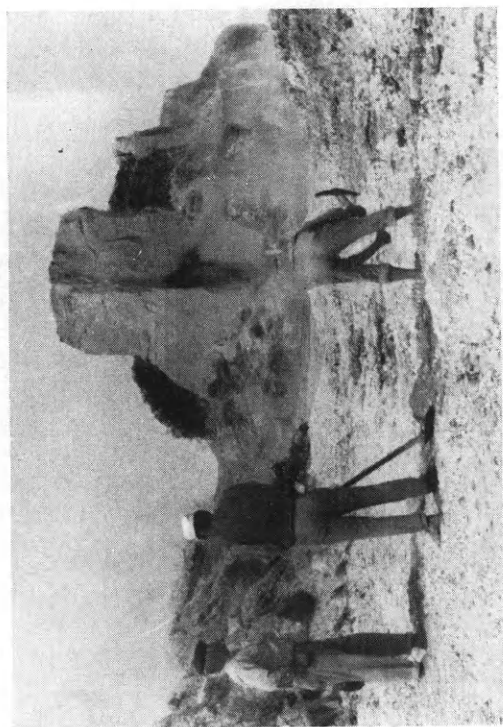
α. Ίωνικόν κιονόκρανον μετὰ συμφυοῦς ἐπιθήματος τῆς νοτίας κιονοστοιχίας.

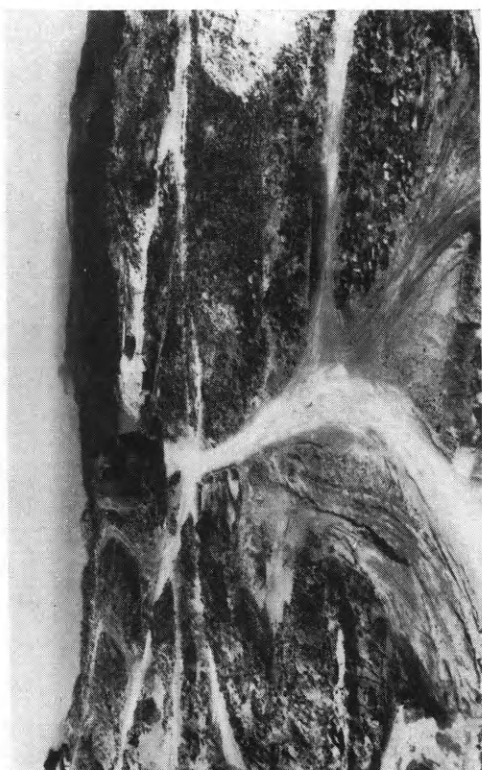
β. Πήλινοι λύχνοι.

γ. Τεθραυσμένος κίων καὶ ἀνασκαφικὸν στρώμα ἐκ πηλίνων κεράμων.

α β

γ δ

α. 'Η απόπειρα διανοίξεως ὁδοῦ, ὅπου ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐρείπια. β. Γενική ἄποψη τῆς περιοχῆς, ὅπου ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα.
γ. Γενική ἄποψη τῶν ὀρυχείων. δ. Παχύτερον στρώμα κισήρεως καὶ θηραϊκῆς γῆς. Εἰς τὸ βάθος ὁ οἰκισμὸς τῶν Φηρώων.

α β

γ δ

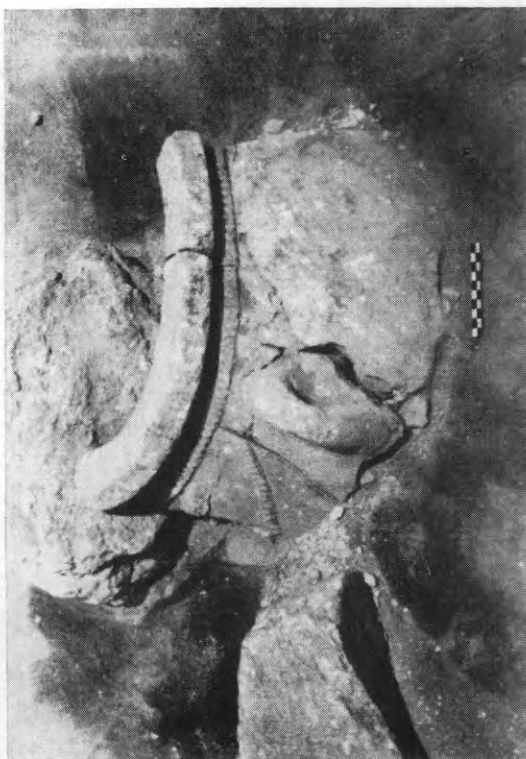
α. Τὰ ἐρείπια τῶν δωματίων Α (εἰς τὸ βάθος) καὶ Β (ἐμπρός). β. Δωμάτιον Β. γ. Πίθος ἐντὸς τοῦ δωματίου Β. δ. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πίθου.

α β

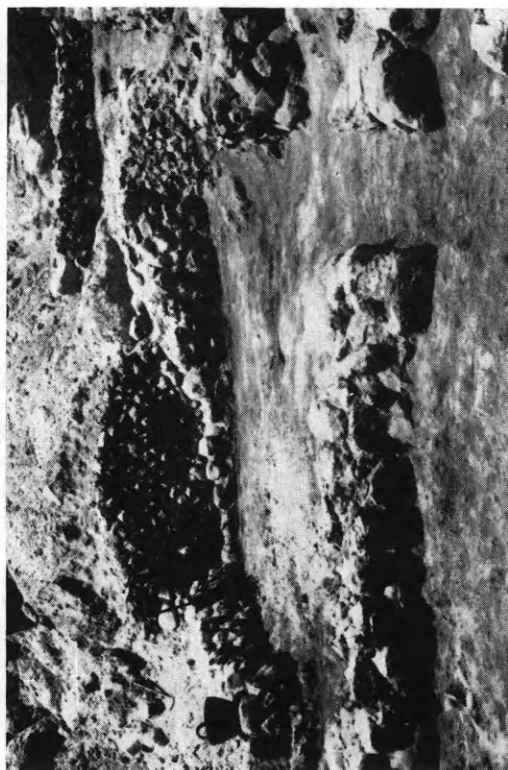
γ δ

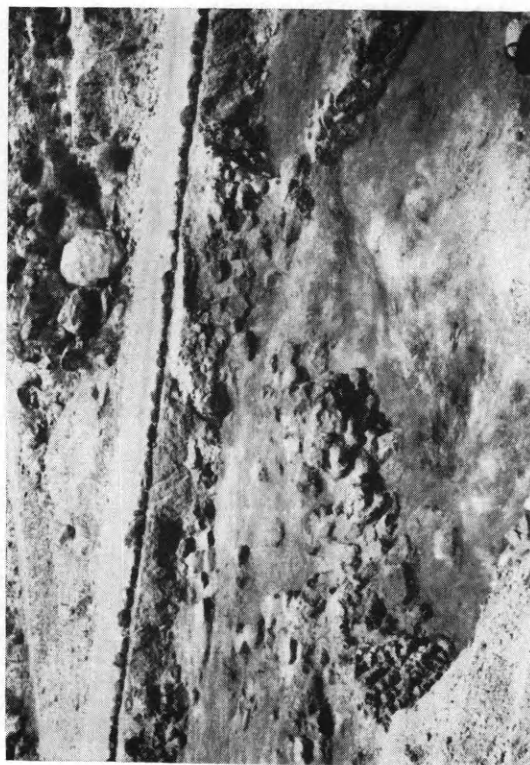
α. 'Η ΒΑ. γωνία τοῦ δωματίου Β (ἐξωτερικῶς). β. Δωμάτιον Α. Πήλιος κύλινδρος παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν. γ. Δωμάτιον Α. Στόμιον
πίθου μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως. δ. Δωμάτια Α καὶ Β.

α β

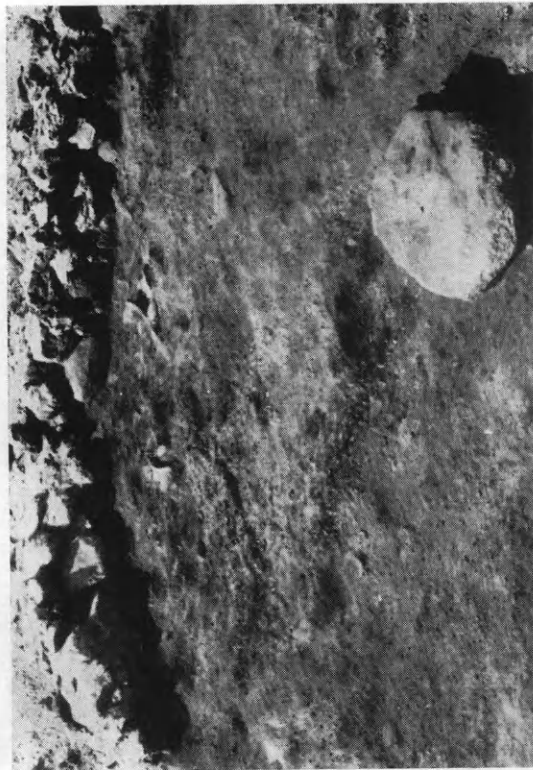
γ δ

α. Είσοδος (:) του δωματίου Α έκ Βορρά. β. Χώρος Δ. γ. Η μεταξὺ τῶν χώρων Δ, Ζ καὶ Γ περιοχή. Ὑψὸς δεξιά, τομὴ τοῦ τοίχου Ε.
δ. Ὁ χώρος Ζ μετὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἐκ Βορρά.

α β

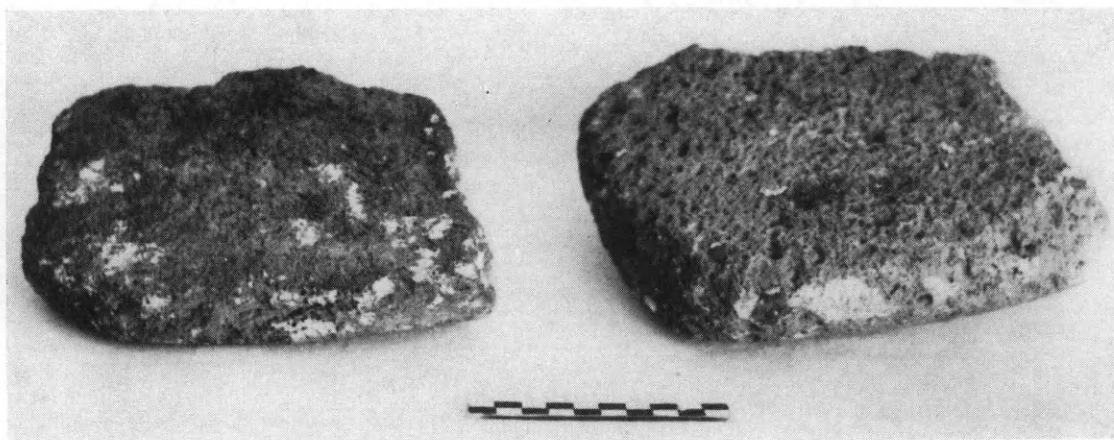
γ δ

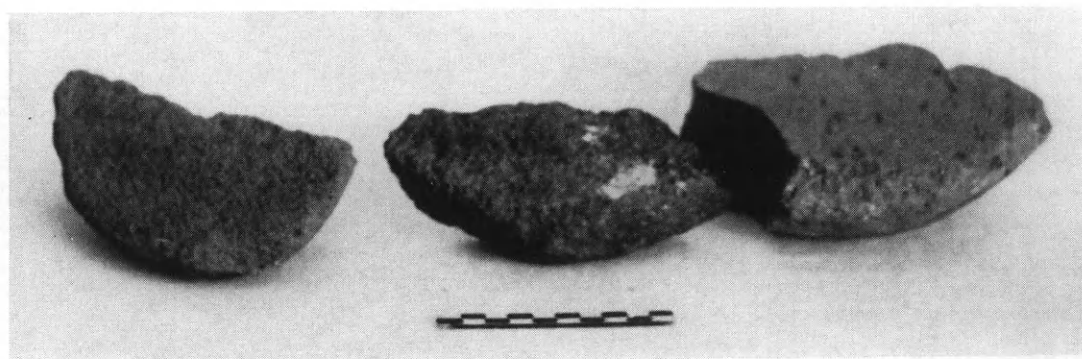
α. Λιθίνη βάσις πεσσοῦ εἰς τὸ κέντρον τοῦ χώρου Γ. β. Τὸ πλήρες ἀνθράκων δάπεδον τοῦ χώρου Γ καὶ ὁ πεσσοῦς. γ-δ. Χῶρος Γ.
Λείψανα ἀπηθρακωμένων δοξίδων.

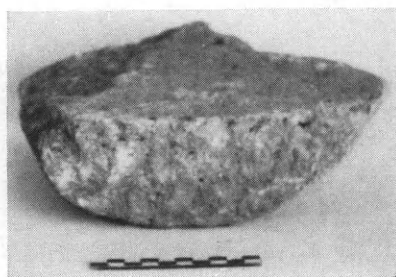
Χώρος Γ. α. Λείψανα κεκαυμένων χόρτων. β. Στρώμα κισήρεως ὑπὲρ τὸ στρώμα ἀνθράκων.

α

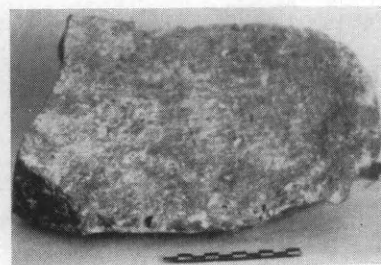
β

γ

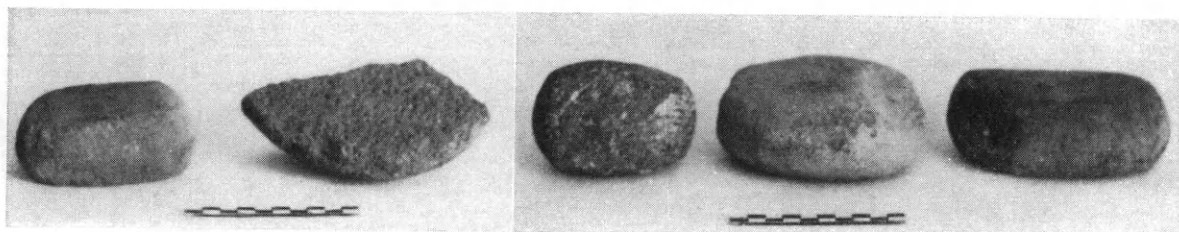

δ

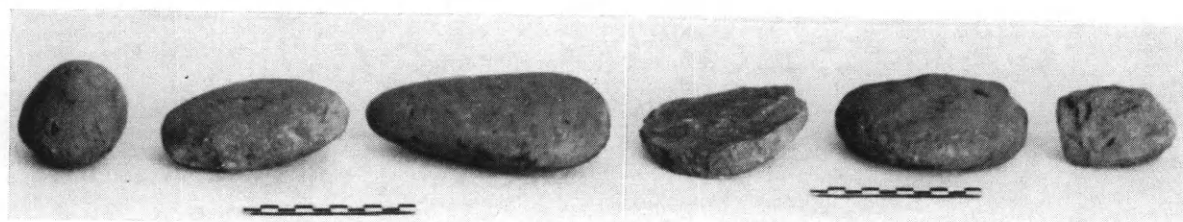
ε

α - ε. Θραύσματα μολολίων.

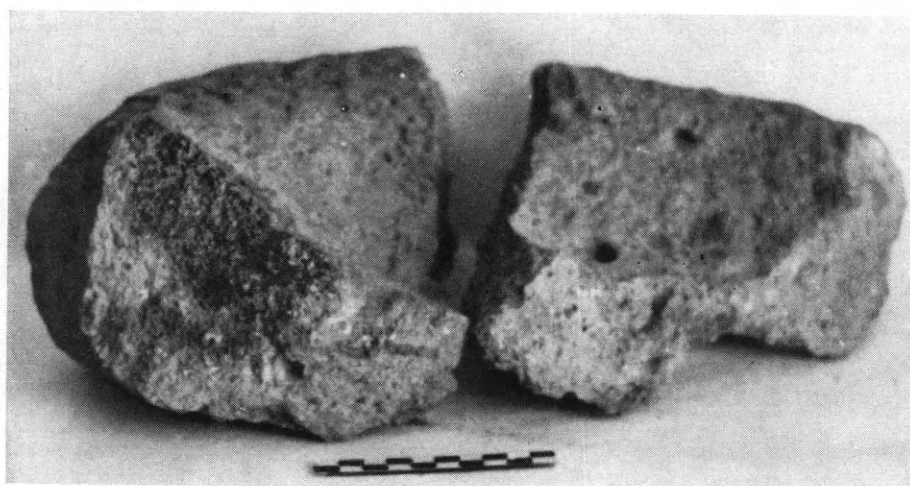
α

β

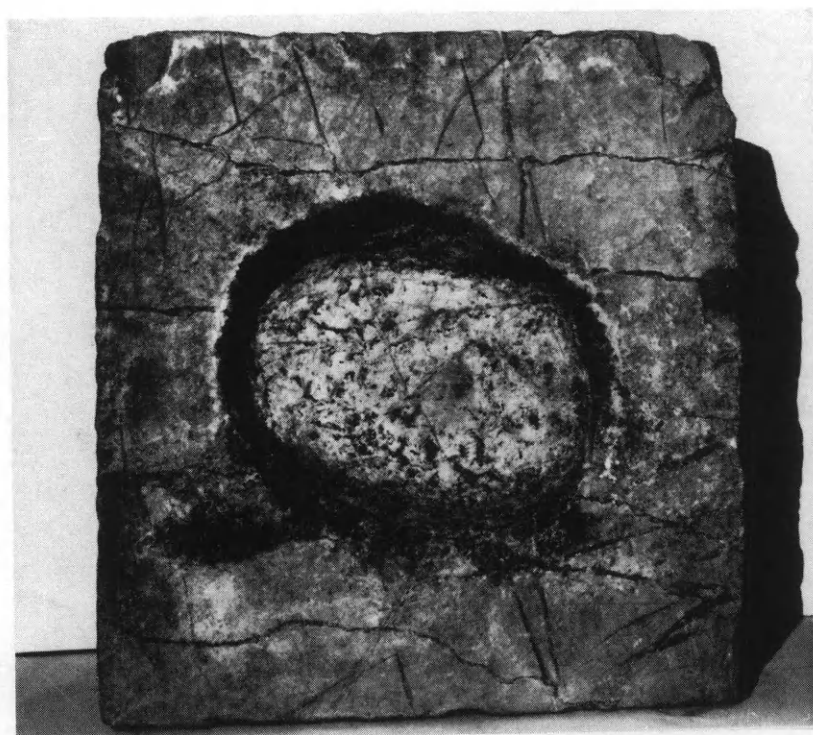
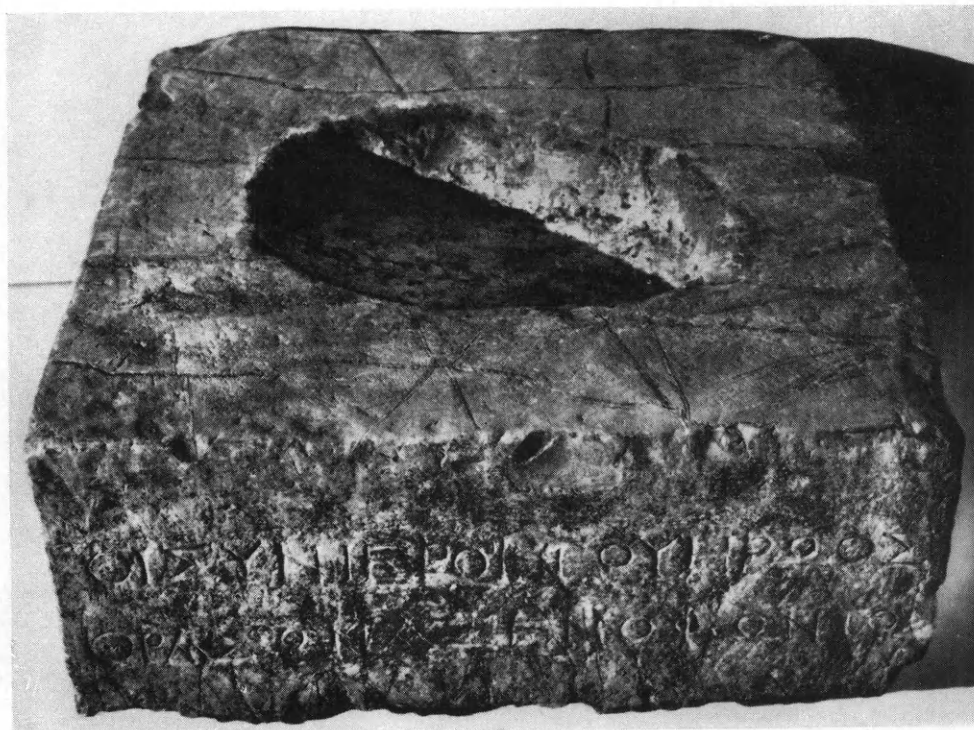
γ

δ

ε

α. Ἀκόνη καὶ θραῦσμα μυλολίθου. β-γ. Τριπτὴρ καὶ λειαντῆρες. δ. Κάλυμμα ἀγγείου, λειαντῆρ, τριπτῆρ.
ε. Θραύσματα ἰγδίου.

α - β. Μουσείον Πατρών. Ἐνέπιγραφος βάσις ἀγάλματος ἐκ Φαρῶν Ἀχαΐας.

Ἡ ἐπιγραφή ἐπὶ τῇς βάσεως τοῦ πίνακος 84.

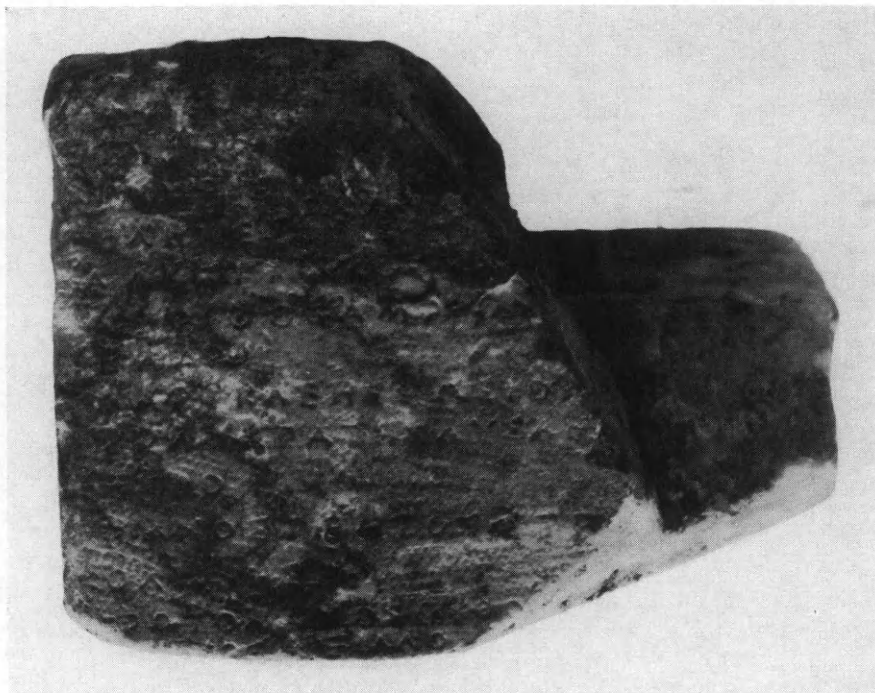
- α. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως τοῦ ἀναθήματος τῶν πωλητῶν μὲ πελματόσχημον ὑποδοχὴν (ἀρ. 1).
 β. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψέως τῆς βάσεως (ἀρ. 1). γ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια μετὰ τοῦ διὰ τὴν
 λαμπάδα τέρμου τοῦ ἀναθηματικοῦ βάθρου τοῦ Ἀπολλωνίου (ἀρ. 2).

α. Ἡ προσθία ὄψις μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀναθηματικοῦ βᾶθρου τοῦ Ἀπολλωνίου (ἀρ. 2).

β. Ἡ προσθία ἐπιφάνεια τοῦ καταλόγου πρυτάνεων τῆς Λεαντίδος (ἀρ. 3).

α. Ἡ δεξιὰ πλαγία πλευρὰ τοῦ καταλόγου πρυτάνεων τῆς Λεωντίδος (ἀρ. 3).

β. Τὸ ἀπότμημα ἐπιγραφῆς (ἀρ. 4).

γ. Ὁ κυλινδρικός ἐνεπίγραφος βωμίσκος (ἀρ. 5).

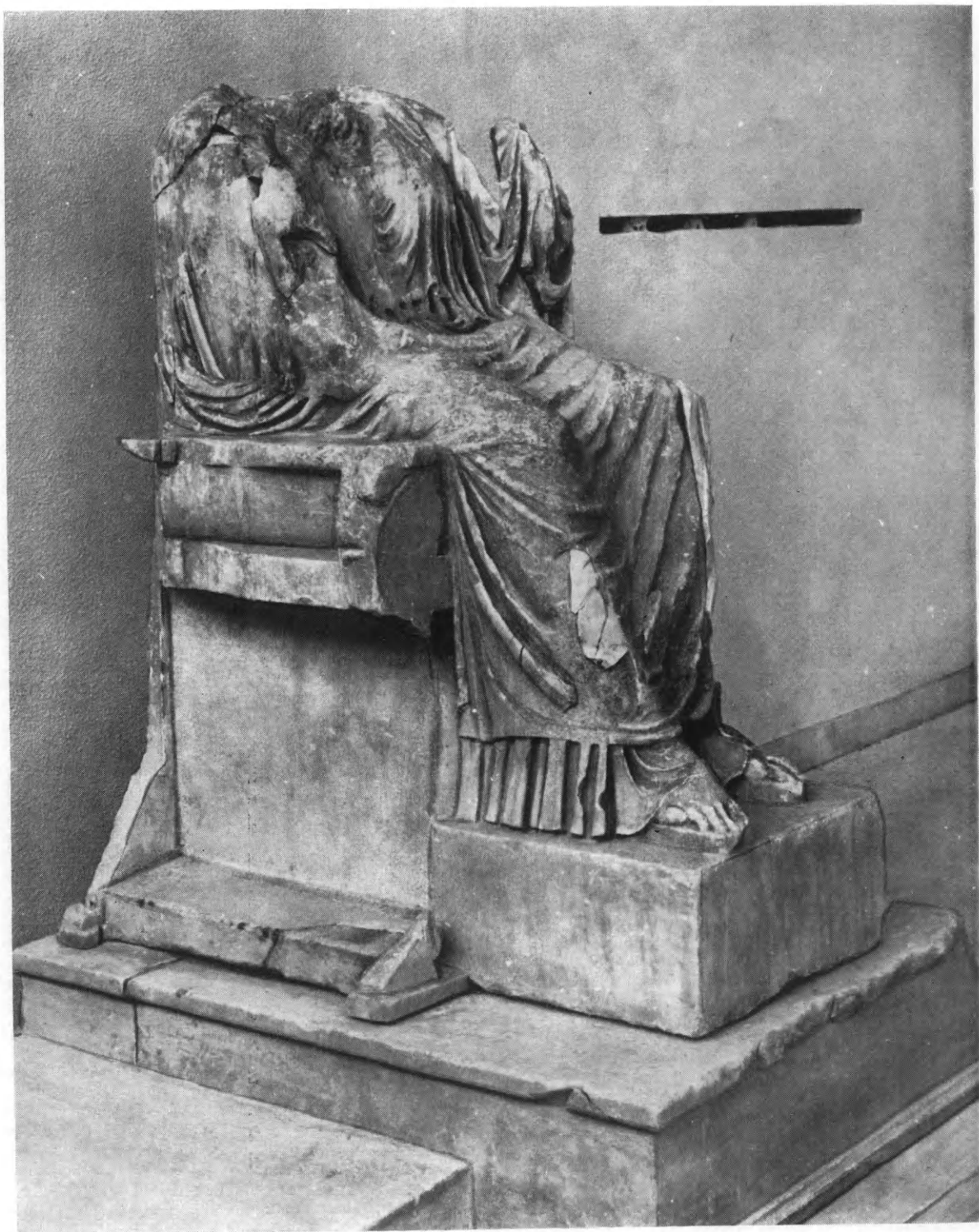
Μοσχῶτον. "Αγαλμα Κυβέλης (φωτ. Γερμ. Ίνστ.).

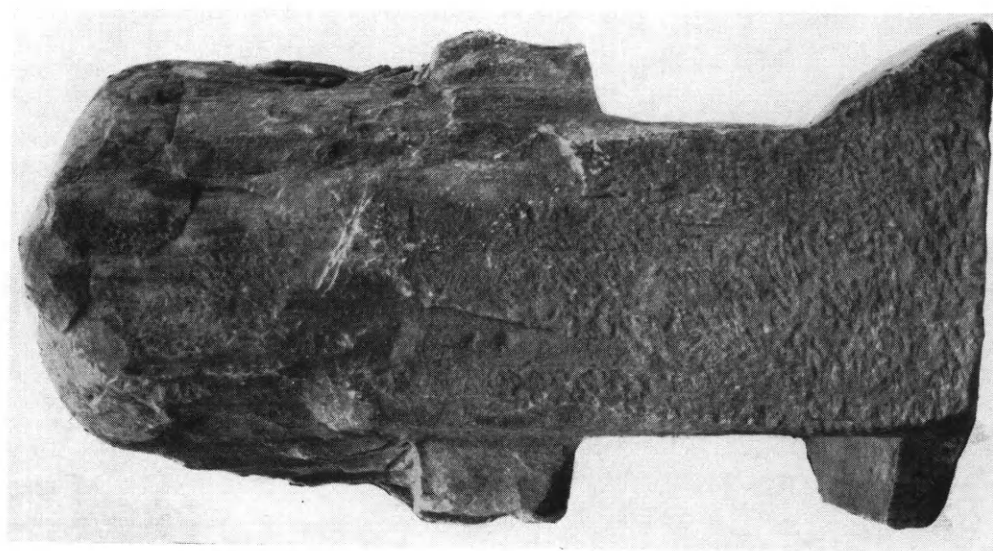
Μοσχάτον. "Αγαλμα Κυβέλης (φωτ. Γερμ. 'Ινστ.).

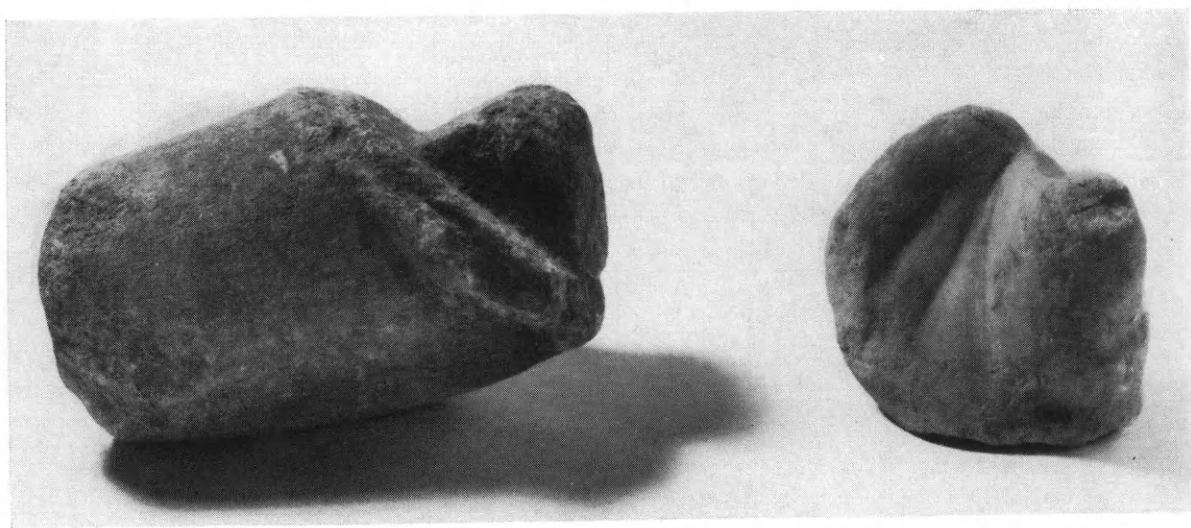
Μοσχάτον. "Αγάλμα Κυβέλης (φωτ. Γερμ. Ίνστ.).

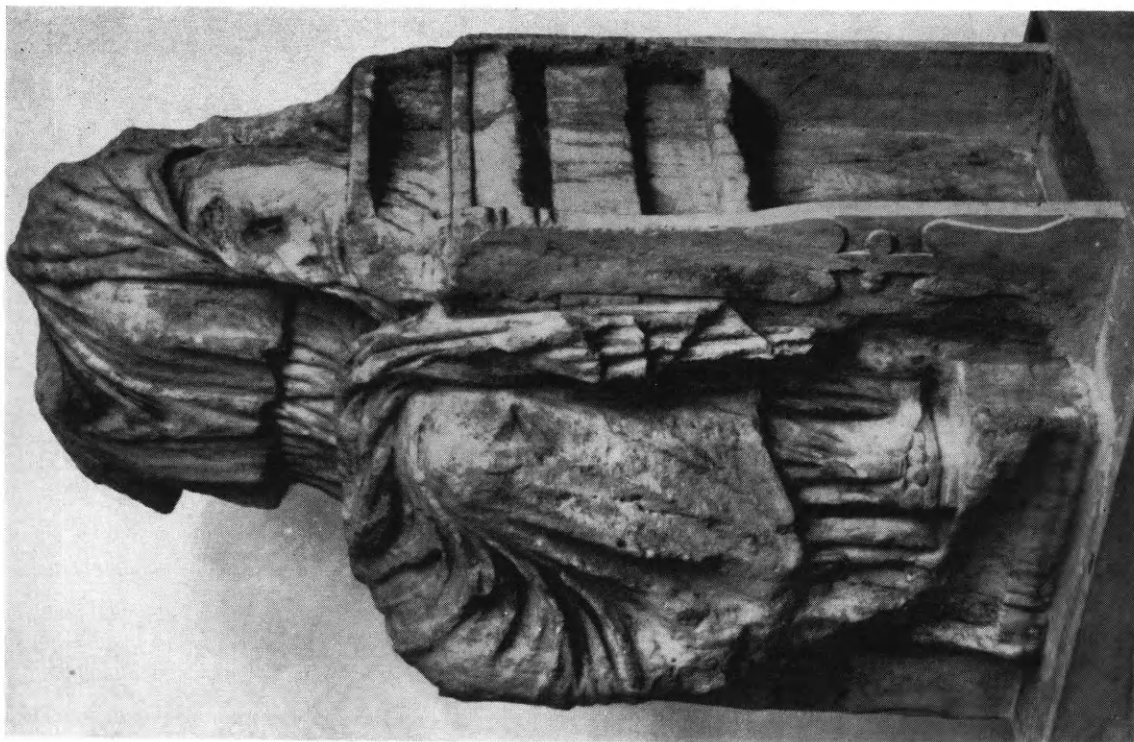
Μοσχάτον. "Αγαλμα Κυβέλης (φωτ. Γερμ. 'Ινστ.).

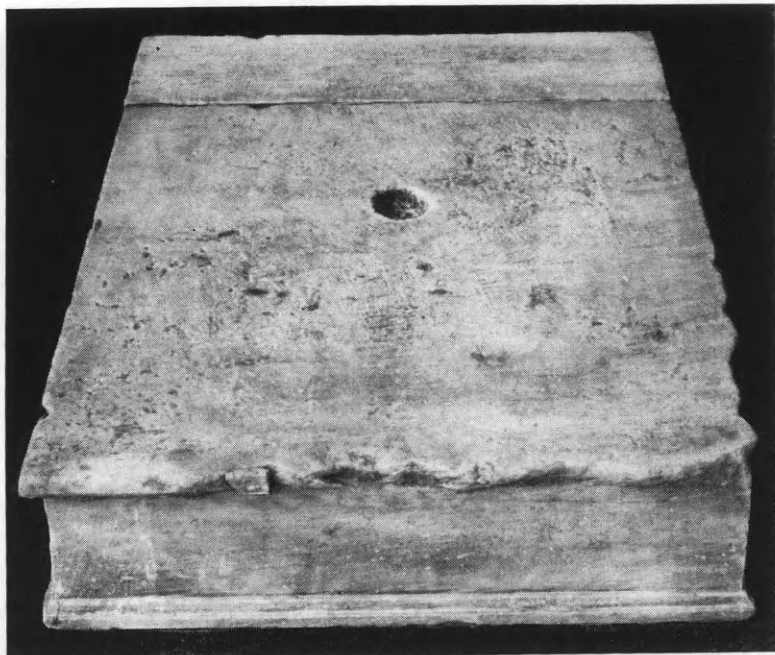
Μοσχάτον. "Αγάλμα Κυβέλης. α. Όπισθία ὕψις. β. Λεπτομέρεια τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κορμοῦ (φωτ. Γερμ. Ίνστ.).

Μοσχᾶτον. α. Τμήμα μαρμαρίνης κεφαλῆς. β. "Αγαλμα Κυβέλης· τμήμα τῆς δεξιᾶς χειρός (ἀριστερά) καὶ τμήμα τῆς δεξιᾶς ἄκρας χειρός (;) (δεξιά). (Φωτ. Γερμ. Ίνστ.).

α. Μουσείο. "Αγάλμα Κυβέλης: λεπτομέρεια κόλπου και αποπτύγματος, β. "Αγάλμα 'Εθνικού Μουσείου (άρ. 3265).

α. Μοσχάτον. "Ανω επιφάνεια τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος Κυβέλης (φωτ. Γερμ. Ίνστ.).
β. Βάσις τοῦ ἀγάλματος τῆς Θέμιδος ἐκ Ραμνοῦντος (Ἐθνικὸν Μουσεῖον).

Ἄγαλμα Κυβέλης ἐκ Λεβαθείας. Μουσεῖον Χαιρωνείας (φωτ. Γ. Δεσπίνη).

Ἀγάλμα Κυβέλης ἐκ Λεβαδείας (φωτ. Γ. Δεσπίνη).

Ἀγάλμα Κυβέλης ἐκ Λεβαδείας (φωτ. Γ. Δεσπίνη).

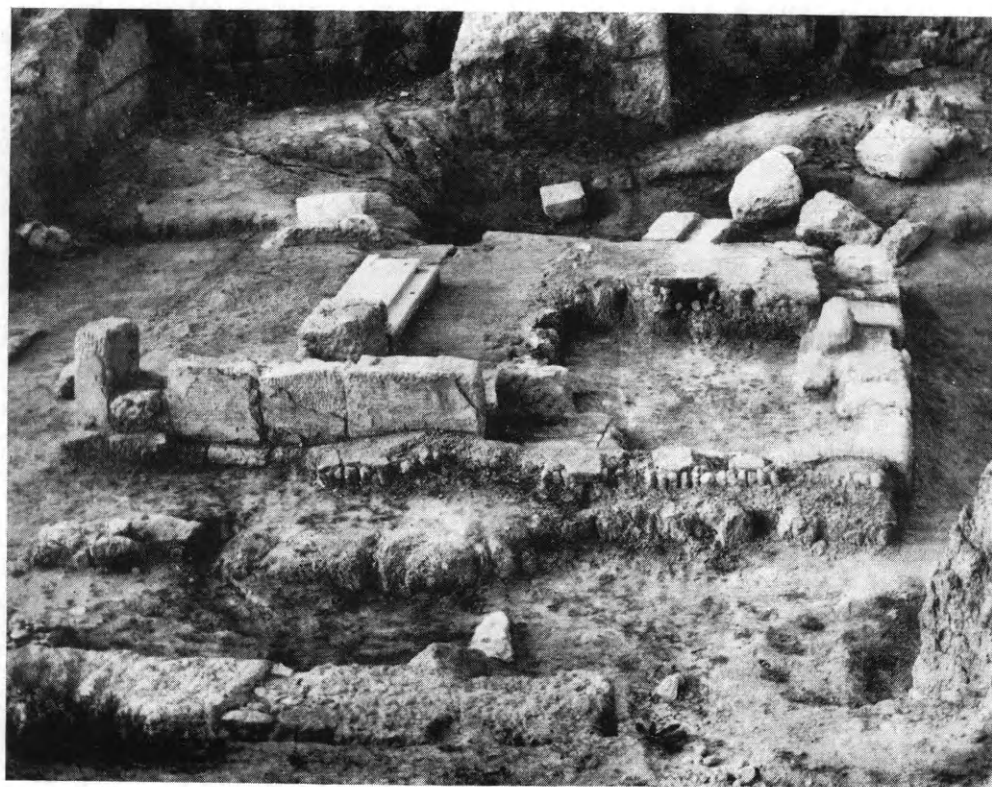
Ἀγάλμα Κυβέλης ἐκ Λεβαδείας (φωτ. Γ. Δεσπίνη).

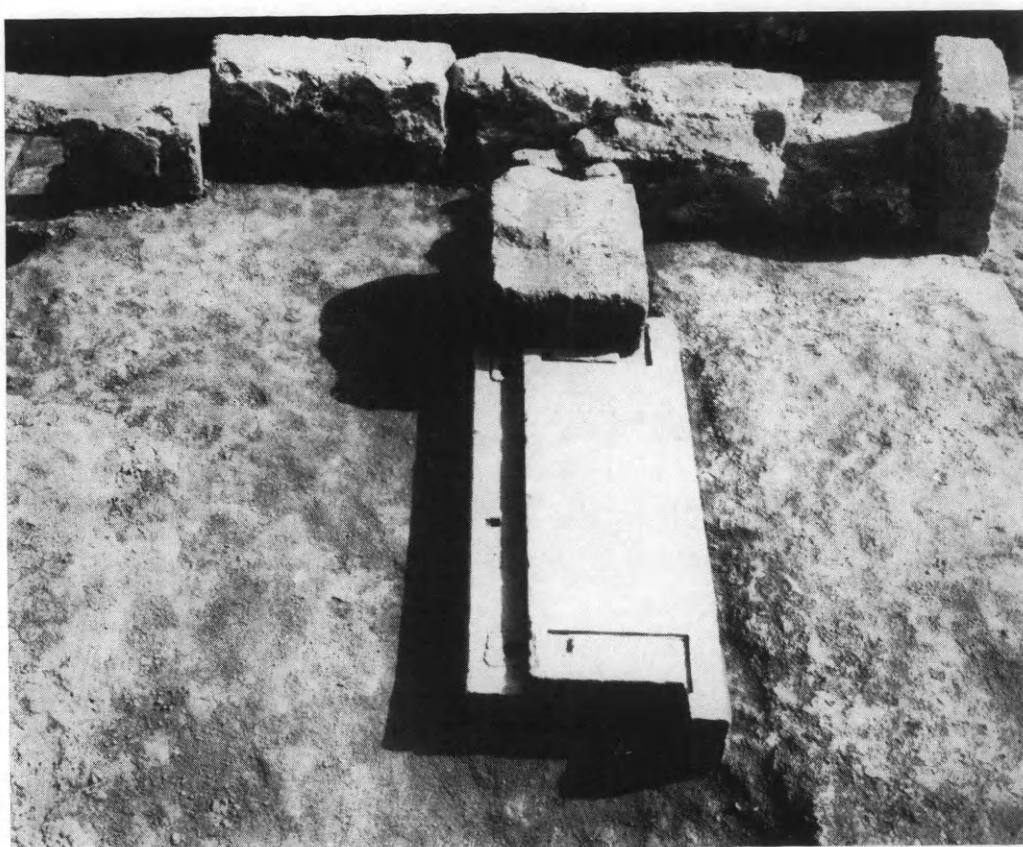
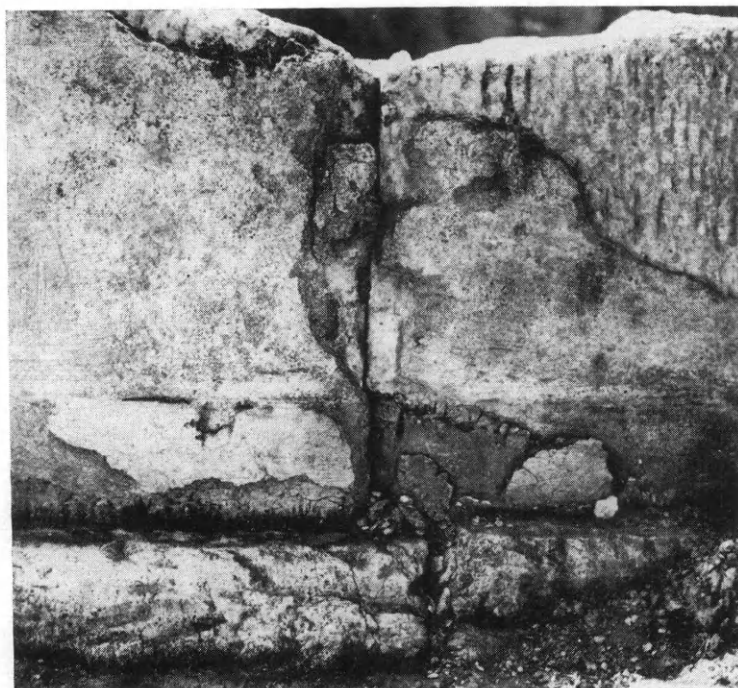
Μοσχῆτον. Ἀποψὶς τοῦ ναοῦ ἐκ ΒΑ.: α. ὡς ἔχει σήμερον (1973)· β. κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς ἀνασκαφῆς.

Μοσχᾶτον. ᾽Αποψις τοῦ ναοῦ ἐκ Δ. (α) καὶ ἐκ ΝΑ. (β).

Μοσχάτον. Ὑποψὶς τοῦ ναοῦ ἐκ Νότου (α) καὶ ἐκ Βορρᾶ (β).

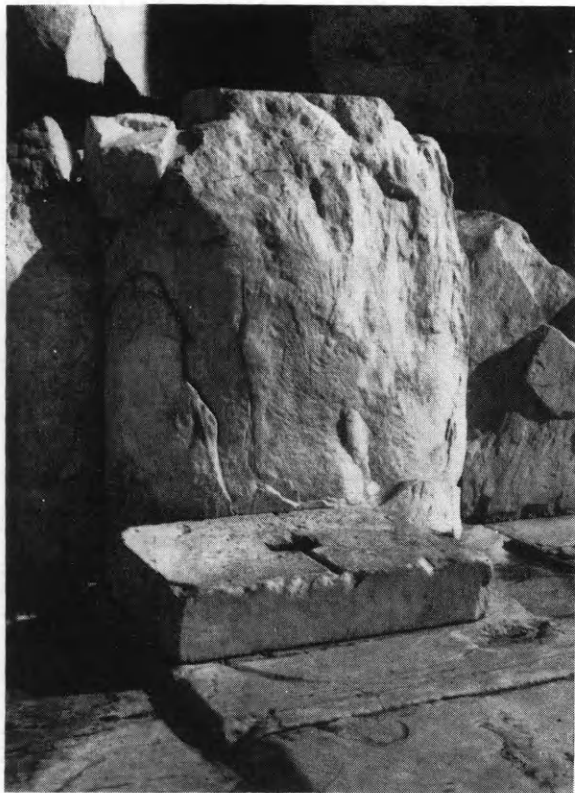
Μοσχᾶτον. α. Λεπτομέρεια τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ. β. ᾽Αποψις τοῦ μαρμαρίνου κατωφλίου ἐκ Νότου.

Μοσχᾶτον. α. "Αποψις τοῦ ναοῦ ἐκ Δυσμῶν (λεπτομέρεια). β. Ἐξωτερικὸν πλαίσιον τῆς βορείου πλευρᾶς.

α. Μοσχῶτον. Ἀποψις τῶν βάθρων ἐκ Νότου, ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνεύρεσίν των (τὰ τεμάχια τοῦ λέοντος, ἀνευρεθέντα νοτίως τοῦ σηκοῦ, ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ τοῦ βάθρου κατὰ τὴν φωτογράφησιν). β. Ναῖκος Κυβέλης (Μουσεῖον Πειραιῶς, ἀρ. 2539). γ. Ἀγαλμάτιον Κυβέλης (Μουσεῖον Πειραιῶς, ἀρ. 2540) (φωτ. Γερμ. Ἰνστ.).

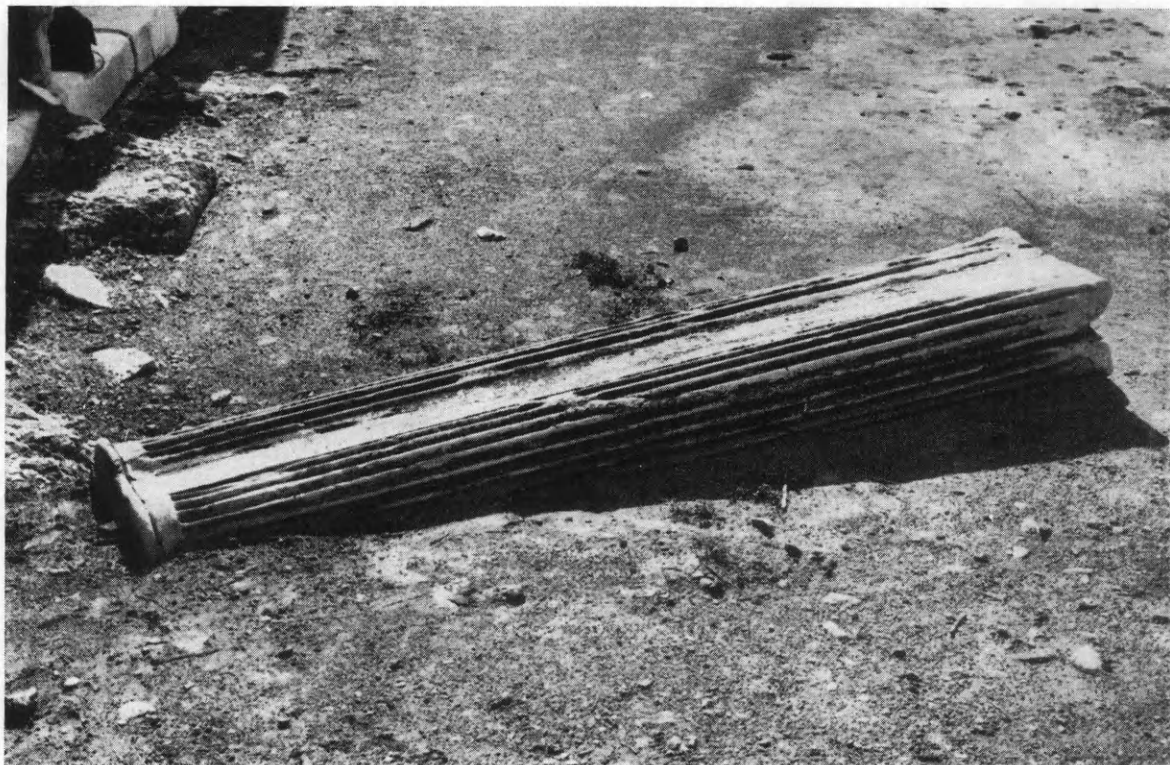
α - β. Παραστάς καὶ ἔχνη τῶν κίωνων τῆς νέας κιονοστοιχίας τοῦ Παρθενῶνος. γ - δ. Κορμὸς κίονος καὶ δωρικὸν κιονόκρανον. Σήμερον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

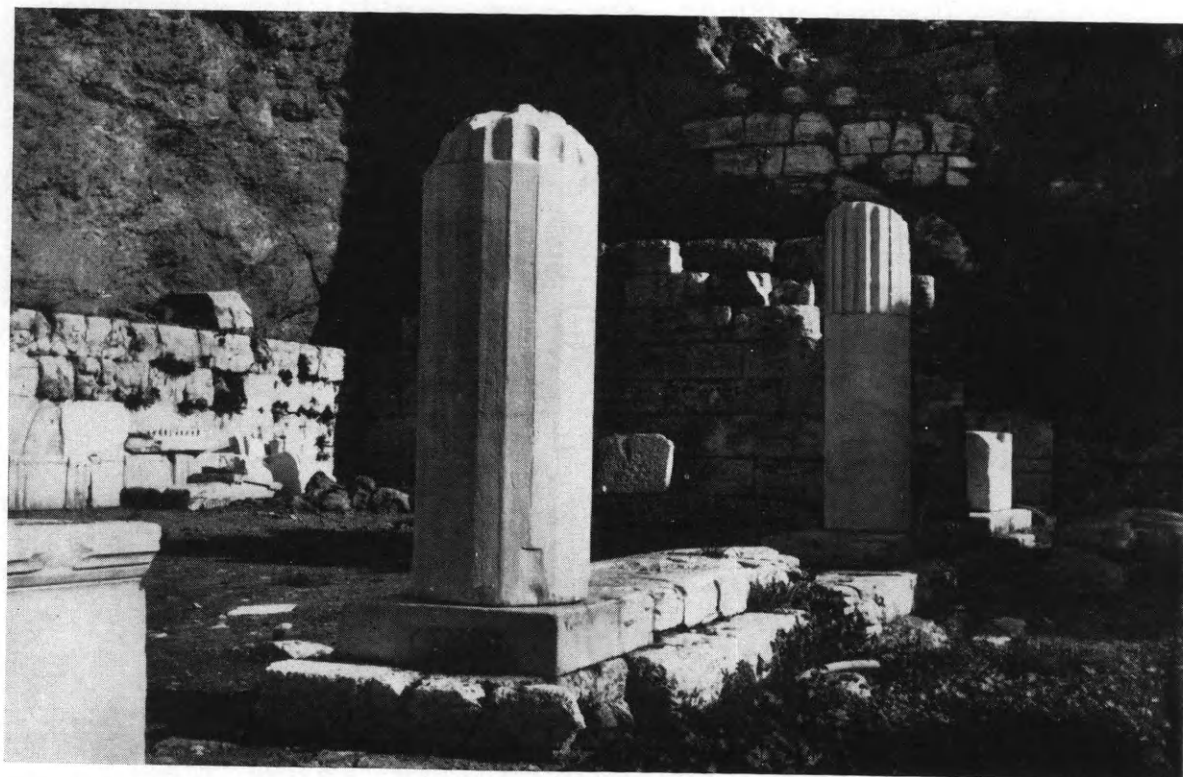
α - β. Ἐπιστύλιον καὶ τρίγλυφοι μετὸπας. Σήμερον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

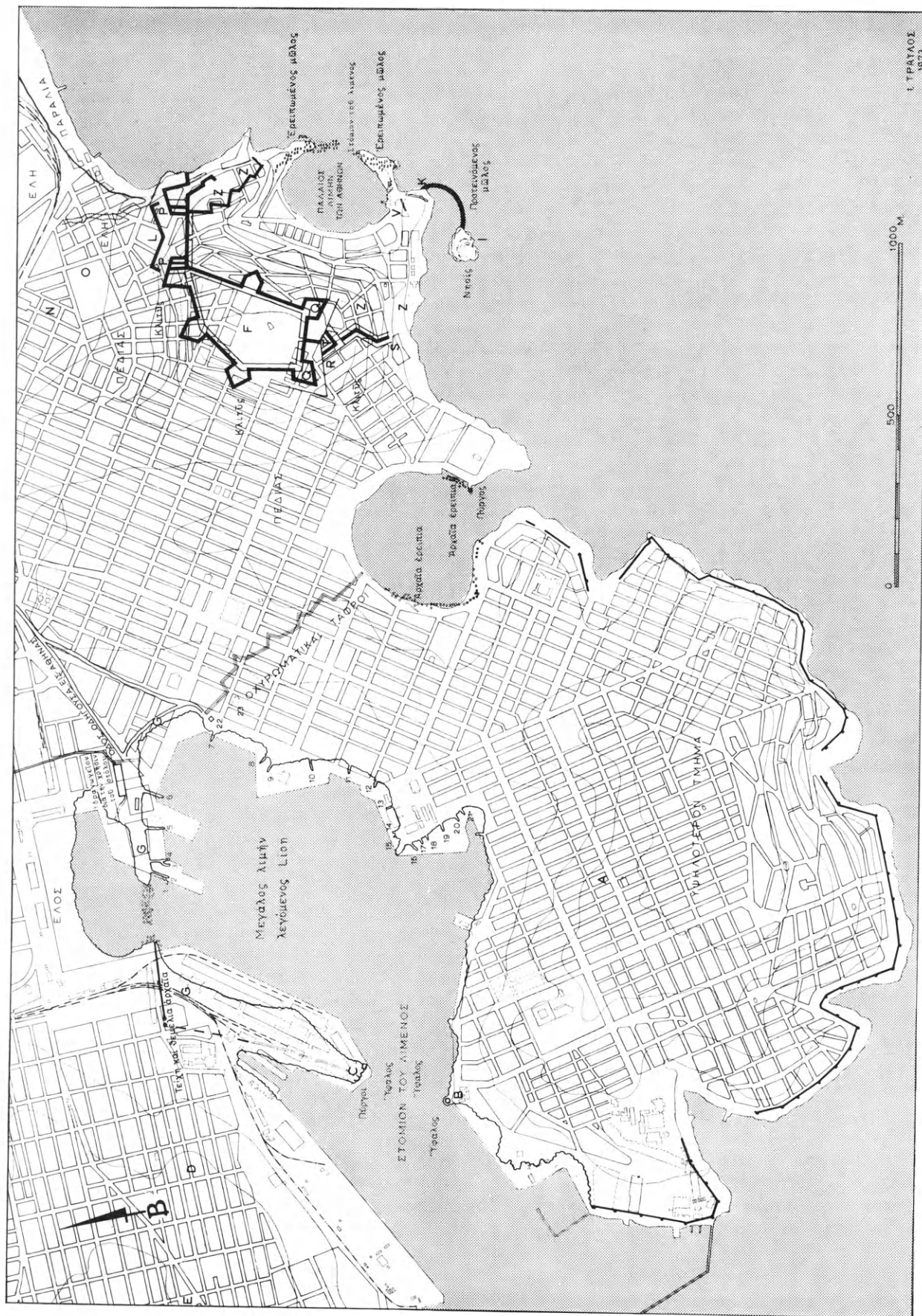
α-β. Δωρικὸν γεῖσον σφῆζόμενον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ διπλῇ ἰωνικῇ βάσει κίονος, εὑρισκομένη εἰς τὸν χώρον τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς.

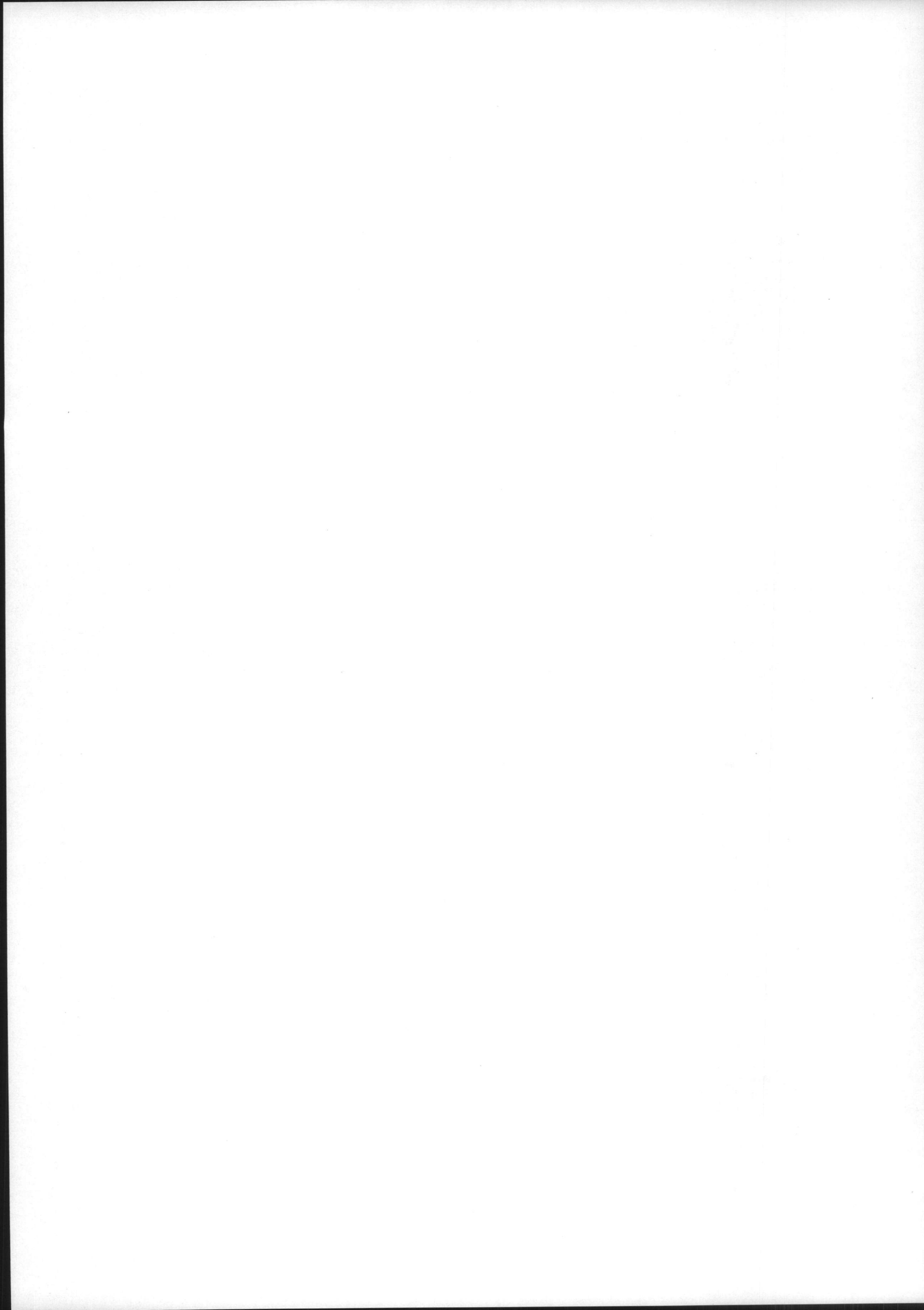

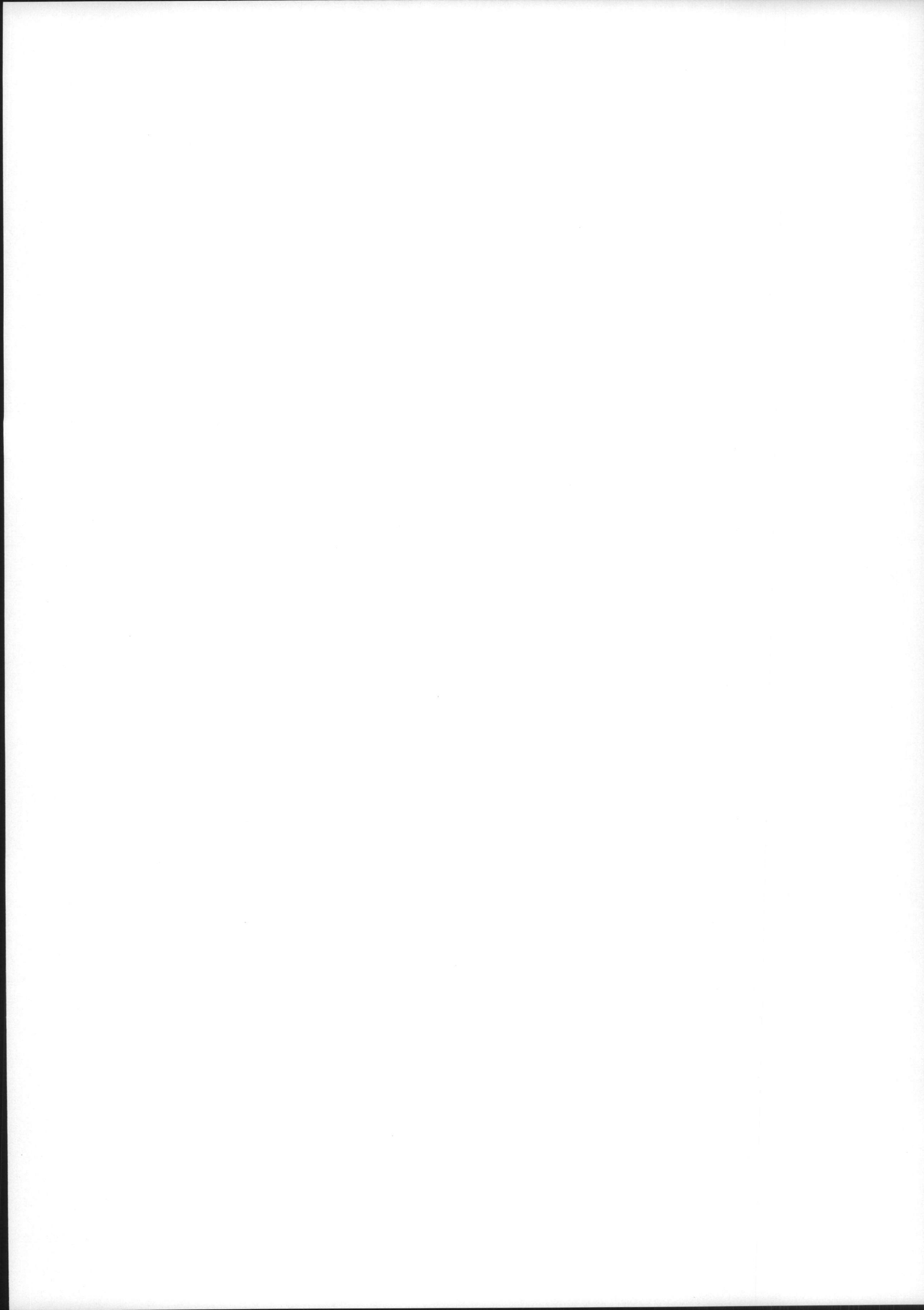
α - β. Κορμός διπλοῦ ἰωνικοῦ κίονος καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον. Σήμερον εἰς τὸν χώρον τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς.

α - β. Γεῖσον εὕρισκόμερον σήμερον εἰς τὸν χῶρον τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ κίονες τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ Ἀσκληπείου.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΗΣΟΝ ΠΑΡΟΝ*

Οἱ παλαιότεροι συγγραφεῖς, οἵτινες παρέχουν τοπογραφικὰ στοιχεῖα τῆς νήσου καὶ μάλιστα διὰ τὴν πόλιν καὶ τοὺς λιμένας της εἶναι ὁ Σκύλαξ (Περὶ πλοῦς 58), Πάρος λιμένας ἔχουσα δύο, ὧν τὸν ἓνα κλειστόν καὶ ὁ Ἡρόδοτος. Ὁ ἱστορικὸς τῶν Περσικῶν πολέμων ἀναφερόμενος εἰς τὴν κατὰ τὸ 489 ἐκστρατεῖαν τοῦ Μιλτιάδου εἰς Πάρον γράφει (VI 134): *Μιλτιάδῃ ἀπορέοντι ἐλθεῖν εἰς λόγους αἰχμάλωτον γυναῖκα, ἐοῦσαν μὲν Παρίην γένος, οὖνομα δὲ οἱ εἶναι Τιμοῦν, εἶναι δὲ ὑποζάκορον τῶν Χθονίων Θεῶν. Ταύτην ἐλθοῦσαν ἐς ὄψιν Μιλτιάδεω συμβουλευῖναι, εἰ περὶ πολλοῦ ποιεῖται Πάρον ἐλεῖν, τὰ ἂν αὐτῇ ὑποθῇται ταῦτα ποιεῖν. Μετὰ δὲ τὴν μὲν ὑποθέσθαι, τὸν δὲ διερχόμενον... ἐπὶ τὸν κολωνόν τὸν πρὸ τῆς πόλιος ἔοντα <τὸ> ἔρκος Θεσμοφόρου Δήμητρος ὑπερβορεῖν, οὐ δυνάμενον τὰς θύρας ἀνοῖξαι, ὑπερβορόντα δὲ ἰέναι ἐπὶ τὸ μέγαρον ὅτι δὴ ποιήσοντα ἐντός, εἴτε κινήσοντά τι τῶν ἀκινήτων εἴτε ὅτι δὴ κοτε προήξοντα πρὸς τῇσι θύρῃσι τε γενέσθαι καὶ πρόκατε φρίκης αὐτὸν ὑπελθούσης ὀπίσω τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἵεσθαι, καταθρόσκοντα δὲ τὴν αἵμασιν τὸν μηρὸν σπασθῆναι· οἱ δὲ αὐτὸν τὸ γόνυ προσπταῖσαι λέγουσι.*

Τὰ στοιχεῖα τῶν δύο τούτων συγγραφῶν ἐθεωρήθησαν οὐσιώδη διὰ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ἀρχαίου ἄστεως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευ-

νητῶν. Πλὴν τῶν δύο λιμένων μὲ τοὺς ὁποίους κατὰ τὴν παράδοσιν εἶναι συνδεδεμένη ἡ ἀρχαία πόλις καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα, τὰ ὅποια βλέπει ὁ O. Rubensohn (Paros II, AM 26, 1901, 189), σημαντικὸν τοπογραφικὸν σημεῖον δι' αὐτὴν ἀπετέλεσε τὸ ἱερὸν τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος. Ὁ πρὸ τῆς «πόλιος» κολωνὸς μετὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης ἐκρίθη ὡς ἡ ἀσφαλεστέρα ἀπόδειξις διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ὁ Rubensohn ἐπιδιδῶν τὴν ἀνέυρεσιν τοῦ σημαντικοῦ ἱεροῦ, μὲ σημεῖον κινήσεως τὸ κείμενον τοῦ ἱστορικοῦ τῶν Περσικῶν πολέμων, ἀνέσκαψεν ὅλα τὰ περὶ τὴν Παροικίαν ὑψώματα καί, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, τὰ ἀποτελέσματά του ὑπῆρξαν ἀρνητικά¹.

Αἱ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναπαλαιώσεως τῆς Καταπολιανῆς γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ἐρευνᾶν διέψευσαν τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος εὐρίσκετο ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ τούτου². Ἐπομένως τόσον οἱ δύο λιμένες ὅσον καὶ τὸ ἱερὸν μετὰ τοῦ κολωνοῦ τοῦ πρὸ τῆς πόλεως παρέμειναν ἄγνωστα ὁρόσημα διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς πόλεως. Ἐξ ἄλλου αἱ ἀξιόλογοι ἐρευνᾶν τῆς περιοχῆς Παροικίας, ὅπως αὐτῇ τοῦ Hiller τὸ 1899 καὶ τοῦ Rubensohn ἔδωσαν σημαντικὰ εὐρήματα, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἄστυ ἢ ἔστω καὶ τμῆμα τούτου, πλὴν τῶν γνωστῶν τῆς λεγομένης «ἀκροπόλεως» εὐρημάτων ἀναγομένων εἰς ἄλλας περιόδους³ καὶ τμῆμα ἀκαθορίστου χρονικῶς τείχους.

1. AM 26, 1901, σ. 209. N. ΚΥΡΠΑΙΟΥ, Τὰ Πάρια (1911), σ. 55.

2. F. THIERS, Paros und Parische Inschriften, σ. 593. A. K. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Μεσαιωνικά Κυκλάδων, ΑΔ 18, 1963, σ. 298 - 301 καὶ Ἡ πρόσφατος ἀναστήλωσις τῆς Καταπολιανῆς τῆς Πάρου — Πορίσματα ἐρευνῶν καὶ νέα εὐρήματα, ΕΕΚΜ 5, 1965 - 66, σ. 47 κ.έ.

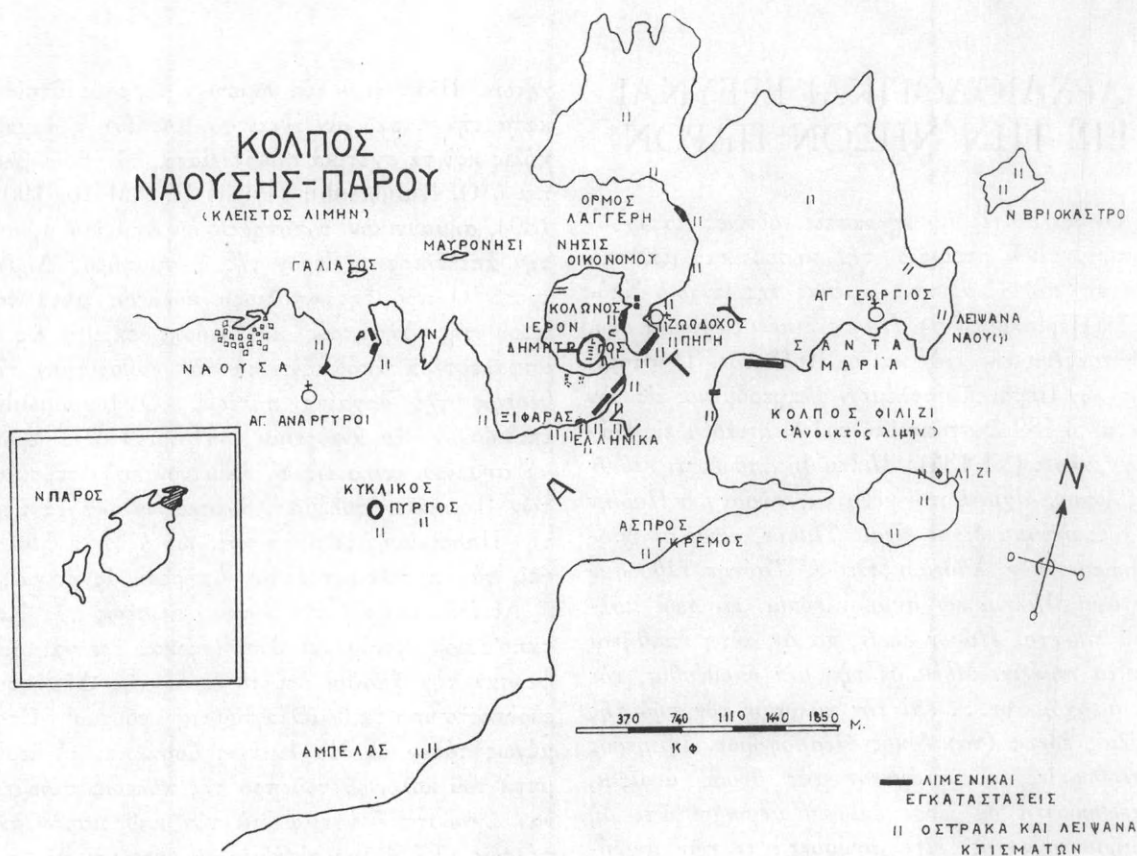
3. L. GUERRINI, Paro, Enc. Arte Antica, V, 6. 961 - 962. IG XII 5, 2, De Cycladum Situ.

* Θεωρῶ χρέος μου νὰ εὐχαριστήσω τὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων διὰ τὸ ἐνδιαφέρον της ὑπὲρ τῶν ἀνακαλύψεών μου εἰς Νάουσαν Πάρου, τὸ θέρος τοῦ 1971 καὶ 1972.

Ἰδιαιτέρως εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴν μου κ. Ν. Κοντολέοντα διὰ τὴν πολῦτιμον συμπαράστασιν εἰς τὴν δημοσίευσιν ταύτην.

Τὰ εὐρήματά μου, τὰ ὁποῖα περιγράφω κατωτέρω, φρονῶ ὅτι ἀνταποκρίνονται πλήρως πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν δύο λιμένων καὶ τοῦ πρὸ τῆς πόλεως κολωνοῦ μετὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος. Παραλλήλως δὲ ἀποδεικνύουν τὴν μεγάλην ναυ-

ἀριθμὸν μαρμάρων εὗρον εἰς τὰς ἐξωτερικὰς κλίμακας παλαιῶν οἰκιῶν μὲ ἐμφανῆ σημεῖα προγενεστέρως χρήσεως. Οὕτω μεταξὺ τῶν πλακῶν 30 περίπου κλιμάκων, πλὴν τῶν ἐγχαράκτων σημεῖων, τὰ ὁποῖα φέρουν, εὗρον μίαν μετὰ γλυ-

Εἰκ. 1. Πάρος. Γενικὴ ἄποψις τῶν λειψάνων τοῦ "Αστεως - Εἰς ΒΑ. Χερσόνησον Ναούσης.

τικὴν ἀκμὴν τῆς νήσου κατὰ τὴν ἀποικιακὴν τῆς ἐξάπλωσιν, διὰ τῶν διασωθέντων ναυτικῶν σταθμῶν.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗΝ ΤΗΣ ΝΑΟΥΣΗΣ

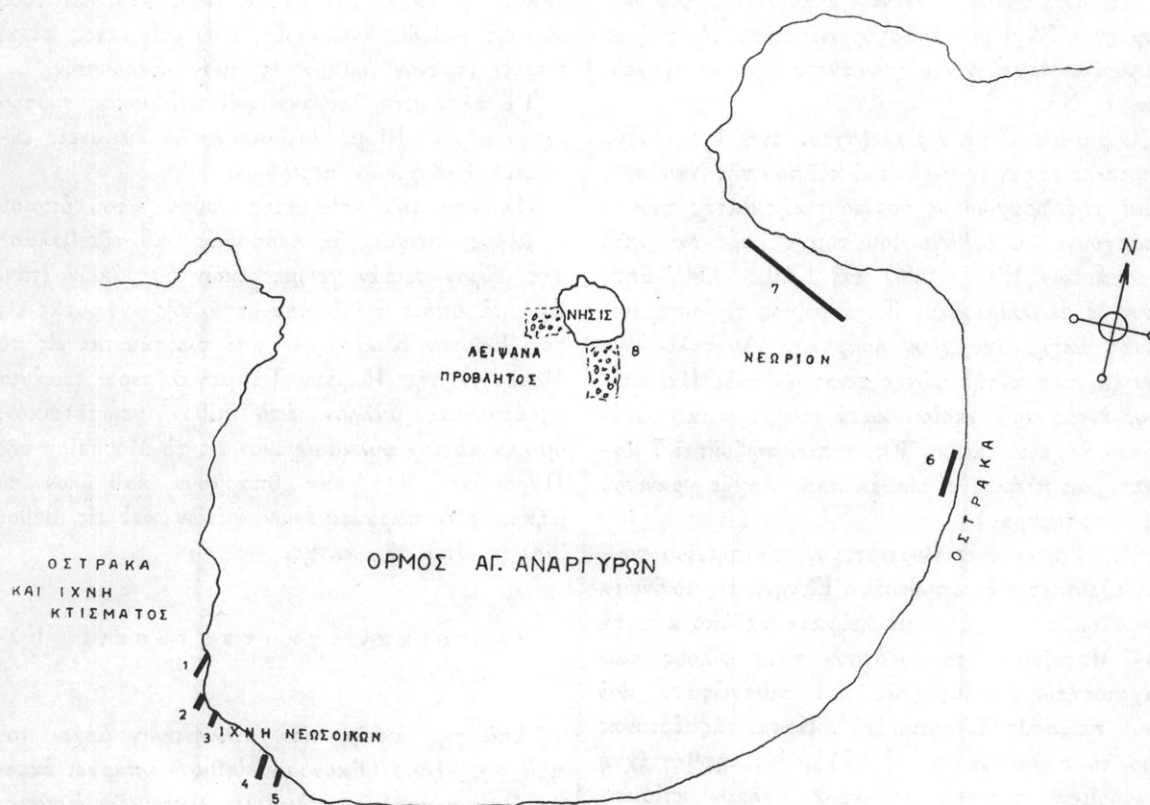
Εὐρήματα ἐντὸς τῆς κωμοπόλεως: Κατὰ τὴν παραμονὴν μου εἰς τὴν Νάουσαν διεπίστωσα τὴν ὑπαρξίν σημαντικοῦ ὕλικου προσερχομένου προφανῶς ἐξ ἀρχαίων κτισμάτων. Κυρίως διέκρινα σημαντικὸν ἀριθμὸν μαρμαρίνων πλακῶν εἰς τὰ δάπεδα ἢ τὰς βαθμίδας εἰσόδου τῶν Βυζαντινῶν της ναῶν. Μέγαν

πτοῦ στεφάνου καὶ ἑτέραν μετὰ κοσμήματος παριστάνοντος ἀνθέμιον.

Περίχωρα τῆς Ναούσης: Εἰς Ἅγιον Γεώργιον Μεροβιγλίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὀστρακα, τὰ ὁποῖα εὗρον ἐπὶ τοῦ ὑψώματος, εὗρον τμῆμα κορμοῦ κίονος καὶ ἐν κορινθιακὸν κιονόκρανον, χρησιμοποιούμενα ὡς ὑποστηρίγματα ἐδράνου ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ ναοῦ τούτου (πίν. Αα). Ἀνατολικῶς τῆς κωμοπόλεως, ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, εὗρον γεωμετρικὰ ὀστρακα. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν καὶ βορείως τῶν ξενῶνων Ἰ. Σβορώνου σφίζεται εἰς τοῖχος μὲ προσανατολισμὸν ἀπὸ Β.

πρὸς Ν. κατεσκευασμένος ἐξ ὀγκολίθων, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχων μὲ περίφραξιν. Πιθανῶς ἀποτελεῖ τμῆμα ἀρχαίου τείχους. Ἐχει μῆκος 110 μ. ΝΑ. τῆς Ναούσης, 2.5 χιλ. περίπου ἐκτὸς τῆς κωμοπόλεως, εἰς τὴν τοποθεσίαν Γλυφό, καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἀσπρον Γκρεμὸν ὑπάρχει φρέαρ.

σφύζεται τμῆμα κορμοῦ κίονος ἄνευ ραβδώσεων καὶ ἄλλα λείψανα κτισμάτων (πίν. Βγ). Τὰ ἀνωτέρω εὐρήματα καὶ πολλὰ, τὰ ὅποια παραδίδονται ὑπὸ Ναουσαίων σχετικῶς, ἀποδεικνύουν ὅτι δὲν στερεῖται ἀρχαιολογικῶν ἰχνῶν, ὅπως ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Rubensohn².

Εἰκ. 2. Νάουσα - Πάρος. Ὄρμος Ἀγίων Ἀναργύρων.

Τὸ στόμιον τούτου καλύπτεται ὑπὸ μαρμαρίνων πλακῶν. Μία φέρει ἀνάγλυφον παράστασιν (πίν. Αβ). Πλησίον τοῦ φρέατος, 8 μ. δυτικῶς τούτου, ὑπάρχει ἄλλη διαστάσεων 0.96×0.64 καὶ πάχους 0.11 μ. φέρουσα κυμάτιον εἰς τὰς δύο πλευράς.

Εἰς Νάουσαν εὐρέθη ἐπίσης κόρμος ἀρχαϊκῆς κόρης¹. Εἰς Παλιόπυργον, 30 μ. ἀνατολικῶς τοῦ γνωστοῦ κυκλικοῦ πύργου (πίν. Βα), σφύζεται μαρμαρίνον ἀρχιτεκτονικὸν μέλος (πίν. Ββ), (ὑψ. 0.50, μῆκ. 1 μ., πάχος 0.40). Ὑπὸ τὸν ἀγρὸν Π. Ἀναγνωστοπούλου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς

Ὄρμος Ἀγίων Ἀναργύρων: Ἀνατολικῶς τῆς Ναούσης (σχεδ. εἰκ. 1) εὐρίσκεται ὁ ὅρμος τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων. Πέριξ αὐτοῦ σφύζονται πολλὰ ὀστρακα μεταξύ τῶν ὁποίων εὑρον ἓν μελανόμορφον καὶ δύο γεωμετρικά. Εἰς τὴν ΝΔ. ἀκτὴν τοῦ ὑπάρχουν λαξευτὰ ἰχνη νεωσοίκων (σχεδ. εἰκ. 2, ἀρ. 1-5). Ὑπεράνω τούτων ἐπὶ τομῆς τῆς ἀκτῆς φαίνονται ἰχνη τοίχου καὶ στρώμα ὀστράκων. Μεγαλύτεραι λαξεύσεις καὶ λείψανα προβλήτος ὑπάρχουν ἀντιστοίχως ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς καὶ εἰς τὴν νησίδα τὴν κειμένην ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ ὅρμου. Ἡ μία αὖ-

1. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, Πάρος, ΑΔ 23, 1968, Χρονικά 2, σ. 383.

2. ΑΜ 26, 1901, σ. 163.

λαξ (σχεδ. εικ. 2, άρ. 6) έχει μήκος 30 και πλάτος 0.90 μ., ή έτέρα (σχεδ. εικ. 2, άρ. 7) μήκος 40, πλάτος 1 μ. Τά λείψανα του προβλήτος συνίστανται εκ σωρού λίθων (σχεδ. εικ. 2, άρ. 8). Άπαντα ταύτα πλην των 1 - 5 εύρίσκονται υπό την επιφάνειαν της θαλάσσης.

Άξιοσημείωτον λείψανον ανατολικώς του όρμου των Άγίων Αναργύρων, είναι το πλήρες άμφορέων άρχαϊον ναυάγιον έντός όρμίσκου (σχεδ. εικ. 1, Ν).

Ό ρ μ ο ς Ξ ι φ ά ρ α (σχεδ. εικ. 1): Ούτος άποτελεί τον ΝΑ. μυχόν του κόλπου της Ναούσης. Έπί της βραχώδους νοτιοδυτικής άκτής τούτου ύπάρχουν δύο όρθογωνίου τομής λαξευτά όπαι διαστάσεων 1.20×0.90 και 1.10×0.90 , απέχουν δέ άλλήλων 4 μ. Κατά μήκος της ύπερκειμένης άκτής ύπάρχουν όστρακα. Ανατολικότερον επί της αúτης ζώνης είναι ό άγρός Βαλεντινού, έντός του όποιου κατά πληροφορίας εύρέθησαν άρχαϊοι τάφοι. Έπί τόπου σφίζονται 7 καλυπτήριοι πλάκες αúτων εκ παραλλαγής γρανίτου (κ. ψαρόπετρας).

Έ λ λ η ν ι κ ά: Βορειότερον του σημείου τούτου εύρίσκεται ή τοποθεσία «Έλληνικά»· το όνομα άσφαλώς έχει σχέσιν με λείψανα τά όποια κατά τον Μεσαίωνα έτροφοδότουν τους φίλους των άρχαιοτήτων περιηγητάς και πιθανώτατα και τους πειρατάς δι' έμπορίαν¹. Κατά τας έρεύνas μου το παρελθόν έτος (1971), άντελήφθη ίχνη οικοδομών, πλησίον σφζομένου παλαιού κτίσματος

(πίν. Γα). Είς την άκτην ταύτην, λόγω διαβρώσεως του έδάφους υπό της θαλάσσης, ήλθον είς φώς σημαντικά ίχνη τοίχων και όστράκων είς μήκος 120 μ. Νύν, μετά την διάνοιξιν άγροτικής όδοϋ, εκαλύφθησαν τά ίχνη των κτισμάτων και άπεκαλύφθησαν άφθονα όστρακα κατά μήκος της άκτής επί 250 μ. (πίν. Δα). Είς τους τοίχους του ως άνω σφζομένου κτίσματος είναι έντετειχισμένον ύλικόν άρχαϊών οικοδομών.

Τά άκάλυπτα λείψανα του κτίσματος τούτου έχουν μήκος 10 μ. και διατηρούν έμφανεϊς ένδείξεις διαδοχικών περιόδων.

Πλησίον του κτίσματος τούτου, του όποιου έν μέρος άπεκαλύφθη προφανώς υπό της θαλάσσης, εύρον σειράν γεωμετρικών όστράκων (πίν. Δβ), τά όποια παρέδωσα μετά της άναφοράς είς τον Έφορον Κυκλάδων² και εύρίσκονται είς το Μουσείον της Πάρου. Τά μεγαλύτερα τεμάχια προέρχονται μάλλον από πίθον γεωμετρικόν, όμοιον με τον φυλασσόμενον είς το Μουσείον της Παροικίας. Όστρακα ύπάρχουν καθ' όλον το μήκος των παρακειμένων άκτών και είς βάθος 200 μ. από της άκτής.

Λ ι μ ε ν ι κ α ι έ γ κ α τ α σ τ ά σ ε ι ς Έ λ λ η ν ι κ ώ ν

Άπό της άκτής των Έλληνικών μέχρι του πρό της νήσου Οικονόμου ίσθμού ύπάρχει εκτεταμένον συγκρότημα ύφάλων λιμενικών έγκαταστάσεων (σχεδ. εικ. 1 και 3, πίν. Γβ, Εα). Ταύτας είδεν από της ξηράς ό Rubensohn χωρίς να τας έρευνήση. Ούτε άσφαλώς άντελήφθη την έκτασιν την όποιαν αúται κατελάμβανον.

Δυτικώς της οίκίας Μαλαματένιου εύρίσκεται το πρώτον τμήμα των έγκαταστάσεων (σχεδ. εικ. 3, Α). Άποτελείται δέ από πέντε παραλλήλους αύλακας όρθογωνίου τομής, έξ ών ή πρώτη είναι διμελής. Έχουν μήκος 37 μ. και πλάτος 1 μ., πλην της 5ης δυτικής έχούσης πλάτος 2 μ. Αί μεταξύ των άποστάσεις είναι α - β 3 μ., β - γ 2.5 μ., γ - δ 1.20 μ., δ - ε 3 μ.

2. Είς τον κ. Ν. Ζαφειρόπουλον εκφράζω και έντεϋθεν τας εύχαριστίας μου δια την φιλικήν και πρόθυμον συνεργασίαν του.

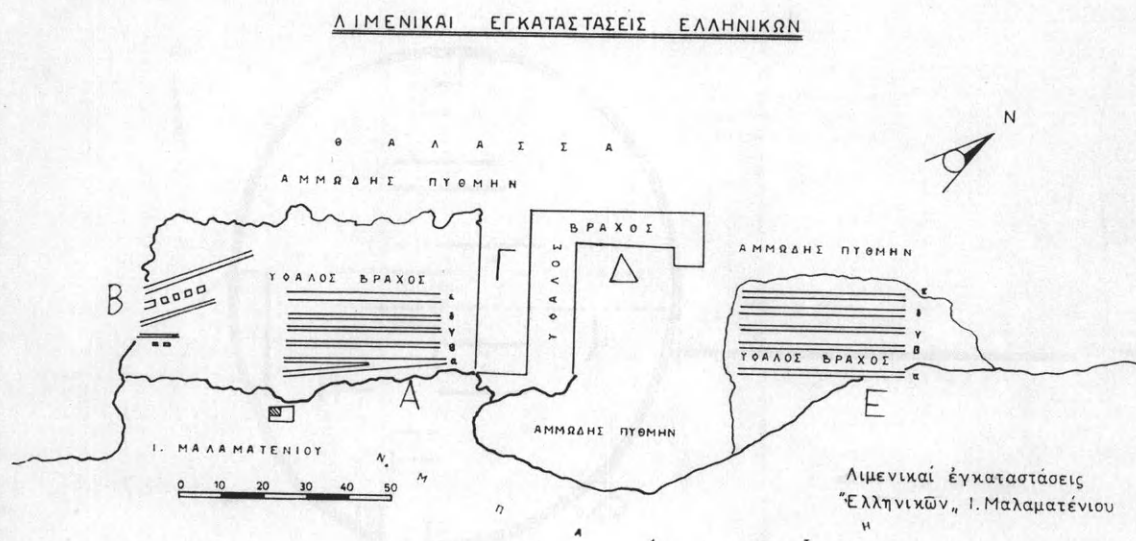
1. CHRIST. BUONDELONTI, *Librum Insul. Archipelagi*, σ. 94 και 192. *Atti del R. Istituto Veneto*, LXXI, 2 (Venezia 1915). PAOLO REVELLI, *L'Egeo*, 1912, σ. 2 κ.έ. B. PACE, *Gl' Italiani e l'Esplorazione dell'Oriente Ellenico*, Roma 1920, σ. 7 κ.έ. WILLIAM MILLER, *Η Φραγκοκρατία είς την Ελλάδα* (Μετάφρ. Φουριώτη), σ. 85 και 666: «Οί πειρατάι σύχναζαν στον κόλπο της Νάουσας» προφανώς δι' άρχαιοκαπηλίαν. ΕΜ. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Δεληασία της Παροικίας Πάρου*, ΑΘΗΝΑ 1938, σ. 119 - 154. Κ. ΨΥΧΟΓΙΟΥ, *Η Πάρος*, *Αθήναι* 1937, σ. 44. ΘΕΟΔ. και ΝΙΚ. ΑΔΙΠΡΑΝΤΗ, *Πάρος Αντίπαρος*, *Αθήναι* 1968, σ. 48. ΚΥΡ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Οί Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, *Αθήναι* 1970, σ. 297 και ιδίως 376: «Ο d'Aramon (1547 μ.Χ.) αναφερόμενος είς τά μάρμαρα της Πάρου λέγει: τά μάρμαρα της Πάρου χρησιμοποιούνται περισσότερο και είναι πανάκριβα». Γ. ΚΟΡΡΕΣ, *Η Έκατονταπυλιανή της Πάρου*, *Αθήναι* 1954.

Νοτιώτερον τῶν λαξεύσεων τούτων ὑπάρχουν ἄλλαι τρεῖς (σχεδ. εἰκ. 3, Β). Ἡ πρώτη πρὸς τὴν ἀκτὴν φέρει δύο ὑποδοχὰς κιόνων παρ' αὐτῇ καὶ ἔχει μῆκος 10 μ., εἶναι δὲ παράλληλος πρὸς τὰς προηγουμένας Α. Αἱ δυτικῶς ταύτης κείμεναι ἔχουν διαφορετικὸν προσανατολισμὸν καὶ παρέχουν τὰ ἔχνη ὀρθογωνίου κτίσματος. Αἱ πλευραὶ

ποικίλας ἐγκαταστάσεις, ἀποθήκας, νεωσοίκους, ἢ καὶ ναυπήγια τοῦ «κλειστοῦ» τούτου λιμένος τῆς Ναούσης.

Νῆσος Οἰκονόμου

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κόλπου τῆς Ναούσης σχηματίζεται μία μικρὰ χερσόνησος

Εἰκ. 3. Νάουσα - Πάρου. Λιμενικαὶ ἐγκαταστάσεις 'Ελληνικῶν.

του ἔχουν ἀντιστοιχῶς 19 καὶ 27 μ. μῆκος καὶ ἀπέχουν 5.5 μ. ἀλλήλων. Εἰς τὸ μέσον ὑπάρχει σειρὰ ὀπῶν ὑποδοχῶν κιόνων. Σφύζονται καλῶς τέσσαρες.

Τὰ κτίσματα προφανῶς ἐξετείνοντο καὶ πρὸς Ν. ἢ ΝΔ. εἰς τὸν ἀμμόδη πυθμένα.

Βορείως τῶν λαξεύσεων Α ὑπάρχει ὀρθογώνιος τομὴ τοῦ πυθμένος (σχεδ. εἰκ. 3, Γ) διαστάσεων 10×35 , ὁποῦθεν ἀφῆρέθη δι' ἐπιμελοῦς λαξεύσεως ὁ βράχος διὰ τὴν εὐχερῇ προσέγγισιν νεῶν.

Ἀκολουθεῖ ἑτέρα λάξευσις τοῦ βραχώδους πυθμένος εἰς σχῆμα Γ (σχεδ. εἰκ. 3, Δ) δι' ἐξυπηρέτησιν ἐπίσης νεῶν καὶ ἔπεται τὸ συγκρότημα Ε, ὑπὸ τὴν ἄμπελον Ν. Μπαφίτη. Αἱ ἐνταῦθα αὐλακες εἶναι πέντε, παράλληλοι μεταξὺ των, καὶ ἔχουν μῆκος 43 - 45 μ. Αἱ μεταξὺ των ἀποστάσεις, ἀρχίζοντες ἐκ τῆς ἀκτῆς, εἶναι α - β 5 μ., β - γ 5 μ., γ - δ 2.5 μ. καὶ δ - ε 2 μ. Ἡ θέσις καὶ ἡ μορφή γενικῶς τῶν λειψάνων τούτων δεικνύει

(σχεδ. εἰκ. 1), ἥτις καλεῖται νῆσος Οἰκονόμου, ἰδιοκτησίας Ἀγγέλου Κορτιάνου. Ἡ νῆσος Οἰκονόμου συνδέεται δι' ἰσθμοῦ μήκους ἑκατὸν μέτρων καὶ πλάτους 75 μ. Ἡ λωρὶς αὕτη ἡ ἐνοῦσα τὴν νῆσον μετὰ τῆς ἐναντι ἀμμόδους παραλίας τοῦ ἀγροῦ Ν. Μπαφίτη, ὅταν ὑπάρχῃ παλίρροια καλύπτεται κατὰ ἓν μέρος ὑπὸ τῶν ὑδάτων. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὅταν ἡ θάλασσα εἶναι κυματώδης. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς νήσου εἶναι σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου πετρώδης ἐκτὸς ὠρισμένων τμημάτων.

Παρὰ ταῦτα καλύπτεται ὑπὸ θάμνων καὶ ποικιλίας κυπαρίσσω τῶν ὁποίων τὸ ὕψος δὲν ὑπερβαίνει τὰ 3 μέτρα καὶ καλοῦνται «φίδες».

Αἱ ἀκταὶ τῆς νήσου εἶναι ὁμαλαὶ εἰς τὴν νοτίαν καὶ ἀνατολικὴν πλευράν. Ἀντιθέτως εἰς τὴν βορειοδυτικὴν καὶ τὴν βόρειον, ὅπου θραύονται τὰ κύματα, εἶναι βραχώδεις καὶ ἀπότομοι.

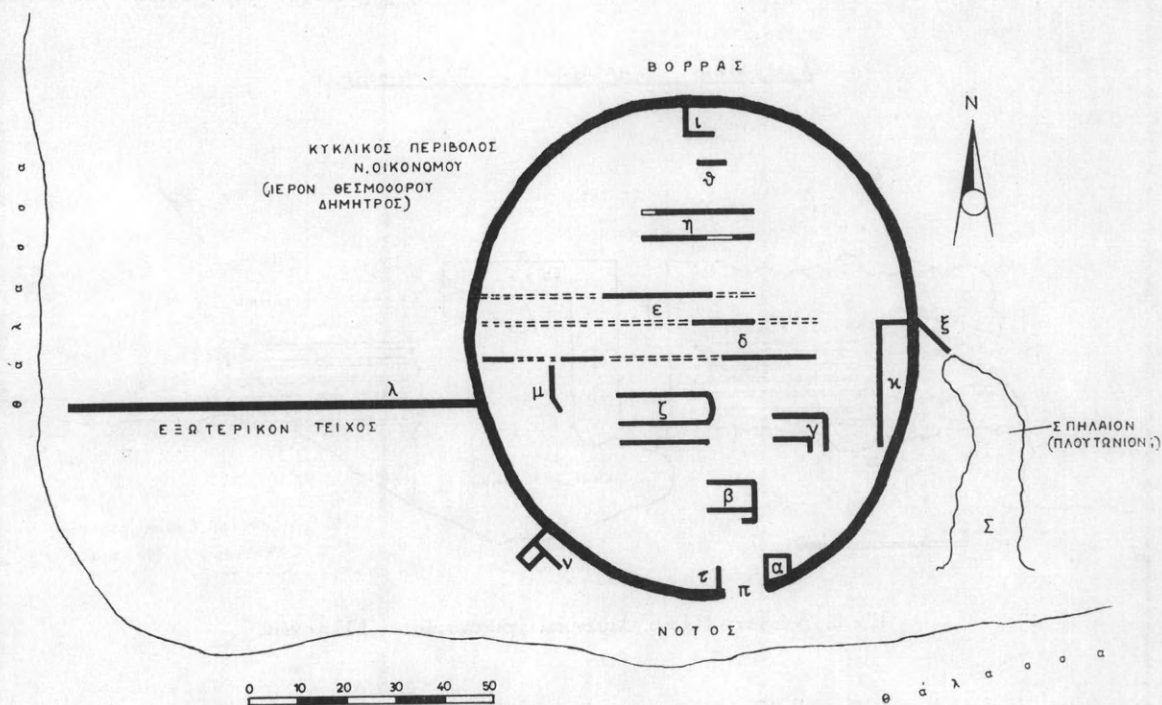
Ἡ χερσόνησος ἐν τῷ συνόλῳ σχηματίζει ἓνα «κολωνόν» ὕψους 30 μ., τοῦ ὁποῦ τὰ ὑψηλότε-

ρα μέρη εύρισκονται εἰς τὸ κεντρικὸν καὶ τὸ βόρειον τμήμα αὐτῆς. Ἡ μικρὰ αὕτη χερσόνησος προεκτεινομένη πρὸς Δυσμάς, ἐντὸς τοῦ κόλπου τῆς Ναούσης, σχηματίζει δύο ὑψηλούς ὄρους, τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ τῶν Ἑλληνικῶν.

Μετὰ τὸν λιθόκτιστον τοῖχον περιφράξεως,

Φρονῶ ὅτι τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἱερὸν τοῦ Πλούτωνος, ἐφ' ὅσον τὰ παρακείμενα λείψανα ἀνήκουν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος.

Κυκλικὸς περίβολος - Ἱερὸν τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος (σχεδ.

Εἰκ. 4. Νάουσα - Πάρου. Κάτοψις Ἱεροῦ Θεσμοφόρου Δήμητρος (Νῆσος Οἰκονόμου).

ὅστις κλείει τὴν χερσόνησον ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ ἰσθμοῦ, βαδίζοντες πρὸς Ν. 55 μ. εὐρίσκομεν σπηλαιῶδες κατασκεύασμα, δυτικῶς τοῦ ὁποίου κεῖται ὁ κυκλικὸς περίβολος: εἶναι τὸ σπήλαιον Α.

Σπήλαιον Α - Πλουτώνιον (σχεδ. εἰκ. 4, Σ καὶ πίν. Εγ): Ἀποτελεῖται ἐκ δύο μερῶν: πρῶτον τοῦ ἐπιμήκου δρόμου καὶ δεύτερον τοῦ κυρίως σπηλαίου. Τοῦ δρόμου τὸ μῆκος εἶναι 46 μ., ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πρῶτα 21 ἔχουν πλάτος 13 καὶ τὰ ἐπόμενα 25 πλατ. 9 μ.

Τὸ κυρίως σπήλαιον ἔχει βάθος 5.5 μ., ὕψος 2.5 μ., πλάτος 5 μ. Ἀποκολληθέντες ὀγκόλιθοι καὶ χῶματα καλύπτουν τὸ δάπεδον. Καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ σπηλαίου ὑπάρχουν ὄστρακα καὶ λείψανα κτισμάτων. Ὅλον τὸ σπήλαιον ὁμοιάζει μὲ βραχίονα τεινόμενον πρὸς τὰ κτίσματα τοῦ περιβόλου.

εἰκ. 1 καὶ 4): Ὁ περίβολος ἔχει περιφέρειαν 288 μ. καὶ διάμετρον κυμαινομένην μεταξὺ 95 μ. ἐκ Β. πρὸς Ν. καὶ 88 ἐξ Α. πρὸς Δ. Τὸ τεῖχος τοῦ περιβόλου ἔχει πᾶχος 1.60 μ. καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἐκτισμένον μὲ ὀγκόλιθους ληφθέντας ἐκ τοῦ ἐδάφους τῆς νήσου Οἰκονόμου (πίν. Εβ).

Τοῦ νοτίου τείχους διατηροῦνται μόνον τὰ θεμέλια ὑψ. 0.20 - 0.30 μ. Τὸ ΒΑ. τεῖχος τὸ εὐρισκόμενον δυτικῶς τοῦ σπηλαίου διατηρεῖται εἰς ὕψος 1.40 μ. (πίν. F'α). Ἀκολουθοῦν 17 μ. τοῦ ὁποίου σφύζονται τὰ θεμέλια καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ ΒΑ. ὕψους μέχρις 1.20 μ. (πίν. F'β). Ἐν τμήμα τοῦ Βορείου τείχους φέρει ἐσωτερικὴν ἐνίσχυσιν. Πιθανῶς ἀποτελεῖ ἐπισκευὴν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ παλαιότερου τμήματος. Ἐνταῦθα τὸ πᾶχος τοῦ τείχους εἶναι 2 μ. Ἀκολουθεῖ τὸ ΒΔ. τεῖχος εἰς ὕψος 0.60 - 1.50 (πίν. F'γ).

Εἰς τὸ δυτικὸν τεῖχος τοῦ περιβόλου σφύζειται ἐκτὸς αὐτοῦ ἕτερον τεῖχος (σχεδ. εἰκ. 4, λ). Τέμνον τὴν περιφέρειαν καθέτως μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Δυσμὰς ἐκτείνεται μέχρι τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς νήσου. Ἐχει μῆκος 85 μ., πᾶχος 0.70 καὶ ὕψος 0.50 - 1.50 μ. Πιθανὸν τὸ τεῖχος τοῦτο ἔκλειε τὴν ἐκτὸς τοῦ περιβόλου νοτίαν ζώνην τῆς νήσου ἀπὸ τῆς ΒΔ. τοιαύτης.

Τὸ ΝΔ. τμήμα τοῦ περιβόλου (πίν. F'δ) εἶναι σχεδὸν εὐθύγραμμον. Εἰς ἐν σημεῖον τὸ τεῖχος ἔχει ὕψος 1.65. Ὑπάρχει μάλιστα εἰς λίθος σχεδὸν ὡσειδῆς ἔχων τὴν μορφήν κεφαλῆς ζώου (πίν. Ζα). Ὁ λίθος οὗτος ἔχει πλάτος 1.80 καὶ ὕψος 1.60 μ.

Νοτίως τοῦ τμήματος τούτου εἰς ἀπόστασιν 8 μ. ὑπάρχουν τὰ λείψανα κτίσματος (σχεδ. εἰκ. 4, ν) συνδεδεμένου μετὰ τοῦ τείχους. Διακρίνονται ἡ ΒΔ. πλευρὰ μήκους 6.5 μ., ἥτις τέμνει καθέτως τὸ τεῖχος καὶ δύο ἄλλαι παράλληλοι πρὸς τὸ τεῖχος τοῦ περιβόλου μήκους 7 καὶ 2.5 μ. Οὕτω σχηματίζεται σαφῶς ἐν ὀρθογώνιον καὶ ἐν τετράγωνον. Τὸ κτίσμα προφανῶς ἔφερε καὶ ἄλλα δωμάτια ὡς δεικνύει ἡ προέκτασις ἐνὸς τῶν τοίχων. Τὸ ἀνωτέρω τεῖχος ἀποτελεῖ τὸ ἔρκος Θεσμοφόρου Δήμητρος ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Ἡροδότου.

Κτίσματα ἐν τὸς τοῦ περιβόλου: **Κτίσμα α:** Ἡ εἰσοδος διὰ τὸ ἐσωτερικὸν γίνεται ἐκ τοῦ νοτίου μέρους τοῦ περιβόλου. Τὸ τμήμα τοῦτο ἀπέχει 8 μ. ἀπὸ τὴν θάλασσαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπάρχουν λείψανα μικροῦ προβλήτου. Τὸ τεῖχος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο (σχεδ. εἰκ. 4, π) παρουσιάζει κενὸν 10 μ. Ἀριστερὰ ὑπάρχουν θεμέλια τοίχου (σχεδ. εἰκ. 4, τ) μήκους 4 μ. Ἀνατολικῶς τούτου σχηματίζεται τετράγωνον κτίσμα α διαστάσεων 4×4 μ.

Κτίσμα β: Βορειότερον τῆς εἰσόδου π 12 μ. ὑπάρχει ἄλλο κτίσμα (σχεδ. εἰκ. 4, β)· εἶναι ὀρθογώνιον μὲ προσανατολισμὸν ἐξ Α. πρὸς Δ. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ἔχει μῆκος 4 μ. Αἱ μακρὰί σφύζονται μέχρι μήκους 8 μ. Εἰς τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ κτίσματος (πίν. Ζβ) τούτου ὑπάρχει προέκτασις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς πρὸς Ν. εἰς μῆκος 1.80 μ. καὶ κάμψις ἐν συνεχείᾳ πρὸς Δ. εἰς μῆκος 1.80 μ.

Κτίσμα γ: Βορειότερον τοῦ β ὑπάρχει ὀρθογώνιον κτίσμα γ, τοῦ ὁποίου σφύζονται τὰ

θεμέλια εἰς ὕψος 0.30 - 1.10 μ. Ἡ ἀνατολικὴ τοῦ πλευρὰ ἐκτείνεται πρὸς Ν. καὶ σχηματίζει μετὰ τοῦ δυτικῶς κειμένου μικροῦ τοίχου, εἰσοδὸν ὑπὸ μορφήν κλίμακος, πλάτους 2.30 μ. καὶ μήκους 2.50 μ. Ἡ βόρειος πλευρὰ τοῦ γ ἔχει μῆκος 9 μ. Περίπου τὸ αὐτὸ μῆκος ἔχει καὶ ἡ νότιος (πίν. Ηα).

Πρὸ τοῦ κτίσματος γ καὶ εἰς ἀπόστασιν 2 μ. ὑπάρχουν ἔχνη τοίχου μήκους 3 μ. παραλλήλου πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ γ (πίν. Ηα). Δίδει τὴν ἐντύπωσιν λειψάνων βωμοῦ (;). Ἀνατολικώτερον ὑπάρχει ἄλλο κτίσμα κ μὲ τοῖχον μήκους 25 μ. Οὗτος ἀπέχει 5 μέτρα ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος καὶ καλύπτει εἰς μῆκος τὰς προσόψεις τοῦ γ καὶ τοῦ ἐπομένου δ. Ὁ τοῖχος οὗτος εἰς τὸ βορειότερόν του τμήμα σχηματίζει ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Α., ἥτις φθάνει μέχρι τοῦ τείχους.

Κτίσμα δ: Βορειότερον τοῦ γ εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ὑπάρχουν τὰ λείψανα ἄλλου ὀρθογωνίου κτίσματος. Πρόκειται περὶ μιᾶς αἰθούσης ὀρθογωνίου πλάτους 5 μ. καὶ μήκους 68 μ. Τὰ σφύζόμενα λείψανα τοῦ νοτίου τοίχου ἔχοντα ὕψος 0.40 μέχρις 1.20 ἐπιτρέπουν τὴν παρακολούθησιν τοῦ τοίχου μέχρι τοῦ δυτικοῦ τείχους. Εἰδικώτερον σφύζονται εἰς καλὴν κατάστασιν (0.50 - 1.20 ὕψους) τὰ πρῶτα 19 μ. Ἀκολουθοῦν ἔχνη 24 μ. Συνεχίζεται τμήμα 8 μ. εἰς καλὴν κατάστασιν, 10 μ. ἔχνη καὶ 7 μ. ὁρατά, εἰς καλὴν κατάστασιν.

Βορείως τοῦ τοίχου τούτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 5 μ. ὑπάρχει ὁ ἄλλος τοῖχος τῆς μεγάλης ταύτης αἰθούσης μήκους 12 μ. Τὰ ὀλίγα ἔχνη δηλοῦν ὅτι καὶ ὁ τοῖχος οὗτος εἶχε μῆκος 68 - 70 μ. καὶ ἐσχηματίζετο οὕτω τὸ κτίσμα δ μήκους 68 - 70 μ. καὶ πλάτους 5 μ.

Κτίσμα ε: Βορείως τοῦ ὀρθογωνίου δ ὑπάρχει ἄλλη αἶθουσα ε. Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς αἰθούσης ταύτης ἔχει μῆκος 23 μ., ἀπέχει δὲ τοῦ νοτίως εὐρισκομένου 4 μ. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ ἂν ἡ ε καὶ δ αἶθουσα ἀπετέλουν ἐνιαίαν ἢ δύο κεχωρισμένας.

Κτίσμα ζ: Δυτικῶς τοῦ γ καὶ εἰς ἀπόστασιν 12 μ. ὑπάρχει τὸ κτίσμα ζ. Τοῦτο εἶναι ὀρθογώνιον ἔχει πλάτος 5 μ. καὶ τὸ μῆκος τῶν σφυζόμενων πλευρῶν εἶναι 19 μ. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ σχηματίζει ἐλαφρὰν ἀψίδα (σχεδ. εἰκ. 4, πίν. Ηβ). Νοτιώτερον τοῦ νοτίου τοίχου εἰς

ἀπόστασιν 2.5 μ. ὑπάρχει ἄλλος τοῖχος παράλληλος μήκους 17 μ. Τὸ κτίσμα ζ ἀπέχει 26 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸν τεῖχος. Πέριξ δὲ αὐτοῦ ὑπάρχουν ἄφθονα θραύσματα πίθων, ἀμφορέων κ.ἄ. Δυτικῶς τοῦ κτίσματος τούτου ὑπάρχει τοῖχος (σχεδ. εἰκ. 4, μ), ὅστις σχηματίζει ἀμβλεῖαν γωνίαν. Τὸ βόρειον τμήμα ἔχει μήκος 8 μ. καὶ τὸ νότιον 2.50.

Κτίσμα η: Ἐνδεκα μέτρα βορείως τοῦ ε ὑπάρχει ἄλλο ὀρθογώνιον η. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο παραλλήλους τοίχους μήκους 20 μ. ἔχει πλάτος 4 μ. καὶ τὸν αὐτὸν προσανατολισμὸν μὲ τὰ προηγούμενα. Ἀπέχει 20 μ. ἀπὸ τὸ βόρειον τεῖχος. Βορειότερον τούτου ὑπάρχουν λείψανα τοίχου θ μήκους 8 μ.

Κτίσμα ι: Τοῦτο εἶναι προσκεκολλημένον ἐπὶ τοῦ βορείου τείχους. Σφίζονται δύο πλευραὶ του, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν ὅτι ἦτο ὀρθογώνιον. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ ἔχει μήκος 4 καὶ ἡ νοτιὰ 6 μ.

Τὰ κτίσματα ταῦτα ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου, ἀποτελοῦν τὰ λείψανα τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος, κείμενα ἐπὶ κολωνοῦ πρὸ τῶν ἱχνῶν τοῦ ἀνατολικῶς κειμένου ἄστεως, ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὰ στοιχεῖα τοῦ Ἡροδότου καὶ ἔχοντα πολλὰς ἀναλογίας πρὸς τὰ ἀντίστοιχα ἱερά τῆς Δήμητρος εἰς Ἐλευσίνα καὶ Θάσον¹.

Ἀλλὰ εὐρήματα ἐπὶ τῆς νήσου Οἰκονόμου

Εἰς τὸ βόρειον τμήμα τῆς νήσου Οἰκονόμου σχηματίζεται μικρὸν πεδῖον ἐπὶ τῆς σχηματιζομένης ἐξάρσεως, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι εἶχεν ἰσοπεδωθῇ διὰ τὰ δεχθῇ κτίσματα ἢ ὅπωςδήποτε διὰ τὰ χρησιμοποιοῦν.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκονται ὄστρακα. Τὸ σχηματιζόμενον τοῦτο πεδῖον ἔχει σχέσιν πιθανώτατα μὲ ἱχνὴ κατασκευασθείσης ἀνωφεροῦς ὁδοῦ ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς πρὸς τὸ πε-

δίον. Ἡ ὁδὸς αὕτη φαίνεται εὐκρινῶς, διότι ἔχουν ἀφαιρεθῇ οἱ βράχοι εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς ἀκτῆς καὶ τὰ πλαίσια τῆς λαξεύσεως δίδουν ὁδὸν πλάτους 8 μ. καὶ μήκους 40. Ἡ ὁδὸς αὕτη φθάνει μέχρι τῆς θαλάσσης εἰς σημεῖον ὅπου ὑπάρχουν ἱχνὴ λαξεύσεως.

Λιμενικαὶ ἐγκαταστάσεις ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς νήσου Οἰκονόμου

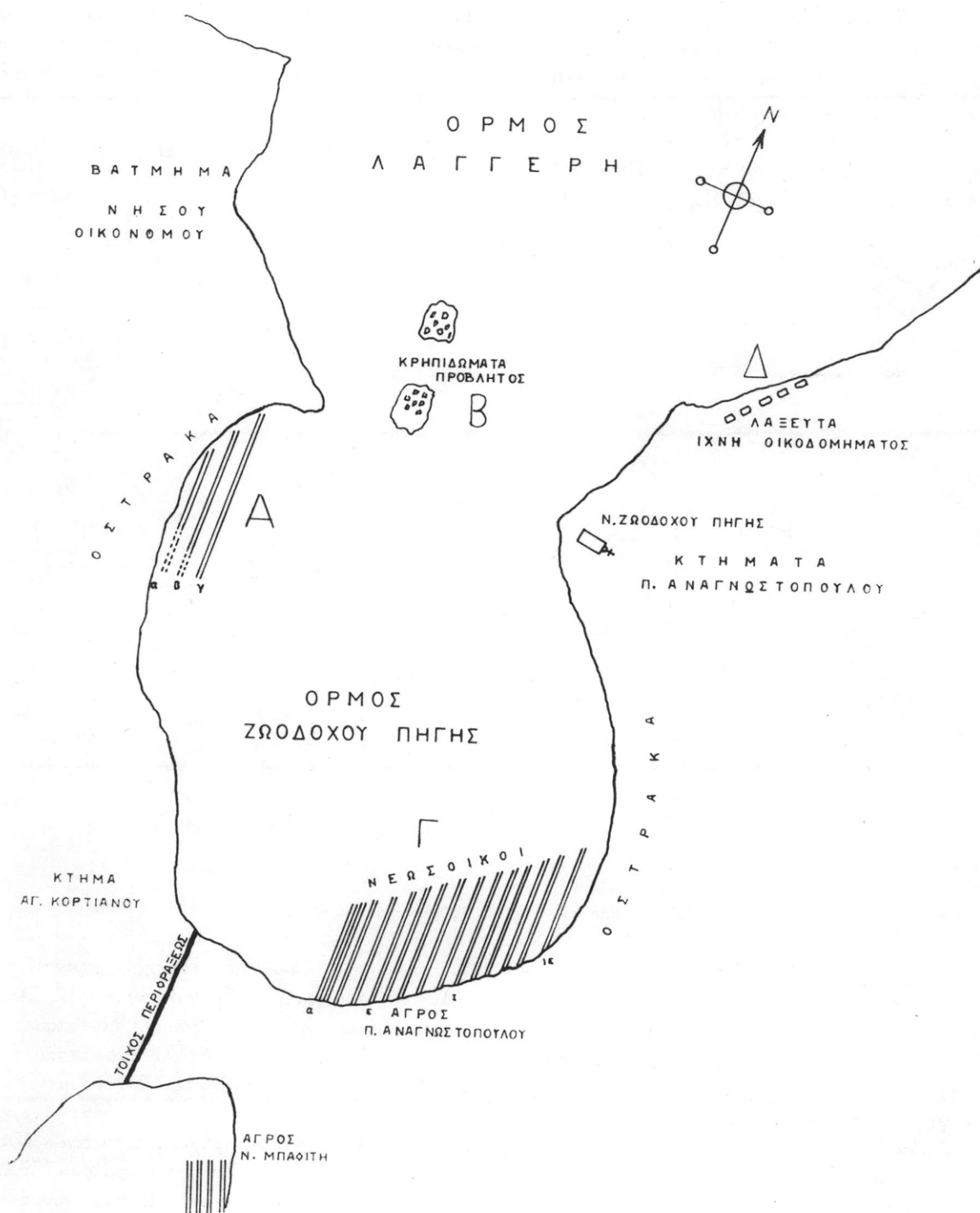
Περισσότερα λείψανα ὑπάρχουν εἰς τὴν βορειοανατολικὴν ἀκτὴν τῆς νήσου πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (σχεδ. εἰκ. 1 καὶ 5, Α). Ἐδῶ ὑπάρχουν πολλὰ ὄστρακα καὶ αἱ ἀκόλουθοι παρὰ τὴν ἀκτὴν ὑφαλοὶ λαξεύσεις, πλὴν μιᾶς κειμένης ἐπὶ τῆς ἀκτῆς. Ἡ α εὐρισκομένη ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἔχει μήκος 10 μ. καὶ πλάτος 1 μ. Ἡ β εὐρίσκεται 5 μ. ἀνατολικώτερον καὶ ἔχει μήκος 50 μ. καὶ πλάτος 1 μ. Αὕτη εὐρίσκεται ἐπὶ ὑφάλου βράχου. Ἡ γ ἔχει μήκος 80 μ. καὶ πλάτος 1 μ. Αἱ τρεῖς αὗται λαξεύσεις εἶναι ὀρθογωνίου τομῆς καὶ παράλληλοι μετὰ τῶν. Ἐχουν προσανατολισμὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀκολουθοῦσαι τὴν ἀντίστοιχον γραμμὴν τῆς ἀκτῆς εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς νήσου. Τὸ βάθος τῶν ὑδάτων, μετὰ τὴν γ λάξευσιν, εἶναι 1.40 - 1.70 μ. Προφανῶς ἔχομεν τμήμα νεωρίου.

Κρηπίδωματα ἀποβάθρας ἢ προβλήτος (σχεδ. εἰκ. 5)

Ὀλίγον βορειότερον τῶν ἀνωτέρω λαξεύσεων καὶ ἔναντι τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ὑπάρχει βραχέως προεξοχή ἐπὶ τῆς νήσου. Ἀνατολικῶς ταύτης ὑπάρχει ἐντὸς τῆς θαλάσσης σωρὸς πελεκητῶν λίθων (σχεδ. εἰκ. 5, Β), ἀκανονίστου σχήματος. Ὁ σωρὸς οὗτος ἔχει πλάτος 14 μ. μήκος 20 καὶ ὕψος 1.40 - 1.70 μ., εὐρίσκεται δὲ 1.60 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ ἀπέχει 40 μ. ἀπὸ τῆς ξηρᾶς.

Ὀλίγον βορειότερον τούτου εἰς ἀπόστασιν 30 - 40 μ. εὐρίσκεται καὶ ἄλλος ὁμοῖος σωρὸς λίθων μικρότερος ὥς πρὸς τὸν ὄγκον. Ἡ θέσις τῶν δύο τούτων λειψάνων, εἰς τὸ στενότερον σημεῖον μετὰ τὴν νήσου Οἰκονόμου καὶ τῆς ἔναντι ἀκτῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς παρέχουν τὴν βεβαιότητα ὅτι πρόκειται περὶ κρηπιδωμάτων ἀποβάθρας ἢ τεχνικοῦ προβλήτος. Δέον νὰ λεχθῇ ὅτι μετὰ τὴν

1. ΗΡΟΔ. VI 132. Ε. Ph. LEGRAND, Hérodote, Livre VI, σ. 124. CAH IV, Γ 252 - 253. I. POUILLoux, Trois notes Thasiennes, BCH 75, 1951, σ. 90. RE XXVIII, στ. 1813 - 1824. Ν. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας, σ. 12 κ.ἑ. Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, Ἡ Θάσος (1958), σ. 14 ὑποσημ. Ρ. VIANELLO, Thasos, Enc. Arte Antica, VII 808. ΠΑΥΣΑΝ. X 28, 3: Κλεόβοιαν δὲ εἰς Θάσον τὰ ὄργια τῆς Δήμητρος ἐνεργεῖν ἐκ Πάρου φασίν.

Εἰκ. 5. Νάουσα - Πάρον. Λεῖψανα ὁρμου Ζωοδόχου Πηγῆς.

τῶν λίθων καὶ εἰς τοὺς δύο σωροὺς ὑπάρχουν ἄφθονα ὄστρακα ἀπὸ ἀμφορεῖς.

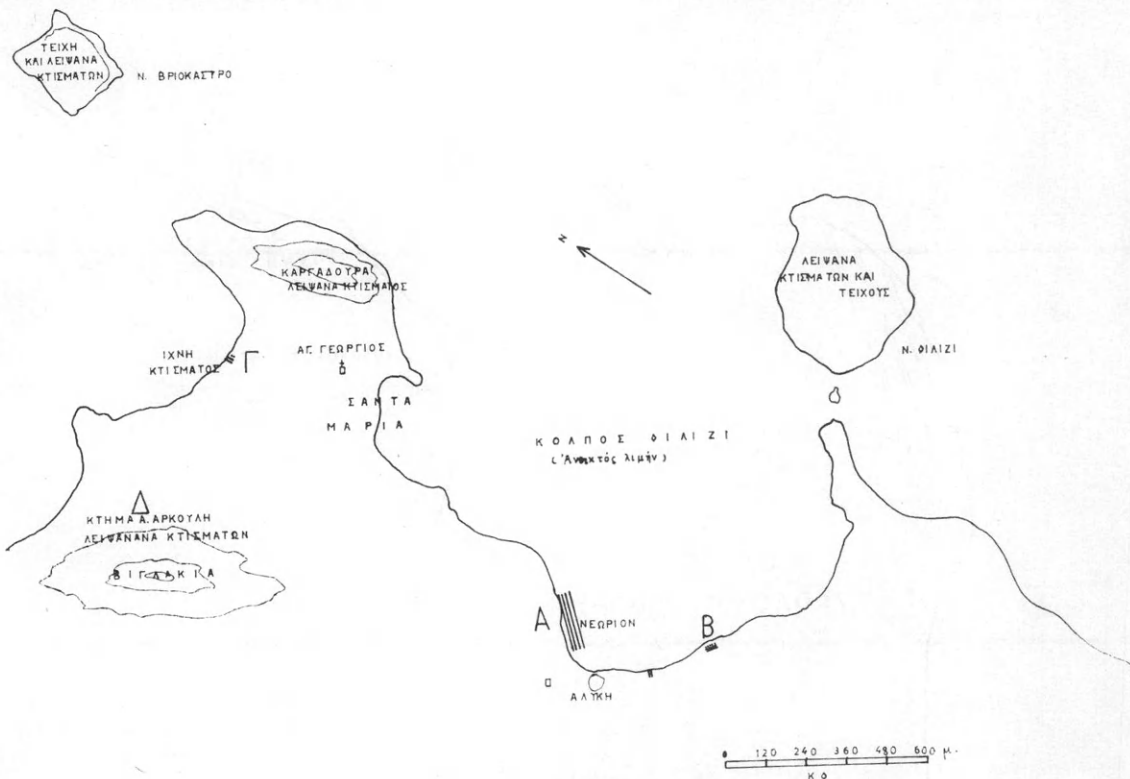
Σπῆλαιον Β: Σημειοῦται ὅτι ὑπάρχει καὶ δεύτερον σπήλαιον, πλὴν τοῦ προαναφερθέντος παρὰ τὸν κυκλικὸν περίβολον.

Τοῦτο εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς νήσου Οἰκονόμου καὶ περὶ τὰ 70 μ. ἀπὸ τοῦ κολπίσκου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς.

Περαίνων τὴν περιγραφὴν τῆς νήσου Οἰκονόμου πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι 50 μ. βορείως τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου ὑπάρχουν ἔχνη λατομείου ἐκ τοῦ ὁποῖου προέρχονται οἱ λίθοι τῶν κτισμάτων.

Περιοχὴ Ζωοδόχου Πηγῆς

Ἐγκαταστάσεις νεωσοίκων: Ὁ

Εἰκ. 6. Νάουσα - Πάρου. Λεῖψανα κόλπου Φιλίζι.

Τὸ σπήλαιον διατηρεῖ, παρὰ τὴν μερικὴν καταστροφὴν, τὸ φυσικὸν τοῦ σχῆμα καὶ τὰ πετρώματα.

Ἡ εἴσοδος καὶ ὁ πρὸ αὐτοῦ δρόμος εἶναι ἐστραμμένοι πρὸς τὸν κολπίσκον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ τὸν κόλπον Φιλίζι.

Τὰ σφζόμενα ὄστρακα κατὰ μῆκος τοῦ δρόμου του δεικνύουν ὅτι εἶχε χρησιμοποιηθῇ εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Ἴσως πρόκειται περὶ Νυμφαίου ἢ περὶ σπηλαίου ἔχοντος σχέσιν μὲ τὸ καταφύγιον τοῦ Κοιράνου. Ἄν πράγματι ἐπαληθεύσῃ τοῦτο, τότε εὐρίσκει ἀνταπόκρισιν ἢ παράδοσιν ἢ σχετιζομένη μὲ τὸν τόπον, ὅπου ὁ Ἀρχιλοχος ἔγραφε τοὺς ἰάμβους.

ὁρμίσκος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς σχηματίζεται ΝΔ. τοῦ ναυδρίου μεταξὺ τῶν ἀγρῶν Π. Ἀναγνωστοπούλου καὶ τῆς νήσου Οἰκονόμου. Ὁ μικρὸς οὗτος ὅρμος ἔχει ἀσφαλῆ προστασίαν ὑπὸ οἰασθήποτε καιρικὰς συνθήκας διὰ τὸν λιμενισμόν σκαφῶν. Τὸ μέγιστον βάθος τῶν ὑδάτων εἶναι 2 μ. Στερεῖται ὑφάλων βράχων, πλὴν τινων ἐξαιρέσεων. Εἰς τὴν νοτίαν ἀκτὴν τοῦ ὁρμίσκου ὑπάρχει σειρὰ ὑφάλων αὐλάκων ἐπὶ τοῦ πυθμένος. Τὰς αὐλάκας ταύτας ἀναφέρει ἐντελῶς εὐκαιρικῶς ὁ Ο. Rubensohn μετὰ τὰς τοιαύτας τοῦ Φιλίζι. Κατὰ τὰς ὑποβρυχίους ἐρεῦνας μου προέβην εἰς μετρήσεις διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ σχετικοῦ σχεδιογραφήματος (σχεδ. εἰκ. 5, Γ). Σφ-

ζονται 15 αὐλακες ὅμοιαι μὲ αὐτὰς τῶν Ἑλληνικῶν. Ἡ α ἀπέχει 80 μ. ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ πρὸ τῆς νήσου Οἰκονόμου ἰσθμοῦ. Τὸ μῆκος τῶν λαξεύσεων κυμαίνεται μεταξὺ 40 καὶ 50 μ. Εἶναι ὀρθογωνίου τομῆς καὶ ἔχουν πλάτος 1 μ. Αἱ μεταξὺ των ἀποστάσεις: α - β 1.50 μ., β - γ 2 μ., γ - δ 5 μ., δ - ε 5 μ., ε - στ 3 μ., στ - ζ 3 μ., ζ - η 5.5 μ., η - θ 5 μ., θ - ι 4 μ., ι - ια 2.5 μ., ια - ιβ 2.5 μ., ιβ - ιγ 3 μ., ιγ - ιδ 2.5 μ. καὶ ιδ - ιε 5 μ. Ὅλοι εἶναι παράλληλοι μεταξὺ των πλὴν μιᾶς αὐλακος, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ια καὶ ιβ, τεμνούσης λοξῶς τὰς παραπλεύρους. Τὰ λείψανα ταῦτα ἀνήκουν προφανῶς εἰς νεωσοίκους τοῦ «κλειστοῦ» λιμένος.

Ἰχνη οἰκοδομήματος Ζωοδόχου Πηγῆς: ΒΑ. τῶν ἐγκαταστάσεων τούτων εὐρίσκεται ὁ καλλιεργούμενος ἀγρὸς Π. Ἀναγνωστοπούλου. Οὗτος εἶναι κυριολεκτικῶς πλήρης ὀστράκων. Προφανῶς ὑπῆρχον μεγάλοι ἀποθήκαι ἀγγείων ἀνήκουσαι εἰς τὸν λιμένα ἢ κεραμεικὰ ἐργαστήρια. Βορειότερον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦ βράχου ἱχνη κτίσματος κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς (σχεδ. εἰκ. 5, Δ). Ἐτι βορειότερον ἐπὶ τῆς ἀκτῆς Λάγγερης ὑπάρχουν πολλὰ ὀστρακα.

Κόλπος Φιλίτσι (σχεδ. εἰκ. 1, καὶ 6): Πλὴν τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων τὰς ὁποίας μᾶς περιγράφει ὁ ἐρευνητὴς τῆς Πάρου (σχεδ. εἰκ. 6, Α), ΝΑ. τῆς λίμνης Ἀλυκῆς εὗρον ἱχνη ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποίου ἡ κάτοψις εἶναι ὁρατὴ (σχεδ. εἰκ. 6, Β, καὶ 7, πίν. Θα). Διακρίνονται οἱ δύο παράλληλοι τοῖχοι μήκους 30 μ. ὑπὸ μορφῇ λαξευτῶν ἱχνῶν ἐπὶ τοῦ βραχώδους ἐδάφους. Ἀνατολικῶς τούτων ὑπάρχουν 27 ὀπαὶ ὑποδοχῶν κιόνων εἰς τρεῖς σειράς (σχεδ. εἰκ. 7). Τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος καλύπτεται ὑπὸ ἀμμολόφου.

Ἰχνη ἄλλου κτίσματος (πίν. Θβ), εὗρον ΒΔ. τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἐπὶ τῆς ἀκτῆς μικροῦ ὄρμου (σχεδ. εἰκ. 6, Γ). Ἀνατολικῶς τούτου εἶναι τὸ ὑψωμα Καργαδούρα, μὲ τὰ πολὺ γνωστὰ ἱχνη ἄλλου οἰκοδομήματος.

Τέλος ἄφθονα ἀκαθόριστα λείψανα κτισμάτων καὶ ὀστρακα ὑπάρχουν εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Α. Ἀρκουλή, ἐπὶ ὑψώματος δυτικῶς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου (σχεδ. εἰκ. 6, Δ) πλησίον τῆς τοποθεσίας Βιγλάκια.

Συμπεράσματα:

Ἡ νῆσος Πάρος ἀκμάζει κυρίως ὡς ναυτικὸν κράτος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὸ τέλος τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος ἰδρύεται ἀποικία τῶν Παρίων εἰς τὴν πλουσίαν Θάσον καὶ παραλλήλως τὸ Πάριον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον (Στράβ. 10, 487).

Ὁ Ἀρχιλόχος ἐκφράζων, ὡς ποιητὴς καὶ στρατιώτης, τὰς συγκινήσεις του, τονίζει ἰδιαίτερώς τὸν βίον τῶν συμπολιτῶν του. Ἀλλ' ἄγε σὺν κόθωνι θοῆς διὰ σέλματα νηός... Ἀρχιλ. ἐλεγ. 7.

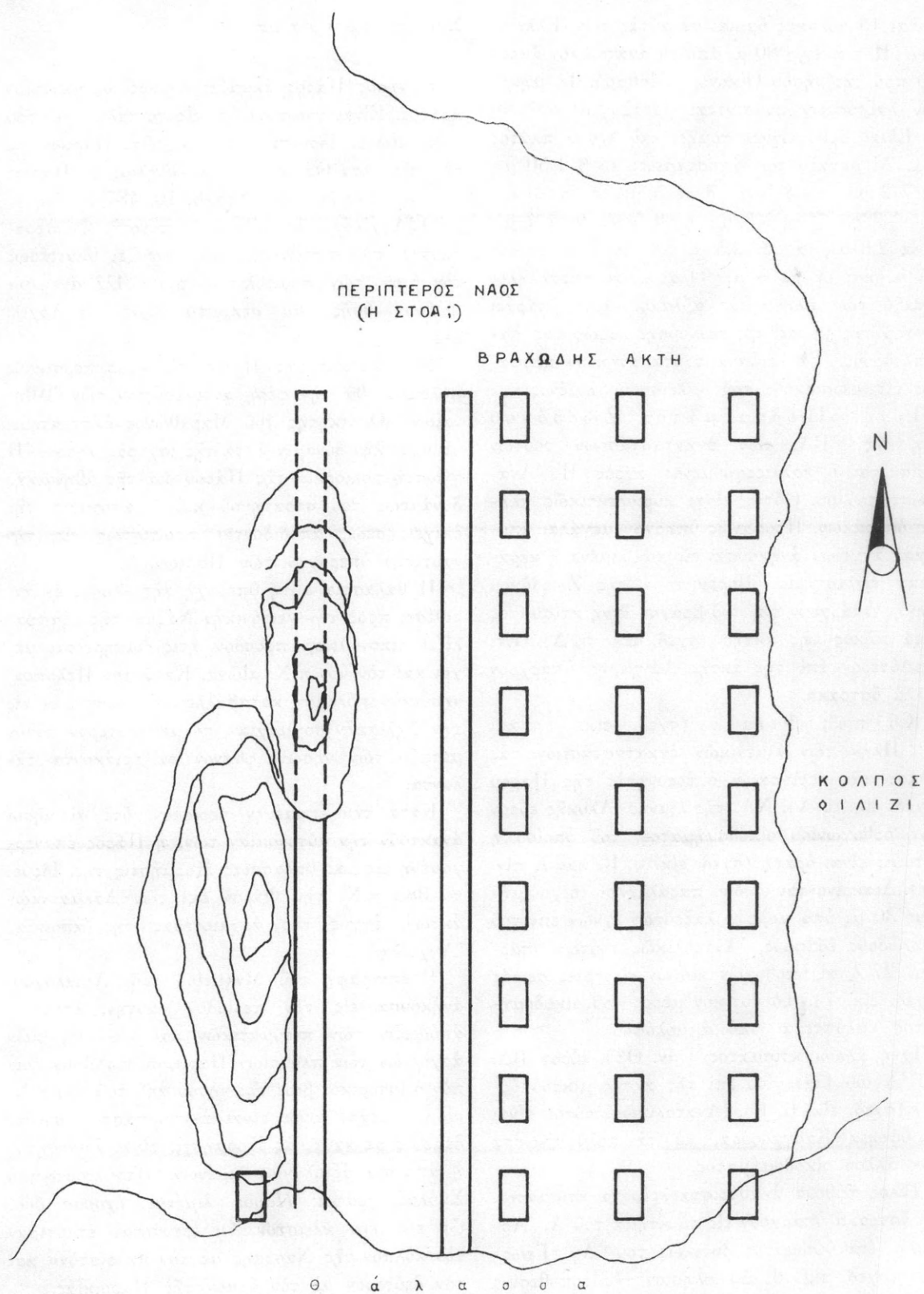
Ἡ ἀνάμειξις τῆς Πάρου εἰς τοὺς περσικοὺς πολέμους θὰ τὴν φέρῃ ἀντιμέτωπον τῶν Ἀθηναίων. Ὁ νικητὴς τοῦ Μαραθῶνος ἐκστρατεύει μὲ ναυτικὴν δύναμιν κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς νήσου. Ἡ γνωστὴ πολιορκία τῆς Πάρου διὰ τῆς ἀθηναϊκῆς δυνάμεως τοῦ στρατηγοῦ καὶ ἡ ἀποτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως ἀποδίδονται πρωτίστως εἰς τὴν ναυτικὴν ὑπεροχὴν τῶν Παρίων.

Ἡ θαλασσία αὕτη ὑπεροχὴ τῆς νήσου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γειτονικὴν Νάξον, τῆς ἐξασφαλίζει οἰκονομικὴν πρόοδον, ἥτις διατηρεῖται μέχρι καὶ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον καταβάλλει, ὡς εἰσφορὰν εἰς τὴν Δηλιακὴν συμμαχίαν, τὸ μεγαλύτερον ποσὸν μεταξὺ τῶν νήσων, φθάνον τὰ τριάκοντα τάλαντα.

Κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον, ὅτε αἱ νῆσοι ἀνακτοῦν τὴν αὐτονομίαν των, ἡ Πάρος ἐπανερχομένη εἰς τὰς θαλασσίας ἐξορμήσεις της, ἰδρύει τὸ 385 π.Χ. τὴν Φάρον ἐπὶ τῶν Δαλματικῶν ἀκτῶν, ἐγγὺς τῆς ἀρχαιοτέρας της ἀποικίας Ἀγχιάλης.

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Μνημείου τοῦ Ἀρχιλόχου, ἀνήκουσα εἰς τὴν περίοδον ταύτην, ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν τῶν πνευματικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἀσχολιῶν τῶν πλουσίων Παρίων. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς νήσου ἀπὸ τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦδε εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένος μὲ ναυτικὰς ἐξορμήσεις εἶναι ἀδιανόητος ἡ ἀπουσία ἀξιολόγων λιμένων. Περὶ τούτων ὁ Σκύλαξ γράφει: Πάρος λιμένας ἔχουσα δύο, ὧν τὸν ἓνα κλειστόν. Οἱ ἐρευνηταὶ ἐταῦτισαν τὸν κόλπον τῆς Ναούσης μὲ τὸν «κλειστόν» καὶ τὸν δεύτερον μὲ τὸν ὄρμον τῆς Παροιίας.

Αἱ ὑποβρύχιοι ἐρευναί μου εἰς τὰ ΒΑ. παρά-

Είκ. 7. Νάουσα - Πάρου. Κάτοψις περιπτέρου οικοδομήματος εις Φιλίζι.

λια τῆς νήσου ἀπεκάλυψαν ἢ συνεπλήρωσαν τὰ ἀνωτέρω λιμενικὰ λείψανα εἰς τὸν κόλπον τῆς Ναούσης, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς, λόγῳ τῆς σημασίας τοῦ κόλπου, ἀποτελοῦν τὸν κεντρικὸν «κλειστόν» λιμένα τῆς νήσου.

Ἡ Πάρος κατὰ τὴν περίοδον τῆς ναυτικῆς καὶ οἰκονομικῆς τῆς ἐπεκτάσεως καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς συγκροτήσεως διέθετε πλείονας τῶν δύο λιμένων δι' ἐμπορικοὺς ἢ πολεμικοὺς σκοπούς. Τοῦτο ἀποδεικνύουν τὰ ἔχνη τοῦ Δρυοῦ, τὰ λείψανα τῆς Ἀλυκῆς, τοῦ Ἀμπελᾶ, τὰ ὁποῖα ἐπεσῆμανα προσφάτως, καὶ ἄλλα. Οὐδεὶς λιμὴν ὅμως εἶχε τὰ πλεονεκτήματα τοῦ κόλπου τῆς Ναούσης. Τὰ λείψανα τοῦ λιμένος εἰς Ἑλληνικὰ καὶ Ζωοδόχον Πηγὴν ἀπέχουν 15 περίπου χιλιόμετρα ἀπὸ τὴν Παροικίαν. Ἡ ἀπόστασις αὕτη ἐκ τῆς σημερινῆς πρωτευούσης δεικνύει ὅτι δὲν ἦτο ἐν χρήσει ὁ λιμὴν τῆς Παροικίας, ὅτε ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ κόλπος τῆς Ναούσης. Εἰς τὸν τοπογραφικὸν παράγοντα πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ ἔλλειψις λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ ἄλλαι τεχνικαὶ δυσκολίαι, τὰς ὁποίας ἀναφέρει καὶ ὁ Rubensohn, διὰ τὸν λιμένα τῆς Παροικίας. Ἀντὶ τοῦ λιμένος τῆς Παροικίας δεύτερος λιμὴν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ ὅρμος Φιλίτζι, ἐντὸς τοῦ ὁποίου σφίζονται σημαντικὰ λείψανα νεωρίου καὶ σημαντικὰ ἔχνη κτισμάτων ἐγγὺς τούτων. Τοιοῦτοτρόπως ὁ λιμὴν τῆς Ναούσης ὡς «κλειστός» λιμὴν καὶ ὁ τοῦ Φιλίτζι, καλύπτοντες τὰς δύο πλευρὰς τῆς Χερσονήσου τῆς Ναούσης, ἐξυπηρετοῦν ἀπολύτως τὴν τοπογραφίαν τῆς Πόλεως.

Ἡ θέσις τῆς πόλεως τοῦ Ἀρχιλόχου, τοποθετηθεῖσα μέχρι σήμερον εἰς τὴν Παροικίαν, παρουσιάζε σημαντικὰς δυσκολίας. Ὁ Thiersch πρῶτος ἐτοποθέτησε τὴν πόλιν εἰς τὴν Παροικίαν καὶ ὁ Rubensohn ἐζήτησε νὰ λύσῃ τὸ τοπογραφικὸν αἰνίγμα διὰ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος. Οὐδὲν ὅμως ἔχνος ἀπέδωσαν αἱ συστηματικαὶ ἔρευναί του ἐπὶ τῶν πέριξ ὑψωμάτων. Τὰ εὐρήματά μου εἰς τὴν νῆσον Οἰκονόμου ἀπὸ ἄποψιν θέσεως καὶ μορφῆς, μετὰ τὴν ἐπισήμανσιν τοῦ ἐκτεταμένου πλησίον αὐτῆς γεωμετρικοῦ καὶ κλασσικοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ τοῦ Ξιφάρα μέχρι τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τοῦ πλήθους τῶν ὁστράκων — γεωμετρικῶν καὶ μελανομόρφων — καὶ τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων, ἀποκαλύπτουν

τὰ ἐκ τῆς παραδόσεως γνωρίσματα τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Παρίων.

Δὲν εἶναι μόνον τὸ ὄνομα «Παροικία», ὅ,τι ἀπετέλει πρόβλημα διὰ τὴν ταύτισιν τῆς κωμopolέως μετὰ τὴν ἀρχαίαν πόλιν. Κατὰ τῆς νομιζομένης μέχρι τοῦδε θέσεως τῆς πόλεως δύνανται νὰ ἀναφερθοῦν: 1) Τὰ ἀνεπαρκῆ εὐρήματα καὶ ἡ θέσις τῆς θεωρηθείσης ἀκροπόλεως, ὑπὸ τὸ Ἑνετικὸν Φρούριον. 2) Τὸ ὑποτιθέμενον τεῖχος τοῦ ὁποίου ἡ περὶ τὴν Παροικίαν ἐπέκτασις ἐγένετο δι' αὐθαιρέτων συμπληρώσεων. 3) Ἡ παντελὴς ἔλλειψις λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων, τὰς ὁποίας προφανῶς εἶχεν ἀνάγκη ἡ μορφή τοῦ κόλπου Παροικίας. 4) Ἡ μὴ ἀνεύρεσις μνημείων τῆς γεωμετρικῆς, ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς πόλεως ἐντὸς τῆς Παροικίας. 5) Ἡ ἀπουσία γεωμετρικῶν, ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν τάφων — αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν μόνον ἐλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς τάφους. 6) Ἡ μὴ ἀνεύρεσις τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος ἐπὶ τῶν πέριξ τῆς πόλεως «κολωνῶν»¹.

Τούναντίον τὰ ἀποκαλυφθέντα μνημεῖα εἶναι ἀρκετὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι τὰ τοπογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Ἡροδότου εἶναι ἀκριβῆ. Ἡ νῆσος Οἰκονόμου, ἐνομένη ἄλλοτε δι' εὐρυτέρου ἰσθμοῦ μετὰ τῆς ἐναντι ἀκτῆς, ἀπετέλει τὸν κολωνὸν τὸν πρὸ τῆς πόλεως ὄντα. Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τούτου σφίζεται τὸ Ἱερὸν τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος, περιβαλλόμενον ὑπὸ ἔρκους, τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλύτερον μέρος διατηρεῖ τὴν μορφήν τῆς αἵμασις. Διὰ ταύτης ὁ Ἡρόδοτος, συνεχίζων τὴν περιγραφὴν τῆς ἐκστρατείας τοῦ 489 π.Χ., ἀποδίδει τὸν σοβαρὸν τραυματισμὸν τοῦ Μιλτιάδου· καταθρόσκοντα δὲ τὴν αἵμασιν τὸν μηρὸν σπασθῆναι. Ἡροδ. VI, 134.

Ἡ ἀνεύρεσις τῆς πραγματικῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Πάρου δὲν ἐπαληθεύει μόνον τὰ στοιχεῖα τοῦ Ἡροδότου. Ἐρμηνεύει παραλλήλως καὶ τὸν οὐσιαστικὸν χαρακτῆρα τοῦ κατ' ἐξοχὴν ναυτικοῦ βίου τῶν Παρίων, τῶν ὁποίων σταθμὸς τῶν ἀνὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν ἐπιχειρήσεων, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιῇται ὁ ἀκατάλληλος μέχρι σήμερον κόλπος τῆς Παροικίας.

Κατὰ τὰς ἐρέυνας μου ἔχω ἐπισκεφθῇ τὰ πέριξ τῆς Ναούσης ὑψώματα καθὼς καὶ τὰς νήσους

1. AM 26, 1901, σ. 178 - 209.

Βριόκαστρο και Φιλίτζι. Τὰ ἐπ' αὐτῶν ἔχνη, ὅπως τῆς Καργαδούρας, τῶν Βιγλακίων, τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ ἄλλων, ἀποτελοῦν πιθανῶς λείψανα ἱερῶν θεοτήτων, τῶν ὁποίων τὴν λατρείαν ἐπέβαλεν ὁ χαρακτήρ τῆς ζωῆς καὶ ἡ συνεχὴς ἐπικοινωνία μετὰ τῶν διαφόρων λιμένων τῆς Μεσογείου.

Τὰ λείψανα τῶν νήσων Βριόκαστρο καὶ Φιλίτζι, μετὰ τῶν ὁποίων διακρίνονται ὀχυρώσεις, ἀποτελοῦν πιθανώτατα τὴν κατὰ θάλασσαν προστασίαν τῆς «Λαμπροτάτης» Πόλεως, ὡς ὁ «Πύργος» ἀπὸ τῆς ξηρᾶς.

Οἱ λόγοι καὶ ὁ χρόνος ἐγκαταλείψεως τῆς Πόλεως εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστοι. Πιθανῶς συνεπεῖα σοβαρᾶς τινος θεομηνίας, ὁμοίας πρὸς παλαιότεραν τὴν ὁποίαν μᾶλλον ὑπονοεῖ ὁ ἱαμβογράφος ποιητής: *κρύπτωμεν δι' ἀνιηρὰ Ποσειδάωνος ἄνακτος δῶρα*, Ἀρχιλ. ἐλεγ. 14. Ἡ Πάρος εὐρίσκεται εἰς ἡφαιστειογενῆ χῶρον καὶ εἶναι γνωστὰ αἱ παλαιότεραι καταστροφαὶ ἐκ τῶν ἐκρήξεων τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας, ἀπὸ τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἔμεινεν ἄμοιρος ἡ νῆσος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

[ΗΡΟΔ. VI 134. ΣΚΥΛΑΞ Περίπλους 58. ΣΤΕΦ. ΒΥΖ. Πάρος, Πάριον. ΗΣΥΧ. λ. *Κάβαρνοι*. ΣΟΥΔ. λ. *Παρώ-ναι*. ΠΛΟΥΤΑΡΧ. Scripta moralia, de sol. animalium XXXVI. ΣΤΕΡΗ. λ. *Πάρος*. ΑΙΛΙΑΝ. Περί ζῴων 43. IG XII, 5, 2, De Cycladum Situ.

CHR. BUONDELMONTI, *Librum Insularum Archipelagi*, Lipsiae 1824.

CHOISEUL-GOUFFIER, *Voyage pittoresque de la Grèce* I, σ. 65.

RE XXVIII στ. 1813 - 1823.

ED. MEYER, *Geschichte des Alterthums*, V 3, σ. 197.

CAH V, σ. 252 - 253. The Parian expedition and the death of Miltiades.

G. GLOTZ, *Histoire anc.* II, σ. 41.

N. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Νέαι ἐπιγραφαὶ περὶ Ἀρχιλόχου ἐκ Πάρου, ΑΕ 1952, σ. 32.

N. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Ἀρχιλόχος καὶ Πάρος, ΕΕΚΜ 5, 1965 - 66.

N. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Ἀρχαῖκὴ Ζωφόρος ἐκ Πάρου, Χαριστ. εἰς Α.Κ. Ὀρλάνδον, τ. Α, σ. 348 - 418.

L. GUERRINI, *Paro*, Enc. Arte Antica, V, σ. 961 - 962.

V. SCRINARI, *Porto*, Enc. Arte Antica, VI, σ. 390.

Π. Γ. ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ, Παρκία - Παροιμία, Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἑταιρ. Δ, σ. 513 - 518.

ΣΤ. Γ. ΚΟΡΡΕΣ, Κυκλάδες, ΕΕΚΜ 1, 1961, σ. 9-31.

G. TARDITI, *Archilochus*, Roma 1968.

ATH. GEORGIADIS, *Les ports de la Grèce dans l'antiquité* (1907).

K. Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ, Ἡ θαλασσία δύναμις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1950.

BCH 80, 1956, σ. 334. BCH 84, 1960, σ. 814. BCH 85, 1961, σ. 841 - 849.

N. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀρχαιοτήτες καὶ μνημεῖα Κυκλάδων, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά. ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, ΑΔ 23, 1968.

X. ΝΤΟΥΜΑΣ, Πάρος, ΑΔ 18, 1963, Χρον. 2, σ. 283.]

ΚΩΝ. Φ. ΦΩΤΙΟΥ

[Αἱ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἄρθρῳ παρεχόμεναι πληροφορίες περὶ τῶν παρὰ τὴν Νάουσαν τῆς Πάρου εὐρισκομένων ἀρχαίων λειψάνων συμπληροῦσαι τὰς περὶ τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς νήσου εἰδήσεις εὐχαρίστως δημοσιεύονται ἐνταῦθα. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ — ὅσον καὶ ἂν τοῦτο εἶναι αὐτονόητον — ὅτι τὸ γενικὸν συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀρχαία «πόλις» τῆς νήσου ἔκειτο παρὰ τὴν Νάουσαν, εἶναι ἀποκλειστικῶς γνώμη τοῦ συγγραφέως τὴν ὁποίαν βεβαίως δὲν υἱοθετεῖ ἡ σύνταξις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑφημερίδος. Ἡ πόλις τῆς Πάρου ἔκειτο πάντοτε ἐκεῖ ὅπου καὶ σήμερον εὐρίσκεται. Μικρότεροι οἰκισμοὶ ἦτο φυσικὸν νὰ ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ἐκτὸς τῆς πόλεως.

N.M.K.]

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΟΙ ΤΑΦΙΚΟΙ ΠΙΘΟΙ ΕΞ ΑΧΑΪΑΣ

Παρά τὸ χωρίον Δρέπανον¹ τῆς Ἀχαΐας ΒΑ. τοῦ Ρίου, εἰς τοὺς πρόποδας φυσικοῦ ἐλλειψοειδοῦς ἐξάρματος, εὐρισκομένου εἰς ἀπόστασιν 50 μ. περίπου ΝΑ. τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως, ἀνεφάνησαν λόγω ὑποχωρήσεως τῶν χωμάτων τὸ στόμιον ταφικοῦ πίθου ἀκεραίου καὶ τμήμα ἐτέρου, ὅστις εἶχε συνθλιβῆ ἐκ τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων. Ἀμφότεροι οἱ πίθοι ἔκειντο εἰς ὀριζοντίαν θέσιν εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. ὁ εἰς ἀπὸ τοῦ ἄλλου καὶ ἦσαν τοποθετημένοι ἐγκαρσίως πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἐλλειψοειδοῦς ἐξάρματος μετὰ τὸ στόμιον ἐστραμμένον πρὸς Ἀνατολάς.

Ἐπίσης εἰς ἀπόστασιν 6.50 μ. νοτίως τοῦ προαναφερθέντος ναοῦ, κατὰ τὰς ἐργασίας ἰσοπεδώσεως τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ, ἀνευρέθησαν καὶ κατεστράφησαν ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ προωθητήρος δύο ἕτεροι ταφικοὶ πίθοι². Οὗτοι ἔκειντο, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι, εἰς ὀριζοντίαν θέσιν καὶ ἀπεῖχον μετὰ τῶν περὶ τὰ 9 μ., εἶχον ὅμως τοποθετηθῆ μετὰ τὸν ἄξονα αὐτῶν παραλλήλως πρὸς τὴν παρυφὴν τῆς ἐκεῖ σχηματιζομένης καταφρείας τοῦ ἐδάφους, οὕτως ὥστε τὸ στόμιον ἦτο καὶ πάλιν ἐστραμμένον πρὸς Ἀνατολάς.

Ταφικὸς πίθος 1

Οὗτος διετηρεῖτο ἀκέραιος (Π 1415) (πίν. Ια)³. Ὑψος 1.91 μ., διάμ. κοιλίας 0.98 μ., στομίου 0.58 μ., πάχος τοιχωμάτων 0.04 μ. Πηλὸς

1. Τὸ χωρίον εὐρίσκεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν νοτίως τοῦ ὁμωνύμου ἀκρωτηρίου. Περί τῆς ὀνομασίας τοῦ ἀκρωτηρίου βλ. ΠΑΥΣ. VII 23.4. Γενικῶς Α. PHILIPPSON, RE, V2, στ. 1697 ἐν λ. Χ. ΚΟΥΡΑΛΟΣ, Χωρογραφία τῆς Ἑλλάδος, σ. 13. ΣΤ. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ, Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν, σ. 74 κ.ε. Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Ἀχαϊκά, σ. 139, σημ. 1.

2. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα διεξήχθη κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1970.

3. Ἡ ἀποκατάστασις τῶν πίθων ὀφείλεται εἰς τὸν τεχνίτην τοῦ Μουσείου Πατρῶν Κ. Παυλᾶτο.

καστανέρυθρος, περιέχων τρίμματα λίθων. Σῶμα ὠοειδές, χεῖλη νεύοντα πρὸς τὰ ἔξω, βάσις ἀπολήγουσα εἰς κυλινδρικὴν ἀπόφυσιν. Κοσμεῖται διὰ πέντε πλαστικῶν ὀριζοντίων ταινιῶν. Τὸ στόμιον ἐφράσσετο διὰ πηλίνης στρογγύλης πλακός, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας δημιουργεῖται ἄνοιγμα μετὰ τὰ χεῖλη κεκαμμένα πρὸς τὰ ἔξω (πίν. Ιβ).

Δυστυχῶς λόγω τῆς κακῆς διατηρήσεως τοῦ σκελετοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ ἡ ἀκριβὴς στάσις τοῦ νεκροῦ. Ἀσφαλὲς εἶναι μόνον ὅτι οὗτος εἶχε τοποθετηθῆ μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ στόμιον τοῦ πίθου. Πλησίον τοῦ σχετικῶς καλῶς διατηρουμένου κρανίου εἶχον τοποθετηθῇ πηλίνη χειροποίητος πρόχους καὶ μικρὰ πηλίνη χειροποίητος ἀρυβαλλοειδὴς προχοῖσκη. Ἀριστερὰ τῆς κεφαλῆς ἀνευρέθη χαλκοῦς σφηκωτὴρ καὶ εἰς τὴν θέσιν ὅπου θὰ ἦσαν οἱ ὄμοι ἀνὰ μία χαλκὴ περόνη.

Κατάλογος τῶν εὐρημάτων

1) Χειροποίητος πρόχους ἀκεραία (Π 1191) (εἰκ. 1, 1 - Ι, πίν. Ιγ)⁴. Ὑψος 0.14 μ., διάμ. κοιλίας 0.137 μ. Πηλὸς καστανόχρους καὶ κατὰ τόπους μελανὸς ἐκ τῆς ὀπτήσεως, περιέχων τρίμματα λίθων. Λαίμδος εὐρύς. Κοιλία σφαιρική, βάσις ἐπίπεδος. Ἡ λαβὴ, κυκλικῆς τομῆς, φθάνει ἀπὸ τοῦ χείλους μέχρι τῆς κοιλίας. Ἐπιφάνεια λελεασμένη.

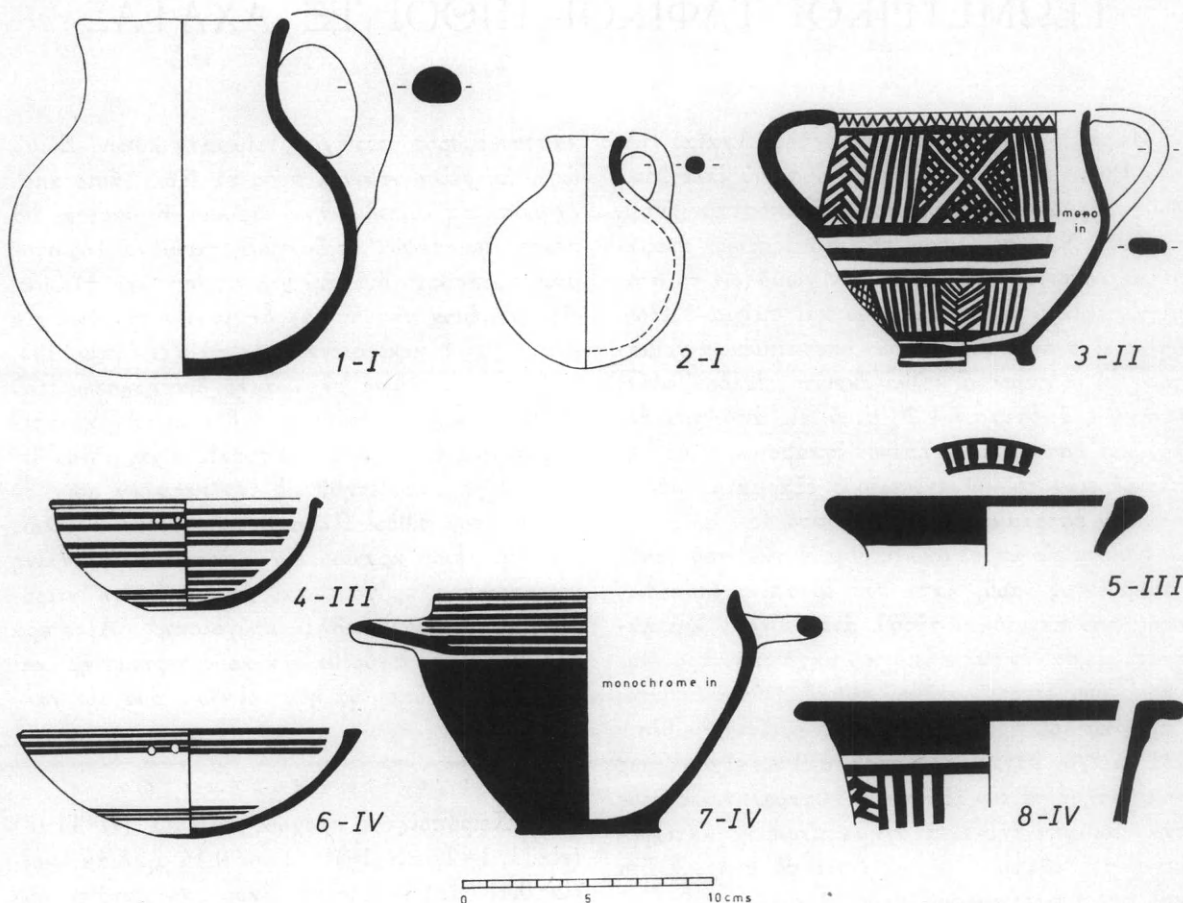
2) Χειροποίητος ἀρυβαλλοειδὴς προχοῖσκη ἀκεραία (Π 1192) (εἰκ. 1, 2 - Ι, πίν. Ιγ). Ὑψος 0.092 μ., διάμ. κοιλίας 0.078 μ. Πηλὸς ἀνοιχτὸς καστανέρυθρος. Σῶμα σφαιρικόν, λαίμδος χαμηλός. Ἡ λαβὴ, κυκλικῆς τομῆς, φθάνει ἀπὸ τοῦ χείλους μέχρι τοῦ ὤμου. Ἐπιφάνεια λελεασμένη.

4. Τὸν συνάδελφον κ. W. W. Phelps, ὁ ὁποῖος προσεφέρθη διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων, καθὼς καὶ τὴν κ. Diana Wardle, ἡ ὁποία εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἐτοιμάσῃ τὰ σχέδια αὐτὰ πρὸς ἐκτύπωσιν, εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν θερμῶς.

3) Χαλκοῦς δακτύλιος ἀκέραιος τριγωνικῆς τομῆς (X 527α) (πίν. Ιδ). Διάμ. 0.02 μ., πλάτος ἐλάσματος 0.008 μ.

4) Χαλκοῦς δακτύλιος ἐκ δύο τεμαχίων συγ-

τὸ στέλεχος, κυκλικῆς τομῆς, φέρον ὠοειδῇ ἀπόληξιν μετὰ κομβίου, προεξέχει τῆς δισκοειδοῦς κεφαλῆς. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν κάτωθεν τῆς κεφαλῆς σχηματίζεται σφαιρικὸν ἕξαρμα πλαισιού-

Εἰκ. 1. Πήλινα ἀγγεῖα ἐκ τῶν πίθων.

κεκολλημένος (X 527β) (πίν. Ιδ). Διάμ. 0.02 μ., πλάτος ἐλάσματος 0.006 μ. Τομῆς τριγωνικῆς¹.

5) Χαλκοῦς σφηκωτῆρ (X 528) (πίν. Ιδ). Διάμ. 0.032 μ. Διατηροῦνται τρεῖς ἑλικες.

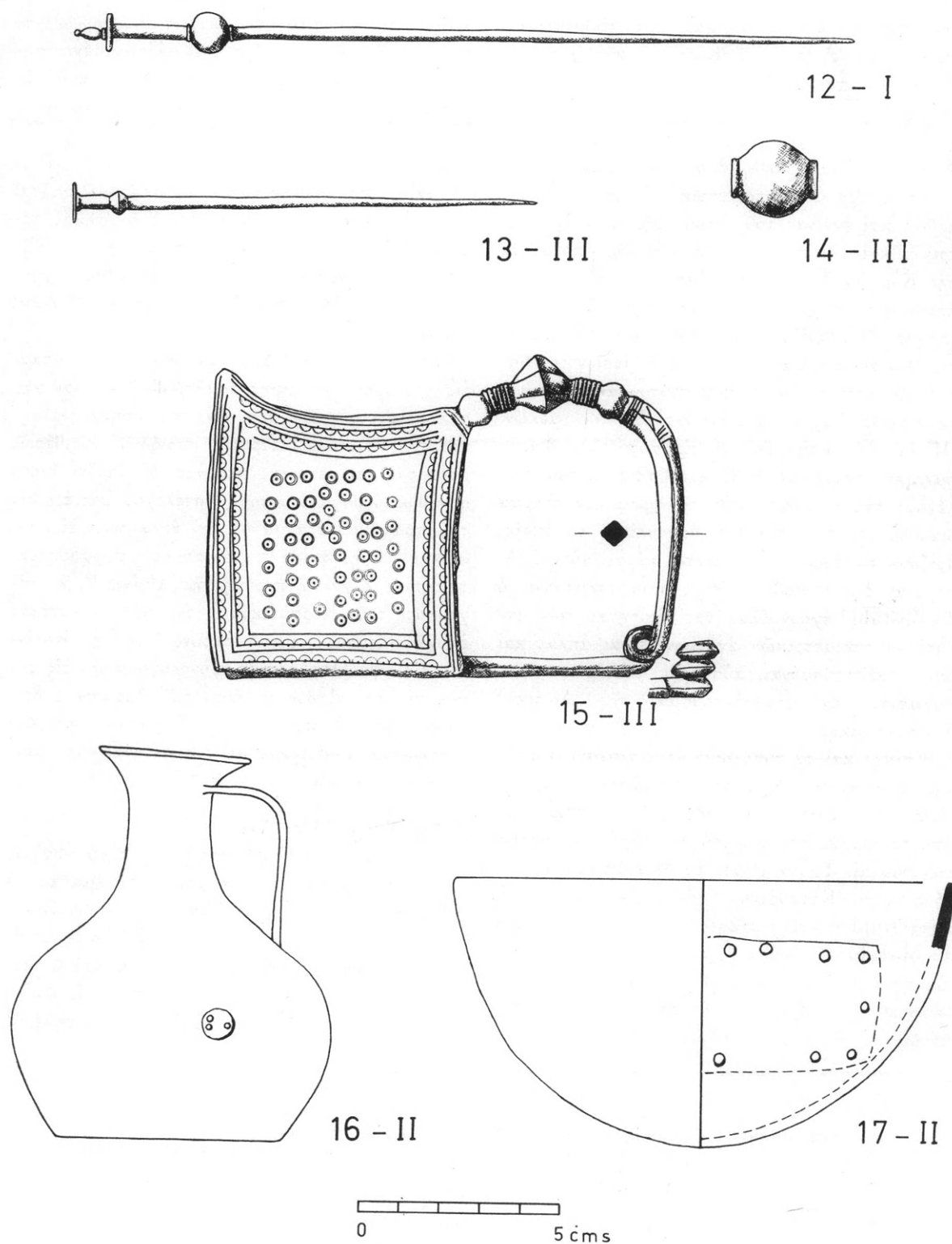
6) Χαλκῆ περόνη ἀκεραία καλῶς διατηρουμένη (X 529) (εἰκ. 2, 12-I, πίν. Ιδ). Μῆκος 0.191 μ.

1. Πρβ. παρομοίους χαλκοῦς δακτυλίους προερχομένους ἐκ γεωμετρικῶν τάφων τῆς Κορίνθου, Corinth XII, σ. 233, εἰκ. 40, πίν. 102, τῶν Μυκηνῶν, BSA 50, 1955, πίν. 49f καὶ τῆς Τίρυνθος, AM 78, 1963, σ. 7 εἰκ. 3B*, πίν. 4₂.

μενον ἄνω καὶ κάτω διὰ δακτυλίων. Πρασίνη πάτινα.

7) Χαλκῆ περόνη ἑλλιπῆς κατὰ τμήμα τῆς ἀκίδος (X 530) (πίν. Ιδ). Σφζ. μῆκος 0.189 μ. Ὁμοία πρὸς τὴν προηγούμενην.

Ὁ ταφικὸς πίθος 1 δυνατὸν νὰ χρονολογηθῇ μόνον κατὰ προσέγγισιν ἐκ τοῦ τύπου τῶν δύο χαλκῶν περονῶν. Ἡ σαφῶς διαγραφομένη τυπολογικὴ ἐξέλιξις τῆς περόνης καθιστᾷ εὐχερῇ τὴν ταύτισιν τοῦ τύπου τούτου. Ἀντιθέτως τὰ δύο χειροποίητα ἀγγεῖα δὲν παρέχουν ἀφ' ἑαυτῶν στοιχεῖα χρονολογήσεως. Τὰ παραδείγματα ἐκ

Εἰκ. 2. Χαλκᾶ ἀντικείμενα ἐκ τῶν πύθων 1, 2 καὶ 3.

τῶν πρωτογεωμετρικῶν καὶ τῶν γεωμετρικῶν τάφων τῆς Ἀργολίδος, Κορίνθου καὶ Ἀττικῆς δὲν εἶναι ἐπαρκῆ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐξελίξεως τοῦ τύπου τῶν ἀγγείων τούτων¹. Μόνον τὸ σχῆμα τῆς ἀρυβαλλοειδοῦς προχοῦσκης δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰς ἐπίσης χειροποιήτους πρωίμους γεωμετρικὰς ἐκ τοῦ Ἀργους² καθὼς καὶ ἐκεῖνας τοῦ τέλους τῆς πρωτογεωμετρικῆς καὶ τῆς πρωίμου γεωμετρικῆς ἐποχῆς ἐκ τῆς Κορίνθου³. Ὁ τύπος ὅμως τῶν δύο χαλκῶν περονῶν εἶναι χαρακτηριστικὸς τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ἐμφανίζεται περίπου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου αἰ. καὶ διαρκεῖ μέχρι τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰ⁴. Αἱ περόναι τοῦ τύπου τούτου ἀπαρτίζονται ἐκ σαφῶς διαχωριζομένων μεταξὺ των μελῶν. Ἡ κεφαλὴ διαμορφοῦται εἰς αὐτοτελὲς διακοσμητικὸν στοιχεῖον, ἡ δὲ μετάβασις ἐκ τοῦ στελέχους τῆς περόνης πρὸς τὸ σφαιρικὸν ἑξάρμα διαρθροῦται διὰ τῶν δύο δακτυλίων, οἱ ὅποιοι ὀρίζουν τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω πέρασ αὐτοῦ. Αἱ περόναι τῆς περιόδου αὐτῆς, ὅπως σημειώνει ὁ Jacobstahl⁵ ἔχουν ὅλας τὰς ιδιότητας τῶν καλυτέρων γεωμετρικῶν ἀγγείων: εἶναι ἀπλαῖ καὶ ὅμως ἐκλεπτυσμένοι, αὐστηραὶ καὶ ὅμως κεκοσμημέναι — ἐν προανάρκρουσμα τῆς Δωρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἐπίσης καὶ τὰ τυπολογικῶς πλησιέστερα πρὸς τὰς περόνας τοῦ Δρεπάνου παραδείγματα ἐμφανίζουν τὴν αὐτὴν χρονολογικὴν εὐρύτητα, δηλ. ἀπὸ τὰς ἀρχὰς περίπου τοῦ 9ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰ. Ταῦτα εἶναι: 1) Μία ἐπίχρυσος περόνη ἐκ τοῦ Κεραμεικοῦ⁶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 9ου αἰ. κατὰ Kübler καὶ τοῦ 2ου ἡμ. τοῦ 9ου αἰ. κατὰ Jacobstahl⁷, ἡ ὁποία ἔχει ἐπίσης στέλεχος κυκλικῆς τομῆς, ἡ διαμόρφωσις ὅμως τῆς κεφαλῆς δεικνύει τύπον πρωιμότερον ἀπὸ αὐτὸν τοῦ Δρεπάνου. 2) Ἐν ζεύγος χαλκῶν περονῶν ἐξ Ἀθη-

νῶν εἰς τὸ Toronto⁸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 8ου αἰ., τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει μίαν ὄχι πλέον ἐξειλιγμένην ἀλλὰ περισσότερον πεποικιλμένην μορφήν ἀπὸ τὰς περόνας τοῦ Δρεπάνου. 3) Μία χαλκῆ περόνη ἐξ Αἰγίνης⁹ ἔχουσα ἐπίσης στέλεχος κυκλικῆς τομῆς. 4) Ἐτέρα χαλκῆ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἡρας Ἀκραίας εἰς Περachώραν¹⁰, ἥτις χρονολογεῖται πρὸ τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰ. 5) Δύο χαλκαῖ περόναι ἐξ ἐνὸς πρωίμου γεωμετρικοῦ τάφου τῶν Μυκηνῶν¹¹ καὶ 6) αἱ χαλκαῖ τῆς Τίρυνθος¹², χρονολογούμεναι βάσει τῶν ἀγγείων εἰς τὸν 9ον καὶ τὸν 8ον αἰ.

Τὰς περόνας τοῦ Δρεπάνου διακρίνει ἡ ὕπαρξις στελέχους κυκλικῆς τομῆς. Τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν περονῶν τῆς ὑπομυκηναϊκῆς καὶ τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου, ἀντιθέτως πρὸς τὰς γεωμετρικὰς περόνας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν συνήθως ὀρθογωνίου τομῆς στέλεχος ἐκατέρωθεν τοῦ σφαιρικοῦ ἑξάρματος καὶ ἀπολήγουν εἰς κυκλικῆς τομῆς ἀκίδα¹³. Ἐν τούτοις παραδείγματα, ὅπως ἡ χαλκῆ περόνη τῆς Αἰγίνης¹⁴, ἡ ἐπίχρυσος τοῦ Κεραμεικοῦ¹⁵, ἐν, μεταγενεστέρως ἐποχῆς, ζεύγος χαλκῶν περονῶν ἐκ τῆς Κορίνθου εἰς τὴν Ὀξφόρδην¹⁶ χρονολογούμενον εἰς τὸν 8ον αἰ. καὶ αἱ δύο περόναι τοῦ Δρεπάνου, δεικνύουν ὅτι τὸ πρῶμον τοῦτο χαρακτηριστικὸν διατηρεῖται ἐνίοτε καὶ εἰς τὰς περόνας τῆς γεωμετρικῆς περιόδου.

Τ α ρ ι κ ὸ ς π ί θ ο ς 2

Ἡ ἐντὸς τοῦ πίθου 2 ταφὴ ἦτο πλουσιωτέρα, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ χαλκᾶ εὐρήματα. Ὁ πίθος 2 (Π 1416) (πίν. ΙΑα), τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοποθετημένη πλευρὰ διετηρεῖτο μέχρι μήκους 1.66 μ., εἶχε τὸ αὐτὸ σχῆμα καὶ τὴν αὐτὴν διακόσμησιν πρὸς τὸν πίθον 1.

Ἐντὸς τούτου ὁ νεκρὸς εὐρέθη τοποθετημένος

1. Σχετικῶς P. COURBIN, La Céramique Géométrique de l'Argolide, σ. 29 κ.έ., 70 κ.έ. (ἐφεξῆς COURBIN).

2. COURBIN, πίν. 96, C4022, C462, C4023.

3. Corinth VII, 1, πίν. 2, 16, 18 καὶ πίν. 9, 51.

4. P. JACOBSTAH, Greek Pins, σ. 4 κ.έ. (ἐφεξῆς JACOBSTAH).

5. JACOBSTAH, σ. 5.

6. Kerameikos V, 1, πίν. 159.

7. JACOBSTAH, σ. 6.

8. JHS 51, 1931, σ. 166, εἰκ. 2, 3 καὶ JACOBSTAH, εἰκ. 12.

9. Aigina, πίν. 114, 30.

10. Perachora I, σ. 70, εἰκ. 11, πίν. 17, 8.

11. BSA 50, 1955, σ. 246, εἰκ. 4, πίν. 49 C.

12. AM 78, 1963, εἰκ. 12, 1 - 4 τάφος XVI, εἰκ. 13, 6 τάφος XXII καὶ εἰκ. 13, 7 τάφος XXVI.

13. JACOBSTAH, σ. 4 κ.έ.

14. Aigina, πίν. 114₃₀.

15. Kerameikos V, 1, πίν. 159.

16. JACOBSTAH, εἰκ. 15.

μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ στόμιον τοῦ πίθου. Τὰ σκέλη ἦσαν κεκαμμένα πρὸς τὰ ἀριστερά, αἱ δὲ χεῖρες ἐφέροντο πρὸ τοῦ στήθους. Ἐφερε ὄρμον ἐκ χαλκῶν ψήφων, δύο χαλκᾶ δισκοειδῆ διάτρητα ἀντικείμενα (κοσμήματα;) ἐπὶ τοῦ στέρνου, χαλκοῦν δακτύλιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διετηρεῖτο τὸ ὅστον τοῦ δακτύλου, καὶ χαλκοῦς σφηνωτήρας. Πλησίον τῶν ποδῶν εἶχον τοποθετηθῆ πῆλινος γραπτὸς κἀνθαρος, χαλκῇ οἶνοχόῃ καὶ δύο χαλκαῖ φιάλαι τεθραυσμέναι (πίν. ΙΑ δ).

Κατάλογος τῶν εὐρημάτων

1) Πῆλινος κἀνθαρος ἀκέραιος, ἀβαθής (Π 1193) (εἰκ. 1, 3 - Π, πίν. ΙΑβ-γ). Ὑψος 0.10 μ., διάμ. χεϊλέων 0.101, κοιλίας 0.115 μ., βάσεως 0.055 μ. Πηλὸς ἀνοικτὸς καστανέρυθρος, γάνωμα μέλαν. Λαβαὶ πεπλατυσμέναι ἐλαφρῶς κατερχόμεναι, πούς χαμηλὸς κωνικός. Κοσμεῖται ἐξωτερικῶς ἐπὶ τοῦ χεῖλους διὰ τεθλασμένης γραμμῆς μεταξὺ δύο ὀριζοντίων ταινιῶν. Εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν ὁμάδες ἐκ καθέτων γραμμῶν, ἐν εἶδει τριγλῦφων, ὀρίζουν ἐφ' ἐκάστης ὀψews μίαν ὀρθογώνιον κεντρικὴν μετόπην καὶ δύο στενομήκεις ἐκατέρωθεν αὐτῆς. Ἡ κεντρικὴ μετόπη κοσμεῖται διὰ δικτυωτῶν τριγῶνων κατὰ κορυφὴν, τῶν μεταξὺ αὐτῶν κενῶν πληρουμένων ἐπίσης διὰ δικτυωτῶν τριγῶνων. Αἱ στενομήκεις μετόπαι κοσμοῦνται διὰ κοσμήματος ἐν εἶδει κλάδου ἐλάτης. Τέσσαρες ἀνισοπαχεῖς ταινίαι περὶ τὴν κοιλίαν χωρίζουν τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου, ὅπου ἐπαναλαμβάνεται ὁμοία πρὸς τοῦ ἄνω τμήματος διακόσμησις, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ ὁμάδες τῶν καθέτων γραμμῶν αὐξάνονται, αἱ δὲ μετόπαι περιορίζονται εἰς τέσσαρας: μία ὀρθογώνιος κάτωθεν ἐκατέρας λαβῆς καὶ μία στενομήκης ἐφ' ἐκατέρας ὀψews. Ὁ πούς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν λαβῶν καλύπτονται διὰ γανώματος καθὼς καὶ ὁλόκληρος ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου.

2) Χαλκῇ λήκυθος-οἶνοχόῃ (X 531) (εἰκ. 2, 16 - Π, πίν. ΙΒα). Ὑψος 0.095 μ., διάμ. κοιλίας 0.08 μ., βάσεως 0.055 μ. Ἐπὶ τῆς κοιλίας φέρει χαλκοῦν προσηλωμένον ἔλασμα ἐξ ἀρχαίας ἐπισκευῆς. Στόμιον κυκλικόν, χεῖλος νεῦον πρὸς τὰ ἔξω, κοιλία ἐλαφρῶς πεπλατυσμένη, λαβὴ ταινιωτὴ ἐξικνουμένη ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τοῦ ὤμου. Βάσις ἐπίπεδος. Κυανοπρασίνῃ πάτινα.

3) Χαλκῇ φιάλῃ ἐλλειπῆς κατὰ τμήμα τοῦ χεῖλους καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς κοιλίας (X 532) (εἰκ. 2, 17 - Π, πίν. ΙΒβ). Ὑψος 0.066 μ., διάμ. 0.124 μ. Ἐσωτερικῶς φέρει ἐπίσης προσηλωμένον χαλκοῦν ἔλασμα ἐξ ἀρχαίας ἐπισκευῆς. Σῶμα σφαιρικόν. Ἐπιφάνεια κατιωμένη.

4) Ὀρμος ἐκ 18 χαλκῶν ἀμφικωνικῶν ψήφων (X 533) (πίν. ΙΒγ). Μῆκος μεγίστης ψήφου 0.065 μ. Πρασίνῃ πάτινα¹.

5) Χαλκοῦς δακτύλιος ἀκέραιος ἀμφικωνικός (X 534) (πίν. ΙΒγ). Μῆκος 0.03 μ. Εἰς τὰ δύο πέρατα ἀνὰ εἰς ἐλαφρῶς ἀνάγλυφος δακτύλιος. Πρασίνῃ πάτινα.

6) Δύο τεμάχια σφηνωτῶν (X 535) (πίν. ΙΒγ). Ἐκαστον τούτων διατηρεῖ τρεῖς σπείρας. Διάμ. 0.03 μ.

7) Δύο χαλκᾶ δισκοειδῆ διάτρητα ἀντικείμενα (κοσμήματα;) (X 535α - β) (πίν. ΙΒγ). Διάμ. 0.05 μ. Τὸ ἕτερον ἐξ αὐτῶν ἐλλειπὲς κατὰ μικρὸν τμήμα τῆς περιφέρειας. Ἐκαστον τούτων φέρει σειρὰν ὁπῶν κατὰ τὴν περιφέρειαν καὶ ἑτέραν περὶ τὸ κέντρον, ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψews δὲ εἰς τὸ κέντρον, ὀρθογώνιον στέλεχος διάτρητον, πιθανῶς διὰ νὰ στερεοῦται ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων.

8) Τεμάχια σιδηρῶν περονῶν λίαν κατιωμένα (X 537).

Ἐκ τῶν εὐρημάτων τοῦ ταφικοῦ πίθου 2, ὁ κἀνθαρος καὶ ἡ χαλκῇ λήκυθος-οἶνοχόῃ εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικὰ ὅχι μόνον διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ πίθου, ἀλλὰ καὶ διότι ἀνήκουν εἰς μίαν περίοδον τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ τῶν ἀγγείων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία δὲν ἔχει καθορισθῆ εἰσέτι δι' ἀνασκαφικῶν δεδομένων. Ὁ κἀνθαρος, παραβαλλόμενος πρὸς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς κανθάρους τοῦ Ἀγρινίου² καὶ τοῦ Δερβενίου³, ἐμφανίζει περισσότερον ἐξειλιγμένον σχῆμα. Τὸ κοῖλον ἀπὸ τοῦ χεῖλους μέχρι τῆς βάσεως τῶν λαβῶν καὶ κυρτὸν εἰς τὸ κάτω μέρος περιγγραμμά αὐτοῦ εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν πρωτογεωμετρικῶν κανθάρων τῆς Ἰθάκης⁴, παρατηρεῖται

1. Πρβ. τοὺς χαλκοῦς ψήφους ἐκ τῆς Ἰθάκης, BSA 43, 1948, πίν. 50, E93 καὶ Ὀλυμπίας, Olympia IV, πίν. XXIV, 433. 434. 435.

2. ΑΔ 24, 1969 Α, πίν. 46 καὶ 47α.

3. J. N. COLDSTREAM, Greek Geometric Pottery, πίν. 48 (ἐφεξῆς COLDSTREAM).

4. M. ROBERTSON, BSA 43, 1948, σ. 104.

δὲ καὶ εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς τοῦ Ἀγρινίου¹ καὶ τοῦ Δερβενίου. Εἰς τὸν κἀνθάρον ὅμως τοῦ Δρεπάνου ἢ καμπύλη ἀπὸ τοῦ χεῖλους πρὸς τὴν βάσιν τῶν λαβῶν εἶναι ὀλιγώτερον ἔντονος καὶ τὸ περίγραμμά ἐν γένει περισσότερον ρευστόν. Ἐν σχέσει πρὸς τοὺς πλατεῖς πρωτογεωμετρικοὺς κανθάρους τοῦ Δερβενίου², ἐκ τῶν ὁποίων οὗτος ἔχει τὴν ἀμεσώτερον ἐξάρτησιν, εἶναι ἀβαθέστερος καὶ εὐρύτερος μὲ ὀλιγώτερον ἐξέχον χεῖλος, ἀφομοιούμενον εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, χαμηλότερον πόδα καὶ λαβὰς περισσότερον προεξεχούσας. Τὰ τοιχώματα εἶναι λεπτότερα, τὸ σχῆμα ἐν γένει ἐλαφρότερον καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἔχει ἐφαρμοσθῇ λεπτοτέρα τεχνική.

Μεγάλῃν ὁμοιότητα ἔχει ὡς πρὸς τὸ σχῆμα μὲ τὸν κἀνθάρον ἐκ τοῦ Ἀετοῦ τῆς Ἰθάκης³ (αἱ λαβαὶ δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἀνήκουν ἐδῶ), τὸν ὁποῖον ἡ Benton⁴ χρονολογεῖ εἰς τὸν 8ον αἰ. καὶ ὁ Coldstream⁵ τὸν κατατάσσει εἰς τὰ ὑστερογεωμετρικὰ ἀγγεῖα. Ὅπως δὴποτε ὅμως ἡ διακόσμησις τούτου δεικνύει μεταγενεστέραν ἀπὸ τοῦ Δρεπάνου ἐποχὴν.

Τὸ σχῆμα τοῦ κανθάρου τοῦ Δρεπάνου ἀνήκει λοιπὸν εἰς μεταγενεστέραν βαθμίδα ἐξελιζέως ἀπὸ ἐκείνην τῶν κανθάρων τοῦ Δερβενίου, ὅπως δὴποτε δὲ εἰς παλαιότεραν ἀπὸ αὐτὴν τῶν ὑστερογεωμετρικῶν κανθάρων τῶν Φαρῶν⁶, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζονται διὰ τὸ κυρτὸν περίγραμμά καὶ τὰ σαφῶς διακρινόμενα χεῖλη.

Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ τρόπος τῆς διακοσμῆσεως αὐτοῦ συνηγορεῖ ἐπίσης διὰ μίαν μεταγενεστέραν, ἔναντι τῶν κανθάρων τῆς ομάδος τοῦ Δερβενίου⁷ καὶ τοῦ Ἀγρινίου⁸, χρονολόγησιν. Εἰς αὐτοὺς ἡ διακόσμησις ἔχει δευτερεύουσαν ἔναντι τοῦ σχήματος σημασίαν καὶ περιορίζεται εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον σῶμα τοῦ ἀγγείου παραμένει μελαμβαφές. Ἀντιθέτως εἰς τὸν κἀνθάρον τοῦ Δρεπάνου προστίθεται καὶ δευτέρα

διακοσμητικὴ ζώνη, ἡ ὁποία καλύπτει τὸ κάτω τμήμα αὐτοῦ, δημιουργουμένης οὕτω μιᾶς περισσότερον φωτεινῆς ἐπιφανείας. Ἐπίσης ἐκ τῆς διαμορφώσεως διακοσμητικῶν ζωνῶν, χωριζομένων μεταξύ των διὰ ταινιῶν, ἐξαίρεται ἡ διάρθρωσις τῶν τμημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπαρτίζεται τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου. Ἐντονος εἶναι ἐπίσης ἡ διακοσμητικὴ διάθεσις.

Ἐν τούτοις τόσον ἡ διάταξις τῆς διακοσμῆσεως ὅσον καὶ ἡ θεματογραφία προέρχονται ἐκ τῆς παλαιότερας παραδόσεως. Τὴν ἐν εἶδει μετοπῶν καὶ τριγλῦφον διάταξιν συναντῶμεν εἰς τὰ πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῆς Ἰθάκης⁹, τοῦ Δερβενίου¹⁰ καὶ εἰς τὸν κἀνθάρον τοῦ Ἀγρινίου¹¹. Δικτυωτὰ τρίγωνα ἐντὸς μετοπῶν κοσμοῦν ἐπίσης τὰ ἀγγεῖα τοῦ Δερβενίου¹², χαρακτηριστικὸν τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ πρωτογεωμετρικὰ τῆς Ἰθάκης, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀμυκλῶν¹³. Δικτυωτὰ ὅμως κατὰ κορυφὴν τρίγωνα μετὰ παραπληρωματικῶν τριγώνων εἰς τὰ διάκενα ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν τῶν ἀγγείων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος (πρβ. ἓνα κρατηρίσκον ἐκ τῆς Πλευρώνας εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου (ἀριθ. εὔρετ. Π 1028) καὶ ἐν ὄστρακον ἐκ Νέου Ἐρινεοῦ Ἀχαΐας¹⁴). Παραπλησίαν μορφήν διακοσμῆσεως, ὅπου ἡ τὰ κατὰ κορυφὴν τρίγωνα εἶναι πλήρη καὶ τὰ παραπληρωματικὰ δικτυωτὰ ἢ τὸ ἀντίθετον, συναντῶμεν εἰς τὰ πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα τοῦ Ἀετοῦ τῆς Ἰθάκης¹⁵ καὶ τὸν πρωτογεωμετρικὸν κἀνθάρον τοῦ Ἀγρινίου¹⁶. Ἀπλουστέραν μορφήν διακοσμῆσεως ἀποτελοῦν καὶ τὰ κατὰ κορυφὴν δικτυωτὰ τρίγωνα ἐντὸς μετοπῶν χωριζομένων δι' ὁμάδων ἐκ καθέτων γραμμῶν, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν εἰς τὰ πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῆς Ἰθάκης¹⁷.

Τὸ ἐν εἶδει ὀρθοῦ ἢ ἀνεστραμμένου κλάδου ἐλάτης κόσμημα τῶν στενομήκων μετοπῶν τοῦ

1. I. ΒΟΚΟΤΟΠΟΤΛΟΥ, ΑΔ 24, 1969 Α, σ. 74.

2. COLDSTREAM, πίν. 48a, b, h.

3. BSA 48, 1953, σ. 280, εἰκ. 9, 728.

4. S. BENTON, BSA 48, 1953, σ. 286.

5. COLDSTREAM, σ. 224.

6. ΠΑΕ 1952, σ. 401 κ.ε. εἰκ. 9 - 12, 17, 19 - 20, 25.

7. COLDSTREAM, πίν. 48.

8. ΑΔ 24, 1969 Α, πίν. 46 καὶ 47α.

9. BSA 33, 1932-3, πίν. 3.

10. COLDSTREAM, πίν. 48b, g.

11. ΑΔ 24, 1969 Α, πίν. 46β τὸ α.

12. COLDSTREAM, πίν. 48b, g.

13. V. DESBOROUGH, Protogeometric Pottery, σ. 280 (ἐφεξῆς DESBOROUGH) καὶ COLDSTREAM, σ. 222.

14. ΑΔ 20, 1965 Β2, πίν. 263α.

15. BSA 33, 1932-3, πίν. 3, 26a - b, 29, καὶ BSA 39, 1938-9, πίν. 9F.

16. ΑΔ 24, 1969 Α, πίν. 46β τὸ α.

17. BSA 48, 1953, σ. 269, εἰκ. 6 P¹⁴⁷.

κανθάρου τοῦ Δρεπάνου ἀποτελεῖ παραλλαγήν τῆς διακοσμήσεως μετοπῶν διὰ καθέτου τεθλασμένης γραμμῆς, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν εἰς τὰ πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῆς Ἰθάκης¹ καὶ τοῦ Δερβενίου Ἀχαΐας². Σχεδὸν ὅμοιον πρὸς τὸ κόσμημα τοῦ κανθάρου τοῦ Δρεπάνου ὑπάρχει εἰς ἐν ὄστρακον ἐπίσης ἐκ τοῦ Δρεπάνου, προσερχόμενον ἐκ περισυλλογῆς³, εἰς τὴν οἰνοχόην τοῦ Δερβενίου⁴, εἰς τὸν προαναφερθέντα κρατηρίσκον ἐκ τῆς Πλευρώνας εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἀγρινίου (ἀριθ. εὔρετ. Π 1028) καὶ εἰς ἓνα κρατῆρα ἐκ τῆς Πυλῆνης τῆς Αἰτωλίας⁵. Ἀντιθέτως πρὸς τὰ ὑστερογεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῶν Φαρῶν τῆς Ἀχαΐας εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι σαφὴς ἡ ἐπίδρασις τῆς κορινθιακῆς κεραμεικῆς⁶, ὅπως ἄλλωστε καὶ εἰς τὰ ὑστερογεωμετρικὰ τῆς Ἰθάκης⁷, ὁ κἀνθαρος τοῦ Δρεπάνου ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν ἀπηχεῖ τὴν παράδοσιν τῶν πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων τῆς Δυτ. Ἑλλάδος, δηλ. τῆς Ἀχαΐας, Αἰτωλοκαρνανίας καὶ Ἰθάκης, τὰ ὁποῖα διακρίνονται διὰ τὸν κλειστὸν εἰς ξένας ἐπιδράσεις τοπικὸν χαρακτήρα των⁸.

Εἰς τὸν προσδιορισμὸν ἀκριβεστέρας χρονολογήσεως τοῦ κανθάρου τοῦ Δρεπάνου, μεταξὺ τῶν πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων τοῦ Ἀγρινίου καὶ Δερβενίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ὑστερογεωμετρικῶν τῆς Ἰθάκης καὶ τῶν Φαρῶν τῆς Ἀχαΐας ἀφ' ἑτέρου, βοηθεῖ τὸ σχῆμα τῆς μικρᾶς χαλκῆς ληκύθου-οἰνοχόης. Ὡς μοναδικὴ ἐμφανίζεται ἡ λήκυθος αὕτη δεδομένου ὅτι χαλκαῖ λήκυθοι-οἰνοχοὶ αὐτοῦ τοῦ τύπου δὲν φαίνεται νὰ εὑρέθησαν μέχρι τοῦδε. Ἀντιθέτως τὸ σχῆμα τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς πηλῖνας τριφυλλοσχήμους ληκύθους-οἰνοχόας, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Ἀργολίδα κατὰ τὴν πρῶμον γεω-

μετρικὴν περίοδον⁹ καὶ εἰς τὴν Κόρινθον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀρίμου γεωμετρικῆς περιόδου¹⁰. Κατὰ τὸν Desborough¹¹ εἰς τὴν Ἀττικὴν ὁ τύπος οὗτος τῆς ληκύθου-οἰνοχόης πιθανῶς ἀντικαθιστᾷ τὴν πρωτογεωμετρικὴν ἀττικὴν λήκυθον.

Αἱ πρωιμώτεραι λήκυθοι-οἰνοχοὶ ἔχουν πεπλατυσμένην κοιλίαν καὶ χαμηλὸν λαιμόν, ἀργότερον ἀποκοτῶν περισσότερον σφαιρικὸν σῶμα, ὑψηλότερον λαιμόν καὶ πλατυτέραν βάσιν. Εἰς πρωιμωτέραν ἐποχὴν ἀνήκουν αἱ λήκυθοι-οἰνοχοὶ: τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς¹², τοῦ Ἀργους¹³, τῶν Μυκηνῶν¹⁴ καὶ τῆς Τίρυνθος¹⁵. Εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον ἀνήκουν: ἡ λήκυθος-οἰνοχόη εἰς Cambridge¹⁶, τοῦ Ἀργους¹⁷ καὶ αἱ δύο τοῦ Κεραμεικοῦ¹⁸.

Ἡ χαλκὴ λήκυθος συγκρινομένη πρὸς τὰς πηλῖνας τῆς πρῶμου φάσεως, ὅπως π.χ. τὰς προσερχομένας ἐξ Ἀργους¹⁹, ἔχει περισσότερον ἐξελιγμένον σχῆμα, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποκτήσει τὸν ὑψηλότερον λαιμόν καὶ τὸ σφαιρικώτερον σῶμα τῶν νεωτέρων ληκύθων τοῦ Ἀργους²⁰ καὶ τοῦ Κεραμεικοῦ²¹. Ἀνήκει εἰς τὴν μετάβασιν ἐκ τῆς πρῶμου γεωμετρικῆς πρὸς τὴν ὀριμον γεωμετρικὴν ἐποχὴν.

Πρωιμωτέρα αὐτῆς εἶναι ἡ πηλῖνη λήκυθος-οἰνοχόη ἐκ Πριολίθου Καλαβρύτων²². Αὕτη μιμεῖται μεταλλικὸν πρότυπον. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὁμοιότης τῆς πρὸς τὴν χαλκὴν λήκυθον-οἰνοχόην τοῦ Δρεπάνου ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ταινιωτὴν λαβὴν, ἡ ὁποία φύεται ἐπίσης ἐκ τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὸν ὄμον, τὸ κυκλικὸν στόμιον μὲ τὸ ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ τὴν ἐπίπεδον βάσιν.

Ἡ χαλκὴ λήκυθος πιθανῶς εἶναι ὀλίγον πα-

1. BSA 33, 1932 - 33, σ. 49 εἰκ. 26, 75, πίν. 5, 66.
2. COLDSTREAM, πίν. 48b.
3. Βλ. κατωτέρω σ. 27, πίν. ΙΕδ δεξιά.
4. COLDSTREAM, πίν. 48g.
5. ΑΔ 22, 1967, Β2, πίν. 228ε.
6. Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 407 κ.ε. καὶ COLDSTREAM, σ. 224 κ.ε.
7. Μ. ROBERTSON, ε. ἀ. σ. 106 κ.ε. καὶ S. BENTON, ε. ἀ. σ. 266.
8. Σχετικῶς DESBOROUGH, σ. 271 κ.ε. καὶ COLDSTREAM, σ. 221 κ.ε.

9. COLDSTREAM, σ. 11 καὶ 114.
10. Αὐτόθι σ. 95.
11. DESBOROUGH, σ. 76 - 77.
12. Hesperia 18, 1949, πίν. 67.
13. COURBIN, πίν. 23, C2482 - C2483.
14. BSA 50, 1955, πίν. 48C.
15. Tiryns I, πίν. 14,3.
16. COLDSTREAM, πίν. 3m.
17. COURBIN, πίν. 23, C832.
18. Kerameikos V, 1, πίν. 83, ἀριθ. 895 καὶ 1141.
19. COURBIN, πίν. 23, C2482 - C2483.
20. Αὐτόθι πίν. 23, C832.
21. Kerameikos V, 1, πίν. 1141.
22. ΑΔ 22, 1967, Β1, πίν. 156ε.

λαιότερα τοῦ κανθάρου ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι ὡς χαλκοῦν ἀγγεῖον ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῇ περισσότερο, ἀφ' ἐτέρου δὲ διότι ἡ ὑπάρχουσα ἐπισκευὴ δεικνύει ὅτι αὕτη εἶχε χρησιμοποιηθῇ ἀρκετὸν τοῦλάχιστον χρονικὸν διάστημα πρὶν προσφερθῇ εἰς τὸν νεκρόν.

Ὁμοίως παλαιότερα τοῦ κανθάρου εἶναι καὶ ἡ χαλκῆ φιάλη (X 532), ἡ ὁποία φέρει ἐπίσης ἐπισκευήν. Παρόμοιαι φιάλαι πρὸς αὐτὴν τοῦ πίθου 2 προέρχονται ἐκ τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὸν 10ον καὶ τὸν 9ον αἰ.¹ Ἐπίσης ὅμοιαι φέρουσιν τρήματα ἀναρτήσεως εὐρέθησαν εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα περὶ τὸν βωμὸν καὶ παρὰ τὸ Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας² (πρβ. καὶ τὰς προερχομένας ἐκ Λίνδου)³. Εἰς τὸν 8ον καὶ τὸν 7ον αἰ. ἀνήκουν αἱ φιάλαι ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἡρας Ἀκραίας τῆς Περachώρας, ὅπου ὁμοῦς κυριαρχεῖ ὁ τύπος τῆς χαλκῆς μεσομφάλου φιάλης⁴.

Ἐνεκα τῆς καταστροφῆς τῶν πίθων 3 καὶ 4 ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ προωθητῆρος δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ τρόπος τῆς ἐντὸς αὐτῶν γενομένης ταφῆς, εἰ μὴ μόνον νὰ περισυλλεγοῦν τὰ ἐναποτεθέντα κτερίσματα καὶ ἀγγεῖα.

Τ α φ ι κ ὸ ς π ί θ ο ς 3

Κ α τ ἄ λ ο γ ο ς τ ῶ ν ε ὑ ρ η μ ἄ τ ω ν

1) Πηλίνη φιάλη ἐκ δύο τεμαχίων συγκεκολλημένη καὶ ἐλλιπὴς κατὰ μικρὸν τμήμα τοῦ χεῖλους καὶ τοῦ σώματος (Π 1198) (εἰκ. 1, 4 - III, πίν. ΙΓα-β). Ὑψος 0.045 μ., διάμ. χεϊλέων 0.109 μ. Πηλὸς ἀνοιχτὸς καστανέρυθρος, γάνωμα μέλαν. Βάσις ἐπίπεδος. Τὰ χεῖλη στρέφουν πρὸς τὰ ἔξω καὶ δημιουργοῦν περιχειλίωμα καλυπτόμενον ὑπὸ γανώματος. Ἐξωτερικῶς κοσμεῖται διὰ τεσσάρων ὁμάδων ἐκ τριῶν ὀριζοντίων ταινιῶν καὶ ἐσωτερικῶς διὰ τριῶν ὁμάδων ἐκ τριῶν ἐπίσης ὀριζοντίων ταινιῶν. Ὑπὸ τὰ χεῖλη δύο τρήματα ἀναρτήσεως.

2) Χαλκῆ πόρπη ἐκ πλειόνων τεμαχίων συγκεκολλημένη καὶ συμπεπληρωμένη (X 556) (εἰκ. 2, 15 - III, πίν. ΙΓγ). Συνολ. μῆκος 0.117 μ., διαστάσεις πλακὸς εἰς τὸ μέσον 0.063×0.063 μ.

Τόξον κοσμούμενον εἰς τὸ κέντρον δι' ἐνὸς δωδεκαπλεύρου ἀμφικωνικοῦ κομβίου μεταξὺ δύο μικρῶν πεπλατυσμένων σφαιρικῶν. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ κατὰ τὴν ἔνωσιν πρὸς τὸ στέλεχος ἐγκάρσιοι λεπτοὶ δακτύλιοι. Τὸ στέλεχος, ρομβοειδοῦς τομῆς, κοσμεῖται ἐφ' ἑκατέρας τῶν δύο ἄνω πλευρῶν αὐτοῦ δι' ἐνὸς ἐγχαράκτου X καὶ τεσσάρων ἐγκαρσίων ἐγχαράξεων. Κατὰ μῆκος τῶν ἀκμῶν ἑκατέρας τῶν δύο ἄνω πλευρῶν αὐτοῦ ἐγχαράκτοι γραμμαί. Τὸ στέλεχος ἐνοῦται διὰ διπλῆς περιελίξεως πρὸς τὴν βελόνην. Πλᾶξ τετράπλευρος. Ἡ πρὸς τὸ τόξον συνεχομένη πλευρὰ εἶναι κοίλη, ἡ δὲ πρὸς αὐτὴν παράλληλος κολποῦται διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῆς βελόνης. Διπλῆ σειρὰ ἡμικυκλίων κεχαραγμένων διὰ τοῦ διαβήτου περιθέει τὰς παρυφὰς τῆς πλακός. Ὁ ἐσωτερικὸς χώρος πληροῦται δι' ὁμοκέντρων κύκλων χαραχθέντων ἐπίσης διὰ τοῦ διαβήτου. Ἡ αὕτη διακόσμησις ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὀψέως τῆς πλακός. Πρασίνη πάτινα.

3) Ὁμοία (X 557) τῶν αὐτῶν πρὸς τὴν προηγούμενην διαστάσεων καὶ ἐκ πλειόνων τεμαχίων συγκεκολλημένη.

4) Χαλκῆ περόνη ἐκ τριῶν τεμαχίων συγκεκολλημένη καὶ ἐλλιπὴς κατὰ τὴν ἀκίδα (X 558) (εἰκ. 2, 13 - III, πίν. ΙΓδ, δεξιά). Σφζ. μῆκος 0.091 μ., διάμ. κεφαλῆς 0.01 μ. Κεφαλὴ δισκοειδής, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀμφικωνικὸν ἔξαρμα. Στέλεχος κυκλικῆς τομῆς μεταξὺ κεφαλῆς καὶ ἔξαρματος, τὸ ὑπόλοιπον τομῆς ὀρθογωνίου καὶ ἀκολούθως κυκλικῆς.

5) Ὁμοία ἐκ τεσσάρων τεμαχίων συγκεκολλημένη καὶ ἐλλιπὴς κατὰ τὴν ἀκίδα (X 559) (πίν. ΙΓδ, δεξιά). Σφζ. μῆκος 0.094, διάμ. κεφαλῆς 0.012 μ. Στέλεχος ὅμοιον μὲ τὸ τῆς προηγούμενης.

6) Ὁμοία ἐκ τριῶν τεμαχίων συγκεκολλημένη καὶ ἐλλιπὴς κατὰ τὴν ἀκίδα (X 560). Σφζ. μῆκος 0.115, διάμ. κεφαλῆς 0.01 μ. Στέλεχος ἐξ ὀλοκλήρου κυκλικῆς τομῆς.

7) Χαλκῆ ψῆφος ἀκεραία, σφαιρική (X 561) (εἰκ. 2, 14 - III, πίν. ΙΔδ). Μῆκος 0.021 μ. Περὶ ἕκαστον πόλον ἀνὰ εἰς δακτύλιος⁵.

1. Kerameikos V, 1, σ. 205, πίν. 163.

2. Olympia IV, σ. 96, ἀριθ. 668, πίν. 35.

3. Lindos I, ἀριθ. 757 - 760.

4. Perachora I, σ. 151. Τὸ πλησιέστερον παράδειγμα, αὐτ. πίν. 62, 6.

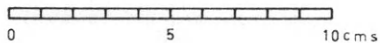
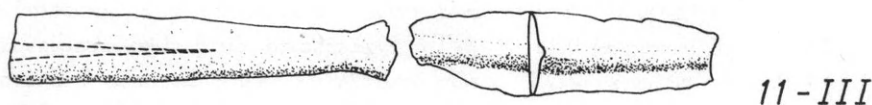
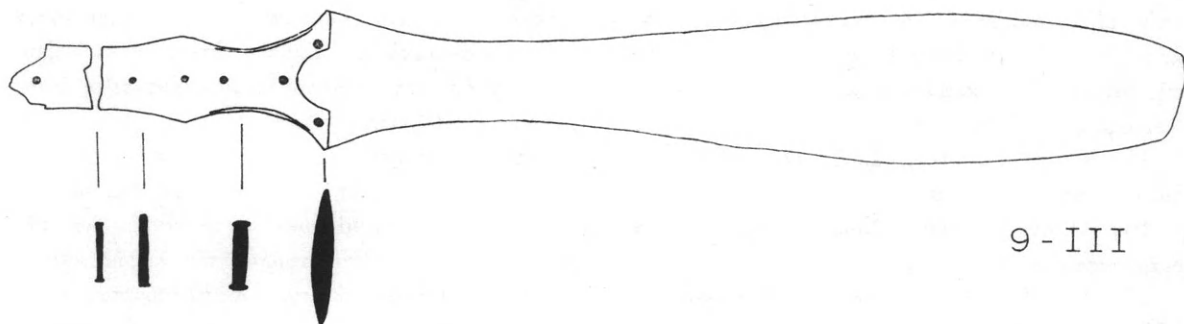
5. Πρβ. παρομοίας χαλκᾶς ἐξ Ὀλυμπίας, Olympia IV, πίν. XXIV, 450, 451, Ἄργους, AH II, πίν. 92, ἀριθ. 1551 καὶ Ρόδου, Lindos I, εἰκ. 10, 173.

8) Χαλκοῦς δακτύλιος ἐκ λεπτοῦ πεπλατυσμένου ἐλάσματος (X 562). Διάμ. 0.022 μ., πλάτος ἐλάσματος 0.004 μ.

9) Τεμάχια χαλκῶν σφηκωτῆρων (X 563).

ρόνης³. Παρόμοιαι προέρχονται ἐπίσης ἐξ Εὐβοίας⁴, Ὀλυμπίας⁵, Αἰγίνης⁶, Ἐφέσου⁷, Σπάρτης⁸, Ἰθάκης⁹ καὶ Δηλίου Πάρου¹⁰.

12) Ψῆφος μικρὰ ἐνόφθαλμος, σφαιρική, ἐξ

Εἰκ. 3. Σιδηρὰ ὄπλα ἐκ τοῦ πίθου 3.

10) Θραύσματα χαλκῆς φιάλης (X 564).

11) Τριγωνική ψῆφος ἐκ καστανῆς ὑαλομάζης, ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἐν ἄκρον (M 565) (πίν. ΙΔδ). Μεγίστη διάστασις 0.03 μ. Τὰ δύο σφζόμενα ἄκρα περιβάλλονται ἐκ ταινιῶν ὑπολεύκου ὑαλομάζης.

Ἄγνωστον παραμένει ἐὰν αὐτοῦ τοῦ εἴδους αἱ ψῆφοι ἀπετέλουν ἐξαρτήματα ἐνωτίων ἢ ἀνῆκον εἰς περιδέραια¹ ἢ ἐὰν ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ σκοπὸν ἀποτροπαϊκὸν² ἢ ἀκόμη καὶ ὡς κεφαλαι πε-

ύαλομάζης, χρώματος ἀνοικτοῦ καστανοῦ καὶ λευκοῦ (M 566) (πίν. ΙΔδ). Διάμ. 0.012 μ.

3. CHR. BLINKENBERG, Lindos I, σ. 93 ἀριθ. 151, πίν. 10.

4. ΠΑΕ 1912, σ. 152, εἰκ. 7.

5. Olympia IV, σ. 207, ἀριθ. 1333.

6. Aigina, πίν. 118, 8.

7. D. G. HOGARTH, Excavations at Ephesus, σ. 203, πίν. XLV, 7 - 9, 12 - 14, 16 καὶ 18. Αὗται ἀνευρέθησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς βάσεως τοῦ Ἀρτεμισίου τῆς Ἐφέσου καὶ ὡς ἐκ τούτου χρονολογοῦνται εἰς τὸν 8ον αἰ.

8. DAWKINS, Artemis Orthia, σ. 386 (ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ στρώματος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας).

9. BSA 48, 1953, πίν. 67 M3 - 4.

10. O. RUBENSOHN, Das Delion von Paros, πίν. 10h.

1. CH. DUGAS, Le sanctuaire d'Aléa Athéna à Tégée, BCH 45, 1921, σ. 432, ἀριθ. 394, εἰκ. 68.

2. P. PERDRIZET, Delphes V, σ. 215 ἀριθ. 766, εἰκ. 945.

13) Μικρά υαλίνη σφαιρική ψῆφος πεπιεσμένη τούς πόλους (M 567). Διάμ. 0.01 μ. Ἐπιφάνεια ἀργυρόχρους.

14) Σιδηρᾶ περόνη ἐκ δύο τεμαχίων συγκολλημένη καὶ ἑλλιπὴς κατὰ τὴν ἀκίδα (Σ 568) (πίν. ΙΓδ, ἀριστερά). Σφζ. μῆκος 0.122 μ., διάμ. κεφαλῆς 0.025 μ. Τὸ στέλεχος προεξέχει ὀλίγον τῆς δισκοειδοῦς κεφαλῆς, κάτωθεν τῆς ὁποίας δύο σφαιρικά ἐξάρματα.

15) Ὅμοια (Σ 569). Σφζ. μῆκος 0.037 μ., διάμ. κεφαλῆς 0.02 μ.

16) Ὅμοια (Σ 570). Σφζ. μῆκος 0.033 μ., διάμ. κεφαλῆς 0.022 μ.

17) Δύο θραύσματα σιδηρῶν περονῶν (Σ 571) ὁμοίων πρὸς τὰς προηγούμενας.

18) Σιδηρᾶ μονόστομος μάχαιρα ἐκ δύο μὴ συναπτομένων τεμαχίων (Σ 572 + 574) (εἰκ. 3, 10 - ΙΙΙ, πίν. ΙΔα, δεξιά). Σφζ. συνολικὸν μῆκος 0.311 μ., μέγ. πλάτος 0.048 μ. Ἐλλιπὴς κατὰ τὴν λαβὴν καὶ κατὰ τμήμα τῆς λεπίδος. Ὑπολείμματα τοῦ ξυλίνου κολεοῦ ἔχουν διατηρηθῆ ἐπὶ τῆς ὠξειδωμένης ἐπιφανείας τοῦ σιδήρου.

19) Σιδηρᾶ αἰχμὴ ἀκοντίου ἐκ τριῶν μὴ συναπτομένων μεταξὺ των τεμαχίων (Σ 573 α, β, γ) (εἰκ. 3, 11 - ΙΙΙ, πίν. ΙΔγ). Σφζ. μῆκος α) 0.119 μ., β) 0.095 μ. καὶ γ) 0.057 μ. Ἐξ ἐνιαίου ἐλάσματος ἀποτελοῦνται ἡ λεπίς καὶ ὁ αὐλός, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διατηροῦνται λείψανα ξύλου. Κατὰ μῆκος τῆς λεπίδος καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψews αὐτῆς δημιουργεῖται νεύρωσις. Ἰσχυρῶς κατιωμένη.

20) Σιδηροῦν ἀμφίστομον ξίφος ἐκ τριῶν τεμαχίων συγκολλημένων (Σ 575) (εἰκ. 3, 9 - ΙΙΙ, πίν. ΙΔα, ἀριστερά καὶ ΙΔβ). Σφζ. μῆκος 0.50 μ., μέγ. πλάτος 0.063 μ. Ἐλλιπὴς κατὰ τμήμα τοῦ ἄκρου τῆς λαβῆς καὶ τῆς αἰχμῆς. Ἡ λαβὴ κατὰ τὸ μέσον αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν πρόσφυσιν πρὸς τὴν λεπίδα διαπλατύνεται σχηματίζουσα ἀμβλείας γωνίας. Εἰς τὰ κοῖλα τμήματα αὐτῆς κατὰ τὰς παρυφὰς δημιουργεῖται περιχέλιωμα διὰ τὴν συγκράτησιν τῆς ξυλίνης ἐπενδύσεως. Ἰχνη τῆς προσηλωμένης ἐπενδύσεως διατηροῦνται ἐπὶ τῆς λαβῆς. Σφζονται ἐπτὰ ἦλοι. Ἡ λεπίς στενὴ κατὰ τὸ μέσον αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν πρόσφυσιν πρὸς τὴν λεπίδα διαπλατύνεται ἐντόνως εἰς τὸ κάτω τμήμα.

21) Πλησίον τοῦ ταφικοῦ πίθου περισυνελέγησαν γεωμετρικὰ ὄστρακα (Π 1199) (εἰκ. 1, 5 - ΙΙΙ).

Ἐκ τῆς ὑπάρξεως ξίφους, ἀκοντίου καὶ μαχαίρας ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ πίθου 3 συμπεραίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ἀνδρικῆς ταφῆς, ἐνῶ ἡ ἀνεύρεσις πορπῶν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ πίθου δὲν ἀποτελεῖ ἀντίθετον ἐνδειξιν. Ζεῦγος πορπῶν ἀναφέρεται ὅτι εὐρέθη εἰς πρωτογεωμετρικὸν τάφον περιέχοντα ἀνδρικὸν σκελετὸν εἰς Σκύρον· ἐπίσης ἕτερον ζεῦγος πορπῶν μετὰ σιδηροῦ ξίφους ἀνευρέθη ἐντὸς τάφου εἰς Μουλιανὰ Κρήτης¹.

Πρὸς τὸ σιδηροῦν ξίφος τοῦ Δρεπάνου ὁμοιάζει πολὺ ἕτερον σιδηροῦν ἐπίσης ἐκ τῆς Φορτέτσας· τοῦτο ὁ Snodgrass κατατάσσει διὰ τὴν χαρακτηριστικὴν διαμόρφωσιν τῆς λαβῆς καὶ τὸ σχῆμα τῆς λεπίδος, ἡ ὁποία διαπλατύνεται εἰς τὸ κάτω τμήμα, εἰς τὸν τύπον, ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν κατηγορίαν τῶν τύπων Π α - d κατὰ τὴν ταξινόμησιν τοῦ Naue².

Μεγάλην ὁμοιότητα μὲ τὸ ξίφος τοῦ Δρεπάνου ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τῆς λεπίδος ἀλλὰ καὶ τοῦ διατηρουμένου τμήματος τῆς λαβῆς ἔχει ἐν σιδηροῦν ξίφος, τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη εἰς τὰ Καλάβρυτα ἐντὸς ταφικοῦ πίθου μετὰ δύο σιδηρῶν αἰχμῶν ἀκοντίων, ἐνὸς ζεύγους χαλκῶν κνημίδων καὶ ἐνὸς χαλκοῦ κράνους πρωίμου ἰλλυρικοῦ τύπου³.

Τὰ ἀναφερθέντα ξίφη εἶναι περίπου τῶν αὐτῶν διαστάσεων. Τὸ ξίφος τῆς Φορτέτσας ἔχει μῆκος 0.56 μ., ἀλλὰ καὶ τὰ ξίφη τοῦ Δρεπάνου καὶ τῶν Καλαβρύτων συμπληρούμενα θὰ ἔφθανον εἰς τὸ αὐτὸ περίπου μῆκος.

Εἰς τὸν αὐτὸν τύπον ἀνήκουν δύο μικροτέρων διαστάσεων ξίφη, χαρακτηριζόμενα διὰ τοῦτο ὡς ἐγχειρίδια (daggers καὶ dirks)⁴: τὸ σιδηροῦν ἐγχειρίδιον τῶν Μυκηνῶν⁵ καὶ τὸ σιδηροῦν ἐπίσης τοῦ Ἄργους⁶. Τὸ ξίφος τῶν Καλαβρύτων, τὸ ξίφος τῆς Φορτέτσας, καθὼς καὶ τὰ ἐγχειρίδια ἐκ τῶν Μυκηνῶν καὶ τοῦ Ἄργους, ἔχουν νεύρωσιν κατὰ μῆκος τῆς λεπίδος ἀντιθέτως πρὸς τὸ

1. H. LORIMER, *Homer and the Monuments*, σ. 363.

2. A. SNODGRASS, *Early Greek Armour and Weapons*, σ. 100 (ἐφεξῆς SNODGRASS, E.G.A.W.).

3. AD 17, 1961/2 B1, σ. 131 X81, πίν. 156ε.

4. Συμφώνως πρὸς τὴν ταξινόμησιν τοῦ GORDON βλ. SNODGRASS, E.G.A.W., σ. 104.

5. BSA 49, 1954, σ. 262, πίν. 45, ἀριθ. 53 - 125 καὶ SNODGRASS, E.G.A.W., σ. 94.

6. A. SNODGRASS, *The Dark Age of Greece*, σ. 275, 96b (ἐφεξῆς SNODGRASS, D.A.).

ξίφος τοῦ Δρεπάνου καὶ τὸ ἐκ τῆς Ὀλυμπίας προερχόμενον ὅμοιον χαλκοῦν¹, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ νεύρωσις ἐλλείπει.

Διὰ τὴν κατὰ προσέγγισιν χρονολόγησιν τοῦ ξίφους τοῦ Δρεπάνου βοηθοῦν τὰ ὁμοίου τύπου ἀναφερθέντα παραδείγματα ξιφῶν καὶ ἐγχειριδίων: 1) Τὸ ἐγχειρίδιον τῶν Μυκηνῶν, τὸ ὁποῖον χρονολογοῦν εἰς τὴν ὑστερογεωμετρικὴν ἐποχὴν τὰ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου προερχόμενα ἀγγεῖα. 2) Τὸ ξίφος τῶν Καλαβρύτων, τὸ ὁποῖον εὐρέθη μετὰ τοῦ χαλκοῦ πρώιμου ἱλλυρικοῦ κράνους (τὰ πρώιμα ἱλλυρικά κράνη χρονολογοῦνται κατὰ τὸν Snodgrass εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰ.², ἐνῶ κατὰ τὸν Kunze³, ἡ ἀρχὴ τῶν δύναται νὰ ἀχθῇ εἰς τὰ μέσα τοῦ 8ου αἰ.) καὶ 3) τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Ἀργους περὶ τὸ 720 π.Χ.⁴ Ἀβεβαία εἶναι ἡ χρονολόγησις τοῦ ξίφους τῆς Φορτέτσας, ἐνῶ διὰ τὸ ξίφος τῆς Ὀλυμπίας ἐλλείπουν ἐντελῶς αἱ χρονολογικαὶ ἐνδείξεις.

Τὸ ξίφος τοῦ Δρεπάνου καὶ τῶν Καλαβρύτων ἀποτελοῦν τὰ μοναδικὰ σιδηρᾶ ξίφη τοῦ τύπου τούτου, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῆς Πελοποννήσου (τὸ ξίφος τῆς Ὀλυμπίας εἶναι χαλκοῦν), ἐκ δὲ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἀναφέρεται μόνον τὸ ξίφος τῆς Φορτέτσας. Γενικῶς ὁ τύπος οὗτος θεωρεῖται σπάνιος εἰς τὴν Ἑλλάδα⁵.

Διὰ τὸ σχῆμα τῆς σιδηρᾶς αἰχμῆς ἀκοντίου προσφέρονται πρὸς σύγκρισιν αἱ προερχόμεναι ἐξ Ὀλυμπίας⁶, Ἀργους⁷ καὶ Φιγαλείας⁸. Παρόμοιαι σιδηραῖ αἰχμαὶ ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν J, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Snodgrass κατατάσσει αἰχμὰς χαρακτηριζομένας διὰ τὸν μακρὸν αὐλόν, τοὺς κυρτοὺς ὤμους καὶ τὴν στενὴν λεπίδα, κατὰ μῆκος τῆς ὁποίας δημιουργεῖται νεύρωσις.

Ἐν γένει τὰ ἀκόντια διακρίνονται τῶν δοράτων ὡς ἔχοντα μικρότερον μῆκος. Ἐν τούτοις τὰς αἰχμὰς τῆς κατηγορίας J, αἱ ὁποῖαι εἶναι μεγά-

λου μήκους, ὁ Snodgrass⁹ θεωρεῖ ὡς ἀνηκούσας εἰς ἀκόντια λόγῳ τοῦ μακροῦ αὐλοῦ καὶ τῆς στενῆς λεπίδος τῶν. Κατὰ τὴν Lorimer¹⁰ εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν ὑπάρχουν μόνον ἀκόντια. Τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν Βεργίαν οὐδέποτε ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τάφου ξίφη μετὰ δοράτων¹¹ ἀποτελεῖ μίαν ἐπὶ πλέον ἐνδειξὴν ὅτι ἡ σιδηρᾶ αἰχμὴ τοῦ ταφικοῦ πίθου 3 ἀνήκει εἰς ἀκόντιον.

Ἡ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ πίθου ἀνεύρεσις τῆς ἀνωτέρω σιδηρᾶς αἰχμῆς ἀκοντίου (Σ 573 α, β, γ) καὶ τοῦ σιδηροῦ ξίφους (Σ 575) ἀποτελεῖ σημαντικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν χρονολογικὴν συσχέτισιν τῶν δύο τύπων. Τοῦτο ἐνισχύεται καὶ δι' ἐνὸς ἐτέρου παραδείγματος: πρόκειται διὰ τὰς δύο σιδηρᾶς αἰχμὰς ἀκοντίων, ὁμοίου τύπου πρὸς αὐτὴν τοῦ Δρεπάνου, αἱ ὁποῖαι ἀνευρέθησαν μετὰ τοῦ προαναφερθέντος σιδηροῦ ξίφους τῶν Καλαβρύτων ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ταφικοῦ πίθου¹². Ὅπως καὶ τὸ σιδηροῦν ξίφος τῶν Καλαβρύτων, χρονολογοῦνται καὶ αἱ μετ' αὐτοῦ εὐρεθεῖσαι αἰχμαὶ ἀκοντίων συμφώνως πρὸς τὸ πρώιμον ἱλλυρικὸν κράνος εἰς τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ. ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰ. Εἰς τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ. χρονολογοῦνται καὶ αἱ τρεῖς σιδηραῖ αἰχμαὶ τοῦ Ἀργους. Συμπίπτει λοιπὸν ἡ χρονολόγησις τῆς σιδηρᾶς αἰχμῆς τοῦ ἀκοντίου καὶ τοῦ σιδηροῦ ξίφους τοῦ Δρεπάνου εἰς τὰ τέλη περίπου τοῦ 8ου αἰ. ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου.

Αἱ τρεῖς χαλκαῖ περόνας τοῦ ταφικοῦ πίθου 3 παρουσιάζουν μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς δύο ἐπίσης χαλκᾶς προερχομένας ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργους¹³, διὰ τὰς ὁποίας ὅμως δὲν ὑφίστανται στρωματογραφικαὶ ἢ ἕτεραι ἐνδείξεις. Εἰς δύο παρομοίας χαλκᾶς περόνας ἐκ Ρόδου¹⁴ τὸ ἀμφικωνικὸν ἔξαρμα εὐρίσκεται εἰς μεγαλυτέραν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς δισκοειδοῦς κεφαλῆς. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν καθὼς καὶ ἕτεραι ὅμοιαι, ἀπασαι ἐξ Ἰα-

1. SNODGRASS, E.G.A.W., τύπος IC2, σ. 100.

2. Αὐτόθι σ. 19.

3. Ol. Ber. VI, 133 - 4.

4. SNODGRASS, D.A., σ. 275, 96b.

5. SNODGRASS, E.G.A.W., σ. 99.

6. Olympische Forschungen I, πίν. 62b, f, g καὶ SNODGRASS, E.G.A.W., σ. 124 j16, j19, j20.

7. SNODGRASS, E.G.A.W., σ. 124 j4, j5, j6, εἰκ. 35.

8. ΑΕ 1910, σ. 319, εἰκ. 39z καὶ SNODGRASS, E.G.A.W., σ. 124 j22, j23.

9. SNODGRASS, E.G.A.W., σ. 137 κ.ε.

10. H. LORIMER, ξ.α. σ. 257.

11. M. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, Βεργίνα, σ. 271.

12. ΑΔ 17, 1961/2, Β1, σ. 131 X82 καὶ X83, πίν. 156ε.

13. ΑΗ II, πίν. LXXX, ἀριθ. 384-385. Κατὰ τὴν κατάταξιν τοῦ DE COU τύπος f σχῆμα I, ὁμάς α, ξ.α. σ. 217.

14. JACOBSTAHL, εἰκ. 51 - 52.

λυσοῦ, πυρὰ XIII τάφος 56, χρονολογούνται βάσει τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου προερχομένων ἀγγείων καὶ κτερισμάτων εἰς τὰ τέλη τοῦ 8ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰ. Κατὰ τὸν Jacobstahl ὁ τύπος οὗτος τῶν περονῶν κατάγεται ἀπὸ τὰς προερχομένας ἐξ Ἰαλυσοῦ ἐπίσης, πρωτογεωμετρικὰς περόνας, εἰς τὰς ὁποίας τὸ ἔξαρμα εὐρίσκεται εἰς μεγάλην ὁμοίως ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς¹. Ἐν τούτοις ἡ μικροτέρα ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἀπόστασις τοῦ ἀμφικωνικοῦ ἔξαρματος εἰς τὰς περόνας τοῦ Δρεπάνου δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ σημασίαν διὰ τὴν χρονολόγησιν, δεδομένου ὅτι εἰς πρωτογεωμετρικὰς τοιαύτας, προερχομένας ἐκ Τίρυνθος², τὸ ἔξαρμα εὐρίσκεται εἰς μικρὰν ὁμοίως ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς.

Τῶν σιδηρῶν περονῶν εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῇ μετ' ἀκριβείας ὁ τύπος, λόγῳ τῆς βαθείας διαβρώσεως τὴν ὁποίαν ἔχουν ὑποστῇ. Ὁμοιάζουν πρὸς τὰς ἀνευρεθείσας εἰς τὸν Ἀετὸν τῆς Ἰθάκης³, τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἀργους⁴ καὶ τὴν Αἴγινα⁵. Περόναι τοῦ τύπου τούτου ἀνήκουν κατὰ τὸν Jacobstahl εἰς τὴν πρῶτον ἀνατολίζουσαν περίοδον⁶.

Αἱ δύο χαλκαῖ πόρπαι ἀνήκουν εἰς τὸν «ἐλλαδικὸν» τύπον, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν τετράπλευρον πλάκα, τὸ κάθετον στέλεχος καὶ τὸ σχεδὸν ὀριζόντιον τόξον⁷. Ἰδιαιτέρως ὁμοιάζουν πρὸς τὸν τύπον τῆς πόρπης τῆς Ἐλατείας⁸, ἔνεκα τῆς ὁμοίας διαμορφώσεως τοῦ τόξου δι' ἐνὸς πολυεδρικοῦ ἀμφικωνικοῦ κομβίου εἰς τὸ μέσον καὶ δύο σφαιρικῶν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ. Ὁμοίαν περίπου διαμόρφωσιν τόξου ἐμφανίζουν ἡ πόρπη τῆς Ἀμφίσσης⁹, ἡ πόρπη τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας εἰς Σπάρτην¹⁰ καὶ τὸ ἀπότμημα πόρπης ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς Θαυλίου

εἰς Φεράς¹¹. Ἐκπληκτικὴν ὅμως ὁμοιότητα παρουσιάζει καὶ ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ τόξου, ἀλλὰ καὶ τὴν διακόσμησιν τῆς πλακὸς δι' ὁμοκέντρων ἐγχαράκτων κύκλων ἐν ζεύγος μικρῶν χαλκῶν πορπῶν ἐκ τῶν Δελφῶν¹², διὰ τὴν διακόσμησιν τῆς πλακὸς πρβ. καὶ τὴν πόρπην ἐκ τῆς Φίλιας τῆς Θεσσαλίας¹³.

Προβληματικὴ εἶναι ἡ ἐντόπισις τοῦ ἐργαστηρίου, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται ὁ τύπος τῆς ἐλλαδικῆς πόρπης. Ὁ Blinkenberg τὸ ἐντοπίζει εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα, κυρίως εἰς τὴν Θεσσαλίαν¹⁴, ἐνῶ ὁ Amandry πλὴν τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος προτείνει καὶ τὴν Πελοπόννησον¹⁵. Ἄς σημειωθῇ πάντως ὅτι αἱ περισσότερον πρὸς τὰς τοῦ Δρεπάνου ὁμοιάζουσαι, ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ τόξου, πόρπαι τοῦ ἐλλαδικοῦ τύπου, προέρχονται ἐκ περιοχῶν, τῶν ὁποίων εἶναι εὐκολος ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τῆς Ἀχαΐας.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν ὁ Blinkenberg θεωρεῖ τὸν τύπον αὐτὸν προχωρημένον γεωμετρικόν¹⁶, ἐνῶ ὁ Jacobstahl¹⁷ τὸν χρονολογεῖ, βασισθεὶς εἰς τὴν μορφικὴν διάπλασιν τῶν ζώων, εἰς τὸ α' τέταρτον τοῦ 7ου αἰ. Ὁ Amandry¹⁸, στηριζόμενος εἰς στρωματογραφικὰς ἐνδείξεις (πόρπαι ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος εἰς Σπάρτην καὶ τῆς Ἡρας Ἀκραίας εἰς Περαιχώραν) καθὼς καὶ εἰς τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν πορπῶν τοῦ τύπου αὐτοῦ, θέτει ὡς κατώτερον χρονολογικὸν ὄριον τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ.

Ἄγνωστος, τόσον εἰς τὴν Ἀχαΐαν ὅσον καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς, εἶναι ἡ μορφή τῆς πηλίνης φιάλης (Π 1198), ἡ ὁποία εἶναι προῖον μᾶλλον ἐγγωρίου κατασκευῆς. Ἡ διακόσμησις αὐτῆς δι' ὀριζοντίων ταινιῶν ἀποτελεῖ προφανῶς ἐπίδρασιν τῆς ὑστερογεωμετρικῆς κορινθιακῆς κεραμεικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰ. ἀντικαθίστανται αἱ μελαμβαρφεῖς ἐπι-

1. JACOBSTAHL, σ. 16, εἰκ. 7.

2. AM 78, 1963, πίν. 10₃.

3. BSA 48, 1953, σ. 355 εἰκ. 35. N. 23 - 29.

4. AH, II, πίν. LXXX, 431 - 440.

5. Aigina, πίν. 114, 51. 52. 53.

6. JACOBSTAHL, σ. 21.

7. CHR. BLINKENBERG, Fibules Grecques et Orientales, σ. 128 κ.ε. ὁμάς VII (ἐφεξῆς BLINKENBERG).

8. BLINKENBERG, σ. 131 εἰκ. 161, τύπος VII 1a.

9. AD 18, 1963, πίν. 165a.

10. DAWKINS, Artemis Orthia, πίν. 83a.

11. JACOBSTAHL, εἰκ. 23c.

12. BCH 61, 1937, σ. 51, εἰκ. 6.

13. AD 19, 1964 B2, πίν. 291δ.

14. BLINKENBERG, σ. 129 κ.ε.

15. P. AMANDRY, BCH 68/69, 1944/45, σ. 43.

16. BLINKENBERG, σ. 128.

17. JACOBSTAHL, σ. 9.

18. P. AMANDRY, ε.ε. σ. 44.

φάνειαι τῶν ἀγγείων δι' ὀριζοντίων σκοτεινo-
χρῶμων ταινιῶν¹.

Ταφικός πίθος 4

Ἐκ τοῦ ταφικοῦ πίθου 4 περισυνελέγησαν μό-
νον τὰ κάτωθι ἀγγεῖα καὶ κτερίσματα:

Κατάλογος τῶν εὐρημάτων

1) Πηλίνη ἀβαθὴς φιάλη ἀκεραία (Π 1200)
(εἰκ. 1, 6 - IV, πίν. ΙΕα - β). Ὑψος 0.042 μ.,
διάμ. 0.138 μ. Πηλὸς ὠχρὸς καστανέρυθρος, γά-
νωμα μέλαν. Σῶμα σφαιρικόν. Κοσμεῖται ἐξω-
τερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς διὰ δύο ὁμάδων ἐκ
τριῶν λεπτῶν ὀριζοντίων ταινιῶν. Λεπτὴ ταινία
κοσμεῖ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν χειλέων. Ὑπὸ
τὴν βᾶσιν δύο ὁμόκεντροι κύκλοι ἐκ λεπτῶν ται-
νιῶν. Φέρει ὑπὸ τὰ χεῖλη δύο τρήματα ἀναρτή-
σεως.

2) Πήλινος σκύφος ἐκ τριῶν τεμαχίων συγ-
κεκολλημένος καὶ ἐλλιπὴς κατὰ μικρὸν τμῆμα
τοῦ χείλους (Π 1201) (εἰκ. 1, 7-IV, πίν. ΙΕγ).
Ὑψος 0.095 μ., διάμ. χεῖλ. 0.12 μ. Πηλὸς ὠχρὸς
καστανός, γάνωμα μέλαν καὶ κατὰ τόπους ἐρυ-
θρὸν ἐκ τῆς ὀπτήσεως. Χεῖλη κάθετα, λαβαὶ ὀρι-
ζόντιοι, πούς δακτυλιοειδής. Ἐξωτερικῶς περὶ
τὰ χεῖλη καὶ τὴν ζώνην τῶν λαβῶν λεπτὰ ὀριζόν-
τιοι ταινίαι. Τὸ ὑπόλοιπον σῶμα ὡς καὶ τὸ ἐσω-
τερικὸν μελαμβαφῇ. Ἐπὶ τῶν λαβῶν ὀριζόντιος
ταινία.

3) Χαλκῇ ψῆφος σχήματος δισκοειδοῦς (X
577) (πίν. ΙΕε, ἀριστερά). Διάμ. 0.019 μ., πάχος
0.01 μ. Πρασίνη πάτινα.

4) Χαλκοῦς δακτύλιος τομῆς ἐλλειψοειδοῦς
(X 578) (πίν. ΙΕε, δεξιά). Διάμ. 0.023 μ. Πρα-
σίνη πάτινα.

5) Σιδηρᾷ περόνῃ ἐκ δύο τεμαχίων συγκεκολ-
λημένη καὶ ἐλλιπὴς κατὰ τὴν ἀκίδα (Σ 576) (πίν.
ΙΕς'). Μῆκος 0.019 μ., διάμ. κεφαλῆς 0.023 μ.
Τὸ στέλεχος προεξέχει τῆς δισκοειδοῦς κεφαλῆς,
εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ὁποίας δύο σφαι-
ρικὰ ἐξάρματα. Ἔχει διαλυθῇ ἐκ τῆς ὀξειδώσεως.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ταφικοῦ πίθου
περισυνελέγησαν τὰ ὄστρακα (Π 1202) (εἰκ.

1, 8 - IV, πίν. ΙΕδ). Ἐπὶ τοῦ ἐνός (πίν. ΙΕδ, ἀρι-
στερά), διακόσμησις ἐκ τεθλασμένης γραμμῆς,
ὀριζοντίων γραμμῶν καὶ δικτυωτοῦ τριγώνου καὶ
ἐπὶ τοῦ ἐτέρου (πίν. ΙΕδ, δεξιά), κάτωθεν τῶν ὀρι-
ζοντίων χειλέων, πλατεῖα μελανὴ ταινία καὶ ὑπ'
αὐτὴν τὸ ἐν εἶδει κλάδου ἐλάτης κόσμημα μεταξὺ
καθέτων γραμμῶν.

Ὁ ταφικὸς οὗτος πίθος χρονολογεῖται ἀκρι-
βέστερον τῶν ἄλλων χάρις εἰς τὸν πρώιμον πρω-
τοκορινθιακὸν σκύφον.

Ὁ σκύφος, ἀγαπητὸν σχῆμα καθ' ὅλην τὴν
γεωμετρικὴν περίοδον, ἐξακολουθεῖ νὰ κατασκευά-
ζεται καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς κοτύλης, εἰς
τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 8ου αἰ.², πρὸς τὴν ὁποίαν
οὗτος ἔχει συγγενικὸν σχῆμα καὶ διακόσμησιν.

Ὁ σκύφος τοῦ Δρεπάνου χαρακτηρίζεται διὰ
τὸ τριγωνικὸν ἐν τομῇ σχῆμα τοῦ χείλους, τὸ
ἐντόνως κυρτὸν εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος
περίγραμμα αὐτοῦ καὶ τὴν διὰ λεπτῶν ὀριζοντίων
ταινιῶν διακόσμησιν τοῦ χείλους καὶ τῆς ζώνης
τῶν λαβῶν. Ταῦτα ἀποτελοῦν ἐπίσης χαρακτη-
ριστικὰ μιᾶς ὁμάδος πρώιμων πρωτοκορινθια-
κῶν σκύφων τοῦ τύπου τῆς Θάψου³, πρὸς τὴν
ὁποίαν συνδέεται ὁ σκύφος μας. Ἐδῶ ἐλλείπει
ἐπίσης καὶ ἡ συνήθως ὑπάρχουσα εἰς τοὺς ὑστε-
ρογεωμετρικοὺς καὶ πρωτοκορινθιακοὺς σκύφους
καὶ κοτύλας τῆς Κορίνθου κεντρικὴ μετόπη με-
ταξὺ τῶν ὀριζοντίων ταινιῶν (πρβ. τὸν σκύφον
ἐκ τοῦ νεκροταφείου τοῦ Σουεσσούλα⁴ καὶ τοὺς
σκύφους ἐκ τοῦ Pontecagnano⁵ τῆς Καμπανίας).

Ἐν σχέσει πρὸς τὰ παλαιότερα παραδείγμα-
τα σκύφων τῆς πρώιμου πρωτοκορινθιακῆς πε-
ριόδου, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύονται διὰ τῶν
σκύφων τῆς Κορίνθου⁶, ὁ σκύφος τοῦ Δρεπάνου
εἶναι νεώτερος. Οὗτος ἔχει εὐρύτερον στόμιον,
περισσότερον εὐθέα τοιχώματα καὶ ὀριζοντίους
λαβάς. Χρονολογεῖται ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους
τῆς πρώιμου πρωτοκορινθιακῆς περιόδου, εἰς

2. S. WEINBERG, Corinth VII, 1, σ. 86.

3. G. VALLET et F. VILLARD, BCH 76, 1952,
σ. 337, εἰκ. 9b καὶ 11.

4. COLDSTREAM, πίν. 20D.

5. Notizie degli scavi, XXII, 1968, σ. 94, εἰκ. 13;
10b.

6. Hesperia 17, 1948, πίν. LXXII C2 καὶ πίν.
LXXV C11.

1. S. WEINBERG, AJA 45, 1941, σ. 32.

τὴν ὁποῖαν ἀνήκουν οἱ σκύφοι τοῦ Φαλήρου¹, τῆς Ἀγορᾶς² καὶ τῆς Κορίνθου³.

Ὁ πρῶτος πρωτοκορινθιακὸς σκύφος δίδει λοιπὸν τὴν χρονολόγησιν καὶ τῆς πηλίνης φιάλης εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 8ου αἰ. Αὕτη διαφέρει τῆς προηγουμένης τοῦ πίθου 3, διότι εἶναι περισσότερον ἀβαθὴς, ἀνοικτὴ καὶ αἱ ταινίαι εἶναι λεπτότεραι. Ἀνήκει καὶ αὕτη εἰς τοπικὸν ἐργαστήριον, ὅπως ἐπίσης καὶ ἐν σχεδὸν πανομοιότυπον παράδειγμα φιάλης προερχόμενον ἐκ τοῦ Μάνεσι τῶν Καλαβρύτων (ἀριθ. εὔρετ. Μουσείου Πατρῶν Π 473). Ἡ ἀκρίβεια τοῦ σχήματος καὶ αἱ καλοσχεδιασμέναι λεπτόταται ταινίαι ἀντανakloῦν σαφῶς ἐπίδρασιν τῆς πρῶμου πρωτοκορινθιακῆς κεραμεικῆς. Διὰ λεπτῶν ὀριζοντίων ταινιῶν καλύπτεται καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ σώματος τῶν ἀγγείων τῶν Φαρῶν τῆς Ἀχαΐας, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 8ου αἰ. καὶ τὰ ὁποῖα ἀνήκουν ἐπίσης εἰς τὴν σφαῖραν ἐπιρροῆς τῆς πρῶμου πρωτοκορινθιακῆς κεραμεικῆς⁴.

Ἐκ τῶν τεσσάρων ταφικῶν πίθων τοῦ Δρεπάνου οἱ δύο πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι ἔκειντο εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, εἶναι περίπου σύγχρονοι. Ὁ μὲν πίθος 1 χρονολογεῖται γενικῶς εἰς τὸ διάστημα ἀπὸ τῆς πρῶμου μέχρι καὶ τῆς ὀρίμου γεωμετρικῆς περιόδου, ὁ δὲ πίθος 2 εἰς τὴν ὀριμον γεωμετρικὴν περίοδον.

Διὰ τὴν Δυτ. Ἑλλάδα, ἡ ὑπαρξίς πρῶμου καὶ μέσης φάσεως τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ, τὴν ὁποῖαν ἀντιπροσωπεύουν ὠρισμένα ἀγγεῖα προερχόμενα ἐκ τῆς Ἰθάκης⁵, τίθεται ὑπὸ ἀμφισβήτησιν⁶. Ἐν τούτοις αἱ περόναι τοῦ πίθου 1, ὁ κἀνθαρος καὶ ἡ χαλκῇ οἰνοχόη τοῦ πίθου 2 τοῦ Δρεπάνου καθὼς καὶ ἡ πηλίνη οἰνοχόη ἐκ τοῦ Πριολίθου τῶν Καλαβρύτων ἐπιβεβαιοῦν τὴν ὑπαρξίν τῆς περιόδου ταύτης, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἀχαΐαν.

Ἡ χρονολόγησις ὅμως τῆς περιόδου, τὴν ὁποῖαν καλύπτει ὁ ρυθμὸς, εἶναι προβληματική, δεδομένου ὅτι καὶ τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ ὁποῖον καλύπτει ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς εἰς τὴν Δυτ. Ἑλλάδα δὲν ἔχει ἐξακριβωθῇ, ἐλλείπει ἀνασκαφικῶν στοιχείων. Τὸν τελευταῖον ὁ Desborough⁷ θεωρεῖ περίπου σύγχρονον τοῦ ἀττικοῦ πρωτογεωμετρικοῦ ρυθμοῦ διότι εὐρίσκει στοιχεῖα ἐμμέσου ἀττικῆς ἐπιδράσεως τὰ ὁποῖα ἤλθον εἰς τὴν Ἰθάκην μέσῳ τῆς Κορίνθου.

Ὁ Heurtley πιστεύει ὅτι ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς πρέπει νὰ λήγῃ πολὺ πρὸ τῆς ἐμφάνισης τῶν κορινθιακῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων εἰς τὴν Ἰθάκην εἰς τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰ.⁸, τοποθετεῖ δὲ τὴν διάρκειαν τοῦ γεωμετρικοῦ καὶ ὑστερογεωμετρικοῦ ρυθμοῦ μεταξὺ τοῦ 850 καὶ 700 π.Χ.⁹.

Διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν πρῶμων γεωμετρικῶν κορινθιακῶν ἀγγείων εἰς τὴν Ἰθάκην εἰς τὰ μέσα περίπου τοῦ 9ου αἰ., συμφωνοῦν πλὴν τοῦ Heurtley, ὁ Robertson¹⁰ καὶ ἡ Benton¹¹.

Κατὰ τὸν Robertson¹² πλὴν τῶν γεωμετρικῶν κορινθιακῶν ἀγγείων, ὑπάρχουν παραλλήλως εἰς τὴν Ἰθάκην καὶ ἀγγεῖα ἐγχωρίου κατασκευῆς («ὑπὸ-πρωτογεωμετρικοῦ» ρυθμοῦ, καθὼς καὶ ἕτεροι ὁμάδες ἀγγείων τοπικοῦ χαρακτῆρος με ἐπίδρασιν ἐκ τῶν κορινθιακῶν γεωμετρικῶν.

Ἀντιθέτως, ἡ Benton¹³ πιστεύει ὅτι τὰ τοπικῆς προελεύσεως ἀγγεῖα τῆς Ἰθάκης ἀνήκουν κυρίως εἰς τὴν ὑστερογεωμετρικὴν περίοδον καὶ ὅτι ἐλάχιστα ἐξ αὐτῶν εἶναι σύγχρονα μετὰ τὰ πρῶμα γεωμετρικὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα.

Τέλος ὁ Coldstream¹⁴ χρονολογεῖ τὸν πρωτογεωμετρικὸν ρυθμὸν εἰς τὴν Δυτ. Ἑλλάδα μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰ. καὶ τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰ. καὶ πιστεύει ὅτι τοῦτον ἀκολουθεῖ ὁ ὑστερογεωμετρικὸς ἄνευ ἐνδιαμέσου καθωρισμένης φάσεως.

Ἡ ἀνέυρεσις τοῦ σχήματος τῆς χαλκῆς ληκύ-

1. AJA 46, 1942, σ. 26, εἰκ. 3, ἀριθ. 83, 6.

2. Hesperia 17, 1948, πίν. LXXX D31.

3. Corinth VII, 1, πίν. 22, ἀριθ. 157.

4. Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 407 κ.ε. καὶ COLDSTREAM, σ. 232.

5. W. A. HEURTLEY, BSA 40, 1939 - 40, σ. 11 κ.ε. Μ. ROBERTSON, BSA 43, 1948, σ. 101 κ.ε.

6. COLDSTREAM, σ. 220.

7. DESBOROUGH, σ. 280.

8. W. A. HEURTLEY, BSA 33, 1932 - 3, σ. 65.

9. BSA 40, 1939 - 40, σ. 11.

10. M. ROBERTSON, ε.δ. σ. 122.

11. S. BENTON, BSA 48, 1953, σ. 259.

12. M. ROBERTSON, ε.δ. σ. 108.

13. S. BENTON, ε.δ. σ. 265.

14. COLDSTREAM, σ. 330.

θου-οἰνοχόης τοῦ πίθου 2 τοῦ Δρεπάνου καὶ εἰς πηλίνας προερχομένας ἐκ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἀργολίδος, αἱ ὁποῖαι χρονολογοῦνται εἰς τὸ τέλος τῆς πρωίμου καὶ ἀρχῆς τῆς ὀρίμου γεωμετρικῆς περιόδου καθὼς καὶ ἡ ἀντιστοιχία τοῦ τύπου τῶν περονῶν τοῦ πίθου 1 πρὸς περόνας προερχομένας ἐκ τάφων τῆς Ἀττικῆς καὶ Ἀργολίδος καὶ χρονολογουμένας μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ 9ου αἰ. καὶ τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰ., μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν κατὰ προσέγγισιν χρονολόγησιν τῆς πρωίμου καὶ μέσης φάσεως τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ τῆς Ἀχαΐας εἰς μίαν περίοδον, ἥ ὁποία δὲν πρέπει νὰ ἀφίσταται πολὺ τῆς ἀντιστοίχου εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ Ἀργολίδα (δηλ. ἀρχαὶ 9ου - μέσσα 8ου αἰ.). Ἡ χρονολόγησις αὕτη συμπίπτει ἄλλωστε γενικῶς καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Desborough¹ καὶ Heurtley² προταθεῖσαν χρονολόγησιν.

Ἐπίσης οἱ ἕτεροι δύο ὁμοίως γειτνιάζοντες ταφικοί πίθοι τοῦ Δρεπάνου, ὁ 3ος καὶ ὁ 4ος, εἶναι περίπου σύγχρονοι. Ἡ χρονολόγησις τοῦ 3ου πίθου εἰς τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ. καὶ οὐχὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου, ὅπως ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ προταθῇ διὰ τὰς πόρπας καὶ τὸ ξίφος, εἶναι περισσότερον πι-

θανή διότι τὸ βαθύτερον καὶ περισσότερον κλειστόν σχῆμα τῆς φιάλης τοῦ πίθου τούτου φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς πρωιμοτέραν φάσιν ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς φιάλης τοῦ πίθου 4.

Ἡ περιοχὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνευρέθησαν οἱ ἀνωτέρω ταφικοί πίθοι κεῖται εἰς τὰς ὑπαρείας τοῦ Παναχαϊκοῦ, ὅπου δημιουργεῖται μία εὐφορος πεδιάς διασχιζομένη ὑπὸ χειμάρρου καλουμένου «Δρεπανεῖκο ποτάμι». Οὗτος ἐταυτίσθη μετὰ τὸν ποταμὸν Βολιναῖον³ τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (VII 23,4) ὡς ρέοντα παρὰ τὴν πόλιν Βολίναν. Κατ' ἄλλους ὅμως ὁ Βολιναῖος ταυτίζεται μετὰ τὸ «Πλατανεῖκο ποτάμι» τὸ ὁποῖον ἐκβάλλει δυτικῶς τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Δρεπάνου⁴.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐρευνηθέντων ταφικῶν πίθων (ἕτεροι δύο μὴ δημοσιευθέντες εἰσέτι εἶχον ἀνασκαφῇ παλαιότερον), πλουσίαν ἰδίως εἰς χαλκᾷ κτερίσματα, συμπεραίνεται ὅτι τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο πρέπει νὰ ἀνῆκεν εἰς ἀξιόλογον γεωμετρικὸν οἰκισμόν, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχεν ἀναπτυχθῇ εἰς τὸν χώρον αὐτόν, ὅπου καὶ σήμερον ἄλλωστε ὑπάρχει μία ἀκμαία ἀγροτικὴ κοινότης.

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ Η. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

1. DESBOROUGH, σ. 280.

2. W. A. HEURTLEY, BSA 40, 1939 - 40, σ. 11.

3. ΣΤ. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ, Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν, σ. 63 καὶ Κ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, Ἱστορικὸν λεξικὸν τῶν Πατρῶν ἐν λ.

4. CURTIUS, Pel. I, σ. 447, BURSIA, Geogr. II, σ. 312, RE, III, στ. 674 ἐν λ. καὶ Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Ἀχαϊκά, σ. 138³.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΘΡΑΚΗ (1969)*

1. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΙΣ

Ὁ παραχωρηθεὶς τὸ 1968 χώρος εἰς τὸ Δημαρχιακὸν κατάστημα διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶν διεσπαρμένων εἰς τὴν περιοχὴν ἀρχαιοτήτων ἀπεμονώθη διὰ τῆς κατασκευῆς μεγάλης τριφύλλου θύρας, δημιουργηθείσης οὕτω εὐρυχώρου αἰθούσης, καταλλήλου διὰ τὸν ὡς ἄνω σκοπὸν¹. Ἐτοποθετήθη ἐπίσης σιδηροῦν κιγκλίδωμα εἰς τὴν θύραν καὶ τὸ παράθυρον καὶ διὰ ξυλίνου διαφράγματος ἐχωρίσθη τμήμα τῆς αἰθούσης διὰ τὴν χρησιμοποίησίν του ὡς γραφείου. Ἡδη, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐργασιῶν ἐλαιοχρωματισμοῦ καὶ ἀσφαλείας, μετεφέρθησαν ἐκ τοῦ Μουσείου Κομοτηνῆς διάφορα ὑλικά χρήσιμα διὰ τοὺς φύλακας τῆς περιοχῆς καὶ συνεκεντρώθησαν τὰ εἰς τὸ Δημοτικὸν κατάστημα Σουφλίου καὶ Δημοτικὸν σχολεῖον τοῦ χωρίου Κορνοφωλιάς φυλασσόμενα ὀλίγα ρωμαϊκά γλυπτὰ², τῶν ὁποίων πρόχειρον κατάλογον διόμην κατωτέρω:

1. Κύβος ἐκ λεπτοκόκκου λευκοῦ μαρμάρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου σφύζεται τμήμα ψηφίσματος, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος

*Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῶν Ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Θράκῃ (1969), ΑΕ 1971, Χρον., ἐκ παραδρομῆς ἀνεγράφη Κρυονέριον ἀντὶ τοῦ σωστοῦ Γλυκονέριον καὶ παρελείφθη ὁ ἀνευρών καὶ ἀνασκάψας τὸν τάφον φύλαξ Ἀρχαιοτήτων Κ. Κανέλλης.

1. Ψυχὴ τῆς ὅλης προσπάθειας εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως ὑπῆρξεν ὁ διευθυντὴς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως Ἀγγελὸς Ποιμενίδης, ὁ ὁποῖος δυστυχῶς δὲν ἠτύχησεν νὰ ἴδῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πολυετοῦς μόχθου του διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀρχαίων τῆς περιοχῆς καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς συλλογῆς Ἀλεξανδρουπόλεως.

2. Εἰς τὴν καλὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν καὶ τὴν ἀσφαλῆ μεταφορὰν τῶν ἀρχαίων συνέβαλε σημαντικῶς ὁ μὲ ἰδιαιτέρον ζῆλον ἐργασθεὶς φύλαξ κ. Ἀπ. Πιλιᾶς.

Δομιτιανοῦ (πίν. ΙΓ')· διαστ.: ὕψος 0.375, πλάτος 0.29 καὶ πᾶχος 0.21 μ. Μετεφέρθη ἐκ τοῦ χωρίου Μάκρης.

2. Τμήμα γλυπτοῦ ἐκ μαρμάρου εἰκονίζοντος γυναικεῖαν μορφήν ἐνδεδυμένην χιτῶνα καὶ ἱμάτιον. Σφύζεται ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τοῦ στήθους μέχρι τῶν βουβώνων. Ἐπὶ τοῦ πήχεος τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς σφύζεται ἡ μορφή μικροῦ ζώου. Σφζ. ὕψος 0.32 μ. Εὗρέθη εἰς τὴν τοποθεσίαν Μαγκάζ τοῦ χωρίου Κορνοφωλιά (πίν. ΙΖ).

3. Κορμὸς ἀνδρικός ἐκ μαρμάρου σφζόμενος ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι τοῦ γόνατος τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ τοῦ μέσου τῆς κνήμης τοῦ ἀριστεροῦ. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ τοῦ ἀγάλματος περιβάλλεται ὑπὸ ἱματίου (πίν. ΙΗ). Μέγιστον σφζ. ὕψος 0.50, πλάτος 0.28, πᾶχος 0.22 μ. Μετεφέρθη ἐκ τοῦ Σουφλίου.

4. Πλάξ ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου φέρουσα δύο ζώνας ἀναγλύφου παραστάσεως. Ἡ ἄνω ζώνη διατηρεῖ τὸν ἀριστερὸν ἄκρον πόδα ἀνδρικῆς μορφῆς μὲ σανδάλιον καὶ τὸ κατώτατον τμήμα τριῶν γυναικείων μορφῶν μὲ χιτῶνα. Εἰς τὴν κάτω ζώνην εἰκονίζεται ἔφιππος ἥρως εἰς τὸ κέντρον καὶ ἐκατέρωθεν ἀνδρική μορφή, ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου, καὶ δοῦλος. Κάτωθεν τοῦ ἵππου θηρίον πληττόμενον ὑπὸ τοῦ ἱππέως διὰ δόρατος καὶ δεχόμενον ἐπίθεσιν δύο κυνῶν (πίν. ΙΘα). Διαστ.: σφζ. ὕψος 0.76, πλάτος 0.63 καὶ πᾶχος 0.09 μ. Μετεφέρθη ἐκ τοῦ Σουφλίου.

5. Ἐπιτύμβιον ἐκ λεπτοκόκκου μαρμάρου ἀνάγλυφον μὲ παράστασιν ἀνδρικῆς καὶ γυναικείας μορφῆς· μεταξύ αὐτῶν παιδική. Ἡ πλάξ δεξιὰ καὶ κάτω ἀποκεκρουμένη (πίν. ΙΘβ). Διαστ.: σφζ. ὕψος 0.69, πλάτος 0.60 καὶ πᾶχος 0.07 μ. Μετεφέρθη ἐκ Κορνοφωλιάς.

6. Ἀνδρικός κορμὸς ἐκ λεπτοκόκκου μαρμάρου, σφζόμενος ἀπὸ τοῦ λαίμου μέχρι τῆς ἀρχῆς

τῶν μηρῶν. Αἱ χεῖρες ἀποκεκρουμέναι ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν βραχιόνων. Ἐμπροσθεν, ἐπὶ τῶν ὤμων, σφύζονται τὰ ἄκρα δύο βοστρύχων. Ἐπὶ τῆς πλάτης σφύζεται ἀνάγλυφος φαρέτρα συγ- κρατουμένη ὑπὸ ἱμάντος διερχομένου λοξῶς ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ ὑπὸ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα (πίν. Κ). Μέγιστον σφζ. ὕψ. 0.235. Μετεφέρθη ἐκ Κορνοφωλιᾶς.

7. Ἀνάγλυφον ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου σφ- ζόμενον κατὰ τὸ δεξιὸν τμήμα του καὶ εἰκονίζον δεξιὸν ἄκραν χεῖρα στηριζομένην ἐπὶ ροπάλου. Ὑψος 0.46 μ. Μετεφέρθη ἐκ Κορνοφωλιᾶς.

8. Τρεῖς μαρμαρίνοι ἐπιτύμβιοι στήλαι μετα- βυζαντινῶν χρόνων μὲ ἐπιγραφάς, χρονολογίας καὶ παραστάσεις δικεφάλου ἀετοῦ καὶ θυμιατη- ρίου (πίν. ΚΑ).

2. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

Κατὰ τὸ ἔτος 1968 εἶχον ἐκτελεσθῇ ἐργασίαι καθαρισμοῦ εἰς τὸ ἱερόν¹, εἰς τμήματα τοῦ ἀρ- χαϊκοῦ καὶ κλασσικοῦ περιβόλου² καὶ εἰς τὸ με-σαιωνικὸν κάστρον τῶν Γατελούζων (15ος αἰ.), εἰς τὸ ὁποῖον ἐγιναν καὶ ἐργασίαι εὐπρεπισμοῦ καὶ συντηρήσεως. Αἱ πραγματοποιηθεῖσαι ἐρ- γασίαι εἶχον ὡς σκοπὸν, μὲ τὴν μελλοντικὴν συνέχισιν των, τὴν ἀποτύπωσιν τοῦ λίαν ἐνδια- φέροντος μεσαιωνικοῦ κάστρου³ καὶ τὴν με- λέτην τῆς κλασσικῆς πόλεως καὶ τῆς ἀκροπό- λεως, ἥ ὁποία δὲν ὑπῆγετο εἰς τὸ ἀνασκαφικὸν πρόγραμμα τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Μετὰ ἀπὸ ἔρευναν εἰς ὁλόκληρον τὸν κλασσικὸν περίβολον καὶ τὴν ἀκρόπολιν, μὲ τὴν συνοδείαν τοῦ ἀρχιφύλακος Σαμοθράκης κ. Δού- κα Χαλκιᾶ καὶ ἐντοπίου αἰγοβοσκοῦ, διεπιστώ- θη ἡ ὑπαρξίς τῆς ἀκροπόλεως καὶ πολλῶν τμη- μάτων τοῦ περιβόλου, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον σημειω- θῇ εἰς τὸ σχέδιον τῆς Αὐστριακῆς Ἀποστολῆς⁴.

Κατὰ τὰ ἔτος 1969 αἱ ἐργασίαι δὲν ἐσυνεχί-

σθησαν καὶ ἤδη κρίνομεν σκόπιμον νὰ δώσω- μεν λεπτομερείας τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν εἰς τὸν κλασσικὸν περίβολον⁵ καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον.

Εἰς τὸν περίβολον τῆς πόλεως (πίν. ΚΒα) ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν πυλῶν Β καὶ D⁶, τοῦ παρὰ τὴν πύλην Β πύργου (πίν. ΚΒβ) καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου, τοῦ ὁποίου ἐλάχι- στα τμήματα σφύζονται εἰς πολὺ κακὴν κατάστα- σιν (πίν. ΚΓα). Αἱ κυριώτεραι ἐργασίαι ἐξετε- λέσθησαν εἰς τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον τῶν Γατε- λούζων⁷ (πίν. ΚΓβ), τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη ἡ δυ- τικὴ πλευρὰ ἡ ἐνούσα τοὺς ΒΔ. καὶ τοὺς ΝΔ. πύρ- γους (πίν. ΚΔα) καὶ μέρος τείχους ἡ ἀναλήμματος παρὰ τὸν μεσαῖον πύργον (πίν. ΚΔβ). Ἀποκατε- στάθη ἐπίσης μέρος τοῦ παρὰ τὸν μεσαῖον πύρ- γον τοίχου τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς τάφρου (πίν. ΚΕα), νοτίως τοῦ κάστρου. (Ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ κάστρου φύσει ὀχυρωτάτη, λόγῳ τῆς ἀποτόμου πτώσεως τοῦ βράχου, δὲν ἐχρειά- ζετο πρόσθετον ὀχύρωσιν.) Ὁ νότιος τοῖχος τῆς τάφρου ἐκ παντοίων λίθων, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι, καὶ ἄνευ συνδετικῆς ὕλης, ἐσφύζετο εἰς ὀλίγα τμή- ματα εἰς καλὴν κατάστασιν, ὁ δὲ ὑπόλοιπος μό- λις ἐν θεμελίῳς ἡ ἔλειπε παντελῶς. Ἵνα ἀπο- φευχθῇ ἡ ὁλοκληρωτικὴ καταστροφή του, κυ- ρίως ἐκ τῶν ἐξ αἰγῶν ποιμνίων, ἀπεφασίσαμεν τὴν συμπλήρωσιν του διὰ τοῦ ἰδίου ὕλικου τοῦ ἀποκειμένου εἰς τὴν τάφρον. Εἰς τοὺς πίνακας ΚΕβ καὶ ΚΓα φαίνονται εὐκρινῶς, χωριζόμενα διὰ μαύρης γραμμῆς, τὰ σφζόμενα κάτω μέρη τοῦ τοίχου τῆς τάφρου. Εἰς τὸ πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ κάστρου τμήμα τῆς τάφρου τὰ ὑπάρχοντα λεί- ψανα τοῦ τοίχου ἦσαν τόσον ὀλίγα καὶ τόσον σαθρά, ὥστε προετιμήσαμεν, διὰ τὴν προστασίαν των, τὴν κατασκευὴν ὑπεράνω αὐτῶν καὶ ὀλί- γον ἐσώτερον μικροῦ ἐκ ξηρολιθιᾶς τοίχου. Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς

1. ΑΔ 24, 1969, σ. 362.

2. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ, Προανασκαφικὲς ἐρευνες στὴ Θρά- κη, 1958, σ. 103.

3. Samothrace, Guide, 1966, σ. 17.

4. A. CONZE, A. HAUSER, G. NIEMANN, Archaeo- logische Untersuchungen auf Samothrake, 1875, τ. I, πίν. 1.

5. Ἡδη εἰς τὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος «Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις» τῆς Ford Foundation ὑπὸ τὴν ἐπο- πτείαν τοῦ κ. Κ. Δοξιάδη, ὁ κ. Δ. Λαζαρίδης μὲ τὴν βοή- θειαν τοῦ τοπογράφου-μηχανικοῦ κ. Σ. Λαγοδήμου, ἀπετύπωσε τὸν περίβολον τῆς κλασσικῆς πόλεως καὶ τὴν ἀκρόπολιν (βλ. Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, Σαμοθράκη καὶ ἡ Πε- ραία της, RR — ACE: 189 (001) σ. 81 κέ., σχ. 34).

6. Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, ἔ.δ. σχ. 34 Β, D καὶ 6.

7. Βλ. σημ. 6.

τάφρου (πίν. ΚΦβ), την πρόχειρον περίφραξιν καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐκ τῶν παλαιῶν ἐργασιῶν ὑλικῶν εἰς τὴν κυρίαν εἴσοδον μεταξὺ τῶν δύο πύργων καὶ εἰς τὸ φυλακεῖον της, τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον τῶν Γατελούζων τῆς Σαμοθράκης κατέστη ἐπισκέψιμον καὶ τὸ σχέδιόν του σαφέστερον¹.

Αἱ ἐργασίαι ἐτελείωσαν μὲ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἐρειπίων² τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὸν ἀρχαῖον λιμένα τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἱεροῦ.

Τέλος εἰς τὴν τοποθεσίαν Λαγκάδα τῆς Σαμοθράκης ἀνευρέθη ὑπὸ χωρικῶν καὶ κατεστράφη ταφὴ ἐντὸς πίθου, κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ὁποῖου ἀνευρέθησαν φύλλα μολύβδου καὶ μικρὸν φύλλον χρυσοῦ.

ΤΡΑΙΑΝΟΥΠΟΛΙΣ

Εἰς τὸν Νομὸν Ἐβρου, 13.5 χιλ. ἀνατολικῶς τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως, τοποθετεῖται ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ ἰδρυθεῖσα πόλις, Τραϊανούπολις, ἡ ὁποία ἤκμασε κυρίως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (193 - 211 μ.Χ.).

Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, πιθανῶς, προϋπῆρχεν ἡ ἀποικία τῆς Σαμοθράκης Τέμπυρα³ ἢ ἡ θρακικὴ πόλις Ζερνίς⁴. Μόνον ὄστρακα χειροποίητα, ἐντοπίας κατασκευῆς, ὑποδηλοῦν καὶ ἐδῶ τὴν ὑπαρξίν μιᾶς θρακικῆς πόλεως, ἐνῶ ὁ εἰς μεγάλῃ ἐκτασιν σωζόμενος λιθосωρὸς ἐνδὸς μεταγενεστέρου περιβόλου, σχήματος ὀρθογωνίου (500 × 400 μ. περίπου), παρὰ τὸν ξηροπόταμον Τσαί καὶ ἀρκετὰ κινητὰ εὐρήματα τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος καὶ βυζαντινὰ καθορίζουν τὴν θέσιν τῆς ρωμαϊκῆς πόλεως. Ἐπὶ Διοκλητιανοῦ (μετὰ

τὸ 294), ἡ Τραϊανούπολις ἦτο πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας τῆς Ροδόπης, μιᾶς τῶν ἐξ ἐπαρχιῶν τῆς Θράκης⁵, καὶ πρὸ τοῦ διωγμοῦ (304) ἀναφέρεται ὡς Ἐπισκοπή⁶. Αἱ ἱερατικαὶ της πηγαὶ πρέπει νὰ ἦσαν ἀπὸ τότε γνωσταί. Ἀναφέρεται ἐπίσης ὡς Ἐπισκοπή μὲ μαρτύριον τοῦ Εὐσταθίου (ΕΡ ANTIOCH. + CA 360)⁷ καὶ ὅτι ἀντιπρόσωπός της ἔλαβε μέρος εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ἐφέσου τὸ 431⁸.

Ἐπὶ Λέοντος Σοφοῦ ἡ Τραϊανούπολις ἦτο μητρόπολις τάξεως λε⁹ καὶ ὡς μητρόπολις τῆς Ἐπαρχίας Ροδόπης ἀναφέρεται εἰς τὴν «Τάξιν τῶν Μητροπολιτῶν», πιθανώτατα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πορφυρογεννήτου, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ὁ Gelzer εἰς τὰ «Νέα Τακτικά»¹⁰.

Εἰς τὸ Τακτικὸν Β' τοῦ αὐτοκράτορος Τιμισκῆ (972 - 976) ἡ Τραϊανούπολις, κατέχουσα κατὰ σειρὰν τὸν 37ον θρόνον, ἀναφέρεται ὡς ἀρχιεπισκοπή μὲ ὑπαγομένης εἰς αὐτὴν τὰς ἐπισκοπὰς τοῦ Διδυμοτείχου, τῆς Μάκρης, τῆς Μοσυνουπόλεως, τῶν Πόρων, τῆς Ξανθείας, τοῦ Περιθεωρίου καὶ τοῦ Θεοδώριτου¹¹.

Τὸν 12ον αἰ., ὡς συνάγεται ἐκ τῶν κωδίκων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἡ Τραϊανούπολις διατηρεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν θέσιν της μὲ τὰς αὐτὰς ἐπισκοπὰς, ἐλέγχουσα τὴν περιοχὴν τῶν σημερινῶν νομῶν Ξάνθης, Ροδόπης καὶ Ἐβρου¹².

Εἰς νέαν κατάταξιν, γενομένην ἐπὶ Ἀνδρονικοῦ τοῦ Γέροντος (1282 - 1328) ἀναφέρεται ὅτι ἐξέπεσεν εἰς τὴν τάξιν μδ, ἐνῶ τὸ Διδυμοτείχον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπισκοπή τῆς Τραϊανουπόλεως, προήχθη εἰς μητρόπολιν τῆς τάξεως νδ¹³,

1. Πολλὰ εὐχαριστῶνται ὀφείλονται εἰς τοὺς κ.κ. Δούκαν Χαλκιῶν καὶ Δημ. Βασδέκην, οἱ ὅποιοι ἐβοήθησαν εἰς τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας.

2. AJA LIII, 1939, 133FF καὶ Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, ἔ.δ. σ. 34, ἀρ. 5.

3. Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ, Ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες στὴ Θράκη, 1961, σ. 17. Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, Σαμοθράκη καὶ ἡ Περαιὰ της, 1971, σ. 38, 40.

4. Γ.Ρ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, ΑΕ 1965, Χρον., σ. 19 κέ., ὅπου καὶ σύντομον ἱστορικὸν τῆς πόλεως.

5. V. D. MEYER, CHR. MOHRMANN, Atlas of the Early Christian World (ἀγγλ. μετ. 1966), χάρτης 41B.

6. Αὐτόθι χάρτης 4 καὶ Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, 1954 - 60, τ. Α', σ. 435 - 36.

7. V. D. MEYER, χάρτης 31, ἐνῶ εἰς τὸν χάρτην 19 σημειώνεται ὡς Ἀρχιεπισκοπή.

8. Αὐτόθι Index Τραϊανούπολις.

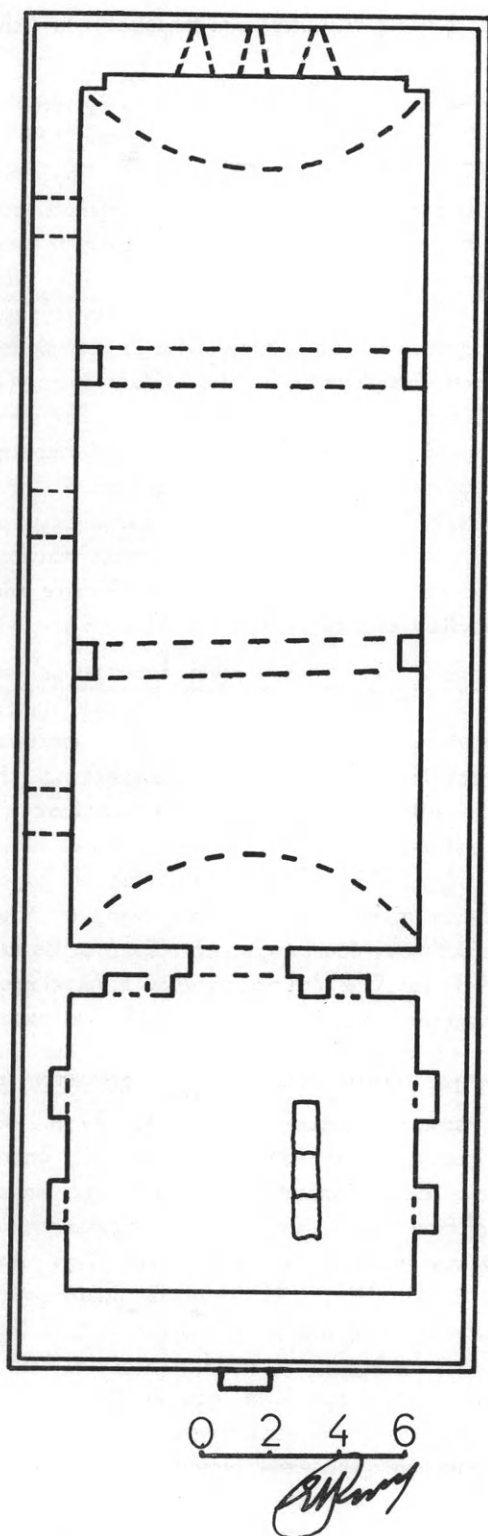
9. Κ. ΖΗΣΙΟΥ, ΠΑΕ 1913, σ. 243.

10. Σ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἡμερολόγιον Μ. Ἑλλάδος, 1931, σ. 212.

11. Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, 1970, τ. Β', σ. 112. Διὰ τὴν Μοσυνούπολιν βλ. Ε. ΠΕΝΤΑΖΟΣ, ΑΔ 24, 1969, σ. 364.

12. Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, ἔ.δ. σ. 113.

13. Κ. ΖΗΣΙΟΥ, ΠΑΕ 1913, σ. 247.

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ «Φυλακείου» τῆς Τραϊανουπόλεως.

καὶ ἡ Ξανθεία, ἐπισκοπὴ καὶ αὐτὴ ἄλλοτε τῆς Τραϊανουπόλεως, προήχθη εἰς αὐτοκέφαλον ἀρχιεπισκοπὴν¹.

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως δεσπόζει ἐπιβλητικὸν κτήριον προβληματικῆς ἐποχῆς καὶ προορισμοῦ (πίν. ΚΖ, εἰκ. 1). Εἶναι γνωστὸν ὡς «Ρωμαϊκὸν Λουτρὸν Τραϊανουπόλεως», «Ἀνάκτορον τοῦ Τραϊανοῦ» καὶ «Χάνα»².

Τὸ κτήριον τοῦτο, ἀποτελούμενον ἐκ προθαλάμου καὶ μεγάλης αἰθούσης καὶ ἐστεγασμένον διὰ καμάρας, πιθανῶς ἦτο φυλακεῖον τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ³. Κατὰ τὸν καθηγητὴν κ. Δημήτριον Πάλλαν τὸ κτήριον ἀνήκει μᾶλλον εἰς τοὺς ὀψίμους χρόνους τῶν Κομνηνῶν, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς πρώιμους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Εἰς τὴν θέσιν του ἀσφαλῶς θὰ προὔπῃρχεν κτήριον ἀπὸ τοὺς ρωμαϊκοὺς ἤδη χρόνους διὰ τὸν ἴδιον πιθανῶς σκοπὸν. Διὰ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τὸ ἔτος 1967 εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κτηρίου, εἰς τὴν ὀροφὴν καὶ εἰς τὴν στέγην, ἀποκατεστάθησαν δύο παράθυρα τῆς νοτίας πλευρᾶς καὶ ἐστηρίχθη ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ διὰ τοίχου⁴. Τὸ ἔτος 1968 κατέστη δυνατὴ ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ προθαλάμου, ὅπου καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ κτηρίου⁵ (πίν. ΚΗα). Κατὰ τὸ ἔτος 1969 ἀποκατεστάθη τὸ ἀνατολικὸν παράθυρον τῆς νοτίας πλευρᾶς (πίν. ΚΗβ) καὶ ἐπεστρώθη ἐκ νέου ἡ στέγη διὰ σιμέντου καὶ ἀδιαβρόχων ὑλικῶν. Κατὰ τὰς ἰδίας ἐργασίας ἀπεφασίσαμεν τὴν συμπλήρωσιν τῆς εἰσόδου εἰς τὸν κύριον θάλαμον διὰ τὴν καλυτέραν ἐμφάνισιν τοῦ μνημείου. Εἰς τοὺς πίνακας ΚΘα καὶ ΚΘβ

1. Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, Ἑκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, 1970, τ. Β', σ. 153.

2. Α. ΠΟΙΜΕΝΙΔΗΣ, Ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ θέματα, Ἀλεξανδρούπολις 1963, σ. 129 - 162, ὅπου μὲ ἰδιαιτέραν ἀγάπην καὶ κατόπιν πολλῶν ἐπιφανειακῶν ἐρευνῶν καὶ ἀναζητήσεων δίδονται πολὺ χρήσιμοι πληροφορίες διὰ τὰ εἱρήπια τῆς περιοχῆς, τὸ κτήριο καὶ τὴν ἱστορίαν των.

3. Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ, Ἀρχαιολογικὲς Ἑρευνες στὴ Θράκη, 1961, σ. 17.

4. Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ, ΑΔ 23, 1968, σ. 132, 365, πίν. 316 καὶ ΑΔ 20, 1965, Β³, πίν. 607 πρὸ τῆς στερεώσεως τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς.

5. Ε. ΠΕΝΤΑΖΟΣ, ΑΔ 24, 1969, Β², σ. 362, πίν. 369α.

δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ τὸ μικρὸν σφζόμενον τμήμα τῆς ἀψιδωτῆς εισόδου, τοῦ ὁποίου ἐλλείπει ἡ ἐξωτερικὴ ἐπένδυσις (πίν. ΚΘα) καὶ τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὸν κανόνα διὰ τὴν συμπλήρωσιν¹ (πίν. Λα).

Αἱ διαστάσεις (ἐξωτερικαὶ) τοῦ κτηρίου εἶναι 38.80×13 μ., ἡ δὲ εὐθυντηρία αὐτοῦ ἔχει πλάτος 0.36 μ. Τοῦ προθαλάμου, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 10.20×9.20 μ., ἐλλείπει παντελῶς ἡ ὀροφή καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρά. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ κυρίως θαλάμου εἶναι 25.20×10.20 μ. Εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἀνατολικοῦ θεμελίου, ὅπου ἦτο ἡ εἴσοδος, εὐρέθη κατὰ χώραν λίθινον κατώφλιον διαστ. 1.45×0.60 μ. (πίν. Λβ). Εἰς τὰς πλευράς τοῦ προθαλάμου σφζονται (καλύτερον εἰς τὴν νοτίαν πλευράν, πίν. ΛΑα) ἀνὰ δύο τυφλὰ ἀψιδώματα, ὕψους 2.25 μ., βάθους 0.65 μ. καὶ πλάτους 1.40 μ., ὑπεράνω δὲ τῆς κορυφῆς τοῦ τόξου ἐκάστου τῶν ἐν λόγῳ ἀψιδωμάτων παρατηρεῖται ἐγκοπή πλάτους 0.50 μ. (πίν. ΛΑβ) μετὰ τὴν ὅσιν τῆς ὑαλοποιημένην. Ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου εἰς τὸν κυρίως θάλαμον παρατηρεῖται ἀνὰ ἓν τυφλὸν ἀψιδώμα ἐπίσης· τούτων σφζεται μόνον τὸ κατώτατον τμήμα, εἰς τὸ ἄνω ὅμως μέρος διατηροῦνται ἀνωφερεῖς ὅσαι τετράγωνοι, διαστ. 0.35×0.20 μ., αἱ ὁποῖαι φέρονται πρὸς τὴν στέγην ἐλευθέρως.

Τὸ δάπεδον τοῦ προθαλάμου ἦτο ἐστρωμένον δι' ἀνωμάτων πλακοειδῶν λίθων διαφόρων μεγεθῶν, ὀλίγοι τῶν ὁποίων σφζονται ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν των. Μία σειρὰ ἐκ τριῶν πλακοειδῶν λίθων, ἀδρῶς εἰργασμένων, διευθετημένων παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ οἰκοδομήματος, συνολικοῦ μήκ. 70 μ. καὶ πλ. 3.90 μ. ἐξέχουσα τῶν ἄλλων καὶ ἀγνώστου προορισμοῦ, διατηρεῖται in situ (μεταγενεστέρα ἐπισκευή;). Ὁ προθάλαμος θὰ ἐστεγάζετο μετὰ καμάραν, ἡ σειρὰ δὲ τῶν τριῶν τούτων λίθων δὲν πρέπει νὰ ἦτο μέρος στυλοβάτου ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, παρὰ

τὸ ὅτι ἡ θέσις των ὑποδηλοῖ παρόμοιον τι (πίν. ΚΗα).

Ἡ εἴσοδος εἰς τὸν μεγάλον θάλαμον ἐγένετο διὰ μιᾶς ἀψιδωτῆς θύρας (πίν. Λα), πλάτους 2.80 μ. Τὸ τόξον τοῦ ὑπερθύρου τῆς δὲν σφζεται, ἀλλὰ διετηρήθη μικρὸν καμπύλον τμήμα του μετὰ τὸ παχὺ κονιάμα του, τὸ ὁποῖον ἐβοήθησε καὶ εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὑπερθύρου (βλ. πίν. ΚΘ). Ἐξωτερικῶς ἡ εἴσοδος εἶναι ἐγγεγραμμένη εἰς πλαίσιον μετὰ ὀρθὰς γωνίας ἐκ πωρολίθου ἐξαιρέτου ἐπεξεργασίας (πίν. ΛΒα)· δυστυχῶς δὲν σφζεται τὸ κατώτερον τμήμα καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἐμφάνισιν, ἡ ὁποία ὅμως φαίνεται ὅτι ἦτο ἐπιβλητικὴ. Μέγα ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἐκ μαρμάρου, μετὰ κοῦλον κυμάτιον καὶ τρεῖς ταινίας, πιθανῶς νὰ ἀπετέλει μέρος τῆς ἐπενδύσεως τῶν παραστάδων τῆς εἰσόδου (πίν. ΛΓα - β).

Ὁ τοῖχος τῆς εἰσόδου εἶναι ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἐπενδεδυμένος κατὰ τὸ πλινθοπερικλειστον σύστημα, ἐκ κοκκινωπῶν πωρολίθων καὶ ὀπτοπλίνθων μετὰ παχέος κονιάματος. Ἡ μεγάλη αἵθουσα στεγάζεται διὰ καμάρας ἐξ ὀπτοπλίνθων (πίν. ΛΒβ) καὶ διὰ τοῦτο οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι, διὰ νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὸ βάρος τῆς, ἔχουν πλάτος 1.40 μ. Πρὸς ἐνίσχυσιν των παρενεβλήθησαν δύο ἐνισχυτικὰ τόξα (σφενδόνια) (πίν. ΛΒβ καὶ ΛΓα) ἐπὶ παραστάδων ἐξ ὀλοκλήρου ἐκ πελεκητῶν θολιτῶν. Εἰς ὕψος 1.85 μ. αἱ παραστάδες φέρουν ἐπικράνον κοσμοῦμενον διὰ κυματίου (πίν. ΛΓ). Τρίτον ἐνισχυτικὸν τόξον, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν δυτικὴν στενὴν πλευράν τοῦ οἰκοδομήματος, εἶναι κατεσκευασμένον ἐξ ὀπτοπλίνθων. Ἐξ ὀπτοπλίνθων εἶναι ἐπίσης κατεσκευασμένον τόξον, ὑπέχον τὸν διαχωριστικὸν τοῖχον τὸν μεταξὺ τῶν δύο χώρων (πίν. Λα, ΛΒα, ΛΓβ). Ἐπὶ τῆς καμάρας διεμορφοῦτο ἀμφικλινὴς στέγη διὰ χυτῆς τοιχοποιίας ἐξ ἀργῶν λίθων ἐντὸς παχέος κονιάματος (πίν. ΛΔβ). Τὰ ἐκ θολιτῶν σφενδόνια φέρουν εἰς τὴν βάσιν των, ἀνωθεν τοῦ ἐπικράνου τῶν παραστάδων, πιθανῶς χάριν τοῦ ἱκρίου, τετράγωνα ἀνοίγματα, διαστ. 0.21×0.30 μ. (πίν. ΛΓα), τὰ ὁποῖα διαπερνοῦν καὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους. Ἐσωτερικῶς μέχρις ὕψους 4 μ. οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι κατὰ τὸ πλινθοπερικλει-

1. Τὸν καθηγητὴν κ. Δ. Πάλλαν, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ὑποδείξῃ τὸ σύγγραμμα τοῦ καθηγητοῦ Γ. Κονιδάρη καὶ νὰ κάμῃ οὐσιαστικὰς συμπληρώσεις εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς περιγραφῆς τοῦ κτηρίου, εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν θερμότατα.

στον σύστημα· ἡ καμάρα εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἐξ ὀπτοπλίνθων (πίν. ΑΒβ). Ταινία ἐκ μιᾶς σειρᾶς ὀπτοπλίνθων, εἰς ὕψος 2.15 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου καὶ ἐξέχουσα 0.05 μ., διατρέχει τὰς μακρὰς πλευρὰς, διακοπτομένη ὑπὸ τῶν παραστάδων καὶ τῶν παραθύρων.

Εἰς τὸν νότιον τοῖχον ἀνοίγονται τρία τοξωτὰ παράθυρα, ὕψους 2.10 μ. καὶ πλάτους τὸ μὲν δυτικὸν 1.12 μ., τὰ δὲ δύο ἄλλα 1.25 μ., ἐπὶ τῆς αὐτῆς στάθμης, εἰς μικρὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου (πίν. ΑΔβ).

Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν σφύζεται ἐσωτερικῶς, μεταξὺ τῶν παραστάδων, χαμηλὸς τοῖχος, πιθανῶς χρησιμοποιούμενος ὡς ἔδρανον· μᾶλλον πρόκειται περὶ μεταγενεστέρως προσθήκης καὶ ἴσως ὑπῆρχε παρόμοιος τοῖχος καὶ εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν.

Εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς ἐπιμήκεις κοιλότητες (0.20 × 0.20 μ.) εἰς ὕψος 1.90 μ. ἀπὸ τῆς «ποδιᾶς» τῶν παραθύρων (πίν. ΑΔα καὶ ΑΕα), διατρέχουσαι τοὺς τοίχους εἰς ὁλόκληρον τὸ μῆκος των παραλλήλως καὶ ἀπέχουσαι μεταξὺ των 0.35 μ., ἐπικοινωνοῦσαι δὲ μὲ τὰ ἀνοίγματα τῶν παραστάδων, φαίνεται ὅτι εἶναι τύποι ξυλοδεσιᾶς, ἀπομείναντες μετὰ τὴν φθορὰν τῶν ἐντὸς τούτων ἄλλοτε ὑπαρχουσῶν δοκῶν. Τοιοῦτό τι παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ προθαλάμου, ἀλλ' ὅχι ὅμως εἰς τὴν νοτίαν.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κτηρίου ἀνοίγονται τρία παράθυρα (πίν. ΑΕβ), τὸ μεσαῖον ἐκ τούτων ὕψους 0.80 καὶ πλάτους 0.35 (ἐξωτερικῶς) ἕως 0.65 (ἐσωτερικῶς), χαμηλὰ σχεδὸν ἀπὸ τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου, τὰ δύο δὲ ἄλλα ὑψηλά, ὕψους 1.50 μ. καὶ πλάτους 1.10 μ. (ἐσωτερικῶς) ἕως 0.30 (ἐξωτερικῶς). Τὸ βόρειον παράθυρον εἶναι πλατύτερον σήμερον, διότι παλαιότερον εἶχε γίνει λανθασμένη συμπλήρωσις τοῦ ἐξ αἰτίας τῆς ὑπαρχούσης εἰς τὸν τοῖχον ρωγμῆς. Τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἰσέχει κατὰ 0.12 μ. παρουσιαζόμενον ὡς τύμπανον τοῦ ὑπέχοντος τοῦτο τόξου (πίν. ΑΕβ).

Κατὰ τὰς ἐν ἔτει 1969 γενομένας ἐργασίας

ἐγένοντο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοδομήματος δύο τομαὶ πρὸς ἀνεύρεσιν τυχόν στοιχείων, δι' ὧν θὰ καθίστατο δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ὁ προορισμός του. Ἡ μία ἐκ τῶν τομῶν, ἀνοιγεῖσα εἰς τὸ κέντρον καὶ μέχρι βάθους 1.60 μ. περίπου, οὐδὲν ἀπέδωσε, πλὴν μιᾶς μεταγενεστέρως ταφῆς. Ἡ ἑτέρα, ἀνοιγεῖσα εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορείας πλευρᾶς, ἐπίσης οὐδὲν ἀπέδωκεν, ἀπεκαλύφθη ὅμως ἐντὸς αὐτῆς τὸ θεμέλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐδράζεται ὁ βόρειος τοῖχος. Τοῦτο ἐξέχει 0.70 μ., εἶναι δ' ἐκτισμένον δι' ἀκανονίστων λίθων καὶ παχέος κονιάματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρατηροῦνται καὶ τεμάχια κεράμων.

Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κτηρίου¹, συνεκεντρώθησαν ἐντὸς αὐτοῦ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ δύο μεσαιωνικὰ ἀνάγλυφα, προερχόμενα ἀπὸ τὴν γύρω περιοχὴν (πίν. ΑΓα - ι).

Διὰ τὴν πλήρη διασφάλισιν τοῦ κτηρίου εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συμπληρωθῶν ἐξωτερικῶς ὁ νότιος καὶ ἰδιαίτερος ὁ βόρειος τοῖχος, διότι μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ πλινθοπερικλείστου περιβλήματος κινδυνεύουν νὰ ἀποσθραβωθῶν ἐκ τῶν βροχῶν καὶ νὰ ὑποστῇ ἀνεπανόρθωτον βλάβην ὁλόκληρον τὸ κτήριο.

Κατὰ τὸ 1969 ἐγένετο ἐπίσης καθαρισμός τῶν κτισμάτων καὶ λουτρικῶν ἐγκαταστάσεων τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (πίν. ΑΖα) καὶ τῶν εἰς ἀπόστασιν 150 μ. περίπου ἀνατολικῶς τοῦ «φυλακείου» εἰς ἱκανὸν ὕψος σφριζομένων τοίχων, οἱ ὅποιοι πιθανῶς ἀνήκουν εἰς παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν. Τῆς τελευταίας διακρίνεται ὁ τοῖχος τῆς ἀψίδος μὲ τρεῖς σειρὰς ὀπτοπλίνθων (πίν. ΑΖβ).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΤΣΙΜΠΙΑΔΗΣ - ΠΕΝΤΑΖΟΣ

1. Ἡ ὅλη ἐργασία κατέστη δυνατόν νὰ ἀχθῇ εἰς πέρας μόνον κατόπιν τῆς ἐπιστάσεως καὶ προσωπικῆς ἐργασίας τοῦ ἐ. φύλακος ἀρχαιοτήτων κ. Ἀπ. Πλιάου, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ θερμότατα.

ΛΗΝΟΙ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΗΓΑΣ ΒΟΪΡΑΝΗΣ

Ἐπιγραφικαὶ μαρτυρίαι ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν χωρίων Ἁγίος Ἀθανάσιος καὶ Κεφαλάριον, βορείως τῶν Φιλίππων, εἶχον ὁδηγήσει τὸν Collart¹ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἄποικοι τῶν Φιλίππων εἶχον ἐξαπλωθῇ εἰς τὴν πεδιάδα αὐτὴν ὅπου ἐδημιούργησαν ἀγροτικὰς ἐγκαταστάσεις. Κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἀπεκαλύφθη εἰς ἀγρὸν² πλησίον τῶν πηγῶν Βοϊράνης (Μπουνάρ - μπασι) ἐνδιαφέρον κτηριακὸν συγκρότημα ὑστερορωμαϊκῆς καὶ παλαιοχριστιανικῆς περιόδου³.

Εἰς τὴν ἐπίπεδον πεδιάδα, ἡ ὁποία ἐκτείνεται βορειοανατολικῶς τῆς δημοσίας ὁδοῦ Καβάλας - Δράμας, μεταξὺ τῶν χωρίων Ἁγίος Ἀθανάσιος καὶ Κεφαλάριον (Μπουνάρ-μπασι), πλησίον τῶν γνωστῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος πηγῶν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κεφαλαρίου⁴, ἔξαρσις τοῦ ἐδάφους εἰς ἑκτασιν 8 - 10 στρεμμάτων δηλοῖ

τὴν θέσιν τοῦ ἐρειπιῶνος (εἰκ. 1, πίν. ΛΗα).

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα περιορίσθη εἰς τρεῖς τομὰς, αἱ ὁποῖαι ἀπέβλεπον ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν περισυλλογὴν τῶν σπαραγμάτων τῶν ψηφιδωτῶν, τὰ ὁποῖα κατεστρέφοντο κατὰ τὴν καλλιέργειαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ἐκτάσεως τοῦ οἰκοδομήματος. Ὡς ἐκ τούτου δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ μετὰ βεβαιότητος τὸ εἶδος καὶ ἡ χρῆσις τοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος, τοῦ ὁποίου τμήματα μόνον ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἀνεγνωρίσθησαν. Δυστυχῶς ἡ ἐπίχωσις ἦτο μικρά (0.50 - 1 μ.) καὶ ὥς ἐκ τούτου αἱ καταστροφαὶ ἐκ τῆς ἀρόσεως μεγάλαι. Ὅπως δὲποτε ὁμως διεπιστώθη ὅτι εἰς τὸ κτήριο τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς ἐνεσωματώθη ἐν μέρει καὶ προγενεστέρα οἰκοδομὴ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Τομὴ Α (εἰκ. 2).

Εἰς τὴν τομὴν ταύτην ἀπεκαλύφθη τοῖχος μὲ φoρὰν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον, μήκους 21.70 μ. Οὗτος ἀποτελεῖται κατὰ τὸ μέσον μὲν ἐκ σειρᾶς μεγάλων ὀρθογωνίων ἐπιμελῶς εἰργασμένων πλίνθων μαρμάρου, αἱ γωνίαι δὲ ἔχουν σχηματισθῇ ἐξ ὀπτοπλινθοδομῆς. Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν δόμων παρουσιάζονται τὶς διαφόρων διατομῶν, ἅπερ γὰρ δὲ κατὰ τὴν δυτικὴν παρειὰν τοῦ τοίχου, ἡ ὁποία εἶναι καὶ πλέον ἐπιμελελημένη, ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ εἶναι ἀκανόνι-

1. P. COLLART, Philippes, ville de Macédoine, Paris 1937, σ. 275 κέ.

2. Τὰ δύο ἀνασκαφέντα ἀγροτεμάχια ἀνήκουν εἰς τὴν κ. Νίκην Γιορανίδου καὶ τὸν κ. Κυρ. Κοκκαριώτην.

3. Εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἐντεῦθεν τὸν φοιτητὴν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἀθαν. Παπαζῶτον, ὁ ὁποῖος μοι ὑπέδειξε τὸν χώρον ὅπου ἀνευρίσκοντο ὑπὸ τῶν χωρικῶν σπαράγματα ψηφιδωτῶν καὶ νομίσματα καὶ ἔλαβε μέρος εἰς τὰς ἀνασκαφάς.

Τρία νομίσματα παραδοθέντα ὑπὸ τοῦ ἰδίου φοιτητοῦ ἐταυτίσθησαν ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Ἰω. Τουράτσογλου — τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ — ὡς ἑξῆς: α) Χαλκοῦν νόμισμα τοῦ Κωνσταντίου Β' (337 - 361). β) Φραγκικὴ ἀπομίμησης νομίσματος τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 13ου αἰῶνος. Πρβ. M. F. HENDY, Coinage and Money, Washington 1969 (D.O. St. ἀρ. 12), πίν. 29, 1 - 3. γ) Ἀπομίμησης νομίσματος Ἀλεξίου Γ' ἐκ τῶν λεγομένων «βουλγαρικῶν» ἀπομιμήσεων πρβ. HENDY, Coinage and Money, πίν. 25, 1 - 5.

4. Τὸ ὄρος τοῦτο ὁ COLLART, ἑ.ἀ. σ. 217 κέ. ἐταύτισε πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀναφερόμενον ὄρος, ὅπου

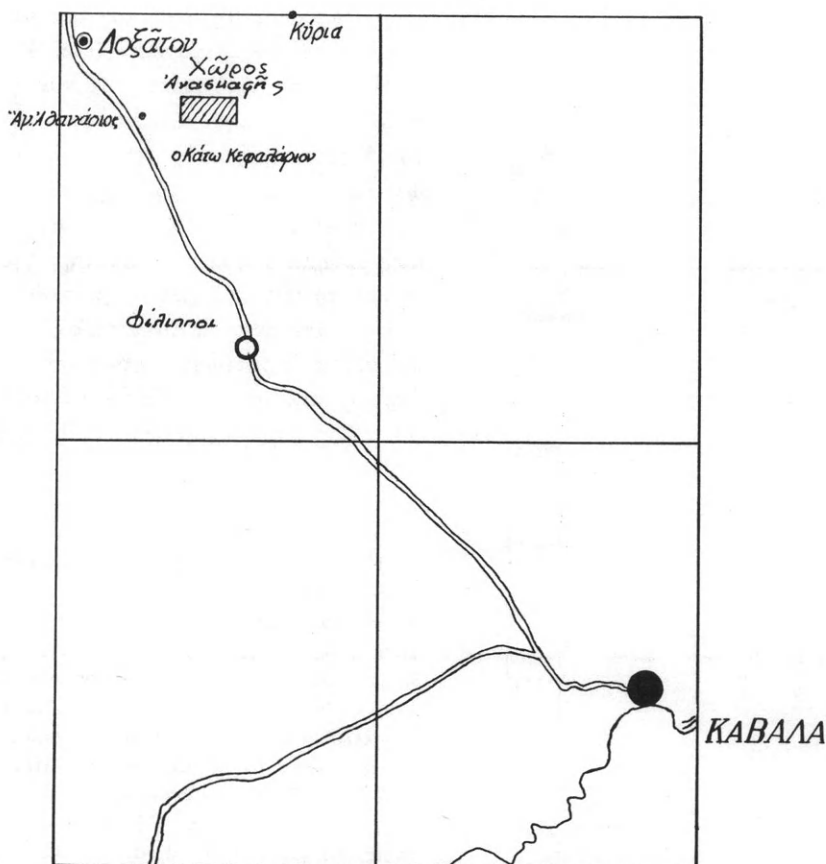
ὁ Βροῦτος μετὰ τὴν περίφημον μάχην τῶν Φιλίππων ἀναφεύγει μὲν εἰς τὰ ὄρη... διαβάς δέ τι ρεῖθρον ὑλῶδες καὶ παράκρημον... οὐ πολὺ προῆλθεν, ἀλλ' ἐν τόπῳ κοίλῳ καὶ πέτρῳ ἔχοντι μεγάλην προκειμένην...

Ἐκ τῶν πηγῶν αὐτῶν ἀναβλύζει ὁ ποταμὸς Γαγγίτης ἢ Ἀγγίτης, ὁ ὁποῖος διέρχεται πλησίον τῶν Φιλίππων.

στος (πίν. ΛΗβ, ΛΘα). Τὸ νότιον τμήμα τοῦ τοίχου, ἀποτελούμενον ἐκ πλινθοδομῆς, κάμπτεται καὶ προχωρεῖ πρὸς Δυσμάς, ἔχει δὲ πάλιν ἐν συνεχείᾳ ἐνδομημένας ὀρθογωνίους πλίνθους ἐκ μαρμάρου.

Ἐξωτερικῶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου εὐρέθη

τομῆς Α καὶ εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 33.50 μ., ἐγένετο τομῇ εἰς τὸν χώρον ὅπου ἀνευρίσκοντο τὰ σπαράγματα τῶν ψηφιδωτῶν. Εἰς τὸν τομέα τοῦτον ἀπεκαλύφθη κατ' ἀρχὴν τοῖχος Ι - ΙΙ, διακοπτόμενος ὑπὸ ἀνοίγματος εἰσόδου πλάτους 5.5 μ. Ὁ τοῖχος Ι - ΙΙ ἀποτελεῖται ἐκ πλινθο-

Εἰκ. 1. Τοπογραφικὸν διάγραμμα ἐμφαίνον τὸν χώρον τῆς ἀνασκευῆς (κλ. 1:200.000).

τεμάχιον ρωμαϊκοῦ ραβδωτοῦ κίονος καὶ ἄτεχνον ἰωνίζον κιονόκρανον. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν εὐρέθησαν πολλὰ μικρὰ θραύσματα τοιχογραφιῶν. Δάπεδον δὲν διεπιστώθη.

Ἀνατολικῶς τοῦ μακροῦ τούτου τοίχου εὐρίσκετο ἀνεστραμμένος ἐκ λαθρανασκαφῆς οὐδὲς ἐκ μαρμάρου. Μικρὰ ἔρευνα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπέδωσε μικρὰ θραύσματα τοιχογραφιῶν εἰς χρῶμα πορφυροῦν καὶ βαθύχρωμον ἐρυθρόν.

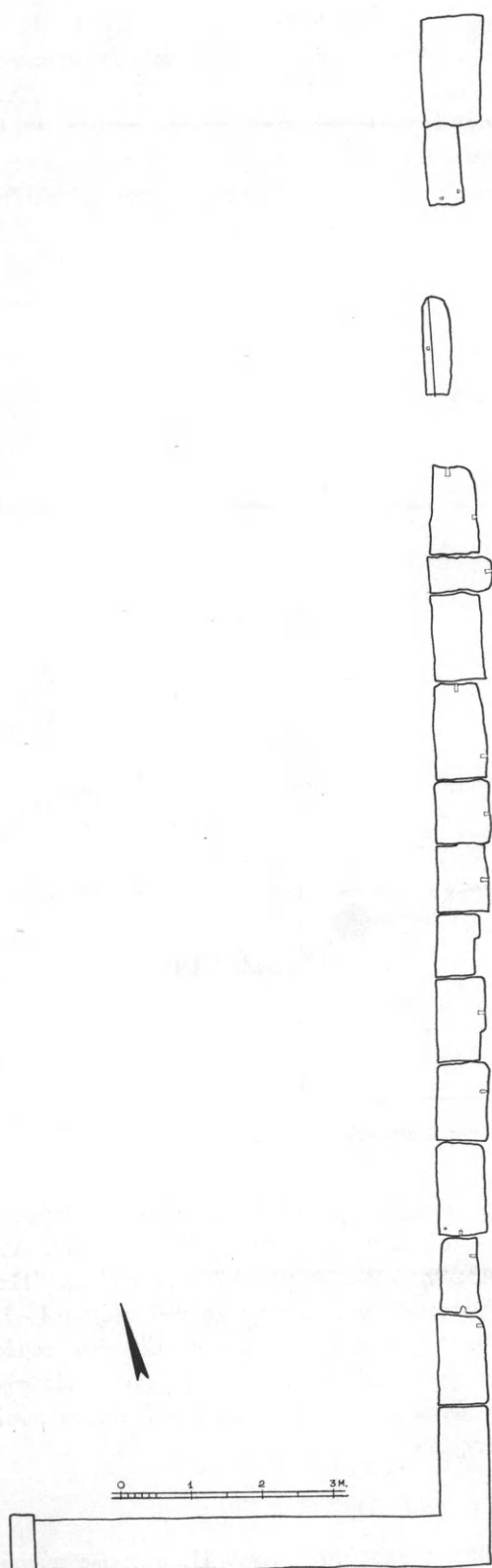
Τομὴ Β (εἰκ. 3).

Δυτικῶς τοῦ μακροῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς

δομῆς καὶ ἔχει τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ὡς καὶ ὁ νότιος τοῖχος εἰς τὴν τομὴν Α (πίν. Μα). Δὲν ἐξηκριβώθη ὅμως ἡ μεταξὺ τῶν σχέσις. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς νοτίας παρειᾶς τοῦ τοίχου Ι - ΙΙ διεσώθησαν ἱχνη ἐπιχρίσματος. Εἰς τὸν τομέα τοῦτον ἦσαν ἔντονα τὰ ἱχνη πυρκαϊᾶς, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται πιθανώτατα καὶ ἡ καταστροφή τοῦ κτηρίου.

Τομὴ Γ (εἰκ. 3).

Καθέτως πρὸς τὸν τοῖχον ΙΙ, δυτικῶς αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη τοῖχος ΙΙΙ, περικλείων μετὰ τοῦ

Εἰκ. 2. Τομή Α. Ἀνασκαφή πηγῶν Βοϊράνης.

παραλλήλου πρὸς αὐτὸν τοῖχου IV συγκρότημα δεξαμενῶν, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν ἔντονον κλί-
σιν πρὸς Δυσμάς. Αὗται εἶναι ἐσωτερικῶς ἐπι-
κεχρισμένοι δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος εἰς ἐπαλ-
λήλους στρώσεις ἐπὶ ὑποδομῆς ἐξ ἀργῶν λί-
θων, ὥστε νὰ ἐξασφαλισθῇ καλὺτερον ἡ στεγα-
νότης τῶν χώρων¹. Αἱ γωνίαι τῶν δεξαμενῶν
ἔχουν ἐπικαλυφθῇ διὰ κονιάματος καὶ παρου-
σιάζουν κοίλην ἐπιφάνειαν (εἰκ. 4).

Ἡ πρώτη ἀπὸ νότου δεξαμενὴ Α, διαστά-
σεων 3.20×4.80 μ., ἐπικοινωνεῖ δι' ὁπῆς εἰς
τὸν δυτικὸν τοῖχον IV πρὸς αὐλακοειδῆ κρουνόν,
διὰ τοῦ ὁποῖου τὸ ὑγρὸν τῆς δεξαμενῆς ἀπέληγεν
εἰς ὑποκείμενον πίθον. Προφανῶς πρόκειται διὰ
συγκρότημα ληνοῦ ἢ πατητηρίου², ἐκ τοῦ
ὁποῖου τὸ γλεῦκος μετὰ τὴν σύνθλιψιν τῶν στα-
φυλῶν κατέρρεεν εἰς τὸ ὑπολήνιον, τὸ ὁποῖον
εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι δε-
ξαμενὴ ἐπικεχρισμένη δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος³.
Ὁ πίθος τῆς δεξαμενῆς Α δὲν εἶχε κάλυμμα.

1. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς αὐτὸ ἀλλὰ καὶ εἰς
ἕτερα στοιχεῖα τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐξεταζομένου λη-
νεῶνος διαφαίνεται ἡ ἐν τῇ πράξει ἐπαλήθευσις καὶ ἐφαρ-
μογὴ τῶν ὁδηγιῶν περὶ τῆς ἐν γένει ἀμπελουργίας αἱ
ὁποῖαι διαλαμβάνονται εἰς τὰ Γεωπονικά, ἐκδ. Η. Beck,
Λειψία 1895, βιβλ. ΣΤ', κεφ. 1,3: Δεῖ δὲ τὸν ληνεῶνα ὅλον
κατηλεῖφθαι πάντοθεν λειοτάτοις κονιάμασι καὶ οὐχ ἤττον
τάς ἀναφοράς, ἵνα μὴδὲν γεῶδες, μήτε τῶν ζωογονου-
μένων ἐν αὐταῖς, ἐμπίπτει μίανη τὸν οἶνον.

2. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Ἡ ἀμπελουργία παρὰ Βυζαν-
τινοῖς, ΕΕΒΣ 420, 1950, σ. 17 - 32.

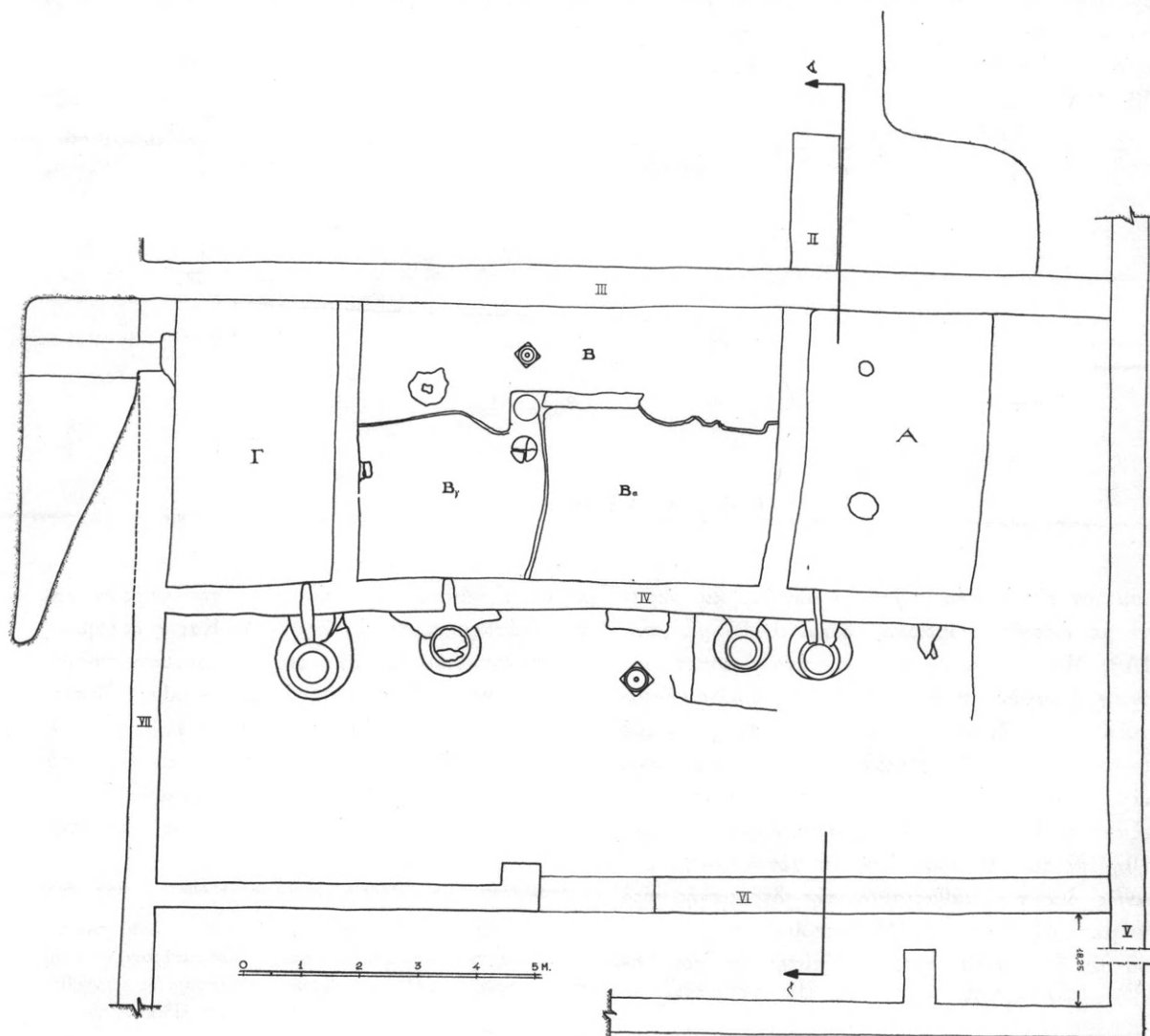
3. Εἰς τὰ Γεωπονικά, ἔ.ἀ. βιβλ. ΣΤ', κεφ. 1, 4,
ἀναφέρεται σαφῶς τὸ ὑπολήνιον ὡς πίθος: τὸ δὲ ὑπολή-
νιον ἔστω πλατύστομον. . . ἄπωμον δὲ καταλιμπανέσθω,
ἵνα μὴ εὐρωτιάσῃ καὶ εἰς τὸ κεφ. 12: Μετὰ τὴν τελείαν
πάτησιν τῶν σταφυλῶν, πῶς ἐν τοῖς πίθοις τὸ γλεῦκος
ἐμβλητέον. Ἡ μετὰ γρῖσις ἢ μετὰ ντλησις τοῦ οἴνου ἐγέ-
νετο ἀργότερον, πρβ. ἔ.ἀ. βιβλ. Ζ', κεφ. 6, 10 - 11: Δεῖ
δὲ τὸν μεταγρῖζόμενον εἰς τὰ κεράμια οἶνον, οὐ μέχρι
τοῦ χεῖλους τῶν κεράμων ἐμβάλλεσθαι. . . καὶ δεῖ δὲ
τοὺς ἐκκενουμένους πίθους παραχρῆμα σμήχειν ἄλμη...

Ὁ Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτι-
σμός, τ. Ε', 1952, σ. 293, λέγει, ἀντλῶν προφανῶς ἐξ
ἐτέρας πηγῆς, ὅτι «ὁ ἐντὸς τοῦ ὑποληνίου συγκεντρού-
μενος μούστος ἢ μουστὰριν ἐτοποθετεῖτο ἐντὸς
πίθων, πιθαρίων, οἵτινες ἐπισώνοντο καθ' ἕκαστον ἔτος...
καὶ οἵτινες πολλάκις ἦσαν κεχωσμένοι ἐν τῇ ἀμπέλῳ». Οὐ-
τω δηλοῦται ὅτι ἡ μορφή τῶν ὑποληνίων ἦτο διάφορος
τῶν πίθων.

Εὐρέθῃ κεκαλυμμένος διὰ τεμαχίων πίθων, ἐξ ὧν ἔν εἶχε χάραγμα ϣ ΑΝΔΡΕΟΥ¹.

Παραπλεύρως πρὸς τὸν ληνὸν Α, πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν συνέχειαν τῆς

χαρίου ἐκ λίθων, κεράμων καὶ κονιάματος, ὕψους 0.16 - 0.18 μ., ὑποδιαιρεῖται εἰς τρεῖς δεξαμενὰς Β, Βα καὶ Βγ. Τὰ δύο δυτικὰ τμήματα Βα καὶ Βγ ἔχουν ἐντονωτέραν τὴν κλίσιν πρὸς τὰ

Εἰκ. 3. Τομὴ Β-Γ. Ἀνασκαφὴ πηγῶν Βοϊράνης.

ἀνασκαφῆς δευτέρα δεξαμενὴ, μεγαλυτέρα τῆς Α, διαστάσεων 6.9×4.8 μ. Αὕτη δι' ἐλαφρᾶς ἐξάρσεως τοῦ δαπέδου ὑπὸ τύπον χαμηλοῦ τοι-

υπολήνια. Προφανῶς τὸ τμήμα Β τῆς δεξαμενῆς ἐχρησίμευε διὰ νὰ «πατοῦν» οἱ ληνοὶ βᾶται τὰς σταφυλὰς², ἐξ αὐτοῦ δὲ ὁ χυμὸς δι' ὑπερχερίσεως

1. Τὸ μονόγραμμα ϣ, διαδομένον κυρίως εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐμφανίζεται εὐρύτερον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνος καὶ τὸ α' ἡμισυ τοῦ 5ου αἰ. Πρβ. F. CABROL - H. LECLERCQ, DACL, τ. 3, στ. 1508 - 1510, M. SULZBERGER, Le symbole de la croix et les monogrammes de Jésus chez les premiers chrétiens, Byzantion, V,

1925, σ. 401 - 448 καὶ I. ΚΟΤΣΩΝΗΣ, Τὰ χρονολογικὰ ζητήματα τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν μονογραμμάτων ϣ καὶ ϣ, Ἀθήναι 1939.

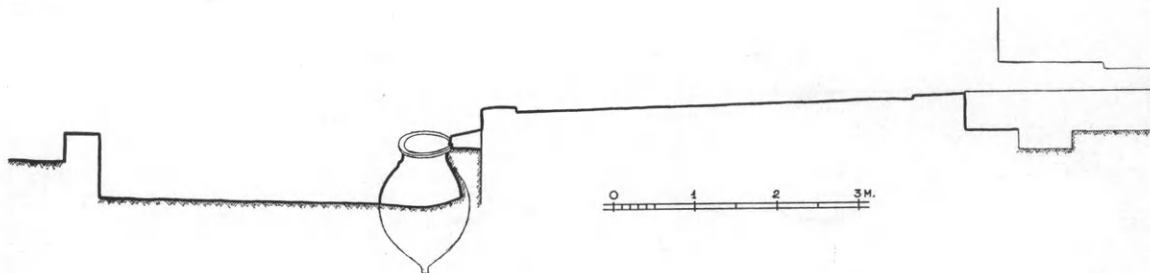
2. Ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης μεταχειρίζεται τὴν ἐκφρασιν ληνὸν πατῶ. Πρβ. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικά, Ἀθήναι 1950, τ. Α', σ. 268.

τοῦ χαμηλοῦ διαχωριστικοῦ τοιχίσκου ἔρρεεν εἰς τὰς ἄλλας δύο δεξαμενάς Βα καὶ Βγ, ὅπου ἐγένετο ἴσως δευτέρα πάτησις, καθίζανεν ἡ τρῦξ καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ γλεῦκος, καθαρὸν πλέον, κατέρρεεν εἰς τὰ ὑπολήνια¹. Οἱ κρουνοὶ τῶν ὑποληνίων ἀποτελοῦνται οἱ μὲν ἐκ κοίλης κεράμου, οἱ δὲ ἔχουν κατασκευασθῇ διὰ κονιάματος (πίν. Μβ, ΜΑα).

Εἰς τὸ σημεῖον διασταυρώσεως τῆς τριπλῆς ὑποδιαίρέσεως τῆς δεξαμενῆς Β εἶναι ἐντετοι-

κάθετος ἀγωγὸς τετραγωνικῆς διατομῆς, προερχόμενος ἴσως ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου. Εἰς τὴν αὐτὴν δεξαμενὴν εὐρέθη κυκλικὴ πλάξ μὲ ὀπὴν εἰς τὸ κέντρον, χρησιμεύουσα ἴσως ὡς μύλη διὰ τὴν καλυτέραν σύνθλιψιν τῶν γιγάρτων³. Εἰς τὸν ληνὸν Β ἀντεστοίχουν δύο πίθοι-ὑπολήνια, ἀνὰ εἰς εἰς τὰς δεξαμενάς Βα καὶ Βγ. Ὁ ἀντιστοιχῶν εἰς τὴν δεξαμενὴν Βγ πίθος ἦτο ὁ μόνος ὁ ὁποῖος διέσωζε τὸ κάλυμμά του, ἦτοι κυκλικὴν λιθίνην πλάκα.

Βορείως τοῦ ληνοῦ Β ἀπεκαλύφθη καὶ τρίτος

Εἰκ. 4. Τομὴ Α-Α. Ἀνασκαφὴ πηγῶν Βοϊράνης.

χισμένον εἰς δευτέραν χρῆσιν ἰωνίζον κιονόκρανον μὲ ὠσειδῆς κυμάτιον, διαμ. 0.415 μ. (πίν. ΜΑβ, ΜΑγ). Τὸ κιονόκρανον ἦτο ἀνεστραμμένον, χρησιμεῖον πιθανῶς ὡς βάσις ξυλίνου ὑποστύλωματος τῆς ὀροφῆς τοῦ χώρου. Πλησίον τοῦ κιονοκράνου εὐρέθη μικρὰ βάσις κίονος (ἄνω διάμ. 0.24 μ., ὕψ. 0.19 μ.). Εἰς τὴν ἀνατολικὴν δεξαμενὴν Β, παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον, παρατηρήθη ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὀπὴ ἀποχετεύσεως, προφανῶς διὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς δεξαμενῆς πρὸ καὶ μετὰ τὴν χρῆσιν². Ἡ κατεύθυνσις τοῦ ἀγωγοῦ δὲν διηρυνήθη εἰσέτι. Ἐπίσης ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τῆς δεξαμενῆς Βγ σχηματίζεται

ληνὸς Γ, ἀντίστοιχος ὡς πρὸς τὴν μορφήν καὶ τὴν διάταξιν πρὸς τὸν ληνὸν Α. Καὶ ἡ δεξαμενὴ Γ ἐπεκοινώνει δι' ὀπῆς εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον καὶ διὰ κρουνοῦ πρὸς ὑποκείμενον πίθον. Ἐπειδὴ τὸ σωζόμενον ὕψος τῶν τοίχων εἶναι μικρόν, δὲν διεπιστώθη ἐκ ποίας ὁδοῦ ἐξεκινούντο τὰ δοχεῖα μὲ τὸν καρπὸν εἰς τὰς δεξαμενάς⁴.

Τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον προέκυψε κατὰ τὴν

1. Δευτέρα πάτησις τοῦ γλεῦκος ἀναφέρεται εἰς τὰ Γεωπονικά, βιβλ. ΣΤ', κεφ. 11, 3: ... πᾶσάν τε ῥάγα ὁμαλῶς πατήσαντες ἀνασνέτωσαν τὰ στέμφυλα, τουντέστι τὰ γίγαρτα, ὥστε τὸ πολὺ τοῦ ὕγρου ἀπορῶνῃναι εἰς τὸ ὑπολήνιον, δευτέρον τε πατήσαντες ἀπαλλαττέσθωσαν...

2. Πρβ. εἰς Γεωπονικά, βιβλ. ΣΤ', κεφ. 10: Περὶ τῆς εἰς τὸν τρυγητὸν παρασκευῆς...: τὰς ληνοὺς πρὸ κ' ἡμερῶν ἀνοικτέον, ἵνα διαπνεύσωσι, καὶ θαλαττίῳ ὕδατι καταρῶντέον, καὶ θυμιατέον... καὶ κεφ. 13, 3: Δεῖ δὲ εὐθὺς τῶν γιγάρτων ἐκ τῆς ληνοῦ ἀφαιρουμένων, τὴν ληνὸν καὶ τὰ ὑπολήνια σαροῦν, καὶ σπογγίζειν θαλαττίῳ ὕδατι ἢ ἄλμῃ καὶ θυμιατίζειν.

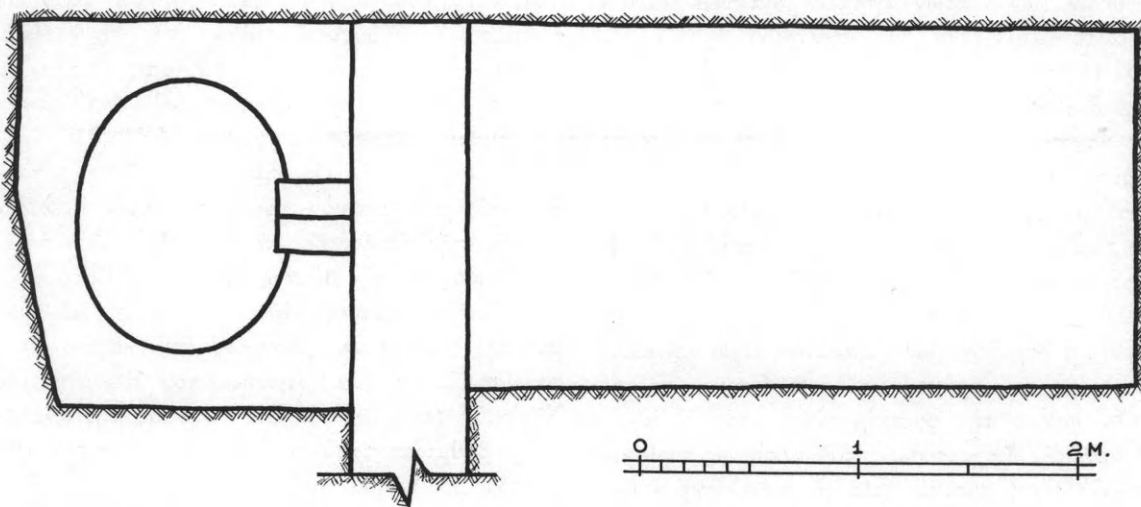
3. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, ἔ.ἀ. τ. Ε', σ. 292. Τὸ στεμφυλοπιεστήριον ἦτοι τὸ τσιπουρομάγγανον, ὁ σημερινὸς τσιμπουρίτης, τοποθετεῖται εἰς τὰ νεώτερα πατητήρια, εἰς εἰδικὴν κόγχην τοῦ τοίχου. Πρβ. Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, Ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Αἰγίνας, Λαογραφία ΙΣΤ', 1957, σ. 488-491.

4. ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ, Ἀνασκαφὴ Φιλίππων, ΠΑΕ 1958, σ. 89, εἰκ. 2. Εἰς τὰς δεξαμενάς, αἱ ὁποῖαι ἀνεκαλύφθησαν ἀνατολικῶς τοῦ Ὀκταγώνου, ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν προσθίων στηθαίων αὐτῶν ἔχει κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω διὰ νὰ διευκολύνεται προφανῶς ἡ ἐκκένωσις τῶν δοχείων τῶν σταφυλῶν.

Τὰ Γεωπονικά, ἔ.ἀ. βιβλ. ΣΤ', κεφ. 1, 2, δίδουν σαφεῖς ἐνδείξεις καὶ ὁδηγίας διὰ τὴν ἀπαιτουμένην εὐρυχωρίαν: Δεῖ τοίνυν τὴν ληνὸν πρὸς τὸ πλῆθος τῶν συγκομιζέσθαι μελλόντων καρπῶν οἰκοδομεῖν, ὥστε ὑπάρχειν τοῖς ἐργαζομένοις ἱκανὴν ἀναστροφὴν ἔχειν δὲ καὶ πρὸς τὴν ἀπόθεσιν τῶν σταφυλῶν ἱκανὴν εὐρυχωρίαν...

ἀποκάλυψιν τῶν ληνῶν, ἦτο ἐὰν τὸ συγκρότημα ἐχρησίμευε διὰ τὴν παραγωγὴν οἴνου ἢ ἐλαίου. Αἱ γνωσταὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς μεσογειακὰς χώρας μορφαὶ τριβείων ἐλαιῶν ἢ σταφυλῶν εἶναι σχεδὸν ὅμοιαι εἰς τὸ πρῶτον στάδιον, εἰς τὰ ἐλαιοτριβεῖα ὅμως ἡ καλυτέρα σύνθλιψις τῶν ἐλαιῶν καὶ τοῦ πυρῆνος αὐτῶν ἀπαιτεῖ ὑποτυπώδη ἔστω μηχανικὰ πιεστήρια, ὡς καὶ δεξα-

θέτως, μαρτυρίαι παλαιῶν κατοίκων τῶν γειτονικῶν χωρίων ἀναφέρουν ὅτι ἡ περιοχὴ ἦτο ἀμπελότοπος μέχρι τὸ 1920, ὁπότε πολλαὶ καλλιέργειαι μετεβλήθησαν εἰς καπνοκαλλιέργειας, αἱ ὁποῖαι μὲ τὴν σειρὰν τῶν ἡτόνησαν καὶ ἐγκατελείφθησαν. Ἐν ἄλλο στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι οἱ ἀνασκαφέντες ληνοὶ ἐχρησίμευον διὰ τὴν παραγωγὴν οἴνου καὶ

Εἰκ. 5. Ληνὸς Μαρωνείας.

μενὰς, ὅπου διὰ ζέοντος ὕδατος ἐπιτυγχάνεται ὁ καθαρισμὸς τοῦ ἐλαίου¹. Ἡ ἀπλὴ διάταξις τῶν ληνῶν τοῦ Μπουνάρ-μπασι βεβαιώνει ὅτι ἐχρησίμευον διὰ τὴν παραγωγὴν οἴνου². Ἐξ ἄλλου ἡ ἐκτεταμένη πλουσία πεδιάς τῶν Φιλίππων μὲ τὰς γειτονικὰς πηγὰς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὖνοῃ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐλαίας³. Ἀντι-

ὄχι ἐλαίου, εἶναι ὅτι ὁ χώρος τῶν ληνῶν, ὡς θὰ δείξωμεν ἐν συνεχείᾳ, ἀπετέλει τὸ ἰσόγειον κτηρίου, τοῦ ὁποῖου ὁ ὄροφος ἦτο πολυτελὴς αἵθουσα κατοικίας. Ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ἐχρησίμευον ὡς ἐλαιοτριβεῖον, τὸ ὁποῖον λόγῳ τῆς ἰδιαζούσης ὁσμῆς αὐτοῦ ἐτοποθετεῖτο, τοῦλάχιστον εἰς τὰς πλουσιωτέρας ἐγκαταστάσεις, ὡς ἡ ἡμετέρα, μακρὰν τῶν οἰκιῶν⁴.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς συντηρητικότητος, ἡ ὁποία διέπει τὴν ἀγροτικὴν ζωὴν καὶ τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας, τοῦλάχιστον μέχρι τῆς συγχρόνου εἰσβολῆς τῶν γεωργικῶν μηχανῶν, ὅτι μία συγενὴς μορφή ὑπαιθρίων ληνῶν, ἡ ὁποία ἀπαντᾶται εἰς τὴν βυζαντινὴν Μαρώνειαν, ἐπέζησε καὶ εἰς τὴν νεωτέραν λαϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου. Δύο ὑπαιθριοὶ ληνοὶ εἰς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους τῆς Μαρωνείας παρουσιάζουν τὴν ἀκόλουθον διάταξιν: δύο

1. F. CABROL - H. LECLERCQ, DACL, τ. XIV, 2, στ. 1731 - 1734 καὶ G. TCHALENKO, Villages antiques de la Syrie du Nord, Paris 1953, τ. I, σ. 361, ὅπου περιγράφονται τὰ τρία στάδια τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐλαίου εἰς ἑκατοντάδας ἐλαιοτριβείων τῆς βορείου Συρίας, τῆς ὑστερορωμαϊκῆς καὶ παλαιοχριστιανικῆς περιόδου ἕως τὸν 6ον αἰῶνα μ.Χ.

2. Ἀνάλογα παραδείγματα, πλὴν τοῦ Ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων, εἶναι καὶ ὁ ἀποκαλυφθεὶς ληνὸς εἰς τὴν Μεσημβρίαν τῆς Θράκης, πρβ. Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑ, Ἀνασκαφὴ Μεσημβρίας Θράκης, ΠΑΕ 1968, σ. 81, πίν. 59β.

3. Τὰ Γεωπονικά, βιβλ. Ε', κεφ. 1, διευκρινίζουν: Ἐπιτηδεῖα ἀμπέλους γῆ ἢ μελάγγειος, μὴ οὔσα πυκνὴ, καὶ ἐν τῷ βάθει συμμέτρως ὕδωρ γλυκὺ ἔχουσα.

4. G. TCHALENKO, ἔ.δ. τ. I, σ. 40.

συνεχόμεναι δεξαμεναι διαχωρίζονται δι' ἐνδιάμεσου τοίχου, εἰς τὸ κάτω τμήμα τοῦ ὁποίου κρουνοὺς χρησιμεύει διὰ τὴν ροὴν τοῦ γλεῦκος ἐκ τοῦ ληνοῦ εἰς τὸ ὑπολήνιον, τὸ ὁποῖον ἔχει σχηματισθῇ ὡς λάκκος εἰς τὸ δάπεδον τῆς δευτέρας δεξαμενῆς· ὡς πυθμὴν τοῦ σκάμματος ἔχει τοποθετηθῇ βάσις μεγάλου πύθου (εἰκ. 5, πίν. ΜΒα, ΜΒβ, ΜΒγ). Τετράγωνη κόγχη ὑπεράνω τοῦ κρουνοῦ ἐχρησίμευε προφανῶς διὰ τὴν ἀπόθεσιν τῶν μικρῶν ἀγγείων, διὰ τῶν ὁποίων ἤντλεϊτο ὁ οἶνος ἐκ τοῦ ὑπολήνιου.

Ἡ ἰδία μορφή τοῦ ὑπαιθρίου ληνοῦ ἀπαντᾷται πολὺ διαδεδομένη εἰς τὴν Θάσον, περίφημον ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος διὰ τὸν Θάσιον οἶνον. Εἰς τὸ χωρίον Ἀστρίς τῆς νοτίου Θάσου συναντῶνται διάσπαρτοι μεταξὺ τῶν οἰκιῶν ὑπαιθριοὶ ληνοί, ὅπως καὶ σήμερον ὀνομάζονται. Εἶναι οὗτοι ὑπαιθριοὶ δεξαμεναι κτισταὶ ἐπὶ τοῦ βραχώδους, καὶ πολλάκις ἐκ μαρμάρου, ὑπεδάφους τῆς περιοχῆς. Οὕτω τὸ δάπεδον τῶν δεξαμενῶν εἶναι λελαξευμένον ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ ἔχει ἔντονον κλίσιν, ἀκολουθοῦσαν τὴν φυσικὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους. Ἡ ὁπὴ τῆς διοχετεύσεως τοῦ γλεῦκος εὐρίσκειται, ὡς εἶναι φυσικόν, εἰς τὸ χαμηλότερον σημεῖον τῆς δεξαμενῆς. Ἡ δεξαμενὴ εἶναι ἐπιεχρισμένη δι' ὑδραυλικοῦ κεραμικοῦ κονιάματος καὶ εἶναι ἄλλοτε ἀπλῆ, ἐνίοτε δὲ διπλῆ ὡς καὶ ἡ ἀνασκαφεῖσα εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Μπουνάρ-μπασί. Εἰς τοὺς ληνοὺς τῆς Θάσου δὲν ὑπάρχει ὑπολήνιον, ἴσως διότι τὸ ὑπέδαφος δὲν ἡνύθει τὴν λάξευσιν ὑπογείου δεξαμενῆς. Τὸ γλεῦκος, ρέον διὰ τῆς ὁπῆς τοῦ τοίχου, συνελέγετο ἐντὸς ἀσκῶν διὰ τῶν ὁποίων μετεφέρετο εἰς τοὺς πίθους, ἐντὸς τῶν οἰκιῶν. Εἰς τινὰς τῶν ληνῶν ὑπεράνω τοῦ κρουνοῦ σχηματίζεται τετράγωνη κόγχη ἐπὶ τοῦ τοίχου, προφανῶς διὰ τὴν ἀπόθεσιν τῶν ἀγγείων, ὡς εἰς τοὺς ληνοὺς τῆς Μαρωνείας (πίν. ΜΒδ).

Εἰς τὴν νεωτέραν λαϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Αἰγίνης ἐπέζησε μορφὴ ληνοῦ συγγενῆς τῶν ληνῶν τῆς Βοϊράνης¹. Τὰ πατητήρια ἢ πατήματα, ὅταν εἶναι ἀνεξάρτητα κτήρια, ἀποτελοῦνται ἐξ ἐπικλινούσας δεξαμενῆς ἐπιεχρισμένης δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος, ἐκ τῆς ὁποίας τὸ γλεῦκος δι' ὁπῆς, διαπερούσης τὸ διαχωριστικὸν τοιχάριον,

κατέληγεν εἰς μικρότερον ὑποκειμένην δεξαμενὴν, ἢ ὁποία ἔχει συνήθως τὸ σχῆμα μεγάλου πίθου². Συνδυασμὸς πατητηρίου καὶ κατοικίας εἰς διωρόφους οἰκίας τῆς Αἰγίνης ἔχει τὴν μορφήν τὴν ὁποίαν μελετῶμεν. Τὸ ἰσόγειον ὁλόκληρον καταλαμβάνει ὁ ληνὸς καὶ ἡ κατοικία περιορίζεται εἰς τὸν ὄροφον.

Ἡ ἀποθήκη τῶν πίθων, ἦτοι ἡ οἶνοθήκη³, περικλειομένη ὑπὸ τῶν τοίχων IV, V, VI καὶ VII, εἶχε δύο εἰσόδους (εἰκ. 3). Τὴν μίαν εἰς τὸ μέσον τοῦ δυτικοῦ τοίχου VI, τὴν ἑτέραν εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον IV, ὅπου ἐπιμελῶς εἰργασμένος δόμος μαρμάρου μὲ ἀναθύρων ἐχρησίμευεν, εἰς δευτέραν χρῆσιν, ὡς βαθμὶς ἀνόδου πρὸς τὸν ληνὸν Βα (πίν. ΑΘβ). Ἐναντι τούτου, εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον, ὑπῆρχεν ἡ κυρία εἴσοδος τῆς ἀποθήκης, πλάτους 2 μ. Δὲν ἐσφίζετο οὐδὲς εἰς τὴν θύραν. Ἐπὶ τῆς εἰσόδου ταύτης εὐρέθη ρωμαϊκὴ βάσις ἀμφικιονίου μὲ τὸρμον καὶ αὐλακα μολυβδοχοῖας ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, καθὼς καὶ νόμισμα τοῦ Κωνσταντίου Χλωροῦ⁴ (πίν. ΜΓα). Εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀνατολικῆς βαθμίδος παρὰ τὸν τοῖχον IV παρατηρήθη δάπεδον ἐκ πηλοῦ, ἐνῶ εἰς ἕτερον σημεῖον διεσώθη ὑποδομὴ δαπέδου ἐξ ἀργῶν λίθων. Ἐπίσης παρατηρήθη καθέτως πρὸς τὸν τοῖχον IV, νοτίως τῆς βαθμίδος, τοιχάριον προχείρου κατασκευῆς, ἴσως ἀναλημματικὸν διὰ τὴν συγκράτησιν τοῦ ὑψηλότερον τοῦ στομίου τῶν πίθων εὐρισκομένου δαπέδου ἐκ πηλοῦ πέριξ τῆς βαθμίδος⁵. Πλησίον τῆς βαθμίδος τοῦ ἀνατολι-

2. Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, Θεώρηση τῆς αἰγαιοπελαγίτικης ἀρχιτεκτονικῆς ὑπὸ ἀνήσυχη ὀπτική γωνία, Ἀθήνα 1972, σ. 93, σχ. 73. Πατητήρι Μεγάρων.

3. Πρβ. εἰς Γεωπονικά, βιβλ. ΣΤ', κεφ. 2: *Περὶ οἶνοθήκης καὶ πίθων ἐδρασμοῦ*: Ὁ οἶκος ὁ ὑποδεχόμενος τοὺς πίθους, ἐν μὲν τοῖς εὐδνοῖς πρὸς ἀνατολὴν καὶ ἄρκτον θυρίδα ἔχεται, ἐν δὲ τοῖς πυκροτέροις πρὸς μεσημβρίαν.

4. «Νεοαντωνιανὸς» νομισματοκοπεῖου Κυζίκου, β' ἐργαστήριον, χρον. κοπῆς 295 - 9 μ.Χ. (RIC, VI, σ. 581, 18a). Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ νομίσματος ὀφείλεται εἰς τὸν συνάδελφον κ. Ἰω. Τουράτσογλου.

5. Πρβ. εἰς Γεωπονικά, βιβλ. ΣΤ', κεφ. 2, 2: *Τοὺς δὲ πίθους ἐδραστέον μὴ ψαύοντας ἀλλήλων, ποδιαίον μέτρον μεταξὺ καταλιμπανομένου*. . ., κεφ. 2, 3: *Τοὺς δὲ πίθους ἐδραστέον ἐν ξηροῖς τόποις, ὥστε κατὰ γῆς εἶναι τὰ δύο μέρη αὐτῶν, ἐὰν ἀσθενῇ*. . . ἢ χώρα φέρη τὸν οἶνον, ἐὰν δὲ δυναμικὸν καὶ πάχος ἔχοντα, τὸ

1. Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 488 - 491.

κοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθη ἑτέρα βάσις κίονος, χρησιμεύουσα πιθανῶς καὶ αὐτὴ εἰς δευτέραν χρῆσιν ὡς βάσις διὰ ξυλίνην ὑποστύλῳ τῆς ὀροφῆς¹.

Τὸ συγκρότημα τῶν ληνῶν περικλείεται κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ὑφ' ἑνὸς μακροῦ τοίχου V, ἐπεκτεινομένου καὶ πρὸς Ἀνατολὰς καὶ πρὸς Δυσμὰς τῶν ἀποθηκῶν εἰς μῆκος περὶ τὰ 18 μ. Προφανῶς ὁ τοίχος οὗτος ἦτο ὁ ἐξωτερικὸς νότιος τοίχος τοῦ συγκροτήματος, τὸ ὅποιον φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖτο ἐξ ἑνὸς μεγάλου περιβόλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐσχηματίζοντο οἱ διάφοροι χώροι κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς οἰκίας. Εἰς ὅλον τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ συγκροτήματος ἔχει χρησιμοποιηθῇ λιθοδομὴ ἐξ ἀργῶν λίθων μετὰ συνδετικῶν κονιάματος ἐξ ἀσβέστου. Μόνον εἰς τὰς γωνίας τῶν τοίχων καὶ τὰς παραστάδας τῶν θυρῶν ἐχρησιμοποιήθησαν μεγαλύτεροι εἰργασμένοι λίθοι. Ἡ τοιχοποιία αὕτη διαφέρει τελείως ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς τομῆς Α καὶ τῶν τοίχων I - II. Εἰς τὸν τοίχον V εὐρέθη ἐντετοιχισμένον τεμάχιον ρωμαϊκοῦ ἀγάλματος (πίν. ΜΓβ).

Νοτίως τοῦ τοίχου I - II ἀπεκαλύφθη ὑπόγειος στοά, λαξευθεῖσα ἐντὸς τοῦ ἡμιβράχου τοῦ ὑπεδάφους. Ἐπὶ τῆς θολωτῆς ὀροφῆς παρετηρήθησαν ἔχνη ἐπαλείψεως ἐξ ἀσβέστου. Ἐντὸς τῆς στοᾶς, ἡ ὁποία δὲν διηρευνήθη καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς, εὐρέθησαν σπαράγματα ψηφιδωτῶν καὶ ὀστᾶ.

Τοιχογραφίαι - Ψηφιδωτὰ

Ὀλόκληρος ὁ χώρος τῶν ληνῶν, τῆς ἀποθήκης τῶν πίθων καὶ ἐκατέρωθεν τῶν τοίχων I - II εὐρέθη κεκαλυμμένος διὰ μικρῶν θραυσμάτων τοιχογραφιῶν καὶ σπαραγμάτων ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Προφανῶς ταῦτα ἀπετέλουν τὸν διάκο-

σμον τοῦ καταπεσόντος ἐκ πυρκαϊᾶς ὀρόφου τοῦ κτηρίου, εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ ὁποίου εὐρίσκοντο οἱ ληνοί.

Αἱ τοιχογραφίαι ἦσαν πολὺ θρυμματισμέναι ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ θέματα. Ἐκ τῶν χρωμάτων διεχωρίσθησαν τέσσαρες διαφορετικαὶ ομάδες.

1 η Ὀμάς: Ἐπὶ κάμπου χρώματος ὠχρας βαθυπόρφου γράμμαι εἰς ἐλευθέραν σχεδίασιν σχηματίζουν παράστασιν ἀδιάγνωστον. Δύο παράλληλοι βαθυκύανοι ταινίαι διαχωρίζουν τὸν πίνακα τοῦτον ἀπὸ ἑτερον, ὅπου ἐπὶ βαθέος πρασίνου κάμπου κυματοειδεῖς γράμμαι εἰς ἀνοιχτὴν πρασίνην ἀπόχρωσιν μιμοῦνται ὀρθομαρμάρωσιν.

2 α Ὀμάς: Μεγαλύτερα θαύσματα τοιχογραφιῶν μὲ συνεχῇ ἀκόσμητον ἐπιφάνειαν χρώματος πορφυροῦ.

3 η Ὀμάς: Ἐπὶ βαθέος πρασίνου κάμπου σχηματίζονται ὁμόαλια δι' ὁμοκέντρων κύκλων λευκῶν καὶ ἐρυθρῶν².

4 η Ὀμάς: Βαθυκύανον πλαίσιον, κόκκινος κάμπος καὶ ἐπίθετον λευκὸν καὶ κίτρινον χρῶμα. Παράστασις ἀδιάγνωστος.

Τὰ σπαράγματα τῶν ψηφιδωτῶν κατελάμβανον κατὰ πρόχειρον ὑπολογισμόν πλέον τῶν 50 τετραγωνικῶν μέτρων. Τὸ μέγεθός των ἦτο ἀρκετὰ μικρὸν ὥστε δὲν ἐπέτρεπε τὴν διακρίβωσιν τῶν χώρων εἰς τοὺς ὁποίους ἀνῆκε τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον, ἐὰν δηλαδὴ ἦτο συνεχὲς εἰς ἐνιαῖον χώρον ἢ ἀνῆκεν εἰς περισσότερα διαμερίσματα. Πάντως θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχον τοῦλάχιστον δύο χώροι διότι ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τῶν ψηφιδῶν διακρίνονται δύο ομάδες ψηφιδωτῶν. Ἡ μία ὁμάς ἔχει μέγεθος ψηφίδος 1×1 ἐκ., ἡ ἑτέρα 1.5×2 ἐκ. Ἡ ὁμάς μὲ τὰς μικρὰς ψηφίδας ἔχει ἐν γένει λεπτοτέραν ἐργασίαν τῆς ἄλλης. Διὰ τοὺς ἀβακίσκους τῶν ψηφιδῶν ἐχρησιμοποιήθησαν ἐπὶ τὸ πλεῖστον φυσικὰ πετρώματα διαφόρων χρωμάτων καὶ εἰς μικρὸν ποσοστὸν ὀπτὴ γῆ καὶ τεχνητὴ ἑγχρωμος ὑαλόμαζα. Τὸ σχῆμά των ἦτο περίπου τετράγωνον. Ἦσαν προσηρμοσμένοι ἐπιμελῶς ὥστε διὰ τῶν ποικίλων χρωμάτων νὰ

ἤμουν αὐτῶν... κεφ. 2, 4: Ὑποβλητέον δὲ ἐκάστῳ πίθῳ ἄμμον ἄδραν καὶ διάξηρον... τὸ δὲ λοιπὸν χώματι πληρωτέον ἐξοπτηθέντι χρησίμως ὑπὸ ἡλίου.

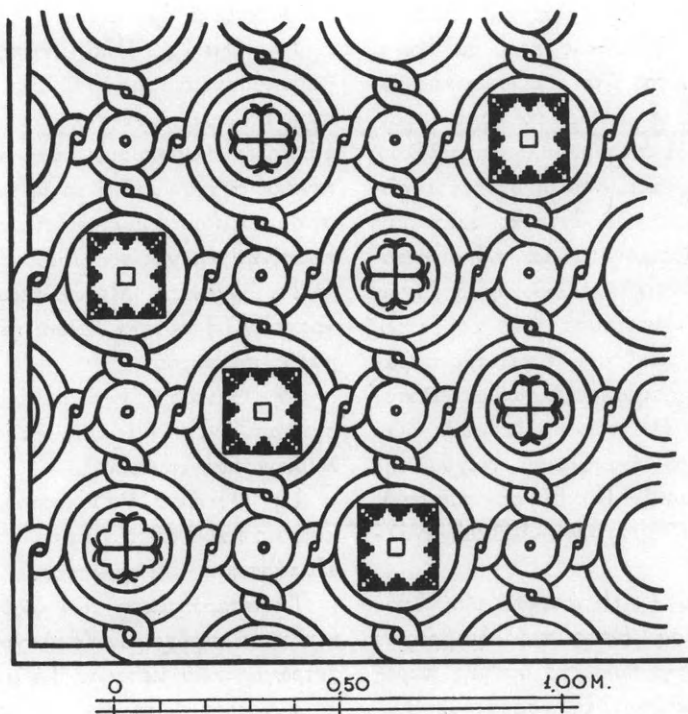
1. Πρβ. εἰς Γεωπονικά, βιβλ. Ζ', κεφ. 2, 1 - 2: Τὸν ἰσχυρότερον οἶνον ὑπαίθριον θετέον, ἀπεστράφθω δὲ δύσεως καὶ μεσημβρίας τοίχων τινῶν προστεθέντων. Τοὺς δὲ λεπτοὺς οἶνους ὑπὸ στέγην θετέον, τὰς δὲ θυρίδας ὑψηλοτέρας δεῖ ποιεῖν, πρὸς ἄρκτον καὶ ἀνατολὴν τετραμμένας.

2. Πρβ. ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗ, Ἀνασκαφὴ βορείως τῆς βασιλικῆς Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ΠΑΕ 1959, σ. 38 - 41, πίν. 38β.

σχηματίζουν γεωμετρικά κοσμήματα με ἄρμονικὴν καὶ εὐχάριστον χρωματικὴν σύνθεσιν.

Παρὰ τὸν κατατεμαχισμόν τῶν ψηφιδωτῶν, διὰ τῶν προσπαθειῶν κυρίως καὶ τῆς εὐσυνειδήτου ἐργασίας τοῦ συντηρητοῦ κ. Νικολάου

Θέμα 1 (εἰκ. 6): Τὸ διάχωρον τοῦτο καταλαμβάνεται ὑπὸ συμπλέγματος «σηρικῶν» τροχῶν, ἥτοι μικρῶν καὶ μεγάλων κύκλων λευκῶν περιβαλλομένων ὑπὸ ὁμοκέντρων ταινιῶν λευκῶν, ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν, αἱ ὁποῖαι συμπλεκόμεναι

Εἰκ. 6. Πηγαὶ Βοϊράνης. Ψηφιδωτὸν δάπεδον.

Καλλιοντζῆ, διεχωρίσθησαν τὰ θέματα τῶν ψηφιδωτῶν καὶ ἐν μέρει ἢ μεταξὺ τῶν σχέσις¹. Ἡ διάταξις τῶν παριστανομένων θεμάτων εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Ἡ πρὸς διακόσμησιν ἐπιφάνεια διαιρεῖται διὰ σχοινοσχήμου κοσμήματος εἰς παρατιθέμενα διάχωρα, κοσμούμενα ἕκαστον δι' ἑνὸς συμπλέγματος γεωμετρικῶν σχημάτων ἐπαναλαμβανομένου εἰς ἀτέρμονα σχέσιν. Ἡ τάσις αὕτη, ἐμφανισθεῖσα ἤδη ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος ὡς προσπάθεια καλύψεως καὶ τῆς ἐλαχίστης ἐπιφανείας διὰ πλήθους μικρῶν γεωμετρικῶν θεμάτων, ἔχει ἀποκτήσει εἰς τὸ ἐξεταζόμενον ψηφιδωτὸν δάπεδον ἰσορροπίαν καὶ ἥρεμον ἁρμονίαν εἰς τὴν ἐναλλαγὴν τῶν διακοσμητικῶν στοιχείων².

1. Τὰ σχέδια ὀφείλονται εἰς τὴν σχεδιάστριαν τοῦ Μουσείου Καβάλας δ. Βασιλικὴν Ἀγιόλ.

2. Πρβ. ἀνακοίνωσιν τοῦ Μ. CHÉNAV, Les cara-

ctéristiques de la mosaïque au Liban ἐν La mosaïque gréco-romaine, Colloques Internationaux, Paris 1963, σ. 333 - 340 καὶ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Δύο παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Κῶ, ΑΕ 1966, σ. 81.

3. Πρβ. ἀνάλυσιν τῆς γεωμετρικῆς ὑποδομῆς τοῦ γνωστοῦ καὶ ἀγαπητοῦ εἰς τὴν χριστιανικὴν τέχνην θέματος τῶν συριακῶν ἢ σηρικῶν τροχῶν, ἐν Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, ἔ.δ. σ. 84 - 85 καὶ εἰκ. 59 - 61.

Παράλληλον παράδειγμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀδριανοῦ. Πρβ. ΙΩ. ΤΡΑΓΑΟΥ, Ἀνασκαφαὶ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἀδριανοῦ, ΠΑΕ 1950, σ. 41 - 63, εἰκ. 10.

διαγωνίους τοῦ τετραγώνου λευκὸν ἰσοσκελῆ σταυρὸν μὲ ὀδοντωτὸν περίγραμμα¹.

β) Ἐρυθρὸν τετράφυλλον τεμνόμενον ὑπὸ κυανοῦ σταυροῦ μὲ διχαζομένας τὰς ἄκρας τῶν κεραίων (πίν. ΜΓδ). Τὸ κόσμημα τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία ἐσχηματοποιημένη παραλλαγή καὶ ἐκφυλισμὸς διὰ τῆς γραμμικῆς ἀποδόσεως ἐνὸς θέματος γνωστοῦ ἤδη εἰς τὸ μέσον τοῦ 4ου αἰ., ἀποτελουμένου δὲ ἐκ τριφύλλων ἀνθέων, τύπου κρινανθέμου, διατεταγμένων σταυροειδῶς ἐπὶ κύκλου². Παράλληλον ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ μοτίβου ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην ἀντίληψιν τῆς διακοσμητικῆς συνθέσεως παράδειγμα εἶναι τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἐπιδαύρου, χρονολογούμενον περὶ τὸ 400 μ.Χ.³. Περαιτέρω σχηματοποίησις καὶ γραμμικὴ ἀπόδοσις τοῦ ἰδίου θέματος εἶναι σταυρὸς προβαλλόμενος ἐπὶ ὁμοκέντρων κύκλων, τοῦ ὁποίου αἱ ἄκραι τῶν κεραίων διχάζονται εἰς ἡμικυκλικὰς κεραίας⁴.

Εἰς τοὺς μικροὺς κύκλους τοῦ συμπλέγματος τὸ κέντρον ἐσχημάτιζε μικρὸς ὁμοκέντρος κύκλος κυανοῦ χρώματος ἐπὶ λευκοῦ βάθους. Διὰ τὴν ἀπόδοσιν ἐρυθρῶν ἀποχρώσεων εἰς τὸ διάχωρον τοῦτο εἶχον χρησιμοποιηθῇ πλὴν τῶν ψηφιδῶν ἐκ φυσικῶν πετρωμάτων, ἀβακίσκοι ἐξ ὀπτῆς γῆς.

Θέμα 2: Τὸ θαυμάσιον τοῦτο ψηφιδωτὸν δι-εσώθη εἰς ἐλάχιστα μόνον τεμάχια, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνασυνετέθη τὸ θέμα. Ἀποτελεῖτο ἐκ δύο τοῦλάχιστον διαχώρων, τὰ ὁποῖα διεχωρίζοντο διὰ σχοινοειδοῦς κοσμήματος (πίν. ΜΔα, εἰκ. 7). Τὸ ἐν τῶν διαχώρων κατελαμβάνετο ἐκ τεμνομένων κύκλων τῶν ὁποίων τὰ κοινὰ κυκλικὰ τμήματα σχηματίζουν τετράφυλλα, ἐντὸς τῶν ὁποίων διαβαθμιζόμενοι τόνοι ἀπὸ τοῦ βαθυ-

κυάνου μέχρι τοῦ ἐρυθροῦ προσδίδουν εἰς τὸ γεωμετρικὸν τοῦτο κόσμημα τὴν εὐαισθησίαν τῆς χρωματικῆς κλίμακος ἐνὸς φυτικοῦ κοσμήματος. Τὸ κέντρον τῶν τεμνομένων κύκλων καταλαμβάνουν μικρότεροι κύκλοι κιτρίνου χρώματος, περιβαλλόμενοι ὑπὸ ἐρυθρᾶς ταινίας. Ἀνὰ τρεῖς στιγμαὶ διατάσσονται σταυροειδῶς ἐξωτερικῶς τοῦ μικροῦ κύκλου⁵.

Τὸ ἕτερον διάχωρον ἀποτελεῖτο ἐκ συμπλέγματος τεσσάρων τεμνομένων κύκλων, τῶν ὁποίων τὰ κοινὰ τμήματα ἐσχημάτιζον τετράφυλλον εἰς τὸ κέντρον, τὰ δὲ μὴ τεμνόμενα τμήματα ἐσχημάτιζον πέλτας, τῶν ὁποίων ἡ ἐσωτερικὴ κεντρικὴ κεραία ἀπέληγεν εἰς ὀδοντωτὴν τριγωνικὴν ἀκμήν. Τὰ μεταξὺ τῶν συμπλεγμάτων κενὰ ἐκαλύπτοντο δι' ἑτέρου τετραφύλλου. Ἡ χρωματικὴ ἀπόδοσις τοῦ θέματος τούτου διαλύει τὴν γεωμετρικὴν αὐστηρότητα τοῦ σχήματος τῶν τεμνομένων κύκλων, διότι τὰ τετράφυλλα καὶ αἱ πέλται ἀποδίδονται διὰ ψηφιδῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μὲ τονισμένον περίγραμμα ἐκ κυανῶν ψηφιδῶν ἐπὶ κάμπου κιτρίνου. Τὸ καμπύλον τρίγωνον εἰς τὸ μέσον τῶν πελτῶν σχηματίζεται δι' ἐρυθρῶν ψηφιδῶν.

Τὸ κόσμημα τῶν πελτῶν εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν ψηφιδωτὸν διάκοσμον ἤδη ἀπὸ τοῦ 2ου - 3ου αἰ. μ.Χ. εἰς τὴν πλέον συνήθη μορφήν τῶν ἀντινῶτων, μὴ συμπλεκόμενων, πελτῶν⁶. Εἰς τὰ χριστιανικὰ ψηφιδωτὰ τῆς περιόδου ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου μέχρι καὶ τοῦ 6ου αἰῶνος, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ καθαρὰ γεωμετρικὴ σύνθεσις, αἱ πέλται ἀποτελοῦν ἐν ἀγαπητὸν καὶ λίαν διακοσμητικὸν θέμα. Αἱ παραλλαγὰι τοῦ θέματος συνίστανται εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν πελτῶν καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς κεντρικῆς ἐσωτερικῆς κεραίας των, ἄλλοτε ἀκοσμήτου, ἐνίοτε ὅμως ἀποληγούσης εἰς τριγωνικὴν ἀκμήν⁷, ἡ ὁποία δύναται νὰ

1. ΙΩ. ΤΡΑΥΛΟΣ, ἑ.ἀ. εἰκ. 11, διὰ τὸ ὀδοντωτὸν τριγωνικὸν κόσμημα.

2. ALFONS M. SCHNEIDER, Die Brotvermehrungs-Kirche von Et-Tâbga am Genesarethsee und ihre Mosaiken, 1934, πίν. 25.

3. Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ΑΕ 1918, σ. 172-195, εἰκ. 35 καὶ λοιπὴ βιβλιογραφία ἐν J.P. SODINI, BCH 94, 1970, σ. 705.

4. SUZANNE GERMAIN, Les mosaïques de Timgad, Paris 1969, σ. 74, πίν. XXXI καὶ M. CHÉHAB, Mosaïques du Liban, Paris 1957, πίν. LXV, I, ψηφιδωτὸν εἰς Khaldé.

5. Τὸ θέμα τῶν τετραφύλλων, γνωστότατον ἀπὸ τὴν μακρόχρονον θέσιν του εἰς τὴν ψηφιδωτὴν διακοσμητικὴν, παρουσιάζει βεβαίως διαφόρους παραλλαγὰς. Μία ἐκ τῶν ὠραιότερων χρωματικῶς ἡ τοῦ ἐξεταζομένου ψηφιδωτοῦ.

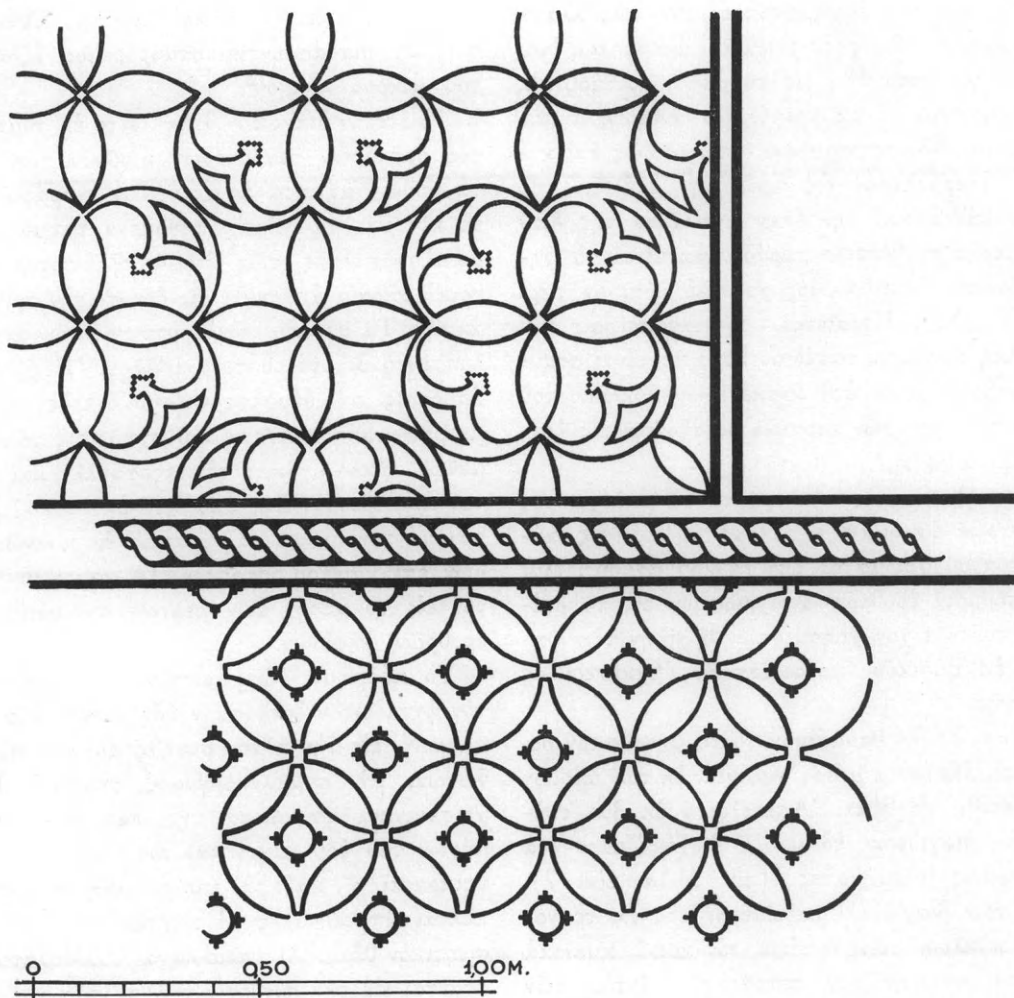
6. KL. PARLASCA, Neues zur Chronologie der römischen Mosaiken in Deutschland, La mosaïque gréco-romaine, σ. 77-84, εἰκ. 4-5.

7. M. FENDRI, Évolution chronologique et stylistique d'un ensemble de mosaïques dans une sta-

ἔχη ὀδοντωτὸν περίγραμμα ὡς εἰς τὸ ἐξεταζόμενον ψηφιδωτόν¹, ἐνίοτε δὲ νὰ διαμορφοῦται καὶ εἰς κισσόφυλον².

Θέμα 3: Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο δάπεδον, τὸ

σιούμενα ὑπὸ σχοινοειδοῦς κοσμήματος (πίν. ΜΔβ, εἰκ. 8). Τὸ ἐν ἑξ αὐτῶν, ἀποτελούμενον ἐκ τεμνομένων κύκλων σχηματιζόντων τετράφυλλον, εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ ἐν τῶν διαχώρων τοῦ

Εἰκ. 7. Πηγαὶ Βοϊράνης. Ψηφιδωτὸν δάπεδον.

ὁποῖον ἀποτελεῖ πιθανῶς συνέχειαν – μὴ βεβαιωθεῖσαν ὅμως ἐκ τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων – τοῦ θέματος 2, περιλαμβάνει τρία διάχωρα πλαί-

tion thermique à Djebel Oust (Tunisie), La mosaïque gréco-romaine, ἔ.ἄ. σ. 157 - 174.

1. Πρβ. δάπεδον τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς τῶν Αἰγισθένων ἐν Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Ἀνασκαφὴ τῆς βασιλικῆς τῶν Αἰγισθένων, ΠΑΕ 1954, σ. 129 - 142, εἰκ. 9, χρονολογούμενον εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνος - ἀρχὰς 6ου αἰ. μ.Χ. Ἡ κεντρικὴ ἐσωτερικὴ κεραία τῶν πελτῶν

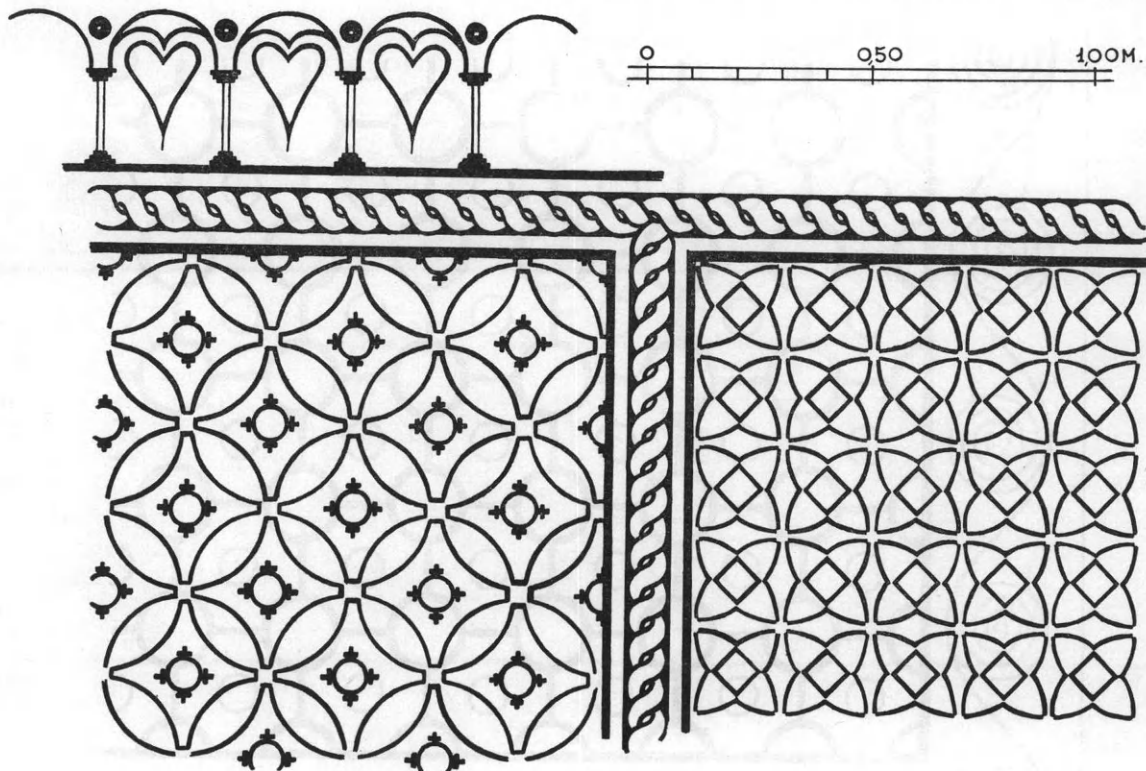
θέματος 2, ἴσως δὲ ἀποτελεῖ συνέχειαν ἐκείνου. Τὸ δεύτερον διάχωρον ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ἐπα-

ἀπολήγει εἰς ἔκφυσιν σχηματιζομένην ὑπὸ τριῶν σιγμῶν. Παρόμοιον ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τῆς κεραίας καὶ τὸ ψηφιδωτὸν τῆς ἀψίδος τῆς Φτελιᾶς ἐν Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ - Δ. ΠΑΛΛΑ, Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἐπαύλεως ἐν Νικοπόλει, ΠΑΕ 1959, σ. 106 - 107, εἰκ. 3, πίν. 96β, 97α. Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον ψηφιδωτὸν τοῦ Μπουνάρ-μπασι ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τῶν πελτῶν μετὰ τῶν τετραφύλλων.

2. SUZANNE GERMAIN, ἔ.ἄ. σ. 117, πίν. LIX.

ναλήψεως τετρακτίνου ἀστέρος σχηματιζομένου ἐκ σταυροειδῶς διατεταγμένων λευκῶν τριγωνικῶν φύλλων μὲ κυανοῦν περίγραμμα, τὸ κέντρον τῶν ὁποίων καταλαμβάνει ρόμβος κίτρινος, πλατισιούμενος ὑπὸ ἐρυθρᾶς καὶ κυανῆς ταινίας¹.

κισσόφυλλον διὰ νὰ πληρώσῃ τὸν κενὸν χώρον μεταξύ τῶν κίωνων. Τὰ χρώματα τῶν κισσοφύλλων καὶ τῶν πελτῶν ἐναλλάσσονται οὕτως ὥστε, ἐνῶ τὴν σύνθεσιν διακρίνει μία αὐστηρὰ γεωμετρικὴ – παρὰ τὰ κισσόφυλλα – καὶ μονότονη

Εἰκ. 8. Πηγαὶ Βοϊράνης. Ψηφιδωτὸν δάπεδον.

Κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν τῶν διαχώρων, ἐκτὸς τῆς διαχωριστικῆς ταινίας μὲ τὸ σχοινοειδὲς κόσμημα, ὑπάρχει πλατεῖα ταινία εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεικονίζεται ἐπὶ τοῦ λευκοῦ βάθους διὰ κυανῶν ψηφίδων συνεχῆς κιονοστοιχία φέρουσα τόξα. Τὰ καμπυλόγραμμα τρίγωνα, τὰ ὁποῖα σχηματίζονται μεταξύ τῶν τόξων, κοσμοῦν κυανᾷ ὁμφάλια. Αἱ βάσεις καὶ τὰ ἐπικράνα τῶν κίωνων εἶναι βαθμιδωτά. Ὑπὸ ἑκαστον τόξον σχηματίζεται πέλτη, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκφύεται ἓν τεράστιον

ἐπανάληψις τοῦ βασικοῦ θέματος, ἡ ζωηρὰ ἐναλλαγή τῶν χρωμάτων δίδει ρυθμικὴν ποικιλίαν καὶ ζώην. Ἡ καθαρὰ διακοσμητικὴ αὕτη διάταξις τοῦ θέματος ἀπομακρύνει τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ Μπουνάρ-μπασι ἀπὸ ἀναλόγους παραστάσεις μὲ τὸ θέμα τῆς κιονοστοιχίας, ὅπου αὕτη περιβάλλει ἐν κεντρικὸν θέμα τῆς ὅλης παραστάσεως ὡς ἔμβλημα, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Τρίκκης², ἡ πλασιώνει πτη-

1. Πρβ. ψηφιδωτὸν τῆς Βύβλου ἐν Μ. CHÉNAV, Les mosaïques du Liban, πίν. VII, I καὶ ψηφιδωτὸν Ἀμφιπόλεως, ἐν ΕΥΕΤ. ΣΤΙΚΑ, Ἀνασκαφὴ βασιλικῆς Γ' Ἀμφιπόλεως, ΠΑΕ 1962, σ. 42 - 46, πίν. 28α. Ἐπίσης τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐξ οἰκοπέδου τῆς ὁδοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ἐν ΑΔ 24, 1969, Β' 1, σ. 12, 32, πίν. 7β, 8α.

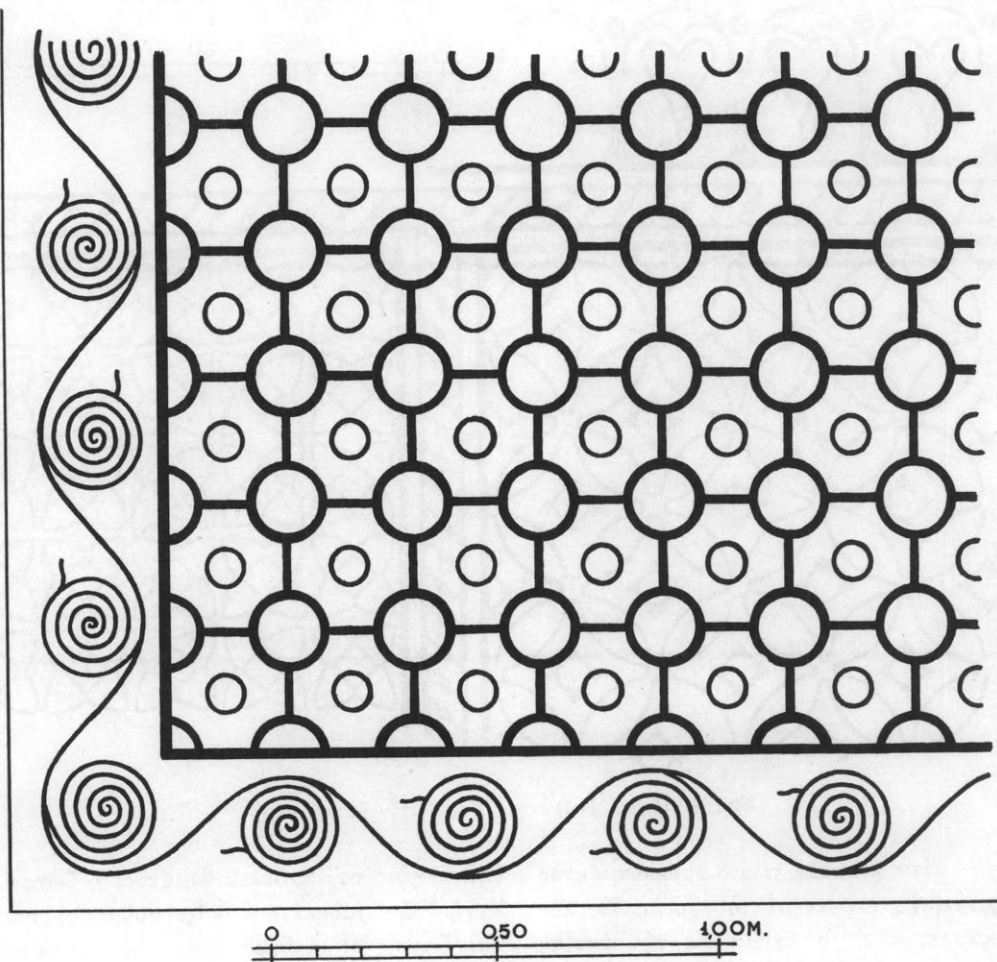
2. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ βασιλικῆς τῶν Τρικάλων, ΑΒΜΕ, τ. Η', 1955 - 56 (1959), σ. 117 - 125, εἰκ. 2 καὶ Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ, Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν Τρίκῃ, ΠΑΕ 1958, σ. 70 - 71, πίν. 51α.

Οἱ κίονες τῆς παραστάσεως αὐτῆς ἔχουν τὰ ἴδια βαθμιδωτά ἐπικράνα καὶ βάσεις κίωνων ὡς τὸ ἡμέτερον ψηφιδωτόν.

νά ως εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Παλαιοπόλεως Κερκύρας¹. Ἡ ρυθμικὴ διακοσμητικὴ ἀντίληψις τοῦ θέματος συγγενεὺν μᾶλλον πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς νοτίου ἀψίδος τοῦ νάρθηκος τῆς Βασιλικῆς Α τῆς Νικοπόλεως², ὅπου ἡ ἐναλλαγὴ τῶν

μὲ τὴν ἐκθαμβωτικὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν πτηνῶν, εἶναι πολὺ λιτὸν καὶ πλησιάζει μᾶλλον τὴν ἀπλότητα τῆς διακοσμήσεως ἐνὸς κυματοειδοῦς βλαστοῦ ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται κισσόφυλλα³.

Θέμα 4: Τὸ θέμα τοῦτο εἶναι τὸ ἀπλού-

Εἰκ. 9. Πηγαὶ Βοϊράνης. Ψηφιδωτὸν δάπεδον.

μετωπικῶν ταῶν καὶ τῶν φυτῶν ὑπὸ τὰ τόξα τῆς κιονοστοιχίας προσδίδει θαυμάσιον ρυθμὸν εἰς τὸ σύνολον. Βεβαίως τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Μπουνάρμπασι συγκρινόμενον πρὸς τὸ τῆς Νικοπόλεως

στερον εἰς σχεδίασιν καὶ χρωματισμόν. Αἱ χρησιμοποιοθεῖσαι ψηφίδες εἶναι μεγαλύτεραι τῶν λοιπῶν, ὥς ἤδη ἀνεφέρθη. Ἐπὶ τοῦ λευκοῦ κάμπου τοῦ διαχώρου ἔχει σχηματισθῇ διὰ κυανῶν ταινιῶν ἱκρίον ἐκ τετραγώνων, τὰς γωνίας τῶν ὁποίων καταλαμβάνουν ὁμόκεντροι κύκλοι εἰς δύο ἀπο-

1. ΙΩ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, 'Ο Ἰοβιανὸς τῆς βασιλικῆς τῆς Παλαιοπόλεως Κερκύρας, ΑΕ 1942 - 44, Β' Χρονικά, σ. 39 - 48, εἰκ. 4.

2. Α. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ, Νικοπόλεως ἀνασκαφαί, ΑΕ 1917, σ. 63. ERNST KITZINGER, Studies on Late Antique and Early Byzantine Floor Mosaics, I, Mosaics at Nico-

polis, DOP 6, 1951, σ. 81 - 122, εἰκ. 31 καὶ J. P. SODINI, BCH 94, 1970, σ. 743.

3. ΙΩ. ΤΡΑΥΛΟΣ, ξ.ἀ. σ. 51, εἰκ. 11.

χρώσεις τοῦ κυανοῦ. Εἷς μικρότερος πορτοκαλ-
λόχρους κύκλος, πλαισιούμενος ὑπὸ ἐρυθρᾶς ται-
νίας, καταλαμβάνει τὸ κέντρον ἐκάστου τετραγώ-
νου¹. Τὴν κεντρικὴν παράστασιν πλαισιώνει
βλαστόσπειρα (πίν. ΜΕα, εἰκ. 9).

Ἐκ τῶν ὑπολοίπων σπαραγμάτων δὲν κατέστη
δυνατὸν νὰ ἀναπαρασταθῇ τὸ θέμα, πλὴν δύο,
τὰ ὅποια κατὰ προσέγγισιν ἀναπαριστῶνται. Ἡ
μία ὁμάς τεμαχίων προέρχεται ἐνδεχομένως ἐκ
δύο τοῦλάχιστον κρατήρων ραβδωτῶν καὶ ὑψι-
πόδων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξέρχονται ἐλικοειδεῖς βλα-
στοὶ πίπτοντες ἐκατέρωθεν τοῦ ἀγγείου ἢ καὶ
μὲ ἐλικοσχήμους λαβὰς (πίν. ΜΕβ, ΜΕγ). Τὸ
ἕτερον τεμάχιον ψηφιδωτοῦ ὁμοιάζει πρὸς ἀπό-
σπασμα βότρυος ἐκφυομένου ἐκ τῶν κληματίδων
τοῦ κρατήρος². Ἡ ὑπαρξίς τοῦ θέματος αὐτοῦ,
τοῦ ὁποίου ὁ σαφὴς θρησκευτικὸς συμβολισμὸς
(κρατήρ-ἄμπελος) τῆς Θείας Εὐχαριστίας³ τὸ
προορίζει διὰ τὸ μεσαῖον κλίτος ἢ τὴν ἀψίδα τοῦ
Ἱεροῦ Βήματος, δημιουργεῖ ἀμφιβολίας διὰ τὴν
χρῆσιν τοῦ ὁρόφου τοῦ ἀνασκαφέντος ἐν μέρει
οἰκήματος, αἱ ὁποῖαι ἴσως διαλευκανθοῦν μόνον
κατὰ τὴν συνέχειαν τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης.

Ὡς διεπιστώθη κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν στοι-

χείων, τὰ ὅποια ἔδωκεν ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν πε-
ριοχὴν τῶν πηγῶν τοῦ Γαγγίτου, ταῦτα δὲν εἶναι
ἐπαρκῆ διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῶν συναγομένων
συμπερασμάτων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μορφήν τοῦ
συγκροτήματος, τὴν χρῆσιν καὶ τὴν διάρκειαν
τῆς ζωῆς του. Ὅπως δὲποτε μόνον ἡ συνέχεια
τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης θὰ δώσῃ πιθανὸν τὴν
λύσιν τῶν τεθέντων προβλημάτων. Ὡσαύτως, εἶ-
ναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν μετὰ πιθανότητος
ὅτι τὸ ὅλον συγκρότημα ἀπετέλει ἀγρέπαυλιν
μεγαλοκτηματίου, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἐκ-
τάσεως καὶ πολυτελείας τῆς κατοικίας του. Ἡ
ἐγκατάστασις αὕτη, χρονολογούμενη εἰς τὸ β'
ἡμισυ τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, ἀντικατέστησεν ἢ
ἐνεσωμάτωσε καὶ ἐχρησιμοποίησε τμήματα ἀρ-
χαιοτέρου κτηρίου ὑστερορωμαϊκῆς περιόδου.
Ἡ ἐκμετάλλευσίς τῶν κτημάτων τῆς περιοχῆς
συνίστατο κυρίως εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν πα-
ραγωγὴν οἴνου. Τὸ χάραγμα ἐπὶ ἐνὸς πίθου τῶν
ληγῶν προσφέρει τὴν γοητευτικὴν ὑπόθεσιν ὅτι
Ἀνδρέας ἦτο τὸ ὄνομα τοῦ ιδιοκτῆτου ἢ ἐνὸς
τῶν ἐργαζομένων εἰς τὴν ἀγρέπαυλιν τῶν πηγῶν
τῆς Βοϊράνης.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ - ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

1. Πλέον πολύπλοκος σύνθεσις τοῦ ἰδίου θέματος τοῦ
συνδυασμοῦ τῶν τετραγώνων μετὰ τῶν κύκλων εἶναι τὸ
ψηφιδωτὸν τοῦ νοτίου διαχώρου τῆς ἐπαύλεως τῆς «Φτε-
λιᾶς» Νικοπόλεως ἐν Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΥ-Δ. ΠΑΛΛΑ, ΠΑΕ
1959, πίν. 98α. Ἀνάλογον εἶναι τὸ διάχωρον τοῦ Βα-
πτιστηρίου Α ἐκκλησίας εἰς Jenah ἐν Μ. CHÉHAB,
ἔ.ἀ. πίν. XLIX, 2 μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὴν διασταύ-
ρωσιν τῶν ταινιῶν τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο ἔχει ὀδοντωτοὺς
ρόμβους καὶ ὄχι τετράγωνα.

2. Πρβ. τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς
Α τῆς Νικοπόλεως ἐν ERNST KITZINGER, ἔ.ἀ.

Τὸ θέμα τοῦ ραβδωτοῦ ἀμφορέως ἢ κανθάρου μὲ με-
γάλας ἐλικοσχήμους λαβὰς περιλαμβάνεται εἰς τὸ θε-
ματολόγιον ὧν σχεδὸν τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων μὲ
τὰ ὅποια παρεβάζομεν τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Μπουναρ-
μπασί, ἥτοι εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Τρίκκης (Α. Κ. ΟΡ-

ΑΝΔΟΣ, ἔ.ἀ. εἰκ. 2), εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς βασιλικῆς τοῦ
Κλαυσείου (ΕΜΜ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ἀνασκαφὴ βασιλικῆς
Κλαυσείου, ΠΑΕ 1959, σ. 34, πίν. 35α). Ἐξ ἴσου ἐκτε-
ταμένη εἶναι ἡ ἐξάπλωσις τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν 4ον ἕως
τὸν 6ον αἰῶνα μ.Χ. εἰς τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα ὁλοκλήρου
τῆς Μεσογείου, βλ. Μ. CHÉHAB, ἔ.ἀ. εἰς Baalbeck-
Soueidié, πίν. XXI, εἰς Jenah, πίν. XXIX, Zahrani,
πίν. XLIII καὶ πίν. LI, Khaldé, πίν. LXIX. Μ. MAZ-
ZOTTI, Pamiventi neoniani nella basilica Apostolorum
di Ravenna, Rivista di archeologia cristiana, 45, 1969,
σ. 97 - 105, εἰκ. 3, 4. Β. BAGATTI, Uccelli nei pavimenti
musivi delle cappelle funerarie Palestinesi, Rivista
di archeologia cristiana 29, 1953, σ. 207 - 214, εἰκ. 1.

3. Δ. ΠΑΛΛΑΣ, Ψηφιδωτὰ εἰς «Θρησκευτικὴν καὶ
Ἱστορικὴν Ἑγκυκλοπαιδείαν», τ. IB', Ἀθήναι 1968, σ.
1084.

ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΤΑΥΤΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΠΥΘΙΟΥ ΑΝΔΡΟΥ

Ἐν τῇ νήσῳ Ἀνδρῶ πλὴν τοῦ Διονύσου, τῆς ἑορτῆς τοῦ ὁποίου—Θεοδαΐσια¹—ἐπεχείρησα ἄλλοτε νὰ δεῖξω τὸν μυστηριακὸν ὡς ἐν Δελφοῖς χαρακτηῖρα, ἐλατρεῦετο καὶ ὁ Ἀπόλλων².

Ἐπὶ νομισμάτων τῆς νήσου ὁ δελφικὸς τρίπους τοῦ Ἀπόλλωνος συνάπτεται πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ Διονύσου ἢ αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων πρὸς Διόνυσον, ὑφισταμένης ἐν Ἀνδρῶ στενῆς συγγενείας μεταξὺ λατρείας Διονύσου καὶ Ἀπόλλωνος, οἵτινες ἦσαν οἱ κυρίως ἐν Ἀνδρῶ λατρευόμενοι θεοί³. Ἐν Ἀνδρῶ καὶ Δελφοῖς⁴ συνυφαίνε-ται ἄρα ἡ λατρεία τούτων.

Ἐπιγραφικῶς ἐπανειλημμένως γίνεται μνεῖα ἱεροῦ Ἀπόλλωνος⁵ ἐν τῇ νήσῳ, ἅπαξ δὲ Πυθίου.

1. K. ΓΙΑΝΝΟΥΛΙΔΟΥ, Θεοδαΐσια, Ἀνδριακὲς Σελίδες 1958, τεύχ. 2, σ. 23.

2. PAULY WISSOWA, Real Encyklopaedie des classischen Altertumswissenschaft, I², Andros, στ. 2170. Παρὰ Δ. ΠΑΣΧΑΛΗ, Ἀνδρος Α, σ. 474 ἀρ. 4, εὑρεσις ἐπιγραφῆς «ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος» (οἰκία Δημ. Στεριάνη, ἐγγὺς τῆς ἀρχαίας πύλης).

3. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 239.

4. Πρόκειται περὶ ἐγκατεσπαρμένων ἐν τῇ Παλαιόπολει ψηφισμάτων (νῦν Μουσεῖον Ἀνδρου), ἅτινα κατὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀναγραφόμενων θὰ ἐστήνοντο εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἰδὲ IG XII, 5, σ. 204 ἀρ. 716 (=ΠΑΣΧΑΛΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 473 ἀρ. 3), σ. 204 ἀρ. 715 «παρὰ τὴν παραστάδα τῆς θύρας τοῦ ἄνωθεν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέου οἰκίσκου, τοῦ γνωστοῦ κοι-νῶς ἐνταῦθα ὑπὸ τὸ ὄνομα βικαριάτικο», σ. 205 ἀρ. 717 (=ΠΑΣΧΑΛΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 474 ἀρ. 4), σ. 206 ἀρ. 719 (=ΠΑΣΧΑΛΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 475 ἀρ. 6) ἐντετοιχισμένον εἰς τὴν ἐν Γαυρίῳ οἰκίαν Δ. Καίσαρη, σ. 206 ἀρ. 720 (=ΠΑΣΧΑΛΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 476, 7) εὑρεθὲν ἄνωθεν ἐκκλησίας Μεταμορφώ-σεως καὶ ΠΑΣΧΑΛΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 472 ἀρ. 2.

5. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος 35, σ. 365Α : Θύουσιν οἱ Ὅσιοι θυσίαν ἀπόρρητον ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅταν αἱ Θυιάδες ἐγείρωσι τὸν Λικνίτην. Ἰδὲ καὶ M. NILSSON, Minoan Mycenaean Religion, Lund 1950², σ. 564.

Τοῦ Πυθίου⁶ τῆς Ἀνδρου ποιεῖται μνεῖαν ψή-φισμα, ἐπὶ στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (ὕψος 0.29, πλάτ. 0.335, πάχ. 0.078 μ. ἐν τῷ μέσῳ), γεγραμμένον στοιχηδόν. Εὐρέθη ἐν τῷ ἀγρῷ Μαρῆ τοῦ Λ. Βλάχη ἐν Παλαιοπόλει. Τὸ προξενικὸν ψήφισμα ἀναφέρει εἰς στ. 10 περὶ ἀναγραφῆς τούτου εἰς στήλην καὶ εἰς στ. 14 : [καὶ στ.]ῆσαι εἰς τὸ Πύθι [ον. τοῦς]. Ἐκ τοῦ χαρακτηῖρος τῶν γραμμάτων ἀνήκει εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Τοῦτο ἐπικυροῦν τὰ γλωσσικὰ καὶ πραγματικὰ κριτήρια.

Κατὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς νήσου Δ. Πασχάλην (Ἀνδρος Α, σ. 240) ὑπῆρχεν ἐν τῇ νήσῳ ἴδιον ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς Πυθίου.

Αἱ ὀλίγαι μας γραμμαὶ ἀποσκοποῦν ἐνδεχο-μένως εἰς ἐντόπισιν τοῦ Πυθίου.

Πολὺ πιθανὸν ὅτι ἐν τῷ Πυθίῳ τῆς Παλαιοπό-λεως ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ θεὸς ὡς ἀναγινώσκωμεν ἐπὶ ἐτέρου ψηφίσματος⁷, τὸ ὁποῖον εὐρέθη ἐν τῷ ἀγρῷ Ν. Κασιδόνη, πρώην Μουστάκα: Π 5

Ἔδοξεν τεῖ βουλεῖ
ἀγωνοθετῶντο
θεοῦ μαντείας δι
καὶ πανήγυριν ἄγε

Πύθιος ἐκαλεῖτο ὁ Ἀπόλλων ὡς θεὸς τοῦ δελ-φικοῦ ἱεροῦ καὶ ἱδρυτῆς τῶν Πυθίων (Πίνδαρος, Ὀλυμπ. ΙΔ 11). Ὁ Πύθιος Ἀπόλλων, στενῶς συνυφασμένος πρὸς τὸν Δελφίνιον μὲ τὸν μυθι-κὸν μανδῦαν τῆς σωτηρίας τῶν πρώτων ἱερέων

6. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, Ἀνδρος Α, σ. 487 ἀρ. 23. TH. SAU-CIUC, Andros, Wien 1914, σ. 127-8. SUCIUC, Zum Ehrendekret v. Andros, AM 36, 1911, σ. 1. IG XII, 5, 714.

7. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, Ἀνδρος Α, σ. 485. HILLER v. GAER-TRINGEN, Funde, AM 34, 1909, σ. 185-7. TH. SAU-CIUC, Andros, σ. 158-161.

του ἐν Ταινάρῳ ὑπὸ δελφίνων, ἔχει εὐρεῖαν ἀκτῖνα λατρείας¹: ὡς Πύθιον εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν Θήρᾳ² (ἐπιγραφὴ τοῦ 200 π.Χ.), Ἀνάφῃ, Ρόδῳ (ὁμφαλὸς ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Ἐρεθιμίου Ἀπόλλωνος), Σύμῃ (ιερεὺς Ἀπόλλωνος Πύθιου), Τήλῳ (Πύθια (;), Πυθάρχας, 29 Πυθαῖσται), Σικίνῳ, Κνίδῳ (θησαυρὸς ἐν Δελφοῖς), Χαλκίδι Εὐβοίας, Ἰουλίδι καὶ Καρθαίᾳ Κέῳ, Ἴῳ, Πάρῳ (Πύθιον), Σίφῳ (θησαυρὸς ἐν Δελφοῖς), Περίνθῳ Θράκης (Πύθια), Μεγάρῳ (ξόανον Πύθιου, Πυθάνα, Πυθαία), Περραιβίᾳ Θεσσαλίας (Πύθιον), Νάξῳ (προμαντεία), Σάμῳ (Πύθια), Θάσῳ (τιμωρία χρηματικὴ εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον), Δήλῳ (Πύθιον), Ἀθήναις (Πύθιον), Κρήτῃ (Πύθιον Γόρτυνος κ.ἄ.).

Ὁ Ὀμηρικὸς Ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον, σχετίζει τὸ δελφικὸν ἱερὸν πρὸς Κρήτας ἱερεῖς.

Ἡ RE IV, στ. 2542, θέλει τὸν Ἀπόλλωνα Πύθιον, ὡς καὶ τὸν Δελφίνιον, ἐλθόντα ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου εἰς Κρήτην. Ἴσως, ἀντιστρόφως, τὸ Πύθιον τῆς Ἀνδρου ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς μινωικῆς θαλασσοκρατορίας³.

Ἐκ τοῦ Διοδώρου V 79: (Ῥαδάμανθυν) κατακτῆσασθαι δὲ καὶ νήσους οὐκ ὀλίγας... τῶν δ' ἄλλων τῶν περὶ αὐτὸν ἡγεμόνων ἐκάστῳ νῆσον ἢ πόλιν δωρήσασθαι... Ἀνίονι δὲ Δήλον, Ἀνδρεῖ... Ἀνδρον⁴. Ἄλλως μετὰ τὴν προειδοποίησιν καταστροφικῆς ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας, λαμβάνει χώραν διασπορὰ Κρητῶν ἐκ Κρήτης (Σπ. Μαρινᾶτος), ἄρα καὶ

λατρεῖων. Ἡ λέξις *Pute*⁵ ἐπὶ κνωσιακῶν πινακίδων, πιθανὸν σχετίζεται πρὸς λατρεῖαν Πύθιου Ἀπόλλωνος. Θὰ ἡδύνατο ἐπίσης τὸ Πύθιον τῆς Ἀνδρου νὰ ἀνάγῃται εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν, ἰωνικὴν κατὰκτησιν τῆς Ἀνδρου καὶ τῶν λοιπῶν νήσων, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει Πύθιον καὶ ἐν Ἀθήναις.

Ὅπως δὲ ποτε ὅμως ἡ Ἀνδρος συνδέεται καὶ ἀπ' εὐθείας ὄχι μόνον διὰ τοῦ κτίστου τῆς Ἀνδρέως, υἱοῦ τοῦ τέκνου καὶ ἱερέως τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος Ἀνίου, πρὸς Δῆλον⁶ (Πύθιον), ἐνθα α' Ἀνδρίων⁷ οἶκος», ἀλλὰ καὶ πρὸς Δελφοὺς. Κατὰ τὸν περιγητὴν τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ. Παυσανίαν⁸: Τοῦ βίσωνος δὲ τῆς κεφαλῆς καταντικρὺ τῆς χαλκῆς ἀνδριάς ἐστι θώρακά τε ἐνδεδυνῶς καὶ χλαμύδα ἐπὶ τῷ θώρακι. Ἀνδρίων δὲ ἀνάθημα οἱ Δελφοὶ λέγουσιν Ἀνδρέα εἶναι τὸν οἰκιστὴν.

Πλὴν τῆς ἐπιγραφικῆς μνείας Πύθιου καὶ ἐνδεχομένης μαντείας ἐν τούτῳ, ἐν Ἀνδρῳ, ἔχομεν μαρτυρίαν *Δελφίδος*⁹ τῆς *Εὐτύχου*, ἐκ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, κεχαραγμένην ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς οἰκίας Γιακουμῆ Στελιάνη, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων, ὕψ. 0.18 μ., πλ. 0.36 μ., πᾶχ. 0.10. μ.

Δέλφιδος γνωστὸς ἐκ Κῶ¹⁰, ἐνδεχομένως Δέλφιδος Φιλίνου. Ὁμοίως ἐν Θήρᾳ ὄνομα πολιτίδος¹¹ τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ Δελφός. Ἐλευθέρως

καὶ H. GALLET DE SANTERRE, *Délos primitive et archaïque*, Paris 1958, σ. 57.

5. A. MORPURGO, *Mycenaeae Graecitatis Lexicon*, *Incunabula Graeca* III, Romae 1963.

6. ΛΥΚΟΦΡΟΝΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡ. *Scholia vetera*, G. Kinkel, Lipsiae 1880 καὶ Scheer, Berolini 1908, στ. 570. RE I, στ. 2213, λ. *Anios*.

7. TH. HOMOLLE, BCH 6, 1882, σ. 22, 181 στεφανώματα ἐπὶ βομῶν καὶ Πύθιον καὶ Πρόπυλα, 22, 182 Πύθιον, ἱεροπότιον ὡς καὶ 23, 187 καὶ 189.

8. TH. HOMOLLE, BCH 6, 1882, σ. 100.

9. ΠΑΥΣ. 10, 13. 4. M. FOUCART, *Mémoires sur les ruines et l'histoire de Delphes*, Paris 1865.

10. E. PERNICE, *Inscriptionen aus Andros und Paros*, AM 18, 1893, σ. 13, 12. ΠΑΞΧΑΛΗΣ, ἔ.ἄ. σ. 523 ἀρ. 76. IG XII, 5 223 ἀρ. 767.

11. W. R. PATON and E. L. HICKS, *Inscriptions of Cos*, Oxford 1891, σ. 156 ἀρ. 137, 4. D. RUDOLF HERZOG, *Koische Forschungen und Funde*, Leipzig 1899, σ. 47, 12, οὐ μόνον [ἀθλητῆρας ἀμύμ]ονας ὃ χρυσέα Κῶ, [(ἀ)λλ' ἴδε καὶ... ἀ]οιδίμος ἄ(δ)ε ἀνέτειλε, / Δ[έ]λφιδος ἐπεὶ Μου[σ]ᾶν [ἡψ]α[τ]ο Ὀλυμπιάδων.

11. AUG. FICK, *Die griechischen Personennamen*, Goettingen 1894, σ. 339.

1. RE IV, *Delphoi*, στ. 2542 κέ., RE 47 Halbband *Pythion*, στ. 552 κέ., Πάπυρος - Λαρούς, Γεν. Παγκ. Ἐγκυκλ., τ. 11, σ. 461, Πύθιον.

2. Κατὰ τὸν ΗΡΟΔΟΤΟΝ Δ 150, Γρῆνος ὁ Αἰσανίου, ἐὼν Θήρα τούτου ἀπόγονος καὶ βασιλεύων Θήρης τῆς νήσου, ἀπῆκετο ἐς Δελφοὺς ἄγων ἀπὸ τῆς πόλιος ἐκατόμβην.

3. CRESTER G. STARR, *The Myth of Minoan Thalassocracy*, *Historia* 3, 1955, σ. 283. R. J. BUCK, *The Minoan Thalassocracy Re-examined*, *Historia* 11, 1962, σ. 129. Μ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΤΙΔΗΣ, «Καθημερινή», 14 Αὐγ. 1966, 5 - 6. Γ. ΚΑΝΑΚΑΚΗ, Βριτόμαρτις, Πεπραγμ. Β' Διεθν. Κρητολ. Συνεδρ. τ. Β', Ἀθήναι 1958, σ. 55 - 6.

4. Ἰδὲ καὶ ΗΡΟΔ. I 171, Κυκλάδες = «Μινωίδες» εἰς Σχολ. Ἀπολλ. Ῥοδίου II, στ. 516, Λειψία 1813. Μινῶα κρήνη ἐν Δήλῳ, ΣΤΕΦ. BYZANT. Ἐθνικά. Ἰδὲ N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, Ὁδηγὸς Δήλου, Ἀθήναι 1950, σ. 62

ἡδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις μεταπλασμὸν τοῦ Δελφοί. Πρβ. καὶ ἱερὸν Ἀπόλλωνος Δελφίδιον¹.

Ἐχουσα ὑπ' ὄψει τὸν ναὸν εἰκασμένον σπηλαίῳ τοῦ Ποσειδῶνος παρὰ τὸ Ταίναρον, ὡς πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ Παυσανίας², ἐφ' ὅσον τὸ Πύθιον τῆς Ἀνδρου δὲν εἶναι γνωστὸν ποῦ ἔκειτο καὶ κατὰ πόσον ταυτίζεται μὲ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν ἀναφερθέντων ἐν τοῖς πρόσθεν ἐπιγραφῶν, ἔστρεψα τὴν προσοχήν μου πρὸς ἐντόπισιν τούτου ἐν σπηλαίῳ.

Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι, αἱ εὐγενῶς παρασχεθεῖσαι μοι πληροφορίες παρὰ τοῦ κ. Μαρίου Δημητριάδου, ἐπιτρέπουν τὴν ταύτισιν χρηστηρίου Πυθίου Ἀπόλλωνος ἐν Παλαιοπόλει Ἀνδρου. Οὕτως εἰς ἀπόστασιν ± 100 μ. ΒΔ. λατινικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ τείχους «ἐλληνικό», ἡ ὁποία εὐρίσκεται ἐν τῷ κτήματι Μπαρμέρη ἰδιοκτησίας Δ. Ζερβοῦ ἢ Λεχούση κατὰ τὸν Πασχάλην, εὐρίσκεται σπήλαιον εἰς ὕψος 20 μ. ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῶν τειχῶν ἐν ἀγρῷ τῶν ἀπογόνων Ἀνδρ. Μανάλη. Ἡ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου ἐμφανίζεται ὡς ὀπὴ ἐντὸς βράχου ὕψους ± 1.20 μ. καὶ πλάτους μόνον 0.60 μ., ἄγει δὲ εἰς κοιλότητα κυκλοτερῆ, διαμέτρου ± 1.50 μ. καὶ τοῦ αὐτοῦ περιήτου ὕψους. Εἰς τὸ ἀριστερὸν τοίχωμα τῆς κοιλότητος ὑπάρχει σχισμὴ, ὕψους ± 1.50 μ. καὶ μεγίστου πλάτους περὶ τὰ 0.50 μ. Τὸ κάτω τμήμα τῆς σχισμῆς εἶναι ἐκτισμένον προχειρῶς ὑπὸ τῶν χωρικῶν, ὥστε ἡ κοιλότης τοῦ σπηλαίου νὰ χρησιμεύῃ ὡς καταφύγιον κατοικιδίων ζώων, τὰ ὅποια ὅμως δὲν δύνανται νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὴν σχισμὴν. Ἐκ τοῦ ἄνω ἐλευθέρου τμήματος τῆς σχισμῆς εἶναι ὁρατὸς στενὸς διάδρομος ἀκανονίστου σχήματος, ὀπτικοῦ πεδίου ἕως 10 μ. Ἐπειδὴ ἐκ τῆς σχισμῆς ἐξέρχεται ρεῦμα ἀέρος εἰκάζεται, ἀλλὰ καὶ θρυλεῖται ὑπὸ τῶν χωρικῶν ὅτι, ὁ ἐν λόγῳ διάδρομος ἐξικνεῖται εἰς μέγα βάθος καὶ ὅτι ἐπομένως πρόκειται περὶ πραγματικῶν σπηλαίου, καθ' ὅτι κατὰ τοὺς

χωρικοὺς δὲν εὐρέθη εἰς τὴν περιοχὴν ἑτέρα ὀπὴ ἐκ τῆς ὁποίας νὰ δημιουργῇται ρεῦμα ἀέρος.

Ἐκ τῆς ἐπισκοπῆσεως τῶν Πυθίων γνωρίζομεν ὅτι τὸ Πύθιον τῶν Δελφῶν καὶ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς συγγραφεῖς σχετίζονται πρὸς σπηλαία.

Τὸ δελφικὸν μάλιστα Πύθιον, ὡς τὸ τῆς Παλαιοπόλεως, σχετίζεται πρὸς ρεῦμα ἀέρος.

Οὕτως ὁ Στράβων³ ἀναφέρει περὶ τοῦ δελφικοῦ Πυθίου: *Εἶναι τὸ μαντεῖον ἄντρον κοῖλον κατὰ βάθους, οὐ μάλιστα εὐρύστομον, ἀναφέρεσθαι δ' ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα ἐνθουσιαστικόν, ὑπερκεῖσθαι δὲ τοῦ στομίου τρίποδα ὕψηλόν, ἐφ' ὃν τὴν Πυθίαν ἀναβαίνουσιν, δεχομένην τὸ πνεῦμα, ἀποθεσπίζειν ἔμμετρά τε καὶ ἄμετρα.*

Ἐνθυμούμεθα ἐπίσης τὰ ζᾶθά τ' ἄντρα δράκοντος τοῦ Εὐριπίδου εἰς Φοινίσσας⁴ ὡς καὶ τὸν κοῖλον μυχὸν εἰς Ἀνδρομάχην⁵.

Εἰς τὸν Νέρωνα τοῦ Φιλοστράτου⁶ λέγει ὁ Μουσώνιος: *τί χρὴ θαυμάζειν; καὶ γὰρ δὴ καὶ τὸ πυθικὸν στόμιον παρ' οὗ αἱ ὁμφαὶ ἀνέπνεον, ἀποφράττειν ὤρησεν, ὡς μηδὲ τῷ Ἀπόλλωνι φωνὴ εἴη, καίτοι τοῦ Πυθίου καταλέξαντος αὐτὸν εἰς τοὺς Ὀρέστας τε καὶ Ἀλκμαίονας.*

Κατὰ Κικέρωνα⁷: *Nam terrae vis Pythiam Delphis incitabat, naturae Sibyllam.*

Ἐκ τοῦ Justini⁸: *In hoc rupis anfractu, media ferma montis altitudine, planities exigua est atque in eā profundum terrae foramen, quod in oracula patet: ex quo frigidus spiritus vi quādam, velut vento, in sublime expulsus, mentes vatum in vecordiam vertit impletasque Deo responsa consulentibus dare cogit.*

Ἀξιοσημείωτος διὰ τὴν ἔρευνάν μας καὶ ἡ περιγραφή τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου περὶ τῆς εὐρέσεως τοῦ δελφικοῦ μαντείου: *λέγεται γὰρ*

1. TH. HOMOLLE, Convention entre trois villes crétoises, BCH 3, 1879, σ. 293. TH. HOMOLLE, BCH 4, 1880, σ. 355, στ. 45-46. Inscr. de Délos, στ. 12: *Κνωσοὶ μὲν ἐν τῷ ἱερῷ τῷ Ἀπόλλωνος / 13: τῷ Δελφιδίῳ καὶ ἀνθέμεν ἐς τὸ ἱερὸν τῷ Ἀπέλλωνος τῷ Δελφιδίῳ.*

2. ΠΑΥΣ. 3, 25. 4. K. GIANNOTAIDOU, Αἱ λατρεῖαι τοῦ Ταίναρον, Πλάτων Κ, 1968, σ. 226.

3. ΣΤΡΑΒΩΝ, Θ 419, 5. K. GIANNOTAIDOU, Ἱστορικὰ σπήλαια τῆς ἀρχαιότητος, Πλάτων ΚΔ, 1972, σ. 132.

4. ΕΥΡΠΗ. Φοιν. στ. 232.

5. ΕΥΡΠΗ. Ἀνδρομάχη στ. 1265.

6. ΦΙΛΟΣΤΡ. Νέρων στ. 339, ἔκδ. C. L. Kayser, Turici 1844.

7. CICERO, Oeuvres complètes, τ. IV, σ. 202 (ἔκδ. Didot), De divinatione βιβλ. I 36, 79.

8. JUSTINI, Historiae Philippicae, Paris 1850, XXIV, 6.

τὸ παλαιὸν αἶγας εὐρεῖν τὸ μαντεῖον· οὗ χάριν αἰεὶ μάλιστα χρηστηριάζονται μέχρι τοῦ νῦν οἱ Δελφοί. Τὸν δὲ τρόπον τῆς εὐρέσεως γενέσθαι φασὶ τοιοῦτον. Ὅντος χάσματος ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ, καθ' ὃν ἐστὶ νῦν τοῦ ἱεροῦ τὸ καλούμενον ἄδντον, καὶ περὶ τοῦτο γενομένων αἰγῶν, διὰ τὸ μήπω κατοικεῖσθαι τοὺς Δελφούς, αἰεὶ τὴν προσιοῦσαν τῷ χάσματι καὶ προσβλέψασαν αὐτῷ, σκιρτᾶν θαυμαστῶς καὶ προῖεσθαι φωνὴν διάφορον ἢ πρότερον εἰώθει φθέγγεσθαι. Τὸν δ' ἐπιστατοῦντα ταῖς αἰεὶ θαυμάσαι τὸ παράδοξον καὶ προσελθόντα τῷ χάσματι καὶ κατιδόντα οἰόνπερ, ἦν ταῦτό παθεῖν ταῖς αἰεὶ· ἐκείνας τε γὰρ ὅμοια ποιεῖν τοῖς ἐνθουσιάζουσιν καὶ τοῦτον προλέγειν τὰ μέλλοντα γίνεσθαι. Μετὰ δὲ ταῦτα τῆς φήμης παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις διαδοθείσης περὶ τοῦ πάθους τῶν προσιόντων τῷ χάσματι πλείους ἀπαντᾶν ἐπὶ τὸν τόπον· διὰ δὲ τὸ παράδοξον πάντων ἀποπειρωμένων τοὺς αἰεὶ πλησιάζοντας ἐνθουσιάζειν. Δι' αὗς αἰτίας θαυμαστωθῆναι τε τὸ μαντεῖον καὶ νομισθῆναι τῆς Γῆς εἶναι τὸ χρηστήριον¹.

Τὸ καλυπτόμενον διὰ τῆς κόπρου τοῦ Αὐγείου

σπήλαιον τῆς Παλαιοπόλεως ἔχει ὡς δάπεδον βράχον, ὁ ὅποιος ἐνθυμίζει ἐνδεχομένως τὸν λάϊνον οὐδόν, Φοῖβον Ἀπόλλωνος Πυθοῖ ἐν πετρηέσση².

Ὑπὸ Baedeker καὶ Doerpfeld τὸ ἐν Ἀθήναις Πύθιον ἐσχετίσθη πρὸς σπήλαιον³ τῆς Ἀκροπόλεως (Β. πλευρά). Ἀφορμὴν ἔδωκεν ὁ Στράβων⁴ ἀναφέρον· ἐν τῷ τείχει μεταξὺ τοῦ Πυθίου καὶ τοῦ Ὀλυμπίου.

Ἡ ἱερὰ ναὺς ἡκολούθει, κατὰ τὸν Φιλόστρατον⁵, τὴν πορείαν· Κεραμεικός, Ἐλευσίνιον, Πελασγικόν, Πύθιον. Τὸ ἐκκληφθὲν ὡς χάσμα τοῦ μνήματος τοῦ Ἐρεχθέως ἔχει πιθανότητος νὰ θεωρηθῇ ὡς «Πυθικόν» χάσμα.

Ἐκ τῶν ὅλων ἐκτεθέντων ἔχομεν δεδομένα νὰ συνηγορήσωμεν ὑπὲρ τοῦ σπηλαίου⁶ τῆς Παλαιοπόλεως, ὡς περὶ τοῦ Πυθίου τῆς Ἀνδρου.

Ἐνταῦθα ἴσως συνελατρεῦντο καὶ αἱ Ἰδαῖαι Νύμφαι, ὡς ἐνδεχομένως ἀντὶ τοῦ ἸΔ[ΡΥΜΑ] συμπληροῦται ἐπιγραφὴ εὐρεθεῖσα ἐπὶ μαρμαρίνης βάσεως (;) τοῦ ἀγροῦ Δ. Ζερβοῦ (νῦν Μουσεῖον Ἀνδρου).

Νυμφῶν Ἰδ[ρυμα] (=Ἰδαίων) Αὐδῖος ἔστη[σεν].

ΚΑΛΛΙΟΠΗ Μ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΙΔΟΥ

1. ΔΙΟΔΩΡ. ΣΙΚΕΛ. XVI 26 1-4.

2. ΟΜΗΡ. Ι 404-405, θ 79-80. Ὅμηρ. Ὑμν. εἰς Ἀπόλλ. 295-6. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. XVI 56. 7. Περὶ τῆς σημασίας τῆς λ. οὐδός = λιθόστρωτον (pavimento) βλ. L. SAVIGNONI, Mon. Ant. 18, 1907, σ. 229, 5.

3. K. GOETTLING, Die Apollgrotte der Akropolis von Athen 14-5. Σχολ. εἰς Πανσ. [19. 1. Frazer] RE IV, στ. 2559 λ. *Delphoi*, K. ΓΙΑΝΝΟΥΛΙΔΟΥ, *Πρόσβορῶν ἀντὶ Κεκροπίων ἢ Μακρῶν πετρῶν*, Πλάτων ΚΓ, 1971, σ. 190. Βλ. καὶ ΘΟΥΚ. Β 15. 4, ὡσαύτως Δ 54.

4. ΣΤΡΑΒΩΝ Θ 404 περὶ τούτου «νοτίως».

5. ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΣ Βίοι Σοφιστῶν II 1. 5.

6. Διὰ τὰ εἰς ὕψος ± 4 μ. ἄνω καὶ ἀριστερὰ τοῦ στομίου τοῦ σπηλαίου ἐξωτερικῶς λελαξευμένα γράμματα ἰδὲ IG XII, 5, σ. 212 ἀρ. 735, Suppl. 245. Ἐπίσης ἐν περιοδικῷ «Πλάτων» 1973 συνεχιζομένην μελέτην μου περὶ τῶν «Ἱστορικῶν σπηλαίων τῆς ἀρχαιότητος».

7. IG XII, 5, σ. 211 ἀρ. 731. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, Ἀνδρὸς Α, σ. 495 ἀρ. 37. Πρβ. τὸ μεσόμεφαλον δ' Ἰδρυμα, Λοξίου πέδον τοῦ ΑΙΣΧ. Χοηφ. 1036, ἐκ τῶν χωρίων μετὰ τῆς αὐτῆς λέξεως, σημασίας ἔδους, ναοῦ, ἱεροῦ ἀγάλματος.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Μετά τὴν δημοσίευσιν εἰς τὰ Χρονικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ 1971 τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν καταλοίπων Ἰ. Θρεψιάδῃ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀνασκαφαὶ καὶ Τυχαῖα Εὐρήματα Ἀττικῆς, Βοιωτίας καὶ Εὐβοίας» παρεδώσαμεν εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ὅπως εἵχομεν ἀναγγεῖλαι εἰς τὸ προλογικὸν μας σημείωμα, ὅλον τὸ σχετικὸν μὲ τὴν δημοσίευσιν ὑλικόν — ἡμερολόγια, σημειώσεις, φωτογραφίας καὶ σχέδια. Ἐπὶ πλέον παρεδόθη καὶ τὸ ἐξῆς ὑλικὸν ἀνεκδότου ἢ παλαιότερον δημοσιευθείσης ἐργασίας του:

1) Ἀνασκαφὴ Ἀριστείδου 6, Ἀθῆναι. Ἐδημοσιεύθη εἰς ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 29 - 32 (ἡμερολόγιον-φωτογραφίαι-ἐκθεσις).

2) Οἰκοδομήματα ἀρχαίας ἀγορᾶς Λεβαδείας, Βοιωτία. Ἐδημοσιεύθη εἰς ΑΕ εἰς μνήμην Γ. Οἰκονόμου, 1953 - 1954, τ. 2, [1958], σ. 225 - 236.

3) Ἀνεκδοτοὶ ἐπιγραφαὶ Ἐλευσίνος, τ. Α - Β.

4) Κατάλογος ἐπιγραφῶν Ἐλευσίνος, τ. Ι - ΙΙ.

5) Ἐκδεδομένα ἐπιγραφὰ Ἐλευσίνος, τ. ΙΙΙ - ΙV.

6) Κατάλογος ἐλευσινιακῶν ἐπιγραφῶν, τ. V.

7) Φάκελος μὲ ἔκτυπα ἀνεκδότων ἐλευσινιακῶν ἐπιγραφῶν καὶ κατάλογος ὄρων Ἐλευσίνος.

8) Φάκελος μὲ φωτογραφίας ἐκδεδομένας καὶ ἀνεκδότους ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τοῦ Μουσείου Ἐλευσίνος.

9) Φάκελος μὲ σχέδια καὶ φωτογραφίας τῶν μεγαρικῶν ἀνασκαφῶν τῶν δημοσιευμένων εἰς ΑΕ 1933, σ. 119 - 130, ΠΑΕ 1934, σ. 39 - 57 καὶ ΠΑΕ 1936, σ. 43 - 56.

Συνεχίζοντες ἤδη τὴν δημοσίευσιν τῶν καταλοίπων μὲ ἀνασκαφὰς καὶ τυχαῖα εὐρήματα ἐξ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ἐκφράζομεν θερμὰς εὐχα-

ριστίας εἰς τὴν Ἐφορον δ. Ὀλγαν Ἀλεξανδρῇ καὶ τὸν Ἐπιμελητὴν κ. Α. Λιάγκουραν διὰ τὴν προθυμίαν, μετὰ τῆς ὁποίας μᾶς ἐβοήθησαν εἰς τὴν μελέτην τῶν εἰς τὴν Γ' Ἐφορείαν κατατεθειμένων ἡμερολογίων τοῦ Ἰ. Θρεψιάδῃ καὶ εἰς τὴν ταύτισιν τῶν ἐντὸς τῶν ἀποθηκῶν τῆς Ἐφορείας φυλασσομένων εὐρημάτων του. Ἐπίσης εὐχαριστοῦμεν θερμῶς τὸν Διευθυντὴν τῆς Ἀκροπόλεως κ. Γ. Δοντᾶν διὰ τὴν προθυμίαν παροχῇ τῆς ἀδείας καὶ τὴν ἀρχαιολόγον κ. Μ. Μπρούσκαρη διὰ τὴν βοήθειαν, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέσχε κατὰ τὰς ἀναζητήσεις μας εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς¹.

Τέλος ἐκφράζομεν τὴν βαθεῖαν ἐγγνωμοσύνην μας εἰς τὸν Καθηγητὴν κ. Νικ. Κοντολέοντα διὰ τὴν ἐνθερμον πάντοτε συμπαράστασίν του, καθὼς καὶ εἰς τὸν Καθηγητὴν κ. Ε. Vanderpool διὰ τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὰ σχόλια τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀκροπόλεως, ἰδιαίτητα δὲ εἰς τὸν ἀρχαιολόγον-ἀρχιτέκτονα κ. Ἰ. Τραυλόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκτὸς τῆς πολυτίμου ἄλλης βοηθείας του ὀφείλομεν καὶ ὅλα τὰ ἐδῶ δημοσιευόμενα σχέδια.

Α. Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗ - Ε. ΤΣΙΜΠΙΑΔΗΣ-ΠΕΝΤΑΖΟΣ

1. Ἡ πλήρης καταγραφή καὶ τακτοποίησις τοῦ εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς Γ' Ἐφορείας φυλασσομένου ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ, ἡ ὁποία ἔχει ἀπὸ καιροῦ ἀρχίσει, θὰ βοηθήσῃ τὸν μέλλοντα νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν εἰς τὴν ταύτισιν καὶ ἄλλων εὐρημάτων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἰ. Θρεψιάδῃ. Ἡδὴ διεπιστώθη ὅτι πολλὰ τῶν γλυπτῶν, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν περυσινὴν μας δημοσίευσιν (ΑΕ 1971, Χρονικά, σ. 8 - 36) ἐφέροντο ὡς εὕρισκόμενα εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ τζαμίου, μετεφέρθησαν καὶ ἀπόκεινται σήμερον εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς Γ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας (ὁδὸς Ἀρεως).

I. ΑΤΤΙΚΗ

Α. ΑΘΗΝΑΙ (εἰκ. 1, ἀριθ. 1 - 37)

1. Βεΐκου καὶ Δημητρακοπούλου (εἰκ. 2)

Εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Βεΐκου 9 - 13 καὶ Δημητρακοπούλου 8 - 10 διαμπερές οἰκόπεδον (εἰκ. 2) αἱ ἀπὸ 10 μέχρι 31 Ὀκτωβρίου 1960 διεξαχθεῖσαι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἀπεκάλυψαν τμήματα τοίχων, καθὼς καὶ τάφον.

Εἰς ἀπόστασιν 1.70 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Βεΐκου, 5.30 μ. ἀπὸ τῆς μεσοτοιχίας μὲ τὴν παραπλεύρως οἰκίαν Βεΐκου 15 καὶ εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Βεΐκου ἀπεκαλύφθη τὸ ΝΔ. ἄκρον τοίχου ἔχοντος κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. Τὸ πλάτος τοῦ τοίχου εἶναι 0.55 - 0.70 μ. καὶ τὸ ἀποκαλυφθὲν μῆκος του 9.30 μ.

Τὸ σφζόμενον τμήμα τοῦ τοίχου, ὕψους 1 περίπου μέτρου, ἀποτελεῖται ἐκ δύο δόμων λίθων. Τὸ ὕψος τοῦ κάτω δόμου εἶναι 0.35 - 0.45 μ. καὶ τοῦ ἄνω 0.55 - 0.57 μ. Εἰς τὸ ΝΔ. ἄκρον τοῦ τοίχου εἶναι ἐντετοιχισμένον γεῖσον, διαστάσεων 2×0.35 μ. καὶ μεγίστου πλάτους 0.80 μ., πλησίον δὲ αὐτοῦ εὑρέθησαν ὀλίγα μελαμβαφῆ ὄστρακα καὶ τμήματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἢ ἐπιτύμβιων στηλῶν. Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν δύο ἐπιτύμβιοι κιονίσκοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν πρῶτος ἔχει σφζόμενον ὕψος 0.25 μ. καὶ διάμετρον 0.15 μ., ὁ δὲ δεύτερος σφζόμενον ὕψος 0.30 μ. καὶ διάμετρον 0.17 μ. Ὁ τελευταῖος φέρει ἐπιγραφὴν ἐκ τεσσάρων στίχων (ὕψος γραμμάτων 0.02 μ.):

ΒΕΡΕΝΙΚΗ
ΑΝ[Τ]ΙΟΧΙΣ
ΙΑΛΛΟΥ
[Θ]ΥΓΑΤΗΡ

Εἰς τὸ σημεῖον συναντήσεως τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Βεΐκου μετὰ τῆς μεσοτοιχίας τῆς παραπλεύρου οἰκίας Βεΐκου 15 καὶ εἰς βάθος 2.40 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη τὸ δυτικὸν ἄκρον τοίχου ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων μὲ κατεύθυνσιν, ἐλαφρῶς καμπυλου-

μένην, πρὸς Ἀ. Ὁ νέος τοῖχος διέρχεται 0.54 μ. νοτίως τοῦ ΝΔ. ἄκρου τοῦ πρώτου τοίχου καὶ εὑρίσκεται 0.90 μ. βαθύτερον αὐτοῦ. Τὸ συνολικὸν ἀποκαλυφθὲν μῆκος τοῦ τοίχου εἶναι 18.20 μ. καὶ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον του εὑρέθη εἰς βάθος 2.30 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Δημητρακοπούλου, καθέτως πρὸς τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς αὐτῆς ὁδοῦ καὶ 12.90 μ. ἀπὸ τῆς μεσοτοιχίας μὲ τὴν οἰκίαν Δημητρακοπούλου 14. Ὁ τοῖχος ἰσοδομικῶς ἐκτισμένος, ἀλλ' ἀμελεστέρας πῶς κατασκευῆς, ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν δόμων καὶ ἔχει πάχος 1.30 μ. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν εὑρέθησαν ἐλάχιστα μελαμβαφῆ ὄστρακα¹.

Εἰς ἀπόστασιν 2.80 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Δημητρακοπούλου εἰς τῶν λίθων τοῦ δευτέρου τοίχου ἀποτελεῖ τὴν νοτίαν στενὴν πλευρὰν τάφου, τοῦ ὁποῦ αἱ ἄλλαι πλευраὶ εἶναι ἐκτισμέναι δι' ὀπτῶν πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος.

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ τάφου ἦσαν 1.82×0.45 μ., ὕψος 0.38 μ. καὶ τὸ πάχος τῶν τριῶν κτιστῶν πλευρῶν 0.20 μ. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν ἐλάχιστα ὄστᾶ, τεμάχια ὑαλίνου ἀγγείου καὶ ὀλίγα τμήματα χαλκῶν ἐλασμάτων².

Εἰς ἀπόστασιν 15 - 20 μ. πρὸς Βορρᾶν τῶν ἀποκαλυφθέντων τοίχων, ἔμπροσθεν τῆς οἰκίας Βεΐκου 7, εἶχεν εὑρεθῆ παλαιότερον ὑπόκαυστον ρωμαϊκοῦ βαλανείου.

2. Ὁδὸς Δημητρακοπούλου

Τὴν 3 Νοεμβρίου 1959 εἰς τὴν ὁδὸν Δημητρακοπούλου καὶ εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 3 μ. ἀπὸ τῆς προσόψεως τῆς οἰκίας ἀρ. 96, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκτελέσεως ἔργων ἀποχετεύσεως, ἀνευρέθη κιβωτιόσχημος τάφος ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν, διαστάσεων $1.80 \times 0.90 \times 0.88$ μ., καλυπτόμενος ὑπὸ δύο μαρμαρίνων ἐπίσης πλακῶν. Ἡ σαρκοφάγος, εὑρεθεῖσα εἰς βάθος 0.75 μ., περιεῖχεν ἐπίχωσιν πάχους 0.20 μ., ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρχον ἐλά-

1. Εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς Γ' Ἐφορείας εὑρίσκονται δύο πῆλιναι ἀρνῦθες καὶ τμήματα χαλκῆς περόνης.

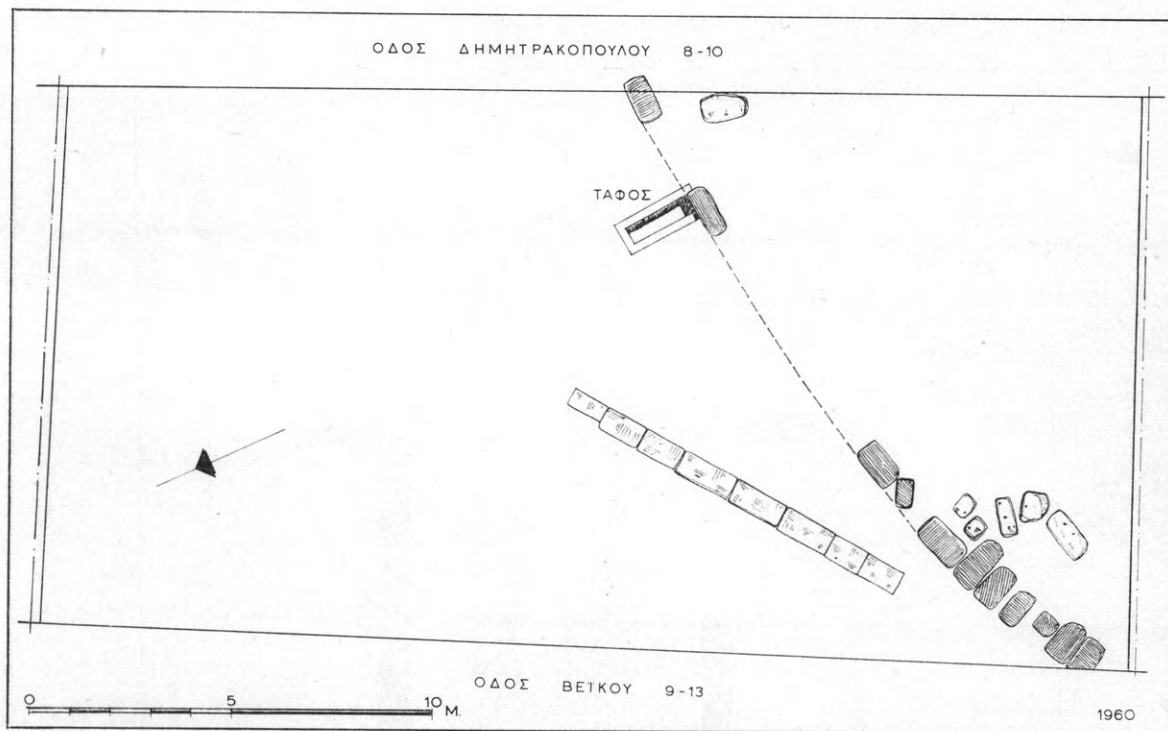
2. Εἰς τὴν αὐτὴν ἀποθήκην εὑρίσκονται ἐντὸς ξυλίνου κιβωτίου ὄστρακα ἐλληνιστικῶν χρόνων προερχόμενα κατὰ τὴν ἔνδειξιν ἐκ τοῦ τάφου τούτου.

χιστά ὀστᾶ καὶ τμήματα χαλκίνης στλεγγίδος, ἐν ἀλάβαστρον μικρῶν διαστάσεων, ἀκέραιον, καὶ ἐν μεγαλύτερον σφζόμενον εἰς δύο τεμάχια. Τὰ κτερίσματα εὑρέθησαν παρὰ τὴν βόρειον στενὴν πλευρὰν τοῦ τάφου, ὅπου ἔκειτο καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ, ἀνήκουν δὲ εἰς τὸν 5ον π.Χ. αἰ. Πρὸς

εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ἀνήκουν δωμάτιον με ψηφιδωτόν (Α ἐπὶ τοῦ σχεδ. εἰκ. 3 καὶ πίν. ΜΦ' α-β) καὶ τμήματα δύο ἄλλων δωματίων ἀνατολικῶς καὶ νοτίως αὐτοῦ, προφανῶς οἰκίας.

Τὸ δωμάτιον Α, τετράγωνον πλευρᾶς 4.50 μ.,

Εἰκ. 2. Τὰ εἰς τὸ οἰκόπεδον μεταξύ τῶν ὁδῶν Βεῖκου καὶ Δημητρακοπούλου ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα λείψανα.

Ἀνατολὰς τοῦ προηγουμένου τάφου καὶ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος εὑρέθη πυρὰ καὶ ἐντὸς αὐτῆς λείψανα ὀστῶν, ὄστρακα ληκύθων καὶ τεμάχια ξυλανθράκων.

3. Ὁδὸς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (εἰκ. 3, πίν. ΜΦ' α-β)

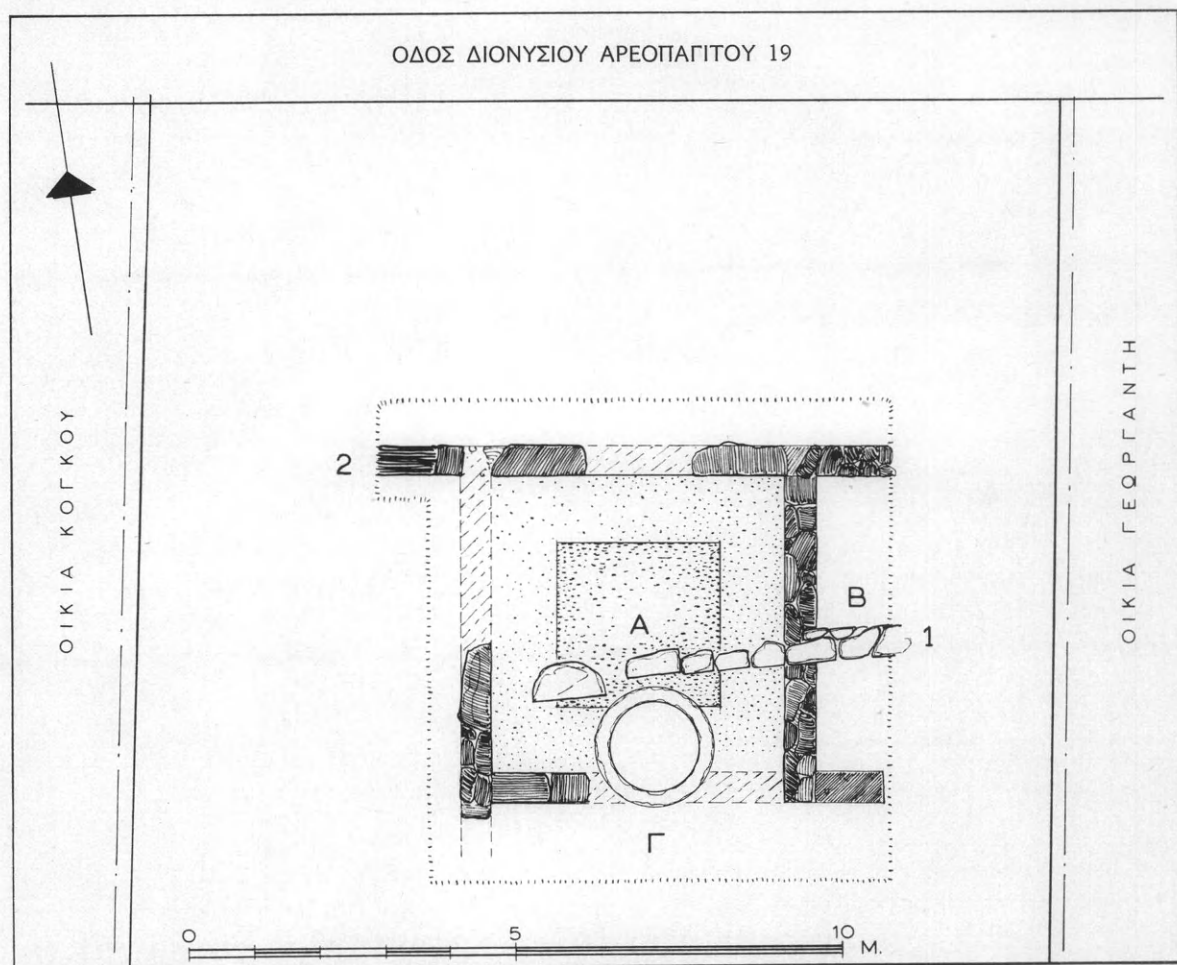
Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διον. Ἀρεοπαγίτου 19 οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ξ. Ζολώτα ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τὸν Νοέμβριον τοῦ 1959 ἐντὸς σκάμματος διαστάσεων 9×8.40 μ. ἀνοιγέντος διὰ τὴν κατασκευὴν ὑπογείου. Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα λείψανα, ἀνευρεθέντα εἰς βάθος 5.85 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου, ἀνήκουν εἰς δύο περιόδους, ἡ παλαιότερα τῶν ὁποίων τοποθετεῖται

διατηρεῖ ὁλόκληρον τὸν ἀνατολικὸν τοῦ τοῖχον, ἐκ μικρῶν λίθων καὶ πηλοῦ, πάχους 0.50 μ. καὶ σφζομένου ὕψους 0.35 μ. Τῶν ἄλλων πλευρῶν τοῦ δωματίου σφζονται τμήματα τῶν ἐξ ὀγκολίθων τοίχων τοῦ ἡ μεμονωμένοι ὀγκόλιθοι. Τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου εἶναι ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ, πάχους 0.05 μ., ἐκ θαλασσίων βοτσάλων λευκοῦ καὶ φαιοῦ χρώματος μετὰ κονιάματος. Τὸ κέντρον τοῦ δαπέδου, τετράγωνον, πλευρᾶς 2.56 μ., εἶναι ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ ἐκ μεγαλύτερων βοτσάλων, ἐνῶ τὸ περιβάλλον αὐτὸ πλαίσιον, πλάτους 0.97 μ., εἶναι κατασκευασμένον ἐκ μικροτέρων βοτσάλων. Τὸ δωμάτιον αὐτὸ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο ὁ ἀνδρῶν τῆς οἰκίας.

Ἀνατολικῶς τοῦ Α ἀπεκαλύφθη ἄλλο δωμάτιον,

Β, τοῦ ὁποίου ἀνεσκάφησαν τμήματα δύο τοίχων, τοῦ βορείου καὶ νοτίου. Τὸ πάχος τῶν τοίχων ἦτο 0.50 μ. καὶ τὸ σφζόμενο υῦος αὐτῶν 0.49 - 0.77 μ. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ βορείου τοίχου σφζεται ἐπίχρισμα πάχους 0.04 μ., εἰς δὲ

πάχους 0.38 μ. καὶ σφζομένου ὕψους 0.64 μ. Ὁ τοῖχος εἶναι ἐκτισμένος 0.41 μ. ὑψηλότερον τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, βαίνων ὑπεράνω τῆς κοινῆς πλευρᾶς τῶν δωματίων Α καὶ Β. Εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον ἀνήκει καὶ ἄλλος τοῖχος (2 ἐπὶ

Εἰκ. 3. Τὰ εἰς τὸ οἰκόπεδον Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου 19 ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα λείψανα.

τὸν ἄνω δόμον τῆς νοτίας πλευρᾶς παρόλιντος φέρει ἐγκοπὴν ἐκ προγενεστέρας χρήσεως. Τὸ δωματίον Β συνεχίζεται ὑπὸ τὸ πρὸς Ἀνατολὰς ἀσκαπτον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου. Νοτίως τοῦ δωματίου Α ἀπεκαλύφθη ἡ πρὸς Νότον συνέχεια τῆς δυτικῆς τοῦ πλευρᾶς, ἡ ὁποία μὲ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ δωματίου Α καθορίζουν τὴν θέσιν ἑνὸς νέου δωματίου, τοῦ Γ. Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων ἀνήκει τοῖχος (1 ἐπὶ τοῦ σχεδ. εἰκ. 3), ἀποκαλυφθέντος μήκους 4.70 μ.,

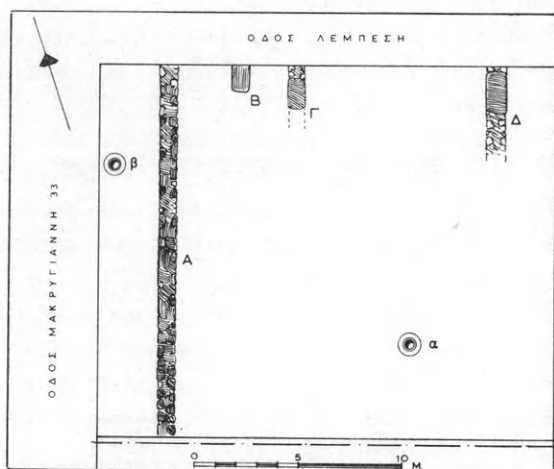
τοῦ σχεδ. εἰκ. 3), ἀποκαλυφθεὶς εἰς ἀπόστασιν 0.49 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ δωματίου Α, διαστάσεων 1.18×0.40 μ. καὶ σφζομένου ὕψους 0.90 μ. Ἐπίσης κτιστὸς ἐκ λίθων καὶ κονιάματος πίθος, ἀποκαλυφθεὶς ὑπεράνω τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ δωματίου Α, διαμέτρου 1.38 μ., σφζομένου ὕψους 0.90 μ. καὶ πάχους 0.24 μ., φέρων ἐπίχρισμα πάχους 0.03 μ. Ἡ καλύπτουσα τὰ κτίσματα ἐπίχρσις εἶχε μεταφερθῇ ἀπὸ ἄλλου, πιθανὸν ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν,

καὶ περιεῖχεν ὀλίγα ἀβαφῆ καὶ ἀβεβαίας χρονο-
λογίας ὄστρακα

4. Γωνία Μακρυγιάννη καὶ Λεμπέση (εἰκ. 4)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μακρυγιάννη 33 καὶ Λεμ-
πέση οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Κολέτσου, κατὰ τὴν
διάνοξιν θεμελίων ἀπὸ 13 μέχρι 25 Ἰουλίου 1960,
ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες τοῖχοι καὶ δύο πίθοι.
Τὸ οἰκόπεδον ἔχει πρόσοψιν 17.85 μ. καὶ πλευ-
ρὰν εἰς τὴν ὁδὸν Λεμπέση 19.60 μ., τὰ δὲ ἐν αὐτῷ
ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα λείψανα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Εἰς ἀπόστασιν 15 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς
γραμμῆς, 4.50 μ. ἀπὸ τῆς μεσοτοιχίας μὲ τὸ

Εἰκ. 4. Οἱ εἰς τὸ οἰκόπεδον Μακρυγιάννη 33 καὶ Λεμπέση
ἀποκαλυφθέντες ἀρχαῖοι τοῖχοι.

παραπλεύρως οἰκόπεδον Μακρυγιάννη 35 καὶ εἰς
βάθος 1.40 μ. περίπου, εὐρέθη πίθος (α, εἰκ. 4),
ὑψους ὀλίγον μεγαλύτερου τοῦ μέτρου, τοῦ ὁποῦ
— θραυσθέντος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα — τὰ τμή-
ματα εἶχον συγκολληθῆ διὰ μολυβδίνων συνδέ-
σμων. Ἐξωτερικῶς ἔφερεν ἐπίχρισμα ὑδραυλικοῦ
κονιάματος (κουρασάνι). Ἡ βάσις δευτέρου πί-
θου (β) εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 0.70 μ. ἀπὸ τῆς
οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μακρυγιάννη καὶ
4.80 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ
Λεμπέση.

2) Εἰς ἀπόστασιν 2.90 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς
γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μακρυγιάννη καὶ παραλλήλως
πρὸς αὐτήν, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς πλευρᾶς αὐ-

τῆς τοῦ οἰκοπέδου, καὶ εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ
καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη τοῖχος (Α
ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 4) ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβε-
στοκονιάματος, πάχους 0.84 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 2.65 μ. ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου Α
καὶ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος εὐρέθη τμήμα ἄλλου τοίχου, Β,
συνεχιζόμενον ὑπὸ τὴν ὁδὸν Λεμπέση καὶ ἐγκαρσίως
πρὸς αὐτήν. Ὁ τοῖχος Β, πάχους 0.95 μ., ἀπεκα-
λύφθη μέχρι μήκους 1.10 μ. Πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ
τοίχου Β, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 2.10 μ. καὶ
0.70 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ
Λεμπέση, εἰς τὸ αὐτὸ δὲ πάντοτε βάθος, ἀπεκαλύ-
φθη τρίτος τοῖχος, ὁ τοῖχος Γ, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἀνα-
σκαφέν τμήμα ἔχει μῆκος 1.20 μ. καὶ πάχος 0.90 μ.
Ὁ τοῖχος ὅμως συνεχίζεται πρὸς Νότον ὑπὸ τὸ
ἄσκαπτον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου. Τὸ ἀποκαλυφθέν
τμήμα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑνα μόνον δόμον ἐκ δύο
ὀρθογωνίων ὀγκολίθων. Ἡ συνέχειά του ὅμως πι-
θανῶς θὰ ᾔτο ἐξ ἀργῶν λίθων. Τέλος, εἰς ἀπόστα-
σιν 19.60 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς
ὁδοῦ Μακρυγιάννη καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτήν,
ἀπεκαλύφθη ὁ τοῖχος Δ, πάχους, κατὰ τὴν βάσιν
του, 1 περίπου μέτρου. Ὁ τοῖχος Δ συνεχίζεται
πρὸς Βορρᾶν δι' ἐνὸς ὀρθογωνίου ὀγκολίθου ὑπὸ
τὴν ὁδὸν Λεμπέση καὶ τὸ παρακείμενον οἰκόπεδον
Λεμπέση 6, ἐνῶ τὸ πρὸς Νότον τμήμα αὐτοῦ,
συγκείμενον ἐξ ἀργῶν λίθων, ἀπεκαλύφθη εἰς μῆ-
κος 2 περίπου μέτρων, καμπυλούμενον ἐλαφρῶς
κατὰ τὸ ἄκρον του.

5. Λεωφόρος Ἀμαλίας παρὰ τὴν Πύλιν τοῦ Ἀδριανοῦ

Εἰς τάφρον ἀνοιγεῖσαν τὴν 6 Αὐγούστου 1957
ὑπὸ τῆς ΔΕΦΑ, εἰς βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ
πεζοδρομίου 1.40 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.80 - 5 μ.
ἀπὸ τῆς δυτικῆς ὀψέως τοῦ ἀναλήμματος τοῦ
Ὀλυμπίου, κατὰ μῆκος δὲ αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη
ἡ δυτικὴ γωνία ρωμαϊκοῦ κτηρίου κατεσκευασμέ-
νη διὰ μεγάλων ὀπτοπλίνθων συνδεομένων δι' ἀ-
σβέστου. Ἡ βόρειος πλευρὰ τῆς γωνίας ἀπεκα-
λύφθη εἰς μῆκος 1.40 μ., ἡ δὲ ἀνατολικὴ εἰς μῆ-
κος 3.30 μ. Ἀμφοτέρων τὸ πάχος εἶναι 0.90 μ.,
τὸ δὲ ἀποκαλυφθέν ὕψος 0.70 μ. Εἰς ἀπόστασιν
1.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ὀψέως τοῦ βορείου
τοίχου ἀπεκαλύφθη πῆλινος πίθος ἐκτισμένος ἐξω-

τερικῶς διὰ τεμαχίων πλίνθων καὶ κεράμων μετὰ κονιάματος.

Μεταξὺ τοῦ πίθου καὶ τοῦ τοίχου διεσώθη τμήμα μαρμάρου, προερχόμενον πιθανῶς ἐξ ἄλλου κτίσματος, καὶ πωρόλιθος ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου.

Εἰς ἀπόστασιν 15 μ. περίπου πρὸς Νότον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς γωνίας ἀπεκαλύφθη καὶ ἄλλος μέγας πῆλινος πίθος, καὶ 10 μ. νοτίως αὐτοῦ καὶ τρίτος πίθος. Μεταξὺ τῶν πίθων εὐρέθησαν διάφοροι πωρόλιθοι ἐκ παλαιῶν οἰκοδομημάτων.

6. Λεωφόρος Ἀμαλίας καὶ ὁδὸς Διάκου (πίν. ΜΓ'γ-ε καὶ ΜΖα-γ)

Κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ, τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1960, διάνοιξιν χάνδακος ἀπὸ τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ μέχρι τοῦ Ἰλισοῦ, καὶ ἀκριβέστερον εἰς τὸ πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ Ὀλυμπίου πεζοδρομίου τῆς λεωφόρου Ἀμαλίας καὶ τῆς ὁδοῦ Διάκου, ἀπεκαλύφθησαν τὰ κάτωθι ἀρχαῖα λείψανα:

Εἰς ἀπόστασιν 3.15 μ. ἀπὸ τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπίου καὶ 14.50 μ. ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ, εἰς βάθος δὲ 1.35 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου, ἀπεκαλύφθη ἡ νοτία γωνία κτίσματος, ἐξ ὀρθογωνίων καλῶς εἰργασμένων ὀγκολίθων. Αἱ δύο πλευραὶ τῆς γωνίας, ἀποτελούμεναι ἐκ δύο δόμων, σφύζονται εἰς ὕψος 1 μ. περίπου καὶ συνεχίζονται ὑπὸ τὴν λεωφόρον Ἀμαλίας.

Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. ἀπὸ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπίου, 16.50 μ. ἀπὸ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου, ἀνεσκάφη φρέαρ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν δύο μαρμάρινοι εἰκονιστικαὶ κεφαλαὶ τῶν χρόνων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τοῦ Ἀδριανοῦ¹, ὅστρακα ρωμαϊκὰ καὶ τμήμα λύχνου.

1. Αἱ ἐδῶ δημοσιευόμεναι εἰκόνες τῶν κεφαλῶν εἶχον ἤδη παρουσιασθῆ διὰ συντόμου ἀνακοινώσεως πρῶτον εἰς τὸ BCH 84, 1960, πίν. XIV καὶ δεύτερον εἰς τὸ ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 22, πίν. 20β. Σήμερον ἀπόκειται εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς Γ' Ἀρχαιολογικῆς Ἐφορείας ὑπ' ἀριθ. καταλόγου 458 καὶ 459. Ἐνεκα τῆς σημασίας τῶν εὐρημάτων ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον ἐκτὸς τῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς ἀνευρέσεως αὐτῶν νὰ δημοσιεύσωμεν ἐκ νέου τὰς εἰκόνας των.

Εἰς ἀπόστασιν 18.70 μ. ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ εἰς βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου ἀπεκαλύφθη ἡ δυτικὴ γωνία κτίσματος ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων. Αἱ πλευραὶ τοῦ κτίσματος, σφύζονται μέχρι ὕψους 0.50 μ., συνεχίζονται πρὸς τὸν περίβολον τοῦ Ὀλυμπίου καὶ πιθανώτατα ὑπὸ τὰ θεμέλια αὐτοῦ.

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διάκου, εἰς τὴν πρὸς Ν. συνέχειαν τοῦ σκάμματος τῆς ΥΔΡΕΞ, εἰς ἀπόστασιν 6.50 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὑπ' ἀριθ. 30 οἰκίας καὶ εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη φρέαρ διαμέτρου 0.87 μ., ἐπενδεδυμένον διὰ πηλίνων δακτυλίων. Ἐκαστος δακτύλιος ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν καμπύλων πλακῶν, διαστάσεων 0.64×0.81 μ. καὶ πάχους 0.035 μ. Τὰ ἄνω καὶ κάτω ἄκρα τῶν πλακῶν ἦσαν παχύτερα, 0.06 μ. καὶ 0.04 μ. ἀντιστοίχως.

Εἰς ἀπόστασιν 0.30 μ. δυτικῶς τοῦ φρέατος καὶ εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ εὐρέθη μελαμβαφὲς ληκύθιον, σφύζομενον ὕψους 0.10 μ. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ φρέατος εὐρέθησαν ὅστρακα κλασσιτικῆς ἐποχῆς.

Τέλος, εἰς ἀπόστασιν 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ φρέατος, νοτιοανατολικῶς αὐτοῦ, καὶ εἰς βάθος 0.85 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη τοῖχος πάχους 1.65 μ., ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος.

7. Ὁδὸς Ἀρδητοῦ καὶ Θωμοπούλου

Τὴν 28 Αὐγούστου 1962, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Ἀρδητοῦ καὶ Θωμοπούλου, καὶ εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη γωνία κτίσματος, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι, πάχους 0.40 μ., ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ μικρῶν λίθων καὶ κονιάματος. Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ κτίσματος ἐσφύζετο εἰς μῆκος 5.50 μ., ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ εἰς 0.40 μ. μόνον. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς γωνίας διετηρεῖτο τὸ ἐκ πηλίνων πλακῶν δάπεδον.

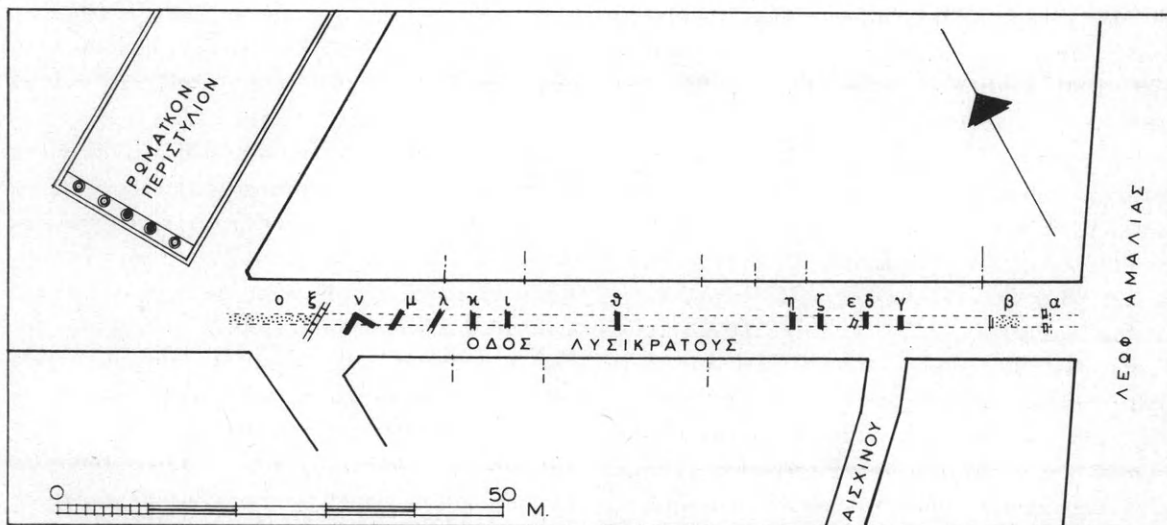
8. Ὁδὸς Ὑμηττοῦ

Κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς Ἑταιρείας Ὑδάτων τὴν 20 Φεβρουαρίου 1953 εἰς τὴν ὁδὸν Ὑμηττοῦ

καὶ εἰς ἀπόστασιν 5 μ. ἀπὸ τῆς διασταυρώσεως τῆς ὁδοῦ ταύτης μετὰ τῆς ὁδοῦ Ἑλιουπόλεως καὶ 16.90 μ. ἀπὸ τοῦ μανδροτοίχου τοῦ νεκροταφείου, ἀνευρέθησαν ἀμφορεὺς ἐκ χονδροκόκκου πηλοῦ μεταγενεστέρων χρόνων καὶ ἐπιτύμβιος κιονίσκος ἐξ ὑμηττίου μαρμάρου. Ὁ τελευταῖος, εὐρε-

σίον εὐρέθησαν τεμάχιον μαρμάρου λαξευμένου, τμήμα πηλίνου ὀχετοῦ μήκους 0.50 μ. καὶ βάσις ἀτρακτοειδοῦς ληκυθίου φαιοῦ χρώματος.

Πλησιέστατα τοῦ βορείου πωρολίθου α καὶ εἰς βάθος 1.13 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἤρχιζε καὶ συνεχίζετο πρὸς Δ. δάπεδον ἐξ

Εἰκ. 5. Τὰ κατὰ μήκος τῆς ὁδοῦ Λυσικράτους ἐντὸς χάνδακος ἀποκαλυφθέντα λείψανα.

θεῖς εἰς βάθος 1.53 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ὑμηττοῦ, ἔχει ὕψος 0.95 μ., διάμετρον 0.37 μ., εἶναι ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένος ἄνω καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΖΩCΙΜΟC
ΓΛΥΚΕΡΑC
ΜΕΙΛΗCΙΟC

Τὸ ἐπιτύμβιον καὶ ὁ ἀμφορεὺς ἀνήκουν εἰς τοὺς τελευταίους ρωμαϊκοὺς χρόνους.

9. Ὁδὸς Λυσικράτους (εἰκ. 5)

Κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ διάνοξιν χάνδακος, πλάτους 0.80 μ., κατὰ μήκος τῆς ὁδοῦ Λυσικράτους, ἀπὸ 10 Αὐγούστου μέχρι 2 Σεπτεμβρίου 1960, ἀπεκαλύφθησαν διάφορα ἀρχαῖα λείψανα.

Εἰς βάθος 1.15 μ. καὶ 1.40 μ. εὐρέθησαν ἀντιστοίχως δύο ὀρθογώνιοι λίθοι (α ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 5), ἀπέχοντες 3.50 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῶν περιττῶν ἀριθμῶν τῆς ὁδοῦ. Πλη-

σβεστοκονιάματος (β ἐπὶ τοῦ σχεδίου), με ὑποθεμελίωσιν ἐξ ἀργῶν λίθων, ὀπτῶν πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος. Ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 3.61 μ. Ἡ ὑποθεμελίωσις συνεχίζεται μέχρι βάθους 2.20 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 10 μ. δυτικῶς τοῦ β καὶ εἰς βάθος 0.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ ἀνευρέθη τοῖχος, πάχους 0.10 μ. περίπου, ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, κάθετος πρὸς τὸν χάνδακα τῆς ΥΔΡΕΞ (γ ἐπὶ τοῦ σχεδίου), ὁ ὁποῖος ἀποκαλυφθεῖς μέχρι μήκους 2 μ. περίπου συνεχίζει ὑπὸ τὸ ἄσκαπτον τῆς ὁδοῦ. Εἰς ἀπόστασιν 3.27 μ. πρὸς Δ. τοῦ γ καὶ εἰς βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ ἀνευρέθη τοῖχος ἐξ ὀπτοπλίνθων, ὅμοιος με τὸν γ, ἀποκαλυφθέντος ὕψους 1.65 μ. Ὁ τοῖχος παρουσιάζει κλίσιν πρὸς Ἀ. 0.15 μ. (δ ἐπὶ τοῦ σχεδίου). Τὸ μεταξὺ τῶν δύο τοίχων διάστημα εἶχεν ἐπίχωσιν καὶ ὄστρακα με ἔντονα ἴχνη πυρᾶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑποδηλοῖ ὅτι ἐδῶ ἔχομεν πιθανῶς ἐστίαν βαλανείου. Εἰς βάθος 2 μ. εὐρέθη ὀγκόλιθος, διαστάσεων 1 × 0.41 μ. καὶ ὕψους 0.60 μ. (ε ἐπὶ τοῦ

σχεδίου). Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. πρὸς Δ. τοῦ δ ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος (ζ ἐπὶ τοῦ σχεδίου).

Ἐμπροσθεν τοῦ ἀριθ. 13, 3.50 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ εἰς βάθος 2 μ. ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης λείψανα τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων, ὁπτῶν πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος (η ἐπὶ τοῦ σχεδίου). Παρόμοιοι τοῖχοι εὐρέθησαν ἐπίσης ἔμπροσθεν τοῦ ἀριθ. 14Α καὶ εἰς βάθος 1.70 - 1.80 μ. (θ ἐπὶ τοῦ σχεδίου), καθὼς καὶ ἔμπροσθεν τοῦ ἀριθ. 12 καὶ εἰς βάθος 1.60 μ. (κ ἐπὶ τοῦ σχεδίου). Ὑπεράνω τοῦ τελευταίου εὐρέθη τμήμα πίθου. Ἐναντι τῆς εἰσόδου τῆς οἰκίας ἀριθ. 7Α, εἰς ἀπόστασιν 4 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἐξ ὁπτῶν πλίνθων, σφζομένου ὕψους 1.23 μ. (ι ἐπὶ τοῦ σχεδίου). Ἐμπροσθεν τοῦ ἀριθμοῦ 10 καὶ εἰς βάθος 0.15 μ. εὐρέθη τοῖχος ὅμοιος πρὸς τοὺς ἄλλους, πάχους 1 μ. κατὰ τὴν βάσιν του (λ ἐπὶ τοῦ σχεδίου). Οἱ τοῖχοι λ καὶ μ ἀπέχουν μεταξὺ των 4 μ. Τμήμα τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 0.70 μ. (μ ἐπὶ τοῦ σχεδίου). Εἰς ἀπόστασιν 3.50 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῶν περιττῶν ἀριθμῶν καὶ εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ εὐρέθη ἡ βόρειος γωνία κτίσματος ἐξ ὀρθογωνικῶν πωρολίθων (ν ἐπὶ τοῦ σχεδίου). Εἰς ἀπόστασιν 3 - 3.50 μ. πρὸς Δ. τῆς γωνίας ν καὶ εἰς βάθος 0.50 μ. εὐρέθη τοῖχος, ἐξ ὀρθογωνίων μεγάλων λίθων, καλῆς κατασκευῆς καὶ διατηρήσεως (ξ ἐπὶ τοῦ σχεδίου). Εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη δάπεδον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δεξαμενῆς (ο ἐπὶ τοῦ σχεδίου)¹.

10. Γωνία Ἀμαλίας καὶ Λυσικράτους (εἰκ. 6 καὶ πίν. ΜΗα-δ)

Εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1960 διενεργηθεῖσαν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου κατὰ τὴν

1. Ὁ κ. Ἰ. Τραυλός, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὴν ἀνασκαφὴν κατὰ τὸν χρόνον τῆς διεξαγωγῆς τῆς, πιστεύει ὅτι ὅλοι οἱ πρὸς Δυσμᾶς ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι ν - ξ σχετίζονται πρὸς τὸ περιστύλιον, τοῦ ὁποῖου κίονες σφζονται καὶ σήμερον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης (εἰκ. 5).

γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀμαλίας καὶ Λυσικράτους, ἡ ὁποία ἐγένετο δαπάναις τῆς ἰδιοκτητρίας ἐταιρείας ΝΕΣΤΩΡ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Χρ. Ντούμα, ἀπεκαλύφθησαν τὰ κάτωθι ἀρχαῖα λείψανα:

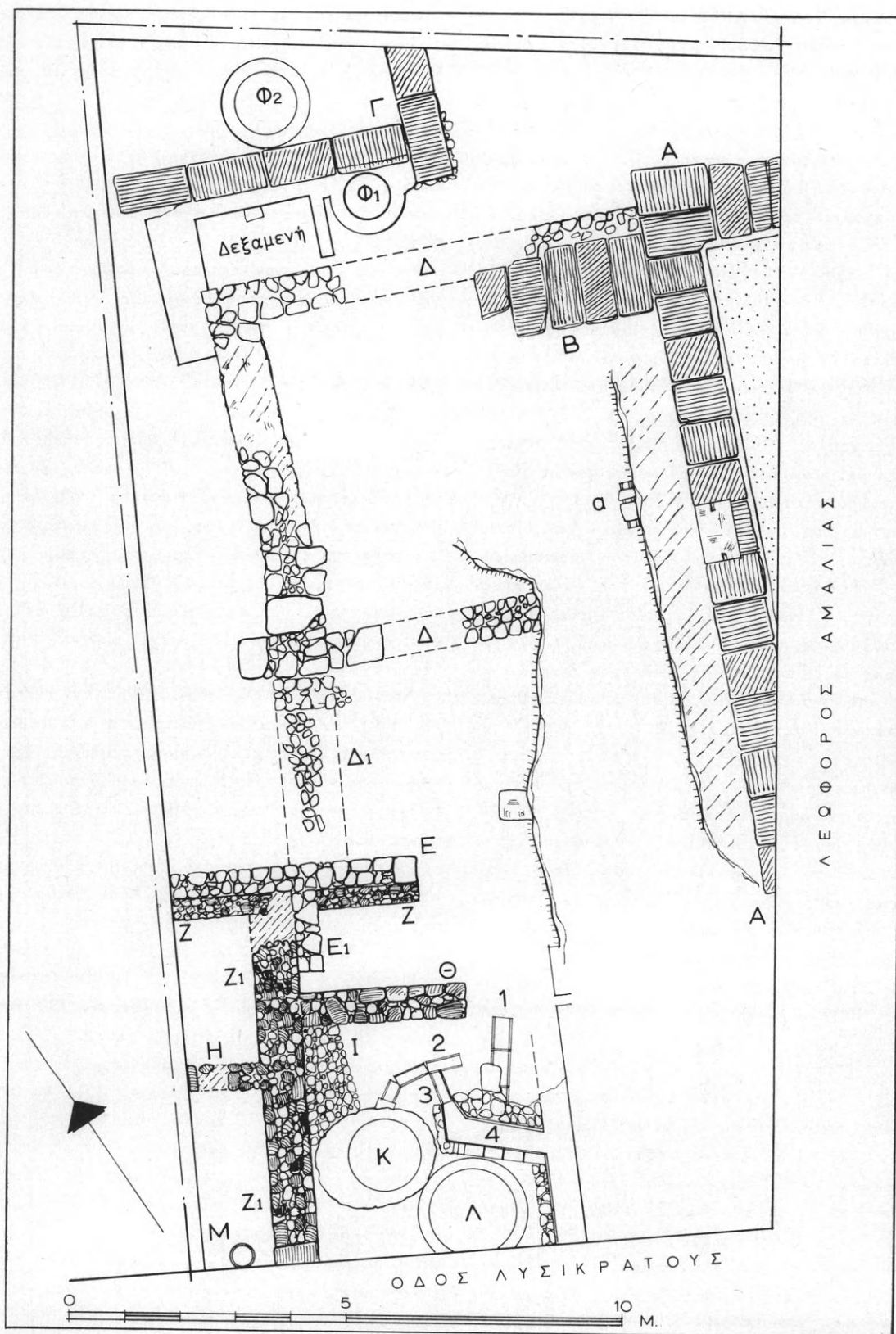
1) Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου τῆς λεωφόρου Ἀμαλίας 1.65 μ. ἀπεκαλύφθη ἡ ἄνω σφζομένη ἐπιφάνεια τοίχου τοῦ κτηρίου Α, τοῦ ὁποῖου τὸ μεγαλύτερον μέρος συνεχίζεται ὑπὸ τὴν λεωφόρον Ἀμαλίας. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτηρίου σύγκεινται ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων λίθων ψαμμιτικῆς συστάσεως, μέσων διαστάσεων 0.95×0.70 μ. καὶ ὕψους 0.40 μ. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ του σφζεται εἰς μῆκος 11 μ., ἡ δὲ βόρειος εἰς μῆκος 2.60 μ. Κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς ἐσώθῃ πῶρος λίθος, διαστάσεων $1.03 \times 0.62 \times 0.20$ μ., φέρων ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας καὶ κατὰ τὰς δύο στενὰς πλευράς του ἐγκοπὰς πρὸς ὑποδοχὴν συνδέσμων.

Κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθη ψηφιδωτὸν δάπεδον, πάχους 0.05 μ., κατεσκευασμένον διὰ θαλασσίων βοτσάλων καὶ κονιάματος χρώματος ἐρυθροῦ, ἐδραζόμενον ἐπὶ υποστρώματος ἀσβεστοκονιάματος, πάχους 0.15 μ.

Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον δὲν ἐφάπτεται τῶν τοίχων. Μήπως οἱ τοῖχοι, μεταγενέστεροι αὐτοῦ, τὸ περιέκοψαν κατὰ τὴν θεμελίωσίν των;

2) Πρὸς Δυσμᾶς τοῦ τοίχου Α καὶ 0.50 μ. χαμηλότερον τοῦ πωρολίθου ὁ φυσικὸς βράχος εἶναι λαξευμένος εἰς πλάτος 1 μ., σχηματίζων τρόπον τινὰ ἐπίπεδον ἀναβαθμὸν, ὁ ὁποῖος διακόπτεται πρὸς Βορρᾶν εἰς ἀπόστασιν 2.25 μ. ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς γωνίας τοῦ κτηρίου Α.

3) Παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἀναβαθμοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.65 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου ἄκρου του ἀπεκαλύφθη τμήμα τοιχαρίου ἐξ ὠμῶν πλίνθων, ὕψους 0.45 μ., σφζομένου μήκους 0.70 μ. καὶ πάχους 0.25 μ. Ἐπὶ τοῦ τοιχαρίου τούτου ἦτο τοποθετημένος πῆλινος ἀγωγὸς α, σχήματος ἀνεστραμμένου Π, τοῦ ὁποῖου σφζεται τμήμα μήκους 0.65 μ., συγκείμενον ἐκ δύο ἐλλιπῶν τμημάτων. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ πηλίνου τούτου ἀγωγοῦ εἶναι: πλάτος ἄνω 0.10 μ., πλάτος κάτω 0.09 μ., ὕψος 0.09 μ. καὶ πάχος κεράμων 0.01 - 0.04 μ. Ὁ ἀγωγὸς καλύπτεται ὑπὸ πηλίνων πλακῶν, πλάτους 0.20 μ. καὶ πάχους 0.04 μ. Πλησίον τοῦ πωρολίθου (τοῖχος Α) εὐρέ-

Εἰκ. 6. Τὰ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου κατὰ τὴν γωνίαν Ἀμαλίας καὶ Λυσικράτους ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα λείψανα.

θη τεμάχιον ὀψιανοῦ καὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ κτηρίου συνελέγησαν ὀστρακα ἀνήκοντα εἰς διάφορα ἀγγεῖα.

4) Παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ κτηρίου Α προσκολλᾶται τμήμα ἄλλου τοίχου (Β ἐπὶ τοῦ σχεδίου), σφζομένου μήκους 3.20 μ. καὶ πλάτους 1.45 μ. Τὸ θεμέλιον τοῦτο εἶναι ἐκτισμένον διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων λίθων, τοποθετημένων φορμηδόν (μπατικόν κτίσιμον), ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ κτηρίου Α.

5) Παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ἀμαλίας 1.30 μ. ἀπεκαλύφθη ἡ ΝΑ. γωνία ἄλλου κτηρίου, Γ, τοῦ ὁποίου τὸ ὑπόλοιπον τμήμα εὐρίσκεται ὑπὸ τὰς ἰδιοκτησίας Δούμα πρὸς Β. καὶ Τζίνη πρὸς Δ. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτηρίου σύγκεινται ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων λίθων καλῶς εἰργασμένων, διαστάσεων 1.10 - 1.25 × 0.65 × 0.50 μ., ὁμοίων μὲ τοὺς τοῦ Α, ἐδραζομένων ἐπὶ ὑποθεμελίωσεως ἐξ ἀκανονίστων, μικρῶν διαστάσεων, λίθων. Τὸ ἀποκαλυφθὲν μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς του εἶναι 2.20 μ., τῆς δὲ νοτίας 6.20 μ. Ὁ τελευταῖος πρὸς Ἀνατολὰς λίθος τῆς νοτίας πλευρᾶς φέρει ἐλλειψοειδῆ κοιλότητα διαστάσεων 0.35 × 0.45 μ. καὶ βάθους 0.05 μ. καὶ ἀναθῦρωσιν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς νοτίας του ὀψεως.

6) Ἐκατέρωθεν τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κτηρίου Γ εὐρέθησαν δύο φρέατα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρὸς Ν. (Φ1), διαμέτρου 0.90 μ., ἔχει ἐπένδυσιν εἰς τὰ τοιχώματά του ἐξ ὕδραυλικοῦ κονιάματος (κουρασάνι), κατὰ διαστήματα δὲ φέρει κοιλότητος πρὸς διευκόλυνσιν τῆς καθόδου ἐντὸς αὐτοῦ. Δὲν κατέστη δυνατόν ὁ πλήρης καθαρισμός, διότι εἰς βάθος 2.30 μ. εὐρέθη ἄφθονον ὕδωρ. Τὸ πρὸς Β. φρέαρ (Φ2), διαμέτρου 1.10 μ., ἄνευ ὕδραυλικοῦ κονιάματος εἰς τὰ τοιχώματα, φαίνεται μεταγενέστερον τοῦ πρώτου. Τὸ ὑπὲρ τὸν φυσικὸν βράχον τμήμα, ὕψους 1 μ., εἶναι ἐκτισμένον διὰ λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος. Πιθανῶς ἡ ἀνόρυξις τοῦ φρέατος αὐτοῦ νὰ εἶναι πρόσφατος. Ὡς φαίνεται τὰ φρέατα 1 καὶ 2 ἐπικοινωνοῦν ἢ τροφοδοτοῦνται ἀπὸ τὴν αὐτὴν φλέβα, διότι ἡ στάθμη τοῦ ὕδατος καὶ εἰς τὰ δύο εἶναι ἡ αὐτὴ πάντοτε.

7) Παρὰ τὸ φρέαρ 1 καὶ παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὀψιν τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθη μικρὰ δεξαμενὴ, διαστάσεων 2.20 × 0.92 μ.,

σφζομένου βάθους 1.20 μ. καὶ πάχους πλευρῶν 0.25 μ. Τὰ τοιχώματα εἶναι κατεσκευασμένα δι' ἀργῶν λίθων, πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, ἴχνη δὲ κονιάματος σφζονται ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτῶν. Ὁ πυθμὴν τῆς δεξαμενῆς ἦτο ἐστρωμένος διὰ τετραγώνων πηλίνων πλακῶν, πλευρᾶς 0.31 μ. καὶ πάχους 0.04 μ., αἱ ὁποῖαι φέρουν τὰ χαρακτηριστικὰ διὰ δακτύλων ἀποτυπώματα.

8) Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ οἰκοπέδου, εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου, ἀπεκαλύφθησαν τὰ τμήματα τοίχων ἐνὸς δωματίου (Δ ἐπὶ τοῦ σχεδίου) καὶ μέρος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (Δ1) ἐνὸς δευτέρου, νοτίως τοῦ πρώτου. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων, πλάτους 0.80 μ., σύγκεινται ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ δωματίου Δ ἔχει μῆκος 7.30 μ. καὶ ἡ βόρειος, τῆς ὁποίας σφζονται δύο τμήματα, 8.20 μ. Τὸ κτήριο τοῦτο εἶναι προφανῶς παλαιότερον τοῦ Α, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς βορείου πλευρᾶς του ἐδράζεται ἐν μέρει τὸ θεμέλιον Β. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ δευτέρου δωματίου (Δ1), λίαν κατεστραμμένος, ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 2.40 μ. περίπου.

Νοτίως τοῦ Δ1 σφζεται τοῖχος σχήματος Τ (Ε, Ε1), πλάτους 0.40 μ., τῆς δὲ ὑποθεμελίωσεως 0.50 μ., ἐπιμελοῦς κατασκευῆς ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ. Ἡ βόρειος πλευρὰ τοῦ τοίχου Ε ἔχει μῆκος 4 μ. καὶ ἡ καθέτως πρὸς αὐτὴν Ε1 μῆκος 1.70 μ.

Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ τοίχου Ε εἶναι προσκεκολλημένος σαθρὸς ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ τοῖχος (Ζ) πάχους 0.40 μ., εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ὁποίου καὶ καθέτως πρὸς αὐτὸν προσκολλᾶται ἄλλος τοῖχος (Ζ1), πάχους 0.80 μ. καὶ τῆς αὐτῆς μὲ τὸν Ζ κατασκευῆς. Οἱ τοῖχοι Ζ καὶ Ζ1 εἶναι μεταγενέστεροι τοῦ Ε, ὁ δὲ Ζ1, ἀποκαλυφθεὶς εἰς ἱκανὸν μῆκος, συνεχίζεται ὑπὸ τὴν ὁδὸν Λυσικράτους. Δύο ἄλλοι τοῖχοι, εὐτελοῦς ἐπίσης κατασκευῆς ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ, οἱ τοῖχοι Η καὶ Θ, προσκολλῶνται καθέτως εἰς τὸν τοῖχον Ζ1: ὁ μὲν Η εἰς τὴν δυτικὴν του πλευρὰν, συνεχίζεται δὲ πρὸς Δυσμὰς ὑπὸ τὴν ἰδιοκτησίαν Τζίνη, ὁ δὲ Θ εἰς τὴν ἀνατολικὴν του πλευρὰν, ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκος 3 μ. Ἐντὸς τοῦ τοίχου Θ εὐρέθη μικρὸν χαλκοῦν νόμισμα τοῦ 4ου ἢ 3ου π.Χ. αἰ.

Παρά τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Z1 καὶ εἰς βάθος 3 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Λυσικράτους, ἀπεκαλύφθη θεμέλιον (;) (1 ἐπὶ τοῦ σχεδίου), πάχους 0.80 μ., ἐκ μικρῶν λίθων καὶ πηλοῦ.

Εἰς τὸν πρὸς Νότον τοῦ τοίχου Θ χωρὸν ἀπεκαλύφθη πολὺπλοκον σύστημα ἀγωγῶν διαφόρων ἐποχῶν. Ὁ παλαιότερος τῶν ἀγωγῶν καὶ βαθύτερον κείμενος εἶναι ὁ 1, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ὁ ἀγωγὸς 1 ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 1.80 μ. καὶ συνίσταται ἐκ κεράμων σχήματος ἀνεστραμμένου Π. Οἱ κέραμοι τοῦ ἀγωγοῦ ἔχουν διαστάσεις 0.65×0.32 μ., ὕψος 0.25 μ. καὶ καλύπτονται ὑπὸ πηλίνων πλακῶν διαστάσεων 0.39×0.32 μ.

Ὁ δεύτερος ἀγωγὸς (2 ἐπὶ τοῦ σχεδίου) ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τμημάτων διαφόρου κατασκευῆς. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ μεταγενεστέρων τοῦ ἀρχικοῦ ἀγωγοῦ. Ὁ ἀρχικὸς ἀγωγός, μὲ κατεύθυνσιν ἐξ Ἀ. πρὸς Δ., καμπτόμενος πρὸς ΝΔ., ἀποτελεῖται ἐκ πηλίνων κεράμων σχήματος ἀνεστραμμένου Π, διαστάσεων 0.63×0.23 μ., ὕψους 0.15 μ. καὶ πάχους 0.02 μ. Τὸ πάχος τῶν ἄκρων τῶν κεράμων εἶναι 0.03 μ.

Ἡ συνέχεια τοῦ ἀγωγοῦ εἰς τὸ ΝΔ. ἄκρον του κατεστράφη ὑπὸ μεταγενεστέρου κτιστοῦ πίθου K, τοῦ ὁποῖου τὸ σφζόμενον ὕψος εἶναι 0.50 μ. καὶ ἡ διάμετρος τοῦ ἄνω σφζομένου τμήματος 1.55 μ. Ὁ πυθμὴν τοῦ πίθου, διαμέτρου 1.10 μ., ἦτο ἐστρωμένος διὰ πηλίνων πλακῶν.

Ὁ ἀγωγὸς 2, 1 μ. περίπου πρὸ τῆς διακοπῆς του ὑπὸ τοῦ κτιστοῦ πίθου, διακλαδοῦται πρὸς Ν. δι' ἐνὸς τμήματος ὁμοίας κατασκευῆς (3 ἐπὶ τοῦ σχεδίου). Τὸ νέον τοῦτο τμήμα συνεχίζεται πρὸς Ν. εἰς μῆκος 0.80 μ. διὰ κτιστοῦ ἀγωγοῦ, καμπτομένου ἀκολουθῶς πρὸς Ἀνατολὰς (4 ἐπὶ τοῦ σχεδίου). Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἀγωγοῦ, συνολικοῦ μήκους 1.45 μ., συνίσταται ἐκ πηλίνων κεράμων σχήματος ἡμιελλειψοειδοῦς, ὕψους 0.40 μ., πλάτους 0.45 μ. καὶ πάχους 0.025 - 0.045 μ. Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ τμήματος αὐτοῦ προστατεύεται ἐξωτερικῶς δι' ἐνὸς τοιχαρίου ἐξ ὀπτοπλίνθων, πλάτους 0.20 μ., ὑπερβαίνοντος εἰς ὕψος τὰ χεῖλη τοῦ ἀγωγοῦ κατὰ 0.30 μ. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ ἀγωγοῦ θὰ εἶχε μεγαλύτερον ὕψος. Ἐν συνεχείᾳ ὁ ἀγωγὸς κάμπτεται καὶ πάλιν πρὸς Ν. καὶ τὸ νέον αὐτὸ τμήμα

εἶναι κτιστὸν μὲ ἐπάλειψιν ὑδραυλικοῦ κονιάματος ἐσωτερικῶς. Τὸ κτιστὸν τοῦτο τμήμα τοῦ ἀγωγοῦ, ἀποκαλυφθὲν εἰς μῆκος 3.50 μ., συνεχίζετο καὶ πρὸς Β., ἀλλ' ἐδῶ κατεστράφη, καὶ πρὸς Ν. ὑπὸ τὴν ὁδὸν Λυσικράτους.

Μεταξὺ τοῦ πίθου K καὶ τοῦ κτιστοῦ τμήματος τοῦ ἀγωγοῦ ἀπεκαλύφθη ἄλλος πίθος (Λ ἐπὶ τοῦ σχεδίου) ἐκτισμένος διὰ λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, σφζομένου βάθους 1.50 μ. καὶ μὲ πυθμένα τὸν φυσικὸν βράχον.

Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη ἡ βάσις κτιστοῦ πίθου M, μὲ παχὺ ἐπίχρισμα (0.03 μ.) ὑδραυλικοῦ κονιάματος ἐσωτερικῶς.

Ἐκ τῆς ἐρεύνης εἰς τὸ ἐν λόγω οἰκόπεδον διεπιστώθη, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἡ ὑπαρξὶς δύο μεγάλων κτηρίων (Α καὶ Γ ἐπὶ τοῦ σχεδίου), ὁ προορισμὸς ὧμος τῶν ὁποίων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ, διότι τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῶν κρύπτεται ὑπὸ τὴν λεωφόρον Ἀμαλίας καὶ τὰ παρακείμενα οἰκόπεδα.

Κινητὰ εὑρήματα: α) Ἐκ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου: κύλιξ ἐλλιπής, σκύφος μελαμβάφης, ὄστρακα μὲ μελανόμορφον παράστασιν ἵππου(;) καὶ ὄστρακον ὄστρακισμοῦ(;), τεμάχια χαλκοῦ, 5 ἀγνῶτες καὶ 1 σφόνδυλος, θραῦσμα ὑαλίνου ἀγγείου καὶ σιδηροῦς ἥλος, καθὼς καὶ τεμάχια τοιχογραφιῶν χρώματος μέλανος, ἐρυθροῦ καὶ κιτρινωποῦ.

β) Ἐκ τοῦ ΒΑ. τμήματος τοῦ οἰκοπέδου, εἰς βάθος 2 - 2.50 μ., τμήματα ἀγγείων κλαστικῶν χρόνων.

γ) Ἐκ τοῦ βορείου τοίχου, εἰς βάθος 3 μ., 2 ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, 3 ἐλλιπῆ ἀγγεῖα χονδροειδῆ καὶ ἀβαφῆ, μίτρα σκύφου, ἀγνὺς πυραμιδοειδής, ὕψους 0.065 μ. Εἰς τὴν μίαν πλευρὰν χαραγμένα τέσσαρα γράμματα K A M E καὶ εἰς τὴν ἀντίστοιχόν της τρεῖς κύκλοι ἐλλειψοειδεῖς.

δ) Ἐκ τοῦ βορείου τμήματος τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 1.30 - 1.40 μ., ὄστρακα ἀνάμεικτα.

ε) Νομίσματα :

1) Παρὰ τὸν Ν. τοῖχον: Μέσα τοῦ 1ου π.Χ. αἰ.
α) Σβορ. TPESOR PL U 79 β) NNM N. 426.13.

2) Ἐκ τῆς ΒΑ. γωνίας: 4ος μ.Χ. αἰ. Τύπ. : SALUS REIPUBLICAE

3) Χαλκοῦν τοῦ 4ου - 3ου π.Χ. αἰ., εὗρεθὲν ἐντὸς τοῦ τοίχου Θ.

11. Λεωφόρος Ἀμαλίας

Τὴν 28 Νοεμβρίου 1959 ἐπὶ τῆς λεωφόρου Ἀμαλίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 6 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τοῦ ἀριθμοῦ 46 ἀνευρέθη, εἰς βάθος 1.55 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, μωσαϊκὸν δάπεδον ἐκ θαλασσίων βοτσάλων, πάχους 0.01 μ. Αἱ διαστάσεις τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου ἦσαν 4.00×1.00 μ. Τὸ μωσαϊκὸν ἀνήκει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

12. Ἐπιγραφή Ἀκροπόλεως (πίν. ΜΘα)

Τμήμα μικρᾶς καὶ λεπτῆς στήλης ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, ἀποκεκρουμένης ἀριστερὰ καὶ κάτω. Εὗρέθη τὸν Νοέμβριον τοῦ 1952, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα — τοῦτο συμπεραίνομεν καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιγραφῆς — ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς ὁποίας ἀπόκειται σήμερον μετὸν ἀριθ. 7359. Σφζόμενον ὕψος 0.20 μ., πλάτος 0.19 μ. καὶ πάχος 0.35 μ. Ὑψος γραμμάτων 0.007 - 0.009 μ. Τὸ ὄνομα εἰς τὸν 3ον στίχον ἔχει ἐν μέρει ἀποξεσθῆ σκοπίμως καθὼς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος.

[Ἐπὶ] Θεογένου ἄρχοντος, ἱε-
[ρεί]ας Μεγίστης, οἱ πυλω(ι)ρή-
[σαν]τες Διόδωρος Πανφίλου
[ἐξ Ο]ίου, Ἀβάσκαντος Ἀντιόχου
[υ Π]ειραιεύς, Πλουτίων σαλπιστῆς
[Θε]ογένους Εἰφιστιάδης [- - -]
[- -] ζάκορος Ἐπα[- - - -]
[- -]ρος Δ'

Ὁ ἄρχων Θεογένης δὲν εἶναι μέχρι τοῦδε γνωστός. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὰ μέσα τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. Ὅλαι αἱ ἐπιγραφαὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς πυλωροὺς¹ ἀνήκουν εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ὁ δὲ σαλπιστῆς Πλουτίων Θεογένους Ἡφαι-

στιάδης εὐρίσκεται εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ 37 - 38 μ.Χ. (IG II², 2292). Ἐπίσης γνωρίζομεν ὅτι ἡ Μεγίστη ἦτο ἱέρεια ἐπὶ αὐτοκράτορος Κλαυδίου², τὸν δὲ ἄρχοντα Θεογένη δυνάμεθα ἴσως νὰ ταυτίσωμεν μετὸν Τιβέριον Κλαύδιον Θεογένη Παιανιέα, ὁ ὅποιος κατεῖχε διάφορα ἀξιώματα περὶ τὰ μέσα τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ.³

13. Ὁδὸς Ἀδριανοῦ

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀδριανοῦ 67, Ἀγγέλου Βλάχου καὶ Μνησικλέους οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Φαμπρικέζη, ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι, ἐκτελεσθεῖσαι ἀπὸ 8 μέχρι 10 Ὀκτωβρίου 1959, ἀπεκάλυψαν λείψανα βυζαντινῶν χρόνων.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια ἦσαν τμήματα δύο δωματίων οἰκίας, τῆς ὁποίας τὸ νότιον τμήμα ἔμεινεν ὑπὸ τὸ ἄσκαπτον τῆς ὁδοῦ Ἀδριανοῦ. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων, σφζόμενοι μέχρι ὕψους 2.50 μ., ἦσαν ἐκτισμένοι δι' ὀγκολίθων προερχομένων ἐκ παλαιότερου κτηρίου. Οἱ ὀγκολίθοι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ὀρθοστάται καὶ μεταξὺ αὐτῶν παρεμβάλλοντο τμήματα τοίχων ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων. Ἐσώθησαν μερικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν δωματίων, ὡς ὑπέρθυρον, βάσις κίονος κ.ἄ., εὗρέθησαν δὲ καὶ εἰς τὰ δύο δωμάτια χαλκᾶ νομίσματα τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν Μνησικλέους δωματίου εὗρέθη κενὸς πίθος χαρακτηριστικὸς τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

Εἰς τὸ παρακείμενον δωμάτιον, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνατολικὸν τμήμα κεῖται ὑπὸ τὸ ἄσκαπτον τῆς ὁδοῦ Ἀγγέλου Βλάχου, ἡ εἴσοδος γίνεται διὰ θύρας, τῆς ὁποίας ἐσώθη τὸ βαρὺ μαρμαρινὸν ὑπέρθυρον ἢ ὁ δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ ὀρθοστάτης. Εἰς ἀπόστασιν 6 μ. πρὸς Βορρᾶν τῶν δωματίων καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὰ ἀπεκαλύφθη καὶ ἄλλος τοῖχος, ὁ ὅποιος, ὡς φαίνεται, ἀπετέλει πλευρὰν ἄλλων δωματίων ἐστραμμένων πρὸς Βορρᾶν, ὅπου καὶ ἐσώθησαν κατὰ χώραν δύο κτιστοὶ ἐξωτερικῶς πίθοι. Τὸ μεταξὺ τῶν δύο συγκροτημάτων διάστημα, πλάτους 6 μ., ἦτο πιθανῶς ὁδὸς μετὰ κατεύθυνσιν ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς.

1. P. GRAINDOR, Athènes de Tibère à Trajan, 1931, σ. 82 - 84.

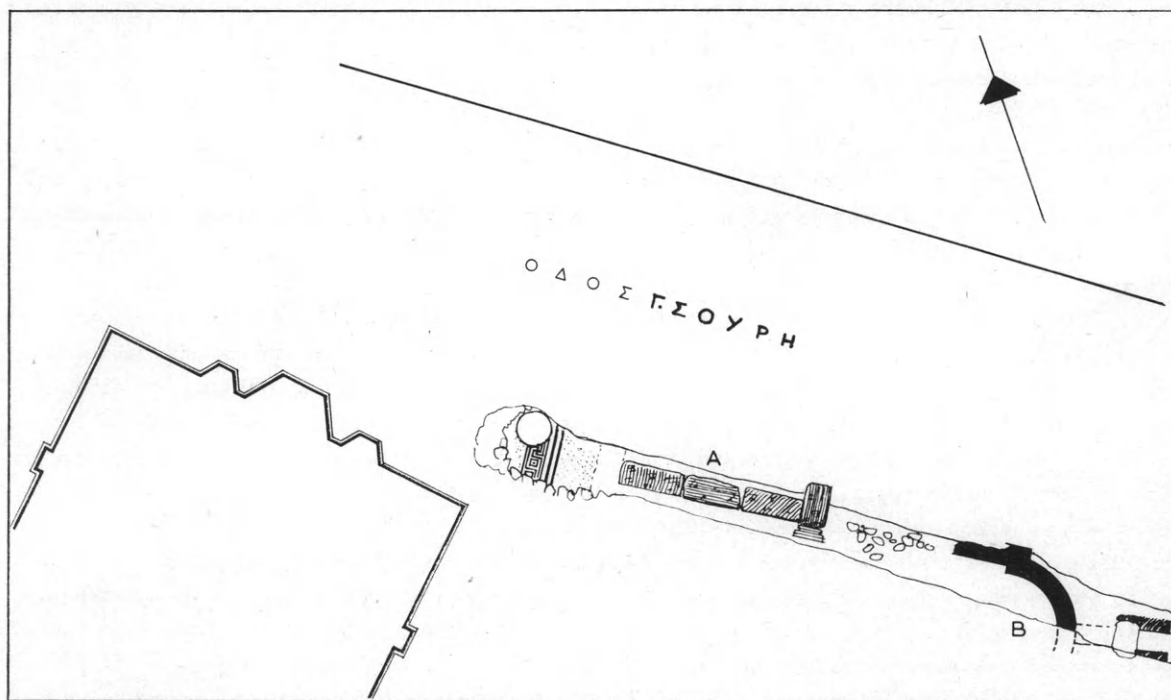
2. Αὐτόθι σ. 110.

3. Αὐτόθι σ. 49 - 50.

14. Γωνία Φλέσσα καὶ Σχολείου

Τὴν 9 Μαΐου 1961 εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Σχολείου καὶ Φλέσσα οἰκόπεδον Εἰρήνης Μυλωνάκη καὶ παρὰ τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν ἀπεκαλύφθη δεξαμενὴ ἐκτισμένη δι' ὀπτοπλίνθων καὶ

χάνδακος εἰς τὴν ὁδὸν Γ. Σουρῆ ὑπὸ τοῦ Ὁργανισμοῦ Ἀποχετεύσεως Πρωτευούσης καὶ εἰς ἀπόστασιν 6.80 μ. ἀπὸ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας ἀνευρέθησαν ἡ συνέχεια τοῦ παλαιότερου ἀνασκαφέντος ὑπὸ τὰ θεμέλια τῆς ὡς ἄνω ἐκκλησίας ρωμαϊκοῦ βαλανείου¹

Εἰκ. 7. Τὰ εἰς τὴν ὁδὸν Σουρῆ, ὀπισθεν τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, ἐντὸς χάνδακος ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα λείψανα.

ὕδραυλικοῦ κονιάματος (κουρασάνι), διαστάσεων 4×1.80 μ. καὶ ἐστεγασμένη διὰ θολωτῆς ὀροφῆς, πάχους 0.18 μ. Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ὀροφῆς ὑπάρχει στόμιον τετράγωνον. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοπέδου ἀνευρέθη ἐπίσης πίθος μὲ στόμιον διαμέτρου 0.54 μ.

Εἰς τὸ ΒΔ. μέρος τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 1.90 μ. ἀπεκαλύφθη τοῖχος μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὁδὸν Σχολείου. Ὁ τοῖχος οὗτος, σφζομένου μήκους 2.35 μ. καὶ πάχους 0.52 μ., ἀποτελεῖτο ἐξ ὀγκολίθων, οἱ ὅποιοι ἔχουν ὡς βάσιν τὴν μίαν στενὴν των πλευρὰν. Εἰς τὸ αὐτὸ οἰκόπεδον ἀνευρέθη ἐπίσης κορμὸς κίονος ὕψους 2.15 μ. καὶ διαμέτρου 0.32 μ.

15. Ὁδὸς Γ. Σουρῆ - Ρωσικὴ ἐκκλησία (εἰκ. 7, πίν. ΜΘβ καὶ Να-β)

Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1959 κατὰ τὴν διάνοιξιν

καὶ τοῖχος ἐκ πωρολίθων παλαιότερου κτίσματος (εἰκ. 7).

Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἔχουν ἐν λεπτομερείᾳ ὡς ἑξῆς:

1) Εἰς ἀπόστασιν 6.80 μ. ἀπὸ τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ καὶ εἰς βάθος 1.30 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη ψηφιδωτὸν δάπεδον, ἀποτελούμενον ἐκ ζώνης μαϊάνδρου μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ ἐκ σειρᾶς ρομβοειδῶν κοσμημάτων, τὰ ὅποια συνεχίζονται ὑπὸ τὸ ἄσκαπτον ἔδαφος πρὸς Δυσμᾶς (πίν. ΜΘβ). Τὸ ψηφιδωτόν, πολὺ ἐπιμελημένης ἐργασίας, συνίστατο ἐκ μικρῶν τετραγωνικῶν ψηφίδων πλευρᾶς 0.01 - 0.015 μ., χρώματος λευκοῦ καὶ μέλανος, μὲ ὑπόστρωμα ἐκ κονιάματος πάχους 0.02 μ. Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέ-

1. ΑΕ 1856, σ. 1449 - 1456 μετὰ σχεδίου.

δου και 0.54 μ. βαθύτερον τούτου ἀπεκαλύφθη ἀγωγὸς διαστάσεων 0.42×0.53 μ.

Παρόμοιον ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀπεκαλύφθη καὶ εἰς τὴν αὐτὴν τῆς Ρωσικῆς ἐκκλησίας.

2) Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη ὁ τοῖχος Α ἐκ μαλακῶν πωρολίθων. Διαστάσεις: ἀποκαλυφθὲν μῆκος 7 μ. περίπου, πᾶχος 0.56 μ. καὶ σωζόμενον ὕψος 1.35 μ. (πίν. Να). Ὁ τοῖχος, ἐδραζόμενος ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου, κάμπτεται κατὰ τὸ ἀνατολικὸν του ἄκρον πρὸς Βορρᾶν, συνεχιζόμενος ὑπὸ τὸ ἄσκαπτον. Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς του φαίνεται ὅτι ἀνῆκεν εἰς παλαιότερον κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη κατόπιν ὑπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ λουτροῦ. Παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν νοτίαν ὄψιν τοῦ τοίχου Α εὐρέθη ἰωνικὴ βάσις μετὰ πλίνθου κίονος ρωμαϊκῶν χρόνων, ἡ ὁποία μετεφέρθη καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ προαύλιον τῆς ἐκκλησίας.

3) Ἀνατολικῶς τῆς γωνίας τοῦ τοίχου Α καὶ ἀμέσως ὑπὸ τὸ κατὰστρωμα τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη τμήμα καταπεσόντος τοίχου τοῦ λουτροῦ, μήκους 2.20 μ. Ἀνατολικώτερον ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, σωζομένου ὕψους 0.83 μ., εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ὁποίου προσκολλᾶται τὸ βόρειον τμήμα ἀψίδος (Β ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 7), ἄκτινος 1.81 μ. Ὁ τοῖχος τῆς ἀψίδος, πᾶχος 0.57 μ. καὶ σωζομένου ὕψους 0.38 μ., εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ ὀπτοπλίνθων συνδεομένων δι' ἰσχυροῦ ἀσβεστοκονιάματος, διατηρεῖ δὲ ἐσωτερικῶς ἐπίχρισμα ἐκ κοινιάματος. Ἡ ἀψὶς ἀνήκει προφανῶς εἰς αἰθουσάν τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1852 ἀνασκαφέντος βαλανείου.

Εἰς ἀπόστασιν 1 μ. πρὸς Ἀνατολὰς τῆς ἀψίδος εὐρέθη ἡ ἀρχὴ κτιστοῦ δι' ὀπτοπλίνθων ἀγωγοῦ, (πίν. Νβ), διὰ τοῦ ὁποίου διωχετεύετο θερμὸς ἀήρ ἐκ τῆς ἐστίας εἰς τὸ ὑπόκαυστον τῆς ἀψιδωτῆς αἰθούσης τοῦ λουτροῦ.

16. Ὁδὸς Ὁθωνος (πίν. Νγ-δ)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκτελέσεως ἐργασιῶν καὶ συγκεκριμένως τὴν ἀνόρυξιν τριῶν ὀρυγμάτων εἰς τὴν ὁδὸν Ὁθωνος, ἐναντι τοῦ ἀρ. 8, ἀπὸ 26 Αὐγούστου μέχρι 1 Ὀκτωβρίου 1957, ἀπεκαλύφθησαν πολλοὶ τάφοι ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ στωικὸν οἰκοδόμημα ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Εἰς τὸ μεσαῖον ὀρυγμα ἀνεσκάφησαν ἑπτὰ τάφοι. Ἐξ αὐτῶν ὁ τάφος 1 εὐρέθη εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὀρύγματος, εἰς βάθος 4.50 μ., καὶ ἦτο ἐκ πηλίνων πλακῶν μεγάλων διαστάσεων, προσανατολισμένος ἐξ Ἀ. πρὸς Δ. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο ὑπὸ λιθίνων πλακῶν, παρὰ δὲ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ, εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τάφου, εὐρέθησαν δύο πήλινα ἀγγεῖα καὶ χαλκοῦν κάτοπτρον μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν ΚΙΟΝΩΝ(;) .

Εἰς ἀπόστασιν 4 μ. ἀπὸ τοῦ τάφου 1, εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὀρύγματος καὶ εἰς βάθος 5.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου, εὐρέθησαν πέντε τάφοι, τοποθετημένοι ὁ εἰς παραπλεύρως τοῦ ἄλλου ἀπὸ Β. πρὸς Ν., εἰς διαφορετικὸν ὅμως βάθος καὶ μετὰ προσανατολισμὸν ἀπὸ Ἀ. πρὸς Δ. Ὅλοι οἱ τάφοι ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ πηλίνων πλακῶν μετὰ συγκλινούσας τὰς πλευράς (καλυβῖται) ἐκτὸς τοῦ 4, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐξ ἡμικυκλικῶν κεράμων ὑδραγωγείου. Ὁ τάφος 2, κείμενος εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τῆς ὁδοῦ Ὁθωνος, καὶ παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ὀρύγματος, ἦτο λαξευμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, καθὼς καὶ ὁ 3, παραπλεύρως δὲ αὐτοῦ, εἰς ἀπόστασιν 0.60 μ. Ὁ ἐκ κεράμων ὑδραγωγείου τάφος 4, εὐρισκόμενος ὑψηλότερον τοῦ 3, κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Εἰς τὸν τάφον 5 ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἔκειτο εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον, εἶχε δὲ ὡς κτερίσματα δύο μικρὰ ἀγγεῖα. Ὁ τάφος 6, κατεσκευασμένος ἐκ κεράμων στέγης, ἦτο μᾶλλον ὀρθογωνικὸς μετὰ ἐλαφρῶς συγκλινούσας τὰς πλευράς, ἐσφάζοντο δὲ ὅλα τὰ ὀστέα τοῦ νεκροῦ.

Μεταξὺ τῶν τάφων 1 καὶ 3 εὐρέθη εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ὁ τριγωνικὸς τάφος 7, ὁ ὁποῖος περιεῖχεν ὑάλινον ἀγγεῖον.

Κατὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἐργασιῶν ἐπεξετάθη τὸ μεσαῖον ὀρυγμα πρὸς Νότον καὶ εἰς ἀπόστασιν 4 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ρείθρου τοῦ πεζοδρομίου, εἰς βάθος δὲ 4.50 μ. ἀπεκαλύφθησαν ἑξ, ἐκ πηλίνων πλακῶν, τάφοι.

Ὁ πρῶτος, ἐκ πλακῶν φρέατος, ἦτο προσανατολισμένος ἐξ Ἀ. πρὸς Δ., περιεῖχε δὲ ὑάλινα ἀγγεῖα καὶ μικρὰ φύλλα χρυσοῦ. Παρ' αὐτὸν εὐρέθη μαρμαρίνος κιονίσκος, ὕψους 0.84 μ., μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν:

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ

Πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ προηγουμένου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.70 μ. εὐρέθη καὶ ἄλλος τάφος μετὰ προσανατολισμὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ὀρθογώνιος, ἐκ πηλίνων πλακῶν δαπέδου, διαστάσεων $2 \times 0.50 \times 0.60$ μ., οὐδὲν ὅμως περιεῖχε.

Παραπλεύρως τοῦ τελευταίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.50 μ. ἀπ' αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη τάφος καλυβίτης ἐκ καμπύλων πηλίνων κεράμων, διαστάσεων $2 \times 0.60 \times 0.45$ μ., ἄνευ ὀστῶν καὶ κτερισμάτων. Εἰς ἀπόστασιν δὲ 1 περίπου μέτρου εὐρέθη καὶ ἄλλος καλυβίτης μετὰ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὀρύγματος καὶ εἰς βάθος 5.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ εὐρέθη καὶ ἄλλος ἐκ πηλίνων πλακῶν ὀρθογώνιος τάφος, μετὰ κατεύθυνσιν ἐξ Ἀ. πρὸς Δ. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ εὐρέθησαν ἀτρακτοειδῆ ληκύθια.

Τέλος εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὀρύγματος εὐρέθη καὶ ἄλλος καλυβίτης, ὁ ὁποῖος λόγω τοῦ κινδύνου καταρρεύσεως τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων ἀνεσκάφη μόνον ἐν μέρει. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη ὑάλινον ἀγγεῖον.

Εἰς τὰς δύο πλευρὰς τοῦ ὀρύγματος, ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν, ἀνεσκάφησαν καὶ ἄλλοι τάφοι καλυβίται, ἄνευ κτερισμάτων, ἦσαν δὲ τοποθετημένοι ἐπαλλήλως, μετὰ διαφορὰν ὕψους 0.50 - 0.60 μ.

Εἰς τὸ πρὸς τὴν λεωφόρον Ἀμαλίας ὄρυγμα, ἀνατολικῶς τοῦ προηγουμένου¹, διαστάσεων 7×4.60 μ. καὶ εἰς βάθος 3.80 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ὁθωνος, ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα ταφικοῦ ἢ στωικοῦ οἰκοδομήματος (πίν. Νγ-δ).

Ἡ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τμήματα τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κτίσματος, σφζομένου μέχρι ὕψους 1 περίπου μέτρου, καὶ λείψανα ἀβέβαια τῆς νοτίας πλευρᾶς του.

Ἡ δυτικὴ αὐτοῦ πλευρὰ, συνεχιζομένη πρὸς Βορρᾶν ὑπὸ τὸ ἄσκαπτον τμήμα τῆς ὁδοῦ, ἦτο μεγίστου πλάτους 1.35 μ., ἀποκαλυφθέντος μήκους 4.30 μ. καὶ ἀποτελεῖτο ἐκ δύο δόμων. Ὁ πρῶτος δόμος, θεμελιωμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, ἦτο κτιστὸς ἐξ ἀργῶν λίθων μετρίου μεγέ-

θους, ἐκτὸς τοῦ νοτίου ἄκρου, ὅπου ὑπῆρχον δύο παρόλιθοι. Ὁ δεύτερος δόμος ἦτο ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων, τῶν ὁποίων ὁ βορειότερος φέρει σαφῆ ἔχνη ἐκβαθύνσεως διὰ πελεκήσεως ἢ τριβῆς.

Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν προηγουμένην, βαίνει ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ, ἡ ὁποία εἶναι τῆς αὐτῆς ἐπίσης κατασκευῆς. Ἡ πλευρὰ αὐτὴ ἀνεσκάφη μόνον μέχρι μήκους 1.60 μ., εἶχε δὲ πλάτος 1.35 - 1.40 μ.

Τὸ μεταξὺ τῶν δύο πλευρῶν διάστημα μέχρι μὲν τῆς ἐπιφανείας τοῦ κατωτέρου δόμου ἦτο στερεὰ γῆ, ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας δὲ τούτου μέχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν παρολίων ὑπῆρχε στρώμα κιμιλιᾶς, πλάτους 0.50 μ., τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη ὡς γέμισμα. Ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου ὑπῆρχε βάσις ἐκ τριῶν παρολίων, οἱ ὁποῖοι ἀπεῖχον τῶν δύο πλευρῶν τοῦ κτίσματος 0.50 μ. Αἱ διαστάσεις τῆς βάσεως ἦσαν 1.30×1.30 μ., τὸ δὲ ὕψος 0.60 μ. Τὸ πλάτος τοῦ κτίσματος ἦτο 4.80 - 5 μ., ἡ δὲ ὑπεράνω αὐτοῦ ἐπίχωσης περιεῖχεν ὄστρακα ἐλληνιστικῶν χρόνων (τέλος 4ου π.Χ. αἰ.).

Ὁ προορισμὸς τοῦ κτίσματος εἶναι ἄγνωστος· ἴσως πρόκειται περὶ ταφικοῦ μνημείου ἢ μικρᾶς στοᾶς. Κατὰ τὸν Ε. Vanderpool, ὅστις παρατήρησεν ὑπεράνω τῆς νοτίας πλευρᾶς στρώμα λατύπης, πλάτους 0.10 μ., τὸ κτίσμα παρέμεινεν ἡμιτελές, πιθανῶς ὅμως νὰ κατεστράφη ἐνωρίς, διότι ὑπεράνω τούτου διήλθεν ὁδὸς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, σχέσιν ἔχουσα μετὰ τοὺς πρὸς Δυσμὰς ρωμαϊκοὺς τάφους.

17. Πλατεῖα Συντάγματος

Εἰς τάφρον ἀνοιγεῖσαν μεταξὺ 2 καὶ 6 Ὀκτωβρίου 1957 εἰς τὴν πλατεῖαν Συντάγματος, ἐναντι τῆς εἰσόδου τοῦ ξενοδοχείου τῆς Μ. Βρετανίας, ἀπεκαλύφθησαν, εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, τμήματα δεξαμενῆς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ ἀνασκαφεῖσα δεξαμενὴ εἶχε δύο διαμερίσματα, βόρειον καὶ νότιον, τῶν ὁποίων ἡ δυτικὴ καὶ ἡ βόρειος πλευρὰ, κείμεναι ὑπὸ τὸ ἄσκαπτον τῆς πλατείας Συντάγματος καὶ τῆς ὁδοῦ Γεωργίου Α', δὲν ἀπεκαλύφθησαν.

Τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ νοτίου διαμερίσματος, διαστάσεων 2.20×3.50 μ., σφ-

1. Ἡ ἀκριβὴς θέσις του εἰς τὸν χάρτην τοῦ Judeich εἶναι εἰς τὸ τετράγωνον Η4 ὑπεράνω τοῦ Ν τῆς λέξεως ΟΘΩΝΟΣ.

ζεται μόνον ἡ ὑποθεμελίωσις καὶ τὸ δάπεδον, κατὰ δὲ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ ἐσώθη ἀσαφὲς τετράγωνον κατασκεύασμα μετὰ μικροῦ ἄγωγοῦ.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς δεξαμενῆς, πάχους 0.90 μ. καὶ σφζομένου ὕψους 1 μ., ἦτο ἐκ κροκαλοπαγῶν καὶ κοινῶν λίθων, κεράμων καὶ κουρασσανίου, συνεχίζεται δὲ ὑπὸ τὸ ἄσκαπτον τῆς ὁδοῦ Γεωργίου Α'.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος φέρει ἐσωτερικῶς δύο στρώματα ὑδραυλικοῦ κονιάματος (κουρασσανίου), πάχους 0.03 μ. Διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐρυθρωποῦ ὑδραυλικοῦ κονιάματος ἦτο ἐστρωμένον καὶ τὸ δάπεδον τῆς δεξαμενῆς.

18. Ὁδὸς Σταδίου

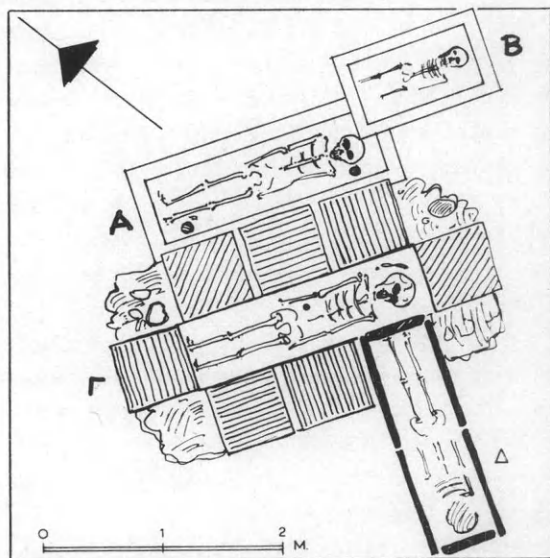
Τὴν 30 Ἰουλίου 1957 κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ εἰς τὸ πεζοδρόμιον τῆς ὁδοῦ Σταδίου, εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. ἀπὸ τῆς μεσοτοιχίας τοῦ βιβλιοπωλείου Ἐλευθερουδάκη καὶ τοῦ καπνοπωλείου Τζάννε καὶ εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου, ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια μικροῦ στωικοῦ οἰκοδομήματος. Τούτου ἀπεκαλύφθη ὁ στυλοβάτης, ἀνασκαφέντος μήκους 4 μ., ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν πλάτους 0.60 μ. Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ἐσώθησαν εἰς τὴν θέσιν των δύο ἰωνικαὶ βάσεις μαρμαρίναι ἐκ μιᾶς σπείρας καὶ τετραγώνου πλίνθου, τῶν ὁποίων τὸ μεταξόνιον εἶναι 2.55 μ.¹ Πλησίον τῆς ἀνατολικῆς βάσεως εὐρέθη τμήμα ἀρραβδώτου κίονος. Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.50 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς βάσεως εὐρέθησαν τμήμα μικροῦ μαρμαρίνου ἀγάλματος Ἀφροδίτης, κεφαλὴ λέοντος καὶ λευκὴ λήκυθος, τεθραυσμένη. Αἱ ἰωνικαὶ βάσεις μετεφέρθησαν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἀγοράν¹.

1. Ἐὰν δεχθῶμεν ὡς ὀρθὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Σ. Χαριτωνίδη τοποθέτησιν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν (ΑΕ 1958, σ. 127 κέ., σ. 144 κέ.) τοῦ κήπου τοῦ Θεοφράστου, δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα τῆς μικρᾶς στοᾶς μετὰ τὸ ὑπὸ τοῦ ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤΙΟΥ εἰς τὴν διαθήκην τοῦ Θεοφράστου ἀναφερόμενον στωϊδίου (V 51 - 52). Εἴτα τὸ στωϊδίου οἰκοδομηθῆναι τὸ πρὸς τῷ μουσεῖῳ μὴ χεῖρον ἢ πρότερον. Ἀναθεῖναι δὲ καὶ τοὺς πίνακας, ἐν οἷς αἱ τῆς γῆς περίοδοι εἰσιν, εἰς τὴν κάτω στοάν. ἐπισκευασθῆναι δὲ καὶ τὸν βωμόν, ὅπως ἔχη τὸ τέλειον καὶ τὸ εὐσημον.

19. Πλατεῖα Κλαυθμῶνος (εἰκ. 8)

Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς πλατείας Κλαυθμῶνος, ἔναντι τοῦ ἀνθοπωλείου Βιντζηλαίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀπὸ τοῦ ρεῖθρου τῆς ὁδοῦ Σταδίου, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἠνοίχθησαν δύο τετράγωνα σκάμματα.

Τάφος Α. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν σκάμμα ἀνευρέθη, εἰς βάθος 2 μ. περίπου, μαρμαρίνη σαρκοφάγος (Α ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 8), με κατεύθυνσιν ἐξ Ἀ. πρὸς Δ., ἐσωτερικῶν διαστάσεων 1.95×0.55 μ., βάθους 0.50 μ. καὶ πάχους πλευρῶν 0.12 μ. Ἡ σαρ-

Εἰκ. 8. Οἱ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῆς πλατείας Κλαυθμῶνος ἀποκαλυφθέντες ἀρχαῖοι τάφοι.

κοφάγος, ἄδρως εἰργασμένη, ἐκαλύπτετο διὰ δύο πλακῶν. Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἔκειτο εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον καὶ παρ' αὐτὴν εὐρέθη ὑάλινον ληκύθιον τεθραυσμένον. Ἐκατέρωθεν τῶν μηρῶν τοῦ νεκροῦ ἀνευρέθησαν χαλκοῦν κάτοπτρον εἰς τεμάχια, πέντε ὁστέιναι περόναι, μήκους ἄνω τῶν 0.10 μ. — μία ὑπερβαίνει τὰ 0.20 μ. —, τρεῖς ὁστέιναι αἰχμαὶ περονῶν, μικρὰ τεμάχια ξύλου καὶ μετάλλου καὶ χαλκῆ περόνη. Μία τῶν ὁστέινων περονῶν ἔφερεν εἰς τὴν κορυφὴν αὐτῆς διακόσμησιν παριστάνουσαν ἀνδρικήν πτερωτὴν μορφήν, στηριζομένην ἐπὶ κιονίσκου (;) παρὰ τὸ ἀριστερόν της πλευρόν. Εἰς ὁλόκληρον τὴν ἑκτασιν τοῦ τάφου εὐρέθησαν τεμάχια χρυσοῦ κοσμήματος, καθὼς καὶ ψήγματα χρυσοῦ.

Τάφος Β. Ἀνατολικῶς τῆς σαρκοφάγου Α καὶ εἰς βάθος 1.30 μ. ἀνευρέθη τὸ ἐκ πηλίνων πλακῶν ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ τάφου Β, τοῦ ὁποίου, ὡς φαίνεται, τὸ δυτικὸν ἦτο ὑπεράνω τῆς σαρκοφάγου καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Ἡ ἀνατολική στενὴ πλευρὰ τοῦ τάφου, ὅπου καὶ τὰ ὀστᾶ τοῦ κρανίου, ἀπεῖχε τῆς σαρκοφάγου 1 μ. Ὁ τάφος ἦτο προσηνατολισμένος ἐξ Ἀ. πρὸς Δ. καὶ ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν τεμάχια πηλίνου ἀγγείου.

Τάφος Γ. Παραλλήλως πρὸς τὸν Α καὶ προσκεκολλημένος εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη ὁ ἐκ πηλίνων πλακῶν τάφος Γ. Ὁ τάφος εἶχεν ἐσωτερικὰς διαστάσεις 2.10×0.57 μ. καὶ ἔφερε καθέτως πρὸς τὰ χεῖλη αὐτοῦ (βλ. λεπτομέρεια σχεδίου εἰκ. 8) πλαίσιον ἐκ πηλίνων πλακῶν, μιᾶς παρὰ τὰς στενὰς πλευρὰς του, τριῶν παρὰ τὴν βόρειον μακρὰν πλευρὰν, διαστάσεων 0.60×0.55 μ. καὶ πάχους 0.09 μ., καὶ δύο παρὰ τὴν νοτίαν. Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἔκειτο εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον. Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν του εὐρέθη τεθραυσμένον ὑάλινον ληκύθιον, κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ νόμισμα καὶ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ εὐρέθησαν θραύσματα δύο ὑαλίνων ἀγγείων. Τὸ κάλυμμα αὐτοῦ δὲν ἐσώθη. Ὁ τάφος ἦτο πλήρης χώματος. Τὴν θέσιν τῆς τρίτης πλακῶς τοῦ πλαισίου τῆς νοτίας πλευρᾶς κατέλαβε τὸ ἄκρον τοῦ τάφου Δ, ὁ ὁποῖος προσεκολλήθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ Γ.

Τάφος Δ. Ὁ τάφος εὐρέθη εἰς βάθος 1.30 μ., ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ εἶναι καλυβίτης. Τὰ ὀστᾶ τοῦ κρανίου ἐσώθησαν παρὰ τὴν βόρειον στενὴν πλευρὰν, καθὼς καὶ ὀλίγα ὀστρακα.

Τάφος Ε. Εἰς ἀπόστασιν 10 μ. περίπου πρὸς Δυσμὰς τῶν τάφων Α καὶ Γ, παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἄλλου σκάμματος, ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 1.40 μ., ὁ τάφος Ε, κατεσκευασμένος ἐκ πηλίνων πλακῶν, μὲ κατεύθυνσιν ἐξ Ἀ. πρὸς Δ. Τὸ μήκος τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχεν, ἦτο 1.60 μ., ἡ δὲ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἔκειτο παρὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν του.

20. Λεωφόρος Πανεπιστημίου

Τὴν 5 Φεβρουαρίου 1953 εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πανεπιστημίου (Ἐλευθερίου Βενιζέλου) ἀρ. 20 ἀνασκαπτόμενον οἰκόπεδον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ νέου μεγάρου τῆς, μεταξὺ δὲ τούτου καὶ τοῦ παραπλευρώς οἰκοδομήματος (ἀρ. 18), εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ καὶ εἰς βάθος 1.15 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος ταύτης, ἀνευρέθη κεραμοσκεπῆς, τριγωνικῆς τομῆς, τάφος, διαστάσεων $1.10 \times 0.60 \times 0.40$ μ., μὲ κατεύθυνσιν ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς.

Ὁ τάφος ἦτο πλήρης χώματος, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ εὐρέθησαν δύο ἀγγεῖα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἄνευ ὀσμῆς ὀστέων. Ἐκ τῶν ἀγγείων τὸ ἐν ἦτο ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον, ὕψους 0.065 μ., μετὰ παραστάσεως ἀνθεμίου ἐρυθρομόρφου, τὸ δὲ ἄλλο πρόχους, ὕψους 0.115 μ., μετὰ τριφυλλοσχήμου προχοῆς καὶ ἐρυθρομόρφου παραστάσεως νέου προτείνοντος κλαδίσκον εἰς ζῶον ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν.

Εἰς τὸ αὐτὸ οἰκόπεδον κατὰ τὴν πρὸς τὴν ὁδὸν Ὁμήρου πλευρὰν του, εἰς ἀπόστασιν δὲ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Πανεπιστημίου περὶ τὰ 14 μ. καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ὁμήρου περὶ τὰ 3 μ., ἀνευρέθη ἀγωγὸς ἐκ πηλίνων πλακῶν κατεσκευασμένος, μήκους ἀνασκαφέντος 1.50 μ. περίπου.

Ὁ ἀγωγὸς εἶναι συνδυασμὸς τριγωνικοῦ καὶ ὀρθογωνικῆς τομῆς. Ἦτοι κατὰ μὲν τὴν βάσιν του, ἡ ὁποία πατεῖ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ σαθροῦ ἐδάφους, κιμυλῖς, ἔχει ὀρθογωνικὸν σχῆμα, κατὰ δὲ τὸ ἄνω μέρος, τριγωνικόν. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ: ὕψος συνολικὸν 1 μ., πλάτος κατὰ τὴν βάσιν του 0.50 μ. καὶ πάχος πλακῶν 0.05 μ. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ κάτω ὀρθογωνικοῦ τμήματος: πλάτος 0.18 μ., ὕψος 0.30 μ. καὶ πάχος κεράμων 0.07 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ ἦτο πλήρες χώματος καὶ ἄμμου, ἐπὶ δὲ τῶν τοιχωμάτων ὑπῆρχον καταφανῆ ἱχνη ἰζήματος.

Παρομοίως κατασκευῆς ἀγωγὸς ἀνευρέθη εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν εἰς σημεῖον τῆς ἐκ νέου ἀνασκαπτομένης Μεσαίας στοᾶς. Ἡ χρονολόγησις ἐπομένως τοῦ ἡμετέρου ἀγωγοῦ ἐπιτυγχάνεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τοῦ ἀγωγοῦ τῆς ἀγορᾶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τοῦ

εἰς μικράν σχετικῶς ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν εὐρεθέντος ἐλληνιστικοῦ τάφου.

Ὁ ἀγωγὸς ἔχει τοποθετηθῇ ἐντὸς τάφρου σκαφείσης πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰς τὸν μαλακὸν βράχον.

Μία ἀκόμη ἀποκάλυψις ἀρχαίου τάφου ἔγινεν εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρὸς τὴν ὁδὸν Πανεπιστημίου (Ἐλευθερίου Βενιζέλου) πλευρὰν τοῦ εἰς τὰς 2 Ἀπριλίου 1953. Πρόκειται περὶ τάφου ἀποκαλυφθέντος εἰς ἀπόστασιν 0.50 μ. ἀπὸ τῆς παραπλεύρου οἰκοδομῆς — Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἀρ. 18 — εἰς βάθος δὲ ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ 2.20 μ.

Ὁ τάφος ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ πλακῶν μαλακοῦ πωρολίθου, εἶχε σχῆμα ὀρθογωνικὸν καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ του διαστάσεις ἦσαν 1.80 μ. × 0.45 μ. Ἄνω ἐκαλύπτετο διὰ μιᾶς πλακὸς μαλακοῦ ἐπίσης πώρου, ἐκ παρομοίας δὲ πλακὸς ἀπετελεῖτο καὶ τὸ δάπεδον αὐτοῦ. Αἱ στεναὶ πλευραὶ του τέλος ἀπετελοῦντο, ἡ μὲν δυτικὴ ἐκ πλακὸς πωρολίθου, ἡ δὲ ἀνατολικὴ ἐκ κτιστοῦ διὰ λίθων μετ' ἀσβέστου τοίχου. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν του ὁ τάφος, ἐκτὸς ὀλιγίστης ἐπιχώσεως, οὐδὲν περιεῖχεν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκτελέσεως ἔργων ἀποχετεύσεως τὴν 27 Νοεμβρίου 1957 πρὸ τοῦ πεζοδρομίου τοῦ κτηρίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀνευρέθησαν τὰ κάτωθι ἀρχαῖα ἀντικείμενα:

1) Εἰς ἀπόστασιν 5.50 μ. ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ, τῷ εἰσερχομένῳ, παραθύρου τοῦ μεγάρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ εἰς βάθος 2.30 μ., ἀνευρέθησαν δύο πίθοι ἢ ἀμφορεῖς, περιέχοντες ὅστ' αὖ παιδίων καὶ δύο μικρὰ ἀγγεῖα ἐλληνιστικῶν χρόνων.

2) Εἰς ἀπόστασιν 7 μ. ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ παραθύρου καὶ εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ ἀνευρέθη, τὴν 7 Ἀπριλίου 1959, πωρίνη σαρκοφάγος μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. καὶ κάλυμμα ἐκ δύο πωρίνων πλακῶν. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ ἦσαν ἀποτεθειμένα δύο μικρὰ ληκύθια τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ μία φιάλη, μικρῶν διαστάσεων, εἰς δύο τεμάχια. Εἰς τὴν αὐτὴν τάφρον εὐρέθησαν ἐπίσης δύο πώματα ληκύθων, τὸ ἐν μαρμάρινον καὶ τὸ ἄλλο πώρινον.

3) Περὶ τὰ 5 μ. πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ τάφου

ἀνευρέθη τμήμα λιθοκτίστου τοίχου, ἀνῆκον πιθανῶς εἰς τὸν περίβολον τῶν τάφων.

21. Λεωφόρος Πανεπιστημίου

Τὴν 9 καὶ 10 Ἀπριλίου 1959, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκτελέσεως ἔργων ἀποχετεύσεως εἰς τὴν ὁδὸν Πανεπιστημίου πρὸ τοῦ ἀριθ. 57, εἰς ἀπόστασιν 8 μ. ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ξενοδοχείου Πάνθεον καὶ εἰς βάθος 4.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀνευρέθη ὄρυγμα (φρέαρ;) περιέχον ἐλάχιστα ὅστ' αὖ καὶ πλῆθος ὀστράκων Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, μελαμβαφῶν ἀγγείων, λύχνον ἀκέραιον κ.ἄ.

22. Ὁδὸς Πειραιῶς

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ὑπὸ τῆς Ἡλεκτρικῆς Ἑταιρείας τὴν 7 Μαΐου 1948 εἰς τὸ πεζοδρόμιον τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς 18, εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀπὸ τοῦ θεμελίου τῆς εἰσόδου τοῦ φαρμακείου Κερασποπούλου καὶ εἰς βάθος 1 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀνευρέθησαν δύο τάφοι καλυβῆται. Οἱ τάφοι κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν ἐργατῶν, ὁ εἰς δὲ ἐξ αὐτῶν περιεῖχε τρία ἀτρακτοειδῆ ληκύθια τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Κατὰ τὴν διάρκειαν μικρᾶς ἐρεῦνης, εἰς ἀπόστασιν 2 μ. περίπου ἀπὸ τῆς γωνίας τοῦ ὡς ἄνω φαρμακείου καὶ εἰς βάθος 1.50 μ., ἀνευρέθη μαρμαρίνη κάλπη. Ἡ κάλπη, ὕψους 0.15 μ. καὶ διαμέτρου 0.45 μ., ἦτο κατεσκευασμένη ἐκ βάσεως ἰωνικοῦ κίονος διὰ λαξεύσεως τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς, ἐντὸς δὲ αὐτῆς εὐρέθησαν ἡμίκαυστα ὅστ' αὖ, ἐν ληκύθιον ἀτρακτοειδές, ψήγματα χρυσοῦ καὶ μία δανάκη χρυσῇ. Ἡ κάλπη ἐκλείετο διὰ τετραγώνου πλακὸς ἐξ ὕμνηττιου μαρμάρου καλῶς πελεκημένου, διαστάσεων 0.42 × 0.42 μ. Ἐκτὸς τῆς κάλπης εὐρέθησαν πηλίνη λεκάνη εἰς τεμάχια καὶ ἄγραφον ἀγγεῖον.

Πλησίον τῶν τάφων ἀνευρέθησαν τὰ κάτωθι τέσσαρα ἐνεπίγραφα¹ τεμάχια:

1) Κιονίσκος ἐξ ὕμνηττιου μαρμάρου μετὰ ται-

1. Ἐκ τῆς περιοχῆς, τῆς πλατείας Ὁμονοίας προέρχονται πλεῖστα ἐπιτύμβια, δημοσιευθέντα εἰς ΑΔ 10, 1926, Παράρτημα σ. 55 - 85.

νίας ἀναγλύπτου, σφζόμενος ἀκέραιος. Διαστάσεις: ὕψος 0.67 μ., διάμετρος ἄνω ἐπιφανείας 0.27 μ. Ρωμαϊκοὶ χρόνοι. Κάτωθεν τῆς ταινίας ἡ ἐπιγραφή:

ΣΩΣΙΠΠΟΣ
ΣΩΣΙΣΤΡΑΤΟΥ
ΑΤΗΝΕΥΣ

2) Κιονίσκος ἐξ ὑμηττίου μαρμάρου μετ' ἀναγλύπτου ταινίας, ἀποκεκρουμένος κάτω. Διαστάσεις: ὕψος 0.54 μ., ἄνω διάμετρος 0.17 μ. περίπου. Ρωμαϊκοὶ χρόνοι. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΕΛΛΑΣ
ΕΡΜΟΓΕΝΟΥ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΤΙΣ

3) Τεμάχιον μαρμάρου λευκοῦ, πιθανῶς πεντελικοῦ, ἐξ ἐπιτυμβίου ὀρθογωνικῆς στήλης. Σφζεται ἀκέραιον κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευράν, ἐνῶ ἄνω, κάτω καὶ δεξιὰ εἶναι ἀποκεκρουμένον. Διαστάσεις: ὕψος 0.23 μ., πλάτος 0.16 μ., πάχος 0.08 μ. Ἀρχαὶ 4ου ἢ τέλους 5ου π.Χ. αἰ. Ἐπιγραφή ἐκ τριῶν στίχων, ὕψους γραμμῶν 0.015 μ.:

ΘΕΟΔ[ΩΡΟΣ]
ΘΕΟΠ[ΟΜΠΟΥ]
ΤΡΙΚ[ορύσιος]

4) Στήλη ὑμηττίου μαρμάρου, ὀρθογωνικοῦ σχήματος, σφζομένη ἀκεραία. Ἡ ἐπιφάνεια, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἡ μονόστιχος ἐπιγραφή ΕΛ-ΠΙΑΣ, ἔχει ἐπιμελῶς πελεκηθῇ, ὥς καὶ ἱκανὸν τμήμα τῆς στήλης, ἐνῶ τὸ ἐντὸς τῆς βάσεως τοποθετούμενον τμήμα εἶναι ἁδρῶς πελεκημένον. Διαστάσεις: ὕψος 0.55 μ., πλάτος 0.26 μ., πάχος 0.07 μ. Τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας τὸ πλάτος εἶναι 0.27 μ. Τέταρτος πρὸ Χριστοῦ αἰών.

23. Ὁδὸς Πειραιῶς (Βρεφοκομεῖον)

Τὴν 25 Ὀκτωβρίου 1952, εἰδοποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ φύλακος ἀρχαιοτήτων Θωμᾶ Θωμοπούλου, ἔσπευσα εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς Βρεφοκομεῖον, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ὁποίου, κατὰ τὴν ἐκ-

τέλει ἐργασιῶν κατασκευῆς βόθρου καὶ ἀγωγοῦ, ἀνευρέθησαν καὶ κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ ἐργαζομένου συνεργείου ἀρχαῖοι τάφοι. Κατόπιν τῆς ἐπεμβάσεώς μου ὁ μηχανικὸς διέκοψε τὰς ἐργασίας καὶ ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου τοὺς ἐργάτας του, οἱ ὅποιοι ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν μου εἰργάσθησαν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ βόθρου - λάκκου μόνον, ὅχι δὲ καὶ εἰς τὴν ἐκ τούτου ἐκκينوῦσαν τάφρον, διότι αὐτὴ εἶχεν ἤδη καλυφθῇ, καταστραφέντων ἐντὸς αὐτῆς δυὸ κεραμοσκεπῶν, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἐργατῶν, τάφων. Οἱ δύο αὐτοὶ τάφοι εἶχον ἀνευρεθῇ εἰς βάθος περὶ τὰ 2.70 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ἐλευθερίας (προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Μυλλέρου) καὶ εἰς ἀπόστασιν 31-33 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ λάκκου - βόθρου. Τὰ ὁστὰ καὶ τὰ τυχὸν ὑπάρχοντα κτερίσματα ἐξηφανίσθησαν.

Ὁ λάκκος - βόθρος, σχήματος ὀρθογωνικοῦ, ἀνεσκάφη εἰς τὴν μικρὰν ὀπισθίαν αὐλὴν τοῦ Βρεφοκομεῖου, τὴν ὁποίαν σχηματίζουν οἱ τοῖχοι τοῦ μαγειρείου καὶ τοῦ ραφείου τοῦ ἐν λόγῳ ιδρύματος. Ἀπέχει δὲ ἀπὸ μὲν τῆς πλευρᾶς τοῦ μαγειρείου 1.60 μ., ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ ραφείου μόλις 0.60 μ. Αἱ διαστάσεις του εἶναι: 2.50 μ. πλάτος, 5.10 μ. μῆκος καὶ 5.70 - 6 μ. βάθος. Ἐκ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ βόθρου ἐκκινεῖ ἡ τάφρος τοῦ ἀγωγοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνοῦται μὲ τὸν κεντρικὸν τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς. Αἱ διαστάσεις τῆς τάφρου εἶναι: πλάτος 0.65 μ., βάθος 2.75 μ. περίπου καὶ μῆκος μέχρι τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐλευθερίας καμπῆς τῆς 34.70 μ.

Ἡ ἐπίχωσις τοῦ λάκκου εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν ὑπ' ἐμοῦ παρατηρηθεῖσαν εἰς τὸ ἐναντι τοῦ Βρεφοκομεῖου ἀνασκαφὴν οἰκόπεδον τοῦ ΙΚΑ. Τὰ ἐπάνω δηλαδὴ στρώματα μέχρι βάθους 2 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἶναι τεταραγμένα. Ἀπὸ τοῦ βάθους τούτου μέχρι βάθους 2.30 μ. ὑπάρχει ἐν στρώματι ἐξ ὀστράκων θαλασσιῶν, ἀκριβῶς δὲ κάτωθεν τοῦ στρώματος τούτου ὑπάρχει τὸ ἱστορικὸν στρώμα, πάχους 1.20 μ., ἥτοι 2.30 - 3.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου εὐρίσκονται τριγωνικῆς τομῆς ἐπαλλήλως θετιμένοι κεραμοσκεπεῖς τάφοι, οἱ ὅποιοι ἔχουν καταστρέψει τοὺς προϋπάρχοντας τάφους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Τῶν τελευταίων τούτων τεθραυσμένα κτερίσματα ἀνευρίσκονται ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως.

Τους κεραμοσκεπεῖς τάφους, δεκατρεῖς τὸν ἀριθμόν, κατέστρεψεν, ὡς εἵπομεν ἤδη, τὸ ἐργασθὲν ἐκεῖ συνεργεῖον, ὑπολείμματα δὲ αὐτῶν καὶ ἓνα μόνον ἄθικτον ἠρευνήσαμεν ἡμεῖς. Ἡ κάτωθεν τῶν τάφων τούτων ἐπίχωσις μέχρι βάθους 5 μ. περίπου, ἐνίοτε δὲ καὶ μέχρι τοῦ σαθοῦ βράχου, εἶναι σχεδὸν ὁμοία. Τὰ ὑπολείμματα τῶν τάφων ἐκαθαρίσθησαν εἰς τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ λάκκου, τὴν ἀνατολικὴν στενὴν, τὴν βόρειον μακρὰν καὶ τὴν δυτικὴν στενὴν. Ἡ νοτιά μακρὰ οὐδὲν ἔχνος ταφῆς εἶχεν. Οἱ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τάφοι εἶναι ὅλοι τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., κατελάμβανον δὲ τὸ πλάτος αὐτῆς, κείμενοι ὁ εἰς παρὰ τὸν ἄλλον καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 3.50 μ.

Εἰς τὸ μεταξὺ τῶν δύο μεσαίων τῆς πλευρᾶς ταύτης τάφων διάστημα καὶ ὑποκάτω αὐτῶν ἀνεσκάφη ὑπ' ἐμοῦ ἐξ ὀλοκλήρου σφζόμενος κεραμοσκεπῆς τάφος, διαστάσεων 1.90×0.55 μ., οὐδὲν περιέχων πλὴν τῶν ὀστέων τοῦ νεκροῦ. Πλησίον τῶν ἀνωτέρω, ἀκριβῶς δὲ κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ λάκκου καὶ ὀλίγον βαθύτερον αὐτῶν, ὑπῆρχον ἔχνη πυρᾶς, ἡ ὁποία κατεστράφη ἐξ ὀλοκλήρου καὶ αὐτὴ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ λάκκου, πρὸς τὴν ΒΑ. γωνίαν τούτου καὶ εἰς βάθος 3.50 μ., εὐρέθησαν ἔχνη δύο ταφῶν. Ἡ μία ἦτο ἐντὸς πίθου πιθανῶς — μόνον ἡ θέσις τοῦ πίθου ἐφαίνετο δυστυχῶς — ἡ ἄλλη ἦτο ἐντὸς πηλίνου λουτήρος καὶ τούτου μόνον μικρὰ τεμάχια ἐσώθησαν. Εἰς τὴν δυτικὴν τέλος πλευρὰν καὶ πρὸς τὴν ΒΔ. γωνίαν, εἰς βάθος δὲ περὶ τὰ 5 μ., ὑπῆρχον τὰ ἔχνη δύο τάφων ἐκ πηλίνων πλακῶν κατεσκευασμένων. Ἀκόμη ἐντὸς τοῦ λάκκου οἱ ἐργάται ἀνεῦρον πρὸ τῆς ἐκεῖ μεταβάσεώς μου ὀλόκληρον παιδικὸν τάφον ἐκ δύο πηλίνων λουτήρων συγκείμενον, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς ἐχρησίμευεν ὡς κάλυμμα τοῦ ἄλλου. Διαστάσεις: μῆκος 0.60 μ., πλάτος 0.32 μ., ὕψος 0.13 μ. καὶ πάχος 0.02 μ. Τὸ κάλυμμα τοῦ τάφου ἔχει διαρραγῆ, φέρει δὲ ὀπήν, ἡ ὁποία ἐγινε κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνευρέσεώς του.

Τὰ εὐρήματα προέρχονται ὅλα ἐκ τῆς ἐπιχωσεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρίσκονται οἱ 13 πηλῖνοι τάφοι, ἴσως ὅμως μερικὰ εἶναι κτερίσματα αὐτῶν τούτων τῶν πηλίνων τάφων. Διὰ τοῦτο

ἄλλα μὲν ἀνήκουν εἰς τὸν 5ον καὶ ἄλλα εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ. Εἶναι δὲ 7 μελανόμορφα ληκύθια καὶ ἄλλα ἀγγεῖα. Ἐκ τούτων, ἄλλα μὲν εἶναι τεθραυσμένα κατὰ τὸ στόμιον καὶ τὴν βάσιν, ἄλλα δὲ μόνον κατὰ τὴν βάσιν ἢ μόνον κατὰ τὸ στόμιον. Λεπτομερέστερον τὰ διασωθέντα εὐρήματα εἶναι τὰ ἐξῆς:

- 1) Ληκύθιον μὲ παράστασιν ἀρματοδρομίας. Ὑψος 0.11 μ.
- 2) Ληκύθιον μὲ διακόσμησιν ἐκ καρδιοσχήμεων φύλλων. Ὑψος 0.13 μ.
- 3) Ληκύθιον μὲ διακόσμησιν δικτυωτὴν. Ὑψος 0.11 μ.
- 4) Ληκύθιον μὲ ὁμοίαν διακόσμησιν. Ὑψος 0.16 μ.
- 5) Ληκύθιον μὲ διακόσμησιν ἐκ κλάδου μετὰ φύλλων. Ὑψος 0.10 μ.
- 6) Ληκύθιον μὲ ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ προηγουμένου διακόσμησιν. Ὑψος 0.13 μ.
- 7) Ληκύθιον ὅμοιον πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθ. 5 καὶ 6. Ὑψος 0.115 μ.
- 8) Ἀκέραιον μελανόμορφον ληκύθιον, ἔχον διακόσμησιν δικτυωτὴν καὶ ἐκ καρδιοσχήμεων φύλλων. Ὑψος 0.14 μ.
- 9) Ἀκέραιον μελαμβαφὲς ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον. Ὑψος 0.08 μ.
- 10) Ὅμοιον πρὸς τὸ προηγούμενον. Ἡ βαφή του ἔχει ἀλλοιωθῆ κατὰ τὴν ὀπτησιν. Ὑψος 0.09 μ.
- 11) Ὅμοιον, τεθραυσμένον κατὰ τὸ στόμιον. Ἐπὶ τῆς κοιλίας του ὑπάρχει ζώνη ἐκ μαϊάνδρου. Ὑψος 0.09 μ.
- 12) Ὅμοιον, ἐρυθρόμορφον, τεθραυσμένον κατὰ τὸ στόμιον. Ἐπὶ τῆς κοιλίας, ἔχει παράστασιν Πηγάσου(;).
- 13) Ὅμοιον, μελαμβαφὲς, τεθραυσμένον κατὰ τὸ στόμιον. Ὑψος 0.05 μ.
- 14) Ὅμοιον, πρὸς τὸ προηγούμενον. Ὑψος 0.04 μ.
- 15) Μικρὰ φιάλη μελαμβαφῆς ἀκεραία. Ὑψος 0.03 μ., διάμετρος στομίου 0.045 μ.
- 16) Ὅμοία πρὸς τὴν προηγούμενην. Ὑψος 0.03 μ., διάμετρος στομίου 0.06 μ.
- 17) Ὅμοία. Ὑψος 0.02 μ., διάμετρος στομίου 0.05 μ.
- 18) Ὅμοία, τεθραυσμένη εἰς τρία συναρμόζοντα τεμάχια.
- 19) Δεκατέσσαρα τεμάχια λευκῶν καὶ μελανόμορφων ληκυθίων, πινακίων κλπ.

20) Τρεῖς πῆλιν αἱ ἀγνῶτες. Ἡ πρώτη ὕψους 0.05 μ., ἡ δευτέρα ὕψους 0.06 μ., ἡ τρίτη, ὕψους 0.085 μ., φέρει κατὰ τὴν βάσιν τῆς ἐπιγραφῆς ΓΛΥΚ¹.

Τέλος, εἰς τὴν αὐτὴν ἐπίχωσιν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ λάκκου καὶ εἰς βάθος 3.50 μ., εὐρέθη ἐνεπίγραφον τεμάχιον μαρμάρου ἐλλιπὲς πανταχόθεν. Τοῦτο εἶναι ἀδρῶς πελεκημένον, φαίνεται δὲ ὅτι ἐχρησιμοποίηθη μεταγενεστέρως ὡς στήριγμα πηλίνου τάφου τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Διαστάσεις: ὕψος 0.34 μ., πλάτος 0.08 μ. καὶ πᾶχος 0.07 μ. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του φέρει τὰ γράμματα:

HORO[Σ]

Κατὰ τὴν διάνοξιν, τὴν 25 Νοεμβρίου 1952, νέου λάκκου, διαστάσεων 1.40×1.40 μ., πρὸς Νότον τοῦ προηγουμένου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τούτου περὶ τὰ 8 μ., ἀνευρέθη, εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς τοῦ Βρεφοκομείου, τάφος κεραμοσκεπῆς, τριγωνικῆς τομῆς, διαστάσεων $1.90 \times 0.60 \times 0.40$ μ. περίπου, μὲ κατεύθυνσιν ἐξ Α. πρὸς Δ. Ἐντὸς τοῦ τάφου ἐσώθη ὁ σκελετὸς καὶ παρὰ τὴν δεξιὰν πλευράν του μελαμβαφὲς ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον, τεθραυσμένον κατὰ τὸ στόμιον, καθὼς καὶ τμήματα χαλκῆς στλεγγίδος. Ἐκτὸς τοῦ τάφου, εἰς τὴν περίξ αὐτοῦ ἐπίχωσιν, ἀνευρέθησαν τεμάχιον πηλίνου κυathίσκου ἀβαφοῦς, ὕψους 0.02 μ., καὶ ληκύθιον πολλαχῶς ἐλλιπές, ὕψους 0.065 μ.

Ἀπὸ τοῦ δευτέρου τούτου λάκκου καὶ κατὰ μῆκος τῆς ὀπισθίας ὀψέως τοῦ κυρίως κτηρίου τοῦ Βρεφοκομείου, μεταξὺ δὲ αὐτῆς καὶ τῶν ἀπέναντι παραρτημάτων του, δηλαδὴ τοῦ οἰκονομείου καὶ τῆς ἱματιοθήκης, ἠνοίχθη τάφος πλάτους 0.60 μ. καὶ μήκους 16 μ., ἡ ὁποία καταλήγει εἰς τὸν παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἱδρύματος χώρον. Ἐντὸς τῆς τάφου ταύτης παρετηρήθη ἡ αὐτὴ ἐπίχωσις μὲ τὴν ἀνωτέρω περιγραφεῖσαν τοῦ πρώτου λάκκου. Ἐκ ταύτης προέρχονται τὰ κατωτέρω ἀναφερόμενα εὐρήματα, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς βάθος 2.20 - 2.50 μ.:

1) Πέντε ληκύθια, τεθραυσμένα ἄνω καὶ κάτω.

Ἐκ τούτων τὸ ἐν εἶναι λευκόν, ὕψους 0.09 μ. Τῶν λοιπῶν τὰ ὕψη εἶναι: τοῦ δευτέρου 0.012 μ., τοῦ τρίτου 0.13 μ. (τοῦτο φέρει παράστασιν ἀμαζονομαχίας), τοῦ τετάρτου 0.12 μ. καὶ τοῦ πέμπτου 0.09 μ.

2) Τέσσαρα τμήματα ληκυθίων, σωζόμενα ἀπὸ τὴν βάσιν καὶ ἄνω καὶ ἄλλα τινὰ μελαμβαφῇ τεμάχια.

3) Δύο ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια μετ' ἐρυθρομόρφων παραστάσεων. Τὸ ἐν σφύζεται μόνον κατὰ τὸ ἄνω ἥμισυ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου ἐλλείπουν ἡ λαβὴ καὶ ὁ λαιμός. Φέρει παράστασιν γυναικὸς μὲ τεταμέναις τὰς χεῖρας πρὸ βωμοῦ. Ὑψος 0.055 μ. Τοῦ ἐτέρου ἐλλείπουν ἡ λαβὴ καὶ ὁ λαιμός ἀπὸ τὴν βάσιν του, ἔχει δὲ παράστασιν ἀνδρικῆς μορφῆς πτερωτῆς, ἡ ὁποία πετᾷ πρὸς βωμόν. Ὑψος 0.07 μ.

4) Διάφορα μελαμβαφῇ ὄστρακα καὶ τμήματα ἀγγείων (πῶμα καὶ τμήμα ἀγγείου ὁμοιάζοντος πρὸς θυμιατήριον).

5) Ληκύθιον ἐρυθρόμορφον, ἐλλιπὲς ἄνω καὶ ὀλίγον κατὰ τὴν βάσιν του. Φέρει παράστασιν ὑπερμεγέθους γυναικείας κεφαλῆς.

6) Τρία τμήματα ἀγγείων, ἐξ ὧν τὰ δύο ἐκ ληκυθίων.

7) Λαιμός καὶ μέρος τοῦ ὤμου ἀγγείου ἐρυθρομόρφου μετὰ τμήματος παραστάσεως ἀγριοχοίρου καὶ κυνός(;).

8) Λύχνος ἐρυθροῦ πηλοῦ, ἀκέραιος, μήκους 0.11 μ., ὕψους 0.06 μ. καὶ διαμέτρου βάσεως 0.045 μ.

9) Δύο φιάλαι μελαμβαφεῖς, ἐλλιπεῖς. Διαστάσεις: α) Ὑψος 0.065 μ. καὶ διάμετρος βάσεως 0.09 μ., β) Ὑψος 0.05 μ. καὶ διάμετρος βάσεως 0.07 μ.

10) Φιάλη ἀβαφῆς, πηλοῦ ἐρυθροῦ, ὕψους 0.03 μ. Διάμετρος βάσεως 0.065 μ.

11) Δύο ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια, μελαμβαφῇ, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἀκέραιον, ὕψους 0.065 μ., τὸ ἕτερον ἐλλιπές, ὕψους 0.055 μ.

12) Τὸ κάτω τμήμα λευκῆς ληκύθου, σωζόμενον εἰς ὕψος 0.10 μ.

13) Ἐννέα τεμάχια, τὰ πλεῖστα μελαμβαφῇ, ἀγγείων διαφόρων σχημάτων.

24. Γωνία Τήνου καὶ Ἐπτανήσου

Τὴν 27 Ὀκτωβρίου 1960, εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Τήνου καὶ Ἐπτανήσου οἰκόπεδον τοῦ Σ.

1. J. WEINBERG, Cross-section of Corinthian Antiquities, Hesperia 17, 1948, σ. 238 : ὁμοία τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.

Σωτηρίου και εις βάθος 1.60 μ., εύρεθη σαρκοφάγος ἐκ μέλανος λίθου, ἐξωτερικῶς μὲν τελείως ἀκατέργαστος, ἐσωτερικῶς δὲ ἀτελῶς εἰργασμένη. Ἐσωτερικαὶ διαστάσεις: 1.95×0.75 μ., ὕψος 0.75 μ. Πάχος τοιχωμάτων 0.11 μ. Τὸ κάλυμμα ἀπετελεῖτο ἐκ δύο πλακῶν, ἡ μία τῶν ὁποίων, διαστάσεων $1.07 \times 0.94 \times 0.14$ μ., ἦτο ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ἀ. καὶ εἶχεν ὡς κτερίσματα πυξίδα καὶ λήκυθον.

25. Ὁδὸς Καβάλας

Τὴν 6 Φεβρουαρίου 1959, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκτελέσεως ἔργων ἀποχετεύσεως, εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Καβάλας καὶ Ναυπλίου καὶ εἰς βάθος 4.60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῶν ὁδῶν, ἀνευρέθησαν τρεῖς τάφοι.

Ὁ πρῶτος εὐρίσκεται πρὸς τὴν ὁδὸν Ναυπλίου, εἶναι πωρίνη σαρκοφάγος, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ἀ. πρὸς Δ., διαστάσεων $1.88 \times 0.62 \times 0.54$ μ. Τὸ πάχος τῶν πλευρῶν ἦτο 0.15 μ. καὶ τὸ κάλυμμα ἀπετελεῖτο ἐκ δύο πλακῶν. Ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου ἡ ἐπίχωση συνίστατο ἐκ λεπτοῦ χρώματος πάχους 0.05 μ., ἡ δὲ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἔκειτο εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον. Ἐκατέρωθεν τῶν ποδῶν τοῦ νεκροῦ εἶχον τοποθετηθῆ ὡς κτερίσματα χαλκοῦς δίσκος, δύο ληκύθια, δακτύλιος ἐξ ὑαλομάζης, καὶ δεύτερος χαλκοῦς δίσκος σωθεὶς εἰς τεμάχια. Εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. νοτίως τοῦ προηγουμένου, εἰς τὴν ὁδὸν Καβάλας, ἀνευρέθη καὶ δευτέρα πωρίνη σαρκοφάγος, τῶν αὐτῶν διαστάσεων καὶ μὲ κατεστραμμένον τὸ ἐκ πλακῶν κάλυμμα. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ ἀνευρέθησαν ἀγγεῖον ἀβαφές, χαλκοῦς δίσκος εἰς τεμάχια, ἀγγεῖον ἐξ ἀλαβάστρου ἀκέραιον, καὶ ἄλλο, μικρῶν διαστάσεων, τεθραυσμένον.

Μεταξὺ τῶν δύο σαρκοφάγων καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.65 μ. ἀπὸ τῆς δευτέρας ἀνευρέθη τετράγωνος πωρίνη θήκη κάλπης, διαστάσεων 0.88×1.15 μ. καὶ ὕψους 0.40 μ., ἔχουσα εἰς τὸ μέσον κοιλότητα, διαμέτρου 0.35 μ. καὶ βάθους 0.30 μ. Ἐντὸς τῆς κοιλότητος τῆς θήκης ἦτο τοποθετημένη χαλκῇ κάλπη, διαλυθεῖσα κατὰ τὴν ἐξαγωγήν της, περιέχουσα ὁστᾶ κεκαυμένα καὶ ληκύθιον μελαμβαφές. Ἡ θήκη ἐκαλύπτετο διὰ πώματος, πάχους 0.25 μ.

26. Ἀχαρνῶν καὶ Σμύρνης

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν τὴν 15 Ὀκτωβρίου 1959 εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Σμύρνης καὶ Ἀχαρνῶν, εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 7 μ. περίπου ἀπὸ τῆς οἰκίας Ἀχαρνῶν 45, ἀπεκαλύφθη μαρμαρίνη σαρκοφάγος. Ὑπεράνω τοῦ καλύμματος τῆς σαρκοφάγου καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν της εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως μικρὰ ἀτρακτοειδῆ ληκύθια, ἄλλα ἀκέραια καὶ ἄλλα τεθραυσμένα.

Ἡ σαρκοφάγος, ἄνευ γλυπτῆς διακοσμήσεως, εἶχε κατεύθυνσιν ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς καὶ ἐσωτερικὰς διαστάσεις 1.87×0.89 μ., ὕψος 0.97 μ. καὶ πάχος πλευρῶν 0.155 μ. Τὸ πάχος τῶν πλακῶν τοῦ καλύμματος ἦτο 0.10 μ. Ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου καὶ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ εὐρέθησαν περὶ τὰ 20 ληκύθια, τὰ πλεῖστα ἀκέραια, ὡς καὶ χαλκοῦν κάτοπτρον¹.

27. Ὁδὸς Ἀχαρνῶν

Τὴν 12 Ἀπριλίου 1960 εἰς τὴν ὁδὸν Ἀχαρνῶν καὶ πρὸ τοῦ ἀριθμοῦ 282, ἐντὸς τάφρου ἀνοίγεισης ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ καὶ εἰς βάθος 1.30 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθησαν 4 τάφοι, καλυβῆται, ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο κατεστράφησαν δυστυχῶς ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Ὁ τρίτος τάφος, διαστάσεων 1.12×0.50 μ., διατηρούμενος εἰς καλὴν κατάστασιν, περιεῖχε μόνωτον ἀγγεῖον μὲ ὀριζοντίαν ἀυλακώσεις². Ὁ τέταρτος τάφος, διαστάσεων 1.00×0.40 μ., πιθανῶς μικροῦ παιδίου, οὐδὲν εὖρημα ἀπέδωκεν.

28. Ὁδὸς Ἀχαρνῶν

Τὸν Μάιον(;) τοῦ 1960 κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ εἰς τὴν ὁδὸν Ἀχαρνῶν διάνοιξιν χάνδακος καὶ εἰς ἀπόστασιν 3 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς

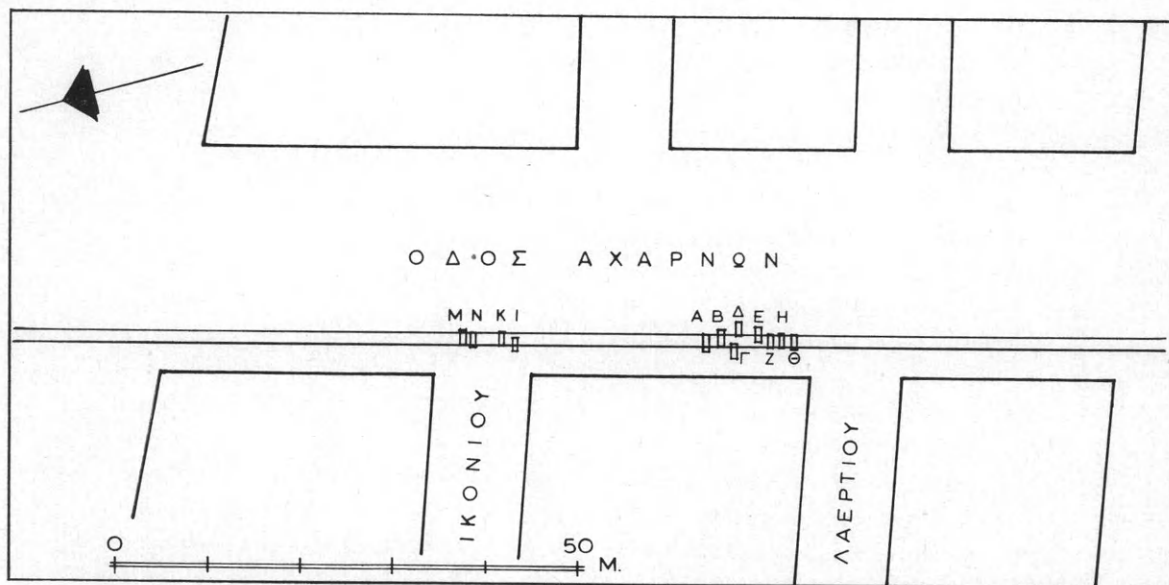
1. Εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς Γ' Ἐφορείας φέρονται ὡς προσερχόμενα ἐκ μὲν τῆς σαρκοφάγου ἄνω τῶν 20 ἀτρακτοειδῆ ληκύθια, ἐκ δὲ τῆς ὑπεράνω αὐτῆς ἐπιχώσεως τὰ ὑπ' ἀριθ. 416 - 426 ληκύθια, χαλκοῦν κάτοπτρον καὶ ἀμφορίσκος μὲ ἀυλακώσεις.

2. Εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς Γ' Ἐφορείας εὐρίσκεται τὸ ὑπ' ἀριθ. 443 ἀγγεῖον μὲ τὴν ἐνδειξιν ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ σκάμματος τούτου.

γραμμῆς τῶν ἀριθμῶν 141, 141α καὶ 141β ἀνευρέθησαν 8 τάφοι με κατεύθυνσιν κάθετον πρὸς τὴν ὁδόν, περιέχοντες ἐλάχιστα ὀστᾶ. Ὅτε ὅμως εἰδοποιήθη ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, οἱ τάφοι εἶχον σχεδὸν καταστραφῇ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Ἐν

Εἰς ἀπόστασιν 1.40 μ. ἀπὸ τοῦ Β ἀνευρέθη ὁ τάφος Γ, καλυβίτης. Σφζόμενον μῆκος 0.35 μ., πλάτος 0.47 μ. καὶ ὕψος 0.40 μ. Εὗρημα οὐδέν.

Πρὸς Ἀ. τοῦ Γ καὶ εἰς ἀπόστασιν μικροτέραν τοῦ 1 μέτρου ἀνευρέθη τμήμα τοῦ δαπέδου τοῦ

Εἰκ. 9. Οἱ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀχαρνῶν, μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ἰκονίου καὶ Λαερτίου, ἐντὸς χάνδακος ἀνασκαφέντες τάφοι.

τούτοις κατωρθώσαμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰ ἐξῆς (εἰκ. 9):

Ὁ τάφος Α εὐρέθη εἰς βάθος 1 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ καὶ ἦτο καλυβίτης ἐκ λακωνικῶν κεράμων. Αἱ διαστάσεις του ἦσαν: 1.60×0.50 μ. καὶ τὸ βάθος του 0.35 μ. Οὐδὲν εὗρημα.

Ὁ τάφος Β ἀνευρέθη εἰς ἀπόστασιν 1.40 μ. ἀπὸ τοῦ Α καὶ εἰς βάθος 1.30 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Αἱ διαστάσεις του ἦσαν 1.60×0.50 μ. καὶ τὸ βάθος του 0.35 μ. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο ἐν μέρει διὰ λιθίνης πλακῆς, διαστάσεων $1.00 \times 0.58 \times 0.10$ μ. Πολλὰ τεμάχια ὀπτῶν πηλίνων πλακῶν, μερικὰ ἐλαφρῶς καμπύλα, ἀνῆκον πιθανῶς εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ τάφου. Ὅστᾳ κρανίου ἀνευρέθησαν εἰς τὴν πρὸς τὴν ὁδὸν Εὐτυχίας στενὴν πλευρὰν τοῦ τάφου. Δύο ἀβαφεῖ ἀγγεῖα καὶ ὀλίγα ὄστρακα ἦσαν τὰ μόνα κτερίσματα¹.

τάφου Δ, συνιστάμενον ἐκ πηλίνης πλακῆς διαστάσεων 0.61×0.51 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 1.30 μ. ἀπὸ τοῦ τάφου Γ καὶ εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ εὐρέθη καὶ ἄλλος καλυβίτης, ὁ τάφος Ε, διαστάσεων 1.60×0.26 μ. καὶ βάθους 0.45 μ. Αἱ στεναὶ πλευραὶ ἐκλείοντο ἐπίσης ὑπὸ πηλίνων πλακῶν. Εὐρέθη ἐν ἀγγεῖον.

Εἰς βάθος 1.10 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.15 μ. ἀπὸ τοῦ Ε εὐρέθη ὁ τάφος Ζ, καλυβίτης, διαστάσεων 1.70×0.35 μ. καὶ ὕψους 0.45 μ. Ἡ κορυφὴ τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν ἐκαλύπτετο διὰ κεράμων, καθὼς καὶ αἱ στεναὶ πλευραὶ τοῦ τάφου. Εἰς τὴν πρὸς τὴν οἰκίαν 141 στενὴν πλευρὰν ἀνευρέθησαν ὀστᾶ κρανίου καὶ ἐν ἀγγεῖον.

Εἰς ἀπόστασιν 2.15 μ. ἀπὸ τοῦ Ε ἀνευρέθη ὁ τάφος Η, διαστάσεων 1.50×0.35 μ. καὶ ὕψους 0.40 μ. Εὗρημα οὐδέν.

1. Εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς Ἐφορείας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀρεως, μετὰ τὴν ἐνδειξιν Ἀχαρνῶν 141, εὕρισκονται 5 ἀγγεῖα αὐλακωτά, μία μικρὰ πυξίς καὶ μετὰ τοὺς ἀριθμοὺς καταλόγου 445 - 448, τέσσαρες ἐλλιπεῖς λήκυθοι μετὰ αὐλακώσεις καὶ ἐν ἀλλάβαστρον συγκεκολλημένον.

γῆα αὐλακωτά, μία μικρὰ πυξίς καὶ μετὰ τοὺς ἀριθμοὺς καταλόγου 445 - 448, τέσσαρες ἐλλιπεῖς λήκυθοι μετὰ αὐλακώσεις καὶ ἐν ἀλλάβαστρον συγκεκολλημένον.

Εἰς ἀπόστασιν 3 μ. ἀπὸ τοῦ Ε ἀνευρέθη ὁ τάφος Θ, ἐπίσης καλυβίτης, 1.15 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὁδοῦ. Σφζόμενον μῆκος 0.90 μ., πλάτος 0.68 μ. καὶ ὕψος 0.35 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη ἐν ἀλάβαστρον.

Ἐντὸς τῆς αὐτῆς τάφρου τῆς ΥΔΡΕΞ καὶ κατὰ τὸ σημεῖον συναντήσεως τῆς ὁδοῦ Ἀχαρνῶν μετὰ τῆς ὁδοῦ Ἰονίου ἀνευρέθησαν λείψανα καὶ ἄλλων τάφων, καταστραφέντων ἐπίσης ὑπὸ τῶν ἐργατῶν.

Εἰς τὴν συνέχειαν τῆς τάφρου πρὸς τὸν ἀριθμὸν 145 τῆς ὁδοῦ Ἀχαρνῶν καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας τοῦ πεζοδρομίου ἀνευρέθη ὁ καλυβίτης τάφος Ι εἰς βάθος 1.30 μ. Ὁ τάφος περιεῖχεν ὅστ᾽, ἐν ἀτρακτοειδὲς ληκύθιον τετρακυμένον, στόμιον ληκυθίου, ὄστρακα, καὶ εἰς τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον ἀβαφεὲς ληκύθιον¹.

Εἰς ἀπόστασιν 0.50 μ. πρὸς Βορρᾶν τοῦ Ι καὶ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος εὐρέθη ὁ καλυβίτης τάφος Κ. Οὗτος περιεῖχεν ὅστ᾽ ἀνήκοντα εἰς περισσοτέρους τοῦ ἐνὸς νεκροῦ. Εἰς τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον εὐρέθησαν ἀβαφεὲς ληκύθιον, τεμάχια χαλκῶν ἐλασμάτων καὶ ἐν νόμισμα, καὶ εἰς τὸ δυτικὸν στλεγγίς καὶ ἀβαφεὲς ληκύθιον.

Εἰς τὸν χώρον μεταξὺ τῶν τάφων Ι καὶ Κ καὶ ὀλίγον βαθύτερον εὐρέθησαν πολλὰ ὅστ᾽, χαλκοῦν δισκάριον, πιθανῶς κατόπτρου, πυξίς καὶ σιδηροῦς ἥλος.

Εἰς τὸν αὐτὸν χώρον καὶ εἰς βάθος 1.60 μ. εὐρέθη ἡ ἐκ λίθων δυτικὴ ἄκρη τοῦ τάφου Α, ὅπου καὶ εὐρέθησαν τρία μικρὰ ἀγγεῖα. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ τάφου εὐρέθησαν ἐνώτιον(;) καὶ περιδέριον καθὼς καὶ ὅστ᾽ κρανίου.

Εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ εὐρέθη ὁ ἐκ πηλίνων λακωνικῶν κεράμων καλυβίτης τάφος Μ, διαστάσεων 1.70 × 0.36 μ., κείμενος 3 μ. βορείως τοῦ τάφου Κ. Αἱ πηλιναι κέραμοι ἦσαν στερεωμένοι ἐξωτερικῶς διὰ σειρᾶς λίθων. Ἐκτὸς τοῦ τάφου καὶ παρὰ τὴν

δυτικὴν στενὴν πλευράν του ἀνευρέθη προχοειδὲς λήκυθος με ὀριζοντίας αὐλακώσεις.

Ὀλίγον βαθύτερον τοῦ τάφου Μ εὐρέθη ὁ ἐκ πηλίνων λακωνικῶν κεράμων ἐπίσης καλυβίτης τάφος Ν, μήκους 1.70 μ., τοῦ ὁποίου αἱ μακραι πλευραι ἦσαν ἐπίσης στερεωμένοι διὰ σειρᾶς λίθων. Ὁ τάφος περιεῖχεν ὅστ᾽ καὶ εἰς τὸ δυτικόν του ἄκρον εὐρέθη πηλινὸν ἀβαφεὲς ἀγγεῖον.

Τέλος ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς ΥΔΡΕΞ παρεδόθησαν χαλκᾷ τεμάχια κατόπτρου(;) , εὐρεθέντα εἰς τὴν ὁδὸν Ἀχαρνῶν πρὸ τῆς ὑπ' ἀριθ. 141 οἰκίας.

29. Ὁδὸς Ἀχαρνῶν

Τὴν 8 Ἰουλίου 1960 εἰς τάφρον ἀνοιγεῖσαν ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ εἰς τὴν ὁδὸν Ἀχαρνῶν, ἐναντι τοῦ ἀριθμοῦ 132α, ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 5 μ. περὶπου ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, φρέαρ, τὸ ὁποῖον ἀπέδωσε κεραμεικὴν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ ἔρευνα λόγῳ τοῦ ἀναβλύζοντος ἀφθόνου ὕδατος ἐσταμάτησεν εἰς βάθος 6 μ.

30. Ὁδὸς Ἀχαρνῶν

Τὴν 15 Ἰουλίου 1960, κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς ΥΔΡΕΞ εἰς τὴν ὁδὸν Ἀχαρνῶν καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.20 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τοῦ ἀριθμοῦ 80, ἀπεκαλύφθη τάφος καλυβίτης, εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Ἦτο προσανατολισμένος ἀπὸ Ἀ. πρὸς Δ. καὶ τὰ ὅστ᾽ τοῦ κρανίου εὐρέθησαν εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον του. Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. ΒΑ. τοῦ προαναφερθέντος τάφου καὶ εἰς βάθος 1.10 μ. εὐρέθη καὶ ἄλλος καλυβίτης· τεμάχια ἀτρακτοειδοῦς ληκυθίου, φαιοῦ χρώματος, παραδοθέντα ὑπὸ τῶν ἐργατῶν, πιθανῶς προέρχονται ἐκ τοῦ τάφου τούτου. Εἰς ἀπόστασιν ἐπίσης 2 μ. ΒΑ. τοῦ δευτέρου τάφου καὶ εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη σειρὰ ὀρθογωνίων ὀγκολίθων, ἀποτελοῦσα τμήμα καμπύλου τοίχου, προφανῶς περιβόλου τῶν τάφων. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα ἔχει συνολικὸν μῆκος 3 μ.

Τὴν 23 Ἰουλίου 1960, εἰς τὴν ὁδὸν Ἀχαρνῶν καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.70 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τοῦ ἀριθμοῦ 76, ἀνευρέθη, εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ,

1. Εἰς τὴν αὐτὴν ἀποθήκην εὐρίσκονται καὶ πολλὰ ἄλλα κτερίσματα, προερχόμενα ἐκ τῶν τάφων τῆς ὁδοῦ Ἀχαρνῶν, ὅπως τρία τεμάχια σιδηρᾶς στλεγγίδος, τμήματα χαλκῶν ἐλασμάτων, τεμάχια ἥλων καὶ ὄστρακα ἀνάμεικτα. Ἐπίσης τὰ ὑπ' ἀριθ. 472 - 473 ἀτρακτοειδῆ ληκύθια, τὸ ὑπ' ἀριθ. 479 χαλκοῦν κατόπτρον, τεμάχια σιδηρᾶς στλεγγίδος καὶ δύο πυξίδες.

πωρίνη σαρκοφάγος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων $1.98 \times 0.66 \times 0.55$ μ. καὶ πάχους τοιχωμάτων 0.08 μ.¹ Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. καὶ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος ἀνευρέθη σαρκοφάγος, κατεσκευασμένη διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις αὐτῆς ἦσαν $1.85 \times 0.88 \times 0.35$ μ. καὶ τὸ πάχος τῶν πλακῶν 0.11 μ. Ἀμφότεραι αἱ ταφαὶ ἦσαν συλημέναι.

Εἰς τὴν αὐτὴν τάφρον τῆς ΥΔΡΕΞ καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.10 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ἀχαρνῶν 80 εὐρέθη εἰς βάθος 2.70 μ. καὶ ἄλλη σαρκοφάγος, πωρίνη, ἐσωτερικῶν διαστάσεων $1.50 \times 0.55 \times 0.52$ μ. Ἐντὸς αὐτῆς ὑπῆρχον ὀλίγα ὀστᾶ καὶ ἓν μικρὸν τεθραυσμένον ληκύθιον².

31. Ὁδὸς Ἀχαρνῶν καὶ Φερῶν

Εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἀχαρνῶν καὶ Φερῶν καὶ εἰς βάθος 2.10 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ εὐρέθη τὴν 28 Ἰουλίου 1960 τάφος κιβωτίσχημος ἐκ φαιῶν πλακῶν. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο ὑπὸ τριῶν πλακῶν, πάχους 0.18 μ., καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις αὐτοῦ ἦσαν $1.95 \times 0.70 \times 0.65$ μ., τὸ δὲ πάχος τῶν πλακῶν 0.08 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν πολλὰι λήκυθοι καὶ ὀλίγα τεμάχια χαλκοῦ κοσμήματος³.

1. Εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς Γ' Ἐφορείας φυλάσσονται ἐπίσης ὅστρακα μελαμβαφῇ καὶ τεμάχια ληκύθων προερχόμενα ἐκ τῆς ὡς ἄνω σαρκοφάγου.

2. Τὸ ληκύθιον ἀπὸκειται σήμερον εἰς τὴν αὐτὴν ἀποθήκην.

3. Αἱ λήκυθοι μετὰ μελανομόρφων παραστάσεων εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς Γ' Ἀρχαιολογικῆς Ἐφορείας καὶ φέρουν τοὺς ἀριθμοὺς καταλόγου $544 - 546$ καὶ $2200 - 2206$.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἀποθήκην φυλάσσονται καὶ ἄλλα εὐρήματα προερχόμενα ἐκ τῶν τάφων τῆς ὁδοῦ Ἀχαρνῶν.
α) Ἀχαρνῶν 72 (φρέαρ), τὰ ὑπ' ἀριθ. $2190 - 2198$ (ληκύθιον μελαμβαφές, λύχνος ρωμαϊκός, πῶμα ἐκ φρέατος καὶ οἰνοχόη μὲ ἀύλακώσεις).

β) Ἀχαρνῶν 75 , τὸ ὑπ' ἀριθ. 538 (ἀτρακτοειδὲς ληκύθιον, ὅστρακα ἀβαφῇ καὶ ἓν αὐλακωτόν).

γ) Ἀχαρνῶν 85 , τὰ ὑπ' ἀριθ. $525 - 531$ (3 ληκύθια μετὰ μελανομόρφων παραστάσεων, ἓν σφονδύλιον, 3 εἰδῶλια καθήμενων γυναικῶν) καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 533 καὶ 548 ἀλάβαστρα.

δ) Ἀχαρνῶν 176 , τεμάχια χαλκοῦ ἐλάσματος, κομβία, τεμάχια χαλκῆς περόνης καὶ ἀλαβάστρου.

32. Γωνία Ἰ. Δροσοπούλου καὶ Μιστριώτου

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκτελέσεως ἔργων ἀποχετεύσεως εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Ἰ. Δροσοπούλου καὶ Μιστριώτου (Ἅγιος Λουκάς), εἰς ἀπόστασιν 4.50 μ. ἀπὸ τῆς οἰκίας ἀριθ. 218 τῆς ὁδοῦ Ἰ. Δροσοπούλου καὶ εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀνευρέθη κιβωτίσχημος τάφος ἐκ πλακῶν μαρμάρου ὑποκυανίζοντος. Εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ἰδίων ὁδῶν ἀπεκαλύφθη τοῖχος κτηρίου ἢ περιβόλου τάφων.

33. Ὁδὸς Ἡρακλείου (Ἀλυσίδα)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκτελέσεως ἔργων ἀποχετεύσεως εἰς τὴν ὁδὸν Ἡρακλείου, εἰς ἀπόστασιν 4 μ. ἀπὸ τῆς οἰκίας ἀρ. 2 καὶ εἰς βάθος 2 μ., ἀνευρέθη τὴν 7 Φεβρουαρίου 1958 λιθίνη κάλπη, διαμέτρου 0.40 μ. καὶ βάθους 0.35 μ. Τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων τῆς κάλπης ἦτο 0.08 μ., τὸ δὲ πάχος τοῦ λιθίνου πώματος 0.12 μ.

Ἐντὸς τῆς κάλπης εὐρέθησαν ὀστᾶ καὶ ὀλίγα ψήγματα χρυσοῦ, τὰ ὅποια μετεφέρθησαν εἰς τὸ Ἐπιγραφικὸν Μουσεῖον.

34. Βοτανικός. Γωνία Ὀρφέως καὶ Στρυμόνος

Εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ὀρφέως καὶ Στρυμόνος 43 καὶ εἰς βάθος 1.40 μ. εὐρέθη τὴν 16 Σεπτεμβρίου 1960 πωρίνη σαρκοφάγος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων $1.83 \times 0.65 \times 0.55$ μ. καὶ πάχους τοιχωμάτων 0.10 μ. Τὸ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου ἀπετελεῖτο ἐκ δύο πλακῶν πάχους 0.15 μ. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο εἰς τὸ δεξιὸν πλευρὸν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ἀ. καὶ εἶχεν ὡς κτέρισμα μόνον ἓν ἀλάβαστρον.

35. Ὁδὸς Εὐάδνης (Κάτω Πετράλωνα)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Εὐάδνης 3 οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας ἀδελφῶν Ἀθανασούλια, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων διὰ τὴν κατασκευὴν νέας οἰκοδομῆς, τὴν 8 Ἰουλίου 1960 ἀνευρέθη τμήμα ἀρχαίου νεκροταφείου, οἱ περισσότεροι τῶν τάφων τοῦ ὁποίου ἦσαν ἐν πολλοῖς κατεστραμμένοι.

Εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τοῦ οἰκοπέδου καὶ τῆς μεσοτοιχίας τῆς παραπλεύρου οἰκοδομῆς ἀρ. 1 ἀνευρέθη μαρμα-

ρίνη επιτύμβιος λήκυθος με παράστασιν δεξιόσθενος νεκρού υπό δύο μορφών. Τὸ σφζόμενον ὕψος τῆς ληκύθου εἶναι 1.20 μ. Ὀλίγον δυτικώτερον ἀνεσκάφη τάφος καλυβίτης καὶ ἀκόμη δυτικώτερον, παρὰ τὴν αὐτὴν μεσοτοιχίαν καὶ εἰς βάθος 2.20 μ. ἀνευρέθησαν καὶ παρεδόθησαν ὑπὸ τῶν ἐργατῶν ἐρυθρόμορφοι καὶ λευκαὶ λήκυθοι. Κατὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐτερομίσθησαν τὴν 18 Αὐγούστου 1960, εἰς ἀπόστασιν 12.50 - 13 μ. περίπου ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ εἰς βάθος 1 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθησαν δύο τάφοι, ἡμικατεστραμμένοι, οἱ ὁποῖοι ἀνεσκάφησαν μόνον ἐν μέρει διὰ τὸν φόβον τῆς κατολισθήσεως τοῦ ἐδάφους τοῦ ὀπισθοῦ τμήματος τοῦ οἰκοπέδου. Ὅστ᾽ αὐτοὶ καὶ ἐλάχιστα ὅστρακα ἦσαν τὰ μόνον εὐρήματα.

Εἰς ἀπόστασιν 6 μ. περίπου ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ 10 μ. ἀπὸ τῆς μεσοτοιχίας μετὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 οἰκοδομὴν τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, εἰς βάθος δὲ περὶ τὰ 2 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀνευρέθη τμήμα πηλίνου ἀγωγοῦ.

Εἰς ἀπόστασιν 6.20 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τοῦ οἰκοπέδου, παραπλευρῶς τῆς ὡς ἄνω μεσοτοιχίας, καὶ εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη παρίνη σαρκοφάγος μετὰ κατεύθυνσιν ἐξ Ἀ. πρὸς Δ. Αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτῆς διαστάσεις εἶναι 1.83×0.52 μ., βάθος 0.48 καὶ πᾶχος τοιχωμάτων 0.072 μ. Τὸ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου ἦτο σαμαρωτόν. Εἰς τὸ δυτικὸν τῆς ἡμισυ εὐρέθησαν ὀλίγα ὅστρακα καὶ τεμάχια πινακίου· εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ ἀκέραιον μικρὸν πινάκιον καὶ τὰ ὅστ᾽ αὐτοῦ κρανίου. Τὸ ἔδαφος ὑπὸ τὴν σαρκοφάγον καὶ τοὺς ἀνωτέρω περιγραφέντας τάφους συνίστατο ἐξ ἄμμου καὶ μικρῶν ποταμίων χαλίκων. Φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τῆς κοίτης μικροῦ ρύακος.

Εἰς ἀπόστασιν 12.50 μ. περίπου ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ 10 μ. ἀπὸ τῆς μεσοτοιχίας, εἰς βάθος δὲ 3.10 - 3.20 μ., ἀνευρέθη καὶ οὕτως νεκροῦ ἐντὸς λάκκου, ὅπου εἶχον ἐναποθετῆ ὡς κτερίσματα χαλκῆ στλεγγίς, δύο ληκύθια ἀκέραια, μικρὸν χαλκοῦν σκεῦος, μικρότατον τεμάχιον ὑφάσματος καὶ ὅστρακα τριῶν ἄλλων ληκύθων.

Εἰς ἀπόστασιν 3.50 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ εἰς βάθος 1.35 μ. ἀνευρέθη καὶ ἄλλος

τάφος καλυβίτης, μήκους περίπου 1.70 μ. καὶ μετὰ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

Ἐκτὸς τῶν ὀλίγων κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ εὐρεθέντων ὀστέων καὶ ἐνὸς χαλκοῦ στελέχους, εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ἀνευρέθησαν εἰς λύχνος, ἐν ληκύθιον προχοειδές, εἰς σκύφος, μία χαλκῆ στλεγγίς καὶ ἐν ἀκόμῃ πηλινὸν ἀγγεῖον. Εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ. βορειότερον αὐτοῦ καὶ 0.25 - 0.30 μ. ὑψηλότερον εὐρέθη καὶ ἄλλος καλυβίτης, κατεστραμμένος αὐτός. Ἦτο προσανατολισμένος ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. καὶ τὸ μόνον κτερίσμα, τὸ ὁποῖον ἐσώθη, ἦτο μικρὸν ἀγγεῖον μετὰ προχόην.

Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. περίπου ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ 1.50 μ. ἀπὸ τῆς μεσοτοιχίας, εἰς βάθος δὲ 1 μ. περίπου ἀπεκαλύφθη τάφος κατεσκευασμένος διὰ πηλίνων πλακῶν, μετὰ κατεύθυνσιν ἐξ Ἀ. πρὸς Δ. Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τάφου εὐρέθησαν ὀλίγα ὀστ᾽ αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ μικρὸν προχοειδές ληκύθιον. Νοτιοανατολικῶς τοῦ τελευταίου αὐτοῦ τάφου ἀνευρέθη καὶ ἄλλος καλυβίτης, ὁ ὁποῖος περιεῖχε δύο ἀβαφεῖς ἀτρακτοειδῆ ληκύθια καὶ ὀλίγα ὀστ᾽ αὐτοῦ. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως, ἄνωθεν τῶν δύο αὐτῶν τάφων, εὐρέθησαν ἐλάχιστα ὀστ᾽ αὐτοῦ καὶ τεμάχιον σιδηρεῶς στλεγγίδος.

Εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς γωνίας οἰκίσκου τοῦ ἐκεῖ ἐργαστασίου καὶ πρὸς Νότον αὐτοῦ, εἰς βάθος 1.50 μ., ἀνευρέθη παρίνη σαρκοφάγος μετὰ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ἀ. πρὸς Δ., διαστάσεων 2.60×0.70 μ., βάθους 0.50 μ. καὶ πᾶχους τοιχωμάτων 0.11 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς σαρκοφάγου ἦτο ἐπεξεργασμένον διὰ κτενίου, καθὼς καὶ ταινία πλάτους 0.05 μ., ἡ ὁποία τὴν περιέβαλλεν ἐξωτερικῶς, ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπος ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια αὐτῆς ἦτο ἀδρῶς μόνον πελεκημένη. Τὸ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου ἦτο τετραγώνιον καὶ ἐντὸς αὐτῆς εὐρέθησαν λαβὴ μικροῦ ἀγγείου καὶ ἐλάχιστα ὀστ᾽ αὐτοῦ μετὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ πρὸς Ἀνατολάς.

Τέλος εἰς ἀπόστασιν 11.10 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ 9 μ. περίπου ἀπὸ τῆς μεσοτοιχίας, ἀνευρέθη, εἰς βάθος 2.60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, παρίνη σαρκοφάγος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων $2.02 \times 0.90 \times 0.90$ μ. καὶ πᾶχους τοιχωμάτων 0.11 μ. Ἡ σαρκοφάγος εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ Ἀ. πρὸς Δ. καὶ ἦτο δυστυχῶς συλημένη. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τῆς ἄκρον ἕσταντο

ἀκόμη ὀρθοί, ἐν εἵδει ἐπιτυμβίου στήλης, αἱ δύο ἐκ τριῶν λιθίνων πλακῶν, διαστάσεων ἐκάστη 1.16×0.80 μ., ἐφαπτόμεναι τελείως μεταξὺ των¹.

36. Ὁδὸς Ἀντιστράτου (Κάτω Πετράλωνα)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκτελέσεως ἔργων ἀποχετεύσεως, τὴν 9 Νοεμβρίου 1957, εἰς ἀπόστασιν 3 μ. περίπου ἀπὸ τῆς οἰκίας ἀρ. 6 τῆς ὁδοῦ Ἀντιστράτου (Κάτω Πετράλωνα) καὶ εἰς βάθος 0.75 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀνευρέθησαν δύο τεθραυσμένα ἐνεπίγραφα ἐπιτύμβια, δύο τμήματα ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων ἀνθεμίων καὶ ἐπιγραφή ὑποθήκης.

37. Ὁδὸς Βασιλικῶν (Περιστέρι)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκτελέσεως ἔργων ἀποχετεύσεως, τὴν 26 Μαρτίου 1959, εἰς ἀπόστασιν 0.50 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς οἰκίας ἀρ. 11 τῆς ὁδοῦ Βασιλικῶν (Περιστέρι) καὶ εἰς βάθος 0.95 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀνευρέθη πωρίνη σαρκοφάγος, διαστάσεων $1.85 \times 0.60 \times 0.59$ μ. Ἡ σαρκοφάγος εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ Ἀ. πρὸς Δ., ἐκαλύπτετο διὰ δύο πωρίνων πλακῶν, τὰ δὲ ὅστ᾽ αὐτῆς κεφαλῆς ἔκειντο εἰς τὸ Ἀ. ἄκρον. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν αὐτῆς ἀνευρέθησαν ὅστρακα ληκυθίου τοῦ 5ου π.Χ. αἱ.

Β. ΑΣΠΡΟΠΥΡΓΟΣ (πίν. ΝΑα-β)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκτελέσεως ἔργων διαπλατύνσεως τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ ἀπὸ τῆς 8 μέχρι τῆς 17 Αὐγούστου 1960 εἰς τὴν θέσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου, τοῦ γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἀσπρόπυργος», κατέστη ἀναγκαία ἡ μεταφορὰ τῶν λίθων τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ μνημείου, διὰ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ τελεία καταστροφή τοῦ τμήματος αὐτοῦ².

1. Εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς Ἐφορείας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀρεῶς εὐρίσκονται προερχόμενα ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀνασκαφῆς ἀτρακτοειδῆ ληκύθια καὶ μελανόμορφοι καὶ λευκαὶ λήκυθοι με τοὺς ἀριθμοὺς καταλόγου 3042 - 3079.

2. Τὸ μεσαιωνικὸν αὐτὸ μνημεῖον εἶναι ἐκτισμένον ἐξ ἀρχαίων μαρμάρων, μερικὰ τῶν ὁποίων εἶναι ἐνεπίγραφα. Ἐπειδὴ ὅλα τὰ μάρμαρα εἶναι λευκά, ὠνομάσθη Ἀσπρόπυργος καὶ ἐξ αὐτοῦ ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν του ἡ

Κατὰ παλαιότερας ἐργασίας διὰ τὴν τοποθέτησιν καλωδίων τῆς ΔΕΗ ὁ χάνδαξ πρὸ τῆς νοτίας ὀψεως τοῦ πύργου εἶχε γίνῃ καμπύλος, ὥστε τὸ μνημεῖον ἔμεινεν ἄθικτον.

Ἦδη κατὰ τὰς τελευταίας ἐργασίας μετεφέρθησαν 14 ὀγκόλιθοι τῆς νοτίας πλευρᾶς καὶ ἐτοποθετήθησαν πρὸς διάσωσιν παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, ἐνῷ τὰ θεμέλια τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ νέου ὁδοστρώματος τῆς διαπλατυνθείσης ὁδοῦ.

Τέλος ἡ διάνοιξις χάνδακος διὰ τὴν τοποθέτησιν καλωδίων ἐπέβαλε τὴν καταστροφὴν μέρους τῶν θεμελίων καὶ τὴν ἀποκοπὴν τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ ἀκρογωνιαίου ὀγκολίθου³.

Γ. ΜΑΝΔΡΑ

Τὴν 17 Αὐγούστου 1960 εἰδοποιηθέντες ὑπὸ τῆς χωροφυλακῆς μετέβημεν εἰς Μάνδραν Ἀττικῆς, ὅπου ἤρευνήσαμεν δύο τάφους καλυβίτας, οἱ ὅποιοι εἶχον σχεδὸν καταστραφῇ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν.

Ὁ πρῶτος τάφος ἔκειτο πλησίον τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ οἰκοπέδου Πανωλιάσκου καὶ ἦτο προσανατολισμένος ἐκ Δ. πρὸς Ἀ. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν του στενὴν πλευρὰν εὐρέθησαν ὀλίγα ὅστ᾽ αὐτῶν κάτω ἄκρων τοῦ νεκροῦ. Ὁ τάφος εἶχε κοπῇ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν καὶ τὸ μῆκος του πιθανῶς ἦτο 1.50 μ. Ἐν μικρὸν ἀβαφὲς ἀγγεῖον, μία ἀργυρὰ περόνη καὶ ἓν χαλκοῦν ἔλασμα, παραδοθέντα ὑπὸ τῆς χωροφυλακῆς, ἀνήκουν κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ἐργατῶν εἰς τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου. Κατὰ τοὺς ἐργάτας, εὐρέθησαν ἐπίσης ὀλίγα τεμάχια πηλίνων πλακῶν.

Ὁ δεῦτερος τάφος, κείμενος ἀνατολικῶς τοῦ πρώτου εἰς ἀπόστασιν 6 - 6.50 μ., εὐρίσκετο 0.25 - 0.30 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ὡς

περιοχὴ καὶ τὸ σημερινὸν χωρίον. Ἡ μελέτη καὶ ἡ ταύτισις τοῦ μνημείου ὡς μεσαιωνικοῦ πύργου ἔγινεν ἀπὸ τὸν Δ. ΦΙΛΙΟΝ, ΠΑΕ 1892, σ. 35 κέ.

3. Τὴν μεταφορὰν καὶ διάσωσιν τῶν ὀγκολίθων τοῦ μαρμάρου ἐνήργησεν ὁ τότε ἔ. Ἐπιμελητὴς τοῦ Ἱ. Θρεψιάδῃ κ. Γεώργιος Ντελόπουλος, ὁ ὅποιος καὶ ἐξεπόνησε σκαριφήματα τοῦ μνημείου πρὸ καὶ μετὰ τὴν διαπλάτυνσιν τῆς ὁδοῦ. Ταῦτα ὁ μελετητὴς ἤμπορεῖ νὰ συμβουλεύθῃ εἰς τὰ «Κατάλοιπα» Ἱ. Θρεψιάδῃ, τὰ ὅποια φυλάσσονται εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

και ο πρώτος. Ο τάφος, μήκους 1.80 μ. περίπου, έκειτο πλησίον τής νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ οἰκοπέδου Ἡ. Κωνσταντίνου και ἦτο προσανατολισμένος ἐκ Δ. πρὸς Ἀ. Τὰ ὁστᾶ τοῦ κρανίου εὑρέθησαν εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τάφου, τοῦ ὁποίου αἱ πῆλιναι κέραμοι ἦσαν στερεωμένοι ἐξωτερικῶς διὰ σειρᾶς λίθων.

II. ΒΟΙΩΤΙΑ

1. Πλαταιαὶ

α) Εἰς τὴν θέσιν Μεγάλη Βρύση εὑρέθη τὴν 5 Ἰανουαρίου 1955 και παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Κ. Νάκου εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν μαρμαρινὴ κεφαλὴ παιδός (Ἔρωτος;) ὕψους 0.14 μ. περίπου, καλῆς διατηρήσεως και τέχνης.

β) Εἰς τὸ κτῆμα Ξενοφῶντος Ραχούτη εὑρέθη τὴν 22 Φεβρουαρίου 1955 ἀετωματικὴ στήλη ἐκ σκληροῦ λίθου, διαστάσεων 1.07×0.44 μ. και πάχους μεγίστου 0.17 μ. Ἡ στήλη φέρει τὴν ἐπιγραφὴν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων:

ΕΠΙ
ΓΕΡΑΚΙ
ΝΙΚΙΑΣ
ΕΥΠΡΑΣΙΣ

γ) Εἰς τὸ αὐτὸ κτῆμα, εἰς τὴν νεροσυρμὴν τὴν ἀπέχουσιν 500 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ εἰκονοστασίου, μεταξὺ τούτου και τῆς Μεγάλης Βρύσης, πλησίον τῆς θέσεως τῶν σαρκοφάγων, ἀνευρέθησαν τὴν 31 Μαρτίου 1955 δύο ἀκόμῃ ἐνεπίγραφα ἐπιτύμβια. Τὸ πρῶτον, ἀνθέμιον ἀνάγλυφον ἐκ μαρμάρου ἐντοπίου, ἔχει διαστάσεις 0.90×0.74 μ. και πάχος 0.28 μ. κατὰ τὴν βᾶσιν του, ὅπου φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΕΠΙ ΛΙΟΝΥΣΙΩΙ

Τὸ δεύτερον, ἐπίσης ἐκ μαρμάρου, μὲ ἀετωματικὴν ἀπόληξιν, φέρει ἀνάγλυφον μορφὴν νεανίου, μὲ ἀποκεκρουμένα τὰ κάτω ἄκρα, και τὴν ἐπιγραφὴν:

ΝΙΚΩΝ ΕΥΔΟΞΟΥ

2. Θῆβαι

Τὸν Μάρτιον τοῦ 1961 εἰς τὴν θέσιν «Παλιάμπελο» τῶν Θηβῶν, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Παν. Γιαγγῆ, εὑρέθησαν δύο τάφοι τῶν βυζαντινῶν χρόνων, λαξευμένοι εἰς τὸν μαλακὸν βράχον. Καὶ οἱ δύο τάφοι εἶχον συληθῇ παλαιότερον, μέρος δὲ τοῦ ἐνὸς εἶχε καταστραφῇ ὑπὸ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως.

Τοῦ πρώτου τάφου ἡ εἴσοδος, πλάτους 0.75 μ., εὑρίσκεται εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν του. Διὰ πέντε βαθμίδων κατερχόμεθα εἰς τὸ κεντρικὸν τμήμα τοῦ τάφου, τοῦ ὁποίου ἡ ὀροφὴ ἐσχημάτιζε καμάραν, εἶχε δὲ ὕψος 1.65 μ. και πλάτος 0.75 - 0.90 μ. Εἰς τὴν βόρειον και νοτίαν πλευρὰν του ἦσαν λαξευμένα ἀρκοσόλια μήκους 2 μ., μεγίστου ὕψους 1.05 μ. και πλάτους 0.85 - 1 μ. Εἰς τὸ δάπεδον τῶν ἀρκοσολίων εὑρέθησαν ὑπολείμματα ὀστῶν και σανίδων.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου, ἐναντι τῆς εἰσόδου εἶναι λαξευμένη θήκη ὕψους 1.30 μ. και πλάτους ἄνω 0.70 μ. και κάτω 0.80 μ. Εἰς τὸ δάπεδον τῆς θήκης εὑρέθησαν ὀστᾶ και λείψανα σανίδων(;).

Ὁ δεύτερος τάφος, εὑρισκόμενος νοτίως τοῦ πρώτου, ἦτο τοῦ αὐτοῦ σχήματος και τῶν αὐτῶν περίπου διαστάσεων, ἀλλ' εἶχεν, ὡς εἵπομεν, ἡμικαταστραφῇ. Ἐντὸς αὐτοῦ οὐδὲν εὑρέθη.

3. Θεσπιαὶ

Τὸν Μάρτιον τοῦ 1961 εἰς τὴν θέσιν ἹΑγιος Ἀθανάσιος Θεσπιῶν, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Ἀθανασίου Ρουσέτη, ἀνευρέθησαν θραύσματα κεράμων, παρόλῃθι τεθραυσμένοι, ἀρχιτεκτονικὸν μέλος μὲ γλυπτὴν διακόσμησιν τῶν βυζαντινῶν χρόνων και τεμάχιον μαρμάρου μὲ τὴν ἐπιγραφὴν:

ΟΥΣ
ΕΥΝΟΥ
Υ ΙΣΙΑΩΡΟΥ

Ἀπὸ τὸν σταθμὸν χωροφυλακῆς τῶν Θεσπιῶν παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν 174 βυζαντινὰ νομίσματα, εὑρεθέντα εἰς τὸν αὐτὸν ἀγρὸν.

4. Τοποθεσία Τάτεζα

Εἰς τὴν θέσιν Τάτεζα, μεταξὺ Κορύνης (Δομ-

βραίνης) καὶ Ξηρονομῆς, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Βασ. Ἀρ. Πρεβίτζη, εἶχον εὑρεθῇ μυκηναϊκοὶ τάφοι, οἱ ὅποιοι καὶ κατεστράφησαν. Ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ἀγροῦ εἶχε παραδώσει εἰς τὸν σταθμὸν χωροφυλακῆς Κορόνης τεμάχια μικροῦ ἀγγείου, μίαν χαλκῆν αἰχμὴν δόρατος, χαλκοῦν ἐγχειρίδιον ἄνευ λαβῆς καὶ δύο ἄλλα χαλκᾶ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἀπεστάλησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν.

Ἀπὸ τὸν ὡς ἄνω ἀγρὸν τὴν 4 Νοεμβρίου 1960 περισυνελέγησαν ὀλίγα μυκηναϊκὰ ὄστρακα, προερχόμενα ἀσφαλῶς ἀπὸ τοὺς καταστραφέντας τάφους.

5. Ἀνασκαφὴ Ἀκραϊφνίου

Ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσε ἀπὸ τοῦ τέλους Μαρτίου μέχρι τῆς 4 Ἀπριλίου 1940 καὶ ἐγένετο κυρίως ἐντὸς τῆς μεγάλης χαράδρας, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη ἐκ χάσματος ὀφειλομένου εἰς καθίζησιν καὶ ὀλίσθησιν τοῦ ἐδάφους. Ἡ τοποθεσία ὀνομάζεται Ρουκούμιζα (Ρουκουῖμιζα ἢ Ρουκουῖμιτζα), τὸ ὅποion ἄλβανιστὶ σημαίνει «κατρακύλα» καὶ εὑρίσκεται πρὸς Δυσμὰς τοῦ χωρίου Καρδίτσα (σήμερον Ἀκραϊφνιον), δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς αὐτό. Ἀκριβέστερον ἢ Ρουκούμιζα κεῖται κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν κλιτύν τοῦ λόφου Βίγλιζα, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου, ὡς ἐπίστεψις, σφύζεται κύκλωθεν ἡ ὀχύρωσις τοῦ ἀρχαίου Ἀκραϊφνίου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδόν, τὴν συνδέουσιν τὸ χωρίον Καρδίτσα μὲ τὰς Θήβας καὶ τὴν Τοπλία, μέγας ὄγκος ἐπιχώσεως τοῦ λόφου κυλᾷ (κατολισθαίνει) ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἴτε λόγῳ καθιζήσεως εἴτε λόγῳ χάσματος ἔσωθεν δημιουργηθέντος ἐξ ὑπογείων ὑδάτων εἴτε ἀκόμη ἕνεκα πλημμύρας ἐκ συνεχῶν βροχοπτώσεων ἢ τέλος καὶ ἐξ ἄλλων γεωλογικῶν αἰτίων.

Ἐντὸς τῶν σχηματισθέντων ρηγματίων ἐνεφανίσθησαν πολλοὶ τάφοι, μερικοὶ τῶν ὁποίων ἀνεσκάφησαν, ἐνῶ ἄλλοι μένουσι ἄσκαπτοι καὶ ἄλλοι κατεστράφησαν ὑπὸ τῆς καθιζήσεως καὶ κατολισθήσεως τοῦ ἐδάφους. Καὶ οἱ ἀνασκαφέντες ὅμως τάφοι ἦσαν ἡμικατεστραμμένοι, διότι ὅλος ὁ τόπος ἐνταῦθα ὑπέστη μεγάλης καταστροφῆς ἐκ τῆς καθιζήσεως. Εἶναι δὲ τόσος ὁ ἀριθμὸς τῶν τάφων, ὥστε ἐδῶ ἀναμφιβόλως ἔχομεν ἓν ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα τοῦ ἀρχαίου Ἀκραϊφνίου.

Ἡ χρονολόγησις τῶν δὲ εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆς, δυνάμεθα ὅμως γενικῶς νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἀνήκουν εἰς τοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Ἐκ παραλλήλου ἀνεσκάφησαν καὶ τμήματα τῆς ὀχυρώσεως, τῶν τειχῶν δηλαδή, κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ λόφου. Ἐν ἐξ αὐτῶν εὑρίσκεται ἐντὸς τῶν ρηγματίων τοῦ ἐδάφους.

Καὶ εἰς τὸ μέρος τοῦτο, ὅπως καὶ περὶ τὸν ὑπόλοιπον λόφον, ἡ ὀχύρωσις συνίσταται εἰς ἀλλεπάλληλα τείχη, διαφορετικῶν ἐποχῶν, χρονολογούμενα ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς τῶν.

Τὰ ἐδῶ ἀνασκαφέντα τμήματα εἶναι δύο. Τὸ ἐν εὑρίσκεται ἐντὸς τῶν ρηγματίων, τὸ δὲ ἄλλο εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀπ' αὐτῶν πρὸς Δυσμὰς καὶ πλησίον τῆς πρὸς τὴν Κωπαῖδα ἀποτόμου, κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο, κλιτύος τοῦ λόφου Βίγλιζα.

1) Τὸ ἐντὸς τῶν ρηγματίων ἀνασκαφέν τμήμα ἔχει μῆκος 9 μ. περίπου, πλάτος 1.25 μ. καὶ ὕψος, ὅσον ἀνεσκάφη, 0.95 - 1.10 μ. Εἶναι ἐκτισμένον διὰ μεγάλων πωρολίθων διαστάσεων $1.25 \times 0.60 \times 0.43$ μ., ἔχει ὅμως κοπῇ ἕνεκα τῆς καθιζήσεως. Οἱ πωρολίθοι ἔχουν τοποθετηθῇ φορμηδὸν καὶ παρὰ μῆκος, εἶναι δὲ μᾶλλον μαλακοί. Αἱ διαστάσεις τῆς ἐνταῦθα πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ τείχους ἀνοιχθείσης τάφρου εἶναι 12 μ. μῆκος, 3 μ. πλάτος καὶ 1.10 - 1.40 μ. βάθος.

Τὰ εὐρήματα, τὰ ὅποια μᾶς ἔδωκεν ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἦσαν κέραμοι καὶ ὄστρακα ἐκ μεγάλων ἀγγείων (πίθων μὲ χαρακτηριστικὰ σχήματα), καθὼς καὶ ὀλίγα μελαμβαφῇ. Χρονολογικῶς τὰ θεμέλια αὐτὰ δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν μετὰ πιθανότητος εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ μέρους εἶναι χῶμα ἐρυθρῶπὸν, ἀνάμικτον ἐνιαχοῦ μετὰ λίθων καὶ πῶρων.

Τοῦ θεμελίου τούτου σφύζονται δύο δόμοι λίθων, τοῦ κατωτέρου ἐδραζομένου ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους. Πέριξ αὐτοῦ ἡ ἐπίχωσις εἶναι χῶμα ἐρυθρῶπὸν μετὰ λατύπης, προερχομένης ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν πωρολίθων. Ἡ ἐργασία τῆς κατασκευῆς τοῦ εἶναι ἐπιμελής, ἰδιαίτερος δὲ ἡ τῶν ἀρμογῶν τῶν πωρολίθων, οἱ ὅποιοι φέρουν ἀναθυρώσεις.

Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ τείχους εὑρέθη εἰς βάθος 0.70 - 0.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδά-

φους, είναι δὲ παράδοξον ὅτι ἡ θεμελίωσις ἐδῶ ἐγινε διὰ πωρολίθων, ἐνῶ γενικῶς τὸ φρούριον ἔχει λίθους κοινούς, σκληροὺς καὶ ὄχι πώρους. Τοῦτο ὑποδηλοῖ ὅτι τὸ τεῖχος ἐνταῦθα θὰ ἐφθάνεν εἰς ἀρκετὸν ὕψος οὕτω διὰ πωρολίθων ἐκτισμένον ὥστε ἐπὶ τῶν πωρολίθων θὰ συνεχίζετο τὸ τεῖχος κτιστὸν δι' ὀπτοπλίνθων.

Ποῖον ἄραγε πολεμικὸν γεγονὸς προεκάλεσε τὴν καταστροφὴν τοῦ τείχους τούτου;

2) Τὸ ἀνωτέρω περιγραφὴν θεμέλιον τοῦ τείχους εἶναι προφανές ὅτι ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ ἄλλου τμήματος, τοῦ ἀνασκαφέντος πλησιέστερον πρὸς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ λόφου Βίγλιζα. Τὸ δεύτερον αὐτὸ τμήμα τοῦ ὀχυρωματικοῦ περιβόλου, ὅπως καὶ τὸ πρῶτον, ἀποτελεῖ τὸ κατώτατον πρὸς τὴν βαθεῖαν χαράδραν, τὴν ὁποίαν σχηματίζουν ἡ Βίγλιζα καὶ τὸ ἐναντι αὐτῆς ὄρος, τμήμα τῆς ὀχυρώσεως. Διὰ τῆς χαράδρας ἄλλωστε εἰς τὸ μέρος αὐτὸ θὰ διήρχετο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅπως καὶ σήμερον, ἡ ὁδὸς ἡ συνδέουσα τὸ Ἀκραίφνιον μὲ τὰς Θήβας καὶ τὰς ἄλλας γειτονικὰς πόλεις, ἐκτὸς ἐὰν ἡ ἐπικοινωνία ἐγίνετο δι' ἄλλης ὁδοῦ.

Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ τείχους εἶναι νεώτερον τοῦ προηγούμενου, ὃ δὲ τρόπος τῆς τοιχοδομίας του (ἐξωγκωμένοι καθρέπται, ἔξεργον ἰσχυρῶς ἐξέχον, εἰργασμένον μὲ «μεγάλες πελεκησιές» δι' ὀξέος ὀργάνου) μαρτυρεῖ ἐλληνιστικὸς χρόνος. Ἡ ἐξωτερικὴ του ὄψις δεικνύει ἐπιμελῆ ἐργασίαν. Ἐχει κτισθῆ διὰ λίθων μελανῶν, φερόντων, ὡς ἐλέχθη, ἔξεργον, καλῶς μεταξὺ των προσηρμοσμένων καὶ ἀσφαλῶς ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους ἐδραζομένων. Οἱ λίθοι οὗτοι ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ ἐπένδυσιν τοῦ πωρίνου τείχους, τὸ ὁποῖον ὑπῆρχεν ἐνταῦθα καὶ τοῦ ὁποίου συνέχεια εἶναι τὸ πρῶτον ἀνασκαφέν τμήμα. Ἐκτίσθη δέ, ὡς φαίνεται, μετὰ καταστροφὴν, ἡ ὁποία προφανῶς προεκλήθη ὄχι ἐκ φυσικῆς τινος αἰτίας, καθιζήσεως ἢ κατολισθήσεως, διότι τότε θὰ ἔπρεπε νὰ καταστραφῇ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ του ὄψις, ἀλλ' ἔνεκα πολέμου. Τὸ σημεῖον αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον εὐπρόσβλητα τοῦ φρουρίου, διότι ὁ ἐχθρὸς ἡδύνατο, ὑπερπηδῶν τὸ ἀπέναντι ὄρος, νὰ προσβάλῃ ἐντεῦθεν τοὺς ἐντὸς τοῦ φρουρίου ὀχυρωμένους. Πότε ὅμως ἐγινεν ὁ καταστρεπτικὸς αὐτὸς πόλεμος; Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μετὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Ὅπως δὲ ποτε τὸ τεῖχος ἐδῶ κατεστράφη εἰς ἀρκετὸν μῆκος καὶ ἐπισκευασθὲν ἐνισχύθη, ὡς εἵπομεν, μὲ ἐπένδυσιν ἐκ λίθων σκληρῶν, μελανοῦ χρώματος.

Ἡ ἀνασκαφεῖσα ἐνταῦθα τάφος ἔχει μῆκος 22 - 24 μ. περίπου, πλάτος 3.50 μ. καὶ βάθος 2.50 μ., τὸ δὲ πᾶχος τῆς διὰ μελανῶν λίθων ἐπενδύσεως εἶναι 0.55 μ. Τοῦ τείχους σώζονται δύο καὶ ἐνιαχοῦ τρεῖς δόμοι.

Πέραν τοῦ πᾶχους τῶν 0.55 μ. τῆς διὰ μελανῶν λίθων ἐπενδύσεως, τὸ τεῖχος εἶναι κατεσκευασμένον διὰ πωρολίθων μαλακῶν μᾶλλον, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ πρῶτον ἀνασκαφέν τμήμα. Ἡ ἐπίχωσις, ἀδιατάρακτος, συνίστατο, ὅπως καὶ ἡ ἄλλη, ἐκ χώματος, λίθων, λατύπης καὶ ὀλίγων ὀστράκων χονδρῶν ἀγγείων ἀκαθορίστων μᾶλλον χρόνων.

Παρὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους τούτου ἀνεσκάφη τάφος μικροῦ παιδίου, διαστάσεων 1.40×0.40 μ., κατεσκευασμένος διὰ λιθαρίων καὶ πηλοῦ. Ἐντὸς τούτου ἐσώζετο ὁ σκελετὸς καὶ ἐν ἀγγείοις. Ὁ τάφος, ρωμαϊκῶν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα χρόνων, εἶναι μεταγενέστερος τοῦ τείχους, κατεσκευάσθη δὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν τούτου, ὡς μαρτυρεῖ τὸ δυτικὸν ἄκρον του, τὸ ὁποῖον κατέχει τμήμα τοῦ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ καταστραφέντος ὀχυρωματικοῦ περιβόλου.

Πλὴν τοῦ ἀνωτέρω τάφου, ἐντὸς τοῦ κατολισθαίνοντος ἐδάφους, δηλαδὴ τῆς Ρουκούιμζας, περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν ἐν ἀρχῇ, ἀνεσκάψαμεν πέντε ἀκόμη τάφους. Ὁ πρῶτος, διαστάσεων $1.10 \times 0.43 \times 0.40$ μ., εὐρέθη εἰς βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 0.90 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἐπίχωσις ἐξ ἀνθράκων καὶ τέφρας. Προηγύθη ἐπομένως καῦσις τοῦ νεκροῦ. Τὰ εὐρήματα ἦσαν ὀλίγα ὅσῃ καὶ δύο ἀγγεῖα ἐπίσης κεκαυμένα.

Ὁ δεύτερος ἐντὸς τῆς Ρουκούιμζας ἀνασκαφείας τάφος ἦτο καλυβίτης, κατεσκευασμένος μὲ πηλίναν πλάκας καὶ κατεστραμμένος.

Ὁ τρίτος, ἐπίσης ἡμικατεστραμμένος, περιεῖχε χῶμα καὶ λείψανα πυρᾶς μετ' ἀνθράκων.

Ὁ τέταρτος ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ πωρίνων πλακῶν, ἐπίσης ἡμικατεστραμμένος. Διαστάσεις: 1.75×0.75 μ., ὕψος 0.80 μ. Εὐρέθη εἰς βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Ὁ πέμπτος τάφος, κατεστραμμένος καὶ αὐτός, περιεῖχε λείψανα πυρᾶς.

Εὐρέθησαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ κατεστραμμένοι τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων συνελέξαμεν διάφορα ἀγγεῖα.

Παρὰ τὸν πρῶτον ἀνασκαφέντα, πρὸς Δυσμὰς καὶ εἰς 8 μ. ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς σχισμῆς τῆς Ρουκούμζας, ἀπεκαλύφθη ἄλλος τάφος, ὅμοιος μὲ τὸν πρῶτον, περιέχων καὶ αὐτὸς ἄνθρακας, λείψανα πυρᾶς καὶ ἀγγεῖα. Ὅστ' αὖ δὲν εὐρέθησαν. Ὁ τάφος ἦτο κατὰ τὸ ἥμισυ κατεστραμμένος, εἶχε σφωζομένας διαστάσεις $1.00 \times 0.90 \times 0.55$ μ. καὶ εὐρέθη εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Ὅλοι οἱ ἐντὸς τῶν τειχῶν ἀνασκαφέντες τάφοι εἶναι νεώτεροι τοῦ περιβόλου; Ἡ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχουν τάφοι καὶ ἐντὸς τῶν τειχῶν; Τὸ ὑψόμετρον, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρέθησαν, εἶναι τὸ αὐτὸ περίπου μὲ τὸ τῶν τειχῶν. Ἀλλ' ὁ παιδικὸς τάφος, τοῦ ὁποῖου τὸ δυτικὸν ἄκρον ἐπάτησεν ἐπὶ τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν θὰ κατεῖχεν ἄλλοτε τὸ τεῖχος, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο ἐδημιουργήθη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τεύχους¹.

III. ΦΘΙΩΤΙΔΟΦΩΚΙΣ

1. Σουβάλα (σημερινὸν Πολύδροσον)

Κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου τὴν 4 καὶ 5 Μαρτίου τοῦ 1940 εἰς Σουβάλαν, σημερινὸν Πολύδροσον, καὶ Λίλαιαν τῆς Φθιωτιδοφωκίδος, παρετήρησα παρὰ τὸν μύλον Παναγιώτη Πανάγου καὶ ἐντὸς τῶν πηγῶν τοῦ Κηφισοῦ ποταμοῦ (κοινῶς Ἀγοριανίτη) δύο ἢ τρεῖς πτωχικοὺς τάφους.

Πρὸς τὴν χαράδραν τοῦ Παρνασσοῦ σφύζονται πῆλιννοι σωλῆνες, λείψανα ὕδραγωγείου.

Παρὰ τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα μύλον σφύζονται λείψανα τειχῶν (ἀρχαία Λίλαια) ἐλληνιστικῶν πιθανῶς χρόνων. Εἶναι λίθινα, καλῶς καὶ εἰς ἀρκετὸν ὕψος διατηρούμενα. Τὸ τεῖχος βαίνει πρὸς τὸν ὑπερθεὶν τοῦ μύλου Παρνασσόν,

ὁ ὁποῖος ἐδῶ ἀνοίγεται εἰς βαθεῖαν χαράδραν μὲ κατεύθυνσιν νοτιοδυτικὴν, παράλληλον τοῦ τεύχους. Τὸ μέρος ἀπέχει ὀλίγον τῆς δημοσίας ὁδοῦ Σουβάλας — Κάτω Ἀγοριανῆς (Λίλαιας). Ἡ Κάτω Ἀγοριανὴ εἶναι ἡ Λίλαια, ὡς ἄλλωστε ὀνομάζεται ἐπισήμως σήμερον. Τὸ ποτάμι Ἀγοριανίτης (ὁ Κηφισὸς) ὀνομάζεται οὕτω, διότι πηγάζει ἀπὸ τὸ ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ χωρίον Ἐπάνω Ἀγοριανῆ, τὸ ὁποῖον σήμερον ὀνομάζεται ἐπισήμως Ἐπτάλοφος.

Εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ κοινοτικοῦ καταστήματος φυλάσσεται ἐπιγραφή, εὐρεθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Παναγιώτου. Εἶναι στήλη εἰς δύο τεμάχια σωθεῖσα, ἔχουσα τὰς τρεῖς πλευράς τῆς ἐνεπιγράφους. Ἀνήκει εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ εὐρέθη, ὡς μὲ ἐπληροφόρησαν, παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Κηφισοῦ.

Τὴν 5 Μαρτίου ἐπεσκέφθην τὴν ἐρειπωμένην ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Χριστοφόρου (Ἐλεοῦσαν κοινῶς ἢ Ἀη-Στόφορον) εἰς τὰς ὑπαρείας τοῦ Παρνασσοῦ, ἀνατολικῶς τῆς Χαράδρας, ὅπου ἡ πόλις καὶ τὸ φρούριον.

Περαιτέρω, διευθυνόμενος πρὸς τὴν χαράδραν, ὑπεράνω τῆς λεγομένης Πηγῆς, ὅπου πράγματι ὑπάρχει καὶ πηγὴ, ἐπεσκέφθην ἐρείπια ἄλλης ἐκκλησίας, τῆς Παναγίας Μαυρομαντήλας. Ἡ ἐκκλησία εὐρίσκεται ἐπὶ ὑψηλοῦ ἀνδῆρου καὶ ἐπὶ θεμελίων παλαιότερου ναοῦ. Οἱ ἐντόπιοι λέγουσιν ὅτι ἐδῶ ἦτο ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος.

Καὶ αἱ δύο ἐκκλησίαι εἶναι ἐκτισμέναι διὰ παλαιότερου ὕλικου. Ἡ τελευταία, δηλαδὴ ἡ Παναγία Μαυρομαντήλα, σφύζεται εἰς θεμέλια, ἐνῶ ἡ πρώτη εἰς ἀρκετὸν ὕψος, φθάνον πολλὰς τὰ 2 μ. Εἰς αὐτὴν ἐγένετο μικρὰ σκαφή ὑπὸ τοῦ Χρήστου Καρούζου. Οἱ τοῖχοι τοῦ Ἀη-Στόφορου κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν των ὄψιν εἶναι ἐκτισμένοι διὰ λίθων παλαιότερου ναοῦ, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν διὰ μικρῶν λίθων, κεράμων καὶ κονιάματος.

Εὐδιάκριτος εἶναι ὁ χωρισμὸς τῆς ἐκκλησίας εἰς νάρθηκα, τρίκλιτον καθολικὸν καὶ τρίκογχον ἱερόν. Ἐπίσης καλῶς σφύζονται αἱ δύο ἐξωτερικαὶ θύραι τοῦ ναοῦ, δηλαδὴ ἡ κυρία εἴσοδος εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν, καὶ μία μικροτέρα εἰς τὴν βόρειον.

Καλῶς σφωζόμενον τεῖχος ἀκολουθεῖ τὴν ὑπώρειαν εἰς ἀρκετὸν μῆκος μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Δ. πρὸς Α., σχηματίζον καὶ τὸ ὑψηλὸν ἀνδρὸν τῆς Παναγίας Μαυρομαντήλας. Βορείως τοῦ τεύχους,

1. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀκραιφνίου, καθὼς καὶ διάφοροι πληροφορίες ἐκ περιοδείας τοῦ Ἰ. Θρεψιάδη τὸν Μάρτιον καὶ Ἰούλιον τοῦ 1940 εἰς Ἀνω Ἀγοριανῆν (Ἐπτάλοφον) καὶ εἰς Σουβάλαν (σημερινὸν Πολύδροσον), εὐρίσκονται εἰς τὸ ἡμερολόγιον τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Γαλαξιδίου, τὸ ὁποῖον παρεδόθη πρὸς φύλαξιν εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Γαλαξιδίου ἐδημοσιεύθη ἤδη ἐν ΑΕ 1972, σ. 184 - 207.

έντος τῶν ὑδάτων τῆς Πηγῆς, σφύζεται τμήμα θεμελίων κτίσματος σχήματος Γ καὶ ὀλίγον ὑψηλότερον ἐπὶ τοῦ πρὸς Ν. τοῦ θεμελίου βράχου λαξευμένοι τρεῖς θρόνοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μεταίως μεγαλύτερος, ἔσως ὡς ἐπισημότερος¹.

2. Ἄνω Ἀγόριανη (σήμερον Ἐπτάλοφος)

Τὴν 2 Ἰουλίου 1940, εἰς Ἄνω Ἀγόριανη

καὶ εἰς τὸν ἀμπελῶνα τοῦ Ἀνδρέα Μούκα εἶδον τμήμα μαρμαρίνου κίονος κεχωσμένον ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Ὁ κίων ἀνήκει εἰς κτίσμα τῶν ρωμαϊκῶν ἢ βυζαντινῶν χρόνων.

Εἰς ἀπόστασιν 3.50 μ. ἀπὸ τοῦ πρώτου καὶ πρὸς Β. αὐτοῦ παρετήρησα καὶ ἄλλον κίονα, κατὰ δὲ τοὺς ἐντοπίους ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι παρόμοιοι κίονες.

† Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΘΗΝΩΝ

Αἱ ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰ. Θρεψιάδης ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι τῆς Ἐφορείας, διενεργηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Σ. Συμεωνίδη, ὡς καὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἐρευνῶν τῶν ἐτῶν 1960-62, δίδονται ἐν περιλήψει κατωτέρω. Τὰ σχετικὰ ἡμερολόγια εἶναι κατατεθειμένα εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Β' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων (ἀποθηκὴ καὶ ὁδοῦ Ἀρεως).

1) Ἀστιγγος 15

Κατὰ τὴν διάνοξιν χάνδακος ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ τὴν 23-9-62 εἰς τὴν ὁδὸν Ἀστιγγος καὶ ἔξωθεν τοῦ ἀριθμοῦ 15, εἰς βάθος 4.30 μ. εὐρέθησαν ὑπολείμματα τάφων κτιστῶν ἐξ ὀπτῶν πλίνθων καὶ μικρῶν λίθων μετὰ κονιάματος.

2) Χαιρεφώντος 16

Εἰς χάνδακα ἀνοιγέντα τὴν 29-9-62 ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ εἰς τὴν ὁδὸν Χαιρεφώντος καὶ πρὸ τοῦ ἀρ. 16 ἀπεκαλύφθησαν δύο τοῖχοι, ἐκτισμένοι διὰ λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος. Οἱ τοῖχοι ἦσαν κάθετοι πρὸς ἀλλήλους, ἀπεῖχον ὅμως μεταξύ των 7.50 μ. Τοῦ ἐνὸς ἡ κατεύθυνσις ἦτο ἀπὸ Ἀ. πρὸς Δ., τοῦ δὲ ἄλλου ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

3) Ροβέρτου Γκάλλι

Κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ διάνοξιν χάνδακος κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ροβέρτου Γκάλλι ἀπὸ 27-9-63 μέχρι 16-10-63 καὶ εἰς τὴν μεταξύ τῶν ὁδῶν Ἐρεχθείου καὶ Γουέμστερ νοτίαν πλευρὰν αὐτῆς ἀνευρέθησαν τμήματα κτισμάτων τῶν ὑστερο-

ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς μέγα βαλανεῖον. Τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα ἔχουν ὡς ἀκολουθῶς:

α) Εἰς τὸ μεταξύ τῶν ἀριθμῶν 13-21 τμήμα τοῦ χάνδακος ἀνεσκάφησαν τμήματα τοίχων ἐκτισμένων κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα ἐξ ἀργῶν λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος. Ἀνεσκάφη ἐπίσης τμήμα καμπύλου τοίχου τῆς αὐτῆς κατασκευῆς καὶ ἀγωγὸς ἡμιελλειψοειδοῦς τομῆς, πλάτους 0.40 μ.

β) Πρὸ τῆς διασταυρώσεως τῆς ὁδοῦ Ροβέρτου Γκάλλι μετὰ τὴν ὁδὸν Γουέμστερ ἀπεκαλύφθη φρέαρ καὶ γωνία δωματίου μετὰ ἀγωγὸν ὀρθογωνίου τομῆς.

γ) Εἰς τὸν αὐτὸν χάνδακα καὶ ἔμπροσθεν τοῦ ἀριθμοῦ 27 ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι ἐξ ἀργῶν λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος καθὼς καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον μετὰ ψηφίδας ἐκ λευκοῦ μαρμαρίου.

δ) Εἰς τὴν διασταύρωσιν Ροβέρτου Γκάλλι 29 καὶ Προπυλαίων ἀνευρέθησαν τμήμα ὑποκαύστου βαλανείου, ἀνατολικῶς τούτου μικρὸν δωμάτιον μετὰ δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν καὶ φρέαρ μετὰ ἐπένδυσιν ἐκ πηλίνων δακτυλίων φερόντων μηνίσκον.

4) Κολοκοτρώνη καὶ Πραξιτέλους

Τὴν 10-10-62 ἐντὸς χάνδακος ἀνοιγέντος εἰς τὴν ὁδὸν Κολοκοτρώνη καὶ πρὸ τοῦ ἀρ. 25, πλησίον δὲ τῆς συμβολῆς τῆς ὁδοῦ μετὰ τῆς Πραξιτέλους, ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἐκ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων, πλάτους 0.55 μ. Μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων ὑπῆρχον τμήματα ἐκτισμένα διὰ μικρῶν λίθων. Ὁ τοῖχος, ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκος 2.80 μ., ἦτο παράλληλος πρὸς τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Κολοκοτρώνη. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἀνευρέθησαν ὄστρακα μελαμβαφῇ.

Ε. ΤΣΙΜΠΙΑΔΗΣ - ΠΕΝΤΑΖΟΣ

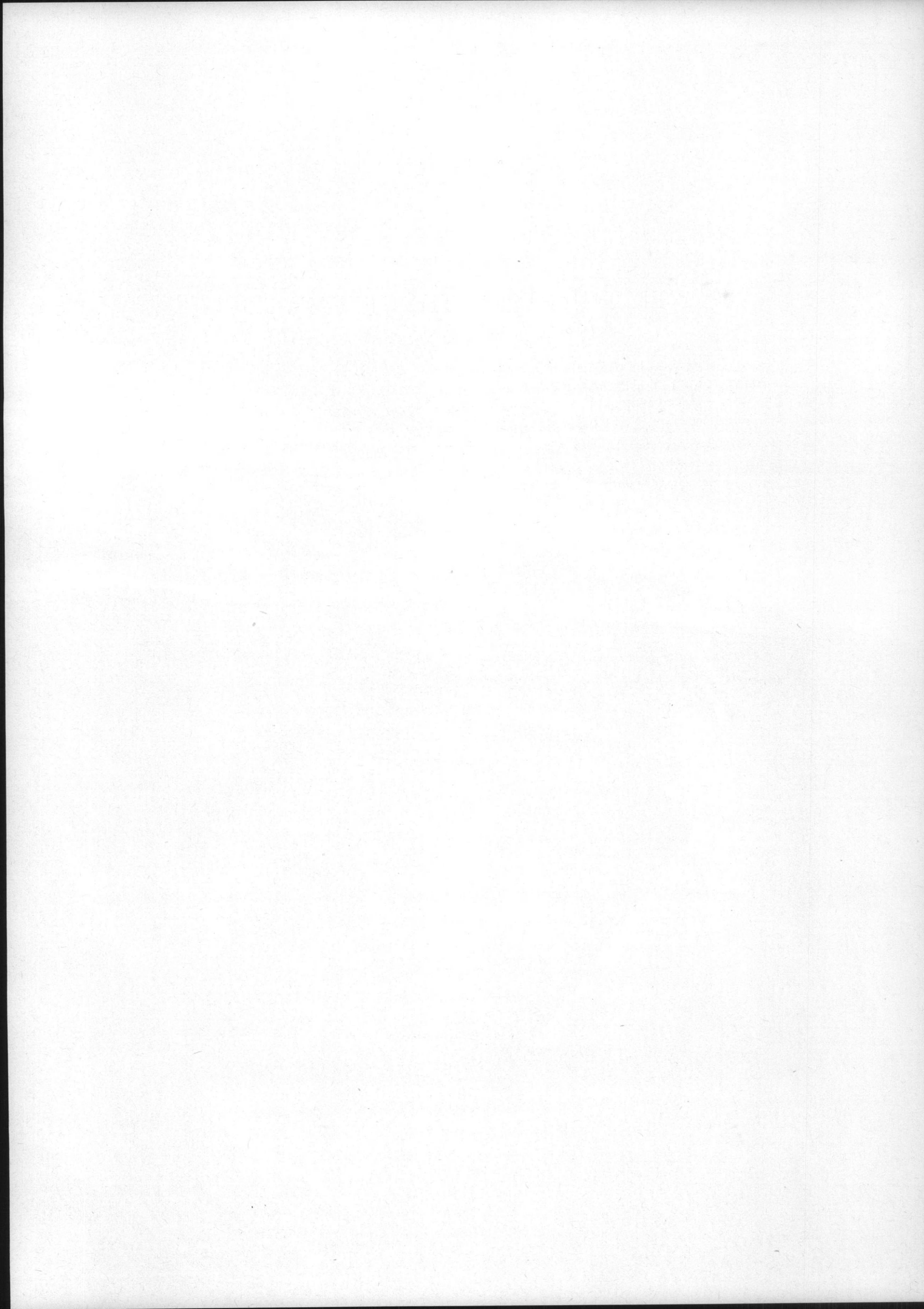
1. Εἰς τὴν διευκρίνισιν τῶν τοπογραφικῶν πληροφοριῶν τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Ἰ. Θρεψιάδης πολὺ μᾶς ἐβοήθησεν ὁ προσφάτως ἐπισκεφθεὶς τὸν χώρον καθηγητὴς κ. Γεώργιος Ντελόπουλος, ἄλλοτε ἔ. Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων, καὶ διὰ τοῦτο θερμότατα τὸν εὐχαριστοῦμεν.

ΕΙΣ ΕΠΙΓΡΑΦΗΝ ΤΗΣ ΤΕΓΕΑΣ

Ἐν Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philos.-Histor. Klasse, Jahrgang 1971· 2. Abhandlung δημοσιεύεται παρὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. W. Peek προξενικὸν ψήφισμα τῆς πόλεως τῶν Τεγε[α]τᾶν, δι' οὗ αὕτη τιμᾷ Νικέαν Θεορίλαν Ὀρκ[ο]μένιον. Ἡ ἐπιγραφή φέρεται ὡς τὸ πρῶτον δημοσιευομένη.

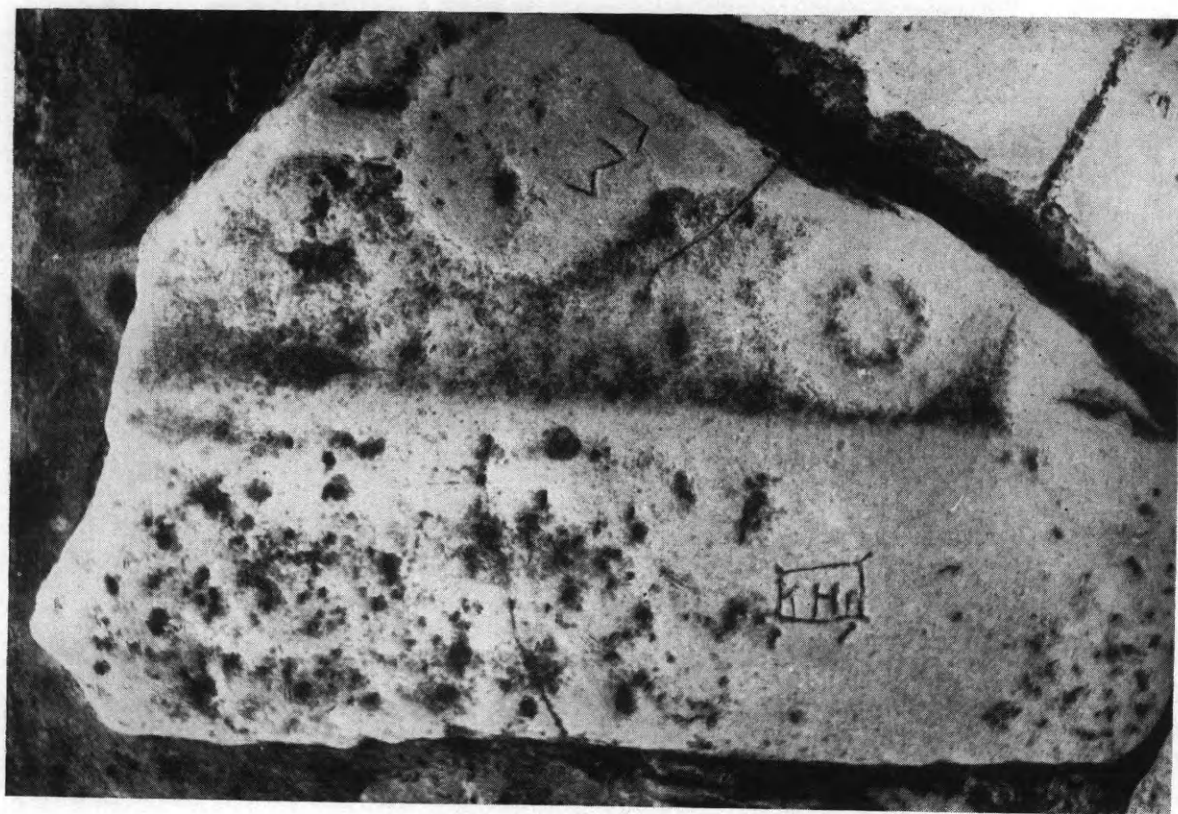
Σχετικῶς ἔχω νὰ παρατηρήσω, ὅτι ταύτην ἔχω ἤδη δημοσιεύσει ἐν AE 1936, σ. 136 - 139 παραθέσας καὶ φωτογραφίαν. Δύο ἔτη βραδύτερον, συνεζήτηθη αὕτη ἐν REG LI, 1938, σ. 431. Περαιτέρω ἀνεδημοσιεύθη ἐν SEG. XI, 1950, ἀριθ. 1051. Πρβ. καὶ Indices τοῦ SEG (τ. XI-XX) σ. 60, 86.

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ Θ. ΜΙΤΣΟΣ

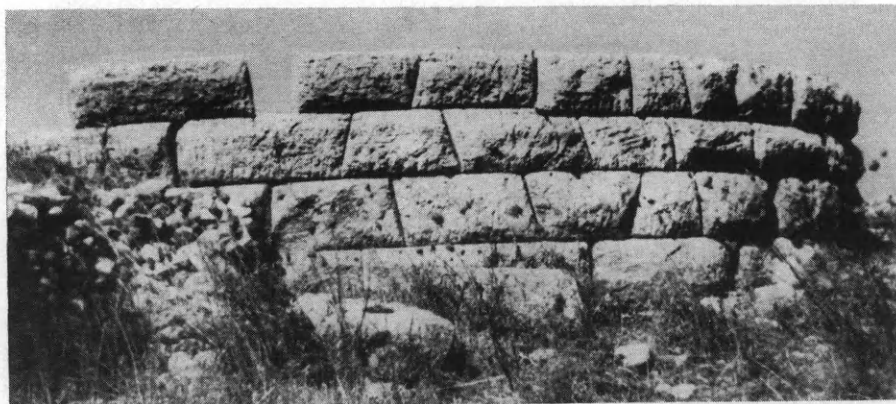

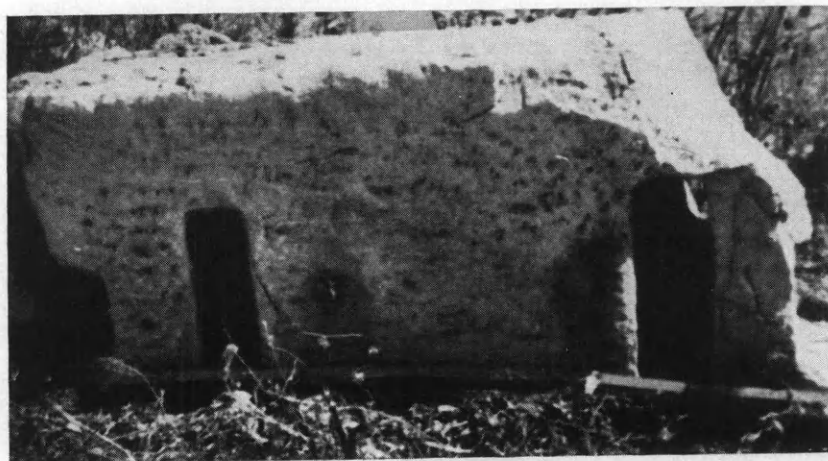
α. Κορινθιακόν κιονόκρανον Ἀγ. Γεωργίου Μεροβιγλίου.

β. Ἀνάγλυφος πλάξ ἐντετειχισμένη εἰς φρέαρ.

α. Βόρειος πλευρά τοῦ κυκλικοῦ πύργου εἰς τοποθεσίαν Παλιόπυργος - Ναούσης.

β. Ἀρχιτεκτονικὸν μέλος εἰς Παλιόπυργον.

γ. Κορμὸς κίονος καὶ λείψανα οἰκοδομήματος εἰς Ζωοδόχον Πηγὴν.

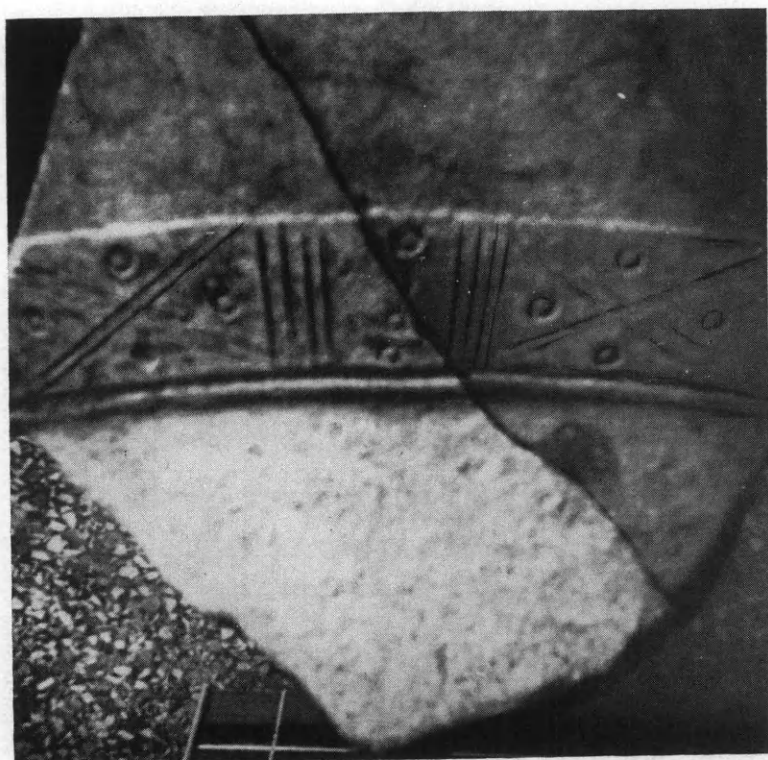
α. Κτίσμα «Ἑλληνικῶν».

β. "Υφαλα λείψανα λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων Ἑλληνικῶν (σχεδ. 2, Β).

α. "Οστρακα ὑπὸ τὸν ἀγρὸν 'Ι. Μαλαματένιου.

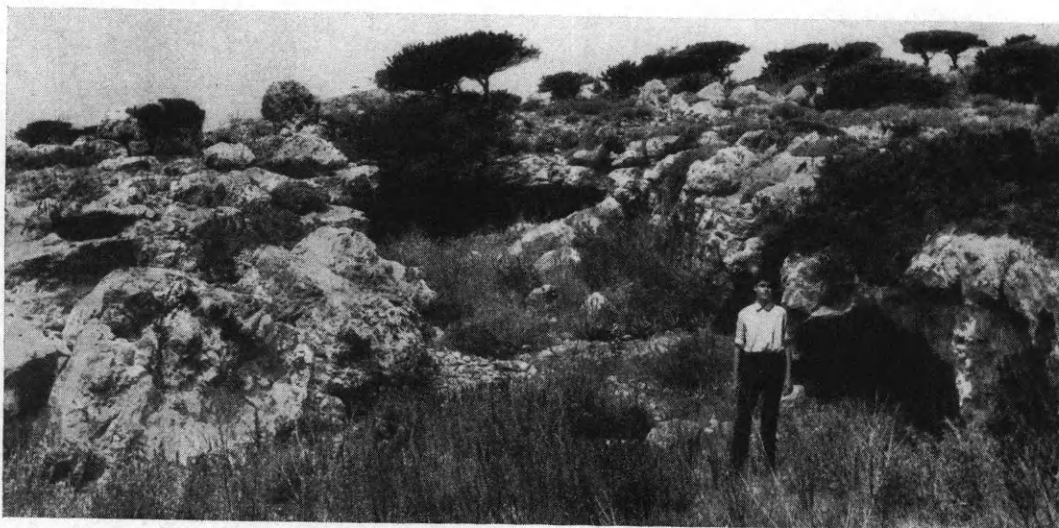
β. "Οστρακὸν γεωμετρικόν.

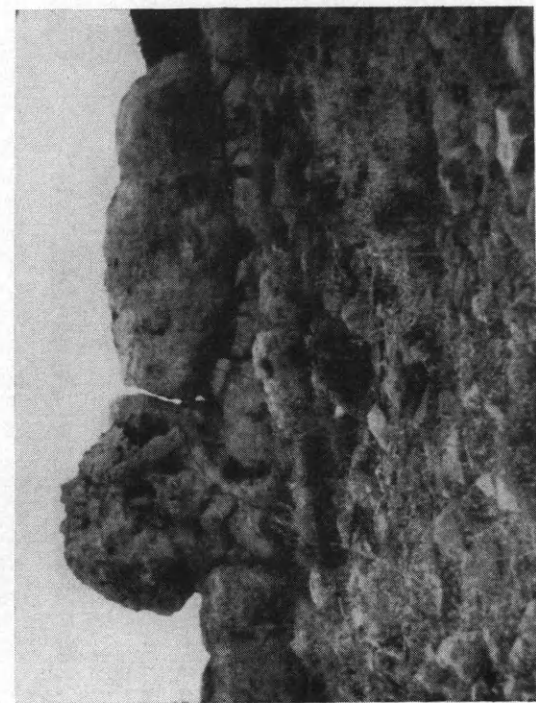
α. "Υφαλα λείψανα λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων Ἑλληνικῶν (σχεδ. 2. Α).

β. "Αποψις τῆς ΝΑ. νήσου Οἰκονόμου μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ κυκλικοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος.

γ. Νῆσος Οἰκονόμου: Τὸ Πλουτώνιον. Σπήλαιον ἀνατ. τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.

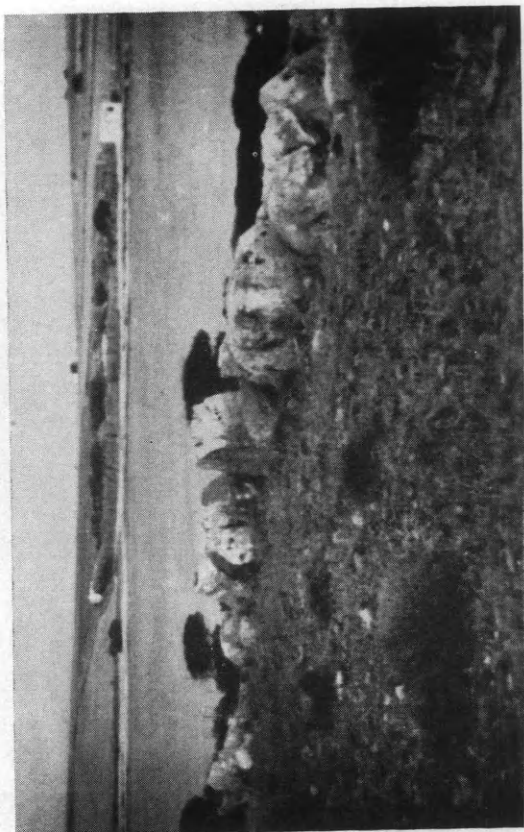
α. Νῆσος Οἰκονόμου: Τμήμα τοῦ Α. τείχους τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.

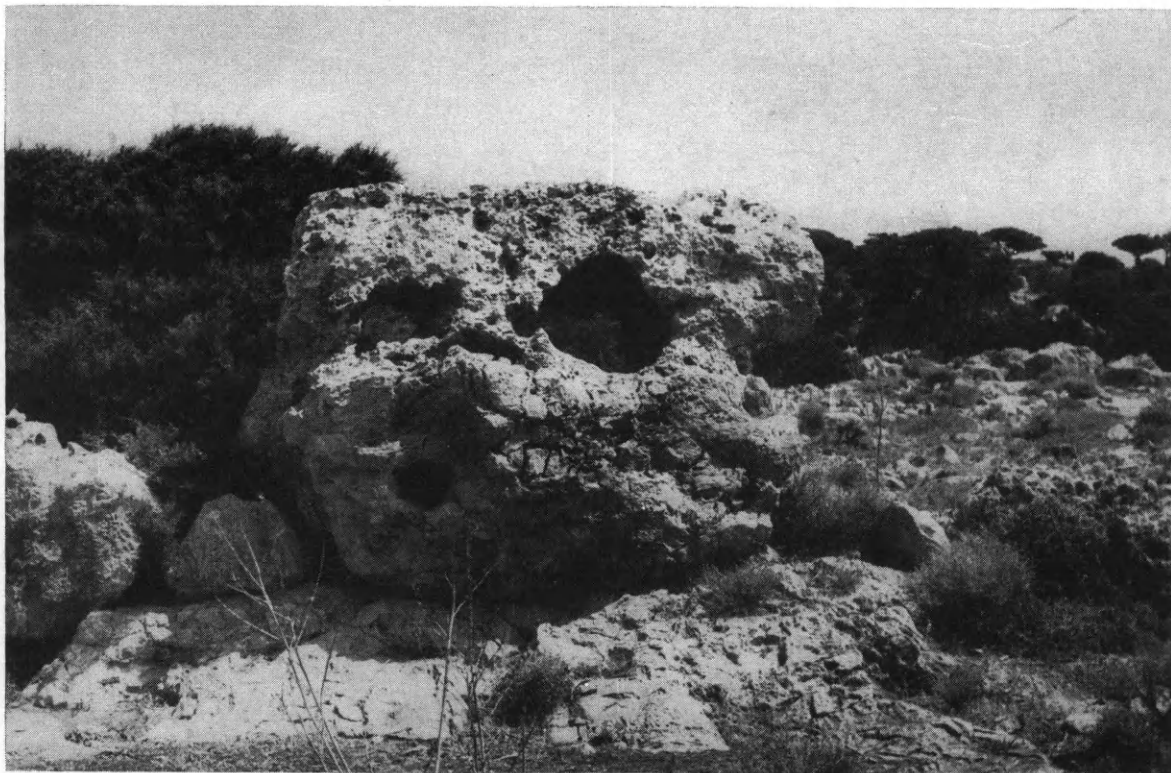
γ. Νῆσος Οἰκονόμου: ΒΔ. τμήμα τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.

β. Νῆσος Οἰκονόμου: Τὸ ΒΑ. τμήμα τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.

δ. Νῆσος Οἰκονόμου: Ἀπόψη τοῦ ΝΔ. τείχους τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.

α. Τμήμα τοῦ ΝΑ. τείχους καὶ λίθος εἰς μορφήν κεφαλῆς.

β. Νῆσος Οἰκονόμου: Θεμέλια οἰκοδομήματος. Τὸ ΝΑ. ἔκρον τοῦ κτίσματος β, ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.

α. Νῆσος Οἰκονόμου: Θεμέλια οἰκοδομήματος. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ κτίσματος γ ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.

β. Νῆσος Οἰκονόμου: Θεμέλια οἰκοδομήματος.
Ἡ ἀνατολική πλευρὰ τοῦ κτίσματος ζ ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.

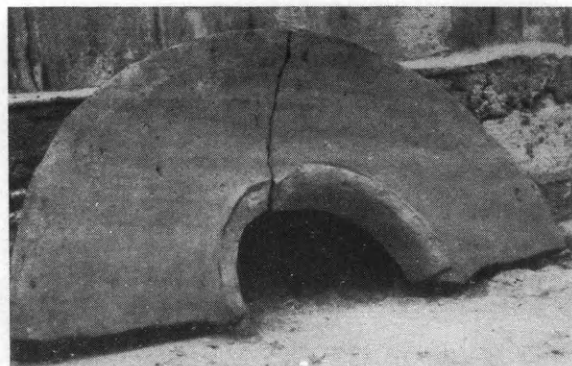
α. Κόλπος Φιλίζι. Λαξευτά ΐχνη περιπτέρου οίκοδομήματος ἐπὶ τῆς ἀκτῆς.

β. Σάντα Μαρία. Λαξευτά ΐχνη οίκοδομήματος πλησίον τοῦ ναυδρίου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (σχεδ. 5, Γ').

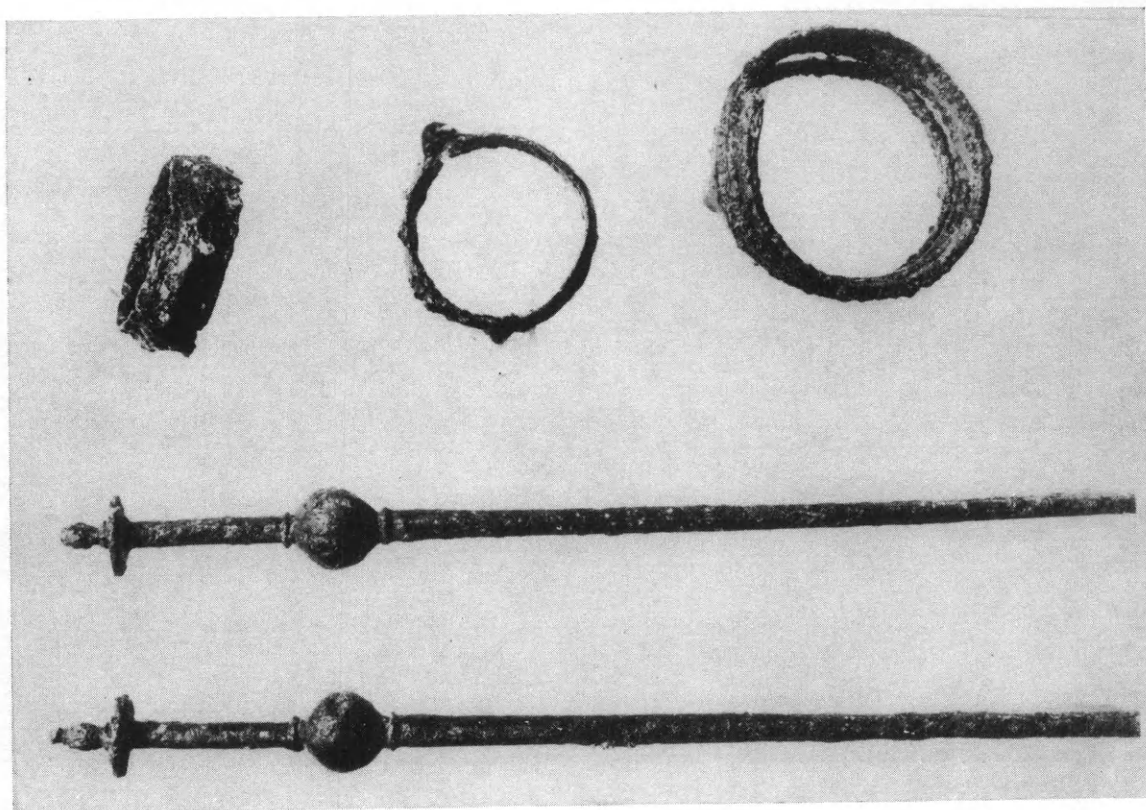
α. Ταφικός πίθος 1.

β. Πῶμα πίθου 1.

γ. Ἀρυβαλλοειδῆς προχοΐσκη καὶ πρόχους ἐκ τοῦ πίθου 1.

δ. Χαλκᾶ κοσμήματα ἐκ τοῦ πίθου 1.

α. Ταφικός πίθος 2.

β-γ. Δύο ὄψεις τοῦ κανθάρου τοῦ πίθου 2.

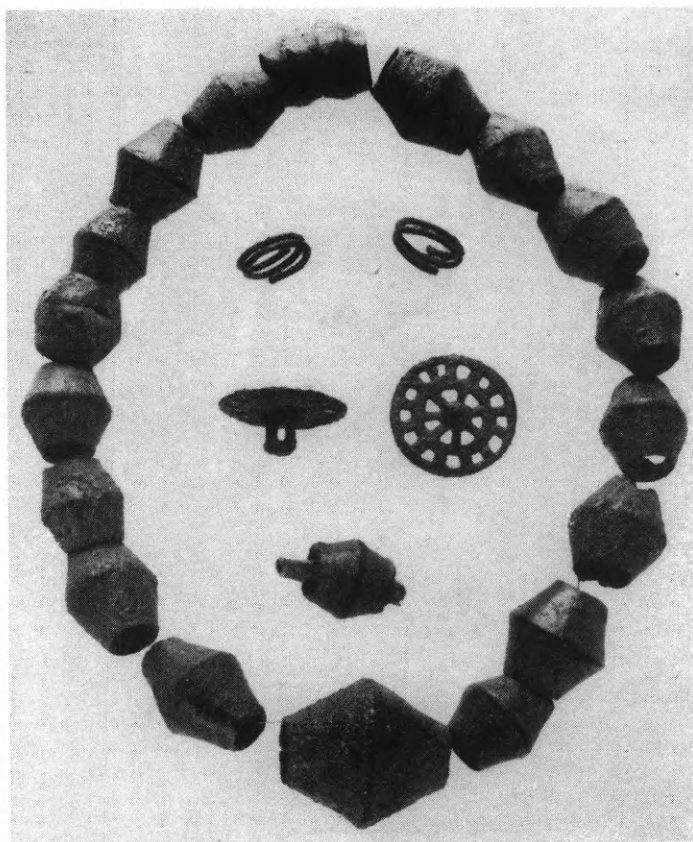
δ. Ἡ ἐντὸς τοῦ πίθου 2 ταφή.

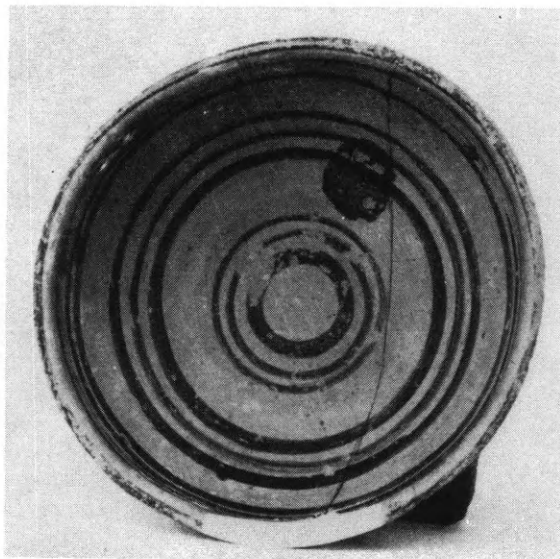
α. Χαλκῆ λήκυθος οἰνοχόη ἐκ τοῦ πίθου 2.

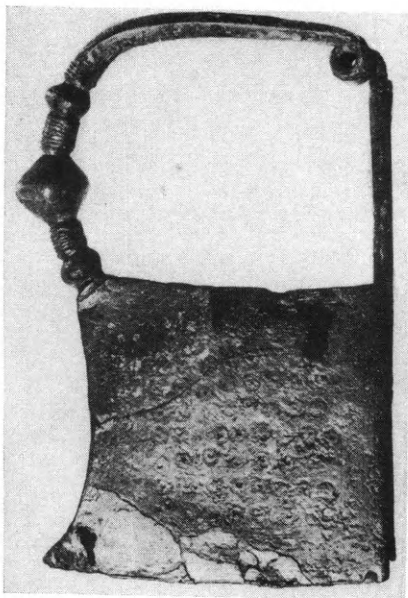
β. Χαλκῆ φιάλη ἐκ τοῦ πίθου 2.

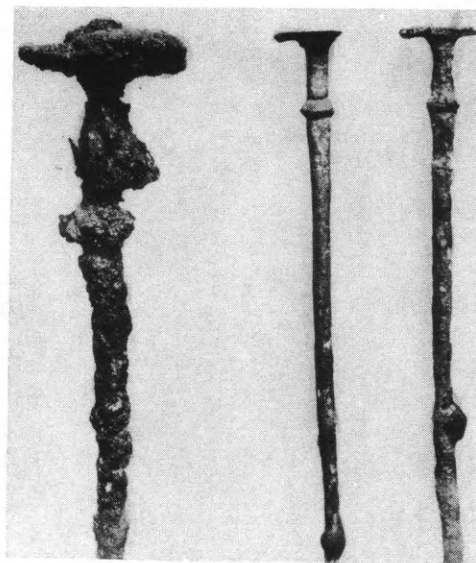
γ. Χαλκᾶ κοσμήματα ἐκ τοῦ πίθου 2.

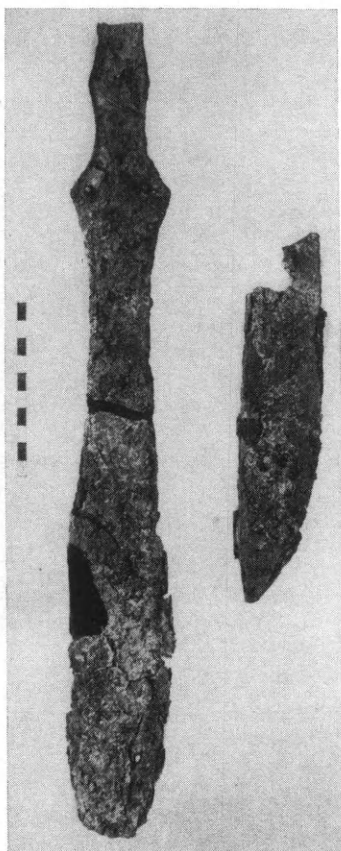
α-β. Πηλίνη φιάλη ἐκ τοῦ πίθου 3.

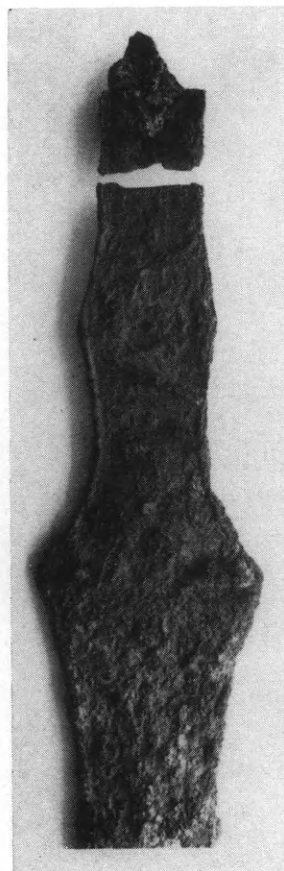
γ. Χαλκῆ πόρπη ἐκ τοῦ πίθου 3.

δ. Περónαι ἐκ τοῦ πίθου 3.

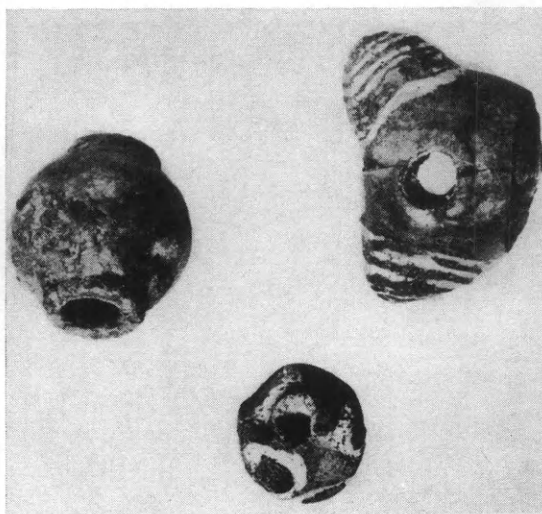
α. Ξίφος και μάχαιρα εκ του πίθου 3.

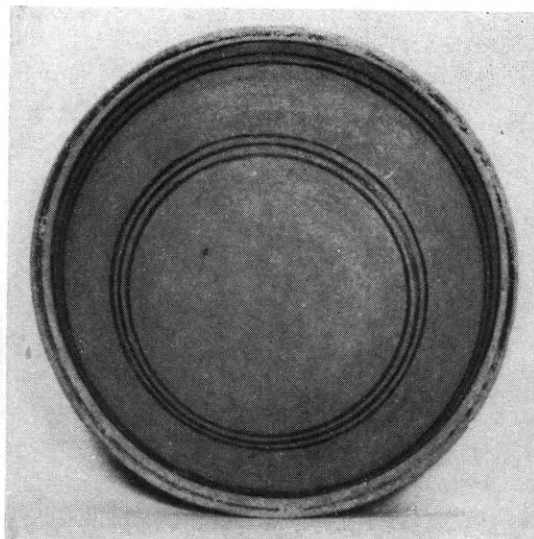
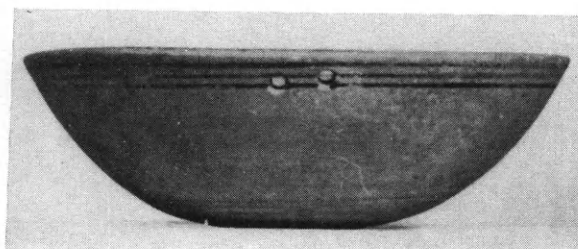
β. Λεπτομέρεια του ξίφους του πίνακος ΙΔα.

γ. Τεμάχια ακοντίου εκ του πίθου 3.

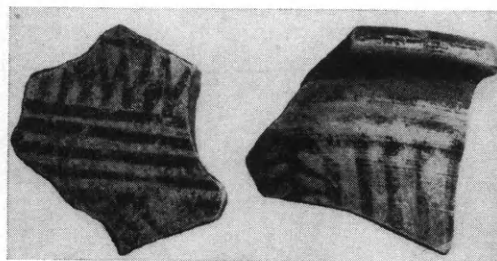
δ. Ψῆφοι εκ του πίθου 3.

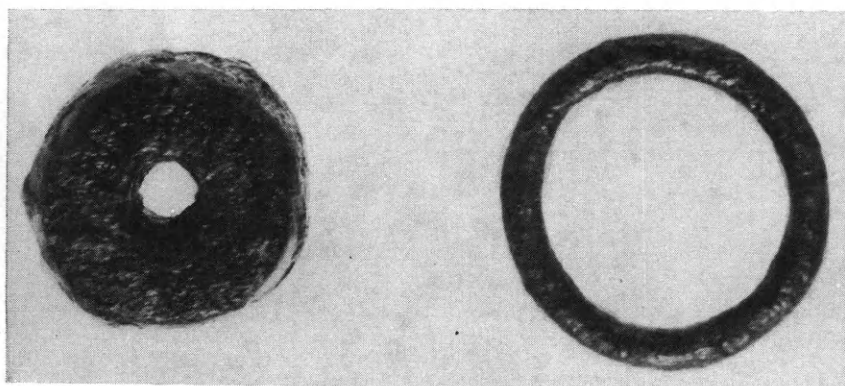
α-β. Πηλίνη φιάλη εκ τοῦ πίθου 4.

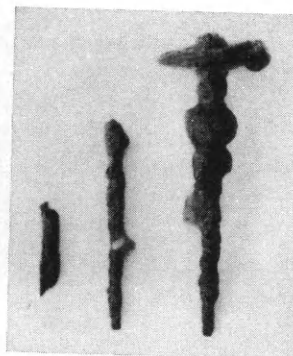
γ. Σκύφος εκ τοῦ πίθου 4.

δ. "Οστρακα εὑρεθέντα πέριξ τοῦ πίθου 4.

ε. Χαλκᾶ κοσμήματα εκ τοῦ πίθου 4.

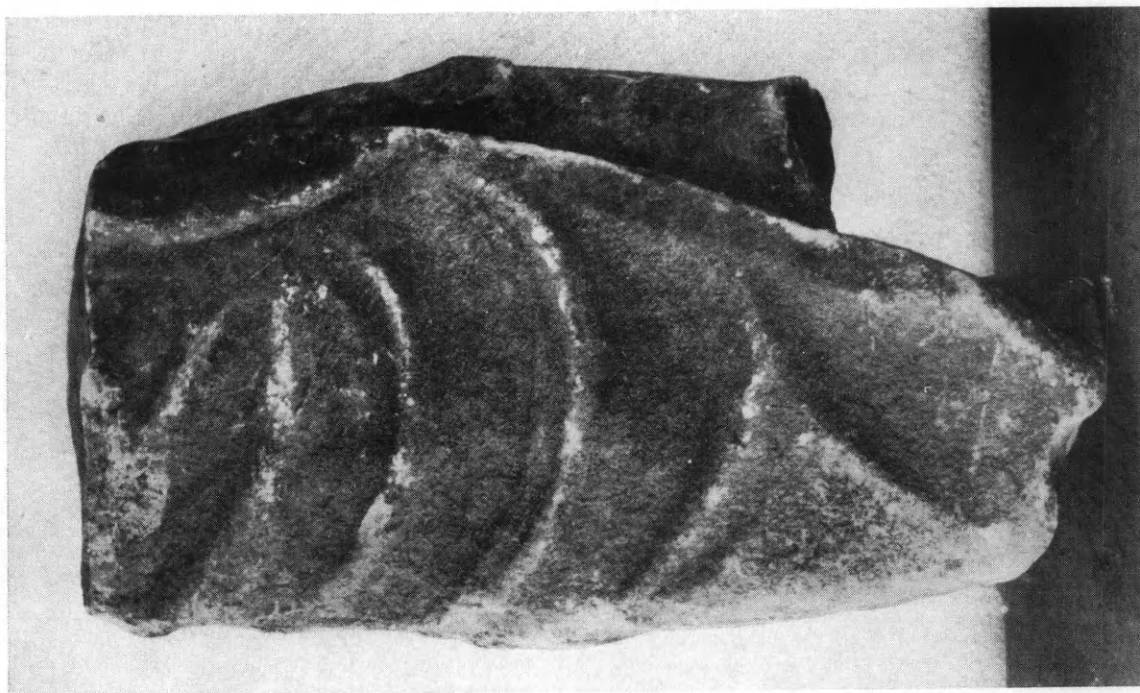
ϛ'. Σιδηραῖ περόναι εκ τοῦ πίθου 4.

Συλλογή 'Αλεξανδρουπόλεως. Τὸ ἐκ τοῦ χωρίου Μάκρης προερχόμενον ψήφισμα.

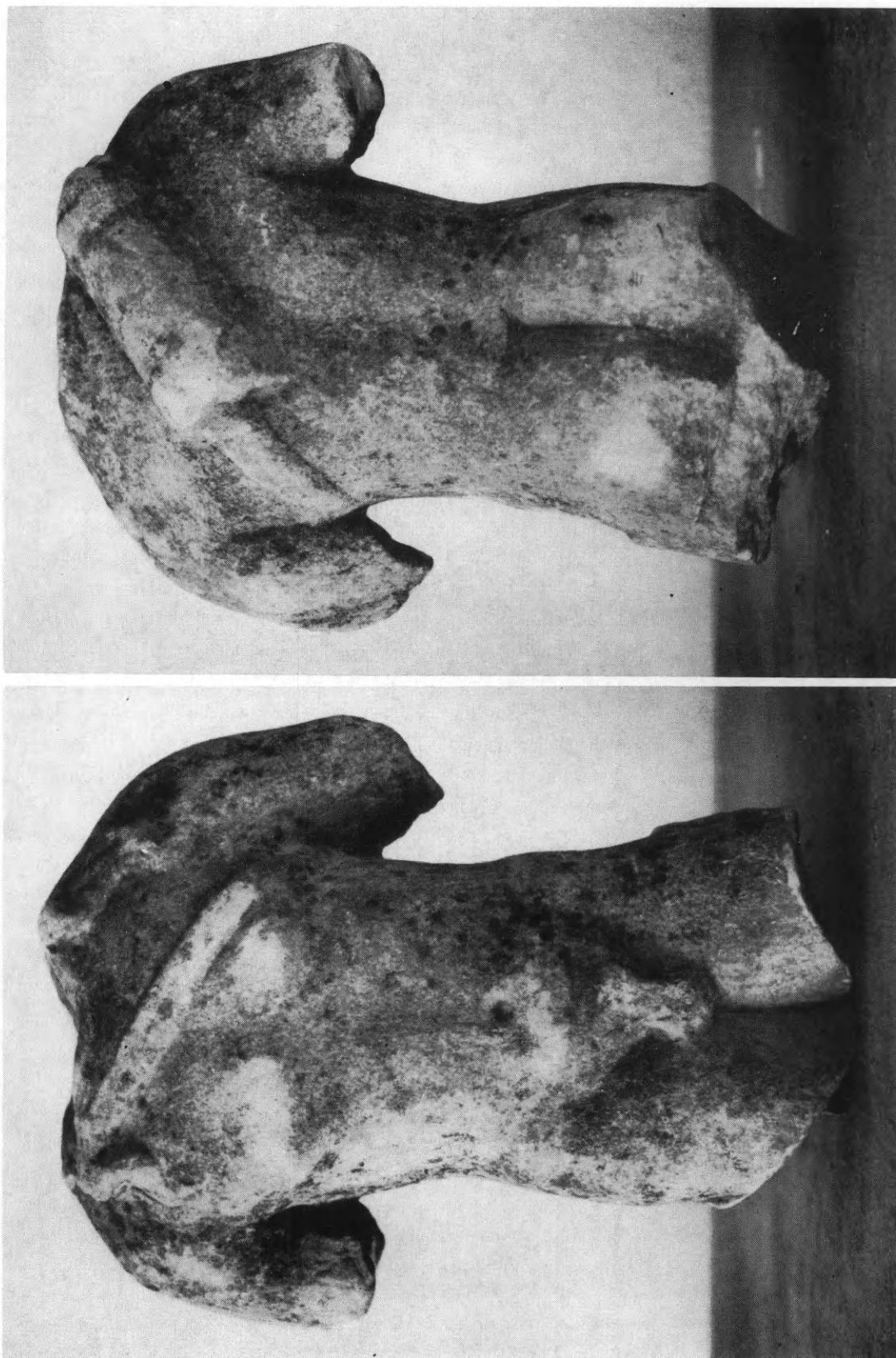
Συλλογή 'Αλεξανδρουπόλεως. α - β. Τὸ ἐκ Κορνοφωλιᾶς γλυπτόν. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψεις.

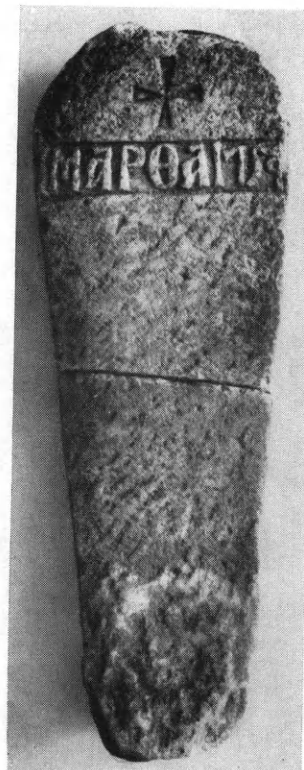
Σύλλογὴ Ἀλεξανδρουπόλεως. α - β. Τὸ εἰς Σουφλίον τμήμα ἀνδρικοῦ κορμοῦ. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψεις.

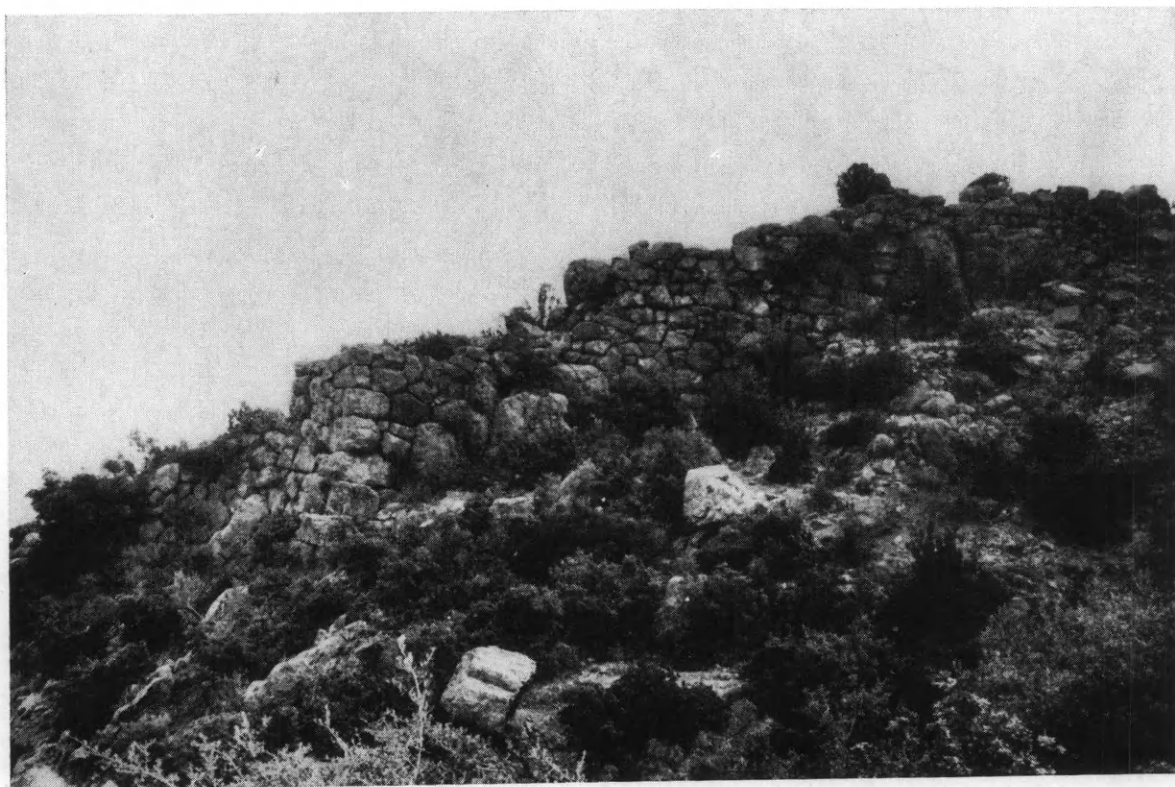
Συλλογή 'Αλεξανδρουπόλεως. α. Τὸ ἐκ Σουφλίου ἀνάγλυφον
Θρακὸς ἱππέως. β. Τὸ ἐκ Κορνοφωλιάς ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον.

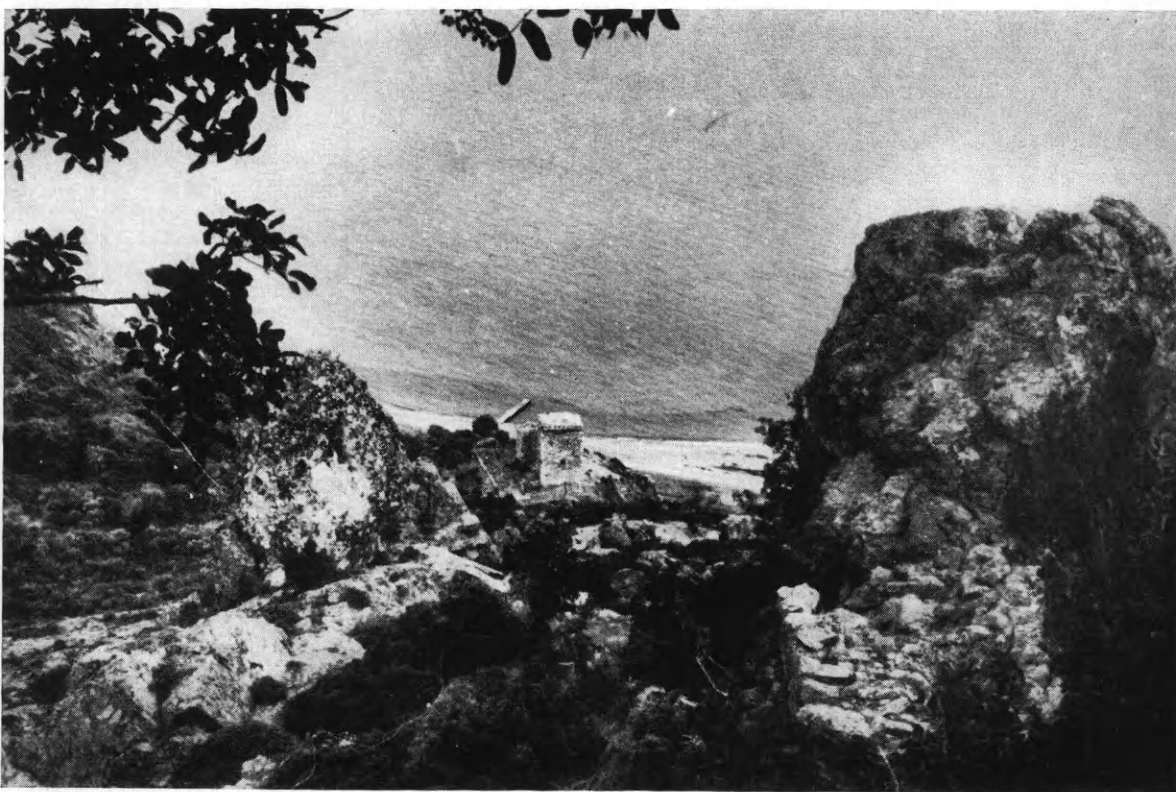
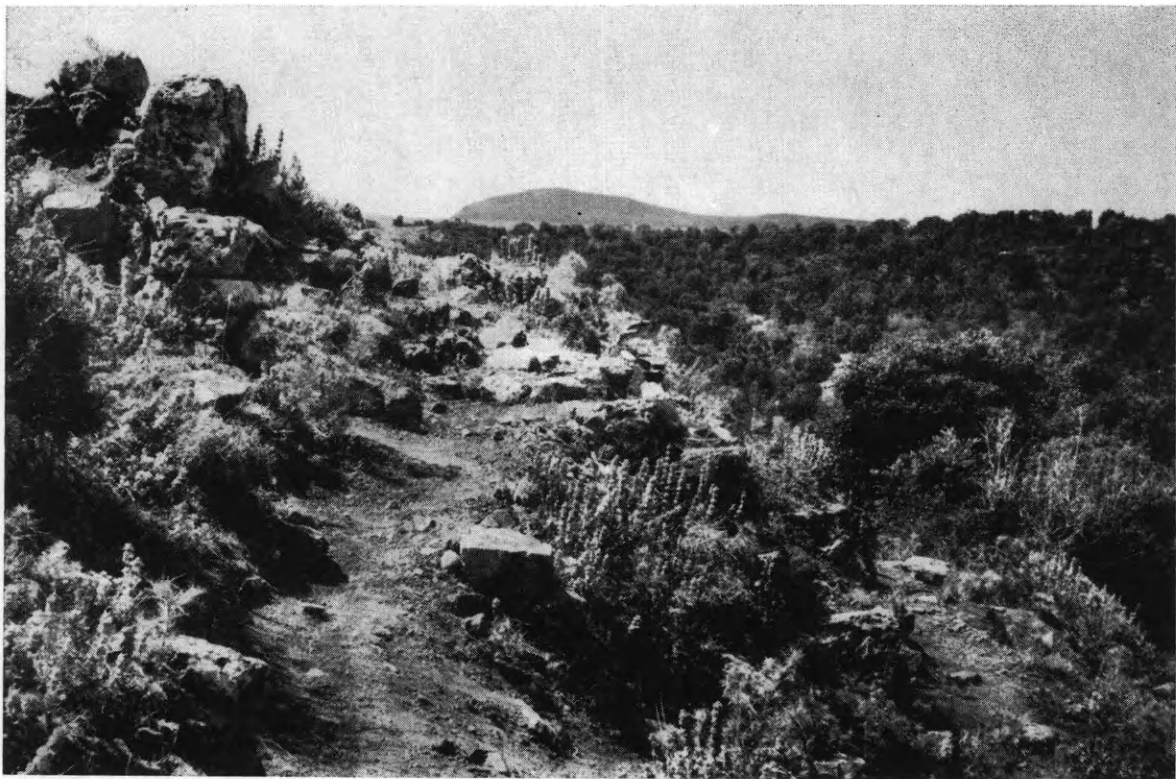
Σύλλογή 'Αλεξανδρουπόλεως. α - β. 'Ο ἐκ Κορνοφωλιᾶς ἀνδρικός κορμός. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψεις.

Συλλογή 'Αλεξανδρουπόλεως. α - γ. 'Επιτύμβιοι μεταβυζαντινὰι στήλαι.

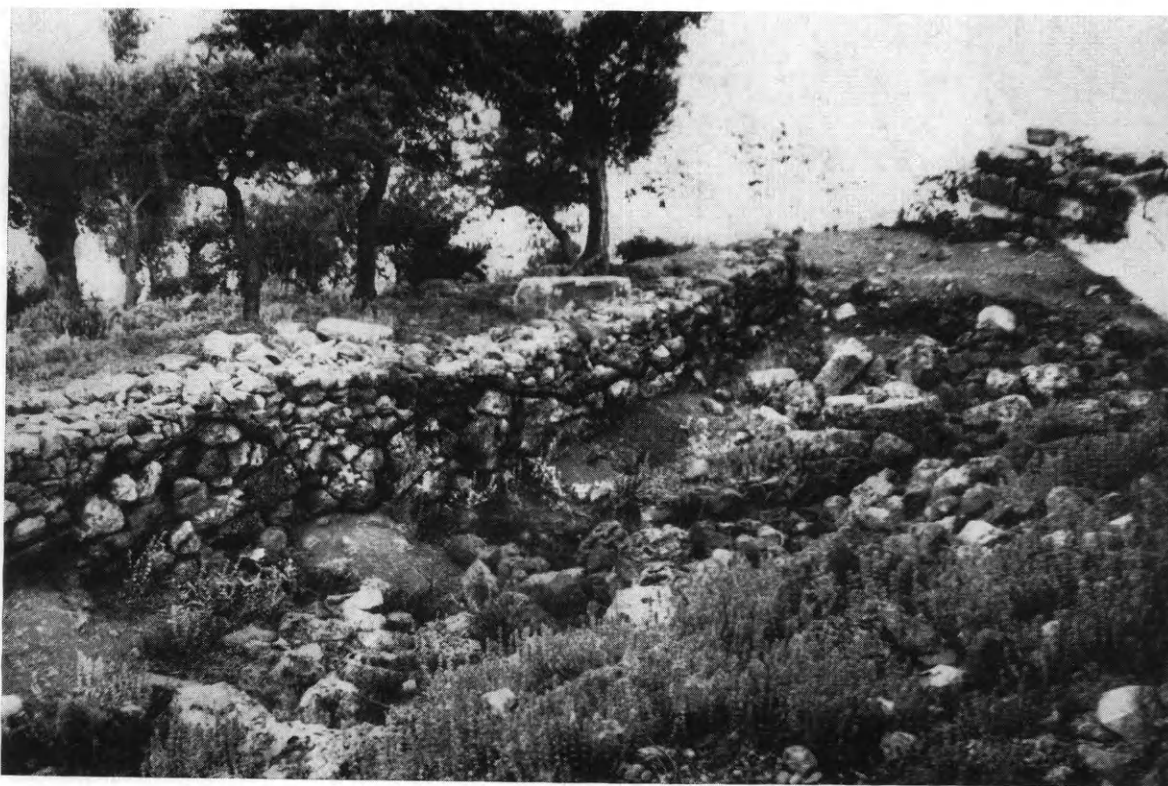
Σαμοθράκη. α. Τμήμα τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως. β. Ὁ παρὰ τὴν πύλιν Β πύργος.

Σαμοθράκη. α. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως μετὰ τὸν καθαρισμόν. β. Τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον τῶν Γατελούζων ἐκ τῆς ἀκροπόλεως.

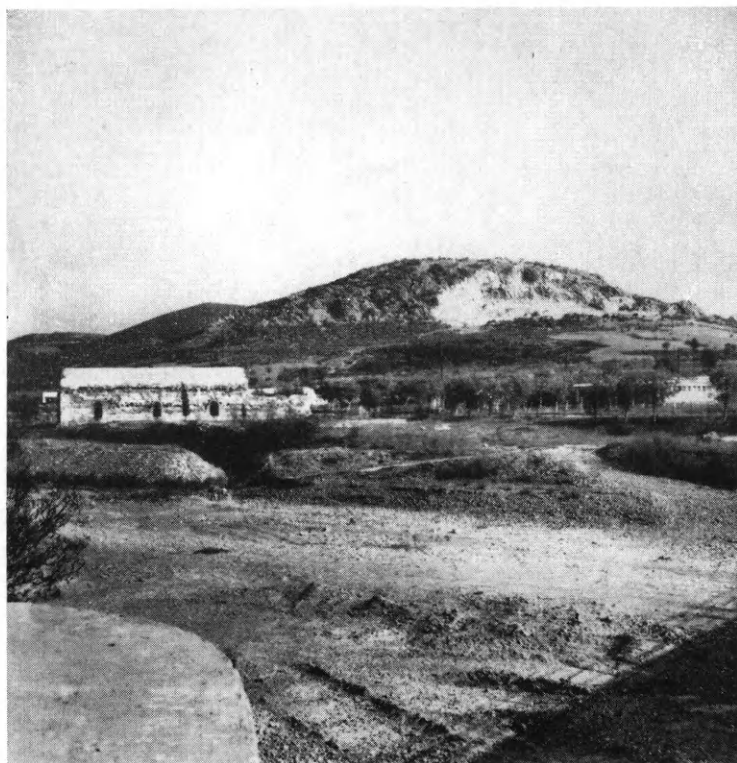
Σαμοθράκη. α. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου. β. Τὸ παρὰ τὸν μεσαῖον πύργον ἀποκαλυφθὲν τμήμα τείχους (;).

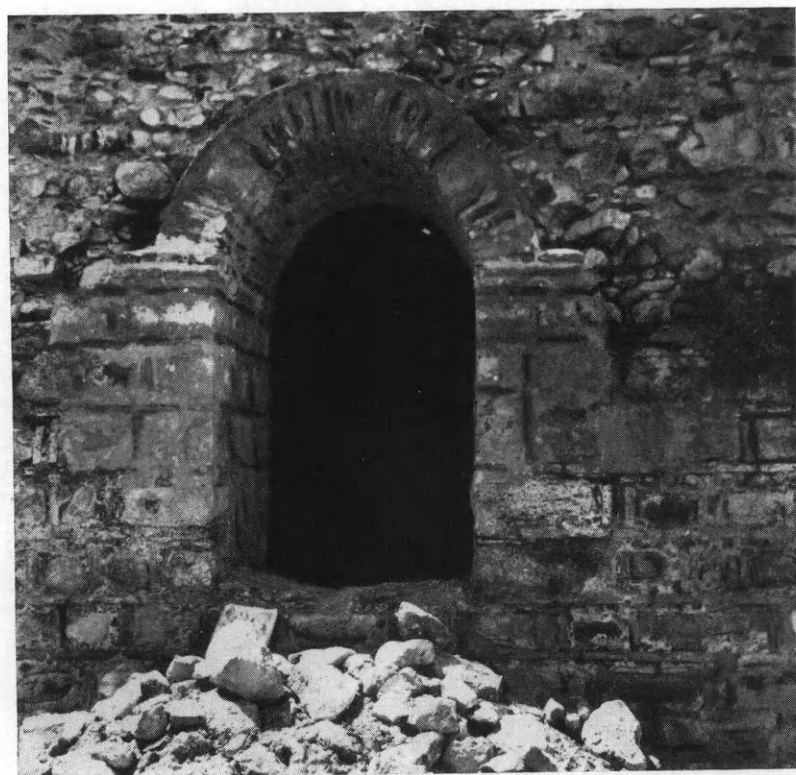
Σαμοθράκη. α. 'Ο βόρειος τοῖχος τῆς τάφρου μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως. β. 'Ο νότιος τοῖχος τῆς τάφρου μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν του.

Σαμοθράκη. α. Τμήμα τοῦ νοτίου τοίχου τῆς τάφρου μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν του. β. Γενικὴ ἄποψις τῆς τάφρου τοῦ κάστρου ἀπὸ Δυσμῶν.

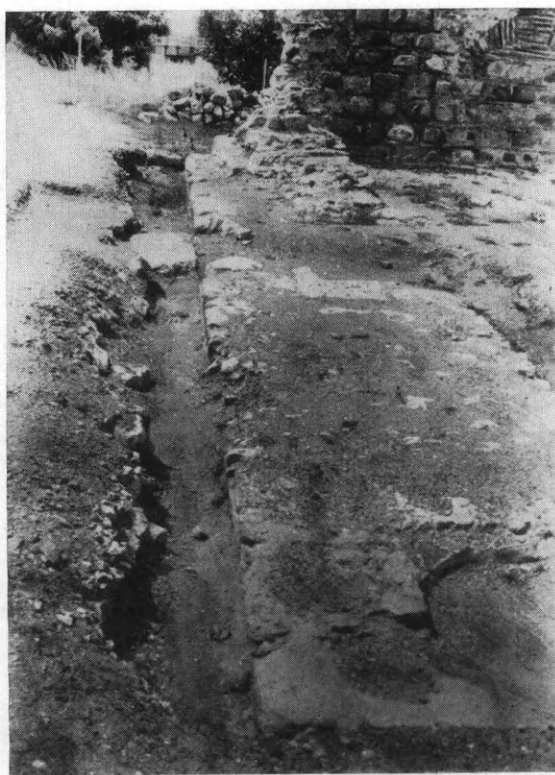
Τραϊανούπολις. α. Ἐμπροσθεν ὁ ξηροπόταμος Τσάι, τὸ «Φυλακεῖον» καὶ εἰς τὸ βάθος ἡ ἀκρόπολις. β. Τὸ «Φυλακεῖον».

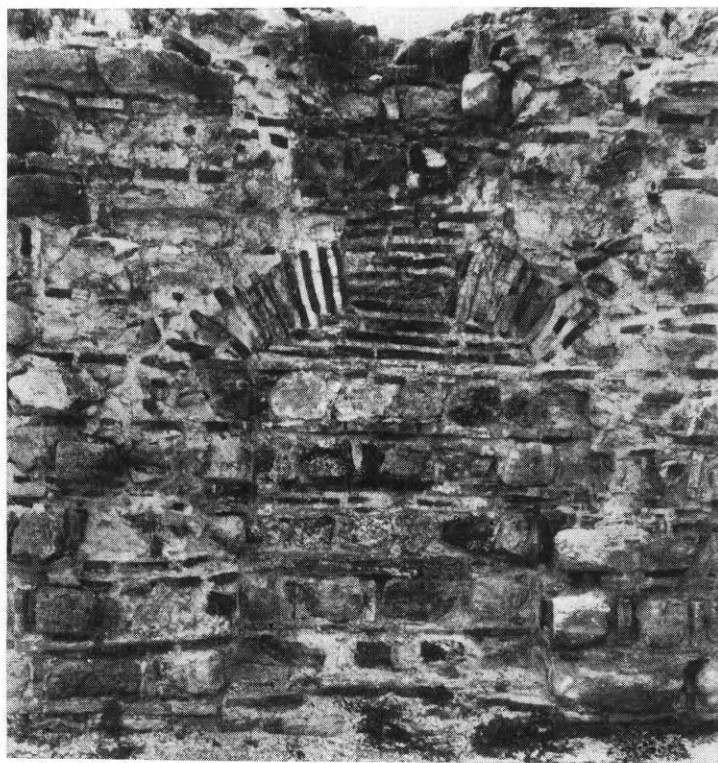
Τραϊανούπολις. α. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ΒΑ. γωνία τοῦ προθαλάμου τοῦ «Φυλακείου».
β. Τὸ ἀνατολικὸν παράθυρον τοῦ «Φυλακείου» μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν του.

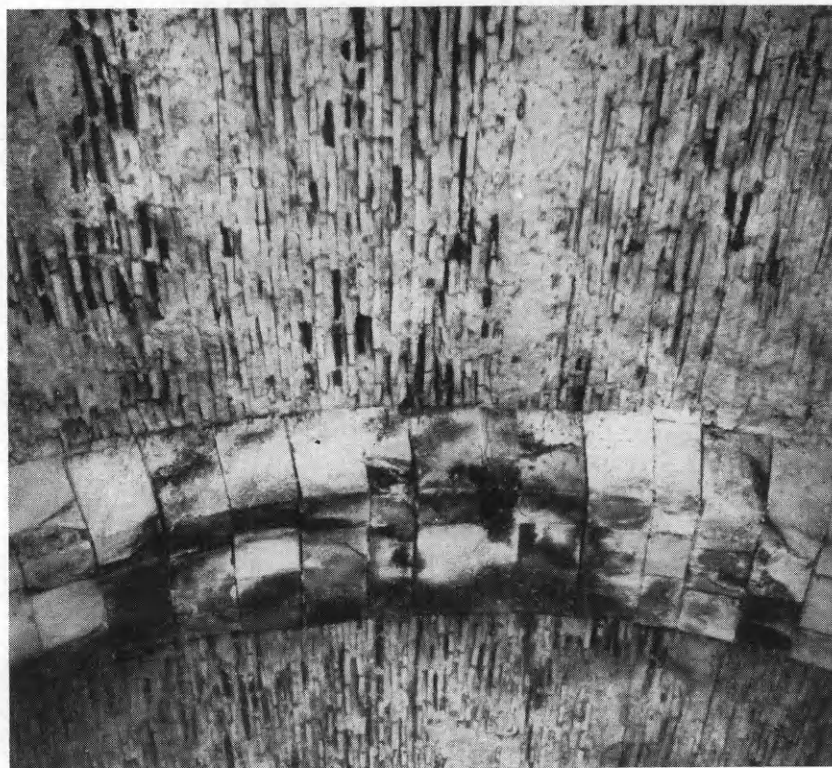
Τραϊανούπολις. α. Τὸ σφζόμενον τμήμα τῆς ἀψίδος τῆς εἰσόδου ἐκ τῶν κάτω.
β. Ἡ εἴσοδος τοῦ «Φυλακείου» κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως.

Τραϊανούπολις. α. Ἡ εἴσοδος τοῦ «Φυλακείου» μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν της.
β. Τὸ πρὸ τοῦ προθαλάμου λίθινον κατώφλιον.

Τραϊανούπολις. α. Ἡ νοτία πλευρά τοῦ προθαλάμου τοῦ «Φυλακείου». β. Ἡ κόγχη τοῦ προθαλάμου τοῦ «Φυλακείου» μέ τὸ ὄνοιγμα εἰς τὴν κορυφήν της.

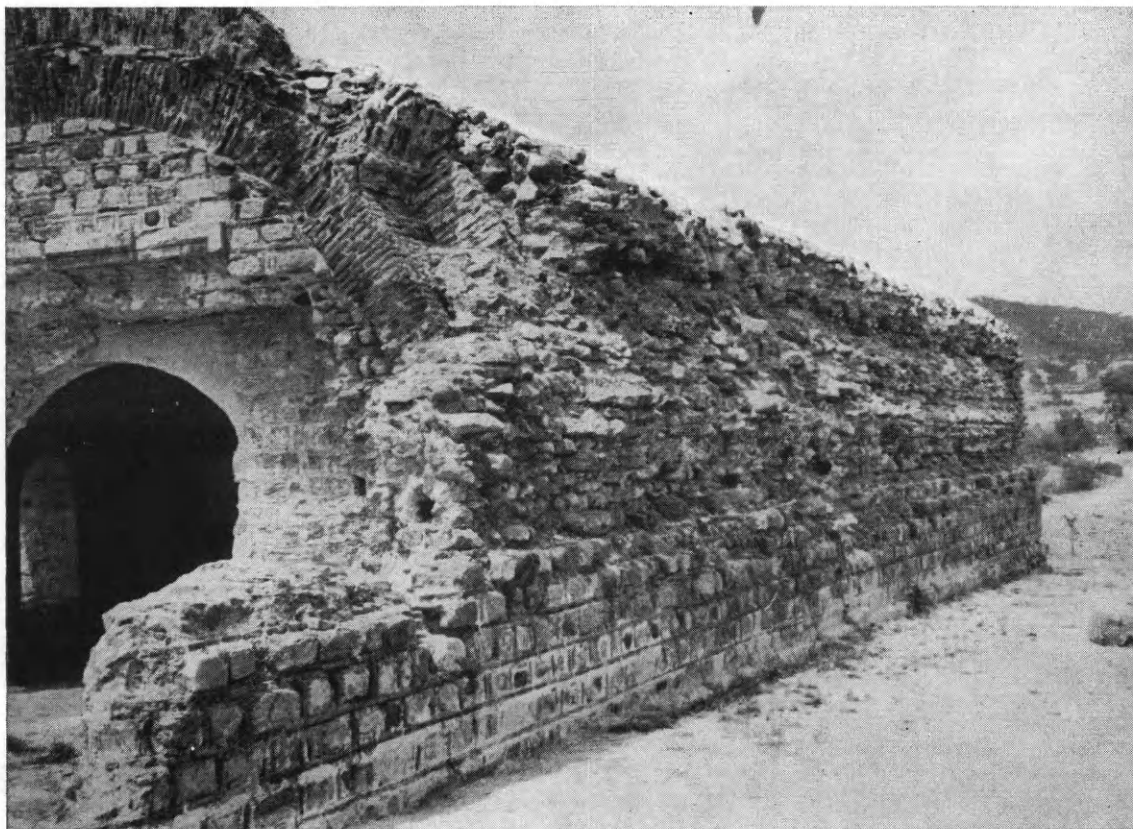
Τραϊανούπολις. α. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπένδυσις τοῦ «Φυλακείου». β. Ἡ ὀροφή τοῦ «Φυλακείου» καὶ τὸ πώρινον τόξον στηρίζεως.

Τραϊανούπολις. α. Παραστάς, πώρινον κυμάτιον, τόξον στερεώσεως ὀροφῆς καὶ διαμπερῆς ὀπή τοῦ «Φυλακείου». β. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀνατολική πλευρὰ τοῦ «Φυλακείου».

Τραϊανούπολις. α. Τὸ ἀποκατασταθὲν παράθυρον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ «Φυλακείου». β. Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ «Φυλακείου».

Τραϊανούπολις. α. 'Η βορεία εξωτερική πλευρά τοῦ «Φυλακείου», ὅπου φαίνονται αἱ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἐπιμήκεις κοιλότητες. β. 'Η ὀπισθία δυτική πλευρά τοῦ «Φυλακείου» μέ τὰ τρία παράθυρα.

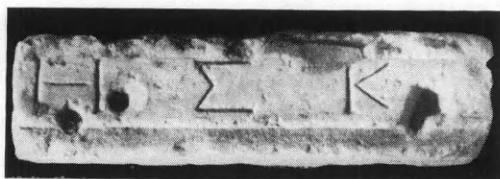
α

β

γ

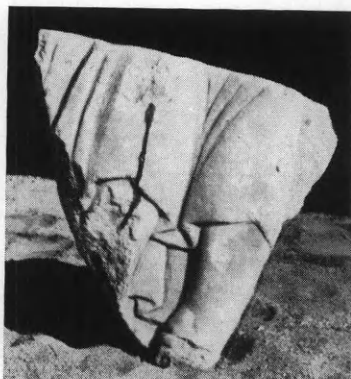
δ

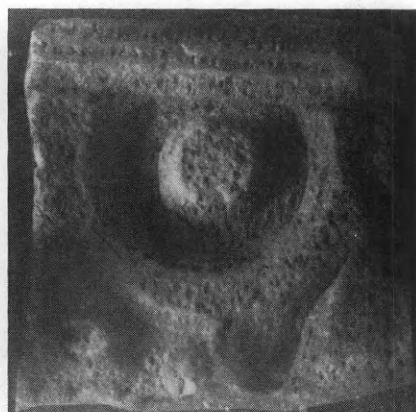
ε

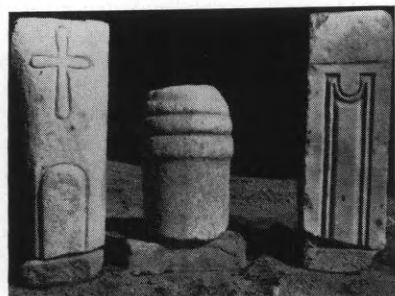
ς

ζ

η

θ

ι

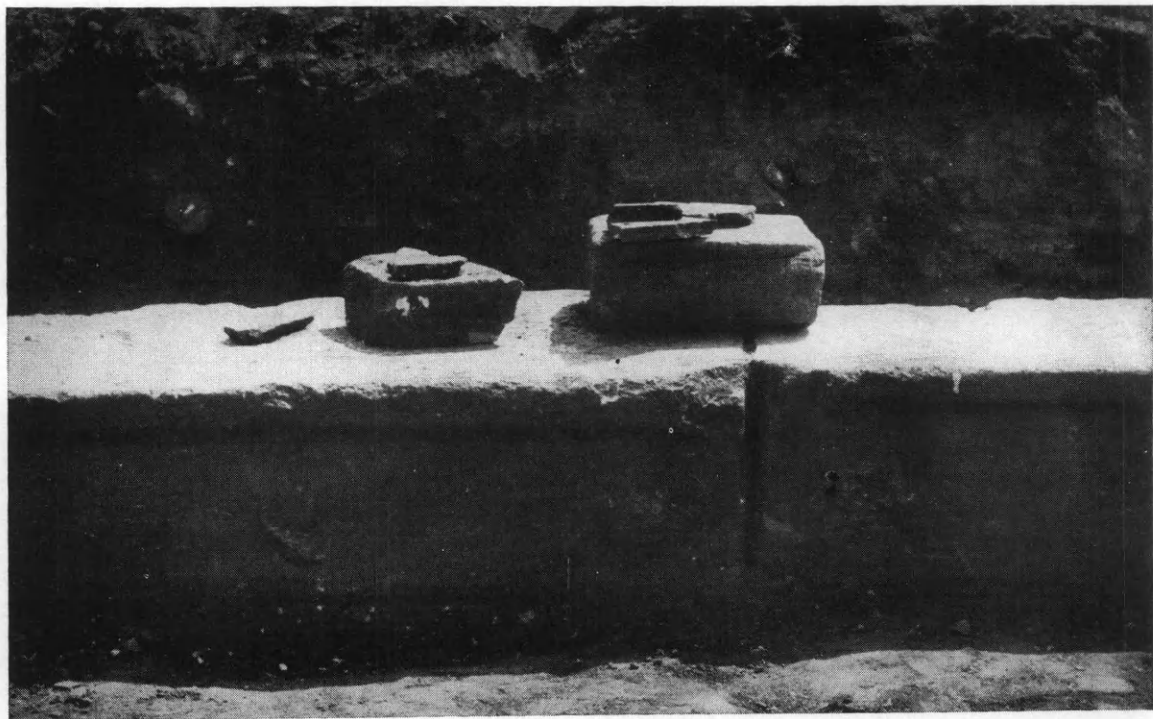
α - ι. Γλυπτά και αρχιτεκτονικά μέλη εκ τῆς Συλλογῆς Τραϊανουπόλεως.

Τραϊανούπολις. α. Κτίσμα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. β. Ἐρείπια
παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

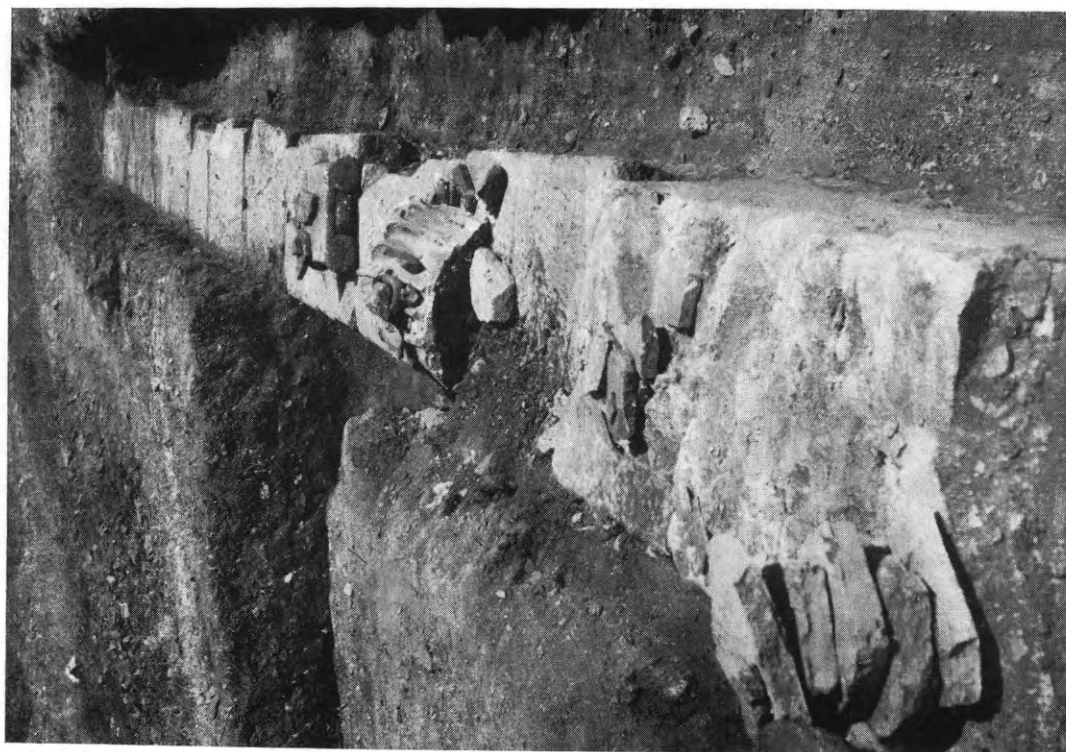
α. Ἀνασκαφή πηγῶν Βοϊράνης εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κεφαλαρίου.

β. Ἀνασκαφή πηγῶν Βοϊράνης. Τομὴ Α.

β. 'Ανασκαφή πηγῶν Βοϊράνης. Οἰνοθήκη.

α. 'Ανασκαφή πηγῶν Βοϊράνης. Τομή Α.

α. Ἀνασκαφή πηγῶν Βοϊράνης. Τομὴ Β. Εἴσοδος τοίχου Ι - ΙΙ.

β. Ἀνασκαφή πηγῶν Βοϊράνης. Ληνὸς Β. Οἰνοθήκη.

Ἀνασκαφή πηγῶν Βοϊράνης: α. Κρουνὸς ὑποληγίου. β. Ληνὸς Β.

γ. Ἀνασκαφή πηγῶν Βοϊράνης. Ληνὸς Β.

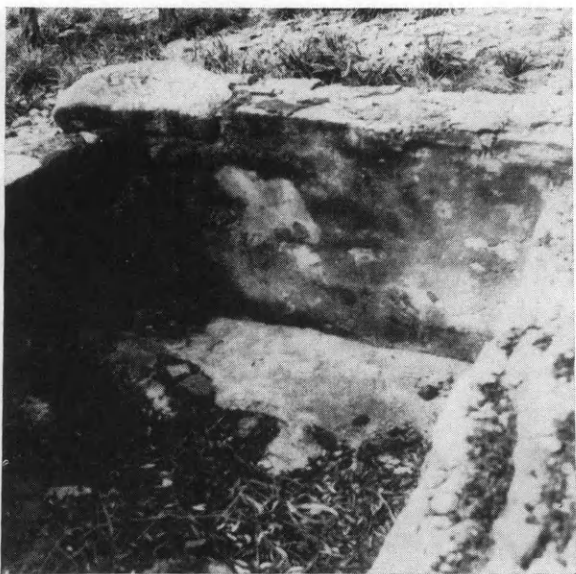
α. Μαρώνεια. Ληνός 1.

β. Μαρώνεια. Ύπολῃγιον ληνοῦ 1.

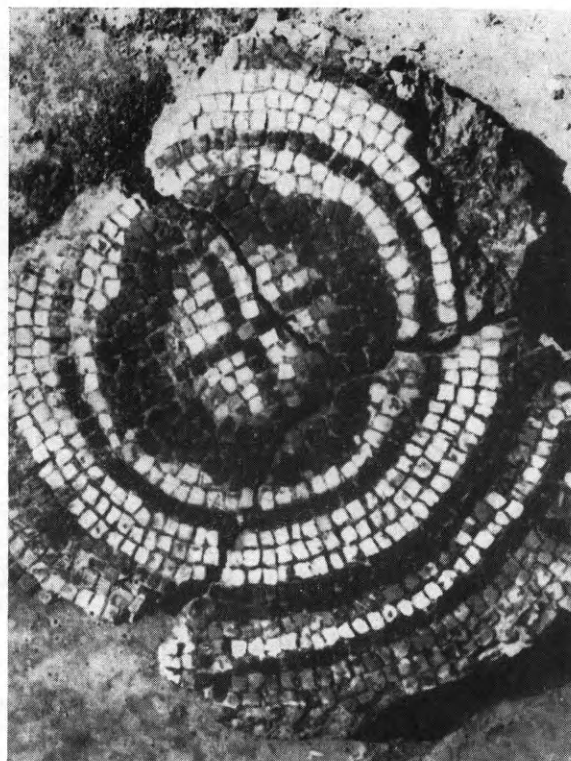
γ. Μαρώνεια. Ύπολῃγιον ληνοῦ 2.

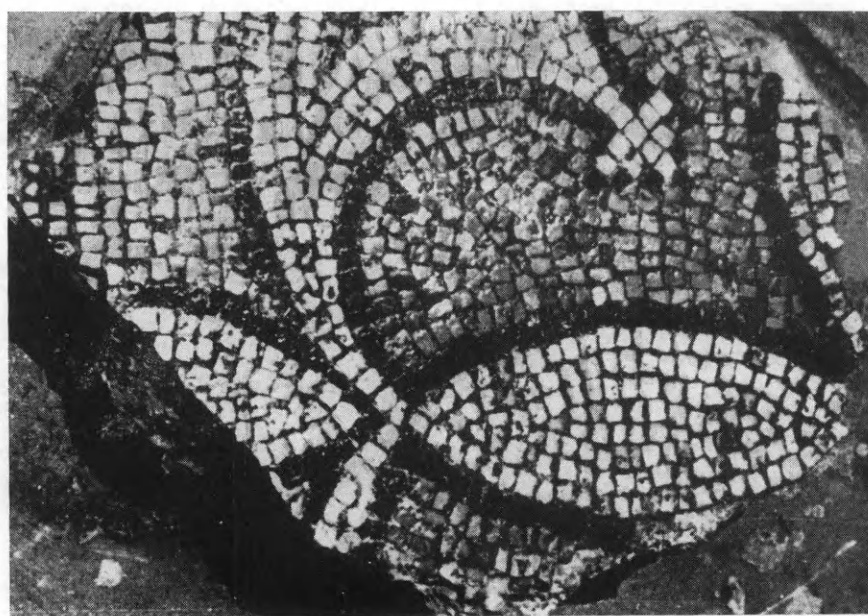
δ. Ἀστρίς Θάσου. Ληνός.

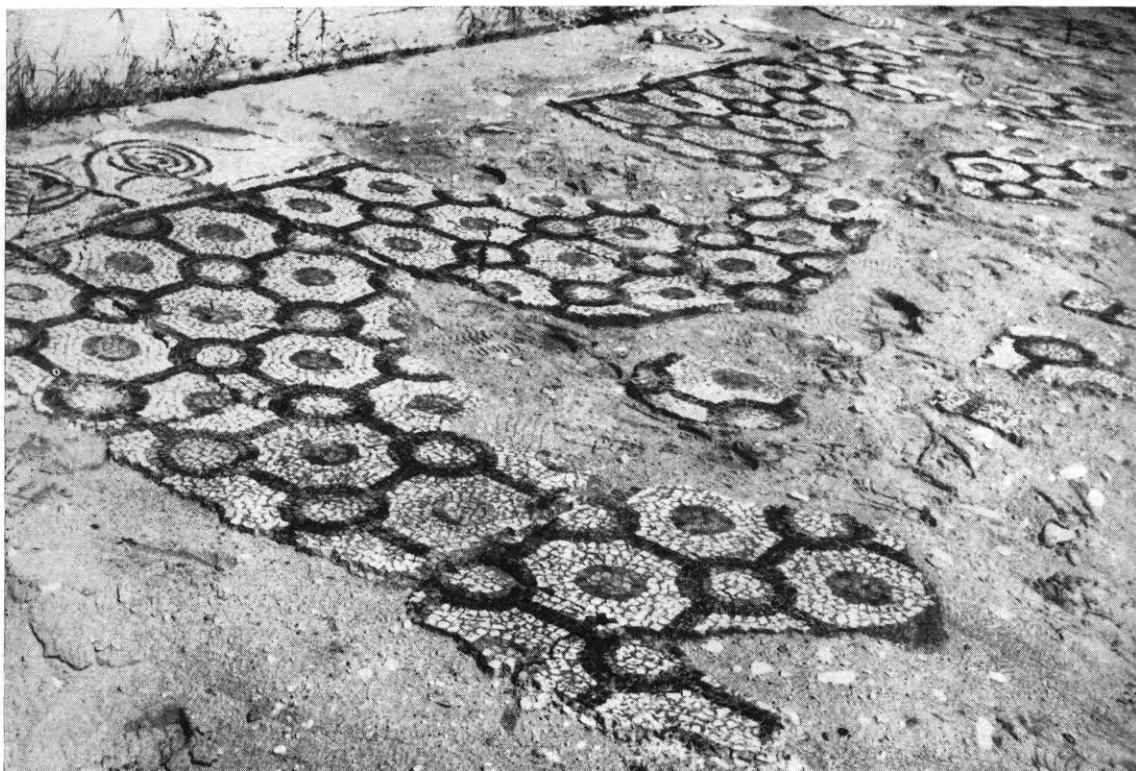
Ἀνασκαφή πηγῶν Βοῦράνης: α. Βάσις ἀμφικιονίου. β. Ἐντετοιχισμένον ρωμαϊκὸν ἄγαλμα.

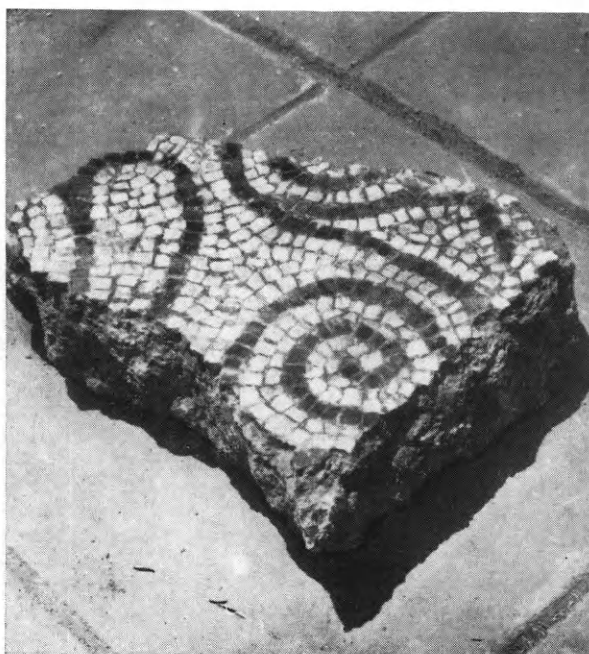
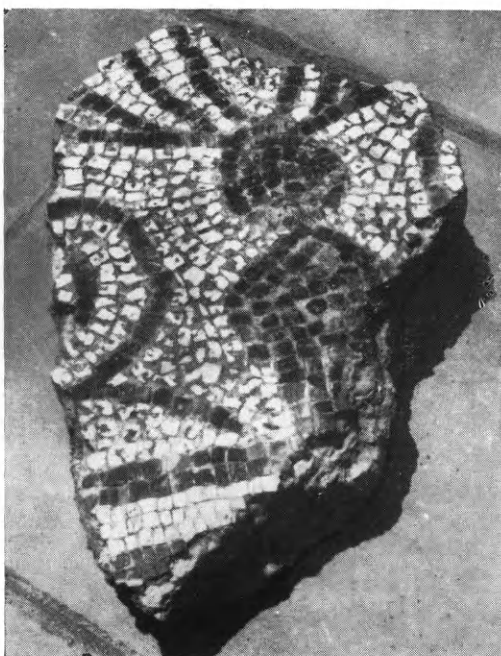
γ. - δ. Ψήφιδωτὰ δάπεδα πηγῶν Βοῦράνης. Θέμα 1.

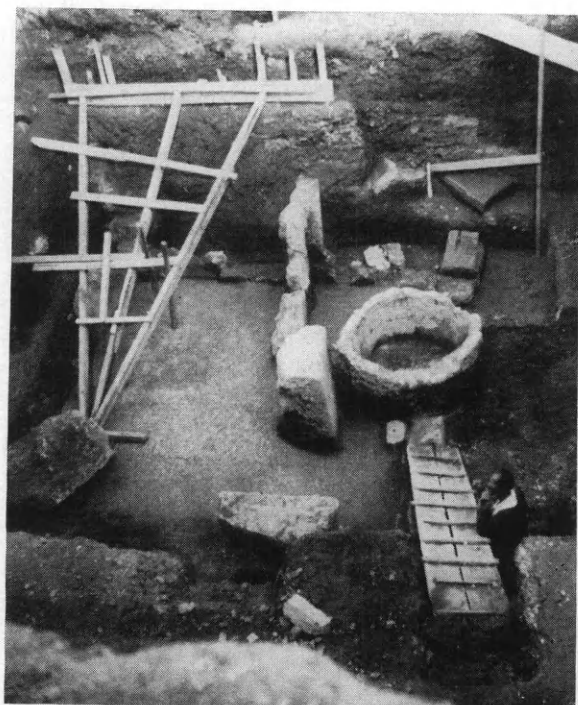
Ψηφιδωτά δάπεδα πηγῶν Βοϊράνης: α. Θέμα 2. β. Θέμα 3.

α. Ψηφιδωτά δάπεδα πηγῶν Βοϊράνης. Θέμα 4.

β. - γ. Ψηφιδωτά δάπεδα πηγῶν Βοϊράνης.

α

β

α - β. Τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διον. Ἀρεοπαγίτου 19 ἀποκαλυφθὲν δωμάτιον με ψηφιδωτὸν δάπεδον καὶ ἐπ' αὐτοῦ μεταγενέστερα λείψανα.

γ

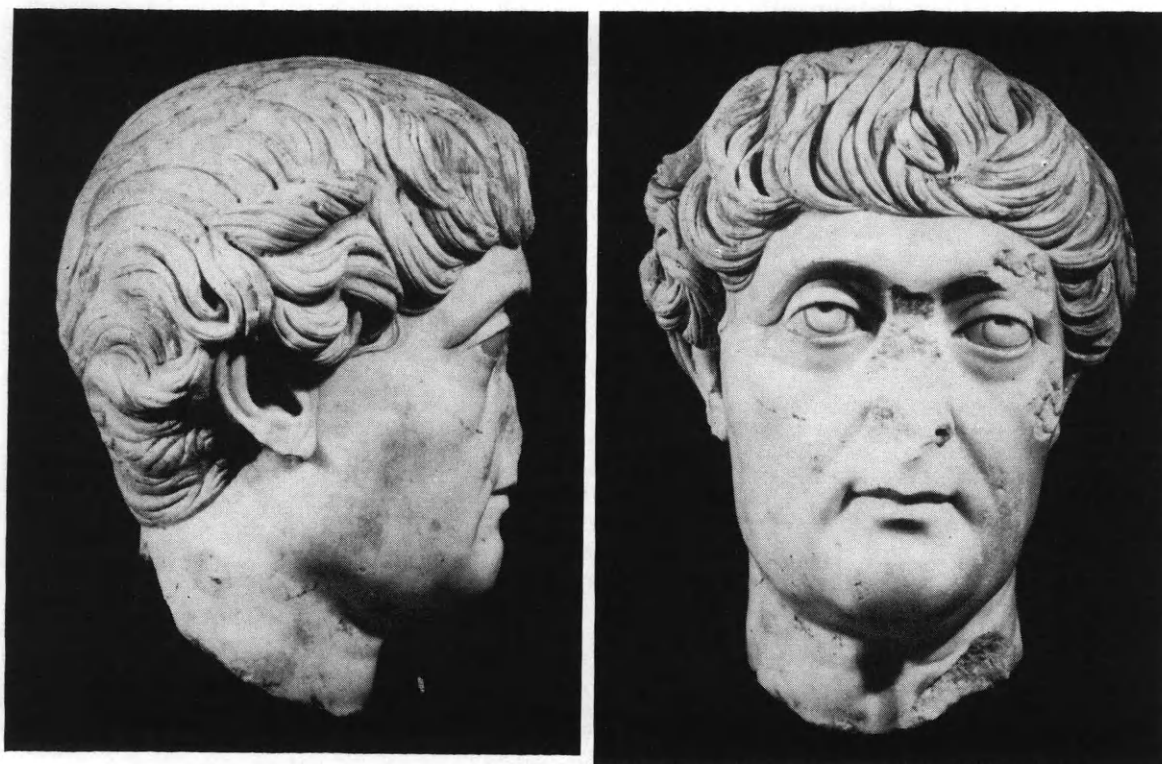

δ

ε

γ - ε. Τὰ εἰς τὴν λεωφόρον Ἀμαλίας καὶ Διάκου ἐντὸς χάνδακος ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα λείψανα.

α - γ. Αί ἐντὸς τοῦ παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ Ὀλυμπίου ἀνασκαφέντος φρέατος ἀνευρεθεῖσαι
δύο μαρμάριναι εἰκονιστικαὶ κεφαλαί.

α

β

γ

δ

α - δ. Ἀρχαῖοι τοῖχοι, μωσαϊκὸν δάπεδον καὶ ὑδραγωγεῖα, ἀνευρεθέντα εἰς τὸ οἰκόμενον τῆς γωνίας Ἀμαλίας καὶ Λυσικράτους

α. Ἡ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως ἀποκειμένη σήμερον ὑπ' ἀριθ. 7359 ἐπιγραφή.

β. Τὸ παρὰ τὴν κόγχην τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας ἀποκαλυφθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον.

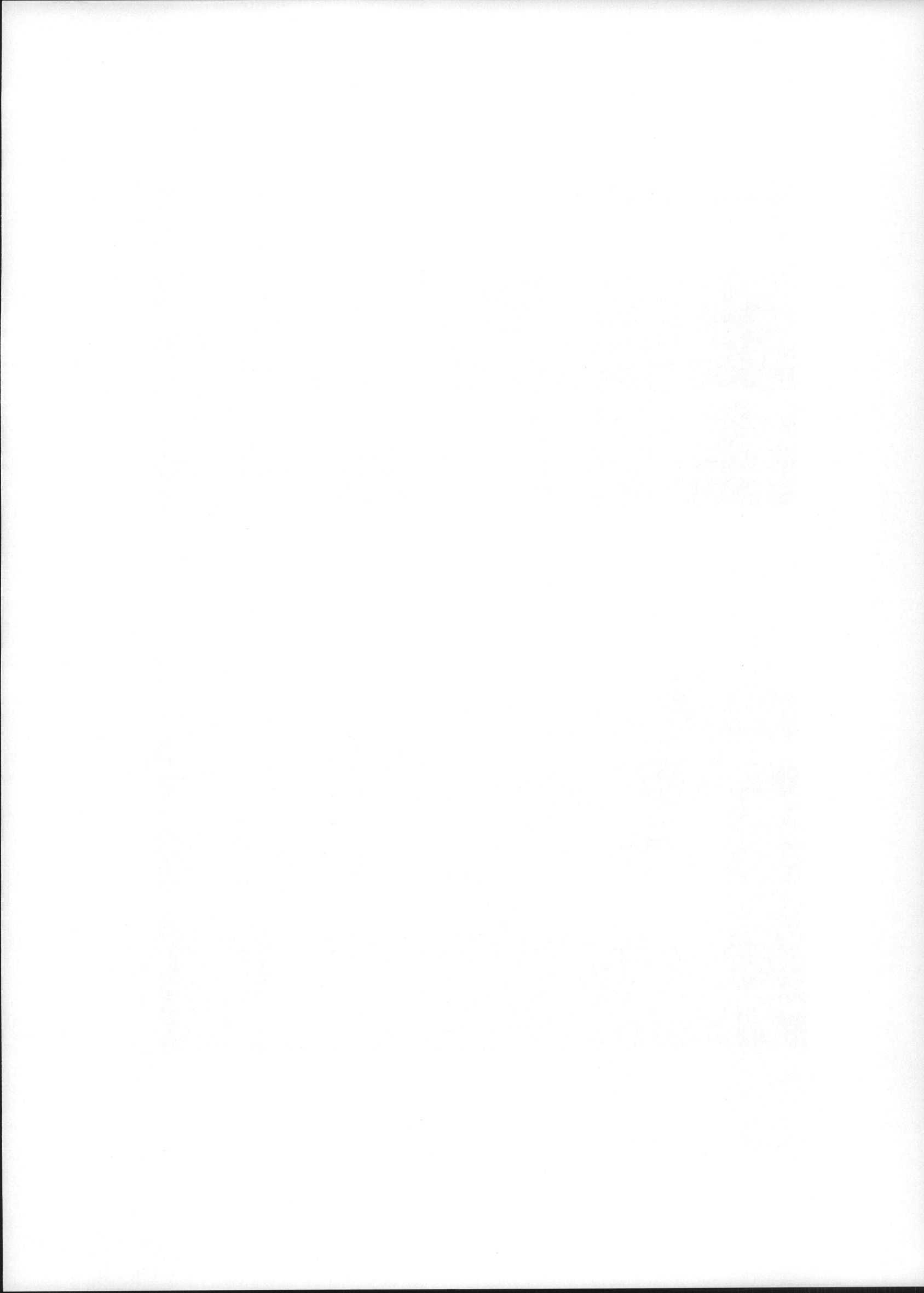
α - β. Τὰ παρὰ τὴν Ρωσικὴν Ἐκκλησίαν ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα λείψανα.

γ - δ. Τὰ ἐντὸς ὀρύγματος εἰς τὴν ὁδὸν Ὁθωνος ἀποκαλυφθέντα θεμέλια στωικοῦ οἰκοδομήματος.

α - β. Γενική άποψις και λεπτομέρεια τῶν παρὰ τὴν Ἱερὰν Ὁδὸν ἐρειπίων τοῦ «Ἀσπροπύργου».

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(1837-1973)

Α. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

	Δραχμαί
1. ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ (ΕΑ) 1837 - 1909, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ (ΑΕ) 1910 - 1972 (1 - 111: πρβ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδω>, 'Αρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1 - 3). Σχῆμα 4ον	—
Περίοδος Α': τόμος 1 - 16 (1837 - 1860): 1837: τεύχη 4 (Ὀκτώβριος, Νοέμβριος καὶ Δεκέμβριος α' καὶ β'), (1838 - 1841 δὲν πωλοῦνται), 1842: τεύχος 26 (τεύχη 25 καὶ 27 - 28 δὲν πωλοῦνται), (1843 - 57 δὲν πωλοῦνται), 1858, τεύχος 50, 1859, τεύχος 51 (1860 δὲν πωλεῖται)· ἑκαστον τεύχος	200.—
Περίοδος Β': τόμος 17 - 21 (1862 - 1874): 17 (1862): τεύχη α' - ιβ' (τὰ τεύχη θ' - ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863)· ἑκαστον τεύχος	200.—
18 - 21 (1869 - 1874): 18 (1869): τεύχος ιγ'· 19 (1870): τεύχος ιδ'· 20 (1872): τεύχη ιε' καὶ ιϛ' (τὸ ιϛ' ἐξεδόθη τῷ 1873)· 21 (1874): τεύχος ιζ'· ἑκαστον τεύχος	200.—
Περίοδος Γ': τόμος 22 - 62 (1883 - 1923): 22 - 62 (1883 - 1923): 1883 - 1884, (1885 - 1892 δὲν πωλοῦνται), 1893 - 1894, (1895 - 1897 δὲν πωλοῦνται), 1898 - 1899, (1900 - 1904 δὲν πωλοῦνται), 1905 - 1918· εἰς τόμος κατ' ἔτος (ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος)· ἑκαστος τόμος	300.—
1919 - 1923· εἰς τόμος κατ' ἔτος· ἑκαστος τόμος	300.—
Περίοδος Δ': τόμος 63 κέ. (1924 κέ.): 63 - 75 (1924 - 1936): 1924, 1925/6, 1927/8, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934/5, 1936: εἰς τόμος κατ' ἔτος· ἑκαστος τόμος	400.—
76 (1937): πανηγυρικὸς τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς 3 μέρη ἑκατὸν εἴκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων· α' καὶ β' μέρος· ἑκαστος τόμος	800.—
γ' μέρος	300.—
77 - 91 (1938 - 1952): 1938, 1939/41, 1942/4, 1945/7, 1948/9, 1950/1, 1952· ἑκαστος τόμος	400.—
92/3 (1953 - 4): Εἰς μνήμην ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α' μέρος	500.—
Β' καὶ Γ' μέρος· ἑκα-	
στος τόμος	450.—
94 - 103 (1955 - 1964): 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964· ἑκαστος τόμος	450.—
104 - 105 (1965 - 1966): 1965, 1966· ἑκαστος τόμος	500.—
106 (1967): 1967	600.—
107 - 108 (1968 - 1969): 1968, 1969· ἑκαστος τόμος	500.—

109-110 (1970-1971): 1970, 1971 ἑκαστος τόμος	Δραχμαὶ 450.—
111 (1972): 1972	—
112 (1973): 1973	—
Εὐρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου· τόμος 1ος: 1883 - 1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες 7' + στῆ-λαι 550. 1902	300.—
Εὐρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς πρώτης καὶ δευτέρας περιόδου (1837 - 1884) ὑπὸ Ἀθηνᾶς Γ. Καλογεροπούλου καὶ Μαρίας Προύνη - Φιλίπ· τόμος 1ος. Σχῆμα 4ον, σελίδες ροθ' + 243. 1973	600.—
2. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1837 - 1971 (ΠΑΕ 1 - 127: πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77 - 79).	
Περίοδος Α': τόμος 1 - 13 (1837 - 1848/9): 1 - 3 (1837 - 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α' - Γ' συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται)	
4 (1940/41): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται)	—
5 (1840/1): Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται)	—
6 (1841/2): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: F') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842. (Δὲν πωλεῖται)	—
7 - 11 (1842/3 - 1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαίτερος	—
1 - 11 (1837 - 1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α' - ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 2α>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται).	—
12 (1847/8): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848. (Δὲν πωλεῖται)	—
13 (1848/9): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849. (Δὲν πωλεῖται)	—
Περίοδος Β': τόμος 14 - 25 (1858/9 - 1869/70): 14 (1858/9): Συνοπτικὴ ἐκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1858/9.	
15 - 25 (1859/60 - 1869/70): Γενικαὶ συνελύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), (1863/4, 1864/5 δὲν πωλοῦνται), 1865/6, (1866/7, 1867/8 δὲν πωλοῦνται), 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἑκαστον τεῦχος	100.—

Δραχμαὶ

Περίοδος Γ': τόμος 26 - 74 (1870/1 - 1916/9): 26 - 74 (1870/1 - 1916/9): Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1870/1 δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876 - 1882, (1883 - 1884 δὲν πωλοῦνται), 1885, (1886 - 1887 δὲν πωλοῦνται), 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, (1894 - 1909 δὲν πωλοῦνται), 1910, 1911, (1912-1913 δὲν πωλοῦνται), 1914-1916/19. Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος 300.—

Περίοδος Δ': τόμος 75 κέ. (1920 κέ.): 75 - 107 (1920 - 1951): Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1920, 1921, 1922/4, 1925/6, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941/4, 1945/8, 1949, 1950, 1951. Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος 300.—
 108 (1952): 1952 400.—
 109 - 110 (1953 - 1954): 1953, 1954· ἕκαστος τόμος 200.—
 111 - 115 (1955 - 1959): 1955, 1956, 1957, 1958, 1959· ἕκαστος τόμος 250.—
 116 (1960): 1960 500.—
 117 (1961): 1961 250.—
 118 (1962): 1962 350.—
 119 (1963): 1963 450.—
 120 (1964): 1964 350.—
 121 (1965): 1965 450.—
 122 (1966): 1966 350.—
 123 (1967): 1967 450.—
 124 (1968): 1968 350.—
 125 (1969): 1969 400.—
 126 (1970): 1970 450.—
 127 (1971): 1971 700.—
 128 (1972): 1972 —

3. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ [ἐπιμελεία Ἀναστασίου Κ. Ὁρλάνδου]

κατὰ τὸ ἔτος 1954 100.—
 » » » 1955, 1956· ἕκαστον τεῦχος 100.—
 » » » 1957 150.—
 » » » 1958 150.—
 » » » 1959 150.—
 » » » 1960, 1961· ἕκαστον τεῦχος 200.—
 » » » 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970· ἕκαστον τεῦχος 200.—
 » » » 1971 200.—
 » » » 1972 200.—
 » » » 1973 200.—

Β. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

4. Ἐπιγραφὰὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον (1ον: 1851, σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον. 100.—

5. Πρακτικά τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστά-

	Δραχμαί
σεως τοῦ Ἑρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 12, πίνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται)	—
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860	100.—
7. Εὐθύμιος Καστόρχης : Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες F' + 130. 1879. (Δὲν πωλεῖται)	—
7α. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126. 1906. (Δὲν πωλοῦνται) ...	—
8. A. G. Lolling : Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαῖκαί ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στῆλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899	150.—
9. Π. Καββαδίας : Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται)	—
10. Π. Καββαδίας : Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900	100.—
10α. <Βαλέριος Στάης>. Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων (=AE 1902, στήλη 145 - 173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11. (Δὲν πωλεῖται) ...	—
11. <i>Comptes rendus du Congrès international d' archéologie, Ière session: Athènes 1905</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905	200.—
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στῆλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1 - 33). 1906	250.—
13. P. Kavvadias + G. Kawerau : <i>Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890</i> . Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου . Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστί. Σχῆμα φύλλου, στῆλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906 - 1907 [1974]	1.000.—
14. Χρῆστος Τσούντας : Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον, στῆλαι ιF' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908	600.—
15. Γεώργιος Ἀ. Παπαβασιλείου : Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. Σχῆμα 4ον, στῆλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910.	200.—
16. Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης : Κατάλογος τοῦ Μουσείου Ἀνκοσοῦρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911	150.—
16α. <Βασίλειος Λεονάρδος>. Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀναγραφὴ. Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
16β. <Βασίλειος Λεονάρδος>. Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. (Δὲν πωλεῖται)	—

	Δραχμαὶ
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915	150.—
18. Γεώργιος Κ. Γαρδίκας· Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915	150.—
19. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Τοπογραφία τῶν Δελφῶν· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 - 1917	150.—
20. Βαλέριος Στάης· Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920. (Δὲν πωλεῖται)	—
21. Georgius P. Oeconomus· De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921	150.—
22. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Ὁ ἀποτυμπανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ἐξ ὧν 7 παρένθετοι. 1923. (Δὲν πωλεῖται)	—
23. Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος· Γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοί, 10. 1928.	900.—
24. Γεώργιος Ἐ. Μυλωνᾶς· Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928. (Δὲν πωλεῖται)	—
25. Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος· Ὁ Λόρδος Ἑλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440 - 1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κF' + 257, πίνακες 5. 1930	200.—
26. Ἰωσήφ Χατζιδάκης· Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931	100.—
26α. Γεώργιος Σωτηρίου· Χριστιανικαὶ Θῆβαι (=AE 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270, πίνακες 5. 1931.	600.—
27. <Γεώργιος Π. Οἰκονόμος>· Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837 - 1937, ἐν ἀλφαβητικῇ διατάξει. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938.	150.—
28. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Λόγος πανηγυρικοῦ τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ρηθεὶς τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14 [1942]	150.—
28α. Λεύκωμα τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837 - 1937. Σχῆμα 4ον, 62 + (51). Ἐν Ἀθήναις [1937 - 1952]	400.—
29. Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 8' + 102, εἰκὼν 1. 1949. (Δὲν πωλεῖται)	—
30. Φοῖβος Δ. Σταυρόπουλλος· Ἡ ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. Σχῆμα 8ον, σελίδες 7' + 84, εἰκόνες 31, παρένθετος πίναξ 1. 1950	200.—
31. Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος· Συλλογὴ Ἑλλήνης Ἀ. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικὸς	

	Δραχμαὶ
τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλύπτων καὶ τῶν μεταλλίνων ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρόνων. Σχῆμα 4ον, σελίδες 7' + 47, πίνακες 27. 1950	350.—
32. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος· Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. Σχῆμα 8ον, σελίδες F' + 121, εἰκόνες 8. 1951	150.—
33. Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος· Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. Συμβολὴ εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Σχῆμα 4ον, σελίδες F' + 144, εἰκόνες 76. 1951	400.—
34. Μάρκελλος Μιτσός· Ἀργολικὴ προσωπογραφία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 211. 1952 ..	300.—
35. Γεώργιος καὶ Μαρία Σωτηρίου· Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 13' + 278, εἰκόνες 98, πίνακες VII + 102. 1952	900.—
36. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος· Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Σχῆμα 4ον, Τόμ. Α' (1952) + Β' (1954), σελίδες 605 + κη', εἰκόνες 549, πίνακες Α + Β καὶ «Εὐρετήριο» τοῦ Α' καὶ τοῦ Β' Τόμου (1957), σελίδες 136 ..	1.000.—
Τόμος Α'	400.—
Τόμος Β'	400.—
Εὐρετήριο	150.—
37. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος· Τὰ ὕλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα. Σχῆμα 4ον.	
Τχ. 1ον. Τὸ ξύλον καὶ ὁ πηλός. Σελίδες 154, εἰκόνες 64. 1955	400.—
Τχ. 2ον. Τὰ μέταλλα, τὸ ἐλεφαντοστοῦν, τὰ κονιάματα καὶ οἱ λίθοι. Σελίδες 426, εἰκόνες 405. 1959 - 60	600.—
38. Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος· Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 142' + 238, εἰκόνες 142. 1956	250.—
39. Γεώργιος Ἐ. Μυλωνᾶς· Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἑλευσίνος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 142' + 135, εἰκόνες 39 πίνακες 16 καὶ ἔγχρωμοι Α + Β. 1957	450.—
40. Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος· Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν. Σχῆμα 4ον, σελίδες 142' + 380, πίνακες 72. 1957	800.—
41. Ἰωάννα Κ. Κωνσταντίνου· Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοχαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιότεραν ἑλληνικὴν πλαστικὴν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 142' + 58, εἰκόνες 31, πίνακες 16. 1957	150.—
42. Νικόλαος Μ. Βερδελῆς· Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 142' + 102, εἰκόνες 25, πίνακες 15. 1958	150.—
43. Ἰωάννης Δ. Κοντῆς· Τὸ ἱερόν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα. Σχῆμα 8ον, σελίδες 142' + 120, πίνακες 17. 1958	150.—
44. Βασίλειος Γ. Καλλιπολίτης· Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 79 + πίνακες 6. 1958	150.—
45. Χαρίκλεια Μπάρλα· Μορφή καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασίων. Σχῆμα 8ον, σελίδες 52, εἰκόνες 12, πίνακες 14. 1959	150.—
46. Γεώργιος Σ. Δοντᾶς· Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. Σχῆμα 8ον, σελίδες 108 + πίνακες 40. 1960	200.—

	Δραχμαὶ
47. Δημήτριος Λαζαρίδης· Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. Σχῆμα 8ον, σελίδες 83 + πί- νακες 34. 1960	200.—
48. Σέμνη Καρούζου· Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου I τοῦ Ἀναγυροῦντος. Σχῆμα 4ον, σελί- δες ις' + 140, εἰκόνες 98, πίνακες 93 καὶ 9 ἑγχρωμοί. 1963	900.—
49. Χρυσούλα Καρδαρᾶ· Ροδιακὴ Ἀγγειογραφία. Σχῆμα 4ον, σελίδες ια' + 310, εἰκόνες 287, παρένθ. πίν. Α + Β, πίνακες 14. 1963	500.—
50. Νικόλαος Δρανδάκης· Ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μποννιαλῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων του σφωζομένων κυρίως ἐν Βενετίᾳ. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 182, πίνακες 70. 1962	250.—
51. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος· Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. Σχῆμα 8ον, σελίδες XLVIII + 633, εἰκόνες 10, χάρται Ι - VI, πίνακες Ι - VIII. 1964	500.—
52. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος· Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἀρτης. Σχῆμα 4ον, σελί- δες 183, εἰκόνες 157, πίνακες 30 (1 - 20 ἑγχρωμοί), μετὰ συντόμου γαλλικῆς μεταφράσεως ἐκ σελίδων XLII. 1963	ἄδετον 1.000.— δεμένον 1.200.—
53. Σωτήριος Ἰ. Δάκαρης· Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες β' + 169, πίνακες 5. 1964	200.—
54. «Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον» Τόμ. Α' (1965), Β' καὶ Γ' (1966)· ἕκαστος τόμος	600.—
» » » » Τόμ. Δ' (1967 - 68)	700.—
55. Ἀριστείδης Πασαδαῖος· Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγνώστου ὀνομασίας. Σχῆμα 4ον, σελίδες 108, παρένθ. πίνακες Α' - ΚΖ', πίνακες 16. 1965	350.—
56. Στυλιανὸς Ἀλεξίου· Ὑστερομινωικοὶ τάφοι λιμένος Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ). Σχῆμα 4ον, σελίδες ια' + 85, εἰκόνες 38, παρένθ. πίνακες 6, πίνακες 38 (πίναξ προμετωπίδος καὶ οἱ πίνακες 6 καὶ 20 ἑγχρωμοί). 1966	400.—
57. Φώτιος Μ. Πέτσας· Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων. Σχῆμα 4ον, σελίδες 192, εἰκόνες 43, παρένθ. πίν. 3, ἑγχρωμοὶ πίνακες Α' - Γ', πίνακες 45. 1966	600.—
58. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος· Ἡ ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 274, εἰκόνες 175, παρένθ. πίνακες 1 - 5. 1967 - 68	600.—
59. Ἐμμανουὴλ Πρωτοψάλτης· Ἱστορικὰ ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἀρχαιότητας καὶ λοιπὰ μνημεῖα τῆς Ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπανάστασεως καὶ τοῦ Καποδί- στρια. Σχῆμα 4ον, σελίδες μδ' + 296, πίνακες Ι - XIX. 1967	600.—
60. Σεραφεῖμ Χαριτωνίδης· Αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Λέσβου. Συμπλήρωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 106, εἰκόνες 48, πίνακες 46. 1968	400.—
61. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος· Ἡ προϊστορία τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Σχῆμα 8ον, σελίδες L + 540, εἰκόνες 10, χάρται Ι - VI, πίνακες 8. 1968	600.—
62. Μ. Ἀνδρόνικος· Βεργίνα I. Τὸ νεκροταφεῖον τῶν τύμβων. Σχῆμα 4ον, σελίδες ζ' + 298, εἰκόνες 108, παρένθ. πίν. Α - ΚΓ (ΚΓ 1 - 5), πίνακες 135. 1969	700.—
63. Βασίλειος Χ. Πετράκος· Ὁ Ὠρωπὸς καὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀμφιαράου. Σχῆμα 8ον, σελίδες ιδ' + 222, εἰκόνες 43, παρένθ. πίν. Α, πίνακες 63. 1968	450.—

64. Μεταφέρεται εἰς τὸ κεφάλαιον Γ' ἀριθ. 4.
65. **Εὐστάθιος Γ. Στίκας**: *Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Φωκί-
δος. Σχῆμα 4ον, σελίδες ια' + 299, εἰκόνες 135, παρὲνθ. πίν. Α - ΙΒ', πίνακες 184 + ἐγχρω-
μος πίναξ προμετωπίδος καὶ Α - Γ. 1970* 600.—
66. **Ἀντώνιος Ζώης**: *Προβλήματα χρονολογίας τῆς Μινωικῆς κεραμεικῆς — Γοῦρνες,
Τύλισος, Μάλια. Σχῆμα 4ον, σελίδες ζ' + 99, πίνακες 47 + Α - Β ἐγχρωμοί. 1969* 200.—
67. **Σπυρίδων Ε. Ἰακωβίδης**: *Περατὴ. Τὸ νεκροταφεῖον. Σχῆμα 4ον. Τόμ. Α - Γ
(Α'. Οἱ τάφοι καὶ τὰ εὐρήματα. Σελίδες ια' + 473, σχέδια 155.— Β'. Γενικαὶ παρατηρήσεις.
Σελίδες ιθ' + 485, εἰκόνες 161, ἐγχρωμοὶ πίνακες Ι - ΙV.— Γ. Πίνακες 1 - 190 + σελίδες
1 - 38). 1969 - 1970* 2.400.—
68. **Χαρὰ Τσαβέλλα - Ενjen**: *Τὰ πτερωτὰ ὄντα τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς τοῦ Αἰγαίου.
Σχῆμα 8ον, σελίδες 132, πίνακες 40* 200.—
69. **Θεοδώρα Γ. Καράγιωργα**: *«Γοργεὴ κεφαλὴ» (Καταγωγή καὶ νόημα τῆς γοργο-
νικῆς μορφῆς ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ τέχνῃ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων). Σχῆμα 8ον, σελίδες
ις' + 158, πίνακες 23* 250.—
70. **Δέσποινα Παπακωνσταντίνου - Διαμαντοῦρου**: *Πέλλα Ι. Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις
καὶ μαρτυρίαι. Σχῆμα 4ον, σελίδες ι' + 257, πίνακες 40 + Α - Β ἐγχρωμοί 1971* 300.—
71. **Ἐφη Σαπουνᾶ - Σακελλαράκη**: *Μινωικὸν Ζῶμα. Σχῆμα 8ον, σελίδες κγ' + 259,
εἰκόνες 77, πίνακες 54 + Α - F ἐγχρωμοὶ καὶ χάρτης 1.* 300.—
72. **Θεόδωρος Σπυρόπουλος**: *Ὑστερομνηναῖκοι ἑλλαδικοὶ θησαυροί. Σχῆμα 4ον, σελίδες
ις' + 233, εἰκόνες 1-37, πίνακες 37* 300.—
73. **Γεώργιος Ἐ. Μυλωνᾶς**: *Ὁ ταφικὸς Κύκλος Β' τῶν Μνημενῶν. Σχῆμα 4ον.* 1.500.—
74. **Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος**: *Ὁ Ροδιακὸς κόσμος. Ι Λίνδος. Συμβολὴ εἰς τὴν με-
λέτην τῆς πρὸ τοῦ ροδιακοῦ συνοικισμοῦ ἱστορίας τῆς Λίνδου. Σχῆμα 8ον, σελίδες 84, εἰκό-
νες 4.* 150.—
75. **Στυλιανὸς Πελεκανίδης**: *Καλλιέργης. Ὀλῆς Θετταλίας ἄριστος ζωγράφος. Σχῆμα
4ον, σελίδες ι' + 175, εἰκόνες 3, πίνακες 1 - 83, ἐγχρωμοὶ πίνακες Α - ΚΑ, ἐγχρωμος πί-
ναξ προμετωπίδος + παρὲνθετος πίναξ Ι, 1973* 800.—
76. **Ἀριστείδης Πασαδαῖος**: *Ὁ κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος τῶν βυζαντινῶν κτηρίων
τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Σχῆμα 4ον, σελίδες Ι - XII + 84, πίνακες 50 + παρὲνθ. πίν.
Α - Β. 1973* 400.—
77. **Ἀγγελικὴ Πιερίδου**: *Ὁ Πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς ἐν Κύπρῳ. Σχῆμα 4ον, σελίδες
ις' + 112, εἰκ. 5, σχήματα 23, πίνακες 35. 1973* 400.—
78. **Γεώργιος Στ. Κορρές**: *Ἡ βιβλιογραφία τοῦ Ἑρρίκου Schliemann. Σχῆμα 8ον* —
79. **Μάντω Καραμεσίνη - Οἰκονομίδου**: *Ἡ Νομισματοκοπία τῆς Νικοπόλεως. Σχῆμα 4ον.* —
80. **Εὐστάθιος Στίκας**: *Περὶ τοῦ κτίτορος τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ.
Σχῆμα 4ον* —
81. **Γεωργίου Μυλωνᾶ**: *Τὸ Δυτικὸν Νεκροταφεῖον τῆς Ἐλευσίνος. Σχῆμα 4ον* —

Δραχμαί

Γ. ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935. (Δὲν πωλεῖται) —
2. Κ. Kourouniotes· *Eleusis. A Guide to the Excavations and the Museum*. Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936 150.—
3. Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950. (Δὲν πωλεῖται) —
4. Spyridon Marinatos· *Excavations at Thera I (1967 season)*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 59, εἰκόνες 88, πίνακες Α - C (Α - Β ἐγχρωμοί). 1968 200.—
Excavations at Thera II (1968 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 54, εἰκόνες 44, σχέδια I-XI, πίνακες 41 + Α - Ε ἐγχρωμοί. 1969 200.—
Excavations at Thera III (1969 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 68, εἰκόνες 45, σχέδια I - VIII, πίνακες 62 + Α - Β ἐγχρωμοί. 1971 200.—
Excavations at Thera IV (1970 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 54, εἰκόνες 4, σχέδιον 1, πίνακες 126 + Α - Η ἐγχρωμοί. 1971 250.—
Excavations at Thera V (1971 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 48, εἰκόνες 6, σχέδιον 1, πίνακες 104 + Α - Κ ἐγχρωμοί. 1972 250.—
Excavations at Thera VI (1972 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 60, εἰκόνες 7, πίνακες 112. 1974 250.—
Thera VI Colour Plates and Plans. Σχῆμα 4ον, ἐγχρωμοί πίνακες 11, σχέδια 7. 1974 250.—
Ἀνασκαφαὶ Θήρας VI (1972). Σχῆμα 8ον, σελίδες 52, εἰκόνες 7, πίνακες 112. 1974 .. 250.—
Θήρα VI, ἐγχρωμοί πίνακες καὶ σχέδια. Σχῆμα 4ον, ἐγχρωμοί πίνακες 11, σχέδια 7. 1974 250.—
5. Νικόλαος Πλάτων· Ζάκρος. Τὸ νέον μινωικὸν ἀνάκτορον Σχῆμα 8ον —

Δ. ΦΩΤΟΜΗΧΑΝΙΚΑΙ ΑΝΑΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΛΛΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

1. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος· *Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ* 500.—

Ε. ΑΛΛΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

1. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται) —
2. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασιλεῖον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται) —
3. Νέος Ὁργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1959. (Δὲν πωλεῖται) —

	Δραχμαὶ
4. Νέος Ὁργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
Σχῆμα 8ον, σελίδες 51. 1966. (Δὲν πωλεῖται)	—

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλεῖται καὶ τὸ ἐξῆς σύγγραμμα:

5. Βασίλειος Λεονάρδος· <i>Ἡ Ὀλυμπία</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901.	200.—

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (112) τόμος τῇ 12ῃ Αὐγούστου 1974

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Βενιζέλου [Πανεπιστημίου] 22)· περὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

